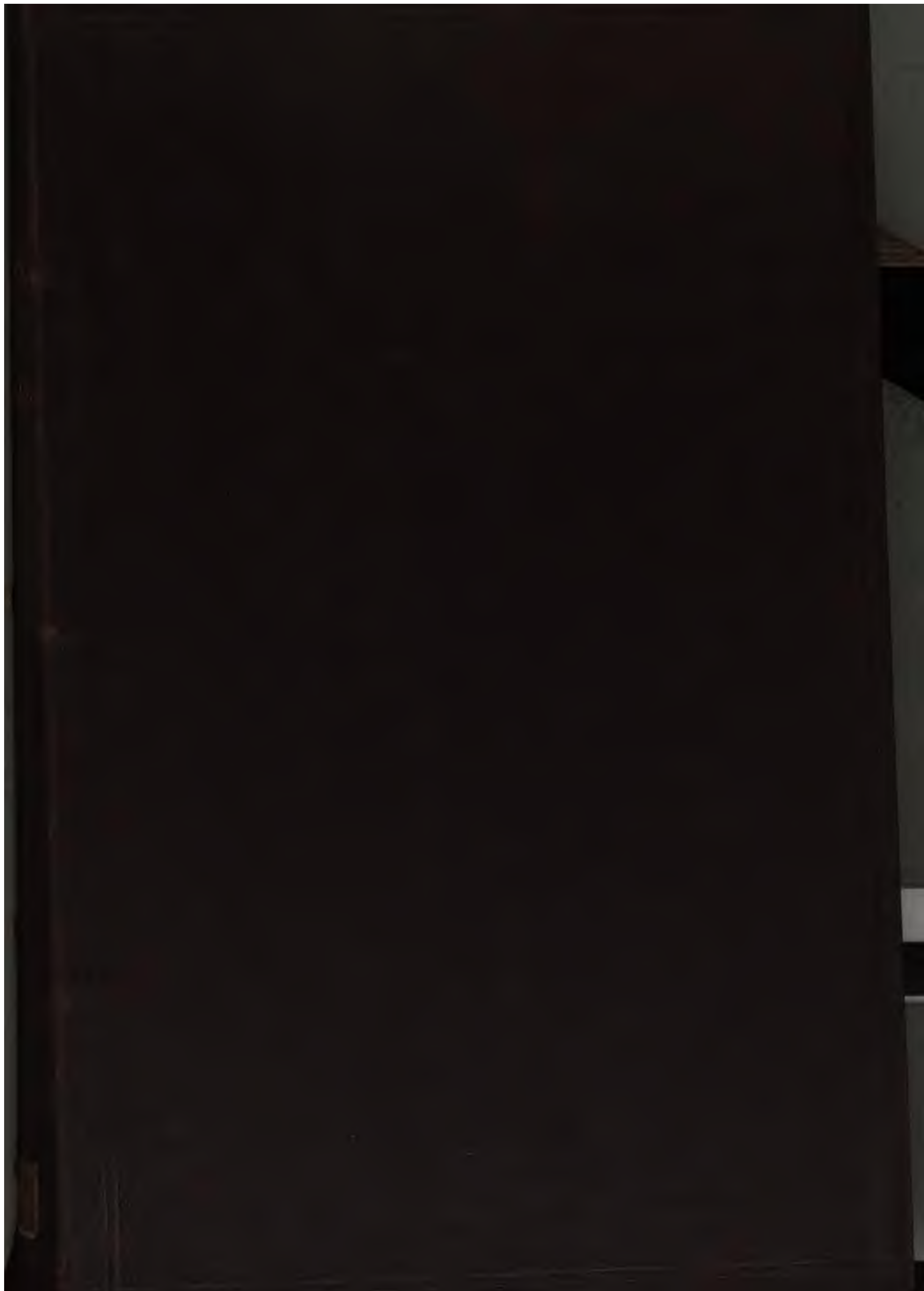

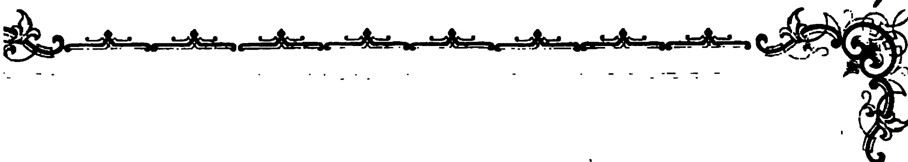

With the Author's complim

AZ

ISKOLÁZÁS JELENE

ANGOLORSZÁGBAN.

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI M. K. MINISTERHEZ INTÉZETT JELENTÉS.

IRTA

FELMÉRI LAJOS,

PHILOS. DR., A KOLOZSVÁRI M. K. TUD.-EGYETEMEN A NEVELÉSTUDOMÁNY NY. R. TANÁRA.

ELSŐ KÖTET.

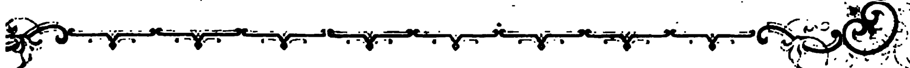
Ára 1 frt 80 kr.

BUDAPESTEN, 1881.

AIGNER LAJOS BIZOMÁNYA.

Nyomatott a magy. kir. egyetemi könyvnyomdában.

AZ

ISKOLÁZÁS JELENE

ANGOLORSZÁGBAN.

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI M. K. MINISTERHEZ INTÉZETT JELENTÉS.

IRTA

FELMÉRI LAJOS,

PHILOS. DR., A KOLOZSVÁRI M. K. TUD.-EGYETEMEN A NEVELÉSTUDOMÁNY NY. R. TANÁRA.

ELSŐ KÖTET:

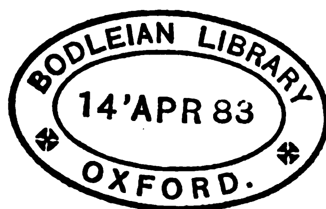
NÉPISKOLÁZÁS.

BUDAPEST,

NYOMATOTT A MAGYAR KIRÁLYI EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

1881.

BODLEIAN LIBRARY
14'APR 83
OXFORD.

Nagyméltóságú

TREFORT ÁGOST

vallás- és közoktatásügyi

magy. kir. Minister Úrnak.

Nagyméltóságú Minister Úr!

A nagy nemzetek élete mindig tanúságos, s kétszeresen tanúságos ma, midőn a nemzetközi ismerkedés korszakát éljük. Ma már minden nemzet érzi, hogy fenmaradásának első rendű biztosítéka a míveltség. Ez az, a mi bármely népet számbavehető egyéniséggé u. n. nemzetté lenni segít, a benne kifejtett humanus vonásoknál fogva a míveltebb nemzetek társává tesz s számára tiszteletöket biztosítja.

Nekünk, kik a míveltségben a nyugoti nagy nemzeteket utól akarjuk érni, fölötte fontos dolog mívelődésök folyamatát ismerni. A közmívelődésnek mintegy szíve az iskolázás, s hogy a világ leghatalmasabb és legmíveltebb nemzete — az angol nemzet iskolázása mily módon, micsoda anyagi, szellemi és erkölcsi tőkék befektetésével történik: arról kíván számot adni e mű, mely több évi tanulmány, és a Nagyméltóságod megbízása és segélyezése mellett, az 1879/80. isk. évben Angolországban szerzett tapasztalataim eredménye.

Nem csekély feladat volt eligazodnom és alapos tájékozódást szereznem abban az óriási társadalomban, melynek egyik oceánját maga London alkotja. S hogy aránylag könnyen elértem célomat, azt mindenek előtt annak a rendkívüli szivességnek köszönhetem, melylyel az angol közoktatásügy legkiválóbb emberei segítségemre voltak. Annak az igazi sympathiának a révén, melylyel az angol nemzet hazánk iránt viseltetik, minden rangú intézetben a legszivélyesebb fogadásra találtam. Legyen szabad ezúttal abból a hosszú névsorból,

melyet adhatnék, legalább azok neveit jegyeznem ide, kik nemcsak ottlétemkor, hanem hazatértem után is, szívvel-lélekkel segítségemre voltak, hozzájok intézett leveleimre a legnagyobb készséggel, s ha kellett, ritka részletességgel adták meg válaszaikban a kért felvilágosítást.

Meleg köszönetet kell mondanom *Fitch J. G.* úrnak, London Lambeth kerületi kir. isk. felügyelőnek, s a londoni egyetem igazgató tanácsosának, ki nemcsak a londoni alsó és felső iskolákba vezetett be, hanem Oxfordba és Cambridgebe való ajánló-levelekkel is bőven ellátott; *Thring Eduárd* úrnak, az uppinghami középiskola igazgatójának, ki egyebek közt, ritka és becses iskolai nyomtatványokkal is megajándékozott; *Mac-Carthy* E. F. M. úrnak, a birminghami King Edward's school igazgatójának; *Hornby* J. J. úrnak, Eton college igazgatójának; *Leaf Herbert* úrnak, Marborough college tanárának; *Bowen* C. H. úrnak, londoni polgáriiskola igazgatónak; dr. *Rigg* J. úrnak, a westminsteri tanító-nevelő igazgatójának; *Daniel* E. úrnak, a St. John's training college igazgatójának: kik saját intézeteik beléletére vonatkozó igen becses adatokkal szolgáltak; továbbá *Sandford F.* úrnak, a közoktatási államtanács (Education department) államtitkárának és *Macleod Norman* úrnak, a science department titkárának: kik az utóbbi évekről kiadott közoktatásügyi jelentésekkel ajándékoztak meg; *Browning O.*, *Quick R. H.* és *Stewart J.* cambridgei és oxfordi tanár uraknak, az egyetemek beléletére vonatkozó adatokért; *Manning E.* úrhölgynek, a londoni Fröbel-egylet titkárának; *Buss F. R.* úrhölgynek, a North London Collegiate school igazgatójának; *Hadland* úrhölgynek, a Milton Mount college igazgatójának; *Clough* úrhölgynek, a Newnham Hall igazgatójának (Cambridge). *Grove* úrhölgynek, a Queens college felügyelőnőjének: kik a nő-collegiumokra vonatkozó érdekes adatokkal és iratokkal láttak el. Szives köszönetemet kell mondanom azokért a nagy számú és igen becses kiadványokért is, melyeket rendelkezésemre adtak a következő intézetek, társulatok és könyvkiadók: a *Cambridge University Press* igazgatósága; az oxfordi egyetemi sajtó *(Clarendon Press)* igazgatósága; *Strugnell* úr, a *National Society* tisztviselője; *Bourne A.* úr, a British and

Foreign Society titkára; a Home and Colonial Society igazgatósága, *Longmans, Green and Co.*; *Murray J.*; *Collins and Comp.*; *Sw. Sonnenschein*; *Johnston W. A. and K.*; *Kegan Paul and Co.*; *Hughes J.* és *Amner J. T.* kiadó urak.

Végül azoknak a t. kartársaimnak kell köszönetet mondanom, kik a szakjokba vágó angol iskolai könyvek ismertetése által művemet teljesebbé tenni segítettek.

Az angol népoktatás mindenek fölött azért tanúságos, mert földrészünkön talán legérdekesebb példát nyújt arra, hogy az állam és az egyház s benne a száznál jóval nagyobb számu felekezetek hogyan váltak lassanként ellenfelekből nemes versenytársakká. Az angol községi iskola és az azt kormányzó iskolaszékek és a kormányt representáló iskolafelügyelők vállvetett munkája ránk nézve azért rendkívül tanúságos, hogy hogyan egészíti ki egymást a társadalom és a kormány. A londoni és birminghami iskolaszéket, az egész királyság két legnevezetesebb testülete mintaszerű működését részletesen tárgyalom; s a londoni és birminghami községi iskolák és a különböző megyék elemi iskolái belélete jellemzése végett, saját tapasztalataim mellett, tüzetesen tanulmányoztam a közoktatásügyi kormány által évenként kiadott isk. felügyelői jelentéseket, melyek a legőszintébb lelkiismeretességgel adnak számot az Education department lordjainak, saját kerületeik népoktatásügyi állásáról, a népiskolázás akadályairól, az iskolák hiányairól, a tanítók fogyatkozásairól stb. A tanítónevelők (training colleges) azok az intézetek, hol a kormány és a felekezetek legkorábban símultak egymáshoz. E collegiumok különösen a sokágú felügyeletért, a kitűnő és egységes vizsgálati rendszerért méltók kiváló figyelmünkre.

A felnőttek oktatása végett alapított munkások collegiumai fölülmulnak minden u. n. Fortbildungsschule-t, mennyiben a bennök nyitott különböző tanfolyamokon, az oktatásban a társadalom színejava vesz részt.

Az irgalmas iskolák (vasárnapi iskolák, szeretetházak, rongyos-iskolák) vezetésében ismét ott van a társadalom minden rétege, elkezdve a cancellártól, le az egyszerű munkásig, meghozva a maga tehetsége szerint anyagi és szellemi áldozatát. Egyedül Londonban évenkint mintegy 3 millió fontot költenek irgalmas intézetekre, úgy, hogy minden harmadik lakos valamely irgalmas intézet segélyében részesül.

A mi a középoktatást illeti, bátran elmondhatom, hogy az angol középiskolák az e nemű intézetek páratlan mintái. Angolországnak nemcsak óriási acélgyárai, hanem valóban nagy középiskolái is vannak, melyekben a közép és felső osztálybeli fiúk természetes hajlamai vasát a jellem acélává dolgozzák fel. A világ legnagyobb középiskolái azok, melyekben a családi és iskolai nevelés a legszerencsésebb módon olvadtak össze. Több száz esztendő kiváló gondja nevelte őket még angol földön is „nagy“ —(„great“)nak nevezett organismusokká, úgy, hogy azokat leírni oly nagy feladat, mint a Libanon cedrusfáit rajzolni. Mindeniköк bemutatására más-más lap, más-más fejezet szükséges. Eddigelé más nemzetbeli szakférfiak leírása után bámultuk őket: nagy ideje volt immár közvetlen megfigyelésből merített leírásban mutatni be arculatukat hazánk mívelt közönségének, hadd lássa, hogyan szoktatja s minő rendszeres disciplinával neveli a nemzetek Julius Caesar-ja az ifju nemzedéket, s hogyan vezeti be — már a középiskolai tanfolyam alatt — egyfelől a mult idők gondolatvilágába, másfelől az organizált játékok által a cselekvés körébe s az erkölcsös habitusokba. Jelen társadalmi állapotaink között fölötte fontos dolog ránk nézve látni, hogy az ifjuság nevelésében a család, az iskola, az egyház és a társadalom hogyan osztják meg egymással a munkát, s mily féltékeny gonddal ápolják az ifjuságban mindenek fölött az erkölcsös vonásokat.

A nők liberalis oktatására szervezett középiskolák és egyetemi oktatást nyújtó nő-collegiumok közül szintén bemutatom a legkitünőbbeket, hadd lássák, hogy a legconservativebb nemzet miként gon-

doskodik arról, hogy a nőket alapos míveltség által a család és a társadalom munkás tagjaivá nevelje, s értelmi és érzületi míveltségökkel szellemi és erkölcsi önállóságukat biztosítsa.

A South Kensingtonban vezetett természettudományi és művészeti oktatás országosan van szervezve, s a népiskolákon elkezdve fel a szak-akadémiákig, a kormány segélyezése mellett, valóságos virágzó állapotban van.

A középiskolai tanárnevelést az egyetemek csak most kezdették meg; de a természettudományi- és rajztanítók nevelése több év óta foly South Kensingtonban, s kivált a természettudományi szaktanítók gyakorlatias nevelése a legnagyobb elismerésre méltó.

Az egyetemi oktatást is be kellett foglalnom a keretbe, egyfelől azért, hogy a kép, melyet nyujtok, teljes legyen; de másfelől s különösen azért, mert az egyetemek nevelő oktatása és fegyelmezése, — s e tekintetben a londoni egyetemszerű collegiumokat sem veszem ki — ránk nézve különösen tanúságos ma, midőn nevelés dolgában — úgyszólva — megszakadt a középiskolák és az egyetem közti kapcsolat; fegyelmezés tekintetében pedig, egyetemi tanulóink — mondhatni — elhagyott állapotban vannak.

Ha a kitűnő szellemekkel való társalgás mindig bővíti látókörünket: kétségtelen, hogy a nagy nemzetek mívelődési műhelyeivel való megismerkedés okvetlenül saját közmívelődési intézeteink belszerkezetére, s azzal kapcsolatosan, iskolázásunk hiányaira emlékeztet.

Midőn a fentemlített iskolákat és intézeteket leírtam, arra törekedtem, hogy leírásom mintegy társalgásszerű legyen; sőt mindenik rész végén igyekeztem kikeresni azokat a vonásokat, melyek az angol és hazai iskolaügyünk egybevetésére a legalkalmasabbak és legjelentékenyebbek. Úgy kivántam a két rendszert egymás mellé helyezni, hogy általa a mívelt olvasót gondolkodóba ejtsem, s további reflexióra késztessem. A mennyiben e gondolkodóba ejtést elérnem sikerül,

annyiban művem hazai közoktatásügyünk reformjához porszemnyivel járul. Ha e tanulmányt a mívelt és szakközönség kedvezően fogadja, reméllem, hogy pár év múlva, — ha élek — a nevelés elméletét tárgyaló másik önálló tanulmányomat is közrebocsáthatom.

Midőn az egyes részek végén lévő következtetéseket, mint mély meggyőződésem eredményét, szintén bátor vagyok Nagyméltóságod kiváló figyelmébe ajánlani, mély tisztelettel vagyok a

Nagyméltóságú Minister Úrnak

alázatos szolgája

Kolozsvárt, 1881. március hó elsején

Felméri Lajos.

BEVEZETÉS.

„A népek sorsát — mondá Brougham Lord 1826-ban tartott egyik beszédében — nem az ágyú, hanem az iskola fogja ezután eldönteni.“ Igaza volt. Angolországban a „vörös rózsa“ és „fehér rózsa“ harcokat a különböző nézetű népnevelési egyletek és intézetek egymás közti versenye váltotta fel; a Lankaster- és Yorkház tragikus küzdelmére az egyház és az állam közti ama nagy vita következett, melynek központja az a kérdés: tanítsanak-e az iskolában vallást, jobban mondva, egyházi tanokat vagy ne?

Az új csatatér az iskola, az új besorozott legénység az iskolakötelesek, a folyvást gyakorló altiszt a néptanító, s a hadgyakorlatok intézője az iskolafelügyelő.

A nép régenten csak lőni vagy vágni való tömeg volt: ma oly rétege a társadalomnak, melyet — Széchenyiesen szólva — nevelés által a polgárosodás sáncai közé kell emelni. A nép régenten lelketlen gép: ma oly elem, mely iskolázás nélkül kormányozhatlanná válik; régen a gregarius állapot megtestesítője: ma ápolni kell benne azt a principiumot, mely őt a történelmi lények sorába emeli, melynél fogva önálló mozgásra, emberies életre alkalmas lesz.

Aristocratikus államban, minő Angolország, a pórnép rendesen míveletlenebb, mint máshol. A felsőbb osztályok oly magasan emelkednek ki fölötte, mint az erdő százéves tölgyei, és ő a tövükben élő egyszerű moszat, a társadalom parasitája marad.

Amerikában mindenki egyformán érzi és tudja, hogy az állam a nép; Angliában az államot első renden a felsőbb nemesség, másod renden a közép osztály alkotja, s csak úgy hosszú szünet után, nagy vontatva következik az alsóbb osztály.

Angolországban egészen e száz [1]) kezdetéig az u. n. munkás-

[1]) A 100 évet e műben mindenütt *száz*-nak mondom, mint a hogy szé-

osztály az államépület pincehelyisége volt, melybe világosságot nem bocsátottak, s igen sokak felfogása szerint bocsátani nem is kellett. A bárók kérvényt adtak volt be II. Richárdhoz, hogy a jobbágynak (villeyn) ne legyen szabad gyermekét iskolába küldeni. II. Richárd korától le egész III. Györgyig (1820-ig) az angol világnézletbe nem illett be a nevelt munkás-osztály. A nemzet alsóbb rétegeinek míveletlenségét oly természetesnek találják, mint Aristoteles tartotta a rabszolgaságot. Ám a tudatlanságnak nemcsak negativ, hanem positiv oldala is van, s amaz a tudás hiányát, emez a tudás helyén felburjánzott előitéletek nagy bőségét jelenti. A míveletlen lélek a babonák és előitéletek — ez ős szellemi élősdiek — televény földje. Egyszóval az angol gentry és clergy népiskolázás dolgában azt az elvet vallotta, a melyet ez előtt harmadfél százzal Paolo Sarpi olasz történelemíró vallott, hogy a tudás a nép embere szerkezetét — hasonlóan a fájdalomroham alkalmával vett orvossághoz — inkább gyöngíti, mint erősíti.

E csodálatos principium hosszas alkalmazása meg is tette a hatást; oly osztályát produkálta a társadalomnak, mely physikai, értelmi és erkölcsi vonásokban merőben elüt a társadalom többi osztályaitól. E réteget a nyelvszokásokban is aristocratikus angol „a szegény", „a pór" *poor* névvel nevezi. Azonban köztök is különbséget tesz, s azt a részt, mely nem földhöz ragadott „független pórnak" (independent poor), a többit pedig „inségesnek" (pauper) hívja.

I. A poor vagy szélesebb értelemben véve a *munkás* és a *gentleman* ellenlábasok. Ez a mívelt, az a míveletlen; ez a vagyonos vagy több vagyonért dolgozó: az az inség ellen küzdő fél. Az az *ember*, a ki a társadalom tehetős osztályaihoz tartozik, s vagyonilag független; a ki a középiskolában és az Oxfordban vagy Cambridgeben végzett classikai vagy mathematikai nevelés folyama alatt, testi és lelki vágyaira nézve egyensúlyba jutott; a ki sokat útazott, idegen nemzeteket tanulmányozott, s igaz értékök szerint becslelni tanult; a ki mindenek fölött szereti az igazmondást; kiben a nemes hajlamok és ösztönök az okos megfontolást ismerik uroknak; a ki a jót nemcsak azért teszi, mert jó, hanem azért is, mert szereti, — szóval a ki igaz, állhatatos, önfeláldozó, nagylelkű tud is, akar is lenni: az *az*

---

kely földön ma is mondják, a hogy használta Bod Péter s még régebben használták, pl. Biharban „Szekölszáz" (l. Szabó Károly közleménye Századok XIV. évf. VI. f. 491. l.). E szerint a *század*ot eredeti rendszám jelentésében használom, a széltiben használt *százalék* helyett.

igazi gentleman, kinek párját másutt nagy ritkán találod. „Édes kevés embert látok itt [Franciaországban] — írta 1839-ben Dr. Arnold — kinek tekintetéről és módoráról azt mondhatnám, hogy valódi gentleman.“ [1])

Előttünk sajátszerű, de az angol birtokviszonyok természetéből önként következik, hogy a gentleman prototypja, az angol földesúr, az igazi „glebae adscriptus“, ellenben a munkás a szó szoros értelmében „*migratorius*“ mondhatnám „vagabundus“ természetű.

Az angol munkás helyzete valóban mostoha, sokkal mostohább, mint a francia, olasz, vagy magyar munkásé. Távol legyen tőlem, hogy a mi iparos vagy földmives osztályunkat az angol gyári és mezei munkás osztálylyal tegyem párhuzamba. Az angol munkás átalán véve annyi igényt tart a civilisatióhoz, s a közmíveltség annyi javában részesül, mennyiről a mi földmíveseink és iparosaink nagy részének talán fogalma sincs. Angolország óriás műhely, mely különböző fajú munkásai ügyességénél fogva versenyez azokkal a szárazföldi nagy műhelyekkel, melyek igen sok nagy előnyének hijával van. Ha akár a rendszeresen beállított gyáripart, akár a hasonló módon kezelt földmivelést tekintjük, hazánkban hiányzik mind a keret, mind pedig a keretbe beillő ama munkaerő, melyet e „vasgyúró“ ország imént említett munkaerejével összehasonlítani lehetne. De azt sem szándékom másfelől fejtegetni, hogy a városi és falusi kézi munkásoknál a politikai jogok mily mértékét találjuk? A „rural peasant“-ot és az „oppidan artisan“-t nem mint *politikai*, hanem mint *emberi* lényt veszem szemügyre. Igazán véve, az angol és a magyar munkás-osztály két összemérhetlen mennyiség, s ha e bevezetésben mégis minduntalan előttem lebeg az összehasonlítás, azzal korántsem a két munkaerőt akarom egybevetni, hanem a mi munkásainkéval inkább csak az angol munkás társadalmi helyzetét akarom megvilágítni.

Azt akartam mondani, hogy hazánkban minden iparos és mezei munkás, ha szorgalmas és takarékos, egy kis birtokot szerezhet, melyen kunyhót építhet, családot alkothat, függetlenül élhet, s gyermekeit nevelheti azokban a szokásokban, melyek őt önálló emberré lenni segítették. Ez a mi kontinensünk igazi „független szegénye.“ Az angol munkás ezt nem teheti, mert angol földön a földbirtokot a nagy birtokosok monopolizálták, azoknál a törvényeknél fogva, melyek

---

[1]) *The Life and Correspondence of Th. Arnold, by A. P. Stanley,* London 1877, 10-ik kiadás, II. k. 350. l.

a hűbérrendszer maradványai vagy módosulatai. [1]) Angolországban a föld aristocratikus birtok, a földesurak tulajdona. [2]) A mezei munkás a földesúr-, a gyári munkás a gyár tulajdonos függeléke. A legderekabb munkások közül alig nyolc—tiz század oly szerencsés, a ki egy kis takaréktőkére tehet szert, és lesz apró árukereskedővé vagy bérlővé, vagy a ki nagyobb szerencsét próbálni kivándorol. A többinek azaz száz közül kilencvennek a szegények háza, a kórház, az alamizsna, az inség a végsorsa.

Az angol munkásnak mindenek előtt a rideg, mondhatnám emberietlen éghajlattal kell küzdeni. A tápszerekre, a ruházatra, a tüzelő és világító anyagra sokat kell költenie, vagy helyesebben, sokat kell érettök dolgoznia. Másfelől sok lévén a versenytárs, nagy erőfeszítéssel kell dolgozni, hogy a sorból ki ne essék. És ha e két nehézséggel megbirkozott, ott van a mezei és gyári, meglehetős gyakori munkaszünet, mely könnyen tönkre teheti. És ha családja, s mint rendesen lenni szokott, három-négy, sőt több gyermeke van, az előbb emlitett nehézségek meghatványozódnak. A bajt neveli még az is, hogy rendesen a szegényebb osztályokból kikerült nők a háztartáshoz igen keveset vagy épen semmit sem értvén, *feleségek* azaz felesegítségek lenni nem birnak. Ez az oka, hogy néhány év óta az elemi iskolákban sok helyt tanítják a leányoknak a főzést.

Egy „skilled craftsman" hetenként megkeres 30—35 shillinget, de abból családját élelmezni, ruházni, házbért fizetni, s mindenek fölött magának a kemény munka miatt nagy mennyiségű enni és inni valót kell beszerezni, sőt betegség esetén orvosi szerekre is kell költekezni. Ehez járul egy sulyosító nevezetes körülmény, mely az angol munkás iszákosságának fő motivuma. Köztudomás szerint mennél bonyolultabb a gép, annál szemesebb figyelmet kiván, ez éles figyelem a munkásnak annál inkább kimeríti testét, lelkét, s annál nagyobb vágya kél a reactióra, a kárpótlásra, melyet rendesen az ivásban talál meg.

Az angol munkás eme hibája rendszerint a család nyomorát nemzi, mely elől ismét az ivásban keres menedéket. Ez alatt a gondatlan anya akárhány esetben éhező gyermekeit koldulni, házalni küldi, s egyúttal a bűnök zsákmányáúl dobja. [3])

---

[1]) Kay J. *The social condition and Education of the people.* London 1850. I. 36.

[2]) Angolországban az összes földbirtok 30 ezer kézen, s ennek fele csak 150 egyén birtokában van. Taine, *Notes sur l'Angleterre,* Paris 1876, 216. l.

[3]) Sheffield munkásai közt — úgymond a sheffieldi amerikai konzul kormányának tett hivatalos jelentésében — a bevételekre és kiadásokra nézve

Tegyük fel azonban, hogy mind a két fél (férj és feleség) józan életű és munkás: akkor is, hogy a munkaszünetelés idején magán segíthessen, gyermekeit igen gyakran még zsenge korukban munkára fogja. Az angol munkások ma is úgy tesznek számtalan esetben, mint a XVII-ik században, Norwichban, a posztó üzlet főhelyén tettek, öt-hat éves gyermekeket fognak a munkára. [1]) Volt eset rá, hogy öt gyermekes családnak egész heti jövedelme másfél shilling (75 kr.) s az is a legnagyobbik fiú keresménye volt. Ily esetben minden fölkelhető ruhanemű a zálogházba vándorol, s ha az éhező kisdedek a népkonyhán egy kis enni valót akarnak kapni, meg kell várniok idősebb fivérök vagy nővérök hazajöttét, hogy rendre annak a rongyaiba bújva kimehessenek. [2])

---

a legnagyobb mértékű gondatlanság uralkodik. Némely munkás, ki hetenként 60—80 shillinget megkereshetne, megelégszik felényivel, vagy épen annyival, a mennyi egymagának tápszerre, sörre és mulatságra kell; nejének és gyermekeinek édes keveset dob oda. Igen sok munkás, ki idő folytán független vagy legalább biztos életmódra tehetne szert, egyátalán nem takarít meg semmit azon az egykét shillingen kivül, melyet betegsége esetére a munkásegylet pénztárába fizet. Sheffield munkásai között kevésbé dúlna a szegénység, ha az iszákosságot nagyon meg nem szokták volna. Az angol munkás-osztály bajai legnagyobb részének kútfeje az iszákosság, mert Sheffieldben általában minden munkás a hét egy napját ivással tölti, s ezzel az összes munkaerőt ¹/₆-nyival megkevesbíti.

A királyság népessége 1860—1878-ig 17%-dal; ellenben a szeszes italok fogyasztása 60%-dal növekedett.

Hivatalos statistikai kimutatás szerint 1860-ban 96.30 millió liter angol pálinkát, 1878-ban már 132.08 millió litert fogyasztott el Nagy-Brittánia. Ha ez összeghez az idegen pálinka, bor és sör-fogyasztást hozzávesszük, az 1860-ban elfogyasztott 3,241.70 mill. liter, 1878-ban 5,358.47 millióra emelkedett.

Manchester Salford nevü elővárosában 122,000 lakos közt vasárnap este 8—12-ig 128, hétfőn egész nap 207, szombaton 562 részeget tartóztattak le.

1872—1878. években a nemzet összes anyagi vesztesége a szeszes italokkal való élés következtében 36,000 millió márkára tehető, mely összeggel — úgy mond az Alliance News — kifizethettük volna összes államadósságunkat (15,500 mill. márka), a mellett megvehettük volna összes vasútainkat, sőt ráadásúl kevés hiján, azokat meg is kétszerezhettük volna. E helyett 36,000 mill. márkánkért mit kaptunk? felelet: több bünöst, szegényt és őrültet, más szóval több rendőrt, több börtönt, több szegényekházát és több kórházat, s végül az élethossz csekélyebb középszámát. (Ludwig Freiherr von Ompteda *Bilder aus dem Leben in England.* Leipzig 1880, 144—5. l.)

[1]) Macaulay Anglia története, ford. Csengery Antal I. köt. 425. l.

[2]) Megható e fajta eseteket beszél el Anderson *„Children Rescued from pauperism"* cimű müvében, Edinburg 1871. 15—19. l.

Az angol munkás e fajából az élet búja-baja „wear and tear of life“ korán kiaszalja az élet-erőt s teherré teszi az életet.

Az angol földmives élete és sorsa nem sokban különbözik a gyári munkásétól. Angliában és Walesben a parasztok házai, jobban mondva kunyhói végtelenül gyarlóbbak, mint a magyar, a hollandi vagy a svájci paraszt lakása.

„A mai mezei munkás — mondja Gladstone — több levegőt, jobb vizet, s az időjárást jobban kiálló (weather proof), az illedelemre és erényre alkalmasabb lakást kér.“ [1]) E beszédből eléggé kiérzik, hogy a munkások házaiban is, mint minden emberi hajlékban, nemcsak a testi épségre, hanem az erkölcsi egészség fenntartására is szükséges bizonyos mennyiségű köblábnyi tér. Az erény gyakorlásának, ép mint a test izmosodásának első feltétele a tiszta levegő és a mozgásszabadság.

A mi pedig a mezei munkás jellemét illeti, legjobban jellemzik azok a mulatságok, melyekre szabad idejét fordítja.

Ősei jó régi játékait (cricket, lövés, versenyfutás, tánc) elhagyta vagy elfelejtette. Kertészettel nem foglalkozik, mert ritkán van kertje; hangszeren nem játszik, mert megtanulni nincs alkalma, s ha heti keresményéből valami vasárnapra, a nyugalom napjára megmarad, a pálinkás boltba (gin palace) vagy a sörházba (pot house) viszi, s szerez rajta magának erkölcsi és anyagi romlást, kivált ha meggondoljuk, hogy e mulató helyiségek egyfelől a demagogok, másfelől megbélyegzett erkölcsű nők rendes találkozó helyei. De mit is tehetne netán megtakarított pénzével? Földet nem vehet rajta, melyen maga és családja számára biztos hajlékot építhessen, s hacsak ki nem vándorol, a mi igen sok, talán mindene kockáztatásával jár, legfeljebb valamelyik közeli városba mehet be, hogy boltot nyisson, s oly üzlethez fogjon, melyhez egyátalán nem ért, s hogy ott eddigi szokásaival szakítva új és kétes kimenetelű élethez kezdjen. Egyik sem kecsegtető kilátás rá nézve.

Az O'Connor-féle telep Oxford Shireben — azaz a két holdas gazdálkodás „two-acre lot peasant proprietorship“, melynek hajótörés lett a sorsa — csak kín- és kiszenvedett kezdemény volt. A földbirtokosok a kis farmokat megszüntetik, és nagy tagokba olvasztják be, mert könnyebb 1000 hold bérletét egy embertől, mint 30—40-től szedni be. E miatt a kis farmereket elidegenítették, s vagy kivándorol-

---

[1]) *Nineteenth Century.* 1878. jan. 208. l.

tak, vagy pedig gyárvárosokba szorulva, a napszámos munkások tömegébe olvadtak. [1])

Az angol birtokviszonyok jelen állása szoros kapcsolatban van *Hódító Vilmosnak* (XI. századbeli) erőszakosan eszközölt felosztásával. A földesúr és a jobbágy más-más raceból való volt; a norman aristocraták büszkesége nem tűrt maga mellett oly földbirtokost, ki nem az ő fajából származott. Ha a földesúr és jobbágya közt szivélyes egyetértés volt volna, mint pl. hazánkban, lassanként a paraszt is szert tehetett vala egy talpalatnyi földre. Ámde a saxon paraszt türelmetlensége, mely az idegen igát nem szenvedhette, s a norman gentleman dölyfe — egymással sohasem birt összeférközni. A paraszt örvendett, ha szakíthatott velök; szabaddá, de egyszersmind — földönfutóvá lett. A földesúrnak e szakítás csak használt, mert kevesebb és jobb munkást vett birtokára, melyet most már tetszése szerint használhatott. A földbirtok ekként mind a lordok kezén volt, s a felszabadult jobbágy inségessé (pauper) vált.

Így kellett végre meghozni a Poor Law-t, mely megfosztá jellemök férfiasságától azokat, kik az igazi függetlenséget sohasem ismerték, még szolgaibbá tette azoknak az érzületét, kik csak névleg nem voltak rabszolgák. A pauper szellemnek koldus alamizsnát adott, megjutalmazta a dőzsölést, s megadóztatta a szorgalmat. [2])

De hogy tárgyamra visszatérjek, a gyári munkások annyira vihetik, hogy apránkénti fizetéssel házat szerezhetnek maguknak, s a nagyobb városokban egész utczák vannak, hol a *házak*, de csak a házak a bennöklakó munkások tulajdonai: ám a földmivesnek nincs ily menedéke és munkára serkentő eszményképe. „Igaz — mondja Mackay (J.) — hogy a legtöbb mezei munkás jobban táplálkozik, mint a legtöbb házaló szabó és csizmadia (journeyman tailor etc.); az is igaz, hogy a postai takarékpénztárakban berakhatja megtakarított *poundjait*, a mi jól fog majd betegsége esetén: de mi az ahoz képest, hogy ha egy kis telket meg egy pár tehenet szerezhetne. Épen semmi! [3]) Ennél valami erősebb motivum kell, mert senkinek sincs kedve sokat nélkülözni azért, hogy boltot nyisson, ellenben sokat izzad, éjszakázik, hogy fáradsága árán egy kis kertet vagy telket vehessen.

---

[1]) Manchesterben most van alakulóban egy kisbirtokot rendszeresítő társulat. L. *Macmillan Magazine*, 1880. márc. sz.

[2]) J. J. Rigg. *National Education*, London 1873. 71—2. l.

[3]) Macmillan *Magazine*, 1880. márc. 410. l.

Az angol mezei munkás jól látja, hogy nincs e földön számára lehetőség, hogy helyzetéből bármely erőfeszités mellett fölemelkedhessék. Helyzete és a körülmények rabjának érzi magát; a rabszolga bánatlanságába sülyed, s ez a gondatlanság aláássa jelleme függetségét, s az angol munkások azon a közös erkölcsi lejtőjén, melyet előrelátás-hiányának (imprevoyance) neveznek, egyenesen a koldusbotra, az alamizsnára, vagy a szegények házába jut.

A magyar paraszt jelleme, szokásai, időtöltése, legalább hazánk több vidékén (pl. a Tisza, a Duna mentén, a Székelyföldön) óriási magasságban áll az angol parasztéval szemben. Saját és példásan tiszta házában függetlenebbnek érzi magát a legnagyobb angol földbérlőnél (farmer) is, mert tudja, hogy gazdasága *kizárólagos sajátja*, s senki fiának nem kell kedvébe járnia, hogy helyzetét biztosítsa. Másfelől, kivált ha gyermekei vannak, jól érzi, hogy van miért és kiért élni, küzdeni, ha kell nélkülözni. Ez az érzelem az, a melyet ön-becsérzetnek nevezünk, mely a mi egyszerü földmivesünk természetét megváltoztatja, mely őt értelmessé, önmegtagadóvá, hazaszeretővé, egyszóval erényesebbé teszi, mint a milyen az angol parasztok legnagyobb része. Szóval a magyar munkás *egész* ember a maga tagján, úr a maga otthonján: az angol munkás — bármint dolgozzék is, egykezűnek (single handed) érzi magát, kinek egy másik, — *felebaráti* kézre van szüksége. A magyar földmives gazda egyszersmind hazafi, *polgártársa* az uraknak, az angol munkás inkább csak *felebarátja* a felsőbb osztálybelieknek.

Az angol munkás-osztály egyik említettük fajának sincs meg a valóban nyugalmas otthona, se az azzal járó függetlenség érzete, tetterejének nincs meg az a „másokat kizáró“ tere, gondoskodásának nincs meg az mikrokosmosa, hová csak az övéi lennének bezárva; szivében nincs hely arra a mosolygó vidámságra (cheerfulness), mely a magyar munkásból hétköznap és vasárnap egyiránt dal alakjában tör ki. A magyar munkás kedélye derült, mint a májusi ég, míg az angolé sötét, ködös, rideg, mint szülőföldén a novemberi időjárás. A magyar paraszt úgy érzi, hogy háztájának, cselédségének, barmainak, szóval egész környezetének ő az ura, feje, éltető lelke, szintúgy van a dolog iparosainkkal is, kik családjokban, továbbá eszközeikben megsokszorozva érzik erejöket. Az angol munkás ellenben a nagy uradalmakban végtelen kicsinynek érzi magát, Manchester óriási gyáraiban pedig oly gépek közt, melyek emberi testvastagságú vaslemezeket legnagyobb könnyüséggel furnak, faragnak, tehetetlen féreggé törpül;

vagy ha az óriási gyapotgyárakban a gépezet működését reggeltől estig egyforma hideg és rászögzött tekintettel kiséri; maga is utóljára érzelemben és gondolkodásban mintegy gépszerüvé válik. Hétköznap nem mehet szabadba, vasárnap nem az Isten házába, mert az elsőre nem jut ideje, arra pedig vagyon kell Angolországban, hogy valaki a templomban magának és családjának ülőhelyet béreljen.

„Elméletileg — írja nekem Thring E. az angol egyház egyik tekintélyes lelkipásztora — az egyház minden tagjának joga van templomi ülőhelyhez; gyakorlatilag azonban a városokban, igen tökéletlenül van e rendszer kivive. Vannak igen népes egyházközségek, *melyeknek templomaiban a nép számára egyáltalán nincsen hely.* E szükség pótlására rendkivüli erőfeszitéssel törekedtünk és törekszünk, de a népesség szaporodása sok esetben túlszárnyalja mindazt az erőfeszitést, melyet a baj helyrehozására kifejtünk."

Vasárnap a muzeumok és képtárak szintén zárva vannak, s hacsak jótékony kezek a munkás kerületében club helyiséget nem emeltek, nincs mit tennie, mint rideg kunyhójából a fütött pálinkás boltba térni. Míg a közép és felsőbb osztálynak majd mindenik tagja az Úr házában van, hol szíve az örök biróval a könyörgés hangján párbeszédet folytat, hogy új tetterőre, a munkára való további kitartásra buzduljon : addig az alsó osztályok népe tömegesen keresi fel azokat a helyeket (public houses), hol a szemérmetlenség és az erkölcstelen példa egymással kezet fogva, megrontják szívét, s megbénítják tetterejét.

„A vasárnap — mondá nekem Dixon Gy. a birminghami iskolaszék jeles elnöke — munkás-osztályainkra nézve unalmas egy nap. Mulatságuk édes kevés van; nagy részök az italmérésekbe megy; némelyek nagyot járkálnak, legtöbben pedig az utcán ácsorognak, vagy otthon ülnek, s jó ebédben és heverésben keresnek kárpótlást." [1])

[1]) A III. György alatt (1780.) hozott törvény értelmében, vasárnap mindennemü oly mulatság tilos, mely belépti díjjal vagy jegygyel van összekötve. Csak egyházi zene (Sacred music) engedhető e napon. A ki e törvényt megszegi, 200 font birságot fizet: Ha kiderül, hogy valamely társaság a maga rendes (vagy vasárnapról szólva *rendellenes* „disorderly house") helyiségében tartotta a mulatságot, az egyesület minden egyes tagját perbe fogják. — A nagyobb üzletek azzal enyhítik a szigorú törvényt, hogy helyiségeiket szombat d. u. 2 órakor bezárják, hogy embereik e nap délutánját szivök szerint használhassák. Továbbá az évenként országszerte engedélyezett négy szünnap [april, junius, aug. és dec. hóban egy-egy hétfő = Blau-Montag (?)] u. n. Bankholiday szintén arra való, hogy a vasárnapi *rendellenes* helyiségeket

A homlokegyenest ellenkező életmód, habitusok és helyzet egymástól merőben elütő arculatot ad a közép és alsó osztály emberének. „A társadalmi nagy egyenlőtlenség — mondja Arnold Máté — materializálja felsőbb osztályunkat és brutalizálja az alsóbb osztályt, melynek főszükséglete a sör, a pálinka és a tréfa.“ [1])

II. Angolország a contrastok hazája. London, Liverpool, Manchester, Birmingham utcáin egyfelől oly szálas, jól megtermett, massiv emberi alakokkal találkozol, kik akár egy Michel Angelo ecsetjére méltók volnának. Az Oxford streeten vagy Regent's Circuson hömpölygő tömeg öthatod része a tehetős osztályhoz tartozó üzletember. Magatartásukon a jóllét látszik, ereikben az élet pezseg, beszédjök az önállóan gondolkodó vállalkozóra vall : ezek a Rubens televérű emberei. Velök szemben valóságos árnyékok azok a „gin“re valló ripacsos arcú, egyenetlen járású s kietlen tekintetű torzonborz alakok, a kik az Oxford street mögött egész a Strandig csoportosan lézengenek. Lionardo da Vinci nem egy Judás főre akadt volna köztök; Teniers pedig bármelyiket festhette volna a csapszék hősének.

A tehetős osztály minden tagja homlokáról leolvashatod az erélyes akaratot és kimagasló egyéniséget: [2]) egyszóval fölemelt fejök a *virtus verusque labor* igaz képviselője; ellenben az alsóbb osztály embere bágyadt tekintete a Horác-féle „atra cura“-t, a megélhetés nehéz gondját tükrözi. Amaz mindig kisiet a jelenből, s nagyban mérlegeli a jövőt, melyet képzeletben megtölt terveivel, tetteivel, egyszóval egyéniségével: emez csak a mának él, a holnaptól semmit sem remél; sőt a jövő feltolakodó képeit a csapszékben vett erős szerekkel igyekszik magától elűzni.

„Tagadhatatlan — mondja Arnold Máté — hogy a nagyon beárnyékolt, a szertelenül jelentéktelen létnek a jellemre lenyomó és butító hatása van.“ [3]) Ez állítás igazságát minden lépten igazolja a napszámos (gyári és mezei munkás) helyzete Angolországban.

E nehány vonás eléggé indokolja, hogy a *népiskolázáson*, sőt

---

rendesen látogathassák. Végre a nagy gyárak és üzletek évenként rendszerint két heti szünidőt (yearly holidays) engednek embereiknek, oly formán azonban hogy erre az időre eső fizetésök is szünetel.

[1]) *Mixed Essays*, London, 1879. 92. l.

[2]) Az angol az *én*-t köztudomás szerint mindig nagy I-vel írja, s mint a hogy e betű kimagaslik a többiek közül, ő is úgy szeret valamiben kitünni mások között.

[3]) *Mixed Essays* 11. l.

magán a *népen* is egyebet értenek angol földön, mint nálunk. Nálunk egyfelől a birtok, másfelől az egyforma iskolázás az iparost és a földmivest a nemzet tagjává, mondhatnám hazafivá teszi. A magyar paraszt egére ugyanaz a nap kél fel, mint a földesurára; s a népdal szavai szerint is „egy eső hull a földjökre:“ az angol gyári munkás napja a hold, mert hát rendesen csak este szabadul ki a gépek alvilágából; az angol paraszt pedig életében soha s csak halála után tehet szert *fekvő* földre. A magyar paraszt nehány talpalatnyi ingatlanát a hazai föld egy csipetnyi foltjának, magát a nagy nemzettest kiegészítő tagjának tartja; földje contiguitásban, érdekei cohaesioban vannak polgártársaiéval: az angol munkásnak csak munkástársai vannak s érdekei csak azokéval vannak összekapcsolva. A magyar földmivesnek nemcsak házi, hanem hazai tűzhelye is van; az angol munkásnak legfeljebb háza van, de nincs hazája.

A magyar munkás gyermeke a nevelés olcsóságánál fogva egy iskolában tanul a közép és felsőbb osztályok gyermekeivel. Elemi iskoláink háromnegyed részéből a szegény nép gyermekei igen tekintélyes számmal mennek évenként középiskolákba s onnan egyetemekre. Angolországban még megoldásra vár az a nagy iskolázási problema, hogy a fészer alatt született gyermek a közép iskolába „Public School“ s onnan az egyetemre felhatolhasson. (From the gutter to the University).

Tagadhatatlan ugyan, hogy a legujabb időben Londonban, Birminghamban s még egy-két nagy városban tettek nehány alapítványt, hogy az elemi iskolát végző tehetséges szegény fiúk egy részét felsőbb iskolákra segítsék. Ha jól tudom, ez év tavaszán végezte egy növendék a City of London School-ban a középiskolai tanfolyamot, melyet, mint ez iskolában első esetet a hirlapok is megbámultak. Hasonló eset fordult elő 1879—80-ban Birminghamban is; de hát „egy fecske nem csinál tavaszt;“ aztán ha az ösztöndíjasoknak is költséges Public School iskolázását tekintjük, még mindig fennáll a *pórfi* és az *úrfi* egyhelyt tanulhatásának nagy problemája.

Mily más állapotokat találunk iskolázás tekintetében Skóciában. „A skót egyetemeken lévő negyedfél ezer tanuló egyheted része földmives és gyári munkás gyermeke. Minden skót paraszt jól tudja, hogy önmaga hibás, ha saját iskolájában annyira nem megy, hogy szerzett ismeretei alapján egyetemre juthasson.“ [1]) Szintén ezt mondhatni az

---

[1]) Playfair Lyonnak az alsó házban 1870. jun. 26-án tartott beszédéből.

észak-amerikai Egyesült-Államokról is. A nyugoti államok egyikében működő egyetemi tanár mondá, hogy tanítványai közt vannak olyanok, kik nagyon korán (4—5 órakor) kelnek, s reggeli lapok széthordásával keresik kenyeröket; vannak a kik utca-lámpagyujtogatók, sőt az intézet egyik legkitünőbb növendéke délutánonként egy borbély műhelyben borotválással szerzi ebédjét. [1]) A Cornell University-n sok oly növendék tanul, kik vagy az egyetemi farmon vagy a szomszéd falvakban dolgoznak, — szóval szegény tanulók, kik kezök munkájával tartják fejöket.

Angolországban [2]) a társadalmi osztályok közt levő nagy válaszfal miatt, csak nagy kivétel az alsóbb és felsőbb osztálybeli fiuknak egyforma felsőbb iskolázása, [3]) sőt új dolog még az elemi iskolában való egyesülése is. Még a legközelebbi időben is több eset volt rá, hogy a közép osztályhoz tartozó szülék gyermekeiket azért vették ki az elemi iskolából, mert oda munkások gyermekei is feljártak. Ritka eset ott, a mi nálunk majd minden nap előfordul. hogy a nép gyermeke, felsőbb iskolázás útján, oly magas míveltségre és széles látókörre tegyen szert, mint a vagyonos osztályok fiai. Akár a föld, akár a szellemi birtok szerezhetését tekintsük, az angoloknál még csak ezután alakulnak meg azok a szálak, melyek a munkást szorosan a nagy nemzettesthez fűzik, csatolják.

III. Az a tátongó ür, mely betöltetlenül áll az angol nemes és szegény között, meglátszik a gyermekek arculatán, sőt mondhatnám physikumán is. E tekintetben igen tanúságosak azok az adatok, melyek Nagy-Brittánia népessége physikai állapotáról szólnak, s melyekből kitünik, hogy az irgalmas iskolabeli (Charity School) a gyári és földmives munkával, meg a középiskolai tanulással elfoglalt gyermekek test-súlya közt mily nagy a különbség. Roberts orvos 1873-ban következő közép súlyt talált a más-más módon elfoglalt gyermekeknél. (Lancet 1875. aug. 25. sz.)

---

[1]) Morley (F.) *The Struggle for National Education.* London, 1874. 28. lap.

[2]) Megjegyzem, hogy Angolországon mindenütt a földrajzi „Wales"-t és „England"-ot, Anglián pedig csak ez utóbbit értem.

[3]) Régen az egyetemi ösztöndíjasokat, az egyetem számára való kéregetésért, *házi fecskéknek* nevezték.

Életkor	I. Londoni irgalmas iskolákban	II. Gyárban dolgozó gyermekek	III. Mezőn dolgozó gyermekek	IV. Középiskolai tanulók	
9 éves . .	51·63 ℔	58·72 ℔	60·02 ℔	61·98 ℔	A 10 évesek testsúlya számait mellőztük.
11 „ . .	58·32 „	67·92 „	71·01 „	74·09 „	
12 „ . .	62·80 „	71·06 „	75·00 „	78·98 „	
Ezekből közép szám . . .	56·82 „	65·11 „	67·83 „	70·58 „	

E számakból kitűnik, hogy a közép iskolai növendék testsúlya a kilenc éveseknél 10·35 fonttal, a tizenkét éveseknél 16·18 fonttal több, mint az irgalmas iskolák hasonkorú növendékeinél. Ugyancsak Roberts mondja, ki a gyárakban dolgozó gyermekek közül mintegy három ezeret tett vizsgálata tárgyává, hogy e gyermekek teste *igen öreg* fejökhöz és korukhoz képest; kis növésűek, lőcs lábra hajlandók, nyakokon igen gyakran régi seb látható, mint kitörő lázak következménye.

Jolly skót felföldi iskolafelügyelő a legerőteljesebb és legegészségesebb felföldi nép közepette, úgy találja, hogy a lapos mell, görbe hát és gerinccsont, egyenetlen váll s más physikai bajok jellemzik a nép gyermeke elhanyagolt testi nevelését. Ha e bajok a szabad levegőn élő gyermekek között is oly rontó hatásúak, mennyivel inkább a romlott szobai légkörben, vagy a gyárakban napestig guggolva ülő gyermekeknél. E physikailag inségesek, ha családot alkotnak, öröklővé teszik testi fogyatkozásaikat, s nyomukban előáll az a pauper race, melynek valódi typusa a Murillo megörökítette koldus gyermekek.

Ez az elesett tömeg (lapsed mass) értelmileg és erkölcsileg rendesen cseppel sem áll magasabb fokon, mint physikailag. Belőlök kerülnek ki a csavargók (Street Arabs), koldulók, házalók, szóval az utcák és piacok erkölcsi szemete, melylyel ha érintkezel, desinfectió kedvéért meg kell mosnod kezedet, mint a hogy hajdanában Spinoza tett volt.

A társadalom életnedvét emésztő emez élősdiek irtásáról egész az új népoktatási törvény létrejöttéig, nem gondoskodott rendszeresen senki. E szerint egész e száz hetvenes éveig, a társadalom e penészgombái, minden büzhödt helyen ott leselkedtek, hogy a nekik való

táplálékra, vagy zsákmányra szert tegyenek. Természetes, hogy jókora részök börtönbe került. [1])

1855-ben angol királyság szerte 46%-nál több iskolaköteles gyermek esett a csavargók rovatába. [2]) Valóságos börtöntölteték! A Quarterly Review adatai szerint 1845-ben 59,000 bebörtönzött egyén közül 15,260 sem irni, sem olvasni nem tudott, s 39,650-nél többen csak úgy ahogy tudtak olvasni. [3]) Clay, ki 25 évnél tovább volt a prestoni fegyház igazgatója 1847-ben egy felsőházi bizottság előtt 43—45%-ra tette a merőben tudatlan ifjú fegyencek számát, és 20%-nál többre teszi azoknak a számát, kiknek, ha erényről, vétekről, szentségről beszélt, úgy nem értették, mintha csak chinai nyelven szólott volna. [4])

Fölháborodik az emberi érzés, ha meggondoljuk, hogy ezeket az értelmileg és erkölcsileg vad állapotban tengő teremtményeket, az állam erkölcsi lényeknek tekinté, s mint olyanokat büntette.

E mélyen tudatlan lények állapota — mondá helyesen Clay — roszabb a barbarismusnál, mert míg ezek a szerencsétlen társadalmi számkivetettek semmit sem tudnak a megváltóról, alig hallottak valaha Isten létéről, és mindennemü emberies tudományokban merőben tudatlanok (pl. Glasgowban, a népoktatás „classikus“ földén, 1845-ben 698 gyári munkás gyermek közül 126 a Jézus nevét vagy sohasem vagy csak káromkodásban hallotta. A többiek közt volt olyan, ki azt mondotta, hogy Isten a Jézus fia volt; vagy hogy Isten volt az első ember; a róm. kath. vallásúak közt pedig feles számmal voltak, kik Jézus nevét ugyan ismerték, de mikor az apostolokra és profétákra került a sor, azt mondták: „Ez uri emberekről semmit sem tudunk“ [5]): addig másfelől jól ismerik a bűnöket, minden erkölcstelenségbe belemerültek, s ha mint olyanok, az állam törvényeit áthágják, szigorúan büntetik: bár aligha igazságos dolog őket felelős lényeknek tekinteni. [6])

---

[1]) A *Quarterly Review* szerint 1845-ben egyedül Londonban 14,887 húsz évesnél ifjabb fiút és leányt fogott be a rendőrség.

[2]) S. J. Pakington alsóházi beszéde, 1855. 10. l.

[3]) Idézve J. Kay *Social Condition and Education* stb. I. köt. 413. l.

[4]) Ugyancsak szerinte a fegyenczek 37%-da nem tudta sem az Idvezitő nevét, sem a Miatyánkot, s csupán 7·6% ismerte a vallás elemi igazságait. Idézve M. Carpenter *„Reformatory Schools.“* London, 1851. 21—23. l.

[5]) *National Education*, by David Stow. London, 1847. 69—72. l.

[6]) Idézve Sir John Pakington alsóházi tag 1855-ban ugyanott tartott beszédében 18. l.

A *tudatlanúl* és *gondozatlanúl* felnőtt gyermekek — mondá Carpenter Mária 1851-ben, az alsóház kiküldött bizottsága tanácskozmányán — nem tartoznak a társadalomnak kárpótlással, ha törvényeit megszegték, melyekre őket soha senki sem tanította. Sőt azt hiszem, hogy inkább a társadalom tartozik nekik kárpótlással, a miért őket ily útszéli állapotban hagyta. [1])

1848-ban, tehát ezelőtt három tizzel, Nagy-Brittaniában minden 8-ik ember mint „pauper" az állam segedelmére volt szorulva. [2])

Tán nem csalódom, ha azt állítom, hogy a mai pauperek az a k. b. 300,000 16 évnél ifjabb gyermek [3]), kik semmivel sincsenek a fentebb emlitetteknél jobb szellemi és erkölcsi állapotban, szintúgy, mint „semi-criminal" őseik, az angol társadalom fáján élődő hamuféreg (Blattlaus) sereg, melynek irtására (dispauperising, debrutalising) rendkivüli eszközök s rendkivüli emberek kellettek, kellenek. Ez a corruptió büzhödt mocsara (stagnant water of corruption), melyet az élet friss vizével kell kicserélni. Még ma is sokan vannak Angolországban, kik a pauperismust olybá veszik, mint mi a diphteritist: ragályos és halálos betegségnek, mely kiváltképen a gyermekek között pusztít. Annyi tény, hogy több kiadása van: néha örökölt, mint a görvély (scrophula); máskor a független szegény segélyezése eredményezte baj. [4]) Az is bizonyos, hogy e „massa perditionis" tagjai más levegőt szívnak, mint a társadalom többi rétegei, oly levegőt, mely őket erkölcsileg megöli, mint a hogy a tengerviz megölte Nagy Péter cár korában a matrózfiúkat. [5]) E söpredék keze mindenki ellen, s mindenki keze ellenök van. A törvény természetes ellenségök, de ők is ellenségei minden emberi és isteni törvénynek, melynek kijátszását dicső dolognak tartják. Ily mélyreható erkölcsi vérromlás gyógyítására nem közönséges emberek, s nem mindennapi eszközök kellet-

---

[1]) E. Carpenter *Life and Work of Mary Carpenter.* London, 1879. 280. l.

[2]) Christian Examiner, idézve M. Carpenter *„Reformatory Schools."* London, 1851. 209. l.

[3]) J. H. Rigg *„National Education."* London, 1873., 324. l.

[4]) *Recipients were pauperised"*, *Report of the City Parochial Charity's Commission.* London, 1879., 3. l.

[5]) Péter cárnak egyszer az a gondolata támadt volt, hogy nagyon derék dolog lenne, ha a tengerészek tengervizet innának. Szoktatás kedvéért ki is adta a parancsolatot, hogy a tengerész fiúknak csak tenger-vizet szabad inni. A fiúk mind elpusztultak, s az új szokást nem lehetett meghonosítani. (*Goldsmith,* Essay on Education.)

tek. Mindkettőt maga az angol társadalom szolgáltatta a népnevelés úttörőiben, s az általok felállitott — tisztán az alsóbb osztályok gyermekeinek való — nevelőintézetekben; minők a vasárnapi iskolák, szeretetházak, javitó iskolák, munkaiskolák stb. (Sunday Schools, Boys' Homes, Reformatory Schools, Industrial Schools stb.

I. FEJEZET.

A népiskola úttörői.

Angolországban, a közép és felső osztálynak ős régi idők óta megvoltak iskolái. A társadalom világossága és a kormányhatalom képviselői ezekből az osztályokból kerültek ki. Ascham, Locke, Goldsmith és mások a gentleman neveléséről írtak elméleteket; a népnevelésének semmi elmélete, s a semminél csekélylyel volt több gyakorlata egész a múlt száz végéig. A felsőbb osztályok nevelése az uralkodóknak, a főpapságnak és a főnemességnek mindig első gondjai közé tartozott. Az angol nemes mindig tudta, hogy a tudomány az a sceptrum, melylyel egyedül lehet a patriciusoknak kormányozni, s az az eszköz, melylyel a felsőbb osztályoknak az alsóbbak tiszteletét ki kell érdemelni. Magát a legjobbnak tartván, arra törekedett, hogy gyermekei a szellemi aristocratiának méltó tagjai legyenek. A társadalom alant álló osztályaival nem sokat törődött; szellemi érdekeikért, sem a reformatió előtt, sem azután egész a jelen száz második feléig nem sokat tett. Az angol papság szintén keveset gondolt a nép nevelésével. Az angol népiskola nincs úgy összeforrva az egyházzal, mint a skót, a német vagy a magyar népiskola. A reformatió nem alakította át az angol nemzet közmívelődési intézeteit; az a nemzeti nevelésnek nem volt oly kovásza, mint Skóciában s mint volt általában Európában. Az angol egyetemek is voltaképen csak ruhát cseréltek, de testben, lélekben a régiek maradtak. Az angol uralkodó, kinek címében van, hogy a hit védője (Defender of faith), mindig úgy vélekedett, hogy ha az ő hitét valló főpapság és nemesség mellette: ki szállhat ellene? Oxford és Cambridge 40—50 collegiumaiból évenként ezrével kerültek ki, az egyházzal egybeforrt államhatalom hívei, kik egyetembe lépésökkor esküt tettek a „XXXIX. cikkre" : tehát más, a nép kebeléből kikerült védőkre szükség nem volt. A nép, mely a felsőbb osztályok, mondjuk Rendek védelme alatt állott, a hit védőjévé, avagy az egyháznak csak igazi tagjává sem válhatott. Eléggé jellemzi ezt az a lancashirei közmondás, mely még az ötvenes években is a nép

száján élt: Angliában nincs egyház a szegény ember számára, ott csak a gazdagnak van egyháza. [1])

Skóciában, Hollandban, Svájcban, Németország protestans részében a népiskolák élete a reformatióval kezdődik, sőt az alapos iskolázás (jezsuita iskolák) Németország katholikus részeiben is, szintén a reformatió hatására kap lábra. Az elemi iskolának, mely a protestáns országokban az egyházi disciplina jelentékeny tényezője, kovásza: Angliában sohasem volt meg ez a kelesztő szerepe. Maga a vidéki angol papság sem volt kovásza a nép erkölcsi reformálásának, annál kevésbé lehetett egyháza iskolája. „Gyermekei csak úgy nőttek fel, mint a szomszéd parasztok gyermekei. Fiai az eke után jártak, s leányai szolgálni mentek.“ [2])

Az angol földmives népnek sem fejét, sem szivét nem hatotta meg a reformatió. Angolországban a hitújítás a kormány műve volt, s nem a népé. Természetes, hogy a nép érzületét meg sem is változtatta, mint Németországon vagy másutt. A nép csak egyház-főt cserélt, de szive nem fült az új tanokhoz, melyeket egyátalán nem ismert. A világi és egyházi kormány gondoskodott is, hogy sokáig meg ne ismerje. Midőn pl. Walesben néhány lelkes egyén a bibliát saját költségén welsh nyelvre kezdette fordíttatni, a kormány rendeletet adott ki, hogy minden példányt nyilvánosan elégessenek. A reformatió után egy százzal is Walesben csak a templomban lehetett bibliát találni, s hogy a nép vajmi keveset forgatta, onnan is kitűnik, hogy még mult száz végén is Wales igen sok falujában csak „csudatevő orvosság“ gyanánt használta a nép a szent-irást emberi vagy állati betegségek elűzésére. [3])

A biblia olvasásra előkészítő elemi iskolán a reformatiónak még árnyéka sem látszott. *Wesley* (J.) a methodista felekezet egyik alapítója, a múlt száz első felében walesi útjáról azt jegyezte naplójába, hogy „e nép úgy nem ismeri a keresztyénség alapelveit, mint akár a cserokee indiánok.“ A papság az iskola fenntartást nem tartotta köte-

---

[1]) Kay J. *Social Condition* stb. I., 592. l.

[2]) Macaulay *Anglia története* I., 337. l.

[3]) *Crosby-Hall Lectures on Education.* London, 1850. 177. l.

Hogy az u. n. szárazbetegség és más bajok ellen hogyan használta a welsh nép a bibliát és a könyörgéses könyvet (Common Prayer Book), arra pár érdekes adatot közöl Richard H. walesi lelkipásztor, a most említett műben 183—4. l.

lességének, s mint óriás magaslik ki kebeléből egy *Jones* († 1763.), az évnegyedenként más-más községbe vitt u. n. *vándor iskolák* (Circulating schools) alapítója.

Nem csuda tehát, ha ily körülmények között az angol munkásosztály majdnem három százon át tudatlanságába és reménytelen helyzetébe volt eltemetve. A krónikák sokat beszélnek a felső és közép osztályról, váltig emlegetik az elégületlen iparosokat; sőt még a tolvajokról és munkakerülőkről is többször megemlékeznek az ország törvényei: de nem akadt senki, ki egész a tizennyolcadik száz végéig az angol paraszt helyzetéről megemlékezzék. „Ez az osztály a nevelés körén alól esett." [1])

Franciaországba a nagy forradalom vitte be a köztársasági egyenlőség elvét, s lőn a népnevelési mozgalom megindítója. Angolország részint azért, mert sem belső forradalmak, sem külső megtámadás nem zavarták; részint aristocratiája nagy hatalma és vagyona, részint a nép legerélyesebb osztályainak kézi munkával való kizárólagos elfoglaltsága miatt, elszigetelten maradott a kontinens népnevelési mozgalmaitól. Még a francia forradalom sem birta merev helyzetéből kivenni, mert az angol nem is igen szerette más államszerkezetű és világnézletű szomszédját. A nagy forradalom legföljebb egy kis elmélődésre késztethette; de úgy látszik nem volt elég hatásos arra, hogy a nép neveletlensége és a forradalom oki kapcsolata egyetemesítésére rájőjjön. A nagy úr nem sokat gondol palotája souterrain helyiségeivel, míg a kövek nyugodtan egymáson vannak; csak akkor hívat építőmestert, mikor a falazat bomlani kezd, s az egész épületet összeomlással fenyegeti. Ekkor aztán tervet készíttet a helyiség újból való építésére.

A francia forradalom után nyolcvan egész esztendő folyt le, míg az angol állam nagy urai ezt az újbólépítési tervet, illetően a népoktatási törvényt elkészíttették. Az angol kormány, mint minden reformra, úgy erre is csak hosszas megfontolás, több oldalú tapasztalás és mindenek felett a közvélemény kiáltó szava meghallgatása után, adta magát.

Vegyük szemügyre immár a népoktatási törvény előkészítő okait és tényezőit.

---

[1]) J. H. Rigg *National Education*. London, 1872. 289. l.

A) A vasárnapi iskola.

Az Úrnapja köztudomás szerint Angolországban a nyugalom és az istentisztelet napja. Ki a hívők áhitatát zavarja, rendőri fenyités alá esik. Természetes, hogy ily fenyítésre való kihágást rendesen a munkás-osztály gyermekei követtek el, kik vasárnap is mint hétköznap csak a hivalkodást folytatták. E zsivajgó tömeggel kivált a vidéki városokban nem birt a rendőrség. Igy fogamzott meg *Raikes Róbert* gloucesteri nyomdász fejében 1780-ban az a gondolat, hogy vasárnaponként ezt a szent napot profanáló eme tömeget a biblia tanításával rendszeresen elfoglalja.

Valóságos ember alakba öltözött tigrisek és farkasok voltak e gyermekek, kiket Raikes elsőben fizetéses tanítókkal oktattatott, sőt ruházott, mert egy részök különben nem mehetett volna iskolába. Az új eszmén kapva-kaptak, s 1785-ben Fox Vilmos (baptista egyházfi) Raikessel egyetértve, megalapítá a vasárnapi iskolafenntartó társulatot. Tekintélyes egyének szóltak és írtak az új eszme mellett, mely csakhamar nagy hódításokat tett. A tanításra szivesen vállalkoztak az emberbaráti érzelműek; az ingyenes tanítókkal való tanítás csakhamar általánossá vált, úgy hogy már 1851-ben évenként mintegy 12 millió forintba került volna a vasárnapi iskolákban működő háromszázezer tanító fizetése. [1])

Londonban 1783. közepén nyilt meg az első vasárnapi iskola. A száz végén (1799.) bevitték a vasárnapi iskolázás rendszerét Skócziába is, bár eleinte sok nehézséggel kellett küzdeni, mert a presbyteri egyház papjai nem szerették, hogy világiak vezették ez iskolát. Irlandban 1809. novemberében alakúlt meg a vasárnapi iskolatársulat. Ha meggondoljuk, hogy ez iskolák mekkora gyermektömegek gondját vették fel vasárnaponként, nem lehet csodálnunk, ha az angolok magok mondják, hogy a gőzgép feltalálása óta ennél áldásosabb találmánya nem volt Nagy-Brittániának. Az 1803. juliusában Londonban alakúlt vasárnapi iskola-egyletnek (Sunday School Union) 1868-ban 165 fiók egylete volt, 2677 iskolával, 67,903 tanítóval, 517,583 tanulóval 1880-ban, a vasárnapi iskolaalapítás századik évfordulóján az egyesült királyságban és a gyarmatokban mintegy ötödfél millió tanuló járt vasárnapi iskolába, s közel fél millió férfi és nő-

---

[1]) Egy-egy vasárnapi tanítást másfél shillingjével (90 kr.) fizetve, mint a hogy Raikes kezdetben tette.

tanító folytatta a Raikes megkezdette munkát, minden díj és jutalom nélkül. [1]) Az egyesület célja: 1. A vasárnapi iskola tanítókat bel- és külföldön a vallásos nevelés mentől lelkesebb előmozdítására serkenteni. 2. A tanítás módszerét kölcsönös érintkezés útján javítni. 3. Ott, a hol legszükségesebb, vasárnapi iskolák alapításáról gondoskodni. 4. Vasárnapi iskoláknak való könyveket és szerelvényeket olcsó áron kiállíttatni.

Az egylet kisdedek számára is nyitott osztályokat, melyekben az ábéce tanulását a betűszekrény bevitelével könnyítette meg. A könnyű módszerrel olvasni megtanult gyermekeket azonnal fölvitték az u. n. Biblia osztályba (Scripture class.) A tanulókat ellátta olcsó bibliával, s a bibliaárulás egyedárusságát megszüntette. A vasárnapi iskolákban a szentirási leckéket egyforma elvekre alapította. A tanulók a bibliából nem válogatott darabokat tanulnak, hanem az egészet. Nagy jót tett továbbá az egyesület kölcsönkönyvtárak alapításával, melyeknek a könyveket a bolti ár egyharmadán szolgáltatja. 1868. márciusa végéig 7879 vasárnapi kölcsönkönyvtárnak nyujtott segélyt. Van e mellett több, mint 5000 kötetből álló és a tagoknak nyitva levő kézi könyvtára is (Library of reference). E mellett az ifjuság számára becses folyóiratokat alapított. A Penny Magazine for Children, The Bible Class Magazine, The Child's Own Magazine havi és a Kind Words heti folyóirat, melyeket a fiúk és leányok ezrei olvasnak, egyebek mellett ilynemű selejtes olvasmányok hatását is ellensúlyozzák. Nagyon sokat tett az egylet a tanítók oktatására is. Alapított egy oktató-osztályt, hol felolvasásokat és mintaleckéket tartat, melyekre londoni és vidéki tanítók szabadon bemehetnek. A tanítás széles körű tökélyesbítése végett az egylet bizottságokat küldött Walesbe, Skóciába és Irlandba, melyek ezer meg ezer tanítóval értekeztek a tanítás módjáról. Annál szükségesebb volt ez az eljárás, mert midőn e száz elején a vasárnapi iskolákba a Lancaster-féle olvasástanításmód beviteléről volt szó, a (vasárnapi) tanítók többsége ellene szavazott, mert nézetök szerint azzal a vasárnap szentségét megsértenék. [2]) Végül a Teachers Magazine c. derék folyáiratot az egylet bizottsága kezdeményezte s folytatta az Union Magazine alapításával, melyekkel, valamint számos oktatási kérdéseket tárgyaló irattal, a tanítóknak nagy segítségére volt.

---

[1]) V. H. Watson *The Sunday School Union*. London 1869., 16. l.
[2]) U. o. 19. l.

A vasárnapi iskolák áldásos befolyása a közrendre és társadalmi haladásra két szempont alá esik. Legszámosabbak oly városokban, hol a szegény munkás napjában 12—14 órát dolgozik, s hol a középosztály munkálkodása és foglalkozása egész héten át szakadatlanul foly, vasárnap kivételével alig van alkalom és idő a vagyonosabb és a munkás osztályok egymás közti érintkezésére. Az a tény, hogy vasárnaponként a közép osztályból ezeren meg ezeren foglalkoznak legalább három órát az alsóbb osztályok gyermekei tanításával, ékesszólóan tanusítja, hogy a keresztyén felebaráti szeretet mily közel hozhatja egymáshoz a társadalom amaz elemeit, melyekben különben bővében vannak a repulsiv erők. Még kedvezőbb ez iskolák közvetlen hatása. A nép nagy része az olvasást, a szentiratokkal való megismerkedést s a vallásos testületekkel való kapcsolatot, főként ez iskoláknak köszöni. „Ama kiváló eszközök közül — mondá Smith Ádám — melyeket a gondviselés, a jobb jövő előkészítésére rendelt, egy sincsen az apostolok kora óta olyan, mely az erkölcsöket a vasárnapi iskolákéhoz fogható könnyűséggel és egyszerűséggel birta volna átalakítani.“ És az egylet e gondviselésszerű működését a közönségnek bámulatosan csekély évi segélye mellett (közép számban 4000 frt) tette, sőt e mellett még kiadványait is, igen jutányosan, néha a kiállítási áron alól árusította el. [1])

B) A „Britt“ és a „Nemzeti“ társaság.

Vasárnapot a hétköznapoktól csak egy lépés választja el. A szegény gyermekek vasárnapi iskolázását a hétköznapinak kellett követnie. Jóformán egy tíz se folyt le, s a bejáró népiskola (Popular Day

[1]) A vasárnapi iskolák ma már minden világ részben elterjedtek. Amerikában 1790-ben Virginia államban alapították az első vasárnapi iskolát, fehér és néger gyermekek számára; Franciaországban 1815-ben Bordeaux-ban nyilt meg az első vasárnapi iskola, a másodikat Párisban 1823-ban Monod prot. lelkipásztor nyitotta meg, 1852-ben ugyanott alakúlt a vasárnapi iskola egylet, a londoni „S. S. Union“ mintájára. Ázsiában, Dél-Afrikában, Ausztraliában, szóval az angol birodalom minden részében találunk a londoni minta szerint berendezett vasárnapi iskolát. 1880-ban, az imént említett vas. isk. alapítási ünnepélyén Londonban több mint 14 nemzet vett részt képviselői által. Az Egyesült Államokban 6½ millióra megy a vas. iskolások száma egy millió tanítóval; az európai kontinensen 400,000 tanuló és 20 ezer tanító; Ázsia, Afrika és Ausztraliában 200 ezer tanuló és 5 ezer tanító. Hozzávéve az angol királyság 4½ millió vas. iskolását, k. b. 12 millió vas. iskolai tanuló és másfél millió tanító van e világon. (*Sunday School Chronicle.* London, 1880. 357.l.)

School) szintén megtalálta a maga alapítóit. *Lancaster* József, egy ifjú quaker 1796-ban szülőföldén, London déli részén, Southwark nevű külvárosban, a rongyos gyermekeket, kik az utcákon csak úgy rajzottak, nagy hévvel kezdé oktatni. E szegény tücsköktől, kik éhségök csillapítása végett a szomszéd hangyabolyoknál kunyorálgattak, nemhogy tandíjt szedett volna, sőt őket még táplálta s egyedüli büszkesége az volt, hogy megmentse a szegények házától. [1]) „Arra teljességgel nem gondolt — mondja életirója Corston — hogy ő a szegények nagy pártfogója; nála a tanító és jó barátba beleveszett a patronus." „Bizony azt hinné egy chemikus — úgy mond Lancaster — azért teszik szegények házába a felügyelők a szegényeket, hogy megkisértsék a *füstnek szurokká változtatása* módszerét, mert hát az istenadták nagy unalmokban, a szegények háza egyik s'obája falát cseppentett feketére mázolták." [2]) Alig 17 éves korában erősen föltette magában, hogy a pauper gyermekek értelmi és erkölcsi elhagyottságán segítni fog. A gyermekek seregesleg („like flocks of sheep") tódultak hozzá, úgy, hogy 1798-ban számuk ezerre rugott. Lehetetlen volt egymagának e tömeget tanítnia. Feltalálta magát: az idősebb és haladottabb növendékeket az ifjabbak tanítására fogta. Igy lőn Lancaster Londonban az u. n. *monitori*, más szóval a *váltakozó* (mutal) tanmód alapítója. E rendszer egyszerű és gazdaságos voltáért csakhamar kedveltté és közkeletűvé lőn. Lancastert tanítása sikere, a közönség rokonszenve a nagy urak (különösen Bedford herceg meg Sommerville lord) és a király (III. György) pártfogása elbódította. Tizezer gyermek olcsó oktatására és munkára való alkalmazására tervet dolgozott ki, melyet a királynak ajánlott. Majd fejébe vette, hogy Nagy-Brittania összes ifjuságát az ő rendszere szerint nevelni valóságos missiószerű munka lenne. Azonban nem volt elég ember arra, hogy a megindította mozgalmat vezetni birja. Tanítónak jó, de administratornak rosz volt. Ügyei zavarba jöttek, pénzügyileg megbukott, s végre 1818-ban Amerikába ment, hol húsz viszontagságos év mulva (1838.) New-York egyik utcáján (szekér-elgázolás következtében) szerencsétlenül kimult. Rendszere Amerikába menetele előtt tiz évvel jóravaló kezekbe került, mert 1808-ban megalakult a szegény osztálybeli gyermekek tanítására a *Lancasteri intézet* (Lancasterian Ins-

[1]) „*Workhouse, the very name is a burlesque*" — mondja — „*Outlines of a Plan*" c. iratában. London 1806. 23. l.

[2]) I. m. 22. l.

titution), a mely nehány évvel később, (1817 őszén) a ma is virágzó „Britt és külföldi iskola társasággá“ vált, ily címmel: „The British and Foreign School Society.“ — A társaság célja szegény gyermekek vallásos és az ismeretek elemeiben való (secular) nevelése minden felekezet vagy pártkülönbség nélkül. A társaság nem szabja magát semmi felekezethez (unsectarian), a biblia lévén a vallástanítás egyedüli kézikönyve. Az elemi ismeretek közlése dolgában főtörekvése oly oktatási elvek követése és fejlesztése, melyek mindenütt alkalmazhatók, bel és külföldön egyformán fontosak, s az idegen és gyarmati iskolákban szintoly szükségesek, mint az u. n. britt (British) iskolákban. A társaság bevallott elveit következő eszközök útján terjeszti: 1. Tanítókat nevel. Jelenleg 5 tanítónevelő-intézetet (Training College [1]) tart fenn (köztük 4 tanítónők számára), melyekben évenként körülbelől 400 növendék tanul. 2. Mívelt ügyvivőket és iskolalátogatókat alkalmaz. A társaság iskolafelügyelői az u. n. britt iskolákra felügyelnek, a vidéki bizottságokkal értekeznek. A közbenjárók új iskolák alapítása végett gyüléseket és felolvasásokat tartanak, a szüléket új iskolák alapítására ösztönzik; szóval odahatnak, hogy fiók-társulatok alakúljanak. Az anyatársaság tiszte e fiók-társaságok erélyének ébrentartása, szabadságának istápolása, hogy mentől előbb független cselekvési központokká váljanak. E társaság tehát nem akar óriás tölgy lenni, mely minden tápszert magához vesz, és gyürű után gyürűt vet, míg egyszer törzse óriási mérvekre tesz szert; hanem inkább plántáló intézet, mely minden erejéből rajta van, hogy dugványai mentől-előbb gyökeret verjenek és önállókká váljanak. Akárhány iskolát alapított immár s támogatott addig, míg az a maga lábán megindulhatott. Az ily intézeteket a társulat szárnyukra bocsátja, s aztán gondját róluk úgy leveszi, hogy központi bizottsága jelentéseiből is eltünnek. Igy történt a dolog nehány tanítónevelő-intézettel is. 3. Az iskolaszékekkel és mindazokkal, kik Nagy-Brittániában vagy másutt az elemi iskolázást szivökön hordják, vállvetve közreműködik. Ha valamely iskolának rendes vagy rendkivüli esetben tanítóra van szüksége, jó szivvel segít a bajon, föltéve, hogy az illető iskolákban a munkás-osztályok gyermekeinek minden káté hit-formula vagy egyéb felekezeti

---

[1]) A Training Collegет, mely sok tekintetben más, mint a német Lehrer-Bildungs-Anstalt (melyet nálunk szószerint *tanítóképezdére* vagy *képző intézetre* fordítottak), helyesebbnek láttam *tanító-nevelő intézetnek*, vagy rövidebben *tanítónevelőnek*, *tanítócollegiumnak* nevezni.

szinezet nélkül tanítják a bibliát. 4. Kézikönyveket és egyéb iskolai taneszközöket és szerelvényeket ad a belföldi új iskoláknak, s hasonló segedelmezésben részesíti mindazokat a gyarmati vagy bármely világrészi iskolákat, melyek a népoktatást a társaság elvei szerint terjesztik. 5. *Központi könyvraktárában* nagyon olcsó áron árultat iskolai könyveket és az iskolák beállítására minden szükséges szerelvényeket.

Az előtt hat évvel (1792.), a hogy Lancaster monitorai működni kezdettek: Indiában Madras katonai árvaházában dr. Bell (egy st. andrewsi borbély fia, ki szülőhelye egyetemén orvostudori oklevelet szerzett) az intézet tiszteletbeli igazgatója, midőn sehogy se birhatta rá a segédtanítót, hogy a kezdő tanulókkal az ábécét fővénybe irassa („úgy, a mint kevéssel ezelőtt ő egy hindu iskolástól látta), kénytelen volt őt egyszerűen elbocsátani s helyét egy nyolc éves fiuval pótolni. A kis tanító nagyon jó szolgálatot tett, s dr. Bell e gyakorlat életrevalóságát most már iratokban kezdé fejtegetni és terjeszteni. A mint Angolországba visszatért, kapva-kaptak a lancasteri lelkesültségű tanítón, s 1801-ben swanagei rektorrá lett; később (1818.) westminsteri kanonokká lőn, s mint olyan nagy vagyont szerzett (120 ezer font st.), melyet halálakor († 1832.) a st. andrewsi egyetemnek hagyott. [1])

Bell — az általa feltalált rendszerért való lelkesedést kivéve — mindenben ellenlábasa Lancasternek. Ez a felekezet nélküli vallásos oktatásért buzog; ellenben Bell csak a felekezeti tanítást, mindenek előtt az angol egyházi hittételek tanítását tartja a szegények nevelése sarkkövének. Ez alapon csoportosultak elvei körül az angol egyház főpapjai.

Az angol államegyház papsága egész a jelen századig nem úgy tanította a szegény ember gyermekét (poor), mint a skót papság. Ez tanította a gyermekeket: olvasni, irni, számolni és bevezette az elemi ismeretek körébe; az anglikán pap ellenben rendesen meghagyta a szüléknek, nagyanyának vagy gyámnak, hogy tanítsa meg gyermekét vagy unokáját a Miatyánkra, Hiszekegyre, s a kátéban foglalt hitcikkelyekre. Mikor a gyermek mindezeket úgyahogy tudta, a pap szokás szerint megerősítette a hitcikkelyekben. [2]) Az angol egyház gyakorlata szerint a népoktatás alfája és omegája az egyház kátéja.

---

[1]) Ez előtt nehány évvel ez alapból állította fel, nevezett skót egyetem, a neveléstudományi tanszéket.

[2]) Tökéletesen kifejezi e két tanításmód közti különbséget Mill Stuart

1803-ban Angliában és Walesben, hol az angol egyház papsága legtöbb erélyt fejthetett volna ki az iskolázás ügyében, a munkás-osztálynak több mint fél milliónyi 5—15 éves gyermekei közül, csupán 86 ezer járt, jobban mondva fordult meg az iskolában. E szerint a munkás-osztály gyermekeinek csupán egyhúszad része volt, úgyahogy iskolázva. [1])

Nyilván való a mondottakból, hogy a népiskolák szervezése a vidéken vérszegénységben szenvedett. Ugyan e bajban sinlett a főváros is. Ma is sokan emlékeznek rá Londonban, hogy e száz elején a sz. Pál egyház környékén egymás után nyiltak meg a lancasteri és a nem angol egyházi felekezeti iskolák, úgy hogy az egyház püspökei megbotránkozva tapasztalták, hogy a Pál egyházat az idegen iskolák egészen isolálták. E tapasztalat a papság és a hivek lelki nyugodalmát felzavarta. Kényszerhelyzetökben actióhoz kezdettek. Elsőben azonban csak szóval áldoztak a népoktatás ügyéért, kikeltek a lancasteri iskolák ellen; szószéken és irodalomban [2]) azzal vádolták, hogy azok nem is keresztyén iskolák, mert kátét nem tanítanak.

Trimmerné asszony, ki egyformán buzgólkodott a nevelés ügyéért és az államegyházért, s a ki Bell-el is levelezett, irásokat adott ki lancaster ellen, melyekben latitudinarismussal vádolta. Leveleiben Lancastert a „schismaticusok Goliátjának" nevezte, később pedig Southey Bell egyik barátja „Sárkány" (Dragon) címmel tisztelte meg a nemes emberbarátot.

Míg Bell abban járt, hogy tervét a kormánynyal elfogadtassa, addig barátjai és Clergy barátai szerették volna a lancasteri iskolákat felekezetiekké s egyúttal tönkre tenni. A népoktatásra e száz elején nem állottak ezerek rendelkezésre. Az *iskola*, az *olcsó tanítás* és a *hitcikkek közűl* a lancasteriek a *nép* érdekéért a két elsőt választák; az anglikán papság az *egyház* kedvéért az *utolsó* (hitcikkek) mellé ál-

st. andrewsi egyetemi székfoglalójának a mai időkre teljességgel nem, de a szóban forgó időszak elemi iskolázására híven illő eme mondása: „a skót iskolákba [3]) tudatlanúl jőnek a gyermekek s ott taníttatnak; az angol iskolákba még tudatlanabbúl mennek, s hasonló tudatlansággal távoznak el".

[1]) C. Hippeau, *L'instruct. publ. en Anglet.* Paris, 1872., 19. l.

[2]) Dr. Marsh cambridgei theol. tanár 1811-ben jun. 13-án a Pál egyházban papolt a lancasteri iskolák ellen. Beszédében azt fejtegette, hogy a nemzeti nevelés alapja a nemzeti vallás. „*Schools for all.*" London, 1812. 28. l. A Quarterly Review 1811. oct. száma keményen kikél (Lancaster) a vallástalan quaker és iskolái ellen.

[3]) Mill egyetemeket mond.

lott. Felekezeti iskolát sürgetett, mert tudta, hogy így 1. egy lancasteri iskola helyett 4—5 felekezeti kellene, de mert 2. ennyi iskolára költség nincs: tehát iskola sem lesz.

Ez alkalommal valóban ráillett az angol egyházra az a bibliai mondás „úgy harcolt, mint a ki ok nélkül vágta a levegőt.“ A mívelt közönség ártatlan tűzi játéknak vette a dühöngést; a nép pedig csak azért is tódult az olcsó iskolákba, mert tiltották. Most már nemcsak a Pál egyház, hanem őrsége is el volt szigetelve. Helyzetökben nem tehettek okosabbat: lerakták a fegyvert. A tettre tettel feleltek, s a „British Society“-(akkor még Lancast Institution)-val szemben, 1811-ben felállitották a „National Society-t.

„National Society,“ melynek célja a szegények nevelését az államegyház (Established Church) hit-elvei szerint eszközölni.

A társaság fő célja — úgy mond 1879-iki értesitője — elősegítni, hogy az egyház szegényebb tagjai, gyermekeiket naponként kellő oktatásban, kézi munkában és az államegyház vallotta keresztyén vallás elveiben taníttathassák. E végre a társaság, kiváltképen a bányász és iparos nagyon népes kerületekben, és a szegény földmivelő egyházakban igyekszik az iskolákat szaporítni. Továbbá tanítónevelőintézetek felállítása, iskolák szervezése és látogatása, s alkalmas kézikönyvek olcsó áron való eladása útján lehető legjobb oktatási rendszert igyekszik terjeszteni. Vidéki iskolák felállítására oly feltétellel nyújt segédkezet, ha a segélyösszeghez képest az illető község is adakozik. Az egyház — úgy mond tovább az értesítő — a középiskolák és felsőbb grammatikai iskolák által sokat tett a vagyonosabb osztályok gyermekei neveléséért; a nemzeti és parochiális iskolák útján szintén sokat a szegényebb osztályok gyermekeiért. Most már a középosztály alsóbb és az iparos osztály felsőbb rétegei gyermekei számára kell egyházi szellemű polgári iskolákról (Middle Class-Schools) gondoskodni.

Az eddig mondottakból is eléggé érezhető, hogy e két társaság két különböző alapon, s egymástól nagyban eltérő elvek szerint működik. A Britt társaság egyfelől minden felekezeti formulákat kizár, de másfelől felöleli a bibliát, s megkivánja, hogy az iskolában olvassák és tanítsák; e tanítás célja, hogy az erkölcs és a vallás elemei megértését könnyűvé tegye. Az épület tovább építését és befejezését a szülőkre és lelkipásztorokra bizza. A nemzeti társaság az egyház kátéját s ezzel az egyházi formulákat állitja iskoláiban az első helyre. Gyermeki szellemnek való tej- és pépszerű tápszer helyett (Milk for

babies) a theol. hosszas viták döntvényeit, ezt a nagyon is kemény eledelt nyújtja a tanulónak. A Britt társaság a vallásból és erkölcsből indul ki; a Nemzeti a bibliát megközelíthetlen bálványként tekintvén, az elemi iskolázás sarkkövének az egyház tanát declarálja. Amaz száraz formuláival és dogmáival az értelemhez szól; emez a gyermek erkölcsi érzületét és vallásos műösztönét (instinctus) ragadja meg; amaz az emberi természetre egy oldalon hat; ez az egész ember belsejét kivánja mívelni. A Nemzeti társaság az államegyház csalódhatlannak tartott alapelveire, s harminckilenc hitcikkelyére épít; a Britt társaság ellenben a nagyon is csalatkozható emberi természetre s annak minden articulusnál régibb tulajdonságaira. Amaz a „nemzeti“ cég alatt *felemás*, — emez szerény cím alatt *nemzeti* nagy munkát végez; szóval, amazok *egyház-tagokat*, emezek *embereket* kivánnak nevelni.

A Britt társaság — mint említém — ha anynyira erősödött a védelme alatt alakúlt iskola, szabad mentére hagyja, hogy saját lábán járva megizmosodjék, s ha rá alkalmas, magához hasonló új iskolákat teremtsen. Igen természetes tehát, hogy munkája minden felekezetre kiterjed, világra szóló (all the world over) — mondja helyesen a társaság 1879. évi jelentése. [1]) E társaság Krisztust teszi a gyermekek mintaképévé, e helyett a Nemzeti társaság a felekezeti féltékenységet csepegteti a gyermeki lélekbe. Innen származik exclusiv jelleme és az a figyelő, félig-védő helyzet, melyet a társulat 1875. közepén tartott gyülésében kimond, mely szerint „a népnevelés ügye Angliában a legkritikusabb korszakát éli.“ E társaság, versenytársával ellenkezően, magához fűzi azokat az iskolákat, melyeket életrehívott, vagy a melyek vele szövetkeztek. Annyival könnyebben teheti ezt, mert működés-köre csak Angliára és Walesre szól.

A britt iskolák a népoktatási törvény szellemében alapított iskolákkal és iskolaszékekkel barátságos viszonyban vannak. A társaság központi bizottsága, nehány éves határozata szerint, csekély évdíjért (legkevesebb egy guinea) vele szövetkezett állami iskolákat szivesen segíti tanítókkal való ellátásban, vizsgálatokban, iskolák látogatásában stb. A Nemzeti társaság ellenben a legkimértebben s csupán az elkerülhetlen törvényes formulák között érintkezik az említett állami iskolákkal és iskolaszékekkel. [2])

---

[1]) *Seventy-Fourth Report of the Brit. and Foreign Society.* London, 1879. 4. l.

[2]) *Sixty Eigth Annual Report of the Nat.-Soc.* London, 1879. 80. l.

Az előadott vonásokból eléggé felismerszik a két társaság más-más arculata. Az egyik világi (secularis), a másik egyházi irányú; egyik nyílt szivű, őszinte, mint „emberbaráthoz“ illik; másik komoly és begombolkozott; mintegy fő-fő „clergyman.“ [1]) Mindkét társaság anyagi tőkéje alapítványokból és adományokból kerül ki. A Britt társaság bevétele 1878-ban 2094 font st.; melyet majdnem az utolsó fillérig elköltött.

A Nemzeti társaság évi bevétele 1878-ban 25,507 fontra rugott, csupán tanítónevelő-intézetek vallásos tárgyai examinalására 1878-ban 1709 fontot költött. Huszonegy vidéki tanítónevelő-intézet felállítására nyújtott segedelmet s közvetlen kezelése alatt Londonban öt training college van, három férfiak s kettő nők számára. Köztük legnevezetesebb az anyaintézet, a batterseai training college, melyről alább lesz szó. A társulat szövetségében álló elemi és vasárnapi iskolákban k. b. $2^1/_4$ millió gyermek tanul; ellenben már 1874-ben több, mint 9-ed félmilliónyi népességű területen voltak elterjedve a Britt társaság szellemében vezetett iskolák. [2]) A társaság 1875-iki gyülésén (Pease által) bejelentett adatok szerint a most említett területen levő 513 iskolaszék közül 322 fogadta el a társaság elveit. Ime Lancaster missiószerű törekvése, hogy Angolország területén minden gyermeket az ő szellemében vezetett iskolában tanítsanak olvasni, írni — egyrészt teljesült.

A ki a két társaság évkönyveit figyelemmel vizsgálja, bizonnyal észreveszi, hogy a Nemzeti társaság működése tervrajzát idősebb nővére alapszabályai mintájára alapitotta. Munkássága köre a szerint bővült, mint a Britt társaságé, mely nem elméletekből indult ki, hanem az alsóbb osztály gyermekeinek szellemi szükségleteiből. E társaság tehát a munkás-osztály szellemi és erkölcsi szükségei kielégítésére alakúlt; ellenben ifjabb nővére az egyháznak új tagokkal való szaporítását tartotta mindig szem előtt. [3]) A figyelmes vizsgálónak lehetet-

---

[1]) A Britt társaságnak 3 évig volt elnöke s egy félszáznál hosszasabban volt a társulat elveinek meleg szószólója Russel lord († 1878.); a Nemzeti társaság elnöke — az alapszabályok szerint — mindig a canterburyi érsek.

[2]) Anglia és Wales népességét 22 millióra téve, kitűnik, hogy mily óriási hódításokat tett e társaság a felekezeti iskolákkal szemben.

[3]) 1868-ban történt az a sajátszerű eset, hogy midőn a közoktatásügy állapota megvizsgálására kiküldött egyik biztosnak, egy angol felföldi Gram. iskola clergyman igazgatója arra a kérdésére, hogy meg vannak-e a fiúk mind

len azonnal észre nem venni, hogy az angol egyház papsága nem egész jó szántából állott be a népnevelési mozgalomba. *Coacta est intrare.* Áldozatból tette, s cserébe viszont áldozatot kivánt a szüléktől, a tanulótól, a felekezeti tanok elsajátítása által. Hogy ennek elfogadása valóban nagy áldozat a szegény gyermekek részéről, arra a legeclatansabb példa a népoktatás állapota megvizsgálására ezelőtt 12 évvel kiküldött biztosok jelentése. „E vidéken (Yorkshire) sok tanító a kátét oly bűv eszköznek vagy talismannak tartja, mely a tanulóba a szók értelmére való tekintet nélkül belopja az erényt. A szók betanulását s nem az értelem vagy erkölcs tanulását tartják célnak. Sőt a mi több, az egyháziasságnak zsinórmértékévé is ezt teszik, akár értik a növendékek, akár nem. Alig van elszomorítóbb dolog, mint látnom, hogy jóravaló ember tanítja a tantárgyak legmagasabbikát oly móddszerrel, melyet az oktatás minden más teréről megvetve dobtak ki. E módszer semmit sem nyújt az értelemnek, s még kevesebbet az érzelemnek és lelkiismeretnek. Legelszomorítóbb pedig e dologban az, hogy a szegény és az iskolának lekötelezett gyermekek kénytelenek a kátét tanulni. Főként érettök kell a törvényhozásnak közbelépni, és őket a lelkiismereti záradék (conscience clause) védelme alá helyezni.“ [1])

C) Belföldi és gyarmati iskola-társaság.

(Home and Colonial School Society.)

Az említett két társaság mellett kiváló figyelmet érdemel a Home and Colonial School Society, melynek főcélja a gyermek nevelésben Pestalozzi elveit angol földön meghonosítni. 1836-ban történt megalakulása óta nevezetes munkásságot fejtett ki a gyermeknevelés terén; e társaság az angol egyházhoz tartozónak vallja magát, de munkáján nemigen látszik meg a felekezetiesség, s a Britt és Nemzeti társaság szelleme közti közvetítőnek lehetne nevezni. E társaság egyik kiváló célja néptanítók nevelése, mely végre jellemes, vallásos és tanításra alkalmas egyéneket választ ki; őket Training Institutionjában nevelteti és az iskoláknak ajánlja.

---

keresztelve, azt felelte, hogy gyanítása szerint nem, de biz ő meg sem kérdezte, hanem a kátét egyformán tanította mindnyájoknak. *Reports of the Schools inquiry commissioners.* IX köt. London, 1868. 183—4. l.

[1]) U. o. 184—5. l.

A már meglevő tanítóknak, magok mívelésére eszközöket nyújt, s alkalmilag szintén ajánlja az iskolákba.

Férfi és nő iskolalátogatókat nevez ki, kiknek közbenjárásával, a hol szükség, új iskolákat nyittat.

A kisdednevelésre, s általában a közoktatásra vonatkozó nevelés-oktatási elveket terjeszt; a nevelésügy barátaival különböző világrészekben levelezést folytat, alkalmas iskolai-könyveket ad ki; iskolai szerelvényeket készíttet és árusít sat. sat. A társaság által kimondott elvek szellemében kevés zajjal, de annál nagyobb becsülésre érdemes eredménynyel működtek. *Mayo Károly* és nővére Erzsébet, kik Pestalozzi elveinek angol földre való ültetésében legtöbbet fáradoztak; *Dunning Róbert* és Reynolds, kik az erkölcsi nevelésre, *Tegetmeier*, ki az értelemgyakorlatok módszeres tanítására nézve tett igen sokat.

A társaság egy néptanító-nevelőintézetet, ezzel kapcsolatban egy minta- és gyakorló-iskolát; továbbá egy polgári iskolát tart fenn.

A társaság évi bevétele körülbelől hatodfél ezer font, évi forgalma a hét ezer fontot meghaladja.

II. FEJEZET.

A népoktatási törvény úttörői.

Sajátszerű, hogy Helvéciában a koldusok gyermekei s Angolországban a rongyos gyermekek voltak a népiskolai renaissance kovásza. Emitt a francia forradalom előtt nem egészen egy tízzel, amott azután ugyanannyival kezdődött a megújhodási processus. *Raikes* a vasárnapi iskolák megalapítója az utcán dévajkodó söpredék gyermekserget az Úr házába gyűjti, hogy őket keresztyénies érzületre hangolja; Pestalozzi iskolába tereli a koldus gyermekeket, hogy belőlök az emberies vonásokat felszinre hozza. Amaz a Calvin-féle massa perditionis-t *keresztyénné* akarja gyúrni; emez *emberré* kivánja csíszolni.

A vasárnapi iskolát Lancaster ingyen tanító iskolája követte, s hogy ez intézet hetven év leforgása alatt az angol községi iskolává alakúlt át, arra nézve legtöbbet tett Carpenter Mária.

I. Angolországban a népnevelés ügyéért, senki sem tett e században nagyobb áldozatot, mint *Carpenter Mária* (1807—1877). Találóan mondja róla egyik tekintélyes angol szemle, hogy „e századbeli legnevezetesebb nők egyike.“ [1]) A pauper gyermekek sorsán jézusi szere-

[1]) *The Saturday Review.* 1880. márc. 27. 421. l.

tettel csüngött; a porból való kiemelésökért apostoli buzgóságot fejtett ki. Valóságos Pál apostol női alakban. Nem éri be azzal, hogy a hazájabeli inségesek gondját fölveszi, hanem más világrészekbe is elmegy. Hajlott korában négy ízben megy Kelet-Indiába, hogy a nőnevelés ügyét előmozdítsa, és a börtönökben uralkodó emberietlen fegyelmezést emberivé lenni segítse; sőt, szintén ez utóbbi célból, meglátogatta az Egyesült Államokat is. Pál apostolon nem csudálkoztak jobban Áthénben, mint a hogy Carpenter Máriát megbámulták szülőföldén, midőn az erkölcsileg veszőfélen levő (semi-criminal) gyermekek nevelése elveit kezdette fejtegetni.

Úgy volt meggyőződve, hogy 1. minden látszólag még oly bűnös és elaljasodott gyermekből is válhatik hasznos tagja a társadalomnak, ha kellő befolyás és okos ellenőrzés alatt áll.

2. Az a bánásmód, melyben a vétséget elkövető gyermekek részesülnek, őket legtöbbnyire az elaljasodott osztály tagjaivá teszi, s mert a megbélyegzés mellett tehetségök kifejtését is megakasztja, előttök minden becsületes életmód útját elzárja.

3. A jó és keresztyén szellemben vezetett javító iskolák a társadalom legromlottabb elemeit szép sikerrel emelték fel a hasznos tagok közé.

4. Minthogy az ifjak erkölcsi romlásának rendesen a szülék hanyagsága az oka, a szülék sokszorta vétkesebbek, mint gyermekeik; ennélfogva minden ifjú gonosztevőért, ki az állam kezére kerül, az illető szülére kell a tartásdíjt róni. [1]) A szülői hanyagság okozta erkölcsi csorbát a társadalomnak kell kiköszörülni, mindig tekintetbe véve, hogy az ifjú bűnösök szintúgy megérdemlik a szánalmat, mint a büntetést. [2])

Az ifjú fegyenceknek dolgozóház helyett javító iskolák kellenek, melyeket a kormány felügyelete és segélyezése mellett felvilágosult keresztyén szeretet vezessen. Az elöljáróságok és birák legyenek felhatalmazva, hogy minden erkölcsi vétségben leledző gyermeket, börtön helyett ily iskolákba küldjenek. A szülék, vagy nem létökben az illetékes egyház-község legyen felelős a tartási költségekért.

A bűn erkölcsi betegség. Az iskolába helyezett ifjú bűnösökkel (criminals), mint erkölcsi betegekkel kell bánni. [3]) E szerencsétlenekre csupán oly büntetéseket lehet szabni, melyek javító irányúak. A javí-

[1]) E. Carpenter. *The Life and Work of Mary Carpenter.* London, 1879 149—50. l.

[2]) U. o. 180. l.

[3]) U. o. 161. l.

tást nem az elöljáróság actiója eszközli, hanem az, hogy magának a gyermeknek az akaratát keltsük fel, mert nála nélkül igazi javulást létrehozni lehetetlen.

A szeretetteljes bánásmód melegére jobb természetök zsendülni kezd. Bizonyos fokú bizalmat kell bennök helyezni, hadd érezzék, hogy nevelőjökkel együtt működnek. [1])

Szive, mely a pauper gyermekek sorsáért vert s esze, mely folyvást a professionatus tolvajok, a csavargók és erkölcsileg elesettek fölemelését tervezte, úgy dictálták neki, hogy e földönfutók megmentésére, mindenek előtt családias otthont kell teremteni, s lassanként a gyermek és ifjúkor helyzetébe kell őket állítni. Éreztetni kell velök e körben, hogy egy nagyobb hatalomtól függnek s egy jóltevő kéz vezetése alatt állanak. Az új otthonban a szeretet melege ébreszszen bennök új és egészséges vágyakat, melyek győzzék le a gonosz szokásokat, s támaszszák fel a gonosztevőből az embert, a csavargóból a családtagot.

Ez elvek szelleme hatja át irodalmi műveit, [2]) széleskörű levelezését és életét. Már 1846-ban tanítni kezdett egy rongyos gyermekek iskolájában (Ragged School), hol megpróbálta módszerét: a gyermekek akaratát nem megtörni, hanem szeretettel kifejteni s bölcs vezetéssel önuralomra juttatni. Majd Bristol mellett maga állította fiúk és leányok számára külön javító iskolákat; szintén ott munkához szoktató, röviden *munka-iskolát* (industrial school) nyitott, s ezenkívül egy szeretetházat is alapított fiúk számára (Boys' Home), mely intézetek ma is fennállanak, mint élő bizonyságok, hogy Carpenter Mária a társadalom ágrólszakadtjai ügyéért áldozta fel életet. A javító-iskolában szerinte, a letartóztatást kivéve, nem lehet semmi úgynevezhető börtöni elem. Legyenek ez intézetek szabad, nyílt házak, hol a gyermekek otthon érezzék magokat. Legyen az intézetnek jókora darab szántóföldje, mert az ifjakra a földmívesség mindig javító hatású. Tanuljanak kézimunkákat, hogy kifejlődjék izomrendszerök; csakhogy e munkákat ne pénzszerzésért, hanem önmagok javáért végezzék. Azt kivánta, hogy minden ifjú meg tudja késziteni a maga ruházatát. Ez intézetbe, kivált eleinte oly csavargó gyermekek kerültek, kik onnan három-négy ízben is elszöktek. Nemeslelkű felügyelőnőjök azonban

---

[1]) U. o. 167. l.

[2]) *Reformatory School.* London, 1851. *Juvenile Delinquents, their Condition and Treatment.* 1853.

mindannyiszor szeretettel csalogatta vissza őket, kik a tékozló fiúhoz mindenben hasonlítottak, a megbánást kivéve. Carpenter szive azonban el nem fáradott őket szeretni, nekik megbocsátani. „A költészet — írja Lady Byronhoz — mint ön igazán mondja, a lélek működésének a legjobb s valóban egyetlen eszköze. De én nem tudok most a költészet terén dolgozni; az *én költészetem a gyermekek.*“ [1]) Ez elhagyott gyermekekkel szenvedett, s velök örvendett, ha látta, hogy jó magaviseletökkel az intézet erkölcsi hangulatát apránként megteremtik. Ez intézetekre igen sokat áldozott, [2]) mert azt akarta, hogy tettel mutassa meg az angol társadalomnak, hogy mily üdvös eredményeket produkálhatnak az e fajta intézetek. Azonban mind ez csak egy részecskéje volt annak a fáradhatlan munkásságnak, melyet úgy a társadalom, mint a kormány actiója megindítására, több mint 30 esztendeig kifejtett. Ismerősei és nem ismerősei közül azoknak, kiknek módjában állott az áldozat, le kellett írnia, mint ő maga mondja, ugyanazokat a dolgokat elölről kezdve, hátulról kezdve, keresztül-kasul és minden kigondolható módon, hogy a közönséggel egy új, de merőben egyszerű dolgot megértessen. [3]) Értekezleteket rendezett, melyeken a megjelenteket elvekkel lelkesítette, s tényekkel meggyőzte. A külföldi, s az övéivel rokon intézetek igazgatóival eszméket cserélt, és a mindig nagyobb mérvben érdeklődő közönség lelkesebbjeivel nagyon kiterjedt levelezést folytatott. A társadalom tudományi társulat (Social Science Association) congressusán, a társaság alapítása évétől (1857) fogva, majd minden évben tárgyalta egy-egy értekezésben a „veszendő és veszélyes“ (perishing and dangerous) osztályok megmentése ügyét. Felolvasásaival arról győzte meg a közönséget, hogy a különféle javító-iskolák felállítása kormány és társadalom vállvetett kötelessége. A kormány állíthat fel akárhány ily iskolát, de ha a társadalom nem járul hozzájok éltető szellemmel, nincs mód benne, hogy az angol népből a pauper szellemet valaha kiirtsák. „A vallás és az igazi nemzet gazdaságtan — mondá 1861-ben a birminghami értekezleten — nem ellenkeznek egymással, mert mindkettő azokon a törvényeken alapszik, melyekkel a mindenható a világegyetemet kormányozza. Ha

---

[1]) U. o. 206. l.

[2]) Egyik rongyos gyermek azt mondá egy alkalommal, egész naivul egy lelkipásztornak: „Carpenter kisasszony minden pénzét ripőkökre költötte, s csak annyija maradt, a mennyi elég, hogy tisztán és illően járjon“. U. o. 222. l.

[3]) U. o. 251. l.

a nagy kötelességet — a nép sepreje nevelését — elhanyagoljuk, e bűn büntetetlen nem marad.“ [1])

1859. elején adott ki egy röpiratot, [2]) melyben sürgeti, hogy a rongyos-gyermek iskolákat a parliament rendszeresen segedelmezze. Már azelőtt nehány évvel (1854) az ő sürgetésére törvénynyel szabályozták az ifjú fegyencek ügyét (Juvenile Delinquent Act); 1857-ben a cellengő gyermekek számára való munka-iskolákra vonatkozó törvényjavaslatot terjesztett a törvényhozó testület elé, mely következő évben csakugyan törvénynyé vált. E törvény kimondja, hogy a befogott, még 15 évet be nem töltött csavargó vagy kolduló fiúkért szülőik hetenként 3 shillinget fizetnek tartás-díj fejében. Az elhagyott vagy a családból kilökött gyermekekért az állam veszi magára a felelősséget. Neki különös erkölcsi jogok van a kellő nevelésre és az állam felügyeletére, melynek viszont joga van a szülékre vagy a községre róni az ellátás költségeit. 1860-ban, szintén az ő sürgetésére, a rongyos gyermekek ügyét szabályozó törvényt oda módosították, hogy minden ifjú bűnös 14 éves koron alól, az e fajta gyermekek számára alapított, munka-iskolákba küldhető, úgyszintén azt is kivitte, hogy a javító- és munka-iskolákat a belügyminiszterium kezéből a közoktatási államtanács (Education Department) vette át.

1874-ben az étkezéssel egybekötött bejáró munka-iskolák (Day-Industrial Feeding School) ügyében az alsó- és felsőház tagjaival tárgyalásokat kezdett folytatni. Hosszas tárgyalás után 1876-ban Sandon lord, a közoktatásügyi államtanács alelnöke oly megjegyzéssel vitte ez ügyet az alsóház elé, hogy „különösen ajánlja ez intézeteket Carpenter kisasszony tisztelt neve, ki kedvezőtlen körülmények között tett a bejáró munka-iskolákkal próbát és szép sikerrel.“

Ekkor már Carpenter Mária 70-ik évét járta, s nagy megelégedéssel mondhatá el, hogy az az elvetemedett ifjúság és bűzhödt söpredék, mely ezelőtt 25 évvel volt, ma már nem létez. [3]) Hasonló szellemben nyilatkozott 1877-ben egy kir. iskolafelügyelő, ki Carpenter bristoli intézetei látogatására ment: több javító intézetre nem lesz

---

[1]) E nagyhatású beszédről — mondá Miller kanonok, hogy a velők oszlásáig hatott, s ha majd az ügy az alsóház elejébe kerül, bizonyosan akad oly parliamenti tag, ki azt fogja indítványozni, hogy szavazás előtt mindenki elolvassa Carpenter M. beszédét; sőt legyen köteles minden tag kezét szívére téve becsületére mondani, hogy *olvasta* e beszédet. U. o. 281. l.

[2]) *The Claims of Ragged Schools to pecuniary Educational Aid*“ címmel.

[3]) E. Carpenter *Life and Work* stb. 472. l.

többé szükségünk; a munka-iskolák immár helyökre és fejökre nőttek. [1])

Mikor látta, hogy hazájában a társadalom elhagyottainak ügye a nekik való intézetekben jó útra indult — Kelet-Indiát látogatta meg, hogy egyfelől a nőnevelésnek, másfelől a társadalom söpredéke iskolázásának útat törjön. Jól tudván, hogy Indiában a kormány beavatkozása nélkül nem sokra mehet a miniszterium, (1866.) ajánló levél helyett körlevelet küldött a nevelésügy és a fogházak főfelügyelőjéhez, melyben a miniszterelnöki titkár a többek közt kimondja: „Carpenter kisasszony nézeteit Angolország törvényhozói és közigazgatói politikai pártkülönbség nélkül évek hosszú során át keresték és jó szivvel meghallgatták; s ő Kegyelmessége reméli, hogy Bombayban való látogatása bizonyosan nagyon közhasznú lesz, mert sok oly problema megoldását fogja elősegítni, melyekre nézve Indiában még sokat kell javítni." [2])

Hogy mily „közhasznú" volt Indiában négy versen való működése, megitélhető abból, hogy őt ott közbeszédben a *mi öreg anyánk* „our old Mother" néven emlegették, a mely címre büszke is volt. [3]) Indiai működése következő elvek életbeléptetésére irányúlt:

I. India összes néposztályai nevelésében az iparos munkáknak lényeges része legyen. A legalsóbb kasztok elemi iskoláihoz mindenütt műhelyeket csatoljanak, melyekben a község vagy vidék szükségeihez képest kézi munkákat tanítsanak.

II. Minden gyárban vagy műhelyben dolgozó ifjút (fiú vagy leány) a gyár vagy műhely főnök legyen köteles naponként három órán vagy fele-időben (half time) egy megszabott korig, vagy bizonyos fokig iskoláztatni. Mind ezt, mind pedig a napi munka tartamát törvénynyel kell szabályozni. Mihelyt e törvények életbelépnek, azonnal kivihető lesz az is, hogy

III. ifjú korában senkit be ne börtönözzenek, hanem mindenkit, a ki 14 évesnél fiatalabb korában a törvényt megszegi, valamint minden cellengő gyermeket, a kormány által fenntartott munka-iskolába küldjenek. [4])

---

[1]) U. o. a. l.

[2]) U. o. 323. l.

[3]) U. o. 326. l.

[4]) *Reformatory and Industrial School for India a paper read at the Congress for the Social Science Association.* Glasgow, 1874 by Mary Carpenter 8—9. l.

A leánynevelés ügye sok akadályba ütközött. A korai u. n. gyermekházasságok (child marriage) [1]), s a tanítónőkben való igen nagy hiány két oly nagy akadálya volt a helyes nőnevelés lábrakapásának, melynek elhárítása mind a négyszeri látogatáskor sok gondot adott. Egy tanítónőnevelő-intézet felállítását Bombayban kisértette meg, abban a kerületben, hol büszkék voltak a benszülöttek, ha minden kormány-segedelem nélkül tarthatnak fenn iskolákat. [2]) 1871. óta egész haláláig sokat fáradozott azon, hogy Angolországból alapos míveltségű tanítónőket küldjön Indiába, kik a leányiskolákban segédtanítókként működő benszülött özvegyeket a helyes és vonzó tanítás módjára megtanítsák. E segédtanítókat az angol növendék-tanítók módjára, nehány évi gyakorlat után, tanítónő-nevelő-intézetekbe küldik.

Azt sem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a bebörtönzöttek fegyelmezése, javítása ügyében is igen sokat tett. Számukra külön cellákat sürgetett, különösen éjjelre; továbbá a börtön-iskoláknak oly kiváló jellemű tanítókat, kik az ifjú bűnösökben a jobb érzelmeket felkölteni bírják. Végül tanuljanak az ifjak valamely mesterséget, hogy kiszabadulások után jó iparosok lehessenek. Ha a társadalom valakit szabadságától megfoszt, szent kötelessége annak erkölcsére kezet tennie, és oda idomíttatnia, hogy jobb emberré válhassék, mint börtönbe kerültekor volt. [3])

Két vonás jellemzi különösen Carpenter M. életét: egyik az ügyefogyottak határtalan szeretete. A szeretetben el nem fáradni, a bűnben fetrengőket szeretettel megváltani, senki sem tudta nálánál jobban e százban. Másik vonása az a mély meggyőződés, melyet Indiában szintúgy mint Angolországban hirdetni meg nem szűnt, hogy a társadalom elhagyottait csak a kormány és a tehetős osztályok váll-vetett munkája mentheti meg. A nemzetgazdák egy ember-élet értékét rendesen 1580 frtra teszik [4]): ő legalább is tizszerte annyira becsülte

[1]) Köztudomású dolog, hogy Indiában a jelenlegi társadalmi szokások szerint 9—10 éves leányok, 13—14 éves fiúkkal házasodnak össze, s e szerint már a tizes években szülékké lesznek. E gyermekházasságok annyira el vannak terjedve, hogy a hindu társadalom valóságos átka. (*Journal of the National Indian Association*. London, 1876. July 217. l.)

[2]) *Female Education in India* 1871., by M. Carpenter, 6. l.

[3]) Calcuttában tartott beszéde 1875. dec. 18. *Journal of the Nationa Indian Association* 1876. May. 145—47. l.

[4]) Dr. Roth *Physical Education and Hygiene*. London, 1879. 24. l.

egy-egy gyermekben azt az erkölcsi értéket, melyet óriás munkával megmentett. Bányász nem örvend jobban a termés-aranynak, mint ő örvendett a társadalom porából kivájt, s nagy munkával tisztára mosott emberi léleknek. Mélyen érezte, hogy a társadalmi aranypormosásra az önkéntes vállalkozók ereje nem elégséges, hadd működjék közre, tehát a nemzet a maga collectiv képviselete, a kormány útján. Felfogása szerént nevelés dolgában beavatkozása a nemzet erkölcsi közegészség-ügyével egyet jelentett.

II. Hasonló szellemben a Carpenteréhez s minden tekintetben egyenlő lelkesedéssel szólt, írt és tett a skót származású *Brougham* Henrik lord (szül. 1773 † 1868.), ki már 1820-ban benyujtá az alsóházban az első népoktatási törvényjavaslatot (Education Bill), mely a szegény munkás-nép nevelésére kért egy kis alamizsnát. Ez ügyben övé a parliamenti kezdés és küzdés dicsősége. Az 1828. január elején megnyilt parliamentben ismét rajta volt, hogy e kérdést elévegyék, s ekkor mondá ama nevezetes szavakat „az iskola-mester nincs itthon!" (The Schoolmaster is abroad!) [1]) Tizennégy évnek kellett lefolyni, míg a parliament a népoktatásra az első segélyt megszavazta 1833-ban 20,000 font st. A nagy államügyek reformja körébe bevonta a közoktatás ügyét is a népiskolázáson kezdve fel az egyetemig. A mi a törvény reformjára célozva magáról mondott: „a törvényt drágának találtam, s olcsónak hagytam; lepecsételt könyvnek találtam, s mint élő betűt hagytam; a gazdagokra bírt hagyománynak találtam, s a szegények örökségeül hagytam" — szóról-szóra elmondhatta volna halálos ágyán e királyi szájba illő szavakat a népnevelésről is. Igaz, hogy az általa megindított parliamenti mozgalom csak egy emberélet múltán jutott oda, hogy a népoktatást egy nagy nemzethez méltóan szervezze, de hogy oda juthasson, arra az első elhatározó lépést e nagy reformer — ez a pártoknak nem szelid tanítója — („no gentle teacher") tette meg; s a rákövetkező lépés 1839-ben a titkos tanács kebelében egy közoktatásügyi állami bizottság (Education committee of the Privy Council) volt. [2])

---

[1]) E beszéd más szóval a dolgoknak oly tótágast állását jelenti az elemi iskolázásban, mint pl. a háztartás menetében az „Anyámasszony nincs otthon" féle közmondás.

[2]) Ez államtanács (Committee of Council on Education) áll: egy alelnökből, egy államtitkárból, 2 segéd államtitkárból, továbbá 10 vizsgálónak (Examiner) nevezett tanácsosból, kik az iskolafelügyelők jelentéseit vizsgálják; a 2 fogalmazó, és k. b. 50 segédfogalmazó tiszte az iskolafelügyelők jelentéseiből a sta-

Ez állami bizottság, mely ma az „Education department-tel, a miniszterium közoktatási osztályával egyet jelent, elsőben jóformán arra volt hivatva, hogy a népoktatásügyre évenként megszavazott parliamenti segélyt (grant) a Britt- és Nemzeti társaság útján, a szabványai szellemében vezetett iskoláknak kioszsza. Egész a negyvenes évek közepéig az államegyházzal egyetértve, segélyezte az elemi iskolákat, mert a kormány még a negyvenes években sem hitte megoldhatónak a nemzeti nevelés kérdését a felekezetek közreműködése nélkül. A hol a dissenterek körülbelől a népesség fele és hatalomban az angol egyház versenytársa nem is lehetett a kérdést könnyen megoldani. Jó darabig bele kellett egyeznie, hogy a népiskola hit felekezeti alapon szerveztessék. Azonban már 1843-ban Russel lord, mint ellenzék vezére, törvényjavaslatot terjesztett a parliament elé, melyben kimondja, hogy 1. minden iskolát a helyi adófizetőkből alakúlt iskolaszék igazgat vallásra való tekintet nélkül. 2. Az ország területén levő összes iskolák a miniszterium központi közoktatásügyi osztálya kormánya alatt állanak. 3. Az iskola-mesterek nevelése minden vallásra való tekintet nélkül, az állam vezetése alatt álló tanító-collegiumokban történik. 4. A néptanítók, mint az egyháztól külön vált pálya emberei, az államtól függő testületet alkossanak. 5. A világi és vallásos tanítás külön választandók, ez utóbbi a vallásfelekezetek papjainak átengedett órákon történik.

E pontozatok akkor rendkívül merész újítást jeleztek, s hogy nagyrészt teljesedésbe menjenek, a „Privy Council“ fentemlített bizottságának egy negyedszázig kellett következetesen dolgoznia. Működésének legnagyobb gátja az angol egyház papsága, mely százszor inkább akart *egyházi-*, mint a szó igaz értelmében vett *nép*nevelést. [1]) A katholikus iskolákat nem is vette *keresztyén iskola*számba; s mert az oktatásügyi államtanács 1846-tól fogva katholikus iskoláknak is

tistikai táblázatokat elkészíteni; végül egy építészből és egy tanácsosból. Az államtitkár az egész ügymenet főfelügyelője; az alelnök (Vice President) e bizottság parliamenti feje; ex officio elnöke ennek is, mint a Privy Council minden bizottságainak a miniszterelnök.

[1]) 1865-ben Denison főesperes egy nevelésügyi parliamenti bizottság enquête-jén arra a kérdésre: ha a dissenter családok nem akarnák elfogadni az államegyház kátéja tételeit, helybenhagyná-e, hogy az oly gyermekek tudatlanúl nőjjenek fel? igen is — felelé — a vallás tanítását szülőikre hagynám, a mi pedig az olvasást, írást és számvetést illeti, jobb lesz nem tanulniok, mintsem vallás nélkül tanulják. *General Reports of the Assistant Commissioners*. London, 1868. 188. l.

juttatott egy kis évi segélyt, a pápaság fölélesztésével vádolták a kormányt. Azonban már 1847-ben azt tervezé az államtanács, hogy a kormány-segélyt az iskoláknak tudományos eredményekért (literary results) adja, mint a tanító fizetése vagy a kellően felszerelt iskola fenntartása pótlékát azzal az egyetlen kikötéssel, hogy az iskola valamely keresztyén felekezettel álljon kapcsolatban, vagy hogy benne a Szent-Irást olvassák. Kay - Shuttleworth az education department akkori államtitkára még azt a meggyőződést vallotta, hogy „a templom természetes segéde (adjunct) az iskola.“ Ezt az elvet megfordította *Lowe*, a népoktatási államtanács későbbi alelnöke. Intézkedései azt vallák, hogy „a templom a természetes segéde az iskolának“ és nem megfordítva.

III. A végre, hogy a kormány meggyőződésében ily nagymérvű változás történjék, nagy része van annak a mozgalomnak is, melyet Dr. *Birkbeck* és Dr. *Combe* a felekezet nélküli iskolák ügyében indítottak meg. A Birkbeck-féle iskolák elseje 1848-ban nyilt meg Londonban. S jelenleg is van nehány eféle iskola London különböző városaiban. Ez intézetek kötelező tantárgyai között nevezetes helyet foglaltak el az élettan és a társadalomtudomány elemei. A leányoknak kézműipart és háztartást is tanítnak; s a testgyakorlatokra jól felszerelt tornaintézeteikben szintén nagy gondot fordítanak.

Combe — Mann Horác ismeretes (amerikai) közoktatásügyi tekintély nagy barátja — leghatalmasabb szószólója annak az elvnek, hogy a vallás tanítása a többi tantárgyakétól külön választassék. Az állam azért adjon pénzsegélyt a világi oktatásnak, mert az oly dolgokkal foglalkozik, *melyekben semmi véleménykülönbség nincs;* ellenben a vallás oktatása dolgában a presbyteri egyház tagja megbotránkozik, ha a püspöki egyház tanai oktatásáért fizetnie kell, melyeket a tanuló ifjuságra nézve valóságos szerencsétlenségnek tart; a protestans viszont nem akar r. kath. iskolákért fizetni, melyek — felfogása szerint — tévedések terjesztői. Combe oly népnevelést sürgetett, mely a felekezeti tanokat kizárja, de a vallást felölelje. Felfogása szerint a természettudományokból a gyermek egyszersmind megtanulja Istennek e *világi* gondviselését; másfelől lehetetlen, hogy a természettörvények megértésével együtt ne járjon a vallásos érzet élénkülése is. Az ember földi boldogsága nem túlvilági, hanem e *világi* okoktól függ. Ez okokat kell első renden tanítni, mert elhanyagolásuk csak veszélyt és nyomorúságot hoz az ember fejére. Combe a harmincas években tartott felolvasásaival Edinburgban, több hasznos ismereteket terjesztő

társulat megalapítója lőn; köztük nevezetesek a ma is fennálló Society for diffusing Moral and Economical Knowledge (1835); továbbá az Association for Providing Instruction in Useful and Entertaining Science (ma The Philosophical Association). Az első Combe-féle iskolát Londonban 1848 decemberében nyitották meg. E fáradhatatlan iskolabarát 1846—51-ig beszédekkel és értekezésekkel a legnagyobb tevékenységet fejtette ki, hogy a kormányt a felekezetnélküli nemzeti nevelés ügyében tettre birja. 1851-ben tartotta utolsó beszédét Manchesterben a „National Public School Association" javára, mely alkalommal Cobden is melegen pártolta nézeteit.

A 40-es években még a szabadelvű felekezetek is borzadalommal beszéltek az „atheista" Combe tanairól, s ime alig másfél tíz alatt mekkora változás a társadalomban, s elvei harmadfél tíz alatt mennyi tért hódítottak a kormány eljárásában. [1])

Lowe az u. n. „Revised Code" szerzője, s hogy a törvényt nagyban „revideálta", kitünik a következő (új) alap-elvekből: 1. A népoktatásra az állam csupán a szegényeknek nyújtott segélyképen költ. 2. A mit nem tisztán szegények iskoláira fordít, azt csak világi oktatásra és a szigorúan kimutatott eredményhez mérten adja.

A felekezeti iskoláknak az addig nyujtott évi segélyt lassanként apasztotta: [2]) „tegyék félre a felekezeti különbségeket — szokta volt mondani az angol egyházi és dissenter papoknak, — két iskola helyett állítsanak egyet, s majd meglátják, hogy az nemcsak gazdaságosabb, hanem jobb is lesz." Lassanként az állam és a társadalom érdekei kerültek fölszinre a felekezeti és magán érdekekkel szemben. Az Ashley lord kérő szava, melyet még 1843. tavaszán az alsóházhoz intézett, hogy t. i. ő Felsége kegyeskedjék a legjobb eszközökről gondoskodni, hogy a nép munkás-osztályai az erkölcsös és vallásos nevelés áldásaiban részesüljenek — idő jártán parancsolattá vált, s 1856-ban Russel lord azt indítványozá, hogy mivel a felekezeti iskolák az államsegélyezése mellett sem tehetnek eleget a munkás-osztályok nevelésére, a parochialis iskolák fenntartására fizessen mindenik egy bizonyos adót, melyeket arravaló bizottságok hajtsanak be.

A kormány időközben tanúságos ingyenes leckét kapott az 1848-iki francia forradalomtól. Akkor is, mint ma a nemzetek nem

---

[1]) L. életét és tanait Ch. Gibbon *The Life of G. Combe.* 2 kötet. London, 1879. Macmillan.

[2]) Az 1859-ben iskolaépítésre utalványozott 137,000 fontot lassankint 19,000-re szállította le.

annyira olvasták, mint inkább nézték és érezték a francia nemzet történetét.

A kormány most kezdette Isten igazában belátni, hogy népnevelésben az önkényteskedés „voluntary work“ nem egyéb *társadalmi tatarozásnál*“, mely sohasem fogja megmenthetni az államépületet a megrendüléstől. A kormánynyal együtt érezték ezt a nemzet jobbjai. „Páris rettentő példája mutatja — írja Carpenter M. — hogy a mobocratia minden kormányok közt a legrosszabb, s ha valakinek tudománya nincs, nem elég, hogy különben a legjobb szándékkal legyen.“ [1])

A kormány az elhatározó lépésig még sokat tett. Bizottságot küldött ki, mely megvizsgálja s terjedelmes jelentésbe foglalja Angliában, Walesben s kivált az északmegyékben a népnevelés állását, a nép erkölcsi állapotát, szokásait, értelmi fejlettségét és fogyatkozásait. E bizottság a maga kebeléből biztosokat küldött a kontinensre (Svájcba, Németországba, meg Franciaországba) és az észak-amerikai Egyesült-Államokba. Munkálata eredményét a *közoktatásügyi bizottság jelentései* (Education Commission Reports) címmel az ötvenes és hatvanas években a kormány kinyomatta és a parliament elé eléterjesztette. Ezek a borítékaikról „kék könyvek“-nek (blue books) nevezett nagy termetű (7—900 lapra terjedő) kötetek egész könyvtár; egyszersmind igen becses tárháza az angol közoktatásügyre vonatkozó adatoknak, s hű tükre a népoktatási törvényt megelőző iskolázásnak.

E jelentések első kötete szerint 1861-ben Angliában és Walesben 33,872 vasárnapi, 58,975 bejáró magán iskola (Week-day Sch.) és 24,563 szintén bejáró nyilvános iskola volt. Ebből kitűnik, hogy a magániskolák sokkal számosabbak, mint a nyilvánosak; de kitűnik másfelől a jelentésekből a magániskolák szörnyű szegénysége is. „Megbukott borbélyok, tengerészek, katonák és molnárok iskolamesterekké lesznek, mely mellett egyéb üzletet is folytatnak — mondja egyik királyi biztos, a ki — Hull, Yarmouth és Ipswich magániskoláit vizsgálta meg. [2]) A London vidéki biztos még szomorúbb állapotokat fest. Hely nélkül maradott szolgálók, elcsapott szobaleányok, játékszer-árusok, varrónők, sánták, házaló inségesek, 70, sőt 80 éves aggastyánok (férfiak és nők); oly egyének, kik írni alig, számolni pedig épen nem tudnak, iskolatanítóknak csapnak fel. Úgy látszik, hogy a néptanítói pálya, mint olyan nem létez, s hogy csak az elhagyottak

---

[1]) E. Carpenter, *Life a Work* etc. 125. l.

[2]) *Report of the Commissioners.* I. köt. London, 1861., 93. l.

menedéke, mert köztük akárhány dohányárúst, péket, szabót, német, lengyel és olasz menekültet, s több e fajta népet találunk. Az is sajátszerű, hogy alig akad köztük, kinek valami testi fogyatkozása ne volna. [1]) Ez a beszéd szakasztott mása Goldsmith szavainak, ki 1759-ben a nevelésről írt Essay-jében így beszél: „ha valaki semmi pályára sem való, utolsó menedékül iskolát nyit; ha az üzletembernek rosszúl megy sora, nevelőintézetet nyit, s így könnyű szerrel új kenyér-keresethez fog; sőt hallottam, hogy mészárosok és borbélyok is iskolamestereknek csaptak fel, s a mi bámulatosabb, új üzletök még szépecskén is hajtott a konyhára." [2]) Szépen talál ezzel Erasmusnak azon megjegyzése, melyet Colethez írt egyik levelében abból az alkalomból tesz, hogy St. Paul Schoolba nagy bajjal lehetett találni egy segédtanítót: „vaj' ki adná fejét iskola mesterségre, ha kenyerét más úton megszerezheti." [3])

A magániskola nyitás a foglalkozás nélküli embernek csekélységbe kerül. Hirdetést tesz az ablakába, s ha annyi gyermeket össze bír fogni, hogy a tandíjból egy szűk szoba házbérét kifizetheti, minden rendén van.

Minden gyermek oly könyvet visz fel a vadonat új iskolába, a milyen épen van, vagy a milyen neki tetszik; tüzelő szerre nincs szükség, mert a szoba szűk volta fölöslegessé tesz minden tüzet, sőt a gázzal megterhelt levegő még csendesítő hatású a gyermekekre. Lehetetlen az e fajta piszkos és szellőzetlen helyiségek szegénységét leírni. „Voltam oly magániskolában, — mondja dr. Hodgson kir. biztos — hol fő kézikönyv (text book) egy macskakölyök volt, melyet a gyermekek ugyancsak szemügyre vettek. [4]) És sok szüle e magán iskolákat gyakran a nyilvánosoknál többre becsüli, mert az említett fajta tanítók jó szívvel beleegyeznek minden kivánságukba. A londoni szegény nép egyrésze egyrészt azért küldi gyermekét magániskolába, mert drágább, tehát *urasabb* (more *genteel)*, mint az olcsó köziskola, s másrészt, mert ott pontos feljárást sem kivánnak. [5]) És ez az utóbbi körülmény nagyon fontos dolog a munkás-osztálynál falun és városon egyaránt. A szegény embernek nincs cselédje, s ha gyermekei között egy 9—10 éves leány is van, az a kisebbeket dajkálja, tisztán tartja, s e mellett a háztartásban is nagy segítség. A hasonló korú vagy ifjabb

---

[1]) U. o. 94. l.
[2]) Barnard *American Journal of Education*. Hartford 1872. XXIII. köt. 348. l.
[3]) U. o. XXVIII. köt. 105. l.
[4]) *Raport of the Education Commissioners* I. k. 92. l.
[5]) U. o. 90—96. l.

fiúkat ide-oda küldözgetik, a mi sokszor többet ér az iskolába menésnél. Az ily hanyagság okozta bajon milliója sem segít a magániskoláknak, a mint Consort herceg 1857-ben a közoktatásügyi congressus egyik ülésén szépen mondá: a tudatlanság és a népoktatási rettenetes közönyösség az oka nem csupán a szülék; a baj gyökere mélyebben rejlik; elnyulik a nemzetgazdaság mezejére, el a munkapiacra, egész a kereslet és kinálatig. Munkás embernek a gyermeke nem csupán ivadéka, a ki jövőben független helyzetet kér, hanem egyszersmind az ő produktiv erejének egyrésze, ki a megélhetésért vele együtt dolgozik. Leányaiból telik ki az anya segéde, az apróbb gyermekek, a betegek és elaggottak dajkája, meg a szolgáló. A munkás-ember házanépét eme támaszoktól megfosztani k. b. annyi, mint otthonját tönkretenni. [1])

A biztosok jelentéseiből meggyőződött a kormány arról is, hogy az elhagyott gyermekekért (paupers) ő a felelős. Atyja, anyja kinek meghalt, kinek fogságban van, vagy elzüllött, vagy gyermekét tartani nem, s nevelni még kevésbé tudja. Az ily útszélen maradott gyermekeknek az állam a szülő helyettese *in loco parentis*. Másfelől a minden felügyelet nélkül levő magániskolák legnagyobb része inkább mételyezi, mint neveli a társadalmat. Ez intézetekből oly nemzedék kerül ki, melynek többsége csöcselékszámba esik. A népoktatás nagy hatályú gépezetét nem lehetett ezeknél fogva továbbra is merőben sem gondatlan és tudatlan fejüekre, sem az egyház maga felé hajló kezében hagynia a nélkül, hogy a kezelésből származott veszély elhárítására komolyan törekedjék. A gyermeknek erkölcsi joga van oly nevelésre, milyent neki szüléje vagy szüle-helyettese tőle kitelhető áldozattal adhat. Meghozta-e a néposztálybeli szülék nagy többsége jószántából gyermekeiért ez áldozatot? erre a kérdésre kért feleletet biztosaitól a kormány, s a kék könyvekbe foglalt jelentések *nem*-et mondottak.

E felelet mint villám cikázott át az angol egyházi és dissenter papság s a közép és felsőbb osztály egy részének szivén, s rá nemsokára bekövetkezett a felekezeti sajtó és az önkénytesség (voluntaryism) emberei rendezte *meetingek* menydörgésszerű szava. Úton-útfélen, hirlapokban és gyülés termekben az volt a vita tárgya, hogy kielégítő-e a nemzeti nevelés eddigi önkénytes rendje, vagy pedig a népiskolázás terén az elsőséget egy újonnan teremtendő kormányi gépezetnek adják át? Ezzel megkezdődött az önkénytes és a nemzeti, vagy mondhatjuk az állami és egyházi iskolázás közti harc.

---

[1]) U. o. 187—188. l.

III. FEJEZET.

Az önkénytesség (Voluntaryism) és az állam beavatkozása.

Angolországnak az ezelőtt tíz évvel meghozott népoktatási törvényeit az education department által kiosztott minden államsegély mellett sem volt tulajdonképi népiskolája, hanem csak *irgalmas iskolája* (Charity Sch.). Az állam a nagyobb vállalkozókat (Britt ésNemzeti társaságot) segítette, hogy olcsóbban adhassák az elemi iskolázást; de ugyanakkor a kisebb vállalkozóktól az évi segély morzsáját is sajnálta. „Elég sokáig koldultam — írja Carpenter M. 1860-ban — a titkos tanács (Privy Council) lordjaitól egy falatkát azoknak, kik tudomány hiányában majd hogy éhen nem vesznek; holott ugyanők pazarúl dobnak ki ezereket olyanoknak, kik segély nélkül is sokat tehetnének.“ [1]) Az évi átalányból az oroszlán rész a Nemzeti társaság révén mindig az angol egyháznak jutott. A két fél (kormány és egyház) jó egyetértésben volt egymással, a míg a népnevelésügyi államtanács lordjai egészen az egyház kezére bizták az évi államsegély kiosztását. De a bizalom megrendült, midőn a kormány az iskolát és az iskolamestert lassan, de biztosan haladva, mind jobban-jobban kivette a felekezetek kezéből.

Az önkénytes áldozatok emberei elég korán észrevették a dolgot, s nagy erőfeszítéssel igyekeztek a kormány actióját meghiusítni. Nagy mozgalmat indítottak a népnevelés ügyét végveszélylyel fenyegető kormánybeavatkozás ellen. Ünnepélyes protestátiójokban az egyéni szabadság és az önkénytes buzgóság hozta áldozatokra hivatkoztak. Szabadság és önkénytesség, önálló kezdeményezés, az angol nemzet szótárában uncialis betükkel irott szavak, melyek a legnemesebb és legemberibb cselekedetek hosszu sorát jelölik. „Az angolnak a szabadság — mondja Wyse — nem falragasz, nem dictió, nem is tömegesen aláirt kérvény, hanem élő szellem, melyet magában és maga körül érez.“ [2]) Ugyanezt mondhatni az *önkénytesség (Voluntarysm) elvéről.* Az angolok nemcsak hisznek a jóban, hanem cselekszik is: mondhatnám szivök a kezökre nőtt. A mit idegennel tesznek, hogy t. i. szivességet szivességre halmoznak, *addunt Pelio Ossam:* ugyanazt teszik, a felsőbb osztályokra nézve kisebb-nagyobb mértékben, idegen munkás-osztályok-

---

[1]) E. Carpenter *Life and Work.* 265. l.

[2]) *Education Reform.* London, I. köt. 1836. 401. l.

kal is. Nálok mindenki, gazdag és szegény, a szegénységgel küzd: *az* a mások-, *ez* a maga szegénységével. Emberbaráti gondolataikat lefordítják jó cselekedetekre. Teszik a jót a közjóért, s minden erejökből, mely magán dolgaik elvégzése után fennmarad. Teszik traditióból, mert megszokták saját szemöknek hinni a közdolgokban. Magok szeretik elvégezni, a mit másutt jól-roszúl fizetett hivatalnokokra bíznak. Teszik a jót továbbá, mert kivált a felsőbb osztályoknak, nagy módjok van reá. Az angol vagyonos osztály élete hasonlít a jegeséhez. Fennt jégoszlopokból áll, alant termékenyítő patakká válik. Az angol az üzlet regióiban hideg, exact, mint a sokszorozó tábla; de a mint a nyomor vidékére leszállt, szive melege elolvasztja egy részét a garmadára gyűlt arany és ezüst rudaknak, [1]) melyek a jótékonyság csatornáin a szegényebb osztályokat éltető és istápoló intézetekbe folynak. Az angol alsóbb osztályok számára felállított különböző védő, javító és nevelő intézetek, szeretetházak (Boys' Homes), rongyos gyermek-iskolák, javító-iskolák, étkezéssel egybekötött munka-iskolák, munkások és munkásnők tanintézetei (Working Men's and Women's Colleges), iparos iskolák (Mechanics institutions) stb. legnagyobb részt könyörületes szivek hasznos és felhalmozódott cselekedetei, oly formán, mint a hogy a fát vagy a gyümölcsöt szoktuk megkötött és fölhalmozódott napsugárnak nevezni. Másutt a kormánytól várják az e fajta intézetekre a kezdeményezést, sőt néha a bevégzést is: Angolországban az önkénytesség e tekintetben senkitől sem várja, hanem maga teremti az impulsust.

Oly országban, hol a királyné őszintén irigyli azokat, kiknek módjokban áll a társadalom jóllétét személyesen előmozdítni [2]); a hol még az iskolás koldus gyermekek is jó szivvel adakoznak, csakhogy másokért valamit tegyenek [3]): nem lehet csodálni, ha a kormány népoktatásügyi beavatkozásának a nesze is nagy botránkozást keltett a társadalom felsőbb rétegeiben. Talán leghivebb kifejezője e megbotránkozásnak az a felolvasás-sorozat, melyet Manchesterben 1850-

---

[1]) Vannak oly gazdag családok, melyek palotáikban a lépcsőt vert ezüstből készíttetik. Lásd erre Taine „*Notes sur L'Angleterre.*" Paris, 1876. 203. l.

[2]) Raikest, a vasárnapi iskolák alapítóját 1788-ban a királyné magához hívatta, tudakozódott a szegények oktatásáról, s azt mondá, hogy irigyli azokat, kik a nép erkölcsi javulásáért közvetlenül működhetnek (e levél eredetije a londoni iskolaszék jelenlegi elnöke, Reed birtokában van).

[3]) E. Carpenter *Life and Work of M. Carpenter.* 295. l.

ben a voluntarismus legmelegebb (dissenter) védői (Baines, Miall, Reed A., Hamilton R. s mások) tartottak. [1]) Hadd mutatom be röviden a kormány beavatkozása és a kényszeriskolázás ellen felhozott tanúságos érveiket.

A kormány beavatkozása összetöri *a társadalom erkölcsiségét.* Ha a mozgató erő belőlről jő, az erkölcsi kötelezettség a szabályozó és igazgató, szóval erélyt nemző elem; de ha kivülről jő, az elme működése egészen fölöslegessé lesz. A társadalom testét azok mentik meg a rothadástól, a kikben egy belső szózat parancsolja a kötelesség teljesítését. A kik a szegények nevelésére a kormány közbejövetelét sürgetik, pereatot mondanak az önmegtagadó működésre, s el akarják hagyatni az erény útját, hogy fegyverünket lerakva, a külső erőnek és hatalomnak meghódoljunk. A kormány beavatkozása a nagy erkölcsi célokhoz vezető „királyi út“, mely könnyűvé, de egyszersmind élettelenné, gépiessé teszi a munkát. A mechanismus az erkölcsi életerőt sohasem növeli, hanem apasztja. Az emberi akarat akkor legkészebb a jóra, mikor a körülmények rákényszerítik. A hol minden könnyen és gépiesen megy, onnan a szellem hamar elköltözik. A szellemi téren minden mozgás és haladás jelleme a kiindulásponttól függ. Ha kényszeriskolázással és arra való népiskolai adóval kezdjük a dolgot az egész népoktatási gépezet az eredeti mozgató erőhöz fog alkalmazkodni. Itt csak kényszerítő erő, csak fizetéses és tekintély szabályozta mozgás jöhet szóba. A nagy gépezet egy részébe sem lehet spontaneitást bevinni. E rendszerből kireked minden életerő, mert mozgató és fenntartó ereje folyvást kivülről jő. Az önkénytes buzgalom a nemzet értelmét szakadatlanul éleszti; az új rendszer minden vitalitastól megfosztja; a haladás minden reményét paralyzálja, minden növekedésre való törekvést kiirt.

A hol az iskolázás az utolsó porcikáig a külső kényszer létraszerű fokozatára vall, ott a tanultság sem lehet sokkal különb. A tanító csak

---

[1]) „*Crosby-Hall Lectures on Education*“ címmel megjelent Londonban 1850-ben (1—255. l.). — A protestans név alatt Angolországban három külön álló társaságot értenek: a presbytericket, independenseket és wesleyanokat. E három egyházi testületet együtt Nonconformistáknak vagy Dissendereknek is hívják. Ezek az angol egyház protestáns testéből az egyházi szertartásos könyvben (Common Prayer) megtartott ceremoniás formulák miatt váltak ki, melyek a kath. egyházra vagy a pápára emlékeztetnek. A dissenterek közt a presbyteriek k. b. az aristocratikus felekezet és az ifjú wesleyanok a népszerűek. A barátok (Friends) vagy quakerek bár régi származásúak, nem elég orthodoxok, hogy őket az alkotmányos törvény protestansoknak tekintse.

annyit akar tanítni, a menynyit a törvény föltétlenül megkíván, s a tanuló lehető legkevesebbet igyekszik tanulni. A fáradság „minimizálása" lehető legkevesebb munka elvégzése lesz a tanító, a tanuló és felügyelők irányadó elve. S ha valaki bebizonyíthatná is, hogy kormány-iskolákban többet lehet tanulni, rá azt felelnők, hogy mindig kivánatosabb a kötelességérzet gyarapodása, mint a sokat tudás. Az érző szív mindig többet ér az agyvelőnél.

Az angol társadalom legalsóbb rétegeit, melyekért épen a kormány beavatkozását sürgetik, pincéiből és oduszerű fészkeiből semmi sem bírja úgy kicsalni a világosságra, mint a *sympathiával* csordultig *telt szivek melege;* sokkal inkább kell ezeknek szeretettől égő szív és nagylelkű kéz, mint abcés könyv, meg írótoll. A szeretet melege, mint a harmat meghatja és fölfrisíti a szerencsétleneket. Hol van a világon oly kormányhatalom, mely ilyesmit mívelni bírjon? A hatalom csak mennydörögni tud, de a szerencsétlen földhöz sujtottat fölemelni nem. A külső törvény bizony „koldus egy eleme e világnak", [1]) mely az emberiséget a férfikorból gyermekkorba, az erkölcsi erő birodalmából a physikai erőébe löki vissza.

A felsőbbség adta nevelés sokkal többet igér, mint a mennyit adhat. Szervezni akarja a nevelést s organizált műve valóságos hypocrisis; realis alapra akarja állítni s a realitás élő és igaz megtestesülése helyett egy hamis, holt és lelketlen rendszert teremt, mely a társadalmi emberszeretetet enerválja és a közhangulatot tönkreteszi. De ellene van e rendszer isten erkölcsi igazgatásának is. A történelem azt tanítja, hogy a világban lévő nyomor és erkölcsi szolgaság jármából a gondviselés, sok küzdés és áldozat árán mentette meg a népeket. Vaj, szabad-e az embernek e gondviselési oeconomiának útját vágni s megkötni azt az erkölcsi erőt, melyet *visszaútasításnak* (refusal) nevezünk, s melyről Burke azt mondá, hogy „minden jövedelmek elseje; az államsegély elutasítása a leggazdagabb kincsbánya, melyet valaha emberi ügyesség vagy szerencse fölfedezett." Mindezeknél fogva egy törvényes tekintély folytonos beavatkozása mellett haszontalanná válnék a társadalom erkölcsi rokonszenve, mint a hogy a nem használt emberi tag elsatnyúl; fölöslegessé teszi a felebaráti szeretet erőfeszítését, s egyszersmind tönkreteszi a nemzet erkölcsi életerejét.

A voluntarismus emez őszinte argumentumaiból első renden azt a viszonyt lehet kiolvasni, melyet az angol nemzet a kormány beavat-

---

[1]) *„A beggarly element of the world."* C. H. Lectures 151. l.

kozásával szemben százak óta érzett. Az angolnak sehogy sincs szája ízére az a kontinensi kormányzat, melynek szelleme *materialismus* és hajtó kereke *functionalismus*. A nemzet ösztönszerűen érzi, a mit Maine mond: „a kormány rendelkezései lassanként a magánügyekben is ugyanazon hatályra emelkednek, mint az állami ügyeket illetőleg.“ [1]) Sokszor és sokban igaz, de az is áll, hogy „nincsenek annak a veszélynek kitéve, hogy egy-egy családi [vagy egyházi] kényúr parancsára félretétessenek..“ [2])

Az angol nemzet sohasem hitt úgy a kormánytisztviselők magasabb tudományában, mint a kontinensen lakók. Ott nem is történhetnék meg, a mit Németországról mond Pattison Márk, hogy a hivatalos nyelv annyira elhagyta a közbeszédmódot, hogy nem egy hivatalos körlevéllel történt meg, hogy laza és irodai nyelvezetökből lehetetlen volt kiokoskodni, hogy tulajdonképen micsoda ügyet akarnak velök szabályozni. [3]) Angolország ettől a rubrica-pókhálós bureaucratismustól ment; e helyett azonban az egyházi uralom békóiban volt. Az angol egyház magát az állammal összeforrt viszonya következtében közoktatási miniszternek tekintette; a népnevelést alamizsnaszámba vette, melyből kevés is bőven elég. Adott is oly dirib-darab nevelést a szegénynek — mondja Morley (I), mely cseppel sem érdemeli meg jobban a nevelés nevét, mint a vad ember állatcsonttal való földkarcolása a tudományos földmivelés címét. [4]) Maga Bell is attól félt, hogy az írásban és számvetésben való jártasság társadalmi dislocatiót okoz. A „tudás egyetemes terjesztését célzó utopikus tervek, a gyomor és a tagokról szóló régi mesét valósítnák meg — mondá Bell — s összezavarnák a társadalmi osztályok közti különbségeket, melyeken a közjóllét sarkallik, s melyektől az alsóbb és felsőbb rendek boldogsága függ. Ha mindenkit egyformán nevelünk, ki lesz, ki a durvább munkákat végezze? [5])

E nyilatkozatból eléggé kitűnik az önkénytesség „alamizsnálkodó“ természete. Magyarán mondva annyit tesz ez a beszéd, hogy a szegénynek csak szegény nevelés kell. Aztán az is nevezetes, hogy a voluntaristák fő törekvése mindig az egyházi és nem a világi nevelés volt. E tekintetben a felekezetek a középkori orvos nézetét

---

[1]) A jog őskora, ford. Pulszky A. M. T. Akadémiakiadása. 136. l.
[2]) U. a. u. o.
[3]) *Report of the Education Commissioners*. IV. köt. 230. l.
[4]) *National Education*. London, 1874. 3-ik kiadás 96. l.
[5]) *Schools for all* etc. London, 1812. 81—82. l.

vallják: inkább veszszen el, mintsem ne az ő elve (recipe) szerint boldoguljon. Mindenik felekezet *egyetemes* nevelést akart, úgy, hogy az az *övé* legyen. Az egyház (kivált az angol) a tanítót szolgának tekintette, s a facultas docendiért tisztességesen megvámolta. [1]) A tantárgyakat szintén meg-megtízedelte, melyeket teljességgel az egyház javára kivánt taníttatni. [2]) Az iskola az egyház függeléke és a templom toborzó állomása. A túlbuzgó felekezetieskedés miatt történt, hogy mint Mann Horác mondá (1851): „Európa összes nemzetei között az angol az egyetlen, melynek nincs, de sohasem is volt semmilyen népoktatási rendszere. — Angolország az a föld, hol a felsőbb osztályok értelme, vagyona és míveltségével szemben az alsóbbakban a legnagyobb tudatlanság, szegénység és bűn található.“ [3]) Adjuk meg az érdemnek az elismerést. Az angol egyház a legutóbbi 3—4 tíz alatt nagy erőt fejtett ki régi hibái és mulasztásai helyrehozására. „A lefolyt 35 év alatt — mondja Hubbard — kerekszámban épen harmincöt millió font sterlinget fordított az egyház székesegyházak, templomok, paplakok és iskolák építésére. Ez egész összeg önkénytes adományokból került ki.“ [4]) Ennyiben az angol egyház becsülettel megfelelt annak a tisztnek, melyet Arnold M. úgy értelmezett, hogy „az angol egyház a jóság előmozdítására alakúlt nagy társaság.“ [5])

E fényes tettre azonban nagy árnyékot vet az a körülmény, hogy a nagy összegből az egyház az iskolát illető részt merőben önző céljaira használja fel. „Eljött az az idő, mondja a National Society közlönye [6]), midőn az angol egyház egész sorsa valószinűen azon fordul

[1]) Az 1714-iki hirhedt „Schism Bill“ szerint Angliában és Walesben senkinek sem volt szabad tanítónak lenni, míg az angol egyház tanait ünnepélyesen alá nem írta; a ki ezt elmulasztotta, minden kihallgatás nélkül bebörtönözték. (C. H. Lectures London, 1850. 246. l.) Franciaországban a fac. docendi az universitas monopoliuma volt, s érette a tanító jövedelme húszadát fizette. (Cousin V. Bericht über den öffentl. Unterricht in Deutschland, übers. von Kröger). Altona, 1832. I. k. 91. l.

[2]) Rev. J. Wigram (a Nemzeti társaság titkára) elemi számtanában következő bibliás feladatok fordulnak elő. A számjegy írásra: „Mesának Moáb királyának sok barma vala, és ad vala adóba Israel királyának 100 ezer bárányt. II. kir. III. 4. Ird le e számot.“ Összeadásra. „Jákobnak 4 nejétől fiai voltak: Leatól hat, Ráheltől kettő, Zillah és Belláhtól kettő-kettő; hány fia volt összesen Jákobnak?“ (Crosby-Hall Lectures on Education 123. l.)

[3]) *„Educational Tour in Europe.“*

[4]) *The National Church and the National Society.* London, 1877., 21. l.

[5]) *Macmillan's Magazine.* 1876. apr. 483. l.

[6]) *Monthly Papers.* 1871.

meg, hogy mennyire bírja a sarjadazó nemzedéket hatáskörébe vonni. A politikai változások mind több-több hatalmat adnak a népnek. Ha a nép az egyház részén lesz, vajh' micsoda törvényhozás lehet ellene? Hadd nevelje hát az egyház a nép gyermekét a maga elvei szerint. Ne szalaszsza el a jó alkalmat, hadd legyen jártas a nemzeti iskolából kikerült *minden* gyermek *egyháza theologiájában.* Igy lesznek iskoláink az egyház bástyái s egyházunk alapelveinek szoptató dajkái. [1]) És még is mindezekkel szemben a voluntáristák ma is azt vallják, hogy a nevelés vallásos munka. „A világi tanrendszer — mondja Hubbard, parliamenti tag 1876-ban Birminghamban tartott beszédében — egyformán elhanyagolja a gyermeket mind családi, mind társadalmi kötelességeire előkészítni, sérti a nemzet vallásos meggyőződését és sértő főként azokra, kik bár e rendszert nem helyeslik, — annak fenntartására mégis adózni kénytelenek. [2])

Az önkénytes népoktatás csak a vallásos és erkölcsi érzelmek ápolását célozza; de a mint a fennebbiekből látszik, e célt épen nem érte el: a nép physikai szükségleteit pedig annyira kihagyta a számításból, hogy a parliamentnek a szegény ügyet szabályozó törvényt (Poor-Law 1834-ben) kellett hozni. Az önkénytesség saját erkölcsi érzületére hivatkozik; de nem igen tekinti a segélyzettek erkölcsiségét, mert különben észre kellene vennie azt a nagy különbséget, a mi a neveltséggel nemcsak értelmi, hanem physikai tekintetben is együttjár. A kit a természet törvényeire megtanítanak, az rendesen igyekszik is azokat megtartani, s leggyakrabban azok esnek a physikai és erkölcsi törvények áldozatáúl, kiket rájok sohasem tanítottak. Angolországban az előbbieké a vagyon és a hosszú élet; ez utóbbiaké a nyomor, a szegénység és a kora halál. Edinburg halálozási statisztikájából kitűnt, hogy a munkás-osztálybeliek közép életkora 27½; ellenben a szakpályák és földbirtokosoké középszámban 43½ esztendő. [3])

Látni való a mondottakból, hogy az önkénytesség nem elégséges, mert a hol a szegény legelhagyottabb, a hol a tudatlanság és erkölcsi sülyedtség legnagyobb mértékben kiáltott segélyért oda sohasem ért el segítő keze; a társadalom legalsóbb és legsötétebb rétegei fölvilágosítását a gondviselés segítő kezére bízta. „A községekben a földesúr

---

[1]) *„Bulwarks of the Church and nurseries of the Church principles."*
[2]) *„The National Church and the National Society."* London, 1877. 31. l.
[3]) *Education by G. Combe, edited by W: Jolly.* London, 1879. 502. l.

és családja, a pap és neje igen sokat, néha talán tulságosan is sokat tesznek a nyomor enyhítésére — írja egyik levelében Thring az uppinghami közép iskola derék igazgatója —; ebből jókora míveltség és barátságos érzület támad. Innen ered az az országszerte elterjedt eszme is, hogy a gazdag köteles a szegényt segítni. Azonban nagy városaink túlvannak az ily lehetőségen, és ott e tekintetben iszonyatos nehézségek vannak." Ez az *iszonyatos nehézség* késztette az angol társadalom legjavát, hogy az állam beavatkozását sürgesse. Ez állapotok dictálták Lowenak említett elve kimondását, illetve az iskola függetlenné tevését. Minthogy a felekezetek közti féltékeny szellem miatt lehetetlenség volt a nemzeti nevelésre a száz húsz (120) registrált felekezet számára közös alapot találni, tehát nélkülök kellett a népoktatásügyet szervezni. A kormány átlátta, hogy csak az igazság tanítása boldogíthatja a nemzetet, s minthogy minden felekezet tana igaz nem lehet, szakítnia kell azzal a gazdálkodással, hogy a különböző egyházaknak osztogassa ki felhasználásra a pénzt. Eddigelé úgy járt el, — Combe mondása szerint — mint az a physikus, a ki antagonistikus erőket hoz működésbe.

A voluntarismusnak arról a gyengéjéről, hogy az önkénytes adomány néha csakúgy foly, mint tavaszszal az áldás, máskor meg egészen kiszárad, mint tikkasztó melegben a forrás, ezuttal bővebben nem is beszélek.

Sajátszerű, hogy az önkénytesség az állam beavatkozása ellen nem kelt ki soha, míg az education department pénzutalványainak a Nemzeti társaság volt a kezefogója. Az állam elleni hadüzenet akkor kezdődik, midőn a kormány elhatározta, hogy ezután az évi segélyt (grant) ő maga osztja ki. Az izgalom egész az elkeseredésig hatványozódott, midőn a kormány kijelentette, hogy az iskolai javadalmazás nem a vallásos (egyházi), hanem a világi tanítás eredményére szól. A kormány az eddigi felekezeti alapot elhagyva tisztán erkölcsi térre áll, s ezzel készen volt az alap, melyre a népoktatási törvény épületét fel lehetett húzni.

Ha visszapillantunk az eddig mondottakra, úgy látjuk, hogy a népoktatás ügye eleinte egy igénytelen kezdeményezés hógomolyája, mely nőttön nő, s útjában különböző elemeket fölvéve lassanként hógörgeteggé válik. Raikes a buzgólkodók lelki csöndje biztosításáért kezdi a zajongó gyermekeket vasárnapi-iskolába terelni. Bell és a National Society a szegény ember gyermekét bünbe mártott patiensnek tekintik, kinek erkölcsi gyógyítására — hitök szerint legalkalmasabb

orvosság az egyház kátéjának és liturgiájának könyvnélkül való betanulása. Lancaster és a British Society a szegényben is a keresztyént keresik, ki a bibliát olvasni tudja, s benne erkölcsi épülést és lelki vigasztalást talál. A Home and Colonial Society az erkölcstelen családi tűzhelytől akarja kiragadni a szegény gyermekeket. Carpenter M. az utcáról s a legszenyesebb helyekről gyűjti őket össze s neveléssel akarja állati hajlamaikból kivetkőztetni, s folytonos szerető gonddal az emberi természet szinvonalára emelni. Combe bejárja az országot s ezrével toborz híveket a világi oktatás számára. Brougham, Russel, Ashley lordok, mint államférfiak szívesen nyujtanak segítő jobbot az előbb említetteknek; a társadalom alsóbb osztályainak lelkes szószólói lesznek a parliamentben s minden követ megmozdítnak, hogy őket a népoktatás útján a társadalom és állam áldásos tényezőivé változtassák. Mind eme kiváló tehetségek és tényezők kitartó vállvetett munkája s nyomról nyomra haladó térfoglalása vitte oda a dolgot, hogy a népoktatási mozgalom általánossá lett. Háromnegyed száznak kellett lefolyni az „eretnekek“ Goliátjától Combeig a (atheismusnak keresztelt) secularismus főpapjáig, [1]) míg az angol népoktatásügy kérdése odaérett, hogy Gladstone az alsó házban (1870. jun. 24) bátran kimondá a szót: „az állam kötelessége az önkénytes iskolákat a világi oktatás céljára felhasználni, de egyszersmind teljes tökéletesen tartózkodni a vallástanítás tekintetében a felelősségtől.“

Az angol kormány, mint minden más ügyben a népoktatás kérdésében is mindenek előtt a közvélemény szavát kivánja meghallgatni. Mikor aztán a társadalom százezerei és milliói mind megannyi karok és lábak valamely ügyben mozogni kezdenek, a kormány oda föléjök áll fejnek, irányt adó és igazgató erőnek. Igy történt 1870-ben is. A szabadelvű párt 1868. végén ismét kormányra jutván, *Forster* [2]) lett az education department alelnöke, vagy a mi egyet jelent, miniszterhelyettese. Nagy erélylyel fogott a népoktatásügy szervezéséhez, s 1870. febr. közepén a parliament elé terjesztette azt a javaslatot, melyet ugyanaz év aug. 9-én, mint az elemi oktatás törvényét — The Elementary Education Act 1870. — szentesíttettek.

---

[1]) Így nevezte őt egy Rutherford nevű pap Edinburgban az 50-es évek elején. *Education of G. Combe, by Jolly*. London. 1879. 719. l.

[2]) Dr. Arnold (a rugbyi híres igazgató) veje és Arnold Máté sógora, kitűnő író s nevezetes közoktatásügyi jelentések szerzője.

IV. FEJEZET.

A népoktatási törvény 1870. [1])

E törvény, melyet a kormány 1873., 1874. és 1876-ban revideált, némely pontjaiban minden évben módosít, lényegében nem akart s nem is tesz egyebet, mint organizálta a társadalomnak e téren szórványosan működő erőit. Az angol kormány e tekintetben Anglia és Wales physikai, erkölcsi és értelmi erejének és a népnevelésre fordított munkásságának képviselője s egyszersmind regulatora. Szerencsés ország, hol az államot nem tekintik valamely elkülönült és független lénynek, mely a tagok akarata ellenére is létezhet és tehet. Ritka egy föld, a hol a kormány actiója minduntalan csak az alattvalók működését tetőzi, s a hol a társadalom buzgósága a kormány tetterejét folyton-folyvást éleszti.

E törvény *a népiskolát „semi-ecclesiasticus“ jelleméből kivetközteti és a társadalom figyelmét a világi tárgyakra irányozza.* Nyilvános elemi iskoláknak csak azokat tekinti, melyekben semmi felekezeti kátét vagy vallásos formulát nem tanítnak, melyekben a gyermekeket beírás alkalmával sem vasárnapi-iskola, sem semminemű istentisztelet vagy vallásos szertartásra való el vagy el nem járásra nem kötelezik. A vallástanítást vagy a rendes iskolai órák elején vagy végén (délelőtt délután legalább két-két egymás utáni óra) kell tartani, s tanrendbe beigtatva, és az education department [2]) által megerősítve, az iskolafalára kifüggeszteni, hogy ez idő alatt gyermekét bármely szüle otthon tarthassa. A nyilvános iskolák mindig nyitva állanak a királyi iskola-felügyelők (Her Majesty's Inspectors) előtt.

Ha a department meggyőződik, hogy valamely kerületnek nincs elegendő számú iskolája, megrendelheti, hogy ott iskolaszék (School board) alakíttassék, mely a szükséges elemi iskolákat felállítsa. Az iskolaszék gondoskodik a kerületében levő iskolák igazgatásáról; felterjesztéseket tesz a departmentnek a netalán szükséges javításokról vagy felszerelési hiányokról, megszabja a növendékek által fizetendő heti tandíjt, fölmenti a tandíjtól a szegény szülék gyermekeit, a

---

[1]) Skóciának 1872-ben, tehát két évvel később kapott népoktatási törvényt, mint Anglia és Wales; de nem is volt rá oly égető szüksége.

[2]) Az *education department* a „Titkos Tanács oktatásügyi bizottsága lordjait“ jelenti (Lords of the Committee of Privy Council on Education) (Népokt. törvény 3. cikk.)

departmenttel egyetértve, munka-iskolákat állíthat fel, s póttörvényeket hozhat a kényszeriskolázásra (bye-laws); megszabhatja az iskolák fegyelmi rendszabályait; közvetlenül érintkezik a departmenttel; pénztárnoka veszi át az évi államsegélyt (parliamentary grant), melyet részint tanítók fizetésére, részint tisztán iskolai szükségletekre fordít. Az iskolaszékek az elemi iskolák számára vásárolhatnak telkeket az 1845-iki nagy előnyöket biztosító törvény értelmében. Az iskolaszék tagjait a városokban (boroughs) szavazat útján azok választják, kiknek nevei a polgárok névsorába (burgessroll) be vannak igtatva; a nem fővárosi (London) egyházközségekben az egyházi adót fizetők választják. Minden szavazónak annyi szavazata van, a hány tagból kell állnia az iskolaszéknek, s összes szavazatát adhatja akár egyre, akár többekre. Isk. szék tagjainak csak azok választhatók, kiknek tisztességes társadalmi állásuk s általános miveltségök van. Az isk. szék tagjai száma (Londont kivéve) 5-nél kisebb s 15-nél nagyobb nem lehet. Egy isk. széki tag sem fogadhat el oly fizetéssel járó állomást, melyre a kinevezés az iskolaszéktől vagy az általa kinevezett egyénektől függ. A ki e törvény ellen vét, az említett állomást elveszti, és egész 50 font birságig elmarasztaltatik. A department belátása szerint alakíthat bővebb körű, u. n. egyesült iskola-kerületeket; viszont feloszlathat ilyeket. Az isk. szék költségeit az isk. alapból fedezik. Ez alap áll tandíjakból, parliamenti évi segélyből, vagy fölvett kölcsönből, mely ha a költségekre nem elegendő, a helyi adópénztár fizeti a hiányt.

London iskolaszéke más szabályzat szerint alakul. A törvény 37—39. pontja értelmében tagjai minden harmadik év novemberében újból választatnak. Bár 10 tankerület áll vezetése alatt, mégis úgy intézkedik, mint egy egységes kerület boardja. Az iskolaszék elnököt maga választ akár saját kebeléből, akár nem. A nem saját kebeléből választott elnök, ipso facto tagja lesz az isk. széknek. Jelenleg tagjai száma 51, köztük 9 nő.

Az iskolaszék csak az 5—13 éves gyermekeket kényszerítheti iskolába járásra; a 3—6 éves gyermekekből alakul a kisded iskola. Minden iskolában a nyilvánosan kitett tanrenden legyen kijelölve két, (a kisded iskolákban másfél) egy folytában levő óra, világi oktatásra. E két órából 15 perc szórakozásra fordítható, ha utánok 3-ik tanóra következik. Az elemi iskola tanítás dolgában 6 osztályra (standard) [1])

[1]) Standard zászlót, zászlós- vagy megállapodási helyet jelent. Itt a tudás mértékéül van felállítva, de legcélszerűbbnek láttam helyette az osztály szót

oszlik; a 4 első osztály rendes tantárgyait s a két felsőbb osztály u. n. rendkívüli tárgyait (special subjects) a department szabja meg, úgy azonban, hogy csak tanácsképen mondja ki, hogy az egyes tantárgyakra hetenként hány órát lehet legcélszerűbben szabni.

Az iskola kormánysegélyben csak úgy részesülhet: a) ha megfelel a nyilvánosság kellékeinek; b) ha órarendjét (time-table) a department megerősítette; c) ha az iskolaépület egészséges, világítása, fűtése, szellőztetése jó, kellően fel van szerelve, megfelelő számú hivatali helyisége és elegendő tanterme van; [1]) d) ha a főtanító okleveles és nem vállalt oly hivatalt, mely miatt akár a rendes tanítás, akár a növendék tanítók oktatásában hátramaradás történnék; e) ha a departmentnek a tanítói karban történt minden változást azonnal tudtára ad; f) ha a bejáró iskolákban a leányoknak női kézimunkát és a szabást rendesen tanítja; g) ha a department az iskolafelügyelő jelentéséből meggyőződött, hogy az iskola naplói pontosan és gondosan vannak vezetve; összes számadásai rendben vannak, s minden statistikai adatai hitelesek. A department az évi segélyt azonnal visszavonja, mihelyt a kir. felügyelő jelentésében komoly kifogást tesz a fennebbi kellékek valamelyikére. Minden ily esetben idegen iskola-felügyelőt küld, egy második látogatásra, s ha a kérdéses ügyet ez is olyannak találja, a további segélyt megtagadja.

Az iskola igazgatósága segélyt kap abban az esetben, ha a vezetése alatt álló iskolákban egy esztendőben legalább is 460 tanítás volt reggel és délután. Továbbá egy-egy sh. jár minden tanulóért (capitation fee), ha az éneket hangjegyből (vagy hallás után) rendesen tanítják; és ismét 1 sh. minden gyermekért, ha a felügyelő jelentése az iskolai fegyelmet és szervezetet *kielégítőnek* mondja. Ezenkívül a department a vizsgálat napján jelenlévő minden oly tanulóért, ki az iskolába esztendőn át délelőtt és délután legkevesebb 250-szer feljárt, a 4—7 évesekért fejenként 8 sh.-et fizet, ha őket korukhoz mérten úgy tanították, mint az iskola *egy osztályát*, 2 sh.-gel nagyobb e díj (10 sh.) ha a kisdedeknek saját okleveles tanítójok volt, a ki őket a számukra kellően berendezett tanteremben az iskola többi osztályaitól elkülönítve tanította. A 7 évesnél idősebbekért, ha olvasás, írás és számvetésből, kielégítő vizsgálatot tesznek fejenként 3 sh. A ki az

---

használni. Az angol elemi iskola 6 standardja e szerint a mí népiskoláink 6 osztályának felel meg.

[1]) Ez utóbbira nézve a department legalább 8 köblábnyi tért kíván minden gyermek számára.

említett tárgyak közül csak egyből tesz vizsgálatot, azért semmi díj nem jár. Továbbá 2 vagy 4 sh. fizet a department 1881. okt. 1-én [1]) minden 7 évesnél idősebb tanulóért, ha a vizsgált osztály bevehető vizsgálatot tesz egy (vagy két) oly tantárgyból (pl. földrajz, természetrajz, természettan, történelem, nemzetgazdaságtan (political economy) sat., melyet a leckerend tanusítása szerint egész esztendőn keresztül olvasmányok (reading lessons) útján, s ha szükséges volt, rajzok, földabroszok, mintákkal stb. illustrálva tanították. A most említett vizsgálattól egy gyermeket sem szabad visszatartani, ha kellő számú napokon járt iskolába, vagy ha a felügyelő látogatásakor már 6 hónapot járt iskolába Az e korú gyermekek legalább fele részének kielégítő vizsgálatot kell tenni. Csak 1 (vagy 2) sh. jár fejenként az elébb említett 4-ik és felsőbb osztálybeli tanulókért, ha a tanulóknak legalább 20%-da nem áll vizsgálatra. A vegyes iskolákban, ha a leányok női kézimunkát s a fiúk más tárgyat tanultak, a fiúk és leányokért külön, a feljárás számához mért összeg jár. A fent említett 250-szer való iskolába felmenés helyett 150 is elégséges oly gyermekeknél, kik 10 évesek vagy idősebbek; és ismét olyanoknál, a kik 2 vagy több mértföldnyire laknak az iskolától. Ha egy vagy több rendkívüli tantárgyat tanítottak egész esztendőn át az iskolában, minden 5-ik és 6-ik osztályos oly tanulóért, ki e tárgyak kettejéből kielégítő vizsgálatot tesz, 1881. okt. 1-én 4 sh. jár. Ha valamely tanuló már azelőtt a 6-ik osztály rendes tantárgyaiból vizsgálatot tett, ha kellő számú napon járt fel az iskolába, háromnál több rendkívüli tantárgyból vizsgálatot nem tehet. A most említett tanulókért azonban semmi díj nem jár, ha a vizsgálatot tevőknek legalább 75%-da kielégítő eredményt nem mutat; mint szintén akkor sem, ha az előbbi évben a south kensingtoni u. n. science department (természettudományi szakosztály) ugyanabból a tantárgyból megvizsgálta.

Az elemi iskolákkal egybekötött esti tanfolyamok növendékei szintén tehetnek vizsgálatot. Ha az esti iskolában legalább is 45-szer tanítottak, a növendékekért iskolába járásuk középszámához képest, fejenként 4 sh.; továbbá mindenikért, a ki legalább 44 este iskolai leckén volt, 7 1/2 sh. jár, ha olvasásban, írásban és számvetésben eléggé

[1]) Az education department minden évben előre el szokta késziteni a törvény régibb cikkelyei módosítását, hogy az iskolaigazgatók és tanítók tudják magokat mihez tartani. Innen van, hogy az 1880-ban kiadott „New Code of Regulations“ 1881-ről beszél.

jártas. A vizsgálat módja az iskolafelügyelő belátása szerint szóbeli vagy írásbeli. [1])

Az iskolafelügyelő nagyon kedvező jelentésére 10—15 fontnyi különös segélyt ad a department, ha az iskolakerület népessége, az iskolaépület körül 2 mérföldnyire, 300 illetőleg 200 léleknél kevesebből áll.

Az iskolai évi segélyből levonhat a kormány, 1. ha abból fejenként a rendesen iskolába járt tanulókra 17½ sh.-nél több esik, ha t. i. az igazgatóság által kivánt segély összege meghaladja az iskola egyéb forrásokból történt bevételeit; 2. a felügyelő jelentésében foglalt tanítási, fegyelmi vagy iskolai napló vezetésében talált hibáért vagy az iskolaépületi és felszerelési hiányokért történik a levonás; ez esetben azonban a levonás az egész segélyösszeg egy tízedénél kevesebb, s felénél több nem lehet; 3. ha az iskola nincs ellátva kellő számú növendék-tanítókkal (pupil-teacher). [2]) Az összeg egy tizenkettedét vonják le minden oly hónapért, melyben nem 2 okleveles tanító működött, ha t. i. az iskola népességéhez mérten kettőnek kellett volna működni.

Tanító-személyzet. A tanítók következő osztályokba soroztatnak: okleveles tanítók, kiknek mindnyáján világiaknak (lay persons) kell lenniök. A tanítók csak vizsgálatra és bizonyos próbaidő multán kaphatnak oklevelet. Képesítő vizsgálatra állhat minden tanuló, a ki legalább egy évet felügyelet alatt álló néptanító-nevelőintézetben töltött; továbbá minden oly 25 évesnél idősebb jelölt, a ki mint növendék-tanító kielégítően működött és a kir. iskola-felügyelőtől kedvező bizonyítványt kapott; vagy pedig legalább félévig okleveles tanítókkal ellátott iskolában mint segéd tanított. A vizsgálatra jelentkezett tanítók tetszés szerint választhatják úgy az első, mint a másod éves training collegebeli tanulók feladatait. A vizsgálatot tett jelöltek névsorát bizonyos csoportokra osztva közzéteszik. A tanításra jogosító vizsgálatokat kormányfelügyelet alatt álló tanítócollegiumokban vagy más a végre kijelölt központokon minden év decemberében tartják. A bizonyítványt próbaidő egészíti ki. Ha a jelölt sikeres vizsgálatot tett, folyvást ugyanegy iskolában kell, hogy tanítson, és az isk.

---

[1]) Írásbeli vizsgálatok csak a két legfelsőbb (5—6.) osztályban történnek.

[2]) Az első hatvan tanuló számára nem szükséges növendék-tanító. A 60-on felül egész 100-ig lévő tanulók számára egy növendék-tanító; és 101—140-ig 2 növendék-tanító és így tovább állítandó be.

felügyelőtől, egy évi időközzel, két kedvező bizonyítványt felmutasson. Ha e bizonyítványok elseje nem a vizsgálatra következő első 3 hónap alatt kelt, egy év múlva 3-ik bizonyítványt is kell előmutatnia. Ha a 2-ik (vagy 3-ik) bizonyítvány kedvező, a jelöltnek oklevelét kiadják.

A képesítő okmányokat (certificates) 3 osztályba sorozzák; csak másod és harmad osztályú képesítő bizonyítványt állítanak ki. Kik a vizsgálatot dicséretesen állották ki, másod osztályú bizonyítványt kapnak, melyet első osztályúvá csak a jó szolgálat tehet. A másod osztályú bizonyítványok kiállításuktól kezdve 10 évig érvényben maradnak, ez idő után azonban az időközi bizonyítványok (reports) szerint revisió alá esnek. A harmad osztályú bizonyítványt csupán vizsgálat útján lehet javítani. Harmad osztályú bizonyítványt vizsgálat nélkül is adhatni az isk. felügyelő bizonyítványára oly működő főtanítóknak, kik a bizonyítvány keltekor 25 évesnél idősebbek; legalább 5 évig elemi iskolában tanítottak és az illető iskola igazgatóságtól jó erkölcsi bizonyítványt kaptak. Ily esetekben az isk. felügyelőnek azt kell bizonyítni, hogy az illető sikeresen tanított, hogy az előbbi félévben tanítványai közül legalább 20-an vizsgálatot tettek, s közülök legalább is 15-ön az olvasás, írás és számvetésből „kielégítőre" (passes) feleltek. Kisdedliskolatanítóktól nem kivánják meg, hogy e két utóbbi feltételnek eleget tegyenek. A növendék-tanítóknak is adhatni harmad osztályú ideiglenes bizonyítványt, ha a törvényszabta vizsgálatot sikeresen letették, vagy ha az isk. felügyelő bizonyítja, hogy sikeres tanítók. A növendék-tanítók azonban, mihelyt 25 éveskort elérték, állandó bizonyítványnyal tartoznak ez ideiglenes okmányokat kicserélni, más különben semmit érőkké válnak.

Az igazgatóságnak évenként jelenteni kell, hogy a tanító jelleme, magaviselete és kötelesség teljesítése kielégítő volt. Az isk. felügyelő a hatáskörébe eső iskolákról arról tesz jelentést, hogy a meglátogatott iskola szervezete, fegyelme és tanítása kielégítő volt-e vagy nem. A tanító oklevele bármikor visszavonható, felfüggeszthető vagy értékben alább szállítható; de azt megelőzően, a department, az igazgatóság útján, a tanítónak a maga védekezésére alkalmat nyújt.

Növendék-tanítók (pupil-teachers). A növendék-tanítók oly fiúk vagy leányok, kiket bejáró (de nem esti) iskolában (day school) következő feltételek mellett alkalmaztatnak: 1. ha az iskoláról a felügyelői jelentés úgy szól, hogy benne okleveles tanító tanít, hogy az isk. épület a törvényszabta feltételeknek megfelel; könyvekkel és eszközökkel jól el van látva s kellően szervezve; ha benne a tanítás sikeres, a fegyel-

mezés jó. 2. A növendék-tanító szolgálatba lépésekor 14 évesnél ifjabb nem lehet. A fiú vagy leány növendék-tanítók rendszerént a hasonlónemű okleveles tanítók vezetése alatt működnek; vegyes iskolákban azonban nő növendék-tanítók is szolgálhatnak férfi tanító mellett, a ki őket mindig egy, az igazgatóság által alkalmasnak tartott tisztességes nő jelenlétében tanítja. Tanítva-tanulás idejök 5 év, mialatt időnként (évenként) a felügyelőnek az általa megszabott időben vizsgálatot kell tenniök. Minden iskolába csak annyi növendék-tanító alkalmazható, hogy egy-egy okleveles tanítóra háromnál több ne essék. Ha az iskolába járók középszáma 220-nál több, oda egy második okleveles vagy segéd-tanítót kell beállítni.

A negyedik növendék-tanító helyett alkalmazhat az igazgatóság két ösztöndíjas tanító-növendéket (stipendiary monitors). A „monitor" 12 évesnél ifjabb nem lehet; mint ilyet az isk. felügyelő csak úgy ajánlja, ha a IV., V. és VI. osztálybeli lényeges ismeretekből (olvasás, írás és számvetés) vizsgálatot tett, vagy ha első évi működése végén egy vagy több rendkivüli tantárgyból vizsgálatot tesz; az igazgatóság által megszabott ösztöndíjt húz; naponta az iskolai munkában három óránál többet segít, s a többi órákon vagy magánosan vagy pedig az iskola felsőbb osztályosaival együtt tanul.

Mind a növendék-tanítókkal, mind a tanító-növendékekkel az igazgatóság köti meg a szerződést, melynek egyes rovatait a department megszabta feltételek szerint kell kitölteni. A növ. tanítóknak szerződésök lejártával szabadságokban áll a tanítói pályát elhagyni vagy tovább folytatni. Ha a tanítás terén maradnak, lehetnek elemi iskolákban segéd-tanítók, vagy tehetnek tanítócollegiumokban felvételi vizsgálatot, vagy kaphatnak kisebb iskolákban való működésre jogosító ideiglenes bizonyítványt.

Segédtanítókká azok a növendék-tanítók lehetnek, kik mint olyanok sikeresen működtek és a törvényszabta vizsgálatokat letették; továbbá oly jelöltek, kik növendék-tanítók nem voltak ugyan, de a tanítónevelő-intézeti fölvételi vizsgálatot sikeresen letették, a nélkül azonban, hogy a növendék-tanítóktól követelt vizsgálatra köteleztetnének. A tanév folytán üresedésbe jött segéd-tanítói helyeket be lehet tölteni ideiglenesen alkalmazott monitorokkal. A segéd-tanítók a tanítói kar (staff) kiegészítő része, mihelyt a department kinevezésöket vagy alkalmazásukat tudomásúl veszi.

Néptanítónevelő-intézetek. (Training Colleges). A tanítónevelő intézet áll a) egy collegiumból, melynek növendékei bennlakást,

ellátást és népiskolai tanításra szükséges oktatást kapnak; b) gyakorló iskolából (practising School), melyben a jelöltek a gyakorlati tanítást tanulják. Tanítócollegiumnak csak oly feltétellel ad a department évi segélyt, ha épületeivel, igazgatásával és tanítói karával meg van elégedve. Gyakorló-iskolájának szintén oly feltételek alatt jár az évi segély, mint a többi nyilvános elemi iskoláknak. Minden training college 100 fontot kap, minden férfi- és 70 fontot minden nő tanulóért, kik benne két esztendőn át, mint ösztöndíjasok (Queen's scholars) tanultak, ha az illetők a törvényszabta időt kiállották, és a nyilvános elemi iskolatanítói bizonyítványt kiérdemelték; vagy ha, mint elemi tanítók a katonaságnál vagy királyi tengerészetnél levő vagy nyilvános munka- vagy javító iskolákban a próbának megfelelő ideig jól szolgáltak. Oly tanítók, kik csak egy évig voltak collegiumban, a próbaidő után kaphatnak bizonyítványt bizonyos megszorító feltételek mellett. A collegiumnak adott segély összege az intézet évi költsége 75%-ánál több nem lehet. 50 fontot fizet a department minden oly tanítónőjelöltért, a kit az illető év folyamán folyvást tanítottak.

A felvételi vizsgálatok minden tanítói collegiumban julius 2-ka utáni első szerdán történnek. A vizsgálatot a törvényszabta tantárgyakból teszik. [1]) A jelölteket minden intézet igazgatósága saját felelősségére választja ki és bocsátja vizsgálatra. A jelöltektől, ha növendék-tanítók nem voltak, megkivánják, hogy legalább 18 évesek legyenek. Azokat, kik a vizsgálatot sikerrel leteszik, érdem szerint 3 csoportba sorozzák. A kik a harmadik osztályba esnek, segéd-

[1]) A 4 (illetőleg 5) éves növ. tanítónak a felvételkor következőket kell tudni: anyanyelven folyékony olvasás és 80 sor próza könyvnélkül felmondása, nyelvtani elemzés az angol nyelv történelmi fejlődésének némi ismerete és az isk. felügyelő választotta egyszerü tárgyból eredeti fogalmazvány. A mennyiségtanból férfi növendékek Euclid II. könyve, a síkok méréstana, algebra s másod fokú egyenletek egy ismeretlennel. Nő növendékektől kevesebbet kivánnak e tárgyból, az egyszerü és tizedes törteket, egyszerü és összetett arányokat; földrajzból a földrészek ismerete; történelemből Nagy-Brittánia történelme a jelenkorig; tanításból, ha t. i. az illető az előtt növendék-tanító volt, tanítási ügyességeért külön érdemjegyet kap, valamint külön érdemjegyet kap, ha latin, görög, francia, német nyelvtani kérdéseket írásban megfejt, és könnyü mondatokat angolra fordít. Úgyszintén, ha a physika, vegytan, állat-élettan, physiographia és növénytan köréből a most említett t. tudományi és művészeti szakosztály (Science and Art department)-nál kitűnő vizsgálatot tett. A rajzból és zenéből is vizsgálják, ha az intézetben, a hol eddig működött, alkalma volt azokat tanulni. Pl. a zenéből kell, a lágy létra félhang léptű alakjaiban és a félhangok módosította közökkel.

tanítókúl alkalmazhatók; az ekként felvett jelölteket királynő tanulóinak *Queen's Scholars* hívják, kiknek, az intézetbe belépésökkor az intézet orvosa bizonyítványával kell igazolniok, hogy egészségesek és ép testűek. Ugyanakkor írásbeli nyilatkozatot adnak arról, hogy jóhiszeműen léptek a tanítói pályára.

A tanítócollegium növendékeit minden év decemberében vizsgálják. A vizsgálat a szerint különbözik, a mint a jelölt férfi vagy nő, első vagy másod éves. Az első éves tanítónőjelöltek kisdediskolák tantárgyaiból is tesznek vizsgálatot. A vizsgálatot ekként letett jelöltek bizonyítványaiban, a kisdedek iskoláiban töltött próbaidejök lejártával, ezt különösen megemlítik. A mely növendék sikeresen járta mind a két évi tanfolyamot, oklevelében erről is szintén említés történik. A mely növendék az első év végén negyedik csoportba esik, a második év végeztével az első évi tanfolyamot ismételnie kell.

A tanitók *nyugdíjazása* jobbára kegyelmi tény, mert igen kevés tanítóra szorítkozik. A legújabb módosítások szerint nyugdíjat csak azon tanítók kaphatnak, a kik 1862. máj. 9-én szolgálatban voltak: *a)* ha az illető a nyugdíjért folyamodása alkalmával, mint okleveles tanító nyilvános elemi iskolában vagy training collegeben szolgált; *b)* ha kor vagy egyéb gyengeség miatt lehetetlen sikeresen tanítnia; *c)* ha az említett idő óta fő vagy nyilvános elemi iskolában vagy tanítócollegiumban segéd-tanítóként működött; *d)* ha az iskolafelügyelő és az illető iskola igazgatósága nyugdíjra ajánlja; *e)* ha a folyamodó férfi tanító 60-ik évét, a nő tanító 55-ik évét betöltötte, ide nem számítva a betegség esetét. A mely tanító 1851. előtt lépett szolgálatba, annak *caeteris paribus* elsősége van. Angol- és Skótország összes tanítói számára 270 nyugdíj van szánva, évenként 6,500 font erejéig (20 nyugdíj, 30 fontjával, 100 nyugdíj 25 fontjával, 150 nyugdíj 20 fontjával és kegyadományokra évenként 400 font).

Tantárgyak.

Az education department évenként közzé szokta tenni az elemi iskola különböző osztályaitól követelhető ismeret minimumát, az u. n. „New Code of Regulations," röviden „Code"-ban. 1880-ra következő mértéket állított fel: [1]) *I-ső osztály.* Az olvasásból: egy és több tagú szók folyékony olvasása; írásból: egy nyomtatott sor kézirati másolá-

[1]) Mutatóúl közlöm itt az I., IV., VI. osztály (standard) ismeretköre mértékét.

sa és nehány közönséges szó dictálás útján való leírása; számvetésből: legfeljebb 4 tagú számsorok összeadása, kivonása és sokszorozás 6-or 12-ig. *IV. osztály.* Olv.: nehány prózai vagy költemény sor értelmes olvasása; nyelvtanból: egy rövid egyszerű mondat elemzése; földrajzból: Nagy Brittania, Irland és a gyarmatok földrajza főbb vonalaiban; történelemből: Anglia történelme főbb vonalai a norman hódításig. *VI. osztály* Olv.: folyékony és kifejezés-teljes olvasás, nyelvtanból: egy rövid összetett mondat elemzése; földrajz: a világ földrajza főbb vonalai; történelem: Anglia történelme VII. Henrik halálától III. Györgyig. A szabályzat azt jegyzi meg, hogy az isk. felügyelő a leányokat enyhébben (more leniently) birálja, mint a fiukat.

A törvénybe foglaltakhoz kiegészítőül szükségesnek láttam megjegyezni, hogy a 7 évesnél idősebb gyermekek rendes tantárgya olvasás, írás és számvetés. Ezek egyszersmind *lényeges* tárgyaknak mondhatók. A nyelvtan, földrajz, történelem, ének és (leányoknak) a női kézi munka a *szükséges* tantárgyak; e két csoport együtt a rendes tantárgyak sorát alkotja. Ezek mellett az angol irodalom, mathematika, latin, francia, német nyelv, mechanika, állat-élettan, physikai földrajz, növénytan és háztartástan rendkívüli u. n. *specificus* tantárgyak.

A rendkivüli tantárgyak tanfolyama.

1. *Angol irodalom.* 1-ső fok: 200 sor költemény könyvnélkül, értelme és vonatkozásai (allusions) ismeretével együtt. Egy egyszerű levél írása. (Ezt csupán V-ik osztályosok vehetik). 2-ik fok: 250 sor költemény a fenntjelzett ismerettel együtt egy prózai darab körül írása (paraphrase); 3-ik fok: 300 sornyi költemény felmondása. Levél vagy egyéb fogalmazvány az isk. felügyelő által adott tárgyról.

2. *Mathematika.* 1-ső fok: algebra, összeadás, kivonás, Euclid I. könyve 1—15 propos. 2-ik fok algebra, az egyszerű egyenletekig bezáróan. Euclid I. könyve; 3-ik fok algebra, másod fokú egyenletekig bezáróan; Euclid I. és II. könyve. A méréstan elemei.

3. *Latin nyelv.* 1-ső fok: nyelvtan a rendes igékig bezáróan. 2-ik fok: a rendetlen igék és a syntaxis első szabályai. Jártasság egy kezdők számára való latin olvasókönyvben. Egyszerű angol mondatoknak latinra fordítása. 3-ik fok: a latin nyelvtan. Caesar de bello Gallico I. könyve. Kissé hosszabb angol mondatoknak latinra fordítása.

4. *Francia nyelv.* 1-ső fok: nyelvtan a rendes igék használatáig bezáróan. Egy francia szótárból 10 lap. 2-ik fok: nyelvtan és könnyű

mondatok lefordítása. Az isk. felügyelő által elfogadott könyvből 10 oldal francia társalgás. 3-ik fok: nyelvtan és a felügyelő által elfogadott valamely könnyű irályú francia könyv tudása. Társalgási mondatok franciára fordítása. Meglehetősen szabatos kiejtés.

5. *Német nyelvből* hasonló mértékű ismeretet kell a növendéknek a különböző fokokon felmutatni, mint a franciából.

6. *Mechanika.* 1-ső fok: az anyag szilárd, folyékony és gáz állapotáról. E különböző állapotok mechanikai tulajdonságai. A mechanikai mérés (hossz-, idő- és gyorsaság-mérés). 2-ik fok: a mozgó anyag. A test súlya, tehetetlensége és mozgása. Az erő mérése. Az erő munkája. Az energia és természete. A hő természetére vonatkozó modern fogalmak. 3-ik fok: az egyszerű mechanikai erő (az emeltyű, a csiga, mérleg stb.). A folyadékok összenyomása. A gyorsaság és az erő parallelogramja experimentumokkal tanítandó.

7. *Állat-élettan.* 1-ső fok: az emberi test szerkezete. A belszervek helyzete; az izmok tulajdonságai. 2-ik fok: a test és főbb tagjai mozgási mechanismusa. A szervek, a táplálkozás, vérkeringés és lélegzés. 3-ik fok: az idegrendszer rendezete. Az ideg sajátságai. A reflex működés. Az érzéklés (sensation). A tapintó, izlelő, szagló és látó szervek működése (rajzokkal vagy mintákkal illustrálva).

8. *Természettani földrajz.* 1-ső fok: a folyó természete. Kigőzölgés és lecsapolódás. Eső, hó, harmat. A légkör. A szelek. A folyó medence és vizár magyarázata. Angolország nagy folyó medencéinek határai. 2-ik: fok az oceán és sajátságai. A tengerpartok, az apály és dagály. 3-ik fok: a föld alakja és forgása. A nappal és éjjel. Az évszakok. A hold kiterjedése és távolsága. A bolygó rendszer általános rendezete.

9. *Növénytan.* 1-ső fok: gyökér, törzs, levelek és a virágrészek ismerete, közönséges növényekkel illustrálva. 2-ik fok: a fa, kéreg, sejtek és edények. A növény gyökere, levelei és különböző részei működése. 3-ik fok: egy moszat és moh összehasonlítása valamely virágzó növénynyel. A különböző fajú gyümölcsök alakulása. A bab és búzaszem szerkezete, a csirázás tüneményei.

10. *Háztartástan.* (Domestic Economy.) E leányok számára való tantárgy két ágra oszlik. Az 1-ső ág három fokon a ruházatot és mosást, a lakást, fűtést, tisztogatást és szellőztetést, s végül az egészség szabályait, a betegszoba kezelését, a cottage bevételét, költségét és megtakarításait tanítja. A 2-ik ág szintén három fokon tanít a tápszerről, a tápszerek functióiról s végül az étkek készítéséről és konyhai

kezeléséről. E 10 tantárgy együtt az u. n. „Fourth Schedule"-t alkotja, mely a népoktatási conservativek legnagyobb részének botránköve, s parliamenti vitáikban a „caeterum censeo" jelszó céltáblája.

A half-timerek, azaz a gyárakban és más műhelyekben dolgozó félnapos tanulók rendes tantárgyai ugyanazok. Tantárgyaik a három első osztályban amazokéval egyenlő mértékkel vannak mérve, kivéve a számvetést, melyből az első osztályosoknak a számlálást ezerig, a második osztályban százezerig, s a harmadikban egy millióig tanítják. Az összeadás, kivonás és szorzásban azonban a rendes iskolásoknál tovább nem mehetnek. A második osztályban az egy számjegygyel való osztást is tanulják; a harmadikban már a pénznemekre alkalmazott összetett összeadást és kivonást. Az ötödik osztályban már számlák készítését és az egyszerű arányokat tanulják; kétszer fennhangon elolvasott rövid történet tartalmát emlékezetből leírják, s egyszersmind a szép írást is gyakorolják. A hatodik osztályban a közönséges és tizedes törteket tanulják; rövid levelet fogalmaznak, különös tekintettel a szerkezetre, nyelvtanra és az írásra.

A 7 évesnél ifjabb gyermekek a kisdediskolába vagy gyermekkertekbe járnak, melyekben rendesen értelemgyakorlatokat kapnak (a tárgyak alakjáról, szinéről stb.), tanulnak éneket és érzékeiket gyakorlják. E mellett bevezetik őket az olvasás, írás és számvetés elemeibe.

Általán véve a kisded iskolák heti óraszáma 22-re, az elemi iskoláké 25-re tehető, melyeken azonban a gyermekek csak a rendes tantárgyakat tanulják. A kisded iskolákban legtöbb időt az értelemgyakorlatokkal töltenek, (gallery-or object lessons), aztán az olvasás, írás és számvetés elemei jőnek. Az elemi iskolákban — mindig középszámban beszélve — az olvasásra hetenként 6½ óra, számvetésre 7 óra, írásra 3 óra, nyelvtanra (vagy a IV. V. VI. osztályban történelemre) 3 óra, földrajzra 3, énekre és szórakozásra 2 óra esik. Az alsóbb osztályokban az olvasással értelemgyakorlatokat szokás összekötni. A rendkívüli tantárgyakat rendes tanórákhoz adott időben kell tanítani. Némely iskolában az írás és olvasásra szánt idő felét vagy két harmadát hetenként a rendkívüli tantárgyak olvasókönyveiből való olvasásra, illetőleg az ezekből tett írásbeli kérdések megfejtésére használják.

A gyárakban vagy műhelyekben dolgozó iskolás tanulók az u. n. „half-timers" (félnapos tanulók) hetenként 15 órát tanulnak. Ha valamely iskola népessége tulnyomóan half-timerekből áll, a tantervet

ily esetben úgy szokták berendezni, hogy minden nap, reggel és délután ugyanazok a leckék vannak. Egy másik berendezésmód az, hogy egy helyett két hétre készítik el a leckerendet.

Legtöbb iskolában a rendes tantárgyakat megelőzően vallást tanítnak. Rendesen 30—40 percet fordítnak naponként e tárgyra, melylyel a közép heti óraszám (25) k. b. 27½-re szaporodik az elemi és 25-re a kisded-iskolákban.

V. FEJEZET.

A népoktatási törvény elvei és hatása.

Előadtam a fennebbiekben az angol népoktatási törvény főbb vonásait. Itt a helye és ideje rámutatni a benne foglalt elvekre, valamint fény- és árnyoldalára. E törvény első jellemző vonása, hogy az elemi iskola felekezeti szinezetét eltörölte, s *az elemi oktatást keresztyén* (bibliai) *alapra állítva,* a felekezetek figyelmét a világi tantárgyakra irányozta. A törvényhozás célja e tekintetben a volt, hogy (a mint Gladstone V. 1871. oktober 28. Greenwichben mondá) „szétválaszsza nevelés dolgában az állami actiót és alapokat, ez utóbbin az adót értvén, s megvonni az államsegélyt minden oly tárgyaktól, melyekben azok a szerencsétlen vallásos különbségek felismerhetők.“ „E tekintetben e törvény nagy lépést jelel, valódi haladás útján tett nagy lépést.“ [1]) E törvény compromissum, még pedig a legélesebb ellentétek között létrejött concordatum, melylyel egyik fél sem volt, kivált eleinte megelégedve. Az angol egyház azt mondotta, hogy az új népiskola nemcsak az utcán és a mezőn kószáló gyermekeket tereli iskolába, hanem a más iskolában járókat is csekély tandíjával vagy tandíjelengedéssel magához csalogatja. A többi iskolák tanítóit nagyobb fizetésekkel magához vonzza. Az iskolaszék a tankerületet a tetszése szerint kiadott költségek erejéig megadóztatja. A népnevelésre kiadott államsegély összegét, melyet Lowenak sikerült ¼ millióra leszállítni, 4½ milliónál többre rugtatja. A közoktatást megdrágítja, mert míg az iskolaszék nyitotta iskolákban egy gyermek tanítása középszámban 2 pence híján 42 sh.-be kerül, addig az önkénytes iskolákban nem egészen 35 shillingbe. Továbbá a községi iskolák e nagyobb összegért kisebb eredményt mutatnak fel, mint az önkénytesek: átalában csak 15 sh. 1 p. esik

---

[1]) *„A great stride achieved upon a path of real progress.“*

az évi állam-segélyből egy-egy növendékökre, míg az önkényes iskolai tanulókra 15 sh. 2 p. Legfőbb gyengéje e rendszernek azonban az, hogy ellensége a vallásos szellemnek, melynek át kell minden nevelő intézetet járnia. [1])

A másik ellenfél t. i. a tisztán világi iskolázás hive azt mondja, hogy az új rendszer csak a régi felekezeti tanítás megörökítője. A ki az új törvény kelte előtt gyermekét taníttatni akarta, felekezeti iskolába kellett küldenie, és ha dissenter volt, föl kellett áldoznia meggyőződését a nemzeti szükségnek. Ha a városi iskolákban a különböző felekezetű tagokból alakult iskolaszék felügyelete alatt felekezeti tant nem taníthatnak: ámde a falvakban levő községi iskolába, hol egyik-másik felekezet tagjai nagy többségben vannak, más szin alatt a felekezeti tanokat bevihetik. Az Education department alelnöke felfogása szerint a „lelkiismeret" geographiai fogalom: vidéken nem lehet léteznie, s csupán a városokban van lakása és neve. [2]) Ebből kifolyólag az iskolaszékek szinezete szerint ugyanazon időben a különböző elemi iskolákban a legtarkább vallásos tanokat taníthatják. Azt mondják a törvény védői, hogy hiszen a vallást a világi tárgyaktól különválasztották, és mégis elég sajátszerűen a lelkiismereti záradék a vallás tanításért a felelősséget a tanító vállára veti.

A két fél közül egyiknek sincs igaza: egyik azért vádolja a kormányt, hogy nagyot lépett előre; a másik azt veti szemére, hogy egy helyett nem kettőt lépett. A tisztán egyházi és a tisztán világi oktatásra húzó erők között a kormánynak ez erők parallelogramja közti átló útjára kellett térni. Ez a keresztyén moral útja, ugyanaz, melyen Lancaster törte meg az első ösvényt. Oly államban, mint Angolország, hol az egyház az állammal, és a társadalom a különböző felekezetekkel úgy össze van forrva, lehetetlen az iskolát merőben világivá tenni. Észak-Amerikában, a hol államegyház nincs, mondhatják bátran, hogy „más az egyház missiója és más az iskoláé. „Az iskola nem tartja hivatásának, hogy az embert készen adja ki kezéből. Mind azt megadja, a mire neki, mint társadalom tagjának és leendő polgárnak szüksége van, de azon túl azt mondja az apának és a papnak: a ti dolgotok megtenni a többit. „Azt mondja talán valaki — úgymond Beecher-Stowe —

---

[1]) V. ö. F. G. Hubbard *The National Church and The National Society*. London, 1877.

[2]) Chamberlain J. a *National Education League* igazgató választmánya elnöke Suffolkban tartott beszéde. 1872. ápr. 3-án.

hogy az ily községi iskola atheista? Igen is atheista oly formán, mint a szabó meg a kalapos boltja. Tegyük fel, hogy egy székgyárt alapítok, s valaki azt kérdezi tőlem: „gyárt ön bibliát? Nem. No hát akkor intézete atheista; nincs különben a dolog azzal az iskolával, mely nem a vallás míveléséért van felállítva; s a mely mint olyan nem is lehet atheista.“ [1])

Ellenben Angolországban, a hol a keresztyén vallás és erkölcstan a társadalmi ethikának oly nevezetes része, az iskolában, e gyémánt kiadású társadalomban, a keresztyén vallás kútforrásának — a bibliának nem lehet hiányoznia. Az angol napi rendes teendőjét imádságon kezdi és biblia-olvasáson végzi, s ha az iskola is úgy tesz, azzal csak azt mutatja, hogy a társadalmi életnek igazi képét viseli. Az egyház zokon veheti, hogy a vallástanítás úgy a pitvarba vagy a mellékszobába szorul, de hát az állam erre azt mondja, hogyha már a munkás-nép nagy része a társadalom eltévedt juha, úgy viselem gondját, a mint az én elveim dictálják. Elzárni senkit sem akarok a vallásos, erkölcsös nevelés áldásai elől, de a felekezetek száz szinű csalhatatlanságával szemben, egyetlen gyakorlati concordatum a neutralitás terére való helyezkedés. Ma, midőn a nemzeti nevelés nagy műve van szőnyegen, szóba se jöhet az egyház régi kiváltsága, mely a lelkiismereti jogok szilárd alapjai lerakása és terjesztése helyett a lelkiismeretet bilincsekbe verte.

Az angol egyház iskolái az új törvény második évében (1871.) az összes államsegély 73%-dában részesültek. E részben tehát nem lehet oka panaszra, hanem igen is a lelkiismereti záradékra, melyet Forster az ir közoktatási rendszertől vett és ültetett át az angol iskolákba, s melyet a legnagyobb mértékben tartozik minden nyilvános iskola előljárósága tiszteletben tartani. Mondhatnám, hogy az az igazi hódoló tisztelet, melyet minden angol az államtörvények iránt érez, s másfelől az a mély meggyőződés, melylyel a felekezetek tanaihoz mindenki ragaszkodik: okozza bennök azt a vegyes érzetet, mely néha elkeseredésben tör ki. Az angol egyház papja azért kesereg, hogy nem lehet tanait mindenki fiára rátukmálni; a dissenter azért, hogy a hatalmas államegyháznak is meg van engedve, hogy a közadó javadalmaiból részesüljön s vele együtt ugyanazon célokért működjék.

Másik nevezetes és az előbbivel kapcsolatos vonása az új tör-

---

[1]) F. Buisson *Rapport sur l'instruction primaire à l'exposition universelle de Philadelphie.* Paris, 1878. 456. l.

vénynek az, hogy a népiskolázást *nyilvánossá* tette. Az angol elemi iskolázás egészen az új törvény keltéig kilenc tized részben többé-kevésbé magán jellegű volt. A nemzet Shmith Ádám nézetét vallotta, mely szerint átalában legjobban tanítják azokat a tantárgyakat, melyeknek tanítására nyilvános intézetek nincsenek. [1]) Megengedjük ugyan, hogy önmívelés és magán tanulás útján sok derék munkát végeznek Angolorszägban, de másfelől az is igaz, hogy épen a magán iskolák és tanítás rendszerével honosodott volt meg angol földön a „sham teaching" és a „sham learning." Az új törvény örökre bevágta útját e baj tovább terjedésének, mert codifikálta a nép jogát a nevelésre, s ezzel kivetkőztette a népoktatást koldusszerű mezéből. A népiskolát az alamizsnálkodók kegye alól emancipálta s irgalmas iskola helyett nemzeti intézetté tette.

Nemcsak nyilvánossá, hanem *olcsóvá* is tette az új törvény a népiskolát. A népiskolai tanuló heti tandíj fejében 9 pencenél (45 kr.) többet nem fizet. Ez a maximum. Középszámban azonban hetenként 2—3 pence a tandíj, melyet a valóban szegényeknek el is enged az iskolaszék. E csekély tandíj ellen az a kifogása az angol egyháznak, hogy a felekezeti iskolák növendékeit a községi iskolába édesgeti. Igaz, hogy nem állnak elé e részben statisztikai adatokkal, de hogy a csekély tandíj nem sok tanulót vonzhat egy iskolába, arról kezeskedik egyfelől az angol aristokratikus érzület, mely a drágább iskolát rendesen magához illőbbnek tartja, másfelől az a tény, hogy a szegényebb szülék is rendesen annyiamennyi tandíjt szeretnek fizetni, hogy gyermekök iskolázását csupa kegyelemképpen ne kapják.

Az angol munkás-osztály nagy többségének nincs ínyére az ingyen iskola, s bár a népoktatási törvény megengedi szegény kerületekben az ingyen-tanító iskolák állítását, ma még nincsenek ily iskolák, mert a department az olyanok felállítását eddigelé egyedül kérelmező londoni iskolaszéknek meg nem engedte. Általában a tandíjak egyharmadát az iskolaszék nyitotta — azaz községi iskolákban oly szegény szülők fizetik gyermekeikért, kik csak nagy ügygyel bajjal birnak enynyit is fizetni. „Ha a londoni iskolaszék 20 ezer font évi összeggel saját iskolái egyharmadát ingyenessé tenné — mondja a London school board két tagja — ezzel nemcsak a legszegényebb polgárokon segítne rendkívül sokat, hanem az iskolaszék művébe is új életet öntene." [2])

---

[1]) „*Wealth of Nations*" V. könyv.

[2]) *City Parochial Charities*. London, 1879. XVIII. l.

Az e végre fordított összegek kétség kívül dús kamatokat hajtanának az egész országnak. „A jó népnevelés — mondja Rodgers, a londoni iskolaszék alelnöke — egyértelmű a nagy társadalmi kérdések tiszta átértésével. Ha minden munkás és minden tőkepénzes értené a nemzetgazdaság alap elveit, mennyi nyomornak és hibának lehetne útját állni. Mívelt nemzet más szóval virágzó nemzetet jelent, de hogy azzá legyen a nevelésnek le kell hatolnia a nemzeti élet legmélyebben eső gyökeréig; át kell járni annak minden zege-zúgát; fel kell ölelnie a a nép minden osztályát. A nemzeti nevelésre tett költség bármekkora legyen, a nemzet vagyonának legjobb befektetése. E nézettel szemben Norton lord és hívei a tudást egyszerűen személyes jónak veszik, s ennélfogva zugolódnak az ellen, hogy a szegény ember gyermekét a gazdagok költségén kitünően neveljék. Ámde a nevelésre tett költségek a nemzetre háromló javak, mely az alsóbb osztályoknak nemcsak értelmét, hanem erkölcsi szinvonalát is magasabbra emeli. Hiszen a népoktatási törvény Angolországban már is észrevehetően apasztotta az ifjak által elkövetett bünt és gazságot; a börtönökre kevesebbet kell adóznunk, és a pauperismusra tett költségek mindennap alább-alább szállanak.“ [1])

A népoktatási törvény egyik kiváló új teremtménye az *iskolaszékek* — school boards — melyeket a törvény elég kiterjedt hatáskörrel ruházott fel úgy az iskolaszervezet és igazgatás, mint az iskolakényszer keresztülvitelére. E végre külön adót is vethet a községre, mely egy font st. után a kisebb községekben középszámban 1—3, a nagyobb városokban pedig 4—11 pencere megy. Az iskolaszék a világi és egyházi szerteszéthúzó elemeket egybegyűjti, s e sajátságánál fogva oly erőcsomókat alkot, melyek az önkormányzat (Selfgovernment) igazi fészkei. Nem áll tehát, mintha a kormány befolyása alatt álló oktatási rendszer minden jó cselekedetre vivő indulatot kigyomlálna az emberek kebeléből, mert a községek, magok részéről azokat választják school board tagoknak, kik a népoktatás ügyeért azelőtt is lelkesültek. A kormány viszont oly iskola-felügyelőket alkalmaz, kik szakmíveltségöknél fogva elég biztosítékot nyújtanak, hogy az iskola körében netán fölmerülő törvényellenes mozzanatokat azonnal észreveszik. Igy egyesülvén egymással a jóindulat és a szakértelem: a kormány munkája a népiskolázás tekintetében is, mint egyéb téren az, hogy a magok mentére hagyottan rendszertelenül működő önkénytes

[1]) *Educational News.* 1879. 607—8. l.

erőket (Voluntarysm) összegyűjti, rendezi, vezeti, szóval egy keréknyomba tereli.

Ez a körülmény lefegyverzi azokat a voluntaristákat, kik a községi iskolák ellen a „dead level"-(holt szinvonal)-lal izgatnak. A mely községi tag akkor sem gondol az iskolaügyek menetével, midőn a községi adóból (local tax) tartják fenn, az ugyan máskülönben még kevésbé gondolna az iskolával.

A törvény az iskolaszékek megteremtésével helyrehozta azt a nagy hibát is, mely az azelőtti népiskolába belerozsdásodott volt. A felekezeti és a lancasteri rendszer nem igen engedett befolyást a szülőknek az iskola kormányzása ügyébe. Azonban jelenleg az iskolaszékek útján az iskolai munka egész körére kiterjed a szülék ellenőrző, vezető és igazgató befolyása. Egyetlen egy hiányát szokták felhozni az iskolaszékeknek, azt t. i., hogy megvan ugyan bennök a társadalom és a kormány egy nyomon haladó munkája, de hiányzik belőlök minden igazi személyes felelősség. Ezzel szemben a londoni és birminghami iskolaszék munkájának alább adott vázlata erőteljes cáfolat, melynek bővebb fejtegetésébe ezúttal nem is bocsátkozom.

Az iskolaszéknek nemcsak correctiv, hanem stimulativ hatása is van. A department beleegyezésével iskolákat állít oly helyeken, hol belátása szerint rájok szükség van. Ha egyszer megvan az iskola, a szülék java része önkényt felhasználja a jó alkalmat; a példa hatása az iskolaszék útján nőttönnő; úgy hogy, egy különben a nevelésért nem nagyon buzgó község lassanként az iskolázás barátjává édesedik. „Nem egyszer történt meg — mondja Arnold Máté — hogy Franciaországban egy-egy falusi iskola vagy tanítónevelő-intézet, mely a község maga megemberelésébõl soha létre nem jött volna, mihelyt a kormány megalapította, elegendő ragaszkodás fejlett ki a községben annak a fenntartása és javítására. [1])

A néptanító helyzetén is sokat javított a népoktatási törvény. A felekezeti iskolában a papság igen sokszor szolgájának tekintette a tanítót, [2]) már csak annál fogva is, mert rendesen több-kevesebb egyházi szolgálatot is végzett. Hiszen a legújabb időben is olvashatni ily pályázati feltételeket tanítói állomásra: „legyen egyházi érzelmű, s tudjon kar- és orgonamester és egyházfi lenni." „Legyen az egyház jegyzője (clerk) és *sekrestyése*; tudjon harmoniumon játszani, énekelni és *varrni*.

[1]) *Education Commissions Report.* IV. köt. 63. l.
[2]) U. o. 22. l.

Fizetése lakás és évi 50 font s a kormánysegély ²/₃-da." [1]) Az *iskolán* is nagyon meglátszik a törvény jótékony hatása. Az osztályok (Standards) rendszeresítik az iskolai munkát; biztosítják a haladást, fokozatos munkára serkentenek, s végül az iskolában végezhető munka közép mértékei.

Ez előnyös vonásokkal szemben rá kell mutatnom a törvénynek pár fogyatkozására is. Legnevezetesebb ezek között az *egyes tantárgyakban felmutatott eredmény szerinti fizetés*. Eredmény (result) az iskolafelügyelők jelentésében olyas iskolai munkát jelöl, melyet meg lehet mérni, mint a borsot vagy sáfrányt, vagy a melyet tucat számra vásárol az ember, mint a zsebkendőt meg a gombot. E tekintetben a törvény 1848—62-ig való időszakkal ellentétben áll. Akkor még nem volt az iskoláknak olyan pénzes hátterök, mint ma, melyre a tanító mint az evangyeliumi szántó-vető vissza-visszatekint, a miből kivált a gyengébb tehetségű tanulókra nem sok haszon háramlik. Akkor még a tanító zsebe nem volt meg sebezhető oldal („the vulnerable point"), akkor a tanító eléggé lelkesedett, hogy tanítványainak jóra való nevelést adjon; ma a törvény arra készti, hogy őket a lehetőleg életkoruk szerint osztályozza, legyenek eszesek vagy buták. Akkor bizonyos volt munkája eredményéről, ma teljes bizonytalanságban van, s leglelkiismeretesebb munkája mellett sem tudja az utolsó percig, vajjon a bekövetkező vizsgálaton a sors meg az isk. felügyelő micsoda mértékkel fognak neki mérni. Valami rosz idő miatt sok gyermek maradhat otthon, kiktől fejenként sok sh.-et kapna, ha az inspector felszólításakor jelenvannak. A munkás-osztály nagyon költözködő természeténél fogva felsőbb osztálybeli tanítványai java ép akkor hagyhatja el az iskolát, mikor tanuságot tehetnek vala a tanító lelkiismeretességéről. Betegség miatt egész hetekig, sőt hónapokig megcsappanhat az iskolába járók száma. És a kielégítő fegyelemért járó évi segélyt (discipline grant) a törvényhagyta bizonytalanságok legbizonytalanabbikát egészben vagy részben elveszítheti, ha az isk. felügyelő látogatásakor suttogni talál avagy csak egy gyermek, a ki máskor sohasem suttogott, vagy egy oldalpillantást vet szomszédja gyakorlatába, a ki a máséból soha egy betűt sem lopott. Vagy ha az isk. felügyelőt találja elhagyni béketűrése, — a mi emberi dolog — akkor az egész gyermeksereg elveszti fejét, [2]) s ezzel együtt elveszti a tanító egész évi fáradsága java

---

[1]) *National Education by I. Morley.* London, 1875. 41. l.

[2]) Ezt más szóval így fejezi ki a Middlesex megyei isk. felügyelő

gyümölcsét. Vagy talán valami járványos betegség miatt nem birja a tanító iskoláját a rendes oktatás szinvonalán tartani (up to the mark), gáncsoló jelentés megy a departmenthez, mely leküldi az igazgatóságnak (managers). Az igazgatóság fejet csóvál, s könnyen megeshetik, hogy a tanító elbocsátására szavaz. Ime e nehézségek azok, melyek a tanító éjjelét és nappalát megzavarhatják, sőt egész életét megkeseíthetik. Vaj' hol az a boldog föld, hol az ügyvéd minden pert, az orvos minden beteget azzal a biztosítással fogad fel, hogy a cliense vagy patiense ügyét okvetlenül megnyeri? Az ügyvéd számon tartja munkája jutalmát, ha a pert elveszti is; az orvosnak megvan a maga fáradságáért járó díja, ha betege meghal is: de a tudatlanság orvoslójának még a kuruzsláshoz is kell értenie angol felfogás szerint, hogy az ellene zúdulható körülményeket előre lefegyverezze.

Valóban akadnak is olyanok, kik arra a mephistói kuruzslásra adják magokat, a melynek okmány-hamisítás az igazi neve.

Az isk. osztálykönyv (Log-Book) a tanító keze közt van, de ha meggondoljuk, hogy egynémely csak utólagosan írja be az iskolába járókat, a gondatlanság és a csalás választó vonalát könnyü átlépnie. Máskülönben is gyakran előáll az a kisértés, hogy 10—20 gyermek neve után absentia helyett épen ellenkezőt írjon, hogy e jegyek a törvény követelte 250 kerekszámra felmenjenek. E törvény elleni vétséget az isk. felügyelő véletlen látogatása kideríti ugyan; de hátha *elmarad* ez a látogatás, s helyette *megmarad* a hamis jegy, mely másnaptól kezdve az igazak közé olvadva, a jó kamatot igérő tőkét szaporítja? Ily hamis fogásokról és kézvonásokról tanuskodik a department 1877-iki jelentése (Report), melyben két levélen van közzétéve azoknak a tanítóknak a névsora (összesen 37-en), kiket egypár kivételével az isk. osztálykönyvbeli hibákért hivataluktól felfüggesztettek vagy elbocsátottak. E részben kétség kívül a törvény is hiányos, mert nem veszi tekintetbe a lakosság költözködő természetét. Megtörténik ugyanis, hogy az a tanuló, a ki egyik nyilvános iskolába 200-szor bejárt, s azután egy másik nyilvános iskolába szintén ugyanannyiszor felment, bár a törvényesnél 150-nél többször ment iskolába, még sem állhat vizsgálatra s így az iskola az államsegély ráeső részletét elveszti, s az ő egész évi taníttatása költsége az adózók vállára nehezül.

1878-iki jelentésében: „A child's welfare, temporal and eternal depends on the issue of the examination.“ *Report of the Council on Education.* London, 1879. 751. l.

Talán előbb kell vala említenem a törvénynek azt a nagy fogyatkozását, mely szerint *charactere nem egységes*. Akár kétszínűnek is mondhatnám, minthogy az elemi iskola ismeretkörét elhagyva, bevág a polgári iskola, sőt a középiskola körébe is. A rendkívüli tantárgyak egyrésze (pl. német, francia, latin nyelv, mechanika), melyeknek tanulására az elemi iskola tanúlóinak középszámban csak 10—15%-da vállalkozik, a népiskolát kivetközteti elemi jelleméből, mert feltéve, hogy a tanúlók most említett százada mind a latin nyelvet tanulja, mint extra tárgyat, ezzel a public school vagy középiskola munkakörébe vág. A parliament a polgári iskolai vagy felső népiskolai ingyenes oktatást még eddig nem fogadta ugyan el, de virtualiter kimondotta az elvet, midőn az említett iskolák tananyaga egyrészét a népiskolába beerőszakolta, s az érettök járó jókora összegekkel a tanítók figyelmét az extra subjecteket tartalmazó negyedik kimutatásra (fourth schedule) irányozta. Kimondá ezzel hallgatólag azt is, hogy a néptanító, jobb tanítványai fejébe — életkorukra való tekintet nélkül — bátran betölcsérezheti a fejlettebb korúaknak való tantárgyakat, sőt a Code megtiltja, hogy e tárgyakat 14 éves fiúknak tanítsák, a kiknek valósággal javokra válnék. A rendkívüli tantárgyak mértéke felállításával a parliament valósággal megmutatta, hogy nemcsak a gondolkodásban, hanem a törvényhozás terén is megtörténik az a nem correct eljárás, melyet hysteron-proteronnak nevezünk.

Ártalmasabb hatású azonban a törvényben a fejenkénti vizsgálat (individual pass) és a szintén fejenként járó fizetés (capitation fee), melynél fogva a tanító ideje legtöbb részét gyakran a merő gyenge fejű tanulókra kénytelen pazarolni. Lowe ideje előtt a tanítók rendesen a legjobb tanulókat állították vizsgára. Akkor a vizsgálat kiállítás volt; ma piac, melyen a tanító leggyengébb tanítványa tudomanyáért is pénzt akar kapni. Minden tanuló egy-egy kis összegről szóló váltó, melyet az isk. felügyelő giroja mellett az állam készpénzzel bevált, vagy mint a *Times* mondja: „az állam az elemi iskolák igazgatóságaival tökéletesen kereskedelmi lábon áll. A nemzeti iskolát úgy tekinti, mint a mely népoktatási portékákat árúl, melynek csomagjáért egy-egy fiú vagy leányban található ismeretért, bizonyos számú shillinget fizet. Ha a gyermek a rendes tantárgyakon kívül egy-két rendkívüli tantárgyból (történelem, elemi földrajz, nyelvtan és női kézimunka) szintén tesz vizsgálatot, érettök külön díjak járnak. Az elemi tanulás és államsegély közt oly szoros a kapcsolat, hogy szintúgy lehetetlennek tetszik az a gondolat, hogy a tanító kinyissa

száját a nélkül, hogy érette egy-két forintot ne kapjon vagy ne reméljen."

A mondottakból kitetszik, hogy az angol népiskolai tanulók vizsgálat előtt meganynyi aratási kereszt, s hogy mennyit eresztenek, majd a cséplés- (az examen) kor derül ki. Lélektanilag azért hibás az eljárás, mert egyéni munkát kiván a növendékektől, midőn csak együttes munkát bírnak felmutatni, mint a méhkas munkásai.

Eme tisztán utilitarius gyakorlat annyira megmérgezi a tanítók eszejárását és működését, hogy megelégesznek azzal, ha a tanulók többsége az ismeretek törvényszabta minimum fokáig eljut, hogy fennmaradt idejöket az osztályokban levő hájfejüekre fordítsák. A londoni iskolaszék 1879. nov. 5-én kiadott jelentése fölemlíti némely tanítóknak azt a helytelen eljárását, hogy az elmaradott gyermeket óra után is az iskolában tartják, s neki külön leckéket adnak, hogy annál több század részesüljön állami javadalomban (grant). Ez a felfordult állapot talán megszünnék vagy enyhülne, ha a department úgy intézkednék, hogy a vizsgálaton átment gyermekek századától fizetne bizonyos összeget. Valószínű, hogy akkor nem az ostoba és rendetlen gyermekek monopolizálnák a tanító idejét és figyelmét, mint jelenleg. Ez lenne a helyes középút a régi kiállítás és a mai piaci ár-hajhászás között. Az iskola se nem a 3—5 századnyi kiválóbb tehetségüekért, se nem a szintoly arányú gyengefejüekért van, hanem kettő közt közből álló 90%-ért, mely az iskola nagy többségét alkotja. Hodgson találó megjegyzése szerint „sem a födél, sem a pince, sem a kettő együtt nem teszi a házat."

A régi törvény alapelve a felügyelet (inspection) az új törvényé a vizsgálat (examination). A isk. felügyelő előre be nem jelentett látogatása (visit without notice) a legáldásosabb hatású lehet mind a tanításra, mind a növendékek előmenetelére. Az ily látogatások hatványozott vizsgálatoknak mondhatók, mert azokon győződhetik meg a felügyelő a tanítói kar lelkiismeretessége, az iskola értelmi és erkölcsi színvonala állásáról. Egy-egy isk. felügyelőnek évenkinti 100—150 előre be nem jelentett látogatása fölér egész kötetekre menő formaszerű vizsgálati kimutatásokkal. Nagyon sokat tehetnek a törvény hiányai pótlása tekintetében a nagy hatáskörrel ellátott iskolaszékek is, melyek közül egy-kettőnek a működése ismertetését azért is helyén valónak látom, mert azokból tünik ki leginkább a fent vázolt törvény szelleme és hatása.

A törvénynek a tanítás módszerére való káros hatását alább fogom említeni.

VI. FEJEZET.

A londoni iskolaszék (School board for London).

A) A községi iskola.

A törvény külön cikkelyben intézkedett London iskolaszéke constitutiójáról. London 10 kerülete összesen 52 iskolaszéki tagot választ, kik külön bizottságokba beosztva működnek. Következő állandó bizottságai vannak: iskola-kormányzó bizottság (school management committee), pénzügyi biz. (finance c.), póttörvényi biz. (bye-laws c.), isk. építtető és közcélokra való biz. (works and general purposes c.), statistikai, törvényi és parliamenti (statistical, law and parliamentary c.), tanulmányi alapot kezelő bizottság (educational endowments c).

Mindenik bizottság saját kebeléből választja elnökét. E bizottságok munkálataikat időnként kinyomatják, és a boardnak beterjesztik. A bye-laws committee egy-egy félévi jelentése 200 lapra terjedő ívrétű vaskos kötetből áll.

Sem az elnöknek, sem a tagoknak nincs fizetésök. De van a titkárnak (clerk of the board, jelenleg Croud H. évi 1,200 fontja), a ki a jegyzőkönyveket szerkeszti, sajtó alá rendezi, levelezéseket folytat stb.

E mellett a board saját kebeléből iskola-felügyelőket küld ki (board inspectors), kik az egyes kerületekben önkénytes vállalkozókból alakult bizottságokkal (local committees) egyetértve, végzik az iskolaigazgatás nehéz tiszte jelentékeny részét (local managers). Vannak továbbá fizetéses hivatalnokai: felügyelők (superintendents), vizsgáló biztosok (examiners), iskola-látogatók (visitors) és szakvizsgálók. Külön szakvizsgálója van a női kézimunkának, külön tanítója a vakoknak, ismét külön a siket-némáknak, úgyszintén a főzésnek. A board minden hét szerda délutánján nyilvános ülést tart [1]), midőn az elnök a bizottságokban előkészített munkálatokat nyilvános megvitatás végett a plenum elé terjeszti. A rendes és a bizottsági gyülések száma évenként középszámban 2—300-ra megy. Egy-egy szorgalmas tagnak, ki 2—3 bizottság tagja, majd mindennap van a board körében végezni valója. Az elnöknek szintén tömérdek a tennivalója, úgy, hogy

---

[1]) A vidéki isk. székek egy hóban legalább egyszer tartoznak ülést tartani. A gyülés határozatképes a vidéken, ha 3 tag, a fővárosban, ha 9 tag van jelen.

Reed, a ki a törvény életbelépte óta e testület elnöke, a parliamenti tagságról az isk. székbeli nagy elfoglaltsága miatt kénytelen volt lemondani.

Az iskolaszék nemcsak törvényt hozott az iskolakényszerre (u. n. bye-laws), hanem a rongyos és csavargó gyermekek számára munka-iskolákat (industrial schools), hajó-iskolát (ship' training schools) és iskolakerülők számára való iskolát (truant school) is állított fel. Továbbá ideiglenes vagy állandó iskolákat nyit, és ideiglenes iskolákat bezár.

Az elemi iskolákkal kapcsolatban a 3—6 éves gyermekek számára kisded-iskolákat állít, melynek tantárgyai a) a biblia, az erkölcstan és vallás elemei, b) olvasás, írás és számvetés, c) értelemgyakorlatok oly kéz- és szemgyakorlatokkal, minőket a gyermek-kertekben tartanak, d) zene- és testgyakorlat (drill). A kisded-iskola célja — úgymond a board utasítása — a gyermek elméjében a körülötte levő dolgok iránt érdeket kelteni; az érzékek mívelése útján a megfigyelést habitussá tenni, a mindennapi dolgok teljes ismerete útján, a kisded szótárát és beszélő tehetségét növelni. Itt közlöm egy londoni mintaszerű kisded-iskola órarendjét:

Délelőtt.

Óra	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek
9·15	ének	ének biblia-tört.	ének	ének biblia-tört.	ének
9·50	osztálykönyvbe jegyzés				
10·0	építés	pálcarakás	kockarakás	építés	pálcarakás
10·45	gymnastikai játékok				
11·20	varrás rajz gyöngymunka	tüzdelés rajz gyöngymunka	rajz mesék gyöngymunka	varrás rajz gyöngymunka	tüzdelés rajz gyöngymunka

Délután.

Óra	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek
2·20	osztálykönyvbe jegyzés				
2·15	szilánkfonás	papirvágás papirhajtás	I. II. adat (Gift)	papirvágás papirhajtás	vegyes; szilánkfonás
3·15	gymnastikai játékok				
3·40	labdázás	dalszövegtan.	labdázás	dalszöveg	dalszöveg
4·0	ének és hazamenés				

Az elemi iskola rendes tantárgyai a board iskoláéban következők:

a) A biblia és vallás, meg az erkölcs elemei.

b) Olvasás, írás, számvetés, angol nyelvtan és fogalmazás. A felső osztályokban a könyvvezetés alapvonalai, a felső fiú osztályokban geometria.

c) Rendszeres ért. gyakorlatok mind a hat isk. éven át a természettudományok köréből bevezetésül a science and art department vizsgálataira.

d) Angolország történelme.

e) A földrajz elemei.

f) A nemzetgazdaságtan elemei (social economy).

g) A rajzolás elemei.

h) Zene és testgyakorlat.

i) Leányiskolában női kézimunka és szabás.

Rendkívüli tantárgyak a következők: a) háztartástan, b) algebra, c) geometria, s ezeken kívül a törvény szabványai szerinti rendkívüli tárgyak.

Legfontosabbak az értelemgyakorlatok.

Az I-ső osztály e gyakorlatokat a kisded-iskolában megkezdett módon folytatja; a gyermek az élő természetet ábrázoló rajzokat és az ő képöket viselő apró gyüjtemények tárgyait tanulja összehasonlítni.

A II-ik és III-ik osztályban az értelemgyakorlatok tárgyai: a legnevezetesebb mesterségek; a főbb termények geographiai elterjedése és beszerzés-módja; az anyag és az erő alap fogalmai tanítására való tárgyak.

A IV—VI-ik osztályban az értelemgyakorlat anyaga, a Code legalább egy rendkívüli tárgya: t. i. mechanika, élettan, természettani földrajz, növénytan, háztartástan, de mindig rajzok, minták demonstratiókkal és kisértményekkel.

A tantárgyak beosztásában a főtanítónak szabad kezet engednek. Íme a Jessop Roadi mintaszerű községi iskola (board school) leckerendje:

Délelőtt.

A lecke ideje	Ima 9—9·15	Vallás-oktatás 9·15—9·45	9·45—10	10—10·45	10·45—11	11—11·30	11·30—12
1. oszt.	Ima és osztálykönyvbe jegyzés s iskolamegnyitás	Zsoltárok. Ó-szövetség	Az osztálykönyv bezárása	számvetés	szünet	olvasás	földrajz
2. „				irás		számvetés	házi feladat kikérdezése
3. „				irás		számvetés	
4. „				irás		olvasás	számvetés
5. „				irás		olvasás	számvetés
6. „				olvasás		irás	számjegy irás
1. oszt.		Új-szövetség a II—VI. osztályokban		számvetés	szünet	olvasás	természettani földrajz
2. „				irás		olvasás	a házi feladat kikérdezése
3. „				dictandó		olvasás	
4. „				dictandó		földrajz	számvetés
5. „				dictandó		földrajz	számvetés
6. „				olvasás		dictandó	számjegy irás
1. oszt.				ének	szünet	rajz	rajz
2. „				irás		rajz	rajz
3. „				irás		rajz	rajz
4. „				olvasás		IV—VI. oszt.-ban értelem-gyakorl.	számvetés
5. „				olvasás			számvetés
6. „				dictandó			fejbeli számvetés
1. oszt.		Új-szövetség minden osztályban		olvasás	szünet	olvasás	földrajz
2. „				irás		testgyak.	dictandó
3. „				irás		testgyak.	dictandó
4. „				földrajz		irkába	fejbeli számvetés
5. „				földrajz		irás	fejbeli számvetés
6. „				betűzés vagy dictandó		irás	számvetés
1. oszt.		Ó-szövetség minden osztályban		olvasás	szünet	számvetés	nyelvtan
2. „				irás		fejbeli számvetés	dictandó
3. „				irás		fejbeli számvetés	dictandó
4. „				olvasás		irás	fejbeli számvetés
5. „				olvasás		irás	fejbeli számvetés
6. „				irás		testgyak.	számvetés

Délután.

	A lecke ideje	1—2·15	2·15—3	3—3·45	3·45—4·20	Ima és haza-bocsátás 4·20—4·30
Hétfő	1. oszt.	Számirás táblán minden délután	irás	term. földr.	számvetés	Hymnus és ima. Házi feladatok felhagyása
	2. „		számvetés	nyelvtan	földrajz	
	3. „		számvetés	nyelvtan	földrajz	
	4. „		irás	olvasás	számvetés	
	5. „		olvasás	irás	számvetés	
	6. „		irás	olvasás	számvetés	
Kedd	1. oszt.		ének	olvasás	term. földr.	
	2. „		számvetés	dictandó	földrajz	
	3. „		irás	dictandó	földrajz	
	4. „		irás	olvasás	számvetés	
	5. „		dictandó	olvasás	számvetés	
	6, „		olvasás	irás	számitás táblán	
Szerda	1. oszt.		testgyakorl.	term. földr.	irodalom	
	2. „		rajz	ének	dictandó	
	3. „		rajz	ének	dictandó	
	4. „		rajz	ének	számvetés	
	5. „		rajz	ének	számvetés	
	6. „		rajz	rajz	számvetés	
Csütörtök	1. oszt.		helyes-irás	term. földr.	irodalom	
	2. „			térképkészités	fogalmazás	
	3. „			nyelvtan	fogalmazás	
	4. „		olvasás	térképkészités	elbeszélés	
	5. „		irás	nyelvtan	olvasás	
	6. „		olvasás	irás		
Péntek	1. oszt.		testgyakorl.	számvetés	földrajz	
	2. „		irás	fogalmazás	ének	
	3. „		irás	fogalmazás	ének	
	4. „		irás	olvasás	számvetés	
	5. „		irás	olvasás	számvetés	
	6. „		olvasás	irás	számvetés	

Ez előtt két évvel (1878. aug.) az isk. szék elhagyott gyermekek számára egy hajóiskolát alapított. Maga a „Shaftesbury“ nevű hajó 7,500 fontba került. Leckerendje a következő:

A „Shaftesbury“ hajó-iskola munkarendje.

Idő	I-ső osztály	II-ik osztály	III-ik oszt.	IV-ik oszt.	Idő
9—10	vallás-oktatás és biblia-olvasás				9—10
10—10. 30	olvasás	számvetés	olvasás	számvetés	10—10. 30
10.30—10.38	p i h e n é s				10.30—10.38
10.38—11.20	számvetés	olvasás	számvetés	olvasás	10.38—11.20
11. 20—12	i r k á b a í r á s				11. 20—12
12—1. 30	e b é d é s s z ó r a k o z á s				12—1. 30
1. 30—2. 30	dictandó	hétfő, szerda és péntek: angol történelem kedd és csütörtök: olvasás	dictandó	olvasás	1. 30—2. 30
2. 30—3. 20	hétfő, szerda és péntek: angol történelem kedd és csütörtök: olvasás	dictandó	olvasás	dictandó	2. 30—3. 20
3. 20—3. 28	p i h e n é s				3. 20—3. 28
3. 28—4. 30	hétfő, szerda és péntek: földrajz kedd és csütörtök: számvetés	hétfő, szerda és péntek: számvetés kedd és csütörtök: földrajz	számvetés	számvetés	3. 28—4. 38

Jegyzet: A fiúk két csapatra vannak beosztva; míg az egyik csapat tanul, addig a másikkézimunkával foglalkozik. Minden fiú napjában 3 órát tanul s 3 órát hajói foglalkozással tölt. Vasárnap szünet.

Ideigtatom kiegészítésül a board felügyelete alatt álló munkaiskolák (Industrial Schools) munkarendjét is.

Órarend.

D. e.		
6.0	Fölkelés. Ágyvetés és mosdás .	A beszélgetés tilos.
7.0	Ház- és iskolatisztogatás . . .	Csendesen társalogni szabad.
8.0	Reggelizés	A beszélgetés tilos.
8.40	Ima	
9.0	Iskolába és műhelybe menés . . (Egy csapat iskolába, a többi a műhelybe megy)	Az elkerülhetlen társalgás nincs tiltva.
12.0	Testgyakorlat	A beszélgetés tilos.
D. u.		
12.50	Előkészület az ebédhez	Csendesen társalogni szabad.
1.0	Ebéd	A beszélgetés tilos.
1.30	Szórakozás.	
2.0	Iskolába és műhelybe menetel .	Az elkerülhetlen társalgás nincs tiltva.
5.0	Testgyakorlat	A beszélgetés tilos.
5.30	Előkészület a vacsorához . . .	Csendesen társalogni szabad.
6.0	Vacsora	A beszélgetés tilos.
6.30	Kézimunka [1])	Az elkerülhetlen társalgás nincs tiltva.
7.30	Ima	
8.0	Lefekvés	A beszélgetés tilos.

[1]) Kedden és pénteken ének.

Az iskolaszék nem volna ugyan köteles bibliai leckéket adatni, de azért úgy rendezte be iskoláit, hogy az önkénytesen jelentkező gyermekeket a társas kötelességek és a keresztyén élet elemeire oktassák. Az 1878/9. isk. évben kevés híján 113 ezer gyermek tett e leckékből önkénytesen vizsgálatot s köztük 4 ezeren kaptak jutalmúl bibliákat. E mellett az isk.-szék gondoskodott a vakok és siket-némák oktatásáról is, bár erre szintén nem volt kötelezve. A kisdedek iskoláit szintén ellátta sok oly taneszközzel, melyek őket minduntalan iskolába csalogatják.

A bibliából egyidejüleg olvassák és tanulják egyfelől az ó-szövetségi történeteket és a zsoltárokat, másfelől az új-szövetség válogatott fejezeteit; a nevezetesebb helyeket könyv nélkül is betanulják. A manchesteri iskola-szék tovább megy a londoninál, s az ó-szövetségi szent történeteket már a kisdedek iskoláiban megkezdeti; s e mellett hymnusokat, erkölcsi énekeket és szt.-írásbeli helyek abécerendbe sorozott mondatait könyv nélkül taníttatja.

A bibliai (ó- és új-szövetségi) történetek folytatva az elemi iskola I—VI. osztályainak fokozatosan vannak beosztva.

A vallásoktatáson jelen nem lévő gyermekeket az alatt a világi tantárgyakban külön tanítják.

Kisded-iskolákban a gyermekek vegyest, a felsőbb osztályokban pedig elkülönítve vannak.

Főzés (cookery). Minden leányiskolában egy vagy több tanítónőnek a főzés tanítására jogosítottnak kell lenni. Minden oly iskolában, hol a háztartástant (domestic economy) leányoknak, mint rendkívüli tárgyat tanítják, azt megelőzően legalább is 12 leckén az étkekről és készítés-módjokról tartott magyarázatokat hallgatnak. A kik ez előkészítő tanfolyamot hallgatták, azok kötelesek venni legalább 12 leckét a gyakorlati főzésből (practical cookery). E végre külön konyhákat rendeznek be az illető iskolákban, ellátva mindennel, a mi egy közönséges iparos háztartásához szükséges, hozzáértve egy gázcsövet is.

Évenként háromszor tartanak gyakorlati tanfolyamot a főzésből, t. i. január—april, april—julius, szeptember—december hóban.

Mindenkor a főtanítónő állapítja meg, hogy mely tanfolyamra járjanak el az iskolájabeli leányok. A tanfolyamon minden leány hetenként egy fél nap köteles tanulni.

Az isk. szék minden konyhához egy okleveles tanítónőt nevez ki, ki a leckéket tartja és a konyhára gondot visel.

Az isk. szék beleegyezésével két vagy több iskola együttesen veheti a gyakorlati leckét.

A készített étkek, ha lehet, elárúsítandók.

A mely iskolák a többiektől nagyon távol esnek, azokat egyszerű főző készülékkel látják el, hogy minden leány részesüljön e gyakorlatban.

Rajz. Az iskola minden külön szakaszában (boys' or girls department) lenni kell legalább egy okleveles rajztanítónak.

A rajzot a londoni isk. szék igazgatósága alatt álló fiú- és leány-iskolákban, mint rendes tantárgyat tanítják. Tananyag: szabadkézi rajz, emlékezeti rajz; távlatrajz; mértani rajz; minta utáni rajz.

A fiú-iskolákban hetenkint 2 órát, a leány-iskolákban pedig hetenkint másfél órát fordítnak e tantárgyra.

A rajztanfolyam az első osztályban kezdődik.

Minden iskola köteles növendékeit minden év márciusában a természettudományi és művészeti szakosztály biztosai által megvizsgáltatni, és e vizsgálat eredményét az iskolaigazgató bizottsága elé terjeszteni.

Az iskolaszék felügyelői, látogatásaik alkalmával, a rajztanításról is jelentést tesznek.

Zene. Minden iskolában lenni kell legalább egy felelős tanítónak, a kinek a sol-fa vagy a régi hangjegyzés, vagy mindkét rendszer szerinti énektanításra jogosító oklevele van. Ez okleveleket a board adja ki a zenefelügyelő ajánlatára.

Az énektanítás mind a 6 osztályba beosztva fokozatosan történik.

Testgyakorlat (drill). Minden iskolában a tanításra szánt idő egyrészén testgyakorlatot kell tartani. A testgyakorlat tanítója oklevelét az iskolaszék testgyakorlati főtanítója (drill instructor) ajánlatára, a boardtól kapja.

A végre, hogy valamely tanító e tárgy tanítására jogosító oklevelet kapjon, szükséges, hogy tanítványait tudja fejlettségökhöz mérten csapatokra osztani, sor- és rend-gyakorlatokba bevezetni.

A leányok testgyakorlatára hetenkint 2 órát szoktak fordítni. E gyakorlatokért a főtanítónő felelős, s azokat vagy neki vagy valamelyik segédtanítónőnek kell tanítni.

A board testgyakorlat tanítója felügyel mind a leányok, mind a fiúk testgyakorlataira, s azokról időnként az iskolaigazgató-bizottságnak jelentést tesz.

Női kézimunka (needlework). A női kézimunkatanítás fokozatosan van berendezve az elemi iskola minden osztálya számára.

Úgy a női munkára, mint a szabásra szükséges anyagot előre beszerzik. Mind ez anyagokat a női munka vizsgálója helybenhagyásával a megszabott módon a főtanító az iskola költségére szerzi be.

A leány- és vegyes-iskolákban hetenként 4, s a kisded-iskolákban hetenként 3 délutáni órán tanítják a női kézimunkát.

Az alsóbb osztálybeli tanuló leányok tanulják saját kézimunkáik jegyzését, a felsőbb osztálybeliek pedig ruhaszabást és minden u. n. alsóruha készítését.

Minden segéd-tanítónő és nő-növendék tanító köteles a második év lejártával a szabást, jegyzést és a női kézimunka minden egyéb faját a vezetése alatt levő osztályban tanítni.

Az iskolaszék oly fő- és segéd-tanítónőket, kik az e tekintetben felállított követelményeknek megfelelni nem tudnak, csak kivételesen alkalmaz.

Ruhaminták kaphatók az iskolaszék hivatalában, de használatuk nem kötelező. Minden mintára fel van jegyezve, hogy kiszabására mennyi anyag kell. Az iskolában a board költségén készített ruhákat a feldolgozott anyag értéke árán eladják.

A női kézimunkákat évenként legalább egyszer az a végre kinevezett vizsgáló megbirálja, s az eredményről az iskolaigazgató-bizottságnak részletes jelentést tesz.

Az elemi iskolában a rendes tanórákon semmi női divat-munkát (fancy work) tanítni nem szabad.

A liverpooli iskolaszék megengedi, hogy a szülék viseltes ruhacikkeket, igazítás, foldozás vagy kikötés végett az iskolába küldjenek, oly feltétellel azonban, hogy minden ily cikk példásan tiszta, és a tulajdonos nevével ellátva legyen, s hogy az e fajta munka a kézimunka rendszeres tanfolyamát ne zavarja.

Szintén a liverpooli iskolaszék átalában minden vegyes- vagy leány-iskolában minden 100 leány számára 2 font előleget ad calicot, vászon, flanell és minta-nyomatok beszerzésére, s ezenkívül az első évnegyedre 16 sh., s minden következő negyedre 10 sh.-t számít ollóra, gyűszüre, tűre stb.

A kisded-iskolában minden 100 leány után évnegyedenként 10 sh.-et számítnak gyapotra, ollóra, cérnára stb.

Fegyelem. A testi büntetés minden esetét külön e végre tartott könyvbe bejegyzik. A főtanítóknak a legnagyobb vigyázattal kell

testi-büntetéskor eljárni, hogy a gyermek fejét, se kézzel, se semminemű eszközzel ne érintsék.

Testi büntetést tanóra alatt végezni nem szabad, hanem csak az a végre szabott időben. A főtanító kivételes esetekben rögtön szabhat valakire testi büntetést, azonban minden ily esetről részletes tudósítást jegyez a büntetőkönyvbe.

Segéd-tanítóknak és növendék-tanítóknak testileg büntetni semmi esetre sem szabad. 1879-ben a board egy növendék-tanítót, ki a főtanító beleegyezése nélkül büntetett, azonnal elbocsátott.

Általában a testi büntetések száma napról-napra fogy, s egy sereg iskolából merőben eltűnt. A board iskola-felügyelője jelentése szerint, azokban a leány- és kisdediskolákban, melyekből a testi büntetést kiküszöbölték, legnagyobb részt oly jó a rend és példás a fegyelem, mint bármikor. [1])

A testi büntetés kérdése a board kebelében 1878. november hóban volt tüzesen megvitatva. Egyik nőtag ugyanis azt indítványozta, hogy a testi büntetést a board leány- és kisded-iskoláiban töröljék el. Erre az iskolaszéknek egy másik nőtagja (Mrs. Westlake) többek közt azt jegyzé meg, hogy „a vesszőbüntetést az engedetlenség és a nevezetes hazugság eseteiben használni kell. Az iskolaszéknek semmit sem használ, ha az érzékenykedés terére lép. Az emberi természet jelen fejlettségében a büntetés szükséges, s lehetetlen is azt várni, hogy az iskolákat nélküle lehessen igazgatni. Ha a testi büntetést eltörölnék, hihetőleg valami ennél kegyetlenebb kerülne a helyére. Vagy nem kegyetlenebb dolog-e a gyermeket hosszú ideig kínos testállásban a tanterem emelvényén tartani? Az iskolában való fennmarasztás szintén rosz módja a büntetésnek, elvonja a gyermeket a neki szükséges testgyakorlattól, s meghosszabbítja a tanító munkaóráját.“ Westlakené asszony nézeteit a board legtekintélyesebb tagjai helyeselték. 1879. februárjában a londoni iskolaszékhez tartozó összes főtanítók emlék-iratban kérték a boardtól, hogy mivel a büntetésnek gyorsnak kell lennie, a vesszőt szabad legyen használni a segéd-tanítóknak is. „Kötelességeink legkellemetlenebbike a testi büntetés, de az 1870—76-iki népoktatási törvény iskolába kényszerítő ereje iskoláinkba egy sereg oly gyermeket terelt, kikkel rendkívül nehéz dolog elbánnunk. Az iskolamulasztás, engedetlenség, hazugság, lopás és káromkodás nekik, majdnem mindennapi kenyerök. Otthonuk szelleme

[1]) *Minutes of the School board for London.* Nr. 361, 1879. 25. l.

e romlott szokásokat inkább táplálja, mintsem korlátozza. Ha a tanító erkölcsi érzetökre igyekszik hatni azt az ő gyöngeségének tekintik, és kijátszani törekednek. Rendszerint a vesszőtől való félelem lehet az ő egyedüli elrettentő eszközük.“ Az emlékiratot az iskolaigazgató-bizottságnak (school management committee) adta át a board, s az ügy maradott in statu quo.

B) Az iskolábajárás eredményei.

Londonban 1870-ben a törvény első évében 574,693 iskolaköteles gyermek volt, de az alkalmas iskolákban csak 262,259 számára volthely, míg az iskolábajárók középszáma nem ment többre 174,301-nél. A board a legnagyobb erélylyel fogott hozzá a nehéz munkához, elkészíttette az iskolakötelesek névjegyzékét, a társadalom magasabb rétegeit is az u. n. „ninepenny line“-be véve. [1]) Kilenc év multán a helyzet annyira javult, hogy az iskolai helyek száma 80% és az iskolába járóké több mint 100%-dal növekedett. Maga az iskolaszék 204,236 gyermek számára teremtett új helyet, ide nem számítva az önkényes iskoláknak több mint 274 ezer gyermeket befogadható helyiségét. Jelenleg körülbelől 733,695-re tehető a főváros iskola-kötelesei száma. A board iskolalátogatói, azonban tényleg 627,189 gyermeket jegyeztek föl. Ha ez összeghez — úgymond Reed 1879. okt. 1-én tartott elnöki beszámolójában — 10%-ot adunk, mint a mennyi körülbelől a számlálók figyelmét kikerülhette vagy előlök elmenekülhetett, az egész összeg 689,908-ra rúg, s számukra a kellő levonásokkal 531,226 hely kellene. A fővárosnak azonban minden alkalmas elemi iskolát összevéve csak 460,138 helye van, melyhez, ha hozzávesszük a board által munkába vett 90,260 helyet, London elemi iskoláiban rövid időn 550,398 tanuló férhet el. Ha levonunk ebből a felekezeti iskolák nem alkalmas helyégei címén 37,099-et: a jelenben meglévő és tervezett helyek száma 513,299-re megy. Mindent összevéve, Londonban jelenleg 158,682 iskola-köteles gyermek számára nincsen iskola.

E számok elég világosan mutatják, hogy mennyire alaposak azoknak az ellenvetései, kik a boardot azzal vádolták, hogy csak „papiros“ (-on lévő „paper“) gyermekek számára emeli az iskolákat. A board 18,584 gyermeket befogadó 56 isk. helyiségre 2.060,277

[1]) A hetenkint 45 krnál nem magasabb tandíjt fizetők sorába.

fontot, 3 sh., 10 p. költött, mely összegből egy gyermekre 11 font 2 sh. esik. Igaz, hogy ezzel túllépte a board az Education department által eléje szabott 10 fontot, t. i. annyira tette egy-egy gyermek után az épület és fölszerelés összes költségét, ámde az árak hirtelen felszökkenését nem is tekintve, most már az említett összegekért oly épületeink vannak — mondá Reed — melyeknek belseje 22 láb széles, hat sor pad befér; s melyekben egy-egy gyermekre a törvényes 8 □ láb helyett 10·7 □, illetőleg 150 köblábnyi tér jut.

Az iskolák igazgatása a board iskolakormányzó-bizottsága (management committee) kezében van. A főtanító (head teacher) csupán az iskola belügyeit vezeti, s még e tekintetben is a felelősség nagyrészét leveszik válláról a helyi igazgató-bizottságok és isk. látogatók. A tanítás módszere dolgában szabadságot engednek a tanítóknak: hadd fejtsék ki erélyöket az általok legalkalmasabbnak talált mód szerint, csakhogy az eredmény jó legyen. Az angol a tanító munkáját is mint más emberét, a felmutatott eredményből itéli, s az eszközökre nézve rendszerint neki egészen szabad kezet enged. A népoktatási törvény egyik sarkalatos elve az államsegély osztása: mintaszerű kifejezése e most említett elvnek. Mihelyt a tanítás eredménye nem kielégítő, azonnal elkezdik a bajt vizsgálni, s a tanítás módját részletezni. Míg azonban a tantárgyak tanításáról szólanék, az iskola gépezetére vonatkozó több dologról kivánok megemlékezni. A board okleveles tanítóinak évi fizetése középszámban 132 font; míg a wesleyan iskolákban 154½ font; a skót iskolákban 137; britt (British Society) iskolákban 133½; a National Society vagy angol egyházi iskolákban 112½; róm. kath. iskolákban 103¼ font. Okleveles tanítónők · a board-iskolákban (kisded-isk.) 100; leányisk. 102; wesleyan isk. 79; britt isk. 74⅛; skót isk. 72½; nemzeti vagy angol egyházi isk. 66½; róm. kath. isk. 61 fontot kapnak. A board-iskoláiban a főtanítóknak következő évi fizetésök jár: 1-nek 547 font; 38-nak 400—300 font; 209-nek 300 fonton alól. Fizetés középszámban 326⅓ font. Főtanítónők közül: 300 fontnál több egynek sem jár; 63-nak 300—200 font; 427-nek 200 fonton alól. Középfizetés 221¾ font.

A board gyengébben fizeti tanítóit, mind egy némely felekezet; másfelől okleveles tanítónőket sokszor nem kap a fenntemlített fizetésért, s e miatt kénytelen volt-növendék-tanítókat (ex-pupil teachers) alkalmazni, jóllehet azok a kérdéses állomásokra nem készültek.

A board az első harminc tanítvány számára főtanítót, az azutáni

60 számára segédtanítót és minden további 30 tanuló számára növendék-tanítót alkalmaz. Olcsóság kedvéért iskoláit rendesen a növendéktanító rendszerhez alkalmazottan, azaz úgy építette, hogy egy-egy nagy tanteremben több osztály is együtt tanul. Ily alkalommal a növendék-tanítók a főtanítók felügyelete alatt, illetve vele egyhelytt tanítanak. Ha szükséges, függönyökkel különítik el az osztályokat. Néhol a függönyöket csinos és felvonható deszkázat helyettesíti. Kevés iskolaépület van, a hol az osztályok számára teljesen elkülönített tantermek vannak. Ilyen a Ben Jonson school (Harford St. Stepney, Tower Hamlets kerület), melynek két emelete, 25 tágas tanterme, s egy igen szép nagy gyülésterme van. Két födött játék- és testgyakorló helyisége (fiúk és leányok számára külön); mosdóhelyiségek, ruhaszárító helyek a gyermekek ruháinak. A tantermek ablakai utcára nyilnak, de lépcsők és folyosók felé szintén nyilik minden tanteremnek egy-egy ablaka, úgy, hogy ha a főtanító a folyosón végig megy, jól láthatja, hogy az osztályok mivel s miként foglalkoznak. Ez iskolában összesen 2100 gyermek jár, közülök 1400 (fiú és leány) az elemi iskolába és 700 a kisdedek iskolájába. A gyermekek hetenként 2 pence tandíjt fizetnek, melyért minden írószerrel, irkával és könyvvel ellátják őket. Az olvasókönyveket hazavinni nem szabad. A szegénység miatt nehány %-ad nem fizet tandíjt. A vegyes iskolában (mixed department) 23 tanító tanít, kik 3 segédtanító kivételével egytől egyig okleveles tanítók. Infant departmentje (kisded-iskolája) e nemben a legkitünőbbek közé tartozik.

A West street-en levő board school-ba 1100 gyermek jár. Ez is szép emeletes téglaépület, tágas és világos tantermekkel és a London Fieldsre nyiló homlokzattal. Hasonló szerkezetű és berendezésű a Jessop Road-i (Surrey) iskola, hol az elemi tanulók 3 pence, a kisdedek pedig 2 p. heti tandíjt fizetnek.

A skót board school épületekről általában azt mondják, hogy köztük igen sok az építészeti stil mintája, kerületök valódi dísze s mindennel el vannak látva, a mi a gyermekek egészsége és kényelmére szükséges: mindebből a londoni közs. iskolára leginkább az utolsó tétel illik. Építészetileg egyszerűek. A korábban emelt iskolaépületekben sem találhatni fényűzési részleteket. Mióta az adózók a board isk. épületeire a „towering“ (tornyosodó) jelzőt kezdték használni, azóta szántszándékosan kerül az isk. szék minden olyat, mely építkezéseiben a feltünésre való számításra vallana. Épületei homlokzatán a tartósság olvasható, belsejében a célszerű berendezés látszik,

s e kettő a fődolog, mert annak a meggyőződésnek a kifejezése, hogy a népiskolázás a nemzet egyik életbevágó ügye. A West st.-i isk. a növendék-tanító-rendszerhez képest van építve. A felső osztályokban a fiúk és leányok külön vannak, az alsó osztályokban és a kisdedek iskolájában vegyest. A tanítókat szintén vegyesen (nőket és férfiakat) alkalmazzák. A Turin streeten levő iskola szintén e rendszer szerint épül, azzal a különbséggel, hogy csak földszinti épület. Ez u. n. Penny iskola, mert a tanulók hetenkint egy-egy penny tandíjt fizetnek, s ezért kapnak használatra könyvet, irkát, tollat stb.

A tandíjfizetés egyike a legkényesebb kérdéseknek, melyet az isk. széknek lehetőleg méltányosan kell elintézni. Nagyon sok utánjárásba kerül a visitoroknak kitudni, hogy a szülők megbirják-e a tandíjfizetést vagy nem. A board e részben, mint az eredmény mutatja, nagy erélyt fejt ki. 1873-ban 20,000 gyermek fizetett hetenkint 1. p. tandíjt s csak 18,000 2 p.-t, de már 1879-ben az előbbiek száma 47,000-re, az utóbbiaké 101,000-re nőtt. A 3 – 4—6 p.-t fizetők száma az előbb említetteknél sokkal csekélyebb. A tandíj középszámban 2 p.-nél nagyon kevéssel rug többre, és mégis az 187⁸/₉-iki iskolai évben ebből 27,000 fontot vett be a board. A tandíjt azért is csekélyre kell szabni, mert az iskolakényszert a magas tandíjjal sehogysem lehet összeegyeztetni. A board több mint 12,000 tanulót kapott rongyosiskolákból, kik azelőtt soha tandíjt nem fizettek; tehát tőlük 1 p.-nél több tandíjt venni lehetetlen volt.

Jelenleg 125,000-rel több gyermek tanul az iskolákban, mint 1871-ben, s a parliamentet is meglepte ez eredmény. A póttörvény bizottság (bye-laws committee), mely az iskolakényszert foganatba veszi 32,470 szülőt és műhely-tulajdonost intett meg, kik közül 22,249 a megintésnek azonnal engedelmeskedett. Vannak esetek, mikor az illetékes községi tisztviselők nem nyújtanak eléggé segédkezet az isk. kényszer végrehajtására.

A munka-iskolákra (industrial schools) szintén nagy gondja van a boardnak. Eddigelé 5,225 csavargó és csendháborító gyermeket fogatott be és küldött íly iskolákba, kikért aztán a szülők vagy rokonok fizettek. Ha az e fajta fiúk testileg eléggé erősek, a hajóiskolára küldik, hol a tengerészeti pályára készítik. 1879-ben 350 fiú volt a Shaftesbury hajón, s egynek-egynek taníttatása és ellátása középszámban 34½ fontba került; az egész évi költség 10,812 font volt, beleértve a gyermekkórházra és vele kapcsolatban levő építkezésekre tett 3311 font összeget is. E költségek lassanként apadni fognak, mihelyt

szabad lesz az iskolát kibővíteni, azaz rá 450—500 fiút fölvenni. Ez esetben a tisztviselők fizetése nagyobb szám közt fog megoszlani.

Az u. n. látogatók (visitors) nyilvántartják az iskola-kötelesеket, jelentéseket tesznek róluk a superintendenseknek, valamint a tandíjelengedésért folyamodó szülők vagyoni állapotáról is. 212 ily hivatalnoka van a boardnak, kiknek évi fizetése 80—94 font. E hivatalnokoknak nehéz és fogós a munkájok, sokszor igen tapintatosan kell eljárniok. Egy-egy visitor járásába 3000-nél több gyermek nem eshetik. A board 11 törvény-felügyelőt is (superintendents) tart, kiknek évi fizetésök rámegy 240 fontra. A superintendensek tiszte a mulasztó szülőket és gazdákat a rendőrség előtt elmarasztalni, s mint ilyeneknek ismerniök kell a törvényt és a törvényes eljárás útját, módját.

A felügyelők az u. n. kerületi vagy helyi bizottságnak (divisional-committee) tesznek jelentést a hanyag vagy ellenszegülő szülőkről s annak az utasítása vagy felhatalmazása értelmében járnak el a hanyag szülők törvény elé idézésében. A kerületi bizottság a helyi igazgatóságot alkotja (local management), tagjai ügykedvelő férfiak és nők, kik ingyen szolgálnak. A board-iskoláiban egy gyermek évi iskolázása középszámban 31 sh.-be, Sheffieldben 8 sh. 8 p., Hull-ban 4 sh. 4 p.-be kerül. És mégis a board pénzügyi bizottság 1879. jul. 30-ki jelentése szerint Angliában és Walesben a három utolsó év alatt 9 városban volt egy-egy font st. adó után nagyobb az isk. adó, mint Londonban; 1878-ban pedig 10 városban. 1879-ben a board igazgatása alatt álló 299 isk. után 5·15 p. (1880-ra 5·49 p. volt fölvéve). 1878-ban Londonban 5·2 p., Birminghamban 7·6 p., Norwichban 8·2 p., Huddersfieldben 11·1 p. tett az adó minden fontja után az isk. adó. Általán véve London isk. adója az utolsó három évben 4—6 p., míg Leeds városáé 7 p. Az isk. adót sok helyt nem igen jó szívvel fizetik a polgárok. Egyik tanító-collegium igazgatója mondá nekem : „a fogházak számára szivesen fizetnek önként, de az iskolának járó ratetaxot zúgolódva fizetik, mert rendszerint nem nagyon bíznak a kormány jótéteményében.“ Némelyek az iskola és a tanító szabadságát is veszélyeztetve látják a közadóból segélyezett (rateaided) iskolában, mert abban a hiszemben vannak, hogy az ily iskola tanítójának soha sincs annyi szava az igazgatósággal szemben, és sohasem oly független, mint a voluntary school tanítója.

A lényeges tantárgyakból (olvasás, írás, számvetés) az 187⁸/₉-ik isk. évben 85·20% gyermek tett kielégítő vizsgálatot, mely valóban tekintélyes szám, ha összehasonlítjuk a róm. kath. 81·45 %, a vidéki

board iskolák 81·61%, a britt iskolák 80·31%, a wesleyan iskolák 79·91% és a nemzeti iskolák 78·25%-ával, mint ugyanaz évi vizsgálati eredményekkel. [1]) Ezekhez jőnek az ének, rajz, leányoknál a varrás s végül a rendkívüli tantárgyak. A londoni polgárok és a felsőházi tagok egyrészét bántja, hogy e tantárgyakat is tanítják, sőt a parliamentben is többször felszólaltak még előkelő alsóházi tagok is az elemi iskolai háztartástan és állat-élettan tanítása ellen. Az u. n. egyszerűsítő párt szeretné megfosztani az iskolát minden szívhez szóló elemtől, mire a board elnöke azzal válaszol: a kisded iskolák ének nélkül, a leány-iskolák varrás nélkül, s a fiúiskolák rajz nélkül valóban ridegek lennének. E tárgyak életet öntenek a tanításba s megkönnyítik az iskola munkáját a nélkül, hogy költségesebbé tennék. A rajzolás fontos dolog minden életpályán, s a nép érdekében áll, hogy tanítsák. A háztartástan és az állat-élettan elemei szoros kapcsolatban vannak az egészség törvényeivel, a betegségek kútfejeivel és a háztartás gyakorlati teendőivel." E tantárgyak tanítása azért is szükséges, mert érettök államsegély jár, sőt ha pl. éneket nem tanítnak az iskolában, s kellő számú gyermek belőle vizsgálatot nem tesz, a department a törvény értelmében levon az iskola évi segély-összegéből. A rendkívüli tantárgyakat nincs, miért üldözni, mert édes kevés volt az 1878/9. isk. évben azoknak a tanulóknak száma (középszámban hat közül egy), a kik a rendkívüli tárgyakból vizsgálatra állottak.

A board-iskoláiban a *tanítás módszerét* sok tekintetben életrevalónak, sokban hiányosnak találtam. Jelen voltam a többek közt a Jessop Roadi iskolában, midőn az isk. felügyelő a felső osztályok tanulóit megvizsgálta. Előre kell bocsátnom, hogy az említett felügyelő, Fitch, egyike Angolország legtapasztaltabb és legderékebb isk. ügyhöz értő férfiainak. Különösen mester a kérdezésben, a mely ügyességet maga a törvény is föltesz az isk. felügyelőben, mert különben a tanítás egészen a holt színvonalra (dead levell) sülyedne le. Elsőben is a VI-ik osztály olvasókönyvéből olvasott fel Fitch, s az egyes szók értelmét a kijelölt fiúkkal magyaráztatta. A synonymok és homonymok közti különbséget kérdezte; pl. *elégni* és *leégni*; *betörni* és *összetörni* meg *lerontani* szók közt. A fiúk elég helyesen mondották meg legtöbb szó értelmét. Aztán a *hegy* (halom) különböző nevét találtatta ki, mikor birtokba vételt, erődítést, határt stb. jelent. Ez iskolában vélet-

[1]) E számok azt is elmondják, hogy van-e igaza Hubbardnak, midőn a nemzeti iskolákat siker dolgában a board-iskoláknak elébe teszi.

lenül a leányoktól több értelmes feleletet hallottam, mint a fiúktól. A szók értelmezéséből teljesen látszott, hogy a feleletek nem voltak betanítva, pl. *invasion*-t úgy értelmezte egyik fiú, hogy egy országba ellenséges szándékkal való bemenet (entering a country with hostile intentions); *rivalry*-ra azt mondá egy másik: mikor az ember valamiben a társán túl akar tenni; a *béketűrés* egy kis leány magyarázata szerint = egy piciny vagy több ideig sirás nélkül való várakozás (to wait a bit or so without weeping), sokkal helyesebb feleletek, mintha rivalry-ra, azt felelték volna, hogy emulation vagy, hogyha a béketűrésnek valamely tudós definitióját adták volna. Majd alkottatott velök igékből neveket: *relate*-ból relation, *dictate*-ból dictation, *affect*-ből affection stb., melyeket aztán *abstract* neveknek kereszteltek, minthogy igéktől származnak, még pedig — mint mondák — latin igéktől.

A mondattanból az alanyt és állítmányt s a kettő egymásközti viszonyát eléggé ismerték; a kiegészítő és igenév functióját jól tudták. Egy körmondatból a mondattagokat jól kiválasztották. Meglátszott a gyermekeken, hogy tanítójok a nyelvtanon nem puszta beszédrészeket ért, s nem is csupán a mondatban lévő szók felismerni tudását s technikus nevökön való megnevezését, hanem ennél sokkal többet. Fitch szerint Londonban is elég van ily felfogású tanító. A jobbak azonban úgy tanítják a nyelvtant, hogy általa bővüljön a növendék szótára, s hogy a szók igazi értelmére, viszonyaik és használatuk ismeretére jusson. Minden gyermek, különösen a board-iskolákba járó munkás-osztálybeli gyermekek szótára nagyon szegény. Arnold Máté panaszolja egyik jelentésben, hogy a westminsteri kerületben talált egy oly iskolát, melyben nem tudta egyetlen egy gyermek sem megmondani a *feeble* (gyarló) szó értelmét. Ez eset, mely egy a sok közül, eléggé mutatja, hogy az angol munkás-osztályok gyermekei értelmi látókör tekintetében is mélyen alatta állanak a társadalom felsőbb osztályainak. A nyelvtan helyes tanítása és tanulása a gyermekek elméjének valóságos Euclides: első bevezetés az elvontra. A board iskoláiban nagy gondot fordítnak az isk. felügyelők s a főtanítók is, hogy a nyelvtant ne kezdjék nomenclaturaval és definitiókkal, hanem rövid mondatokkal, a szók rendre való értelmezésével s annak a kiputolásával, hogy az egyes szóknak micsoda szerepök van az egész gondolatban. Megmutatják, hogy egyik szóból hogy születik a másik, hogy melléknevekből mi módokon formálunk igéket, vagy nevekből mellékneveket; mindenekfölött abban gyakorolják a növendékeket, hogy a tanító az ismert mondatokból rávezeti, valamely nyelvtani és

logikai distinctióra, figyelmöket arra irányozza, hogy azt a magok alkotta mondatokkal bőven illustrálják. Ez eljárás a gyermek értelmének valóságos gymnastikája. A nyelvtan tanítás ily formán vezetve valóban termékenyítő; de nem grammatikai formulákba, vagy nem logikai műszókba, s nem is új hangtani definitiókba fulasztva, mint a hogy nálunk is sok elemi iskolában teszik. Talán egy gyakorlat sem nyujt a növendékeknek több értelmi világosságot, s talán egy tantárgy sem ad a jóravaló tanítónak annyi előnyt, mint ez.

A nyelvtan után a *földrajzból* vizsgálata a III-ik osztálybeli fiúkat. A legtalpraesettebb kérdésekkel próbálta ki, hogy mennyire tudják Anglia és Wales nagyobb városait, népesség, kereskedés, ipar és földrajzi arculat tekintetében összehasonlítani. Együttesen feleltek: azaz két három kérdést az első, ugyanannyit a második sorban ülők és így tovább. A gyermekek arca sugárzott az örömtől, hogy a kérdések legnagyobb részére helyesen birtak felelni, s nem kisebb volt az isk. felügyelő öröme és az enyém, midőn láttuk, hogy e gyermekek nemcsak megtanulták hazájok földrajzát, hanem érzik is a hasznát. E tekintetben nagy segítőjök volt olvasókönyvök, melybe az egyes megyék térképe gyémánt-kiadásban be volt iktatva. Az e fajta kis képek a gyermekek értelmére nézve a csontváz, melyre a helynevekkel járó érdekes társítások húsa és vére fűződik. Az V-ik és VI-ik osztályban a gyermekek emlékezetből térképet is készítnek, melyeket itt is, de különösen a Ben Jonson schoolban nagyon pontosan és tisztán, sőt több esetben kiváló ügyességgel készíttetteknek találtam. A térképkészítés sok gyermeknek legkedvesebb *házi*-foglalkozása.

Több helyütt láttam s nagyon helyesnek találtam, hogy a földrajz tanításakor a fekete táblát kiváltképen használjak a tanítók. Egészen más, ha a gyermek folyvást csak a kész körvonalokat és ismét más, ha azokat alakulásukban látja. Amúgy többszöri nézés után is keveset *lát,* mert kevés emlékezeti nyom marad meg; ez utóbbi módszer szerint azonban éber látás és figyelme eleitől fogva nyomon járnak, s érdeklődéséhez egy város, egy vidék, vagy megye stb. hü arculata, hű képe ragad. Igen természetes tehát, hogy emlékezetéből szabatosan és könnyen le tudja írni szóval is, kézzel is, azt a tájat, melyet igazán megfigyelt. Az előbbi módszer csak észrevételt és halványképet; emez igazi megfigyelést (observatio) és tiszta képet ad. Amott a hegységek, folyók, szigetek stb. hosszú sorai mind csak elmuló *köd és pára* („airy nothingt"), emitt értelmi horizon bővülése, a képzelet maradó becsű foglalkozása.

Hogy az elől említett módszer szerint is még sok iskolában tanítnak, kitetszik London Tower Hamlets kerületi isk. felügyelő 1877/8-iki jelentéséből: „akár egész osztály gyermek fel tudja hozni a folyó mintájául a Jordánt, de ha Themséről beszélsz nekik, nagyon kételkedve tekintenek rád. Az a fogalom azonban, hogy a fölfelé menés, vagy a boltozatra fölmászás az északra menetel leghelyesebb útja, kiveszőben van." [1])

A fekete táblát kiválóan használják a számtanításnál is, a mit azért kell kiemelnem, mert e vonásban az elemi iskolák nagyon különböznek a felsőbbi iskolák legnagyobb részétől (higher grade schools). A számvetés tanítása különböző fajait a néptanítók szóbeli leckékkel (oral lessons) szokták megélénkíteni. Azután az osztálylyal példákat dolgoztatnak ki, melyekkel a magyarázatot illustrálják, s másfelől a tanulókat egyszer a versenyzésre, mászor a számvetésbeli gyorsaságra serkentik.

Tovább menve megvizsgálta az isk. felügyelő a leányok kézimunkáit, melyek közt nem volt semmi úgynevezhető divatcikk. Kötés, foldozás, ruhamintaszabás; szóval a háztartásban minden nap előforduló munkákat mutattak be a gyermekek. Sajátszerű, hogy az ipar hazájában épen a házi ipar az, mely a szó szoros értelmében a parlagon maradt iparágak közé tartozik. A munkás-osztálybeli nők annyira nem értenek a női kézimunkához, hogy a most említett isk. felügyelő mondása szerint: „igen kevés leánycseléd birja megfejelni harisnyáját, vagy megfoldozni ruháját. Sőt egy irgalmas intézetben hol 50-nél több öregasszony volt, köztük csak egyetlen egy varráshoz értő akadott." [2]) Ebből is látszik, hogy miért kellett a népoktatási törvénynek a női kézimunkát kötelezővé tenni. A kézimunkák megvizsgálása azonban a férfi isk. felügyelőkre nézve igen nehéz, hogy ne mondjam lehetetlen dolog. Mert ha papirosról netán betanulná is annak a vezérelveit, nagy ritkán akad férfiak közt olyan, kinek kellő érzéke legyen a munkák megbecsüléséhez. Hogy erre igen nagy szükség van, kitűnik abból is, hogy a board nő vizsgálót alkalmazott e tantárgyra, ki évnegyedes jelentéseket tesz, mely idő alatt 100—140 iskolát szokott meglátogatni és alaposan megvizsgálni. A needlework examiner 1879. márciusi jelentésében azt mondja, hogy sok tanítónőnek el kellett állomását hagyni, mert a női-munkát sikeresen tanítni nem bírta.

---

[1]) *Report of the Committee of Council an Education.* London, 1878. 496. l.
[2]) U. o. 1878. 497. l.

E baj első renden onnan ered, hogy a tanítók legfőképen a szabás arányaira nézve tudatlanok. Az isk. igazgatóságoknak országszerte ez a panasza, se e tekintetben úgy látszik, hogy sem a tanító-nevelők (training colleges), sem a többi iskolák rajztanítása nem volt oly hasznos, mint lehetett volna. Párkányt, vagy fülkét lerajzolni hasznos dolog lehet, de a ruhaujj ívét, vagy egy ing alapvonalait rajzolni tudni kézzelfoghatóan hasznosabb lenne azoknak, kik legtöbb esetben családanyákká lesznek, s kiknek, mint olyanoknak, gyermekeik számára jól szabott és jól csinált ruhákról kell gondoskodniok. [1])

Az alsó osztályokban az olvasást, írást és a betüzést (spelling) a segédiskola-felügyelő vizsgálta. E három vizsgálat közül az olvasáson nem voltam jelen. A segéd jelentése szerint a II. és III. osztály közös hibája a sebes olvasás. Általában javító volt az a körrendelete a departmentnek, hogy a tanítók az értelmes olvasásra vigyázzanak főképen. A felső osztályokban a prózai darabok olvasása általában kielégítő. Kevésbbé kielégítő azonban a költemények elmondása. Az egyes szavak értelmét gyakran betanulják könyvnélkül a jegyzékes könyvekből, s néha hiába kérdezi az ember egy mondat egyszerű magyarázatát.

A kézírás az alsó osztályokban általán véve jó. A kellő nagyságú nagy és kis betük írására gondosan vonalozott író-táblák és mintasorokkal ellátott irkák használata sokat javította mind a dictandó, mind a másolási gyakorlatokban az írást. Azonban az angol felfogás szerinti igazán *jó* kézírás közönséges, és minden órán látható a felső osztályosok naplóiban.

A betüzés, azaz a szóknak betükben való elmondása az alsóbb osztályokban kielégítő. A spelling gyakorlatok az angol helyesírásra elkerülhetlenül szükségesek, bár meglehetősen sok idejét is veszik el a tanításnak. Egyik nevezetes eszköz e végre a dictandó (dictation lessons), melyet megelőzően rendesen a tanító a leirandó darabot fel szokta olvasni, hogy értelmét a gyermekek felfogják. E gyakorlatokat azonban nem szabad sűrűn használni, mert a gyermekek a betüzést inkább szemökkel, mint fülökkel tanulják; tehát szemöket kell első renden gondosan gyakorolni. E végre nagyon jó, hogyha a dictandót a darab lemásolása előzi meg.

A számtanból a tanulók 76%-da vált be. Minden osztálynak négy összeget dictált a segéd isk. felügyelő, melyekből, a ki kettőt

---

[1]) *Report of the School Management Committee.* 135. l.

helyesen kidolgozott, kielégítőt kapott. A helytelen leírás egyik legközönségesebb oka az alsóbb osztálybeliek hibás számvetésének. A gyermekek, ha a feladatukat kidolgozták, írótábláikat kifelé tartják, s a felügyelő rájegyzi, hogy helyesen, vagy hibásan dolgoztak. Egyik nagy hiánya a számtanításnak kétségkívül, hogy a fejbeli számvetés háttérbe szorult. A fejbeli számvetés, mint Fitch helyesen mondja: „nem csak a figyelmet gyorsítja, a mennyiben az elmét készszé és hajlékonynyá teszi, hanem helyesen használva igen megveti az útját a bonyolúltabb számvetési szabályok felfogásának is.“ Ha pl. az I-ső osztálybelieknek a törvényszabta követelményeken túl egy fontig terjedő fejbeli összeadás és kivonási példákat s a II-ik osztályosoknak 5 fontig terjedő gyakorlati szorzás és osztási példákat hagynának, a gyermekek sokkal jobban érdeklődnének. Nem lennének kénytelenek oly soká merő elvont számokkal dolgozni, s a tapasztalatuk körébe eső gyakorlati példák nagyon jól előkészítnék a III-ik osztály számvetési tananyagára. A tanítók többsége, mint az isk. felügyelő mondá jó szivvel szemlélteti a gyermekkel az ép és tört számviszonyokat, a nézletök körébe eső tárgyakat; azonban egy részök szigorúan a törvény szabványaihoz tartja magát. Megtörtént, hogy a gyermekek oly jól kidolgozták az elemi miveleteket, hogy 99%-adot a törvény betűje szerint át kellett bocsátani; azonban midőn kérdezte a tanítótól, hogy adott-e az osztálynak együttes leckéket, vagy megszoktatta-e kérdezgetés, vagy más uton a tanulókat, hogy a végzett mívelet értelméről gondolkodjanak, — azt felelte, hogy úgy el volt foglalva a törvényszabta tananyag betanításával, hogy egyáltalában nem jutott idő fejbeli számvetésre. Mikor az isk. felügyelő puhatolódzó kérdéseket tesz a növendékeknek, hogy értelmességök fokáról meggyőződjék, sok tanító bevezetésképen szemrehányóan tekint rá. Egyik iskolában az anyanyelv vizsgálata alkalmával — mondja Fitch — 60 fiú tudta könyvnélkül felmondani a „Prisoner of Chillon“ 100 első sorát, de köztük csupán hat akadt olyan, a ki e különben rövid, érdekes költeményt egész végig olvasta. A tanítóknak nemcsak a tárgyra, hanem a tárgy körére is kellene figyelmeztetni a tanulókat. Az említett fajtájú részleteknek csak úgy van igazi értékök, ha a tanuló tudja, hogy mily viszonyban vannak az egészszel. Máskülönben szegény töredék, értéktelen cserépdarab, melyről a tanuló még iskolából kikerülte előtt jóval elfeledkezik.

A rendkívüli tantárgyak (specific subjects) vizsgálása a következő napokra maradt, s minthogy azon jelen nem lehettem, Fitch mult

évi jelentéséből idézem az idevágó adatokat. A Lambethy kerület keleti részén a mintegy 28½ ezernyi tanuló közül vizsgálatra jelentkezett angol irodalomból 1344, mennyiségtanból 45, francia nyelvből 13; állat-élettanból 1357; physicai földrajzból 928; növénytanból 11, és háztartástanból 868, összesen 4360. Átment 2616, azaz 59·09%.

Az angol irodalmat, mint könnyű tárgyat, rendesen örömest választják a növendékek. A vizsgálatra adott darabot nemcsak könyvnélkül, hanem értelmesen is kell tudniok. Ezt aztán fogalmazási gyakorlat egészíti ki. Fitch kénytelen volt e szak tanulóiból egész csoportokat vetni vissza, kik könyvnélkül ugyan jól tudták a darabot, de kifejezésök élettelen, s a kérdésekre vonatkozó feleleteik teljességgel elégtelenek voltak. Ha az irodalmi darabok tanulásában — úgymond Fitch — az értelem és ízlés gyakorlása lenne a fő, s a könyvnélkül való felmondás a mellékes dolog, s ezzel aztán némi nyelvtani, logikai elemzési és körülírási gyakorlatok lennének összekapcsolva: bátran megérdemelné, hogy a szaktárgyak közt vezérszerepet vigyen. A mint a dolog most áll, az angol irodalom tanulása igen sok helytt a legmeddőbb iskolai munka."

Az éneket a Sol-fa rendszer szerint tanítják a board legtöbb iskolájában. A Ben-Jonson schoolban, ottlétemkor a II-ik és III-ik osztálybeli fiúk a Sol-fa rendszer szerint harmonice, soprán és ált hangon énekeltek. A felsőbb osztályos fiúk Faustból a katonák kardalát tanulták, melynek a Sol-fa rendszer szerinti szövegét és hangjegyeit u. n. villany-tollal leírva és sokasítva osztották ki a tanulók közt. Legnagyobb előmenetelt találtam a Turin-utcai iskolában, hol a gyermekek, sőt mondhatnám az egész iskola oly hangszerré vált, mely a tanító keze forgatására (hand signs) [1]) csinos dallamokat igen szabatosan énekel. A fiúk a pianót és fortét jól meg tudták tartani. A IV. osztálybeliek a ²/₃, ³/₄ stb. tactust a Sol-fa rendszer szerint jól tudták ütni, valamint a főhangokat is kiadni. A board főénektanítója is kedvező jelentést tesz e tantárgyról. 1879. december 20-iki jelentésében többek közt ezt mondja: „nagyon meg voltam elégedve a felső osztályok énekbeli jártasságával s több iskolában az új darabok első látásra való eléneklésével. Azt szoktam sürgetni, hogy a tanítók ezt tegyék a zene tanítás főcéljává, mert úgy találom, hogyha a zenét

[1]) Curwen rendszere a gyermekeket kézjegyekkel vezeti be az énekbe, pl. vízszintesen tartott kéz teljes középhangot, ferdén fölfelé tartva éles (magas), és ferdén lefelé tartva, mély hangot jelent. Az ujjak különböző helyzetének más-más hang felel meg.

ekként tanítják, több örömet találnak benne tanítók és tanulók egyiránt, mint a hallásból megtanult (és az education department kivánta) nyolc dalban, melyeket egy egész esztendőn át unos-untig ismételnek."

„Még mindig feles számmal vannak oly segéd-tanítók, kik nem tudnak hangjegyből tanítni éneket, mert a tanító-nevelőintézetek őket e tárgy tanítására el nem készítették; az is nagy hátránya másfelől a gyors haladásnak, hogy sok időt fordítnak a szöveg betanítására, hogy a board isk. felügyelőitől kedvező jelentést kapjanak, mi miatt a hangjegyek használatát elhanyagolják." [1])

Legtöbb kisded-iskolában az énektanítás igen jó. E tekintetben figyelemre méltó haszonnal jár a fiúk és leányok együtt éneklése, melyet az elemi iskolába is jó lenne behozni. A tanító okvetlenül úgy fogná találni, hogy e rendszer segíti a hangidomítást, mert a leányok hangja szelidíti és édesíti a fiúkét, s a fiúk hangja élénkséget és erőt ad a leányokénak. A fiúk és leányok együttes tanításának e módszerét néhány iskolában megkisértették, még pedig nagy sikerrel. [2])

Ugyane felügyelő jelenté, hogy a lefolyt évnegyedben a növendéktanítók 19 esti-iskola osztályában (classe) látogatta és vizsgálta meg a tanítást és az előhaladást nagyon kielégítőnek találta. E mellett a fő- és segéd-tanítók számára nyolc elemi osztályt nyitott, melyekbe 350 tanító járt be, hogy a hangjegyből való énektanítást megtanulják. Ezzel kapcsolatosan 3 vagy 4 felsőbb osztályt szándékozott megnyitni 1880. elején az előhaladott tanítók számára való tanfolyammal.

A test- vagy szélesb értelemben katonai gyakorlatok (drill).

A testgyakorlatok két tekintetben nevezetesek: egyfelől, mint az iskolai fegyelmezés hatályos eszköze. Semmi sem költi fel oly erőteljesen a szunyadó figyelmet s a lankadó engedelmességet, mint a testgyakorlatok. E mellett lehetetlen figyelmen kívül hagyni azt az időkimélést és zajelkerülést is, mely a leckék változása s az ülőhelyek cserélése alkalmával általa eszközölhető. A board iskoláiban általában úgy találtam, hogy a gyermekek az új leckére Egy, Kettő, Három, Négy stb. vezényszóra állnak fel székeikből, s foglalják el új helyeiket; ugyancsak ily vezényszóra veszik elé, vagy rakják el irótábláikat stb. Nem nagyon kivánatos ugyan, hogy az iskolában gyakran körüljárkáljanak a gyermekek, de az alkalmilag rendezett induló („march"),

---

[1]) *Report of the School Management Committee.* London, 1879. 132—3. l.
[2]) U. o. 131. l.

melyet még énekszóval is kisérnek, vagy az épen lábujjhegyen és csöndben történő sormenet az egyhanguság okozta zsibbadság biztos ellenszere. A tanító e gyakorlatokkal nagyon sok időt és teméntelen erőt nyer. A disciplinának az isk. drill valóságos és biztos háziszere Rosz tanító az, a ki mindjárt a drága és kétes hatású patikai szerekhez folyamodik.

A testgyakorlatok másik haszna a tanulók testi és erkölcsi nevelésében áll. A testi nevelés e részben legalkalmasabban a játéktéren eszközölhető. Halljuk mit mond a nevelés ez ágáról, az iskolaszéki drill instructor a leányok és fiúk iskoláiról.

A fiú-iskolák katonai verseny-gyakorlatai (drill competition) közül egy igen érdekesnek voltam szemtanuja oktober egyik délutánján a Lambethpalota kertjében. 400 fiú volt jelen nyolc csapatba beosztva tíz oly iskolából kiválogatva, melyeknek növendékei a megelőző isk. évben legkitünőbbek voltak a drillben. A szakaszokra való oszlásokat, egy vonalban való menést stb. igen nagy szabatossággal végezték. Jó ösztönzőjök volt a nagy nézőtömeg (a board több tagja, nagyszámú nő és férfi), s az a nagyon szép himzésű zászló, melyet a Society Art a legügyesebb csapat jutalmáúl tűzött ki. E zászlót a South Kensingtonban himzést tanuló nők (art needlework class) készíték. A fiúkat nem kis mértékben lelkesítette az a 35 tagú, fuvó hangszerekkel, nagy dobbal és réztányérral ellátott South Lambeth kerületi iskolai zenekar, mely az indulókat teljesen szabatosan játszta. A mintegy másfél óráig tartó gyakorlat után a nagyszámú közönség hurrái között vette át egyik csapat a Hon. Lyulph Stanley által neki ítélt szép lobogót. A board tanítója a leányiskolákról (1878. utolsó és 79. első negyedéről) nem nagyon kedvező jelentést tett. „Az a kétszáz leányiskola — úgymond — melyeket meglátogatottam, nehány kivételével igen keveset, vagy épen semmit sem tett a testgyakorlatok tartása ügyében. Ez eredményt annak tulajdonítom, — írja a drill instructor — hogy a tanítónők nem szeretik a leányokat a játéktérre vinni, a hol rendszerint őket megbámulják. Sok esetben a tanítónők időhiányáról panaszkodnak, de meg vagyok győződve, hogy legnagyobb részök az e fajta physikai gyakorlatokat igen kemény munkának találja. A hol a kargyakorlatokat megtartják, ott rendesen a lábgyakorlatokat elhanyagolják; a mi igen természetes dolog, ha a tanítónők a gyermekeket nem viszik ki a játéktérre, mert e gyakorlatokat a tanteremben tartani lehetetlen.“

„A fiúk szakaszait a katonai gyakorlatokban elég jártasaknak

találtam, azonban némely esetben élénkség hiányát jegyeztem meg, a mit főképen annak rovok fel, hogy a kedvezőtlen időjárás miatt a játéktért nem használhatták eléggé." [1])

Ugyancsak e tanító öt központi helyen esti tanfolyamokat nyitott növendék-tanítók számára, melyeket mintegy 150-en látogattak. 1879. husvétja után a fő és segédtanítók számára ugyanő nyitott négy esti tanfolyamat. Mindkét rendbeli tanfolyam végén az előhaladottaknak e szak tanítására jogosító oklevelet osztogat. [2])

C) Kisded-iskolák (Infant Schools).

A kisded-iskolák közül is több rendbelit látogattam meg. Legtöbbet tett ez intézetek terjesztésére a Home and Colonial School Society. A gyermek-kertek terjesztésén, illetőleg a kisded-iskolákkal való egybeolvasztásán a több, mint 30 év óta működik Heerwart k. a., a ki mindenképen szeretné Fröbel elveit angol földön meghonosítni. Londonban egyedül ő tart fenn egy gyermekkertésznők collegiumát (Kindergarten Training College), melyben mintegy 20 leánynövendék van. (Ez intézetről tanítók collegiumainál szólok.) A Britt-társaság hatósága alatt álló gyermekkert öt osztályra van osztva. Szombat és vasárnap kivételével, mikor szünet van, naponként ½10 órától 12-ig s délután ½3-tól 4-ig tart a gyermekek foglalkozása.

Az I. és II-dik osztályban a napot hymnusok, mesék és költeményekkel kezdik, s Fröbel-féle foglalkozásokkal (papirhajtás, kivágás, papirfonás stb.) folytatják, aztán játszanak és ismét foglalkoznak. A III-ik, vagy átmeneti osztályban naponként csak ¼ órát fordítnak hymnusok tanulására, ¾ órát mindennap olvasással és írással töltenek, hetenként 4-szer (mindig ¾ óráig) a számvetés elemeit is tanulják. E három első osztálybeli kisdedek naponta csak 12-ig tanulnak.

A IV. és V-dik osztálynak naponta ötödfél órai iskolája van. Hetenként kétszer természetrajzot, háromszor rajzot s ismét három-

---

[1]) U. o. 133—4. l.

[2]) Ezzel kapcsolatban megemlítem dr. Roth hazánkfiának azt a nemes áldozatkészségét, hogy a testgyakorlatok élesztésére ez év elején 20 font ösztöndíjt ajánlott fel a boardnak oly formán, hogy ebből 3 (egy 10, egy 6 és egy 4 fontos) jutalmat tűzzön ki oly tanítónők számára, kik a leányok tudományos testi nevelése elveit a legsikeresebben alkalmazzák iskoláikban. A pályázó tanítónők legalább 30 növendékből álló csoportot állítnak versenyre az isk. év végén, s a versenyző csapatokat a londoni iskolaszék drill instructora vizsgálja. (*Minutes of the School board for London.* XII. köt. 258. l.)

szor hazai földrajzot; egyszer mértan elemeit, kétszer fejbeli számvetést, egyszer fogalmazást és egyszer dictandóra való leírást tanulnak. E most említett tárgyakat minden alkalommal $^3/_4$ óráig tanulják. [1])

Mintegy 8—10 gyermeket találtam az intézetben, kik közt a legifjabb 3 éves volt. Az igazgatónőnek 3 segéde van. Ez az egyetlen gyermekkert Angolországban, mely a kormánytól évi segélyt kap, de csupán azon a címen, hogy a kisded-iskola (infant school) *kiegészítő* része. Ez tehát egészen próba-kezdet. A többi kisded-iskolák csak úgy kaphatnak a kormánytól segélyt, ha haladottabb növendékeiket az elemi iskola I-ső osztálya számára kiszabott tantárgyból vizsgálatra állítják.

Legtöbbet tanítnak a kisdedeknek a Home and Colonial Society kisded mintaiskolájában, mely London e nemű intézeteinek népesebbjei közé tartozik. Ottlétemkor mintegy 250 gyermek volt ez iskolában egy segédtanítónő és négy növendék-tanító vezetése alatt. Ez iskolának két terme van, egy az egészen kicsinyeknek (babies), és egy nagy az idősebbek számára, melyet egy függönynyel két szakaszra szoktak osztani, s melynek a két végén két lépcsős része u. n. galériája van. Ehez véve az egészen kicsinyek termében levő galériákat, elmondhatjuk, hogy ez intézet kiválóan míveli az értelemgyakorlatokat, mert a galériák épen annak a megkönnyítésére valók.

A gyermekek három csoportba (section) vannak beosztva. Az első vagy legalsó csoportba 2—4$^1/_2$ éveseket vesznek fel. Céljok őket rendre szoktatni, de oly rendre, a mely a korukhoz mért és nekik kiválóan szükséges szabadsággal összefér; továbbá hajlamaikat mívelni és helyes útra indítni. Értelmi nevelés tekintetében céljok elméjöket a körülöttök lévő világ megfigyelésére késztetni, s egyszersmind érzékeik helyes használatára juttatni; a tőlök vett benyomások kifejezésére szoktatni. E célokra következő tárgyakból adnak leckét:

Vallás. Istenről, mint teremtőről és atyáról való első képzetek és a szentírási képek (scripture prints) útján szerzett érdeklődés a bibliai kiváló események és személyek iránt, megjegyezvén ugyanakkor, hogy mely cselekedetek jók és melyek rosszak.

Erkölcsi oktatás. Ebből a fő lecketárgy a kisdedek saját magaviselete és a jó és gonosz cselekedeteket ábrázoló festmények.

---

[1]) 4—6 éves gyermekek egy szorgalomszakra (term.) 2 fontot, 6—7 évesek 3 fontot, a 7—8 évesek (kiket d. u. is tanítnak) 4 font st. tandíjt fizetnek.

Értelemgyakorlatok. (lessons on objects.) Elsőben a tárgyakat megkülönböztetik, aztán megnevezik és részeiket, majd főbb hasznaikat és tulajdonságaikat megtanulják.

A tárgyakat alak, szín és nagyság vagy termet (size) szerint tanulják megkülönböztetni, s ha e tulajdonságokról tiszta képzeteket szereztek, azokat helyesen kifejezni is próbálják, hogy ismeretök állandóvá váljék.

Az emberi testről való leckék. A gyermekek megfigyelik és nevén nevezik testök külső részeit, s ezzel kapcsolatban megfigyelik, utánozzák és leírják az általok végzett működéseket.

Állatokról való leckék. Festett és kitömött példányokról megtanulják az állatok neveit, mely alkalommal a tanító kiváló gondja az emberi érzelmeket mivelni.

Számleckék. Az 1—10-ig terjedő számokról látható tárgyak által képzetet szereznek, s azokkal összeadási, kivonási, szorzási és osztási oly egyszerű műveleteket végeznek, melyek elméjöket egyáltalán meg nem erőltetik.

Olvasás. Megtanulják a nagy és kis betűk alakjait, neveit és az önhangzók különböző értékeit. E szakaszban a leckék rövidek, tehát számosak, s hogy a változatosság meglegyen, sok tárgyat felölelnek. Ennélfogva nem is szükséges a tantárgyak oly szabályos egymásutánját szabni meg, mint a közép- és felsőcsoportbelieknek.

Második vagy középcsoport. 4½, 5½ vagy 6 évesek számára.

E csoportban a tantárgyak ugyanazok, mik az előbbiben, csakhogy nagyobb mértékben tanítják. A felfogó és képzet-alkotó erőt mívelik, s egyszersmind ezzel a kisdedeket a szabatos kifejezésre szoktatják. Az oktatás egykissé rendszeres lesz. A *vallás oktatása* e fokon összefüggőbb. Célja a gyermekek érzelmére való hatás. E fokon az erkölcsi kötelességek köre kiterjed, s ugyancsak e kötelességeket szabatosabban értelmezik. Az alakokról való leckék többet foglalkoznak a tárgyak részeivel és idomaival. Az alaktani leckék az ítéletre és szabatosságra szoktatók. A tárgyak nagysága dolgában látásból határozzák meg a főbb mértékeket és a *súlyt.* Az értelemgyakorlatok, az emberi testről és az állatokról szóló leckék az összehasonlító erőt mívelik. A gyermek-kerti foglalkozásokkal és játékokkal is megismerkednek e két felsőbb szakaszban, hogy általok kézi ügyességekre tegyenek szert, s feltaláló erejök és ízlésök míveltessék.

Az olvasás és számvetés mindennapi rendes tárgy. Ezeken kívül minden héten 10 lecke van, melyek közül az első évnegyedben heten-

ként vallásra 4, az erkölcsi oktatásra 1, az értelemgyakorlatokra 1, az emberi testtel, physikai működésekkel, az alakokkal és a színekkel való megismerkedéssel szintén 1—1 óra jut. A második évnegyedben ugyanennyi lecke esik egy-egy hétre, azzal a változtatással, hogy az alaktani leckék helyett rajzolással foglalkoznak. A harmadik és negyedik évnegyedi leckék ugyanazok, azzal a kis különbséggel, hogy az utóbbi negyedben hetenként egyszer a hangokról is tanulnak. Egy-egy lecke fél óráig tart.

Harmadik vagy felsőcsoport 5½—7 éves gyermekek számára. Ugyanazokat a tantárgyakat folytatják; e fokon azonban meg kell figyelniök a tárgyak közti azonos és eltérő vonásokat, az ok és foganat közti kapcsolatot, a cselekvések következményeit, vagy valószínű eredményeit. Tanulnak az ismertről az ismeretlenre következtetni; feltaláló erélyöket és ízlésöket főként az elemi rajzzal mívelik.

Vallásból a szenttörténetek egyes részeihez bibliai életrajzok járulnak; továbbá a szentföld geographiája és természetrajza elemei.

Az alaktanból a szögletekről, mértani alakokról és a test elemeiről tanulnak. A tárgyak nagyságát s egymáshoz való arányait, súlyát tanulják megbecslelni.

Az írásból tanulnak kis és nagy betűket és egyszerű szókat írni.

A helyviszonyok megfigyelése a gyermekeket a földrajz elemeibe vezeti be. E végre megfigyelik az iskolaterem és épületek, játéktér stb. kiterjedését, s megtanulják azokat papiron ábrázolni. Egy láda fövénynyel s a belőle készített alakzatokkal a föld arculatáról némi fogalmat szereznek; befejezésül hazájok népe társadalmi helyzetéről is némi oktatást kapnak.

Az értelemgyakorlatok [1]) és a természetrajz a megfigyelésben gyakorolják, s egyszersmind odaviszik a gyermekeket, hogy a dolgoknak nem egészen szembetünő tulajdonságaira is következtetéseket vonjanak; ehez járul a könnyű és szabatos kifejezésre való szoktatás.

Az olvasás és számvetésen, mint mindennap előforduló tantárgyon kívül, az év minden negyedében hetenként 10 lecke van, melyből négyet vallásra, egyet-egyet az erkölcstanra, természetrajzra, az értelemgyakorlatokra — ideértve az emberi test ismeretét is — az anyanyelvre és a tárgyak helyzetével való megismerkedésre fordítnak.

Úgy találtam, hogy e kisded-iskola nemcsak növendékekkel, hanem tantárgyakkal is el van halmozva. Egy nagy teremben négy-öt

---

[1]) Kézikönyvök : *Information on common objects*, London 1874.

nagy csapat gyermek tanul; minden csapattal más-más tanítónő foglalkozik. Itt láttam azt az érdekes szokást, hogy kisdedek felsőit kosarakba rakták, s aztán az idősb fiúk és leányok kivitték az iskolából illő helyeikre. Vajjon nem lett volna-e célszerűbb elsőben az infant readerek és egyéb kézikönyvek nagy részét expediálni ki az iskolából? Erről lesz még majd mondani valóm. A mit Stow Dávid és Pestalozzi az elemi iskolásokkal végeztek el, e társaság a kisdedekkel akarja véghezvitetni. Ez az egyik oka, hogy a tanítás nem lehet oly tapasztalati, mint a milyennek papiron mutatkozik. Sok benne a rendszeres elem. Az olvasásba igen korán bevezetik a kisdedeket, s ha még egyszer oly könnyű leckékkel kezdenék is, minő pl. a Sonnenschein és Meiklejohn szerkesztette olvasási tanfolyam [1]), mégis elvonná a gyermekeket a tárgyi világtól.

Az olvasás tanítására, úgy a kisded-, mint az elemi iskolában következő módszereket használják a) *az abece*-(alphabetic) *módszer*, melyet szótagoló módszernek is lehetne nevezni. [2]) A tanuló elsőbben a betűk neveivel ismerkedik meg, aztán tanulja a különböző szókat betűzni, úgy, hogy minden új szónál külön kell betanulnia az önhangzók és mássalhangzók értékét. b) A *„Look and say"* vagy ráolvasó módszer, mely nem tanítja a betűket, hanem rögtön rövid szókkal kezdi, s a tanulót rászoktatja, hogy az egyes szók alakját úgy felismerje, mint a hogy az egyes betűket felismeri [3]), a szót mint egészet ismeri fel, hangjait alakjaival tanulja társítni a gyermek; c) a *hangoztató módszer*, mely különböző betűk hangjaiból akarja rávezetni a gyermeket a szó kimondására. Ez utóbbi módszert általán véve a legjobbnak tartják, s ha az angol nyelv önhangzóinak, sőt mássalhangzóinak is nem volna a különböző szókban oly változó értéke, e rendszert bízvást a legjobb sikerrel használhatnák. Minthogy azonban igen sok szó van az angolban, melyeknek kimondását az alkotó betűk hangjaiból kitalálni teljes lehetetlenség, s így ezeket mint megannyi chinai szókat külön kell betanulni: a tanítók e módszereket vegyítik és az eredmény a szerint különbözik, a mint egyik vagy másik módszerre több figyelmet fordítnak. A régi abece-módszert tisztán magára ma már kevés, mondhatni csak az „old-fashioned" iskolákban használják.

[1]) *The First, Second, Third and Fourth Courses.* London, 1879.

[2]) Az északamérikaiak *„Pen-knife method"*-nak gunyolják.

[3]) Ez a Jacotot-féle tanítás-mód, melyet nálunk Brassai Sámuel ezelőtt mintegy 45 évvel kezdőknél teljes sikerrel használt.

Az olvasástanításra nagy sikerrel használható könyv a Sonnenschein és Meicklejohn imént említett tanfolyama, melyet az u. n. kisdedóvói könyvecske (nursery book) [1]) előz meg. E könyvecskékben külön van választva az angol nyelv teljesen szabályos része a szabálytalantól, és a legtermészetesebb fokozattal vezeti a gyermeket a nyelv szabályos elemein keresztül; a lehető legkisebb elemeken kezdi a gyermek A nursery book mind csupa két betűből álló szókat és belőlök alkotott rövid mondatokat tartalmaz. Egyszerre egy betűnek egy értékét tanulja a gyermek s a rákövetkező fokokon a rövid önhangzók és egyes mássalhangzókkal, majd a kettős mássalhangzókkal s végül a hosszú önhangzók és kettős mássalhangzókból álló szókkal ismerkedik meg.

A fali olvasótáblák egyszersmind értelemgyakorlatok. A national society olvasótábláinak egyik sorozata színes állatképekkel van illustrálva, pl. szarvas, ló, kutya, macska, kecske, tehén stb., s minden állatról egy-egy bő ismertető lecke van. [2]) Továbbá szintén fali olvasótábla-sorozatokat adott ki a hazai és külföldi terményekről (home and foreign products) és a britt erdei fákról; a virágokról (színes képekkel), a háztartásról és öltözködésről. — Kisded-iskolákban nagyon használják a Johnston-féle természetrajzi színes fali táblákat is, továbbá az ugyancsak általa kiadott földmívelési, ipari, embertani stb. színezett és csinos kiállítású fali táblákat. [3])

Az írást minták után és dictandóra tanulják. A kisded-iskola felső csoportjának meglehetős folyékonyan kell az elemi iskola első olvasókönyvéből olvasni tudni; az írásból pedig szintén az említett olvasókönyv egyik könnyű prózai darabját dictálásra tudniok kell leírni. Az írást az elemi iskolákban olyannak találtam, a mely tökéletesen megfelel az angol kereskedő-életnek, mely könnyen olvasható kerekded betűket, u. n. *jó* írást kiván. Az u. n. *irka-firka* „scribbling"-féle karmolást csak elvétve láthatni angol iskolában.

Számvetésben sokat kell küzdeni a tanítóknak a megrozsdásodott újjon való számolással. A fejbeli számvetésre nagyon helyesen fordít nagy gondot a home and colonial society s maga a London school board is. Mindkettő arra törekszik, hogy naponkint legalább 5 percig minden gyermeket gyakoroljanak fejbeli számvetésben.

---

[1]) *Macmillan and Co London.* 1879.

[2]) *Lessons on Animals with coloured Illustrations, published by The National Society. London. The Society's Depository.*

[3]) W. & A. K. Johnston, London & Edinburgh.

A londoni iskolaszék még nem messze haladott a Fröbel-féle gyermekkertek szelleme átültetésében. Több iskolában az u. n. *értelem-*, *alak-* és *szín-*gyakorlatokat a gyermekkert szellemében tartják. A számvetés elemeibe a gyermekkerti kockákkal vezetnek be, de azért maga a „Kindergarten" név merőben idegen sok tanítóra nézve, s nem egy iskolamester van Londonban, a ki azt hiszi, hogy a „Kindergarten" valami tanítandó tárgy (a subject to be taught. [1]) Az az angol néptanító-kar, mely a gyermekkerti foglalkozó eszközöket és játékszereket nem puszta játékszereknek, hanem értelemfejlesztő eszközöknek tekinti: majd ezután fog előállani. Ezzel kapcsolatban az a gyermekkerti szellem is át fogja járni a kisded-iskolát, mely a tanítót a kisdedek foglalkozó és játszótársává teszi, s mely a gyermeki természettel való teljes rokonszenvet felteszi. Lyschinska a board igazgatása alatt álló kisded-iskolák felügyelőnője a szeg fejére üt, midőn azt mondja: „mostanáig kisded-iskoláinkban a 7 éveseknél ifjabb gyermekek vizsgálata oly sajátszerű módon történt, hogy a tanítók attól való féltökben nem mernek a tanítás módszerén változtatni, hogy a kormánysegély egyrészét el ne veszítsék. Másik akadálya a gyermekkerti tanmód terjedésének az, hogy a tanítóknak, kik egészen más módszerű iskolában növekedtek, nagy nehezökre esnék a régit elhagyni, s egy új rendszerhez alkalmazkodni." [2])

A gyermekkertek terjesztését Londonban egy társulat vette célba a „Froebel Society", melyről nem szükség bővebben szólanom.

A *Liverpool School board* sokkal inkább be tudta olvasztani a kormányzása alatt álló kisded-iskolákba a gyermekkerti rendszert. A kisded-iskola növendékeit 4 csoportra osztja be. Az első csoport gyakorlatai következők : *alakleckék* — a nagy betűk, gyermekkerti gyakorlatok és táblán való rajz egyenes és görbe vonallal. *Számleckék* — 10-nél nem több tárgy megszámlálása; együttes számlálás 50-ig. *Értelemgyakorlatok* — az emberi test részei és hasznai ; a legközönségesebb butorok ismerete, a házi állatok s közönséges madarakkal való megismerkedés ; a *piros*, *kék* és *sárga* szín, — a *jobb*, *bal*, *fent* és *alant* megkülönböztetése. Használja a Fröbel-féle 1, 2, 3, 8 és 10-ik adatot („Gift") vagy eszközt.

---

[1]) Mr. J. Noble's *Report on the Schools in the Lambeth Division*. 21. l.

[2]) Mary J. Lyschinska *The Kindergarten Principle*. London, 1880. és H. R. Rice-Wiggin and A. P. Graves *The Elementary School Manager*. London, 1880. II-ik kiadás 175. l.

A második csoport az abce kis betűit, az arab s hozzá bevezetésül a római számjegyeket tanulja. — Gyermek versikék felmondása. *Írás* — a könnyebb apró betűk dictandó leírása. *Szám* — összeadás és kivonás, gyermekkerti gyakorlatok fel 10-ig és a sokszorozó tábla 2-szer 12-ig. Együttes számlálás 50-ig. A különböző színű labdán, kockán és hengeren a szín- és alakkülönbségek felismerése. Természetrajzi leckék, mint értelemgyakorlatok; négy öt függélyes vonallal való könnyű rajzgyakorlatok. — *A harmadik csoport* egytagú szókat olvas; dictálásra nagy és kis betűket ír, rövid szókat lemásol; 20-ig terjedő számokat ír; a sokszorozó-táblát 4-szer 6-ig gyakorolja; a szivárvány hét színét megkülönbözteti; a 3-ik és 4-dik eszköz apró kockákból és nyolc téglányból szerkesztett kocka alakjaival ismerkedik; a tűzést, vessző-fonást és agyagmintázást gyakorolja, s a dalban és versikékben emlegetett állatok életmódját tanulja. — A *negyedik csoport,* melyben 5—6 éves gyermekek vannak; az írást és olvasást a megkezdett módon folytatja; számírásban százig, fejbeli összeadás és kivonásban 20-ig megy; megismerkedik a *fél*lel és *negyed*del; az óra ütéséről az időt megmondani tanulja; a 3, 4, 8, és 9 eszköz alakjaival ismerkedik, és az összes (1—20) eszközökkel foglalkozik, kivéve a papir-hajtást és a papir-fonást; vizszintes és függélyes vonalokkal rajzol.

Az *elemi iskola első osztálya* (1-st. Standard) az írás és olvasáson kívül tanul számvetést fejben és táblán. A fejbeli számvetés a *fél, negyed* és a törtek egyéb elemein kívül megismerkedik az angol pénzek értékével; a közönséges hossz- és ürmértékekkel; továbbá megismerkedik a 2., 3., 4., 5., 7. és 9-ik eszköz (háromszögű prizmákból [1]) szerkesztett kocka; a mozaik-mű táblácskái alakja) sajátságaival; könnyű építési gyakorlatokat s dictálásra könnyű rajzgyakorlatokat végez; a földrajzból az elemi fogalmakat, továbbá a földabrosz használát és mértékét tanulja. Szándékosan közöltem a Home society és a Liverpool School board kisded-iskolája részletes tervét, hogy később rá megjegyzéseimet megtehessem.

A londoni iskola-szék rendes elemi iskolái ismertetése teljessé tételére jónak látom közölni a board szak-instructorai 1879. elejéről szóló jelentéseit a siketnémák és a vakok oktatásáról.

[1]) Brassai a prizmát Euclidjében gerendnek nevezi.

D) A siketnémák oktatása.

A siketnémákat a szaktanítók 4 központon tanították, (East, West, North and South centres.) A távolabbi helyeken lakók iskolába járása kivált a tél folyamán a gyermekek ruha hiánya és a szülők szegénysége miatt meglehetős rendetlen volt. Leginkább az oly gyermekek haladását kockáztatja e rendetlenség, kik a szóbeli rendszer (oral system) szerint tanulnak. Ha a szülők annyira neveltek volnának, hogy otthon maradott gyermekeikkel e módszer szerint közlekednének, az iskola hanyagolása nem lenne oly káros; ámde ők rendesen a természetesebb és nekik könnyebb közlekedési módokon szeretnek gyermekeikkel értekezni. Ha a gyermekekkel a tanító csupán a *szókat helyettesítő látható jegyeket* közli, melyeket ajkáról olvasnak le, az u. n. „ajakról való olvasás" (lip reading) szerint, és nem az ujjain formált betűhelyettes látható jegyeket tanítja: az angol nyelvben való haladás nem lehet feltűnő. Első esetben a tanulók a szóknak csupán némely részeit birják megkülönböztetni, míg ez utóbbiban az egyes szókat az ujjakon alakított betűikből könnyen kiolvassák, mintha csak a szó nagy betűkkel volna nyomtatva. Ha a tanítók egynémely gyermekkel a szóbeli módszer szerint nem boldogulnak, más csoportba teszik át, hol az ujjak (manual) abcéjében nyer oktatást. Az északi és keleti központon a kettős, az ajakról és ujjról való olvasási (oral and manual) rendszer van behozva, s ugyanilyet hozott javaslatba e szakiskolák felügyelője a nyugati központra nézve is. Tanítványok száma a 4 helyen összesen 150.

E) A vakok oktatása.

A *vakokat* az egyes iskolákon kívül központokon is tanítják. Jelenleg 2 ily központja van Londonnak. 1879-ben (márc.) 17 iskolában 41 vak gyermek tanult. Az iskolalátogatók névsorába 159 iskolaköteles vak volt bevezetve, kik közül a vakok tanítója 89-et vett számon otthon és az iskolában. Jelentése szerint a közönséges tehetségűek haladása jó, sőt néha várakozáson fölül van. Egy vak gyermek az V-ik osztály, kettő a II-ik osztály tantárgyaiból tett vizsgálatot. A vakokat az egyes iskolákban külön, a központokon együttesen tanítják.

A vakok testi nevelése ügyét gondjaira vette a society for improvement of the physique of the blind, melynek egyik célja nehány vak és látó tanítót az egészségtan és testi nevelés elveiben oktattatni,

kik a különböző központokon a felnőtt vakokat rendszeresen oktassák az egészségtanra, s mintákkal és domborművekkel illustrálják a szóbeli tanítást. Nevezett társaságnak egyik tevékeny tagja dr. Roth hazánkfia, ki előadásokkal és e szakba vágó nyomtatványokkal igyekszik a vakok helyzetén javítni, és a megvakulást előidéző okokat elenyésztetni. A társaság működésének szép tere van, minthogy jelenleg Nagy-Brittániában mintegy 40,000-re megy a vakok száma.

F) Műtani iskolák (Technical Schools).

A londoni iskolaszék már 1877. közepén körleveleket bocsátott a londoni összes parochiák elöljáróságához, melyben felszólítja, hogy közöljék vele a nevelési célokra tett alapítványaik kimutatását. E mellett a kormány is több ízben, különösen 1854—1860., utóljára pedig 1878-ban bizottságot küldött ki a fővárosi egyházi alapítványok (city parochial charities) megvizsgálására. A board hasonnemű bizottsága 1879. julius közepén, a kormányé pedig 1880. március közepén adta ki jelentését.

A City 106 parochiájában 1330 alapítvány évenkint 104,102 font kamatot hajt, mely legkevesebb 2.339,204 font tőkének felel meg. Ez alapítványok egy része egyházak, papok javadalmazására, más része szegényeknek, tekintélyes része pedig oly sajátszerű célokra van végrendeletileg hagyva, melyeknek ma már alig van értelme; pl. a nagy armáda fenyegetésétől való megszabadulásért tartandó hálaünnepre, a lőporösszeesküvés nem sikerültéért tartandó hálaistentiszteletre, Erzsébet királynő trónraléptéért való imára, egy „szeretetlakoma" tartására (love feast, ezelőtt 400 évvel), melyen az ellenségeskedő felek találkozzanak és kibéküljenek; vagy egy szerény másfél font sterlingből álló alapítvány valamely istenfélő, erényes, jómagaviseletű és tehetséges tanulónak az oxfordi és cambridgei egyetemen való fentartására stb. stb. [1]) Ily elévült, vagy igen sok esetben más, vagy épen semmilyen célra nem használt alapítványok hovafordítására nézve mindkét bizottság működésének és javaslatainak a következő elvek voltak irányadói:

Az állam eltűri, hogy valaki földbirtokát alapítványi célokra korlátlanúl használja, de midőn ezt teszi, nemcsak jogában áll, de

---

[1]) *Report of the City Parochial Charities Commission.* London, 1879. 4. l.; *Report of the Education Endowments Committee.* London, 1879. XXV. l.

kötelessége a jövő nemzedékek érdekeit biztosítni, a mit csak úgy vihet ki, ha az alapítványok módosítása, esetleg a megváltozott idő követelményeihez való alkalmazása jogát fentartja. A mint a „schools inquiry commission" 1868-ban kiadott jelentésében az isk. alapítványok jelentékeny részéről mondá: „sem az alapítók akaratának meg nem felelvén, sem semminemű hasznos szolgálatot nem tévén, mintegy intőjelként mutatják az oly alapítványok sorsát, melyeket nem alkalmaztak az idők változásaihoz. Újjászervezve és hasznosítva dicsőséggel árasztanák el újból alapítóik neveit, s kezességül szolgálnának mindenkinek, a ki hasonló alapítványt ohajt tenni, hogy nagylelkűségökkel az utókor valóban nyerni fog, sőt ha a kivitelben akaratát nem mindenben találnák is teljesítni, nevét mégis hálával fogják emlegetni az idők hosszú során át." [1]) Ezekből kiindulva a bizottságok ez alapítványokról úgy vélekedtek, hogy azok a megváltozott körülményekkel szemben elévültek, úgy, hogy más célokra való fordítást (reappropriation) igényelnek, a mi azonban csupán a parliament tekintélye által történhetik. Derby lord, mint az edinburgi egyetem Lord Rectora, beköszöntőjében ezt így fejezte ki: „Felfogásom szerint a törvényhozás minden jogsértés nélkül tehet bármely alapítványnyal akármit, feltéve, hogy az élők jogait tiszteletben tartja." [2]) A board bizottsága a fent említett jövedelemből csak fél millió arany forinthoz való igény fentartását s ezzel kapcsolatban a nevezett alapból műtani iskolák felállítását javasolta. Ehez járult ez év elején a Mitchell-féle 80,000 font st. alapítvány, melynek felét a közmunkatanács (board of works) nevelési célokra fordítás végett, az iskolaszéknek ajánlotta fel. A board ez összeget szintén műtani iskolák felállítására szánta, minthogy jelenleg nincsenek Londonban szoros értelemben vett műtani intézetek, melyekben a főváros nyilv. elemi iskoláiból kikerült gyermekek tanulhassanak. A board három tagú bizottsága, 1879. márc. 17-én eléterjesztette a felállítandó műtani iskolák tervezetét. Ez intézetek fiúk és leányok számára külön fognak felállíttatni; az elméleti és gyakorlati tanfolyam 3 év. Az első évben a tanulók idejök felét az elméletiek tanulásával, másik felét a műhelyekben való gyakorlatokkal töltik. A második és harmadik évben idejök $^2/_3$-át gyakorlatra s $^1/_3$-át az elméletiek tanulására fordítják.

Az elméleti tanfolyam következő tantárgyakból áll: *I. év* —

---

[1]) *Report of the Schools Inquiry Commission.* London, 1868.
[2]) *City educational Charities, Report* etc. London, 1879. V—VI. l.

nyelvtan, egy modern nyelv, számtan, geometria, méréstan, a vegytan elemei, a természettan elemei, a mechanika elemei, történelem, földrajz, körrajz, árnyalt rajz (designing). — *II. év* — nyelvtan és fogalmazás, egy modern nyelv, mathematika, gömbháromszögtan, ipari és alkalmazott vegytan, ipari és alkalmazott természettan, mechanika, — egyszerű gépek szerkesztése, technologia, ipari történelem, ipari földrajz, mértani és ipari rajz. — *III. év* — a gyárakba vagy műhelyekbe tett látogatásokról való jelentések, ugyanily jelentések a megtanult modern nyelven; leíró és alkalmazott mértan, a természettan és vegytan befejezése, mechanika, gőzgépek, földmívelési eszközök stb., az ipar történelme és földrajza befejezése, géprajz, a szerződési és ipartörvény alapvonalai.

A gyakorlati tanfolyamon ahoz értő műiparosok és gyárfelügyelők tanítnak; a műhelyben különféle munkákban adnak oktatást, a mint a körülmények megengedik. Hogy a tanulók száma lehető nagy legyen, a nehezebb munkákat külön műhelyekben és a könnyebbeket ismét más műhelyekben tanítják.

A könnyebb munkák közé, melyekből gyakorlati oktatást adnak, a következők számlálhatók: óracsinálás, metszés, ezüst- és aranymívesség, természettani eszközök készítése, diszítés; — nehezebb munkák következők lennének: asztalosság és minta-készítés, esztergályozás, gép-, műszer- és kovácsmunka, ércesztergályozás, műasztalosság és műfaragás, könyvkötés.

A leányok műtani iskoláiban a tanfolyam szintén 3 éves, oly formán, hogy a második és harmadik évben ők is aránylag kevesebb időt fordítnak az elméletiekre.

Az elméleti tanfolyam első évéből kimarad a mechanika, s helyette a képírást kezdik, s a második és harmadik évben is folytatják. A második évi folyamból szintén kimarad a mechanika, s helyette az élettant, háztartástant, könyvvezetést és a gyorsírást tanulják. A harmadik évben következő tantárgyaik vannak: könyvvezetés és a kereskedelmi törvény elemei, körrajz, árnyalatrajz, képírás, a tápszerek vegytana, háztartástan, élettan, egészségtan, gyorsírás, technologia, a szerződési jog elemei.

A gyakorlati tanfolyamon itt is ahoz értő tanítók működnek. A gyakorlatilag tanítandó tárgyak következők: divatcikkek készítése, ruhakészítés, viaszbábok felöltöztetése, egyéb ruházati cikkek készítése; szabás, varrás, kötés stb., beleértve a himzés és csipkekötést; födél-, cserép-, kárpit-, abrosz-mintarajzolás; asztalnemü-mintá-

zás, porcelánra és egyéb tárgyra való festés, metszés, távírás, a főzés minden ága és sütés, csinált virágok készítése, gyakorlati könyvvezetés, óracsinálás.

Mind a fiúk, mind a leányok műtani iskoláiban a növendék az igazgató jóváhagyásával szabadon választhatja a gyakorlati foglalkozás tárgyát, melyet, szintén az ő beleegyezésével, az első év folytán mással fölcserélhet.

Továbbá a board a nevezett alapítványokból tanuló-inasok taníttatásáról gondoskodik, de úgy, hogy fejenként 50 fontnál többe ne kerüljenek; polgári iskolai ösztöndíjakat alapít, egy-egy alapítvány k. b. 30 font. Az ösztöndíjakra csupán fővárosi fiúk és leányok pályázhatnak.

VII. FEJEZET.

A birminghami iskolaszék.

London után legtöbbet bizonyosan Birmingham tett és tesz a népnevelés ügyéért. Ott van úgy szervezve a népoktatásügy, mely mintája lehet bármely szárazföldi városnak. A board elnöke a fáradhatatlan Dixon György (előtte Chamberlain, jelenleg is a parliament tagja), ki 15-öd magával a legnagyobb erőfeszítést fejti ki, hogy a birminghami munkás-osztály gyermekei sorsát kitűnő népoktatással emelje és javítsa. A népoktatási törvény életbelépte, illetőleg az iskolaszék megalakulta óta 27 díszes községi (school board) iskolaépület épült, melyekben jelenleg m. e. 28—30 ezer gyermek tanul. Rövid 9 évvel ezelőtt ez a nagy gyermek-sereg az utcákon lézengett, mert a felekezeti iskolákban akkor sem volt több tanuló, mint ma. A board 9 évi munkájának legnehezebb évei voltak 1871—5. Az első három év alatt 68%-dal, a második három év alatt (1876. végéig) 70%, tehát az iskolábajárás törvényesen sürgető tisztviselők alkalmazása után 6 évvel összesen 138¼%-dal növekedett az iskolábajárók száma. Az iskolaépületek közül 24 (mert a többire tett költség még nincs közzétéve), 357,752 fontba került, mely összegből egy iskolaépületre és fölszerelésére 14,906 font esik. Az iskolaszék évi bevétele 187⁸/₉-ben 112,151 font volt, melyből 44,625 fontot adóból vett be, 13,916 fontot a kormánytól, az iskolákban felmutatott eredményért kapott. Az iskolaadó 1872-ben minden font után egy penny, de már 1878-ban kevés hiján 8 pence (40 kr.) volt. A board iskoláiban egy-egy gyer-

mek iskolahelye fölszereléssel együtt középszámban 13—14²/₃ fontba kerül (Londonban 20¹/₃ font). A birminghamiak eleinte panaszkodtak, hogy nagyon díszesek az iskolaépületek, holott a díszes kifejezés ez épületek külsejére nem igen illik, mert azok a gingerbread tornyok, melyek ez épületek nagy részét díszesítni akarják, nagyon éktelenek. Az unicornishoz, vagy valamely ős-lényhez hasonlítanak e tornyok, melyekről senki se mondaná, hogy az iskola szellőztetése végett vannak oly magasra huzva. Azon a pénzen, a mennyibe ez iskolanyújtványok kerültek — mint nekem a board egyik tagja mondá — igen derék természetrajzgyüjteményekkel lehetett volna ellátni az összes iskolákat.

Ha a törvényhozóknak országházat, vallásunknak templomot, népünknek városházat építünk — mondja Chamberlain — mindig arra törekszünk, hogy ez épületek, és a bennök végzett munka bizonyos harmoniában álljanak. Hasonló az eset, a mikor, mint hiszem a község egyik legnevezetesebb functiójával van dolgunk. Kötelességünk rajta lenni, hogy az épületek, melyek a bennök végzett munka látható kifejezései, ne legyenek szemmel-látható cáfolatai annak a nemes kötelességnek, melyet általok végzünk." [1]) Az iskolaépületek külsejében, ez isk. szék is, mint a londoni, kerül minden fölöslegesnek mondható diszítményt. Annál célszerübb azonban az új épületek berendezése, melyeknek egy részében az u. n. osztályrendszer szerint, a tanulók minden osztályának külön tanterme van; e mellett a legkellemesebb hatásúak a nézőre azok a félkör alakú galeriák, melyek az iskola legnagyobb termének két végén, a kisdedek számára vannak berendezve. Az elemi iskolásoknak fejenkint 10 négyszögláb, a kisded-iskolásoknak pedig 8 négyszöglábnyi tér jut. Az osztályok külön tantermeiben nemcsak az oktatás, hanem a fegyelmezés is jobb, mert az iskolai rendet nem lehet oly jól fentartani, ha egy osztályt, az ugyanegy teremben levő többi osztályok szemeláttára és zaja hallatára kell tanítni. A board iskolai épületei földszintiek, s csupán egy épülőfélben levőt láttam egyemeletest, melynek külön bejárása van fiúk és leányok számára, s a hol a kisdedek is egészen el lesznek különítve a többiektől. Nevezetesek ez iskolák tágas játékterei, hol 4¹/₃ négyszögöl tér jut minden gyermekre, míg Derbyben és Leicesterben középszámban nem egész 2 öl, Scheffieldben 3 ölnél kevesebb jut egy-egy tanulóra. A board — mondá 1876. végén Chamberlain beszámoló

---

¹) *Six Years of Educational Work in Birmingham.* Novemb. 2. 1876. 12. l.

beszédében — kettős célt kivánt elérni e játékterekkel: egyfelől a gyermekek testi egészségéről kellett gondoskodnunk, mert azt hiszszük, hogy a test gyakorlása a gyermekek nevelésének és oktatásának egy része, s hogy nekik a szabad levegőn való egészséges szórakozásra alkalmat kell adnunk. Ugyanakkor, mondhatom, átalán véve a községgel is jót teszünk. Sürüen beépített városunkban e nyilt helyek valóságos kis oázok, s nélkülök nem tudom mit tehetnénk ezekért a „tüdőkért, melyek által városunk szellőzni és fris levegőt szívni szokott.“ [1]) A gyermekek (kisdedek) 7 éves korig csak egy penny tandíjt fizetnek; az idősebbek 2 pencet. Az Education department eleinte nem akarta szentesítni a heti egy penny tandíjt, de az iskolaszék nagyon nyomatékos protestálása után („against this excessive interference and centralisation“) beleegyezett. Az iskolaszék azt tapasztalta, hogy a hol a tandíjakat leszállították, ott a nagyobb számmal odasereglett tanulóktól később sokkal több tandíjt vettek be. A birminghami iskolaszék az iskola igazgatás dolgában az egységes rendszert követi, s ebben eltér Londontól és Liverpooltól, hol kettős t. i. az isk. széken kívül álló és a board kebelében levő igazgató bizottságok működnek. A kettős rendszert azért vetették el, mert az önkénytes felügyelet (Voluntary inspection) igen gyakran lanyha, ha pedig erélyes, a tekintély kérdésében könnyen összetűzhet a board kebelében lévő bizottsággal. Ez iskolaszék a legjobb tanítók közül egyet kinevez isk. felügyelőnek, ki évnegyedenkint tüzetes jelentést tartozik tenni az iskolák szellemi munkájáról, mely jelentést a board nevelésügyi bizottsága részletesen tárgyal. Egy másik felügyelő az iskolák számadásait, az iskolába járók statistikáját és e körbe tartozó egyéb adatokat vizsgál meg, s e mellett az ének és női kézimunka szakfelügyelői a nevezett szakok tanítására ügyelnek fel.

Az iskola-kényszert nagy erélylyel hajtja végre a board központi hivatala és az ezzel folytonos közlekedésben levő 31 iskolalátogató (Visiting Officers). Ez ügynek oly erélylyel látnak utána, hogy 24 óra alatt a legköltözködőbb természetű munkás-családnak is nyomában vannak. Általánvéve az iskolakötelesek 71%-da jár iskolába. Egy pár kerületben az iskolakötelesek 90%-da jár iskolába. Nem lehet várni, — ugymond a board 1879-ik évi érdekes jelentése — hogy az iskolába járók száma ma már oly gyorsan növekedjék, mint az előbbi években. Mentől tovább foly a munka s mentől több gyermek jár iskolába,

---

[1]) U. o. 10. l.

annál nehezebb a maradékot iskolába terelni, mert igen természetesen ezek már annak a népnek is csak a sepreje, mely az iskolaszék hivatalnokainak annyi bajt okoz." [1]) A kormány szabályzata szerint, ha valamely gyermek 2 hétig kellő indokolás nélkül kimarad, úgy tekintik, mint ha elhagyta volna az iskolát. Ez isk. szék. azonban, mint fennebb is említém, nem engedi ily hosszúra a dolgot s az iskolahanyagolónak azonnal nyomában van. Az iskolábajárás fokozása végett a board a rendes iskolába járóknak 187⁸/₉ben díjakat kezdett kiosztani, azonban egy évi próba után a főtanítók tanácsára e rendszert abbahagyta. 187⁷/₈-ban pedig a pontos iskolábajáróknak jegyeket adatott, de minthogy ezek kiosztása naponkint sok alkalmatlansággal, zajjal és idővesztéssel járt, ezt is abbahagyta.

Sokkal nagyobb élesztője a tehetségesebb elemi iskolások szorgalmának azok az ösztöndijak, melyekkel a board a magasabb oktatást, a tehetségesebb tanulók felsőbb iskolázását kivánja elősegitni. E célra pár száz fontnyi alapítványnyal rendelkezik, melynek kamataiból 1878/9-ben két szegény tanulót juttatott a birminghami King Edward's Schoolba.

Az utcákon éjjel (este 9—10 óra után) talált lézengő gyermekeket Liverpool, Manchester s más városok szeretetházaiba küldi a velök kötött szerződés szerint; a professionatus csavargókat pedig többrendbeli (pl. bristoli, plymouthi stb.) iskolahajóra szállíttatja.

A főtanítók évi állandó fizetése 180 font, és a különböző címen bejött kormány-segélynek egy bizonyos része, melylyel együtt egy sikeres főtanító 240—250 font jövedelemre számíthat. Egy-egy főtanítónőnek 100 font fizetés van biztosítva, mely, hozzávéve az említett kormánysegély részletét, 160—170 fontra szaporodhatik. Az évi államsegélyből középszámban a fiú- és leányiskolákban egy-egy tanulóra 18, a kisded-iskolákban pedig 14 sh. esik. Ez összegnek körülbelől felét a tanítók fizetése pótlására fordítják. A vegyes iskolákban a fiúk és leányok szakasza a főtanító felügyelete alatt áll.

Egy-egy kezdő segédtanító fizetése 55 font; a női kézimunkára felügyelő tanítónőé 80 font. A rendes tanítókon kívül u. n. tartalékos tanítói is vannak a boardnak helyettesítés esetére.

Vegyes iskolákban a fiúk és leányok egész 11 éves korukig ugyanegy teremben tanulnak.

---

[1]) *Report of the Birmingham School board for.* 1879. 32. l.

Minden vegyes, és leányosztályt segédtanítónők, a fiúosztályokat pedig segédtanítók tanítják.

A segédtanítók száma az osztályok számával egyenlő.

1879. december 1-én a beir. iskolakötelesek száma 27,651 volt, kik közül azonban csak 17,266 járt rendesen iskolába. E szerint tíz ezernél többre megy azoknak a gyermekeknek a száma, a kik rendetlenség, vagy szülőik költözködése miatt a törvény szabványai szerint, mint a kik egy évben 250-szer iskolában nem voltak, rendes elemi tanulóknak nem tekinthetők. Ezekhez számítandók még a félnaposok (half-timers), kiknek száma 1000-nél többre rug. A fent említett elemi iskolások közt 8315 kisded-iskolás volt, kik közül az írás, olvasás és számvetés elemeiből 2500-an állottak vizsgálatra, úgy hogy 55·3% bevált. Birminghamban az iskolakötelesek száma 1879. novemberében 63,488 volt, kikből az összes iskolákba 46,030, azaz k. b. 71% járt fel.

A board iskoláiban 327 rendes (köztük 172 okleveles) tanító és 342 növendék tanító- és tanító-jelölt működött. Átalában a tanítónők száma jóval meghaladja a férfiakét. A kisded-iskolákban csak tanítónőket alkalmaznak. A tanítónőkkel ott is az a baj, hogy hamar férjhez mennek, s helyöket mással kellvén pótolni, az iskola egységes munkájában sok zavart okoznak.

Ez iskolaszék működése azért is nevezetes, hogy az órarendből néhány évig merőben kihagyta a vallástanítást s csupán az erkölcstanra szorítkozott. E miatt mind a parliamentben, mind a társadalom felsőbb rétegeiben annyit ostromolták, hogy elvégre rászánta magát a biblia olvastatására is. Összehasonlítás végett ime közlöm két népiskolája heti órarendjét.

Az Elkington utcai fiúiskola

Délelőtt.

Osztály	9—30 9—35	10—0	10—25	10—30	11—10	11—50	12—30
I.	Osztálykönyv	Erkölcsi lecke	földrajz	Osztálykönyv	olvasás	számvetés (fejben és táblán)	ének
II.			nyelvtan		számtan	olvasás	"
III.			földrajz		olvasás	számvetés (fejben és táblán)	"
VI.			nyelvtan		olvasás	számtan	"
V.			földrajz		betüzés és dict.	olvasás	"
VI.			nagy betűk és számok írása		másolás és dict.	olvasás és betűzés	"
I.	Osztálykönyv	Vallásoktatás	nyelvtan	Osztálykönyv	olvasás	rajz	dictandó
II.			földrajz		rendkivüli tantárgy	"	"
III.			nyelvtan		olvasás	"	"
IV.			földrajz		olvasás és értelem gyakorlat	"	betűzés és dictandó
V.			nyelvtan		irás irkába	"	számvetés (fejben és táblán)
VI.			nagy betűk és számok írása		másolás (transcription)	olvasás	számtan
I.	Osztálykönyv	Házi lecke	irka	Osztálykönyv	olvasás	számtan	ének
II.			ismétlés		számtan	olvasás	"
III.			ismétlés		olvasás	számtan	"
IV.			irka		olvasás	számtan	"
V.			irka		számtan	olvasás	"
VI.			nagy betűk és számok írása		irás irkába	olvasás és betűzés	"
I.	Osztálykönyv	Házi lecke	földrajz	Osztálykönyv	olvasás	számtan	dictandó
II.			nyelvtan		számtan	olvasás	"
III.			földrajz		olvasás	számtan	"
IV.			nyelvtan		olvasás	számtan	betűzés és dictandó
V.			földrajz		irkába irás	olvasás	számtan
VI.			nagy betűk és számok írása		másolás	olvasás	számtan
I.	Osztálykönyv	Erkölcsi lecke	nyelvtan	Osztálykönyv	olvasás	számtan	rendkivüli tantárgy
II.			földrajz		számtan	olvasás	dictandó
III.			nyelvtan		irás	számtan	olvasás
IV.			földrajz		olvasás	számtan	betűzés és dictandó
V.			nyelvtan		betüzés és dict.	olvasás	számtan
VI.			nagy betűk és számok írása		olvasás	számtan	másolás és dictandó

leckerendje 1879—80. (Birmingham.)

D é l u t á n.

	Osztály	2—0 2—5	2—25	2—30	3—10	3—50	4—30	
Hétfő	I.	Osztálykönyv	nyelvtan	Osztálykönyv	olvasás	számtan	dictandó	Házi lecke
	II.		földrajz		számtan	olvasás	dictandó	
	III.		nyelvtan		dictandó	olvasás	számtan	
	IV.		földrajz		betűzés és dictandó	olvasás	számtan	
	V.		nyelvtan		olvasás	számtan	betűzés és dictandó	
	VI.		számolás táblán		olvasás	számvetés (fejben es táblán)	másolás és dictandó	
Kedd	I.	Osztálykönyv	földrajz	Osztálykönyv	olvasás	számtan	irás irkába	Házi lecke
	II.		nyelvtan		számtan	olvasás	irás irkába	
	III.		földrajz		irás irkába	olvasás	számtan	
	IV.		nyelvtan		irás irkába	olvasás	számvetés (fejben és táblán)	
	V.		földrajz		olvasás	számtan	betűzés és dictandó	
	VI.		számolás táblán		olvasás és betűzés	számvetés (fejben és táblán)	másolás és dictandó	
Szerda	I.	Osztálykönyv	ismétlés	Osztálykönyv	olvasás	számtan	dictandó	Házi lecke
	II.		irkába irás		számtan	olvasás	dictandó	
	III.		számolás táblán		dictandó	olvasás	számtan	
	IV.		számvetés fejben		betűzés és dictandó	olvasás	számtan	
	V.		" "		olvasás és értelem-gyakorlat	számtan	betűzés és dictandó	
	VI.		számolás táblán		értelem gyakorlat	számtan	másolás és dictandó	
Csütörtök	I.	Osztálykönyv	nyelvtan	Osztálykönyv	olvasás	számvetés (fejben és táblán)		Házi lecke
	II.		földrajz		számtan	olvasás		
	III.		nyelvtan		irás irkába	olvasás	számtan	
	IV.		földrajz		irás irkába	olvasás	számtan	
	V.		nyelvtan		olvasás	számtan	betűzés és dictandó	
	VI.		számolás táblán		olvasás	számtan	másolás és dictandó	
Péntek	I.	Osztálykönyv	földrajz	Osztálykönyv	betűzés	rajz	dictandó	Házi lecke
	II.		nyelvtan		v. helyes-	"	"	
	III.		földrajz		írás	"	"	
	IV.		nyelvtan		betűzés és dictandó	"	"	
	V.		földrajz		olvasás	"	"	
	VI.		írás		számtan	olvasás	másolás és dictandó	

A Dudley Roadi board School

Délelőtt.

Lecke-idő	9.30—9.45	9.45	9.45—10.45	10.45—11.40	11.40—12.30
1. oszt.	Biblia olvasás	Osztálykönyvek bezárása	olvasás	számtan	nyelvtan
2. „			„	„	„
3. „			„	„	„
4. „			számtan	olvasás	„
5. „			olvasás	számtan	„
6. 7. „			irás	olvasás	számtan
1. oszt.			olvasás	földrajz	ének
2. „			számtan	olvasás	„
3. „			„	„	„
4. „			olvasás	számtan	„
5. „			számtan	olvasás	„
6. 7. „			olvasás	számtan	„
1. oszt.			olvasás	nyelvtan	irás (dictandó vagy fogalmazás)
2. „			„	számtan	nyelvtan
3. „			„	„	„
4. „			számtan	olvasás	„
5. „			olvasás	számtan	„
6. 7. „			irás	olvasás	számtan
1. oszt.			számtan	Erkölcstan, (állatok iránti szelidség)	ének
2. „			„	nyelvtan	„
3. „			„	olvasás	„
4. „			olvasás	számtan	„
5. „			számtan	olvasás	„
6. 7. „			olvasás	számtan	„
1. oszt.			Háztartástan	számtan	irás (dictandó vagy fogalmazás)
2. „			Erkölcstan, (állatok iránti szelidség)	„	dictandó
3. „			„	„	„
4. „			„	olvasás	„
5. „			„	számtan	„
6. 7. „			„	olvasás	számtan

leányiskola leckerendje 1880. (Birmingham.)

Délután.

	Leckeidő	2—3.15	3.15	3.15—3.35	3.35—3.45	3.45—4.30
Hétfő	1. oszt.	varrás	Osztálykönyv bezárása	Szórakozás	betűzés v. helyesírás	írás (fogalmazás vagy dictandó)
	2. „	„				földrajz
	3. „	„				„
	4. „	„			„	„
	5. „	„			fejbeli számvetés	„
	6. 7. } „	„			„	számírás
Kedd	1. oszt.	varrás			fejbeli számvetés	számtan
	2. „	„			„	irkába irás
	3. „	„			„	dictandó
	4. „	„			„	„
	5. „	„			számvetés táblán	„
	6. 7. } „	„			„	olvasás
Szerda	1. oszt.	(2. 2.45) erkölcstan			(2.45—3.45) varrás	számtan
	2. „	„			„	dictandó
	3. „	„			„	irkába irás
	4. „	„			„	„
	5. „	„			„	„
	6. 7. } „	„			„	olvasás
Csütörtök	1. oszt.	varrás			fejbeli számvetés	nyelvtan
	2. „	„			„	másolás
	3. „	„			„	„
	4. „	„			„	„
	5. „	„			számvetés táblán	„
	6. 7. } „	„			„	számtan
Péntek	1. oszt.	irkába irás			betűzés v. helyesírás	olvasás
	2. „	olvasás				értelemgyakorl.
	3. „	„				„ „
	4. „	„			„	„ „
	5. „	számtan			„	„ „
	6. 7. } „	„			„	„ „

Az erkölcstani elvek tanítására a board ma is kiváló gondot fordít. 1879. augusztus havában elhatározta, hogy az education departementnek az isk. felügyelőhöz intézett egyik körlevele értelmében hetenként kétszer fél-fél órás leckéket tartat az erkölcstan elemeiből. A kisded-iskolában e leckék számát és tartalmát a főtanítónő szabja meg.

E leckék tárgya: szülők iránt való engedelmesség, becsületesség, igazságosság, szorgalom, mértékletesség, bátorság, szivesség, takarékosság, udvariasság, önzetlenség, állatok iránti szivesség, állatokkal való szelid bánásmód s több eféle erkölcsi kötelesség. E leckéket társalgásszerűen kell tartani, és a napi életből vett példákkal bőven illustrálni.

A board az állatok iránt tanusított szivélyes bánásmódért, pár év óta iskoláiba járó tanulóknak és növendék-tanítóknak több rendbeli díjat (az első díj egy ezüst érem volt) tüzött és osztott ki.

A házias szokások és erkölcsök terjesztésére azzal kivánt hatni, hogy öt iskolában leányok számára főzési tanfolyamot nyitott.

A kötelességérzet nevelését kivánta eszközölni: 1. a szorgalmas iskolába járásért osztogatott jutalmakkal, melyekből 5720-at adott ki, 2. az úgynevezett tiszteleti bizonyítványokkal (honour certificates), melyeket oly tanulóknak adott, kik az education department szabályzata értelmében egymásután 3 évig, évenként 350-szer jártak iskolába. Összesen 143 ily bizonyítványt osztott ki a fiúknak és leányoknak, melyeknek értelmében, a department az ily gyermekek következő 3 évi tandíját kifizeti. Megemlítésre méltó az iskolaszéknek azon intézkedése, mely szerint az iskolalátogatóknak szoros kötelességök a ragályos betegségeket bejelenteni, s az oly gyermekeket, kik azokat elterjeszthetnék, az iskolától visszatartani.

A kötelességérzet leghathatósabb nevelője maga a tanítói-kar, mely példás buzgósággal teljesíti kötelességét. Egy hideg novemberi esős, havas napon, mondhatnám a legzordonabb időben látogattam meg, a board derék jegyzője kiséretében a birminghami iskolákat. A förgeteges idő miatt minden iskolából hiányzott a tanulóknak legalább egyharmada, mert nem volt ez időjáráshoz alkalmas ruházatjok: ámde a tanítók, az összes tanítószemélyzet úgy helyén volt, mint a legszebb időben s mintha előretudták volna, hogy meglátogatjuk.

Az iskolai takarékpénztárakat 1876. elején engedélyezte a board, melyeket nem hagy merőben a tanítókra, hanem egy albizottsága utján igyekszik a tanítókat a takarékpénztári sok irodai (clerical)

munkától megmenteni. A gyermekek heti betéte egy pennyn kezdve fel egy shillingig. Egy tanuló betéte csak öt fontig terjed. A betevőktől az összegeket a tanítók szedik be, de minden egy fontnál nagyobb összeget, ha a tanuló úgy kivánja, postabankba az ő nevére tesznek be. Az így elhelyezett összegek minden 10 shillingen felül évenként $2^1/_2$%-ot jövedelmeznek.

Kezdetben minden iskolának külön kamatszámadása volt, jelenleg azonban a különböző iskolák betétei consolidálva, s a londoni takarékpénztárakkal kapcsolatban vannak.

1876. elejétől egész 1877. november végéig 15,804 betét volt, míg csupán 1878. isk. évben 10,152-re rugott a betétek száma. Tizenhárom iskolában 1876-on kezdve 419 fontot tettek be a gyermekek, mely eredménynyel a board takarékpénztári bizottsága nagyon meg volt elégedve. Hová tovább mind több-több iskola tanítói kara kér engedélyt a boardtól iskolai takarékpénztár nyitására, s a megkezdett uton haladva, remélhető, hogy rövid időn minden iskolának lesz penny-bankja.

Az iskolaszék sokat tesz az esti iskolák ügyében is. 1879. szeptember 1-én négy iskolában nyitott egy-egy penny heti tandíj mellett esti tanfolyamot fiúk és leányok számára. Az első hónapban sokan (1076) seregleттek az iskolába, kik azonban lassanként úgy elolvadtak, hogy november utolsó hetében csak 247-en maradtak. Az eredmény az előbbi évekhez képest még is kedvezőbb volt, mert míg pl. 1873/74-ben az esti iskolások legnagyobb részével, mint merőben tudatlanokkal az írást és olvasást az abc-én kellett kezdeni ; ez alkalommal a jelentkezők tekintélyes száma kielégítően tudott írni, olvasni, s feles számban voltak olyanok is, kik több elemi osztályt, sőt nehányan, kik az egész elemi tanfolyamot végezték. Minthogy az olvasás, írás és számvetés elemeit tanuló esti iskolások száma nagyon megapadt, a board szakbizottsága az esti tanfolyamok teljes átalakítását javasolta. Földrajzot, angol nyelvtant és irodalmat s angol történelmet és más hasznos tantárgyakat kivánnak befoglalni a tanfolyamba, melyeknek tanulására a bizottság helyes nézete szerint olyanokat kell serkenteni, kik az elemi iskolai rendes tanfolyamot végezték. A tervezet végrehajtása azonban megakadt, mert az ily terjedelmű esti tanfolyamokat kormánysegély nélkül fentartani nem lehet, ámde az education department a fenemlített tantárgyakból csupán az u. n. nappali iskolák 7—13 éves tanulói által felmutatott eredményekért fizet, s a 14—21 éves ifjakról, kik az esti tanfolyamokra jelentkeznek, semmit sem tud.

Ime ebből kitünik, hogy mily szűkkeblű a népiskolai törvény, illetőleg a kormány, mely mint a népoktatási törvény birálatakor említettem, jószívvel megnyitja erszényét, hogy a polgári- vagy középiskolai tantárgyakkal birkozó gyermekek fáradságát megjutalmazza; de mikor arról van szó, hogy 14—18, sőt 18—21 éves ifjakat rásegítsen, hogy, mondhatni érett elmével tanulják az u. n. rendkívüli tantárgyak, merőben begombolkozik.

A birminghami iskolaszék azonban eltökélte, hogy a kormányt szólásra készteti azzal az emlékirattal, melyet mult év végén az államsegélynek az esti-iskolákra való kiterjesztése ügyében az education department elé terjesztett.

A board iskoláiban általában kitünő rendet találtam, s azt tapasztaltam, hogy a tanítók egymásközti, és a tanító s az iskolaszék tagjai közti viszony a lehető legszivélyesebb. Mindenik fél egyiránt érzi és tudja, hogy csak vállvetve s egybehangzó munkával lehet a társadalom alsóbb osztályai nevelését és emelését eszközölni.

Jelenlétemben a tanítónők közül többen tartottak értelem-gyakorlatokat, melyek arról tanuskodtak, hogy szakmájokban egészen otthon vannak. Különösen nagy ügyességöket tapasztaltam a kérdezgetésben, magyarázatuk alkalmával a gyermekek elméjéhez mért illustrálásban. Tiszta és szabatos beszédjök azt mutatta, hogy kétszer meggondolják, míg egyszer valamit kimondanak; s nagyon helyesen, a növendékek beszéltek legtöbbet a tárgyakról, de nem ők. A gyermekek a tárgyakat megfigyelték, ők e megfigyelést útba igazították, vagy ha kellett, hiányait kipótolták. A lecke végén az ismertetett tárgy főbb vonásait a gyermekekkel ismételtették.

Egyik tanító, beléptünkkor, a földrajzot tanította. Érdekesen illustrálta a harmadik osztályban levő 8—9 éves fiúknak a fokot, földszorost, félszigetet, szigetet és öblöt. Maga mellé állított egy fiút s a többieket kérdezte, hogy a karja, lába és orra a szárazföld micsoda részéhez hasonlít (fésziget, fok). Szintén ily módon illustráltatta a földszorost a nyakkal, tengeröblöt a tátott szájjal, szigetet a szemmel stb. Csak ez illustrátiókra következett aztán a szigetek, félszigetek, tengeröblök, fokoknak stb. a térképen való kiválogatása s utóljára az értelmezések (definitio), melyeket táblára írt és együttesen többször ismételtetett. Több tanító megjegyzése szerint a fiúk jobban szeretik a földrajzot, mint a nyelvtant, ellenben a leányoknál ez utóbbi a kedveltebb tárgy.

Egy másik iskolában a tanító második osztályosoktól kérdez-

gette az olvasmányban előforduló főneveket, igéket és mellékneveket. Nehány fiú igen helyesen felelt, de többen meglátszott, hogy nem jártak rendesen iskolába, s hogy az iskolamulasztásnak sokkal nevezetesebb nyomai maradtak fejökben, mint az osztály-naplóban. A tanító tele volt panaszszal a gyermekek értelmi foka csekély volta és otthonjuk ártalmas befolyása miatt. Másfelől — mint mondá — a miatt is sokat kell küzdenie, hogy az a gyermek, a ki 3—4 hónapig egy iskolában volt, s aztán szülői költözködése miatt pihenőt tartott, ha az ő iskolájába jő, kénytelen ugyanabba az osztályba sorozni, a hol aztán (talán az isk. év 7 hónapja leltelte után) egy magasabb osztály munkájához fog, s elkezd dolgozni, illetőleg sántikálni oly fiúk társaságában, kik már 7 hónapja tanulják azt a tárgyat, melytől ő régen elmaradott. A tanulóknak ez a folyton-folyvást tartó költözködése (migratio), mint elébb említettem a School board iskoláiban 10,000-nél többre megy s egyáltalán nem csuda, hogy ha az iskolai népességnek ez a meg nem szakadó apálya és dagálya az iskolai munkálkodásban, vagy mondjuk gondolatmenetében és érzületében hasonló félbeszakítással jár (the influx and efflux of this ever restless stream of mind and thought — mint a board jelentése mondja). A tanítók nagy része azzal igyekszik segítni a bajon, hogy a legmechanikusabb eljárással, vagy magoltatással (by dint of grinding) kényszeríti az ily sántikálókat a rendes iskolábajárók soraiba. Természetes, hogy a vizsgálatok alkalmával ezek rakásra hullanak, s miattok nemcsak a tanítók és az iskola, hanem az adózó polgárok is szenvednek, mert számuk a rendes tanulók közül kitöröltetvén, az iskola annyival kevesebb államsegélyben részesül.

Nem hagyhatom említés nélkül azt a kellemes tapasztalatot, mely szerint a board egyik iskolájában közép-számmal véve 5 éves gyermekek a Solfa rendszer szerint csinosan, az elemi osztályokban pedig ugyancsak szabatosan énekeltek.

A rendkívüli tantárgyak közül az angol irodalmat, mathesist, állat-élettant, természettani földrajzot és háztartástant választották a tanulók, s az iskola felügyelő által tartott vizsgálaton nevezett tárgyakból 444-en mentek át. A leányok 20 iskolában tanulták rendesen a női kézi-munkát.

E város school boardja ismertetésében épen azt hagytam utoljára, a miért angol királyság szerte a legszabadelvűbb iskolaszék hirében áll, t. i. a vallásoktatásnak, illetőleg a bibliaolvasásnak sokáig, 1879. decemberéig való mellőzéséért.

Az Angolországban történt eme „hallatlan“ szabadelvű intézkedés megértésére tudnunk kell, hogy mind Chamberlain a board régebbi, mind Dixon, a jelenlegi elnöke, a „Liberation Society“ tagja, mely társaságnak célja az állam és az egyház közti szoros kapcsolatot megbontani, s egyátalán kieszközölni, hogy az állam, mint olyan semmilyen vallásos munkát ne végezzen. Másfelől a board mindkét említett tagja vezérszerepet visz a National Education Leagueban, melynek célja a felekezet nélküli iskolázás terjesztése. Nagyon természetes, hogy az a testület, mely ily meggyőződésü férfiakat választ elnöknek, nagyrészt oly tagokból áll, kik teljességgel helyeslik az imént említett két célt. Mind a mellett a szólásszabadság hazájában, a biztosra vett többség mellett sem volt könnyű munka a községi iskolákból a bibliaolvasást kihagyni. Napokig tartó heves és szerfölött érdekes viták folytak le 1872. április, május és junius havában, míg a javaslatot törvénynyé emelték. Hat évi tapasztalat után elvégre is a társadalmi csend és béke helyreállítása végett jónak látták mult év végén a bibliaolvasást az iskolába bevinni, s ezzel az erkölcsi oktatáskörét kiterjeszteni. A board régi rendszabálya felállításakor abból a meggyőződésből indult ki, hogy „az észen alapuló erkölcstan minden értelmes lényre nézve egy és ugyanaz, bármilyen szinezetű legyen vallásos hitök. Az az igazán *természetes és általános*, azaz az emberi természethez mindig és mindenütt találó.“ [1]) Az iskolaszék ez intézkedésével nem azt mondotta ki, hogy a vallásoktatásnak egyáltalán meg kell szünni, hanem azt akarta elérni, hogy a vallásból az erkölcstani — mindenkire nézve egyforma elem — maradjon az iskolában, s a többit végezzék a felekezetek lelki pásztorai, mint legilletékesebb tanítók. Azt hitték, hogy így az iskolai erkölcsi oktatás bővülni s egyszersmind a tisztán vallásos oktatás javulni fog. Ugyancsak a School board a községi iskolák helyiségeit eleitől fogva jó szivvel átengedte vasárnapi iskolák tartására, s közülök tízben vasárnapi iskolázás, bibliaolvasás, sőt esti vallásoktatás is volt. Csak a hatalmas és Birminghamban is a legnépesebb felekezet, az angol egyház papsága egy része utasította vissza az ajánlatot, abból az elvből indulva ki, hogy ha a bibliát nem tagadják meg a betegtől, ha a haldoklóágyánál olvassák, hogy ha az az angol szabadságnak magna chartája, — miért utasítnák ki az iskolából, s miért ne tennék minden tanulónak legkönnyebben hozzáférhetővé? Ez mind igen helyes; de az ismét más kérdés, hogy

---

[1]) *Elements de Moral Universelle*, par G. Tiberghien, Bruxelles, 1879. 7. l.

az immel-ámmal és kellő magyarázat nélkül történő bibliaolvasásból mennyit épülhet a gyermek gyenge értelme. Az ily tanítás a fölületesség minta-képe, s ennél bizonynyal több kell a merőben egyháziatlan alsóbb osztályoknak (unchurched masses). Ha az angol egyház papsága az ily szellemi morzsalékkal megelégszik, ezzel arról tesz bizonyságot, hogy erős hite van a csudatételben. Vele szemben az iskolaszék azt akarta, hogy a hatalmas egyház papsága vegye kezébe az elhagyott tömeg evangelizálását, s mert e munkában tízszerte nagyobb nyeresége lesz az egyháznak, mint a mennyit az iskolából kihagyot biblia-olvasással netalán elveszítene. Az angol egyház főpapjai között is akadt egy-kettő, ki a Birminghamban Leaguenak igazat adott, és secularizaló elvét egészen helyeselte. A manchesteri püspök egyik egyház, kerülete gyülésén, e kérdésre vonatkozólag egyebek közt 1872-ben ezt mondá: „ha saját meggyőződésünkhez hivek maradunk, ha egyházainkban a vallásos nevelés emlegetésének van valami értelme s nem szófia beszéd: úgy bizonynyal nekünk, mint iskolatanítóknak és igazgatóknak elég széles hatáskörünk és bő alkalmunk marad gyermekeinket azokra az egészséges vallásos tanokra oktatni, melyeket rájok nézve legidvességesebbeknek tartunk.[1]) E mellett tagadhatlanul megmarad az iskolai rendes tanításnak is valláserkölcsi hatása. Hiszen ki birná az értelem és erkölcs körét egymástól teljesen külön választani. „Képtelenség azt hinni, — monja Harrington észak-amerikai tekintélyes iskolafelügyelő, — hogy az alatt az 5—6 óra alatt, míg naponként a gyermek értelmét stafirozzuk, természete többi része édes semmit nem tevésben marad. Erkölcsi természetök szakadatlanul és okvetetlenül kapja a tisztító vagy piszkító benyomásokat. Az iskolai élet állandó feltétele, számtalan reménye és félelme, küzdelme és törekvése, öröme és szenvedése, az olvasókönyvek szelleme, s mindenek fölött a tanító példája, fegyelmezése, hangulata és jelleme megannyi nevezetes ok, melyek a gyermek jellemére minden percben hatnak, s rá építő vagy romboló befolyásúak. Mily dicső alkalom iskoláinknak ez a naponkénti öt—hat tanítási órája a gyermek erkölcsi nevelésére.“ [2])

A birminghami School board a 70-es években évenként középszámban 120 ülést tartott, ideértve a bizottsági üléseket is; 1879-ben

---

[1]) *The Struggle for National Education, by* J. Morley, London, 1874. 90. l.

[2]) *Adresses and Proceedings of the National Education Association.* 1873. Peoria, Illinois, 223. l.

94 bizottsági s 14 közgyűlést, összesen 108 gyűlést tartott. A board 15 tagból áll, kik közt csak egy nő van. Működése eredményéről elmondhatni, hogy tengerpénz mellett, óriási erőfeszítéssel végzett munka gyümölcse.

VIII. FEJEZET.

A községi és önkénytes iskola [1]) (School board-, Voluntary School.)

Az iskolaszékek és az általok nyitott iskolák áldásos hatását ma már nem sokan vonják kétségbe. A népoktatási törvénynek egyik karja bizonyosan az iskolaszék. És itt önként kinálkozik az alkalom a községi és az önkénytes iskolák összehasonlítására, a melyből mí is érdekes tanúságokat vonhatunk.

A községi iskola előnye, hogy teljesen független a parochialis gépezettől. Nem függeléke egy nagyobb testnek, hanem maga is önálló test; munkáját nem többfelé irányuló figyelem vezeti, hanem egy testületnek egy célra irányzott szeme.

A parochiai tanítókban sokszor oly arravalóságokat vagy ügyességeket keresnek, melyekre az iskolaszék egyátalán nem gondol. Innen van, hogy az önkénytes iskolákban igen sokszor megfeneklik egy különben nem arra való, vagy kivénült tanító, a ki még a parochiaban kielégítő szolgálatokat tehet. A tanítói állomás valóságos javadalmazott érdek, „vested interest“, mely sokszor akadálya lesz a haladásnak.

A legjobb fajtájú önkénytes iskolák igazgatása bizonyosan van oly jó, ha nem jobb, mint a községi iskoláké; de a másod- és harmad rendű iskolák igazgatóságainál az apathia és közönyösség félreismerhetlen jeleivel találkozunk. A községi iskola mindig nagyon szigorú az iskolafelügyelő és a kormány birálatában. A kormány jelentését tüzetesen megvizsgálja, mert az isk. jövedelem tekintélyes része a vizsgálatokon átmentek számától függ; úgy szintén a kormány, vagy iskolafelügyelő minden általa kiállított bizonyítványt nagyon megmérlegel, mert tőle függ az okmány tulajdonosának jövője. A java önkénytes iskolákban ugyanily éberség nyilvánul, de nem mindenik-

---

[1]) Minthogy az iskolaszék nyitotta iskolát első renden a közadóból tartják fenn, legcélszerűbbnek láttam a School board schoolt magyarúl községi iskolának nevezni.

ben. Az iskoláról való jelentést néha merő formalitásnak tekintik, s ha nem kedvező, úgy sem nagyon törődnek vele; a tehetetlen tanító továbbra is megmarad, s a tehetetlenségéről szóló megjegyzést az iskolai levéltárban feledik.

A községi iskola nevezetes előnye az is, hogy helyiségei kényelmesebbek, s a tanulás céljára alkalmasabbak. A községi iskolákban sem a levegővel, sem a világossággal nem fukarkodnak, ellenben az önkénytes iskolák mindkettő tekintetében sokszor igen szegények.

A községi iskolában végzett munka is (az okleveles tanítók tulnyomó számánál fogva) szabályosabb és korrektebb. Más dolog, ha például az első osztályt okleveles tanító, és ismét más, ha egy gyalulatlan monitor tanítja. Igaz, hogy némely önkénytes iskolában kétszer annyi tanuló tudja a földrajz elemeit, tud prózát és költeményt folyékonyan olvasni, mondatot elemezni stb., mint például London némely községi iskolájában; ámde nem szabad feledni, hogy a board school új iskola, s hogy tanulóit a legszegényebb és legelhanyagoltabb társadalmi rétegekből szedi.

A községi iskoláknak gyenge oldaluk az is, hogy bennök a főtanító irodai munkával (clerical work) nagyon el van halmozva, a mi sok idejét rabolja el a tanítástól, s sok erejét a nevelői munkától. Elidegenedik ez által a tanító iskolájától, s iskolamester helyett puszta igazgató (superintendent) lesz. Az igazgatás jó dolog, de az *iskolamesterség* (school *mastery*) még jobb.

A községi iskoláknak az is gyengéjök, hogy tanítói személyzetök szakadlanul változik, mert nagyrészt ifjú okleveles tanítókból áll, kik mindig jobb állomásokra vágynak. Aztán a tanító-növendékeket egyik községi iskolából a másikba csak úgy hányják, vetik. A tanítóknak ez az ide-oda rakása (shifting) komolyan bevág az iskola életébe. Gyengíti a tanító-személyzet közti köteléket, s szerfölött ingadozóvá teszi a tanítást és a tanítás eredményét. Az önkénytes iskolákban igaz, hogy néha csekély számból áll a tanítói kar, de sokkal állandóbb, s ez állandóság pótolja a számot s biztosítja a tanítás sikerét.

Az önkénytes iskolák jövője nagyrészt attól függ, hogy igazgató testületeik mennyire lesznek hajlandók hiányaikat pótolni, tanító-testületeiket nevelni, s egyátalán az eddigi szinvonalon felülemelni. Való hogy nem rendelkeznek a községi iskolák tele erszényével, de más tekintetben körülményeik elég kedvezőek. Tagadhatatlan, hogy a községi iskola eddigelé is jó hatással volt az önkénytes iskolák (voluntary schools) emelésére. „A létért küzdés oly nagy egynémely önkény-

tes iskolában — úgymond a breconshirei iskolafelügyelő — hogy minden fillért a tanítók fizetése javítására fordít; azonban elfelejtkezik az új könyvekről, tanszerekről és szerelvényekről. Minden esetre az új iskolai könyvek és tanszerek segítségével a tanító sokkal több eredménynyel taníthatja a rendes és rendkívüli tantárgyakat.“ [1]) A községi iskola az önkénytes iskolának a mondottak szerint nem ellenséges, hanem munkára és haladásra serkentő társa. Versenytársak, kiknek munkája egymást kiegészíti.

Legáldásosabb hatásúak az iskolaszékek a társadalom alsóbb osztályaira. A kényszer-iskolázás végrehajtása a községi iskolákra van bizva, melyek tisztviselőikkel (visitors), s legkivált az útszéli gyermekek neveltetésével, a társadalom legalsóbb rétegeit is hova-tovább mind inkább eltöltik az iskolázás szükségessége érzetével. A községi iskolák hatása e tekintetben ép, mint a napé kettős : a szülőket felmelegítő, a gyermekeket felvilágosító. A szegény gyermekek mind jobban-jobban hozzáédesednek az iskolához s a „Schil Brod“ a család körében szintoly közbeszéd tárgya, mint a „milk“ vagy a „porridge“.

Ha azokat a lézengő és koldus gyermekeket tekintjük, kiket az iskolaszékek hivatalnokai az utcákról, kerítések mellől, korcsmákból s más kétes jellemű helyekről a munka-, javító- és hajó-iskolába tereltek : bátran elmondhatjuk, hogy azok az utcák biztonságának és a társadalom sörpredéke tisztításának kitünő gépezetei. Egy-egy hajó- vagy munka-iskola, minő pl. a Seven Dials School Londonban, hol a legalsóbb osztályú szemeten szedett gyermekeket találjuk, valóságos csudákat mivel — a vizet borrá, a koldusnép nagy részét értelmi és erkölcsi kisbirtokossá változtatja.

Mióta az iskolaszékek működnek, a nagyobb városokban a zsebvágókra rosz idők járnak, mert az ilyes mesterségre alkalmazható és rendszeresen tanítható gyermekek száma mindennap apadóban van. A londoni iskolaszék 1878-ban kilenczedfélszáz gyermeket küldött munka-iskolába; működése 9 éve alatt pedig összesen 3188-at. Az ez iskolákból kikerült fiúk 83%-da és a leányok 79%-da viselte jól magát.

Az iskolaszék által angol királyság szerte nyitott bejáró munkaiskolák (Day Industrial Schools) menedéket adnak egy-egy 4—5 gyermekes szegény özvegy gyermekeinek, ki kénytelen a nap legnagyobb

---

[1]) *Report of the Committee of Council on Education.* London, 1879. 675—76. l.

részét kenyérkereső izzadságos munkára fordítni. A nevezett intézet hányszor meg nem menti a gyermekek testi és erkölcsi életét. Ha az iskolaszékek e nemű működéséhez hozzáveszszük azt is, hogy az iskolakerületekben a vakok és siketnémák oktatásáról is gondoskodnak, e humanus oldala bizonyosan van oly értékű, mint az iskolalátogatást eszközlő, különben nagyon fontos munkakörük Mondhatnám, hogy munkásságuknak emez a csont, amaz a vér rendszere. Ez az, a mi a községi iskolát hatványozott értékű voluntary schoollá teszi, mely a puszta officialismust a humanismussal összeforrasztja. A kik azt állítják, hogy az iskolaszékek működéseiben nincs személyes elem, azokat legfényesebben megcáfolja ez a két vonás, mely a boardokat a társadalom legrókonszenvesebb testületeivé teszi.

Nagy igaza van annak az iskolabarátnak, a ki az iskolaszék nyitotta elemi iskolákról így nyilatkozik: „a hol egy községi iskola megnyilik, bizonyos, hogy a nép szokásai átalakulnak; a gyermek más arculatot ölt, úgy, hogy utóljára a szüle megszégyenli magát; a rend és tisztaság uralkodóvá lesz, s az addig elhanyagolt gyermekek sok más tekintetben is erkölcsi szakásaikkal a civilisatió terjesztői lesznek. Valóban az iskolaszékek többet tesznek a néptömegek emelésére, mint minden emberbaráti jóindulat és intézmény együtt véve.“ [1])

Vegyük hozzá a mondottakhoz azokat az alapítványokat és ösztöndíjakat, melyeknek megteremtésében az iskolaszékeké az oroszlánrész. A londoni iskolaszék rendelkezésére több rendbeli (1878-ban harminchárom 30—40 fontnyi évi) ösztöndíjt bocsátottak a különböző társaságok és céhek, melyekkel a szegény, de tehetséges fiúk polgári iskolai taníttatását eszközli. E példát más városok is követni kezdették. Manchester városa tizenöt 10—10 fontos alapítványt tett az elemi iskolát végzett növendékek számára. A boardok ez új forrásokon kívül régi kiapadt, vagy betemetett forrásokat is újból megnyitottak. Oly iskolai alapítványokat, melyeket a kezelők időjártán egészen más célokra használtak, a parliament intézkedése útján fölelevenitettek és eredeti céljokra fordítottak. A boardok valóságos bizalmi intézetek e tekintetben; maga a kormány is felhatalmazza nagy törlesztési kölcsönökre, a mely bizalmat különben semmiféle magán, vagy felekezeti színezetű egyletre nem ruházhatna.

Ha az iskolaszékek működése csupán mechanikai volna, bizo-

---

[1]) *School board for London, Statement* by Ch. Reed. 1-st oct. 1879. 7. l.

nyosan félve-félnének tőle az angol társadalom jobbjai; az a nevezetes körülmény, hogy a társadalom lelkesebbjei vágyva-vágynak az iskolaszékek tagjai lenni [1]) (Londonban: Reed K. [régebben maga Huxley is], Rodgers Magnus F., Lucraft B., Westlakené asszony, Simcox Edith jeles írónő stb. Leedsben: Buchtonné asszony (szintén írónő), arra mutat, hogy ez állást értelmi és erkölcsi munkaerejök kifejtésére nagyon alkalmasnak találják.

IX. FEJEZET.

A tanítás tárgyai és módszerei. Iskolai könyvek és egyéb taneszközök.

I. Kisded- iskolák. A kisdedek iskolázása Angol-Skótországban meglehetősen el van terjedve. Ez intézetek közös vonása, hogy több bennök a tanító, mint a nevelő elem: nem népiskolai munka előkészítői, hanem elsőbben is az 1-ső elemi osztály képviselői. Az olvasás, írás és számvetés rendes tantárgyaik közé tartoznak. A Fröbel féle gyermekkerti foglalkozások kétségkívül elevenítő hatással voltak ez intézetekre, mert több dolgot adnak a kéznek és szemnek, s kevésbé erőltetik meg az elmét, mint a száraz értelemgyakorlatok. Sajátszerű, hogy vannak a legtekintélyesebb iskola-felügyelők közt is olyanok, kik az olvasást, írást és varrást okvetlenül a kora gyermekkorban akarják megtaníttatni. „Az olvasás és írás mesterségét — úgymond Fitch — a gyermekkerti játékok alakjában észrevetlenül el lehetne a kisdedeknek sajátítni, még mielőtt a kisdedek zsendülő ítélő tehetségét az angol nyelv szabálytalanságai kétségbe nem ejtik. Efféle rendszeres gyakorlatokat a papírhajtás és szilánkfonás mintájára lehetne készíttetni, melyeknek, ha a gyermekek varrásra és kötésre való hasznát észrevennék, sokkal könnyebben tanulnák." [2]) Kisded-iskolákban legtöbb időt az értelemgyakorlatokra fordítnak ugyan, de minthogy, kivált a vidéken gyakran oly tanítókat alkalmaznak, kik az elemi iskolában

[1]) Londonban létemkor, 1879. nov. 23-át megelőző 4—5 hét alatt nagygyülésezések folytak, hol az iskolaszéki jelöltek programmbeszédeiket tartották. E gyüléseken a tudomány és irodalom tekintélyes tagjai (Abbott, Hughes Tamás stb.) elnököltek, s mellettök nagyszámú bizalmi férfi és nő tartott ajánló-beszédeket a rendesen nagyszámú választókhoz.

[2]) *Report of the Committee of Council on Education.* London, 1879, 555—6. l.

sem bírnának jól tanítni, igen természetesen silány lesz az eredmény. Az értelemgyakorlatoknak nem az a céljok, hogy az emlékezetet száraz adatokkal tömjük meg, hanem hogy az értelemnek, a megfigyelésnek és összehasonlításnak oly gyakorló eszközei legyenek, mint a szinek a látásnak, a zenei hangok a hallásnak. „Faire que vos élèves aient la tête bien faite et non bien pleine.“ Montaigne e talpraesett principiumát aranybetükkel kellene minden kisdediskola homlokzatára felírni. A mint Buisson (F) helyesen mondja, az értelemgyakorlat nem egy tárgy*ról*, hanem egy tárgy *által* tartott lecke. Megtanítni a gyermeket, hogyan lásson és fogjon fel értelmesen, hogy figyelmével hogyan keressen és találjon fel valamit: ez az értelemgyakorlatok titka, s nem az a közgyakorlat, mely a falusi gyermekek szemei elé állítja a tehén képét, hogy róla megtanulják, a mit már régen jól tudnak, hogy a tehénnek két szarva van, tejet ad, hogy a lúdnak két lába van stb. Az ily leckék a gyermekek nagy kiváncsiságát lehütik, s éles látását megtompítják. Szemök meggyengül, figyelmök megrövidül; nem bírják a tárgyak főbb vonásait meglátni, és kiváló tulajdonságaikat megfigyelni. Az ismert tárgyak közlésének nem lehet más célja, mint a gyermekek mindennapi tapasztalatát új értelmi formába öltöztetni, szótárát s vele együtt értelmét is bővítni.

Az értelemgyakorlatokra igen értékesek azok a táblák, melyeket Morton k. a. City Roadi gyermekkertjében láttam. [1]) E fali táblák arra valók, hogy az állat-, növény- és ásványország különböző egyedei és tárgyai hasznait és tulajdonságait szemléltessék. Feldolgozatlan és gyárilag feldolgozott cikkek, továbbá ásványok, jegecek és metszvények vannak e táblákhoz csatolva. Az egész gyüjtemény (összesen 48 tábla) [2]) egy érdekes és tanulságos gyémánt kiadású iparmuzeum.

A számvetés elemeibe bevezető taneszközök között első renden kell említenem azokat a számrajzokat, melyeket kisded-iskolák és gyermekkertek számára Sonnenschein és Nesbitt szerkesztettek. [3]) Összesen 14 táblán mutatják be a számokat egész 12-ig. Az egyes és kettős tábláján van *egy* orrszarvú, *egy* szem, *egy* cípő, *egy* láb, *egy* madár képe; alant *két* szem, *két* szarv, *két* cípő, *két* macska stb.; a 3-as

---

[1]) *Oliver and Boyd's object-lesson lards.* Edinburgh et London, Simpkin, Marshall and Co.

[2]) Ára 3 guinea (31 arany frt).

[3]) *Number Pictures for thi Nursery Infant School and Kindergarten* London W. Swan-Sonnenschein et Allen. Ára 7½ shilling (1 sh. 20 kr. aranyban).

tábláján: háromszínű zászló, háromlábú szék, egy háromlevelű lóher stb.; a 7-es tábláján a göuczölszekér (hét csillag), a hét napköre; a 6-as tábláján a különböző hópehely-jegecek stb. Minden számegységet legalább hat színes tárgyon szemléltetnek, s aztán jőnek a színes kockákkal való kirakások különböző combinatiókban. [1]) Fokozatosan vezeti be a gyermeket a tér és idő viszonyai (a nappal tizenkét órája, a hét napjai s az esztendő hónapjai) felfogására.

Mind a számrajzok, mind az úgynevezett arithmometer arravalók, hogy az intuitiv módszert honosítsák meg. A számrajzokból a növendékek játszva megismerik, szerkesztik és felbontják a különböző mennyiségeket. Minden táblán egyszersmind az 1—10. terjedő számoknak többféle combinatiója látható.

Az arithmometer banyolultabb. Három különböző nagyságú szekrényből áll, melyek közül az elsőben *a)* 100 centimeter köb van, melyek az *egységek* képét viselik; *b)* 20 pálcácska, mindenik egy-egy decimeter hosszú, szélessége és magassága egy-egy cm., közülök egy a tizeseket képviselő tiz egyenlő részre van osztva; *c)* egy négyszegű deszkácska, mely 10 pálcára van osztva.

A második szekrényben 10 deszkácska van. A harmadik szekrényben oly rúdak és deszkák, melyek 10 és 100,000 egység képviselői. A teljes készülékkel Sonnenschein az egész számtant meg akarja tanítni, kivéve a legnagyobb közösosztó és a legkisebb közöstöbbes kikeresését. [2]) A gyermek az e készülékek utján megfigyelt számviszonyokat és műveleteket nemcsak könnyen megérti, hanem állandó sajátjává is lesznek.

A rajztanításra szintén a legjelesebbek közé tartozik következő két kézikönyv: The Kindergarten Manual of Draving by N. Moore és Paradise of Childhood by E. Wiebe, 75 kőre rajzolt táblával. [3]) Ez utóbbi Fröbel gyermekkerti adatait (Gifts) nagy szerencsével használja fel egyfelől a rajzra, másfelől papír- és gyöngy-munkákra, melyekkel a gyermeknek nemcsak látását, hanem a tárgyak arányaira, a vonalok symmetriájára, a színek harmoniájára való gyors felfogását is kifejti.

---

[1]) E fali táblák, elmés szerkesztésökért, az 1878-iki párisi kiállításon ezüst érmet nyertek.

[2]) Az egész egyszerű és gyakorlati arithmometer ára k. b. 15 frt. Belgiumban Tecqmenne-nek van e fajta és olcsóbb készüléke, nálunk Brassai készített, s talán használt is ilyet.

[3]) Továbbá *The Abc of Arithmetic* u. a. szerzőktől. Mind 3 mű a most említett kiadó sajátja.

Ha e színes táblákhoz hozzáveszszük a kisdedek illustrált olvasókönyveit és a bennök foglalt párbeszédeket és történetkéket: eszünkbe jut Vittorino Da Feltre *casa jocosa*-ja, s egyszersmind Ruskin az aesthetikus, a ki szánalamra méltónak tartja a szerencsétlen községi iskolai gyermeket (School board child), a ki ki van zárva az álmodozás és költészet országából, s a kit igen korán elvadítanak és tompítanak a paragraphusok meg formulák. Az ily gyermek — úgymond Ruskin — éveit oly szomorúan tölti, mint az a rege, melyet senkinek el nem mesélnek. De ha Ruskin láthatná azokat a csinos iskola-termeket, melyekbe a gyermekek összegyűlnek, az ő kedvesen színezett és fényes képeiket, élénk és változatos testgyakorlataikat, a járásban és unisono éneklésben való nagy kedvtelésöket, s mindenek fölött az olvasókönyvekben lévő mesés történeteknek, és a derék tanítók élénken leíró leckéiknek képzeletökre való hatását, bizonynyal megváltoztatná véleményét." [1])

Igaz, hogy e képek, ragyogó színek, a gyermek-versikék és tündérszerű mesék igéző hatásuak a kisdedekre, s kivált a mesék — mint Bain mondja — „csupán az érzelmi élet kedvtelésére valók, melyekkel nem oktatásra törekszünk, hanem az emotiók megitatására." Ámde nem az érzések teszik-e a kisdedek élete legjava részét; s ha igen, nem kell-e azoknak mindennapi táplálékáról gondoskodnunk? A képzelő erő foglalkoztatása nem amolyan fényűzési oldala az életnek, mint a hogy Spencer H. hiszi, hanem oly szükséglete természetünknek, melyet mindennap jól tartunk, vagy az izmok ama munkájával, melyet játéknak hivunk, vagy az agyvelő olyatén játékával, melyet egy Arany, Petőfi vagy Milton költészete szerez. A képzelet, e bennünk alvó tündér, mindennap felkél s új foglalkozást kér.

A gyermekkertek tanítása módszerének javításán nem keveset fáradozott s fáradozik még mindig Heerwart és Shirreff k. a. Mindketten sokat tettek és írtak annak a kimutatására, hogy a gyermekkerti foglalkozások mikép készítnek elő az élet komoly tanulmányaira, s hogyan látszik meg a közép- és felsőbb-iskolai munkán a színes lapda, henger és kocka hatása. Heerwarth k. a. Fröbelnek abból az elvéből indul ki, hogy az élet különböző szakai, egy és ugyanazon láncszemei, melyeket nem szabad egymástól úgy elválasztanunk, mint a hogy az ifjút az aggastyántól megkülönböztetjük. Az iskolai élet különböző

---

[1]) *Blue Book* (*Report of the Committee of Council on Education*) for 1878—9. 554—5. l.

szakai szintén oly egészet alkotnak, melyben az első oktatás, közelebbről véve a gyermekkert hatását a szellem különböző köreiben számokkal ki lehet mutatni, mint a hogy Portugall k. a. genfi kisded-iskolai felügyelő synoptikus tábláján a gyermekkertnek az egyetemi, műegyetemi és művészeti tanfolyamokkal való egybefüggését kimutatja. [1])

Mindez papiron igen szép, de csak úgy valósítható, ha a legjelesebb tanítók veszik kezökbe a kisded és elemi iskolák vezetését. Az iskolafelügyelők évi jelentései azonban e tekintetben épen nem kecsegtetők. Nagyrészt azon panaszkodnak, hogy az iskolai munkának az a része, mely a legtöbb nevelői ügyességet, tapintatot, béketürést és ismeretet kiván: készületlen, tapintatlan kezdők kezébe kerül. Innen magyarázható az az országszerte hangzó panasz, hogy a gyermekek nem tudnak értelmesen olvasni.

II. Olvasás. Első renden tekintetbe kell vennünk, hogy maga a mechanikus olvasás megtanulása töméntelen idejét és erejét veszi el tanítónak és tanulónak. Nálunk a gyermek rövid félév alatt megtanul közönségesen olvasni, míg az angol gyermek az olvasással és betűzéssel éveken át elvesződik, s még akkor is sok megakad köztök, a ki jól betűzni nem bír. Ha meggondoljuk, hogy pl. a következő szókban: fame, fat, far, fall, ware, was, az *a* önhangzónak hat különböző hangja van, hogy az *o* is öt-hatféleképen hangzik, az *ou*-nak pedig épen hét különböző hangja van; ha még a szókban levő tömérdek néma-betűket is figyelembe veszszük (pl. e szót *which* dobbl-ju-écs-aj-szí-écs-nek betüzi, de *wic*snek mondja ki): még az az állítás sem fog tulzottnak látszani, hogy maga az olvasás és betűzés elegendő arra, hogy a tanító és tanuló közti bizalmas viszonyt megrendítse. A betűzés az angol népnevelés sárkánya (educational dragon). [2]) Ha a tanító nem bírja a leghelye-

[1]) *Synoptical Table showing the connection between the Kindergarten and the School by A. de Portugall, Inspectress of Infant Schools, Geneva.* London, W. Swan-Sonnenschein.

[2]) Az angol orthographia és kiejtés oly nagyon különbözik egymástól, hogy kitűnő nyelvészek szerint azokat a szókat, melyeket különféleкép lehet hangoztatni, az igazi kiejtéstől lehető legeltérőbb módon kell leírni. Sheridan az angol nyelv egyik szótárírója mondja: „a legrégibb hierogliphek, vagy a legmesterségesebb jegyek a laikusok előtt nem birták jobban eltakarni az érzelmeket, mint ahogy irott nyelvünkben a betűzés (orthographia) elrejti szavaink igazi kiejtését a nagy tömeg előtt." E mondást eléggé igazolja az a tény, hogy Angolországban — a British Quarterly Rewiew szerint — 1846-ban közel fél millió ember saját nevét betűzni, s több mint öt millió az anyanyelvét olvasni és írni nem birta.

sebb módszert választani, az olvasástanítás valóságos favágás „mechanical drudgery," mely magyarán mondva annyit tesz, hogy az angol olvasásban levő *chinai* elemek a tanító nyakára nőnek. A tanítók azzal akarják e bajt kikerülni, hogy az olvasókönyveket betanítják a kisdedeknek, kik kis könyvecskéiket jól tudják, de bármely más könyvben fennakadnak. [1]) Az education department e miatt utasította az iskolafelügyelőket, hogy az iskolákban ne olvassanak a gyermekek több ízben egy könyvet, s ügyeljenek rá, hogy minden osztálynak legalább két rendbeli olvasókönyve legyen. Sok iskola eleget is tett e rendeletnek s a második rendbeli olvasókönyvet is forgatják a gyermekek, de bizony sok helyt hozzá sem nyulnak, mert azt mondják „igen nehéz." [2]) A department lordjai kimondották, hogy „a gyermekek olvasni a tanító kiejtése és hangnyomatéka utánzásával tanulnak," s mit tesz e részben akárhány tanító? Több iskolafelügyelő jelentése szerint a gyermekek hangosan kiabálva mondják utána a tanítónak a szájából kijövő szókat, s mikor aztán a betűzésben vagy kimondásban nehány percnyi kiabálással egy-egy lapnak a végére jutottak, újból elől kezdik tele torokkal a míveletet, s ugyanazon módon többször leörlik azt a részt, míg utóljára hangjok elhal s az olvasás dünyögéssé válik (mumble and stumble). E gyakorlatokból az igazán lényeges részt kihagyják, s a gyermekekben egyátalán nem költenek fel érdeket a lecketárgy iránt, s kellő magyarázattal nem kisérik, se meg nem próbálják, hogy vajon mennyire értik a gyermekek, a mit együttesen annyiszor elfujtak. [3]) Sok tanító úgy beleélte magát az olvasás gépies tanításába, — úgymond egyik kiváló iskolafelügyelő — hogy igen

---

[1]) Innen az a sajátszerű tünemény, hogy néha oly tanulók, kik pár osztályon áthatoltak, a következő tanszakig nagyrészt elfelejtik az olvasást. Csupán arra az alkalomra (vizsgálatra) tanultak meg, olvasni is csupán abból a könyvből tudnak, a mely ki van szabva, és azt annyira tudják, hogy egy sor olvasása közben, előre elmondják a következő sort is.

[2]) Middlesex megyei iskolafelügyelő jelentése. *Report of the Committed of Council etc.* London, 1879. 748. l.

[3]) *Report of the Committee.* London, 1879. 761. l.

Valóságos oáz a sivatagban egy oly vidéki iskola, mint Todmordenben (Yorkshire) Fieldenné asszonyé, hol a gyermekek a lehető legtisztább tagoltsággal, értelemmel és hangnyomatékkal olvasnak és mondanak fel. E részben ez iskola oly központ, mely igen sok áldásos fényt árasztott a környékbeli tanítókra. (U. o. 599. l.)

nehéz az education department rendeletéhez alkalmazkodnia. E baj egyik fő oka, hogy a tanítók nem tudják, nem értik a nyelvtant. [1])

E kérdésre: mi az olvasás?

Dickinson a westfieldi tanító-nevelő tanár azt feleli: az olvasás áll 1. oly képzetek alakulásában, melyek bennünk az írott vagy nyomtatott szóalakok felismerésére keletkeznek; 2. oly gondolatok formálásában, melyeket e szóknak mondatokká alakult sorai keltenek fel bennünk.

Hogy e két (képzet és gondolatalakulási) műfolyam létrejöjjön, szükséges, hogy hangos olvasáskor e szókat és mondatokat oly hangon mondjuk ki, hogy mások elméjében is hasonló képzeteket és gondolatokat ébresszenek. [2])

Ez értelmezés az *értelmességen* sarkallik, mely minden éneklést és érzelemnélküli szó- és munkaismétlést kizár.

Az értelmes olvasás magasb fokát bízvást mondhatjuk e definitió szerint szónokinak (expressiv), mely az író gondolatai folyását, sőt azoknak még kitéréseit is visszatükrözi.

A felső V., VI. osztályok olvasását leginkább kell, hogy jellemezze a folyékonyság, tagoltság, a kiejtésbeli helyesség, és a provincialis hanghordozáson való uralkodás. Azonban még igen sok a kivánni való a jó olvasás magasabb elemeire nézve. Az iskolafelügyelők többsége szerint — legtöbb iskolában hiában keressük, vagy csak töredékesen találjuk a szép olvasás oly elemeit, minők a gondolatok értelmes felfogása, a szók helyes nyomatéka, az időmérték megtartása, a kellő hanghordozás, az érzelmek kifejezése, és mindazok az elemek, melyeknél fogva az olvasás a szerző gondolatainak beszélő commentárja. Ennek a bajnak többféle oka van. Egyszer maga az olvasás tanítása tökéletlen; ebből származik az az érzelem nélküli és egyhangú olvasás, melyet nemcsak az iskolában, hanem a szószékeken, törvényszékeken és sok helyütt hall az ember Angolország szerte. A beszéd zenéjében való eme hallás hiánya nem a zenei fogékonyság híjának tudható be, hanem a megszokásnak. Fő-fő orvosszere lenne e bajnak elsőben is az iskolákban annak a nézetnek lábrakapása, hogy a beszédnek ép oly hanglétrája van, mint az éneknek, s az iskola a növendékeket rászoktatná e létra fokozatainak megfelelő hangok kiadására, mint-

---

[1]) Rice-Wiggin Stafford és Derby megyei isk. felügyelő jelentése. *Report of the Committee*. London, 1877. 548. l.

[2]) *Proceedings of the National Educational Association for* 1873., Peiora. 201. l.

hogy természetadta hangunkat bővítni lehet. [1]) Az elemi iskola e végre a kezdeményezés igazi helye, de csak kezdő hely, melynek folytatása a felsőbb iskolai, sőt az életbeli gyakorlatok.

A szép, vagy mondjuk szónoki olvasás (higher reading) megkívánja; hogy a gyermekek szóismerete, képek, értelmi gyakorlatok, költemények stb. által mentől inkább bővíttessék. Ide vág az az iskolafelügyelői javaslat, hogy az iskolai olvasókönyvekben a párbeszédeknek sokkal nagyobb helyet kellene juttatni. Az olvasókönyveknek — úgymond Brawer iskolafelügyelő — nem szabad kivonatokból és apró történetkékből állani, melyek a gyermek értelmében az érdeket minduntalan félbeszakítják. A felső osztályokban olvasókönyvekül oly munkákat kellene használni, mint Scott Walter egy-egy elbeszélése, Rubinson Crusoe, Tom Brown's School Days, Southey Life of Nelson-ja, Clodd Childhood of the World-ja. [2])

A költemények közül mindig a gyermek értelméhez valókat kell kiválogatni s könyvnélkül megtanítani. A nagyon sok vonatkozással-teljes költői darabokba belehal a gyermekek értelme, s e mellett emlékezetők tulságosan meg lesz terhelve. A költeményekben különben is hatványozva van igen sok szónak az értelme, s még fokozódik e nehézség, ha hozzávesszük a szóknak az etymologiában rejlő u. n. „ásatag költészetét," melyben régi szokások és gondolatok maradványai, mint régi élet tükörképei látszanak. Ha úgy tanítjuk az olvasmányokat és költeményeket, hogy a bennök előforduló nevezetesebb szóknak necsak mai jelentését, hanem élettörténelmi adatait is tudják: a tanuló előtt megelevenedik a darab, s nemcsak az iskolában, hanem azon kívül is éltető lelke, hogy úgy mondjam, lélekző szerve lesz az érdek, melyet benne a tanító helyes módszere felköltött. Ez az igazi érdek az, melylyel egyfelől kihúzza a tanító a betűzés sárkányfogait, másfelől pedig kibővíti a növendék szótárát. Máskülönben lélekölő a nyelvtan tanítása és hiában való időtöltés a fogalmazványok készítése. És ezek mindkettejök meglehetősen elhanyagolt tárgyai az angol elemi iskolának. „A nyelvtan és fogalmazás — mondja Jolly skót iskolafelügyelő — ugyanegy míveletnek a két oldala: amaz az elemző, ez a szerkesztő rész; amott mások mondatait szedjük szét, emitt saját mondatainkat építjük fel. A nyelvtan a kifejezés

---

[1]) E. Legouvé, *L'art de la lecture.* Páris, 1878. 4-ik kiadás 28. l.

[2]) *Report of the Committee.* London, 1879. 509. l.

törvényeit szolgáltatja, a fogalmazás a gondolatot e törvények szerint igyekszik kifejezni." [1])

Szépen hangzik ugyan e beszéd; de felfogásom szerint a fogalmazás az olvasással (olvasmányokkal), nem pedig a nyelvtannal áll szoros kapcsolatban. A nyelvtan sem közvetlen, sem közvetve nem tanít meg senkit se beszélni, se írni. Valaki tudhatja a nyelvtant az első betűtől az utólsóig, s beszélhet vagy fogalmazhat egészen e szabályok szerint, és mégis mind beszéde, mind dolgozata telides-tele lehet fonák constructiókkal, soloecismussal, barbarismussal, esetlen hasonlatokkal stb. Nem nyelvtani üres sablonokra, hanem concret nyelvtényekre van szüksége a fogalmazó tanulónak. Magok a nyelv összes szabályai csak emlékezete utalványai, melyek dolgozatában lehetnek sorvezetők, de soha sem gondolatokat kifejező sorok. Az olvasmányok tanítják meg a tanulót, hogy az iróónnal vagy tollal is beszélni tudjon. A nyelvet hallani és látni — tanulni egyre megy.

A grammatizálás tekintetében Jollyval együtt sokan tévednek, téved kivált az education department, mely két drága évet fordíttat (II., III. osztály) a *főnév, melléknév* és *ige* közti különbség betanítására. „Semmi sem haszontalanabb, vagy mondjuk ártalmasabb, — úgymond Mason — mint a tanulót bizonyos mechanikai útmutatással látni el, melynek segedelmével a különböző beszédrészeket meg tudja jelölni. Ha a szóknak a mondatbeli értelméből és szerepéből ki nem birja találni, hogy melyik szó ige, melléknév, vajjon mit használhat neki, ha e helyett valamely tapasztalati szabály alkalmazásával a szókat meg birja keresztelni? Ha ilyeténképen annyira megy, hogy meg tudja mondani, hogy „most" *időhatározó*, vagy „előtt" *névutó*, cseppel sem tud többet, mint annakelőtte. Csupán csak szókat használ a nélkül, hogy *értelmöket felfogná*. [2])

Magok az egyes olvasmányok, vagy könyvnélkül megtanult darabok csak úgy bővítik a gyermek szótárát, ha a bennök foglalt képzetek és érzelmek mentől több szállal fűződnek az értelemhez. Emlékezete így, de csakis így lesz az élő kifejezések és a „lélegző képzetek" tárháza. A tanításbeli emez intuitiv módszerhez járulnak jókorán a fogalmazványok, melyekre a gyermek képzeteit és gondolatait lefordítja. „A gyermek — úgymond Jolly — mihelyt beszélni tud, tehát

[1]) *Report of the Committee of Council on Education in Scotland*. London, 1878. 166. l.

[2]) *„English Grammar Practice"*, bevezetés.

az olvasás tudása előtt jóval szerkeszt, azaz szóbeli fogalmazásban gyakorolja magát." [1]) Ámde, ha az olvasás, a nyelvtan és az irodalom elemei tanítása nem intuitiv, ha a tanító nem nyújt a tanulónak módot, hogy értelemköre bővüljön, a fogalmazvány oly szegény lesz vér dolgában, mint azé a middlesexi elemi iskolásé, a ki az angol irodalomból, mint rendkívüli tantárgyból az iskolafelügyelő által kiadott e tételre: „Hogyan töltöttem a mult vasárnapot", következő menetű fogalmazványt készített: „Hétkor fölkeltem, a csizmámat kikentem, s osztán, mikor ezen tulestem, hát reggelim megettem, s mikor eztet végeztem, hát a templomba mentem, s mikor eztet megtettem, hát az ebédet megettem, s mikor eztet végeztem, hát stb." [2])

Az írásbeli dolgozatokra, fogalmazványokra igen alkalmasak azok a naplók, melyeket Sonnenschein adott ki. [3]) E naplók ajánlhatók egyfelől azért, mert egyik oldalra a tanuló dolgozata s a másikra a tanító megjegyzései s a tanuló javításai esnek. Másfelől a palatábla és az egyes irkalapokkal szemben is előnyös. A tábla előnye, hogy gazdaságos; gyakori használata azonban könnyen hanyagságra és lassuságra szoktatja a növendéket; iskolai dolgozatai eredménye gyakori letörlése megszoktatja iskolai munkái megsemmisítésére, s végül nehézkezű lesz, a mi nem kis akadálya lesz később a könnyű kézirásnak.

Az egyes írkalapoknak nincs meg az előbb említett hátrányok, de velök is megvan az a veszedelem, hogy a gyermek megszokja ma megsemmisíteni, mit tegnap dolgozott, s így a visszapillantás és fokozatos haladás egyik módjától meg van fosztva, sőt a tanító is elveszti az előbbi javításaira való hivatkozás előnyét.

A naplónak (exercise book) ezekkel szemben az az előnye, hogy rendre, folytonosságra és tisztaságra szoktat, s a korábbi munkára való visszapillantást minden percben lehetővé teszi, sőt a meggyűjtött naplók, mind a tanulónak, mind a tanítónak önérzete, sőt büszkesége forrásai lesznek; mert semmi sincs, a mi oly kézzelfog-

---

[1]) *Report of the Committee of Council on Education in Scotland.* London, 1878. 167. l.

[2]) „I got up at seven and clened boots and cetra and when i done that i eat my breakfast and when i done that i went to churh an when I done that i eat my dinner and when i done that." etc. *Report of the Committee.* London, 1879. 748. l.

[3]) Sonnenschein's *Exercise Book.* Ugyan e kiadótól számdolgozati napló *„Ciphering Book,"*

ható mutatója és indexe lenne az iskolai munkának, mint ez. A nevezett naplókban a tanító megjeleli a hibákat, s a tanítvány az a végre fenhagyott helyen kijavítja a szerint, a mint a következő jegyek mutatják: — Nyelvtani hiba. + Helyesírási hiba. △ Kihagyott szó. — × Helytelenül alkalmazott szó. ( ) Rosszul rendezett szók. ⊙ Pontozási hiba. „ Helytelen szótagokra osztás. [1])

Írás. Nagy elismeréssel kell megemlékeznem a Vere Foster irkáiról, [2]) melyek elsőbben az irlandi iskolákban terjedtek el. A gyüjtemény összesen 16 számból áll, melyek közül 15 szám a folyóírási nagyobb és apróbb kerek betüket adja, a 16-ik a szép és diszes írást tárgyalja; ez irkák kitünő oldala, hogy a szépírást megelőzően a jó írásban kivánják a növendéket hosszasan gyakorolni. Nagy részökben (egész a 7—8-ik számig) hasztalan is keresünk hajszálvonásokat. Míg nálunk a szak-közlönyökben hirdetett írásminták legnagyobb része közönségesen a hajszál és vastag vonásokkal kezdeti; ezek az egyforma vonásokba gyakorolják be a növendéket. Még a nemzeti társaság, különben igen derék és hasznavehető könyve is a tanítóknak ilyes utasítást ad, [3]) s ezzel a jó írás körét merőben parlagon hagyja; a Foster-féle irkák elsőben a jó írást habitualissá akarják tenni, s csak nagykésőre térnek a szépírásra. A két módszer közti nagy különbség s egyszersmind a Foster-féle irkák életrevalósága szemléltetésére ime közlök belőlök pár sor mutatót. Az I. számú sor a nemzeti társaság kézikönyvéből, a többiek a Foster-féle irkákból vannak véve.

---

[1]) Minthogy a számtani gyakorlatokban nagyon sok és különböző hibák csuszhatnak be, lehetetlen azokat a fogalmazványi hibák szerint csoportosítni; de a tanító könnyen módját találja, a számára fenhagyott helyen, a hiba természetét egy-két szóban megjelölni.

[2]) *Vere Foster's Copy Books.* London, Blackie et Son.

[3]) *The Teachers Manual.* London, 1879. 82 -496. l.

|None|have|less|

|praise|than|

Enough is as good
as a feast.

Man's time is a moment,
and a point his space.

Egyszersmind megjegyzem, hogy ez irkák kiadója azoknak a növendékeknek, kik mind ez irkák mintasorait, mind az ugyanazon szerző készítette rajzmintákat leghívebben tudják utánozni, 5 sh.-től 5 fontig terjedő összeg jutalmakat ad. Évenként kürülbelől 340 font összeget oszt szét, s eddigelé 1170 fontot adott ki.

Számtan. A számvetés tanításában is sok még a kifogás alá eső és javítni való. A kisded-iskolákban a Fröbel-féle foglalkozó eszközök mellett az ujjakat is használják. Ez újjon való számvetés úgy megrögződik a gyermekekben, hogy elemi iskolában is nehéz róla leszoktatni. Az újjon való számvetés, vagy annak stenographiai kifejezése az írótáblára tett vonások (strokes) mindig biztos jele, hogy a gyermek nem érti a tárgyat. E megrozsdásodott szokás ellen sokat panaszolnak a vidéki iskolafelügyelők. A baj egyik forrása kétségkívül az, hogy a fejbeli számvetés egészen háttérbe szorult. A táblán való számvetésnél a gyermekeket sok értelmi munkától megkimélik a szemmel

látható számjegyek, s föl vannak mentve attól az erőfeszítéstől, mely a fejbeli számvetésnél az értelmet, emlékezetet s még a képzeletet is nagy mértékben igénybe veszi. E hibához hozzájárul a Code is, mely első renden a nagy számsorokkal való problemákat, s nem a gyakorlati életbe vágó apró számmíveleteket sürgeti. E tekintetben tanúságos a birminghami iskolaszéknek 1878-ban hozott határozata, mely így hangzik: az iskola-kormányzó bizottság tapasztalván, hogy a számvetés tanítása, kivált a leányiskolákban, mechanikus módon történik, mennyiben a tanítók úgy tanítják, mint minden alapelv nélkül való mesterséget; száraz és érdektelen tanítások módját a mindennapi élettel össze nem kapcsolják, s hogy a fejbeli számvetést teljesen elhanyagolják, ezeknél fogva a bizottság a főtanítóknak szívére köti legalább egy időre minden számtani kézikönyv, példatár és számvetési táblának stb. az iskolából való kiutasítást. Kivételt csupán a Sonnenschein és Nesbit-féle számtani könyvekre nézve tesz. Úgyanekkor e bizottság megrendelte az említett szerzők művei elméleti részének egy-egy példányát a növendék-tanítók minden könyvtára számára, sőt magát Sonnenscheint is meghivta Birminghamba, hogy a board fő és segéd-tanítóinak előadási cyclust tartson a számtanítás módszeréről. [1])

Ilyes tanítói póttanfolyamokra más vidéken is lenne szükség, mert mint a dorset megyei isk. felügyelő mondja: „némely iskolában nagyon feltünt nekem, hogy midőn a tanítók összegeket dictáltak, az *és*-t nagyon hangsúlyozták. Például, ha 4307 akartak leiratni, azt mondották négyezer, háromszáz és hét. Nem régiben fedeztem fel, hogy ez a hangsúlyozott *és* egy számjegyet (0) jelent.“ [2])

A felsőbb osztályokban a tanítók sokhelyt vakon ragaszkodnak az oly szabályok szerinti dolgoztatáshoz, melyek néha nem elég világosak. Innen van, hogy néha a legközönségesebb és legegyszerűbb kérdésekkel is meg lehet fogni a növendékeket, a hol egyszerűsítésről vagy egy nevezőre való vételről van szó. A gyermekek sokszor tudják a szabályt, de nem tudják a benne rejlő elvet, s nem látnak, hogy úgy szóljak szívébe a szabálynak. A jól átértett elvek vérforgása helyett száraz formulákkal vesződnek. A mechanikát (mint rendkívüli tantárgyat) szintén abstractiókkal (a mechanikai erőkkel) kell kezdeni a növendékeknek, mert a Code úgy rendeli, s ezzel, e különben gyakorlati tudo-

---

[1]) *Report of the Birmingham School board.* 1878. 44—5. l.
[2]) *Report of the Committee of Council.* London, 1879. 706. l.

mány a felső osztályok növendékei előtt félelmessé válik. „A számtant az elemi iskolában ma már kevesen tanítják az Euclides-féle módszer szerint, — úgymond Mac Carthy — három millió gyermek közül csak ötezernek," de az is bőségesen elég.

A mondottakból kitünik, hogy az angol elemi iskolában több gondot fordítnak a leirt összegekkel való gyors manipulatióra, mint a belőlük vonható okoskodásra. „Az összegekkel is úgy tesznek — úgymond egyik londoni iskola felügyelő — mint a nyelvtannal: sem a szók elemezésében, sem a leiratott összegekben nincs változatosság. A hol csak prózát elemeztek ott nem tudnak verset elemezni, még ha az „rimes próza is." [1]) A „Code" is hibás e tekintetben, mert azt rendeli, hogy a tanító sok időt fordítson az összegek leiratására, még mielőtt a velök való egyszerű míveleteket megkisértené. Hogy a számsorok leiratása mennyi fejtörést okoz már az első osztályban, arra érdekes példákat láthatni a londoni községi iskolák egyik főtanítója által kiadott ily műben: „Notes of Lessons." Úgy tetszik, hogy az elemi számtanítás dolgában az angolok mesze elhagyták azt a boldog időt, midőn az emberek azt vallották, hogy mint Locke mondá „az arithmetika a legkönnyebb s következőleg első módja az elvont okoskodásnak, melyet a gyermeki elme megbir." [2]) Ma a számvetési mivelettek inkább a kéz, a szem és a mechanikai szabályok alkotta routine dolga, mintsem az intuitióé. Angolországban — mondja a derék Mac Carthy — a közfelfogás szerint arithmetika és pénztári számvetés synonymok, s e szerint minden egyéb csaknem a gyermeki elme logikája. Az angol tanuló néha órákig, sőt félnapokig gurnyaszt egy-egy megoldhatlannak tetsző számtani feladaton. Az írásbeli míveletek túlnyomó voltánál fogva, mondhatni, hogy mintegy a tanító kötelességén kívül esik a növendéket útba igazitni (helphim to help himself), s nagyrészt e bajból származik az a másik még nagyobb baj, a mit „copying"-nak, máséból való leírásnak hivnak. E visszaélés kiirtására többféle szert próbáltak eddigelé tanítók és iskolafelügyelők. Némelyek a gyermekek becsületére való hivatkozással, mások büntetéssel való fenyegetéssel akarták e veszedelmes gyakorlatot megszüntetni. „Nem lehet várni — úgymond nagyon helyesen Fearon, volt isk. felügyelő — hogy az elemi iskolás gyermekek becsületérzete nagyobb

---

[1]) U. o. 563. l.

[2]) Locke's *Some Thoughts etc.* Edited by K. H. Quick. Cambridge, 1880. 157. l.

legyen, mint az Eton Collegei fiúké, vagy egyetemi polgároké, vagy katonai hivatalnokjelölteké. A vizsgált egyén becsület-codexe természet szerint más, mint a vizsgálóé; s a mit a középiskolai és egyetemi vizsgáltak okvetlenül megtesznek, ha meg nem akadályozzák, bizony megteszik az elemi iskola tanulói is. A mi a büntetést illeti, a hanyag vagy lusta fiúk attól nem igen riadnak vissza. A kifürkészés ismét bizonytalan, és sok fáradsággal jár. *E szerint az iskolában a máséról leírás megakadályozásának egyedüli módja az, hogy tegyük lehetetlenné.* [1])

Vallás és erkölcstan. Minthogy a törvény értelmében a népiskolákban felekezeti hittant tanítni nem lehet, arról csak annyit jegyzék meg, hogy a törvényszabta délelőtt és délutáni két egymás után következő s világi tantárgyakra szánt tanóra mellett igen sok iskola a délelőtti tanítást megelőzően legalább egy órát a vallás vagy erkölcstan elemei oktatására szentel. Sok iskolában a bibliai leckén alig van jelen a gyermekeknek fele, sőt néhol negyede. [2]) A római kath. iskolák leginkább élnek e törvényadta joggal, és a délutáni leckék után is tartanak rendesen vallásoktatást. Az angol egyház e második leckét a vasárnapi iskolázással pótolja. A községi iskolák, mint már említettem, az ó- és újszövetségi szenttörténeteket tanítják (Bible Lessons).

E leckék tanítása módszerére jó hatással volt a londoni iskolaszéknek az az intézkedése, hogy a főtanítók a bibliai leckékben activ részt vegyenek. Azonban még Londonban is sok kivánni való van e tárgy tanításában. „Legközönségesebb hiánya a bibliai oktatásnak — monja a board egyik felügyelője 1879. végén kelt jelentésében — hogy a gyermekek a tanrendben megszabott különböző helyeket és a bibliai kiváló egyénekre vonatkozó főbb tényeket betanulják és elmondják, a nélkül, hogy igazán figyelnének a szók értelmére vagy azokra az elvekre, melyeket a szenttörténetek ábrázolnak. Eltekintve attól, hogy az oktatás gyakran nem eléggé szabatos (pl. a gyermekek Pharaoh-t Faro-nak mondják, s ugyan e nevet *F*-fel betűzik; a galileai tengert az átlánti oceán részének képzelik), két hiánya van a bibliai tanításnak: az első az, hogy inkább a geneologiai sorokat tanítják; a másik, melyre a hanyag tanítók hajlandók, az a tévedés, mely szerint a bibliai leckét oly általános természetű erkölcsi elvek betanítására használják, melyek semmi bibliai tényen avagy szövegen

---

[1]) *School Inspection D. R. Fearon.* London, 1877. 3-ik kiadás 57. l.

[2]) *Minutes of the School board for London,* 1880. XII. k. 272. l.

nem alapulnak. [1]) Mindkét most említett oktatásbeli hiányt hajlandó vagyok egyrészt annak a lelkiismeretességnek róni fel, melynél fogva a tanítók a törvényt a utolsó betűig meg kivánják tartani, hogy a felekezetiség vádját kikerüljék; másrészt annak a tapogatódzásnak, mely az erkölcstan elemei tanítása módszerében, még az e nemű kiválóbb művekben is, Európaszerte tapasztalható. Szintén jellemzően jegyzi meg a vallásoktatásról Laudon felügyelő, hogy sok növendék-tanítót ismer, ki oly módon tanítja a bibliát, mintha a sokszorozó táblát tanítaná. [2])

A vallás oktatására nagyon használható könyv a Mayo Erzsébet által 1844-ben kiadott, s azóta több kiadást ért vezérfonal és minta-lecketár. [3]) E mű a fokozatosság mintaképe. A gyermek zsendülő elméjéhez alkalmazott leckékkel kezdődik, s lépésenként halad tovább egész a 12 éves és idősebb gyermekek felfogásáig. A mű gyakorlatiasságának egyik nevezetes vonása, hogy nem elmélet szerint, hanem a gyermekek erkölcsi szükségleteihez képest lassanként készült, s minden leckének közvetlen próbája a tanterem volt.

Az első lecke-sorozat a gyermekekkel közli az isten, teremtő és mennyei atya képzetét. A második sorozat a gyermekeknek a szenttörténetekben foglalt elemi igazságokat nemcsak elbeszéli, hanem fali képekkel is illustrálja. [4]) A harmadik sorozat már rendszeresebben tanítja a szenttörténeteket. Csak e fokon kezdi a teremtés, a patriarchák korát életrajzokban tanítni. Ugyancsak ekkor kezdi meg Jézus élete tanítását is. Ezekhez járul a biblia természetrajza, mely a műnek igen értékes része, s kivált az új szövetségi szenttörténetek, Jézus mondásai és tettei magyarázatára és megértésére nagyon szükségesek. A negyedik és ötödik lecke-sorozat az új szövetségi történeteket befejezi, az apostoli hitforma tételeit magyarázza, s a tanulókat a biblia rendszeres olvasásába bevezeti. Mind e lecke-sorozatok a felekezeti tanokra való természetes bevezetés. Ily módszer alapvetése mellett mind a bibliát, mind az egyházi tanokat jobban meg lehet értetni a

---

[1]) *Minutes of the School board for London*, 1879. XI. köt. 26—7. l.

[2]) U. o. 1880. XIII. k. 272. l.

[3]) *Religious Instruction in a graduated series of Lessons for Chidren*, kiadta a *Home and Colonial School Society*. 1873. 4-ik kiadás.

[4]) E nyomatott ó-szövetségi fali-képek a nevezett társaság raktárában kaphatók. Hasonló színes nyomatokat (30 darabot) adott ki a Britt társaság, melyeknek tárgyai legnagyobb részt az új-szövetségből vannak véve, s ennyiben az előbbi sorozatot kiegészítik.

gyermekekkel, mint a hogy a közhasználatban levő tanítási módszerek megértetni birják.

A vallás- és erkölcstan tanításának kenetes és classikus kézikönyve Mrs. Barbauld Hymns in Prose for Children. [1]) A gyermeki értelemhez szabott szöveget minden lapon oly remek rajzok diszítik, melyeknek láttára nemcsak a gyermekek, hanem a felnőttek kedélye is fölmelegedik. E könyv valóságos laikus kiadása a Schnorr vagy Doré-féle bibliának, sőt mondhatnám a 17-ik században Nürnbergben megjelent Weigel Kristóf-féle „Sacra Scriptura loquens in imaginibus"-nak 19. századbeli kiadása.

London községi iskoláiban a biblia olvastatása azért van a főtanítók kezére bizva, hogy mind a megértésre, mind a vallásos érzet ápolására okvetlenül szükséges útmutatásokat és magyarázatokat megtegyék. Az a didactikailag helytelen eljárás, mely szerint a népiskolában a bibliát csak olvassák a nélkül, hogy a tanító az olvasmány kellő magyarázatába bocsátkoznék, csak oly iskolákban található, hol a tanító felekezeti tulságos buzgósága elnyeli az embert és a keresztyént. E tekintetben az illető szülék azzal vigasztalhatják magokat, hogy Jézus is tanított olyat, a mit a tanítványok eleinte nem értettek. (Ján. XVI : 4 és XIV : 25, 26.) Ezzel szemben csak helyeselhető a különböző iskolaszékek amaz eljárása, hogy a bibliából a nevezetesebb s a gyermeki értelemhez inkább találó fejezeteket kiválogatják. „Az a sok családnál uralkodó szokás — mondja a teljesen egyházias szellemű Raumer (K) — hogy a bibliát a Genesistől az Apocalypsisig minden kihagyás nélkül olvassák, merőben helytelen. Gondoljunk csak a Pentateuchusban levő zsidó törvényekre, a Jozsue könyvében található geographiai fejezetekre, a Krón. I. könyvében előforduló nemzetiségi táblázatra" stb. [2])

Minthogy a biblia elejétől véges-végig világtörténelem, önként rávezet a történelem tanítására. E tantárgy az elemi iskola árvája. A tanulók — úgymond a middlesexi isk. felügyelő — kétségbeesésökben választják (in a sort of despair) e tárgyat. [3]) Talán azért választják tanulóink nagy ritkán a történelmet — úgymond egy másik iskola-

---

[1]) Murray, London. Ha jól tudom, e mű magyarúl is megjelent Baló Benjámin fordításában, azonban kivánatos volna egy új és az eredetihez hasonlóan illustrált díszes kiadás.

[2]) K. v. Raumer. *Die Erziehung der Mädchen.* 2. Aufl. Stuttgart, 1857. 206. l.

[3]) *Report of the Committee of Council.* 1879. 747. l.

felügyelő — mert a korszakok nagy terjedelme és chronologiai rendezete, szóval természete ellenkezik a többi tantárgyakéval. Ezek a legközelebbiből indulnak ki, amaz a legtávolabbiból. Ha a történelmet az aligmulton kezdenék, melynek a jelennel szembetűnő kapcsolatai vannak, s így mennének fokonként vissza a multra, talán e módszer érdekessé tenné a gyermekek előtt a történelmi tényeket. [1])

Az előbb említett iskolafelügyelő a történelem legutolsó phasisából kiindulva regressive akar haladni. Ámde ez veszedelmes egy orvosság, mert meg középiskolai tanulóknál is problematikus, vajjon a nevendék nem veszti-e el fejét a jelen és közelmult szövedékének ezernyi ezer szálai között. Az ős időket, a lovag és legendás kort, melyek az emberi szenvedélyek typikus alakjait mutatják, s az emberi cselekedeteket legérthetőbb nyilvánulataiban adják elő, már egyszerűségöknél fogva bizonynyal sokkal hamarább felfogja a növendék, — s a traditió szentesítette idők hőseiben, költői alakjaiban több élvezetet talál, mint a közelmult idők nagyrészt prózai vonásaiban. Az eseményeket is, mint a festményeket bizonyos távolból kell nézni, hogy lélekemelő hatásukat tapasztaljuk. A puszta tények elősorolása és betanítása a növendékekre nézve oly kétségbeejtő, mintha kavicscsal kellene táplálkozniok. Az iskolafelügyelők többsége jelentése szerint az elemi iskolai történelem csak tények és eszmék butító zagyvaléka (confused jumble of facts and ideas). A department lordjai is váltig érzik a bajt, s most mindenkép rajta voltak, hogy a tanítására adott újmutatásokkal rajta segítsenek. Nem rég kiadott körlevelökben az iskolafelügyelőket arra figyelmeztették, hogy a gyermekek figyelmét a történelem legérdekesebb részeire, kimagasló jellemek életére és a hazafiúi érzelmet teremtő jellemekre irányozzák. Hogy e bajt eddigelé gyökeresen nem birták orvosolni, annak másik oka abban rejlik, hogy sok tanító a történelmet az előadó s nem catechetikai tanalak szerint tanítja. „Ha a növendékek — úgymond Fearon — otthon előre elkészülnének a történelmi kézikönyv egy-egy fejezetére, melyet a tanító az iskolában kérdezgetőleg új részletekkel és érdekes, de a könyvben nem levő tényekkel bővítne ki: a gyermekek igazi kedvvel ragaszkodnának a történelemhez, s jó szívvel megtennék, hogy otthon a leckére tőlük kitelhetően előrekészülnének.“ [2])

Az angol irodalomban sok oly mű van, melyek igen alkalmasak

---

[1]) U. o. 644. l.

[2]) *School Inspection.* 3-ik kiadás, 83 - 84. l.

arra, hogy a tanító a növendékekkel a középkorba vagy régen multba excursiókat tegyen. Oly képzeleti rajzok, minők Chaucer „Canterbury Tales"-e Prologja, Colieri „British Empire"-jében a III-ik fejezet, mely a régi brittek élet módját tárgyalja, Scott Walter történelmi regényei és Shakespeare drámáiban rajzolt élő arcképek (János király, II. Richard, IV. Henrik, V. Henrik, III. Richard) igazi bizonyságai annak a tételnek, hogy a dráma „láthatóvá lett történelem." Scott Ivanhoejában sokkal értékesebb történelme van Angolországnak, mint az iskolák számára írt akarhány történelmi kézikönyvben. Szintén azt mondhatni azokról a kor- és életrajzokról, melyekben oly gazdag az angol irodalom, s melyek valóságos kiaknázhatlan bányája a történelem tanítójának. [1])

Az említett történeti regények, élet- és jellemrajzok hatalmas eszközei lehetnek a gyermekben a rokonszenv, hazafiság, az erkölcsi érzet, szóval a nemesebb érzelmek felköltésének, s általok az értelmi működés élesztésének. És ha mindezek mellett az elemi iskolák növendékei az angol történelem nagy alakjaival szemben szellemi apathiában maradnak, a hiba nem bennök, hanem részint a tanítóban és a tanítás módszerében, részint a Code követelményeiben rejlik, „mert valóban herkulesi munka — mint kelet-Kentmegye iskola-felügyelője mondja — évi 40—50 óra alatt 4 száz történelmét, azaz a mészárlások és forradalmak, csaták száraz krónikáját, az alkotmányos törvények kivonatát a gyermekek fejébe tölcsérezni. Sokkal hasznosabb lenne minden korszakból 10—12 válogatott életrajzot tanítni." [2]) A belőlök szedett tények élethosszig megmaradnának, míg pl. a Bartlett-féle kezdőknek való történelem [3]) nevei, datum évszámsorai — ez „olcsó csomagokra szedett concentrált étel" — a növendék elméjében csak a vizsgálat lejártáig maradnak meg. Célszerűbb és sok iskolákban használt kézikönyv Chambers-féle [4]) és Thomson (Edith) „Angolország történelme."

---

[1]) Kezdőknek igen használható a Nelson által kiadott „Historical Reader", továbbá a Nemzeti Társaság olvasókönyveinek és Nelson Royal Readerjeinek az V-ik és VI. osztály számára készült kötetei.

[2]) *Penny School Series: History of England, of France, of Rome, of Greece etc.* (London, Allman), minden füzet egy-egy sűrűn nyomott ív, 18-rét 32 lap (füzetenként csak 5 kr.), adja a nevezett országok történelmét. Rájok igazán talál Prof. Laurie mondása: „a kind of concentrated soup in three penny packets" (Higher Subjects in Public or Element. Schools, 1879. 3. l.)

[3]) *Report of the Committee.* 1879. 688. l.

[4]) *A brief history of England, Parts I., II., III.* London 1880.

A történelem tanításának megvan a maga Scyllája és Charybdise. A régi módszer, a chronologiai és egyéb adatsorokkal csak az emlékezetet terhelte; ezzel szemben sok radicalis újító a növendékeknek csak képzeletét és itéletét kivánja foglalkoztatni; a főbb tényeket és datumokat sem tanítja be, pedig „ezek a történelem tanulásában az, a mi a sokszorozó-tábla a számtanban." Az előbbi módszer a tényeket nem bontja fel, pedig vegyi bomlás, vagy mondjuk illóvá lett részek nélkül szintúgy nem foghatjuk fel hatásukat, mint a virágillatot. Az utóbbi módszer merőben felolvaszt mindent, s nem marad meg állandóan a növendék fejében a történelemből semmi oly csomó, melyet az események jegecedési pontjának nevezhetnénk.

A történelemmel benső kapcsolatban van a földrajz. „Irjátok le nekem egy ország physikai arculatát és én elbeszélem nektek történelmét" — mondotta dr. Arnold. A földarculatának (növény, állatvilág, folyó, hegyrendszer stb.) nagy befolyása van az emberi szellemre és jellemre. Más a hegyen, más a síkon lakó gondolkodásmódja, jelleme. Sajátszerű, hogy a középiskola nagy mestere által megjelölt eme szoros kapcsolatról az angol népiskola nem akar tudni, s míg a történelem kelletlen tantárgya, a földrajz a legkedveltebbek közé tartozik. A földrajz minden kereskedő nemzetnek, s így az angolnak is nagy előnyöket nyujtó studium. Oly nemzet, mint az angol, mely úgy vonzódik tengerekhez és idegen földrészekhez, mint vas a delejhez, — lehetetlen, hogy a földrajzot ne szeresse. Más nemzetnek a geographia hasznos, neki elkerülhetlenül szükséges studiuma. Ezelőtt néhány évvel Lubbock (Sir John) a hírneves természettudós élesen kikelt a nyelvtan és földrajz ellen. s rovásukra a természettudományokat magasztalta. Igaz, — jegyzi meg rá Holmes yorkshirei isk. felügyelő — hogy a gyermek a természetrajz, az állat- vagy élettan tanulása közben megfigyel, összehasonlít, osztályoz, kapcsolatokat nyomoz, zárlatokat tesz, egyes tüneményekről többekre következtet: de az is igaz, hogy mindezeket szintúgy megtanulja a földrajz értelmes tanulása menetén is. A földrajznak e mellett az az előnye van, hogy széles körű és szembeötlő, mondhatni emberi érdekű tényekkel foglalkozik: ellenben a növénytan és állat-élettan tényei többé-kevésbé aprólékosak, és tőlünk távolesők, megfigyelésök alkalmával mintegy kiesünk a kerékvágásból; tényeik inkább érdeklik a tudóst és szakembert, mint a közönséges embert. Minden füvészetkedvelőre legalább is ötszáz földrajzkedvelő esik. Vegyük hozzá, hogy a füvészet különös hajlamot tesz fel a tanuló részéről, s oly tapasztalatokat követel a taní-

tótól, melyek őt kisebb-nagyobb mértékben szakavatottá teszik. Ellenben a földrajzi tények a gyermek mindennapi életének úgyszólva folytatásai; saját faluja physikai és társadalmi arculatából indul ki, s megy országvilággá; az utcán vagy a réten folyó patakokból vagy folyóból indul ki, s jut fokozatosan a tengerekre. Sem a füvészetben, sem a természettudományok más ágában nem találjuk ezt a fokozatosságot. [1])

E mellett a földrajznak erkölcsi és társas életi hatása is van: megtanulja belőle a gyermek hazája arculata főbb vonásait, megismeri ereje vagy gyengesége kútfejeit, nemzete helyét más nemzetekkel szemben, s e tudat a patriotikus érzelmeket csirába vagy szárba indítja, s a későbbi társadalmi és politikai kérdések iránt való érdeklődés magvait elhinti. Tiszteljük Lubbock meggyőződését, de azt is hiszszük, hogy sokkal többen és örömestebb fognak tanulni jövőben is az elemi iskolában Liverpoolról, Glasgowról, a Rajnáról, meg a Dunáról vagy Angolország iparáról és kereskedelméről, mint a kéreghártyáról [?] — kéreghámcsról, a levélzöld szemcsékről „(clorophyll granules)“ stb. [2])

A földrajzot legtöbb iskolában nagyon helyesen inductiv módszer szerint tanítják. Yorkshire egyik iskolájában, az iskolaudvarán a tanulók a magok gyüjtötte fövényből a tanító segítségével a megye relief-térképét készítették el. A hegyek, halmok, völgyek és folyók arányait bámulatos szabatossággal tartották meg; a tengerpartot piciny világító tornyokkal diszítették fel, a városokat lakosságuk és jelentőségök szerint apró négyszögű s különböző nagyságú mészkövekkel jelölték stb. Világos, hogy a földrajzi lecke a kellemes iskolai szórakozások közé tartozik, s hogy a tanulósereg várva-várja a vizsgálatot. [3])

Nem hallgathatom el e mellett azt az ellentétes módszert se, mely ellen az iskolafelügyelők itt-ott panaszt emelnek, midőn mondják, hogy nem sokáig kell keresni az oly tanítót, ki a község patakja vagy folyója, s az iskolaház helyett az elvontságok felhőin kezdi, s az országok, városok, szigetek, folyók hosszú-hosszú névsorán végzi. A tanulóknak e listák közti kapcsolatokról sejtelmök sincs. London egyik népiskolájának egész III-ik osztálya nem birta megmondani, mi a folyó, mert a definitiókat a II-ik osztály szokta tanulni. Egyik

---

[1]) *Report of the Committee.* London, 1879. 601. l.
[2]) U. o. 602. l.
[3]) U. o. 643. l.

elemi iskola 6-ik osztályosai sohasem hallottak az Ararát hegyről, s egy kitünő tanító-nevelő gyakorló iskolája népes III-ik osztálya Nagy-Brittaniát a földabroszon nem tudta megjelölni. [1]) Eféle módszert terjesztő mű ma is elég van, s mintájául csak a Curtis geographiáját [2]) említem, mely a földrajz definitióján kezdi, s 48 lapon nemcsak a britt királyság, hanem az összes világrészek leírását adja.

A tankönyv-készítők egy része szintén azt hiszi, a mit sok tanító, hogy a földrajzi tényeket nem e földön figyelik meg s igazolják, hanem a fellegekben. Legkitünőbb kézikönyvek Geikie földrajza, [3]) Sonnenschein ipari földrajza, [4]) a Nemzeti társaság ipari és kereskedelmi földrajza, Hughes physikai földrajza, Huxley physiographiája; továbbá Austed physikai földrajza és physiographiája [5]) és Gill s Lawson physikai földrajzai. A népiskolák legnagyobb részében a térképrajzolást sikeresen tanítják, s ezzel azt érik el, hogy a gyermekek jobban megismerik hazájok földrajzát, mint Chinát, Perat és Thibetet. A térképek és kézi atlaszok közül szabatosság, correctség és szépség tekintetében Johnston térképeit és kézi atlaszait kell mindenek felett kiemelnem. Nevezett kiadónak a geographiai fogalmakra készített illustratióinak (a földövek, évszakok, szélességi és hosszúsági vonalok stb.) kezdők nagy hasznát vehetik. [6]) Szintén megemlítendő a Mapometer, egy elmés kerék szerkezet, melylyel a térképen minden távolságot pontosan és gyorsan meg lehet mérni.

A háztartástan elméletileg a legjelesebb tantárgy; tanítása azonban meglehetős gyarló azokban az iskolákban, a hol a főzést gyakorlatilag nem tanítják. Volt eset rá a londoni népiskolákban, hogy a leányok a legfonákabb leírását adták egynémely étel készítésmódjának; némelyik a leglényegesebb alkatrészt hagyta ki, más alkatrészből pedig kelleténél 8—10-szerte többet praescribalt; volt olyan, ki azt mondotta, hogy egy tojást 10 percig, egy szilva-puddingot pedig egy óráig kell főzni. [7])

---

[1]) Stokes. London (Southwarki) isk.-felügyelő. U. o. 555. l.

[2]) *Outlines of Geography.* London 25-ik kiadás, 1879.

[3]) *Physical Geography.*

[4]) *Industrial Geography.*

[5]) *„The World we live in.“*

[6]) *Pictorial Illustrations of Geographical Terms* és *First Steps (in Geography).*

[7]) *Report of the Committee.* London, 1879. 584—5. l.

A vidéki iskolákban még mostohább e tantárgy sorsa, kivált az oly helyütt, hol a tanítók és segédtanítók mind férfiak.

Eredmény dolgában oly formán van vele a dolog, mint az ir nemzeti iskolákban a földmíveléstan-könyvből való tanításával. „A leányok sokat betanulnak (a text-book cram) — úgymond egyik lancashirei iskolafelügyelő — a széneny és légeny tartalmú tápszerekről, de nem tudják megmondani, hogy hogyan kell rostélyost sütni vagy burgonyát főzni." [1]) Másutt pl. a Stockport kerületi iskolákban, hol nagy ügyességgel és lelkesedéssel tanítják a főzést a half-timerek is több eredményt birnak felmutatni, mint másutt egész napos tanulók (whole-day scholars). [2])

Általában e fontos tantárgy tanítása módszerében mind Londonban, mind a vidéken sok még a kivánni való, mint az a londoni isk. szék egyik iskolafelügyelője (Ricks) 1878. derekán kiadott jelentéséből kitünik. „A háztartástan tanítása — jegyzi meg a nevezett inspector — kemény fába vágta a fejszét (too ambitious). Elemi iskoláinkban megtanítják, hogy közönségesen kétféle tápszer szükséges a test fenntartására, t. i. melegítő és izomszerző, s hogy az előbbiből több kell, mint az utóbbiból; de minthogy az utóbbi némely faja igen drága, meg kellene tanítni, hogy melyek a legjobb és olcsóbb helyettesítői, s továbbá, hogy hogyan kellene ezekből különböző étkeket késziteni. A lélegzés és szellőztetés tanát szintén igen hézagosan tárgyalják. Annyit tudnak a növendékek, hogy a széngáz belehelése mérges, de arról semmit sem tanulnak, hogy a kilehelt levegőben mily csekély arányban van eféle gáz, úgy hogy annak következtében ugyanazt a levegőt ismét és ismét beszívhatjuk minden veszedelem nélkül. Szintén keveset tanulnak a természetnek arról a szép intézkedéséről, hogy a kileheltük mérges gázokból a növények táplálkoznak, sőt az általok assimilált széneny helyett élenyt szolgáltatnak. A szellőztetésnél megtanuljuk, hogy a felső ablaknyiláson a tisztátalan levegő távozik, s az alsó ablaknyiláson friss levegő jön be, hogy szobáink szellőztetése végett tüzet gyujtunk, de mindennek miértjét nem magyarázzák. Nagyon hasznos leckéket adnak a szobák tisztántartásáról, az olcsó és tiszta ruháról, a szappan és sóda használatáról, de e leckéket ki kellene terjeszteni az udvari tócsák lecsapolására, a szemétben levő rothadó elemekből származható bajok fejtegetésére, az egyszerű betegségekre, a vágás, égés és meghülés s más ily egyszerű

[1]) U. o. 765. l. — [2]) U. o. 632. l.

bajok gyógyítására." A népiskola a háztartás ugynevezhető férfias (masculin) arcát úgy elhanyagolja, hogy az még nyomtatékképen (makeweight) sem szerepel. E bajon akar segíteni Blackley W. derék kis olvasókönyve, [1]) mely az V-ik és VI-ik osztálybeli tanulóknak érthetően magyarázza a takarékpénztárak, életbiztosítások, járadékok és különböző biztosító-társaságok irányelveit. Bámulatra méltó kézikönyv Mrs. Lankesternek idevágó *Thrift Readere* is.

A háztartástanra és közegészségtanra leghasználtabbak Tegetmeier kézikönyvei. [2]) Az első műről mondja a bányakerületek népoktatásügye megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése, hogy „a leányokat 3 hónap alatt e kézikönyv szerint annyira lehet vinni az egyszerű főzés, mosás és tisztogatásban, hogy otthon anyjoknak nagy segítségökre lehetnek, ha pedig szolgálatba állnak, már az első félévben egy fonttal több bért kaphatnak."

A Household Management and Cookery a londoni iskolaszék megbizása következtében készült, s a házi egészségtanon és a közönséges élelmiszerek ismertetésén és készítésén kívül, mintegy 150 közönséges étek készítése-módját adja, úgy a mint az a South Kensingtoni National Training School of Cookery tanítói számára készült. E mellett külön fejezetet szentel a házi orvoslásra és sebészetre s azokra a közönséges betegségekre, melyeket az imént említett jelentés elészámlál. Nem hagyhatom említés nélkül e tárgyra a leeds-i isk. szék derék nő tagjának Mrs. Buckton igen vonzó modorban írt házi egészségtanát, [3]) továbbá Mann (R. J.) háztartástanát. [4])

Itt a helye megemlékeznem a Birhbeck-féle elemi iskolák fő-fő tantárgyáról, a társadalmi háztartástanról, melyre Ellis (W.) kézikönyve e nemben a legjelesebbek közé tartozik. [5]) Szerző a társadalmi háztartástan kérdéseit értelemgyakorlatok alakjában tárgyalja, úgy,

[1]) *„The Thrift and Providence Reading Book.*

[2]) *A manual of Domestic Economy, with hints on Domestic Medicine and Surgery.* 10-ik kiadás, London, 1877. *The Scholars Handbook of Household Management and Cookery.* 2-ik kiadás. London, 1877. Szintén ajánlásra méltó a Chambers által kiadott *„Domestic Economy"*, mely a Code (1880.) szabványai szerint készült.

[3]) *„Health in the House."*

[4]) *Domestic Economy and Household Science.* (1880.)

[5]) *Progressiv Lessons in Social Science.* London, 1862. Ilynemű könyv Simon (Jules)-tól *„Livre du petit citoyen"* (Páris, 1880.), mely a polgári kötelességekről tanít, s melyet egyik angol szemle *„republikanus csecsemőknek való tejnek"* nevezett.

hogy a gyermekeket a legegyszerűbb emberi foglalkozásoktól a legbonyolultabb munkákig, és vállalatokig viszi, s nagy ügyesen alkotott kérdésekben akarja a kinálat és kereslet, a tőke és munka, a hitel és verseny, a különböző adók, továbbá a felsőség és alattvalók egymásiránti kötelességei, az erény és vétek stb. stb. kérdései fölött gondolkodóba ejteni. A 100 leckére és pár ezer kérdésre terjedő mű minden tekintetben méltó a legnagyobb figyelemre, de egyszersmind arra a megjegyzésre is, hogy az első és későbbi leckék közt oly nagy a különbség, mint az egyszerű számolás és a gyökvonás, vagy mint az egyszerű arányok és a gömbháromszögtan között. Az első nehány lecke gyermekeknek való, de már a későbbiek egészen mívelt észt és nyomozó gondolkodást igényelnek, s mint olyanok, teljességgel nem népiskolába valók.

Az élettant sok helyütt szintén csak kézikönyvből tanítják, melyről Huxley helyesen mondja, hogy ily tanmóddal e tantárgynak értelmi, disciplinai értéke tökéletesen elvesz. E helyett sokkal hasznosabb dolog az egészségtan általános törvényeit tanítni.

A természettani elemi kézikönyvek nagyon világosan vannak írva, azonban egyet azok sem kerülhetnek ki: a tudományos műszókat, melyek nemcsak a legújabb, hanem gyakran a legnehezebb és legszerkesztettebb szavai az angol nyelvnek. Betanulják ugyan e műszókat, mint puszta jargont, de értékökkel beszámolni nem tudnak — úgymond (Ley) Kent megye isk. felügyelője. [1]) Az oly terjedelmes művek, minő Routledge „Természettan a játéktéren" című [2]) könyve, vagy mint Peppertől (J. H.) a „Természettani időtöltések," [3]) mely utóbbi nemcsak a természettan, hanem a vegytan és jegecedés legkiválóbb tüneményeit nagyon vonzó modorban tárgyalja: előadási módszeröknél fogva inkább a család körében használhatók, mint az iskolában. Muir skót isk. felügyelő 1876-iki jelentésében mondá, hogy „egy falusi iskolában 64 (IV—VI oszt.) gyermek állt elő az állatélettanból vizsgálatra; közülök 19 e kérdésre: „mik a porusok és mire vigyázzunk rájok nézve?" következőleg felelt írásban: „oly apró üregek a bőrön, melyeken az izzadság kijő, de a hideg be nem mehet," vagy „a haj kijárója (opening), vigyázzunk, hogy fejünkön igen sok haj ne nőjön." „Az üterek és vérerek közti véredények." „A kézen

---

[1]) *Report of the Committee.* 1879. 625. l.

[2]) *Science in Sport, Made Philosophy in Earnest.* London G. Routledge.

[3]) *Scientific Amusements for Young People.*

levő nyilások." „A gyomron levő likacsok, melyek az izzadságot átbocsátják." A többi nem is próbált a kérdésre felelni." [1]) Az állat-élettanra kiadott vezérfonalak között, mint elterjedtett meg kell említenem a Collins-féle gyüjteményt [2]) (Elementary Science Series), mely a Code kivánalmai szerint készült. E kis 32—48 lapnyi füzetekben nagy szabatossággal van előadva az ember-élettan rendszere. Ha hozzáveszszük a bennök levő nagyszámú és kiváló tisztaságú fametszeteket, mesésen olcsóknak kell mondanunk, s ellenök csak azt a kifogást tehetjük, hogy a bennök foglalt tömérdek tény miatt csak úgy használhatók, ha a tanító magyarázata a tények csontvázát hússal és keringő vérrel tölti ki.

A többi rendkívüli tantárgyak közül a latint emelem ki, melyet kivált a skót elemi iskolákban azért tanítnak, mert megnyitja az utat az egyetemre. Míg az angol elemi iskolákban e nyelv csak ritkán s akkor is, mint „grant-earning" tantárgy szerepel, addig Skóciában sok elemi iskolai tanuló annyira jártas Caesar, Virgil és Livius műveiben, hogy bátran felveszik egyetemre. Fife és Kinross megyékben 1877-ben pl. németből csak 2 növendék, ellenben a latinból 285 jelentkezett vizsgálatra. [3]) Glasgowban 1877-ben az egyetem 367 latin philologiai tanulója közt 125-en tettek sikeres felvételi vizsgálatot, kik a latint az elemi iskolában tanulták. [4])

Ugyancsak egy némely skót elemi iskolában a görög nyelvet is tanítják, s a tanulók a nyelvtanban meglehetős jártasságra tesznek szert. [5]) A német és francia nyelvben rendesen nem birnak többre menni, mint a görögben.

A *zenét* legegyformább eredménynyel a London School board iskoláiban tanítják. A vidéken igen különböző a tanítás módszere és eredménye is. Igen sok iskolában a hallás után való éneklésen túl nem mennek. Néha a legjelesebb tanítók sem tudnak többre menni, de viszont néha a legjobb iskolafelügyelő sem bir valami magasabb eredményt megbirálni. A Sol-fa rendszert ma már általánosan kezdik használni, s ez annál üdvösebb, mert mint Hullah, a zeneoktatás

[1]) *Report of the Committee etc. in Scotland.* 1877. 146. l.

[2]) *Animal Physiology 1-st, 2-nd, 3-rd Stage*, by J. Angell, London és Glasgow, W. Collins, Sons et Co., továbbá *Introduction to the General Biology*, by Th. Mac-Ginley. London, 1874.

[3]) *Report of the Com. for Scotland.* 1878. 216. l.

[4]) *Report of the Committee etc. for Scotland.* London, 1878. 184—5. l.

[5]) U. o. 143. l.

országos felügyelője mondja, a hallás után való éneklés nemcsak káros a jövő zenei oktatás szempontjából, hanem tökéletesen fölösleges. A Sol-fa rendszer szerinti tanulás a növendékek hangját édessé és harmonikussá teszi. E módszert könnyebb is tanulni és tanítni, mint bármely mást; azonban megvan az a nagy hátránya, hogy hangjegyei (az iskolák 70%-ában elterjedt Curwen-féle rendszer *betűi*) — a régiektől merően különbözvén — ha valaki azokat legjobban ismeri is, rendes hangjegyek tanulásánál semmi hasznát nem veszi; pl. „a mely éneket a régi hangjegyek szerint énekelni nem bir — úgymond Wilkinson isk. felügyelő, — olyforma helyzetben van, mint az lenne, ki a görög nyelvet angol betűkkel saját használatára írt könyvből tanulná.“ [1]) Hogy mily eredményre jutnak e tantárgyból a gyermekek, a végre tájékoztatóúl mellékelem a birminghami isk. szék tantervéből a következőket:

I. Kisded-iskola. 1. A kezdők tudják olvasni a hangjelzőről (modulator) a kezdőgyakorlatokat. 2. A haladók ugyanazokat a gyakorlatokat a fekete tábláról tudják olvasni.

II. Elemi iskola. Az 1. osztály a tanítónak a hangjelzőn való jelölése szerint énekli a könnyebb hang- és ütemgyakorlatokat. 2-ik oszt. A *kezdők* ugyanazokat a gyakorlatokat a tanító jelzése nélkül a gyakorlókönyvből éneklik, és az iskolai dalokat a jelzőről és fekete tábláról tanulják be; továbbá lassú és gyors ütemben énekelnek. A *haladók* az alaphang és accordja hallása után a hanglétra különböző hangjait megmondják, s az iskolai dalokat helyes hangnyomatékkal és tiszta kiejtéssel éneklik. Az alaphang létráját a hangvilla segítségével eléneklik. A legfelsőbb osztályosok a Sol-fa rendszer szerinti könnyű iskolai dalokat látásra teljes kifejezéssel és a szók tiszta kiejtésével éneklik.

A kisded- és elemi iskolások énektanításában a tanítók rendesen két hibát követnek el: elsőben azt, hogy a gyermekeknek hangjegyeket tanítnak, még mielőtt zenei hangokat kiadni tudnának, a mi oly képtelenség, mint valakit olvasni tanítni, mielőtt beszélni tudna. A második és sokkal elterjedtebb hiba az, hogy a tanítók az egy iskolábajáró gyermekeket egy kalap alá fogják korukra, hangtehetségökre és előhaladásukra való tekintet nélkül. E hiba kikerülése végett a legjobb tanítók a gyermekeket előhaladásuk szerint különböző csoportokra osztják. A legalsó (pl. A) csoportba azokat teszik, kik vagy

[1]) *Report of the Committee.* 1877. 433. l.

nem tudnak, vagy nem akarnak utánozni valamely megadott hangot. A B) csoportba azokat, kik szabatosan tudják a megadott hangot utánozni, de magoktól nem birnak oly gyakorlatokat elénekelni, mint a felső C) csoportbeliek. A C) D) csoportban azok vannak, kik az alaphang és ötöde, meg nyolcada közti hangtávolságot és hangokat énekelni tudják, és így tovább. A legalsóbb osztálybelieknek hallását és hangjat gyakorolják hangok megkülönböztetése és utánzása által, s mikor ebben eléggé jártasok, és feljebb s feljebb hatolnak a csoportokba: elsőben énekelnek a kézjegyekről, majd a táblára írt Sol-fa betűkről; s ha ezekben eléggé jártasok, a rendes hangjegyekre mennek át, s ezzel egyszersmind a legfelső osztályba jutnak. A haladó növendékeket a tanító fokozatosan viszi át a kézjegyek olvasásáról a hangjelzőjelölte, s majd a fekete táblára írott hangjegyek olvasására. Ily módszer mellett a jóravaló népiskolák V.—VI. osztályos növendékei zenei olvasásban kielégítő jártasságra tesznek szert. [1])

A másik az u. n. „Do-re-mi módszer," mely a régi hangjegyírásnak egy faja. A kettő közti különbség abban áll, hogy emitt mindenik hangjegy neve bármely kulcs mellett ugyanaz, míg amott minden hangjegy neve a kulcs szerint változik. E rendszer nehezebb, mint a Sol-fa, de megvan az a határozott előnye, hogy atyafiságban van a közönséges hangjegyekkel. Körülbelől 100,000 fontra rúg az összeg, melyet a kormány évenkint zeneoktatásért kiad: de tekintve, hogy az elemi tanítók többségének nincs meg a zene rendszeres tanítására való szükséges ismerete, továbbá minthogy még nem igen szoktak zenei szaktanítókat alkalmazni, e nagy összegnek nincs meg a kivánt sikere. Ez összeg — Hullah szerint — ablakon kidobott pénz („this money is worse than wasted"), holott az énektanítás sikere annál fontosabb, mert vele nemcsak egy tantárgygyal tudnak többet a gyermekek, hanem annak a társadalomra erkölcsösítő nagy hatása is megvan; — mint Hullah helyesen mondja — „ha kellő módszer szerint tanítják az éneket, benne nehány év alatt a munkás-osztályok oly szórakoztató eszközre tesznek szert, mely sokkal hathatósabb leend finomodásukra és házi életök szépítésére, mint bármi egyéb." [2])

A Sol-fa rendszer tanítására legtöbbet tett Curwen, ki egy kis könyvtárt írt össze e rendszer elméleti és gyakorlati terjesztésére. Főművei: The Art of Teaching and the Teaching of Music etc.; The

[1]) *Minutes of the School board for London.* 1879. 361. sz. 20. l.
[2]) *Report of the Committee.* 1878. 661. l.

Standard Course (1878), Tract ou Musical Statics; Tract ou Musical History stb. stb.

A *női kézimunka* tanítására általán véve nincs elég idő. Az angol alsóbb osztálybeli nők tudatlanságával szemben az isk. felügyelők nagy többsége szerint, e tantárgyból nem elég heti két óra. Némelyek erre hetenkint egy-két délutánt, mások egy egész esztendőt kivánnának fordíttatni. „Ha meggondoljuk — mondja a Dorsett megyei isk. felügyelő — hogy e munkákban nemcsak a kéznek, hanem a fejnek is jelentékeny része van „hand and head work," s hogy egynémely tanítónő a gyermekek helyett a fejbeli munkát rendesen elvégzi; igen természetes, hogy a leányok iskolából távoztokkor magokra hagyatva semmit sem tudnak." [1]) Ugyancsak az isk. felügyelők tekintélyesbbjei méltán sürgetik, hogy a kormány a kézimunkák vizsgálására iskolafelügyelőnőket nevezzen ki. Ezzel nemcsak azt érhetnék el, hogy a női kézimunkákat helyesen birálják meg, hanem azt a nevezetesebb célt is, hogy a nevezett nők egy-egy nagyobb kerület különböző helyein a tanítónőkkel értekezleteket tartva, a vidék különböző szükségleteinek is eleget tennének. [2])

A *rajztanításra* kitünő segédeszközök a Foster (Vere) és a Nelson-féle rajzirkák, [3]) melyek fokozatosan és párhuzamosan mívelik a szemet és a kezet. A növendéknek sokat kell magát gyakorolni, míg a szabadkézi rajzra és a geometriai rajzra jut, melyből a Science department szokott vizsgálatot tartani. A department csak az oly népiskolák növendékeit fogadja el vizsgálatra, melyekben e tantárgyat a szabadkézi és geometriai rajzból megvizsgált egyének tanítják. A rajztanításra még Londonban is az a panasz, hogy sok tanító szereti átugorni a bevezető lépéseket, s inkább a vizsgálatra állítást, mint a szemmérték és kéz kellő mívelését, a tárgyak körvonalai biztos felfogását és a symmetria studiumát tartja szem előtt. Nem ritka dolog, hogy oly második osztályosok, kik sok időt töltöttek egy kissé complikált görbe vonal rajzával, egy rövid egyenes vonalat rajzolni nem birnak. [4])

Általában az iskolai könyvekről következőket mondhatom:

Azok az angol iskolai könyvek, a melyeket e fejezetben ismertettem, fényes bizonyságot tesznek, hogy az angolok teljesen megértet-

---

[1]) *Report of the Committee*. 1879. 709. l.

[2]) U. o. 731.

[3]) *Drawing Books A—Z.; Drawing Cards; Royal Draving Books*, stb. London, Blackie et Nelson.

[4]) *Minutes of the School board for London*. 1879. 361. sz. 20. l.

ték és ügyesen alkalmazták a német nagy paedagogus azt a jelszavát, hogy „für Kinder ist das Beste eben gut genug.“ Feltünő jelenség, hogy Angliában a legkitünőbb tudósok nem tartják méltóságukon alól levőnek, hogy az elemi iskola számára tankönyveket írjanak. És ez azért nevezetes, mert az elemi tanítás sikeres voltának nagyobb ellensége és hátráltatóbb akadálya nincs, mint a tudományos rendszerbe kapaszkodás. A gyermeknek esze fogékony arra, hogy ismereteket könnyen elsajátítson, és emlékében megtartson; de nincs arra megérve, hogy azokat az elvont elveket és okoskodásokat, a melyekre a tudományos rendszerek vannak alapítva, ugyanazzal a jó kedvvel, ugyanazzal az érdekeltséggel tudja követni és ugyanazzal a vágygyal és mondhatni mohósággal kivánja megismerni, a melylyel a tényleges adatokon, a valódi tárgyilagos ismereten kap. Ez igazság felismerésében és szemelőtt tartásában van az angol iskolai könyvek jeles voltának a titka.

Ott vannak pl. mindjárt a Nemzeti Társaság kiadásában megjelent „National reading books“ füzetei (Standard I—VI.) [1]) Mindjárt az első olvasmány, a melyet a gyermeknek nyujt olyannyira a gyermeki életkörből van merítve, hogy lehetetlen a gyermeknek nem figyelni rá, és mégis van benne egy-egy lecke a növénytanból, a kertészetből, a számtanból, a pénztanból, és mind ez tíz-húsz rövid sorban.

Bizonyosan senkinek sem fog eszébe jutni az angolokat azzal vádolni, hogy a vallás-erkölcsi nevelésre nem adnak sokat. Mégsem kezdik első olvasókönyveiket azokon az émelygős, u. n. erkölcsi meséken, a melyek a gyermektől oly magas ethikai színvonalra helyezkedést kivánnak, a milyenre a gyermekész emelkedni nem bir. Holott a gyermek gyakorlati eszmeköréből vett, mindennap megtörténhető és meg is történő dolgok megkapják figyelmét, megértetik vele egyszerű és eleven módon saját tetteinek és eljárá ainak helyes vagy helytelen voltát, azokból a következményekből, a melyek közvetlen és szükségszerű eredményeik.

„Azaz együgyű kis Netti! jól látja, hogy nem birja fel azt a nagy fazekat teli tejjel, még se félt, hogy elönti. De bizony el is öntött egy jó csomót, és felfordította volna az egészet, ha Anna nénje nem lesz vala közel.“ Tessék megítélni, hogy azt az erkölcsi tanítást: „ne fogj olyanhoz, a mihez nincs elég erőd és ügyességed,“ melyik érteti

---

[1]) *National Society's Depository*. London.

meg jobban a gyermekkel, ez a pár sor, vagy a „rana rupta et bos“-féle magában igen elmés, de meglett ember eszére számított meséje.

Itt van egy kis számtan : „An explanation of the most common rules of elementary Arithmetic for the use of national schools by Rev. A. Wilson“ ugyanazon társulat kiadványa. Kezdettől fogva fokozatos előadása a számtani tényeknek, a melyek mind helyesek, mind egymásból folynak és egymásra vannak építve, a nélkül, hogy még csak meg is volna említve a szám értelmezése, a számrendszer elmélete. Megtanítja a gyermeket egészen gépileg a szám írására és olvasására, megtanítja a számmíveletekre, épen úgy, mint a hogy megtanítjuk az anyanyelvén írni és olvasni, és nem tartjuk szükségesnek e tanításnál a magasabb nyelvtudomány elméleteit a gyermek előtt fejtegetni.

Ugyanezen a módon tanítják a gyermeket algebrára és mértanra is. Az a helyes elv itt az egész tanítás alapja, hogy 1. a gyermeket sohase kell olyanra tanítni, a mi nem igaz. 2 Nem kell a gyermeknek olyat beszélni, a mit nem tud megérteni. 3. Sohase fogjon a tanító okoskodással való bizonyításához oly ténynek, a melyet érzékeltetni lehet. Soha semmiféle értelmezés se fog, se helyesebb, se tisztább fogalmat nyujtani az egyenes vonalról, mint a kifeszített cérnaszál; és ha egyszer megmutattam a gyermeknek két cérnaszállal, hogy két pont közt az egyenes vonal, a mely egyiktől a másikig nyulik, a lehető legrövidebb; sokkal könnyebben érti meg és sokkal biztosabban fogja fel, mint az Euclides-féle rendszeres bebizonyítás után, a melyet különben maga Euclides sem szánt gyermekeknek.

Igen kitünő és mintaszerű mű a „Lessons on common things“ című könyv a „Collins' school series“-ből. Rég ohajtottam hazai elemi és polgári iskoláink számára ilyen szabású könyvet, s mondhatom, ha elegendő ismeretem és időm lesz vala hozzá, meg is írtam volna. „Common things“ egy rakás mindennemű tárgy, a melyet mindennap látunk, a melylyel mindennap dolgozunk vagy játszunk, a melylyel táplálkozunk vagy más szükségeinket kielégítjük, röviden, de mégis jellemzően és kimerítően ismertetve minden oldalról. Szintúgy kedve volna az embernek egy-egy ily ismertetést közölni kóstolóul, ha volna hely rá. Legalább mutassuk be az ismertetett tárgyak névsorának egy részét : malozsa, füge, mandula, aprószőlő, kávé, katáng, kakao és csokoládé, narancs, citrom, citrom-íz, thea, bab, borsó, búza, zab, árpa, tatárka, rizs, mustár . . . . . aztán : márvány, mész, fösz, kova, tüzkő, homok . . . . . acél, öntött vas, vert vas, szappan, penna, üveg, hártya, bőr . . . . . stb. stb. És bámulatos! az az angol oly szé-

pen írja le és ismerteti e tárgyakat, elmondja, honnan kerülnek, mirevalók: pedig egy szó sincs az egész könyvben állat-, növény- vagy ásványországról és rendszeres felosztásukról.

Méltó társúl csatlakozik hozzá a „A course of lessons for infants" című művecske, [1]) a mely három füzetben, ugymint egyben 4½ éven alóli gyermek, egyben 4½—6 éves, egyben 6 és 7 éves gyermekek számára elemi oktatást ád, mondhatni az emberi tudás minden ágában; elkezdve a betű idomai megkülönböztetésén, megtanít csaknem mindenre, a mit gyermeknek tudni jó, még a rajzot is beleértve Egy valóságos encyclopaediája az elemi ismereteknek, a mely kitünő voltát nem annyira annak köszöni, a mi benne van, mint annak, a mi nincs benne.

Általában véve nagyon ügyesen van itt életbeléptetve és érvényesítve az az eszme, hogy a különböző tudományszakokba tartozó egyes ismereteket az elemi és népiskolában ne mint külön tanszakokat, külön órákon, hanem egyetlen jóravaló olvasókönyv segítségével egyszerre és elegyesen nyujtsák a gyermek emlékező tehetségének.

Hogy a felső osztályok számára hasonló jelességű könyvek nem hiányoznak, a mondottak után önkényt érthető. Ilyenek kiváltképen a Dick-féle : „Outlines of political economy" [2]) és a Rogers-féle „Manual of political economy" [3]), a melyek elseje valamivel rövidebben, az utóbbi kissé terjedelmesebben tárgyalja a közgazdaság valamennyi fontos kérdését. Álljon itt az utóbbi fejezeteinek címei sorozata : I. Bevezetés, tárgyalja a kölcsönösséget mint a polgárosodás alapját, és kimutatja, hogy e kölcsönösségből származó szolgálmányok közül melyek tűzetes tárgyai a közgazdaságnak, és végzi azon, hogy megcáfolja azt a tételt : „a mit egy ember nyer, azt a másik veszti" ; kimutatván egyszersmind, hogy e tévedés honnan ered. II. fej. Az érték keletkezése. III. fej. Az érték mértéke. IV. fej. A pénz helyettesei. V. fej. A termelési cikkek ára, kik közt és mikép oszlik el. VI. fej. Tőke, VII. fej. Munka és bér, VIII. fej. A népesség szaporodása. IX. fej. A szabad munka korlátozása. X. fej. Mi szállítja alá a munkabért. XI. fej. Nyeremény és kamat. XII. fej. Fekvő birtok jövedelme. XIII. fej. A földbirtok használásának módjai. XIV. fej. Kereset és kinálat. XV. fej. Kereskedés pénzzel. XVI. fej. A tőke eloszlása. XVII. fej. Véd-

---

[1]) *Published by the Home and Colonial school society.* London.
[2]) Glasgow 1874. W. Collins Sons et Company.
[3]) Oxford 1876. Clarendon Press.

rendszerek XVIII. fej. Külkereskedés XIX. fej. Gyarmatkereskedés. XX. fej. A kormány teendői. XXI. fej. Az adóztatás alapelvei. XXII. fej. Egyenes és közvetett adók. XXIII. fej. Államadósságok. És ez mind kellő kimerítőséggel tárgyalva van 318 nagyon kicsiny 8-rétű lapon.

A Collins school series-ből még említést érdemel Evers „Mechanics“ című könyvecskéje, a mely az elemi erőtant és az egyszerű gépek u. n. emeltyű, dölt sík, tengelyes kerék, csiga elméleteit már rendszeresen tárgyalja.

Rendkívül jeles kis könyv a Clarendon press series-ből a „Book-keeping“ Hamilton és Ball-tól. Még soha se láttam a kettős könyvvitelt ily világosan és gyakorlatilag előadva. Nagyon kevés elmélet, ellenben a kereskedésben előfordulható esetek könyvelésének gyakorlati megmutatása egy üzlet példáján és keresztülvitele mindazokon a segéd- és mellékkönyveken, a melyek nagy terjedelmű üzletekben szükségesek lehetnek, egy üzleti zárlat teljes keresztülvitele és egy rakás gyakorlat teszik e mindössze 126 kis lapra terjedő könyvecskét a melyből azonban egy szóval se tanul az ifjú kevesebbet, mint sok nagy vaskos műből, a mely nagy követelésekkel lép föl.

Az „Industrial geography“ mintafüzetei (by Bevan) [1]) azt bizonyítják, hogy Anglia nemcsak saját, hanem a külföld iparviszonyait és statistikáját is figyelemmel kiséri és alaposan ismerni törekszik. E kis könyveket igen nagy haszonnal tanulhatják a polgári iskolai tanulók. [1])

A számtani kiadványok közül gazdag példatáráért különösen kiemelem Hughes J. gyakorlati számtanát és növendék-tanítók számára készült példatárát. [2])

X. FEJEZET.

A kötelező iskolázás és akadályai.

Az iskolai rend és munka legnagyobb ellenségei az iskolán kívül vannak, kikhez a tanító keze el nem ér s kikkel gyakran a legtevékenyebb iskolaszék s a legékesszólóbb iskolafelügyelő sem bír. E sokszor fékezhetlen elem a pórnép, mely az iskolát nem egyszer a maga és családja élete és szokásai ellen emelt erősségnek tartja.

Az elemi iskolázás eredményét paralyzálja az alsóbb néposz-

[1]) London 1880. W. Swan Sonnenschein et Allen.

[2]) *Practical Arithmetic; Mathematical question book.* London J. Hughes.

tályok gondatlansága és sülyedtsége. A mi a társadalomnak árt, kétségkívül árt az iskolának is. A részegeskedés és tivornya ássák alá Angolország életét és erejét — úgymond Holmes iskolafelügyelő. [1]) Az iskolábajárók jelentékeny részénél a házikör ellensége az iskolának, s egyátalán nem építő, hanem rontó hatású. Kentben, hol a nőket oly nagyon sokat használják mezei munkára, hasztalan dolog azt várni, hogy a leányokat az év jókora részén rendesen iskolába küldjék; az embernek élni kell, s a kérdés végelemében az -- úgymond e vidék iskolafelügyelője — hogy a szülők mennyiben nem lehetnek el, nem mondom gyermekeik munkája, de segítsége nélkül. [2]) Yorkshireben a nép takarékos, pénz- és munkakedvelő s gyermeke, munkáját ingyen (for „nowt") kapja, a szüle gyermekét nem a nevelés iránti közönyösségből, hanem uralkodó szenvedélyének való engedelmességből marasztja otthon. [3]) Sokkal többre becsüli az ily gondolkodású szüle az így megtakarított tandíjt, mint a rendes iskolábajárásért kapott elismerő bizonyítványt (honour certificate). E papirnak szerinte semmi értéke ahhoz képest, hogy gyermeke egy héten 12—14 shillinget, vagy ha half-timer 6—7 shillinget megkeres. [4]) Az efféle észjárásnak orvoslója az erélyes iskolaszéki tisztviselő; ámde nagy baj, hogy sok faluhelyen nincsen arra való ember, a ki a városi erélyes visitor helyét pótolja. Az iskolábajárást ellenőrző bizottságnak rendesen a pap a legerélyesebb tagja, kinek, ha a dolgot erélyesen veszi, ezer ellensége akad. [5]) A rendetlenkedők miatt szenved az egész iskola, s van eset rá, hogy az elmaradozók miatt annyiszor kell egy-egy kiválóan derék tanítónak egy tantárgyat ismételni, hogy utoljára kedveszegetten nem bir tanításába semmi életet lehelni. [6]) Igen természetes, hogy a körülmények nemcsak a tanítás eredményét, hanem a tanítók kedvét és béketürését is kockára teszik. A department és az isk. felügyelők egyiránt megkivánják, hogy a tanító „a gyermekbe szóval és tettel a becsületesség és igazságosság szellemét csepegtesse." Ámde mit tegyen a tanító, ha ők egyátalán nem akarnak erkölcsileg ruházkodni? A lincolshirei iskolafelügyelő jelentései szerint a gyermek idejét következő munkák veszik el az iskolától: bab- és krumpliültetés, baromfitenyésztés, széna-csinálás, borsó-tisztítás, gyümölcs-szedés, répa-ásás,

[1]) „Drunkenness and extravagance are sapping the life and strength of our country." *Report of the Committee* stb. 1879. 604. l.

[2]) *Report of the Committee* stb. 1879. 618. l.

[3]) Ugyanott 637. l. — [4]) Ugyanott 635. l. — [5]) Ugyanott 740. l. — [6]) Ugyanott 752. l.

krumpli-gyűjtés, aratás, kaszálás és tarlózás. E munkák legnagyobb része tavaszi, nyári és őszi időre esik; ennélfogva, ha az iskolafelügyelő a falusi iskolát legkedvezőbb időszakban akarja látni, kénytelen munkája legnagyobb részét az esztendő négy első hónapjára tenni. [1])

Így Angolországban; és Skóciában? Berwik, Roxbourgh, Selkirk és Peebles megyék isk. felügyelője szerint a halászatból élő községben következő akadályokkal küzd az iskola : 1. a küszhal (White fish) fogás ideje alatt (october-ápril) a gyermekek otthon apjok munkájára való előkészületekkel vannak elfoglalva, pl. horogra való étek-gyüjtése és tisztogatása. 2. A heringhalászat idején a kisebbek (május-augusztus) otthon halat tisztogatnak, az idősbbek pedig a halászatban atyjoknak segítnek. Az e fajta munkák a leányok közül is sokat otthon tartanak.

Innen ered halászó helységekben az iskolázás iránti apathia, melyet tetéz a szülei tekintély hiánya, melynek oka : az apa tartós távolléte, s az anyának munkával való túlterheltetése.

Földmívelő vidéken a gyermekeknek a következő jövedelmesebb foglalkozásuk van, mint a tanulás : a) bárányzás ideje alatt a pásztoroknak segítés; b) ápril végén és május elején burgonya-ültetés, junius- és juliusban répa-hántás; juliusban juh-nyirás, augusztus- és szeptemberben aratás; oktoberben burgonya-szüret. Tehát a hat melegebb hónap alatt a parasztgyermeket az iskolahanyagolás bűne folytonosan kisérti.

Ezekhez járul a szülék részéről egy súlyosabb baj : a gyakori lakóhelyváltoztatás, „Term flittin“, mely a földbérlők cselédségénél rendesen majd minden évben előfordul, mert minden év május 26-ikán új szolgálatba lépnek. Ez okon gyermekeiket a szorgalomszak vége előtt kiveszik, a régen velök szomszédos iskolából, de az új, kezök ügyében levő iskolába csak az aratási szünidő után adják be. Ime a „flittin“, mint rendes rendkívüli akadálya a földmívelő munkások gyermekei iskolázásának. [2])

Vannak iskolák, hol a tandíjt az igazgatóság oly feltétellel engedi el, hogy az illető annyiszor járjon fel iskolába, a mennyi okvetlenül szükséges arra, hogy a rendes vizsgálatra bocsássák.

---

[1]) *Report of the Committee* stb. 1878. 169. l.
[2]) *Report of the Committee* stb. *for Scotland.* 1878. 143. l.

Egy másik eljárásmód abban áll, hogy a tandíjt egy kevéssel (pl. hetenként fél pennyvel) fölemelik, úgy azonban, hogy a felülfizetett összeget év végén a vizsgálat után mindenkinek visszaadják, a ki a vizsgálatra szükséges számú iskolába járását igazolja, s vizsgálatra áll, vagy az iskolát elfogadható okok miatt hagyja el. Ez a mód nemcsak a rendes iskolábajárásra ösztönöz, hanem a tanulók szeszélyes évközi migratióját is megakasztja.

Vannak igazgatók, kik magasabb tandíjt szednek azoktól a gyermektől, kik hetenként csak bizonyos számú napon járnak iskolába. Mások ismét mérséklik a tandíjt, de előre egy hónapra, vagy negyedévre szedik föl, s ezzel kivánják útját állni az iskolából való elmaradozásnak.

Más igazgatók minden hónap végén a szorgalmas iskolába járó gyermekek fizette tandíj bizonyos részét visszaadják, vagy javára takarék-pénztárba teszik. Az iskolai takarék-pénztár egy másik ellenszere a szeszélyes iskolaváltoztatásnak.

Az iskola rendes látogatására sok helyütt használják édesgető szer gyanánt az ú. n. érdemjegyeket (merit cards), mely abban áll, hogy egy kis szines papirra nyomott kártyát adnak minden hét elején mindenik tanulónak, ki az az előtti héten egy leckét sem hanyagolt, és egyszer sem késett el az iskolából. A mely tanuló 12 ily érdemjegyet kap, azokat egy díjjal cserélik ki. Mentől felsőbb osztályú gyermek kapja e jegyet, annál értékesebb.

Az iskolából való elmaradásra vagy késedelemre semmi körülmény, még a betegség esete sem mentség.

A 12 érdemlapért adott jutalom egy szép rajzkönyv, melyre az iskola neve aranyos betükkel van nyomtatva.

Minden további 12 érdemlapért oly mese vagy történelmi könyvet adnak, mely a gyermek által hetenként fizetett tandíjjal egyenlő értékű. Minden ily jutalomkönyvbe az iskola neve és a jutalmazás címe nyomtatott betükkel van bevezetve.

Az év végén minden osztályban díjat kap egy-egy oly gyermek, a ki a jutalom könyveket legtisztábban tartotta. E rendszernek az a nagy előnye van, hogy a gyermekeket apró díjaival rövid idejű erőfeszítésre sarkalja, abból a helyes lélektani elvből indulván ki, hogy a gyermekek többsége megbirja ez apró erőfeszítést, mert kevésnek adatott az az előrelátás és kitartás, melyet egy nagyobb díjért hosszú időn keresztül kell ernyedetlen szorgalommal kifejteni.

E rendszert némely iskolában az iskola falára függesztett érdemtáblával („honour board") helyettesítették, mely a növendékek nevét későbbi időre is megörökíti.

Az igazgatóság oly szorgalmas iskolábajáróknak, kik egyfolytában két évig egy iskolában tanultak, jutalmakat ad, mely jutalmak a) tandíjelengedésből, b) szükséges tankönyvekből, c) ajándékkönyvekből állanak.

Érdemtáblára csak mind a hat osztályt végzett növendékek nevei kerülhetnek.

A most említett két rendszernek, mint illetékes iskolaigazgatók irják, igen sokoldalú haszna van. 1. Mindenekelőtt hatályos ellenőrzője a tanító hanyag naplóvezetésének, mert a gyermekek e tekintetben a legcsekélyebb tévedést is észreveszik, és bemondják az igazgatónak, ki a jutalomosztáson jelen szokott lenni. 2. A jutalmak osztásakor legalább egy iskolalátogató úr vagy úrnő is jelen lévén, a gyermekek a társadalom jobb elemeivel folyvást érintkeznek, s a nekik való tetszésért szorgalmukat megkétszerezik; továbbá szintén a kedvökért sok oly kötelességet végeznek, melyek a jellem alakítására nagyon befolynak: ilyenek a tisztaság, igazmondás; felsőbbek, különösen az iskolák ügyét szivükön hordozók iránt való tisztelet. Mindezek oly szálak, melyek a gyermekeket nemcsak a pártfogókkal kapcsolják össze, hanem az iskolával is, melyet megszoknak nem ellenségöknek, hanem nagy jóltévőjöknek tekinteni.

A rendesiskolába járásra többféle serkentő eszközt alkalmaznak.

A londoni iskolaszék azoknak a gyermekeknek, kik egy évnegyedi pontos és rendes iskolába járásért érdemjegyet kaptak, megnyitja iskolai kölcsönkönyvtárait, s ezzel is éleszti a rendes iskolábajárók buzgalmát.

A nagyobb városokban, mint Liverpool, Birmingham, az iskolaszékek erélyes intézkedéseket tesznek a gyakori iskolaváltoztatás ellen.

A szülék iskola iránti érdeklődésének élesztői az ú. n. értesítők (Home or Result Cards), melyeket minden hét végén minden gyermek magaviseletéről és iskolábajárásáról a szüléknek küldenek; továbbá a leányiskolákban alakított varró-clubok (sewing clubs) és iskolai konyhák (school kitchens); cserépben levő virágok, sőt néhol a gyermekekkel szüleikhez iratott levelek, melyeket fel is kell olvasniok; végül az igazgatók és iskolai ügybarátoknak szülők előtt tartott beszédei, házról-házra való látogatásai stb.

Az iskolaszékek arról is gondoskodnak, hogy a félnapos iskolásokat gazdák, a törvényszabta időben, iskolába bocsássák. Az első mulasztás esetén a Superintendent Officier nyomtatott megintő cédulát küld, melyben őket a népiskolai törvény illető szakaszaira hivatkozva, kötelességök teljesítésére inti, azzal a figyelmeztetéssel, hogy a mulasztás ismétlődése esetén tanács (Magistrate) elé idézi, s rájok a törvény szigorát alkalmaztatja.

A half-timer tanulókkal a különböző kerületekben más-másképp van a dolog. Vannak kerületek, hol a félnapos rendszer helyett a váltakozó napokon való tanítást fogadták el. A félnapos rendszer alkalmas ott, hol a tanulók otthonja meg a gyár egymástól nagyon távol nem esnek. A váltakozó napokon a tanítás inkább a gyáraknak, mint a tanulóknak válik javára, mert elvesztik az iskola mindennapos hatásának előnyét. A gyárban hosszas lét kifárasztja a növendékeket, s nincs kedvök a következő napra előkészülni, míg másfelől a váltakozó napos rendszernél igen hajlandók könyveiket egészen sutba dobni, minthogy a következő napra semmi leckéjök nincs. Sok szüle inkább erről panaszkodik, mintsem a hosszas gyári foglalkozásnak gyermeke egészszégére való hatásán.

Nagy és bonyolodott a félnapokkal a nehézség oly helyeken, hol a munkás-osztály részint gyári, de különböző gyári, részint mezei, vagy bányamunkákkal van elfoglalva. Ily esetekben a gyári és a bányamunkát szabályozó törvények, meg a népoktatási törvény több ponton keresztezik egymást, s az iskolafelügyelők, sőt magok az iskolaszékek is néha merőben tanácstalan állapotban vannak a különböző foglalkozású gyermeknek egyidejű való iskolába terelésök iránt. E bajt soksorosan nehezíti az a körülmény, hogy a szülők a különböző munkákat szabályozó törvények más-más pontjaiba fogantozva, igyekeznek gyermekeiket az iskolaszék „körmei közül" kivenni.

Egyfelől sok zavart okoz a feleidejű iskolázásban az, hogy míg a gyári-munkatörvény azt követeli, hogy a gyermek egy héten legalább 5-ször, vagy két hétben 10-szer iskolába menjen, az egyéb munkákat szabályozó törvények azt is megengedik, hogy a gyermek az iskolai év első 15 hete alatt menjen 150-szer iskolába. Amaz a gyermeket egész éven az iskola pórázán tartja, s egysersmind az egyforma félnapos rendszert kivihetővé teszi; ellenben ez utóbbi esetben a gyermek az esztendő ³/₄-ed részében (37 egész hétig) feléje sem néz az iskoláknak.

A másik nehézség abban áll, hogy a póttörvények a különböző

foglalkozású gyermekeknek nem egyforma mértékkel mérnek. Tegyük fel, hogy két fiú A. és B. elérik a gyári alkalmazás korát (10 évet). A-t atyja gyapotgyárba küldi. Bátran teheti, s azonnal half-timer lesz fiából, ha mindjárt az első osztály tantárgyaiból sem tett vizsgálatot. B-t atyja maga mellett segédnek szeretné használni, de ezt már nem teheti, míg a fiú a 4-ik osztály minden tantárgyából vizsgálatot nem tett. Ime a törvénynyel szabályozott és nem szabályozott foglalkozások közti nagy különbség. Némely iskolaszék azzal akar segítni a bajon, hogy a 4-ik osztályról a 2-ikra szállítja le a mértéket. Azonban ezzel a csomót nem oldja meg, hanem csak elodázza megoldását.

Az elemi iskolának még egy veszedelmes ellenségéről kell megemlékeznem, melyet a népoktatási törvény életben hagyott. Ez az ú. n. magán vállalkozók iskolája („private adventure school“, más néven „dame's school“), mely voltaképen a parliament alkotta népoktatási gépezetet kijátszó intézet. Némely isk. felügyelő azt mondja, hogy az „adventure school“ egy értelmezhetlen faja az elemi iskolának, avagy mérge vagy ellenszere a népoktatási törvénynek. Annyi bizonyos, hogy ily felemás intézeteket, melyek szerkezetökre nézve se nem elemi, se nem felső iskolák, tanításmódjokra nézve legnagyobbrészt iskolai lomtárok, csak oly véghetetlen béketűrésü államhatalom tűrhet meg, minő az angol. A Chester megyei iskola-felügyelő e „dame's schoolokat, „melyekbe a szülők a fentartó iránti szánalomból küldik gyermekeiket, a tudatlanság óvódáinak (nurseries of ignorance) nevezi. Ez intézetek a népiskolai törvényt azzal játszák ki, hogy hetenként 10 penny tandíjt szednek, s ezzel a nélkül, hogy polgári iskolákká válnának, a törvény betüje szerint elemi iskolák lenni megszünnek. [1]) Nem azért kell e részben parliamenti intézkedés — úgymond az imént említett isk. felügyelő — mintha az okleveles tanítóknak egyedárusságra lenne szükségök, hanem egyszerűen azért, hogy rosz nevelést, ép mint rosz sört se áruljon.“ [2]) Ez intézetek bezáratása és irtása nem kis fáradságokba kerül az iskola-felügyelőknek, mert előbb az azokban való sikertelen tanítást kell kimutatni az illető községi tanácsnál. Az „adventure school“ pusztulásának utját állja a szülők sympathiája s az a helyi traditió, mely a hatósági hadjárattal szemben, arra rendesen a kegyelet mezét adja. Aztán némelyhelyütt sok szüle azonnal fegy-

[1]) A népiskolában, a törvény szavai szerint, hetenként csak 9 pence tandíjt lehet szedni.

[2]) *Report of the Committee.* 1877. 566. l.

vert fog mellette, mihelyt a „dame“ jártasabb a női kézimunkákban, mint az községi népiskolai okleveles tanítónő, kinek feje tele van a training collegeben szerzett ismeretek encyclopaediájával. [1]).

Az isk. felügyelők nagyon kíméletesek ez intézetekkel szemben. E tekintetben igen érdekes Aldis isk. felügyelőnek eme nyilatkozata: „Ha meggondoljuk, hogy mily közel korbeliek a jóravaló népiskolák, bizony nem lesz meglepő, ha becsöket a szülők meg nem tanulták. A szülőkben hiányzó erkölcsi érzetet törvény kényszerével anticipálni lehet, de más kérdés, hogy tanácsos-e?“ [2])

A londoni school board iskoláihoz kézikönyvtárak vannak szervezve, melyeket úgy a tanítók, mint a tanulók szabadon használhatnak; de a könyveket az iskolákból elvinni nem lehet. E mellett vannak ú. n. iskolai kölcsönkönyvtárak, melyeket adakozás utján állítottak fel, melyekből a III.—IV. osztályú és a rendes iskolába járásért érdemlapot kapott növendékek olvasásra könyveket kivehetnek. A vidéken s kivált falusi iskolákban jóformán most kezdik terjeszteni e könyvtárakat.

A board iskolái legnagyobb részében a két ülésű svéd padokat használják. A hol e padok egyforma magasak, s a padlazat nem emelkedő, a tanítás igen megnehezedik, sőt szinte lehetetlenné lesz, mert e padok oly mélyek, hogy az utolsó sorban ülő gyermekek nem hallják, hogy mit mondanak az első sorban levők, s mikor a gyakorlatokat javítják, sokat kell a tanítónak a sorok között fel s alá járni, s ezzel sok idő eltelik. [3]) A kettős padok megnehezítik a fegyelmezést és a máséből levő leírást is könnyűvé teszik.

E helyen meg kell emlékeznem a szünidőkről is. A London school board iskoláiban következő szünidőket tartunak: karácsonkor két hét, húsvétkor 2 hét, nyáron három hét, úgy azonban, hogy augusztus első hete e három hétbe essék. Ugyancsak 6—7 heti szünidőnél többet a vidéki népiskolák sem tartanak.

---

[1]) *Report etc.* 1879. 640. l.

[2]) *Report of the Committee.* 1876. 297. l.

[3]) Stokes londoni isk.-felügyelő 1877-ik és Fitch 1878-iki jelentésében, s több isk.-felügyelő ez értelemben panaszkodik.

XI. FEJEZET.

Polgáriiskolák. (Middle Class, Middle-Grade, vagy County Schools.)

Az angol polgáriiskolák egészen a jelenkorban keletkeztek. Nehéz lenne ez iskolák definitióját adni. A middle class schools név az elemi- és felsőbbiskolák közt lévő heterogén iskolacsoportot jelöl. „Ha a polgáriiskolát jellemeznem kellene, — irja nekem a Grocers' Company's schools derék igazgatója — azt mondanám: oly iskola, melyben a tanításdíj évenként 10 fontnál többre nem megy, s a hol a görög nyelv teljességgel nem alkatrésze a tanfolyamnak. Middle class, vagy county school címen jelenleg 22 iskolája van Angolországnak, azonban az ú. n. grammar schoolok között igen sok van, melyeknek programmja a polgári iskolákéval megegyez.

Ezelőtt mintegy másfél tízzel londoni bankárok és kereskedők aláírás utján 60,000 fontot raktak össze, hogy üzleti személyzetök gyermekeinek legyen iskolájok. Így jött létre a Cowper streeti polgári iskola. E kezdemény oly sikeresnek mutatkozott, hogy némely társulatok és céhek szintén igyekeztek régi alapítványaik egy részét hasonló iskolákra fordítni. Így alapíták a füszerkereskedők s így az apróárú-kereskedők middle class schooljokat. Ez iskolák kevés kivétellel egyes társaságok tulajdonai, s köztük Londonban legnagyobb a Cowper streeten levő, melynek berendezésében méltó társa az előbb említettem füszerárusok céhe (Grocer's Company's) polgáriiskolája és a belföldi és gyarmati társaságé, melyeket mind meglátogattam.

I. A) *Fiú-polgáriiskolák.* A Cowper streeti polgári iskolát 1866 őszén londoni bankárok és nagy kereskedők alapíták, oly célból, hogy azoknak a fiúknak, kik a kereskedelmi pályára lépnek, a lehető legélletrevalóbb oktatást adják, és egyszersmind érzületöket és gondolkodás módjokat oly habitusokban neveljék, melyek életpályájokon számokra a sikert bizosítsák. Ez intézetbe 1200 fiú jár, kiket 34 rendes és segéd-tanító (master) tanít. Tantárgyaik a következők: angol nyelv és irodalom, kereskedelmi földrajz, történelem, számtan, mathesis, földmérés, könyvvezezés, vegytan, mérnöki és építészeti rajz, a természettan elemei, francia, ének és írás. Főtantárgyak: 1. mathematika: 2. természettan; 3. angol és francia: 4. történelem és földrajz. A francia nyelvnek ez iskolákban két mestere van, egy angol és egy született francia. A német, latin és héber nyelvet a rendes tanórákon kívül

csak önkényteseknek tanítják. A gyorsírást a rendes írás mellett rendkívüli órákon az egész iskolában tanítják, s rá különös figyelmet fordítnak.

Ez intézetbe 7—15 éves oly fiúkat vesznek fel, kik írni, olvasni tudnak és a sokszorozó táblát ismerik. 1879 elején egy előkészítő osztályt is nyitottak 6—8 éves fiúk számára. A tanórák délelött 9.30 d. ú. 3.30-ig vannak, beleértve az ebédre és szórakozásra szükséges félbeszakításokat. A fiúk nagyon mérsékelt (6—8 p.) díjért az intézetben ebédet kaphatnak. Szombaton szünet. Az iskolai év 3 szorgalomszakból (term) áll : I. januártól húsvétig; II. húsvéttól julius közepéig; III. augusztus végétől karácsonyig.

Az igazgató Dr. Wormell szives vezetése mellett több tanításon voltam jelen, melyek közül a vegytan, földrajz és a francia nyelvből és magának az igazgatónak a természettanból adott leckéit kell kiemelnem. A földrajzból az alsó osztályok egyikében (minden osztályban a növendékeket több csoportra osztják) a fiúk a nevezetesebb városok szélességi és hosszúsági vonalait határozgatták. E tantárgyból a fiúkat minden héten újból osztályozzák, s a dolgozataikból állandó kiállítás van a tanterem falain. — A vegytanból a 6-ik osztályban (sixth form) a rendes tanító felügyelete mellett a segéd-tanító tanított és experimentált igen érdekesen. Az ily leckék teljesen alkalmasak arra, hogy a növendékeket a természet tüneményei megfigyelésére s rajtok való gondolkodásra késztessék.

A vegytani laboratoriumban a növendékek gyakorlatilag ismerkednek meg a vegytani tényekkel, s jeles vezetőik mellett sok becses habitusra tesznek szert. Ezzel kapcsolatban meg kell emlékeznem az iskola műhelyéről is, melybe a fiúk önkénytesen járnak be, s egy alkalmas művezető vezetése mellett vagy 200-an esztergályos-, asztalosmunkával és gépek szerkesztésével foglalkoznak. Ezzel az iskola különösen a mechanikára hajlandó növedékeknek tesz kitűnő szolgálatot. Úgy látszik, hogy a fiúk legnagyobb kedvvel a mathesist és a természettudományokat tanulják. A mathesist az igazgató tanítja oly világosan és könnyen érthető módszer szerint, melyet alább említett math. és mechanikai kézikönyveiben találunk. A számtanban a tanítók minden szabályt apróra megmagyaráznak, s csak azután kezdetnek a növendékekkel a munkához. Ezzel azt érik el, hogy — mint az intézet egyik vizsgáló biztosa jelenti — a növendékek nagy könnyűséggel és ügyességgel tudnak elbánni azokkal az új kérdésekkel, melyek gondolkodást igényelnek. A trigonometriában, kúpszelettan-

ban és demonstrativ geometriában a növendékek oly sikert mutatnak fel, minőt csak az ország legjobb mathematikai iskoláiban tapasztalhatni. Az angol nyelv ez intézet felső osztályaiban azt a helyet foglalja el, melyet a régi közép-iskolában a latin és görög nyelv. Egy-egy classikus szerző művét, pl. Shakespeare Julius Caesarját veszik elé, s azt annyi gonddal elemezik, értelmezik és tanítják, mint az említett közép-iskolák az ó-classikai műveket. E mellett minden osztályban a tehetségesebbek betanulnak valamely szerző kitűnő művéből hosszabb darabokat, kivált párbeszédeket, s így ízlésre és szép olvasásra tesznek szert.

A földrajz és történelem szintén a sikeres tantárgyak közé tartozik. Földrajzból — úgymond az előbb említettem jelentés — majd minden fiú próbált emlékezetből térképet készítni, s körülbelől felének eléggé sikerült a próba. A történelmi eseményeket a fiúk igen nagy változatossággal birják előadni, a mi azt mutatja, hogy a sokoldalú magyarázatot és illustratiót nem kimélték tőlök. Az angol történelemből minden osztály egy-egy korszakot tanul; a historiai események egy-egy csoportjával párhuzamosan Shakespearetől vagy valamely más szerzőtől rávonatkozó kivonatokat és illustráló helyeket tanulnak be könyvnélkül; pl. a mely osztály Erzsébet uralkodását tanulta, egyszersmind a spanyol armadáról szóló Macaulay-féle balladát egészen tudta.

E mellett a legfelső osztálybeli növendékek nemzetgazdaságtant és alkotmánytant is tanulnak. Közlöm ezúttal a két legfelső osztály órarendjét.

VI. „A" osztály.

Óra	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek
9·30	Angol nyelvtan	Biblia	Francia	Gyakorlati vegytan	Biblia
10·15	*Algebra	Vegytan	Felsőbb math.	Gyakorlati vegytan	Kúpszelettan
11·0	* Shakespeare	Trigonometria	Shakespeare	Kúpszelettan	*Francia
12·0	Nemzetgazdaságtan	Rajz	Geologia	Rajz	Geometria
	E b é d	é s	s z ü	n e t	
1·45	Történelem	Algebra	Történelem	Nemzetgazdaságtan	Történelem
2·30	Geometria	Mechanika	Természettan	Trigonometr.	Mechanika

VI. „B“ osztály.

Óra	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek
9·30	Francia	Biblia	*Gyorsírás	Francia	Biblia
10·15	*Történelem	Földrajz	*Számtan	*Földrajz	Francia
11·0	*Shakespeare	Trigonometria	Shakespeare	*Angol nyelvtan	Algebra
12·0	Geometria	Rajz	Algebra	Rajz	Természett. földrajz
	E b é d	é s	s z ü n e t		
1·45	Számtan	Vegytan	Geometria	Vegytan	Mechanika
2·30	Ang. nyelvtan	Term. földrajz	Természettan	Ang. nyelvtan	Angol alkotmánytan

* E leckék alatt a természettant tanulók a laboratoriumban foglalkoznak; vagy a latin és görög nyelv tanulóiból alakult külön osztályokat a szaktanár tanítja.

Ez intézetben a fegyelmezés kitünő. Az alsóbb osztályok java, de szegény rétegeiből való gyermekek járnak ide a külvárosokból, s a jó rendet mégis minden szigor nélkül fenn lehet tartani. E végre nagy segítsége a tanítói karnak a katonai gyakorlatok, melyek a növendékeket gyors engedelmességre szoktatják, s folytonos szellemi éberségben tartják. Nem lehet e pontnál figyelembe nem vennünk azt az erkölcsi hatást, mely a növendékekre a tanulás kezdetén és végén tartott egyszerű istentiszteletből s a vele egybekapcsolt choral- éneklésből háromlik.

A szabad-kézrajzot jó sikerrel tanítják minden osztályban, s a geometria és távlatrajzot a felsőbbekben. E tantárgy jó hatással van az írásra, másfelől igen hasznos a mechanikai készülékek rajzolására; s viszont a mechanikai leckékre nagyon illustrálók a fiúknak a nagyobb gyárakba tett látogatásaik.

A tanulók különböző tantárgyakból rendre mindennap kapnak házi dolgozatokra feladatot, melyeket külön naplókba szoktak írni. A tanítók rendszerint keveset hagynak fel, de megkivánják, hogy a kidolgozás jó legyen. Míg a segédtanítók az osztályokban tanítnak, addig a rendes tanító átnézi és kijavítja e dolgozatokat, úgy hogy soha egy sem marad javítatlan. A növendékek minden szorgalomszakra 35 sh. tandíjt fizetnek; e szerint az évi tandíj 5 font, tehát több,

mint 50 arany forint. A legjelesebbek számára 10 ösztöndíj van alapítva, köztök nyolc 5—5 fontos, egy 20 fontos és egy 50 fontos.

II. A Grocer's Company's middle class school (Hackney Downs, London) 1876-ban nyilt meg, tehát 10 évvel később, mint az előbbi intézet. Növendékei száma k. b. 400. Tantárgyai ugyanazok, mint a Cowper streeti polgári iskoláé; a tanórák is ugyanakkor esnek; 7—12 éves fiúkat vesznek fel. Az intézetbe belépő minden oly fiúnak, ki 10-ik évét betöltötte, tudnia kell a közönséges törteket, a kereskedelmi földrajz és az angol történelem főbb vonalait. Tizenöt éves koron túl egy növendék sem maradhat az intézetben, ha rá az igazgató különös ajánlására az igazgató bizottság (governors) írásbeli engedélyt nem ad. Az évenként fizetendő összes tandíj 6 font, mely előre s a 3 szorgalomszak első napján három részletben fizetendő; 15 shilling könyvdíj (book fees) és 7 sh. iskolai sapkára (school cap). Ehez járul a beiratási díj fejében egy font. Bármely növendéket csak egy havi írásbeli felmondás, vagy 10 sh. előre lefizetése mellett vehetni ki az intézetből. A lecke-órákról csak az igazgatótól előre kikért engedély mellett lehet elmaradni. Hirtelen betegség esetéről az igazgatót azonnal írásban kell értesíteni. A házi dolgozat el nem végzését csupán betegséggel vagy elháríthatlan akadálylyal lehet igazolni. Ha valamelyik növendék az iskolai szabályok bármelyike ellen vét, az intézetből azonnal kizárják.

A délelőtti és délutáni leckék közt k. b. 5/4 óra szabad idő van, mialatt a tanulók az intézetben maradnak és ebédelnek. Azokat, kiknek szülői az intézet közelében laknak — a téli hónapokat kivéve — ebédre haza bocsátják, ha különben pontosak és szorgalmasak. 11 órakor a felsőbb osztályosoknak 5 perc, az alsóbbaknak 15 percnyi szünetjök van.

A fiúk magaviseletéről és előmeneteléről a téli és nyári szorgalomszak végén a szülőknek értesítőket (reports) küldenek, melyek értéke mindig fölér egy bizonyítványnyal. A ki nem elégítő magaviseletűekről minden héten küldenek értesítőket mindaddig, míg magaviseletök meg nem változik.

Az ez intézetbe járó fiúknak legalább 1/4-de az iskola szomszédságában levő iparosok (mészárosok, sütők), továbbá apró-árukereskedők, korcsmárosok gyermekei, sőt van egynehány, kinek atyja majoros vagy kertész. A Cowper streeti polg. iskola növendékei 3/4-ed része a fentemlített alsóbb osztályokhoz tartozó nép gyermeke.

A főtanítót (head master) az intézet igazgató bizottsága hívja meg s bocsátja el hat havi felmondás mellett. A többi tanítót maga az

igazgató választja, díjazza és bocsátja el, a nélkül, hogy felebbezhetnének az igazgató bizottsághoz, mely csak a költségek átalányát szavazza meg.

Ha az iskola tele van, az igazgató fizetése felmegy 600—630 fontra, holott a tanítók évi díja középszámban 125—130 font, melyhez az idősebbek az iskolában adott rendkívüli órák által 30—40 fontot szerezhetnek. A tanító fizetés- maximuma évenként 150 font. Az intézetben 12 tanító működik.

Ide mellékelem a legalsó és legfelső osztály órarendjét.

Legfelső osztály. K. b. 13 éves fiúk.

Napok	9·30—10·15	10·15—11	11—12	12—1		2—3	3—3·45
Hétfő	fogalmazás	számtan	angol irodalom	mechanika		felmondás	geometria
Kedd	földrajz	angol nyelvészet	francia	trigonometria		szakdolgozat	algebra
Szerda	biblia	geometria	angol történel.	mechanika	Ebéd	rajz	földrajz
Csütörtök	algebra	számtan	rajz	francia		szakdolgozat	geometria
Péntek	magán tanulás	angol nyelvtan	angol történelem	trigonometria		angol irodalom	algebra

Ez intézetben eddigelé nem tanítottak vegytant.

Legalsó osztály. K. b. 8 éves fiúk.

Napok	9·30—10·15	10.15—11	11·15—12	12—12·50		2—2·45	2·45—3·30
Hétfő	irás	olvasás	számtan	táblán dolgozás		felmondás	test-gyakorlat
Kedd	számtan	földrajz	helyesirás	angol nyelvtan		angol történelem	irás
Szerda	biblia	számtan	olvasás	felmondás	Ebéd	diktálás	irás
Csütörtök	angol nyelvtan	irás	számtan	földrajz		angol történelem	diktálás
Péntek	irás	olvasás	számtan	földrajz		számtan	helyesirás

A délutáni rendes leckék után u. n. rendkivüli tantárgyak járják (latin, német, aquarellrajz, gyorsírás és hangszerzene [1]) és azoknak a növendékeknek, kiknek írásbeli házi dolgozataik nem kielégítők — fogalmazás. Az igazgató a legfelső osztálybeli oly fiúkat, kik egyik, vagy másik tantárgyat különös kedvvel tanulják, kiváló figyelemmel kiséri.

A tanítás módszere.

Angol irodalom. Ez intézet alsóbb osztályaiban sikerrel használják a jelenlegi igazgató, Bowen (H. C.) angol irodalmi szemelvényeit [2]) Az egyes költői darabokhoz mellékli az irók rövid életrajzát; minden darabhoz szintén becses jegyzeteket csatol, melyekkel nemcsak a darabot kivánja megértetni, hanem a nevezetesebb tőszók történetét, származékait is adja. A jegyzeteket a tanító a növendékekkel gondosan elolvastatja, s a még szükséges magyarázatokkal kibővíti. Azután a növendékektől a jegyzetekben foglalt szók értelmezését gondosan számon kéri. Mikor így a szöveget jól megértették, a tanulmányozott műre tett kritikai jegyzetekhez fognak. Midőn a tanulók mindezekkel tisztában vannak, akkor a tanító jelenlétében 2—3 ízben elolvassák hangosan a költői darabot, hogy róla, mint egészről tiszta fogalmuk legyen.

Ugyancsak Bowennek a kezdők számára írt angol nyelvtana [3]) avégre van szerkesztve, hogy általa a növendékek a nyelv szerkezetébe belássanak; hogy megfigyeljék a nyelvtények közti hasonlóságokat és eltéréseket, kapcsolataikat és viszonyaikat. A gyermekek a tanító utmutatása mellett sokáig válogatják, csoportosítják a szókat, míg a főbb fajokkal megismerkednek, s utóljára a mondattanra jutnak. Szerző szerencsésen használja az inductiv módszert, s tanítványai dolgozatain is meglátszik, hogy alapos és értelmes vezetőjök van.

Az angol irodalmat ez intézet felsőbb osztályaiban is csak olvasmányok utján tanítják; a növendékek a tanító felvilágosító magyarázataiból jegyzeteket készítnek, és ugyanazon szerző typikus művei átolvasására serkentetnek. A nemzeti classikus írók apró füzetes és jegyzetes olcsó kiadásait [4]) széltiben használják, s a szebb helyeket könyvnélkül betanulják.

---

[1]) Mind ez intézetben, mind a Cowper streeti polgáriiskolában a fiúknak fuvó hangszeren játszókból egyletök van.

[2]) *Simple English Poems, in Four Parts.* London, 1879. Kegan Paul et Co.

[3]) *English Grammar for Beginners.*

[4]) *Collins' School and College Classics.* London, Edinburgh, darabja 2 p. — 1 sh.

Történelem. Igen becsesek ugyancsak Bowennek az angol történelem tanulásához vezérfonalúl készített angol történelmi (kézi) táblái [1]), melyeken az angol társadalom történelme gyürüzetesen van előadva, oly formán, hogy az I. történelmi táblán 449—1832. lefolyt események 25 tételbe vannak összefoglalva. A II. táblán ugyan e k. b. 14 száz történelme 50 tételre, a III-on pedig 90-re van kibővítve, oly formán, hogy az I. tábla tételei s a II-ik és III-ik táblán jelzett és itt kimagasló események körül csoportosulnak a többiek. A III-ik tábláról mutatóúl itt közlök nehány tételt:

(5.) Beda „egyház történelmét" bevégzi 731
(19.) Az első rendes parliament, melyre a fő- és mezővárosok képviselőit meghívták 1265
(20.) Roger Bacon az „Opus Majus"-t írta 1267
(28.) Wyclef János a bibliát angolra fordította 1380
(43.) Shakespeare első ismeretes szinművét írta . . . 1590
(46.) A gyapot- és selyemipart az országba behozták k. b. 1603
(63.) Newton Izsák „Principia"-ját kiadta 1687
(86.) Stephenson Gy. az első vasútat szerkeszti . . . 1825
(90.) Anglia és Wales népoktatási törvényt kap . . . 1870

E datumokat a tanító egy-egy órán egyenként, vagy párosával az osztályban a növendékek felfogásához képest megmagyarázza, s aztán házi leckének felhagyja. A tanulók lassanként könyvnélkül betanulják a táblákon levő datumokat. A tanító kimutatja, hogy a kézikönyvből micsoda helyeket kell megtanulni az egyes tételekre, s egyszersmind, ha szükségesnek látja, dictálás utján, vagy más történelmi könyvekből vett szemelvényekkel a kézi- vagy olvasókönyvet kibővíti. Minden leckét a megelőző adatra, vagy adatokra való visszapillantással kezd, s a tárgyalás alatt levőkkel úgy összekapcsolja, hogy egy történelmi egészet alkosson.

A táblákon megjelölt datumoknál többet tanítni nem kell.

A felső osztályosok oly módszer szerint tanulják a történelmet, mint azt a Cowper streeti iskolánál láttuk.

Földrajzból a legalsó osztály Angolországot tanulja; a rákövetkező osztályok fokonként Skótországot, Irlandot, majd a gyarmatokat, melyekhez az ó- és újvilág nevezetesebb államai járulnak. Mindezekhez folyvást a physikai geographia főbb vonalai járulnak. Kéziköny-

[1]) *Important points for Lessons in English History.* (List. I.—III.)

vekül következőket használják: *Geikie's*, Physical primer, *Grove's*, general Geography, *Green's*, Short Geography.

Ezúttal a bibliai leckékről is meg kell emlékeznem, melyek az ó- és újszövetség történeti részei felolvasásából és a szöveg egyszerű magyarázatából állanak minden bővebb fejtegetés és bizonyítgatás nélkül. E tantárgy segédeszközei egy jó angol szótár és egy egyszerű biblia-történelmi kézikönyv, minő pl. Dr. Maclead „Bible History"-ja.

Az idegen nyelvek, pl. francia, német tanítása, gyakorlati módszer szerint történik, úgy t. i. hogy a nyelv szókincse megszerzése, az alakokban és kifejezésben való jártasság az első helyet foglalják el, s a nyelvtan csak rájok következik. A francia nyelv társalgásra alkalmassá tevő ismeretét Bowen egy 50 leckére osztott olvasmányban adja. [1]) A könyvnélkül betanítandó részletekhez mindenütt fordítási gyakorlatokat csatol oly formán, mint a hogy a Robertson-féle tanmódszer szerint történik. A tanító párhuzamosan dictandó gyakorlatokat és minden 6-ik lecke után nyelvtani visszapillantást tart. Szerző e módszert iskolájában sikerrel használja, s vele úgy az állami vizsgáló bizottságot (Civil Service Examination Committee), mint a gyakorlati pályák igényeit kielégíti.

Az osztályokba a monitori rendszer van beívve, mely abban áll, hogy a feddhetetlen magaviseletű fiúk közül rendre kettő felvigyáz mind az osztályban, mind az osztályon kívül. Lecke alatt tanulótársaiknak a feleleteikért kapott érdemjegyeiket feljegyzik, s a játéktéren rendtartókként szerepelnek

A növendékek az írásbeli művek tisztaságáért és helyességéért külön érdemjegyeket kapnak, egyszersmind magaviseletök és dolgozataikért kapott érdemjegyeiket az egyes osztályokban avégre tartott táblákra kifüggesztik. A monitorok hetenként változnak.

Az igazgató mindennap meglátogatja az osztályokat, s figyelemmel kiséri a tanítók munkáját, sőt minden szorgalomszakban legalább egyszer revideálja a végzett munkát. Ha tanítás dolgában hibát talál, a következő órán maga tart tanítást az illető tanító jelenlétében. Máskülönben a tanítókkal hivatalos értekezleteket sohasem tart, hanem minden új tanítót a munkába maga vezet be, s mint az iskola sikereért egyedül felelős, a mastereket nemcsak a tanteremben, hanem azon kívül is tanácsával, útmutatásaival stb. támogatja. Egyébiránt minden tanító nemcsak egy osztály, hanem az egész iskola mastere, s a testi

---

[1]) *First Lessons in French.* London, 1880. Macmillan and Co.

büntetés esetét kivéve, különbség nélkül bármely gyermeket megbüntethet. A masterek rendre hetenként felvigyáznak az iskolai rendre. A rendetlen iskolába-járókat és a hanyagokat az igazgató fentmarasztja, hogy a tanító szeme előtt végezzék el az elhanyagolt dolgozatot. A szüléket erről az u. n. fentmarasztó lapon értesítik, s három ily értesítőlap vétele után a szülének ez intézetből el kell vinni gyermekét.

A testi büntetést ritka esetben (lopás, csalás, engedetlenség) használják, s mindig az igazgató végzi, s ez esetekről külön osztálykönyvet vezet, sőt róluk a szülőket mindannyiszor tudósítja.

A növendékek magaviseletére nagyon jótékony hatású az iskolaépület előtt messze elterülő játéktér, hová leckék végeztével a tanítók közül többen, sőt néha az igazgató is elmegy, s a tanulókkal együtt játszik cricketet, labdát és egyéb játékokat. A játéktérről a fiúk csak szülőik különös kivánatára maradhatnak el. Játékban az egész iskola egy testté, u. n. atlethikai clubbá alakul, melyben a többiekkel való együttérzés, szóval a testületi szellem fejlik ki, mely azért szükséges, hogy más iskolákkal való játék-verseny alkalmával, mint egy test, úgy működjenek. E versenyek rendesen szombaton, az iskola szünetelő napján történnek. A fiúk magok kebeléből szavazattal mindig egy-egy játék-vezért (Captain boy) választanak.

III. Említést érdemel továbbá a Bishopsgatei (Skinner street) polgáriiskola fiúk számára, melyet 1872-ben nyitották meg a londoni püspök és a polgármester kezdeményezésére. Az iskola hat tanteremből és egy tágas gyülésteremből áll, s az igazgatón kívül 6 tanító működik. Kiválóan tanítják egyebek közt a vegytant, a mechanikát és a természettan egyes fejezeteit (hangtan, fénytan, villamosság stb.). Az iskolának külön vegytani laboratoriuma van, melyben a felsőbb osztályosok (m. e. 16—20) vegytani kisértményeiket végezik. A növendékek egy része a South Kensingtonban tartott természettudományi vizsgálatokra [1]) készül septembertől májusig. A tanfolyam következő:

Hétfőn . . . . vegytan.
Kedden . . . . physiographia.
Szerdán . . . . villamosság.
Csütörtökön . . . . mathesis és
. . . . laboratoriumi gyakorlatok.
Pénteken . . . . hajózástan.

A tandíj szorgalomszakonként egy-egy guinea (21 sh.) és a tan-

[1]) Lásd leírásunkat e mű második felében.

könyvekért 2—10 sh. A tanórák 9.30 - 3.30 tartanak, villás-reggelire kiszakított félórai szünettel. A szünidő körülbelől 10 hétre megy. (Karácsonkor három hét, húsvétkor 2 hét és nyáron öt hét.)

IV. Vegyes polgáriiskolák. (Mixed Middle Class schools.)

A „Home and Colonial school Society fiúk és leányok számára való polgáriiskoláját említem ezek között, melyet a társaság 1863-ban alapított. Tantárgyai egyeznek az előbb említett intézetekével azzal a különbséggel, hogy társadalomtudományt, női kézimunkát is tanítnak, s a latin és francia nyelvért külön tandíjt nem szednek.

A tanító-személyzet, az igazgató s két férfi tanító kivételével, mind nőkből áll. A főtanítónő mellett 4 segédtanítónő s 6 növendéktanítónő és 3 szaktanítónő van.

Az iskolában kétféle osztályozás van: *a)* a számtanban és *b)* az angol irodalomban tanúsított előhaladás szerint. Jelen voltam a felsőbb csoportok egyike számtani leckéjén, hol a College of Preceptors által kiadott példákat dolgozták. A tanító a nehezebb kérdések kidolgozására szükséges útmutatásokat megadta, a többit a tanulók otthon végezték el. Az osztályokat egymástól fa-fallal reteszelik el, óra elteltével e reteszeket eltávolítják. A növendékeknek naponként mintegy 2—2½ óra kell a házi dolgozatra. Szerda és szombat délután szünet. A tandíj egy-egy szorgalomszakra középszámban 1—1½ font.

Az angol polgáriiskola még nincs országosan szervezve. A régi alapítványokból, kivált az 1869-ben kiküldött parliamenti bizottság (Endowed schools' Commission) buzdítására sok iskola elöljárósága fordította alapítványai egy részét polgáriiskolai oktatásra; de e bizottság szervező és teremtő hatalommal felruházva nem volt. Ennek tulajdonítható, hogy a Grammar schoolokhoz csatolt polg. iskolai tanfolyamok legnagyobb részt vagy hiányosak, vagy sehogysem birnak a régi iskolába beleilleszkedni. [1]) Legszerencsésebbek e részben a társulatok, melyek, — mint a polg. iskolákról szóló fejezetben említettem — hogy úgy mondjam puszta telekre, egészen új épületet huzathattak. Ezeknek a volt a céljok, hogy a az iskoláikból kikerült 15—16 éves ifjú az anyanyelvén könnyen és szabatosan s a nemzeti classikusok tanulmányozásából szerzett ízléssel tudjon olvasni, írni; hogy a nemzeti történelem főbb vonásait, s a társadalmi élet nagy törvényeit ismerje; hogy

---

[1]) Angolországnak jelenleg k. b. 420 Grammar schoolja közül 1880 elejéig egy negyed, azaz 100 nyitott polg. iskolai tanfolyamot. *(The Educat. Year-book for 1880.* London, Cassel, Petter, Galpin et Co.)

a mathematika és a természettan elemi körében alapos tájékozódást szerezzen. A polgáriiskolába való felvételi mértéket (az olvasni, írni tudás) nevetségesen kevésnek találhatják sokan, ámde ez nemcsak a nyelv chinai elemeivel küzködő angoloknál, hanem még nálunk is számbavehető feltétel, ha meggondoljuk, hogy egynémely felsőnépiskolánkba felvett növendékek 50%-da egyátalán nem bír értelmesen olvasni, írni. És mégis nagy keretet alkotunk e nemű intézeteinknek: s a 14—15 éves fiúkkal az egész világtörténelmet s a nyelvekből a hazain kívül a németet és franciát, sőt néhol még a latint is jó lélekkel taníttatjuk. Az angolok egy idegen nyelvvel megelégesznek, s a többiek tanulására alkalmat adnak; helyettök azonban a mathematikából sokkal többet, s a természettanból kevesebbet, de alaposabban és „életrevalóan" tanítanak, azaz úgy, hogy a növendék ne könyvből tudja elbeszélni az éleny és köneny sajátságait, hanem a laboratoriumban végzett experimentumokból. A növendékek java részét a Science and Art department vizsgálja, s tőlük egyfelől alapos ismereteket, másfelől szabatos irályt követel. Ellenben mi mindenre meg akarjuk taníttatni gyermekeinket, a minek az életben hasznát vehetik, s csak a gondolkodás izmosodására nem engedünk időt és alkalmat, holott bármely üzlet emberén nem a sokféle dátum tudása, hanem azoknak logikailag combinálni birása segít.

XII. FEJEZET.

Felnőttek oktatása. A munkások collegiumai. (Working Men's Colleges.)

I. Az első ilynemű intézetet a Great Ormond streeten 1854-ben a humanus lelkületű prof. Maurice alapította, s kormányozta egész haláláig (1872.). Azóta igazgatója Hughes Tamás, a Tom Brown Schooldays hírneves szerzője. [1]) A tanulók legtöbbnyire alkalmazásban levő munkások, kik szabad idejöket önmagok nevelésére kivánják felhasználni. A tanítók rendesen az egyetemek tagjaiból kerülnek ki, sokszor oly szakemberekből, kik magok is a college tagjai voltak.

A tanítást lehető legolcsóbb áron nyújtja ez intézet, minthogy a tanítók legtöbbnyire fizetés nélkül önkénytes vállalkozók. A tantárgyak a következők: írás, olvasás, számvetés, angol nyelvtan és irodalom,

---

[1]) És, mint személyes tapasztalatból mondhatom, a magyar nemzet nagy barátja.

latin, görög, francia és német nyelv, természettan, mathesis, zene és rajz. Az intézetnek van egy természetrajzi gyüjteménye és 4000 kötetből álló könyvtára, melyben a legbecsesebb természettudományi, történelmi, jogtudományi, bölcseleti, aesthetikai és költészeti művek találhatók. A leckéket és felolvasásokat esténként tartják, s a tanulók 1—6 sh. tandíjt fizetnek egy-egy szorgalomszakra, úgy hogy egy-egy lecke vagy előadás 1—6 pencebe kerül. Jelenleg mintegy 400-ra megy a tanulók száma (eddigelé közel 7000 egyén tanult ez intézetben).

A college hat osztályból áll: 1. Anyakönyvbe igtatott tanulókból. 2. Okleveles tanulók, azaz olyanok, kik valamely tanfolyam végén egy vagy más szakban tett előmenetelökről bizonyítványt kapnak. 3. Tanultak (scholars), azaz olyanok, kik egyik, vagy másik szakkörben nagy jártasságra tettek szert. 4. Segédek (associates), oly tanulók, kik vizsgálat útján, a collegiumi oktatás körében elérhető legfőbb eredményt mutatták fel. 5. Rendes-tagok (fellows), kiket a collegium tanácsa a segédek közül választ. Ezek az intézet vezetésében résztvesznek, sőt más ilynemű intézetek alapítására is vállalkoznak. A collegium tanácsa főként olyanokat választ rendes tagoknak, kik kitünő erkölcsi magaviseletűek, s a kik nemcsak tudnak, hanem szeretnek is tanítni. 6. A tanítók tanácsa (the Council of Teachers), melynek legalább $^{1}/_{3}$-da a rendes tagokból kerül ki. A többi tagok vagy egyetemi fokozatot nyert egyének, vagy oly állású férfiak, kiknek állások a tanács itélete szerint a most említett minőségnek megfelel. A tanács többnyire egyetemi tanárokból (pl. Seeley, Ruskin, Owen), továbbá oly kitünő férfiakból, mint Hughes T., Pattison stb. áll.

Az 1879—80 iskolai év utolsó szorgalomszakában, (ápril.— junius 29.) öt szakolytályban a következő tantárgyakat tanították:

Vasárnap biblialecke . . . Minden collegiumi tagnak ingyen				
Művészet				Tandíj
8—10	hétfő, péntek	kezdők és haladók	antikról való, távlati, természet utáni, geometriai rajz	egy hóra 2 shilling
A tantermek (studios) kedden és szerdán gyakorlatra nyitva állanak				
Történelem és bölcselet				
9—10	szerda	történelem		egy szorgalomszakra 1 sh.

Nyelv és irodalom

				egy szorgalomszakra
8·30—10	kedd	angol . . .	irodalom	
8—10	szerda	angol nyelv	1 } a beszédrészek	1 sh.
8—10	hétfő	„ „	2 } csapat és	6 „
7·45—9·45	csütörtök	„ „	3 } mondattan	6 „
8—10	csütörtök	latin	1 csap. Sallustius, Cicero, Virgil, Tacitus	6 „ 1 „
8—10	kedd	„	2 „ Shmith, Principia latina	1 „
8—9	szerda	§ „	3 „ kezdők	1 „
7—8	szerda	§ görög . .	kezdők	4 „
8—10	szerda	+ francia .	1 „ Essayk. Levelek .	6 „
8—10	kedd	„ . . .	2 „ syntaxis	6 „
8—10	csütörtök	„ . . .	3 „ rendetlen igék . .	6 „
8—10	péntek	„ . . .	4 „ igeragozás	6 „
8—10	hétfő	„ . . .	5 „ kezdők	6 „
8—10	péntek	német . . .	1 „ Lessing és Schiller	6 „
8—10	kedd	„ . . .	2 „ kezdők	
7—8	péntek	gyorsírás	haladottak	2½ sh.
8—9	szerda	„	folytatók	2 sh. 6 p.
9—10	szerda	„	kezdők	2½ sh.

§ csak hat heti tanfolyam. + társalgási gyakorlat minden csoporttal.

Mathesis

8—10	csütörtök	számtan	arányok	2½ sh.
8—10	„	algebra	egyszerű egyenletek . .	2½ „
8—10	kedd	geometria	Euclid I. könyv	2½ „
8—10	péntek	könyvvitel	kezdők	6 „

Természettudományok

8—9	kedd	villamosság	ez osztálybeli hallgatók a természettudományi államvizsgálatra állanak. (Kensington.)	1 sh.
9·15—10·15	„	delejesség		
		szervetlen vegyt.		
8—9	péntek	élettan		
9·15—10·15	„	physiographia		

Elemi osztály

8·15—10 hétfő és csütörtök	olvasási gyakorlatok és dictandó-írás; nyelvtan elemei . . . . ; számtan	egy szorgalomszakra 4 shilling

Gyakorló osztály

8—10	péntek	francia	1-ső csoport
8—9·30	csütörtök . . .	„	2-ik „
8—10	hétfő	„	3-ik „
8—10	kedd	„	4-ik „
8—10	péntek	„	5-ik „
8·15—9·45	hétfő	angol nyelvtan	
7—8	hétfő	gyorsírás	(kezdők)
7·30—8·30	hétfő	„	(folytatók)

Felnőttek iskolája elemi olvasás, írás és számtan, 8—10 hétfő, kedd, szerda és péntek havonként 2 sh.
Ének osztályok elemi osztály (Sol-fa módszer) minden szerdán, tandíj 1 sh., 6 pence.

A rendes előadásokon kívül rendszerint minden szombaton tartanak ingyenes felolvasásokat a különböző tudományágakból. 1880 tavaszán a többek közt következő kitűnő tudósok tartottak felolvasásokat: Tyndall, Huxley, Spottiswoode (a Royal Society elnöke), Darwin Fr., Carpenter stb. A természettudományokat úgy tanítják, hogy a tanulók a south kensingtoni Science and Art departmentnél [1]) állami vizsgálatra jelentkezhetnek, s díjakat és bizonyítványokat kaphatnak. A villamosságról és delejességről 30, a szervetlen vegytanból, továbbá az élettanból és egészségtanból 30-30 előadás tartatott, mindig a szükséges kisértményekkel illustrálva. A művészeti osztályok specialis és jól felszerelt tantermeiben a művészet következő fajait mívelték: szabadkézi rajz, árnyalt rajz, monochrom-festés, aquarell- és olajfestés, porczellán-festés, természet utáni, távlati, gyakorlati geometriai, mérnöki és mechanikai-rajz.

A növendékeket minden tanfolyam végén megvizsgálják, bizonyítványokat azonban csak a junius utolsó hetében tartott vizsgálatok alkalmával osztogatnak. A collegiumba mindenkit bevesznek, ki 17 évesnél idősebb, olvasni, írni tud, és a 4 alap-számműveletet érti. A férfiakból önkénytes csapat (Rifle Corps) szokott alakúlni, melynek tagjai a katonai egyenruhát ingyen kapják. Az év oktober közepétől junius végéig tart.

II. Hasonló szervezetű és berendezésű collegium, mondhatni az előbbi intézet új hajtása, munkásnők és férfiak számára (C. for men and women) a Queen squaron levő, melyet 1874-ben alapítottak. Középszámban 300-ra megy évenként a tanulók száma, kik a legkülönbözőbb foglalkozáskörökből kerülnek ki. Vannak köztük növendéktanítók, újságírók, orvos-növendékek, ápolónők (15-ön), posta- és telegraph-hivatalnokok (26-an), fényképészek, ezüst-mívesek, lakatosok, ácsok, varrónők, szobaleányok, szakácsnék stb. stb.

Ez intézet 1879—80 évi megnyitó ünnepélyén jelen voltam, s

[1]) E vizsgálatok leírását l. e mű II. részében.

résztvettem abban az őszinte lelkesedésben, melylyel a mintegy 500—600 főnyi válogatott közönséget az elöljáróság, különösen Pattison Márk és Fitch alkalomszerű beszédei eltöltötték. A collegium célja, mint az előbbié is, nemcsak a felső fokú népoktatás, hanem egyúttal az is, hogy a munkásokban és munkásnőkben a munka iránti kedvet, a rend és erkölcsiség, felvilágosodás és szabadság iránti lelkesedést, szóval az emberies érzelmeket, s némely tantárgyak (költészet, történelem) által a hazafias érzületet kifejtse és erősítse. Ennek bizonyságául ide iktatom ez intézet 1878—9-iki terjedelmes értesítőjéből a következőket: az angol-irodalmi osztály Shakespeare több darabját (leginkább a történelmieket) olvasta. „Tanításom módszere — írja e szak tanítója — egyáltalán nem akar professori lenni. A tanulók velem együtt tanulják a nevezetes jellemeket, s azokkal együtt az életet és történelmet. Nem úgy kivánom e darabokat megismertetni, mintha egy moralista valamely erkölcsi szabály illustrálására írta volna, hanem mint művészi alkotásokat, melyek mindenek előtt gyönyörködtetésre valók, s a gyönyörködés a végtelenig fokozódik a szerint, a mint azokat jobban-jobban megértjük.“

Az angol irodalmi kezdő-osztály majdnem egész esztendőn át Wordsworth életét, gondolatait és költészetét tanulta. Az angol nyelvtani osztály ugyane költő műveivel foglalkozott egyrészt, nyelvészeti szempontból, s a tanár szerint a tanulók közül többen igen szép előhaladást tettek a tárgyalt költő szelleme felfogásában.

Az elemi osztályban 12-en az angol történelemből a renaissance és a reformátió korát tanulták, de úgy, hogy otthon is folyvást olvastak és készítettek kivonatokat az említett korszakokat tárgyaló jelesebb művekből.

A chaldaeai és assyr művészetet azok tanulták, kik az archaeologia elemeivel az az előtti évben megismerkedtek. A physikai földrajzot tanulókkal a tanító rendesen colloquiumokat rendezett. E mellett az osztály java otthon geologiai és csillagászati műveket olvasott. Az ősrégészeti osztályt több mint 50-en a legnagyobb szorgalommal látogatták.

A latin irodalmi osztály Livius és Ovidius válogatott darabjait olvasta.

A sebkötözéstanból 12 nő tett sikeres vizsgálatot.

Az előkészítő osztályban 70—80-ra ment a tanulók száma, kikkel tanítónőjök a leggyakorlatibb módon kedveltette meg az olvasást, levélírást és napi tapasztalataik fogalmazás alakjában való leírását.

A tanítók fáradságát százszorosan, sőt ezerszeresen megjutalmazza a tanulók előmenetele. Volt eset rá, hogy egy nő, ki ez intézetben tanulta a francia nyelvet, e nyelv tanításával annyit szerzett, hogy az orvosi tudományok tanulására Párisba mehetett, s tanulmányait nagy sikerrel bevégezve, Londonba visszatért, s az intézet iránti háláját különböző módokon tanúsította.

Az intézet évi költsége k. b. 540 fontra rúg, s legnagyobbrészt adakozásokból kerül ki.

III. A legifjabb e fajta intézetek egyike a Fitzroy streeten levő munkásnők collegiuma (College of working women), mely ezelőtt hat évvel keletkezett, s melyet bátran nevezhetnék a barát nélkül és magánosan élő — mondjuk — otthontalan ifjú nők menhelyének. Ha a szegény varróleányok, könyvvezetőnők, ápolónők, szakácsnők, szobaleányok stb. napi munkájokban kifáradva, szabad estéjöken pár órai tanúságos szórakozást keresnek, ez intézetben megtalálják. Ez intézet annál fogva, hogy tanulói jelentékeny része írni, olvasni nem tud, nem éri el a két előbbi intézet színvonalát; azonban a tanulók száma 3—400 között ingadozik, a mit egyrészt a hely és a foglalkozás gyakori változtatása, másrészt télen a rosz idő, nyáron pedig a fris levegőre vágyakozás okoz.

Rousseau „Émil"-je nem érzett akkora kínt, mikor ide-oda meghívó leveleket kapott, s olvasni nem tudta, mint az e collegiumba járó s olvasni, írni nem tudó ifjú nők, kik ebben az újság-, hogy ne mondjam papirfaló és számmal táplálkozó társadalomban minden órán keserűen tapasztalják az elmaradottságukkal járó károkat. Többre megy száznál az idejáró varrónők, s többre harmincnál a szolgálók száma, kik részint abból a szégyenből mennek oda, hogy nem tudnak írni, részint azért, hogy saját szakjokban (könyvvitel, számtan stb.) magokat tökéletesítsék, vagy hogy idegen nyelveket tanuljanak stb. Ez intézetben aztán nemcsak ismeretkörük, hanem érzelmök köre is bővül: hozzájok hasonló gondolkodásúakkal barátságot kötnek, tanítóikkal rokonszenvezve, megtanulják, hogy mit tesz másokért áldozatot hozni; az intézet társalgó termében a különböző folyóiratok és illustrált lapok olvasásából és az előljáróság rendezte hangversenyekből, felolvasásokból, színi előadásokból megtanulják, hogy az ember a puszta életnél valamivel többre is van hívatva.

Ez intézetet kétszer látogattam meg, egyszer a rendes leckék alkalmával, máskor Macdonald (Gy.), a költő, szombat esti érdekes elmélkedését hallgattam meg. A leckéken azt tapasztaltam, hogy a taní-

tók a tanulóknak jobbára vezető barátjai, segítő-társai s kitartásra lelkesítői. Mintegy 600 kötetből álló könyvtáruk mellett Penny-bankjok is van, melybe 1878—9. isk. évben 107 tanuló 119 fontot tett be. Ekként az ifjú nők gyakorlatilag szerzik meg az előrelátás és takarékosság habitusát. Van rá eset, hogy munkaszünetelés idején sokan kénytelenek kivenni megtakarított fontjaikat, de a takarékosság szelleme ilyenkor azt parancsolja, hogy nehány shillinget magnak, vagy mint az angol mondja „fészektojás"-nak („nest-egg") ott hagyjanak.

A collegium helyisége (a földszinten és emeleten 6—7 szoba) a tanulók létszámához képest meglehetős szűk; de e környéken nem nagyon lehet az iskolai helyiségekben válogatni. „Ha az igazgató-tanács korcsmát, vagy pálinka-mérést akart volna nyittatni, — úgymond Martin Franciska — könnyen találhatott volna alkalmas helyiséget, de a Bedford herceg uradalmán (azaz e college szomszédságában) lehetetlen a tulajdonostól iskolanyitásra engedélyt kapni, máshol pedig rendkívül nehéz. Idő kell rá, míg a nagybirtokosok megtanulják, hogy a nyelvtan nem oly félelmetes, mint a pálinka." [1])

E collegium üdvös hatása abban is nyilvánul, hogy mintájára legújabb időben South Kensingtonban hasonló intézet keletkezett.

Az ily központok, kivált oly rengeteg városban, mint London, megbecsülhetlenek. A hol a felnőtteket nemcsak olvasni tanítják, hanem kezökbe egészséges olvasmányt is adnak, s mindezt ráadásúl emberbaráti szeretettel és igaz rokonszenvvel tetézik: ott lehetetlen a munkához komolyan hozzá nem fogni, s önnevelés dolgában szűzen maradni.

Ez intézetek a valóságos polgáriiskolák, egyszer azért, mert tanulóik tekintélyes része polgárszámba vehető; másszor azért, mert ezek vezetik be őket a polgári erények és kötelességekbe, s aztán állandó póttanfolyamra annak a hatalmas tanítónak adják a keze alá, kinek Sajtó a neve. Az angol sajtó, melylyel alaposság, méltóság, irályi erőteljesség s erkölcsös szellem dolgában talán egy nemzet sajtója sem versenyezhet, az olcsó hírlap (penny paper), a munkásnép tapasztalatban és érdemekben öreg, de erőben ifjú iskolamestere, a német ismétlő és „Fortbildungsschule" páratlan pótolója.

---

[1]) *Macmillan's Magazine*. London, 1879. okt. füzet, 487. l.

XIII. FEJEZET.

Irgalmas intézetek.

A) Szeretetházak.

Egy tekintélyes külföldi utazó 1851-ben a kristály-palotában rendezett első nagy kiállítás alkalmával mondotta volt, hogy semmi sem lepte meg úgy Londonban, mint az útcán hivalkodó sihederek óriás tömege, kik piszkosan, rongyosan, de vidáman koldúlgattak, s a legnépesebb útcákon nevetséges bukfencezéssel vonták magokra az idegenek figyelmét. A külföldiek e nagy megbotránkozása nem csak az emberbarátokat, hanem a kormányt is gondolkodóba ejtette. Az akkor legkitünőbb philantrop, Carpenter Mária működése következtében létrejött a munka-iskolai törvény (Industrial School Act) 1860-ban, mely a merőben elhagyott gyermekek nevelését az államtársaság kötelességévé tette. E törvény 1866-iki revisiója alkalmával kimondották, hogy „akárki községi hatóság eleibe vihet minden 14 évesnél ifjabb oly gyermeket, ki az útcán koldúlt, vagy alamizsnát fogad el; vagy, a ki kószál, s nincs biztos otthonja; vagy, a kit árván, vagy talán bebörtönzött szülőjétől elhagyottan, s végre, a kit tolvajok társaságában találtak.“ A szeretetházakba a gyermekeket a főváros fő- és mellék-útcáiról, sétatéreiről, szorosairól, s egyéb zughelyeiről viszik; továbbá a legtávolabbi vidéki helyekről, Cumberland sziklás, valamint Cornwall mocsáros vidékeiről gyüjtik össze. Ezek a régi birói kifejezés szerint a hajótörést szenvedett családok partra vetett holmija („the flotsam from the wrecks“), kiknek mindenek előtt a szeretet melegére, új otthonra van szükségök. És a szeretetház e szerencsétleneknek nemcsak hajlékot ad, hanem nevelő otthont és kenyérkeresetre segítő ipari oktatást. Minden 10 évnél idősebb gyermek half-timer, azaz felváltva az iskolában és műhelyben tanul. A mesterségeket a házi atyák (fathers) felügyelete alatt hozzáértő értelmes iparosok tanítják, s az e fajta intézetekbe a következő mesterségek vannak bevive: kenyérsütés, nyomtatás, csizma- és cipő-készítés, könyvkötés, szabóság és asztalosság, kertészet, festés, ács- és üveges-munkák és földmívesség.

I. *Fiú-szeretetházak* (boys' homes). A Regentes Park Roadon lévő szeretetház első volt az intézetek között, mely a törvény szabványaihoz alkalmazkodott. E ház eredetileg 1858-ban alapíttatott, s működését két fiúval kezdette, de már fenállása első éve végén 50 fiúnak

adott menedéket. „poor little Jack'idle Tom, shoeless Bill," az e fajta intézetekben szoknak koldulás helyett a munkához, hivalkodás helyett szorgalomhoz és becsületességhez.

E szeretetházak munkaiskolája merőben különbözik a javító-iskolától. A reformatory school fegyencek javítására való, az industrial schoolnak semmi köze az ifjú vétkesekkel, s voltaképen arra való, hogy ne engedje a vétkek ösvényére jutni azokat, kik magokkal jótehetetlenek. Ennélfogva a munka-iskolák nem büntető-helyek, mert a beléjök került fiúk nem a magok, hanem mások hibájából jutottak oda, de céljok kivetkőztetni őket a bűnre vivő habitusokból, s oly egészséges erkölcsi érzetet teremteni bennök, melynek soha el nem múló dictandójára a társadalomnak becsületes, s kezök munkáiból élni tudó tagjaivá váljanak.

Ez intézetek belszerkezetére tájékoztatóúl ide mellékelem foglalkozásuk és étkezésök rendjét.

	Nyáron	Télen		Nyáron	Télen
Fölkelés . .	5·45	6·30	Testgyakorlat	12—12·30	
Ima	6·0	6·45	Mosdás, ebéd és játék . . .	12·30—2	12·30—2
Biblia . . .	6·15—7	7—7·30	Iskola [1]) (felső osztályosok) Munka (alsó osztályosok)	2—5	2—5
Tisztogatás és fahasogatás	7—8	8·30—9·30	Testgyakorlat	5—5·30	
			Katonai gyakorlatok . . .	5·30—6	
			Fahasogatás .	. . . .	5—6 v. 6·30
Mosdás, reggeli és játék	8—9	7·30—8·30	Mosdás, vacsora és játék . . .	6—8	6—6·30 v. 8
			Ima	8·0	8·0
			Lefekvés	8·30	8·30
Iskola [1]) (az alsóbb osztályok) Munka (felsőbb osztályok)	9—12	9·30—12·30	Zenekari gyakorlat:		
			Egyenként . .	11·30—12·30	11·30—12·30
			Együttes gyakorlat	4·30—5·30	4·30—5·30

[1]) Olvasás, írás, számvetés. Ének. Bibliaolvasás és vallás. Földrajz, történelem és értelemgyakorlati lecke.

Vasárnapi lecke 9·30—10·30. Templomozás 11·30. Olvasás a házban 7—8 este.

Félnapi munkaszünet hetenként egy délután és szombaton egész nap iskolaszünet.

Napok	Reggeli	Ebéd	Vacsora
Vasárnap	14—16 lat kenyér 3/4 pint cocoa 1 lat vaj	10 lat hús 1/4 font kenyér 16 lat burgonya pudding	14—16 lat kenyér 2 lat sirup 3/4 pint kávé
Hétfő	14—16 lat kenyér 3/4 pint cocoa 1 lat hús-kövér	12—16 lat kenyér 1 pint vastag leves	14—16 lat kenyér 1 lat vaj 3/4 pint tea
Kedd	14—16 lat kenyér 3/4 pint cocoa 1 lat hús-kövér	1/4 font kenyér 10 lat hús } sülve 8 l. burgonya }	14—16 lat kenyér 1 lat vaj 3/4 pint kávé
Szerda	14—16 lat kenyér 3/4 pint cocoa 1 lat hús-kövér	16—20 lat pudding 12 lat kenyér	14—16 lat kenyér 2 lat sirup 3/4 pint tea
Csütörtök	14—16 lat kenyér 3/4 pint cocoa 1 lat hús-kövér	10 lat kolbász 1/4 font kenyér 16 lat zöldség	14—16 lat kenyér 2 lat sirup 3/4 pint kávé
Péntek	14—16 lat kenyér 3/4 pint cocoa 1 lat hús-kövér	10 lat hús 16 lat zöldség 12 lat kenyér	14—16 lat kenyér 2 lat sirup 3/4 pint tea
Szombat	14—16 lat kenyér 3/4 pint cocoa 1 lat hús-kövér	14—16 lat kenyér 3—4 lat sajt	14—16 lat kenyér 1 lat vaj 3/4 pint tea

Londonba érkeztemkor mindjárt első napon ez intézetet látogattam meg, mint szállásomhoz közel esőt. A bennök levő tisztaság, rend és egyszerűség meglepett. Akkor az intézetben m. e. 120, köztük 30 künnlakó half-timer fiú volt, mind virágzó egészségben, s mosolygó arccal. Mint az igazgató mondá, az intézetben 1874 óta nem fordult elő haláleset. A fiúk magaviselete általában jó, s büntetésre ritka esetben van szükség.

A kir. isk. felügyelő jelentése szerint 1879 nyarán a felsőbb osztályosok csoportja igen jó vizsgálatot tett a hatodik osztály rendes tantárgyaiból (olvasás, írás és számvetés). Az alsóbb osztályok vizsgálata is kielégítő volt. A londoni iskolaszék jelentése (1879 nov.) különösen kiemeli az intézet egészséges erkölcsi hangulatát, s a fiúknak a testgyakorlatban és énekben tett előmenetelét. Ezt magam is bizonyíthatom, mert ottlétemkor a nagy teremben egy tanítónő harmonuim

kisérete mellett egy pár zsoltárt és népdalt igen szabatosan énekeltek; Angolország földrajzából szintén értelmesen feleltek. Vallásból a fiúkat az angol egyház hitelveire oktatják.

Az iparágak közül mester vezetése mellett 12-en a szabó, 20-an a csizmadia és 24-en az ácsmunkákat tanulják. Az ifjabbak és gyenge testalkatúak gyújtó szálkákat készítnek, melyeket összecsomagolva (évenként k. b. ½ millió csomagot) a szomszéd városrészekben az apró-árúkereskedőknek árúsítanak el, de sem ezzel, sem egyéb készítményökkel sohasem házalnak. E mellett megtanulják ruhájokat foldozni, mosni, étkeiket megfőzni, s átalában testöket és szívöket tisztán tartani. Különösen ki kell emelnem szép asztalos-munkáikat (ruhaszekrény, asztal, könyvállvány stb.) mahagoni-, dió- és fenyő-fából, melyek eléggé kapósak. Az egyes készítményekből bekerült összeg jelentékeny része a fiúk javára esik. Az előhaladott fiúk ez intézetből távoztuk alkalmával saját keresményöket kikapják, s e mellett minden évforduló alkalmával az intézettől is jutalmakat kapnak, ha gazdáiktól erkölcsi és szorgalmi bizonyítványt mutatnak fel.

1879-ben az igazgatóság 28 fiút helyett el részint különböző műhelyekben, részint a tengerészetnél és katonaságnál, vagy mint cselédeket egyes házaknál. Némely végzett növendék kivándorolt, de ezek is, mint a többiek az intézettel állandó összeköttetésben vannak, mely folytonos érintkezés „The Boys' Home Budget“ című, évenként egyszer megjelenő folyóirat által történik, melyhez rendesen az otthon, vagy más világrészben kitűnt volt-növendékek (old boy's) fényképeit is melléklik. Az 1880-ra megjelent kezem közt lévő számban 16 volt-növendék igen csinos és hű fényképe van mellékelve (köztük több katona és egy sok érdemrenddel ellátott üzletember). Ugyanez alkalommal közölni szokták a volt-növendékek foglalkozását, érdekes leveleit, az új növendékek névsorát, a múlt évforduló ünnep eseményeit, pályadíjak kiosztását, a muzeum gyarapodását (melybe a világ minden részéből érkeznek ajándékok), a haláleseteket, szóval a „család“ körében történt mindazokat az eseményeket, melyek a régi és új tagokat egymással és ez intézettel összekapcsolják.

A volt-növendékeknek középszámban 93%-dából válik becsületes és hasznavehető ember. E végre igen sokat tesz az a szokás, hogy a fiúk műhelyi, iskolai és játéktéri magaviseletéről jegyzőkönyvet vezetnek, az úgy kapott érdemjegyeket évenként összeadják, és a magaviseletben legkitűnőbbeket a jó magaviseletűek névsorába (good conduct boys) iktatják. Felső ruhájok ujja hajtókáján látható *G. C. B.* e fiúk-

nak erkölcsi nemességi címere, s e nemesség felsőbb fokait az ezüst sujtás, az arany sujtás, s a legfelsőbb, mondhatnám, mágnási fokot az arany sujtáson levő aranycsillag jelöli, s ez utolsó az, melyre a fiúk $^9/_{10}$-ed része vágyva-vágyik. A nemesség sorába felvételt azonban csak a legfeddhetlenebb magaviselettel lehet kiérdemelni.

A fiúk négy csapatra vannak beosztva, s e csapatokat rendre vasárnaponként ismerőseikhez és barátjaikhoz kibocsátják, — ha t. i. azok írásban kivánják — s az intézet kápolnájában tartott vasárnap reggeli istenitisztelet után ($12^1/_2$ órakor) az esti imáig, azaz esti 8 óráig künn maradhatnak. Ha valamely fiú tovább marad: vagy az előbbi jó magaviseletért járó hét érdemjegyéből [1]) ötöt, vagy többet elveszít, vagy pedig következő alkalommal elveszti a kimehetés jogát. Ha valamely hónapban 5 vasárnap van, az ötödiken csak a *G. C. B.* fiúk mehetnek ki barátjaik meglátogatására. A szombat délutánokat rendesen játékkal töltik az intézet udvarán, vagy az öt perc járásnyira eső Primrose Hill-en, hol rendesen mestereik és tanítóik is velök vannak. Ha a fiúk állandóan jól viselik magokat, jutalmúl a tanítókkal együtt hajón tengerparti utat tesznek, melyről néha igen érdekes leírásokat közölnek a „Budget"-ben. Az intézet költsége 1878-ban 2535 fontra rúgott, s a fiúk fejenként, beszámítva a kézi munkájokkal keresett hasznot vagy veszteséget is, $18^1/_2$ fontba kerültek. Egy-egy fiú kézimunkájával évenként középszámban 4 fontot keres.

A fiúknak mintegy 18—20 tagból álló fuvó-hangszerű zenekarok van, melylyel excursiók alkalmával a közönség figyelmét magokra vonják.

Mind a mellett, hogy az intézet étrendje nem nagyon bőkezű, az 1879-ben történt mérések alkalmával kiderült, hogy egy-egy fiú egy év alatt középszámban magasságban $1^3/_4$ hüvelyket, s súlyban $6^3/_5$ fontot nőtt. Általában az „új" fiúk arculata és testállása pár év alatt egészen átváltozik.

A szeretetházak legnevezetesebb példánya a vidéken az 1865-ben talán Moore (Gy.) által alapított „Home for Little Boys" Kentmegyében, Londontól alig 15 mértföldnyire, mely a család-rendszer szerint berendezett és csinosan épített 10, 2—2 emeletes cottageből áll. E cottagekat különböző, jóltevők alapították; mindenikben elfér 25—30 fiú, kik az u. n. háziapa és házianya (rendesen egy idős pár) gondozása alatt *en famille* élnek. Külön iskolaépülete, több rendbeli

---

[1]) Egy héten csak 7 érdemjegyre tehet szert.

műhelye és gyermekkertje van az intézetnek. A fiúk a nyomtatáson, a csizmadia-, szabó- és ács-munkákon kívül női kézimunkákat is (ingvarrást, kötést stb.) tanulnak. Az intézetnek pár év óta takarékpénztára is van, hová az idősebb növendékek munkával szerzett shillingjeiket betehetik. A 13 éves fiúk nappal dolgoznak és este tanulnak, s heti keresményökből, ha jó magaviseletűek, egy kis zsebpénzt kapnak.

II. A leány-szeretetház, (girls' home, Charlotte street) berendezésben a Regent's Parki intézet mása. A leányok naponként, szombat kivételével, 3 órát az elemi iskolában töltenek, s a többi időt házi munkával és főzéssel, ruhájok készítésével és javításával, mosással, vasalással, s egyéb női munkákkal töltik. Ez intézet sokkal kisebb, mint az előbbi, évenként csak 10 – 11 leányt vesz fel. 1879-ben 43 növendéke volt.

A kir. iskolafelügyelő 1879-iki jelentése szerint a gyermekek, kivált az írásban és számvetésben szép előhaladást tanúsítottak. A nevezett évben következő kézimunkákkal foglalkoztak: főztek 501 fazék marmaládét, varrtak 12 tucat inget és kötöttek 200 pár harisnyát a Regent's Parki szeretetház számára; továbbá varrtak és javítottak többrendbeli nyári és téli, felső és alsó ruhát ifjabb társaiknak. A növendékek közép-életkora 12 év; vannak köztök 5—6 éves árvák, valamint 12—13 éves oly leányok, kiket, mint utcán lézengőket a törvény értelmében vittek az intézetbe. Egy leány évi teljes költsége $20^4/_5$ fontba került, tehát k. b. $1^1/_2$ fonttal többe, mint egy fiúé. Az intézet évi költsége k. b. 1000 fontra megy, mely évi részvényekből, vidéki leányiskolák s mások évi ajándékaiból kerül ki.

Ez intézet is megünnepli évenként alapítása évfordulóját, s e mellett májusban nagy thea-estélyeket tart, melyre volt növendékeit szintén meghívja. (A fiú szeretetház az alapítási évfordulón rendesen ebédet, s utána nagy cricket-játékot rendez, mely mindkettőre mindenik volt-növendékét azelőtt hónapokkal szokta meghívni.) A leányok szombat délutánonként mehetnek ki ismerőseik meglátogatására.

B. *Rongyos-iskolák.* (Ragged schools.)

A vasárnapi iskola volt az első ragged school — mondá Carpenter Mária. Ez iskola a társadalom söpredéke-, az útcákat és zughelyeket elárasztó gyermekek számára való. „A főváros minden részében nagy az oly gyermekek száma, — mondá Shaftesbury gróf a ragged school union elnöke — kiket kivételesen csak azok látnak meg, kik a szegénység és inség legelrejtettebb zugait is felkeresik. Mintegy 100,000-re megy számuk azoknak a legalsóbb osztálybelieknek, kik

folyton-folyvást hurcolkodnak ez óriási városban, s egy helyen pár hónapnál tovább soha sem maradnak. A főváros eme karaván tömege gyermekeit ki tanítsa, ki fogadja be, ki mentse meg az erkölcsi romlástól, hanemha a ragged school [1]."

A gondatlan anya ez iskolába küldi gyermekét, hová rongyosan és fésületlen is mindig befogadják. A részeges pauper gyermeke itt talál menedéket, mert az ily apa nem bánja, hadd menjen gyermeke iskolába, csakhogy maga járhasson a korcsmába; hadd szoktassák ott gyermekét akármire, csak neki ne kelljen rá költenie.

Ez iskolák rendszeresítése 1844-ben a ragged school union alapításával kezdődik, melynek működése köre London és a körében 25 mértföldnyire eső községek. A társaság jelenleg mintegy 50,000-nyi népre terjeszti ki áldásos működését. Van jelenleg 51 elemi iskolája (day school), melyekbe mintegy 5000 gyermek jár. Van vasárnapi (reggeli, délutáni és esti) iskolája 252, melyekbe közel ötödfélezer gyermek jár. Továbbá oly fiúk számára, kik az esti iskolába koruknál fogva nem valók (big lads), szórakozó osztályokat (youths institutes) nyitott; a felnőttek számára pedig 21 clubbot (men's club's) alapított, melyekben a szegény munkások frisítőket, fűtött és kényelmes szobát találhatnak. Jelenleg e clubboknak 1844 tagja van. Nyolcvanhét iskolában alapított mértékletességi egyleteket (bands of hope), melyekben a tagok száma jelenleg a 8000-et meghaladja. Az iskolákban 1879-ben 84 takarékpénztárt nyitott, melyekbe 23,763-an 11,570½ fontot tettek. A Penny-bankkal rokon intézmény a ruha-beszerző club (clothing club), mely 1879-ben 53 iskolában állott fenn 1557¾ font forgalommal. Az egylet 90 intézete kölcsön-könyvtárában 25-ödfélezer kötet olvasmánynyal rendelkezik a gyermekek és szülőik számára.

Az egylettel kapcsolatban vannak a csizmatisztító fiúk shoeblacks) 10 társasága, melyeknek 344 tagja 1879-ben 12,899½ fontot keresett, s belőle 695⅜ fontot takarékpénztárba tett. E mellett beteg gyermekek számára 10 ápoló-helyet, 5 kisdedóvó-intézetet, egy orvosló, egy gondoskodó, s több efféle célú egyesületet alapított, rokkantaknak ebédeket adott, több mint 1200 egyént kenyérkeresetre segített; 87 iskolában az öszegyűjtött szülőknek intő beszédeket és felolvasásokat tartatott; több mint hatodfélszáz ifjúnak, kik a szolgálatban egy évig magukat jól viselték, könyvdíjakat, köztük 310-nek fejenként 7½ shilling jutalmat osztott ki; s mind-

[1]) *The Ragged School Union*. London, 1880. V. köt. 104. l.

ezt csekély 3472 fontnyi költséggel eszközölte (ebből több mint 1200 font egy évi önkénytes adományokból került ki.) Kevés hiján 3000-re ment 1879-ben az egylet intézeteiben működő önkénytes tanítók száma, köztük 256 régebben az egyesület iskoláiban tanult. Ezek mellett volt 199 fizetett tanító, 126 monitor, s feles számú ajtónálló. [1])

A szeretetház az igazi philantropinum. A gyermek nem lehetvén el otthon nélkül, ez intézet első renden azt pótolja, és ez az otthon, Beaconsfield szerencsés kifejezése szerint, a civilisatió fészke („the unit of civilisation"), hol azt tanulják az elhagyott gyermekek, hogy az erkölcsös szokások teszik az embert, s hogy a lekötelező modor az életben mindig jó útlevél; a hol arra tanítják a fiúkat, hogy szerény életkörükben is oly igaz gentlemanok legyenek, mint a kik az Eton vagy Westminster collegéből kerültek ki.

A rongyos-iskola (ragged school) azokat a társadalmi rétegeket tisztogatja, melyeknek gyermekei az életet a cloakákban kezdik, és gyakran a börtönben végzik. A bolygó zsidóként folyvást hurcolkodó szegények gyermekei, kik ha a szegénységöket legkevésbé is érezteted, megsértve érzik magokat; azonban a másik percben tusára kelnek az állatokkal a konyhahulladékokért. Carpenter Mária volt a legnagyobb jóltevőjök, ki meggyőzte az angol társadalmat, hogy ez elmeket nemcsak felvilágosítani, hanem szelídítni is kell, s hogy őket az emberi életre megmentse, oly helyekre eljárt a nap bármely órájában, hol a policemanok is csak kettesével szoktak járni; de átható tekintete előtt meghunyászkodott a legundokabb lelkületű gonosztevő is. Élete veszélyeztetésével hozta ki az elhagyott gyermekeket e barlangokból, s szeretetteljes bánásmódjával addig ostromolta gonosz indulataikat, míg elvégre capituláltak, s oktató szavai, melyeket elsőben mindenki az útfélre esett magnak tartott, lassanként mégis csirába indultak és gyökeret vertek. Ez intézetek közül a kormány csak néhányat segélyez, s a többit magán társulatok tartják fenn.

A ragged school a társadalom utcaszemétjének az egyik rostája, s a másik a szegények-háza iskolája (workhouse school), melybe kiváltképen a részeges munkások gyermekei kerülnek. A ki idejut, annak le kell mondani — mint lemond a jezsuita — hozzátartozóiról: szülőiről és testvéréről. Csak hogy ez iskolákban a gyermekek erkölcse egyátalán nem igen gyarapszik, s minthogy bennök a

[1]) *Annual Report of the Ragged School Union.* London, 1880. 8—24. l.

családi otthont meg nem találhatják, vétkes hajlamaiktól (hazugság, engedetlenség, alattomosság stb,) nem tudnak megmenekedni, s ekként a pauperismussal örökölt instinctusokból táplálkoznak. [1])

A mely gyermek e két rostából kihull, a javító-iskolába (reformatory school) kerül, mely mindig olcsóbb, mint a börtön, mert emitt egy rab évi tartása 70—80 fontba kerül, a javító-iskolai növendékre pedig alig kell ez összeg harmada (18—20 font).

XIV. FEJEZET.

Tanítónevelők (tanítócollegiumok) (Training Colleges.)

Az angol kormánynak u. n. állami tanítónevelő-intézetei nincsenek. Ez intézeteket részint a felekezetek, részint egyes társulatok tartják fenn, melyeket aztán a kormány segélyez, úgy azonban, hogy a bennök való vallástanítással egyáltalán nem törődik.

A legrégibb training college Londonban a Borough Roadon levő, mely a British and Foreign School Society utján a Lancaster nevéhez fűződik. 1805-ben alapították, de egész 1842-ig — leginkább pénzhiány miatt — aránylag kevés tanítót nevelt. A tanulók erkölcsi nevelésére nem sok gondot fordított, s azt a fél, vagy egész esztendőt, melyet a növendékek benne töltöttek, tisztán értelmi nevelésre, és a vele egybekapcsolt elemi iskolában való tanításra fordíttatta. Minthogy a tanulókat a nagyon rövid tanfolyam alatt rendkívül elfoglalta, nem igen kapott nagyon tehetséges növendékeket, s ez okon jó darabig nem nagyon látszott meg működése nyoma.

A második intézet, melynek alapításával a tanító-nevelők reformja kezdődik, a szintén ma is fennálló Battersea training college Londonban. Ez intézetet Kay-Shuttleworth, az education departmentnek a 40-es években nevezetes államtitkára és Tufnell alapították. Shuttleworth nem csak több rendbeli értekezletet tartott a tanítók helyes nevelése ügyében, hanem a tanítócollegiumok berendezésével való megismerkedés végett 1839 nyarán a kontinensre utazott. Sajátszerű, hogy midőn az angol papság neszét vette, hogy a kormány Londonban néptanító-nevelő intézetet szándékszik állítni, kebelében valóságos vihar támadott, s a királynéhoz egy, püspökökből alakult küldöttség ment, hogy az intézet létrejöttét megakassza. Ellenzésö-

[1]) E tekintetben hajmeresztő példákat és adatokat sorol elé a parliamenti népoktatási bizottság jelentése. „*Report of the Commissioners. London. 1861.*" I. köt. 352 - 362. lapjain.

ket azzal indokolták, hogy a tervezett intézet nagyon bántaná a szolgálatban levő néptanítókat, s még inkább a tanítással foglalkozó lelkipásztorokat, kiknek tanítói oklevélre semmi szükségök. Szóval oly nagy zajt indítottak, hogy a department eredeti tervét visszavonta, s hogy a papságot lecsendesítse, az új intézetet az angol egyház dajkáló gondjaira bizta.

A Battersea training school alapítói a kruitzlingeni (Svájc) tanítónevelőt tartották szem előtt. Különösen megszerették ez intézetben a növendékek gondos erkölcsi nevelését, és azt a házias berendezést, mely sokat tett avégre, hogy oly népoktatókká váljanak, kik hasznos életpályájokkal és körükkel teljesen elégedettek legyenek. Tetszett nekik továbbá a növendékek egyszerű életmódja és kemény kézimunkája.

A Battersea college London keleti részében, a Themse parton egy nagy kert közepében lévő majorban nyilt meg. A növendékek egy részét a norwoodi munkaiskolából kapták, melyet azelőtt kevéssel alapítottak inséges és utcáról befogott gyermekek számára. Legnagyobb gondot fordítottak ez ifjak erkölcsi nevelésére, az alázatosságban és önmegtagadásban való gyakorlására. A nap java részét az intézet kertje mívelésével töltötték, s egy kulcsárné kivételével, ki egyszersmind szakácsné volt, semminemű cselédet nem tartottak.

Magok a tanítók is résztvettek a növendékek ács- és kőmives munkáiban. A növendékek életmódja szintén egyszerű volt, s legnagyobbrészt kertjökből kikerült növénynemüekből állt.

Ez intézetben egy-egy növendék évi ellátása és tanítása 55 fontba került, melynek felét a két alapító, felét pedig a növendékek patronusai fizették. [1])

Ez intézet növendékei azonban (rendesen 14—16 évesek) faluhelyeken beváltak, de nagyobb városokban nem állták meg helyöket, mert jellemök nem volt elég erős a kisértéseknek ellenállni. Ily körülmények között az igazgatóság kénytelen volt pár évvel idősebb növendékekre szorítkozni, mint a hogy a Borough roadi nevelő-intézet tette.

1861-ben Angliában és Walesben 34 training college volt, melyek közül csak kettő állt kormányfelügyelet alatt s kapott állam-

---

[1]) Shuttleworth és Tufnel évenként 1500 fontot költöttek ez intézetre; az összes kiadás körülbelől 5000 font volt, melynek felét részint a növendékek patronusaitól, részint barátjaiktól kapták, a többit pedig a magokéból fizették. *Report of the State of Populare Education in England.* I. kiadás. London, 1861. 112. l.

segélyt, a többi társulatok vagy felekezetek intézete volt. Jelenleg 41 tanítónevelő-intézet van, melyek közül 17 férfitanítók, 23 tanítónők, és egy tanítók és tanítónők nevelésére való; köztük 3 katholikus, 2 wesleyan, 4 a Britt társaságé a többi vagy az államegyház, vagy a Nemzeti társasághoz tartozik.

Shuttleworth ideje óta a collegiumok arculata megváltozott. Ma már a növendékek a társadalom más rétegeiből kerülnek ki, ma erős kézimunkával nem, de észmunkával annál többet foglalkoznak, és teljességgel nem vegetarianuskodnak. Mind a Britt, mind a Nemzeti társaság anyaintézetének (Borough road és Battersea college) más ma a berendezése, s más a hatása is.

Ide mellékelem a wesleyánok s a Britt és Nemzeti társaság legnevezetesebb tanító-nevelője órarendjét.

A westminsteri wesleyan Training College órarendje kivonata.

Tantárgyak	Osztály és óra			
	I. évesek		II. évesek	
	I. oszt.	II. oszt.	III. oszt.	IV. oszt.
Vallás	3	3	3	3
Olvasás	2	2	2	2
Irás	1	1	1	1
Betűzés (helyesirás)	1	1	1	1
Iskolakormányzás	3	3	3	3
Nyelvtan	1 1/2	1 1/2	1 1/2	1 1/2
Fogalmazás	1	1	1	1
Földrajz	3	3	3	—
Történelem	2 1/2	2 1/2	3	—
Számtan	2	2	1/2	1/2
Algebra	1	1	1	1
Földmérés	1	1	1	1
Geometria	3	3	3	3
Nemzetgazdaságtan	—	—	2	2
Zene	2	2	2	2
Rajz	1	1	1	1
Francia	—	—	—	2
Latin	3	3	3	3
Szervetlen vegytan	3	3	—	—
Physiographia	—	—	3	3
Mathematika	—	—	—	4
Összesen	34	34	35	35

Óra	Hétfő		Kedd		Szerda		Csütörtök		Péntek		Szombat	
	I. évesek	II. évesek	I. évesek	II. évesek	I. évesek	II. évesek	I. évesek	II. évesek	I. évesek	II. évesek	I. évesek	II. évesek
6·45—8	Litur-gia	Új-szövet-ség	Angol szerző	Történet	Politikai oeconomia	Algebra	Algebra	Latin	Epistola	Ó-szövet-ség	Al-gebra	Föld-rajz
8—9	Reggelizés.											
9—9·30	Ima a templomban.											
9·45—10·45	Latin	Számtan	Euclid	Hang- és fénytan	Mecha-nika	Liturgia	Francia	Euclid	Mecha-nica	Francia	Fran-cia	Törté-nelem
10·45—11·45	Apostoli cselek.	Latin	Delejesség	Angol	Földmérés	Physio-graphia	Latin	Francia	Delejesség	Hang- és fénytan	Heti vizsgálat	
	Kézimunka. Ebéd. Szórakozás.											
2·30—3·15	Olva-sás	Rajz	Próba-lecke	Próbalecke és olvasás felváltva	Szünet		Olvasás	Földrajz	Földrajz	Rajz	Zene-gyakorlat	
3·15—4·30	Magán tanulás		Próba-lecke				Magán tanulás		Magán tanulás		Szünet	
4·30—5·30	Magán tanulás	Algebra (írásbeli)	Zene	Magán tanulás			Magán tanulás	Neveléstan Normallecture	Zene	Irás		
5·30—6·30	Kar-ének	Angol fo-galmazás	Irás	Zene			Euclid és deductiók	Olvasás	Nevelés-tan	Zene		
6·30—7	Teázás.											
7—9·30	Magán tanulás.											
9·30—10	Ima a templomban.											

A stockwelli tanitónö- és a homertoni (London) férfi- és nötanító-nevelő órarendje kivonata:

Tantárgyak	Stockwelli tanítónönevelő		I. évesek		II. évesek	
	I. évesek	II. évesek	férfiak	nők	férfiak	nők
Vallás	1 1/2	1 1/2	1	1	1	1
Olvasás	3	2	1 1/2	1/2	1	1
Irás	1	1	1/2	1/2	1/2	1/2
Betűzés (helyesirás)	—	—	—	1	2	1 1/2
Iskola vezetés (gyakorlat)	3	2	1	1	2	2
Nyelvtan	4	5	2	—	2	2
Fogalmazás	—	—	1	4	1	1
Földrajz	3	4	2	1	2	2
Történelem	5	5	2	1	2	2
Számtan	4	4	2	—	2	2
Algebra	—	—	2	3	—	—
Földmérés	—	—	1	—	—	—
Geometria	—	—	2	—	2	—
Nemzetgazdaságtan	—	—	—	—	1	—
Zene	2	2	2	2	2	2
Rajz	3 1/2	4	3	3	3	3
Francia	—	—	1	1	1	1
Latin	—	—	2	—	2	—
Testgyakorlat	1	1	3/4 óra			
Physiographia	—	—	—	1 1/2	—	—
Mathematika	—	—	—	—	2	—
Természetrajz (élettan)	2	1	—	—	1 1/2	1 1/2
Női kézimunka (szabás)	2	4	—	3	—	3
Háztartástan	2	2	—	—	—	—

Ez intézeteket, a Boroug roadon levőt kivéve, mind meglátogattam, s több tan'táson, sőt egy írásbeli vizsgálaton is jelen voltam; szóval körükben annyi időt töltöttem, a mennyi a rólok való tiszta fogalomra okvetlenül szükséges.

Mindenek előtt ez intézetek növendékeiről kell szólanom, kik kevés kivétellel mind elemi iskolában működött fi- vagy nő- növendéktanítók (pupil teachers) voltak. Az iskolai elöljáróságok a növendéktanítókat az elemi iskolát végzett 14 éves tanulók javából válogatják ki. Vannak köztük műiparosok, jegyzők, boltosok és iparosok gyermekei, s velök, illetőleg szülőikkel az iskolaszékek szerződésre lépnek. E szerződésben megállapítják a fizetést, s azt is, hogy a növendék-

tanítót annak az iskolának, a melyben működni fog, egy okleveles tanítója legalább hetenként 5 órán tanítja, s az isk. felügyelő előtt évenként teendő vizsgálatra előkészíti.

E növendékek tanítóskodása 4 évig tart, ha ezalatt akár hanyagság. akár helytelen magaviselet miatt állomásukra alkalmatlanoknak bizonyulnak, vagy talán önszántukból e pályát abbahagyni szándékoznak, a kötött szerződést félévi felmondással felbonthatják. Négy év lejártával a növendék-tanítónak szabadságában áll pályáját abbahagyni. vagy valamely tanítónevelő-intézetben tovább folytatni, hogy a két éves tanfolyam befejeztével tanítói oklevélre tegyen szert. A collegiumba a fölvétel írásbeli vizsgálat utján történik. A népoktatási törvény ismertetésekor elmondtam, hogy a negyed-, illetőleg ötödéves növendék-tanítónak a fölvételi vizsgálaton mennyit kell tudni. Az ott elmondottakat ezuttal mellőzve, ez intézetek életéről még következő mondanivalóim vannak.

Általában ez intézetek tanító-személyzete elég tagból áll. A batterseai intézetben négy rendes tutor (nevelő-tanító), van, továbbá egy mintaiskolai rendes és segéd-tanító, egy orgonista, egy francia és egy zene-tanító. Az igazgatón [1]) és aligazgatón kívül, kik mindketten papi egyének, még két nevelő-tanító (tutor), és egy titkár, egy segéd-tanító és az orgonista lakik az intézetben. A westminsteri collegiumban az igazgatón (dr. Rigg) kívül van egy főtanító, 1 tutor s egy módszertantanító. A Borough roadi intézetben az igazgatón és aligazgatón kívül van három tutor és egy modszertan-tanító; de már a Peterboroughi collegiumban az igazgatón és aligazgatón kívül csak egy tutor van. A stockwelli tanítónő-collegiumban hat benlakó nevelőnő (governess) s rajtok kívül két segédtanítónő s egy rajz- és zenemester működik.

Az igazgatók és tanítók egyrésze egyetemi fokot nyert egyének. Eddigelé azonban semmi bizonyos qualificatió nincs megállapítva a tanító-nevelők tutorai míveltségére. E collegiumok egyik kir. felügyelője (inspector) 1878-iki jelentésében sürgeti, hogy azok a training collegei természettudományi tanítók, kik egyetemi vizsgálatot nem tettek, a science departmenttől szerezzenek oklevelet. E mellett azt is ajánlja, hogy azok a tisztviselők, kik állásukra nézve az igazgatóhoz legközelebb állanak, ezután egyetemi fokra tegyenek szert.

[1]) Rev. E. Daniel, ki több mathem. kézikönyvet adott ki, és legújabban Locke neveléstanát jegyzetekkel.

1878-ban csak egy volt oly férfitanítócollegium, melynek naponként három órai tanításra és magán tanulás alatti felvigyázásra elegendő tanítója nem volt; de kevés volt olyan, a mely elegendő erőt fordíthatott volna a különböző tantárgyakból tartott ismétlések revideálására. A tanításra jogosító (nálunk *tanképesítő*) vizsgálat rendes tantárgyai 1879. dec. ezek voltak: 1, angol történelem, I-ső éveseknek a főbb események, a II-od éveseknek egy korszak tüzetes ismerete, 2 földrajz I. é. elemei, II. é. a britt birodalom physikai, politikai és kereskedelmi földrajza, 3. számtan I. é. arányok, közönséges és tizedestörtek, egyszerű négyzetes egyenletek egy, vagy több ismeretlennel. Egyszerű algebrai míveletek és a lapok mérése, II. é. fejbeli számvetés, algebra, permutatio és combinatio, a binominal theorema, logarithmusok, nehezebb egyenletek, a méréstanból a kör, henger s nehány szabálytalan test mérése, 4. angol nyelvtan és fogalmazás, I. é. a nyelvtan elemei; szó- és mondatelemzés és fogalmazás; II. é. Shakespeare „velencei kalmárja és Bacon“ 32—58 essay-e némely helyeinek magyarázata. Nyelv- és irálytani kérdések megfejtése, 5. iskolakormányzás I. é. elemi ismeretek tanmódszerei; iskolai egészségügyi kérdések; II. é. a) az elemi iskolaszervezet különböző módjai, b) a földrajz, történelem és nyelvtan módszere; c) az erkölcsi fegyelmezés és neveléssel kapcsolatos kérdések ismerete; d) a királyi isk. felügyelő jelenlétében próbatanítás. 6. Geometria. I. é. Euclid első két könyve egyszerű deductiókkal; II. é. Euclid első négy könyve és a hatodik könyv 1-ső 15 propositiója.

A ki az angol nyelvből, számtanból és iskolakormányzattanból kielégítőre nem felel, oklevélre igényt nem tarthat.

Müködő tanítók tetszés szerint vehetik az I. é. vagy II. é. jelöltek kérdéseit.

Geometriából oly jelöltek tesznek vizsgálatot, kik növendéktanítókat kivánnak tanítni.

Ezek mellett vizsgálatot lehet tenni 1. a nemzetgazdaságtanból, melyből a jelöltek a közelebbi években megjelent isk. kézi könyvekből kapnak kérdéseket, 2. énekből, melyből az I. é.-nek, tudni kell a nagyobb és kisebb hanglétrát, egy alaphangról a másikra való áttételt, II. é.-nek, a harmonia elemeit, az accordok helyzetét, a hangmenetet, a hangmarasztalással való discordokat stb. 3. a rajzból, melyet a south kensingtoni természettudományi és művészeti szakosztályvizsgál.

Szaktárgyak, melyeknek elemeiben való jártasság az oklevél nyerését megkönyíti: I. nyelvek: a latin, görög, francia, német nyelv.

II. Természettudományok, melyeknek következő kilenc ágából lehet minden év májusában vizsgálatot tenni: 1. mathematika; 2. elméleti mechanika; 3. alkalmazott mechanika; 4. hangtan,fénytan és hőtan; 5. delejesség és villamosság; 6. szervetlen (incl. gyakorlati) vegytan; 7. állat-élettan; 8. elemi növénytan, 9. physiographia. [1])

Mint az elemi iskolákban, ez intézetekben is tanulhatnak a jobb növendékek a rendes, és mondhatni oklevelet szerző tantárgyak mellett rendkívüli tantárgyakat is, igen természetesen azért, hogy mint elemi iskola-tanítók azokat taníthassák. 1878-ban az alsóbb osztályú tanulók csak két rendkívüli tantárgyat, a felsőbb osztályú tanulók négyet tanulhattak.

A vallást a collegekben részint főtanítók, részint papok tanítják. Az angol egyház e tekintetben arra törekszik, hogy növendékeivel a vallásból is leckéket tartasson a mintaiskolában, a mi kétségkívül azért kivánatos, hogy a tanítók e tantárgyat is észszerű módszer szerint tanítsák. Az angol egyház, valamint a többi egyházak is, nagyon helyesen külön iskolafelügyelőket és vizsgáló biztosokat szokott küldeni a tanító-nevelőkbe, kik teljességgel nem engedik, hogy e tantárgyat, mely legnagyobb részt az érzelmi rendszerhez tartozik, oly szivtelen és lelketlen módszer szerint tanítsák, mint pl. hazai tanító-nevelőink nagyrészében, a hol minden ellenőrzés nélkül taníthatnak a felekezetek papjai a legirrationalisabb módszer szerint s ölhetik meg a növendékekben a vallásos érzet csiráját.

A férfi tanító-nevelők némi kapcsolatban vannak az egyetemekkel is. Legkitűnőbb növendékeik a collegiumi tanfolyam végeztével egyetemen is tesznek vizsgálatot, hogy az elemi iskolákban, vagy polgáriiskolákban igazgatói állomásokat kaphassanak; e célból némelyek görög nyelvet is tanulnak, s azoktól, kik tanulmányaikat az egyetemen kivánják folytatni, többet követelnek. Skótországban a néptanítók nevelésében számbavehető részük van azoknak a neveléstani tanszékeknek, melyeket a 70-es években az edinburghi és st. andrewsi egyetemeken felállítottak. Ha azonban valamely tanító a tanítónevelői tanfolyamot csak a polgáriiskolára való előkészítésnek használja, némelyek felfogása szerint csalást követ el. [2]) Ez intézetekbe való fölvételre meglehetős bőven tódúlnak a növendékek. 1878-ban

[1]) Egy évben *kettőnél* több tárgyat egy férfinak, s *egynél* többet egy nőnek sem szabad venni.

[2]) *Report of the Committee* stb. 1879. 806. l.

m. e. 700 növendéktanítót vetettek vissza; Skóciában 1876-ban a fölvételi vizsgálatok alkalmával a növendéktanítóknak csak 18%-da, ellenben a magán úton készült pályázóknak 60%-da bukott meg. [1])

A tanítás részint előadás, részint pedig a kézikönyvekből betanult részletek szóbeli vagy írásbeli kikérdezése útján történik. Bármily tanúságosak a kir. felügyelőknek az egyes tantárgyakra vonatkozó 1877 – 80-iki jelentései, belőlök mégis csak pár vonást kiványok kiemelni. Az algebrai dolgozatok általában kielégítők. Mathematikában az Euclidből felmutatott eredmény több helyütt csekély; Euclid elemeit több collegium merőben elemi tantárgynak tekinti, s úgy tanítja, hogy nevelő hatása édes kevés. Az angol nyelvtani dolgozatok különösen paraphrasis dolgában sok kifogás alá esnek. Egyik isk. felügyelő úgy értelmezte a paraphrasist, hogy az a szép próza tönkretételében áll. A fogalmazványok legtöbb helyt gondolat hiányban szenvednek. A történelemből a tényeket eléggé tudják a növendékek, de az oly kérdéseket, melyek gondolkodást igényelnek, sok esetben kerülik. A cram nemcsak a tárgyon látszik meg, hanem az élettanon és növénytanon is. Ellenben a nyelvekből (latin, francia) és a földrajzból igen szép eredményeket bírnak a növendékek felmutatni. A leányok számára rendesen Milton, Wordsworth és Scott műveiből adnak olvasmányt (pl. Wordsworth Excursion-ja IX-ik könyvét, Discourse of the Wanderer), melyből 200 sort kell tudni könyvnélkül, a többi 600-at pedig elemezni (körülírni), értelmezni, s néha még kritikailag méltatni is. Mint minden intézetben, úgy e collegiumokban is sok tantárgyon meglátszik a tanító egyénisége, pl. a Battersea collegeben a physika tanítója oly értelmesen magyarázta és illustrálta kisértményekkel a hangtan egy részét, hogy még a leggyöngébbek is teljesen megértették, a mi a tanítónak magyarázat közben tett kérdéseiből is kitünt. A földrajzból szintén kitűnő tanításon voltam jelen a stockwelli tanítónő-nevelőben, hol a tanítónő lelkesedése és alapos jártassága annyira átjárta az összes (121-re menő) növendék serget, hogy a legnagyobb kedvvel készítik a térképeket, és sokkal nagyobb eredményre jutnak e tárgyban, mint általában a férfitanító-nevelők collegiumai. [2]) Azonban oly lényeges

[1]) *Report of the Committee* stb. *for Scotland*. 1878. 150. l.

[2]) A növendékek, többek között, emlékezetből (zárt helyen) igen csinos térképeket készítettek különböző tengerparti vidékekről, s a szárazföld több országáról stb., továbbá szépen kidolgozták az 1845., 1850., 1852., 1857. és 1875—6-iki sarkvidéki expeditiók útvonalait.

tantárgyban, minő az iskola-kormányzástan, több collegiumban feltűnően csekély az eredmény; mint Fitch 1877-ről tett jelentésében mondja: az iskola anyagi berendezéséről, a lecke-tervek elkészítéséről a növendékeknek általában tiszta képzetök van, de mihelyt az olvasástanítás rendszerére, vagy épen az erkölcsi nevelés- és fegyelmezésre kerül a sor, feleleteikben a legszánandóbb fogalomzavar látszik [1]) Az említett tantárgyakban való hátramaradást legtöbben az u. n. előadásoknak tulajdonítják. A legtapasztaltabb collegiumi tanítók és vizsgáló biztosok hathatósan ajánlják, hogy az előadásokat szűkmarkúan kell használni, csak új tárgyakba kezdésnél, vagy régi ismeret-körök kibővítésénél, mert — úgymondanak — puszta előadással igen kevés valódi ismeretet, s egyátalán semmi jártasságot (expertness) sem lehet másokkal közölni. Vannak tantárgyak, melyeket oly nehéz az élet későbbi éveiben igazán megtanulni, mint hangszereken játszani. s közejök tartozik a mathematika, a mely nemcsak tudomány, hanem mesterseg is. [2]) Még gyakorlatibb a tanítás a természettudományok körében, melyeket a közoktatási államtanács természettudományi szakosztálya (science department) syllabusa szabályoz. [3])

E felfogásból magyarázható, hogy a training collegekben a tantárgyak legnagyobb részét a kérdezgető tanalak szerint tanítják. A Battersea collegeben láttam, hogy a II-od éves növendékek (3/4-ed részben már 20 évet betöltött szakállas ifjak) a tanító kérdezgetésekor kezöket szintúgy feltartották, mint a gyermekek, a mi, úgy hiszem, bátran elmaradhatna. A tanító és növendékek közt folytonos érintkezés van. Ugyancsak e collegiumban van az a szokás, hogy minden szombaton kikérdezést (examination) tartanak rendre a tantárgyakból, pl. egyik szombaton a liturgiából, másikon a természettanból, a rákövetkezőn a történelemből, angol nyelvből stb. Mindez kétségkivűl

---

[1]) *Report of the Committee.* London. 1878. 626. l.

[2]) Ugyanott 627. l.

[3]) Vegytani laboratoriumunk — írja dr. Rigg — nem kutatásra, hanem *demonstratiókra* van berendezve, s benne az első éves növendékek foglalkoznak. A tanítás legnagyobb részt — a vegytan tanítója felügyelete alatt végzett experimentumokból áll. Minden növendék hetenként 3 órán foglalkozik a laboratoriumban. Mathematikát csak a legelőhaladottabbak tanulnak; ellenben physiographiát minden másodéves növendék tanul, mindkét említett tudományt a science department syllabusa értelmében. amazt hetenként 4. emezt hetenként 3 órán. A physiographia tanítása egyrészt collective történik.

okvetlenűl szükséges, ha a collegiumok el akarják érni azt a mindentudás anyaga elsajátításánál fontosabb célt, hogy növendékeik mindenek fölött az ismeretek alkalmazásának főbb módjait tanulják meg. A természettudományi tantárgyakat nem az isk. felügyelő vizsgálja, hanem a science department oly módon, mint az e mű második részében, külön fejezetben, leírtam.

A közoktatási államtanács természettudományi szakosztálya 1879. decemberben 37 tanító-nevelőből beküldött 3217 dolgozatot vizsgált meg. E dolgozatok a következő tantárgyak köréből valók voltak: 1. delejesség és villamosságból 601, 2. hangtan, fény- és hőtanból 523, 3. állattanból 683, 4. elemi növénytanból 513, 5. physiographiából 505, 6. tiszta mathematikából 207, 7. az elméleti mechanikából 80, 8. a szervetlen vegytanból 75, és 9. a gyakorlati vegytanból 30, összesen 3217. Az említett számból első osztályú, azaz kitűnő dolgozat 269, másod osztályú (kielégítő) 1739, visszavettetett 1209. E 3217 dolgozattal szemben 1878-ban 3757 dolgozat érkezett be. Az itt közölt táblázat az utóbbi két év eredménye századait mutatja.

Az első számjegyek az 1878. decemberi vizsg. eredmények. [2])

Tantárgyak	I. osztályú	II. osztályú	Visszavettetett
I. Tiszta mathesis [1])	00·48% 3·28	32·85% 40·78	66·66% 55·92
II. Elméleti mechanika	27·5 20·00	50·00 57·14	22.5 22·85
III. Hangtan, fénytan, hőtan	8·79 0·99	47·80 42·03	43·40 56·96
IV. Delejesség, villamosság	10·99 11·22	70·04 49·41	18·96 39·35
V. Szervetlen vegytan	13·33 8·40	61·33 34·45	25·33 57.14
VI. Gyakorlati szerv. vegytan	33·33 33·30	36·66 48·48	30·00 21·21
VII. Állat-élettan	10·98 0.67	42.16 18·40	46·85 80.92
VIII. Elemi növénytan	4·28 2.60	61.98 18.43	33·72 78 95
IX. Physiographia	3.36 4·77	58.81 37·92	37·82 57·30
Összesen	8.36% 4·49	54·05% 32·33	37·58% 63.16

[1]) Tiszta mathesis jelenti a mennyiségtant az algebrától az u. n. variatióműveletig.

[2]) *Report of the Science and Art department*. London, 1880. 74. l.

Általában az 1879-iki vizsgálatok eredményét a vizsgáló biztosok a megelőző évhez képest sokkal kedvezőbbnek, de teljesen kielégítőnek most sem tartják.

Prof. Roscoe, a vegytan vizsgáló-biztosa, jelentésében a többek közt azt mondja, hogy a feleletek általában középszerűek voltak, nem igen lévén a dolgozatok között sem igen jók, sem nagyon roszak. Nagy örömmel jegyzem meg — mondja tovább Roscoe — hogy a vizsgálat gyakorlati oldala kitűnően sikerült, a mi gondos és kielégítő tanítást bizonyit.

Dyer, az elemi növénytan vizsgálója, szintén nagy haladást lát a dolgozatokban az előbbi évekhez képest. Azonban nem hallgathatom el következő megjegyzését: „fölteszem — ugymond — hogy a megvizsgált jelöltek nagy számának a növénytant a leendő tanítás céljával tanítják. Ennél fogva rendkívül fontos dolog, hogy a növendékek e tantárgy elveit szilárdan elsajátítsák. E tekintetben a dolgozatokat nagyon hiányosoknak találtam.

Prof. Lokyer és Tudd, a physiographia vizsgálói, kereken kimondják, hogy a tanító-nevelők többségének kitűnő természettudományi tanítókra van szükségök, mert sok értelmes tanuló dolgozatát kellett visszalökni a téves tanítás miatt, melynek eredményeit a növendékek híven reproducálták. [1])

A mathematika vizsgálója úgy találja, hogy szerfölött nagy számú dolgozatot a helytelenül alkalmazott rendkívül magas mérték miatt kellett visszavetni.

Twisden, az elméleti mechanika vizsgálója, általában kielégítőnek találja az eredményt; kevés dolgozat volt nagyon rosz, de viszont nem nagyon sok volt igen jó.

Ezúttal megemlítem, hogy a science department, mintegy előre érezvén az imént említett hiányt, rajta a következő két módon is kivánt segíteni. 1. A természettudományi tanítójelölteknek a south kensingtoni science school-ban rövid tanfolyamokat nyitott. E gyakorlati tanfolyamok közül : a vegytanra 31 tanító; hőtanra 30; villamosságra 30; mechanikára 20; geologiára 30; földmiveléstanra 48 tanító járt el. E tanfolyamok 20—20 foglalkozó napra terjedtek, kivéve a hőtant és a villamosságot, mely csak 13 napig tartott. A most említett 189 tanítót 591 folyamodó közül válogatták ki, s e póttanfolyamot mindnyájan szép eredménynyel járták.

---

[1]) Ugyanott 81. l.

2. E mellett South Kensingtonban a nevezett természettudományi szakokban 191 tanítójelöltet vettek fel rendes tanulóknak, kik közül 15 vegytant, 12 természettant, 11 mechanikát, 11 biologiát és 10 geologiát tanul. E jelöltek tanítása a lehető legkitünőbb, s róla a „középiskolai tanár-nevelés" címü fejezetben fogok szólani. Általában e vizsgáló-bizottság a növendékeknél azt igyekszik kipuhatolni, hogy mennyire birták elsajátítni az egyes tudományok vezérelveit, s hogyan tudják azokat egyes esetekben alkalmazni. E vizsgálatok jótékony eredménye abban tetőződik, hogy a növendékeknél a személyes munkát és a komoly érdeklődést habitussá emeli. E dolgozatok mindenike egyszersmind a növendék nyomon járó gondolkodásának vagy gondolkodásbeli hiányosságának a bizonyítéka. E tekintélyes vizsgáló bizottság csupán a tudott tények halmazáért senki dolgozatát jelesnek nem qualifikálja.

A rajz különhöző ágaiból az art department tart vizsgálatokat. Némely tanító-nevelőben a rajznak 4—5 faját is tanítják. Az 1879-iki novemberi vizsgálatokra Angol- és Skótországból összesen 49 tanító-nevelőből 958 növendék kapott rajztanításra jogosító oklevelet. A rajzbeli előmenetelért a tanító-nevelőknek 1879-ben 1261²/₃ font állami jutalmat osztott ki a departement.

Angolország 24 tanítónő-nevelőjében 1879-iki karácsonyi általános vizsgálatok alkalmával, melyeket az education department rendeletéből az iskolafelügyelők szoktak tartani, 1724 tanítónő-jelöltje közül (854 I-ső éves és 838 II-od éves) a következő eredménynyel tett vizsgálatot. [1] [2]

	I. osztály	II. osztály	III. osztály	Visszavettetett	
II. éves	361	429	47	1	Összesen 1692
I. éves . . .	242	565	47	—	
Összesen .	603	994	94	1	

[1]) *Report of the Committee* etc. London, 1880. 509. l.

[2]) A különböző tantárgyakból más-más időben tartják a vizsgálatokat, pl. 1878-ban a zenéből október közepén, tanítás- és olvasásból október végén, rajzból november elején, állat-élettanból és növénytanból december elején, s a többi tantárgyakból december közepén voltak a vizsgálatok. A rajzból és természettudományból a science and art department vizsgál, s szabja meg az egyes tantárgyak vizsgálása feltételeit. Így szabta meg 1879-ben, hogy ezután csak oly tanító-nevelőknek fizet a vegytanból tett vizsgálatok eredményeért,

Ha ezekkel összehasonlítjuk — úgymond Tinling ez intézetekről adott jelentésében — azoknak a tanítóknak a dolgozatait, kik nem tanító-nevelőkben, hanem magán úton készültek, s legnagyobbrészt az I-ső évesekkel állottak vizsgálatra, a fentebbi eredmény nagyon kedvező, 1971 megvizsgált egyén dolgozatából I-ső osztályba esett 36; II-od osztályba 406; III-ad osztályba 1151; IV-ed osztályba 240; visszavettetett 138.

Az elébb említett II-od éves növendékek közül, a kik azonnal állomáshoz jutottak, középszámban 75 fontnál nem kevesebb évi fizetést kaptak, s hozzá butorozott lakást. Ezelőtt 25 évvel lakház és egyéb javadalom mellett, középszámban 38 fontra ment egy-egy taoítónő [1]) fizetése.

A 18 tanító-nevelőből 1879. nyarán vizsgálatra jelenkezett:

	Összesen	I. osztály	II. osztály	III. osztály	Visszavettetett
II. éves	675	269	288	117	1
I. éves	686	255	306	125	—

Nem tanító-növendék a II-od évesekkel vizsgálatra állott 205, és az I-ső évesekkel 379, összesen 584.

A férfinövendékek középszámban legtöbb érdemjegyet kaptak a dictálás után való *hibátlan* írásért, aztán a tanításért, az olvasásért, az írásért, zenéért, a természettan egyes fejezeteiért, s aránylag legkevesebbet az algebráért és földmérésért.

Az I-ső éveseknél majdnem ugyanaz az arány, azzal a különbséggel, hogy a fejbeli számvetésből középszámban csak felényi eredményt birtak felmutatni, mint pl. Euclidból és a táblán való számvetésből.

A II. éves tanítónőjelöltek által án véve legnagyobb előhaladást tanusítottak a tanításban, aztán a női kézimunkában, az irásban zenében s legkevesebbet a fejbeli számvetésben.

A I-ső évesek legtöbbre vitték az olvasás és kézimunka után, az iskolaszervezetben, háztartásban s szintén legkevesebbre a fejbeli számvetésben. [2])

---

melyeknek a gyakorlati vegytan elemei tanítására kellően felszerelt laboratoriumaik vannak; s minden növendéktől megkívánja, hogy a vizsgálatot megelőzően a vegytan elemei tanítására szükséges összes experimentumokat meg tudja csinálni.

[1]) Ugyanott 510. l. — [2]) Ugyanott 478–488. l.

Az előbb említett vizsgálatokon kívül, különös említést érdemelnek azok a vizsgálatok, melyekkel a training collegek országos két felügyelője (Tinling és Sharpe) ez intézetek egész munkáját ellenőrzi. Mindenik tanító- és tanítónő-nevelőt meglátogatják évenként egyszer. E több napra terjedő látogatás alatt számon veszik a növendékek egészségügyi állapotát, az isk. épületek berendezését, a napi tanulásra fordított időt. Aztán a növendékekkel egyenkint próba-olvasást és mintaiskolai tanítást tartatnak, s figyelmöket kiterjesztik az illető intézet egész szellemére. A próbatanítás alkalmával arra is különösen figyelnek, hogy a növendékek mennyire bírják feljegyezni a fekete táblára a tanított tárgy kiválóbb pontjait.

E tekintetben igen érdekesek Tinlingnek azok az adatai, melyek az egyes tanítónő-nevelőkben a napi munkára fordított időt jelentik. Az oxfordi tanítónő-nevelőben 7½ óra a napi munkaidő középszáma, szombaton 4 óra; Brightonban naponként 4½ óra; Derbyben nem egészen 6 óra, Durhamban 8½ óra; Homertonban 8½ óra, szombaton mindig csak felényire tehető a tanulásra fordított idő.

A zenéből az országos zene-felügyelő (jelenleg Hullah) tartja ez intézetekben a vizsgálatot, kinek 1879-re szóló jelentéséből kiemelem a következőket. A férfitanító-nevelőkben összesen 687 növendéket vizsgált meg, s a tanítónő-nevelőkben 840-et.

A hangszerzenében különösen kiemeli Cheltenham és Borough Road training college zenekarát. A culhami intézetben levő fuvóhangszer-zenekar megemlítése alkalmával ohajtását fejezi ki, vajha mennél többen cserélnék fel a fuvó-instrumentumokat a vonó-hangszerekkel, különösen hegedűvel, mely nagy örömére a nők között is mindinkább el kezd terjedni. A vonó hangszer-zenében különösen kitűnik a cheltenhami tanító-nevelő. A zongorát szintén több intézetben tanulják a férfijelöltek is.

A tanító-nevelőkben mindinkább kevesbűl a zeneileg míveletlenek száma.

Ha nem birunk annyi eredményt felmutatni a zenében — ugymond Hullah — mint a szárazföld legjelesebb tanító-nevelői, azt egyfelől annak tulajdonítom, hogy növendékeink csekélyebb zenei míveltséggel jőnek intézeteinkbe, és rövidebb ideig vannak itten. [1])

A zene-vizsgálatnak 2 ága van: gyakorlati és elméleti (írásbeli)

---

[1]) Ugyanott 525. l.

E vizsgálatokon a II-od éves növendékek egyrésze szép sikerrel próbálkozott meg az összhangzattanból adott kérdésekkel.

A vallástanítás eredményét az illető felekezetek által kinevezett vizsgáló-biztosok vizsgálják.

Az 1879—80 isk. évben az angol-egyházhoz tartozó férfitanítónevelőkben az I-ső évesek tanulták: ó-szövetségből a Genesis és Exodus könyveit, új-szövetségből szent Lukács evangeliumát.

II. évesek: Uj-szövetségből ap. cselekedetek; a korinthusiakhoz írt első levél. E mellett az első évesek tanulták a kátét; a liturgiát. A II-od évesek a credot; a keresztelés, confirmatió és úrvacsora szertartásait. A tanítónő-nevelőkben kevés eltéréssel szintén e volt a tananyag.

1878-ban összesen 1113 I-ső éves és 1052 II. éves növendék tett vizsgálatot, kik közül csak 11-et vetettek vissza.

A kellő eredmény biztosítása végett e tantárgy tanítása ellenőrzésére külön felügyelőket szoktak alkalmazni. A Nemzeti társaság 1878-ban 1079 fontot fizetett felügyelete alatt álló tanító-nevelőkben a vallástani felügyeletért és vizsgálatért.

A collegiumokhoz mindenütt gyakorló-iskola van csatolva; a stockwelli training college növendékei négy gyakorló-iskolában tanítnak: egy leány és egy vegyes elemiben, egy kisded-iskolában és egy gyermekkertben, melyek mind ez intézettel állanak kapcsolatban. A Battersea college gyakorló-iskolája a szomszédjában eső polgári-iskola.

Az angol egyháznak 1879-ben 13 férfi és 18 nő training collegejében (Angolország és Skóciában) k. b. 2200 növendéke volt. Intézetei közül egyedül a Chelsea college (London) évi költsége 7707 fontra; a Battersea collegeé mintegy 6000 fontra rugott. A Stockwell training college évi költsége kerekszámban 5500 font. A növendékek beiratási díja rendesen 6—15 font, de tanítás- és ellátásért semmi díjt nem fizetnek. 1870, végén Angolország tanító-nevelőiben 1364 férfi- és nő-növendék volt. Mundella szavai szerént 1870-ben Angolországban 14800 növendék-tanító volt, 1879. dec. 31-én 30473; 1870-ben 12467 volt az okleveles tanítók száma, ellenben 1879. végén 30,128 (köztük 10,493 férfi és 19,980 nő) s a segéd-tanítóké 6615. Még 1875-ben is kelleténél kevesebb volt a tanítók száma, de ma már (1880 aug.) kelleténél valamivel több. A tanítók és tanítónők fizetése a kormány felügyelete alatt álló iskolákban középszámban a következő:

Név	Tanítók			Tanítónők		
	Fizetési átalány (minden jövedelmet beleértve)	A középszám vétetett a következő összegből	Lakóhelyet v. szálláspénzt élveznek	Fizetési átalány (minden jövedelmat beleértve)	A középszám vétetett a következő összegből	Lakóhelyet v. szálláspénzt élveznek
	L s. p.			L s. p.		
A Nemz. társ. v. angol egyház iskolái	114 5 7½	7,049	4,353	67 2 8	9,250	4,246
Wesleyan iskolák .	156 7 7	559	90	78 17 8	399	13
Római kath. iskolák	101 17 8	299	41	60 4 7	1,180	299
Britt nem felekezeti és más iskolák . .	135 7 1	1,214	305	74 9 1	1,094	219
Községi iskolák . . (School board schools)	124 4 4	3,331	1,028	85 2 5	4,273	501
	középszám					
Összesen .	120 11 9	12,452	5,817	72 3 2	16,196	5,278

XV. FEJEZET.

Eredmények a tanító-nevelésben.

A tanító-nevelők növendékei igen kevés kivétellel a növendék-tanítókból kerülnek ki. A növendék-tanító az angol elemi iskolázás specialitása, s mint ilyen, különös figyelmünkre méltó. A Lancaster monitora ma már mondhatni kiveszett, s helyét a növendék-tanító foglalta el. A jelenlegi növendék-tanítórendszer Angolországban a 40-es évekkel kezdődik, s azóta nevezetes szolgálatokat tett; kifejlődése és megerősödése több körülménynek a következménye. a) Az angol a tanítást oly mesterségnek tekintette régi időktől fogva, mint a vaskalapálást vagy a deszkagyalulást. Mint a tények embere, nem nagyon bizik az elméletben, s úgy nem hisz a nevelés elméletében sem. Ez előitélet kérge csak most kezd, úgyszólva, lehámlani; egész a legújabb időkig egy angol egyetemen sem volt a paedagogiának tanszéke, s csak az 1879—80. isk. év elején nyitotta Cambridge e tudomány-körből az első tanfolyamot, holott a skót egyetemek már ezelőtt 7—8 évvel külön paed. tanszékeket állítottak fel. b) Nagy-

ban indokolták és elősegítették a növendék-tanítórendszer meggyökerezését a munkapiaci viszonyok. Az angol munkás régi szokása, hogy gyermekét kelleténél korábban kiveszi az iskolából. Régebben már 10—11 éves korában munkára fogta, s a társadalom, hogy a tanítókból ki ne fogyjon, kénytelen volt őket, mint monitorokat (11—12) vagy mint növendék-tanítókat (13—14 éves korukban) „eljegyezni." Különösen fontos e körülmény azért, mert kétharmadrészt leányokat toborzanak a tanítói pályára. Hiszen csak most látók, hogy a tanítójelöltek közt a nők száma majdnem 2-szer akkora, mint férfi kartársaiké.

A növendék-tanítórendszert rendesen azzal védik pártolói, hogy a pupil-teacher gondolkodásmódja, érzülete és még magaviselete is igen közel áll a gyermekéhez, s eszejárásánál fogva könnyen megtalálja a kis tanuló felfogásához a könnyű és egyszerű útat. Innen érthető, hogy ma is egy Arnold Máté, Rigg és mások a legmelegebb szószólói a növendék-tanítóknak. „Esdve kérem Lordságtokat, — mondá Arnold — a 60-as években kiküldött parliamenti bizottság jelentésében — használják fel összes hathatós befolyásukat ez intézmény csorbítatlan fentartására. Lépjenek közbe, hogy a miniszteri költségvetések tartsák tiszteletben ezt az ösztöndíjast (pensioner), ki a rátett költségeket már is ezerszeresen megtérítette." [1]) S Rigg azt mondja, hogy ha e rendszer meg nem volna, az angol tanítónevelők jórészt üresen maradnának. [2]) London egyik iskolaifelügyelője szerint, ha e rendszert ma eltörölnék, holnap valami új név alatt föl kellene támasztani. [3]) Sőt akadnak olyanok is, kik e rendszert azért tartják áldásosnak, mert a tanító-testületet, mintegy feudalis kötelékkel egy fő tekintélye alatt működő egységes testté teszi.

Ezekkel szemben kénytelen vagyok kimondani, hogy a növendék-tanító rendszernek Angolországban sokkal szebb a múltja, mint a milyen lehet a jövője. Megengedem ugyan, hogy az elemi oktatásban sok a mechanikus elem, ámde, ha igaz, hogy oktatni annyi, mint kétszer tanulni, még pedig úgy, hogy az illető gondolkodása meghassa, a mit tanult, és a mit tanít: lehetetlen rá nem jönni, hogy az elemi oktatásra az eleminél okvetlenül magasabb előkészület kell. [4])

---

[1]) *Educations Commission's Report.* 1864. IV. k. 73. l.

[2]) *National Education.* London, 1873. 330. l.

[3]) *Report of the Committee* stb. 1878. 403. l.

[4]) A monitori rendszer lassú tönkrejutását igen szépen jellemzi Gréard Páris elemi iskolázásáról készített nagy jelentésében, Páris, 1878. 50—58. l.

A növendék-tanító rendesen kevés útravalóval indul el; találomra, s mondhatnám minden módszer nélkül (haphazard method) kezd a munkához, s folytonos vezérlet és szakadatlan revideálás hiányában lassanként saját kezében találja az egész tanítást, járja az élettelen mechanismus útját, melyről később rendkívül nehéz letérnie.

Nem tehetek róla, de valahányszor eszembe jutnak az angol néptanítónak egyik iskola-felügyelő előszámlálta hibái: az új eszmék gyanusítása, a járt ösvényeken való vakoskodó járás, inkább a szokás, mint az eredmény szentesítette módszerekkel való megelégedés: mindig a növendék-tanító képe lebeg szemem előtt, ki e hibák természetes initiatora és propagatora. És itt kinek ne jutna eszébe Dickensnek Nicholas Nickleby-ben adott mesteri rajza Squeers úrról, a yorkshirei botcsinálta iskola mesterről, ki maga mellé egy „kitűnő" segédet keres öt font évi díjért. A pupil-teacher, kit eleinte 10 font évi fizetés mellett fogadtak, ma talán kétannyit kap, [1]) de ez összeg valósággal még sem több, mint Squeers uram virágzó idejében az említett tiszteletdíj.

A növendék-tanító az iskolában, legjobb esetben, a tanító utánzására, az iskolán kívül pedig tények tanulására van utalva. Hetenként legalább öt nap, naponta hat órát tanít, egy órán tanítójával tanul, két órán leczkére készül, tehát naponta 9 órát dolgozik; szombaton nem tanít ugyan, de ha valamire akar menni, annál többet kell tanulnia. S még a hetenkénti 54 óra nem is nagyon sok. A birminghami iskolafelügyelő szerint „a növendék-tanító reggel 7 előtt otthon teázik, s csak este 7 órakor vergődik haza, úgy hogy naponként 12 órát tölt az iskolában." Az a leány-növendéktanító, ki a szülői körtől ily formán egész nap távol van, teljességgel nem a házé, pedig neki naponként nehány órát — már csak a gyakorlati háztartás elsajátításáért is — otthon kellene töltenie. E szerint, midőn a sor arra kerül, hogy a maga munkájához fogjon, egészen ki van merülve. Hosszú névsorát adhatnám azoknak az iskolafelügyelőknek, kik a növendék-tanítók testi és szellemi túlságos erőfeszítésén panaszkodnak. Nincs idejök önmagok nevelésére, a tanítandó tények csoportjait nap-nap után nyelniök kell, mint földnek az esőt, a nélkül azonban, hogy az elmélkedés napja felsüthetne, s arra sincs idejök, hogy a bevett tényeket a nekik megfelelő osztályokba sorozhatnák. Nekik, mint Dickens M' Choakum-

---

[1]) Leeds vidékén egy 18—20 éves pupil-teacher fizetése 20 font st., *lakás és ellátás nélkül.*

childjának [1]) csak tények kellenek; semmi mást nem plantálnak, s minden egyebet kigyomlálnak. Valóságos földevők, szellemi pauperek, kiktől a társadalom azt a keveset, a mit ad, ezerszeres kamattal követeli vissza. A főtanító tőlök sok leckeadást, a társadalom az iskolában való szellemi éberséget, s a kormány vizsgálataikon sok tudást követel. Igen természetes, hogy e sok követelmény közül egyiknek sem birnak kellően megfelelni, s egyebek közt a tanítás mesterségét sem tudják az iskolában elsajátítni. Ez oknál fogva a növendék-tanító a cramming (tömés) martyrja, s egyszersmind e betegségnek az iskolában terjesztője. Tömnie kell magát, tömnie tanítványait. Természetes, hogy ez iszonyú rendszert csak a legerősebb szervezetűek birják ki. Helyzetökben az is szerencsétlenség, hogy a főtanítótól csak magán órákat kapnak, s a társaikkal való együttes tanítás és tanulás előnyében nem részesülnek. [2]) Míg a tehetségesebbek a tanításban az utánzás fokáig eljutnak, s feltéve, hogy szerencsés minta után indultak, asteroidek helyett satellesek lesznek: addig legtöbbnek a kézikönyv s a bennök foglalt tények a főtekintélye, kik aztán a növendékekbe a meg nem magyarázott tényeket beletömik, s a vizsgálatokon megannyi szervezett viszhanggá, mondjuk iskolai phonographfá idomítják, kiket, vezetőjökről, Edison „The phonograph schoolmennek“ [3]) bátran elnevezhetne. A phonograph-tanító a számtant úgy tanítja, mintha a szerencsés véletlennek lehetne köszönni, hogy valamely mívelet végén egy kikapott összeg szabály szerint is helyesen jön ki. Az e fajta növendék-tanító éretlen elméje nem birja a leckéket a tanulókra nézve hasznosítni, s fejletlen jelleme sem lehet a kezők alatt levő tanulók erkölcsi építője.

Sőt még olcsónak sem mondhatni a pupil-teacherek tanítását, ha meggondoljuk, hogy eredménytelen munkájok igen sok kormánysegélytől fosztja meg évenként az iskolát. A birminghami iskolaszék elnöke e tárgyról tartott érdekes felolvasásában [4]) kimutatta, hogy ha a növendék-tanítók helyett iskoláikban segéd-tanítókat alkalmaz-

---

[1]) *„Hard Times.“*

[2]) Az education department jelenlegi alelnöke terve szerint talán nemsokára jobb szél kezd rájok fujdogálni, a mennyiben bizonyos központokon együttesen fogják őket is tanítni.

[3]) A mechanismus kifejezést azért tartom e bajra igen megtisztelő jelzőnek, mert ma azt a szellemi müködések körében is alkalmazzuk.

[4]) Dixon Gy. *Elementary Education in the Birmingham Board Schools.* Birmingham, 1879.

nának, még pedig az alsóbb oszsályokban tanítónőket, a jobb tanítást és érette járó nagyobb államsegélyt tekintetbe véve, a haszon sokszorta nagyobb lenne, s e nagy iskolai reform költsége a mostaninál csekélyebbel rugna többre.

Némelyek ajánlata szerint úgy kellene a növendék-tanítókon segítni, hogy csak félnapig legyenek iskolai munkával elfoglalva, s a nap többi részét önmagok nevelésére fordítsák. Állásuk és munkájok szabályozása annál szükségesebb, mert Angolországnak mintegy 30,000 növendék-tanítója van, kik közül évenként k. b. 8—10% (1879—80 évben kerekszámban 1200 nő és 1950 férfi) tesz szert tanítói oklevélre, s 2600—3000 közül k. b. 50—60% kap alkalmazást (évenként k. b. 1500—1600 okleveles tanítóra és tanítónőre lévén szükség), a többi különböző üzletekben, magán, nevelői állomásokon stb. helyezkedik el. Állomáshoz való juthatásuknak akadályai falusi versenytársaik. Az angol falusi néptanító, kivált munkabiró éveiben vágyva-vágyik a városra s rendesen csak a közepes vagy gyenge tehetségűek maradnak falun s válnak „verejtékes munkásokká.“ Ez a falusi „plodding worker“ méltó képmása a városi „drudging mechanic“-nak, azaz az izzasztó munkába görnyedő növendék-tanítónak, ki nemcsak munkával, hanem bizonyítványnyal is el van árasztva (not only overworked but over-certified). Ha hozzávesszük ehez tulságos elszaporodásukat „over-supply:“ szerencsétlen helyzetöket nem szükség bővebben illustrálni. A növendék-tanítónak kétségbeejtő helyzetéből egy menedéke van, a training college, melynek, mint olyannak természetes candidátusa.

Ezeknélfogva a növendék-tanító-rendszer akár az iskolában végzett munkáját, akár a department évi jelentéseiben a kir. iskolafelügyelők többsége véleményét tekintsük, lejárta magát. E rendszer tősgyökeres átalakítása ma már csak idő kérdése. Ma a legconservativabb angolok is első renden alapos oktatást kivánnak: ám a növendéktanító csak routine-val rendelkezik; a jó műszerek hazájában a néptanítótól megvárják, hogy rationalis munkát végző kitünő (first rate) műszer legyen: ám a növendék-tanító csak alsóbb rendű, mondhatnám elrozsdásodott (second hand) instrumentum, ki működése első felében inkább akadály, mint segítség, s ki kedvező esetben is csak az iskola költségén s a növendékek szellemi kárán szerzi meg azt a tapasztalatot, melylyel működése vége felé a szolgálata első felében tett csorbát kiköszörüli.

A pupil-teachernek sok a bizonyítványa, tenger a munkája, de

kevés a fizetése, s még kevesebb a nyugodalma. Az a körülmény, hogy társaival együttes oktatásban nem részesül, hogy a főtanító egy órán 3—4, más-más előmenetelű pupil-teachert tanít: rendszeres előkészítője e rendszertelenség átalakításának. Továbbá az a tény, hogy 4—5 évi munkája végeztével szabadságában áll új pályát választani, vagy más szóval, eddig szerzett habitusaival és táplált reményével szakítani: csak ironiája sorsának.

II. *Tanítónők.* Az angol népoktatásnak másik, specialis és ezzel kapcsotatos vonása a tanítónőknek igen gyakori alkalmazása. Amerikában a tanítónők rendesen nem részesülnek kellő szakiskolázásban; s Franciaországban legnagyobb részök a családi és közélettől elszakadt nénikék (apácák, religieuses); Németországon a nőt mind a házban, mind a mezőn fárasztóbb munkára fogják, iskolai munkáját pedig egyáltalán kevésre becsülik: ellenben Angolországban aránylag sok nő választja a tanítói pályát s marad hű hozzá élethosszig, és a mi több az iskolában azzal az életkedvvel, s azzal a kötelesség-érzettel működik, melynél fogva a növendékeknek oly tiszteletreméltó erkölcsi mintája lesz, mint a 60-as éveket járó s tiszta becsületességben megőszült német iskolamester.

A mondottakból önkényt következik, hogy a tanítónők munkáját becsben tartják. Ezt megmagyarázza továbbá az az előbbi fejezetekben eléggé indokolt körülmény, hogy az angol népiskolának rendesen pótolni kell a házi tűzhely hiányát is. Az angol népiskolának minden erőfeszítéssel rajta kell lenni, hogy a gyermekeknek menháza, tűzhelye, nevelőintézete és tanulószobája legyen. Ennélfogva nem hideg dogmák, hanem mindenek előtt meleg rokonszenvet keltő nevelés a fő. E sympathiának kiapadhatlan forrása a női szív, mely legalkalmasabb arra, hogy a nép legtunyább és legdurvább rétegeinek a tisztaságot, a rendszeretetet és a becsületességet instinctusává, tehát örökölhető sajátjává tegye azzal a finom tapintattal, melyet módszertani utasításba foglalni nem lehet. Egyik iskolafelügyelő a megyéjében levő fiú- és leányiskolákban a tanítóférfiak és nők munkáját összehasonlította, s úgy találta, hogy a felsőbb osztályokban a férfiak, az alsóbbakban a nők birnak nagyobb eredményt felmutatni. „A tanítónők munkája igen nevezetes: a kezdőknél, kitünőbbek, mint a férfiak, de az iskolát igazgatni, s az idősb tanulók tanulmányait vezetni nem eléggé alkalmasak.“ [1]) Az angol tanítónőnek nagy ellensége — mint mindjárt érinteni fogom — a tulságos munka.

[1]) *Report of the Committee.* London, 1877. 508. l.

XVI. FEJEZET.

Az angol és a hazai tanítónevelő intézetek.

I. Ha a training collegeket hazai tanítónevelő-intézeteinkkel összehasonlítjuk, bennök a következő eltérő, részint megegyező vonásokat találjuk. A tanítónevelőknek az angoloknál is, mint nálunk egy közös veszedelmök van. Mint tudjuk, rendesen a felvételi vizsgálatok alkalmával ez intézetek valóságos ostromállapotban vannak. 1879-ben 1721 (férfi) növendéktanító közül a tanító-nevelőbe való felvételi vizsgálaton mintegy 600 bukott meg, s jóllehet ez évben a tanítónőjelöltek közt kevesebb a visszavetettek száma, mégis, mint látszik a néptanítói pályára készülők közül minden 4-ik, 5-ik a pályaváltoztatás, vagy a proletárság válaszútja előtt áll. A vizsgálaton megbukott balsorsa nemcsak abban áll, hogy szülőinek reá tett áldozata elvész, hanem abban is, hogy rá igen sok esetben a társadalmi dislocatiónak nevezett nagy veszedelem vár. Nem tud eleget avégre, hogy tanító, vagy tanítónő lehessen, de arra meg igen sokat tud, hogy kézi-munkához fogjon; új pálya-kezdésre nincs ereje, szülői szerény foglalkozása folytatására nincs kedve. Ezekből válnak, kétes helyzetök miatt, a társadalom élősdiei, a proletárok. Az angol bukott jelöltek legnagyobb részét kisegíti a bajból egyfelől az a nemzeti műösztön, mely a munka kedvelésében áll; másfelől az a tömérdek munkakör, mely óriási munka-erőt nyel el. Nálunk annál veszedelmesebb e baj, mert sem vérünkben a munkára való kedv, sem társadalmunkban a munka nagy gradatiója nincsen meg; és e bajt sulyosítja az a körülmény, hogy orvoslására, illetőleg megakadályozására komolyan nem igen gondolunk.

Ez intézetek Angolországban ösztöndíjaikkal, illetőleg ingyenes ellátásukkal a növendék-tanítóknak valóságos igéretfölde, Dante pokla után Mohamed hetedik ege, melybe azonban kevesen, s azok is rendesen 4—5 évi önmegtagadó munka után juthatnak be. Minthogy ma már tanítókban hiány nincs, e tekintetben a tanító-nevelők a növendékek nagyobb megválogatásával segíthetnek magukon, sőt önkényetesen apaszthatják a növendék-tanítók számát is, s rövid időn jórészt útját vághatják a training collegekbe való növendék-özönlésnek s ezzel egyszersmind a mesterségesen eszközölt társadalmi dislocatiónak.

E tekintetben igen nagy a különbség köztünk és az angolok közt. Az angol tanító-jelöltnek verejtékes próbát kell kiállani, mert ott a néptanítói pálya sok rendbeli erőfeszítést követel. Ha magán-

iskolában készül a vizsgálatra, sok költségébe kerül; ha pedig növendék-tanítóként működik, a sok értelmi munka mellett sok nélkülözéshez is hozzá kell szoknia, sőt mint királyi ösztöndíjasnak a nevelőbe beléptekor tekintélyes összeget (10—15 font) kell fizetnie. A ki ezeket kiállotta, elég oka van megbecsülni a tanító-nevelői tanfolyamot. Szerfölött eltérő az angolokétól hazai tanító-nevelőinkben maga a fölvétel.

Ott az elemi-iskolai tanfolyam után 5 évi szakadatlan tanulás kell rendesen rá, hogy valaki a felvételi vizsgálatot sikeresen letehesse; nálunk elég a népiskola sikeres végzése, úgy hogy a mely jelölt a felső népiskola egy pár osztályát végezte, kimagaslik versenytársai között. Angolországban rendesen 18 év ifjak lépnek tanító-nevelőbe, nálunk 13—14 évesek, kik jóformán nem ismerik azt a szellemi fáradságot, mely a tanulással jár. Ebből következik a felvételnél a tudás közti különbség. Már lélektanilag is képtelenség volna 13—14 éves fiúknak és leányoknak oly kérdéseket tenni, mint a 18 éves ifjaknak.

További eltérés szintén a mondottakból következik. Az angol tanító-nevelők elsőrenden kibővítik és organizálják növendékeik ismeretkörét, s egyszersmind megismertetik velök a szükséges tanítási módszereket és az iskolaszervezetet. Tehát az angol ösztöndíjasok (queen's scholars) tényekkel megrakodva mennek a collegebe: a mí tanító-nevelőink növendékei, kivált a leányok elméje tabula rasa, melyet az intézetnek kell ismeretekkel tele-írni. És mivel írják tele? mit tanulnak ott és itt?

Az angol tanító-nevelők tantervében azok a tárgyak szerepelnek főként (mathesis, latin és anyanyelv, a természettudományok némely része), melyek arra hivatvák, hogy a megfigyelő erőt, a kitartó figyelmet és a nyomon járó gondolkodást kifejtsék, szóval, hogy a növendékeket értelmileg kimíveljék. Hazai tanító-nevelőink órarendjében ellenben főtantárgyak az irodalom-történelme, a világtörténelem, neveléstörténelem, természetrajz és a természettan, melyek főként az *emlékezetet* terhelik. Eme disciplinák mindenike egy-egy óriási raktára a tényeknek, melyekből a legjellemzőbb részeket a tanítónak kiválogatni s a tanulóknak betanulni, herkulesi erőfeszítésbe kerül. Nálunk a természettan tanára a physika egész terjedelmével küzködik s főfigyelmét az elvek élettelen tanítására kell fordítnia, mert experimentálásra, azaz ez elvek igazolására egyáltalán nem jut idő; az angol tanító-nevelő megelégszik a természettan egy pár fejezetével, de azt aztán

úgy kiséri experimentumokkal, hogy a tanulók is teljes készséget nyerjenek a kisértményezésre.

Hazai tanító-nevelőnk tanára kénytelen egy év alatt, heti pár órán a természetrajz mindhárom országán átúszni: az angol training college szerényen beéri az elemi növénytan, vagy az állat-élettan alapelveinek folytonos experimentumokkal igazolt tanításával.

Hazai tanító-nevelőinknek a hazai irodalom egész körét fel kell ölelni, s a halotti beszéden kezdve Arany János mű-eposzaiig, az irodalom minden ágáról biráló itéletet kell *betanulásból* elmondani: az angol tanító-nevelő örvend, ha növendékei Milton, Shakespeare, Wordsworth vagy Scott egy-egy műdarabjával, vagy Bacon egy-egy essay-csoportjával színről-színre megismerkednek az osztályban és magántanulás utján.

Hazai tanító-nevelőinkben az ifjaknak tudni kell a világtörténelem nagy és kis eseményeit, az ókorban élt nemzetektől le az újkori mívelt nemzetekig: az angol tanító-nevelő a világtörténelemről nem is álmodik; e helyett teljesen beéri a hazai történelemmel, s az első évi áttekintés után, a tanulóval egy-egy nevezetes korszakot vétet elé, egy fejezetet, mint akár a természettanból, de oly módon, hogy a növendék az osztályban történt magyarázatokat, a nevezetesebb történelmi műveknek odavágó részei olvasásával, egészíti ki.

Tanító-nevelőinkben a nevelés-történelmét mindenkinek tanulni kell, Socratestől, sőt talán Confuciustól fogva Spencer Herbertig: az angol training college nem birja e tárgy ilyetén tanulásának hasznát belátni, s helyette inkább minta-iskolában foglalkoztatja a növendékeket, s megelégszik, ha e mellett az iskolaszervezettel s az egyes tárgyak módszerével bőven megismerkednek, és pl. Locke neveléstanának nehány kiválóbb fejezetét különösen tanulmányozzák.

Valóban hazai tanító-nevelőinkben a m. irodalom történelme, világtörténelem, a nevelés történelme, természetrajz és a természettan compendiosus tanítására Comenius azt mondaná, hogy valóságos omniscientia dilutissima: magyarúl az a nehány hamuban sült pogácsa, melylyel a mesebeli szegény pásztorfiú útra kelt. A mint a pogácsában nincs kovász, úgy nincs e mikroskopikus „tudomány“ adagokban sem; tehát nincs semmi, a mi a bevett ismeretek különböző rétegeit forrásba hozza, megkelessze; holott az angol a tanító-nevelő a tanfolyam alatt ép e kovászra akar szert-tétetni, s ez okból nem is teszi kötelezővé még a fentebb elősorolt tantárgyi részleteket sem,

hanem belőlük több-kevesebb szabad választást enged a növendékeknek.

Hazai tanító-nevelőinkben alig van eltérés a férfi és nőnövendékek tantárgyai között: ám az angolok, a női természet általános vonásaira való tekintetből, több tantárgyat más mértékkel mérnek, s belőlök a nőnövendékektől valamivel kevesebbet kivánnak; szóval a tantervet módosítják.

Az 1880-ra kiadott vizsgálati szabályzat szerint neveléstanból a másodéves férfinövendékektől Locke neveléstana nehány nevezetes fejezetének privatim való megtanulását: a nőnövendékektől e helyett a kisded-iskolák szervezettanát kivánja.

Az angol irodalomból a II. éves férfinövendékeknek Shakespeare II-ik Richardját és Bacon essay-it; a nőnövendékeknek vagy Wordsworth Excursionját, vagy Shakespeare Hamletjét kell tanulmányozniok, de a kettő közül csak az egyiket választhatják. [1])

A természettanból és mathematikából a science department vizsgálataira a férfinövendékek két külön ágat is választhatnak: a nőknek egynél többet választani nem szabad. A természettudományok köréből a tanítónők-nevelőiben az első évesek rendesen a növénytant, s a II. évesek az ember-élettant választják. A férfitanítók inkább a természettan egyes fejezeteit (pl. delejességet, hangtant) vagy a vegytant, meg a politikai oeconomiát szokták választani, s a nőnövendékek ezek helyett a rajz különböző fajait s a háztartástant mívelik, mint a női természethez közelebb álló és könnyebb studiumokat. Sőt egy némely college még engedékenyebb, ha t. i. a tanuló az első év végén történelemből, vagy földrajzból, vagy mindkettőből sikeres vizsgálatot tett, a második évben azokat elhagyhatja, s helyettök latin vagy francia nyelvet tanulhat. A facultativ tantárgyok közé tartozik a rajz és zene is. Innen van, hogy pl. 1878-ban a Borough Road college 126 növendéke közül a természettudományi tantárgyakból (vegytan, élettan, mechanika) összesen csak 12-en, s a rajz különböző ágából csak 78-an tettek vizsgálatot.

Az angol tanító-nevelőkben az 1880-iki vizsgálatra Virgil Aeneise (II. könyv), Caesar de bello gallico (IV. könyv), a francia nyelvből Molière és Racine egy-egy darabja, a német nyelvből Schiller Stuart Mariá-ja és Sybel „Prinz Eugen von Savoyen"-je volt vizsgálatra kitűzve — a rá önkénytesen vállalkozóknak.

---

[1]) *Report of the Council for 1879—80.* 458—464. l.

Hazai intézeteinkben tanító-jelöltjeink az idegen nyelvekben elhaladnak egész a nyelvtan bölcseségéig, mert csodával határos dolog lenne ennél többre menniök.

Látható a mondottakból, hogy az angolok nemcsak a nemre, hanem az egyéni hajlamra is különös tekintettel vannak.

Az angol tanító-nevelők növendékeinek gyakorlati tanítást kell tartaniok az iskolafelügyelő jelenlétében, nálunk az iskolafelügyelő tudomásúl veszi, hogy a gyakorlati tanításban is gyakorolták a növendékeket.

Az önkénytesen választott szaktárgyak (latin, görög nyelv) utján némi kapcsolatba jöhetnek ez intézetek az egyetemmel, a mennyiben az ily tanulók egy kis része ott is folytathatja tanulmányait. E tekintetben kivált a skót egyetemeken felállított paedagogiai tanszékek fontos szolgálatot tesznek a népoktatás ügyének. Mindenesetre már magában nagy haszon, hogy nem egyetlenegy minta szerint nevelnek mindenkit a néptanítói pályára, s hogy a tanító-jelöltek egyrészének alkalma van más szakbeli növendékekkel is érintkezni. Abban, hogy az angol tanító-nevelőket különböző felekezetek és társaságok tartják, az a haszon van, hogy szerkezetökben is sokban különböznek egymástól, elannyira, hogy ugyanegy társaság tanító-nevelőintézetei közt kettő sincs egyforma.

Talán előbb kell vala említenem a tanfolyam tartamát, mely nálunk 3, ott két évre terjed. Ámde a szünidő kevés volta miatt bátran tehetni jó harmad félévre a tr. college tanfolyamát. E valamivel kevesebb idő alatt még is többet végezhetnek az angolok: egyszer azért, mert növendékeik érettebbek; másszor, mert a növendékeket előmenetelökhöz képest gyakran több osztályra osztják; pl. Westminster training collegeben 4 osztály van. [1])

Mind e mellett is sok a munka, s az különösen a nőnövendékeket szokta megviselni. A stockwelli tan. nevelőben a növendékeknek naponta hét óránál többet dolgozni nem szabad; a Battersea collegeben a növendékeknek középszámban hetenként 26 leckeórájok van, s naponként 3—4 órájok jut magán tanulásra; a Westminster training collegeben a rendkívüli tárgyakon kívül hetenként 28, azokkal együtt

[1]) Növendékeinket — írja egyik levelében dr. Rigg, ez intézet hírneves igazgatója — minden isk. év kezdetén (januárban) a department felvételi vizsgálatai eredménye szerint, osztályonként két-két alosztályra osztjuk. Ez osztályozás később a szorgalomszaki írásbeli (karácsoni és nyári) magán jellemű vizsgálatok eredménye szerint módosul.

34—35 órájok van. És ez óraszám még mindig sokkal kevesebb, mint a mí állami tanító-nevelőintézeteinkben, melyek hetenként legkevesebb 36 órán foglalkoztatják a nőnövendékeket. Ha figyelembe veszszük, hogy a tantárgyakra naponként legkevesebb két órai előkészület szükséges; s továbbá azt is, hogy az isk. munkát s azzal együtt az óraszámot tetemesen szaporítja a jegyzetek készítése, tisztázása stb., melyre — sok esetben — az alkalmas kézikönyvek hiánya kényszerít tanítót és tanulót egyiránt: csudálnunk lehet, hogy hazai tanítónő-nevelőinkben oly kevés növendék roskad össze a túlságos munka miatt.

Szintén kiváló vonásuk a training collegeknek, hogy növendékeiket a népiskolai tanításban huzamosan gyakorolják. A Borough road college-i növendékek az első évben legalább 150 órán, azaz 6 hétig tartoznak a gyakorló- és mintaiskolában foglalkozni; a második évben pedig legalább félannyi ideig: ettől eltérően hazai tanító-nevelőink beérik felényi iskolai gyakorlattal; ellenben elmélet dolgában azt az elvet vallják Macéval, hogy a néptanítónak élő encyclopaediának kell lenni, mert pl. faluhelyeken egyedül ő repraesentálja az emberi összes ismereteket. [1]) Nálunk minden tanulónak minden tantárgyat végig kell tanulni, akár van rá hajlama, akár nincs. Ha tanító-nevelőink tantárgyai hosszú során végig tekintek, eszembe jut, vajjon e nagy szaporításnak nem az a hit-e az oka, hogy a tantárgyak számával megszaporodik az értelem is. És ez a tan különösen veszedelmes a nőnövendékekre nézve. Férfi tanító-nevelőinkben legtöbb helyt a növendékeknek mintegy fele részesül algymnasiumi oktatásban, s ez is nagy előny a leányok míveltségével szemben, kik rendesen a népiskolai ismeretekkel jutnak be a nevelőbe. Meglátszik ez a haladáson, meg az eredményen is. A férfinövendékek nyelvtani dolgozatai és fogalmazványai sokkal correctebbek és inkább gondolkozásra vallók, mint a leányokéi. De azért amazoknak sem jut elég idejök a sokféle tantárgy megtanulására, jobban mondva assimilálására. Bemagolnak egy sereg tényt, egy kis encyclopaediát, de nem jut elég idejök azoknak gondolkodással való átpillantására; és sem a férfi-, sem a nő- (15—17 éves) növendékeknek nincs elegendő érettségök akár a nevelés elméletének, akár az annak alapját tevő lélektani elveknek felfogására. Sajátszerű, hogy nálunk az a gyerkőc ifjú, ki jóformán most hagyta el a sokszorzó tábla tanulását, tanító-nevelőbe léptekor psychologiát kezd tanulni, holott volt tanulótársait (ha tovább tanulnak),

---

[1]) *Réform des Méthodes.* Paris, 1880. 8. l.

csak évek mulva tekinti a középiskola elég éretteknek egy kis philos. propaedeutikára. Képzelhetni, hogy az ily novicius mennyire hatolhat be (?) a vadonat új studiumba. Ezzel szemben az is igaz, hogy az angol növendék-tanítórendszer nemcsak elnézi, de úgy intézi, hogy a növendék a találomra választott jó, vagy rosz úton elinduljon és járjon, s csak azután akarja őt a különböző útakon járás hasznára vagy kárára figyelmeztetni. Szóval tengerre küldi a növendéket vezérelvek delejtűje nélkül, sarkcsillag nélkül. Szerencsére azonban, ha a növendék-tanító valamely helytelen módszerbe belerozsdásodott, a training college arra való, hogy e rozsdát lecsíszolja, a mi kétségkívül megtörténhetik azoknál, a kik őszintén vonzódnak a tanítói pályához, de a kik puszta kenyérkeresetből léptek e pályára, azoknál az eredmény kétesebb. E hiánytól, illetőleg a növendék-tanítói pálya fogyatkozásaitól eltekintve, az angol tanító-nevelőkbe felvett növendékek általánvéve mind korukra, mind ismeretkörükre nézve érettebbek a miéinknél. Ennélfogva a hiányzó ismeret-anyagra hamarább szerttesznek, s a tanítás alapelveit nemcsak könnyebben megérthetik, hanem jobban is alkalmazhatják, mint általában hazai tanító-nevelőink növendékei.

Legnagyobb eltérés a hazai és angol rendszer között a vizsgálatokban van. Elsőben is a tanítói kar vizsgálatát említem, mely egészen magán jellemű. A collegiumi tanítók évnegyedenként, néhol félévenként vizsgálatot tartanak, de e vizsgálatuknak csak a növendékekre nézve van értékök, t. i. hogy mindenki tudja, mily magasan vagy alant áll társai közt.

Az angol tanító-nevelőnek hat szakvizsgálója van: 1. a vallásból az illető felekezet a végre kinevezett biztosa vizsgál; 2. az education department biztosa, a kir. isk. felügyelő, vizsgálja az irodalmi és történelmi, meg neveléstani tárgyakat; 3. a természettudományokat és mathesist a science department és 4. a rajzot az art department szaktudósai vizsgálják; 5. a zenét az orsz. zene-felügyelő; 6. e collegiumok specialis felügyelője szigorúan megvizsgálja ez intézetek életét és munkáját; mindenik növendékkel próbatanítást tartat, s mindenekfölött a növendékek egészségi állapotáról az intézet orvosával értekezik, kit bátran nevezhetnénk a tanító-nevelők „állandó kapusának."

És mí, ezekkel a valóban szakvizsgálókkal szemben; kit vagy mit tudunk felmutatni? Nehány igazgató-tanácsost, élökön a tanfelügyelővel, kik teljességgel nem veszik ki a növendékeket a tanítók kezéből, mint az említett angol szakvizsgálók, hanem egészen rájok hagyják a vizsgálatot. Az még szerencse, ha a tanfelügyelő egyik-

másik tárgyhoz alaposan ért; de az már közönséges dolog, hogy az igazgató-tanácsosok $^{9}/_{10}$-ed része a vizsgálatra nem vizsgálni megy, s nem is a tanítói kar munkáját ellenőrizni, mely előtte terra incognita, hanem inkább a tanulók feleleteit megbámulni. Azt szereti, ha ragyogó feleleteket hall, s még arra sincs elég míveltsége, hogy a feleletekből a tanítás helyes vagy helytelen módszerére következtessen; annak a megitélésére pedig egyáltalán nincs érzéke, hogy a növendékeknek mennyire vált vérökké egyik-másik ismeretkör lényeges része, vagy hogy mennyire váltak itélnitudó, gondolkodó lényekké, mert hiszen a gondolkodni tudás volna a leendő tanító elsőrendű és elengedhetetlen műszere. Az angol vizsgáló bizottság a legszigorúbban latolgatja az eredményt, s rámutat az oktatásbeli hiányokra is: nálunk az igazgató-tanács eljárása mindkét tekintetben meddő. Hiszen több mint tizenkét év óta némán nézi a növendékek szellemi életére legelszomorítóbb hatású rendszer alkalmazását, s még csak annyit sem mond, mint a görög tragoediák chorusa, mely a tragikus jelenetek láttára érzi és ünnepélyesen kijelenti, hogy *valamit tenni kellene*. Egy szóval az angol vizsgálati rendszer egészen személytelen és hatályos: a növendékek írásbeli dolgozatait megszámozva küldik a science and art departmenthez, hol teljesen a correctség és helyesség mértéke szerint itélik meg a szaktudósok; ellenben nálunk a vizsgálat személyes is, meddő is. Személyes, mert a tanítók irgalmasságától, elnézésétől, vagy esetleg személyes rancune-jétől függ a tanulók osztályozása. Meddő, sőt káros erkölcsi tekintetben. A tanítói kar állítván fel a vizsgálat mértékét, igen természetes, hogy ez majdnem annyiféle, a hány tanító-nevelő intézet van. Ez az anomalia nagy mértékben fokozódik az úgynevezett *képcsítő vizsgálatokon* annál a körülménynél fogva, hogy az igazságosabb mértékkel mérő intézetbe volt-növendékeinek csak kis részecskéje tér vissza, s a többség azokat az intézeteket keresi fel az ily vizsgálat letétele végett, melyekben csekély készültséggel is fényes eredményt hirdető okmányra tehet szert. Ime a sokféle mérték miatt így kezdődik sok néptanító pályája szemfényvesztéssel; ekként lesz a nép erkölcse és érzülete emelésére való néptanítói pálya, a nem egységes mérték miatt, az ámítók és hypocriták pályájává. E nagy anomaliával járó veszélyeket csupán egy egységes mérték felállításával lehet elkerülni, melyre nézve alább a következtetések rovatában teszem meg javaslatomat. [1])

---

[1]) Midőn e sorokat leírtam, jól esett hazai egyik kiváló tanító-nevelőnk.

Az említett compendiosus tanulás nálunk az intellectualismus, vagy helyesebben doctrinarismus tulságos virágzását okozza, melylyel karöltve jár az a betű-cultus, mely mind a mi tanító-nevelőink, mind az angol növendék-tanítók főjellemvonása. Ám a mi tanító-jelöltünk és kézikönyvei édesegyek, pedig rendesen igaz az, hogy a mely mértékben vonzódik a tanító a könyv betűjéhez, oly mértékben idegenedik el növendékei szellemétől. Kinek betű az idvessége, holt lesz a lelkülete is. A gyermeki természet, mint néha a tenger, éjjel is világít a megfigyelőnek: de az ily tanítónak a könyvek pislogó mécs-világán kívül nincs e világon semmi más kalauza. S hagyján, ha a doctrinarismus csak magokra a növendékekre szólana. De e nyavalyát tovább terjesztik, mert midőn a növendék fejét teleírják 14—16-féle tantárgy compendiumával, — a Dickens M' Choakumchild-jére emlékeztető encyclopaediával — e szellemi „tarisznyás" rendszer mellett lassanként elhiszi, hogy mindenhez ért, s igyekezni fog e lelketlen rendszert a népiskolába is átültetni. Míg tanító-nevelőink az ezermester (Jack of all trades) formálásán fáradoznak, addig az angol training college több tantárgy facultativvá tétele által a növendék hajlamának tért enged, hogy alkalma legyen szabad idején azt a tárgyat *tanulni*, melyhez legtöbb kedve van, s ez úton a kedvvel való tanulást a népiskolába is átültetni. Az angol kormány jól tudja a tanító-nevelők hatását, s rájok azért van nagy gondja, mert nemcsak tanítókat nevelnek, hanem arra is hivatvák, hogy a népiskolát átalakítsák.

A mí tanító-nevelőink nálunk valóságos alchymiát űznek: a gymnasium vasát és ólmát aranynyá akarják varázsolni. Az angol tanító-nevelőbe szigorú vizsgálat után veszik fel a növendékeket, s bennök a vasat delejjé akarják változtatni, hogy a studiumokhoz szive

---

jeles igazgatójának ezelőtt pár évvel készült emlékiratát olvasnom, melyben — keserű tapasztalatai alapján — szintén egységes mértékű tanításra jogosító vizsgálati rendszert sürget e szavakkal: „Mentől több forum előtt tartatnak a tanítónevelők vizsgálatai, annál kevésbé lehetséges a kormányi ellenőrzés, annál eltérőbbek lesznek az ezen vizsgálatok valódi jelentősége felől a felfogások, annál különbözőbbek a vizsgálatnál fölállított körülmények. E baj tetemesen fokoztatik az által, ha ugyanazon tanári személyzet szerepel a képesítési vizsgálatnál is, a mely a kiképzéssel volt megbízva, mert ez esetben a tanári karnak tulajdonképen a saját képzési munkájára kell kimondani itéletét, s ha a képzésben történetesen csakugyan hiba követtetett el, a mi, képezdei tanáraink képzésének hiányossága folytán, nem is oly merész föltevés — úgy legalább is nem valószinű, hogy ezt a hibát épen azok derítsék ki *rádúl önmagokra*, a kik azt elkövették."

szerint vonzódjék; hogy a növendékeket magához vonzza, s később, rendes tanítói pályára léptekor, a társadalomban is vonzási központot alkosson. A mí tan. nevelőink annálfogva, hogy a növendékeknek inkább szellemi rágó, mint látó (reflektáló) szervöket veszik igénybe, a tulajdonkép felső népiskolai tantárgyakkal valóságos földevő rendszert, tarisznyás rendszert űznek, mely annál veszedelmesebb, mert az ifjú tanító útján a népiskola a tanító-nevelőnek mintegy gyémánt kiadású másolata.

Az angol training college időt enged a növendéknek jelleme alakulására, sok alkalmat nyujt az önuralom és előrelátás erkölcsi készségei megszerzésére, s azután is, ha a növendék az intézetből kikerül, egyfelől a sok ágú vizsgálati rendszer, másfelől a népiskolára való sok oldalú felügyelet kötelesség-érzetét mindig kiváló éberségre sarkalja. Sőt ha igaz, hogy a sympathia az erkölcs eredeti termőfölde: azzal, hogy alkalmat nyujt egyik-másik körbeli tantárgy tüzetes tanulására, egyszersmind útját egyengeti, hogy majd a tanító e kedvelt studiumok utján növendékeivel szorosabb ismeretségbe, s általok a szülőkkel is mintegy másodkézbeli barátságba jőjjön. Ellenben hazai tan. nevelőink tanrendszerének a tanulók erkölcsi érzetére való hatása taglalásába nem szivesen bocsátkozom. A sok compendium érzelmi és erkölcsi vérromlást okoz. Avagy a földevés vérrontó rendszerével nem analog hatású-e az, hogy pl. a magyar irodalomban oly szerzőkről tanul be ítéletet a növendék, kiknek műveit vagy egyáltalán nem, vagy csak fölületesen ismeri? Hogy ez az érzelmi szemfényvesztés hány növendéknél fajult erkölcsi képmutatássá: vaj' melyik statistikus tudná megmondani? — Nálunk a sok tantárgy miatt — fájdalom! — nem jut idő a legnevezetesebb tantárgyra: az érzület- és gondolkodásbeli míveltség megszerzésére. Mí tanító-jelöltjeinknek exclusive emlékezetét míveljük, s ennek miatta szellemök míveletlen marad. Nálunk a tantárgy cél, az angoloknál eszköz; mí bőröndnek tekintjük a leendő tanító agyvelejét, az angolok oly szervnek, mely akkor tesz nagy szolgálatot, ha kellően ki van mívelve. Az angol növendékek sokkal több emlékezeti tőkével mennek a tanító-nevelőbe, mint a mieink, minélfogva a mí növendékeinkkel szemben, szellemök mívelésére nagyon sok idő jut. Ez a körülmény lehet oka annak is, hogy legújabban kikerült néptanítóink általában nem bírnak a társadalommal elegendő kapcsolatba jutni, a községet szellemi finom fogószálakkal mintegy magokhoz fűzni, s egyszersmind hozzája fűződni.

Annak az öreg hibának, hogy tanító-nevelőink oktatásában

kevés a mozgás, s (hogy úgy szóljak) nem lévén az oktatásnak bizonyos stilja, a tanítás és a tanulásra szükséges erő nagy részét a mechanismus nyeli el: nemzi azt a nagyobb hibát, hogyha tanítójelöltünk néptanítóvá válik, a növendékek szelleme nyitása helyett emlékezetökre rakja a terhet; munkája, hogy úgy szóljak az iskola padjai közt hamvahodik el, s a községben nagyobb hullámokat nem vet. Kötelességét betű szerint teljesítheti, de környezetének nem ad nemesebb motivumot, sőt, minthogy olyat az iskolafelügyelőktől sem igen kaphat, lassanként kialusznak benne a spontan emberi principiumok, s oly géppé válik, melynek fő hajtókereke a megélhetés.

Az angol tanító-nevelőből kilépő ifjúnál a kötelesség érzet és az élet össze vannak forrva: a mí végző növendékeink nagy részében e kettő más-más úton jár, s mint két kalauz, két felé húz. A mí tanító-nevelőinkben a tananyagba belevesz az *ember*, s mind társadalmunknak, mind iskola-felügyelőinknek sokkal több a gondjok, mintsem a kezdő néptanítóban az *emberi* vonások ápolásáról gondoskodjanak. Az angol néptanítót a sokágú vizsgálati és iskola-felügyeleti rendszer vaskapocscsal láncolja iskolájához: a magyar néptanító, bocsánat a kifejezésért, csak kendermadzaggal van iskolájához kötve. E magára hagyottságban vagy pedánssá lesz, vagy pedig az élet gondjaival való folytonosan tépelődő melancholikussá. Ez a gonddal való folytonos gondolás materializálja érzületét, s okozza, hogy tízszer jut eszébe a megélhetés, míg egyszer a kötelességérzet. Ily módon nem csoda, ha észrevétlenül arra az álláspontra jut, hogy a munka minimumáért a jutalom maximumát kivánja.

Az angol néptanító a folytonos és sok-ágú iskola-felügyelet miatt kénytelen haladni, s egy módszerbe ritkán rozsdásodhatik bele: ám ha nálunk valamely népiskolában rozsdamarta módszer szerint történik a tanítás, egyedüli orvosszere a hat heti póttanfolyam lehet, mely megfejelheti ugyan a tanító fejét, de attól tartok, hogy e Carlyle-féle „sartor resartus“ eszejárása továbbra is a régi fűzetlen állapotban marad; mert hát a gondviselésen kívül alig ellenőrzi valaki, s mind az iskolaszék, mind a tanfelügyelő felől bátran maradhat tovább is a régi „kőszívű ember,“ ki tanítványai eszén helyes módszerrel nem kiván könyörülni, mert a tanító-nevelő körében hallott új módszertani elvek szívét nem hatották meg; vagy lesz továbbra is az az ennivaló jó bácsi, ki mint a Kingsley „*Waterbabies*“-ében leírt iskolamester, csodálatos módon egyesíti magában a kérdezgető és

előadó tanítás-módot, mert a föltett kérdésekre ő maga meg is felel, s „a gyermeksereg ezt hallgatja örömmel".

Valóban sem a hazai iskolaszékek, sem a tanfelügyelet, sem az iskolai látogatás jelen szervezetökben nem nyújtanak fiatal néptanítónknak alkalmat rá, hogy itélet- és érzületmódja el ne sekélyesedjék, s jelleme rugalmasságát el ne veszítse. Helyes minta és ideál nélkül, materialis irányú gondolkodás-móddal, mind több-több proletár vonást assimilál a társadalomnak szintén vezér nélkül bolyongó elemeitől. Ha hosszáveszük a mondottakhoz a népiskola szervezete characterbeli hiányait: bizony nem csoda, ha az a gyenge kötelék, mely őt iskolájához kapcsolta, elszakad, kezdi röstelleni, hogy szerény munkakörében a társadalom hamupipőkéjeként kell élnie : magasabbra vágyik, más körben működők címéért eseng, s önmagával eltelve, magát felsőbb munkakörbe képzeli, *ABC* tanítás helyett előadásokat akar tartani, tanító helyett *professorként* kiván szerepelni.

Ime a népiskolázás egy kóros vonása, néptanítóink egy most kezdődő betegsége, melynek előállása bizony nem egyedül a tanítóknak, hanem társadalmunk ziláltsága mellett nem kellően szervezett iskolafelügyeletünk és vérszegénységben szenvedő iskolaszékeink működésének, vagy inkább működéshiányának rovására is esik.

II. *A néptanító társadalmi állása.* Az angol néptanítónak azon a társadalmi létrán, mely oly fontos szerepet játszik a nemzet életében, kemény munkával kell kiküzdeni azt a fokot, mely őt nemes hivatásához mérten megilleti. A nép a társadalom legifjabb gyermeke lévén, igen természetes, hogy a néptanító is merőben „homo novus", és erős munka árán kell megszereznie azt a tiszteletet, melyet a tudományos szakpályák emberei régen megszereztek, s most, mint olyat, traditió szerint élveznek.

Régen az elemi iskola tanítója iskolájával együtt az egyház függeléke, s mint olyan a püspök vagy a papság fegyverhordozója (swordsman) volt; a népoktatási törvény a papi jellemű egyéneket teljesen kizárta a népiskolából, s ezzel a néptanítót laikus embernek nyilvánította, kinek mint a tudomány fegyverhordozójának kell szerepelni.

A néptanító többé nem félhet az angol egyház vámszedő rendszerétől, mely mindig és mindenek előtt a maga hitcikkelyeit szerette az iskolában taníttatni, de egyéb veszedelmekkel kell küzdenie,

melyek az iskolaszék, az isk. felügyelő s a department részéről minduntalan fenyegetik, vagy legalább zavarják.

A néptanítót három havi vagy félévi felmondással az iskolaszék mindig elbocsáthatja. S ha netán szeszélyből történt az elbocsátás, kihez felebbezzen? Az education departmenthez? az nem orvosolja baját, mert hiszen a department lordjai vindicálják magoknak azt a hatalmat, hogy a néptanítók okleveleit bármikor felfüggeszthetik és megsemmisíthetik. Az ekként sujtott tanító csak a parliamenthez, vagy a nagy közönséghez felebbezhet. Ez eljárás menthető lenne, ha a tanító oklevele csupán a jó magaviseletről szóló bizonyítvány volna, ámde az ennél sokkal több, t. i. a tanító hosszas igyekezete árán szerzett érdeme és ügyessége bizonyító okmánya. Ennélfogva helytelen az is, hogy a néptanító okmányát a kir. iskola-felügyelőnek évrőlévre revideálni kell, mintegy emlékeztetőül, hogy a tanító helyzete és jövője a kir. inspectorok kezében van, kik ez okmányokat néha bőbeszédű dicsérettel, máskor pedig a szóval fukarkodó hivatalos nyelven láttamozzák. Ennek az eljárásnak megvan az a jó oldala, hogy nem titokban történik, mint Ausztriában az iskola felügyelőknek a néptanítókról adott minősítése, mely mind a tanítói állás, mind az iskola méltósága ellen van. [1])

A néptanító ily helyzete különösen azért lehangoló, mert precariussá teszi azt az állást, melyhez neki örökös jogcíme van. A ki a tanító-nevelőbe lépte előtt a szenvedéseknek oly iskoláját végzi, mint a minőt végez az angol tanító-jelölt növendék-tanítóskodása terhes öt esztendeje alatt: bizony annak kétszeresen elkeserítő lehet az a könnyűszerű, mondjuk sommás uton való, s minden utravaló nélkül történő elbocsátás, mely miatt igen nehéz, hogy ne mondjam lehetetlen Angolországban, a mi Németországon gyakori, hogy apáról fiúra, sőt dédunokára is rászáljon a községi néptanító nemes tiszte. [2]) Dr. Playfair 1879-ben az u. n. Registration Bill-lel akarta a törvényhozás utján a tanítói állást oly közbecsülésben álló nagy szak pályává (profession) alakitni, mely tudományos míveltségével szerzett szava súlyát minden körülmények között érvényesíthesse. A javaslatnak úgy látszik még néhány évig várnia kell a megérés órá-

[1]) Lásd *Freie Pädag. Blätter* 1879-iki folyamában, a klosterneuburgi tanító sokat vitatott esetét.

[2]) Ushelmben (Waldeck) 1673. óta apáról fiúra szállt a községi iskolamesteri állás. Valóságos trónörökléssel egybekötött iskola-mesteri dynastia. (*Pädagogische Zeitung, 1879. Febr.*)

ját, pedig a meddig ez törvénynyé nem válik, addig az angol közvélemény nem fogja oly tisztelettel környezni a népnevelői pályát, s nem emeli a néptanítót a közbecsülésnek arra a piedestáljára, melyre a papokat, birákat és orvosokat emelte. A néptanítókra a közbecsülésnek ily öröksége nem szállott, s e miatt ma még velök a közvélemény is s a department is sommásan jár el. Szerencsére napról-napra mininkább hullanak azok az előitéletek, melyek a néptanítói pálya emelkedése utjában állanak, s a szakemberek a legnagyobb reménynyel néznek a közel jövőbe, mely a néptanítóknak új eget és új földet igér.

Sokat tesznek e tekintetben a tanító-nevelők, melyeknek előljárói és igazgatói évenként egyszer — hogy úgy mondjam, — valóságos lelkesítő csatadalokat mondanak a pályakezdő tanítóknak a küzdésre: értem az évzáró ünnepélyeket, melyeknek a növendékek jellemére való épitő hatása rendkívüli. Annak az erős kötelességérzetnek, mely az angol nemzetet általában jellemzi, termőfölde az iskola, s egyik meleg-ágya a training college. Az inspirálja a növendékekbe azt a hitet, hogy a néptanító élete nagy és nemes hivatás. Az évzáró ünnepélyeket, melyeken a tanító-nevelő kormányzó testületeinek tekintélyes tagjai búcsú és kibocsátó beszédekkel indítják útnak az új pályára lépő növendékeket, akár néptanító-felszentelő ünnepeknek lehetne nevezni. A collegei tanítószemélyzet a növendékeket pályatársainak fogadja s kalapot emel előttök, mint emelt tanítványai előtt Trebonius (Luther tanítómestere), nem azért, a mik jelenleg ők, hanem a mikké nemsokára válni fognak. Ily hatás mellett természetes, hogy mindenik népiskola úgyszólva a tanító-nevelők ismétlése; a belőlök kikerült hivatott tanítókkal az iskola szervezete és igazgatás-módja átalakul; az iskolai törvények töredék helyett codexszé válnak, a tanítás megváltozik, s azokkal párhuzamosan erősödik a néptanítói pálya, melynek emelkedése alapköveit maga a tanítói kar rakja le. Igy épül belölről, mint gót dóm, egy új professió, s eként lesznek a collegek mind eme változásoknak központjai, még pedig fénylő centrumai.

Az angol néptanító helyzete ezek szerint a magyar néptanítóéval összehasonlítva teljességgel nem kedvező. Az angol néptanító munkáját a tásadalom aránylag eléggé megfizeti, de tőle — mint láttuk — kemény munkát is kiván. Más országokban a néptanító dicsősége, hogy magát feláldozza azokért, kik sokszor észre sem veszik, vagy mint Guizot mondotta, az emberekért dolgozik, s jutalmát Isten-

től veszi: [1]) Angolországban a néptanító jutalmát, a mai fizetéses rendszer mellett, az education departmenttől várja, de annak egyrészét a társadalmi közbecsülés nimbusáért, mely csak ezután fog megalakulni, jó szívvel odaadná.

XVII. FEJEZET.

Eredmények a népiskolázásban. Az angol és a magyar népiskola s a társadalom. Az iskolafelügyelet.

I. Távolból tekintve egy nemzet — a szemlélőnek mindig egy személyként tűnik fel. Az angol nekünk oly egyénnek látszik, kinek eszejárása a tényekben talál biztosítékot. Mint a test a föld központja felé, úgy gravitál az angol elve a tények felé. A német esze a tapasztalat fölébe száll fel, mint a füst a légkörbe; — az angolé ösztönszerűen a tényeket kerülgeti, mint gyertya-moly a lángot. A német pók gyanánt szövi a theoriák hálóit, s ha egy-egy ténye hálókban megakad: az is mindenáron kikéredzkedik belőle. Az angol a tapasztalt tényekből csinál magának hajlékot, melyhez újabb tapasztalatai alapján mind több-több szárnyat csatol. Sehol annyi kincs nincs összehalmozva, mind London massiv épületeiben: talán sehol annyi tény nincs egy rakáson, mint az angol irodalmi művekben, vagy közelebbről szólva, az iskolai könyvekben. Az angol tanuló esze tapasztalatot kiván, szive tényekért ver. „Egy uncia tény fölér egy font tapasztalattal", tartja egy régi angol közmondás. [2])

Az angol természetének még egy más vonásáról kell megemlékezni. Virgil Aeneise 12. könyve szerint a trójai és az auson vér vegyületéből egy kiváló kegyességű faj állt elé, s egyszersmind olyan, mely atyái nyelvét és szokásait híven megőrzé. Ily fajta és ily termé-

---

[1]) És — mondhatnám — a közönség kegyelméből és *elnézéséből* saját-kezök munkájától is. Nálunk, köztudomás szerint, a felekezeti néptanítóból kerül ki az orgonista és énekvezér, néha az erdőőr; de már Franciaországban belőle telik ki sok helyt a harangozó, meg a község dobosa, (l. *Maxime du Camp „Paris, ses organes etc."* V. k. 67. l.), sőt Németországon van eset rá, (Hannover, hogy sírásással („*Educat. News*" V. k. 310. l.) szaporítja csekély fizetését; s végre Oroszországban, ha takarékos és józan akar lenni, hálából utca-seprésre is rászorítják. (Grenville: Murray, *The Russians of to day.*" Leipzig, 1878. 50. l.)

[2]) *„One ounce of fact is worth a pound of theory."*

szetű az angol; vallásosságát és az ősi hagyományokhoz való ragaszkodását tekintve valóságos újkori auson-faj.

Mindkét említettem vonás meglátszik a népiskolán, a népoktatáson. A népiskola a törvény követelménye szerint mindenekfölött a tényeket állítja előtérbe, mert a kormány hozzájok, azaz az egyes tantárgyakban felmutatott eredményhez köti az államsegélyt; másfelől a népet be akarja vezetni abba az erkölcsi atmosphaerába, melyből a társadalom felsőbb rétegei az emberi és polgári erények élenyét szívják. Innen ered az angol elemi iskolának a tényekre és az erkölcsösségre vonatkozó két fő vonása.

Az angol elemi iskolának valósággal kettős arca van: vallásos és világi. Ezt a törvény, azt a társadalom adta. A kormány a secularis tantárgyakból felmutatott eredményekért és az iskolai jó rendért fizet; az iskolaszékek első renden a vallás és erkölcstan elemeit sürgetik. Ma már egyiránt mélyen érzi az angol kormány és társadalom Carpenter Mária szavai igazságát, hogy „a tudatlanúl felnőttek, ha a társadalom törvényeit megszegik, nem tartoznak neki kárpótlással, mert őket e törvényekre soha senki sem tanította. Inkább a társadalom tartozik nekik kártérítéssel, a miért őket oly útszéli állapotban felejtette." [1])

Az angol pórnép és felsőbb osztályok történelméből önként érthető, ha azt mondjuk, hogy mind a tanultságra, mind a vallásosságra nézve a gentry jó-, ellenben az alsóbb osztályok rosz melegvezetők. A népoktatási törvény célja ez állapotot megszüntetni, azaz a szegény sorsúaknak értelmi és erkölcsi nevelést adni. Vallásosság dolgában a munkás-osztálynál a közönyösség az úr. E közönyösséget megszüntetni, s a munkásnépet az erkölcsi és emberi élet színvonalára emelni: ez az iskolaszékek működésének alapelve. A népoktatási törvény keretébe azért kellett a vallás- és erkölcstan elemeiben való, nem felekezeti színezetű, oktatást kiegészítni, mert a mint a népoktatási törvényt megelőző időkből láttuk, az angol egyház hegyen épült város, mely a Josafát völgye lakóival — a társadalom ügyefogyottaival — nem sokat törődött. Az 1870-ki törvény községi végrehajtói a iskolaszékek, erkölcsi nevelés dolgában az egyház régi mulasztását akarják helyrehozni. A népnevelés igazi alapja az az állandó valami, a mit erkölcsi egyenlőségnek neveznek, s elmulandó vonása, a mit felekezetiségnek hívnak. Emez oly esetleges, mint szőkének vagy barná-

---

[1]) E. Carpenter. *Life and Work of Mary Carpenter.* 280. l.

nak lenni; mert hiszen felekezet tagjává rendesen az embert beleegyezése nélkül teszik, ellenben erkölcsös lénynyé növekedni kell erőfeszítéssel, hosszas szoktatással s oly lemondásokkal, melyeket Aristoteles kivánt az állam polgáraitól.

A népoktatási törvények végrehajtói, az iskolaszékek teljességgel az angol társadalom ethikája szellemében járnak el, midőn a népiskolában a bibliát olvastatják, mely fölér a theologia százezerekre menő köteteivel, mert, ha a tanuló helyes módszer szerint „belőle megismerte isten eszméjét, tudja a theologiai összes könyvtárak lényegét.“ [1]) A biblia olvastatásáról mondja Arnold 1874-iki jelentésében: „sok helyütt kinevetik azt, a mit az „iskolaszék vallásának“ hívnak. Ám az iskolából a bibliát kidobni nevelési-szempontból balgatagság lenne. Oly események emlékeinek foglalata az, melyek megváltoztatták a világ arcát. Hogyan taníthatunk angol történelmet, ha a gyermekeket tudatlanságban tartjuk e könyvre nézve, mely úgy az angol, mint minden más modern történelem kulcsa.“ [2])

Az isk. székek intézkedésének ez irányától egyfelöl az egyházi orthodoxok, másfelől a radikálisok térnek el. A „Nemzeti Társaság,“ vagy mondjuk „High Church“ elemi iskolája abban az illusióban szenved, hogy a kátét tanítni annyit tesz, mint erkölcsösítni. Erkölcsösít igenis a tanulás- és munkára való vágy, s a köznapi dolgokon túlemelkedés. Melyik iskola ébreszti fel jobban a tisztán emberi vágyakat: az-e, mely úgy nevel, mintha a scholastikus apologeták faját, ezt a középkori specialitást kivánná öröklővé tenni, vagy az, mely az emberi természetet tartja szemelőtt? A felekezeti népiskola a hétnek csak vasárnap délutánját foglalja magában; a községi iskola pedig azt, melyet a hét munkanapjainak hívunk, melynek — hogy úgy szóljak — csak a bevezetése s zárszava áll imádságból.

A községi iskolát legradicalisabb irányba kivánja terelni a birminghami education league, mely a vallást az erkölcstantól külön választja. Felfogását talán legjobban jellemzem azzal, ha azt mondom, hogy szerinte a vallás és erkölcs úgy különböznek egymástól, mint az építészet és zene. Emez a hallható, amaz a látható harmonia. Valóban amaz inkább természetünk szilárdabb épületére, a jellemre, — emez szellemünknek mondhatnám legcseppfolyósabb részére, az érzelmi életre tartozik. Az erkölcsi elvek szilárdak és évezrekre szólók, mint a

[1]) Channing's *Complete Works*. London, 1880. 44. l.
[2]) *Report of the Committee*. London, 1875,

pyramis; ellenben vallásos érzelmünk fellángolása leginkább ünnep- és vasárnapokon történik. Amaz mindennap egyforma, mint a nap, emennek megvannak árapály periodusai, mint a tengernek.

A birminghami iskolaszék a mindennapra való részt, az erkölcsi elemet vitte volt be az iskolába, s a többit (az ünnepnapokra szóló elemeket) az egyházra bizta. Ámde az egyház emberei, főpapjai nem mindig hajlandók a vallásos nevelés szép functiója végzésére. Nem mindennap akad köztük oly gondolkodású, mint a manchesteri püspök, ki — mint fentebb említettem — a felekezeti tanoknak az iskolából történt kizárásán békétlenkedő híveinek tudtára adta, hogy, „nekik, mint iskolaigazgatóknak és tanítóknak még mindig bő alkalmuk van a gyermekek szívébe oly vallásos tanokat oltani, melyeket a papság legidvességesebbeknek tart."

A kényszeriskolázás végrehajtói az isk. székek, melyek — mint fentebb említettem — a vidéki erőcsomók, s melyeket akár a társadalom ideg-dúcainak lehetne nevezni. A népneveléssel is úgy van a dolog Angolországban, mint minden egyéb kérdéssel: megosztozik az államhatalom és a társadalom. A központi (állami) felelősség elől a kerületi (községi) felelősség nem húzódik vissza, hanem támogatja. Carlyle szavai szerint: „a kormány — úgy szólva — a politikai test külső bőre, mely a társas élet különböző célú egyleteit, mint alatta fekvő véredényeket, izomszöveteket és csontokat összetartja és oltalmazza." [1]) Angol földön oly mindenható központi gépezet, minő Franciaországban az „Université" volt, teljességgel fenn nem állhatna. Angolországban a kormány a közerkölcsnek és munkának segítségére megy, de azért mégsem tekintik soha a Helvetius-féle fazekasnak, ki a népet — mint hitvány agyagot — egy bizonyos mintára idomítja.

A népiskola fentartására elsőrenden a községi adózók járulnak, majd az állam járul hozzá a maga shillingjeivel, de úgy, hogy az államsegély összege mindig a secularis tantárgyakban felmutatott eredmény exponense.

Hogy az angol népiskola minden államsegély mellett sem ingyenes, annak oka egyfelől az iskolaszékeknek az a felfogása, hogy a nevelés előny, s ki benne részesül, — fizesse meg. Mill tanácsát követve, csak a merőben szegényeket mentik fel a tandíjfizetés alól; másfelől azért nem teszik ingyenessé az iskolát, mert azt tartják, hogy

---

[1]) *Lectures on heroes.* 212. l.

a tandíjfizetés a szülői függetlenség megmentője. E tekintetben azonban nehéz lenne a határt meghúzni, mert a szülői függetlenség el nem osztható mennyiség, s mint ilyen vagy a maga teljességében létez, vagy sehogy sem. Hiszen majd minden szüle hoz több-kevesebb áldozatot egy vagy más címen azokra az alapokra, melyekből a közoktatási költségeket fedezik; innen van, hogy azok a szülők, kik pl. Christ's Hospital-ba, vagy más közalapítványból fentartott oly intézetbe küldik gyermekeiket, hol még ruházattal is ellátják, szülei függetlenségöket megsértve egyátalán nem érzik.

Angliában és Walesben 1879. végén 1895 iskolaszék volt. A boardokra az irigység sem foghatja, hogy nincs szivök, s hogy „szivök helyén egy nagy logikai formula van." Hiszen ők szervezik a helyi önkénytes erőket s osztják ki az iskolai igazgatás és felügyelés nehéz munkáját a község oly míveltjei között, kiket személyes rokonszenv és felebaráti sziv kapcsol a szegényekhez. Míg az iskolaszék az iskolák eredményes munkájáért és a népoktatási törvény alapelveinek megtartásáért felelős: addig a helyi-bizottságok, mint a tanítók és iskolaszék közti közbenjárók, mint a szülők és tanítók tanácsadói s az iskolai élet és munka apróbb részleteinek jóakaró szemmeltartói: a gyermekekre civilizáló és a java tanítókra lelkesítő hatással vannak. A londoni, birminghami, liverpooli, leedsi s számos nagyobb iskolaszék sikerrel oldotta meg ezt a különben kényes ügyet, a keresztyén, buzgóság és nevelésügyi tapasztalat hasznosításának nehéz kérdését. Az angolok jól tudják, hogy az iskola virágzóvá tételére nem elég a mívelt néptanító egymagában, — a társadalom erkölcsi befolyásának is hozzá kell járulni. Sokhelyt önkénytes nő-bizottságok (Ladies commitees) ügyelnek fel a leányiskolákra, másutt az iskolafelügyelők sürgetik az ily bizottságok alakulását. „Ha a kath. egyháznak — úgymond egyik iskolafelügyelő — megvannak irgalmas nénéi, miért ne lehetnének meg a társadalomnak is a maga laikus nénéi." [1]) Az ilyes bizottságok iskola- és házi látogatásához sok emberbaráti kötelesség és jótétemény fűződik: minők a tehetetlen szülők segélyezése, betegek kórházba szállítása, hanyagok ösztökölése, a jóravaló munkások jobb állomásra való segítése. Nagyon szép és nemes dolog szegény ember gyermekét nevelni, de ha a szegényt oly helyzetbe hozzuk, hogy családját maga birja nevelni, sokkal nagyobb szolgálatot teszünk a társadalomnak. Mindezekből a közre is nagy haszon háramlik, mert, ha a szegény ember

---

[1]) Meyers Fr. *Report of the Committee.* 1877. 512. l.

gyermekét neveljük, ezzel a gyermekek számához képest megannyi erkölcsi kötelék fonódik közte és a társadalom között.

Az isk. székek és hivatalnokok tiszte az iskolaköteleseket nyilvántartani, az iskolába járókról való kimutatásokat a departmentnek elküldeni. Az isk. székek arra is vannak hivatva, hogy a társadalmi nagy egyenlőtlenségeket a lehetőleg elsimítsák.

Az orvos vagy ügyvéd gyermeke -- úgymond Balmer isk. felügyelő (1876.) — a középiskolában a peer gyermekével egyhelyt ül: de a farmer nem engedi, hogy leánya vagy fia (kivéve emennél a legkorábbi éveket) munkásai gyermekeivel egy iskolában tanuljon. A tehetős mechanikus szintén irtódzik, hogy gyermekei a gyümölcsárus vagy utcaseprők ripők gyermekeivel egy iskolába járjanak. A társadalmi felső állás, mondjuk „respectabilitás," sokkal hatalmasabb ez embereknél, mint az iskolázás vágya, és a nyomorult magán iskolákat ez az ok tartja életben.

A népoktatási törvény az elemi iskolát nyilvánossá s egyszersmind olcsóvá tette, mely kettős haszon nagy jelentőségű Angolországban, hol az elemi iskolázás azelőtt félig, vagy merőben magán iskolákban történt és drága volt. A magán vállalkozók iskoláira (adventure vagy dame's school) nézve a törvény erélyesen nem intézkedett, úgy tetszik, hogy e részben mind a parliament, mind a társadalom a természet módszerét követi; mentökre hagyja, mert hiszi, hogy mihelyt hasznot nem tudnak hajtani, azonnal kivesznek. Ezzel szemben az is igaz, a mit a kenti iskolafelügyelő mond, hogy a míg minden bukott ember nyithat és tarthat fenn magán iskolát, addig a népoktatási törvény igéjének testté levése még soká papiron marad, és a „künn a bárány, benn a farkas"-féle játék, egyfelől a szülők és gyermekek, másfelől az előbbiek és az iskolai hatóságok között, in infinitum folyhat." [1])

Általánvéve az angol iskolaköteleseket négy csoportra oszthatni: 1. olyanok, kik a törvény-elismerte nyilvános iskolákba rendesen járnak; 2. kik a nevezett iskolákba rendetlenül járnak; 3. kik semminemű iskolába nem járnak; 4. a kik magán, vagy nem-törvényes iskolába járnak.

Az isk. felügyelők nagy része a magán iskolát roszabbnak tartja az utcánál. A „kagylóhéj tört cserép, a patkány-hulla — úgymond Aldis isk. felügyelő — bár durva, de mégis valódi gyermekkerti foglalkozó

---

[1]) *Report of the Committee.* 1879. 619. l.

eszközök az utcán, sokszor tünődve kérdezgetem magamban, hogy a gyermeket tőlük elvonni s egynémely magán iskola fogságára kárhoztatni valóban nem kétes jótétemény-e? Ha végig tekintek egy sereg gyermeken, kiket a magán iskolákba kényszerítettek, s arcukon a félelmet és kétsegbeejtő butaságot látom: csodálkozva kérdem, avagy van-e utca, mely ártalmasabb lehetne a gyermekek erkölcsi és értelmi fejlesztésére, mint az ily iskolák?"

Magán iskolákba egyrészt azok küldik a gyermekeket, kik a tanító elnézésére számítnak, vagy a kik az isk. székeknek elvből ellenségei, vagy kik pl. leányaikat korán divatos munkára akarják taníttatni; másrészt pedig azok, kik azt hiszik, hogy a magasabb tandíjjal okvetlenül jobb tanítás jár. Cseppet sem csodálkozhatni tehát, ha a nyilvánosság levegőjét szívó jobb érzésü angol egész rémülettel beszél a magán vállalkozók szorult levegőjü iskoláiról. „A nyilvánosság az erkölcsöknek a világon a leghatályosabb itélő-mestere — mondja Corne — hatása jobb, mint az igazságszolgáltatásé, mert gyakran oly hibáknak veszi elejét, melyeket emez csak büntetni tud." [1]) S vajjon nem úgy van-e valósággal, hogy a particularismus, a felekezetiség néha egyikmásik sarkalatos igazságból többet-kevesebbet enged saját kebelében talán önérdekből vagy talán szükségből; ellenben oly intézetektől, melyek az egész közönség előtt nyitva állanak, meg szoktuk követelni, hogy szellemök és kormányzatuk a törvény követelményeinek s a társadalom közérzületének megfeleljen. Avagy nem-e közérzület és nyilvántartás szelleme szólal-e meg az ország házában, pl. az iskolák, egyetemek állapotának, szervezetének, munkájának szellőztetése és birálása alkalmával? Itt egy nemzet mérlegel s mondja ki itéletét; a magán iskolákban ellenben egy kis csoport, sőt talán egyetlen egy ember, kinek, vagy melynek serpenyőjében sokszor a féltékenység és önző érdekek is sokat nyomnak.

Az education department, mint a kerületi erőket folyvást kalauzoló és — ha szükség — nekik iránytadó központi erő névleges elnöke, ki rendesen „roi fainéant", jelenleg Spencer lord, alelnöke minister-helyettes Mundella, ki a legnagyobb erélylyel fogott a népoktatásügy javításához. A lord elnökök a népoktatást csak mintegy saroglyában levő kérdésnek tekintették. Az előbbi alelnököknek csak „gradus ad Parnassum" volt az alelnökség, a jelenleginek azonban teljes erővel betöltendő hivatal. A department keze-lába az iskolafelügyelők (school

---

[1]) *Education publique.* Paris, 1844. 126. l.

inspector, nálunk tanfelügyelők), kiket a department az egyetemi tanfolyamot kiváló sikerrel végzett férfiak közül választ, s választásában mindig a jelöltek tudományos vagy irodalmi érdemeit tekinti. Választásában nem politikai pártszinezet az irányadó, s innen van, hogy az angol iskolafelügyelők közt a legellentétesebb politikai érzületűekre lehet találni.

II. Minthogy az isk. felügyelő közbenjárásától és munkájától függ az iskola jövedelme tekintélyes része és a tanítók helyzete, másfelől a növendékek előhaladása igazságos megbirálása által az iskola charactere is: ez állás betöltése többszörösen fontos. Az angol iskolafelügyelők meg is felelnek becsülettel tisztöknek. Az iskolák eredménye vizsgálásában fáradhatlanok; iskolalátogatásban szorgalmatosak, ámbár egynek-egynek néha segédjével együtt 25—30000 gyermek iskolábajárását, tanulása eredményét, s a növendéktanítók előhaladását kell megbirálni; a department által kiadott jelentéseikben az iskolák hiányait minden szépítgetés nélkül elmondják; a department lordjait a kerületökben tapasztaltakról lelkiismeretesen értesítik, s módszertani megjegyzéseik fölérnek sok póttanfolyammal. Különösen értékesek s ránk nézve érdekesek előre be nem jelentett iskolalátogatásaik: mert a tapasztalt iskolafelügyelőnek az iskolai munka minden oly része beszél, melyeket előre tudott látogatáskor a hivatalos mez és hang rendesen eltakar. Ilyenkor ellenőrzi igazán az iskolai statistikát is, s ha az osztálykönyvek kezelésében legkisebb hűtlenséget tapasztal, a departmentnek azonnal jelentést tesz. A department a bejelentett tanítót hivatalától felfüggeszti, s nevét évi jelentésében nyilvánosan közzéteszi. Ha az iskola statistikai adatai nem hitelesek, vagy kétségbevonhatók: a department megvonja az iskolától az államsegélyt.

Az angol iskolafelügyelő nem végez administratiót, sem nem tölt be harmadrésze annyi rovatot sem, mint a magyar tanfelügyelő. Az angol ösztönszerűen fél a rubrikás administratiótól, vagy a mint nevezi red-tapismtól. [1]) Míg a magyar tanfelügyelő 2—3000-nyi ügydarabjával hetekig, sőt talán hónapokig elvesződik, addig az angol iskolafelügyelő fő tisztje szerint odahat, hogy a közoktatási törvény csontvázára az iskolák vért és húst adjanak. Mindkettő épít: a mí tanfel-

[1]) „Red-tapism vagy tapeism“ alatt az angol azokat a kormányi documentumokat, terjedelmes actákat érti, melyeket régente (s talán ma is) veres fonallal szoktak összekötni. Lásd a red-tapism érdekes leírását a *Néptanítók Lapja* 1879-iki kötet, 303—304. l.

ügyelőnk betöltött rubricákból sokszor megbizhatlan columnákat, [1]) az angol iskolafelügyelő szellemi oszlopokat a közmívelődésnek, az iskolának, a társadalomnak. A mí tanfelügyelőink elsőrenden azt végzik, a mit az angol elemi iskolában a főtanító, az iskolaszéken a jegyző és az iskolalátogatók (visitors) tesznek, vagy a mit az ó-korban a grammatikus és a scribák végeztek. A sok irkálás — mondhatnám kézmívesség — miatt épen az észmívességre, az iskolafelügyeletre nem jut idő, s a rovatok betöltése miatt betöltetlenül marad a leglényegesebb teendő. Kimutatni, hogy hány iskola, bennök hány tanító, hány tanuló s rájuk mennyi költség ment: ez összegeket számsorokba foglalni: sokak szemében szép dolog lehet; de ismét más dolog, ha azt kérdezzük: vajjon ebből a nagy izzadsággal dolgozó hegyből nem egér alakjában születik-e meg az iskolák szellemi előmenetele?

Az angol népiskolának a fennebb jelzett elvekből kifolyólag *népnevelő* helynek kell lenni, oly intézetnek, melyben egyformán növekedik sziv és eleme (mint az angol mondja: a három M=*Mind*, *Manners*, *Morals*). S hogy valósággal azzá váljék: nagyrészt az isk. széki és királyi iskolafelügyelők lelkiismeretességétől függ. A kir. (H. M.) inspectort tehát a nép gyermekei nevelését ellenőrző államügyésznek mondhatnám.

Az angol népiskola vizsgálatai berendezésére nagy hatással volt: *a)* a felsőbb tanintézetek megszokott vizsgálati rendje, *b)* az a tény, hogy az departement a gyermekekért: fejenként járó díjt hozott divatba; *c)* a társadalom kereskedelmi szelleme. Az egyetemek és középiskolák évenként teménytelen ösztöndíjat osztanak ki, s hogy érdemetlennek ne adják, minden pályázótól vizsgálatot követelnek. Igy tesz az állam is; ő csak *arravaló* tanulóért fizet, csak *érdemes* iskolát részint a „parliamentary grant"-ban. E szokás ellenkezik a miénkkel, hogy t. i. nálunk *az osztály* tud vagy nem tud: az angoloknál az *egyes* tud vagy nem tud, elemi és felsőbb iskolában egyaránt. A kormány elve: *ha fizetek, eredményt akarok látni.* Csakhogy erre a tanítók nagy része azt feleli: *ha ezt vagy azt a tényt megmagyarázom, vagy betanítom, érette egy-két shillinget akarok kapni.*

Eként a két fél, az adó és vevő között a tantárgy portékává, s a tanuló agyveleje az iskolának és tanítónak jövedelmező eszközzé válik. Ez okon okvetlenül szükséges a leglelkiismeretesebb felügyelet, mely

[1]) „Oktatási rendszerünket felettébb elitélhetnők — mondja egész őszintén egyik jóravaló tanfelügyelőnk, — ha igaz volna, mit országosan papirra teszünk." (!) U. o. 418. l.

a tanulókat a tulságos erőfeszítéstől megóvja. Ha az iskolafelügyelő e nemes tisztét elfelejti, s az állam részére állva, a gyermekektől a legnagyobb erőfeszítést követeli: Shylockon is túltesz, mert az állam adta font sterlingért a gyermekek szivéből, s ráadásúl, agyvelejéből is egy-egy fontot követel.

A szegény gyermekek *szegényül* táplált agyvelejének természetes gyámja az iskolafelügyelő lévén: tőle, maga e kétszeres szegénység is hatványozott tevékenységet követel. Minthogy a kormány az iskola eredményét kereskedői mérleggel méri, az isk. felügyelő tiszte felvigyázni, nehogy a tanító túlságos munkát rójjon a szegényül táplált agyvelőre. Az iskolafelügyelő látogatása nem maradhat papiron a tanulók legnagyobb vesztesége nélkül. Ott az isk. felügyelő elsőrenden — mint már említém — iskolalátogató, nálunk administrator; az angol inspector segédével együtt beül az iskolába s három-négy nap ott idöz, míg munkája minőségéről apróra meg nem győződik: a mí tanfelügyelőnk irodájába húzódik be s tollnokával versenyt ír, s onnan ki nem jő, míg a rovatokat be nem tölti, hogy az év végére mentől nagyobb nyaláb kimutatással legyen készen; az angol inspector látogatásakor szerzett véleményét (legyen az kedvező vagy kedvezőtlen) helyben az iskolában jegyzőkönyvbe iktatja, s a főtanító aláírásával ellátva a ministeriumnak felküldi; a mí tanfelügyelőnk megjegyzéseit legfeljebb saját jegyzőkönyvébe iktatja, aztán örökre elfelejti, mert közzétételöket csak elvétve látjuk.

Az angol isk. felügyelőket sokan idealismussal vádolják. E vád nyilván mutatja, hogy a népiskolát bizonyos ideálhoz mérik, melyre rendesen az egyetemi tanfolyam alatt tettek szert. Ebben nincs semmi veszedelem, mert az alább említett isk. felügyelői értekezletek arravalók, hogy ez ideált a reális követelményekkel kiegyeztessék; de igenis nagy veszedelem van abban, hogy ha az isk. felügyelők nagy részének, pl. mint nálunk nincs semmilyen ideáljok. E hiányból származó bajokat conferentiákkal elhárítni teljességgel nem lehet. Angolországnak k. b. 130 rendes és 116 segédiskolafelügyelője 34000 tanítóra és k. b. $3^{1}/_{2}$ millió tanulóra ügyel fel; kikből egy-egy inspectorra középszámban 140 tanító és 14,368 tanuló esik.

Az isk. felügyelők nagy csoportokká vannak szervezve, melyek mindenikének egy-egy régibb felügyelő az elnöke. E csoportok időnként gyűléseket tartanak, hol a felügyelet fontosabb kérdéseiről értekeznek, és a vizsgálati mértéket egyformásítják. Egyfelől a kormánynak az az eljárása, hogy csak tudományos míveltségű egyéneket alkal-

maz, másfelől az isk. felügyelők gyülésezésein kifejlett testületi szellem áldásossá teszi ez intézményt Angolországban. Nálunk annyival inkább nem fejlődhetik ki e testületi szellem, mert tanfelügyelőink a legkülönbözőbb felfogású, míveltségű és világnézletű egyénekből állanak, s mint olyanok az egy testületté szervülésről még csak nem is álmodnak. Úgy látszik, hozzánk még későre érkezik el azon idő, hogy tanfelügyelői intézményünkben az az Angolországban közkeletű elv legyen irányadó, hogy senki se ügyeljen fel oly tantárgyra, melyről többet nem gondolkodott, s melyből többet nem tud és többet nem érez, mint azok, kikre felvigyáz. [1])

Tanfelügyelőink munkásságának a fentemlített akadályok miatt nem lehet láttatja; munkájok eredményét tekintve, hasonlít ez intézmény (hogy egy néhai derék tanító hasonlatát használjam) ahoz a kaszáshoz, a ki kaszáját a hét nagy részén csak veregeti, szombaton munkához fog s dolgozik is, de *semmi rendet* nem hagy maga után.

III. Az 1870-iki népoktatási törvény statistikai eredményét következő számok mutatják: 1870-ben az új törvény meghozatalakor csak 2280 iskola volt kormányfelügyelet alatt; 1879-ben 17166; 1870-ben 1.879,000 tanuló számára volt hely; 1879-ben 4,142.000 számára; 1870-ben az isk. felügyelők 1,435.000 rendes iskolába járó gyermeket találtak; 1879-ben 3,123.000; 1870-ben a tanítók száma 28,000, 1879-ben 72,000. „Ha az angol iskolakötelesek életkorát — úgymond Arnold Máté — a franciákéhoz alkalmazva 6—13-nak vesszük, Angolországban minden 1000 lakosra 160 gyermek, Franciaországban csak 122 esik. Angolországban az elemi iskoláknak adott államsegély 1877—78 isk. évben kerekszámban 1 ½ millió font, Franciaországban 420.000 font. Elemi iskoláink összes költségei a beiratkozott 3,155.000 gyermeket véve, kevés hijján 4 millió fontra (3,915.450 font) rugnak; ellenben a francia elemi iskolák évi költsége 3,823.000 tanulóra 2¾ millió fontnál (2,726.000 f.) kevesebbre megy. Angolországban az állam 39·41%-, a tandíjak 29·07%-, az önkénytes adományok 20·08%-, az adó 11·43%-át fedezi az összes költségeknek. Franciaországban a tandíjak 27·68%-dal járulnak az összes költségekhez; tehát majdnem annyival, mint Angolországban; az állam 15·41%-ot ad; a megyék 10·04%-ot; az önkénytes adakozók 1·40%-ot; a többi, azaz 45·47%-ot a községek részint a községi alapítványokból, részint a községi adóból fizetik."

[1]) Fearon, *School Inspection*. London, 1877. 80. l.

„Franciaországban egy gyermek évi iskolázása középszámban 18 sh. 1 p., melybe nemcsak az iskolaépület, hanem az elemi iskolázásra szóló összes intézmények, a tanítónevelő-intézetek, igazgatás és iskolafelügyelet is benfoglaltatik. Angolországban e most említett költségeket oda nem értve, egy gyermek évenként 35 sh. 3½ p.-be kerül; sőt a londoni iskolaszék iskoláiban 53 sh. 5 p.; a vidéki board iskolákban 41 sh. 4¼ p. Az imént említett költségek cimén minden gyermek után k. b. 2 sh. 6 p. pótlék esik. Ennélfogva általánvéve — úgymond Arnold — mi többet költünk egy gyermekre, mint Franciaország kettőre, és a londoni board egy gyermek iskolázására többet költ, mint Franciaország három gyermekre.“ [1])

E számok legalkalmasabb felelet azoknak, kik közoktatás dolgában a kormány beavatkozását veszélyesnek, a társadalmi közreműködés megölőjének tartják.

Az angol törvényhozás 1870-ben kimondá az 5—13 évesek általános iskolázását, s az 1876-ban hozott póttörvényekben a kényszeroktatás foganatba vételét. A kényszer keresztülvitele az ikolaszékek erélyétől függ, s innen van, hogy — mint Mundella 1880-ban Sheffieldben választóihoz tartott beszédében mondá — Anglia és Wales 24 milliónyi lakosságából csak 17 millióra nézve van jelenleg az iskolakényszer foganatba véve. Angolországban az iskolaköteles kor sokhelyen nincs megtartva. Általánvéve a tanulók igen korán hagyják el az iskolát. Az acél-munkával dolgozó kerületekben a 12 évesnél idősebb gyermekeknek csak 11%, a bányász-vidékeken, hol a fiukat már 12 éves korukban bánya-munkára fogják, a hason korú fiuknak alig 7½ %-a jár iskolába [2])

IV. Az angol népoktatás sajátszerű vonása a rendkívüli tantárgyak (angol irodalom, latin, francia, stb.), melyek a népiskola egységes jellemét megbontják, és az egyforma iskolai munkát lehetetlenné teszik. Ugyanazon helyen sokféle növényt akarnak tenyészteni, s száz növényt öntöznek, azon a kedvezőtlen talajon, hol alig 4—5 bír megfoganni.

Váltig érezik ezt a felsőház lordjai, s nagy részök azon van, hogy a gyermekek mindenekelőtt olvasást, írást és számvetést, s továbbá, mint szükséges tantárgyakat *nyelvtant*, *földrajzot*, *történelmet*, *éneket* s a leányok *női kézimunkát* tanuljanak. Általában az urakháza nagy

---

[1]) *Report of the Committee.* 1879. 466—7. l.
[2]) U. o. 697. l.

ellenzője a rendkívüli tantárgyaknak; sőt van egy párt (Norton lord és társai), mely úgy van meggyőződve, hogy az olvasás, írás és elemi számvetés a népnevelés fogalmát kimeríti. Az a munkás-osztályt mélyen lenéző hang, melyen — még ez év közepén is az urak házában Norton lord a népoktatásról beszélt — oly ízű, mint midőn VIII. Henrik a parasztokat barmoknak és csürhe-népnek nevezte; de ugyancsak VIII. Henrik korában legalább Skóciában minden gyermeknek nemcsak írni s olvasni, hanem lőni is kellett tanulni, nyilván azért, hogy később az állam iránt való első kötelességét teljesíthesse. Ám ha a népiskolából az olvasókönyvből tanulható anyanyelvet s a történelmet és földrajzot kidobnák, s a tanítást merős-merőben az említett elemi ismeretre szorítnák: ugyan micsoda honfiúi s polgári kötelességérzetelemeket vihetne ki onnan a pórnép gyermeke? S vajon egyáltalán lehetne-e ez intézet az a kemence, mely lassanként a társadalom különböző rétegeit egybeolvasztja, vagy egybeolvadni segíti?

Az angol közoktatáson, s kivált az elemi iskolán, nagyon meglátszanak az „insularis principiumok," mert semmi más elemi vagy középiskolával nincs összekapcsolva. Az az említett körülmény is, hogy Skóciában az elemi iskolából egyetemre mennek a növendékek, inkább középkori traditió, mint szerves kapcsolat eredménye. Az angol társadalom akár politikai hatalmát, akár anyagi jövedelemforrásait tekintsük, nagyon is kinőtt a traditiók korából, de közoktatás dolgában a hagyományokhoz még mindig szívósan ragaszkodik. Angolországban a közoktatás létrájának (ladder of education) csak felső fogai vannak, az alsók merőben hiányzanak; helyöket az alsóbb osztályok számára nem rég készített kis (népoktatási) lépcső pótolja, melyet azonban az egyetemek vagy középiskolák ajtóihoz illeszteni nem lehet. Ámde míg ez nem történik, addig mindig meglesznek ez országban a különböző osztályok nevelése és sok egyéb ok következtében keletkezett „vízszintes rétegek" (horizontal layers), mint a különböző vagyon, más-más míveltség és eltérő világnézlet képviselői.

Ez a pont az, hol a magyar és angol iskolázás egymástól eltér. Ha az angol munkásnak sem birtoka, sem nemzeties míveltsége nem lehet, nem is követelhetni tőle, hogy szorosan véve — a társadalom erkölcsös és erkölcsösítő elemeihez tartozzék. A logikusok azt mondják, hogy az értelmezésre (definitio) nem-fogalom és fajkülönbség szükséges. Ha a népiskola nem-fogalmához a magyar és angol népoktatási fajkülönbséget keressük: a magyar és angol munkás-osztály más-más társadalmi helyzetében meg is találjuk. A bevezetésben kifejtettem,

hogy munkára nézve a magyar és angol iparos összemérhetlen mennyiségek ugyan, de társadalmi helyzet dolgában a magyar iparos és földmíves magasan fölötte áll az angolnak. A magyar munkás magának birtokot szerezhetvén, magát hazája polgárának, hazafinak érzi: az angol munkás ellenben a középkori birtokviszonyok miatt meg van fosztva maga is, családja is, a birtokkal járó erkölcsösítő érzettől. S ennél még lesújtóbb az a tudat, hogy a felsőbb osztályok emberei őt nem annyira polgártársoknak, mint felebarátjoknak tekintik. A sok orvos sok betegséget, Angolországban az a sok felebaráti (adakozó) kéz bizonnyal sok inséget jelent.

A fentebbiekből önként foly, hogy nálunk sokkal könnyebb a kényszer-iskolázást megvalósítni, mint Angolországban. Egész vidékeink vannak, hol a munkás (pl. földmíves) osztály gyermekeit jó szívvel küldi iskolába. Több esetet tudok, hogy már a 30-as években u. n. gubás urbéresek tanyájokra tanítót vittek, s a mai york- és lancashirei parasztoknál végtelenül magasabb szempontból tekintették gyermekeik jövőjét.

Mondhatnám, hogy népünk józan esze és műösztöne általánvéve az iskolázás mellett, — az angol népé ellenben mindenekelőtt a megélhetés, hogy úgy szóljak, az élelemszerzés mellett van; a mint Arnold egyik jelentésében megjegyzi, „a kényszeriskolázás keresztülvitelének legnagyobb akadálya az angol népnek az a műösztöne, mely a vagyonszerzést és az élet kényelmeit az értelmi míveltségnél többre becsüli. Mindenekelőtt azzal teszünk legjobb szolgálatot, ha népünkben a közmívelődés iránti vágyat felköltjük.“ [1])

Nálunk a rendetlen népiskolázás csorbáján sokat köszörül népünk erkölcsös háziélete, erkölcsös szokásai, sőt néha traditiószerű időtöltései; az angol munkás-osztály köztudomású *előrelátáshiánya* a népiskolázás sírásója. Az iskolahanyagolás és rendetlen iskolázás ez egyetlen okának többoldalú káros következménye van: 1. a szegény gyermekek elvesztik a nevelést, s a vele járó erkölcsi fegyelmezés helyett gonosz és vétekre vezető hajlamaik és habitusaik keletkeznek; 2. kárt tesznek az iskolának, melyet az érettök járó államsegély erejéig megrövidítnek; 3. megkárosítják az adózókat is, mert az ilyenekért járó veszteség $^4/_5$-e pótlását az iskolaszék az adózó polgárokra rója; 4. az iskolába csak néha-néha feljárók megnehezítik s megkeserítik a tanító munkáját, 5. a községnek nemcsak tárcájára, hanem er-

---

[1]) *Report of the Committee* 1875.

kölcsösségére is veszélyesek, mert a pauper race rovatába kerülvén, a társadalom erkölcsi életét és haladását megnehezítik.

Ezek azok az okok, melyek érthetővé teszik az iskolafelügyelőknek, sokhelyt a tanulók teljes féktelenségéről s néha brutalitással határos, rakoncátlanságáról panaszait. [1])

Ebből érthető a testi büntetéseknek nemcsak London legtöbb iskolájában s a vidéki iskolákban való fentartása, hanem több isk. felügyelőnek az az őszintén kifejezett mély meggyőződése is, hogy elszomorító lenne a testi büntetés eltörlése, mert az a fiú-, sőt sok helyt a leányiskolákban is a fegyelmezés sine qua non-ja. A testi büntetést, mint a londoni iskolaszék leírásánál láttuk, mindig a főtanító magánosan végzi, s minden esetéről jegyzőkönyvet visz. Ezzel az angolok kikerülik egyfelől azt a nevetséges hősködést (mok-heroism), melyre rendesen a kezdő tanítók könnyen ráadnák a fejöket; másfelől azt a nagy csorbát, melyet a tanító tekintélyén a büntetés nyilvánossága alkalmával egy dacos fiú ejthet. Sőt annálfogva, hogy a testi büntetés eseteit egy arra tartott könyvbe pontosan és részletesen följegyzik, az „omne ignotum pro magnifico“ elve szerint, a büntetés a többi gyermekekre is hatással van, ha nem látják is.

Az elmondottakból érthető az a nálunk nagyon mesterségesnek tetsző eljárás, mely szerint az iskolaszékek a tanulóknak pontosságért, rendes iskolábajárásért és sikeres vizsgálatért jutalomjegyeket, érdemalbumokat, díjakat, a leányoknak tisztaságért, bábuk ügyes öltöztetéséért, rendes fésülködésért stb. jutalmakat osztogatnak. [2]) Ámde a legmesterségesebb fegyelmezéssel sem lehet annyira vinni az angol pór fiút, hogy mint a svájci gyermeknek, neki is iskola legyen éjjel álma s nappal ábrándozása tárgya. Ha a gyermek otthon más, ellenkező szokások levegőjét szívja, mint az iskolában, lehetetlen erkölcsi csontlágyulást nem kapnia, vagy elfásulásba nem esnie.

V. A rendszeres és eredményes kisded-oktatás Angolországban úgyszólva mai keletű. A gyermekkertek teljességgel nincsenek általánosan elterjedve; s bár a népiskolai törvény az 5—6 éves gyermekeket is iskolába tereli, őket inkább az elemi iskola tantárgyaiba vezetik be, mintsem rendszeres gyakorlatokkal értelmöket nyitnák

[1]) Lásd erre pl. a Yorkshirei és a Kent megyei isk. felügyelő jelentését. *Report of the Committee.* 1879, 596. és 685. l.

[2]) Az isk. felügyelők oly iskolákról is tesznek jelentést, hol a kisdedek közül a legjobb magaviseletűek óra végén kiállanak, hogy a tanítónő jutalmúl megcsókolja. (*Report of the Committee.* 1879. 596. l.)

meg. Sok tanító nem ismeri a gyermekkerti foglalkozásokat s egynémely iskolai felügyelő nem bízik a Fröbel követőiben : „Timet Fröbelianos et dona ferentes.“ [1]) Alig akad egy-egy isk. felügyelő, ki azt sürgesse, hogy az elemi iskolázást 6 éves kor előtt meg ne kezdjék; a Rousseau-féle könyvből-tanulásnak nem 12 évig, hanem avagy csak 7 éves korig való halasztása sem jő szóba. Hiszen oly kiváló isk. felügyelő is, mint pl. Fitch, komolyan sürgeti, hogy a gyermekkerti értelemgyakorlatokat az olvasás- és írással kössék össze, s a kisdedet akkor vezessék be az angol nyelv anomaliáiba, midőn annak nehézségeit megbirálni nem tudja. [2]) E gyönge növényeken gyümölcsöt, az elemi ismeretek egy bizonyos összegét produkálják a tanítók, mert úgy tetszik sem a közönség, sem a tanító nem lenne a csöndes, minden látszatnélküli fejlődéssel megelégedve. A kisdedek jókorán megszoknak in corpore olvasni, tanulni, felmondani – helyesen mondva – *felénekelni*, szóval *organizált viszhanggá* válni. Nevezetes, hogy Verulami Baco hazájában is oly igen hajlandók az emberek a könyveknek nagy értéket tulajdonítni, s a gyermeket a természettől elvonni, vagy annak arculatát elfeledtetni, hogy a könyvekben foglalt viaszlenyomatokat megismerni, s idejekorán bálványozni tanulja. Igy alakulnak a Baco-féle „idola theatri.“ Úgy látszik, hogy tengeren innen és túl egyiránt kezdjük feledni Baconak azt a mondását : a dolgokkal, hogy megismerhessük, társalognunk s közvetlenül foglalkoznunk kell, mint az emberekkel. A dolgokkal való eme társalgás a tapasztalat, s mert a kisdedeknek legfőként erre van szükségök, nagy kár elsőben az olvasáshoz és íráshoz, a tapasztalat eme közbenjáróihoz fordulni. Ebben a korban, midőn a gyermek elméje az érdekes ismeret előtt könnyen nyilik, mint virág a napsugár előtt; midőn látása pontos, észrevétele elfogulatlan, mint a természeti emberé, — a korai olvasás és írásra szoktatással észrevételét igen könnyen élettelenné és ingataggá tesszük; élte derült nyári napját ködös őszre változtatjuk. Az emberek ma akár megesküsznek rá, hogy az olvasás és írásbeli készség oly biztos mérője a tudásnak, mint a hőmérő a levegő melegségének. Ám a gyermekeknek az élő természetre és a tárgyak világára, s nem holt interpretatorra (betűkre) van szükségök, melybe csak a bő tapasztalásúak és a kifejlett érzésűek ismerete és érzelmei lehelnek életet.

---

[1]) *Report of the Committee.* 1879. 608. l.

[2]) U. o. 555—6. l.

A könyv kétségkívül jobb, mint igen sok oly dolog, mely a *street Arab* kezébe kerül, s a mennyiben mintegy kapocs akar lenni az iskola és a ház foglalkozásai közt, ez az egy körülmény némileg mentheti a korai könyvből tanulást. Ámde a *szegényen* a korai könyvből tanulás nem sokat segít, sőt minthogy a tárgyakkal való ismerkedéstől elvonja: még szegényebbé teszi; mint Morley mondja: „a gentleman fia 9 éves korában alig kezdette még meg a tanulást, és mégis a dolgokról való ismerete általánvéve többet ér, mint a munkásnép gyermekei számára pénzen vásárolt ismerettömeg. [1])

Hogy a gyermekkertek Angolországban aránylag lassabban terjednek, mint nálunk, egyik oka az alkalmas tanítók hiányában, másfelől abban van, hogy még nem fogták fel jóformán ez intézeteknek a társadalmi levegő tisztítására, a bűn és nyomor kevesbítésére való áldásos hatását. Mihelyt e felfogás általános lesz, az angol társadalmi viszonyokból kifolyólag a tehetős egyesek jó szívvel fognak gyermekkerteket alapítni, mint a hogy prof. Agassiz családja tette Amerikában.

A gyermekkertek nemcsak a társadalomnak, hanem magoknak a gyermekeknek is hasznukra vannak; nem az ott tanult olvasás, írás és számvetésnek veszik legtöbb hasznát, hanem azoknak a megfigyelésre szoktató értelemgyakorlatoknak, melyek az elemi iskolában való haladást és sikert megkétszerezik.

Az értelem gyakorlatokat, a kisded- és elemi iskolák vérkészítő szervét, meglehetősen megrongálta az a körülmény, hogy a department olvasás, írás és számvetésbeli eredményekért fizet. A tanítók nagyrésze ebből kiindulva, a gyermeki szellem csöndes fejlésére nem sokat ad. Jobban esik nekik ma egy sh,, mint egy-két év mulva három annyi. Nem csoda tehát, ha az értelemgyakorló együttes leckék kiveszőfélben vannak, s sikerök a lelketlen tanításmód miatt problematikus. „Mikor egynémely iskolában az értelemgyakorlatokra kerül a sor—írja Collins isk. felügyelő — olyformán vagyok velök, mintha egy borzasztó álmam ismétlődnék. Úgy tetszik nekem, mintha létem valamely megelőző fokán hallottam volna mindezt. Előre tudom a kérdést, a gyermek feleletét és a rákövetkező kérdést; az áldozatok (a tanulók) kétségbeesett arcáról szintén látom, hogy ők is tudják, és mégis a növendék-tanító feláll, fontos képpel végig néz az osztályon,

---

[1]) *National Education.* London, 1874. 28. l.

s aztán „Projicit ampullas et sesquipedalia verba," s megszületik a világon a legformalisabb lecke. [1])

Annál a körülménynél fogva, — hogy az angol munkás nem nagyon érdeklődik az iskola iránt, gyermekét maga mentére hagyva, jó szívvel engedi az utcára, hol idejét hivalkodásban tölti — az angol elemi iskola nemcsak tanító, hanem javító, mondhatnám kisded-óvó intézet, melynek népessége első renden erkölcsi szoktatás, az utca szemétjétől való megmentés végett van iskolában. Erre mutat az iskolaszéki hivatalnokok utcáról-utcára s házról-házra járása, hogy mentől több gyermeket tereljenek az iskolába; erre mutat a népoktatási törvénynek az a pontja, mely már az 5 éves korúakon kezdi az iskoláztatást, és az education departmentnek az a rendelkezése, melynél fogva a néptanítóknak meghagyja, hogy a gyermekeket mindenekelőtt a jó erkölcsökbe vezesék be. Mindez intézkedésekből eléggé kitűnik, hogy az elemi iskola nem annyira a lecke műhelye, mint az erkölcsi és értelmi szoktatás és gyakorlásé. A szoktatás magában foglalja a gyakorlást, s a gyakorlás nemzi azt az erő-gyűlést, melynek habitus a neve. A habitusok a physikai, értelmi és erkölcsi gyakori actió következtében meggyűlt erőöszegek, melyeknek, hogy úgy mondjam, szárairól nő úgy az erény, mint az egy nyomon járó cselekvés és gondolkodás. Mint a hogy a munka és a megtakarítás anyagi vagyont teremt, szintúgy a habitusokban kifejtett erély teremti azt az erkölcsi és értelmi tőkét, melytől emberi értékünk és címünk függ. Nélkülök a legcsíszoltabb elme mellett is kiütheti belőlünk fejét az *animal brutum*.

Ha ezek — a nagyon önző és féktelen vágyakkal megrakott gyermeki természet alapján tett — megjegyzéseim igazak, akkor az elemi iskola imént jelzett feladata nemcsak Angolországban, hanem nálunk is egyformán érvényes. Célja az elemi iskolást nem grammatikussá tenni, hanem az anyanyelv hibátlan használására segítni; nem historiai ténycsoportok tudójává, hanem hazafi érzelművé; nem geographussá, hanem a haza vidékein könnyen tájékozódóvá; nem poly-historrá, hanem a tárgyak világába való bevezetéssel értelmessé tenni. Megfelel-e az angol népiskola e célnak? e kérdésre általánosságban igennel felelni nem lehet. Az angol néptanító a népoktatási törvény kereskedelmi szelleménél fogva növendékei ismeretbeli mennyiségével kíván kitűnni; ha hozzávesszük ehez azt az utilitarius atmosphaerát, melyben az angol munkás-nép él és mozog, és az angol-

[1]) *Report of the Committee* stb. 1878. 438 -9. l.

nak a tényekhez való természetes vonzódását: cseppet sem csudálhatni, ha a népiskola szoktató jelleme országszerte halvány és elmosódott, s kilenctízedrészben nem nevelő, hanem doctrinair intézet. Hazánkban a most említett motivumok közül a két első nincs meg, legalább az említett mértékben nincs, és mégis nem úgy van-e, mint akár az angoloknál, hogy népiskolai tanulóink legnagyobbrészt olvasó-, író- és számológépek? S miben különbözik ez az iskolás gép a favágó és fűrészelő géptől, hanemha abban, hogy idővel veszélyesebbé és nehezebben kormányozhatóvá válik?

Ezzel kapcsolatban még egy igen nevezetes tüneményről szintén nem szabad megfeledkeznünk. A népiskolán legújabb időben nagy nyugtalanság vehető észre. Úgy látszik, hogy egyáltalán nincs megelégedve azzal a terrenummal, melyet számára a nagy alapítók kijelöltek és lefoglaltak. Mint valamely *schola irredenta* más térre, s rajta új integratióra vágyik. Egyhelyt a rendkívüli tantárgyakból (latin, francia, német, mechanika, állat-élettan sat.) oly terhet akaszt magához, mely kis hajója haladását mindenáron hátráltatja; máshelyt (pl. nálunk és másutt) a különböző iparágakkal lép atyafiságos viszonyba, s érettök kész az okvetlenül szükségesről lemondani; szóval most a tudományok, majd a felsőbb iskolák, majd az élet gyakorlati köreibe vág be. Érzi, hogy megrendült benne az egyensúly, s a helyett, hogy saját életcéljában keresné és találná az orvosszert, idegen istenekhez szegődik.

A népiskola mai állapota megfigyelésekor lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson Boissiernek az olaszokról tett szép megjegyzése. Szerinte nekik megvan az a szerencséjök, hogy ha terjeszkedni akarnak, nincs szükség szomszédjaikat megtámadni, s hódításokat tehetnek a nélkül, hogy hazulról távozzanak. Nagy élénk és szép városaik mellett ott vannak, ha akarják holt városaik, beléjük új életet lehelhetnek; puszta helyeiket újból benépesíthetik, terméketlen vidékeiket újból mívelés alá vehetik, s így visszahódithatják Olaszországnak mindazokat a gazdag területeket, melyeket a mult századok barbarismusa és hanyagsága miatt elveszítettek. [1])

A népiskolának szintén semmi szüksége szomszédjait megtámadni, vagy idegen téreken kalandozni; otthonjában is találhat elég hódítni és új életrekelteni valót. Ott vannak a Comeniusék, Rousseauék és Pestalozziék kora óta elhanyagolt erkölcsi, értelmi és vallásos neve-

---

[1]) *Promenades archéologiques.* Paris, 1880. 286. l.

lés terei, melyek nagy észt fájdalom még ma is pusztaságok, melyek esdve kérik, hogy a tanítók ne csupán szóözönnel s lelketlen iskolai gépekkel míveljék, hanem lelkesedésök napsugarával, érdeket keltő tanításuk reggeli és esteli harmatával is.

Ha az idegen körökbe kapkodást tekintjük, meg kell vallanunk, hogy az angol népiskola kedvezőbb helyzetben van, mint a miénk. Ott az embryo-elmék javát csak a rendkívüli tantárgyakkal terhelik; nálunk nemcsak az agyat foglalják el a különféle tantárgyakkal, hanem az izomrendszert is a legnagyobb mértékben igénybeveszik azokkal az iparágakkal, melyeket a hasznosság címén a népiskolába bevittek. Az izomrendszernek nem akarunk időt engedni arra a mindennapi táplálkozásra, melyet játéknak hivunk, az idegrendszernek pedig idejekorán táplálásához fogunk, még mielőtt a szellem étvágya gerjedezni kezdene.

Tanúságos ránk nézve, hogy az angolok, e par excellence iparos és kereskedő nemzet, valamint amerikai testvéreik is, legmélyebb meggyőződésök szerint ellenzik az iparnak a népiskolába való bevitelét. „A műtani oktatás számára okvetlenül műhely kell; a kézimunkának községi iskoláinkba való bevitele óriási oktalanság lenne -- mondja Abgar New Jersey állam iskolafelügyelője, ki mint kormánybiztos a párisi közkiállításon a technikai oktatást tanulmányozta. Gyermekeink rendesen 6—16 éves korukban járnak iskolába. Az iskolának e 10 év alatt elég van mit tennie, ha körét ki nem bővítjük is. A rendes iskolai tanfolyam oly nevezetes és fontos, hogy mindenkinek alaposan el kell sajátítni. Az elme sokkal korábban mívelhető, mint a kéz. A gyermek már 5 éves kora előtt megtanult egy nyelvet; 12 éves korában, ha jól tanították, egészen otthon van a számokban; le tudja írni a föld ábrázatát és sok egyéb ismerettel fel van fegyverkezve. Ámde ez időszak alatt nem sokra lehet vinni őket, ha pl. valamely fa -- vagy vasmunka készítésre való faragó műszer kezelésére oktatjuk. Minden oly próba, mely a gyermeket az elemi iskolázás idején valamely mesterségre akarja megtanítani, okvetlenül megbukik. A gyermek szellemi mívelését fölöttébb megakasztja, és a műtani oktatásban semmi olyat nem bír felmutatni, a mit az elemi tanfolyam végeztével sokkal több eredménynyel meg nem tanulhatna. Annak a gyermeknek, a ki 16 éves korában technikai tanfolyamra lép: mulhatatlanúl szüksége van mindazokra az alapismeretekre, melyekre 16 éves koráig a népiskolában szert tett. Aztán e gyermek az elemi iskola végeztével jobban meg is tudja választani a neki való iparágat,

mint azelőtt. Megeshetik, hogy az iskolában könyvnyomtatást tanult, s mikor onnan kikerül, selyemgyártásra adja magát. Mennyivel nagyobb haszna lenne az ilyennek, ha az alatt, a míg az iskolában a betűszedést tanulta, nagyobb gondot fordít vala a számvetés, földrajz és nyelvtan tanulására, melyek sokkal szorosabb viszonyban vannak az ujonnan választott üzlettel, mint a könyvnyomtatás mesterségével. Hadd teljesítse tehát a községi iskola a maga missióját, hadd nyerjék ott a tanulók a legjártasabb tanítóktól a legjobb szellemi mívelést. [1])

Hasonló nézetben vannak az angol néptanítók. Growe, a néptanítók országos egylete elnöke, mondá Nottinghamban (1879. ápril 14) a néptanitók egylete nagygyűlésén, hogy a technikai oktatás nemzeti szükség, melynek kielégítésére a társadalom törekszik; ámde a népiskolai tanfolyammal teljességgel nem *együttjáró*, hanem csak *ráköveikező* rész. Fonák időket élnénk, ha valaha megérnők, hogy Angolország vegyészei, mérnökei, bankárai és kereskedői Etonban, Winchesterben és Harowban kezdenék a vegyészi, mérnöki, bankári és kereskedő pályát. Ha már Eton, Winchester és Harow helyén elemi iskoláinkat képzeljük azokkal a kézi ügyességekkel együtt, melyek az említett pályákra szükségesek, bátran merem állítani, hogy ebből országunkra a fonákság uralmánál sokkal nagyobb baj származnék. Ismét rájöttünk tehát, hogy a népiskola az oktatás és szoktatás palaestrája.

Legfenségesebb érzékünk a látás. Addison megjegyzése szerint „semmi sincs olyan, a mi közvetlenebbül szóljon a lélekhez, mint a szépség.“ Annyira mívelni a szemet, hogy a vonalok különböző combinatióit felfogja, vagy — a mint Leonardo da Vinci mondotta — itélni tudjon, annyit tesz, mint megtízszerezni az azután tanulandó iparág kereskedelmi értékét. Jól tudják s mélyen érzik ezt a franciák is, kik szintén azt vallják, hogy az elemi iskolát az ipariskolával öszszezavarni nem lehet, azt a kéz- és szem ügyességet pedig, melynek minden pályán sok hasznát veszi a tanuló, t. i. a rajzot, ők is, mint a londoni isk. szék rendes (kötelező) tantárgygyá tették. [2])

A szoktatás *mestert* és mesteri fogásokat kiván; ma nálunk a „mester“ szó még a szójárásból is kiveszőfélben van; helyette az iskola ajtajában a könyvekkel és a bennök foglalt tényekkel megterhelt *tanító* a *tanár* áll előnkbe.

---

[1]) *Circulars of information of the Bureau of Education.* 1879. 35—36. l.
[2]) M. Gréard *L'enseignement primaire à Paris.* 1867. 167—8. l.

Ha a tényeket valaki minduntalan szedi, nem okulásnak okáért hanem csupán a tudásért : értelmi köre kiterjedése helyett az emlékezetet tömi meg, ha a tények a szellem expansióját nem eszközlik, okvetlenül a memoria technica túlterheltsége áll be, melynek eszközlője a „cramming," hazai nevén *tömés vagy tölcsérezés.* A cramming nem speciális angol betegség, mint a csontlágyulás, hanem — fáj kimondanom — az egész ó és újvilág iskolázása betegsége, mondhatnám a mai gyakori szellemi csontlágyulás fő-fő szerzője.

VI. Ideje immár az egyes tantárgyakat is pár vonással jellemeznem. Angol népiskola félelmetes tantárgya az *anyanyelven való olvasás.* Az angol nyelvben levő sok szeszélyes anomalia miatt igen sok szót — mint, Bain mondja a chinai principium szerint kell megtanulni. [1]) Aztán jő a sok grammatizálás, mely a tanulót azzal a csalóka képzettel tölti el, hogy tud valamit, holott képzelt tudása — mint Mason mondja — merő szappanbuborék, képzelődése pedig e téren szerezhető mindennemű hasznos ismeretnek útját állja.[1]) Az angol népiskola is, mint a kontinensi, sokszor csak beszéli a gyermeki természethez alkalmazkodás virtusát, de nem cselekszi, mert különben lehetetlen volna figyelembe nem vennie, hogy a gyermekek értelem és kifejezés dolgában szegény vérűek, s sokkal nagyabb szükségök van olvasás- és elbeszélés útján tápláló és vért szerző elemekre, mintsem grammatizálás útján véröket és erejöket fogyasztó experimentálásra. Az értelmes olvasást nagyon sürgeti a department, de ha egy isk. felügyelő a szép olvasás országos elterjesztése végett külön szónoklati mestereket (professional elocutionists) ajánl a tanítónevelőkhöz, minők a párisi felső elemi iskolákban az u. n. szónoki olvasást tanítók (professeurs de lecture expressive) : megmosolyogják, mert ők a tettek és nem a szók nemzete. A legszebben elmondott beszédek is csak szavak, s a szó csak arra való, hogy a hallót tettre, vagy legalább irónnal vagy tollal való beszédre késztesse.

A *számvetés* tanítása fő gyengéje, hogy az alsó osztályokban a gyermekek elvont számokkal foglalkoznak. E baj kútfeje talán abban van, hogy a gyakorlati példákkal való számvetést sokan boltízűnek tartják *(savours of the shop).* Lélektanilag öreg hiba, hogy szédítően magas számokkal foglalkoztatják a gyermek elméjét s milliókat és billiókat tanítnak neki, midőn jóformán még a mesekorát éli, s értelmére nézve a szám- és téri viszonyok merőben újak. Ez az eljárás hasonlít

[1]) *Education as a Science.* London, 1879. 240. l.

ahoz az apáéhoz, ki gyermekét lovagolni taníttatja, mielőtt járni tudna.

A számvetést a tanítók jelentékeny része — Lowe Robert, a Revised Code szerzője mondása értelmében — mechanikai mesterségnek tartja, másfelől az is tény, hogy a fejbeli számvetés háttérbe szorult, s a tanulóknak az ez úton szerezhető szellemi hajlékonyságát mással akarják pótolni. Magokra hagyják a gyermekeket, hogy órákig elvesződjenek egy-egy feladat megfejtésével, innen az az isk. közmondás melyet „conjuring wirth figures" a számjegyekkel való összeesküvésnek hivnak. A falusi iskolákban még divatozó ujjon való számvetéssel szemben rámutathatnék egy némely hazai iskolánkban még ma is használt arra az avas módjára a számvetésnek, melynek palaeontologiai neve „*szokotálás.*" — Az olvasás, irás, és számvetésen kívül nincs igazán kötelező tantárgy, mert az éneket a departmenti fizetés ezüst fonala füzi a kötelező tárgyakhoz, a rajz pedig nem mindenütt kötelező.

A *történelmet* az angol népiskolában, általán véve a tanulók nem szeretik. Ennek okát az előbbi fejezetekben elmondottakon kívül talán magában Angolország történelmében is kereshetnők. A munkásosztály gyermekének nem fűlik hozzá szive, mintha érezné, hogy nincs oka büszke lenni azokra az időkre, melyekben a munkásnak, mint a társadalom teherhordójának úgy sem volt története. E studium rá nézve egyátalán nem magistra vitae; természetes tehát, ha a legnevezetesebb korszakok történelme egészen hidegen hagyja. Ki is csodálná, ha a szerény csipkebokor, mely megszokta, hogy irigyen tekintsen a magasban díszlő százados tölgyre, egy csepp fölmelegedést sem érez magában, midőn koronás szomszédja dicsőségteljes élete történeteit beszélik el neki. A „történelem-irás" — úgymond Bain — csak a nemzet fogalma megértésével kezdődik. [1]) Ugyanezt mondhatni a történelem tanulásáról is. A mely társadalmi osztály százakon keresztül statisztaságra volt kárhoztatva, annak idő kell, míg megszokja, hogy a nemzeti élet nagy drámájának ő is nevezetes hőse.

Közelebbi ok ennél az alsóbb néposztályok családi élete, mely erkölcsi motivumokban az angol földbirtokviszonyokból kifolyólag nagyon szűkölködik. Se a szóbanforgó gyermekeknek, se szülőiknek nincs hazai oltáruk, csak házi s legtöbbször az is csupán physikai melegedésre való tűzhelyök. Olyforma, sőt rosszabb e helyzet, mint a

[1]) *Education as a Science.* London 1879. 284. l.

magyar paraszté volt a 30-as években, kinek csak földesura volt, de nem volt hazája; ki csak urának dolgozott, de a hazáért semmit sem áldozott. Valóban az iskola és haza iránti közönyösség sokkal szorosabb kapcsolatban van a birtokszerzési viszonyokkal, mint első tekintetre tetszik. Kinek semmi birtoka s erkölcsi erőinek semmi takaréktára nincs, annak rendesen nincs is vágya, hogy gyermekei az ő habitusainak folytatói, mondhatnám physikai és erkölcsi örökösei legyenek. Ha a családi körben a nemzeti és családi hagyományok szent tüzének ápolására nincs hely, nincs sziv: a történelmi események számára nem alakulhat meg az erkölcsi humus. Kinek családja mindig csak a mában él, s a hónaptól semmit sem remél, azt a nemzeti történelem legfényesebb korszakai nem hangolják sem lelkesedésre, sem honfiúi kegyeletre.

Annál nagyobb sikerrel tanítják és tanulják a *földrajzot* és physio (kosmo) graphiát, mint fölötte szükségest oly államban, melynek birodalma — úgy szólva — a föld legvégső határára kiterjed, s hol a tőke s munka közti folyton növekedő összeütközés miatt akárhány embernek más világrészben kell alkalmazás után látni, szerencsét próbálni. Az angolokról elmondhatni, hogy „non sibi, sed orbi nati," s iskolájok *klimája*, mind a kosmographiára, mind a kereskedelmi és polit. földrajzra nagyon kedvező. A világrajz és keresk. földrajz szemléltetését különösen nagy számú ethnographiai gyüjteményeik könnyítik meg. A politikai földrajz történelmi irányú tanítására pedig talán Olasz- és Görögországot kivéve, sehol sincs kedvezőbb alkalom, mint Angolországban. Szerencsés egy nemzet, melynek fiai Ciceroval nemcsak azt mondhatják el, hogy „a hol csak járunk, mindenütt történelem van lábunk alatt," hanem azt is, hogy a hová csak nézünk, mindenütt történelmet látunk. Azok a nagybecsü régészeti és néprajzi gyüjtemények és a minden valamirevaló város nyilvános térein felállított szobrok, s azok a nagy gonddal fenntartott középkori épületek — melyek pl. Oxfordot és Cambridget történelmi városokká teszik — rendkívül megkönnyítik a tanító munkáját, s szintoly mértékben sarkalják a tanulót a tanulásra. E tantárgy társadalmi és erkölcsi hatása a mondott okokból igen jelentékeny, s ennyiben pótolja a történelmet. A földrajz régi módszer szerinti tanítása és tanulása nehéz volt, mert egyetlen egy tehetségre, az emlékezetre nehezedett, mely a súlyos nyomástól minél előbb igyekezett menekülni. A természetes módszer, mely az angol elemi iskolákban — főként e tárgyban — ma már annyira lábra kapott, egyszerű, vonzó,

egyszerre a szemhez és szivhez szól, egyszerre az értelmet és képzeletet ragadja meg s a tudás új anyaga köztök oszolván meg, könnyen assimilálható lesz.

A *nemzetgazdaságtant* ezt a teljességgel nem elemi tantárgyat a Birkbeck-féle iskolákban tanítják, de némely iskolafelügyelő szeretné a községi iskolákba is bevinni, abból az országszerte közkeletű meggyőződésből, hogy a vallás után a kereskedés és ipar leghathatósabb tényezői a civilisatiónak. Ámde mit használ annak a 10—12 éves növendéknek, ha könyvnélkül tudja a politikai háztartás minden ágát, holott a saját organikus háztartása törvényeiben merőben járatlan?

Arnold Máté *Naturkundet* sürget a népiskolában, azaz a természet főbb tüneményeinek és törvényeinek ismeretét. Sürgetése fölösleges, mert a mit az elemi iskolások e tekintetben a földrajzból és világrajzból meg nem tanulhatnak, az a szak-(polgári, iparos, műtani stb.) iskolákra marad. Ha valahol, bizony Angolország az a föld, hol a munkás minden órán érzi, hogy a természet és a társadalom hatalmas erőivel áll szemben, melyeknek lefegyverzésére, ellenőrzésére, vagy kizsákmányolására (exploitation) egyetlen egy mód van: a velök való megismerkedés. Lehet-e az elemi iskolában a természettanból annyit tanítni, hogy a növendék erre a lefegyverző, ellenőrző és kizsákmányló erélyre szert tehessen? nem hiszem. A most említett erély megszerzése az értelem gyakorlottságának a megfigyelni tudásnak oly fokát teszi föl, minőre a jól berendezett elemi iskola segít. Ekkor, de csak ekkor járnak a természet ismeretével azok az örömök, melyeknek fűszerét a természettel ismeretlen sohasem érzi.

A *női kézimunka* tanításnak országszerte két nagy ellensége van: a gyári munka és a magas munkabér. Ezelőtt 7—8 évvel e volt a legelhagyottabb tantárgy; a leányok egy öltést sem tanultak otthon. Londonban a közelmultban volt oly irgalmas intézet, a hol 50 nő közül egyetlenegy sem tudott varrni. A gép megváltoztatja a munka jellemét. Nem szenvedi maga mellett azt a szintén gépies munkát, melyet ő minden gondolkodás nélkül jobban elvégez, mint a közönséges munkás; oly munkát kiván, melyen meglássék az erő és ész nyoma. A mezőn az arató gép elől eltünik a ló, a konyhában a gépek elől meghátrál a kéz, s a házban a varrógép, mint nagy idő- és munkanyerő szerepel. Igaz, hogy „a rokka leélte aranykorát“ („the spinnig wheel has spun its last thread“), utolsó fonalszálát elvágták a párkák. Nálunk még csak a szövőszék és a rokka, Angolországban

a tű is elbúcsuzott a ház asszonyától. Ezekkel is nagyot fogyott a házi traditiók s a családi erkölcs asztalköre. Oly városokban és vidékeken, hol a lakosság főként gyáriparral foglalkozik, a női kézimunkának nincs meg az a becse, a mi a *földmíves vidékeken.* A gyárakban, a leánygyermekeket már 10 éves korukban alkalmazzák, 18—20 éves korukban pedig hetibérök jóval nagyobb, mint a fehérnemű és divatcikk-készítő műhelyek vezetőié. Ennélfogva kezök munkája árán olcsóbb és jobban készített ruhát szerezhetnek, mint a milyent hosszas tanulás fáradalmai után magok készíthetnének. A gyárban dolgozó leánygyermek a félnapos rendszer engedményei következtében hetenként legfeljebb 15 tanórával úgyahogy átúszsza a népiskolai tanfolyamot, s nem csoda, ha egyebek közt a női kézimunkában is meglehetős kevésre megy.

A *háztartástan* tanításának mind a közegészségügyre, mind a család erkölcsére kétségkívül nagy hatása van. Ha a munkás-osztály észszerű háztartása az otthonias életet lehetővé teszi, a jobb érzelmek magvai is csirázni kezdenek. E tantárgy arra van hivatva, hogy a munkás-néposztályok mindkét nemű tagjainak idült betegségét, az előrelátás hiányát és a jövővel nem gondolását gyógyítsa.

A *rajztanítás* Angolországban az utóbbi 30 év alatt nagy lendületet vett, s ezzel egyszersmind óriásilag megsokszorodott az iparcikkek értéke. A rajzban való előmenetelt mind az elemi, mind a felsőbbrendű iskolákban a science and art department vizsgálja, és a sikert felmutató iskolákat és növendékeket díjakkal jutalmazza. E department müködését és a vele kapcsolatban levő South Kensington Museum hatását e mű második részében ismertetem. Ezúttal csak annyit említek, hogy 1879-ban e department 4489 elemi iskolában 673,678 tanuló rajzát vizsgálta meg. Köztük a szabadkézi rajzban kezdő volt 474,320; geometriai rajzban 75,710; mintáról való rajzban 82,420; a többi, 40 ezer a haladók közé tartozik.

Zene. Egyszerűsítsünk! — mondja Arnold az elemi iskolázás tantárgyaira vonatkozólag; egyszerűsítsük a zene tanítását mondák nálunk a 70-es évek elején Bartalus és Brassai. A „sol-fa“ rendszert, mint merőben egyszerűt és a kezdő iskolás elméjéhez valót be akarták hozni; azonban a professionatus zenészek leszavazták, mert meggyőződésök szerint, könnyebb a gyermeknek 24 hanglétrát megtanulni, mint egyet, s mert a zenében ♭ és ♯ nélkül lehetetlen valakinek boldogulni. S ime az Angolkirályság fővárosában s legtekintélyesebb városai népiskoláiban nem szégyellik a zenét az igénytelen „sol-fa“ rend-

szer szerint tanítni. A népiskolák 73%-da e rendszert fogadta el. A gyermek értelméhez alkalmazkodó angolok e rendszer szerint is szép eredményt mutatnak fel, bizonynyal szebbet, mint mí, sőt még mint a németek is. Hullah mondja a szárazföldi zeneoktatásról írt jelentésében, hogy Würtembergben a (magasabb) zenét Stuttgart híres conservatoriumában a legnagyobb gonddal tanítják, de az elemi és középiskolákban annál tökéletlenebbül. Egyik tanító elbámult, midőn Hullah a 10—12 éves gyermekektől azt várta, hogy egyszerű hangjegyeket olvasni tudjanak. Bajorországban és Németország különböző részeiben a hangjegyből való éneklést csak a 10 évesnél idősebbekkel kezdik úgy, hogy annak a 7—8 évnek, melyet a német gyermek az elemi iskolában tölt, több mint felét (4—5) hallás útján való énektanulásra vesztegetik. Szászország népiskoláiban nem tanítnak hangjegyből. Lipcse egyik polgári iskolájában a leányok nem tudták, hogy mi fán terem a hangjegyből éneklés. Poroszországban a rendszer jobb, de pl. a hannoverai községi iskolákban sehol sem énekelnek hangjegyből; s ide véve iskolai jelentéseiknek azt a vallomását, hogy tömérdek gyermeknek nincs zenei hallása, világos, hogy zenei ismeretök közel áll a semmihez. Ellenben Svájc, Hollandia és Belgium népiskoláiban a legkielégítőbb eredménynyel tanítják az éneket.

Legkivált e két utóbbi országban, még a szegényebb néposztályokhoz tartozó 9—10 éves gyermekek közt is számtalan akad, kik nemcsak ízléssel tudják énekelni a megtanult darabokat, hanem első látásra meglehetős nehéz helyeket is oly könnyen és értelmesen énekelnek, mintha csak felfogásuk körébe eső irodalmi helyeket olvasnának. S mindez onnan van, mert korán kezdették a zenét, s mert a betűk tanításával együttjárt, vagy rá mindjárt következett a hangjegyek tanítása.“ [1])

Általában, az elmondottak alapján sok kivánni és javítni valót

[1]) *Report of the Committee*, stb. 1880. 527—548. l. Hullahnak kitünő kézikönyve van az elemi isk. énektanításra. Címe „*Time and Tune*“ (Üteny és zönge). Az énektan szükségesebb tudnivalóit 60 cikkben tárgyalja. Képletei kitünők, világosak, példái gyakorlatiak, irálya szabatos és könnyű. Ezen előnyeinél fogva hasznos és biztos vezérkönyv a tanító számára, mert az egyes fejezetek ép úgy megfelelnek az elméleti, mint a gyakorlati fokozatosság igényeinek, s a tanító minden kihagyás, vagy átugrás nélkül haladhat a fejezeteken rendre, egészen a könyv vezetésére bízván magát. Hasznos kézikönyv egyszersmind az értelmesebb tanuló kezében is.

láttunk ugyan az angol népiskolázásban: de a mi fő, e hiányok fokát jól ismerik, mert iskoláik munkáját egy egységes rendszer pontosan mutató mértéke alá állították. Nálunk is megvan a rendszer; de megbízható mértékünk nincs, s e miatt a hiányokról csak hozzávetően, mintegy sötétben botorkálva, s nem a tiszta tudat bizonyosságával beszélünk.

Következtetések.

I. *Népiskoláinkból* el kell távolítanunk mindazokat a tárgyakat, melyek túlterhelésöket okozták. Az írásra, olvasásra és a számvetésre essék a népiskolai oktatás fő súlya. E három tárgy között ismét az olvasásé legyen a fő szerep, mert azoknak a tantárgyaknak nagy részét, melyeket az elemi iskolába bevittek (történelem, természetrajz, u. n. honpolgártan stb.), avégre szerkesztett kitünő olvasókönyvek útján lehet legsikeresebben tanítni. A népisk. olvasókönyv az értelemgyakorlatok classikus műve tartozik lenni, melyben a gyermek megtalálja mindazokat az ismeretelemeket, melyek tudásvágyát kielégítik, értelmét nyitják, látókörét bővítik, s egyszersmind szellemi növekedését eszközlik. Az ipart, melyben a tanulók fejletlen értelmi- és izomrendszerök miatt úgy is kevésre vihetik, hagyjuk ki a népiskolából, ellenben az összes iparágak ősanyját és dajkáját, a rajzot annálnagyobb figyelemmel tanítsuk. A gyakorlott szem és mívelt értelem az a tőke, melynek a volt-népiskolás az életében legtöbb hasznát veheti.

II. Határozzuk meg az évi iskolába menés száma minimumát, s csak az oly növendékeket bocsássuk vizsgálatra, s sorozzuk az iskolábajárók közé, kik legalább annyiszor jártak fel az iskolába.

III. *Polgári iskoláink* nagy baja, hogy még nincsenek oly társadalmi rétegeink, melyeknek rájok fő szükségök lenne, s e miatt népességök jobbára a társadalmi rétegek- és az iskolák hulladéka. Nagyobb nyomorúsága ez iskoláknak a tantárgyak encyclopaediája (14—15 tárgy), mely a tanulók elméjét ellapítja. Az angoloknál a mathesis és a természettudományra jut az idő oroszlánrésze; nálunk *mindenre* jut hetenként egy-egy csipetnyi idő. Ők néha egy-egy tantárgyat darabolnak fel (pl. trigonometria, kúpszelettan), mi az időt aprózzuk el. Nálok a természettudományi tantárgyak $^3/_4$-ed részben gyakorlatból, nálunk könyvmunkából állanak. Ők csak hazai történelmet tanítnak: nálunk a hazai tört. szerényen meghúzódik a világtörténelem elől stb. Összehasonlításkor szembeötlő az ellentét-szervezetben és eredményben egyiránt.

Az angol p. iskolában a tantárgy felényivel kevesebb, az eredmény legalább is háromszorta több. A javítás- és javulásra első lépés a tantárgyak reductiója, s a megfigyelés erélyét keltő és edző módszerek meghonosítása (pl. a természettanban, vegytanban stb.).

IV. *Tanítónevelő-intézeteink* emelésére leghathatósabb reformok a következők lennének: 1. a felvételi mérték olyatén emelése, hogy pl. a tanítónő-nevelőkbe is kivétel nélkül, csak felső-népiskolát végzett növendékeket vegyenek fel; 2. ez intézetek nevelő hatása és tanulni tanítása szempontjából halaszthatatlanúl apasztanunk kell a tantárgyak számát. Különösen mellőzendő a világtörténelem, a nevelés történelme; ez utóbbi helyett egy alapvető philosophnevelő művének rendszeres tanulmányozása, valamint a magyar irodalomtörténet egész köre felölelése helyett osztályonként egy nevezetesebb korszakba eső irodalmi művek beható tanulmányozása jőne. Szakítsunk az encyclopaedikus tanrendszerrel a természetrudományok körében is. Ne a tudás anyaga, hanem a szellem erélye legyen tanítónevelésünk célja. A mostani rendszer a szellemet a fiahordó szerepére kárhoztatja, röghöz köti; a javasolt irányú rendszer rugalmassá teszi, s bármely ismeretkörben való haladását, s ekként önállóságát biztosítja. Hogy a tanító egyénisége és értelmi, s vele kapcsolatos erkölcsi önállósága az iskola értékének legigazibb exponensei: nem szükség bővebben indokolnom; 3. a tanításra jogosító *(tanképesítő)* vizsgálatokon elengedhetlenül szükséges az *egységes mérték*, mert csak azzal lehet a néptanítói kar alkalmas míveltsége iránt megnyugvást szerezni. Evégre okvetlenül szükségesnek tartom egy (vagy ha ez intézetek félelmesnek tartanák a teljes központosítást) legfeljebb három-négy országos vizsgáló bizottság felállítását, melyeknek a legkiválóbb tanfelügyelők és ez intézetektől egészen független szakférfiak lennének tagjai. E bizottságok, a lehető egységes eljárás szempontjából, a közoktatási ministerium szakbiztosaival egyetértően állapítanák meg a vizsgálati kérdéseket. A vizsgálatok legalább is háromnegyed részben írásbeliek lennének, s a dolgozatokat a bizottság tagjai birálnák meg. E bizottságok a vizsgálatok eredményét tapasztalataikkal együtt a m. k. közoktatásügyi ministeriumhoz küldenék, mely azokat évi jelentéseiben közzétenné.

V. A *tanfelügyelői* állást oly egyénekkel kell betölteni, kik egyetemi tanfolyamot is végeztek; hogy azonban a néptanítók se legyenek elzárva e pályától, számukra e hivatalra jogosító vizsgálatokat kellene berendezni. E hivatal betöltésére nem elég a népiskolai munkában

való jártasság; általános míveltséggel kell azt kiegészítni, mert a tanfelügyelő az iskoláknak nemcsak vizsgálója, de egyszersmind az iskolai munka ellenőre, a hanyag tanítók szigorú birója, s a szorgalmasak lelkesítője tartozik lenni.

VI. A tanfelügyelő ne legyen többé három-negyed részben administrator, hanem leginkább iskolavizsgáló. Iskolalátogatása eredményeiről legalább is minden két évben a m. kir. közokt. ministeriumnak tegyen jelentést, melyben lelkiismeretesen és részletesen legyen feltüntetve az illető vidék népiskolájának nemcsak statistikai, hanem értelmi színvonala, sőt erkölcsi arculata is. Csak is az ily jelentésekből és azoknak a m. kir. közoktatásügyi ministerium által való közzétételéből itélhetni meg legbiztosabban a népiskolázás színvonala emelkedését.

VII. A népiskolai munka lehető egységes ellenőrzése biztosítása végett szervezkedjenek a tanfelügyelők két vagy három testületté, melyek évenként egyszer vitassák meg azokat a kérdéseket, melyek a népiskolák életével, munkájok értékével és annak egy nyomon járó becslésével a legszorosabb kapcsolatban állanak. Ekként nemcsak a vizsgálati mérték lenne lehetőleg egy a népiskolákban, de egyszersmind a tanfelügyelői kar erkölcsi értéke és tekintélye, sőt a nemzetnek bennök és munkájokban való feltétlen bizodalma is megteremtetnék, a mi kétségkívül első rendű kellék a népoktatás vezetőinél.

VIII. Az összes népoktatási intézetek tanítási módszere gyökeres javítására igen hathatós eszköz lenne, ha hazánk legkiválóbb szakférfiai egy társulatot alakítnának az angol nép- és középiskolai tankönyvirodalom legkiválóbb termékeinek legfordítása és átdolgozása végett. Így a *legjobb* leszorítná a selejtest; a meglevő tankönyvek méltó társakat kapnának, sőt e könyvek a néptanítónak minden póttanfolyamnál hangosabban beszélő s szakadatlanúl helyes utmutató barátjai lennének.

TARTALOM.

AZ

ISKOLÁZÁS JELENE ANGOLORSZÁGBAN.

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI M. K. MINISTERHEZ INTÉZETT JELENTÉS.

IRTA

FELMÉRI LAJOS,

PHILOS. DR., A KOLOZSVÁRI M. K. TUD.-EGYETEMEN A NEVELÉSTUDOMÁNY NY. R. TANÁRA.

MÁSODIK KÖTET.

Bolti ára 3 frt.

BUDAPESTEN, 1881.

AIGNER LAJOS BIZOMÁNYA.

Nyomatott a magy. kir. egyetemi könyvnyomdában.

With the Author's compliments. Oct. 1881.

AZ

ISKOLÁZÁS JELENE

ANGOLORSZÁGBAN.

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI M. K. MINISTERHEZ INTÉZETT JELENTÉS.

IRTA

FELMÉRI LAJOS,

PHILOS. DR., A KOLOZSVÁRI M. K. TUD.-EGYETEMEN A NEVELÉSTUDOMÁNY NY. R. TANÁRA.

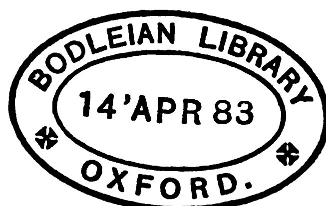
MÁSODIK KÖTET:

KÖZÉP- ÉS FELSŐOKTATÁS.

BUDAPEST,

NYOMATOTT A MAGYAR KIRÁLYI EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

1881.

BODLEIAN LIBRARY
14'APR 83
OXFORD.

ELSŐ RÉSZ.
KÖZÉPOKTATÁS.

BEVEZETÉS.

Az angol középiskoláknak több faja van. Köztük néhány — Eton, Winchester, Chist's Hospital — nagy alapítványokból táplálkoznak, másokat mint Westminster, Canterbury vagy Ely középiskoláját káptalanok tartják fenn. Vannak köztük olyanok, mint Merchant Taylors, St. Paul's school, melyek kereskedő-társaságok, vagy municipalis testületek gondozása alatt állanak; ellenben Harrow fekvésénél, Rugby vagyonánál fogva emelkedtek irgalmas intézetekből az ország legnagyobb iskolái közé. Némelyek, mint Marlborough és Mill Hill, birtokosok iskolái (proprietary schools), melyekben eredetileg csak papok gyermekei tanulhatnak, végül van egy pár olyan is, mint Woolwich és Sandhurst, melyeket a kormány katonatisztek nevelésére alapított és tart fenn.

A nagy középiskolák kétharmad része nagy alapítványokból áll fenn. Etonban hetven, Westminsterben negyven és Winchesterben hetven tanulót tartanak, tanítnak és látnak el az iskola költségén; St. Paul, Merchant Taylors' és más iskolák, melyekben benlakás nincsen, csekély tandíjért veszik fel a tanulók egy részét. Általában a középiskolák között a nevelés drágasága teszi a fő különbséget. Eton és Harrow tulajdonképen csak a vagyonos szülők gyermekeinek áll nyitva; szerencsére az akadémiai versenyek, a csolnakverseny, a cricket tér és aztán az élet nyilt tere a vagyonos és kevésbé vagyonos szülék gyermekei előtt egyformán nyitva van.

A középiskolák ujjászervezését, jobban mondva, a kormányzásukban és berendezésökben elkerülhetlen módosításokat az 1869., 1873 és 1874-dik évi törvény cikkelyek rendelték el.

A parliamenti bizottságok általában a következő osztályokba osztották be ez iskolákat: első rendűek, melyek teljes classikus vagy felső rendű oktatást nyujtanak s bennök legalább is 10 font sterling az

évi tandíj, és a végző növendékek 19 évesek. Másodrendűek, melyekben a tanítás nem teljesen classikai, a tandíj legalább is 5 font s a végző növendékek 17 évesek. Harmadrendűek, melyekben kevés, vagy épen semmi classikai tanítás nincs, a tandíj minimuma k. b. 3 font, s a végző növendékek életkora 15 év.

E két utóbbi csoportot kis gymnasiumoknak, vagy a mennyiben u. n. modern oktatást adnak, felerészben polgári-iskoláknak lehetne nevezni. Tantervök nagyon változatos; népességök 25—30 fel 4—500-ig; a tanító-testület a harmadrendűekben egy igazgatóból (head-master) s rendesen 2 segédből áll, kik a növendékeket részint a nagy középiskolákra, részint a kereskedelmi és iparos pályákra, vagy a természettudományi vizsgálatokra, a londoni egyetemi felvételi vizsgálatra vagy a cambridgei polgári-iskolai vizsgálatra, sőt néha az orvosi és gyógyszerészi elővizsgálatra készítik. Ehhez képest szerkezetökben a legtarkább változatosság található. A növendékek szintén igen sok csoportra oszolnak, s ha valaki az u. n. „extra" tantárgyakat virágzó állapotjokban kivánja látni, tekintsen be az iskolákba, s azt fogja tapasztalni, hogy 35—40 fiú közül mintegy 8—10 a latin nyelvtannal küzködik, 2—3 haladottabb növendék valamely könnyű szerzőt olvas, sőt talán egy a görög újszövetség olvasásához is kezdett. E „classikus" fiúk veszik el az igazgató ideje fele részét, mert az intézet a class. studiumokért van alapítva.

A fiúk kettesével vagy hármasával, kis csoportokra oszolva, tanulják s mondják fel a leckéket, s míg egyik részt kikérdezik, a többi gyakorlatokat készít. A segédtanárok rendesen a mathesist és a többi tantárgyakat tanítják, a tanulók naplóit javítják stb. stb. Ez iskolák jövedelme szintén nagyon változó, némelyikben csak 30—40 fontra rug az évi biztos jövedelem, máshol meg ezerekre. A tanárok jövedelmét pótolja a különböző tantárgyakért vett s más-más mértékkel szabott tandíj. Néha az ősrégi szokások is segítségére jőnek a master erszényének, mint pl. Yorkshire, Lancashire és Westmoreland némely grammar schooljában, hol a tanítónak az év bizonyos napján (húshagyó kedden) u. n. cock-pennyt (kakas-fillért) visznek a gyermekek, a mely szokás még abból az időből maradt fenn, midőn e nevezett napon az iskolamesterek a gyermekek számára kakasviadalokat és egyéb mulatságokat rendeztek. [1]) Ma az egészből csak a head-

[1]) „A nick and a nock
A hen and a cock
And a penny for my master."

masternek járó egy guinea és a segéd tanítónak fizetett 1/2 guinea maradott szokásban. [1])

E kis iskolák láttára önkénytelenül eszébe jut a szemlélőnek, hogy az angol közoktatásügyben nincs rendszer, végtelen nagy a változatosság, s e chaotikus tömegbe részint az egyetemek, részint a természettudományi és polgári hivatali vizsgálatok és a különböző tekintélyes egyletek vizsgálati mértékei hoznak be lassanként több-több rendet. Míg e vizsgálatok új tért nem nyitottak működésöknek, addig majd mindenik egy-egy nagy középiskolát másolt vagy majmolt, s tanítószemélyzetéhez képest fertály, nyolcad vagy tizenhatod Eton vagy Westminster college akart lenni. Ez újabb mértékek felállítása előtt tömérdek erő- és időpazarlás volt ez iskolák munkájával összekötve. Ezuttal ezeket mellőzve, az első rendű középiskolák ismertetéséhez fogok, s köztök különösen azokra leszek tekintettel, melyek a nagy középiskolák címén (great public schools), százak óta, az angol nemzet büszkeségei.

I. SZAKASZ.

Benlakó középiskolák (Public Schools with Boarding houses).

A) Régi szervezetűek.

I. Eton.

„A ki Etont nem látta, Angolországot sem látta“ — mondá Gladstone 1879. őszén, a Wellington college növendékeihez intézett beszédében. Ez iskola helyzeténél, multjánál és hagyományánál fogva az angol középiskolák typusa. Korra nézve túltesz ugyan rajta Winchester college, mert 1879-ben fennállásának épen ötszázadik évfordulóját ülte meg; de jelentékenységben soha eszébe sem jutott Etonnal versenyre kelni. Windsor végében, Londontól vasúton egy órajárásnyira fekszik e nevezetes intézet, melyet VI. Henrik alapított 1440-ben.

A föld legnagyobb középiskolája, tanulói száma az 1000-et megközelíti. Évi jövedelme a 20,000 fontot jóval meghaladja. Az alapítónak a volt a szándéka, hogy ez iskola egyszersmind aggház (hospital) legyen, azaz 25 szegény sorsú tanuló és ugyanannyi aggastyán találjon benne teljes ellátást. Ez aggház még a király életében megszünt, de az iskola majdnem ötödfél száz év óta virágzik. Az ala-

[1]) E kis iskolák érdekes leírását adja Fitch a parliamenti bizottság által kiadott jelentések (General Reports) IX. köt. London, 1868. 103—332. l.

pítványdíjas növendékek (collegers) száma 70 ; a többiek az u. n. „oppidans“ (városiak) a legelőkelőbb családok gyermekei, [1]) kik régi szokás szerint nem annyira azért vannak Etonban, hogy sokat tanuljanak, hanem főként, hogy főrangú családok ivadékaival barátságot vagy ismeretséget kössenek, hogy bizonyos urias tonusra és magatartásra szert tegyenek. Ujabb időben az u. n. *nouveaux riches* közül sokan, kik meg tudják fizetni, szintén ide küldik gyermeiket. Természetes, hogy e népesség az iskola eredeti (irgalmas intézeti) jellemét gyökeresen megváltoztatta. Az intézetben az alapítványdíjas fiú hosszú időn át valóságos spártai nevelésben részesült. Az iskolázás nevezetes célja a testi erő kifejtése, edzése és kemény munkához való szoktatatás volt.

Az athletikai gyakorlatok megtették hatásukat; az angol nemzet soha sem fogja elfelejteni Wellingtonnak azt a nyilatkozatát, melyet a nagy hadvezér Eton játékterén jártában tett, hogy „itt vívtuk ki Wateroloo-t.“ [2])

Azonban a régi berendezésnek árnyékos vagy mondjuk borus oldala volt egyfelől a túlságos vesszőzés, másfelől a szolgáskodás, azaz az idősebb tanulók által az ifjabbakra rótt szolgálatok elvégzése.[3]) Amaz a *flogging*, emez a *fagging*; ezelőtt mindkettő a kegyetlenség organizált rendszere. Még a húszas években is az ifjabb tanuló, mint fag, kénytelen volt néha éjfél után egy-két óráig fennülve masterére várni. E mellett sok tenyér- és arconverést kapott, ha mastere ágyát nem jól vetette meg, vagy az ágya fejénél levő ablakszárnyat nem elég jól zárta be. Az aztán csekélység volt, ha a master a levegőbe feldobta, s önkénytelenül is tót-ágast kellett állnia. Másnap reggel el lehetett készülve a szegény fag, hogy a lecke nemtudásért megvesszőzik. [4]) Ekként egészítette ki a szolgáskodást a vesszőzés, s a legzsarnokabb jeleneteknek volt helye a collegerek u. n. long chamber-e (hálószobája), a hol mintegy 70 fiú volt esti kapuzárástól reggeli kapunyitásig bezárva, s magára hagyva. Shelleyről van följegyezve, hogy nem akart inaskodni, s ezért mindennap a közmondásossá vált

[1]) 1879—80. isk. évben a tanulók között volt egy herceg, 20 lord, egy marquis, 2 gróf, 3 baronet és 45 honourable (honoratior ?) családbeli fiú.

[2]) *„Here Waterloo was won.“*

[3]) Nálunk, pl. Sárospatakon isk. nyelven „dárdás“ a fag neve, ki azonban – mint tudjuk -- mindig szegény szülők gyermeke, ellenben az angol középiskolában a legelőkelőbb családok gyermeke sincs a fagging alól kivéve.

[4]) Lyte (Maxwell) *A History of Eton college.* 534. l.

Shelley-féle ütlegekben (Shelley baits) [1]) részesült. A vesszőzés pedig annyira divatozott ez iskolában, hogy Aschamot, Erzsébet királynő tanítóját, a vesszőzés elől megugrott fiúk esete vitte rá „The scholemaster" c. híres értekezése írására. [2])

Nem csuda, ha ily fegyelmezés mellett az elkeseredett fiúk közt néha valóságos forradalom tört ki. Az 1810, 1818 és 1833-ban kitört iskolai rebelliok a tanulókban a dacoló heroismust fejtették ki, úgy hogy a múlt száz 80-as éveiben egyszer a derest („floggin-block") megrohanták, elsőben tüzes vassal sütögették, aztán izreporrá törték, s darabjait mint győzelmi jeleket pénzért elárusították. [3]) Nagy szerencséjök volt a fiúknak, hogy egy-egy oly uralkodó, mint III. György, ki Windsorból gyakran le-lesétálgatott a collegium vidékére, a keserű képpel járkáló fiúkért nem egyszer kérte az igazgatótól a büntetés elengedését. [4])

A tanuló élete részint a felsőbbséggel, részint a classikai studiumokkal való vesződségben folyt le. A görög construálásról versírásra, a versről a prózára, s a prózáról ismét a görög construálásra mentek. [5]) A latinból Virgilius, Horatius, Cornelius Nepos, Pomponius Mela és a „Poetae graeci" tanulása járta, e mellett minden héten két rendbeli — legkevesebb hat versszakból álló — verset, egy versszakos rögtönzött verset, továbbá latinból egy fordítási gyakorlatot kellett készítni, még pedig játékra szánt idejökön, s e mellett a tanult szemelvényekkel párhuzamosan számos szerző műveit kellett kiegészítés végett olvasni. [6]) Az anyanyelv e studiumok mellett annyira mellékes volt, hogy pl. Homért angol helyett latinra fordították.

---

[1]) Ugyanott 397. l. Sidney Walker az intézet rendkivüli tehetségű növendéke a Shelley sorsában részesült, s ezért írta Etonról, hogy „*Goshen spots Aye bright with spiritual sunshine.*" (Ugyanott 398. l.)

[2]) Lásd a „Scholemaster bevezetését", Dr. Keatenek, ki e száz első negyedében volt az intézet igazgatója, annyira szokása volt a verekedés, hogy midőn egy méltatlanúl vádolt fiú neki számot adott napi foglalkozásáról, Keate minden mondat után azt jegyezte meg: „tehát azért megvesszőzlek." Söt midőn a keresztyén erényeket magyarázva, a fiúknak lelkökre kötötte, hogy tisztaszívűek legyenek, azt is utána vetette, „ha pedig nem lesztek tisztaszívűek, megvesszőzlek." U. o. 373. l.

[3]) U. o. 332. l.

[4]) A király annyira szerette a fiúkat, hogy parancsára king's scholar-oknak kellett őket nevezni. U. o. 347. l.

[5]) U. o. 305. l.

[6]) U. o. 305. és 315—18-ig.

Nem szabad azonban elfeledni, hogy ezt a spártai rendszert sokban enyhítették a játékok és athletikai gyakorlatok, melyekre kivált a városon lakó fiúk (oppidans) a legnagyobb figyelmet fordították. Az etoni közmondás szerint „games come first, books second," sőt az alapítványdíjasok a költséges mulatságokból, pl. minő a csolnakázás, ki voltak zárva. Oktatás dolgában a városon lakó társaikkal egy testületet alkottak, máskülönben azonban egymástól nagyon különböztek. Nekik igen korán kellett fölkelniök, rosszúl táplálkozniok, mert a collegium se reggelit, se theát nem adott, s minthogy az egy terembe való zsufoltság miatt tanulni sem tudtak, a tehetősebbek a városon fogadott szobákba húzódtak ki tanulás és reggelizés végett. Időjártán az intézet az alapító célját szem elől tévesztve, a collegereket a hat-hétszerte nagyobb számú oppidanoknak feláldozta, szóval a collegerek a bőkezű alapítványoknak azon hulladékán tengődtek, mely sem a provostnak, sem a fellowknak nem kellett. A VI. Henrik alkotta statutumokat 1772-ig nem törölték el, de azért számos emberöltő óta, inkább a „megszegés, mint a teljesítéssel tanusították az irántok való tiszteletet." [1])

A negyvenes években új építkezések történtek, s mintegy helyet készítettek azoknak a szellemi reformoknak, melyeken e 60-as és 70-es években az intézet átment. 1861-ben a parliament egy királyi bizottságot küldött ki a nagy alapítványi iskolák állapota megvizsgálására. Eton volt a vádlott, de azért nyolc társát (t. i. Winchester, Westminster, Charterhouse, St. Paul's, Merchant Taylor's, Harrow, Rugby és Shrewsbury school) szintén a vádlottak padjára ültették.

A királyi bizottság 1865-ben kiadott jelentésében több rendbeli újítást javasolt, de a parliamenti actió 1868-ig elnapoltatott. Ezalatt azonban némely változtatások történtek. Az elavúlt iskolai könyvek sorából kihagyták a következőket : Scriptores Romani, Scriptores Graeci, Poetae Graeci és a régi „Eton Latin Grammar" helyett a középiskolák számára készült Latin Primer-t vették fel. A collegereket a játék idején való egyenlő fekete ruhaviselés kötelezettsége alól fölmentették, az ősrégi long chambert az ifjabb fiúk számára apróbb szobácskákra osztották, a fiúknak Windsor főutcáin való járást, sőt a windsori vásárra menést is megengedték.

A parliament adta új középiskolai szervezettel 1870-ben sokkal nevezetesebb változtatások történtek. A collegium új igazgató-tanácsot (governing body) kapott. E 9—11 tagból álló testületbe öt tagot

---

[1]) U. o. 21. l.

az oxfordi és cambridgei egyetem nevez ki, egyet a Royal Society delegál; továbbá tagja az országbiró (lord chief justice) és az igazgató; a többi tagokat maga a testület választja. Az igazgató-tanács 1872-ben teljesen átalakította a collegium törvényeit oly formán, hogy az intézet egyházias jelleme rövid időn teljesen elenyészszék. Kimondotta, hogy ezután a provost (praepost) [1]-nak sem kell szükségképen papi egyénnek lenni. Az iskolát és collegiumot synonymoknak nyilvánította, és kijelenté, hogy Eton tisztán nevelő-intézet, s egyáltalán nem kegyes és tanult emberek pihenőhelye. [2])

Az új alapszabályok értelmében az intézet áll a főgondnokból (provost) és 10 igazgató-tanácsosból (fellow), a fő- és aligazgatóból (head-and lower-master), legalább 70 alapítványdíjas tanulóból és legfeljebb két káplánból (chaplain). Az igazgató-tanács választja az igazgatót s bocsátja el tetszése szerint. Igazgató csak államegyházi vallású, s legalább is a Magister Artium egyetemi fokozatot nyert egyén lehet. Ő nevezi ki a többi tanítókat s tetszése szerint bocsátja el; de a tanítók számát, kelyzetét, isk. rangját és jövedelmét, szentesítés végett az igazgató-tanácsnak terjeszti fel. Az intézet fegyelmezése és a felügyelet az ő tiszte; a collegiumban szabad lakást kap, de az igazgatótanács beleegyzése nélkül az igazgatói tiszten kívül sem egyházi, sem másféle hivatalt el nem vállal. Fizetését egyrészt a collegium által az alapítványdíjas fiúkért fizetett, másrészt a városon lakó tanulóktól szedett tandíjból kapja. E fizetés összegét időről-időre az igazgató-tanács szabja meg, ezenkívül a tanulóktól semminemű fizetést vagy ajándékot el nem fogadhat. Az ösztöndíjas tanulók felvétele minden év juliusa végén történik. A felvételért folyamodók életkora 12—15 év. A felvételi vizsgálat tárgyai: latin fogalmazvány (próza és vers), fordítás latinból és görögből, mathesis (beleértve a számtant, algebrát és Euclidet.) A pályázókat az igazgató-bizottság kinevezte biztosok vizsgálják. A vizsgálat írásbeli. Az igazgató bármely rosz magaviseletű colleger alapítványdíját felfüggesztheti. A városon lakó fiúk csak fölvételi vizsgálatot tesznek a következő tárgyakból: könnyű latin mondatok fordítása angolra, latin nyelvtan; francia nyelvtan és könnyű fordítás; elemi számtan; az angol történelem és földrajz főbb vonalai. Az igazgatónak joga van az idősebb jelöl-

[1]) Hazai prot. iskoláinkban a főgondnok tiszte áll hozzá legközelebb: a kettejök közt az a nagy különbség, hogy a provostnak az intézetben kell laknia.

[2]) Lyte M. *History of Eton college.* London, 1877. 480. l.

tek vizsgálatát szigorúbbá tenni. A városi fiúk élhetnek szülőikkel vagy rokonaikkal, vagy az igazgatóság különösen engedélyével idegenek házánál is lakhatnak; máskülönben a tanárok tartotta benlakókban (boarding houses) kapnak lakást és ellátást, hol minden fiúnak külön szobája van. A collegiumba való felvételi díj 10½ font, az iskolai alapra évenként 24 font, lakás és ellátás legtöbb tanár házánál 105 font, egynehányban 91 font; butorhasználatért szorgalom szakonként 2 font, magántanítás egy évre 20⅓ font. E díjakba bele vannak értve a könyvek, írószerek és iskolai egyleti tagsági díjak. Megjegyzendő, hogy mindenik növendéknek megvan a maga tutora (nevelője), kit a szülő gyermeke iskolába léptekor szabadon választ, s azután sohasem változtat, a rendkívüli eseteket kivéve. Mindenik tutor classikai tanár s mindenik classikai tanár tutor.

E szerint Etonban minden tanuló folyvást két tanárral van érintkezésben, kik közül egyik állandó nevelője, s a másik osztály főnöke, kivéve azt az esetet, mikor a tutor és a class. master ugyanaz. Minden fiú annak a tutornak a nevelő-vezetése alatt áll, kinek a házában lakik. De nem minden boarding house élén áll egy-egy classical master, a ki egyszersmind benlakó fiúk tutora. Némely ház főnökei a mathesis vagy a természettudományok tanárai, kik teljességgel nem lehetnek tutorok; sőt egynehány ház oly úri emberek kezében van, kik egyáltalán nem tanítók, s kiket sajátszerű helyzetökért részint megvetésből, részint a régi hagyományokhoz való ragaszkodásból nőknek (dames) neveznek. [1]) Régente nehány házat csakugyan a nők tartottak, jelenleg azonban Etonban csupán egy van ily ház. Az oly tanulóknak, kik a mathesis tanáránál vagy valamely „dame-house"-ban laknak, lenni kell nevelőjöknek, ki természet szerint másutt lakik. Ekként e házak ettől a kiegészítő (künlakó) tutortól lesznek függővé.

A tutornak nemcsak az a kötelessége, hogy növendékével correpetitiókat tartson, hanem az is, hogy az osztályfőnök munkája útját megtörje, vagy egyengesse, mert a növendék írásbeli dolgozatait bemutatás előtt átnézi és kijavítja vagy javíttatja. Ennél kétségkívül sokkal nagyobb haszon háramlik a növendékre, ha tutorától mint gyakran megtörténik — jó izlést, nevezetesebb írók (pl. Gibbon vagy Macaulay) műveibe való bevezetést, egyszóval azt a tanulás iránti szomjat kapja, mely aranynál és ezüstnél többet ér.

---

[1]) „*My dame*" néven nevezi az ily tanuló háza főnökét, ha az még egyszer oly tiszteletre méltó gentleman is.

Az etoni tutor a maga házában rendszerint oly absolut úr, mint a hadvezér a csatatéren; az igazgatóhoz ritkán, s rendszerint a nagyobb kihágások megfenyítéséért, kereken kimondva, a vesszőzésért fordul. E tekintetben az igazgató Etonban nem sokkal több, mint primus inter pares, a mi onnan is kitűnik, hogy 1611 óta, midőn egy tanárt az igazgató vallásos indokokból bocsátott el, egész 1846-ig több elbocsátás nem történt. Az assistant masterek meglehetősen elszigetelt házai hasonlóan isolálják a növendékeket is. A különböző házakban lakó fiúk, legtöbbet az iskolában találkoznak, de már ritkábban a játék terén vagy vasárnapi járkáláskor, vagy az egymásnál való reggelizéskor. Kapuzárás után (nyáron 8¾, télen 5 órakor) egy házba se lehet bemenni, s így a különböző házaknál lakó fiúknak egymással való érintkezése meglehetősen korlátolt. Igen természetes, hogy a külön álló házakban más-más szokások lévén, a növendékek bennök néha különböző társas és értelmi charactert kapnak.

Az értelmi nevelés dolgában maga az iskola ugyan a fő standard, de 1868 óta itt is, a tanrendben is, annyi változás történt, a mennyi bőven elegendő volt a régi egységes és egyforma rendszer megbontására.

1868-ban a hetenként készített házi feladatokat a latinból elhagyták s angolból latinra való fordítással helyettesítették, melyet az iskolában bizonyos kiszabott idő alatt kell végezni. Továbbá szabálylyá tették, hogy az első három csoport (V-dik osztály) minden tagja két rendkívüli tárgyat (extra-studies) tanuljon, hetenként két órán. A studiumokat szabadon választhatják a következőkből: történelem, physikai geographia, vegytan, nemzetgazdaságtan vagy logika, élő nyelvek, valamint classikai remekírók oly műveiből, mint Plautus, Terentius vagy Plató, melyeket az iskolában rendesen nem olvasnak. Az első három csoporton alól levő minden fiú köteles a francia nyelvet tanulni. A természettudományokat, (mely kifejezés a phys. geographiát, vegytant, a hőtant, mechanikát és az astronomiát jelenti) 1869-ben vitték be, mint rendes tantárgyat az V-ik osztályba és 1875-ben az V-iken alól eső removeba. A geographia tanulását, mely ezelőtt csak a removeba volt bevive, az V-ik osztály alsóbb csoportjaira kötelezővé tették. A mathesisre szintén a hetvenes években kezdettek nagyobb figyelmet fordítani, s a mathematikai tanárok ettől fogva többé nem a classical master, hanem a head-master segédei. A mathesis, francia nyelv és természettudományok tanítói ma már egyrangúak és tekintélyűek a görög és latin nyelv tanítóival, s lassanként a nők által

fentartott „Dames“ házak főnökei lettek, minthogy a collegium többé nem adja haszonbérbe a házakat a tanítói karhoz nem tartozó egyéneknek.

A lower school nevet szintén 1870-ben törölték el s az u. n. lower-master, ma a IV-ik és azon alól eső osztályokra ügyel fel. A III-ik osztály „upper greek“ és „lower greek“ továbbá „sense“ és „nonsense“ nevű alosztályait, valamint a második és első osztályt eltörölték, s helyettök az upper middle, lower middle és lower nevezetű csoportokat állították fel. 1871-ben az V-ik osztály és a remove alosztályát 3—3 csapatra vágták s a IV-ik osztályt az előbb említett 4 csapatra. Az egész collegiumban voltaképen csak 4 osztály van, (sixth form, fifth form, remove, fourth form), de a négy osztály 29 csapatra (division) oszlik. A kikérdezési leckék számát hetenként 2-re szállították le, s évenként 3 vizsgálat (trials) tartását határozták. Egész 1865-ig az volt a szokás, hogy a mely városi tanuló az V-ik osztály felső csoportjába való felvételi vizsgálatot letette, azután minden szorgalomszak végén egy-egy felsőbb csapatba ment, és VI-ik osztályos tanuló, sőt az oppidánok kapitánya lehetett a nélkül, hogy az említetten kívül más vizsgálatra állott volna. Jelenleg azonban múlhatlanúl szükséges vizsgálatot tenni azoknak, kik az első 100 csoportjába (first hundred boys) be akarnak jutni, kik egyszersmind az első 3 csapatot alkotják, és ismét új vizsgálatra kell állania annak, ki az első 50 (first fifty) közé be akar jutni, mely vizsgálatot minden év juliusában az oxfordi és cambridgei egyetem vizsgáló biztosai végezik. Az is újítás, hogy az egész és a fél-szabad napokon (holidays) minden osztálynak délelőtt $^{3}/_{4}$10 kor egy-egy leckeórája legyen; az meg épen a merész reformok közé tartozik, hogy a szabad napokon való délelőtti és délutáni templomozást egy rövid reggeli istentiszteletre szorították.

A collegiummak katonai osztálya is van (army class), melynek minden 16$^{1}/_{3}$ évesnél idősebb fiú tagja lehet. A kik e tanfolyamban résztvesznek, latin verset nem készítnek — s mint az igazgató mondá — néha a görög leckék alól is felmentik őket, de tőlük a mathesisből, angol és francia nyelvből, történelemből és földrajzból sokkal többet kivánnak, mint a többitől. Hogy a változatosság teljes legyen, alig másfél éve, hogy rendeztek be egy pár csínos műhelyt acél-esztergályozásra, továbbá asztalos és kovács munkákra. A műhelyekben való foglalkozás nem kötelező. A növendékek hetenként 3-szor dolgoznak az esti órákban. Midőn Hornby kalauzolása mellett

e műhelyeket meglátogattam, az egyikben acél-csavar-készítéssel foglalkozó 17—18 éves ifjakat találtunk, míg az asztalos műhelyben 6—7 ifjú jobbára fiókkészítéssel volt elfoglalva.

A növendékek úgy Etonban, mint a többi középiskolákban, a fentemlített osztályzatokon kivül a mathesisből és természettudományokból más érdemsorozatot kapnak, ismét mást az ó classikai studiumokból. A classikai studiumokból összesen 28 csapatra oszolnak a tanulók. E szerint a mathesis és természettudományok a tulajdonképi párhuzamos osztályok, melyekben a phys. geographiának, vegytannak, geologiának, szükebb értelemben vett természettanak és élettannak megvannak különböző (rendesen 2—3 kisebb csapatra oszló) csoportjai.

A mathesisben A, B, C, D, E, 1, E 2 és fourth form (4-ik osztály) nevű csoportok vannak, melyek összesen 29 (1—3-ával, 10—15-ével) apró s gyakran párhuzamos csapatokban, mintegy 14 tanár keze alá vannak beosztva.

A tanulás úgy van berendezve, hogy egy hétre középszámban 21 leckeóra (school) esik; ezekből 3 jut a mathesisre, 2 a francia nyelvre, 2 a természettudományokra, 14 (néha 16) a classikusokra, odaértve a történelmet, földrajzot és vallástant.

Hetenként házi dolgozatokra feladatokat adnak: a) latin verskészítés, b) görög dolgozat, c) francia dolgozat, d) mathematikai dolgozat, e) vallástani kérdésekre való felelet. Mind e dolgozatokat azonban a leckékkel együtt egy szorgalmas fiú naponként 8 óra alatt elvégezheti.

Házi dolgozatok készítésekor a fiúk görög és latin szótárt használhatnak, de a vizsgálatok alkalmával csak az alsóbb osztályosoknak szabad azt használniok.

Minden tanuló tanulja a classikai nyelveket (néha a görög tanulása alól némelyeket felmentenek), továbbá a mathesist, franciát, történelmet és geographiát. A német és olasz nyelvet jelenleg csak az első négy csoportnak tanítják; de az igazgató nyilatkozata szerint nemsokára a katonai osztályban is kötelezővé teszik.

Főtárgy minden esetre a classikai nyelvek, melyekből íme itt közlök egy heti leckerendet:

VI-ik osztály.

Homer, Odyssea VII. k.	I. lecke	1— 47
„ „	II. „	48— 90
„ „	III. „	91—132

Virgil, Aeneis V. k.	I. lecke	. . . .	1— 50
„ „	II. „	. . . .	51—100
„ „	III. „	. . . .	101—150
„ „	IV. „	. . . .	151—200

V-ik osztály.

Felső és közép csapatok.

Hecuba I.	. . . .	δάκρυ-ig
„ II.	. . . .	νικώμενον-ig
Horatius I.	. . . .	omittas-ig
„ II.	. . . .	ede-ig
Cicero I.	. . . .	condemnat-ig
„ II.	. . . .	tollerentur-ig
Thucydides, VII. k. I. lecke	. . . .	ἐβοήθουν-ig
„ „ „ II. „	. . . .	Κορίνθιος-ig.

Alsó V-ik.

Ion I.	. . . .	ὁρωμένων
„ II.	. . . .	νοσεῖν
Ovid I.	. . . .	manum
„ II.	. . . .	habe
Origines Romanae I.	. . . .	sibi
„ „ II.	. . . .	percipiebantur
Herodotus (kivonatok) I.	. . . .	Θυρεῆς
„ „ II.	. . . .	νεκρούς

(Minden lecke a tutorral construálandó, kivéve Ovidot.)

Felső és közép csapatok. – Le barbier de Séville I. } Harmadik felvonás.
„ „ „ „ „ „ II. }
Alsó csoport. La Fontaine I., 6. és 7. mese első része.
„ „ „ „ II., 7. mese végéig.
Alsóbb csapatoknak francia gyakorlatok a gyakorlókönyvből.

Remove.

Görög új szövetség (szt. Márk) III. fej. 20. v. – IV. fej. 4. versig.

Homer Odyss. XII.	I. v. 186	. . . .	205, ἔπειρον
„ „	II.	. . . .	225, αὐτούς
„ „	III.	. . . .	244, ὄλεθρον
Cicero	I.		
„	II.		
„	III.		

Versek, Lucretilis [1]) Felső remove
„ „ Közép „
„ „ Alsó „
Francia új olvasókönyv.

IV-ik osztály.

Görög újszövetség (szt. Máté) X. fej. 41. v. . . . σου v. 10.
Sertum [2]) I.
„ II.

---

[1]) Latin lyrai költemények írására való gyakorlókönyv.
[2]) Görög anthologia.

Kennedy I. } (Latin fordításra szöveg.)
" II. }
Nuces [1]) — — ez osztály minden csapatjának hetenként kétszer.

Egyszersmind mellékelem a legfelső és legalsó csapatok és a természettudomány- mathematikai leckék rendjét:

V-ik osztály I., II., III., IV. csapat.

A hét napjai	7·30	9·45	11·15	3	5·15
Hétfő	Görög újszövetség		Sophocles Philoctetes	Könyvnélkül felmondás	(Math.)
Kedd	Sophocles Philoctetes és jambusok	Görög gyakorlat és latin próza	Philologia		
Szerda	Latin próza		Philologia	Könyvnélkül felmondás	(Math.)
Csütörtök	Tacitus	Angol irodalom	Tacitus vagy anthologia		
Péntek	Tacitus		(Math.)	Könyvnélkül felmondás	Tacitus
Szombat	Latin nyelvtan	Angol irodalom	Tacitus vagy anthologia		

V-ik osztály XVIII. csapat.

A hét napjai	7·30	9·45	11·15	3	5·15
Hétfő	Görög újszövetség. Bibliai (vasárnap irott) kérdések bemutatása. (Versirás)	-	Mathes.	Bacchae	Földrajz
Kedd	Francia nyelvtan és olvasmány	Bacchae	Cicero (grammatikai kérdések készitese)	–	-
Szerda	Mathes.	—	Cicero	Ismétlés *térkép bemut.*	Görög gyakorlat
Csütörtök	*Latin próza. grammatikai kérdések bemutatása*	Természettudomány	Ovid (Geogr. kérdések készítése)	—	– –
Péntek	Francia (olv.) Francia gyak. bemutatása		Herodot *Versek bemutatása*	Math.	Prózai dolg. javítása
Szombat	Ovid *Geogr. kérdések bemutatása*	Herodot	Természettudomány	—	—

[1]) A Latin Primer-hez alkalmazott gyakorlókönyv angolból latinra fordítandó gyakorlatokkal.

Remove, XX-ik csapat.

A hét napjai	7·30	9·45	11·15	3	5
Hétfő	Görög új szövetség	—	Természet-tudomány	Görög lecke-construálás	Francia
Kedd	Görög gyakorlat és nyelvtan	Latin lecke-construálás	Mathesis	—	—
Szerda	Történelem	—	Görög lecke-construálás	Virgil-felmondás	Természet-tudomány
Csütörtök	Latin próza	Mathesis	Latin lecke-construálás	—	—
Péntek	Francia	—	Görög lecke-construálás	Történelem	Latin próza
Szombat	Görög gyakorlatok és nyelvtan	Latin lecke-construálás	Mathesis	—	—

V-ik osztály. Közepe. (XII-ik csapat.)

A hét napjai	7·30	9·45	11·15	3	5·15
Hétfő	Görög új-szövetség	—	Francia	Természet-tudomány	Prometheus-construálás
Kedd	Mathesis	Görög gyakorlat	Prometheus-construálás	—	—
Szerda	Mathesis és latin próza	—	Virgil-felmondás	Fordításjavítás Livius	Livius
Csütörtök	Mathesis	Természet-tudomány	Virgil-construálás	—	—
Péntek	Francia versbemutatás	—	Virgil-construálás	Herodotus	Herodotus
Szombat	Próza-javítás Virgil felmondás		Költemény-construálás	—	—

Mathematikai és természettudományi szak.

A hét napjai	7·30	9·45	11·15	3	5
Hétfő	—	A.	D.	B. F. 1.	C. (természetud.)
Kedd	C. T 2.	Hadászati osztály E. 2.	B. (termtud.) E. 1. F. 3.	—	—
Szerda	D.	—	B. F. 1.	—	A. C. (termtud.)
Csütörtök	C. F 2.	D. (termtud.) E. 1. F. 3.	Hadászati osztály E. 2.	—	—
Péntek	D.	—	A.	F. 2.	B. F. 1.
Szombat	B. (termtud.) E 1. F 3.	C.	D. (természettudom.) E. 2.	—	—

A=I—IV. csapat. B=V—IX. csapat. C=X—XII. csapat. D=XIII—XVIII. csapat. E. 1=XIX—XX. csapat. E. 2=XXI—XXV. csapat. F. 1=XXVI. csapat. F. 2=XXVII—XXVIII. csapat. F. 3=XXIX. csapat.

A nyári (juliusi) vizsgálatok legnehezebbek. Minden osztály vizsgálatot tesz a rendes tantárgyakból. A görög nyelvből az V-ik osztályosok felső csoportjától megkövetelik, hogy ne csak angol prózát, hanem 8—10 sornyi kötött beszédet is görög jambusokban tudjanak lefordítni. Ugyanez osztály közép csoportjától angol költemény latinra való fordítását kivánják meg.

Az V-ik osztály alsóbb csoportjának görögből angolra nemcsak prózát, hanem 45—50 sornyi költeményt is le kell fordítni. A removeban az angolból latinra fordítandó darab szövege közé azokat a latin szókat is kinyomatják, melyeket mint legalkalmasabbakat a növendéknek használni kell. E mellett adnak 10—12 nyelvtani kérdést is, melyekből egy bizonyos számúra meg kell felelni; továbbá külön kérdéseket kapnak a római és görög történelemből.

A számtanból a kamatszámítást és az egyszerű egyenleteket; az algebrából az első fokú egyenleteket, a geometriából Euclid néhány könyvét kell tudniok. Az élettant csak az első négy csapatnak tanítják. Ugyanaz a tanár az alsóbb osztályosoknak (IV-ik és V-ik osztály közt eső

csapatoknak) a következő tantárgyakat is tanítja: növénytan, phys. geographia és anatomia.

A szünidőkre, karácsonkor és húsvétkor rövid feladatokat hagynak, pl. a történelemből egy szakaszt, vagy Shakespeare egy-egy szinművét.

A tanulók iskolai életét sokszor megnehezíti az u. n. büntetési feladat (poena), mely a régi idő maradványa. A latin versírás a fiúk 75 századánál az iskolai kötelezettség technikai megoldásában áll. Alig van valaki, ki e gyakorlatot helyeselné, melynek hatása a szellemre inkább káros, mint hasznos. Porson Richárd, a hírneves emlékező tehetségü író, Eton egykori növendéke a latin és görög versírást azért találta hasznos gyakorlatnak, mert az a classikai idézetek gyüjteménye, s mint olyan az emlékezetet javítja; de ugyanő mondá a Musae Etonenses című gyüjteményről, melyben a legjelesebb e nemű dolgozatokat adták ki, hogy nem érdemli meg a papirost, melyre nyomtatták.

Szellemileg kétségkivül legtöbbet produkálnak az alapítványdíjasok, a hagyományos nyilatkozatok szerint értelem dolgában a tanuló ifjúság szine, java. Nekik kétségkívül kemény munkát kell vegezniök, melylyel nemcsak magoknak tartják meg az ösztöndíjt, hanem az iskola becsületét is fentartják. Tagadhatatlanúl vannak jelenleg is kitünő növendékek a városiak közt is, mint a milyenek voltak a a múltban Coleridge, Fox, Gladstone és sok mások; de munka dolgában a collegerek és oppidánok ép úgy különböznek, mint ruházatban. [1])

A fiúk 6 órakor kelnek, reggeli előtt (7 óra 30 perckor) az első (classikai) leckére mennek, azután reggeliznek. Reggelizés után templomba; 9. 45-kor (after ten) a második leckeórára mennek. 11.15 p. van a harmadik d. u. 3-kor a negyedik és némely csapatnak 5-kor az ötödik lecke. [2]) Egy héten három nap van 4—4 óra és a fél szabad napokon három mindig $^3/_4$ órás lecke, kivéve a mathesist, melynek mindig teljes egy órát szentelnek. A IV-edik osztályon felül körülbelől 2 évig mindenkinek tanulni kell hetenként 2 órán természettudományt. Hogy e studium meglehetősen új, eléggé látszik az iskola természetrajzi gyüjteményén. A vegytani intézet jól berendezett tanterme mellett a legszükségesebbekkel ellátott kis természettani muzeum is van.

---

[1]) A collegerek a leckékre ma is togaszerű fekete ruhában járnak.

[2]) Érdekes leírását adja a mai isk. életnek Etonban az intézet egyik volt — növendékének ily című két müve: *A day of my life* (két kiadást ért) és *About some fellows, by an Eton boy.* London, 1879.

A fentebbiekből önként érthető, hogy Etonban a tanulók mindenik osztályának nem egy időre esik minden órája, hanem különböző helyen és időben. Leginkább a nevelők foglalkoznak a fiúkkal, kik jobbára a kikérdezésre mennek el a masterekhez, egy-egy fél vagy három negyed órai időre.

Minden tanárnak s így az igazgatónak is megvan a maga csoportja (az első 32 fiú), melynek főtantárgyait (classikai nyelveket, történelmet és geographiát) tanítja, de már a mathematikai és természettudományi leckékre más u. n. szaktanárokhoz járnak.

A vizsgálalokat rendszerint az egyetemeknek az igazgató-tanács kérésére kiküldött delegatusai végzik. Oxford és Cambridge évenként néhány classikai és mathematikai biztost küld ki, kik az évfolyamán tartott minden vizsgálatban résztvesznek. Mindenik biztos a vizsgálatnak azt a részét választja, a mely saját szakmájának megfelel, és a tapasztalatairól készített jelentést az igazgató-tanácsnak küldi fel, mely azt kinyomatja.

A tanulók első százát (first hundred) szintén egyetemi kiküldöttek vizsgálják, mely vizsgálatok különösen a King's Collegei alapítványokra való felvétel szempontjából tartatnak.

Ezenkivül időnként specialis biztosokat is kér az iskola az egyetemektől, bizonyos ösztöndíjak odaitélése végett. Általában 16 idegen biztos vizsgálja meg évenként az iskolai munkát.

A vizsgálatok szóbeli része kevésre megy; legnagyobb részök írásban történik. A vizsgálatok teljességgel nem nyilvánosak, s azokon az igazgató-tanács egyik tagja sem szokott megjelenni. Az igazgató-tanács évenként legalább három ülést tart, melyeken rendesen az iskola vagyoni állását veszi számba; azonban az iskola kormányzására és jóllétére vonatkozó nevezetesebb kérdéseket is megvitathatja. Ülésein az igazgató is megjelen, de szavazata nincs. — Az igazgató az assistant masterekkel szorgalomszakonként rendesen három értekezletet tart, melynek tárgyait mindig maga szokta kitűzni. Mint nekem mondá, ez értekezletek azért is hasznosak, mert a kezdő tanárok reform- tervezeteit kellő mértékekre szállítják, vagy a mint igen jellemzően kifejezé: „Let us off the steam."

A tanárok a hanyag vagy engedetlen növendékeket belátásuk szerint büntetik, de a nehezebb eseteket mindig az igazgatónak jelentik be. Csak az igazgató hajthat végre testi büntetést, melyet az osztályfőnök és tutor egyértelmű följelentésének kell megelőzni. Az első hibáért, hacsak nem nehezebb természetű, minden fiú kaphat

fölmentést a vesszőzés alól. A káromkodás, részegség, hazugság stb. legközönségesebb okai a testi büntetésnek. Volt idő, mikor a vesszőzés nyilvános volt, ma mindig magánosan történik. Mint az igazgató írja, ma is számos eset fordul elő a testi büntetésre, de azért csak a 70-es évek első feléhez képest is e szám jóformán megapadt (hetenként 7—8 ily eset fordul elő) s mindenikről jegyzőkönyvet visz.

A fiúk közül a kisebbek a felső osztályosoknak felszolgálnak. Az ősi alapítvány értelmében a VI-ik osztálybeli fiúk a többieknek parancsolói vagy masterei, kiket a kisebbek tartoznak kiszolgálni. A mai fagging egyáltalán szelídített kiadása a réginek, azonban az alapítványdíjas kisebb fiúkra ma sem igen járnak aranyidők, minthogy számuk az idősebb tanulókéhoz képest igen csekély. Van eset rá, hogy egy fag-nak három mastere van, s a felszolgálás miatt nehezen és későre jut reggelihez, s egyáltalán megköszönheti, ha nagykésőn egy kis theát kaphat. [1])

A tanulók társaságai közül meg kell említenem: a) a debating society-t; b) az irodalmi és természettudományi társaságot (literary and scientific society), melyeken értekezéseket olvasnak fel és vitatkozásokat tartanak. Az előbbi hetenként egyszer, az utóbbi két hétben tart egy ülést. Az ülések rendesen egy óráig tartanak, s a társaságok ügyeit a fiúk magok vezetik, de csak a legidősebb osztályosok lehetnek tagok. E mellett van több háznál u. n. home debating society, hol a fiúk egészen családiasan vitatkoznak egyről-másról. Az iskolának van zeneegylete is (musical society), mely hetenként egyszer szokott összes gyakorlatot tartani.

Legnevezetesebb önmívelő gyakorlatok azok, melyeket a fiúk az athletikából tartanak. E tekintetben Eton az athletikai fetishismus hazája, mert ott a játékokat és és időtöltéseket nem testgyakorló és szórakoztató eszközöknek, hanem az élet komoly feladatának tartják. A csolnakázók kapitányának vagy a cricket-játszók tizenegye fejének (captain of the eleven) lenni a legnagyobb dicsőség, még pedig azért, mert rá latin hexameter, görög jambus írás, szóval könyvmolykodás nélkül (without sapping) lehet szerttenni. A hatvanas években kiküldött parliamenti nyomozó-bizottság előtt egy tanú bevallotta, hogy a debating societybe gyakran választottak be új tagnak valakit, csak azért, mert a labdázásban kitünő volt. Ebből is kitetszik, hogy a játékbeli kitünést a tudománybelinél sokkal többre tartják. Egy-egy fiú

[1]) *New Quarterly Magazine. 1879 jan.* 32. l.

— írja egyik levelében dr. Hornby — télen 21 s nyáron 33 órát tölthet hetenként a játéktéren. Azonban, a mely fiú minden idejét játékkal tölti, az még Etonban is a hanyag tanulók számába esik.

1868 óta az igazgató fizetése rendszeresítve van. Évenként 6,000 font (60 ezer arany frt). [1]) Azelőtt az ősidőktől fogva szokásos s a tanulók által fizetett búcsúpénzből (leaving money) néha kétszer annyit is kapott. A tanító fizetése különböző. A classikai tanárok boarding house nélkül évenként 300, azzal együtt csak 150 fontot kapnak, minthogy házokban magántanítói tisztet is végezvén, kettős a nyereségök. Minden növendék ellátásából van k. b. 20—25 font hasznuk, s egy sikeres tutornak évi jövedelme 1500—2000 fontra is fölmegy. A mathesis tanárainak 450 fontjok van egy évre, de boarding house-jok és magántanítványaik nincsenek. 1879-ben az igazgatón kivül 41 rendes tanára volt az intézetnek, kik mindannyian egyetemi, rendszerint M(agister) A(rtium) rangot nyert egyének; köztök az igazgatóval együtt 14-en papi egyének és 28-an világiak. Ezenkivül volt 3 nyelvtanító a franciára, egy az olaszra, egy a német és héber nyelvre, egy a gyakorlati mechanikára, végül volt egy rajzmester, egy zenemester, — összesen 50.

A tanároknak hosszas szolgálatuk fejében sem jár semmi díjpótlék. Ez intézettel egyidejűleg alapította VI. Henrik Cambridgeben a King's College-t. Századokon keresztül e collegiummal volt Eton a legbensőbb kapcsolatban: alapítványait az etoni fiúk vették igénybe s viszont neki az igazgatókat King's College szolgáltatta egész 1868-ig. Ez a megcsontosodott szokás nem igen vált az intézetnek hasznára, mert a csekély választék miatt történt, hogy Eton igazgatói közül az 1688-iki forradalom óta csak 3 tűnik ki: Goodall, Keate (1818—1834) ki szemöldökét kar és kéz helyett birta használni, s kinek annyi erélye volt, akár egy csapat katonának, [2]) és Hawtrey (1834—1852) az ifjúság meleg keblű barátja, humanitas dolgában Keate ellenlábasa. A növendékek által szerkesztett és kiadott hirlap, melynek címe „The Etonian“ a növendékek játékairól és athletikai gyakorlatairól rendes értesítést szokott adni. Az iskolai szünidő karácsonkor, húsvétkor és nyáron k. b. 4 hónapra rug. A szabad napok számát nagyon szeretik a tanulók szaporítni, e tekintetben a jó tanulóknak kiváltságaik vannak.

[1]) Torkomon akadt a szó, mint Macbethnek az ámen, midőn dr. Hornbytól ezt hallám. „Ámde nyugdíjam nincs“, tevé utána, „s aztán a régi búcsúpénztől (leaving money) is örökre elbúcsúztam.“

[2]) M. Lyte, *History of Eton college.* 362. l.

Jól végzett dolgozataikért egy-egy félnapi, sőt néha egy napi szünidőt is nyernek. E mellett, ha valamely régi etoni tanulót püspöki vagy magasabb birói rangra emelnek, ha az intézetet nevezetes emberek látogatják meg, vagy ha a tanár családjába egy, néha rendkivül várt vendég (újszülött) érkezik, szintén egy-egy szabadnapot kapnak. Az Eton-boy boldog, ha a napot versírás nélkül kihúzhatja; de ez mondhatni negativ, tehát hiányos boldogság, mely kétszerte nagyobb, ha valamely váratlan alkalom fordul elé, vagy ha egy-egy királyi patronus is akad, minő III. György volt, ki Windsorból ide-ide látogatván, a fiúknak mindannyiszor egy-egy kellemes játéknapot szerzett.

Eton több rendbeli ösztöndíjai és iskolai jutalmai közül meg kell említenem a következőket: Prince Consort modern nyelvekre (francia, német, olasz) tett több rendbeli alapítványa; az angol és latin legjobb értekezésért, a szünidői munkákért; a történelemben és a természettudományokban tett legnagyobb előhaladásért; latin versért, latin prózáért, görög jambusokért, vallástanért, mathesisért, rajzért, szónoklatért járó jutalmak.

Hornby, a jelenlegi igazgató, Oxfordman, s ide mint durhami egyetemi theologiai tanárt hívta volt meg az igazgató-tanács. Jóllehet a tanárok legnagyobb része az angol egyház tagja, ő is igen jól tudja, hogy Eton nem felekezeti, hanem nemzeti intézet. Az új alapszabályzat teljességgel nemzeti intézetnek tekinti, s nem akarja, hogy felekezet mondja magáénak, még ha angol egyháznak hívják is azt. „Csak a zsidókkal lenne baj, ha hozzánk jőnének,“ mondá nekem Hornby. A nemzeti intézet címére joggal tart igényt ez iskola, melynek falai között whigek és toryk, liberalisok és conservativek, protestansok és katholikusok, hivők és sceptikusok növekedtek. Csak szélylyel kell nézni az iskolatermek fal-burkolatára vésett nevek között, hol Gladstone, Shelley, Coleridge és Fox stb. jelesek nevei díszlenek, s azonnal meggyőződünk, hogy miért oly büszke az egész nemzet ez intézetre, melyhez majdnem ötödfél száz esztendő hagyománya és tapasztalata fűződik. Eton college a világ legnagyobb középiskolája, nem azért, mintha ennél népesebb egy sem volna, hiszen pl. Párisban a Lycée Louis le Grand-nak 1000-nél jóval többre megy tanulói száma, ámde köztök csak 5—600 a benlakó és e nagy tömegnek csak 25 tanára van. [1]) Etonnal szemben ez iskola csak terjedelmes kaszárnya; ellenben Eton a maga 45—50-re menő termetes közép- és újkori épületeivel, 40—45 ta-

---

[1]) Du Camp *(M) Paris, ses Organes etc.* Paris, 1875. 3. kiadás V. k. 101. l.

got számláló tanári karával, a tanulók külön lakóhelyeivel, s bennök külön hálószobáival, nagy kiterjedésű kertjeivel, a különböző osztályok gondosan mívelt játszótereivel, tavaival stb. egy egész iskolavárossá nőtt, melynek népét a szokás szentesítette egyenlő ruha (rövid fekete ujjas és kis sapka) jellemzi.

Mindent összevéve, Eton, mint egy angol szemle-iró mondja „kitünő hely az erős kötésű fiúnak" (big boy), mert itt elég alkalmat talál athletikai és értelmi gyakorlatokra, melyeket teste vagy szíve szeret és erszénye megbir. Szép helyen él, jól táplálkozik, s dolgozik, a mikor és a meddig neki tetszik. Élete valójában inkább az atheni polgárok σχολή-ja, mint az életpályák embereinek izzadságos hercehurcája. Ha nincs más mivel foglalkozni, ott vannak a kisebb fiúk, kiket mindig meg lehet vexálni. Aztán Athenben is nem voltak-e rabszolgák, s nincsen-e a kisebbeknek az a kilátásuk, hogy ők is a jövőben oly mértékkel mérnek majd ifjabb társaiknak, mint a milyennel nekik mértek. [1]

II. Charterhouse. [2]

E középiskolát Sutton Tamás alapította 1617-ben. Bizonyos számú tanulók és szegény sorsú, de tisztességes rokkantak (brethren) számára. Iskola és aggház (hospital) volt. Egyszersmind a 17-ik száz forradalmas és mozgalmas változásai lezajlása után az ország egyik nagy és állandó alapítványává vált. [3]) Eredetileg iskolai alapítványdíjasok csak szegény szülék gyermekei lehettek; azonban lassanként megváltozott e szokás, és az ösztöndíjasok (gown boys) inkább társadalmilag, mint értelmileg váltak az iskola *élite*-jévé. A 60 gown boys közül csak kettőt vettek fel versenyvizsgálat útján, a többit egész 1868-ig az igazgató-tanácsosok tetszés szerint vették fel. Ez iztézet több, mint harmadfélszáz (258) esztendeig volt Londonban a Suffolk Lane-n, azonban Londonnak e jelen százban történt nagy mérvű építkezése mind szükebb térre szorította a tanulók játéktereit, s nem volt többé ez iskolának az a szabad és nyílt környezete, melyet

[1]) *New Quarterly Magazine. 1879. jan.* 44. l.

[2]) Londonban 1371-ben alapíttatott a karthauziak háza. VIII. Henrik uralkodása minden szerzetes alapítványt eltörölt. Londoni birtokukat a 16-ik száz végén Sutton Tamás vette meg tekintélyes összeggel, s bár egészen más célra fordíták, a *Charterhouse* nevet továbbra is megtartották. (Brown H. W. *Charterhouse, Past and Present, Godalming.* 1879. 12—14. l.)

[3]) Ugyanott 114. l.

200 esztendőn keresztül élvezett. 1825-ben pendült meg az iskola máshová költöztetésének eszméje, mely csak 1864-ben vált egészen komolylyá, midőn a parliamenti nyomozó-bizottság ez intézet épületeinek behatóbb megvizsgálása után hathatósan ajánlotta az igazgató-tanácsnak, hogy az iskola érdekében igen bölcsen teszi, ha azt valamely kedvező fekvésű vidékre szállítja. [1]) A parliament az elöljáróság javaslatára felhatalmazta az igazgató-tanácsot, hogy mind az aggházat, mind az iskolát és öt holdnyi területét eladhassa. A „Merchant Taylors“ társaság 90 ezer fontért vette meg az említett területet, s ráépíttette nagy iskoláját: Charterhouset pedig az igazgató-tanács a fővárostól 34 mérföldnyire (vasúton 1 órajárásnyira) eső Godalming városka szomszédságában megvett 70 holdnyi területű kies vidékre költöztette. A változtatás nagy előnyére vált ez intézetnek: az új helyen nemcsak friss és jó levegőt, hanem nagyszámú új tanulót is kapott. Londonból kiköltözése előtt volt 150 növendéke a helyváltoztatás után 500-ra szaporodott, sőt Merchant Taylors' schoolnak is használt a csere, mert tanulói száma (250) azóta megkétszereződött. 1872 junius közepén foglalták el a növendékek az új iskolaépületet, mely 6 tágas tanteremmel, 2 gyülésteremmel, 1 könyvtárral és egy díszes templommal együtt csak központját alkotja annak a 11 két-két emeletes boarding house-nak, melyekben a tutorok felügyelete alatt olyformán laknak a növendékek, mint Etonban. Az összes épületek az említett nagy terjedelmű telkekkel együtt, mint az igazgató mondá, 200 ezer fontba kerültek.

Az alapítványdíjas növendékek itt nem egyhelytt laknak, mint Etonban, hanem a házakban a többi benlakosok közé vannak beosztva. Az 1868-iki középiskolai törvény az iskolát az aggháztól külön választotta, az iskolának új igazgató-tanácsot rendelt; az alapítványdíjasok felvételére nézve a patronatust eltörölte; az ösztöndíjakra és alapítványokra való felvételt versenyvizsgálatokhoz kötötte, az alapítványdíjas növendékeket, kiknek nem kell egyenruhát viselniök, különböző házakba rendelte, s végül a nem-alapítványdíjas növendékeket is a többiekkel egyforma törvény alá vetette. [2])

Az új szabályzat 1874-ben lépett életbe, s az igazgató (1863 óta) dr. Brown (Haig) tapasztalata szerint a régi alapítványt áldásosabbá, s a tanulást eredménye dolgában, gyümölcsözőbbé tette.

---

[1]) Ugyanott 171. l.

[2]) Ugyanott 180—1. l.

Az intézetbe csak 11—14 éves fiúkat vesznek fel. A 12 évesnél idősebb fiúknak a fölvételkor előmenetelt kell tanusítni a phys. földrajzból, növenytanból vagy a természettudományok valamely más ágából, úgyszintén a számtanból, vagy a mathesisből. A 13—14 éves fiúknak annyit kell tudni, hogy a második vagy harmadik osztályba (middle vagy upper shell), a 14—15 éveseknek pedig, hogy a negyedik osztályba föl lehessen venni. Ha az illető a felvételi vizsgálatot jó sikerrel letette, az igazgató határozza meg, hogy mely osztályban folytatja tanulását. Egy 16 évet betöltött fiú sem maradhat az intézetben, ha a negyedik vagy alsóbb osztályokat még nem végezte, s 19 évesnél idősebb tanulónak itt egyáltalában nincs helye, hacsak az igazgató rá különös engedélyt nem ad.

Az igazgatónak hatalmában áll bármely tanulótól megtagadni a fölvételt s bármely nem-alapítványdíjas tanulót azonnal elbocsátni, azonban minden ily esetről az igazgató-tanácsnak tesz jelentést.

A tandíj évenként 30 font, ellátás-díj 70—80 font és az iskolai épületek fentartására minden tanulótól 5 font.

Tantárgyak : vallástan, görög, latin nyelv és irodalom, számtan, mathesis, természettan, történelem, földrajz, angol és francia vagy német nyelv.

Minden fiú tartozik természettudományokat tanulni a shell osztályba jutásától egész az V-ik osztályig, s csak szülői kivánságára menthető fel. Az igazgató szintén a szülők kivánságára felmentheti a növendéket egy vagy több studium tanulása alól, úgy azonban, hogy helyettök másokat, talán jövő (katonai, tengerészeti stb.) pályájára szükségeseket tanuljon.

A tanárokat itt is az igazgató nevezi ki, úgy azonban, hogy minden 40 fiúra jusson egy ó classikai nyelvek tanára, minden 100-ra egy mathematikai, s szintén 80-ra egy modern nyelvtanár. E mellett a természettudományok tanítására legalább is minden 100 fiú számára egy tanárnak kell jutni.

1879-ben az igazgatóval együtt 29 tanára, 1 rajz- és 3 zenemestere volt az intézetnek. A növendékek következő osztályokba vannak osztva : alsó- (under) shell (a legalsó osztály), azután jő a közép- (middle és felső- (upper) shell, alsó- (under) (A és B) III. osztály felső- (upper) IV-ik osztály (A és B); remove (A és B); alsó- (under) V-ik osztály (A és B); V-ik osztály (A. B, C,), alsó- (under) VI-ik osztály (A, B, C,) és VI-ik osztály.

Mellékelve közlöm az iskola órarendjét:

Charterhouse.

Osztály	Hétfő						Kedd						Szerda			
	Reggeli lecke	9·30–10·30	10·45–11·45	11·45–12·30	4–5	5–6	Reggeli lecke	9·30–10·30	10·45–11·45	11·45–12·30	4–5	5–6	Reggeli lecke	9·30–10·30	10·45–11·45	11·45–12·30
Alsó Form.	Vallás	Classikusok	Cl.	Cl.	Cl.	Ének és facultativ tantárgy	Cl.	Math.	Cl.	Cl.	Francia	Cl.	Cl.	Term. tud.	Cl.	Cl.
C. osztály (A VI. V. és alsó V. egyrésze)	Vallás	—	—	—	—	Latin	—	Latin	Francia	Francia	—	—	—	—	—	—
Remove	Vallás	Math.	Cl.	Cl.	Francia	Ének és facultativ tantárgy	Math.	Term. tud.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.
Felső IV.	Vallás	Math.	Természettan A. Cl. B.	Cl.	Cl.	do	Math.	Cl.	Természettan A. Cl. B.	Cl.	Cl.	Francia	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.
Alsó IV.	Vallás	Cl.	Francia	Cl.	Természettan	do	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Math.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.
Felső shell	Vallás	Francia	Cl.	Természettan A. Cl. B.	Math.	do	Cl.	Cl.	Math.	Math.	Cl.	Cl.	Math.	Cl.	Cl. A. Természettan B.	Cl.
Közép shell . . .	Vallás	Cl.	Math.	Math.	Cl.	do	Cl.	Irás	Cl.	Cl.	Cl.	Math.	Cl.	Francia	Cl.	Cl.
Alsó shell	Vallás	Cl.	Math.	Math.	Cl.	do	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Math.	Cl.	Irás	Cl.	Cl.
Magánórák 6·30—8-ig 7·30—9-ig	Felső shell. — Math. C. osztály. Francia												Alsó V., alsó IV., közép és alsó-shell: Math.			

Osztály	Csütörtök						Péntek						Szombat			
	Reggeli lecke	9.30 10·30	10·45 11·45	11·45 12·30	4—5	5—6	Reggeli lecke	9·30 10·30	10·55 11·45	11·45 12·30	4—5	5—6	Reggeli lecke	9·30 10·30	10·45 11·45	11·45 12·30
Alsó V.	Cl.	Cl.	Math.	Math.	Francia	Ének és facultativ tantárgy	Cl.	Math.	Cl.	Cl.	Term. tud.	Cl.	Math.	Cl.	Cl.	Cl.
C. osztály	—	—	—	—	—	Latin	—	Latin	Francia	Francia	—	—	—	—	—	—
Remove	Cl.	Math.	Cl.	Cl.	Cl.	Ének és facultativ tantárgy	Cl.	Cl.	Math.	Math.	Francia	Cl.	Cl.	Természettan	Cl.	Cl.
Felső IV.	Cl.	Math.	Természettan B. Cl. A.	Természettan A. Cl. B.	Cl.	do	Cl.	Cl.	Math.	Math.	Cl.	Francia	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.
Alsó IV.	Francia	Cl.	Math.	Math.	Cl.	do	Cl.	Math.	Természettan	Cl.	Cl.	Cl.	Math.	Cl.	Cl.	Cl.
Felső shell	Cl.	Cl.	Francia	Cl.	Math.	do	Cl.	Cl.	Cl.	Cl. B. Természettan A.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl. A. Természettan B.	Cl.
Közép shell . . .	Math.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	do	Természettan	Irás	Cl.	Cl.	Cl.	Math.	Cl.	Francia	Cl.	Cl.
Alsó Schell	Math.	Francia	Cl.	Cl.	Cl.	do	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Math.	Cl.	Irás	Cl.	Francia
Magánórák 6·30—8-ig 7·30—9-ig	Remove és felső IV. Math. C. osztály. Francia															

	Görög	Latin	Mathesis	Egyéb tantárgyak
Remove	Görög új szövetség Euripides	Cicero (levelek) Livius Virgil	Számtan Euclid, I., II., III. Algebra a progressiókig	
IV. oszt. α és β	Görög újszövetség Homer Xenophon	Cicero (besz.) Virgil Horác (ódák)	Számtan Euclid, I., II. Algebra a másodfokú egyenletekig	Vallás Angol Francia Német Természett. Történelem Földrajz Ének.
Shell α és β	Görög újszövetség Homer Xenophon Lucian	Livius Cicero Horác (ódák) Virgil	Számtan a kamatlerovásig (discount) Euclid, I., 1—32 Algebra az egyszerű egyenletekig	
Alsó shell	Görög újszövetség Xenophon	Caesar Ovid	Számtan a kamatszámításig Euclid, I., 1—20 Algebra, az első négy szabály.	

Főtantárgy: a classikai studiumok. Latin verset a felső osztályokban nem ír az a fiú, kinek nincs rá tehetsége. Mathesisben is elnézők s engedékenyek a felső osztályokban, de az engedményben részesülő tanuló több gondot kell, hogy fordítson a classikusokra.

Az osztályokban megvan a helycsere és a hét végén a headmaster szokta megmondani a fiúknak az iskolai munka eredményét. Ez alkalommal a masterek is jelen szoktak lenni, és ha kell, indokolják, hogy miért hanyatlott ez vagy amaz fiú egyik vagy másik tantárgyból.

Az angol irodalomból és történelemből a heti órák száma különböző, a szerint, a mint azt a tanár kedveli vagy nem kedveli; de pl. a VII-ik osztálynak hetenként 4 órája van az angol történelemre és irodalomra. A francia nyelv kötelező, s Buisson B.-nek, a francia nyelv derék tanárának, nem kis érdeme van abban, hogy a fiúk e nyelvben meglehetősen sokra mennek.

A német nyelvet csak önkényes vállalkozók tanulják, de azért őket a francia nyelv tanulásától föl nem mentik. A woolwichi akadémiára készülő fiúk egy része a classikai nyelveket tanulja, más része a modern nyelvekhez szabja magát.

A természettudományokra (természettan egyes fejezetei, pl. villamosság, delejesség, élettan, geologia) hetenként körülbelől 2 óra jut és egy órai előkészület. A tanulóknak természettudományi és művészeti társaságuk van (science and art society) 120 önkényes taggal.

Az iskolai érdemsorozat itt már nemcsak a classikai és mathe-

matikai studiumok szerint történik, mint Etonban, hanem a francia nyelvben és a természettudományokban tett előhaladás szerint is. Tehát az osztályozás párhuzamosan négy tantárgyból történik, s így nem csoda, ha valamely osztályban egy, a franciában első növendék a természettudományokban 32-ik és a classikus nyelvekben 28-ik vagy megfordítva. A vallás tantárgya főként bibliai történetekből és új szövetségből áll. A VI-ik osztályban tanulnak héber nyelvet is, s ha nehány zsoltárversre, vagy a Genesis némely fejezetéből kapott leckékre kellően előkészültek, vasárnap felmondják.

A Woolwichba készülők külön osztályt alkotnak. Az egyes tudományokban való előmenetel fokát tanusítják a tanítás eredményéről szóló fejezetben közölt vizsgálati kérdések.

A szolgáskodás rendszere ez intézetben is életben van. A shell és IV-ik osztály minden tagja *fag*. A VI-ik osztály és az V-ikből azok, kiknek megvan a szolgáskodásra kényszerítő joguk (power of fagging) együtt az u. n. tekintélyesek (uppers). Az igazgató közülők nevez ki minden ház számára 1—3—6 monitort, kik kapuzárás után felvigyáznak a rendre és csendre, névsort olvasnak, a szabadnapokon elnökölnek az esteli másfél órai előkészületen, melynek régi neve „banco.“ A házi tanár (house master) esti 9-kor könyörgést mond, melyet megelőzően a monitorok ismét névsort olvasnak, ima után a kisebb tanulók lefeküsznek s a nagyobbak 11½-ig fennmaradhatnak. Lefekvés előtt a monitorok a tanárral együtt a gázcsapokat körüljárják, s megvizsgálják, hogy jól be vannak-e zárva? Az egyes házakban csak a főmonitor szabhat testi büntetést az engedetlenségért, de rendesen a house master jóváhagyásával.

A házi szolgáskodás abban áll, hogy a fag üzeneteket visz és hoz, az upperboy theájához kenyeret pirít; a mezei szolgálat alkalmával pedig hetenként párszor ½ — 1-óráig kisérgeti s hordozza főnöke játékszerét (labda, cricket, játékhoz való ruha stb.), könyvét vagy egyéb szükséges eszközeit.

A vesszőzés szintén szokásban van. A flogging-hoz ez iskolának traditiószerű joga van. 1818-ban történt, hogy az intézet igazgatója — dr. Russell — újítási hevében, eltörölte a szolgáskodást s vele együtt a testi büntetést is, s helyette pénzbirságokat szabott. A fiúk mindnyájan zokon vették a hagyományos ösztönző eszköz (stimulus) számüzését, de jobban el voltak keseredve azért, hogy az új rendszer zsebüket támadta meg; „úgy tartjuk — mondák, — hogy a vesszőzés nagyon is illik gentlemanhoz, de a pénzbirság egyátalán nem tisztes-

séges embernek való (most ungentlemanly).“ A fiúk csöndes elkeseredése egy nemsokára bekövetkezett „*sommás* eljárás“ alkalmával lázadássá fokozódott, s nangosan kezdték kiabálni : „le a pénzbirsággal.“ Az igazgató jónak látta az új rendszerrel felhagyni, s a büntetés régi methodusát megújítni. E lázadás elbeszélője — dr. Saunders, [1]) ki mint az iskola akkori növendéke, szintén a lázadók közt volt, — mondja hogy „szívünk megkönnyebbült, a mely napon a pénzbirságot eltörölték s midőn az iskolába bementünkkor ott egy egész erdőre való nyirfavesszőt találtunk. Örömünket az sem zavarta meg, hogy — ha jól emlékszem — a vesszőtömeg két egész órán át folytonos mozgosított állapotban volt.“ [2]) Azóta mind a head-mesterek, mind a tanulók a régi szokáshoz ragaszkodva, tiszteletben tartották a vesszőzést, s káromkodás, hazugság, a tanító rászedése esetei alkalmával használják. Egy 3 hónapos szorgalomszakban, — mondá az igazgató — 3—4 ily esetnél több nem fordúl elő.

Nemcsak ebben, hanem egyebekben is ragaszkodik ez iskola a mult időkhöz. Hiszen Londonból kiköltözésök alkalmával engedélyt kértek rá, a Merchant Taylors társaságtól, hogy a régi iskolaépületből magokkal vihessék azokat a köveket, melyekre a régi tanulók nevei voltak bevésve 1778—1868-ig, ezeket aztán beépítették az iskolai templomba vezető csarnok falába, emlékezésül a multra s lelkesítésül a jövőre.

A díszes és góth stilban épült isk. templom keleti részén látható Salviati szép mozaik műve; festett ablakai közül a legnagyobbat a királyné készíttette ez intézetnek. A többi ablakok is mind ajándékművek. Minden tanuló köteles vasárnap kétszer menni isteni tiszteletre, hol a papi jellemű tanárok rendre papolnak.

A fiúk könyvtára nagy téglányalaku épület; közepében könnyen hozzáférhető könyvállványokkal, egy nagy kandallóval, melyet a fiúk szabad órájokban tanulva vagy olvasva ülnek körül és a könyveket tetszés szerint használhatják. E könyvtár különösen élet- és jellemrajzokban, meg történelmi művekben gazdag.

A természetrajzi tanteremben csinos archaeologiai darabok is vannak; e mellett az iskola egy régi növendéke — Mr. Allen, az elyi püspök fia, 90—100 darabból álló érdekes aesthetikai gyüjteményt küldött,

---

[1]) Ez esetet a 60-as években a parliamenti nyomozó bizottságnak adta elő.

[2]) H. Brown, *Charterhouse, Past and Present*, 154 *l.*

a reliefek közt Donatello, Luca Della Robbia műveit láttam; a festmények nagyrészt olasz, spanyol, francia, hollandi és angol nagy mesterektől valók. E nagy értékű ajándékot néhai atyja könyvtárának 1000 kötetből álló legbecsesebb részével toldotta meg.

A fiúknak van virágzó zenekaruk 60 fuvó és 25 vonó hangszerrel; továbbá 70 tagból álló énekkaruk, melynek a tanárok közül is többen tagjai. 1872 óta puskás csapatjok is van, mely egy pár ízben a hadgyakorlat alkalmával magát eléggé kitüntette.

A tanulók szerkesztik a „Carthusian" című lapot, mely leginkább a játéktéren történtekről szokott beszámolni. Játékhely dolgában valóban gazdag ez iskola, mert a különböző játékokra (fives, racket asfaltozott lawn-tennis pálya stb.) rendszeresen beállított téreken kívül előttök áll a nagy kiterjedésű mezőség, hol a fiúk napestig szabadon barangolhatnak, s az egész és fél szabad napokon (hétfő, szerda, csütörtök szabad napok) négy-öt óra hosszat elkereshetik a madárfészket, meg a ranunculus vulgarist vagy a lepidopterát, s rákászhatnak a mezőt átszelő kis patakban. Londontól elég távol vagyunk, hogy szabadon lélegzelhessünk — mondá az igazgató — s még is elég közel hozzá, hogy a mire szükségünk van, onnan hirtelen beszerezzük.

Mint a Carthusian kezeim közt levő számából látom, téli szombat-estéken az ifjúság zene- és szavalati estélyeket vagy hangversenyeket tart, melyek igen kedveltek és sokat eltartóztatnak a tétlenséggel járó bűnöktől. A szavalati estélyeken a tanárok közül többen vesznek részt, sőt maga az igazgató is szivesen olvas fel egy-egy classikus költeményt. A felolvasó tanítók Thackeray, Macaulay és más classikus szerzők műveiből szoktak felolvasni.

Az ifjúság debating society-ja néha egy-egy oly kérdést vitat meg, minő: „az élő állatokon való műtétel helyeselhető-e vagy nem." Ha még megemlítem, hogy az intézetnek gázvezetéke, gőzmozdonynyal berendezett mosóintézete s még egy tágas műhelye is van, hol önkénytes vállalkozók a különböző műszerekkel való bánásmódot megtanulhatják: azt hiszem mindenki átláthatja, hogy ez intézet a növendékek physikai és értelmi nevelésére szükséges eszközökkel eléggé el van látva.

III. Rugby.

Warwickshireben száraz és egészséges fekvésű helyen fekszik e kis városka, Londontól 70 mérföldnyire. Iskoláját 1567-ben Lawrence Sheriffe londoni fűszerkereskedő alapította a rugbyi és szomszéd községek gyermekei számára. Az alapítvány nyolc hold szántóföldből állott London belvárosa tő-szomszédjában, mely az alapító halálakor nyolc fontot, már 1780-ban 880 fontot, s ma 5000 font sterlinget jövedelmez. A hagyatékot az alapító örökösei oly hűtelenűl kezelték, hogy egy alkalommal egyik igazgatónak, mint tiszta jövedelmet egy évre 2 sh. 7 p. (1 frt 45 krt) adtak. Egész e száz elejéig az iskola a többi grammar schoolok számába esett. Volt egy igazgatója, egy segédtanítója (usher) [1]) és egy írástanítója, mindhárman szerény fizetéssel. Növendékei száma 1814-ben haladta meg elsőben a százat, s azóta népessége nőttön nőtt; hírnevét és erkölcsi értékét Arnold Tamás alapította meg, ki 1828—42 kormányozta ez intézetet, mint head-master.

Dr. Arnoldban, a jelen századbeli iskolamesterek, jobban mondva, nevelőtanítók Goliathjában [2]) megvoltak mindazok a tulajdonságok, melyeket ő a kitünő iskolamester kellékének tartott: az erély és szeretet szelleme és a fenkölt észjárás. [3]) Mintegy divinatorius tapintattal [4]) ragadta meg és alakította át az intézet egész szervezetét. Nagy erélye meglátszik azokon az újításokon, melyekkel nemcsak Rugby schoolnak, hanem az összes középiskolák szellemének új lökést adott. Az újkori történelmet bevitte az iskolába, a mathesis tanítását külön tanító kezébe adta, a classikai studiumoknak történelmi, politikai, és philosophiai oldalát állította előtérbe [5]) s kiegészítőűl a modern nyelveket is bevitte a tantervbe. A vallás tanítását a káté holt szinvonaláról az élő erkölcsi lecke niveaujára emelte, már annálfogva is, mert főtörekvése az volt, hogy a nevelésbe a vallásos elvet bevigye. Ő az első igazgató, ki a vasárnapi predikáció-tartást a maga kötelességének tartotta,

---

[1]) Az usher Angolországban ma kihalt tanítófajnak tekinthető; magyarúl talán legjobban jellemzi a *kosta* név, melyet az alföldön ma is széltiben használnak.

[2]) Fiáról, — a ma is élő jeles essay-iró — Arnold Mátéról mondá elménckedve Swinburne, hogy „*David the son of Goliath.*“ Arnold egyik leánya Forsterné, Arnold Florence írta meg Deák Ferenc kitűnő élet- és jellemrajzát, mely magyar fordításban is megjelent (1881).

[3]) Stanley A. P. *Life and Correspondence of Th. Arnold.* 10-ik kiadás I. k 217. l. — [4]) Ugyanott 150. l. — [5]) Ugyanott 120. l.

s e nemű beszédeivel az újkori iskolai egyházi beszédek megalapítója. Történelmi érzéke (melyet Herodot és Livius olvasása által szerzett), [1]) meglátszik az összes studiumokon, meg gondolkodásmódján, s még inkább irodalmi munkásságán, mert Thucydides műveit történelmi jegyzetekkel adta ki.

Genialitása talán az iskolai disciplinában érte tetőpontját. Meg volt győződve, hogy a testi büntetés illő a gyermekhez, de arra törekedett, hogy növendékei érzületét ne vesszővel, hanem magasabb motivumokkal emelje. [2]) A növendékekkel nem akart mindent erőszakkal, börtönőr módjára vinni ki; a vesszőzést ratio ultima-képen használta. Növendékeinek szívébe látott, és azért irtózott tőle a hamislelkűség. Semmit sem utált jobban a hazugságnál; semmitől sem féltek inkább növendékei, mint hibáikat neki őszintén meg nem vallani; volt valami hangjában, tekintetében és magatartásában, melylyel szemben az aljasság és kegyetlenség ösztönszerűen meghunyászkodott. [3]) Az igazságosságot, vagy saját szavaival élve, az erkölcsi átlátszóságot növendékeibe is beleültette. [4])

Szeretett növendékei itéletére hivatkozni; [5]) sőt a disciplinát nálok nélkül nem is végezte. [6]) Az iskola vezetése ügyeit az idősebbekkel megbeszélte, s talán az volt a legnagyobb újítása, hogy iskolájában felállította az u. n. monitori rendszert. Winchesterben és Charterhouseban voltak ugyan jóval előbb praepostorok, ámde azoknak a functiójok egészen más volt és a winchesteri praepostorok is lényegökben mások voltak. A kettő közül közelebb állott Arnold gondolatához a winchesteri praefect-rendszer, mely szerint az idősebbek ifjabb lakótársaik magaviseletére és tanulására felvigyáztak. Arnold monitorai a legérettebb ifjakból kerültek ki: azok az ő bizalmi férfiai voltak. Nem tartotta magát csalódhatlannak, [7]) sőt azt se szerette volna, ha növendékei olyannak tekintették vala. Mindenik növendékével majd mindennap találkozott, s a monitorokat, mint erkölcsi mediumokat e találkozás nyomai folytonos felfrisítésére használta, s beléjök a férfiasságot,

---

[1]) E két szerző művét 25 éves koráig 14-szer olvasta át. (Ugyanott 54. l.)
[2]) Ugyanott 102. l. — [3]) Ugyanott 158. l. — [4]) Ugyanott ugyanaz a l.
[5]) E rendszer nem a tanításra, hanem az isk.-fegyelmezésre vonatkozott, s így nem tévesztendő össze a Bell-Lancaster-féle tanrendszerrel, melyet pl. Charterhouse-ba is bevitt volt dr. Russel e száz elején, de rövid ideig állhatott fenn. A gyermek-paedagogok neve „praepositus“ volt. (Brown H. *Charterhouse etc.* 150 l.)
[6]) *New Quart. Magazine.* 1819. jul. 22. — [7]) Ugyanott 135. l.

a megfontolást és a felelősségérzetet kívánta és tudta inspirálni. Ellensége minden rabszolgai engedelmességnek; [1]) de a szolgáskodó (fagging) rendszert, mint a jórend fenntartása eszközét védi és fentartja. [2])

A növendékek mélyen tisztelték és a rajongásig szerették; ő pedig régen szárnyokra eresztett növendékeivel is folytonosan érintkezett, levelezett, s jól esett lelkének, ha azok egy-egy nagy szünidőt házánál töltöttek. Az iskolában lévők pedig el voltak keseredve, ha egyszer-másszor nem juttatott elég időt kihallgatásukra. A tulságos tanulásnak és olvasásnak ellensége volt, s az erre hajlandó fiúkat játékra és szórakozásra tüzelte. [3]) A conservativismustól irtózott mind az államban, mind önmagában, [4]) azonban liberalismusával, mint iskolamester és író, mindig a valódi emberszeretet és mély vallásosság terjesztésére és diadalra jutatására törekedett.

Arnold igazgatása fényes korszakának a rajza *Hughes T.* „Tom Brown's school days"-a, melyet bátran nevezhetett volna Rugby aranykorának. E művet angolok és nem angolok mindig hatással fogják olvasni, mint a középiskolai élet classikus rajzát.

Utóda dr. Tait, jelenleg canterburyi érsek, 8 évi kormánya alatt az előbbi állásban maradt az iskola értelmi és erkölcsi színvonala.

Dr. Temple (1858—1868), jelenleg exeteri püspök, Arnold-féle szellemi tulajdonságokkal nagy mértékben felruházott schoolmaster, rövid időre újból föleleveníttette a régi dicső napokat. Ismét érezte minden tanuló, hogy oly intézetnek a része, mely él, mozog, hat és halad. Ily igazgató mellett mindenki érzi egy nagy példa jelenlétét, s bízva-bízik egy elöljáró hatalom erejében és éberségében. [5])

Temple kibővítette és rendszeresítette a történelem tanítását, javította a mathesis studiumát, az angol nyelvet a VI-ik osztályon alól levőkre, s a rajzot vagy zenét az egész iskolára kötelezővé tette; párhuzamos osztályokat hozott be; kezdeményezte a természettudományok tanítását, szaporította a tanári kart, szóval annyira lépést tartott a korral, hogy a parliamenti bizottságnak 1861-ben kiadott jelentésében, Rugby, mint kivételes intézet szerepelt.

Egész a 70-es évekig 12 warwickmegyei vidéki nemes alkotta ez intézet igazgató-tanácsát; jelenleg azonban egy második kormányzó-

---

[1]) Ugyanott 103. l. — [2]) Ugyanott 105. l. — [3]) Ugyanott 115. l.
[4]) Ugyanott 173. l.
[5]) *New Quarterly Magazine. 1879. oct.* 263. l.

testület is van ki nevezve, melynek tagjait részint az előbbi testület, részint az egyetemek és más állami testületek választják. Jelenlegi tagjai közül megemlítem Marlborough herceget, Herdford marquist, s a worcesteri és exeteri püspököt. E bizottság beleegyezése és szentesítése nélkül az intézetben semmi nevezetes változtatás vagy javítás nem történhetik. De az iskola belső disciplináját és belügyei vezetését egészen az igazgatóra hagyja, kit tetszés szerint hív meg és bocsát el.

E bizottság javaslatára hozták be a felvételre a competitiv (versenyvizsgálati) rendszert; mert addig minden fiút qualifikált a pályázatra az, hogy Rugbyban lakó szülőktől származott. 1874-ben a jelenlegi head-master — dr. Jex-Blake — vette át az intézet igazgatását.

Ez iskolának következő osztályai vannak: VI-ik osztály, XX. (the twenty = a húszak, mely név ez osztály keletkezése idejéből származik s maradt fenn egész máig); V., V. 2 (alsó ötödik) U. M. 1. (Upper Middle, felső közép) és U. M. 2 (ugyanez osztály második csapatja) L. M. (Lower Middle), Sh (ell) IV., III., II., I. tehát összesen 12 osztály, melyekben 1879-ben 432 növendék járt, kiket az igazgatóval együtt 22 master tanított.

Az iskola legalsó osztályába csak oly növendékeket vesznek fel, kik a hármasszabályt és a közönséges törtekkel való míveleteket tudják és a latin nevek ejtegetésében eléggé jártasak.

Az iskola alsó osztályaiba 14½ évesnél idősebb növendéket be nem fogadnak; sem a VI-ik osztályon alól eső osztályokban, sem a VI-ik osztályban 18—19 évesnél idősebbeket meg nem tűrnek.

A felvételi vizsgálat írásbeli, melyen következő tantárgyakból kapnak feladatokat: számtan, fordítás latinból angolra és angolból latinra, bibliai történetek, latin nyelvtan, angol vers latinra, fordítás görögből angolra, földrajz és növénytan, francia nyelv, algebra és geometria. A latin és görög szöveghez a nehezebb szókat megadják.

Főtantárgyak a classikai nyelvek és a mathesis. Hetenként latinból és görögből van 10 lecke, vallásból (biblia) 2, történelemből 1, angol nyelv és földrajzból szintén 1. Minden lecke egy óráig tart, s rá 1—1½ órai előkészület szükséges. A nevezett tantárgyakat a classical masterek tanítják. A mathesisből van hetenként 5 lecke, természettudományokból 2, francia nyelvből 2—3. Ezeket külön (specialis) tanárok tanítják, kiknek keze alatt az osztályok más-másként csoportosúlnak A mely tanuló a mathesisben a többiekkel haladni nem bír, a természettudományok helyett is vehet mathematikai leckét; a francia nyelvből a gyengébbeknek szintén 3 órájok van kettő helyett.

A felső osztályokban a természettudományokat a német nyelvvel cserélhetik ki. A természettudományok tanulását az alsóbb osztályosoknak nem engedik, s a felső osztályokban is csak facultative tanítják, úgy azonban, hogy azt is, meg a modern nyelveket is, egy időben tanulni nem szabad. Másfelől, a mely V-VI-od osztályos fiú a mathesisből, az angol vagy modern nyelvekből, vagy a természettudományokból többre akar menni, annak minden külön tandíj nélkül rendkivüli órákat adnak, s egyszersmind a classikai nyelvekből sokkal kevesebbet kivánnak. Hogy a fiúk még is leginkább a classikai studiumokat kedvelik, onnan is kitűnik, hogy Oxfordban és Cambridgeben 1874 óta több rendbeli classikai ösztöndíjt nyertek, s nyerték nevezetesen 1874. óta Oxfordban az annyira keresett Balliol scholarship-ot.

A középiskolával kapcsolatban van a városon levő polgári-iskola, mely a gyakorlati életre készít, s mely egyszersmind arra való, hogy a városon lakók közepes tehetségű fiai ne tóduljanak a középiskolába.

A tanulók magántanítása végett vitték be e száz elején ez iskolába Etonból a tutori rendszert, azonban itt is sok eltéréssel alkalmazták. Az alsó hat osztályban a tutor egyszerűen csak segít növendékeinek a leckére való előkészületben. A rákövetkező két osztályban semmit sem tesz; de már a legfelső négy osztályban hetenként kétszer classikai leckéket ad. Másfelől a hatodik osztály és a Húsz között felosztják a gyengébb tehetségű tanulótársakat correpetitió végett. A tanítás ez intézetben általában véve jó. Egy pár leckén jelen voltam. Az első osztályban a latin órán Julius Caesar „De bello Gallico" II-ik könyve 7—8 fejezet egy-egy részét fordították a fiúk, elég szabatosan, csak olvasásukat találtam nagyon barbárnak. Mint a tanár mondá, egy szorgalomszakban körülbelől egy könyvet szoktak elolvasni.

E mellett minden héten egyszer fordítnak a fiúk rögtönözve is egy-egy rövid fejezetnyi latin szöveget, melyet, talán a barbár olvasásból származható hibás leírás miatt, mindig nyomtatásban osztanak ki köztük. A kiosztott fordítási feladatokat (itteni műneven, slips) felváltva a latin és görög nyelvből adják hetenként egyszer. E feladatokat szótár segítsége nélkül kell a felsőbb osztályosoknak végezni, az alsóbb osztályosok azonban szótárt és nyelvtant használhatnak.

A görög nyelvből itt teljességgel nem kivánnak annyit, mint egynémely középiskolában, minek az az oka, hogy ezelőtt pár évvel több középiskola igazgatója egy nyomatékos emlékiratot intézett a cambridgei egyetemhez, melyben kihagyatni kérik az első vizsgálat (little go) tárgyai közül a görög nyelvet.

Az angol nyelvet és irodalmat a VI-ik osztályon alól levőknek rendszeresen és kivétel nélkül tanítják. Bacon, Shakespeare, Milton, Pope, Scott, Addison, Chaucer és a többi nemzeti remekíró műveit olvassák az iskolában, s ezzel az irodalom történelmét gyakorlatilag tanulják. E tanítás irodalomtörténelmi részét megkönnyítik és becsessé teszik azok a jegyzetes kiadások, melyek az isk. irodalomban ma úgyszólva egymást érik, s melyek a tanító és tanuló munkáját nagy mértékben elősegítik.

A természettudományok közül a következő ágakat tanítják: természettan, vegytan, földtan, csillagászat, növénytan és gyakorlati vegytan.

Latin és görög verset nem ír az alsó öt osztály; a felsőbbekben is felmentik alóla azokat, kiknek nincs rá tehetségök. A VI-ik osztályosoknak k. b. egyharmada fel van mentve alóla. Meg kivánom említni, hogy verseket anyanyelven is írnak.

Az iskolai év itt is három szorgalomszakra oszlik, melyeknek végén (karácsonkor, húsvétkor és nyáron) összesen 21 héti szünidőt tartanak. A nyári szünidő előtt az oxfordi és cambridgei egyetem kiküldött biztosai, a tanítók közreműködésével, alapos vizsgálatot tartanak. Karácson előtt a tanárok vizsgálnak, az osztályokat egymás közt kicserélvén; húsvét előtt szintén párnapi rövid vizsgálatot tartanak. Mindez említett esetekben promotió is történik, melynek foka attól függ, hogy a növendék a szorgalomszak folytán és a vizsgálat alkalmával mennyi érdemjegyre (mark) bírt szert tenni az egyes tantárgyakból, mindenik tantárgynak meglévén jegyei maximuma és e jegyeknek a többi tantárgyakéhoz való aránya. A még 15 évet el nem ért növendékek számára 9 ösztöndíj (scholarship) van alapítva, melyek közül 5 classikai (kettő 80 font, kettő 50 font és egy 20 font st.), a többi mathesisre, természettudományra és francia nyelvre szól.

A monitori rendszerről szintén meg kell emlékeznem. A VI-ik osztály növendékei meg vannak bízva, hogy a masterek házaiban rendet tartsanak, névsort olvassanak és az iskola tövényei ellen vétőket rendre utasítsák, s ha szükség: dolgozat vagy latin és görög sorok felhagyásával, vagy ha jónak látják, pár ütleggel büntessék. Mintegy 40 monitor van, s így minden 10—11 fiú számára jut egy. Az igazgató azt mondá, hogy kötelességök „semper in officio; nihil non mali deprimendum; omne promovendum, quod semper, quod ubique, quod omnibus. . . .“

Ez az intézmény arra való volt Arnoldnál, hogy a növendékek-

ben az önbecsülést s a férfiasságot és felelősség-érzetet kifejtse. Ma már teljességgel nem oly hatályos e rendszer, mint Arnold idejében volt; akkor a nagy mester szelleme pótolta ki a növendékekben netán hiányzó erélyt; ma a növendékeknek magoknak kell belé lelket lehelni. S ha az e végre szükséges személyes elemek nincsenek meg a monitorokban, a többiekkel szemben könnyen pictus masculussá válnak.

Az ó és új tantermeken kivül sok szép épülete van az iskolának, melyek közül ki kell emelnem a Temple-olvasótermet és az aesthetikai gyüjteményt, [1]) a Temple-observatoriumot, az iskola templomát, és a jelenlegi igazgató áldozatkészségéből épült födött úszó-helyet, hol folyvást langyosan tartott vízben télen is bátran lehet fürödni; végre van iskolai kórháza, torna-épülete (gymnasium) és mintegy tíz kisebb játéktere, melyeknek koronája az iskolaépület mögött elterülő főjátszótér azokkal a szép tölgyfákkal, melyek e helyet télen is regényessé teszik. Még mindig láthatni a játéktérre nyiló kis ajtót, melyen studiójából Arnold le szokott volt jőni.

Az említett épületeken kivül hét nagy épület van az iskola rayonjában, melyeket az idősebb tanítók, mint benlakókat (b. houses) tartanak, 40—50 fiúval egy házban. Egyedül az igazgatónál lakhatik 50-nél több növendék. A növendékek nappali tanuló-szobáik kis kamarácskák; hálószobáik tágasabbak s egy-egyben 12—15-ével hálnak. Egy 7—10 ☐ lábnyi tanuló-kamrácskában (cubicle) egy, legfeljebb két növendék szokott tanulni. E kis odukat feldiszítik a magok módja szerint, s bennök, kivált télen, sokszor majd megsülnek, holott a tantermekben levő légfűtés mellett — tapasztalatom szerint — akár meg is fagyhatnak. A sárospataki főiskola jutott eszembe, hol még a 60-as évek elején is fűtetlen tantermekben fentartott főrevalókkal hallgattuk az előadást. Csodálatos, hogy ez intézetben sokat adnak a gyakori fürdésre, a lakó- és hálószobák tisztaságára, s mondhatom az étkezésre is, — mert napjában kétszer esznek a növendékek húsételt; de a testnek szükséges melegről nagyon elfelejtkeztek.

---

[1]) E gyüjteményben van nehány teljes nagyságú fősz-öntvény (milói Venus, versaillesi Diána, borghesi vivó, Demosthenes); továbbá van benne mintegy 100 darab nagyon megválasztott festmény, s mintegy 250 darabból álló acélmetszet s tollrajzgyüjtemény. Ez utóbbiak között több darabot láttam Rafáeltől, Fra Bartolommeótól, Leonardótól, Holbeintól stb. A nyári szorgalomszak idején rendesen egy-egy műértő tanár vagy a fővárosból jött egy-egy vendég tudós szokott a műdarabokról vagy azokkal kapcsolatban a művészet történelméből felolvasásokat tartani.

Az említett benlakók mindenike egy kis állam az államban; bennök igen erős a testületi szellem, melyet szakadatlanul táplálnak a különböző házbeli növendékeknek a játéktéren való versenyei.

Leghiresebb játék Rugbyban a kirugó labda (football), melyet több iskolában a rugbyi szabályok szerint játszanak. A ki e játék lényegével meg akar ismerkedni, legjobban teszi, ha Hughes homéri leírását olvassa el, „Tom Brown's school-days"-éből. [1]) E játékot, melyet a szem és láb egymással való küzdelmének is lehetne nevezni, Londonban a Regent's parkban minden szombat délután láttam, hol a különböző intézetek növendékei két-két táborra oszolva lábakkal löktek kapóra egy rendkivül termetes labdát. A lábbal lökés és a leeső labdához való rohanás miatt sokszor történik szerencsétlenség is. De a kisebb ütlegeket könnyen eltürik a játszók a miatt a nagy vehementia miatt, mely egy malayinál vagy vad indiánnál is számot tenne. Bár Rugbyban is történik néha veszély, de ritkán komoly, és újabb időben módosították is e játékot.

A cricket szintén igen kedvelt játék nemcsak itt, hanem az összes angol iskolákban. Mint Hughes mondja említett művében, a cricket a játéknál több, mert nemzeti intézmény, az az angol ifjúság habeas corpusa, melynek nagy a fegyelmező ereje, minthogy a játszók a kapitánynak feltétlenül tartoznak engedelmeskedni, s másfelől minden fiú az állomásán saját belátására, hidegvérüségére és keze ügyességére van hagyva. Továbbá *önzetlen* játék, mert az egyént a „tizenegybe" olvasztja be, ki nem azért játszik, hogy maga, hanem hogy a pártja nyerjen; *nagylelkű* játék, mert a nyerők jó szívvel megdicsérik vesztes társaikat, ha kellő ügyességgel játsztak; *értelmes* játék, mert a győzelem nem az erősé, hanem a hidegvérüé és előrelátóé. A kapitánytól vagy a játék vezérétől az akaratszilárdságnak, az elmenyugodtságnak és az erkölcsi bátorságnak nagy mértékét kivánja meg. A cricket a játékok játéka, s úgy physikai, mint értelmi s erkölcsi tekintetben fölötte áll a gymnastika minden fajának.

Rugbyban nagyon szokásos kivált télen, mikor labdázni nem lehet, a nyargalás „run." Van „house run," midőn egy ház legkitünőbb tagjai nyargalnak; van „big side run" az iskola legjobb nyargalói számára. Legtöbb erőfeszítést igényel e nyargalások közt az u. n. „crick", midőn 11½ mérföldnyi tért kell befutni. A jelenlegi igazgató, tanulókorában, e tért 84½ perc alatt futotta meg.

---

[1]) London, 1872-iki kiadás 83—106. l.

Az említett játékok nem önkénytesek. A fiúkat társaik kötelezik e játékra, akár akarnak, akár nem.

A szolgáskodás Rugbyban törvényes intézmény. A VI. osztálynak joga van a faggingra, és az alsó iskola minden tagja köteles fag szolgálatokat tenni. Mint az igazgató mondá, — a szolgáskodás ma nagyon szelid, mert alkotmányos és hagyományszerű megszorítások nyirbálták meg, azonban mégis a tanulószoba seprése, játékszerek és könyvek hordozása s több efféle szolgálat rendesen a fag kötelessége.

A büntetés leginkább sorok és leckék leírásában és a játék idején való otthon-marasztásban áll. A testi büntetés használata nincs ugyan megszüntetve, de nagyon ritkán fordul elő. Mint az igazgató egyik levelében írja, — működése első ötödfél évében egyetlen fiút sem vesszőzött meg. A vesszőzés ma már iskolánkban nagyon ritka, — teszi hozzá.

A tanuló ifjuságnak van debating és természetrajzi (natural history) societyja, ez utóbbi minden évben jelentést ad ki évi működéséről, melyben benfoglaltatnak a felolvasott értekezések, rajzokkal s egyéb illustratiókkal diszítve.

Rugbyban a tehetős kereskedők, a tudományos pályákon működők és a vidéki nemesek gyermekei tanulnak. E társadalmi rétegek legjobban rokonszenveznek Rugby liberalis theologiai nézeteivel, melyeket ez iskola Arnoldtól örökölt, s melyeket Temple és utádai kiváló tiszteletben tartottak és folyvást tartanak. Vasárnap minden fiú templomba megy, s hétköznap reggel 7 órakor egyszer. E mellett vasárnap és hétfőn külön vallásleckét tartanak.

A növendékek mintegy 25%-da éneket, s mintegy 12%-da hangszerzenét tanul.

A rugbyi masterek eddigelé több derék iskolai könyveket írtak: *Morris* „Greek tales," *Sidgwick* „Scenes from greek play's" és a görög próza írására való bevezetés, ugyanő tőle, e nemben a kitünők közé tartoznak; továbbá a rugbyi tanárokból egy sereg kitünő head-master került ki: pl. Bradley (Marlborough Coll.), Lee (Birmingham), Benson (Wellington), Percival (Clifton), Jex-Blake (Cheltenham), Wilson (Clifton), Pottes (Fettes college, Edinburgh.)

A játéktéren jártomkor a süvöltő északi szél csak úgy zörgette a régi iskolaépület mögött lévő terebélyes tölgyek még fenmaradt galyait. E zörgő és hulló levelek, mint a dodonai beszélő falevelek, [1]) a

[1]) „Οἱ προσήγοροι δρύες" (Aesch. Prom. 832.).

halálra, s egyszersmind a halhatatlanságra emlékeztettek. Egyfelől a mulandóságot beszélték — a régi masterekről és az iskolából kikerült nemzedékek rajáról: de másfelől a nagy iskolamesternek, Arnoldnak halhatatlan érdemeiről szóltak. Hiszen, ha ő Rugbyt a legkitünőbb iskolák közé nem emeli, ma nem dicsekedhetnék utóda azzal az egész kis várost alkotó gyönyörű épületcsoporttal, mely az iskolaépületet körülveszi.

IV. Harrow.

Middlesex egy kis városkájában, Harrow-on-Hillben van azaz iskola, mely Etonnal együtt Angolország legrangosabb középiskolája. A legelőkelőbb és legvagyonosabb családok küldik ide gyermekeiket. Sajátszerű, hogy ezt is, mint Etont, egészen szegény gyermekek számára alapították. 1571-ben Lyon János, mint free grammar school-t, tehát mint ingyenes iskolát alapítá szegény fiúk számára, kikre az alapítólevél meghagyása szerint a tanítónak nagyon kellett vigyázni, hogy ne „fésületlenül, mosdatlanúl és rongyosan“ jelenjenek meg az iskolában. Ez iskolával kapcsolatosan Oxfordban és Cambridgeben 2—2 ösztöndíjt alapított, az innen kikerült legjobb tanulók számára. Azonban annál az engedménynél fogva, hogy „a tanító idegeneket is tetszése szerint fölvehet az iskolába, sőt azok ösztöndíjakat is nyerhetnek“ — az igazgatók jobbnak, az az hogy nyereségesebbnek látták gondjukat a helybeli szegény gyermekekről levenni, s szemöket az idegen helyekről jött vagyonos fiúkra vetni. E fogás kitünően sikerült, s Harrow és környéke farmer és kereskedő népe, egész a legújabb időkig, egyáltalán nem küldötte gyermekét ez iskolába. Nehéz is lett volna nekik latin és görög nyelyvért évenként több mint 210—220 fontot adni ki mert ez iskolában az évi tandíj 43½ font, ellátás 100—135 font, nagyobb benlakókba való felvételi díj 10, a kisebbekbe 6 font. A mathematikai és modern nyelvek magántanítása díja szorgalomszakonként 3—4 font s ezekhez járulnak az iskolai könyvek, zsebpénz stb., s mind e költség 163 (száz hatvanhárom) napi tanulás és tanításért történik, mert Harrow schoolban az iskolai év, a szünidők levonásával, ennyire olvad le. Talán épen ez egyik motivum arra, s a másik e hely egészséges fekvése, hogy a főrangú családok ide szeretik küldeni gyermekeiket. Byron, Palmerston, Peel, Loftus, Bulwer, Shaftesbury, Hamilton, Sandon — mindannyia lord, ez iskolában tanultak (Byron, Peel és Palmerston sajátkezűleg bevésett neveit ma is láthatni a régi iskola-épület falburkolatán); szintén innen kerültek ki Sir W. Jones az orientalista, She-

ridan, Malthus, Trollope A., Manning bibornok és még számos kitünőség, kiknek autograph nevei az 1871-ről, mint az intézet alapítása 300-ik évfordulója ünnepéről kiadott diszes album utolsó részében vannak följegyezve.

Az iskola birtokai évenként kerek számban 5000 fontot jövedelmeznek, a mely összegből azonban az ösztöndíjakra és jutalmakra való összegeket leszámítva, az iskolának nem marad több 1200 font évi jövedelménél. Hogy ily csekély alapítvány mellett is az igazgatónak közel 7—8 ezer s a tanárok nagy részének 1000 —1500 font tiszta jövedelme lehet, az csak a vagyonos fiúk ott tanulása következtében történhetik.

Rendesen 13—14½ éves fiúkat vesznek föl, kik azonban 19 éves korukon túl az intézetben nem maradhatnak. 10 nagy és 5 kisebb benlakóban vannak a tanulók elhelyezve, összesen mintegy 440—en, kik mindannyian tutori vezetés alatt állanak.

Fő studium a classikusok s a latin és görög kötött és kötetlen beszédben való fogalmazás. Fölvételkor latinból, görögből és számtanból kell vizsgálatot tenni. Következő szerzők műveiből kell könnyebb helyeket fordítani tudni: *a)* Xenophon, Caesar, Ovid, Cornelius Nepos, vagy *b)* Homér, Virgil; vagy *c)* Euripides, Cicero. A számtanból tudni kell a közönséges és tizedes törtekkel való műveleteket és a kamatszámítást. E mellett megvizsgálják vallásból, történelemből, földrajzból. A mely fiú a versírásban vagy a természettudományokban valamennyire jártas, előnyben részesül. A vizsgálat írásbeli és szóbeli. Az írásbeli vizsgálatra csak szótárt szabad bevinni. Minden évben háromszor (mindig a szorgalomszak kezdetén) tartanak felvételi vizsgálatot szeptemberben, januárban és húsvétkor.

Pár év óta reál szakaszt (modern side) is nyitottak meg ez intézetben, melynek célja oly fiúkat készítni elő, kik a hadseregbe, polgári szolgálatba lépnek, vagy az egyetemeken természettudományi, mathem., jogtudományi, vagy történelmi szakban kivánnak haladni; vagy az iskola végeztekor azonnal üzleti pályára lépnek. E szakaszba való felvételi vizsgálat főtárgyai a mathesis és francia nyelv; a latin nyelvből is szükséges némi ismeret, s a németben való jártasság a növendékek előnyére válik.

A mathesisből a felvételi vizsgálaton tudni kell a számtant, az algebrát a másod fokú egyenletekig, és a geometriából Euclid I—III. könyvét.

A classikai iskola főtantárgya a latin és görög nyelv. A többi tantárgyak másod rangúak. Mathesisre hetenként rendesen 3 óra,

s a modern nyelvekre középszámban 2 óra jut. E tantárgyak, valamint a természettudományok, teljességgel nem rendkivüliek („extras"), mert a tantervben rendes helyet foglalnak el; tanulásuk kötelező és az azokat tanító masterek oly tekintélyűek, mint a „classical staff" tagjai.

A különböző tantárgyak egymásközti viszonya kitünik abból, hogy a mathesisből és a classikusokból kapott érdemjegyek úgy aránylanak egymáshoz, mint 1 a 4-hez; a modern nyelvbeliek pedig, mint 1 a 9-hez, úgy hogy pl. a mathesisben valaki elől lehet, holott a classikus irodalmakban hátramaradott.

A mathesis, természettudományok és a modern nyelvek, két nagy csoportra vannak osztva, melyekből a növendékek első három száza (tehát k. b. ³/₄-de) a latin és görögön kivül két tárgyat tartozik választani, úgy azonban, hogy e két tárgy két csoportból való legyen. Ugyanegy csoportból csak úgy lehet kettőt választani, ha egyik az összehasonlító nyelvészet.

E csoportok következők: I. *csoport*. A. Mathesis: geometria, gömbháromszögtan, diff. calculus és felsőbb algebra. B. Természettudományok: hőtan, phys. földrajz, állattan, földtan és csillagászat. A nyelvek közül francia, német és olasz. II. *csoport*. A. Irodalom: francia, német, olasz, angol irodalom, összehasonlító nyelvészet és történelem. B. Mechanika: statika, dynamika, C. Természettudományok: vegytan, növénytan, geologia és a katonai osztály tantárgyai.

E studiumokból hetenként rendesen két-két óra van. Ha egyszer a növendék egyik vagy másik tantárgyat választotta, meg kell mellette maradni s többé cserélgetni nem szabad. A növendékek 1879-ben ottlétemkor a fentemlített tantárgyakból 26 csoportot alkottak. Ezek közt legnépesebb a görög, latin, összehasonlító philologia és a francia nyelvre vállalkozók csoportja. A kezemnél levő 1879-iki kimutatás szerint, a nyári szorgalomszakban egynémely studiumra (pl. hőtan és csillagászat) csak egy tanuló, sőt a diff. calculusra és növénytanra egy sem vállalkozott, ellenben az összehasonlító philologiát 34-en tanulták; Aristophanest (a föllegek) 24-en, Platot 15-en, Juvenalt 14-en s a francia nyelvet 19-en tanulták.

A görög és latin versírásra csak azokat kötelezik, kiket tutoraik rá elég tehetségeseknek tartanak.

A reál szakaszban görög nyelvet nem tanulnak, s míg a class. szakaszban hetenként 20—21 tanórát tartanak, itt rámegy 24—26-ra a leckék száma. E szakaszban nincs több 60—70 tanulónál, kik közül rendesen minden évben megy egynehány a woolwichi katonai akadé-

miára. A fiuknak van természettudományi társulatjok, melyet igen kedvelnek, s melyet a tanárok is istápolnak. A természettan tanulása az upper schoolban olyformán kötelező, hogy 3 év mulva félbehagyhatja, a kinek nincs hozzá kedve, de aztán a latinból és görögből annál többet kell tanulnia.

A tanterv egyik hiányáúl róják fel a Harrowból kikerült növendékek, hogy teméntelen latin és görög verset kell könyvnélkül betanulni. E szertelen könyvnélkülizésnek jobbára csak azok veszik hasznát, kik latin és görög verseket írnak; tehát a gyengébb tehetségűeknek vagy talán tehetségeseknek, de könyvnélkülizésben nem elég erőseknek amazok kedvéért kell a nagy torturát kiállani.

Ennél a bajnál nagyobbnak találom azt, a mit nekem az igazgató említett, hogy t. i. ő és egy pár classical master nagy mértékben ki akarják bővitni a görög és latin grammatika tanítását. Ha ez intézkedés csakugyan bekövetkezik, a szerfölött sok grammatizálás miatt, a classikai szellem itt is, — mint mindig és mindenütt, — hogy úgy mondjam, az ebek közé szorúl.

Másik érezhető hiány, hogy az angol nyelvet és irodalmat rendszeresen nem tanítják. Egy-egy angol remekíró művét hetenként egy órán olvassák 2—3 osztályon keresztül. A heti egy órás tanítás mellett igen nehéz, még a legkedveltebb szerző műveiben is a filumot megtartani. Azonban még nagyobb baj, hogy a masterek nagy része a classikai tanítás módszerét követi az anyanyelv oktatásában is, mely módszernek az a jelszava: „construáljunk."

A vallástanítás, jobban mondva a vallásos nevelés az igazgató főgondjai közé tartozik. Az iskola mindennap rövid könyörgéssel és bibliaolvasással kezdődik. Vasárnaponként délelőtt és délután az iskola templomába mennek a növendékek; délelőtt egyik tanító tart rövid beszédet, délután mindig az igazgató. Évnegyedenként két-három ízben osztanak urvacsorát, s minden ily alkalmat megelőzőleg kora reggel is van u. n. urvacsoraosztást megelőző isteni-tisztelet. E mellett a vallás kötelező tantárgya minden osztálynak: az ó- és új-szövetséget gondosan tanítják, s kivált az igazgató új-szövetségi leckéi sokszor delejező hatásúak a növendékekre. Hasonlóan nyilatkoznak a régi harrowianok dr. Butler vasárnapi beszédeiről is, melyek — közelismerés szerint — igen alkalmasak a végre, hogy „a tanuló ifjúságot a kötelesség magas és keresztyén ideáljával töltsék el." [1]) A most emlitettem igaz-

---

[1]) *New Quarterly Magazine. 1879. ápr.* 293 *l.*

gató egyházi beszédeire az enyhe évszakban vidékiek is valóságosan seregleuek, s hatásukat magukkal haza viszik; hisz a legközelebbi s mostani harrowi tanulónemzedék legkellemesebb emlékei a vasárnap délutáni megragadó egyházi beszédekkel vannak összeforrva. Ellenben szerfölött unalmasak azok a délelőtti negyedórai beszédek, melyeket a tanárok sorrendben tartanak, azaz hogy tartani kénytelenek.

Minden fiú köteles vagy zenét vagy rajzot tanulni. E szerint a zenét a rendes tantárgyak sorába vették fel. Élesztésére sokat tesznek az iskolai hangversenyek. A rajz szintén bejutott a rendes tantárgyak közé, s mint olyan pótolja azt a látás- és ízlésmívelő hatást, melyre nézve a rajznak a classikai studiumok terjedelmes mívelése mellett is marad elég építni valója.

Mind a tutori, mind a monitori rendszer virágzik ez intézetben. A fiúk a kisebb benlakókban 7—8-ával, a nagyobbakban 30—40-ével laknak együtt; az igazgató házánál 64 ifjú van. Minden master, illetőleg tutor, teljesen felelős a házában levők erkölcseért és fegyelmezéseért, s nagyon röstellené, ha ez ügyben bármikor az igazgató közbenjárásához kellene fordulni. Minden classical master, ki benlakót tart, egyszersmind a növendékek nevelője. Az igazgató, valamint a mathematikai és idegen nyelvek tanárai házaiban lakó növendékek, ifjabb tutorok közt vannak felosztva. Az iskolai elöljáróság és a tanuló szülője között minden közlekedés a ház mastere által történik, kinek ennélfogva elegendő tekintélye van.

Az iskola alsó osztályaiba járó fiúk különböző házakban lakó társaikkal csak nagy ritkán érintkeznek. A „lower boy"-nak testi büntetés terhe alatt hagyományos szokás szerint tilos a magáén kivül bármely társa házába bemenni. Kapuzárás után (télen fél 6-kor, nyáron fél 9-kor) minden tanuló tartozik saját benlakójában lenni. Az evést, rendes napi játékot és leckére való előkészületet minden tanuló a maga otthonjában végzi; csak a templomban az osztályban, és az u. n. iskolai játékokon találkoznak egymással a különböző házbeli növendékek. A kezdő tanulók jó darabig mind ismerkedés, mind barátságkötés dolgában saját otthonjukra vannak utalva, csupán a felsőbb osztályosok szabadabbak e tekintetben, mert érintkezhetnek más házakban lakó társaikkal, sőt egymás szobáiban is reggelizhetnek, és együtt nagy sétákat tehetnek. A mondottakból önkényt következik, hogy minden háznak más-más traditiója, más arculata, vagy mondjuk más-más jelleme van. Egyikben a fényűzés hagyományos, másikban a szellemi

munka, harmadik verekedő, a negyedik kihágásra hajlandó lakosairól híres.

Az egyes házak és tanulók közt levő, emez iskoláltságért mind a kisebb mind a nagyobb tanulók sok, söt mondhatnám, teljes kárpótlást találnak nevelőikben (tutors), kikkel — ha a nevelő egyszersmind a ház mastere — rendesen meghitt, barátságos viszonyban élnek.

A nevelő és a növendék között emez áldásos viszony néha hiányzik oly fiúknál, kik Harrowban a szülei háznál laknak. És ez u. n. home boardereknek kétszeres a veszteségök, ha szülőik vagy gyámjaik nem elég lelkiismeretesek, s oly dolgokat engednek meg vagy néznek el (mint pl. dohányzás, fordítások használata stb.), melylyel az iskola közerkölcsiségét mételyezik. E veszélyekkel szemben a jelenlegi igazgató erélye rendesen jó villámhárító. A tutor minden 5 hétben jelentést küld a szülőknek növendéke haladásáról.

A monitori rendszer életbeléptetésére maga az iskolaalapító megadta volt az impulsust, azzal a különbséggel azonban, hogy az általa rendelt monitorok hivatalos kémek, kiknek kötelességök volt tanulótársaik hibáit a tanítóknak besugni. A mai monitorok az Arnold-féle rendszer oltása. Egynémely kisebb nyilvános functiót is végeznek, pl. templomban bibliát olvasnak, az ifjúság könyvtárát kezelik; s mindenekfelett hasznosak, mert lehetetlenné teszik a verekedést, a rendetlenkedést s meggátlásukra, — ha kell — a vesszőt is használhatják, szóval belölök telik ki az iskola természetes rendőrsége.

A fagging hatalma k. b. az első 80 növendék (a VI-ik osztály felső és alsó csoportja) kezében van, tényleg azonban csak a VI-ik osztály első 15 növendéke, s rajtok kívül 2—3 oly tanuló használja szakadatlanúl e jogot, kik testi erejöknél vagy erkölcsi tulajdonságuknál fogva a tanuló ifjúság mintái. A nagy benlakókban a fag felszolgálja a reggelit és theát, lábfördőnek vizet visz, a szükséges bolti cikkeket elhozza, s a megbizásokkal ide oda nyargal. A cricket játék alkalmával szintén szolgálatokat tesz. Általában a szolgáskodás jobbára rendre megy, s minden fiú tudja, hogy mikor van rajta a sor akár a házi, akár a cricketi felszolgálásra. Nehezebb faja a faggingnak a házi felszolgálás, kivált a mely házban inkább játék-, mint tanuláskedvelő felsőbb osztályosok vannak. Mindjárt-mindjárt hallhatni a fagot szólító „Boy“ kiáltást, mely valóságos zaklatássá válik, ha valamely alsóbb osztályos fiú okvetlenül tanulni akarna.

A játéktér az a hely, mely kiválóan a monitorok felügyelete alatt áll. Az ifjúság athletikai sportjai Harrowban a következők: céllövés,

úszás, racket, fives, football, mely utóbbi oly kötelező, mint a latin, s alóla a gyengébb fiúkat csak orvosi bizonyítvány mentheti fel. Az isk. udvar nyugoti oldalán levő dülőn, mondhatnám, egymásfölött van építve négy *fives* (labda) és hét racket pálya. Maga az asphaltozott iskolaudvar is igen alkalmas az u. n. „soft ball" játékra. Főjáték azonban a cricket s a Tizenegy közé bejutni a tanuló legfőbb vágya, melyet sok izzadságos munka árán lehet elérni. A harrowi cricket-játszók hiresek. A most említett játékpályák alatt nyitottak ujabb időben pár műhelyet esztergályos és asztalos munkákra. E műhelyekben leginkább a fél-szabad napokon dolgoznak a növendékek.

Ezzel kapcsolatban meg kell említenem a felsőbb osztályosok közt alakult önkénytes csapatot (rifle corps), mely gyakorlatilag készíti elő a hadseregbe szándékozó ifjakat.

Mily egészen eltérő nézete volt a játékról ez iskola alapítójának, ki végrendeletében úgy hagyakozott, hogy „a tanulóknak nem szabad máskor játszani csak hetenként csütörtökön, mikor az idő szép és szombatnapokon vagy féltanuló napokon délesti könyörgés után." [1]) Ma nagyon meg van büntetve az a tanuló, a kinek ily szükre szabják játékidejét.

A játék nagy ellensége az u. n. „extra school," midőn az elmarasztalt fiúk egy-egy egész szünetelő nap reggelén kénytelenek az iskolában egymás folytában három órát ülni, és a latin nyelvtant másolni. Ennél csak az az iszonyúbb büntetés, ha valakit megfosztanak kimenő napjától (exeat). Minden fiú eszközölhet magának évnegyedenként egy-egy exeatot, ha rokona vagy ismerőse írásban hívja meg. Az idősebb fiúk e szabad napokat rendesen Londonba való menetelre használják. Szorgalomszak idején is felér egy-egy kis exeattal az a szokás, hogy a fiúk leckeórán túl a város határán bárhol barangolhatnak, s csupán névsor olvasáson kell pontosan jelen lenniök. Láthatni is a várostól félórányira eső vasúti indóházig sok szalmakalapos és frakkos tanulót, kik rendesen kettesével- hármasával járkálnak. Azonban a frakk ma már Harrowban jóformán úgy kiment divatból, mint a hogy a régi iskola-épületben levő tantermekkel felhagytak. Azokat az alacsony és massiv tölgyfa padokat, melyeken egykor Byron is, mint tanuló ült, és latin és görög versfaragás közben összefaragni segített, ma már mint régiségeket mutogatják. Ma az iskola sok új diszes épülettel rendelkezik. Ezek közt első helyen kell megemlítenem a díszes

---

[1]) *The Tercentenary of Harrow school, Harrow on the Hill.* 1871.

góth stilban épült ifjúsági könyvtárt, melyet az iskola hirneves igazgatója, Vaughan, 1873-ban építtetett. E könyvtár többnyire becses történelmi és életrajzi művekből áll. Szintén itt láttam nehány szekrényben szép vázákat, kelyheket sat., melyek várva-várják egy aesthetikai muzeum megszülemlését.

Hasonló stilban épült 1865-ben az iskola temploma, melynek belsejében a márvány pillérek, az alabástrom- és serpentinkő emléktáblák és élénk szinű ablakfestések kellemes hatásúak, s a műizlésnek teljesen megfelelők.

Az iskola gyülésterme (speech room) gyönyörű góth stilú épület, mely ottlétemkor még nem volt egészen bevégezve. Régi görög amphitheatrum mintájára épült, s benne ezer ember fér el. Van benne orgona is, melynek sípszerkezete a dobogó (platform) alatt van, úgy hogy csak az orgonajátszót láthatni.

A várostól mintegy negyedórányira van az iskolának egy derék Sanatoriuma (épült 1865-ben), hová a ragályos betegeket szokták elhelyezni.

Évenként kétszer tartanak vizsgálatokat, de csupán a VI-ik osztályt vizsgálják Oxfordból és Cambridgeből küldött biztosok. A vizsgálat eredményét ősi szokás szerint a régi iskola lépcsőjén olvassák fel, s a növendékek rendesen zajos hurráhkkal fogadják.

Számos ösztöndíjaik között van kettő 100 fontos, több rendbeli 50—70 fontos és nehány 30 fontos. Ezenkivül évenként öt 10 guinea értékű (110 arany frt) érmet osztanak ki latin dolgozatokért, mathematikai és modern nyelvbeli előhaladásért és egy 8 font értékűt Shakespeare-tanulmányért. A szentírásbeli ismeretekért 4 rendbeli (2—10 font) jutalmat, angol irodalom és modern történelembeli előhaladásért szintén 4 rendbeli, geographiáért 3 rendbeli, zeneismeretért 2 rendbeli (2—3 fontnyi) díjt szoktak kiosztani. Végre 22 darab könyvjutalom van kitűzve évenként különböző latin versformákért, görög kötetlen és kötött beszédbeli dolgozatokért, angol versért és prózáért, Shakespeare-studiumokért, természettudományi és mathematikai dolgozatokért sat. E könyvek értéke ¾-ed részben 5—6 font sterling.

E jutalmakból és ösztöndíjakból a reál szakasznak rendesen igen kevés jut.

A tanárok száma 25, s az 520 növendékből minden 20—21-re egy tanár jut.

Befejezésül mellékelem a reál szakasz órarendjét.

Modern szakasz. (1880.)

Óra	Hétfö			Szerda			Péntek		
9½—9	Vallás	Vallás	Vallás	Történ.	Történ.	Történ.	Math.	Shakesp.	Shakesp.
10—11	Német			Természettudomány	Math. B.		Természettudomány		
11—12		Math. B.		Math. B.	Math. T.	Math. G. / Math. W.			
12—1	Magán tanulás / Math. B.	Math. T.	Math. G. / Math. W.	Math. B. / Természettudomány	Természettudomány		Math. / Természettudomány	Természettudomány	
3—4	Német próza / Német próza	Német próza	Német próza	Log. / Francia próza	Róma tört.	Róma tört.	Német	Német	Német
5—6	Latin	Latin	Latin	Math. B. / Math. M.	Math. T.	Math. G. / Math. W.	Geol.	Fr. próza	Fr. próza

Óra	Kedd			Csütörtök			Szombat		
7½—9	Math. B. / Magán tanulás		Horatius	Shakesp. / Math. B.	Math. D.	Földrajz	Latin	Latin	Latin
10—11	Tört. / Math. B.		Magántanulás	Német	Német	Német	Math. B.		
11—12		Molière		Német			Math. (B) / Math. (T)	Math. (G)	Math. (W)
12—1	Francia	Francia	Francia	Math. (B) / Math. (M)	Math. (T)	Math. (D) / Math. (W)	Francia	Francia	Francia

B. T. G. W. M. D. különböző math. csapatokat jelentenek.

V. Christ's Hospital.

A világ legnagyobb és legnépesebb irgalmas iskolája. A maga nemében, minden esetre egyetlen, melynek Angolországban sincs párja. 1553-ban alapította VI. Eduard, kiben egy Westminsterben hallott egyházi beszéd hatására fogamzott meg egy nagyszerű jótékony intézet alapítása eszméje, halála előtt a betegeknek sz. Tamás kolostort s a szegény gyermekeknek a szürke barátok monostorát hagyományozván, melynek „Krisztus menháza" nevet adott. E nagy alapítványt később (a XVI-ik száz végén) Sir Th. Ramsey neje gyarapította egy földbirtokkal, mely ma évenként 4000 fontnál többet behajt; s végül 1673-ban II. Károly is nagy mértékben hozzájárult az intézet gyarapításához, miről alább lesz szó. Az intézet évi jövedelme 70 ezer fonton felül van, melyből azonban csak 45 ezeret fordítanak nevelési célokra. Előkészítő iskolája is van Herdfordban, hol mintegy 300-ra menő fiú- és leánygyermeket látnak el mindennel. Christ's Hospital a közép osztály igazi szegényei számára nyujt nevelő segédkezet. A fiúk 1/6-da papok gyermekei, a többi tudományos pályán működők vagy kereskedők, vagy polgári és katonai hivatalbeliek ivadéka. A herdfordi előkészítő iskolába nemcsak fiúkat, hanem leányokat is felvesznek. A felvételre 8—10 éves korúak jelentkeznek. A szülőknek vagy gyámoknak ki kell mutatni, hogy nem birják gyermeköket neveltetni, s hogy „gyermeköknek sincs módjokban saját neveltetésökről gondoskodni." A felvételre valamelyik igazgatótanácsos ajánlása és egy szelid felvételi vizsgálat szükséges. Az intézet igazgató-bizottsága áll elnökből, pénztárnokból és tanácsosokból (governors). Egy-egy tanácsosnak 500 font évi fizetése van. A felvett gyermekre a Hospital kezet tesz és 7—11 esztendőn át ellátja étellel, ruhával, lakással, könyvvel, – ha kell — gyógyszerrel, szóval — a zseb- és útipénzt kivéve — mindennel. Ha Herdfordban végzett a fiú, Londonba megy, a Hospitalba hol a classikai, mathem. és kereskedelmi studiumokkal az egyetemre, tengerészetre vagy a kereskedelmi pályára készítik elő.

Ez intézet a City kellő közepén egy darab középkor képét viseli. Mind maga az iskolai épület, mind a tanulók ruházata, mind az osztályok nevei hű tükrözői a középkori szellemnek. A tanulók öltözete sajátszerű: derékon zsinórral keresztülkötött hosszú kék kabát, fehér nyakkendő, sárga harizsnya, félig kivágott cipő s hozzá semmi főrevaló: ez a *Blue Coat Boy*, London egyik speciálitássa.

Osztályaik nevei következők: *Grueciаns* (a VI-ik oszt. alsó cso-

portja); *Probationers* (a VI-ik oszt. alsó csoportja); *Deputy Graecians* (V-ik oszt.); *great* és *little Erasmus:* ezek együtt alkotják a felső iskolát. A VI-dik osztály felső része, mely másutt a shell, a great Erasmus után következik. Jelen voltam a Deputy graecians egyik classikiai leckéjén, mely két egész óráig tartott. Hetenként háromszor van ily két órás leckéjök. Az osztályban 22 növendék volt, 13—15½ évesek. Az igazgató (Rev. Rich. Lee) tartotta a leckét. Elsőben mintegy 15—20 percig Jacob latinnyelvtanából a rendetlen igék főidőit kérdezte, azután az igeformákról való szabályok egy részét mondották fel és illustrálták a fiúk. Ezután kezdődött az igazi lecke Horatiusból. Ez alkalommal három azelőtt tanult ódát ismételtek, és egy negyedik újonnan tanultat mondottak fel. Mind a négyet elsőben könyv nélkül recitálták, azután a növendékek fordították le s utoljára maga a tanár. A fordítás után következett a szó- és mondattani elemzés. Erre még két óda (Jam pauca. Otium divos sat.) fordítása következett. Az olvasás mindig scandálva történik, az egyes helyeket összehasonlították az angol költők hasonló helyeivel. Az egyes szók etymologiáját a görög eredetivel is összekapcsolták, pl. aevum-*αἰών*; ovum-*οἰών*; otior-*ὀκύς* stb. A tanár egyszersmind analog mondatokat alkottatott s engem is felszólított, hogy a szövegre vonatkozó kérdéseket tegyek a növendékekhez. Kérdéseimre a fiúk egy része általában elég jól felelt, de bámulattal tapasztaltam, hogy míg nehezebb mondattani kérdésekre könnyűséggel feleltek, az osztály közepén és végén ülő fiúk, némely egészen könnyű kérdésen is fennakadtak. Meglátszott, hogy a fiúk előhaladottsága és ismeretköre között igen nagy a különbség.

Aztán a mathematikai szakaszt látogattam meg, hol a növendékek egy nagy teremben több csoportra oszolva, mathematikai (trigonometria) feladatokat dolgoztak. A régi traditióhoz híven, a mathesis tanítója egy nagy terem közepén kathedrájában ült, s a fiúk, ha dolgozataikkal készen voltak, neki bemutatták; vagy ha teljesen fennakadtak valamiben, tanácsot kérdeni hozzámentek. A felsőbb mathematikai osztály tagjai rendesen egyetemre mennek, az alsóbb mathematikai osztályosok inkább az üzleti pályára lépnek. A royal mathematical schoolt II. Károly alapította tengerészetre készülő 40 fiú számára; azonban számuk az utóbbi időben tetemesen megapadt. Minden fiúnak megvan a maga complicált szerkezetű theodolitja, de míg azt használná, elsőben egészen egyszerű szerkezetűt kap a kezébe. A tanfolyam végzésére középszámba 3½—4 év szükséges A mathematikai iskola osztályait *rendeknek* (orders) hívják.

A classikai szakasz növendékei naponként 5 órát tanulnak az iskolában, és 3—4 órán foglalkoznak házi dolgozatokkal.

A mathematikai tanítás kiválóan jó; a növendékek a mathesisben, mechanikában stb. sokra haladnak, s az ő szakukban szintoly kemény munkát végeznek, mint a classikai szakasz növendékei. Potter a mathesis előbbi tanára, egyike volt az ország legjelesebb mathematikusainak. Évenként rendesen 7—8 fiúnál nem megy több az egyetemre, de közülök sok kitünő scholar válik.

Az igazgató bevezetett az alsóbb osztályosok csoportjához is, kik üvegfalazattal több szakaszra osztott nagy teremben írással, rajzzal s részben francia nyelvvel foglalkoztak. A felsőbb osztályosok a délutáni órákon szokták a francia nyelvet, rajzot sat. gyakorolni. Az említett tantárgyakon kivül tanítnak német nyelvet, s egy keveset a természettudományokból is. Néhány év óta a zenét nagy gonddal mívelik. A hallásból való régi tanulás helyett ma rendszeresen tanított ének- és zenekara van az ifjúságnak.

A több mint 700 főnyi tanuló sereg 14 csapatra (ward) van osztva, s mindenik csapat élén egy csapatőr (warden) van, ki a csapat magaviseletére naphosszat felügyel. Az intézet óriási termében (hall) mind a 700 növendék egyszerre eszik, s ez alkalommal minden csapatra egy-egy matrona ügyel fel. A matronák, vagy régi elnevezés szerint dajkák „nurses," az alapítvány értelmében ápolták és táplálták a gondjaikra bizott kisdedeket. De az alapítványi levélben emlegetett „tender babes" helyett ma 14—16 éves ifjak vannak, kik a masterek szigorú ellenőrzését igénylik.

A növendékek hálótermei nagyon egyszerűek; egy-egy teremben 60—65 alszik együtt, minden tanítói felügyelet nélkül. Ime Eton college régi long chamberje, London kellő közepén, melyről maga az igazgató mondá, hogy „ez a mí iskolánk *gyengéje*."

A monitori rendszer itt is életben van, azzal a különbséggel, hogy a monitorokat nem a legfelsőbb osztályból, hanem a Deputy graecians kitünőbbjei közűl és a great Erasmusból veszik. Minden wardnak rendesen 3 monitorja van. A graecians tehát az intézet előkelői, kiket az ifjabbak *sir* és *mister*-nek szólítnak. Nincs is boldogabb órája ez intézetbeli életnek annál, mint midőn a tanulót Deputy-vá vagy mint ők nevezik „dep"-pé promoveálják. Mikor aztán a monitor valamelyiköket nem correct magaviseletéért megszólítja, tekintélyöket nagyon megsértve érzik.

Az iskolai év két félre van osztva: a hosszabbik felét (long half) húsvét szakítja meg. Karácsonkor négy hét, húsvétkor egy hét és julius közepétől hat hét a szünidő; e mellett havonként egy-két egész szabad nap s hetenként szerdán és szombaton fél szabad nap.

Főjátékok: a football és hockey; a cricketet asphaltozott játéktéren játszani nem lehet. Az idősebbeknek Putneyban van csolnakclubjok, továbbá van tornaintézetök és az iskola közelében első rendű fördő helyiségök.

A fiúknak az iskola udvarán óraközben való játékát sokan megbámulják a Newgate streeten járó-kelők közül, de még nagyobb figyelemre méltók a nagy teremben való étkezésök alkalmával. A böjti szorgalomszak csütörtök estéin vannak u. n. nyilvános vacsoráik (suppers in public), melyek egyikén a Lord Mayor és az igazgató bizottság tagjai, középkori costumejokban szoktak megjelenni. Az ünnepélyt hosszú isteni-tisztelettel kezdik, vacsorával folytatják, mialatt a bámuló közönség jár-kel a fiúk asztalai körül, s egy kissé comikus szertartással végzik: a *bowing round*-dal, mely abban áll, hogy a fiúk egész tömege csapatokban élökön a matronákkal, a teremben körüljárnak és az elnöki széken ülő, rendesen a legtekintélyesebb vendég előtt, magokat meghajtják. Néha a walesi herceg és hercegnő is megjelenik ez ünnepélyen, s ez a fiúkat a legnagyobb lelkesedésre tüzeli.

Legnevezetesebb azonban Christ's Hospitalban a húsvét ünnep s különösen húsvét keddje, midőn fiúk a Mansion House-ba mennek a Lord Mayorhoz tisztelegni. Ez alkalommal a nagyobb fiúk egy-egy guineát, a kisebbek egy-egy shillinget s mindannyian egy pohár sherry-t és két kalácsot kapnak. Az új és fényes pénzdarabok a fiúk húsvéti tojásai (easter bobs). A „blue"-kat e sormenetek alkalmával a közönség nagyon megbámulja. Húsvét ünnepén a Lord Mayor az intézet templomában a Christ's Churchban jelen van az isteni-tiszteleten. Régenten a senior graecian ez alkalomra készített hymnusát szokták volt előadni, jelenleg azonban egy-egy Mendelsohn vagy Händel-féle choralt adnak elő.

Általában a fiúk elég jó étkeket esznek, az angol közmondás szerint „ajándék lónak ne nézd a fogát." Nincs csillag a homlokán, de jó járó és egészséges.

A Christ's Hospitali „blue" fiúknak valóságos déleurópai kiadású képmásai azok a spanyol tanulók, kik hosszú fekete köpenyeget és a meleg égalj miatt lehajtott karimájú kalapot hordanak, díszítve

közönséges vagy elefánt-csontból készült kalánnal. Amaz idők maradványa ez a kalapon viselt csont-kalán, midőn a tanulók a zárdák kapujában ették az irgalmas kéz-adta levest. [1])

VI. Westminster. [2])

Christ's Hospitalt úgy szokták jellemezni, hogy *vallásos* és *régi* intézet. Westminster schoolról azt lehet mondani, hogy *aristocratikus* és *királyi* (az uralkodó házhoz hű). 1560-ban alapította Erzsébet királynő, felújítva VIII. Henrik alapítványát, hogy az oda fölvett 120 tanulót görög, latin és héber nyelvre tanítsák. Ez alkalommal kapta az intézet alapszabályait, jelenlegi alkotmánya alapját. S bár az intézet alapítólevele parliamenti megerősítést soha sem nyert, még is mindig kötelező erejűnek tekintetett. Negyven benlakó (pensionarii) és nyolcvan városon lakó (oppidani vagy peregrini) ifjút vettek fel az alapítványra. A négy éves tanfolyam végeztével, az alapítványdíjasok egy részét, kellő vizsgálat után, Cambridgebe, a Trinity collegе ösztöndíjasaivá promoveálták.

Ez intézet aristocratikus jelleménél fogva ellenlábasa Christ's Hospitalnak. Sohasem irgalomból, hanem érdem alapján vagy pártfogás útján vette fel a növendékeket, kiktől egyáltalán nem kivánta, hogy szegények legyenek. Ez intézetben alapítványdíjasnak lenni már csak azért is tisztességes dolog volt, mert némi kiváltságok élvezetével járt; t. i. e növendékeknek van az a kiváltságuk, hogy a parliament üléseire szabadon bemehetnek, s hogy évenként Terentiusnak egy-egy vígjátékát adják elő, melyet az intézet második head-mastere (Novell) még a XVI-ik százban alapított. A régiségnek más jelei is meglátszanak ez intézeten. A latin phrasisok ma is csak oly szellemi pabuluma a tanulóknak, mint a 16-ik százban. Csak nem régiben változtatták meg a felvételi vizsgálati rendszert, mely a középkori disputatiók szakasztott mása volt. Bizonyos görög és latin szerzők előre kiválasztott műveiből jelentkezett a növendék disputára, s minden ily jelentkezőnek volt egy segédje is (help). Ez a versenyző disputára vagy feleletre szorította az előtte levő fiút nyelvtani kérdésekkel, fordításra kitűzött helyekkel. Ha kettejök közt vita fejlődött ki, a segé-

---

[1]) *Sch. World. Jun. 1879.*

[2]) Ez iskolát 1867-ben, Londonban létem első alkalmával, látogattam volt meg.

dek, mint tanácsadók, s az igazgató, mint biráló elnök szerepelt. Ha győztes lett, a következőt hívta hasonló versenyre. E versenyek rendesen a leckéktől függetlenül 7—8 hétig eltartottak, s a tíz győztesnek alapítványdíjassá való felvételével végződtek.

Az intézet jelenleg két részből áll: felső és alsó iskolából. Az igazgató (dr. Scott) az alapszabályok értelmében „archididascalus" a rendes tanárokkal a harmadik osztályon felül levő összes osztályokat, az aligazgató vagy „hypodidascalus" a harmadik osztály két csoportjából álló alsó iskolát igazgatja. Régebben minden fiú a nagy iskolateremben tanult s az egyes osztályokat egymástól függöny választotta el; jelenleg külön osztálytermek vannak.

A heti tanórák száma 27½, melynek egyharmadát a felső osztályokban mathesisre, természettudományokra, történelemre s francia és német nyelvre fordítják. Az alsó osztályokban még kevesebb időt szakítnak e tantárgyakra. Azonban az oly tanulóknak, kik egy bizonyos osztályt elértek, megengedik, hogy hetenként a mathesisből két rendkivüli órát vegyenek a görög és latin vers avagy a francia vagy természettudomány helyett. Németre kevesen vállalkoznak, mert csak azoknak engedik meg e nyelv tanulását, kik a franciában valamennyire előhaladtak. E szerint hetenként 18 óra jut a classikai studiumokra; csak innen érthetni, hogy Terentius és Plautus 300 esztendőn keresztül egyenlő tiszteletben állott és áll Westminster college növendékei előtt. Sajnos dolog, hogy az intézet fényes ösztöndíjaira (az oxfordi egyetemen egyenként 170 font, és kettő Cambridgeben egyenként 110 font) nem tud elegendő kitünő növendéket bocsátani; pl. 1868-ban az ösztöndíj verseny-vizsgálatokon mind az öt jelöltjét idegen intézetek tanulói verték le. E mellett, a mi talán jobban fáj a westminsteri régi növendékeknek: a játéktéren és a csolnakversenyen is mostanában csak vesztenek, s régi hirnevök mindinkább letünőben van.

Westminster school London közepébe be van temetve: majdnem egyetlen benlakó public schoolja ma Londonnak, s kétségkivül ez a főoka hanyatlásának. A nevelésügy barátai közül sokan meg akarták menteni a teljes hanyatlástól, de régi növendékei makacs ellenszegülése miatt e császár-vágás annyiba maradt, s ma már csak 120 a benlakók száma, sőt ennél többre az igazgató leglelkesebb munkája mellett sem igen viheti. Kedvezőtlen fekvése miatt sok előkelő család elpártolt ez iskolától, s 6 benlakója közül, melyek még e száz első felében rakva voltak növendékkel, jelenleg csak kettő van tele. A

többi mint a régi dicsőség tanúja áll fenn. Stat magni nominis umbra.

Szerencsére a városból bejáró növendékek mentik meg ez iskolát a végelgyengüléstől. Azonban ép a városi tanulók nem fordíthatják eléggé hasznukra a tanórákat. Reggel 8-kor kezdeni a leckét, nekik korán van, a benlakóbeli fiúknak pedig 9-kor nagyon késő, s a késő délutáni leckék a játékidőt rontanák meg. Reggel 9-től délutáni 3 vagy 4 óra az az idő, melyre a londoni bejáró-iskolak rendes tanórái esnek. Az igazgató úgy próbált a bajon segíteni, hogy a bejáró fiúknak megengedte a 9 órakor való iskolába jövetelt, azzal a föltétellel, hogy az elmulasztott (8—9) leckét a következő órán a tanítók vezetése alatt pótolják ki, míg a bennlakóbeliek reggeliznek. Ez a kisértmény is eléggé mutatja, hogy a benlakóbeliek és a bejárók ellenkező érdekei egymással kibékíhetlenek.

Másnemű nehézségekkel is küzd az iskola; nevezetesen az undermaster merőben független, s mint olyan a főigazgatótól függetlenül intézkedhetik mindenben, a mi a fegyelmet és kormányzást szörnyen megnehezíti. Ha az igazgató a tanári testülettel egyetértve az évenként 3-szor tartott valamelyik értekezleten abban állapodik meg, hogy az alsó iskolában is foganatosítsák a szükséges reformokat: az aligazgató ellene szegülhet, s a tanári testület legnemesebb törekvése is füstbe megy. Az aligazgató e szerint valóságos imperium in imperio, ki, ha lábát megveti, megakaszthatja a legüdvösebb reformokat is.

Nem kicsinylendő kedvezőtlen körülmény továbbá az intézet egészségtelen környezete. A Westminister apátság London lejtős részén fekszik, s minthogy levegőjének szabad járása nincsen, őszön és télen a fojtó ködtől, nyáron a sürü göztől sehogy se tud menekülni. Hozzájárúl a szomszéd utcák rosz levegője, melyet a pálinkás boltok, öszeri raktárak és a zöldség- és halárusok kirakatai valóságosan büzhödtté tesznek. Ha hozzágondoljuk az intézet tőszomszédjában élő zsibárusok kiabálását és a nagy közlekedés okozta meg nem szűnő utcai zajt, nem csuda, ha ily környezetben a növendékek a levegő nyomott volta miatt mintegy szellemi apathiába esnek.

E szellemi petyhüdtségből teljességgel nem birja a tanuló ifjúságot kiemelni a nagyszerű Westminster székesegyházi isteni-tisztelet sem, hová templomozásra járnak. A fiúk érzülete ebben a korban egyáltalán nincs annyira fejlődve, hogy e fenséges hely őket ihlettséggel töltse el. Söt, midőn vasárnap reggelenként látják a helyért tolongó és versenygő divatos közönséget, egyáltalán nincs okuk áhitatra buz-

dúlni. Az egyházi beszédek, melyeket itt és a szent Pál székesegyházban hallhatni, rendesen a legorthodoxabb dogmatikai fejtegetésekből álló hivatalos szinezetű értekezések, s mint olyanok : egy cseppet sem szólnak a növendékéknek sem szivéhez, sem értelméhez. Sőt tekintetbe véve, hogy acustikai okokból az egyházi beszédeket éneklő hangon kell a praedicatoroknak végig olvasni, azt hiszem, hogy a világ minden Arnoldja sem tudna ily téres-tágas templomokban a növendékekhez szivet és lelket egyiránt megható beszédet tartani. A végre oly iskolai templom kell, mint a rugbyi, harrowi, charterhousei, melyekben a szónok hangját és hangjába öntött érzelmeit ne nyeljék el a falak. Igaz, hogy a vallásos érzület is oly növény, mely inkább a sötétben nő, mint a napfényen, s e tekintetben Westminster abbey eléggé sötét, de rendkívüli terjedelme a növendékek érzületéhez semmiképen sem adaequat.

Hasonlóan nélkülözik ez iskola növendékei a játékkal és athletikai mulatságokkal járó testi és szellemi megújhodást is. Sem a cricketben sem a football-ban régóta nincsenek kiváló növendékeik. Az utóbbi 15 év alatt egyetlen egy cricket játszójok tünt ki az egyetemen. A csolnakázásban lassanként szintén elmaradoz régi versenytársai mögött. 1860 óta Etonnal egyszer sem mert csolnakversenyre szállni. Nincs puskás csapatja, s a football-on, racketen és tornán kivül, — mely utóbbi egy kripta-helyiségbe van temetve, — az iskola kerítésén belől alig van a tanulóknak egyéb mulatsága.

Az ifjúságnak van egy a létért nagyon küzdő folyóirata, és egy debating society-je, mely csak azért van jó egészségben, mert az egyleti tagsággal velejár a charing crossi fördő szabad használata.

A tutori rendszert ez intézetben nem találhatni, tehát a magántanítás az iskolai rendszernek nem oly kiegészítő része, mint Etonban vagy másutt. Ennélfogva a masterek közt sincs meg az egészséges versenynek eme nevezetes sarkantyúja, s ennek hiján (és ez szintén nem megvetendő) anyagilag sincsenek úgy javadalmazva, mint Eton vagy Harrow benlakókat tartó masterei.

A monitori rendszer régóta életben van. A monitorok ez intézetben szükséges kiegészítő rész, mert csak ők tarthatják szemmel tanulótársaikat a játéktéren és másutt, Westminster környezete csábjait csak ők paralyzálhatják, s a tanulók eme rendőrgárdája nélkül az iskolát fegyelmezni valóságos herculesi munka lenne. Így is igen sok alkalom kinálkozik a kihágásra. A szombat estve kieresztett növendékek vasárnap estig szabadon járhatnak- kelhetnek. S ha a fiú barátai

vagy rokonai nem elég lelkiismeretesek, a Westminster boy minden ellenőrzés nélkül csatangolhat az erkölcsileg is sok kifogás alá eső szomszéd utcák gin palace-aiban sat.

A szolgáskodó rendszer az iskola traditiószerü vonásai közé tartozik. Kivált régen hajmeresztő kinzásokat kellett az ifjabb tanulóknak kiállani. Leckeórán kivül mindig résen kellett lenni, ha vajjon nem szólítják-e az idősebbek? Az alapítványdíjasok közül csak a legkitünőbb volt kivéve a fagging alól s állandó neve „liberty boy" volt. Az igazgató e szavakkal emancipálta a fagging alól: „Esto liber, ceteri servi." Annál keservesebb volt többi társai sorsa, kiknek éjjel sem volt nyugtok, mert hiszen mind a negyven alapítványdíjas egy teremben hált. Ma már a big dormitory negyven külön szobácskára van felaprózva, többé a fiúk nappal nem tanyáznak hálótermökben, s ez új rendszer az iskolai régi zsarnokságnak is nyakát szegte.

Ez intézet ifjúságának az angol egyházhoz és a királyhoz való hüsége hagyományos. 1642-ben a westminsteri tanulók sikeresen védelmezték az apátságot a betörő puritánok ellen. I. Károly kivégeztetése reggelén, az igazgató, tanítványaitól környezve, könyörgött a már csak névleges királyért. A westminsteri tanulók az oxfordi egyetemen is hasonló érzelmüek voltak, és hívek maradtak nevelőintézetökhöz. Ők voltak a magva annak a szövetségnek, mely a puritan ritualék behozatalának ellenszegült, s mely a parliament által kiküldött bizottságok tekintélyét el nem ismerte.

Nem csak királyához és egyházához, hanem hazájához is mindég hü volt ez iskola. E száz elején majdnem katona-nevelőintézetté vált, a yorki herceg Westminstert úgy szokta volt ajánlani, mint a katonai pályára legjobban előkészítő és a tábori élet sanyarúságaihoz legjobban szoktató helyet. Az előkészítés magva kétségkivül azok a háborúskodások voltak, melyeket az alapítványdíjasok az iskola tőszomszédjában a városiakkal (plebeians) vívtak; továbbá az a szigorú fegyelem, melynek csak a hadseregnél volt párja. Volt idő, midőn az angol hadsereg nyolc tábornoka között öt volt, a ki Westminsterben növekedett. Az angol hadseregben a krimi hadjárat alkalmával a fő hadvezér, a lovasság és tüzérség parancsnokai mind régi westminsteri növendékek voltak.

A katonai fegyelmet ez iskolába a 17-ik száz első felében vitte be dr. Busby, ki 1638-ban neveztetett ez intézet igazgatójának, s ez állásában egy fél száznál tovább (55 év) vasmarokkal igazgatta az iskolát. Alapos tudós volt, s az általa írt nyelvtant egész e száz elejéig használta az iskola. Növendékei közül sok nevezetes ember vált, köz-

tök egyszerre 16 püspökre birt rámutatni, kik — mint mondá — állásukat a sűrű vesszőzésnek köszönhetik. Azonban tudományánál nagyobb volt szigorúsága. Tanítványai Angolország-szerte hiressé tették intézetét; fegyelmezése európai hírűvé tette nevét. A vezszőt folyvást használta, mert azt szokta volt mondani, hogy az az a rosta, mely a tanuló ifjúságban a tiszta búzát a konkolytól külön választja. Ha Michel Angelo kalapácsvésőjével csak úgy hasogatta a márvány tuskókat, melyek beszélő szobrokká alakúltak: Busby a fiúkban felismert lappangó tehetséget vesszőcsapásokkal törekedett belőlök kihozni. Szigorát nagyban enyhítette nyiltszívűsége és jó humora, melylyel idősebb tanítványai becsülését és szeretetét magának megszerezte. E hires angol paedagogusról, ki a grammatikát nem tanította nagyobb tűzzel, mint a mely erélylyel kezelte a vesszőt, hadd álljon itt az a pár történeti adoma, mely nevét messze földön ismertté tette.

Egy alkalommal II. Károly látogatta meg iskoláját, ki különben iránta a legjobb indulattal viseltetett. Busby végig hordozta a királyt a tantermeken, de mindenütt feltett kalappal, holott a király levett kalappal kisérte őt. A látogatás végeztével a távozó királyhoz Busby egész alázattal e szavakat intézte: „Felség! remélem megbocsátja nekem tiszteletlenségemet; ámde bizonyomra mondom, ha növendékeim rá találnának jőni, hogy van e királyságban egy fölöttem álló ember, többé teljességgel nem tudnék velök boldogulni."

A másik adoma metsző humorát illustrálja. Egyszer a hires Petre pater, ki Westminsterben növekedett, de később kath. vallásra tért, találkozott vele a parkban. Busby nem akarta megismerni, de Petre bemutatta magát. „Hallja csak uram — mondá az igazgató — ön más hiten volt akkor, mikor a kezem alatt volt; hogyan merte ön hitét megváltoztatni?" ‚Az én Ur Jézusomnak volt rám szüksége' — felelé ájtatosan a pap. „Igen, önre volt szüksége az Urnak! hiszen én is forgattam a szentírást annyit, mint más ember fia, de soha sem olvastam, hogy az Ur Jézusnak valaha más egyébre lett volna szüksége, mint egyszer egy szamárra."

Westminster ezelőtt a királyság legaristocratikusabb iskolája volt, s akkor hires volt kitűnő növendékeiről is, kik közt mindig büszkeséggel emlegeti Locke Jánost, a nevezetes philosophust. Még nem oly nagy ideje, mikor Battersea mezején szalonkázni lehetett, s mikor a főuri családok gyermekei Westminster school szomszédjában az athletikai mulatságokból ki nem fogytak. Azóta az idő nagyot változtatott az iskola környezetén; az athletikai sportnak sírját ásták az új épít-

kezések, az élenynyel teljes és frissítő szabad levegő helyett megmérgezett és sorvasztó hatású athmosphaera veszi körül az iskolát, mely zsibbasztja a testet, butítja a szellemet. Valóságos asthmában szenvedő intézet, melynek ezelőtt másfél tízzel a parliamenti orvosok (commissioners) új levegőt, más vidékre költözést ajánlottak, de a régi nagy családok megőszült tagjai — Camden és Busby emlékére hivatkozva — az intézet iránti kegyeletből merészen elleneszegültek a kitelepítésnek. Most már napról-napra mind jobban hanyatlik az iskola, mely itt élni nem tud, s mely ha más talajba ültetik, mint ültették Charterhouset, bizonynyal fel fog virágozni.

VII. Uppingham.

Uppingham Archdeacon Jonson's school 1581-ben alapíttatott s 1875-ben szerveztetett újból. Rutlandban, Seaton vasuti állomástól jó félórányira (3 ang. mfd.) fekszik. E 300 éves iskola nemcsak régiségeért méltó a figyelemre, hanem kiváltképen azért, mert 27 év óta működik itt Thring Edward, mint ez intézet igazgatója, ki annak idején 25 növendékkel kezdette volt meg a tanítást, s azóta virágzásra juttatta ez intézetet. Thring a legnagyobb erélylyel, ritka szeretetre méltó, — mondhatnám — atyai vonásokat egyesít magában, s ez teszi munkásságát hathatóssá és iskoláját keresetté. Régi növendékei a világ minden szögletéből felkeresik leveleikkel, ragaszkodásuk és szeretetök bizonyítékaival, s ha más világrészekből haza kerülnek, házánál — mint egykor Arnoldnál a volt — növendékek — egy-két hetet töltve, újból átélik a lefolyt kellemes napok emlékeit.

Thring — mint régen Arnold — szorosan megszabja az iskolába fölvehető tanulók számát; 330-nál többet egy évben föl nem vesz. Házánál 31 növendék van, valamint a masterek házaiban sem lehet ennél több, sőt egy pár háznál néhánynyal kevesebb van. Ha több fiú van az iskolában — úgymond Thring — mint a hányat az igazgató személyesen ismerhet, azoknak, kiket nem ismer, többé nem igazgatójok; másfelől az a tanár, ki őket ismeri, szintén a feje fölé kerül az igazgatónak, s ekként az iskola többé kevésbé elveszti a maga egységét. Viszont, ha több a tanuló, mint a mennyit az iskola kellően számon tud tartani, egy részök független községgé válik s mindennemű kihágásra bő alkalom nyilik. Ellenben, ha nincs elegendő számú tanuló, mely a teljes tanító-testület munkáját igénybe vegye: az esetben vagy nem teljes a tanító-testület, s ekkor a tanítás és neve-

lés húzza a rövidet: vagy elegendő a tanítók száma s ez esetben egy maroknyi tanulónak kell egy ölnyi helyett fizetni, mely esetben nagyon fel kellene emelni az iskolai díjakat.

Ez iskolában minden fiú 70 fontot fizet évenként a house masternek, s e mellett 40 fontot tandíj fejében. Ez utóbbi összeg az igazgató tanács kezébe megy, mely azt következő célokra fordítja: $^1/_6$-át ($6^3/_4$ font) az igazgatónak a'lja, mint törvényszabta illetéket; 24 f. 18 sh. a tanárok fizetésére fordít, $1^1/_2$ f. a folyó költségekre, 6 f. 15 sh. tartaléktőkére; e mellett évenként 100 fontot ad vendégtudósok felolvasásaira, hangversenyekre sat., szintén annyit iskolai jutalmakra.

Az iskola eredeti alapítványából évenként 1,000 fontot fordítnak (60, 50, 40 fontos) 3—3 évre szóló egyetemi vagy felsőbb iskolai ösztöndíjakra és 200 fontot évi átalányképen az igazgatónak. Az igazgató-bizottság évenként rendesen két ülést tart. Ez üléseken az iskolai számadásokat számba veszi és hitelesíti, az alapítványok kezelését ellenőrzi, a begyűlt iskolai pénzeket az imént említett célokra kiosztja, s az egyetemi biztosok által vezetett vizsgálatok eredménye szerint az ösztöndíjakat utalványozza. A bizottság az iskola alaptörvényénél fogva, köteles — kivált az utóbb említett ügyben — az igazgató tanácsát kikérni. Az intézetbe a fiúk 11—12 éves korban jőnek, és 17—18 éves korukban az iskolát végezve egyetemre, tengerészetre, hadseregbe, vagy kereskedelmi pályára mennek. Az alsó iskolába 8 éves korúakat vesznek fel. A fiúk felvétele nem versenyvizsgálat útján történik. Igazságtalan eljárásnak tartanám — mondá nekem Thring — hogy egynémely fiút csak azért zárjak el egy jó iskolától, mert kevésbé ügyes, mint más. Ha nagy ritkán 15 évesnél ifjabb fiú, más középiskolából jő hozzá, az olyat szigoruan megvizsgálja, mert ily esetben az a gyanú forog fenn, hogy a fiút valami hibáért bocsátották el.

Uppinghamban Thringnél pár igen kellemes napot töltöttem s rendkivül nagy volt örömem, hogy közelről megismerkedhettem ez ősz férfival, kit érdemeiért méltó kitüntetéssel emlegetett előttem Jex-Blake, a rugbyi igazgató, valamint a birminghami King Edward középiskola igazgatója is.

A fiúk osztályozása a classikai studiumok szerint történik, továbbá a historia és segédtudományai s a mathematikai előhaladás szerint. Megjegyzendő azonban, hogy mindenkinek kell tanulni a classikai studiumokat és mathesist, valamint egy kis történelmet és földrajzot. Továbbá szabad választás szerint vagy modern (francia, német)

nyelvet, vagy rajzot, vagy valamit a természettudományok köréből. 1879-ben e három csoportból legtöbben (mintegy 100-an) választották a franciát, kevesebben (27-én) a német nyelvet, alig 25-en a természettudományokat s kétszer annyian a rajzot.

Az ének szintén kötelező mindazokra, kiknek arravaló hangjok van. Jelenleg 200-an tanulnak éneket és 120-an hangszerzenét.

Az iskolának következő 16 osztálya van : felső VI., alsó VI. remove, felső, közép, és alsó V., közép remove, felső, közép és alsó IV., alsó remove, felső, közép és alsó III., II., és I. Az utolsó három osztály az u. n. alsó iskola, melynek külön igazgatója van.

Az egész intézetet par exellence classikai iskolának mondhatni. Maga az igazgató és irodalmi munkássága szintén merőben a classikusokra vallanak. A mellékelt pár órarend talán legjobban fogja jellemezni az intézet studiumait.

Uppinghami iskola. Alsó Remove.

A hét napjai	Húsvéttól Sz. Mihályig 7—8·30 Sz.-Mihálytól Húsvétig 7·30—8·45	Délelőtt 10—12	Este 7·30—8·55
Hétfő	Ó-szövetség Elemzés a fekete tábl.	Latin nyelvtan Történelmi földrajz Angol fogalmazás	Modern tantárgy
Kedd	Új-szövetség. — Angol nyelvtan Földrajz	Ovid. Görög nyelvtan	
Szerda	Ó-szövetség. — Angol tört. Történelmi földrajz	Ovid ismétlés. Caesar	
Csütörtök	Modern tantárgy	Ovid. Görög-construálás (Shakesp. 2-ik szorgalomszak. 11·40—12·30)	
Péntek	Új-szövetség. — Latin próza	Görög nyelvtani construálás Görög nyelvtan	
Szombat	Mathesis	Angol ismétlés. Latin gyakorl. Caesar (angolból latinra)	20 sor angol elemzés hétfőre, szombat este bemutatandó

Mathesis: hétfőn, szerdán és pénteken, 5—6·30, szombat első iskola.
Rendkivüli tantárgyak: csütörtök délután.
Latin próza-fogalmazás: kedd és csütörtök este.
Shakespeare, csütörtök: 1-ső szorgalomszakban 5—6·30, olv. 2-ik szorg. 11·40—12·30, 3-ik szorg. 5·30—6·30.

Kézikönyvek:

Xenophon Anabasis I-ső könyv.
*Latin.
*Történelmi atlasz.
Róma, Angol- és Görögorsz. történel.
*Smith v. Adrew latin szótár.
Görög lexikon.
Ovid.
Caesar.
Maclearen ó- és újszövets. szt. történetek.

Andersen, Fairy Tales.
Abbott görög nyelvtan.
*Thring, latin nyelvtan.
*Thring, nyelvtan alapelvei.
*Thring, elemzés.
Európa és Palestina földrajza.
Ó és új kézi atlasz.
III. Richard, Vihar, Hamlet v. Macbeth. jegyzetes kiadás.

* Minden osztályban használják.

Uppinghami iskola. II. és I. osztály.

A hét napjai	I-ső iskola	II-ik iskola	Délután	Este
Hétfő	Bibliai lecke Latin principia	(Angol dolgozat bemutatása) Construálás a latin olv.-könyvből Görög nyelvtan Dictandó	Mathes.	Torna Latin nyelvtan
Kedd	Bibliai lecke Latin nyelvtan Scott W.	Construálás a latin nyelvtanból Történelem Angol nyelvtan		Rajz
Szerda	Rajz	Constr. a latin olv.-könyvből Földrajz Latin gyakorlat	Mathes.	Latin nyelvtan Történelem
Csütörtök	Bibliai lecke Görög nyelvtan Dictandó	Constr. a latin nyelvtanból Történelem Elemzés	Angol irodalom vagy olvasás	Latin olvasók. Latin principia Scott W.
Péntek	Bibliai lecke Angol ismétlés Latin gyakorlat	Constr. a latin olvasókönyvből Angol nyelvtan Latin nyelvtan	Mathes.	Földrajz Görög nyelvt. Latin olv. k.
Szombat	Mathes.	Földrajz Történelem Constr. a nyelvtanból Angol nyelvtan és elemzés		Essay-készítés

Kézikönyvek:

*Thring, latin (nyelvtan)
Jacob, latin olv. k. (I. rész)
Smith, a princip. latin (I. r.)
*Smith, latin-angol szótár
Scott W. költeményei

*Andersen, Fairy Tales
*Latin Primer
Bennett
*Thring, nyelvtan-elemz.
Uppinghami (tört.) atlasz

*Róma történelme
*Görögország történelme
*Anglia történelme
*Mackay, Intermediate Geographie
*Keith Johnston, új átlász

* Minden osztályban használják.

VI. oszt. (Felső csapat.)

	I-ső iskola 7—8·30	II-dik iskola 10—12	III-dik Iskola
Hétfő	*(Latin hét.)* Ó-szövetség Horatius ódái	Horatius Irásbeli dolgozat osztályban	Ismétlés Horatius
Kedd	Ó-szövetség Horatius ódái	Catullus Irásb. dolgozat kijavítása	Horatius ódái
Szerda	Horatius (satirák)	Horatius (satirák) (Long) A két alsóbb csapattal együtt.	semmi
Csütörtök	Ó-szövetség De oratore	De oratore (Az irásb. dolg. kijavítása)	Shakespeare
Péntek	Ó-szövetség Sallustius (Long)	De oratore A két alsóbb csapattal együtt	De oratore
Szombat	Mathem.	Tacitus (Long) Irásb. dolgozat kijavítása	semmi
Hétfő	*(Görög hét.)* Biblia Görög dráma	Görög dráma —	Görög dráma —
Kedd	Biblia Görög dráma	Theocritus	Görög dráma
Szerda	—	Thucydides	
Csütörtök	Biblia Xenophon (Long)	Thucydides	Thucydides
Szombat	Mathes.	Demosthenes	

Hétfő, szerda és péntek délután 5—6·30 Mathesis.
Hétfőn este az igazgató construál az osztálynak ³/₄ óráig.
Szerdán és péntek este az osztály construál.
Long azt jelenti, hogy nyelvtani kérdéseket nem tesz; hanem minden egyéb nehézséget megjegyez és megmagyaráz a tanár.

Latin heti fogalmazás:

Angolból latinra (próza)	hétfőn;	bemutatandó	szerdán este.
Elegia	szerdán;	„	péntek este.
Lyrai jambusok	pénteken;	„	szombaton este.

Görög héten:

Angolból görögre (próza)	hétfőn:	„	szerdán este.
Görög jambusok	szerdán;	„	szombaton este.

A tanulás reggel 7-kor kezdődik. Az u. n. reggeli iskola (morning school) 7—8.30 percig tart. A leczke kezdete előtt minden reggel egy negyed órai isteni-tisztelet van; a második iskola 10—12-ig, a harmadik (hetenként négy nap) d. u. 5—6. 30-ig; esti előkészület 7.20—8.20.

A felső osztályokban a latin és görög szerzőket, hetenként felváltva oly bőven olvassák, hogy róluk a hetet latin vagy göröghétnek nevezik. A görög héten olvassák és tanulják Homér Iliását és Odysseáját, Aeschylus, Euripides, Sophocles, Demosthenes, Plato, Thucydides, Xenophon és Herodot műveit. A latin héten Virgilius, Horatius, Ovidius, Cicero, Livius. Caesar, Sallustius és Plinius műveit tanulmányozzák.

A felső osztályokban egy-egy órára legkevesebb 40 sort hagynak fordításra görögből és ugyanannyit a latinból s könyvnélkül betanulásra legalább 15 sort. E mellett következő fogalmazványokat készítnek: latin póza, latin elegia, latin hexameter, latin lyrai darab; görög jambus. Ezekhez járulnak a görög syntaxis és alaktan; a latin syntaxis és alaktan.

Az angol iradalomból Shakespeare és Scott műveit olvassák. A felsőbb osztályosok 1874-ben olvasták Shakespearetól Julius Caesart, Coriolánt és a Vihart; a szebb helyeket betanulják könyvnélkül s szintén angol fogalmazványokat is készítnek. Az alsó osztályok Scott költeményeit olvasták és tanulták. Ezekhez járul az angol nyelvtan. A történelemből Görögország, Róma és Angolország történelmét tanulják, a rájok vonatkozó földrajzzal kapcsolatosan.

A bibliai leckéket mindennap reggel tartják. Az ó- és új-szövetséget (ez utóbbit görög eredetiben) olvassák.

Minden tanár felírja hetenként, egy avégre készített és nyomtatott kimutatásra, hogy osztálya a múlt héten mely latin, görög és angol szerző művét s belőle hány fejezetet, vagy könyvet olvasott, s könyvnélkül hány sort tanult; micsoda foglalmazványokat készítettek; a különböző nyelvtanokból hány oldalt tanultak; a bibliából micsoda részeket olvastak, s a történelemből mely fejezeteket tanulták. Ez intézetnek 19 tanára, 3 zenemestere, egy képírás- és rajz-, és egy vívómestere van. 1854-ben a tanító-testület egy igazgatóból és 2 segédtanítóból állott. Minden szorgalomszakban újból rendezik az osztályokat. Évenként két vizsgálatot tartanak a classikai és egyet a modern studiumokból.

A természettudományokat csak önkénytes vállalkozók tanulják.

Francia vagy német nyelvet kell tanulni. E kettő közül szabadon választhat minden tanuló, ki a negyedik osztályon felül van. A három alsó osztályban a rajz kötelező tantárgy.

Az igazgató fizetése, a boarding houseból való jövedelmével együtt, évenként rámegy 3,500—4,000 fontra. A főzenemester fizetése 700 font, a másodiké 400 font. A harmadik és negyediké kevesebb.

Tavasztól kezdve a leckék reggel 7 órakor, s télen fél órával később kezdődnek. Napjára 5 tanóra esik és estenként másfél órai előkészület az osztálytanár vezetése alatt.

A tanárok hetenként egyszer az igazgatónál összegyűlnek, s iskolai ügyekről tanácskoznak; véleményök azonban — mint Thring mondá — reá nézve fontos, de nem kötelező. Az órarendet az igazgató egy a tanárokból választott bizottsággal készíti. Ez órarend sohasem kerül az igazgató-bizottság elé, mely az iskolai munkába, illetőleg az iskola belügyeibe nem avatkozik.

A monitori rendszer ez intézetben is fennáll; a praepostorok — úgy hívják őket itt is, mint Winchesterben, — rendszerint a tanulmányokban legelőhaladottabb növendékekből kerülnek ki; egyszersmind a játékban és testgyakorlatban legkitűnőbbek közül is szokott az igazgató nehányat kinevezni. Ezek alkotják a fegyelmezés első forumát. Testi büntetést, vesszővel vagy kézzel való ütést sem ők, sem a tanárok sohasem alkalmazhatnak.

Szintén nem szabad büntetés fejében könyvekből egyes helyeket leíratni, mint ahogy más e nemű iskolákban szokásban van; kivéve ha az a leíratás az *írás* tanítása végett, vagy a hanyagúl végzett feladat javított kiadású elkészítéseért történik.

A bibliából sem szabad soha büntetésül hagyni leckét.

A munkára való büntetésnek, vagy a leckével való jobb előkészülésben, vagy bizonyos számu sor könyvnélkül való felmondásában, vagy elemzésében kell állni.

Minden tanító köteles az iskolai fegyelem törvényeit a legszigorúbban megtartani.

Egyedül az igazgató büntethet vesszővel bizonyos meghatározott helyen és időben, mely büntetést azonban csak az illető master, vagy tutor szóval való panaszára hajtja végre.

A fegyelmezésben oly módszert alkalmaz Thring, mely a maga nemében páratlan.

Az egyes házakban, vagy az iskolában elkövetett vétségért az az illető házat vagy osztályt teszi felelőssé. Valóságos katonai rend-

szabály, mely a megtízedelésnek szakasztott mása. Mint nekem mondá Thring, e rendszabály foganatosítása néhány éven át nagyon nehezen ment. A fiúk fellázadtak ellene; más iskolába költözködéssel fenyegették, de ő hajthatatlan maradt, s a fiúk lassanként lecsendesültek.

Hogy mily vasmarokkal tartja a 70-hez közel járó ősz a kormánygyeplőt kezében, arra legeclatánsabb példa az a császárvágás, melyet 1876 elején ő maga végzett. Ugyanis 1875 novemberben a városban kiütött scarlat miatt, mely az iskolába is beharapódzott, az iskolát föl kellett oszlatni. 1876 január végén ismét begyűltek a tanulók s jóllehet az alatt az elöljáróság az iskolát egészségügyi szempontból teljesen rendbe hozta, alig 3 hét múlva ismét föllépett a járvány. Most már rémületbe esett a tanári kar is. Mit tegyenek: szétbocsássák újból az ifjúságot? Vajjon hányan fognak visszatérni e veszélyes helyre? Ne előzzék-e meg a veszélyt más vidékre való meneküléssel, mielőtt az iskola népessége elolvadna, s a padok üresen maradnának?

Nehéz napok voltak ezek, melyeknek tanácsától az iskola jövője függött, s melyek — és ez volt a legnehezebb — megkövetelték, hogy az iskola megmentésére hozott határozat ne a páni félelem vagy felzaklatott szenvedély, hanem a teljesen nyugodt itélet műve legyen. A gyorsan hozott végzés az lőn, hogy március 7-kén tudósították a tanulók szülőit és gyámjait, hogy ezuttal korábban hazabocsátják a növendékeket a húsvéti szünidőre, de három hét múlva valamely más s Uppinghamnál egészségesebb helyen gyűlnek össze, miről az illetőket rövid időn értesítik.

Néhány nap múlva egy helyválasztó, azaz háztűzlátó küldöttség indult Walesbe az igazgató vezetése alatt, ki most inkább hasonlított egy címzetes püspökhöz, vagy egy nomád karaván főnökéhez, mint egy angol középiskola head-masteréhez.

Egy Borth nevű tengerparti igénytelen halász-városkát szemelték ki az iskola menedékhelyének (Wales), melyet az igazgató-tanács tagjai is alkalmasnak találtak.

Dr. Arnold megtette volt, hogy egy ragályos betegség elől iskolájával olyformán menekült, hogy apró csoportokra osztva, a masterek vezetése alatt különböző helyekre küldötte.

De ma a mostani rendszer mellett, midőn az iskolai osztályoknak semmi közük sincs a benlakók beosztásával, a bajon máskép kellett segíteni. Az iskolát tövestől ki kellett eddigi talajából szakítani. Az angol iskolázás történelmében talán egyetlen eset, hogy egy

középiskolát szülőföldjéről kitépnek, s egész személyzetével s minden járulékaival oly helységbe ültetnek, melynek mostanig nevét is alig ismerték.

Márcins végén a „Cambrian“ vasútvonalon egy hosszú vonat szállította a fiúk ágyait és ágynemüit; s ápril 4-én a tanuló ifjúság, a tanárok és családjaik, meg a szolgaszemélyzet érkeztek meg. Másnap megkezdődött az iskolai munka a derék igazgató egy manifestumával, mely egy hadvezér napiparancsához hasonlított. A növendéksereg nagy részét egy emeletes vendéglőbe szállásolták el, a többit mintegy 12 különböző házhoz, aztán a még szükséges osztályhelyiségeket kocsiszínekből rögtönözték, a tornának egy istállót foglaltak le, szóval megindult a munka, nem kis aggodalmak között, de azzal a tudattal, melynek legjobb kifejezője az a görög közmondás, hogy „férfiak teszik a várost, nem a falak.“ [1]) Mindnyájan érezték, tanulók és tanítók egyaránt, hogy az iskola nagy próbára van kitéve, s hogy a közönség szeme rajtok van. A Times időnként rendes tudósításokat hozott az iskola életéről. De ez ifjúság nem azért angol, hogy ne tudjon nélkülözni és kitartani. E nélkülözésnek is megvolt a maga költészete. A növendékeknek nagy örömet szerzett, ha a tengerparton járkálva görög igéket hajtogattak, vagy ha a latin versek scansiója elől a dagály hullámverései nézésére menekülhettek. A mastereknek szintén sok élvezetet nyújtott a jó welsh parasztok között Liviusból, Cincinnatus és a falusi hősök tetteit olvasni, vagy Horatiusból a sabinok élete kecses egyszerűségét recitálni.

Munkával nem volt nehéz ellátni az ifjúságot, de kényesebb volt a játékok kérdése. Egy földbirtokos nagyon derék játéktért ajánlott fel az iskolának, mely az új menhelytől néhány mérföldnyire esett, s az ifjúság jókedvének folytonos felfrissítője és kitartásának nagy támasza lőn. Söt az oda rendesen kicsödült bámészkodó parasztgyermekek az ifjúságnak szintén nagy mulatságára voltak.

A parasztfiúk ennyi tarka ruhás (játéktéri egyenruhás) úrfit; s a fiúk annyi tátott szájú pórfit sohasem láttak. Megható volt, midőn junius végén a régi uppinghami növendékek játékversenyére (old boys' match) az Oxfordban lévő tanulók megjelentek. „*Ubi Caesar, ibi patria*“ — gondolták magokban — s ha e játékversenyen az iskola volt-növendékei utódaikkal évenként egyszer kezet fogtak, most annál értékesebb volt e kézszorítás, mert a meleg rokonszenv kétszeresen

---

[1]) *Ἄνδρες γὰρ πόλις, καὶ οὐ τείχη.*

becses a hontalan vándornak. A versenyt ünneppé változtatta a megjelent régi növendékeknek egy actusa, mely abban állt, hogy a headmasternek egy okmányt nyújtottak át, s abban az intézethez való erős ragaszkodásukat nyilvániták és abbeli erős hitöket, hogy az iskola nemsokára a maga épségében tér vissza Uppinghamba.

Még az első szorgalomszak folyama alatt emlékiratot küldött az iskola tanári kara az uppinghami elöljárósághoz, melyben kifejté, hogy a ragályos betegség, mely miatt a városból menekültek, a rosz vízvezeték és csatornázás eredménye, s felszólítja, hogy e bajon gyökeresen segítsen. A városi tanács úgy tett, mint a ki nagyot hall, s úgy látszott, hogy egyáltalán nincs kedve az isk. igazgatósága kedvéért ily költséges munkálathoz fogni. Azután azt is hitte, hogy a tanári kar majd csak megelégli a nagy áldozatokkal járó távollételt. [1]) Ez indolens felfogásra Thring azzal felelt, hogy a következő félévre is megújította a szerződést Borth-ban. Ekkor aztán komolyan gondolkodóba esett Uppingham elöljárósága, mérnököket vitetett ki, s hozzákezdetett az új csatornázó rendszerhez.

A monitorok sohasem tettek nagyobb szolgálatot egy középiskolában, mint ez esztendőben. Itt, e mondhatni tábori életben, a hol rendes kapuzárásról és névsorolvasásról nem lehetett szó, megmutatták, hogy az angol ifjú felelősségre és tekintélyre alkalmas, és a tanárikar által ráruházott joggal és hatalommal nem él vissza. Másfelől a tanuló ifjúság minden tagja élénken érezte, hogy a világ szeme most rajtok van, az iskola nehéz próbaévét éli, s e próbára tevő nehézség minden küzdelmében mindnyájoknak osztozni kell. Így történt, hogy az az idő, mely máshol s más ifjúságnál a legnagyobb anarchiára adhatott volna alkalmat, az otthoni régi jó rend folytatása lőn, s 13 hónap múltán sem mutatkozott semmi jele a féktelenségnek.

Sokat tett a rend fentartására az igazgató fáradhatatlan erélye. Hiszen az a 300 tanuló s az a tekintélyes tanári kar nem annyira Uppinghamot hagyta el, mint inkább követte Thringet, a feltétlenül tisztelt igazgatót, mint a hogy a 13-ik században Rofredo da Beneventot, a Bolognából kiköltözött nagy mestert, a közjog tanárát, az egyetemi ifjúság java része Arezzóba követte.

Ezalatt Uppinghamban az új csatornázás és vízvezeték elkészült, s 1877 ápril 10-én a nagy karaván fölszedte sátorfáját, s a borthiaktól

[1]) A Cambrian hotelben minden fiú ágyhelyéért hetenként egy fontot kellett fizetni.

vett legszivélyesebb búcsu után nagy diadalmenettel vonúlt be Uppinghamba, mely a hazaérkező iskolát diadalkapukkal s ünnepélyes üdvözletekkel fogadta. Trója népe bizonyosan nem fogadta nagyobb örömmel a falovat, mint az uppinghamiak apraja nagyja a tanuló ifjúságot s tanári karát, mert hiszen a masterek kocsija elől kifogták a lovakat s magok húzták be a városba. Uppinghamban ismét verni kezdett a szív; a kis halászvároska pedig visszasülyedett régi semmit nem mondó egyhangúságába.

Az iskola azzal a tapasztalattal kezdett ismét munkájához, hogy — mint Eliot György mondja — „költészettel és regényességgel telidestele van a világ. Könnyen feltalálhatod azt még a mikroskópos teremben, sőt a vasúti kocsin is: s a mi eminnen elűzi, nem egyéb, mint az útazó férfiak és nők szellemi üressége." [1])

Ha már Uppinghamba visszatértünk, hadd jegyezzük fel még azt a néhány vonást, mely ez intézet megismertetésére alkalmas.

A fiúk az asztalnál is a classikai érdemfokozat szerint ülnek a „captain of the school; captain of games és captain of house," mindig a house master jobbján foglalmak helyet.

Thring és leányai a fiúkkal szoktak ebédelni. A meglehetősen egyszerű ebéd rendesen két tál ételből áll: beef, vagy vasárnapot kivéve, meleg étel és tészta. A fiúk egy része sört iszik.

Az ifjúságnak két egylete van: egyik a természetrajzi társaság, mely hetenként egyszer szokott ülésezni, másik az Uppingham Union Society, mely szintén hetenként tart ülést, s vagy valamely tételt szokott megvitatni, vagy pedig egy classikus pl. shakespearei darab szép felolvasásában gyakorolja magát.

Az ifjúság közlönye „The School Magazine" lelkiismeretesen szokta registrálni az előbb említett két társaság viselt dolgait. E mellett e folyóirat a játék-clubbok és csolnakegylet versenyeinek hű tükre 1863-ban indúlt meg e közlöny, az igazgatónak azzal a helyes irányú utasításával, hogy ne az irodalomban akarjon szerepelni, hanem az iskola, közelebbről az ifjúság életének legyen szerény krónikása.

A kezeim közt lévő 1879 novemberi számban a debating society októberi egyik üléséről van kimerítő értesítés, melyben az ifjak azt a tételt vitatták, hogy Angolország érdekében történnék-e, ha liberalis

---

[1]) Az iskola tengerparton töltött évét igen érdekesen és híven írta le egyik tanár — J. H. Screen egy jókora kötetben: „*Uppingham by the Sea*". London, 1878. Macmillan VIII 136. l.

kormány jutna hatalomra? A tétel mellett szólaltak fel ketten, ellene ötön, semleges volt négy. A beszélők elég ügyesen hozták fel érveiket az akkori kormány (meg Gladstone) mellett és ellen. A végén szavaztak a kérdésre 43-an igen-nel és 16-an nem-mel, s így 27 szótöbbséggel kivánatosnak jelentették ki, hogy egy szabadelvű kormány jusson hatalomra.

A fiúk vasárnaponként kétszer mennek templomba. Délelőtt 2 óráig, délután 5/4 óráig tart az isteni-tisztelet; délesti templomozáskor az igazgató szokott egyházi beszédet tartani.

Az iskolajátékok mellett a fiúk nagyon frequentálják a jól berendezett tornaintézetet is, melyben épen odaérkeztemkor folyt a vizslat. A legkitünőbb tornászok több rendbeli díjt nyertek, mely díjak merőben practikus természetűek voltak: egy pár liba, kacsa, befőttek stb. voltak a jutalomdíjak, s nagy volt a fiúk hurráhzása, mikor megtudták, hogy az igazgató által jutalomra kitűzött libákat egy Fox (róka) nevü fiú nyerte el. Azon a vasárnap estén, melyet Uppinghamban töltöttem, nagy élvezetem volt, mert jelen lehettem a tanulóifjúság zeneestélyén, melyet minden vasárnap szokott rendezni. Az énekkar Mendelsohn szt. Pál oratoriuma első részét adta elő, meglepő szabatossággal s — mondhatnám — lelkesedéssel is. A sopran-solót Screen tanárné énekelte. Uppinghamban régóta szokásos az énekben a nő és férfi hang egyesítése, a mit nemcsak Thring mond jótékony hatásúnak, hanem Hullah, a népiskolai zeneoktatás országos felügyelője is annak declarál. E mellett a tanuló ifjúságnak k. b. egy harmada — 100—110 növendék — tanul zongorát és hegedűt. Általánosan el van ismerve, hogy az uppinghami iskola az összes középiskolák között zenében a legelső.

A tanulók egyénisége fejlődésére nem csekély hatású itt is, mint a többi középiskolákban a házi és nyilvános nevelés szerencsés combinatiója. A fiúk a tanteremben, az ebédlőben, a játéktéren, az iskola kertjében, a műhelyben, a templomban együtt vannak, aztán piciny szobácskáikban (studies) külön élnek és tanulnak, mint megannyi oxfordi és cambridgei egyetemi tanuló.

B. Újabb szervezetűek.

VIII. Marlborough college.

Marlborough college merőben ifjú intézet, s hasonkorú társai között talán a legjobb hirnévvel dicsekszik. 1843-ban alapította egy

19 (10 papi és 9 világi) tagú társaság a végre, hogy ott kivált a papok gyermekei nem sok költségbe kerülő nevelő oktatást kapjanak. A ki 100 fontot adományozott az iskola alapjára, azaz igazgató-tanács tagja lett, s egyszersmind joga volt egy tanulót rendes díj fizetése mellett az intézetbe behelyezni. Eredetileg a világaiak fiaiért 52½ font, a papok fiaiért 31½ fontot kellett egy évre fizetni. Később az iskola pénzzavarai miatt e díjakat 80 fontra emelték a családokra való minden tekintet nélkül. Azonban az eredeti tervhez képest azt az engedményt tették, hogy az évenként felvett növendékek egyharmadának, mind papok gyermekeinek, versenyvizsgálat útján 80 font helyett 50 fontra eresztik le az ellátási díjt.

Az igazgató-tanács áll 12 papi és 13 világi egyénből, kiket az iskola alapítótagjai közül szoktak választani.

Az iskola több rendbeli épülete egy csoportban van, s a tőszomszédjában levő jelentékeny csigadombot büszkén mutatják, mint a druid papok korából maradott emléket.

A növendékek három nagy szárnyépületben laknak az u. n. hostel (hôtel)-rendszer szerint, úgy t. i., hogy az épületek több szakaszra, u. n. házakra, vannak osztva. Egy-egy házban körülbelől 45 fiú lakik egy-egy nőtelen tanár (house master) felügyelete alatt. Ezen kivül a városban is van vagy három (családos) masternél mintegy 150 ifjú elhelyezve, s vagy négy — szintén a városban lakó — masternél ismét nehány ifjú talál otthont. A városból is jár be, mintegy 10-ig való tanuló, kik természetesen szülőik felügyelete alatt vannak.

A tantermek nem modern, hanem réges-régi berendezésre vallanak, mert oly tágasak, hogy akár auláknak beillenének, mi miatt bennök három négy csoport is tanul. Szemtanúja voltam, hogy az ily lecképen nem kis megerőltetésébe került a tanárnak tanítni, illetőleg kiabálni. Az ily téres-tágas tantermek rosszak, hogyha több csoport tanul együtt, mert egyiknek sem lehet teljes csendje; de célszerűtlenek akkor is, ha egyetlen kis csoport van bennök, mert akkor a viszhang iszonyú torka nyeli el a tanító beszédét. Az utóbbi esetben a megérthetésért kell hangosan beszélni, az előbbi esetben pedig a többi csoport zaját kell túlkiabálni.

Az iskola két részre oszlik: felső és alsó iskolára. Az alsó iskola előkészít a felsőre; a felső iskola szintén két szakaszra oszlik, egy classikaira és egy modernre.

A classikai szakaszban főként latint s görögöt tanulnak és mathesist. A francia nyelv minden osztályban rendes tantárgy. E mellett

egy kis történelmet is tanítnak, rendesen az angol irodalommal kapcsolatban, s ugyanannyi földrajzot. A természettant (hangtan, villamosság, hő stb.), továbbá a vegytant és a phys. geographiát hetenként két órán a negyedik osztály felső csoportjának és az ötödik osztályosoknak tanítják. A német nyelvet és a rajzot, mint rendkivüli tantárgyat önkénytes vállalkozók tanulják. Vasárnap délutánonként és hétfőn reggelenként egy-egy órát szentelnek a vallástanításra.

A modern szakaszt azok kedvéért nyitották meg, kik a kereskedelmi, a katonai pályára, vagy polgári szolgálatra szándékoznak. Főtantárgyak: angol irodalom, mathesis, történelem és földrajz s francia és német nyelv.

A földrajzzal kapcsolatban a geologiát is tanítják, s a természettudományokból azokat az ágakat, melyekről az előbb volt szó.

Kik a modern szakaszban természettudományokat tanulni nem akarnak, helyettök a latint választhatják; ellenben, kik a classikai szakasz felső osztályaiban a latin versírás alól menekülni akarnak, a természettudományokat kénytelenek választani.

Kik a gyakorlati vegytant különösen kedvelik, azok hetenként 3 órán tanulnak a laboratoriumban.

A Cambridgebe szándékozó fiúknak, kik a modern szakaszban azért tanulnak, hogy a mathesisben szép előmenetelt tegyenek, megengedik, hogy az övékkel parallel classikai osztályokba is eljárjanak.

A reál szakaszban a rajz kötelező. A minta utáni távlati, geometriai és szabadkézi rajzot tanítják a különböző osztályokban, s azoknak, a kik a Cooper-Hill-i mérnöki (indian engeneering) intézetben akarnak vizsgálatot tenni, külön órákat adnak. Ha valaki az állami könyvviteltanból vagy más specialis tantárgyból akar vizsgálatra készülni, szintén külön órákat kap.

A mathematikai tanári kar 6 tagból áll. Mindeniköknek 5—5 osztálya van, egy-egy osztályban 20—20 fiúval. Mindenik osztálynak hetenként 4 órája van; a modern szakaszban azonban 6 órája. E hat órához véve 4 órai előkészületet, hetenként 10 órát fordítnak mathesisre. A kitünő növendékek vagy specialis vizsgálatra készülők rendkivüli mathematikai órákat is vehetnek, úgy, hogy egy fiú hetenként 16, sőt, ha szükség, 20 órát is fordíthat e tudományra.

Az alsó osztályokban tanulják a számtant, Euclidet és az algebrát; a felső osztályokban az egyenletek elméletét, felsőbb algebrát, trigonometriát, kúpszelet-tant, differential és integral calculust és mechanikát. A woolwichi katona-akademiára menők rendkivüli mathematikai

tanfolyama a növendékek tehetsége szerint hosszabb vagy rövidebb, rendesen azonban 2½ évig tart.

A collegium 580 növendéke közül 50—60-at kivéve, mindenik tanul több kevesebb latint; s a modern szakasz 150 növendékét kivéve mindenik tanul görögöt. Mindnyájan tanulnak mathesist, történelmet és franciát, vagy német nyelvet. A franciát az egész modern szakasz tanulja, németre mintegy 110-en vállalkoztak, és a természettudományokat 200-an tanulják.

Ide mellékelem a class. és modern szakasz leckerendje nagyolt vázlatát. Azért mondom nagyoltnak, mert mindenik osztály leckerendje többé-kevésbé eltér a többiétől.

Marlborough collegium.

Felső iskola.

I. Classikai szakasz.

A hét napjai	7—8·15	10—11	11—12	4·15—6·30
Hétfő . . .	Mathes.	Vallás	Latin (természettud. némely osztályban)	Latin nyelv és latin próza
Kedd . . .	Tört. és felmondás	Görög nyelv	és construálás	
Szerda . . .	Mathes.	Mathes.	Latin	Nyelvtan. Prózajavítás. Földrajz
Csütörtök .	Görög	Francia	Latin (természettudomány)	
Péntek . . .	Tört. és felmondás	Mathes.	Latin	
Szombat . .	Görög .	Angol	Francia	Latin próza és nyelvtan

II. Modern (reál) szakasz.

Vasárnap 1 órán vallás.
Hétfő 7—8·15 vallás,
10—11 francia, 11—12 latin,
4·15—5·15 mathesis,
5·15—6·30 földrajz.
Kedd 7—8·15 mathesis,
10—11 angol, latin,
12—1 német.
Szerda 7—8·15 történelem és felmondás,
10—11 francia,
11—12 francia vagy német fogalmazás,
4·15—6·30 mathesis.
Csütörtök 7—8·15 mathesis,
10—12 német,

Péntek 7—8·15 történelem és felmondás.
10—11 angol nyelv,
11 -12 latin,
4·15--5·15 francia vagy német fogalmazás,
5·15—6·30 rajz.
Szombat 7—8·15 földrajz vagy történelem,
10 -11 francia vagy német,
12—1 angol nyelv, mathesis.

Alsó iskola.

A hét napjai	7 -8·15	10--11	11--12	4·15 -5·15	5·15--6·30
Héttő ..	Vallás	Görög	Latin	Latin próza	Mathes.
Kedd ..	Francia	Latin	Mathes.		
Szerda .	Tört. és felmondás	Görög	Latin	Nyelvtan	Mathes.
Csütörtök.	Latin v. görög construálás	Próza-javítás vagy dictálás, nyelvtan			
Péntek .	Francia construálás és nyelvtan			Zene v. rajz	Angol
Szombat	Tört. és felmondás	Construálás	Mathes.		

Minden leckeórára készülnek a megelőző órán és estenként 7. 30—8. 40-ig a másnap reggeli leckét tanulják. Az esteli előkészületre a VI-ik osztály kivételével minden tanuló kötelezve van. E magán-tanulás ideje alatt egy tanár felelős a rend fentartásáért.

A reggeli leckéket télen-nyáron 7-kor tartják.

Jelen voltam a IV-ik osztály közép és felső csoportja latin leckéjén. Amott Ovidius „Selecta“-jából fordítottak egy fejezetet a fiúk, s a szók elemzésekor a tudás foka szerint helyet cseréltek. A negyedik osztály felső szakaszában Livius „Selecta“-jából a macedoniai háború 3-ik évét olvasták és fordították, itt is folytonos helycserével. E helycsere talán a legfelső osztályok kivételével az egész iskolában megvan, s meglehetősen zavarja a tanítást. Hozzájárul az a comikus körülmény, hogy a fiúk ülőpárnáikat is viszik magokkal helyről-helyre. E párnácskák nem a flogging korára emlékeztető rudimentalis maradványok, hanem a kényelmesebb ülés eszközlői.

Az V-ik osztály francia és német leckéjén szintén jelen voltam. A németből meglehetős szerény készületűek; legtöbbnyire gyakorlatokat fordítnak, s talán egyetlen elbeszélést olvastak, s azt is — mint a tanár mondá — minden irodalom-történelmi tanulmány és magyarázat nélkül. Nagyjában ugyanez történik a VI-ik vagy legfelső

osztályban is. Német dolgozataik oly hibásak, hogy egyáltalán nem látszik, hogy éreznék a német nyelvvel való rokonságot.

A franciából ugyanez osztályban La Fontaine meséit olvassák, és pedig elég jó kiejtéssel, a mi Angolországban és angol iskolában vajmi ritkaság. A tanár felhatalmazott a fiúktól való kérdezősködésre, s java részök meglehetős szabatosan felelt az olvasmánynyal kapcsolatos kérdéseimre. A francia nyelvbeli házi dolgozataik sokkal correctebbek és kevésbé hibásak, mint a német nyelvbeliek.

Kora reggel a VI-ik osztály görög leckéjén voltam jelen. Demosthenes *Περὶ τῆς παραπρεσβείας* című beszédét fordították kevés elemzéssel, de annál több magyarázattal. A tanulók egy része elég jártasságot tanúsított a fordításban. Mintegy 60 sort fordítottak egy órán. Fordítás közben a tanulók a tanárnak kérdéseket s megjegyzéseket tesznek, s egyszersmind a sajátszerű kifejezéseket synonimokat stb. lejegyezik.

Itt is szokásban van az a büntetés, hogy a hanyag tanulóknak egy-egy név- vagy igeejtegetést többször kell leírni.

Az igazgató, az év folyamán, személyesen szokta megvizsgálni az egyes osztályok által végzett munkát. Ily vizsgálatot (review) több ízben tart egy esztendőben, és személyesen győződik meg nemcsak az osztályok munkájáról, hanem a tanítók módszeréről s minden egyes tanuló tehetségéről.

A leckeórák száma hetenként középszámban 25-re rug. Télen át hetenként két délutánjok szabad; két délután pedig csak két-két leckeóra van, nyáron át a játék kedvéért háromra megy a szabad délutánok száma.

Az iskola könyvtára az ötödik és hatodik osztálybeli tanulók használatára nyitva áll, mely mintegy 7,000 darab válogatott könyvet, legnagyobbrészt angol classikus irók müveit tartalmazza. Gyarapítására évenként 52 fontot fordítnak. A többi tanulók számára egy külön olvasóterem van berendezve. Ismét egy külön termök van az iskola ösztöndíjasai és legkitünőbb növendékei számára, kik esténként s a nap többi részén is itt végzik studiumaikat. Néhány VI-ik osztálybeli növendéknek külön szobácskája is van, melyeket tetszésök és izlésök szerint rendeznek be.

Az alsóbb osztályosok nagy csoportokban vannak, tanulnak és hálnak. Ha hozzágondoljuk ehez, hogy a kisebb fiúk ládái s holmijai nagyrészt künn a folyosón vannak, valóságos tábori életnek tűnik fel e benlakás. A meglehetős hideg, mert nehezen fülő, nagy tantermek-

ben egy-egy telet átbúzni a régi spártaiakéhoz nagyon közel álló nevelésmód. A külső hideget — a mint láttam — a fiúk theázással igyekeztek enyhíteni, de ez az enyhület csak rövid ideig tart.

Az egyes házakban, mint már említettem, a fiúk magaviseletére, s különösen hálószobáira, melyekben 20—25-ével hálnak, egy-egy velök lakó nőtelen tanár vigyáz fel. E mellett minden hálóteremben egy a house-master által kinevezett captain felelős a rendért.

A fiúk fehérneműjére és ruháira minden házban egy úgynevezett „matrona" ügyel fel.

A növendékek egy nagy teremben együtt étkeznek, olyformán azonban, hogy minden háznak külön asztala van. Minden ház magában egy teljesen organizált társas test, melynek feje a house-master, ki mellé a fiúk érdem szerint sorakoznak. Ez érdemfokozat sokszor a tanulmány, sokszor pedig a játékbeli kitűnés szerint történik.

A játékokra ez új iskola oly nagy gondot fordít, mint legrégibb társai. A cricket-terek az alig 8—10 perc járásnyira eső mezőn vannak. Minden háznak külön játszótere van, melyhez nagyon szabja magát. Benn, az iskolaépülettel kapcsolatban vannak a nagy gonddal épített, födött és nagyon jó karban tartott racket-helyiségek, melyeknek karzatán láttam a legkitűnőbb játékosok neveit egyes címer alakú emléktáblákon, olyformán, hogy a címer egyik felén a tudományban, másik felén a játék egyik vagy másik nemében kitűnők nevei állanak. A játék neme mindig symbolummal van megjelölve,

A régi rómaiak azt tartották barbárnak, a ki sem olvasni, sem úszni nem tudott; az angol tanuló ifjúság meggyőződése szerint az a míveletlen, ki sem a tudományokhoz, sem a játékhoz nem ért. Nálok az úszást a physikai gyakorlatok helyettesítik.

Az iskola tőszomszédjában egészen a szabad ég alatt van a fürdőhelyiség, tehát merőben „open air institution," de mint olyat csak nyáron használhatják.

A tanároknak a növendékekkel való folytonos együttlétése és érintkezése, meg a játékok enyhítik azt a spártai szigort, melyből ez intézet növendékeinek kijut, és segítik megvetni a jellem meleg-ágyát, melyben a nélkülözés és kitartás mindig számot tesz.

A játék kötelező, s alóla csak betegség tehet kivételt. A játéktérről bármely tanuló csak különös engedélylyel maradhat el. E szigorú rendszabály arravaló, hogy a tanárok mindig tudják a növendékek hollétét, mert különben bő alkalom nyilnék a csavargásra (?). A különböző házak sokszor versenyre kelnek a dicsőségért, hogy ki

legyen egy-egy évre „cox“ a cricketen és footballon. A fagging Marlboroughban is megvan, de nem traditió, hanem írott alapszabályok által rendszeresítve. A VI-ik osztályú tanulók (és a cricket-téren az első 11) az V-ik osztályon alóliaktól szolgáskodást követelhetnek. Télen át minden héten két u. n. fag-day és két non fag-day s szintén két fél szabad nap van. Az említett cricket-játszók csupán a játszótéren, s ott is csak másfél óra hosszat, ellenben a VI-ik osztályosok a háznál is követelhetik a szolgálattételt.

A hatodik osztályosok közül az arravalókat az igazgató praefectekké (monitorok) teszi. A praefectek az iskola törvényei áthágásáért büntetést szabhatnak. E büntetés állhat néhány sor betanulásában, vagy leírásában, vagy bizonyos ideig a collegiumban való marasztásban; sőt, ha egy másik praefect jelen van, mérsékelt vesszőcsapásban is. Az egyes praefect büntetése ellen a praefect-testülethez lehet felebbezni, a mi azonban ritkán történik.

Napjában kétszer megy az egész ifjúság a tanári karral együtt az iskola elegáns templomában tartott isteni-tiszteletre, mely egy 15—20 percig tartó éneklésből és könyörgésből áll. Egy estéli istenitiszteleten magam is jelen voltam, s úgy láttam, hogy itt is, mint a többi iskolák templomában, minden fiúnak megvan a maga külön ima- és énekeskönyve, valamint térdeplője is. Az isteni-tisztelet legszebb része a szép orgonajáték és az ifjúság által elénekelt hymnus volt. Reggel 6¼-kor harangoznak fölkelésre; 7 órakor isteni-tiszteletre mennek, 7 óra 20 perckor kezdődik a tanítás, s 8 órakor reggeliznek.

Az ifjúságnak két egyesülete van: a természetrajzi és a művészeti társaság. Az előbbit ezelőtt 17 évvel magok a tanulók alapították egyik tanár közreműködésével, ki annak folyvást elnöke volt. E társaság lassanként jóravaló természetrajzi gyüjteményt és könyvtárt szerzett össze, nagy segítségére mindazoknak, kikben e studiumok tanulására kedv és tehetség van.

A művészeti társaságnak (art society), mely nem régen alakult, szintén nagy hasznát veszik azok, kik a tollrajzban akarják magokat tökélyesbítni. Aláírás és ajándékozás útján több rendbeli antik műöntvényt szerzett meg, s ezzel egy szervezendő aeshetikai gyüjtemény alapját vetette meg.

Egy-egy tanárnak hetenként 20—24 órája van. A felső osztályokban kevesebb, de aztán a házi dolgozatok, fogalmazványok átnézése és kijavítása több dolgot ad.

A masterek kilenc-tizede nőtelen, a mi a tanulóknak nagy hasznára válik.

Marlborough college a munkás, szerény és valóban kevés igényű tanárok és — mondhatnám — szegényebb sorsú tanulók iskolája. A jobb módú szülők gyermekei jobbára a városban lakó tanároknál kapnak ellátást, úgy, hogy Marlboroughban ma mintegy 120 künlakó (outsider) tanuló van.

Általában ez iskola egészséges levegőjű hely a növendékekre testileg és erkölcsileg, tudomány dolgában pedig fölvihetik akár három emeletre, mint ahogy az új iskolaépületek fel vannak vive.

IX. Clifton college.

Az angol nagy középiskolák legifjabb tagja, mely sajátszerű vonásaiért érdemes rá, hogy a szakemberek meglátogassák, s méltó hogy a hazai közönségnek bemutassam.

1863-ban alapítá ez intézetet (Bristolban) egy részvénytársaság, mely egy rugbyi tanárt (Percival) választott igazgatójának, kit nem régiben Oxford egyik collegiuma (Trinity college) igazgatójának hivott meg. Az intézet 15 tagú igazgató-tanácsa (council) újból egy rugbyi assistant-mastert, a jelenleg is ott levő Wilsont, a cambridgei egyetem mathematikai kitünő graduáltját hivta meg igazgatónak. Az iskola az említett igazgató alatt gyors virágzásnak indult, s a legnevesebb középiskolák egyikévé vált, úgy, hogy jelenleg 650-re megy növendékei száma.

A tanári kar 40 tagból, s az intézet a következő szakaszokból áll: 1. classikai szakasz, melyben, különös tekintettel az egyetemi előkészítésre, a classikai studiumokon kivül tanítják a francia és német nyelvet, a mathesist és a természettudományokat. E szakasz egyszersmind a sandhursti katonai intézetre készít elő; 2. a reál szakasz, melynek tantárgyai a modern nyelvek, latin, angol, mathesis és természettudományok stb.; 3. a katonai és mérnöki szakasz, mely különösen oly V-öd osztályos növendékek számára van berendezve, kik katonai akadémiára, vagy polgári mérnökségre készülnek. E szakasz sok időt szentel a mathesisre, s rá oly fiúkat vesznek fel a classikai és modern szakaszból, kik a teljes négy osztályt végezték, és a mathesisből felvételi vizsgálatot tesznek; 4. az alsó iskola (junior school), mely szintén az igazgató felügyelete alatt áll, s külön tantermei és játékterei vannak; 5. az előkészítő iskola (preparatory school).

Az előkészítő iskolába mintegy 50 fiút vesznek fel, körülbelől 7—8 éveseket, kik 4 évig tanulhatnak e szakaszban. E tanulók legnagyobbrészt bejáró fiúk; van nehány benlakóbeli is e szakasz tanáránál, kik évenként 60 guineáért kapnak ellátást.

A 12 éves fiúkat felbocsátják az alsó IV-ikbe, ha megbírják a következő tantárgyakat, melyekkel ez osztály foglalkozik: latin nyelvtan (ejtegetés és a syntaxis legnevezetesebb szabályai), latin construálás: prózából Kennedy „Palaestra" és költészetből: Ovid könnyebb helyei; francia nyelv, Angolország történelme és földrajza, angol fogalmazás, számtan a közönséges törtekig.

A modern IV-ik osztályba felvesznek oly fiúkat, kik a latin (név- és ige-) ejtegetésben és a syntaxis elemi szabályaiban jártasak; francia nyelvből a rendes igéket tudják, és könnyű gyakorlatokat fordítni bírnak; földrajzból a britt szigeteket és a föld térképét nagyjában ismerik.

11 éves fiúknak a III-ik osztályba s a 10 éveseknek a II-ikba való felvételekor a most említett feltételek csekélyebb fokait alkalmazzák.

Ki a vizsgálat alkalmával egyik-másik tantárgyból kitünő előmenetelt tanúsít, azt más tudományban való hiányos ismerete pótlékának veszik. Általában e szakaszban 4 évig lehetnek a fiúk. Legfelső osztálya classikai és modern szakaszra oszlik, a modern szakaszban a görög mellőzésével. Ettől kezdve fölfelé menve folyvást tart a classikai és modern szakasz parallelismusa, egész az V-ik osztály bevégeztéig, melyek közül eddigelé a classikai sokkal népesebb. Az V-ik osztályban a mérnöki és katonai szakasz kezdődik, melyben mintegy 40—50 ifjút szoktak előkészítni a katonai akadémiákra meg a mérnöki collegiumokra.

E különböző szakaszok egymással teljesen egyenrangúak, úgy, hogy a VI-ik osztályban mind a három szakaszbeli tanulók vannak, de a kik közt számban természetesen a classikaiak a túlnyomók. Az intézetben következő osztályok vannak: VI-ik, felső, alsó és modern V-ik, felső, alsó IV-ik és modern felső, alsó IV-ik; felső, közép és alsó III-ik, modern felső és modern alsó III-ik. Alsó (junior) iskola, felső IV-ik, modern felső IV-ik, közép IV-ik, modern közép IV-ik, felső III-ik, alsó III-ik, II-ik Az előkészítő iskolában I., II. és III. osztály. Az osztályok száma összesen 24. A növendékek a classikai studiumokból mathesisből, természettudományokból, modern nyelvekből, történelemből és földrajzból kapott érdemsorozat szerint más csapatokat alkotnak.

Az idősebb tanulók közül rendszerint kerül egy osztályra való az indiai polgári szolgálatra való előkészületre is.

A classikai szakasz tanulmányköre e szerint nem nagyon különbözik a többi classikai iskolákétól, kivéve azt, hogy az V-iken alól eső osztályokban a természettudomány és rajz kötelező; az V-ik és VI-ikban vagy a természettudomány vagy a német nyelv választható. A latin verssel az astronomia egyenlő értékű, s mint olyanok egymással fölcserélhetők. A modern szakasz sok időt fordít az anyanyelvre és a modern nyelvekre, valamint kiváló figyelemmel van a mathesisre és a természettudományokra, a latin nyelvet is megtartva a tantárgyak keretében.

A katonai és mérnöki szakaszba való fölvétel feltételei a következők: 1. mathesisből tudni kell Euclid I. és II. könyvét; számtanból: közönséges és tizedes törtek, egyszerű és összetett arányok, kamatszámítás; algebrából: egyszerű egyenletek, négyzetgyök és könnyű másodfokú egyenletek; a trigonometria elemi részei. 2. a növendéknek korához mérten, vizsgálatot kell tennie a történelemből és földrajzból, angol, francia, latin, s görög vagy német nyelvből.

A 15 évesnél ifjabb fiúkat csak teljesen kitűnő vizsgálati eredménynyel bocsátják e szakaszba; máskülönben classikai vagy modern szakaszba kell menniök, míg a kellő kort és ismeretfokot elérik. A mérnöki szakasz főstudiuma mathesis és a természettudományok; azonban a nyelvekre és irodalomra is fordít időt. A classikai szakaszban hetenkint 4 órát fordítnak mathesisre, 4-et a német nyelvre vagy természettudományokra, s a többieket classikai studiumokra, ideértve az angol nyelvet, történelmet és a vallást. A modern szakaszban 4—4 órát fordítnak a következő tantárgyakra: francia s német nyelv és természettudományok, és 5-öt a mathesisre; a többi a latin, angol történelem, földrajz és vallás közt oszlik meg.

A tanulók mindnyájan tanulnak legalább egy ó-classikai nyelvet, továbbá mathesist, történelmet és földrajzot; mintegy 75%-ad tanul természettudományokat, 20%-ad zenét és 60%-ad rajzot.

Hetenként rendesen kétszer van vallástanítás minden osztályban, s vasárnaponként kétszer templomozás. Azonban a növendékek hitvallását tiszteletben tartják, s talán Clifton az az egyetlen iskola, hol zsidóknak is van külön benlakójok, melyet a héber és német nyelv tanára tart fenn. Az izraelita növendékek szombatnapokon iskolába járni nem kötelesek, s a vasárnapi iskolai isteni-tisztelet alól fel vannak mentve. Ide mellékelem a classikai és reál szakasz, valamint az alsó iskola órarendjét:

Classikai szakasz.

Egy szorgalomszaki munka, s e mellett nyelvtani, mathematikai leckék, fogalmazás és könyvnélkülizés.

Osztály	Vallás	Görög	Latin	Természettan	Német	Francia	Történelem, angol irodalom és földrajz
VI-ik	Ó- és új-szövetség	Thucydides Aristophanes	Horatius ódái és satirái Cic. pro Cluentio	Vegytan: a nem-fémek. Természettan: fénytan	I. U. a., a mi az I. osztályban. II. U. a., a mi a II. osztályban. III. U. a., a mi a III. osztályban. IV. Sonnenschein	Francia nyelv (önkénytes vállalkozók) I. csapat Les Fourberies de Scapin. II. csapat L'Avare (Molière)	Angol történelem 1327—1485
Felső V-ik	Ó-szövets. vagy a héber nyelv elemei, új-szöv.	Plato (Menexe.) Eurip. (Medea) Soph. (Ajax)	Horatius ódái. Livius	U. a.			Római történelem; Spenser, Fairy Queen
Alsó V-ik	Ószövets: u. a. Újszövetség u. a.	U. a. (kivéve Soph.)	U. a.	U. a.			U. a.
Felső IV-ik	U. a. U. a.	Lucian	Válog. fejez. Ciceróból Válog. fejez. Ovidiusból	I-ső csapat U. a. II-ik csapat U. a. III. csap. Vegytan: a nem-fémek. Mechanika IV. csap. Vegytan: Levegő, viz. Physika u. a.	Semmi	I. csapat Les Fourberies de Scapin. II. csapat L'Avare. III. csapat Charles XII.	Görög tört. dr. Smith, Smaller hist. 88—164 Shakesp., Macbeth.
Alsó IV-ik	U. a. U. a.	Euripides Xenophon (Anabasis)	Caesar, (De Bello Gall.) Ovid. u. a.		Semmi		U. a. U. a.
Felső III-ik	—	Válogatott fejezetek Xenophonból	U. a.		Semmi	IV. V. VI. csapat U. a. mint a III-iknak	U. a.
Alsó III-ik	U. a.	—	Palaestra		Semmi		U. a.

Reál szakasz.

Egy szorgalomszaki munka, s e mellett nyelvtani, mathematikai leckék, fogalmazás és könyvnélkülizés.

Csapat	Vallás	Latin	Történelem	Angol irodalom és nyelvtan	Földrajz	Természettudomány	Francia	Német
I. csap.	Ó- és új-szövetség, mint a classikai szakaszban	Horatius ódái	III. Vilmos II. György	Morris, elemi leckék; Spenser	Hughes Földrajz	Vegytan: a nem-fémek. Természettan: fénytan	Mignet, Revolution française Vol. I.	Die Belagerung von Antwerpen Felmondás
II. csap.		Caesar Bell. Gall.	U. a.	U. a.	U. a.	Vegytan: a nem-fémek. Physika: U. a.	Alfred le Grand és válog. mesék	Hauff's Märchen
III. csap.		Palaestra	Student's Hume U. a.	U. a. U. a.	U. a.	Vegytan: U. a. Természettan: U. a.	Alfred le Grand Felmondás	U. a. mint a II. csapatban
IV. csap.		Palaestra	U. a.	U. a. U. a.	Grove. Bevezetés a földrajzba	Vegytan: U. a Természettan: U. a.	Voltaire XII. Károly	Meissner német olvasókönyv I. rész
V. csap.		Palaestra	Markham, angol történ.	Morris (Primer); Lady of the Lake (Scott)	U. a.	Vegytan: U. a. Természettan: U. a.	U. a. mint a IV. csapatban	U. a. mint a IV. csapatban
VI. csap.		—	—	—	—	—	U. a. mint a IV. csapatban	Niebuhr Heroen-Geschichten

Alsó iskola.

Egy szorgalomszaki munka, s e mellett nyelvtani, mathematikai leckék, fogalmazás és könyvnélkülizés.

Osztály	Vallás	Görög	Latin	Természettudomány	Modern nyelvek	Történel., földrajz és angol
Felső IV-ik	Ó- és új-szövetség, mint a classikai szakaszban	U. a. mint a classikai felső III-ikban	U. a. mint a classikai felső III-ikban	U. a. mint az V. classikai csapatban	U. a. mint a classikai felső III-ikban	U. a. mint a classikai felső III-ikban
Közép IV-ik		U. a. mint a classikai alsó III-ikban	U. a. mint a classikai alsó III-ikban	Geologia	U. a. mint a VI-ik csapatban	U. a. mint a classikai alsó III-ikban
Modern IV-ik		Semmi	Palaestra	U. a. mint az V. csapatban	U. a. mint a IV. csapatban	*Shakespeare.* J. Caesar és u. a. mint a modern alsó III-ikban
Alsó IV-ik		Semmi	U. a.	Geologia	Contanseau (Bevezetés a francia nyelvbe)	U. a. mint a classikai alsó III-ikban
III-ik		Semmi	Aditus Faciliores	U. a.	Contanseau (Bevezetés)	Markham. Angol történelem. Európa és a britt szigetek földrajza

Az iskolának egy tágas vegytani intézete és tanterme van. Az intézetben mintegy 50 fiú tanulhat egyszerre gyakorlati vegytant; de sokkal többen hallgatják az előadásokat. A növendékek tekintélyes száma jelentékeny előhaladást tesz a szervetlen és szerves vegytan elemeiben.

A vegytant tanuló növendékek több csoportra oszlanak, kik közül a legelőhaladottabbak a vegytan specialis részeivel foglalkoznak. Ellenben a természettani laboratoriumokat 1879-ben alig négyen látogatták.

Jól felszerelt természettani laboratoriuma és természettudományi tanterme is van az intézetnek. A természettudományokat 6 tanár tanítja, kik közül 4-en természettant és vegytant tanítnak, 1 természetrajzot s mellé egy kis geologiát s egy a természettan mellett mathesist is tanít. A mathesisnek, mint szintén a modern nyelveknek, külön tanárai vannak. A természetrajz és geologia tanítását megkönnyítik az iskola kitünő terményrajzi muzeuma és az ifjuság körében alakult természettudományi társaság, melynek 90-nél több tagja van, kik 5 szakra oszolva dolgoznak: geologia, növény- és állattan, vegytan és természettan, archaeologia és astronomia, mindenik szak élén egy-egy tanárral. E társaság két hetenként tart felváltva egy-egy közgyűlést és szakosztályi ülést. E mellett megemlítendő a modern nyelvek mívelésére alakult társaság (modern languages society) és a debating society. Mind a három testület nagyon tevékeny. E mellett van az ifjúságnak cricket-clubja és több rendbeli játék-clubja. Végül nem hagyhatom említés nelkül a mintegy 90 tagból álló ifjúsági énekkart, mely a zenemester vezetése alatt szintén virágzó állapotban van.

Az iskolai év három 13 hetes szorgalomszakra oszlik. Tanításdíj egy évre 25 font, ellátásdíj 72 font. E mellett a laboratoriumok használatáért, továbbá a fördőért és tornáért külön fizetnek (a vegytani intézet használata egy szorgalomszakra $3\frac{1}{2}$ font); hangszer-zeneoktatás szorgalomszakonként $3\frac{1}{7}$ font; kórházi díj egy évre 1 guinea.

A tornaintézet tágas és jó. Két úszóhely van, egy téli és egy nyári; az úszástanulás kötelező. Meg kell említenem az iskola műhelyét is, melyet a tanulók igen kedvelnek, s benne könyvpolcokat, állványokat stb. készítnek.

Az intézet Rugby hajtása lévén, a VI-ik osztály itt is szintoly hatalmas, mint az anyaiskolában; sőt a játékok még inkább kötelezők. pl. a cricketet és footballt bizonyos megszabott időben mindenkinek játszani kell. Nyáron hetenként 20—24 órát, télen 10—15 órát töltenek a játéktéren. A növendékeknek fekete felsőben kell járni, s vasár-

nap fekete kalapot hordani. Hétköznapokon mindenki egyforma sapkában jár.

A testi büntetés ritkán bár, de használatban van. A tanárok az igazgató tudta és beleegyezése nélkül egy tanulót sem vesszőzhetnek meg.

A monitori rendszer e collegiumban szintén életben, mondhatnám, virágzó állapotban van.

Minden félszabad nap délután 3 órakor névsor-olvasás van, melyen mindenkinek jelen kell lenni. A megszabott esti óra után egy tanulónak sem szabad lakóházától kimaradni. Esti mulatságokra a fiúk csak szülőik vagy rokonaik társaságában mehetnek. Az estéli szórakozást nem szereti a tanári kar, mert a benlakókban a növendékek minden este 7—9-ig s reggelizés előtt egy óráig leckére készülnek. A tanári kar az egyformaság kedvéért a városról bejáró tanulókat is e rendszabályhoz kivánja szoktatni.

Említést érdemel az igazgatóságnak az az intézkedése, melyszerint a ragályos betegségek terjedése megakadályozása végett szigorúan megszabja, hogy himlő, typhus, typhoid, szamárhurut s több efféle ragályos betegségben volt tanulók hány hét vagy nap mulva térhetnek vissza az iskola jól berendezett kórházából, vagy akár a szülői háztól az iskolába vagy a benlakóba.

A tanárok szorgalomszakonkint rendesen értekezleteket tartanak, melyeken az iskola belügyeire vonatkozó kérdéseket vitatják meg. Fizetésök minősítvényök szerint rendesen 200 400 font közt váltakozik. A hosszas szolgálattal fizetés-emelkedés van egybekötve.

Az összes tanári testület fizetése a növendékek fizette tandíjakból kerül ki, nem lévén az intézetnek e végre semminemű alapítványa. Az igazgatótanács havonként egyszer ülésez, mely üléseken az intézet pénz- és igazgatási ügyeit intézi.

Minden iskolai év végén egyetemi, számszerint 4—5 szakdelegatus vizsgálja meg a tanuló ifjúság évi előmenetelét. A vizsgálat teljesen írásbeli.

A szorgalomszakok elején az egyes osztályokban feljebbviteli vizsgálatok történnek. A mely tanuló pl. a nyári vizsgálatok alkalmával a nyelvtanban a mértéket meg nem üti, annak a nyári szünidőn a nyelvtant újból kell tanulni, s ha a következő szorgalomszak elején megbukik, a szorgalomszak alatt rendkivülileg kell e tárgygyal foglalkozni.

Ha a szorgalomszaki vizsgálatkor valamely tanuló, pl. egy mathematikai felsőbb csapatba felvételre érdemes, a szünidők alatt e

csapat studium-körét végezheti, s kellő vizsgálat után még egy felsőbb csapatba mehet. E promotiók legnagyobb részt a szünidői munkákkal állanak kapcsolatban.

Néhány ösztöndíja is van a collegiumnak, melyekre a felvételt bizonyos életkorhoz kötik. Az ösztöndíjak 25—50 font értéküek. A végző növendékek számára szintén van alapítva három hasonló értékű ösztöndíj, melyeket a verseny-vizsgálaton nyertes növendékek bármelyik angol egyetemen élvezhetnek.

X. Dulwich college.

Ezelőtt 260 esztendővel I. Jakab uralkodása alatt Alleyn Eduard alapította ez iskolát, hogy az mint „College of God's Gift" örök időkig virágozzék. Alleyn nagy hírnevű drámai szinész volt, ki fényes működése alatt szintoly fényes vagyonra tett szert. Családtalan lévén, ez intézet alapításával akarta nevét megörökítni; azonban az intézet majdnem 200 esztendeig nehéz időket élt. Alapítója ugyanis azt a látszólag nagylelkű, de veszedelmes kikötést tette, hogy az iskola igazgatója és gondnoka, az ő nevét viselő rokonok közül neveztessék ki. A nagyon kevés választék miatt, nagyon közönséges emberekkel kellett beérni, kik gyarló természetökből kifolyólag elhitetvén magokkal, hogy nagynevű elődjök az ő speciális javokra alapította ez iskolát, igyekeztek az alapítványt a lehető legnagyobb mértékben kizsákmányolni. E siralmas gazdálkodásnak 1858-ban vetett véget a parliament egy törvénynyel, mely az iskola újjászervezését rendelte el. Ez intézkedés gyökerestől megváltoztatta az iskola életét s vegetáló állapotából virágzásra juttatta. A régi testület a törvény rendelete értelmében felbomlott, s oly igazgató-tanács neveztetett ki, melynek első tiszte az alapítvány tiszta jövedelme $^3/_4$-ét tisztán az iskola céljaira fordítni. Alleyn halálakor az alapítványi jószágok 800 fontot, 1878-ban pedig közel 20 ezer fontot jövedelmeztek. A régi iskolát 1870-ben egy új épülettel egészítették ki. Ez épület 13-ik százbeli, északi olasz stilban, téglából és különböző színű terra-cottából épült. Itt vannak a tantermek, itt lakik az igazgató (dr. Carver), s itt van a 92 láb hosszú és 43 láb széles gyülésterem, hol a tanuló-ifjuság reggelenkint tanulás előtt imára gyűl össze. A terem mellett van a collegium könyvtára, s a földszinten a vegytani és physikai nagy terem, melyet felolvasásokra is használnak. Az intézet környezete minden oldalról téres-tágas, mert 45 holdnyi terjedelmű, melyből

mintegy 20 holdat cricket-térnek, s különböző játszó-helyiségeknek használnak.

Midőn a jelenlegi igazgató 1858-ban a collegium igazgatásához fogott, munkáját azzal a 12 szegény alapítvány-díjassal kezdette meg, kiknek szellemi elhagyottsága az alapítvány siralmas állapotának leghűbb tükre volt. Azóta az iskola népessége óriásilag növekedett, s ma már 800-on felül áll.

A parliamenti törvény megszabta mind a felső, mind az alsó iskola tantárgyai körét, s különös tekintettel volt az u. n. modern tantárgyakra; de teljességgel nem akarta, hogy azok rovására az ó-classikai studiumokat elhanyagolja. Dr. Carver e két érdeket nem azon az úton kivánta kiegyeztetni, mint a feutebb leírt collegiumok nagy része tette: a classikai mellé egy modern szakasz felállításával. Az általa eszközölt bifurcatió abban áll, hogy a felső iskola 3 részre oszlik: idősb és ifjabb tanulók tanfolyamára (junior, senior section) és a VI-ik osztályra, mely tanfolyamokat „kiegészítő“ osztályokkal pótolta ki. Minden tanuló tanulja azokat a tantárgyakat, melyek az u. n. liberalis nevelésre szükségesek. E tantárgyak az anyanyelv és irodalom, vallás és történelem, latin és francia és elemi mathesis. E mellett facultativ tantárgyak: görög és német nyelv, természettudomány, rajz és ének.

I. Az ifjabbak tanfolyamára felveszunek 8 éves korú fiúkat, kik közepes tehetség és szorgalom mellett 12½ éves korukban e folyamot végezhetik. A legfelső (felső III-ik) osztálybeli fiúk, tetszés szerint választhatják a görög vagy német nyelvet.

E tanfolyamhoz csatolt kiegészítő osztályok következők: 1. rajzosztály, melybe az I-ső osztály felsőbb szakaszát végzett minden növendéket fölvesznek; 2. görög és német osztály, melyekbe a III. és II-ik osztály idősebb növendékei vehetők fel; 3. a latin és francia nyelvbeli és a számtani ismeretek kiegészítésére berendezett osztályokba fölvesznek minden oly tanulót, ki e tantárgyakban való hiányos ismeretét ki akarja egészíteni.

II. Az idősebbek tanfolyama rendes tantárgyai ugyanazok, mint az ifjaké; ezenkívül azonban szabadon választhatnak egyfelől a görög nyelv és a classikai felső studiumok közt, s másfelől a német nyelv és természettudományok között.

E tanfolyammal következő specialis osztályok vannak kapcsolatban:

1. A természettudományok köréből: a) elméleti és gyakorlati

vegytan, b) a természettan egyes fejezetei (hőtan, fénytan, villamosság és hangtan), c) geologia, palaeontologia és növénytan, d) élettan és összehasonlító bonctan.

A vegytani és természettani leckékre célszerűen berendezett laboratoriumokkal rendelkezik az iskola. A természetrajz tanítására szintén jól berendezett „dissections-room"-ja van.

A mely tanuló a görög nyelvet és a classikai magasabb studiumokat nem tanulja, köteles a most előszámlált tantárgyak közül egyiket vagy másikat választani.

2. Physikai és politikai földrajz.

3. Rajz. Tanítnak szabadkézi rajzot, mintázást, mechanikai és bonctani rajzot, gyakorlati geometriát, távlat rajzot, utánzó színezést és árnyalt rajzot. A rajz minden ágából hetenkint két óra van, de rendkivüli órákat is lehet venni.

4. Előkészítő tanfolyam van azok számára is, kik az indiai polgári szolgálatra és mérnökségre jogosító vizsgálatra és a woolwichi felvételi vizsgálatra készülnek.

5. Kiegészítő leckékre járhat minden tanuló mathesisből, görög, francia és német nyelvből.

III. A VI-ik osztály tanfolyama az előbbihez hasonlít; csak abban tér el, hogy a speciális studiumok választása nincs annyira megszorítva, s a tanulóknak megengedik, hogy ízlésökhöz és választott életpályájokhoz képest több időt szentelhessenek akár a classikai studiumokra, akár mathesisre és természettudományokra vagy a rajzra.

A németet szintén tanulhatják a nélkül, hogy a göröggel felhagyjanak.

Kik a természettudományokat vagy a rajzot életpálya céljából tanulják, a körülmények szerint felmenthetők más studiumok tanulása alól, kivéve az osztály rendes tantárgyait és a mathesis kötelező részét.

A rendes leckeórákon kivül pótlólag leckéket lehet venni a következő tantárgyakból: 1. elemző vegytan és laboratoriumban való dolgozás. Szerda délutánonként 2 órán.

2. Mechanikai és mérnöki rajz. Szerda délutánonként másfél órán. A rajzra két termök van mintákkal gazdagon fölszerelve; egyik terem az árnyalt rajzra a világítás mérséklésére valóban oly mintaszerű berendezéssel dicsekszik, melyhez hasonlót egyik középiskolában sem láttam.

3. Ének, hetenként kétszer $^3/_4$—$^3/_4$ óra; e mellett az iskolai énekkarhoz tartozó fiúk szombat esténként az orgonista vezetése alatt egyházi énekeket tanulnak.

A katonai gyakorlatokból és vívásból szintén lehet leckéket venni.

A most leírt tanrend értékességét igazolja az a körülmény, hogy 1877-ben az oxfordi és a cambridgei vizsgáló-bizottságtól 16 ifju nyert oklevelet, legtöbben a latin, görög, francia és angol nyelvből és a mathesisből, a különböző tantárgyakban 18 kitüntetéssel. Ugyanez évben a megvizsgált iskolák növendékei között Eton állt első, és Dulwich a harmadik helyen. A kitüntetett ifjak közül egy a következő tantárgyakat vette: latin, görög, francia, mathesis és angol; egy az angolból és bibliai ismeretekből; egy a franciából és vegytanból, a többiek egyes tantárgyakból tüntek ki. Az 1878-iki vizsgálatok alkalmával 16-an nyertek oklevelet, és a különböző tantárgyakból 25-en kitüntetést. Egy a következő öt, illetőleg hat tantárgyból lett kitünő: latin, görög, mathesis, bibliai ismeretek, angol nyelv és irodalom.

Szintén nevezetes, hogy a királyi földrajzi társulat nagy arany-érmét a földrajzi ismeretekért, egymásután 3 évben, 1877, — 78, — 79 ez iskola növendékei nyerték el. A művészetek királyi akadémiáján 1877. és 78-ban ezüst érmet, 1879-ben pedig a történelmi képírásért arany érmet nyertek ez iskola növendékei. A Science and Art departmenttől 1877-ben két arany-érmet, 1878—79-ben a rajzért több rendbeli díjat egy növendék a szt. Tamás kórháznál (London) a prosectori díjat nyerte el.

Az igazgatón kivül 24 rendes (köztök 3 természettudományi és 4 modern nyelv) tanára van ez intézetnek; továbbá 4 rajzmestere, 1 organistája, 1 papja és 1 titkára.

A meglátogattam osztályok nyelvtani, történelmi és mathematikai leckéjéről ezúttal semmi különös megjegyezni valóm nincs.

Ide mellékelem az idősebbek tanfolyama órarendjét:

Osztály	Vallás	Latin	Tört. és angol irod.	Rendkivüli tantargy
VI-ik . . .	Ószövetség, Jozsue és Birák könyve. Máté evang.	Hor. Ep. és Ars Poet. Tac. Hist. I. könyv	Görög tört. 560—338 *Shakespeare*, *As you like it*, *Milton*, Areopagitica	Liv. XXI. és XXII. k. Xen. Mem.
Remove		Hor. ódák I. és II. k. Livius, válogatott fej.	Ang. tört. 1702—1760 *Pope*, Essay on Man	Herodot I. könyv
Felső V.		Livius V. könyv Virgil. Georg. I.	Gör. tört. Perzsa háború és alkotmány tört. *Pope*, Essay on Man.	—
Alsó V.		Sallust. Bell. Jugurth. Virgil, Aen. IV.	Gör. tört. Perzsaháború. Shakespeare. Merchant of Venice	—
IV-ik . .		Sallust. Bell. Jugurth. Virgil, Aen. IV.	Róm. tört. Pyrrhus elleni háborúig Shakesp. Merchant of Ven.	—

Középtanfolyam.

Osztály	Mathes.	Görög	Német	Francia	Természettudomány	Rajz
I.	Trigonometria Kúpszelettan Mechanika	Demosth. De Corona. — Aesch. Eumenides	Lessing. Laocoon	Thiers, Napoleon hadjáratai. (Arcola, és Marengo)	Vegytan, (elemi és gyakorlati) Geologia Physika (Hő- és hangtan) Physikai földrajz Élettan	Mintáról való rajz. Árnyékolt rajz. Anatomiai rajz. Mechanikai rajz.
II.	Euclid Algebra Arithmetika	Eurip. Alcestis Thuc. II. könyv	Immermann, Der Oberhof	U. a. mint az I. osztályban	Vegytan, (elemi és gyakorlati) Physika (Hő- és hangt.) Geologia	Szabadkézi rajz. Távlatrajz. Mintáról való rajz.
III.	U. a. mint a II. osztályban	Xen. Cyrop. I. könyv Eurip., Iph. in Tauris	Meissner, német olvasókönyv	Scribe, Bertrand et Raton	Geologia elemei	Szabadkézi rajz. Gyak. geometria
IV.	U. a. mint a II. osztályban	Xen. Cyrop. I. könyv	Meissner, német olvasókönyv	Scribe, Bertrand et Raton	—	Szabadkézi rajz
V.	U. a. mint a II. osztályban	Xen. Anab. III.	—	Kastner, Anecdotes	—	—
VI.	U. a. mint a II. osztályban	Xen. Anab. I.	—	—	—	—

Az iskola természettudományi termében esti felolvasásokat is tartanak a természettudományok vagy a művészetek köréből, vagy oly ismeret-ágakból, melyek az iskolai munkával kapcsolatban vannak. E felolvasásokra való eljárás nem kötelező ugyan, de az igazgatóság mindent elkövet, hogy a felsőbb osztályú tanulók rendesen hallgassák.

A tanulók nagy része négy benlakóban van elhelyezve, melyek az igazgató felügyelete és ellenőrzése alatt állanak. Egy-egy benlakóban az évi ellátás díja 50—60 guinea.

E mellett minden 13 éves tanuló szorgalomszakonkint 5½ font, az idősebbek 6½ font tandíjt fizetnek.

A leckeórák d. e. 9—12.30 percig, d. u. 2—4.30 percig (télen 4 óráig) tartanak.

Szerda és szombat délután szabad, úgy azonban, hogy e napokon a tanítás déli 1 óráig tart.

Az iskolai év három (tavaszi, nyári, és téli) szorgalomszakra oszlik. Szünidők: nyáron 6½ hét (augusztus, szeptember); karácsonkor 4½ hét és áprilben 12 nap.

Az iskola nyolc ötven fontos évi ösztöndíjt ad a verseny vizsgálatokon legkitűnőbb ifjaknak, melyeket akár az angol egyetemeken, akár művészeti akadémiákon 4—4 évig élvezhetnek a növendékek.

Az ifjúság kebelében következő egyletek vannak: I. The Field Sports Club, mely az iskolai játékok, különösen a cricket, football és athletikai sportok szervezésére alakult. A tagsági díj szorgalomszakonként 2—5 sh. A cricketet májustól a nyári szünidőig játsszák.

A Tizenegyek („Elevens"), (mert 3 van ily csoport) közé beválasztott tagoknak, a collegiumi egyenruhát kell megszerezniök; 2. a football-t télen és tavaszon játsszák. Az e játékra való „Tizenöt" közé választottaknak szintén az illető csoport egyenruhájára kell szert tenni. 3. Az athletikai gyakorlatok közül a versenyfutást és ugrást is szenvedélyesen kedvelik.

II. A természettudományi társaság tagjait szavazás útján választják a felsőbb osztályosok közül. A tavaszi és téli szorgalomszakban két hetenkint egyszer szoktak kisértménynyel egybekötött felolvasást tartani.

III. A debating society tagjait szintén idősebb tanulókból választják szavazással, és a tavaszi és téli szorgalomszakban minden két hétben rendeznek vitatkozó ülést vagy mintaolvasást. — A fentemlí-

tett egyleteket a VI-ik osztályosok és az idősebb növendékek közül alakult bizottságok kormányozzák, élükön egy-egy tanárral.

IV. A puskás csapat, mely mint a Surrey Rifle Volunteers-sel kapcsolatban álló hadapród (cadet)-testület, a hadügyi miniszterium szabályzataihoz alkalmazkodik. Kapitánya a college egyik tanára. Két csapatja van, az idősebb és ifjabb csapat. Ugyane testületnek katonai zenekara is van, s az iskolai év végén rendesen két-három napi nagy katonai marsot szokott rendezni.

A puskás csapat tagjai gyakorlatok alkalmával egyenruhában járnak.

V. Az ifjuság közlönyéből („The Alleyan"), melyben az iskola belélétére vonatkozó közlemények, levelezések stb. vannak, szorgalomszakonként 2—3 szám jelenik mèg.

A téli szorgalomszak végén rendesen nagy ének- és zene-hangversenyt szokott rendezni az ifjúság, melyben az iskola volt-növendékei is résztvesznek. Meg kell említenem még, hogy az iskola nagy termében — mint az igazgató mondá — minden két évben egy-egy nemzeti színdarabot szokott az ifjúság előadni.

XI. Mill Hill school.

Middlesex északnyugoti részén, Londontól vasúton félórajárásnyira. Alapíttatott 1807-ben; újjászerveztetett 1869-ben a nagy középiskolák mintájára. Ez iskola protestánsok (dissenterek) gyermekei nevelésével foglalkozik.

Főtantárgyak a classikai nyelvek és irodalmak, továbbá a vallástanítás. Minden fiút oktatnak az angol nyelvre és irodalomra, a francia nyelvre és irodalomra, s ha szülőik úgy kivánják, a német nyelvre és irodalomra is; továbbá tantárgyak a mathesis, természettudományok, főként a vegytan; rajz, karének és torna. Arról is gondoskodott az igazgatóság, hogy a geographiában, a bibliai, class. és modern történelemben elegendő tájékozottságot szerezhessenek a növendékek.

A görög nyelv nem kötelező, s a kik nem tanulják, annál több időt fordítnak a reál studiumokra.

Van továbbá a felső iskolában egy külön osztály („modern remove"), melyben az ó-class. nyelvek és irodalmak egyáltalán nem szerepelnek, s helyettök a francia, német nyelvet, mathesist, vegytant, kereskedelmi történelmet, angol történelmet, angol nyelvtant és újkori földrajzot s könyvvezetést tanulnak. A téli hónapok alatt a fővárosból

hívott vendég-tudósok minden két hétben tartanak nyilvános felolvasásokat, melyeknek a növendékek általános mívelődés tekintetében sok hasznát veszik. (Pl. 1879. őszén következő tárgyakból voltak felolvasások: a nagy könyvek életrajza; magaviselet és jellem; a hangos olvasás; az angol nemzeti dallamok stb.)

Az iskola igen egészséges helyen, egy halmon fekszik, s csak a benlakók s egyéb iskolai épületek sorakoznak körülötte e szép hegyes-halmos helyen. Oktober végén, egy esős napon látogattam meg ez intézetet, s mégis oly szépnek találtam egész környékét, s oly kedvező hatással volt rám az elegans és példányszerűen tiszta iskolai épület, hogy szintúgy sajnáltam, miért nem lehet legalább pár hetet ez intézet körében töltenem.

Az igazgató — dr. Weymouth (ki a londoni egyetemen első tett tudori szigorlatot az angol nyelvből és irodalomból, s mint ilyen egész 1879. őszéig egyedül állt) — a legnagyobb szivességgel vezetett be az osztályokba, s minden alkalmat megadott, hogy bepillanthassak intézete belsejébe.

Dr. Weymouth 15-öd magával végzi a tanítást; de köztük néhány igen kiváló egyén van (pl. Harley Rob., a Royal Society tagja, egyszersmind aligazgató; Murray Jakab, a philol. társaság elnöke; a londoni egyetemen az angol nyelv és irodalom egyik vizsgáló biztosa).

13 évesnél idősebb fiúkat nem vesznek fel az iskolába. A tanulók többsége 5—6 évi tanulás után rendesen üzleti pályára lép; Oxfordba és Cambridgebe évenként 15—20 ifjú megy; a mi 175-ből, az iskola jelenlegi népességéből, igen szép szám. Hat osztályban összesen *tíz* csapatra vannak beosztva a növendékek.

Jelen voltam az alsó osztályok egyike latin nyelvtani leckéjén, melyet maga az igazgató tartott. Az osztály a személytelen igékre vonatkozó gyakorlatokat fordította. A gyakorlat végén a tanulók a szabályokat együttesen is ismételték, valamint egy-egy mondatot is.

A VI-ik osztályban a francia nyelvből olvassák Th. *Barreau*-tól „Histoire de la Revolution française"-t. Ezt csak mellékesen és rögtönözve szokták fordítani; e szorgalomszakban rendes olvasmányuk *Voltaire* „Le siècle de Louis XIV." volt. Weymouth francia kiejtésén meglátszik, hogy franciás nevelésben részesült, tanítása pedig az igazi lelkesültségű schoolmasterre vall. Nem csudálom, ha ily tanító mellett valaki az újkori nyelvekért nagyon lelkesedik.

A jó feleletekért a fiúk érdemjegyeket kapnak, a helytelen feleleteket szintén rovásra veszik. Az egy-egy órán nyerhető érdemjegyek maximuma 12.

Az alsó osztályok egyikében a kezdők latin nyelvtani leckéjén a fiúk körben álltak, s a tudás foka szerint minduntalan helyet cseréltek.

A vegytant *Kern*, egy Heidelbergből ide került német tanár tanítja, s a 10—12 főnyi csapatot a legnagyobb gonddal vezeti be az experimentálásba.

Az igazgató mondá, hogy a növendékek 94%-da tanul classikai nyelveket; mindenik tanul mathesist és francia nyelvet, történelmet, földrajzot és egy kis vegytant, majd mindnyájan tanulnak éneket, rajzot, s mintegy 30%-ad tanul hangszerzenét is. Az iskola folyosóján kiállított rajzaikból ítélve, e tárgyban a növendékek egy része nagyon szép előmenetelt tesz.

A fiúk mind ben laknak; az iskola nagytermében étkeznek és estenként $^{7}/_{4}$ órát fordítnak a másnapi leckére való előkészületre.

Minden fiú magaviseletéről s a szorgalomszakonként tartott vizsgálatok eredményéről értesítést küldenek a szülőknek, s ugyancsak szorgalmáról és magaviseletéről is minden hónapban.

Testi büntetést nagy ritkán használnak: az érdemjegyek és mérsékelt büntetés megteszik a kellő szolgálatot. Az iskolának egy 72 láb hosszú és 30 láb széles úszóintézete van, mely télen is el van látva meleg vízzel. A növendékek öt csoportra osztva, s mindig úszni tudókkal vegyítve, télen-nyáron fürödnek hetenként 2—3-szor. E mellett minden fürdés alkalmával van 2 őr, kik a parton állva, vigyáznak a rendre és minden szerencsétlenség elkerülésére.

A tanulók cricket-játszója nagyon szép laposon van, s a labdajátszótér igen szép fasorokkal környezett helyen, hol az ifjak szellemileg valóban felfrissülhetnek.

Az ifjúságnak van természetrajzi társulata, továbbá debating society-ja, bicycle clubja, mely társaságokról és egyletekről, valamint a vendégfelolvasók előadásairól is az ifjúság közlönye „The Mill Hill Magazine" szokott teljes értesítést adni.

E közlöny egyik füzetében van közölve Gladstonenak 1879-ben az isk. év bezáró ünnepélyén tartott igen érdekes beszéde.

II. SZAKASZ.

Bejáró középiskolák (public day schools).

I. Merchant Taylors' school.

London belvárosa (city) keleti részében Erzsébet királynő uralkodása 3-ik évében alapíttatott, — mint a régi szabályzat mondá — „Jézus tiszteletére, a gyermekek jobb nevelése és jó magaviseletben és tudományban való fölnevelése végett.“ Ez intézet több mint 300 esztendeje a belváros egyik leghíresebb és legrégibb céhe, a merchant taylors' company (raktáras szabók társulata) nagylelkűségének köszöni fennállását. A tanulóktól mindig csak nominalis tandíjt szedtek. Eredetileg 2 sh. 6 p. fizetett negyedévenkint a szegény szülők gyermeke, s kétannyit a gazdag szülőké. Ma már 12 guineára emelték az alsó iskolába járó fiúk, és 15-re a felső iskolába járók tandíját, a könyvön kivül mindent beleértve; e mellett a beiratkozási díj 3 font.

A régi iskolaépületet, melyet az 1675-iki nagy tűzvész tönkretett volt, újból építtette a gazdag társaság, sőt 1873-ban a mostani góth stilban épült díszes épülettel cserélte fel, melynek helyiségét Charterhousetól 90 ezer font sterlingen vették. Voltaképen bejáró iskola; vannak 15—20 angol mérföldről bejáró tanulók, kik rendesen földalatti vasúton vagy omnibuson szoktak oda s onnan haza járni. Néhány rendes tanár benlakó fiúkat is szokott házához befogadni, kikre azonban az intézet igazgatósága egyáltalán fel nem ügyel. A fentartó társaság valamely tagja ajánlása nélkül senkit sem vesznek fel az intézetbe. A rendes felvételi hónapok február, május, julius és november.

Az intézet 1561. szept. 24-én nyilt meg, első igazgatója Mulcaster Richárd volt. A vallásoktatásra eleitől fogva nagy gondot fordítottak; a hétfőn délelőttöt legnagyobb részt ma is vallástani leckékre használják, beleértve az angol egyház tanait és formalitásait. Ez iskola növendékei közül csakugyan sok egyházi nevezetesség, kivált pedig püspök került ki: Bukeridge, I. Jakab káplánja; Juxon püspök, ki ura királyát a vérpadra kisérte; Van Mildert püspök, a durhami egyetem alapítója, Wren elyi püspök, Mews winchesteri püspök stb.; továbbá oly tudományos tekintélyek, mint Mansel, a „The Limits of Religions Thought“ c. híres mű szerzője; a jelenleg élők között

dr. Birch, hírneves aegyptolog, dr. Hawkins, prof. Prichard, az oxfordi egyetemen az astronomia tanára stb. stb.

Az oxfordi egyetemen a St. John's college 50 fellowshipjából 35 ez intézetből kikerült növendékeké volt egész 1861-ig. Ekkor egy parliamenti végzés 21-re szállította le az intézet növendékei által igénybevehető fellowshipok számát, melyek mindenike 100 font értékű s 7 évig élvezhető. E mellett négy 90 fontos ösztöndíja van, melyeket Cambridgebe menő mathematikai tanulók élvezhetnek; öt 86 fontos Oxfordban történelem és modern nyelvekkel foglulkozó tanulók számára, továbbá kilenc 30—60 fontra menő ösztöndíj Oxfordban vagy Cambridgeben tanuló növendékei számára, és egy teljes ellátási alapítvány a londoni szt. Tamás kórházban orvostant tanuló egy növendék részére.

A fentemlített 21 oxfordi ösztöndíjra pályázhat minden oly növendék, ki két évig tanult ez intézetben, s 19-ik életévét még be nem töltötte. Végre van tizenöt 16—30 fontos u. n. exhibition (jutalomdíj) az intézetben tanuló 14—15 éves fiúk számára.

Időjártán az intézet nagy átalakuláson ment keresztül. Egész 1828-ig a classikai studiumokra fordítottak minden időt, s az említett évben a számtant és mathesist meg az írást a tanfolyam kiegészítő részeivé tették. Talán ez iskola volt az első, mely a mathesist a curriculumba felvette. Később dr. Hessey igazgatása alatt (1845—1870) a francia nyelvet és a rajzot vették be; s ugyanő a történelem, sőt az angol irodalom tanulására serkentő módokról is gondoskodott. Charterhouse Londonból kiköltözvén, az iskola alkalmas cricket-tért is kapott, sőt növendékei száma is megkétszereződött, azaz 250-ről 500-ra szökkent.

Az iskola felső és alsó részre oszlik, s a felső iskola ismét két részre, classikai és modern szakaszra válik.

A classikai szakasz az egyetemekre készít elő, s benne a következő tantárgyakat tanítják: latin, görög, német vagy héber, angol s francia nyelv, mathesis, s bizonyos esetekben természettudományok és rajz. A modern szakasz tantárgyai: mathesis, latin, görög, francia és német nyelv, természettudományok, újkori történelem és irodalom, angol nyelv, földrajz és kereskedelmi tantárgyak. Bizonyos mértékű választás-szabadság van engedve e tantárgyak közül, de egyszerre rendesen csak két nyelvet lehet tanulni. A modern szakaszban az egyetemre szándékozók latint és görögöt kötelesek tanulni.

A természettudományok köréből a vegytant, természettant és

geologiát tanítják. Van egy 20 fiú számára kellően berendezett vegytani laboratoriuma.

A classikai szakaszban heteuként középszámban egy lecke van a franciából, kettő a német vagy héber nyelvből, kettő angol nyelvből és irodalomból (ideértve Angolország történelmét is), mely utóbbiak természettudománynyal vagy rendkívüli mathematikai órákkal cserélhetők ki.

A reál vagy modern szakaszt a tanulók egy része a természettudományok kedvéért választja, s annyit tanul a latin és görög nyelvből, hogy sufficiensre szert tehessen; e szakasz tanulói többsége azonban üzleti és kereskedői pályára készül, kik a latinon kivül francia vagy német nyelvet szoktak választani.

Az intézetben a következő osztályok vannak:

I. A felső iskolában. 1. *Classikai szakasz:* főosztály (head form), VI-ik, felső és alsó V-ik. 2. *A modern szakaszban:* főosztály, VI-ik, V-ik, felső és alsó IV-ik. Egy-egy osztálynak 20—30 növendéke van, kik néha ismét több apró csapatra oszolnak pl. a főosztály 20 növendékéből a monitor's table, prompter's bench és upper sixth nevű apró csapatok kerülnek ki.

II. Az alsó iskolában: IV-ik osztály felső és alsó csapata (upper, lower division), III-ik, II-ik és I-ső osztály. Ez osztályok népesebbek; 34—58-ra megy egyben-egyben a tanulók száma.

A 9—10 éves fiúknak az I-ső, a 10—11 éveseknek a II-ik, a 11—12 éveseknek a III-ik osztályba, a 12—13 éveseknek az alsó csapatba (lower division), a 13—14 éveseknek az upper divisionba kell belépniök, s a számtanból, latin nyelvből és a 13—14 éveseknek a francia és görög nyelv elemeiből is kell fölvételi vizsgálatot tenni.

A modern szakaszba belépő 13—14 éves fiúk a latin versírás és a görög helyett megfelelő jártasságot mutathatnak fel a francia vagy német nyelvben vagy a természettudományok elemeiben.

14 évesnél idősebbek csak rendkivüli engedélylyel maradhatnak az alsó iskolában.

Im itt közlöm a felső iskola classikai és reál szakasza órarendjét.

A) Classikai szakasz.

Délelőtt.

	Hétfő		Kedd		Szerda	Csütörtök		Péntek		Szombat	
Főosztály	9–10·30 Francia	10·30–12 Vallás	9–10·30 Történel.	10·30–12 Class.	9–12 Görög	9–10·30 Ang. irod.	10·30–12 Fogalm.	9–10·30 Görög	10·30–12 Class.	9–10·30 Class.	10·30–12 Class.
VI-ik	Vallás	Német és Héber	Classikusok		Görög	Class.	Class.	Görög	Francia	Classikusok	
Felső V-ik	Vallás	Francia	Class.	Class.	Görög	Classikusok		Görög	Class.	Class.	Class.
Alsó V-ik	Vallás		Classikusok		Görög	Classikusok		Görög	Német	Classikusok	

Délután.

	Hétfő		Kedd		Csütörtök		Péntek
Főosztály	1–2·30 Mathesis	2·30–4 Fogalmazás	1–2·30 Extra class. vagy *Extra math. vagy *Vegytani lecke	2·30–4 Német és héber	1–2·30 Extra class. vagy *Extra math. vagy *Vegytani lecke	2·30–4 Angol irod. vagy természettud.	1–4 Mathesis
VI-ik		Német v. héber		Angol irod. vagy természettud.		Angol történ. vagy természettud.	
Felső V-ik		Classikusok	Német és héber	Rajz vagy *természettud.	Német és héber	Angol irod. vagy *természettud.	
		Francia	Classikusok	Ang. irod. vagy természettud.	Classikusok	Rajz vagy *természettud.	

* Az igazgató jóváhagyásával.

B) Reál szakasz.

Délelőtt.

Osztály	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek		Szombat
Főoszt. (Head)	9—12 Vallás	9—12 Mathesis	9—12 Görög (a classikai szakaszok osztályaiban) vagy francia vagy természettud. (rendkivüli)	9—12 Mathesis	9—10·30 Görög (a class. szakaszok osztályaiban) vagy francia vagy természettud. (rendkivüli)	10·30—12 Történ. és földrajz	9—12 Mathes.
VI-ik	Vallás					Történelem és földrajz	
V-ik	Vallás	minden osztályban más-más tanárral				Történelem és földrajz	
Felső IV-ik	Vallás					Történelem és földrajz	
Alsó IV-ik	Vallás					Történelem és földrajz	

Délután.

Osztály	Hétfő		Kedd és csütörtök		Péntek
Főosztály (Head)	1—2·30 Latin	2·30—4 Történ. és földrajz	1—2·30 Angol irodalom vagy Extra mathesis és természettudomány	2·30—4 Természettudomány	1—4 Latin
VI-ik		Történelem és földrajz			
V-ik		Történelem és földrajz	vagy vegytan		vagy német
Felső IV-ik	vagy német	Történelem és földrajz	vagy kereskedelmi tantárgy	vagy latin	
Alsó IV-ik		Történelem és földrajz	vagy rajz		

Néhány tanításon is jelen voltam, melyek közül kiemelem a classikai szakasz főosztálya latin leckéjét. Cicero „De imperio Cn. Pompeji“ 17—19. fejezeteit olvasták. A tanár közben-közben felvilágosító érdekes megjegyzéseket dictált le a növendékeknek. A tanulók fordítása után ő maga is lefordította az illető fejezetet. Az ó classikai művek illustratiójára a plastikai műveknek sem gypsz, sem fénykép másolatait nem szokták használni.

A modern szakaszban az V-ik osztály a francia nyelvből Balsac *Père Goriot*-ját fordíttatta Storr tanár. [1]) Az iskolai év kezdetétől nov. 28-ig 60 levelet olvastak el belőle. A növendékeknek mintegy fele része teljes szabatossággal és könnyűséggel felelt az olvasott szöveghez mért alak- és mondattani kérdéseimre.

A német nyelvre az alsó osztályokban olvasókönyvűl használják Sonnenschein *German for the English* (London 1875) című olvasókönyvét, mely az interlinearis fordítás módszere szerint készült Etymologiailag kitűnő könyvnek tartják.

A modern szakasz sok nehézséggel küzd, melyek között nem utolsó az, hogy a mely 14 éves fiúk a felső iskolába hatolni nem birnak, azokat e szakasz 2 specialis osztályába gyurják, s őket a nekik való értelmi pabulummal tartják. 14 évesnél idősebbeket a kezdők közé fel nem vesznek.

A testi büntetés ez intézetben rendkívül ritka dolog s csupán erkölcsi vétségért (konokság-) vagy megrögzött hazugságért alkalmazzák. Rendszerint még a komolyabb hibákért is beérik a dr. Hessey által szokásba hozott nyilvános megdorgálással („public rebuke“). A hanyag tanulókat szerdán 1—3 óra fenmarasztással (detention) büntetik.

Aránylag kevés ifjú megy az egyetemre, mert ez intézetben tanulók rendesen szegény sorsú szülők gyermekei. Az utóbbi 17 esztendő alatt 47 first class-t nyertek Oxfordban (köztük 10 elsőrendű mathematikus); továbbá nyertek verseny-vizsgálat útján 117 collegei ösztöndíjat; 22 collegei fellowshipot, 43 egyetemi ösztöndíjat és 19 ifjú tett sikeres polgári szolgálati vizsgálatot.

E kitüntetésekre sokat tartanak ez iskolák, s oly büszkén számlálják fel Oxfordban és Cambridgeben kitüntetett növendékeik nevét, mint a katona a győzelmi helyeket.

---

[1]) Egyszersmind a *Journal of Education* szerkesztője és több derék iskolai könyv írója.

II. City of London school.

Ez ifjú intézet az angol banktól nem messze eső Milk streeten (Cheapside) fekszik, oly helyiségben, mely csak néhány fokkal áll feljebb a St. Pauls school épületénél. Alapította a londoni városi testület 1834-ben, újjászerveztettek alapszabályai 1871-ben. Az intézet célja „a fiúk vallásos és erényes nevelése és az irodalom magasabb ágaiban és egyéb hasznos tanultságban való oktatások.“ Tantárgyak következők: angol nyelv és irodalom, latin, görög, sanskrit, számtan és könyvviteltan, francia és német nyelv, mathesis és természettan, földrajz es természetrajz, ó- és újkori történelem, műének elemei, szónoklattan vegytan és az experimentalis természettan egyéb részei.

A biblia bevett fordítását használják és tanulják az iskolában, s minden reggel és estve olvassák és imával kisérik.

Fölvesznek 7—15 éves fiúkat, kik 19 éves korukig maradhatnak ez iskolában.

Következő osztályai vannak (alólról fölfelé menve) az iskolának: IV-ik Junior ($10^1/_2$), [1]) III. Junior ($11^1/_2$), II. Junior ($12^1/_2$), I. Junior (13). Nyelvtani osztály (grammar class) (14), I-ső oszt. ($14^1/_2$), II-ik oszt. (15), III-ik oszt. (15); latin oszt., IV-ik, V-ik és VI-ik oszt.

A legalsó osztályba való felvételre folyékony olvasás és írás, s a számtanból a négy alsó mívelet tudása szükséges. A II-ik Juniorba fölvett fiúktól a nyelvtani és számtani ismereteken kivül némi vegytani ismeret (éleny, köneny, víz, levegő, légeny) szükséges. E chemiai ismeret köre a következő osztályokban mindinkább bővül; s e mellett az I. Juniorba felvettektől a francia nyelv két segéd igéjét, s a következő osztályba szándékozóktól e nyelvből is mind többet-többet kivánnak, és az I-ső osztályba menőknek már a latin nyelvtanból az igeejtegetést is tudniok kell. Megjegyzendő, hogy ez iskolában egy fiúnak sem szabad a latin nyelvet megkezdeni addig, míg a számtanban a tizedes törtekig nem haladott, s az angol nyelvtanban és fogalmazásban, a francia nyelvtan elemeiben („avoir“, „être“) és a földrajz főbb vonalaiban eléggé nem jártas.

Az V-ik és VI-ik osztályba csak olyan növendékeket vesznek fel, kik a latin és görög nyelvben való kellő jártasság mellett, a mathesisben jelentékenyen előhaladtak.

---

[1]) A zárjel közé tett számok az illető osztályba fölvett ifjak életkora maximumát jelentik.

Ott időztömkor az V-ik osztályban Euripides Andromachejából fordították a 238—76 sort a növendékek, még pedig a görög szöveg olvasása nélkül. Múlt alkalommal elemezték és fordították, most az előbbi óra munkáját etymologiai és mondattani elemzéssel egészítették ki. A szók értelmezésekor a növendékek a tudás foka szerint helyet cseréltek. Ekként az osztály egy része folytonos mozgásban volt.

Hetenként kétszer olvassák Euripides említett darabját, mialatt összesen 40—50 sornál többet nem fordítnak. Az említett részlet bevégzése után a tanár rendre előszedte azokat a kérdéseket, melyeket a növendékek óra előtt a tanár asztalán levő hosszú tűbe papirdarabkákon feltűztek. E kérdések görög és latin szók etymologiai rokonságára, synonym-, homonym stb. szókra vonatkoztak. E kérdéseket a tanító segítségével fejtették meg, s a kik többet tudtak ez alkalommal is, az előttök levőkkel helyet cseréltek.

A VI-ik osztályban az igazgató dr. Abbott az oxfordi és cambridgei egyetemi vizsgáló-bizottság múlt évi kérdéseit magyarázta és magyaráztatta a növendékekkel, — mind görög és latin nyelvtani és irodalmi kérdéseket. Ide igtatok egynehányat a nehezebbek közül :

1. Add rövid vázlatát a latin hexameter fejlődésének.

2. Hasonlítsd össze a görög és a latin prózát, tekintettel a) a mondatszerkezetre, b) a metaphorák használatára.

3. Az ezüstkori latin irodalomnak melyek fény- és árnyoldalai, a korábbi időkkel összehasonlítva?

E kérdések közül a két utóbbiról jegyzém meg az igazgatónak, hogy igen nehezek, sőt, hogy középiskolai növendéknek, még a legjobb angol iskolában sem lehet annyi irodalmi olvasottsága, hogy pl. a 3-ik számúra megfelelhessen. Ez merőben egyetemi ifjaknak való kérdés. Abbott maga sem tudott e megjegyzésemre nem-et mondani.

Itt is a tanár asztalán egy csomó papirszelet volt feltűzve, mely kérdésekre a legközelebbi leckék adtak a tanulóknak anyagot vagy alkalmat. A tanár itt is kérdezgetve igyekezett feleletet adatni rájok ; vagy ha a fiúk ismeretköre nem birta meg, ő maga adta meg a felvilágosító feleletet.

Ezt az ilyformán kérdezgető szokást igen helyesnek találom, mert a tanítót és tanulót közel hozza egymáshoz. E szokás kétszeresen áldásos lehet oly tanárnál, minő dr. Abbott. Ezt a kis termetű, komoly arcú és éles tekintetű egyént meglátni, és hozzá őszinte tisztelettel vonzódni — egyre megy. Komoly tekintetében van valami oly vonás, mely biztosan fölkelti a vele társalgókban az iránta való rokon-

szenvet és tiszteletet. Azt hiszem, hogy dr. Arnoldot épen az e fajta magasabb mértékű adomány tette az angol school-masterek mintájává. Abbott bizonyosan a ma élő angol középiskolai igazgatók egyik legkitünőbbje. Ily intézetben, melyet alig néhány lépés választ el a világ egyik legnagyobb forgalmú utcájától, az Oxford streettől, valóban szükséges ily erős vonzó központ az iskolában, mely a tanuló figyelmét tartósan lekösse, s az ó-classikai remekek fejtegetésekor velök elfelejtesse, hogy e tisztán eszményi világot, úgyszólva egy pár ablaküveg választja el, a realis világ legrealistikusabb körétől.

Az intézetnek összesen 18 tanára, 8 nyelvtanítója, 6 rajz-, ének- és írásmestere van.

A tanítás d. e. 9-kor kezdődik, s d. u. 3-ig tart, 12-kor félórai szünettel. A fiúk bejárók; egy-két tanár felvesz házába 25—30 benlakó növendéket, kikkel együtt szoktak vasúton a városba bemenni. Egy-egy 12—15 éves ifjú ellátása szorgalomszakonként ily házaknál 15—17 guineába kerül, beleértve a naponként fizetendő vasúti szállításdíjt is.

A tanulók magaviseletéről és előmeneteléről évenként kétszer küldenek a szülőknek tudósítást. Szünidő nyáron 5 hét, karácsonkor 3 hét, húsvétkor 11 nap. E mellett az egész éven át 4 szabad nap, s hetenként szerda és szombat d. u. szünet.

Ez iskola is jóformán el van látva ösztöndíjakkal. Van nyolc Carpenter-féle ösztöndíj ez intézet alapítója emlékére, évi 25 font és 50 font távozási díjjal. Ezenkivül mintegy 33 ösztöndíj, melyek legnagyobb része évi 50—60 fontra megy, s melyeket az elnyerők az angol egyetemek bármelyikén élvezhetnek.

Az intézet füstös és szoros helyiségét egy nemsokára elkészülő, gyönyörű renaissance stilú épülettel cseréli fel a Victoria-rakparton. Mostani helyiségét, melynek terjedelme 9500 láb, 66 ezer lábnyi helylyel cserélte ki a város, melynek értéke 1 milliónál többre rúg.

III. University college school.

E teljesen felekezeti színezet nélküli középiskolát 1832-ben az University college két tanára Key és Malden alapította; később a collegium igazgató-tanácsa vette át, s 24 tagú bizottsággal ügyeltet rá. Az University college épülete bal szárnyában van elhelyezve a Gower streeten. Igazgatója Eve (Weston), a vele együtt működő tanárok száma 38, köztök 16 az ó-classikai nyelveket, az angol nyelvet és történelmet meg a földrajzot s 10-en a mathesist tanítják, és 19 tanító a rajzot. A növendékek száma a hetedfélszázat meghaladja.

Ez intézetbe fölvesznek 7—15 éves fiúkat. Rendes tantárgyak a következők: olvasás, írás, angol nyelv, latin, görög, francia és német nyelv, az ó- és újkori történelem, phys. és polit. földrajz; számtan, földmérés (mensuration) és könyvvezetés; tiszta és alkalmazott mathesis; elméleti és gyakorlati vegytan; vegytani természettan; természettan (natural philosophy); elemi növénytan; társadalomtan; — rajz. E mellett vannak rendkivüli (extra) tantárgyak, pl. spanyol, olasz és héber nyelv, mechanikai rajz. Az olasz és spanyol nyelvből heti 2 órát egy évre 4 guineáért, a héberből 5 guineáért adnak. Az intézet főcélja előkészítni a londoni egyetemi felvételi (matriculation) vizsgálatra; azonban, ha szükség, előkészít a woolwichi és más nyilvános vizsgálatokra is.

A 40 hétből álló isk. év három szorgalomszakra oszlik: szept. 23. — dec. 23.; jan. 13. — március 24.; april 13. — julius 29. Szünidő karácsonkor 4 hét; husvétkor 2 és nyáron 8 hét. Egy-egy szorgalomszakra a tandíj 8 guinea. E tandíjért papirt és tintát is adnak; de a rajz és vegytani szerekért külön kell fizetni, pl. az elméleti vegytani szerekért szorgalomszakonkint 5 sh., a gyakorlati vegytaniakért 16 sh. és az elemi vegytaniakért 2½ sh. Könyvtartó záros szekrényeket egy évre 3 sh.-en lehet kibérelni.

Minden növendéknek van egy tanácsadó tanára (consulting master), ki a szülékkel folyvást értekezik és érintkezik, s a benlakó középiskolai nevelőt helyettesíti. Ez azért szükséges, mert a szüléknek szabad választás van hagyva, hogy mely tantárgyak tanulására irassák be fiaikat. Ha a választást a tanácsadó tanár helytelennek találja, lebeszéli róla, még mielőtt az igazgató vetójára kerülne a sor. A consulting master vigyáz növendéke előhaladására, s arra serkenti, hogy minden fennakadás vagy egyéb nehézség esetén hozzáforduljon. Közbenjáró a fiú és a szülők, meg az igazgató közt, s kivált ez utóbbi munkáját sok tekintetben megkönnyíti.

A leckéket d. e. 9½—12½ és délután 1½—3¾-ig tartják Szerda, szombat délután szabad. Alig van tarkább beosztású órarend, mint ez intézeté, de azért e nagy változatosságból is kitünnek a mathesis és a class. studiumok. Jelen voltam a délelőtti tanításokon. Rendesen 9½—10¼ (first period) majd minden osztályban mathesist tanítnak. Módszerök fővonása, hogy a növendékek magokra hagyva, e tantárgyból mentől többet dolgozzanak. A tanár egy keveset magyaráz, aztán Euclid propositiói kidolgozását a növendékekre bizza.

A legfelső osztályban az igazgató Virgil „Aeneis“ VI. 595—635. sorát fordíttatta. A növendékek keveset elemeztek, de a tanár annál többet magyarázott; s magyarázatában főleg az volt érdekes, hogy a *Furiarum maxima* megértetésére a Milton sátánjáról, szóló verseket is felolvasta, s az összehasonlítást megtette. A latin olvasás meglehetős latinos; sokkal közelebb áll a mí olvasásmódunkhoz, mint a többi iskoláké, de az *ae*-t *aj*-nak, s a *c*-t mindenütt *k*-nak olvassák (pl. lukent, diskent).

Ugyanez osztály német leckéjén is jelen voltam; a leckeóra elején mintegy 5—6 percig a nyelvtanból kihagyott leckét kérdezte fel a tanár. A fiúknak sorban úgy kellett elmondani egy névejtegetés alól való kivételeket, mintha a sokszorozó tábla egyrészét ismételték volna. Minden fiú csak egy-egy szót mondott, s felelete számát magának följegyezte, s óra végén a tanárnak bejelentette, ki a bejelentett számból egy bizonyos érdemfokot jegyzett be az illető javára. Az óra nagy részét Lessing „Laokoon“-ja fordításával töltötték, igen kevés elemzéssel, de annál több magyarázattal kisérve a fordítást. A fiúk otthon készülnek el leckéikre, mely előkészületre a 11 évesnél idősebbeknek naponta k. b. 2 óra elég, s az ifjabbaknak 1 óra. Ha valamely tanuló vagy sokkal több vagy kevesebb időt fordítna az előkészületre, az ügyet a tanácsadó masterrel, vagy az igazgatóval tartozik közölni az illető szülő.

Az intézet, a növendékek fegyelmezésében, testi büntetést nem használ. Rendesen a büntetés következő fajait alkalmazzák: a) a mely tanuló hanyagúl vagy hiányosan végzi házidolgozatát, nevét az u. n. task book-ba (feladatok könyve) iktatják, és a rendes leckeórák után fenmarasztják feladata elvégzése végett; b) kisebb kihágásokért a tanuló nevét az u. n. appearing book-ba (idézőkönyvbe) iktatják, minek következtében megintik; c) a komolyabb természetű kihágásért (hazugság, verekedés stb.) a tanuló nevét a black book-ba (fekete könyvbe) iktatják. Kinek neve több ízben kerül e könyvbe, annak rendesen azt a tanácsot adják, hogy az intézetből távozzék.

A növendékek magaviseletéről, szorgalmáról, előhaladásáról és osztálybeli rangjáról (rank) minden hónapban értesítik a szülőt vagy gyámot. !z értesítőknek nagy fontosságot tulajdonít az intézet, s a szülőknek az igazgatóság szívére szokta kötni, hogy netaláni később ráhivatkozás kedvéért gondosan megtartsák.

Jegyzet. Ez intézet hasonló berendezésű társa a King's college school, mely a King's collegevel áll szoros kapcsolatban, s mint olyan, tisztán angol egyházi színezetű.

IV. King Edward's school (Birmingham).

A vidéki iskolák között méltán foglal el tekintélyes helyet. Mint neve is mutatja, VI. Edward király alapította 1552-ben. Az intézet 3 részből áll: egy fő (high), egy közép (middle) és egy alsó közép (lower middle) több ágú iskolából. Az alsó középiskola a város különböző részein levő 4 különálló vegyes iskolából áll, melyekbe 8—14 éves fiúkat és 8—16 éves leányokat vesznek fel.

Ez úgynevezhető előkészítő iskolákban a fiúk a természettan és a latin nyelv elemeit is tanulják, hetenként a latin nyelvre 2 órát, a rajzra 2¼, s a számtanra és algebrára a fiúk 7, a leányok 5 órát fordítnak.

A középiskolába a fiúnövendékek felvételi vizsgálat útján mehetnek, melyen az olvasáson és íráson, meg a közönséges törtekkel és egyszerű arányokkal való míveleteken kívül, tudniok kell az angol nyelvtant, Angolország történelme és földrajza főbb vonalait.

A tanórák száma: hétfőn, szerdán és pénteken 6, kedden, csütörtökön és szombaton 3½, összesen hetenkint 28½ óra. Ez összegből levonva a leckeközökre eső könyörgéssel, névsorolvasással és gyülekezéssel eltöltött 10—15 percet, valóságos iskolai munkára hetenként 25 óra marad. Ez összegből ismét levonandó az a 2—4 óra, mennyit hetenként a leckékre való előkészületre fordítnak, melyen kivül a 21—23 óra (az írást kivéve) merőben szóbeli tanítással telik el.

E középiskola az idősebbek és ifjabbak nagy csapatjára (I—VIII department) van osztva (a tanulók száma 1879-ben 120+160). A következő táblázat mutatja, hogy hetenként, középszámban, a különböző tantárgyakra mennyi időt fordítnak:

	Idősebbek csapatja	Ifjabbak csapatja
Vallás	1 óra 30 perc	1 óra 35 perc
Latin	3 „ 20 „	3 „ 25 „
Angol nyelv és irodalom	2 „ 40 „	4 „ 0 „
Történelem	1 „ 40 „	1 „ 35 „
Földrajz	1 „ 40 „	1 „ 35 „
Francia	2 „ 15 „	1 „ 30 „
Német	2 „ 10 „	— —
Számtan, illet. mathesis	6 „ 30 „	6 „ 0 „
Természettan	1 „ 0 „	1 „ 05 „
Írás	2 „ 0 „	2 „ 30 „

A német nyelvet csak az I.—IV. osztályban tanulják. Az írást csak az V.—VI., a francia nyelvet csak a VII.—VIII. osztályban. — Mindenik csapat növendékei a számtanból, illetőleg mathesisből 6—6 új osztályra oszolnak. A rajz nem kötelező. A természettanból hetenként kétszer másfél órai külön leckét is tartanak, melyekre a növendékek tetszés szerint eljárhatnak. E kettős beosztás előnye — mondá ez intézet derék igazgatója MacCarthy, — hogy a növendékekben bizonyos verseny kedvet teremt. Az ifjabb csapat I-ső osztályába nem mehet, a ki a mathesisből legalább is a második csoportban (set) nincs, de már az idősebbek csapatjában erre tekintet nincs.

Minden tanárnak van két osztálya, egyben-egyben 17—18, össz. 34—36 fiúval, és egy mathematikai csoportja, rendesen 20—23 fiúval. A mathematikai leckéken úgy láttam, hogy az egyosztálybeli növendékeket ismét apróbb csapatokra osztják, melyek közül míg egyik előkészül, a másikkal a tanító foglalkozik.

Az idegen nyelv (latin, német, francia) ez iskolában csak másodrendű dolog; fődolog, hogy az angol nyelvben és a nyelv logikájában tegyenek szert gyakorlottságra a növendékek. Ez iskolában ép oly aprólékosan olvassák Shakespearet, Miltont, mint a high schoolban Herodotot, Homért, Platot stb.

Az iskola tökéletesen megfelel a mi reál iskoláink szerkezetének.

Az angol nyelv és mathesis tanítása rendszerére a tanításról szóló későbbi fejezetben részletesen kiterjeszkedem.

A természettudományok köréből tanítják az élettant, a vegytant és a természettan némely fejezeteit. Mint az igazgató mondá — az iskola gyöngéje, hogy benne a természettudományi oktatás még nincs szervezve, pl. a vegytanból a növendékek magok nem tesznek kisértményeket, magokra hagyva nem elemeznek: de lassanként e cél felé halad az intézet.

A főiskolának (high school) külön igazgatója van (Vardy) s három nagy szakaszra (block) oszlik. A legfelső szakasz (A) áll, az I.—IV., a középső (B) az V.—IX. és az alsó (C) a X.—XIII. osztályosok szakaszából (83+109+88 tanulóval).

A legfelső csapatban a természettudományok tanulása nem kötelező, de a többi osztályokban rendes tantárgy; úgyszintén a rajz az egész iskolában facultativ. A következő táblázatból meglátszik, hogy az egyes tantárgyakra mennyi időt szentelnek:

	(A) csapat	(B) csapat	(C) csapat
Ima és vallástan	2. 15	. 2. 15	2. 15
Számtan (mathesis)	6. 45	. 7. 0	7. 0
Angol nyelv és irodalom . .	1. 0	. 1. 0	1. 30
Történelem és földrajz . . .	1. 0	. 1. 0	3. 30
Latin és görög nyelv és irodalom	12. 0	. 12. 0	(¹)8. 0
Francia és német nyelv . . .	3. 30	(²)2. 0	(²)2. 0
Természettudományok . . .	—	1. 15	2. 15

(¹) Csak latin, (²) csak francia nyelv.

A következő táblázat, melyet az igazgató állított össze, mutatja, hogy középszámban mennyi idő szükséges egy fiúnak a főiskola 13 osztályát végezni, feltéve, hogy $11\frac{1}{2}$ éves korában lépett az intézet legalsó (XIII.) osztályába:

I. osztály	$17\frac{5}{8}$	éves
II. „	$16\frac{1}{2}$	„
III. „	$15\frac{1}{2}$	„
IV. „	$14\frac{1}{2}$	„
V. „	14	„
VI. „	$13\frac{1}{2}$	„
VII. „	$13\frac{1}{4}$	„
VIII. „	13	„
IX. „	13 [1]	„
X. „	$12\frac{1}{2}$	„
XI. „	$12\frac{1}{4}$	„
XII. „	12	„
XIII. „	$11\frac{1}{2}$	„

A legfelső (I.) osztály görög leckéjén, melyen jelen voltam, a fiúk Herodotot fordították. Az óra elején pár oly fejezeten futottak át, melyeket az előbbi alkalommal fordítottak volt. A tanár közbe-közbe magyarázta az egyes sajátos kifejezéseket, és nyelvtani párhuzamokat vont. Némely szót, specialis jelentésök jobb megtartása végett, ott helyben szedetett ki a fiúkkal a szótárból s jegyeztetett le. A II-ik osztály rögtönözve fordított görögből minden szótár nélkül. Hetenként kétszer tartanak ily egy-egy órás fordítási gyakorlatot.

A III-ik osztályban Xenophon Agesilaus-át fordították, még pedig a londoni egyetem felvételi vizsgálatára való előkészület céljából.

[1]) A görög nyelvet a IX-ik osztályban kezdik.

Ez intézet fegyelmezése megfelel az elébb leírt University college school fegyelmezésének. A tanári kar öt év óta semminemű testi büntetést nem használ. A hanyag tanulókat szombat délutánonként $1^1/_2$ óráig az iskolában tartják és dolgoztatják. A mely tanulót megintenek, az erről szóló megintő lapot az illető szülőnek azzal a figyelmeztetéssel küldi el az igazgató, hogy minden befolyását használja fel ez eset ismétlődése megakadályozására. A szülő az intőcédula (reprimand card) vételéről vevényt küld az igazgatónak. Az iskolában marasztással és a megintésekk l, melyek száma évenként a középiskolában körülbelől 4%-ra tehető, megváltják a növendékek a testi büntetést. A tanulók magaviseletéről és előmeneteléről évenként kétszer küldenek a szülőknek tudósítást.

Az intézet több rendbeli ösztöndíjainak elősorolását ezúttal, helykimélés tekintetéből, mellőzöm.

V. St. Paul's school (London).

Ez iskolát Colet János westminsteri főesperes alapította 1509-ben. Jelenleg, mint az igazgató (high master) Walker mondá — ez iskola teljes átalakulóban van. Egyfelől helyiséget fog cserélni s rövid időn az Addison Roadra költözik, hol mintegy 16 holdnyi területet vásárolt meg az igazgató-tanács, új iskolahelyiségnek. Ez valóban égető szükség, mert a mostani helyiség inkább való börtönnek, mint iskolának. A tanulók játékhelye valóságos ketrec, oly sötét hely, hogy csudálni lehet, hogyan tartózkodhatott egy angol iskola oly hosszú időn keresztül e helyen. Tökéletesen talál rá Thackeraynak Charterhouseról írt eme megjegyzése: „to others than Cistercians and Grayfriars is a dreary place."

Az intézetet a selyemárusok társasága (mercers' company) igazgató-bizottsága, 18 más taggal kormányozza. E tagok felét maga a társaság nevezi ki, a másik felét Oxford, Cambridge és a London university küldi ki. — A tanári testület, az igazgatóval együtt, 13 tagból áll. A növendékek száma mintegy 200, köztök 153 alapítványdíjas, kik tandíjt nem fizetnek. Az üresedésbe jött helyeket versenyvizsgálat útján töltik be, de a folyamodóknak 12—14 éves korúaknak kell lenni.

Az igazgató-tanács évenként 1000 fontot fordít ösztöndíjakra, egyenként 70—100 fontnyi összeggel. Ezenkívül néhány kisebb, 10—30 fontos ösztöndíj is van.

Az osztályok berendezése itt ismét más, mint a többi iskolák-

ban. Van két VIII-ik VII-ik, (felső és alsó) VI-ik, V-ik, és felső, közép és alsó IV-ik, III-ik, felső és alsó II-ik osztály.

Némely osztályban a növendékek száma igen csekély, pl. az alsó VII-ik osztály alig áll öt tagból, kiket ottjártamkor, angolból görög jambusra fordításban gyakorolt az igazgató. Minden héten készítnek egy ily gyakorlatot írásban is, Kynaston könyve szerint. A mely dolgozatokat láttam, azokban kevés volt a hiba.

Meglátogattam a vegytani osztályt is, melyben az egyetemi vizsgálatra készülők vesznek hetenként 4-szer leckét. A laboratorium vegytani eszközök dolgában nincs eléggé fölszerelve, de legközelebbi időben, midőn az iskolát merőben átalakítják — mondá az igazgató — minden másként lesz.

Az alsóbb osztályokban franciát, geometriai rajzot tanultak ottlétemkor.

III. SZAKASZ.

Eredmények a középoktatásban.

I. Az iskolakormányzás; az igazgató, a tutor és a tanári kar.

I. Az eddigi leírásból kitünik, hogy az angol középiskola arculata más, mint a szárazföldi iskoláké bármely nemzetnél, akár külső, akár belső szerkezetöket tekintsük.

Az angol public schoolnak már külsőleg sajátszerű arculatot ad az, hogy rendesen egy épület-complexből áll, melyek pl. Etonban, Rugbyban és Harrowban úgyszólva egy-egy kis várost alkotnak. Ha e piros tégla-épületek csoportján a figyelmes utas körülnéz, akkor látja igazán, hogy mily hatalmas s hogy úgymondjam, az anyafölddel egybenőtt organismus egy angol középiskola. [1]) E sokszor eltérő arcú épületekből az iskola életkorát és növekedését nem nehéz kiolvasni. Boldog egy föld, hol nemcsak a fa, hanem az iskola is gyűrűt vet időnként. Igaz, hogy van is miből gyűrűt vetnie. Környezetétől és

[1]) Némelyik igazgató elmondhatná iskolájáról, kellő módosítással, vagy talán épen megfordítva, a mit — a historikusok szerint — Augustus mondott volt: „Rómát mint földből épültet kaptam, s mint kőből épültet hagyom." *(Dio Cassius.* LVI. k.)

attól a társadalmi talajtól, melybe szintúgy belegyökerezett mint a földbe, folyvást kapja az éltető nedvet. Emitt egy magát megnevezni nem akaró régi növendék ad az iskolának egy fényes úszóintézet vagy iskolai kórház építésére tekintélyes összeget; amott a lelkes igazgató építtet az ifjúságnak kényelmes olvasó- és könyvtárhelyiséget; vagy pompás hajlékot a műgyüjteménynek (pl. Rugbyban a mostani igazgató) majd egy-egy iskolai ünnepély alkalmával, midőn a volt növendékek százával sietnek gratulálni régi dajkájoknak, 25—30 ezer fontot írnak alá (pl. Harrowban 1871-ben az iskola fennállása 300-dik évfordulója alkalmával [1]). Szóval kaszárnya és laktanya helyett mindenütt épület-individuumokkal találkozunk.

És e külső szerkezetnek tökéletesen megfelel a belső is. Ha a public school belső arculatát vizsgáljuk, ismét előáll a birtokos, a szabad ember s a föld nélküli és szegény közti nagy különbség. Más a gentleman és más a poor viszonya a public schoolhoz. Ez iskolákat eredetileg a kegyes és jóltevő lelkek szegények gyermekei számára alapították: de a kormányzó testületek a középosztály szegényei és vagyonosainak vagyontalan (= szegény) gyermekei számára foglalták le. Különben is ez intézetek, mint fentebb láttuk, oly drágák, hogy a szegény munkás legtöbb középiskolában még akkor sem győzné kitartani gyermekét, ha ösztöndíjasnak vennék fel. Ez intézetekben a felső osztályok és középosztály felső rétegei s tehetősb alsó rétegei kapnak liberalis nevelést. Liverpool és Manchester vagyonos polgára fiát public schoolba küldi, mint a hogy a bordeauxi és nantesi kereskedő a lyceumba; ellenben, mint a német viszonyokat nagyon közelről ismerő Hillebrand mondja, Hamburg és Bremen előkelő kereskedői $^{9}/_{10}$-ed részben kereskedelmi iskolába küldik gyermeköket, a hol Homér nevét hírből sem hallják, s őket 15 éves korukban a pénzváltó-asztal mellé állítják. [2])

Ugyancsak a nevezett társadalmi osztályok gondoskodnak ez intézetek felügyeletéről is. A középiskolák kormányzó testületei az egyház és a társadalom, s a művészet és a tudomány kitünőségeiből kerülnek ki, kik mint olyanok szigorúan ellenőrködnek, hogy a felügyeletök alatt álló intézet mindenekelőtt régi hagyományaihoz hű maradjon, s aztán, a mennyiben lehet, a kor kivánalmaihoz is alkalmazkodjék.

---

[1]) *The Tercentenary of Harrow school.* Harrow, 1871. 69—75. lap.

[2]) *Nineteenth Century 1879. oct.* 630. l.

Legtöbb középiskola már alapításakor egyik vagy másik egyetemi collegiummal jött kapcsolatba, s mint olyan az illető egyetem ellenőrzése alatt áll. Az állam, mint olyan, megnyugodott eleitől fogva a legfőbb tudományos testületek ez ellenőrzésében, s a középiskolák belügyeibe nem szólott bele. Csak midőn időjártán ez intézetek alapítványai felhalmozódtak, látta szükségét törvényhozás útján rákényszeríteni, hogy felhalmozódott vagyonuk egy részét — a kor kivánalmaihoz mért — újításokra, gyümölcsöző befektetésekre fordítsák. Így szabályozta törvénynyel az alapítványi iskolákat 1869 – 1873. és 1874-ben. Azóta legalább egy bizonyos osztályozása van a középiskoláknak, de ettől eltekintve, az angol közép- és felső-iskolázásban, mondhatnám a rendszertelenség a rendszer. A közép és felsőbb iskoláknál az állam tekintélye minimumra szállt; ellenben az egyéni szabadság a maximumra hágott. A 60-as években az alapítványi nagy iskolák megvizsgálására kiküldött parliamenti bizottságot egynémely iskola be sem akarta fogadni. Ebből érthető, hogy az angol középiskolák a természet szerves világának, s e világ gazdag változatának igazi képviselői, melyek, mint a testvérek csak arcuk fő vonásaiban egyeznek meg egymással. A public school a szabadság levegőjén fejlődött oly intézmény, mely legtávolabb áll a szervetlen világtól, s legközelebb áll a legbonyolultabb organismushoz, melyben az egyéniség a lehető legnagyobb mértékben ki van fejlődve. Nem is próbálta eddigelé senki a középiskolák eredeti mozgás-szabadságát állami beavatkozással megszorítni. Egyedül Arnold Máté sürgette ezelőtt pár évvel az államhatalom beavatkozását, de azt is leginkább azért, hogy az egyetemek által kiküldött vizsgáló-bizottságok eljárásában bizonyos egyformaság legyen. [1])

A középiskolák kül- és pénzügyeit az igazgató-tanácsok szokták intézni. Az igazgató-tanács a törvény értelmében tartozik évenként bizonyos számú ülést tartani, azokon főleg az alapítványi és egyéb iskolai pénzekről szóló számadásokat szigorúan megvizsgálni. Ez ülésekre az iskola igazgatóját is meghívják, kinek azonban szavazatjoga nincs. „Nem is kellene nekem szavazat — írja egyik levelében Thring az Uppingham school érdemekben megőszült igazgatója — mert nagy hiba lenne az élő működő erőt abba a hamis helyzetbe hozni, hogy egy műkedvelőkből álló testület alkalmilag leszavazza. A mennyiben cselekedeteiért egyedül az igazgató-bizottság felelős, annyiban nem-

[1]) *Mixed Essays.* London, 1879. 172. l.

csak fölösleges, hanem üdvös is, hogy az igazgató nem kénytelen e felelősségben osztozkodni."

Az igazgató-tanács belátása szerint választja és hívja meg az iskola-igazgatót, s benne elég belátást tesz fel arra, hogy az intézetet szervezze, és a maga mellé meghívott tanítókkal vezesse. Az igazgató-tanács az iskola munkáját olyformán ellenőrzi, hogy az egyetemektől kér évenként vizsgáló-biztosokat, kik neki az eredményről jelentést tesznek. Ha a jelentés kedvező, az igazgatót tovább is megtartja, de ha a vizsgáló-biztosok több éven át mind hanyatlást jegyeznek fel az intézet életében, megköszöni neki további szolgálatát. Az angol középiskola egy kis monarchia, melyben a király (head-master) kormányoz, s az igazgató-tanács a superinspectiót végzi. Valóban az angol középiskolák történelme azt mutatja, hogy életök java része a lelkes igazgatók inspirálta működésben áll.

Az angol középiskolában szintúgy, mint a társadalomban megtaláljuk a szorosan kiszabott hatáskört és a hatalom hierarchiáját, — a jóra való szervezet fő-fő kellékeit. Az igazgató mintázza, alakítja a tanári kart egy compact testté, mely által ő, mint az intézet feje, tekintélyét gyakorolja. Az igazgató az állandó központ, s a tanári kar tagjai az ő segédei; innen nevök is: assistant-masters. Abból az időből maradt fenn e viszony, midőn egy grammar schoolnak rendesen egy mastere s annak egy segéde (usher) volt. A head-masternek éreznie kell, hogy ő csak egy tagja, bár főrésze egy testületnek. Az assistant-mastereknek viszont élénken kell érezniök a fővel szemben függési viszonyukat. E kölcsönös egymásra-utaltság érzetéből fakad az az organicus consensus, mely az iskola egységes munkáját és vezetését lehetővé teszi. Ez egység nélkül az iskola erkölcsisége igen sokat szenvedhet; ha nincs meg ez az egyes tagokban, mint pl. Etonban, pótolja azt a benlakók egyénisége és különvált volta. Eton benlakói egy szövetségi köztársasághoz hasonlítanak, melyeket inkább a testületi szellem kapcsol össze, mintsem az igazgató. Ott tehát az egyes házak egymással és a head-masterrel jóformán personalis, — holott a kisebb collegekben, realis unióban vannak.

A head-master elbocsátja egyik másik assistant-mastert, ha nem illik be a keretbe. Ez az autocratikusnak tetsző intézkedés az iskola erkölcsi élete javáért történik. Hiszen, ha a beteg tagot levágatjuk, miért ne lehetne ugyanezt tenni az iskola organismusában is. Aztán a hol a cselédség sem tud bizonyos rangfok-rendezet nélkül ellenni: ott nem lehet azt várni, hogy az iskolából hiányozzék a hierarchikus

elem. Ebből nem következik, hogy a tanárok munkájában önállóság ne legyen; sőt az igazgató rendesen oly egyéneket szemel ki az egyetemeken iskolája számára, kik abban a szakmában, melyre készültek, az ő minden beavatkozása nélkül correct, sőt kitűnő (high class work) munkát végeznek, és remélhetőleg sikert mutatnak fel. „Kezdő assistant masteremnek — írja Thring — jó tanácsokat adok, de ha szót nem fogad, azzal sem sokat törődöm, csakhogy sikert bírjon felmutatni."

Minthogy az igazgató-tanács az iskola munkájába nem avatkozik, s egyedül az igazgató felelős a sikerért, igyekszik maga mellé a legjobb erőket venni, s megnyerésökért áldozatot is szivesen hoz. Ő is szintúgy elbocsátja assistant masterét, ha látja, hogy működése az intézetre egyáltalán nem nyereséges. Azonban ez elbocsátásra ritkán van eset, pl. Etonban negyedfél száz esztendő alatt két ily elbocsátás történt; 1611—1846-ig pedig egy eset sem fordult elé.

A középiskolai head-masterek valóságos „élő kövek," mint a hogy VI. Henrik akarta Etonban, [1]) s az iskola élete rendesen az igazgatóval van összeforrva. A head-master erényei és bűnei, az iskola erénye és bűne. Etont igaz, hogy közel ötödfél százas múltja és traditiója tette fényessé; de Rugbyt Arnold tette nevezetessé; Uppinghamot Thring tartós működése, s City of London schoolt Abbott emelte magasra; Mill Hill schoolt Weymouth tette desolált iskolából keresetté, Dulwich colleget Carver népesítette meg és így tovább. A head-masterek rendesen egyházi férfiak, [2]) sőt legnagyobb részök a theol. tudományok tudora. A head-mastereket általában a helyes tapintat és nagy erkölcsi komolyság jellemzi. E részben sokat köszönhetnek a középiskolák az állam-egyháznak, de viszont az állam-egyház nem kis kárára van ez intézeteknek, midőn egy-egy Templet, Vaughant vagy hasonló igazgatót püspöki vagy érseki méltóságra emel. Szerencsés nemzet, mely a tapintat és erkölcsi suly akkora tőkéjével rendelkezik, hogy e veszteségeket rendesen ki tudja pótolni. Első tekintetre szintúgy kisértetbe jő az ember, a nemzeti erkölcsi alaptól eltekintve, azt hinni, hogy azért van annyi kitűnő iskola-igazgatójok, mert nincs oly szervezett tanár-nevelőintézetök, a hol tűzzel-vassal s az ismeretek tömegével akarják kipótolni a jelöltekben azt az instinctiv ele-

[1]) M. Lyte, *History of Eton college*. London, 1877. 58. l.

[2]) Egyetlenegy világi embert tudok jelenleg köztök: az *University college school* igazgatóját.

met, mely, ha a tanítóban hiányzik, minden tudománya csak csengő érc és pengő cimbalom.

Az igazgató helyzete és hatásköre más-más, az iskola terjedelme és hagyományai szerint. Etonban pl. az iskola nagy terjedelme miatt nagyon meglazult közte és az egyes benlakók között a kapcsolat; souverainitása nagy része a house-masterekre származott át; Westminsterben törvényszerűen meg kellett osztani az aligazgatóval [1]); Harrowban, Rugbyban, Uppinghamban stb. az igazgató — mint méhek közt a királyné — lelke a „kasnak."

II. A tanárok nagy része szintén egyházi ember. A classikai és mathematikai masterek kevés kivétellel a papi rendhez tartoznak, ellenben a természettudományok és a modern nyelvek tanítói legnagyobbrészt világiak. Ez utóbbiak rangja a tanári karban attól függ, hogy az illető iskolában a természettudományoknak minő értéket tulajdonítanak. A hol másodrangúak e tudománykörök, ott a mathesis tanára sem egyenrangú a classikai nyelvek tanáraival, s mint olyan, boarding house tartására nincs jogosítva. Etonban a mathesis mastere sem tarthat, ellenben Charterhouseban a modern nyelvek (francia) tanára is tart benlakót. Azonban bármint legyen a dolog, a tanári testület minden tagjától megvárja az igazgató, tehát az idegen nyelvek tanítójától is, hogy gentleman legyen.

A tanárok minősítése rendesen magas; alig van oly iskola a leírtak között, melynek tanárai kilenc-tized részben egyetemi rangot ne nyertek volna. Azonban mind eme míveltségök mellett is jó szívvel beilleszkednek az iskola hierarchikus gépezetébe, mert jól tudják, hogy különben egységes munkáról szó sem lehet. Az angol tanítói kar a középiskolákban is mélyen érzi, hogy — mint Dr. Arnold mondá — „az engedelmesség — bár különösnek tetszik — az erkölcsi természet valódi szüksége." [2]) Munkájokkal mindig erőteljes kötelességérzet párosul. Az iskola szervezete lelkét valóban az a „sense of duty" teszi, mely Angolországban a kézi és szellemi munkások működését egyiránt jellemzi, melyet szintúgy megtalálsz a tanteremben, az irodában, mint a gyárban, a boltban, vagy az utcán álló rendőrnél. Az iskolai organismus törvényeihez való engedelmes alkalmazkodás teljességgel nem emészeti fel a tanár individualitását, mert e mellett elég alkalma

[1]) Más iskolákban az aligazgató *(under-master)* egészen a *head-master*-től függ.

[2]) *Macmillan Magazine*, 1816. 496. l.

nyilik a boarding houseban és a tanteremben önállóságát biztosítni, vagy önálló munkásságot fejteni ki.

A benlakással egybekötött középiskolák tanárai nagyrészt egyszersmind nevelők (tutorok), s mint olyanok, a növendékek valódi vezetői, szülőhelyettesei (in loco parentis), s ekként az iskola erkölcsisége folytonos építői. Az angol középiskola Locke szellemében mindenek előtt nevelést ad — „education before instruction.“ Az élet célja az angol helyes felfogás szerint nem a tudás, hanem a cselekvés, s e célra az emberré nevelés készít elő, mert ez fejti ki ama vonásokat, melyeknek a családi, a társadalmi és állam-életi functiók teljesítésében oroszlánrészök van. E liberalis nevelésnek egyik emeltyűje a benlakó (boarding house), s a másik az athletikai játékok.

III. A benlakó (boarding house) lelke a nevelő. Annyira érzi ezt az angol, hogy még a bejáró középiskolák (public day school) némelyikében is (pl. University college school), hol a tutori rendszer lehetetlen, legalább egy tanácsadó mestert (consulting master) ad a növendék mellé. Egy public schoolban lenni nevelő nélkül, ép oly kietlen, hogy ne mondjuk, lehetetlen lenne, mint igazi családi életet élni szülők nélkül. A tutori rendszer mind erkölcsi, mind értelmi nevelés tekintetéből igen fontos. Erkölcsi tekintetben a nevelő és családja a minta, s a növendéknek a velök való folytonos érintkezés kötelességérzetét szilárdítja, érzületét tisztítja, s szivét melegen tartja. A gyermeknek és ifjúnak mindenekelőtt oly erény kell, melyet megszemélyesítve lát maga előtt, mert csak úgy hiszi el, hogy az igazmondás, önmérséklet és mások iránt való tisztelet megtestesült, vagy — mint a középkori philosophok egy része hitte — lábon járó erények, melyekkel társalogni és barátkozni lehet.

A boarding house, mely oly önálló magában, mint akár egy középkori vár, a családi élet méltó képviselője, s benne a tanuló külön szobácskája (cubicle) a növendék individualitásának a meleg-ágya. Ez a családias együttélés a nevelővel, ha az iskola nem halmozza el túlságos munkával a növendéket (s e tekintetben az angol középiskolák meg tudják a mértéket tartani): alapját veti meg az ifjúban az elmebeli függetlenségnek, mely a hazafi és férfias erények atyja, s egyszersmind a nagy vagyonnal és fényüzéssel járó erkölcsi ellaposodás gátja; továbbá, a mi szintén nevezetes haszon, a társadalmi egészséges közvélemény forrása, mely forrás napjainkban jóformán kiapadóban van.

A nevelő munkája a tanításban is igen fontos. A tutornak nem mindenütt egyforma a viszonya a növendékhez: Etonban a tanuló leg-

több munkáját ő végezteti el, a többi iskolákban (Harrow, Rugby, Charterhouse stb.) kevésbé szól a tanuló keze alá, de azért állandó útmútatója, ki annak nemcsak leckéjébe, hanem jellemébe is behatol. ki a növendék iskolai életének a változó tanítók mellett állandó központja, mert hiszen az iskolába lépéskor választott nevelőt fölcserélni többé nem szabad. Ez egynél való megmaradásnak az az értelme, hogy csak így válhatik a tutor növendékének útba-igazítójává, mentorává, meghitt barátjává, szóval mintájává, mint ahogy Locke akarta [1]). A jó nevelő a tanuló életének beszélő naplója, fejlődése phasisainak élő krónikása. A tanuló erkölcsi és szellemi rokonszenvének nevelő nélkül nincs biztos felköltője, nincs ébrentartója. A tutornak mindig van a rosz példa hatása ellensúlyozására egy-két biztató szava, mindig van biztos szere növendéke erkölcsi földrengése megakadályozására. A benlakó iskola — úgymond Thring — jelenti egy talpig jellemes és administrálni tudó férfi állandó szolgálatát, s egész életét és minden erejét igénybe vevő működését. A tanár egész idejét igénybe veszi a szakadatlan munka és a felelősség súlya. Itt nem lakóház fentartásáról, hanem az életre való nevelésről van szó. Ha a house-master kötelességét teljesíti, a mit tőle meg is várunk, semmi más munkára nem jut ideje.

A francia lyceum benlakosa — úgymond Bersot — egy-egy numerus, mondjuk 1865, mely jelentheti, hogy a növendék a kicsinyek, vagy a nagyok csoportjában van; hogy a természettudományi, vagy irodalmi osztályban van; hogy ez s ez udvaron játszik, ez s ez ebédlőben eszik, ez s ez alvó teremben alszik; hogy katholikus, izraelita, vagy protestans stb. stb. Szóval mindazokat az ismertető jegyeket teheti, melyeket holléte végett vagy azért szükséges tudni, hogy egy könnyen el ne veszhessen.“ [2]) Ha ezt a „numerust“ az intézetből szabadultakor keresztülhúzzák, ő is kölcsönbe keresztet vet a lyceumra. Ellenben az angol benlakó a fiúk otthonja, világa, melyhez képzeteik nagy része és időtöltésök java fűződik. Ők az életben is azzal az észszel itélnek, azzal a szívvel éreznek, mint a hogy nevelőjök és régi lakótársaik körében éreztek; sőt e családi vonást átviszik az iskolára is. A régi harrowianok örvendenek, ha alkalmilag még egyszer elmehetnek az iskola templomába; az uppinghamiak, ha Oxfordból és Cambridgeből egy cricket match-ra, régi palaestrájokra visszatérhetnek; a régi Eton

[1]) *Education, edited by R. H. Quick* stb. 66. l.

[2]) *Questions d'enseignement.* Paris, 1880. 160. l.

vagy Rugby boy szerfölött örvend, ha Indiából vagy talán a föld déli sarkától kincscsel megrakodtan visszatérve, alapítványnyal fejezheti ki régi dajkájához való hálás ragaszkodását.

A tanárok óraszáma a vidéki iskolákban kevesebb, mint Londonban. A vidéki iskolákban a master élete kisebb (saját) és nagyobb (iskolai) családja közt oszlik meg; ellenben a londoni tanárok nincsenek túlságos jól fizetve, s egy részöknek egyházi, irodalmi, vagy magántanítói mellékfoglalkozása van.

A londoni bejáró iskolák tanárai közt aránylag kevés a solidaritas. A tanárok egymást közelről nem ismerik, és csupán a leckeközi öt perc alatt találkoznak, otthonjuk el van szórva London különböző városaiban Actontól Tottenhamig, s nejeik is csak egyszer találkoznak egy évben, az iskolai ünnepély (speech day) napján. [1]) E miatt ez iskolákban az a testületi szellemi, mely a benlakó iskolák életében oly nagy szerepet játszik, nem fejlődhetik ki eléggé sem az ifjúságnál, mely nem él egymásközt családias életet, sem a tanári karban. A londoni tanulóknak középszámban $^1/_5$-el több a tanórájok száma, mint a benlakó iskolák növendékeinek. E rendet megfordítanám – mondá dr. Müller — $^1/_5$-nyivel kevesebb órát adnék, s pedig úgy, hogy délben egy helyett két szabad órát engednék. A VI-ik osztálynak a speciális tantárgyakra még több engedményeket tennék. Ekkor inkább lenne idejök irodalmikör, dalkör alakítására, és iskolai folyóirat szerkesztésére, s ezek mind igen alkalmasak lennének az önkormányzás erélye kifejtésére és egy derék iskolai köztársaság alkotására. Ezzel a rendes munka sem igen csorbulna, mert néha a fél több, mint az egész, és egy angol felső leányiskola növendéke 20 tanóráján többet dolgozik, mint francia nővére 40 alatt. [2])

Jelenleg a londoni bejáró iskolákban megvannak a testületi szellem elemei, de nem a legerőteljesebb elemei (not the strongest ones).

A középiskolai tanári állást a közönség eddigelé nem tartotta oly tiszteletre méltónak, mint a papi vagy birói életpályát; de ez az előitélet mostanában nagyon meg van ingatva. Másfelől a középisk. tanárnak, papi jelleménél fogva van promotióra kilátása, holott az angol néptanítónak csak munkája van — *pálya* nélkül, kellő *munkaszünet* nélkül. *Ez* csak kenyérrel él; *amaz* a promotió inspiráló, sőt erkölcsösítő reményeivel is. E mellett a nagy public schoolok tanárai régi időktől fogva mintegy kiváltságos birtokosai a felsőbb körök tisztele-

[1]) *Journal of Education*. 1880. 24. l. — [2]) Ugyanott.

tének. És ezt meg is érdemlik *a)* azért, mert nagyrészt tutorok és így szülőhelyettesek; *b)* tudományos míveltségökért; *c)* azért a kiváló kötelességérzetért, mely őket iskolájokhoz, mint valamely családi körhöz szorosan fűzi. (E tekintetben az igazgató elbocsátó joga csak annyit jelent, hogy *a tanár addig működjék, míg az iskolának él)*; *d)* azért a traditióért, mely az iskolával rendesen a tanárt is egybefoglalja.

A tanárok fizetése 150 fonton és ellátáson kezdve 6—800, sőt 1200 fontra is rámegy évenként. Uppinghamban, mint már fentebb említettem, a főzenemester fizetése 700 font, a másiké 400 font. A nevelők jövedelme sokkal nagyobb. Minden house-master — mondja Thring — maga vegye át minden tanulótól a 70 fontot, melyből kiad k. b. 45 fontot, s marad 25 font tiszta haszna (30 fiú után 750 fontja); ha ehez hozzáadunk minden fiú után 5 font tandíjt, évi jövedelme csak így is 900 fontra megy. Némely iskolában a rendes fizetéshez járul a tandíj, melyet bizonyos arányban felosztanak. Charterhouseban nyolc részre oszlik az évi tandíjösszeg [1]), melyből egy részt az igazgató, három részt a classikai, kettőt a mathematikai és természettudományi, egy részt a modern nyelvek tanárai kapnak, s egyet a rajz, zene, írás stb. mesterei együtt.

II. Az erkölcsi nevelés.

Az angol népben — úgymond Arnold Máté — megvannak mindazok a tulajdonságok, melyek egy nemzetet alkalmassá tesznek az egyéni működésre [2]): ebből kifolyólag az angol középiskola figyelmét főleg a növendékek egyénisége kifejtésére fordítja. A középiskolák az erkölcsös habitusok fusiója eszközlésére való intézetek; évszázak óta az autonomia fészkei s a szabályozott szabadság szoptató dajkái, s minthogy a modern társadalom ép ezt az öntörvényadást teszi fel, s minden tagjától az erkölcsi törvények tiszteletét követeli meg: ezeknél fogva ez intézetek az erkölcsi virilitas tiszteletre méltó mintái Európa minden más nemzeteinél. A francia benlakó lyceékben inkább a kaszárnyaszellem uralkodik, a németeknek ősidőktől fogva az uniformitásban telik kedvök. [3]) Sőt magoknak az angol társadalom alsóbb

[1]) Minden tanuló 25 fontot fizet, a mi 450 növendék után 11,000 fontnál többre megy.

[2]) *Mixed Essays.* 19. l.

[3]) Németországon talán az egy Schulpforta az angol középiskolához sokban hasonlító szerkezetű intézet.

rétegeinek is ideális magasságban álló intézetek az elésoroltuk „nagy" középiskolák. A gentlemant a homo paupertől elválasztó ősi bástyák e collegiumok; valóban a népiskolát a public schooltól ötöd fél száz esztendő választja el Angolországban. E hosszú idő teleírott táblává tette az úrfi- (gentleman-boy) szellemét; ellenben üressé a pórfi, a szegény ember gyermekeét.

A német iskola oly egyformaságot akar teremteni az egyének érzelmeiben is, melyet akár Bentham számaival lehetne kifejezni; ellenben az angol középiskola minden részét átjárja a szabad mozgás activ szeretete; ott nemcsak az athletikai gyakorlatoknak, hanem az érzelmeknek is megvan a magok játék-tere. Az angolok azt tartják, hogy a szabadsággal való visszaélésnek és hibáinak orvosszere maga a szabadság; a public school Rousseau tanácsát követi, hagyja a fiút tenni, s idejét saját hasznára és a szellemi spontaneitas javára „elvesztegetni." [1]) Néhány idő- és erő-pazarló kedvéért kár volna a soktól az erkölcsi erőkkel való takarékoskodás alkalmait megvonni. Ily formán tehet szert az ifjú erkölcsi szokásokra, melyek ha egyszer készen vannak, magokra hagyva is működnek, könnyen és természetesen, az emlékezet segítsége nélkül. „Az emberek gondolatai — mondja Verulami Baco — nagyrészt hajlamaikat követik; de tetteik szokásaikat, s ha az egyszerű és különvált szokás ereje is nagy, annál nagyobbnak kell az együttes és egymással társult szokások erejének lenni."

A játék, a munka, a specialis studiumok, a tutorral való gyakori érintkezés, mind hathatós eszközei a növendékek egyénisége fejlesztésének. A középiskolai ifjúságban a szabadság activ szeretete mellett élénken él a tanulótársak iránt való sympathia érzete is, mely két érzet magában hatalmas eszközlője az egyéniség fejlésének, nyilásának és terjeszkedésének. Az egy társaságban élők erkölcsisége — mondja Spencer H. — a conservativ és a reformáló érzelmek ereje közti küzdelemből folyó eredmény. Az elsők diadala a meggyökerezett habitusok uralmát mutatja, az utóbbiaké pedig azt bizonyítja, hogy a jogtisztelet erkölcsi habitusa túlsúlyra jutott. [2])

Az angol tanulók családias együttlétében nagy szerepet játszik a barátság, mely egyfelől az egyéni jellem közelebbről való komoly és részletes tanulmányozására serkent, s másfelől — mint Masson szépen

---

[1]) Compayré, *Hist. des doctrines pédagog. en France etc.* Paris, 1879. II. k.

[2]) Guyau, *La morale anglaise contemporaine.* Paris, 1879. 182—3. l.

mondja — a serdülő ifjút kiveszi saját személyiségéből, megkétszerezi, háromszorozza, sőt megötszörözi természetes belátó erejét azzal, hogy rá készteti, hogy a természetet és az életet mások szemével lássa, vizsgálja. [1])

Az iskolai szoros barátság kötésére nevezetes motivum, hogy a legnevezetesebb középiskolák a hullámzó társadalmi élettől isoláltan, mezei, vagy hasonló szinezetű, csöndes helységekben vannak. Charterhouse, Mill Hill, Eton, mind kies mezei magányban vannak, s mint fentebb említettem, Westminster school és Christ's hospital a nagy Leviathan elől szintén ily magányba költözködésre készülnek, hogy növendékeik erkölcsisége ok nélkül való kisértéseknek ne legyen kitéve. Ujabb időben a társadalom mégis beférközik ez intézetekbe, s oly motivumokat csempész beléjök, melyek a tanulók erkölcsiségét nagyon gyengítik s petyhüdtté teszik. A nagyobb középiskolák e veszedelmes ellensége a nagy vagyon. A vagyonfelhalmozódás következtében a szülők nem elégesznek meg a magok kényelmével, hanem gyermekeik életét is mentől könnyebbé kivánják tenni. Azokat az erőfeszítéseket és nélkülözéseket, melyeken ők átmentek, s hogy azok jellemöknek mennyire voltak építői, teljességgel számba sem veszik, s gyermekeik iránt való természetes hajlamuk abban talál örömet, ha őket a lehető legtöbb fáradságtól megkimélik. Ám a jellemerőt nem pénzen, hanem őszinte erőfeszítés árán szerezzük. A fiúknak zsebpénzzel való bő ellátása sok kisértetre ad alkalmat, s ma már egynémely iskolában (Rugby) komolyan meghagyják a szülőknek, hogy gyermekeiknek sok zsebpénzt ne adjanak. [2]) Az ez irányban való visszaélés az iskolai jellemfejlésnek bizonynyal egyik nevezetes akadálya. „A mai tanuló élete — úgymond egy angol szemleíró — sokat kezd veszítni egyszerűségéből és férfiasságából. A fiúk ízlésbeli egyszerűsége sokat hanyatlott, hamarább kifáradnak a munkában, s a fáradság miatt könnyen panaszra fakadnak.“ [3]) Ezelőtt 3—4 évvel Gladstone szintén panaszt emelt a vagyonos szülők említett hibás eljárása ellen, melynek az etoni tanulókra káros következményeit fejtegette. Úgy tetszik, Angolországban is lejárt az a szép idő, midőn a legvagyonosabb fiúk fény-

---

[1]) *Modern culture.* London, 1867. 303. l.

[2]) Szintén erős szabály ez intézetben, hogyha nyomára jönek, hogy valamely szülő, gyermeke titkos adósságát, az igazgató tudta nélkül kifizeti, azonnal útat adnak az ily tanulónak.

[3]) *New Quarterly Magazine.* London, 1880. III. k. 273—4. l.

üzése is egy-egy új ruhadarabban állott, midőn a Cavendish fiúk úsztak az örömben, ha virágvasárnapkor új pár csizmát kaptak. [1])

Az angol középiskola benmaradó erkölcsiségének nagy építője és támasza az iskolai traditiók. Az iskolai hagyományok, az iskola régi erkölcsi tonusa s a jelenleg működő tanító-testület példája és útmutatása nyomán alakult erkölcsi és vallásos habitusok együtt alkotják a *genius loci*-t.

A moralnak ez a helyi szokások és élet szentesítette codexe azért elengedhetetlen kellék az iskolákban, mert a növendékek érzületének és értelmének egyaránt támaszra van szükségök. Emezt a mindennapi tanulmányok adják meg; amazt a mult nemzedékek, az iskolai ősök viselt dolgaira való folytonos emlékezés tartják élénkségben, s mentik meg a poshadástól. A játéktéreken kiaggatott megtisztelő jelvények, az étteremben, gyüjteményekben levő képek, szobrok, az iskola körében levő nevezetesebb épületek (pl. könyvtár, képtár, gymnastika stb.), melyek igen gyakran az iskola volt-mesterei és volt-növendékei nagylelkű bőkezűségét s egyszersmind az intézet iránti kegyeletét tanusítják; végül az iskola ős szokásai, pl. a blue coat boyok husvét hétfői menete a Lord Mayorhoz; a Westminster schoolban 3 század óta évenként egy Terentius vagy Plautus-féle vigjáték előadása, melyre nagy közönség szokott seregleni: mind megannyi forrásviz, mely frisítő elemeket ad annak az állandó valaminek, melynek iskolai moral a neve.

Az iskola multjához való meleg ragaszkodás élénk tanúbizonysága az a büszke öntudat, melylyel a tantermek falburkolatára bevésett neveket mutogatják, s az a mély kegyelet, mely e bevésett neveket legszentebb ereklyéknek tekinti. Valamire való középiskola talán élni sem tudna e traditiók folytonos ápolása nélkül; hiszen Charterhouse, Londonból kiköltöztekor, magával viszi régi növendékei kőre írt névjegyzékét, s temploma mellé belőlök egy „arcus sanctus"-t alakít. Igaz, hogy az iskola falburkolatán bemetszett nevek nem oly ékesek, mint Párisban az école normale supérieure márványtáblái, melyekre a belőle kikerült oly növendékek neveit írják, kik az Institut tagjai lettek. Ám azért ép oly becsesek, sőt becsesebbek, mert itt nemcsak első rendű csillagok nevei vannak, hanem másod, harmad rangúaké is. Hisz talán az ég se lenne oly szép, ha mind csak egyforma csillagok ragyognának rajta.

Christ's hospital, Eton, Westminster, Winchester, Charterhouse

[1]) M. Lyte, *History of Eton college.* London, 1877. 161. l.

s a többi nagy középiskola mondhatni — a traditiók őserdeje. A Christ's hospital növendékei tudvalevőleg főrevalót sohasem viselnek, s a legnagyobb hidegben épúgy, mint a nagy melegben szigorúan megtartják e szokást; sőt mondhatnám, hogy a becsület-törvényökké vált hagyományos szokásokat akárhányszor elébbvalóknak tartják az iskola írott törvényeinél. Mert az írott törvények változók, ellenben ez idő szentesítette szokások állandók; amazok megszegése, csak a jelenlegi iskolatársak és tanítók gáncsával jár, ellenben a traditiók ellen való vétséggel azt sértenék meg, a mit az intézet összes volt- növendékei ezrei szentnek tartottak. A traditió nagyon erős oldala a középiskoláknak, rajta a hullámzó közvélemény megtörik — durando saecula vincit.

III. A physikai nevelés: játék, athletika, kézimunka.

Az angol nemzet jól tudja, hogy Apolló nemcsak a tudomány, hanem a vadászat és a zene istene is volt. A tanulást elegyítni kell erőteljes gyakorlatokkal és erényes tréfával. A férfias időtöltést és játékot százak óta, nemcsak illőnek, hanem szükségesnek is tartották. [1]) Maga a zordon éghajlat erős testi ellenállást igényelvén, a nemzet régi időktől fogva arra törekedett, hogy minden tagja erősen kifejlett izomrendszerével mennél több actióra, s mennél nagyobb mérvű ellenállásra legyen alkalmas. Tapasztalásból tanulták meg, hogy az a kereskedő-segéd, ki naponta néhány órát testgyakorlatra szentel, kétszerte több munkát végez, és sokszorta több erkölcsi erőt bír kifejteni, s hogy az a tanuló, ki a nappalnak csak egyrészét tölti a könyvek mellett, s másrészét üdítő játékra használja, sokkal gyorsabban halad, mint a ki egész nap a könyvek mellett penészedik. Kiszámították, hogy az athletikai gyakorlatok által előhozott erő megfelel a nemzet 1/6-a által produkált munkának. Innen fejlett ki e nemzetnél az izomerő cultusa (muscular religion), vagy iskolai életre alkalmazva, a testi erőknek a lélekkel való összhangba hozatala. A karok számának ilyetén megsokszorozása a nélkül, hogy a szájak száma szaporodnék, egyszersmind a tettre kész erély és erős akarat hatványozását jelenti.

[1]) Mint a jó öreg Ascham (Roger) — mondotta volt — „*all pastimes generally, which be joyned with labor conteining either some fitte exercise for warre, or some pleasant pastime for peace, be not onelie comlie and decent, but also verie necessarie, for a courtlie gentleman to use*". *The scholemaster London 1570.* 59. l.

A játék és munka olyforma viszonyban vannak a tanulóknál, mint lélegzésben a be- és kilehelés. A játéktér födetlen iskola, a játék a tanulóknak iskolán kivüli élete (out-door life), melyet szintúgy szabályoznak az íratlan (szokás) és írott törvények, mint az iskolai munkát. E kettős szabályozás első renden a „mens sana in corpore sano"-féle elvnek igazi kifejezője. Az angol középiskola szervezete két félből áll: egy versatilis és egy concentrált részből: az az a studiumokból és a játékokból, mert ezek sokkal állandóbb elemek amazoknál. Akárhány szülő van, ki midőn Etonba vagy Harrowba viszi fiát, mindenekelőtt a játéktért veszi szemügyre. A hol szük a játéktér, s kevés a fris levegő, pl. Westminster, St. Paul's school, — oda nem is igen jó szívvel küldi a szüle gyermekét. A fiút Westminster schoolba „betemetni" kellemes dolog lenne a traditiókért; de kellemetlen az iskola helyzetéért. A szülők kedve ilyenkor kötelességérzetök előtt meghátrál. Ellenben Charterhouse, Harrow, Eton — a kellemes helyek, hol a szem a tág látókörből, a tüdő a szabad levegőből soha ki nem fogy.

A játékok királya, a cricket, nagy testi és lelki erőfeszítést kíván. Bámulatosan edzi az izmokat, s ezzel sokat ad a nemzeti erőhöz és egészséghez. A cricket téren repülő kőkeménységű labda [1]) akárhányszor komoly láb- és kézroncsolásokat okoz, melyeket az illetők büszkén mutogatnak. [2])

---

[1]) III. György atyja, Frigyes walesi herceg a cricket-téren kapott sebben halt meg.

[2]) Az angolok felfogása szerint arra, hogy valaki a cricketet egészen megértse, angolnak kell lenni. Jellemzésére azonban álljon itt a következő néhány vonás. A cricket bonyolult fajú kiütő-labda; k. b. 80 cm. magas három bot (stumps) van egymás mellett 9 cm. távolban felállítva. Minden botpárra egy kerek rövid pálcikát (bail) tesznek. A keresztbe rakott botokról (cross wickets, rövidítve *cr-icket*)-nek nevezték el a játékot. E wicketeket megvédeni feladata annak a két játékosnak, kik kezökben egy-egy labdaütővel (bat) egymástól mintegy 20 mét. távolban állanak. Ezek az ütők (batsmen). A párt többi (9) tagja egy időre tétlen marad. Mindkét játszópárt 11—11 tagból áll, kiknek a párt szerint más-más színű egyenruhájok van.

Az ellenpárt a labdával játszik, s arra törekszik, hogy a wicketeket feldöntse. A játék strategiája abban áll, hogy a határfákat az ellenpártbeli ütők a labda visszaverésével megvédjék. E végett 2 labdadobót (bowlers) állít fel. Ezek az ostromlandó wickettől mintegy 20 mét. távolban állanak. A többi tag, bizonyos szabály szerint, a labda gyors kifogása végett, a cricket-téren oszlik el. Az ütő, ki a wicketet a bowlerrel szemben védi, a labdát igyekszik a lehető legmesszebb ütni. Ha a labda elég messze van, a két ütő futva

Nagyon gyakorolja továbbá e játék a jellemet és a lélekjelenlétet, mert a jó játékosnak soha sem szabad magát megzavartatni sem a nehézségek, sem a siker által. Ebből kifolyólag ez is, mint a régi görögök játékai, nagy mértékletességet kíván.

A béketűrés heroismusát nemcsak a cricket matchban, hanem a pedastrianismusban, azaz a gyaloglásban (walking match) és a futásban (run) is gyakorolják. A jó gyaloglónak és futónak szigorú életrendet kell tartani, akár egy remeteének. Nem az a kínos, a mit a training alatt tenni kell, hanem, a mit tenni nem kell. Dohányozni, kávét, szeszes italt inni egyáltalán nem szabad, s theát is csak nagyon mérsékelten, mert azt tartják, hogy a gyaloglónak és futónak élő szobornak (living marble) kell lenni, melybe mintegy beleidomítják az erélyt és a gyorsaságot.

A cricket után mindjárt a kirúgó-labda (football) következik, mert ez is a legnagyobb mértékben fejleszti az életben leghasznosabb szellemi tulajdonságokat: a bátorságot, hidegvérűséget, önzetlenséget és lélekjelenlétet. E játékban is igen sok az észi elem. Tekintélyes orvosok állítása szerint a kitünő football-játékosok inkább boldogulnak az életben, mint a könyvbuvó (bookish) és iskolai jutalomnyertes ifjak (prizemen.) Az embernek — úgymondanak ők helyesen — nem csak agyveleje, hanem szive, tüdeje, két keze és két lába is van.

helyet cserél (run), egyszer vagy többször. Ha a helycsere nem sikerül, helyéből az illető „kisül“ (out), s más batsman jő helyébe a pártból, a míg telik. Minden futás egy „point“-ot ér. A labdát nem szabad kapóra dobni, csak vízszintesen, mert a batsmant veszélyesen megsérthetné, bár őt bőrtérdelő védi; de azért a kőkeménységű, és 1/2 kilónyi súlyú labda sokszor okoz veszélyes sebeket. Ha mind a tizenegy „kisült“, azt a részt „innings“-nek hívják. Ekkor a szerepet megcserélik, a dobók kiütőkké lesznek, s most már őket kell kisütni. A két pártbeliek kifutása száma dönti el a győzelmet. A legegyszerűbb partie, mely két inningsből áll, csak néhány óráig tart. A cricket-törvényeknek egész codexök van; a nagy elvi kérdéseket, a londoni központi clubgyülésen szokták megvitatni. Van egy úri emberekből alakult vándor-club „I Zingari“, mely az országot nyakába veszi, s májustól augusztusig vendégjátékokat rendez. Szintén így tesz az „All England Eleven“ nevü professionatus játszók egyesülete, mely 1861-ben Ausztráliában versenyzett a melbournei legjobb 18 játszóval; a négy napig tartott küzdelem az Eleven diadalával végződött.

A cricketet városon és falun a legnagyobb úr és szolgája egyforma szenvedélylyel játszszák. A katonai laktanyáknak szintén megvan cricket-terök, hol a törzstiszt és közkatona egymással játszanak. Sebastopol alatt, az orosz ágyuk bömbölése közben is, cricket-tel mulatott az angol katonaság.

Szent igaz, hogy a játékok néha veszélylyel: súlyos vagy kevésbé súlyos testi sérülésekkel vannak összekötve; de erre azt mondja az angol: „mennél több dolgot adnak a sebésznek, annál kevesebb gondot adnak majd az orvosnak.“

Ha a cricket és football, e két nagy hatalom, interregnuma alatt pár hétig vagy talán több ideig nincs módjokban a fiúknak alkalmas mulatságot találni, nemcsak a physikai nevelés szenved, hanem az iskola hangulata is veszélyben forog. Szintén sokat lehetne mondani a csolnakázásról és az ökölvívásról (boxing), mely utóbbiról azt tartják az angolok, hogy Homér az Iliásban úgy emlegeti, mint a Patroclus tiszteletére szentelt játékok egyikét. Midőn Voltaire, Angliába utaztakor, Gravesendnél a cricket-játszókat és a nézők tengernyi tömegét meglátta, így kiáltott fel: „Ime a görögök olympiai játékai.“ [1])

E játékok és athletikai gyakorlatok igen értékesek testi épség szempontjából, mert a physiologiai tévedések és bűnök villámhárítói; de szintoly jelentékenyek erkölcsi szempontból is, mert azok a középiskolában a testületi szellem góczpontja és oltára (focus et ara): a public school életének — mondhatnám — a gerinccoszlopa. „Az ifjúságot a játéktól mesterségesen, (büntetésből) megfosztani — úgymond Hutchinson A. — annyi, mint testileg és szellemileg éheztetni.“ Semmi sem lehet oly tényezője a nyilvános szellemnek, mint a játéktéri egészséges surlódás (healthy friction). Mint dr. Arnold mondotta, az angol középiskolai élet azon alapszik, hogy a fiúk egy nagy tömegben jó darab ideig magokra vannak hagyva, hogy független társaságot alkossanak, melyben egymásra sokkal nagyobb befolyással vannak, mint lehetnének a masterek. [2]) A játéktéren a különböző házbeli növendékek a legnagyobb hévvel küzdenek egymás ellen, akár mint Róma és Carthagó, mert mind a fiúk, mind a tanárok sokkal nagyobb dicsőségnek tartják a játékban saját házuk, mint az egész iskola győzedelmét. [3]) E miatt visszaélések is történnek, mert az amúgy is

---

[1]) *Revue des Deux Mondes*. 1863. XXXIX. k. 21. l.

[2]) A. P. Stanley, *Life of dr. Arnold*. London, 1877, I. k. 97. l.

[3]) Mint ahogy a méhek nem szenvedik a más kasból hozzájok tolakodókat, szintúgy nem szeretik az angol tanulók a városból vagy a nem rendes benlakókból közéjök vegyülőket. Westminster schoolban a városi fiúk ki vannak zárva a college udvaráról; Harrowban jóformán elvegyülnek, de már Rugbyban a collegerek félnek velök barátkozni. Általában rendesen oly nagy a válaszfal a városban elszórtan, és a benlakókban élő növendékek között, mint ez-

tekintélyes heti játékidőt (Etonban 25, Marlboroughban, Harrowban, Rugbyban, Cliftonban 12—20 órát) az iskolai tanulmányok rovására megtoldják. Így keletkezik az athleticismus, mely más szóval azt jelenti, hogy a cricket és football a tanuló életének α- és ω-ja (beall and end-all of the boy's life.) Ez aztán az a felfordult viszony, midőn a tanulóban a testi és szellemi erők egyensúlya teljességgel megbomlik. A ki athetikát vet, az nem arathat classikai tudományosságot, és ez az eset van ma az Etonban tanuló fiúk nagy részénél kik a játékot nem a munka ellensúlyozójának tekintik, mint a 16-ik, százban, [1]) hanem az iskolai élet egyetlen céljának.

A nemzeti szellemnek is nagy építőmestere a játék. Az angolnak, ha Chinában, ha Indiában, ha Ausztráliában van, vagy ha új hódítást tesz (Cyprus szigete), ha a világ bármely részén van, első dolga játéktér után látni, játéktért alkotni. Igy lesz a cricket, így a csolnakázás nemzeti intézménynyé, oly láncca, mely összekapcsolja az angolúl beszélőket a világ minden részén. Hogy a középiskolai physikai nevelés mily nagy hatású a nemzeti életre, kitűnik Hawtrey (volt etoni tanár) nyilatkozatából, mely szerint egy Eton-boy középiskolából kikerülte után hat héttel Máltából a krimi háboru szinhelyére vezényelt 600 embert. Ez az ifjú gyakorlati ügyességét Etonban szerezte, mint a csolnakegylet kapitánya. [2]) Wellington hercegről van följegyezve az a vallomás, hogy legjobb tisztjeit Westminster schoolból kapta. [3])

Ha a játék nincs kellően organizálva, a legnagyobb rendetlenségek fordulhatnak elő az iskolában. Marlborough collegeről van följegyezve, hogy a negyvenes években, midőn még a játékok nem voltak rendszeresítve, a növendékek a tanórák végeztével csapatokra oszolva, guerilla-harcot folytattak a szomszéd farmerek és mások ellen. [4]) Ez még szerencsés eset a következőhöz képest. Chadwick említi egy felolvasásában, hogy egy népiskola elöljárósága a physikai nevelést szükségtelennek találván, a tornamestert elbocsátotta. Az eredmény az lett, hogy a fiúk testileg ingerlékenyekké váltak, a mi nagy lelki ingerültségbe csapott át. A dulakodásnak, birkozásnak, ablak-

előtt 25—30 évvel volt Etonban a collegerek és oppidanok közt. Más ruházat, más szokások, más játszótér.

[1]) M. Lyte. *History of Eton college.* London, 1877. 158. l.

[2]) *Contemporary Review.* 1867. márc. 409. l.

[3]) Ugyanott.

[4]) *New Quarterly Magazine.* London, 1880. III. k. 278. l.

törésnek, a lázadásoknak, és csetepatéknak nem volt vége hossza, úgy hogy rövid fél hónap alatt 200 fontnyinál többre ment az így okozott kár. Az igazgató elsőben az intésből fogyott ki, majd a vesszőzésbe fáradt bele, s a dolog vége az lett, hogy a tornamestert visszahívták, s a rendszeres testgyakorlatokkal együtt megszünt minden lázadás és rendetlenség. [1])

Nem hagyhatom említés nélkül, hogy az angol tanulók, a tornát nem nagyon kedvelik, s csak szükségből mívelik. Uppingham schoolban a tornában is sokra szokták vinni a növendékek, de már Christ's hospitalban jó darabig azt tartották, hogy a tornai „kúszás és mászkálás" csak leányoknak való szórakozás (recreations of the girlkingdom. [2])

E helyett sokkal alkalmasabbnak tartják valamely mesterség tanulását, melylyel nem csak az a kézi ügyesség jár, melyért Locke a mesterségeket melegen ajánlotta, hanem az az értelmi haszon is, mely a kézmívességgel járó pontos megfigyelni tudásból a növendékre háromol, sőt az az erkölcsi haszon is, mely őt a kézi ügyességnél fogva a társadalom többi osztályaival mintegy összekapcsolja. Ma már Eton, Charterhouse, Uppingham s még több más iskola dicsekszik különféle műhelyekkel. Jelenleg a legtöbb iskolában kötelező játékok — az athletika és a kézi munka — mind a növendékek erkölcsi háztartására, mind a társadalom oeconomiájára nagyon fontosak. Az iskolák az ifjúnak a templomban érzületét, az iskolában és a benlakóban értelmét, a játszótéren és a műhelyben akaratát ragadják meg vasmarokkal, s tartják folyvást üstökénél fogva. Azzal, hogy a serdülő korban rendszeresen elfoglalják az ifjút, megmentik azoktól a veszélyektől, melyek a sok üléssel, magánynyal, s mondhatni, a test növésével szoktak együtt járni. A szorgalomszak első napja reggelétől, az utólsó nap estéjéig mindennap úgy kifárasztják őket, hogy se este, se reggel teljességgel nem jut idejök a hivalkodásra, s örvendenek, ha a napi fáradalmak után jót alhatnak A test edzése háttérbe szorítja a különböző testi hajlamokat, mondhatnám a physikai erényekkel megmentik a szellem erkölcsiségét. A fiúk azelőtt hónapokkal a cricket-versenyekről beszélnek, melyeket Harrow Winchesterrel, vagy Winchester Etonnal, Rugby Marlboroughval sat. szokott az iskolai év végén tartani, mindenik a maga tizenegyét állítván versenytársáéval szembe. A rájok és a stu-

---

[1]) Idézve M. Roth, *Scientific Physical Education.* London, 1880. 12. l.

[2]) *Eight Years A Blue Coat boy.* London, 1877. 70. l.

diumokra való előkészület minden testi és lelki erejöket igénybe veszi.

A puskás csapatok (rifle corps) választottjai (tizenegy) szintén versenyeznek minden évben Wimbledonban — az Ashburton paizsért, [1]) (Shield) és a Spencer kehelyért (Cup), melyek közül az elsőt 1863—1878-ig Harrow hatszor, Winchester négyszer, Eton kétszer, Marlborough egyszer; a Spencer kelyhet pedig Cheltenham kétszer, Harrow kétszer, Eton kétszer, Marlborough kétszer és Winchester egyszer nyerte el. Rugby nem szokott e versenyeken megjelenni.

Ezekhez járul a csolnakázás, melyet különösen Etonban kedvelnek s mely a növendékeknek nem kis szórakozást szerez.

Mindezeket összevéve, bizony nem csekély áldás a mai munkától való iszony enerváló hatásával szemben, az ifjak rendszeres foglalkozása, s ekként a játék és a munka antithesise megszüntetése. Hiszen az athletikai gyakorlatok sokszorta nehezebb munka, mint az asztalos- vagy kovácsműhelyben való dilettans foglalkozás.

Másutt nehezen, vagy sehogy sem tudják a „kíntól való irtózást" legyőzni [2]): az angolok — úgy tetszik — megtalálták rá a helyes útat.

Valóban az angol középiskolában a játék és az athletika nem annyira scholastikai, mint inkább társadalmi intézmény, mely a növendékeket egyfelől az iskolai, s másfelől a nagy nemzeti családdal köti össze, kapcsolja erkölcsi egységbe. A játékok és a traditiók azok az elemek, melyek Westminstert, Etont, Harrowot sat. a nemzeti élet szebb felével forrasztják össze. Ez iskolák játéktérein és benlakóiban szövik és fonják a nemzeti jellem arany fonalszálait. Ezek azok a vonások, melyek az angol középiskolát a maga nemében egyetlenné teszik, s melynek mását, mint a gentlemanét, hasztalan keresed másutt. [3])

IV. Fegyelem.

A játék után mindenekelőtt a traditió fegyelmező erejét kell kiemelnem. Etonban minden fiú [illegible] nehet tanulótársa szobájába; de már Rugbyban a tanuló [illegible], hova hagy[illegible]

---

[1]) Átmérője [illegible] val hozza a [illegible]

[2]) F. [illegible]

[3]) [illegible] fran[illegible] 18[illegible]

d
és
nitor
vagy
zonban

iskolában
zonyos élet-
amuló, söt 19
. Mert bizonyos
azni a disciplina
Arnold-féle eltávo-
özépiskola államtár-
z ókori görög államok
angol iskolai rendtartás,
at ad azoknak a növendé-
natnának.
adságot élvező tanulók maga-
forum a tanár vagy az igazgató.
első helyét is, addig végök-hosszok
k, mert a head-masterek, a fegyelme-
nemű lelki és testi bajok ellen hasz-
tekintették. A vessző volt a test para-
conjugatió a léleké. A régi schoolmaste-
y képzelték az emberi lelket, hogy van egy
melyre izomborítékunk, azaz hímes födelünk

hogy a hatalom a fiúk kezébe nem való. „Kevés ember alkalmas arra, hogy hatalmat bizzanak rá — írta ezelőtt 30 évvel e rendszer egyik megtámadója a Times-nek — kevés ember s teljességgel egy gyermek-ifjú sem.“ [1]) És mégis ha a dolgot közelebbről szemügyre vesszük, úgy találjuk, hogy az angol középiskolában fennálló családias élet mintegy maga dictálja e rendszert. Világ fennállása óta a családban mindig megvolt az okosabbak és erősebbek uralma, s azt hiszem mindég meg is lesz. A család nem az egyenlőség elvén alakult intézmény s a családfő — hatalommal párosult — sympathiájának igazi képmása az angol középiskola igazgatója; a testvérek egymásközti függő helyzetének pedig, a tanárok meg az idősebb és ifjabb tanulótársak egymásközti viszonya felel meg. A családban senki sem akadályozhatja meg a nagyobbak és kisebbek közti függő viszony kifejlését ; az angol középiskola ifjúságában szintén kifejlik az ifjabbakban a tisztelet és engedelmesség azok iránt az idősebbek iránt, kik nekik vagy jó bánásmódjokkal, vagy testi erejökkel, vagy szellemi felsőségökkel, vagy játékbeli ügyességökkel sat. természetszerűen imponálnak. Hol van az a hatalom mely ezt a természetszerűen alakult felsőséget, meg bírná semmisítni, vagy ha ma sikerülne is eltörölni, holnap nem állana-e elő újból, más meg más alakban.

Igaz, hogy régen sok visszaélés történt e rendszerrel; hiszen a középiskolák évlapjai tanusítják, hogy a monitor akárhányszor nagyobb önkénynyel büntetett, mint akár a bagdádi kalifa, kivált akkor, mikor a sértett fél, a vizsgáló, az itélő bíró és a végrehajtó ő maga volt egy személyben, [2]) és mind e visszaélések mellett általában, sokszorta szelídebb és tűrhetőbb volt a monitorok fegyelmezése, mint a schoolmastereké. A legerélyesebb igazgató ellen is fellázadtak az ifjak : Jupiter flagellans ellen fellázadtak az apró titánok ; sőt hogy messzebb ne menjek példáért, Angolországban is akadtak, kik a püspökök, a felsőház, sőt maga az uralkodó tekintélyét is kétségbevonták ; ámde arra sohasem volt eset, hogy az ifjabb tanulók a monitorok vagy praefectek felsőbségét valaha kérdésessé tették volna, pedig e felsőség Wykeham ideje (1366), tehát több mint ötszáz esztendő óta, fennáll. Fődolog volt az idősebb növendékek e természetes hatalmát szabályozni, szervezni. Ha a monitorok tisztökre nem eléggé érettek, sok bajnak lehetnek az okai : első renden annak, hogy az iskola VI-ik

---

[1]) H. C. Adams, *History of Winchester college*. London, 1878. 382. l.

[2]) Lásd erre Adams i. m. 385. l.

osztályát, mint legértelmesebb elemet külön kaszttá alakíthatják; továbbá túlságos önérzetök nyomasztóvá válhatik tanulótársaikra, s a helyett, hogy az iskolaerkölcsiség egyszerű őrei lennének, belemarkolnak az iskolagépezet napi munkájába. Ez kétségtelenül nagy baj, de okvetlenül nagyobb baj, ha a növendékeket magokra hagyják, hogy szabadságokat és szabad idejöket legkisebb ellenőrzés nélkül használják. A növendékek brutalis hajlamaainak igazi kerékkötője a monitor, ki a kamasz-korral együtt járó ὕβρις-t féktelenséggé fajulni nem engedi. A monitorság ki- és befelé való fegyelmező hatása itt tünik ki, mert ha 16—17 éves fiúkat felelősséggel járó tisztteI ruháznak fel, az inkább lehet kötelességérzetök, előrelátásuk és magamérséklésök eszközlője, mint felfuvalkodottság szerzője. A monitor túlkapásai ellen mindig ott van az iskolatársadalomban a legerőteljesebb két erkölcsi emeltyű: a közvélemény és a traditió, melyek egyfelől a mérsékletet dictálják, másfelől a kihágások elnézését ellenzik, és ha kell, ott van a „degradatió" is, mint biztos ellenszer. A monitor itélete ellen a növendék felebbezhet a monitorok testületéhez, vagy magához az igazgatóhoz — appellatio ad Caesarem — a mi azonban nagyritkán történik.

Az iskolai rendtartást sokban könnyíti az a legtöbb iskolában alkalmazott rendszer, melynek superannuatio a neve. Bizonyos életkoron túl egyik, másik osztályban nem maradhat a tanuló, sőt 19 éves koron túl senkit az iskolában meg nem tűrnek. Mert bizonyos életkoron túllevőkre éppen úgy nem lehet alkalmazni a disciplina mértékét, mint nem lehet a nagyon ifjakra. Ez az Arnold-féle eltávolító (removal) elv foganatbavétele. Az angol középiskola államtársasági vonását ez is eléggé tanusítja. Mint az ókori görög államok számüzték a nagyon hatalmas polgárokat, az angol iskolai rendtartás, ezzel az újkori ostracismussal szintén útat ad azoknak a növendékeknek, kikkel a monitorok úgy sem birhatnának.

A monitori rendszer a sok szabadságot élvező tanulók magaviseletének első foruma. A második forum a tanár vagy az igazgató. Míg ez a második forum pótolta az első helyét is, addig végök-hosszok nem volt az iskolai forradalmaknak, mert a head-masterek, a fegyelmezés főforuma, a vesszőt mindennemű lelki és testi bajok ellen hasznos, universalis orvos-szernek tekintették. A vessző volt a test paradigmája, mint a declinatió és conjugatió a léleké. A régi schoolmasterek — Carlyle szerint — úgy képzelték az emberi lelket, hogy van egy emlékezet nevű tehetsége, melyre izomboritékunk, azaz hímes födelünk

útján, nyírfa-ág segítségével lehet legbiztosabban hatni, s ennekokáért oly szükségesnek tartották a vesszőzést, mint orvosok a himlőoltást. Nem is volt vége-hossza az iskolai „himlőoltás"-nak. Dr. Busby és dr. Keate, híres iskola mester létére, mindkettő kiváló híve volt a flagellantismusnak; sőt Busby egyik utóda — dr. Vincent — idejében, a westminsteri fiúk „The Flagellant" című folyóiratot kezdettek volt indítani. Winchesterben a vessző nem nyír-ág volt, hanem négy almafa-ágból volt fonva, s alkalmas nyéllel ellátva; ez instrumentum készítése mindig két ifjabb tanuló (rod-makers) tiszte volt. Ha a növendék hat ütlegre volt ítélve, a biblia-olvasónak (Bible-clerk) kellett a deresre vinni az áldozatot, s ilyenkor a vesszőzés neve, „bibling" volt. Erzsébet királynő 1570-ben meglátogatta volt Winchestert. Ő felsége azt találta kérdezni egy ifjú tanulótól, hogy ismeri-e a hírhedt Winton Rodot? mire a fiú nagy hirtelen Virgil eme szavait idézte:

„Infandum, Regina, jubes renovare dolorem", vagy Dryden fordítása szerint:

„Great Queen, what yon command me to relate, Renews the sad remembrance of *our* fate." [1])

Ugyancsak Winchesterben a fiú a vesszőbüntetést első kihágáskor kikerülte, ha „primum tempus"-sal védhette magát; azonban megtörtént, hogy egynémely fiú öt-hat ízben is vette hasznát a primum tempussal való mentegetőzésnek. [2]) A vesszőzést az iskolából vagy a templomból való elkésésért, ablaktörésért, lármazásért, makacsságért s ezer másféle apróbb-nagyobb iskolai vétségért egyformán alkalmazták. Emlékszem — úgymond Adams, Winchester college történelme ma is élő megírója — az iskola egy volt növendéke elbeszéléséből, hogy e száz első évében, odaérkezése első napján 198 fiú volt az iskolában és 275 név volt beadva vesszőbüntetés végett, [3]) egy némelyik neve természetesen háromszor is szerepelt a névsorban.

A vesszőzés oly gyakori és olcsó volt, mint ősszel az áfonya. Christ's hospitalban a monitorok éjszakának idején, ágyokból nem

[1]) W. Cooper, *History of the Rod*. London, 1877. 433. l.

[2]) Micsoda? Primum tempus? — kiáltott rá az igazgató egy ifjúra, ki jelenleg fő-főméltóságú egyházi egyén, — talán inkább centesimum tempus? „Csak térdeljen le!" (H. C. Adams, *History of Winchester college*. London, 1878. 266. l.)

[3]) Adams. *History* stb. 267. l.

egyszer, hanem akárhányszor felverték a fiúkat — mint Lamb Károly beszéli — hogy egy kemény bőrszíjjal jól elverjék oly vétségekért, melyeket teljességgel nem ők követtek el. [1]) Dr. Keateról jegyezték fel azt a mulatságos esetet, hogy midőn egy fiú búcsút vett tőle, ezt mondá neki: „úgy tetszik, hogy ön nagyon jól ismer engemet, de én sehogy se birok rá emlékezni, hogy avagy csak egyszer is láttam volna önt."

„Igen is uram, mert hát ön sokkal jobban ismerte alfelemet, mint a felsőt", — felelé bátran az ifjú. [2])

A régi school masterek fegyelmezése főmozgatója a megfélemlítés volt. Igaz, hogy Caesar az embereken azzal uralkodott, hogy félelmöket felköltötte: de ő Caesar volt, s elvégre ő is Brutusra talált; és ha az ifjúság helyzete és becsületérzete nem engedte, hogy a headmasternek legyen Brutusa, a derest szaggatta darabokra. Caesar tábora nem polgárokból állott, hanem csak katonákból, vagy engedelmeskedő gépekből: ilyszerű géppé az angol ifjú soha sem lehet. E miatt volt a gyakori lázadás az iskolában; azért kellett a vesszőuralmon változtatni, s a head-masteri hatalmat igaz sympathiával párosítani. Ma már a fegyelmezés többféle fajával találkozunk a középiskolában, King Edward's schoolban, University college schoolban testi büntetést senkire sem szabad mérni; Rugbyban, mint Jex Blake mondá, rendszerint „verbera lingvae" járják; Harrowban a vesszőzés a ritkább esetek közé tartozik; Uppinghamban, Marlboroughban, Mill Hill schoolban oly nehéz volna ma egy megvesszőzött tanulóra akadni, mint a mily nagy feladat lenne Etonban oly fiúra találni, a ki egyszer másszor közvetlen érintkezésbe ne jött volna a nyírág-fonattal. [3])

A disciplinában a régi tűzgerjesztési — acél-kova kiütési — módszer ma már kevés iskolában (Eton, Charterhouse, Westminster) maradt fenn, [2]) az iskolák jelentékeny száma a delejező módszert fogadta el,

A vesszőbüntetést ma azzal indokolják, hogy a mely fiú irrationalis lényként cselekszik, azt irrationalis módon kell büntetni. E büntetés teljes eltörlése ellen az ifjúság „perfervidum ingenium"-át

---

[1]) W. Cooper, *History of the Rod.* 439. l.

[2]) Ugyanott 438. l.

[3]) Hetenként most is van 5—8 vesszőzés; de ezelőtt 8—10 évvel naponként is több volt ennél, írja dr. Hornby, sőt akkor naplót sem vezettek a büntetésekről, mint ma. Johnson S. mondá metsző iróniájával: „legnagyobb középiskoláinkban ma kevesebb a vesszőzés, de kevesebb a tanulás is; a mit a fiúk egyik végökön (at one end) megnyernek, azt a másikon elvesztik."

tekintve, nem akarok argumentálni: de nekem az tetszik legészszerűtlenebbnek, hogy a fiúk nagyon eltérő természete és az iskolai vétségek rendkivül változatos volta mellett bele tud nyugodni egy iskola tanári kara oly büntetésbe, melyet rendesen ő maga is „irrationalis, ultima ratio“ s több efféle címekkel szokott jellemezni. Még a kihágás megtorlására törekvő állam-társaság is különböző fajait találta ki és alkalmazza a büntetésnek, s csak az iskola vonakodnék az emberi természethez lehetőleg alkalmazkodni, ép akkor, midőn annak javításáról, az okos belátás és önkormányzás rugóiainak megteremtéséről van a szó? Hiszen azután, hogy a vesszőzést régi időktől fogva csak maga az igazgató végezheti, arra mutat, hogy neki a büntetésben is a családapa módjára „non ex ira, sed ex amore“ kell eljárni. Úgy volt-e ez legtöbb esetben? — a felhozott példákból könnyű rá a felelet.

A nagyobb kihágásokat az iskolából való kizárással büntetik; szintén ritkán használt büntetésnemek még az egyik osztályból a másikba való degradálás; igen gyakori a büntetésből való iratás vagy tanultatás; félelmetes az extra school, a fenmarasztás, a fél vagy egész szabad naptól, az iskolából való kimeneteltől (exeat) való megfosztás stb. Ma az iskolai hibák is szelidebbek, mint a régiek voltak: közönségesebb hibák: dohányzás, határon túljárás (bound breacing) ivás, szalonpisztoly-tartás sat. A mely iskolában a kis hibákat is szigorúan büntetik (pl. Harrow), ott a fiúk a természetadta fegyverrel, csellel menekülnek a baj elől.

Megvallva az igazat nem is csekély feladat volt régen fegyelmezni az ifjakat, midőn pl. Etonban a long chamberben 70 ifjú hált és élt egy helyen, mint ma Christ's hospitalban. A fiúk szilajságát ez életmód sokszorosan hatványozta; ellenben a mai tutorok házaiban eléggé a közvélemény behatása alatt állanak, s e mellett bő alkalmuk van cellájokban a kedély nyugalmasságára okvetlenül szükséges magányra is. Régenten a flagellum (jus flagelli) volt az iskola sceptruma, ma a kötelességérzet; akkor a félsz volt az úr, ma a sympathia és a törvényhez való alkalmazkodás a rendező mester. Régen a fiúk önállósága és az igazgató hatalma oly küzdő felek voltak, mint akár a York- és Lancaster-ház: ma az igazgató suprematiája a tanulók tiszteletére, bizalmára és rokonszenvére támaszkodik. Az igazgató legtöbb helyt a tutorok tutora szerepét vette fel: inkább az ifjúság szellemi expansiójára, mint akarata gyengítésére törekszik; erőt ad saját erejéből, ha gyengék; tapasztalatlanságukat tapasztalataival pótolja, értel-

mök homályos részeit megvilágítja, szóval az ifjúságnak inspiráló élő mintája.

Az angol középiskola fegyelme egyik alapkövévé ma mind jobban-jobban a bizalom válik, mely abból az elvből indul ki, hogy ha valakit valamire akarsz nevelni éreztesd vele, hogy te olyannak hiszed, a milyenné akarnád, hogy legyen. Másik alapkő a rend, mely a kötelesség betöltése nyomán fakad. Hiszen „az égben is rend az első törvény." A kötelesség betöltését jó neven veszik; az igazgató egy-egy lelkesítő szóval, néha díjjal (pl. ki Etonban az u. n. sent up for goodban háromszor részesül [1]), néha egy kis szabad idővel; a tutor a növendék játékában való részvételével sat. jutalmazzák.

A fegyelmet nagyon könnyíti a) az ifjúság sokoldalú elfoglalása: az irodalmi kör (debating society), a természettudományi társulatok, céllövés, kirándulások, ének- és zenekari gyakorlatok, zeneestélyek, felolvasások, csillagászat, testgyakorlat, iskolai közlöny szerkesztése, hirlapolvasás sat. melyekről az egyes iskolák leírása alkalmával megemlékeztem. Az ily időtöltések nemcsak a fegyelmet könnyítik meg, hanem a tanulást is; b) az iskolai egészséges közvélemény, melynek fő-fő szerzői a monitorok. [2])

Ellenben nehezíti a fegyelmet s bizonynyal jelentékenyen útjában áll az is az iskolai kihágások kevesbedésének, hogy az elöljáróság minő principiumból indul ki a büntetések alkalmával. Etonban pl. az ittasságot sok ifjú csekélybe veszi, mert az alkoholos italokkal való túlság veszélyes következményeit nem igen tudja. A részeg fiút megvesszőzik, vagy degradálják; de büntetése, hite szerint, inkább theologiai okokból történik, melyeket egyáltalán nem ért. Kevés fiúnak fér a fejébe az az intés, hogy teste a szent-lélek temploma; de azt mindenikkel könnyen meg lehetne értetni, hogy a mértékletlenség mily káro-

---

[1]) *A Day of My Life by an Eton boy.* London, 1879. 182. l.

[2]) Ezelőtt pár évvel Etonban az a mulatságos eset történt, hogy az iskolának haszonbérbe tartott egyik gyümölcsösében a fiúk rendesen elpusztították a gyümölcsöt. A bérlő nem panaszolhatta be a fiúkat, mert a kertet a collegiumtól vette ki. Hogy tehát az almalopást megakadályozza, oly módhoz folyamodott, mely a fiúk socialis méltóságát, az etoniak gyengéjét érintette. A kert végén egy táblára kiírta, hogy „etoni úrfiak az almát ingyen szedhetik." Micsoda? — még az az orcátlan vénség (impudent old humbug) *ingyen* merészli hitvány almáját ajánlani! — mondák az önérzetökben mélyen sértett fiúk, s többé csak azért sem bántották a kertet. (*Educational News.* 1879. 117. lap.)

san hat az idegrendszerre. [1]) Nem a theologia magaslataira kell vinni a növendéket, hanem meg kell neki mutatni azt a mélységet, melybe erkölcsisége belesülyedhet.

V. A szolgáskodás (Fagging).

A szolgáskodás a monitori rendszer közel atyafia, mondhatnám őse. Mindenik középiskolában eleinte a szolgák tisztét a fiatalabb fiúk végezték: szobát söpörtek, ágyat vetettek, vizet hordottak sat. az idősebbeknek. A magas állású családok gyermekeinek sem derogált idősebb tanulótársoknak a szobában és asztalnál segítségökre lenni; s a legmagasabb rangú szülék sem tekintették megalázásnak, ha gyermekeik merőben szolgai tisztet végeztek, mert úgy voltak meggyőződve, fiok csak úgy válhatik majd derék kormánytaggá, ha elsőben megtanulja az alattvalók kötelességei teljesítését; csak úgy lehet egy nagy feudalis család feje, ha tapasztalásból tudja, hogy mely mértékü kötelességet róhat alattvalóira. „Ez a rendszer, úgymond Adams, nem kis mértékben folyt be Angolország polgári és katonai szerencséjére." III. György fia, a trónörökös, egy hadihajón, mint egyszerű matróz szolgált, s kötelességteljesítés dolgában egyáltalán nem volt közte s társai közt semmi különbség.

A szolgáskodás természetes fejlemény a benlakó iskolákban [2]); Angolországban annál természetesebb, mert az ifjúság sok physikai erővel rendelkezik, s e miatt a verekedésre régi időktől fogva nagyon hajlandó. Az ifjú tanulónak az idősebb erőszakoskodásaival szemben nem lehetett más menedéke, mint egy erősebb tanulótárs védszárnya alá húzódni, s azért az oltalomért, melyet nála talált, neki szolgálatokat végezni. Ha az angol iskola gyémánt -- kiadású államtársaság, azt kétségkívül római szellem hatja át: benne az ifjabbak a plebejusok, az idősebbek a patriciusok, kik mint erősebbek, imponálnak. Hogy a gyengébbeket e természetes felsőség el ne nyomja, mintegy tribunus plebiseik — a monitorok.

A szolgáskodó rendszer régen más volt mint ma; mint a parliamenti bizottságok jelentései mondják, néha a legbrutalisabb módon bántalmazták az erősebbek az ifjabbakat. az Ha önérzetes ifjú valamely

---

[1]) *New Quarterly Magazine.* 1879. január. 35. l.

[2]) Az újabb benlakó iskolák némelyikében, pl. Mill Hill-ben nincs szolgáskodás.

szolgálatot végezni vonakodott, lepedőbe fogták s messze feldobálták [1]) vagy a kandallóban égő tűzhöz oly közel tartották, hogy eszméletét vesztette. [2]) Shelley-ről van feljegyezve, hogy mint etoni tanuló, megtagadta a szolgáskodást, s ezért tömérdek ütleget kellett kiállania, úgy, hogy az iskolában a Shelley ütleg (Sh. bait) közmondásossá vált. [3]) Cowper beszéli, hogy hat éves korában egy nagy fiúiskolába küldötték. Szerencsétlenségére az iskolában volt egy nagyon verekedő suhanc, ki őt mint gyenge, érzékeny fiút kegyetlenkedése céltáblájává tette. Cowpernek, e szerencsétlen áldozatnak, annyira ijedtét vette, hogy sohasem mert rá térdénél feljebb nézni, sőt inkább ismerte csizmája talpáról, mint ruházata bármely más darabjáról.

Byron szintén sokat szenvedett Harrowban tanúlótársaitól, legkivált azért, mert lőcslábú (club-foot) volt, azonban elég bátor és erős volt a verekedők elriasztására.

E kegyetlenségekkel szemben nem csoda, ha némely philantroph gondolkodó már e száz 30-as éveiben a legerélyesebben protestált e rendszer ellen. „Kevés ember volt rabszolga — úgymond a nemesen érző Wyse Tamás — a kiből zsarnok ne vált volna, mihelyt szolgasága ideje lejárt, ki boszút ne állana a szenvedett nyomorért, s kamatostól rá ne mérné másra azt a szenvedést, mely egyszer rá volt mérve.“ Ellenben mások legnagyobb mértékben pártját fogják e rendszernek, s azt iskolai életök legbecsesebb részének tartják. A fag által végzett szolgálatok furcsának tetszhetnek valakinek, de mindamellett az ügyesítő és független habitusokra azok a legjobb leckék. Mosolyoghatnék az ember, mikor egy-egy kitűnő katonától hallja, hogy hogyan beretválkozik, s hogyan keféli ki saját ruháját; de a mosolygás megszűnik, midőn azt teszi hozzá, hogy „sohasem szenvedhette, hogy körülötte egy láblógató inas lábatlankodjék.“ S midőn még azt is tapasztaljuk, hogy egész hadjárat alatt, mint Hannibalnak, sem éjjele, sem nappala nem volt, s akkor evett és aludt, mikor a sok dolog közt ráért, mert mindent a maga szemével akart látni, s mindent

---

[1]) Etonban még 1832-ben is megvolt e szokás, melyet e latin vers eldalolásával kisértek:

„Ibis ab excusso, missus ad astra sago.“ (M. Lyte, *History of Eton college.* 418. l.). — Ugyan-e kínzásnak egy borzasztó neme van leírva *Tom Brown's School Days.* 124—126. l.

[2]) Ugyanott.

[3]) M. Lyte, *History* etc. 397. l.

[4]) *Memoir of the early Life.* London, 1818. 22. l.

saját fülével hallani, ebben mind az iskolai jó szoktatás hatását látjuk s azt szeretnők tudni, hogy kinek volt a fag-ja? [1])

Mindazok, kik e rendszert szörnyen kárhoztatták, azt a verekedéssel (bullying) zavarták össze. Régen a szolgák (fags) valóságos gibeoniták, kik mastereiket úgy tekintették, mint akár a ciliciai rabló kalózokat: ma a fagging kétségtelenül egészen más, mint régen volt. Az iskolai elöljáróság majd mindenütt szabályozta a szolgáskodást, s a fag annyi mint a házi „cursor“, [2]) a szoba, az udvar, a játéktér, a tanterem az ő „cursus“-a határai. Ritka iskola, hol az éjjeli szolgáskodás (night fagging) oly terhes legyen, mint pl. Etonban.

Általában ma oly könnyű a fag tiszte, hogy panaszra sehol sem fakadnak a tanulók miatta; sőt legtöbben gyönyörűségöket találják abban, ha egy-egy kitűnő masternek szolgálatot tehetnek. Ha egy-egy „öles“ ifjú valamit kíván az alsóbb osztályosoktól, egyszerre akár mind a tíz ujjára kaphatna egy-egy fagot. Hasonlóan van a dolog a kitűnő játékosokkal, kikre az ifjabbak, mint egy-egy Herculesre, vagy Achillesre tekintenek, s róluk és csodatetteikről mythikus dolgokat beszélnek. Míg az emberi természetben meg lesz a nagyobb physikai és erkölcsi erő iránt önkényt fakadó tisztelet, addig a szolgáskodás ilyen vagy amolyan alakban mindig meg is lesz a benlakó tanulók között. Ezért nagyon helyesen tennék a középiskolai igazgatók, ha nemcsak azt határoznák meg, hogy mely osztálybelieket lehet szolgáskodásra szorítni, hanem ha a szolgálkodás idejét is megszabnák minden napra, hogy az ifjabb tanulóknak mindig maradjon elegendő idejök, mind a tanulásra, mind a játékra. A szolgáskodó rendszert az angol aristocratikus társadalomban kétségkívül igazolja jellemnevelés tekintetében az, hogy az előkelők gyermekei megtanulnak engedelmeskedni, és sok dolgot, melyet otthon nekik végeznek, ők magok tesznek meg. Ezt a hasznot tarthatták szem előtt azok, kik e rendszert régebben kegyetlen kiadásában is pártolták; ezt igazolja ma kivált a szülők kényeztető rendszere, mely nemcsak otthon, hanem az iskolában is a bő zsebpénzzel alkalmat akarna nyújtani gyermekének minden kényelem megszerzésére s mindennemű vágyai teljesítésére.

---

[1]) *Contemporary Review.* 1867. 407. l.

[2]) Az erdélyi prot. iskolákban a „cursor“ ma is iskolai apród szolgálatokat tesz; a tanárok és az iskola egyéb hivatalnokai megbízását teljesíti.

VI. A középiskolai tanuló.

Az elmondottakból látni való, hogy az angol tanuló életében igen sok motivum van, melyek őt önállóságra és felelősségre szoktatják. Ott van egyszer a benlakó (boarding house) a maga családias szerkezetével. Oly intézet, mint pl. Uppingham school, mely nem nagyon népes, megveti az ifjúban az elmebeli függetlenség alapját, mely a patriotikus és férfias erények atyja. Az az egyszerűség és kevéssel beérni tudás, mely a középiskolai tanárokat sokhelytt jellemzi, őt is önmérsékletre tanítja, mely habitus egyszersmind a vagyonnal és fényűzéssel járó erkölcsi ellaposodásnak lesz a gátja. A fiúk *otthon* érzik magokat, s az otthon, — Beaconsfield szerencsés kifejezése szerint — a civilisatió fészke, azaz központja mindazoknak az érzelmeknek, melyek az embert emberré teszik. „Valóban — úgymond Smiles — mindama képzetek és társítások, melyek az ifjúkorban örömet, a férfikorban nyugalmat és kényelmet s az aggkorban békét és vigaszt nyújtanak, mind a család körül csoportosulnak.“ [1] A tanuló egyénisége fejlésére bizonynyal nem oly hatályos pl. a Marlborougban fennálló úgynevezett „hostel“- (hôtel) rendszer, hol kiváltképen a kisebb tanulók mintegy barrakban élnek. Itt eszembe jut Harrow derék igazgatója, ki azt mondá, hogy nagyon félti a fiúkat, hogy a nagy tömeggel való érintkezés és a tömegben való mozgás miatt elvesztik az egyéniség legkiválóbb vonásait. Aggodalmának van valami alapja, mert a fiúk foglalkozásában, úgy az iskolában, mint a játéktéren, több középiskolában sok mechanikai vonást lehet fölfedezni. Az iskola túlságos népességének szintúgy megvan a maga árnyoldala, mint az osztályének. S e tekintetben az uppinghami iskola méltó mintája lehet testvéreinek. Thring — mint Arnold s mint régen a Port Royal mesterei tettek, — csak korlátolt számú tanulót vesz fel, a mi teljességgel első feltétel az erkölcsi nevelésre.

A középiskolai tanuló életét talán legjobban jellemzi a harrowi tanuló eme rövid életrajza. Egy shellbeli fiúnak naponként nem igen van több dolga az iskolában és otthon 7 óránál. Ehez járul egy órai előkészület a másnap reggeli leckére, és a cricket évadban két órai szolgáskodás. E munkára erőt szerez a meglehetős mérsékelt húsételből és a kötelező testgyakorlatokból. Azonban rendesen valamely

---

[1] *G. Moore, a biography* stb. London, 1879.

közeli pástétomsütőnél pótlékról is gondoskodik. [1]) Hetenként három fél szabad napján és két hetenként egy-egy teljes szabad napján sok kellemes órát szerezhet magának játékokkal és athletikai mulatságokkal. Azonban jaj neki, ha lustaság vagy gyengeség miatt a játszótértől idegenkedik; életét társai mindenkép megkeserítik. Bár az is igaz, hogy, hacsak nem könnyebb felfogású, mint a többi s ha nem rendkivül szerencsés a cricketben s nincs kitünő látása: szintén sok kemény ducot kell elviselnie. A mint az iskolában feljebb hatol, élete mind érdekesebbé és kellemesebbé válik. Ha ügyes játékos, befolyásos tag lesz tanulótársai között. Ha a tanulást szereti, elméje mind jobban-jobban bővül a classikai irodalom szépségeivel való érintkezés által; önmaga nevelésére elég ideje marad; a jutalmakért való versenyre sok alkalma nyilik, s kitüntetései egymást érhetik.

A debating societyben magát kibeszélheti; a philathletikai clubban pedig kellemesen szórakozhatik. Helylyel-közzel dolgozhat valamit az ifjúság hirlapjába is, mely irodalmi müködés kellemesebb a munkánál s tiszteletre méltóbb a semmit nem tevésnél. A mint a VI-ik osztályba lép, a fegyelem nem nyomja oly nagyon vállát, a tanáraival való viszony könnyebb és barátságosabbá válik; a társas élet szelidebb formái közt kezd mozogni s azt a sokféle kötelező munkát, mely az alsóbb iskolás szabad idejét fölemészti, a szabadság aranykora váltja fel. Most már mindenképen gyöngyélete lesz akár a játékhoz, akár a munkához fülik inkább szive. Az iskola erkölcsi és történelmi hagyományai mind jobban-jobban beférköznek érzületébe s ő többé nem szolga, nem is számjegy, hanem személyiség, kinek helyzete és befolyása van. Most már kezdi a helyzetével járó felelősséget érezni, s kedvelt társai körében a könnyű és független iskolai élet kellemeit élvezni. Lassanként szivéhez férnek azok az erkölcsi vágyak és törekvések is, melyekről neki, a folytonos küzdelmekkel vesződő alsó iskolásnak, sejtelme sem volt. Az ifjabb tanulók véletlen szerezte ismeretségei helyett benső barátságot köt két-három tanulótársával, kikhez leginkább vonzódik, mely szoros viszonyt az élet küzdelmei rendszerint még tartósabbá teszi. Érdemes-e, hogy egy fiú ennyi unalmas, fáradságos, sőt kínos dolgon hatoljon át, hogy a most említett eredményre jusson? — oly kérdés, melyre — legalább mí — igennel felelünk. [2])

---

[1]) Marlborough collegeben érdekes volt látnom, hogyan főzték — a hideg novemberi estén — a kisebb tanulók a theát és tojást. Ez arra a boldog időre emlékeztetett engemet, midőn mí is a collegiumban magunk sütöttük, főztük reggelinket és vacsoránkat.

[2]) *New Quarterly Magazine.* 1879. april. 294—295. l.

E pár vonásból kitűnik, hogy az angol középiskolai tanuló életének oly specialis vonásai vannak, melyeknek mását másutt hasztalan keressük. Az egyformaság és az egyéni eltérés : a traditio és az individualis initiativa, mintkét merőben ellenkező erő — amaz kivülről, emez belülről hat a növendékre. A tanulók egyformán öltözködnek, egyforma sapkát, kalapot hordanak, sőt Etonban, Harrowban egyforma felső ruhában járnak. Nem az az egyformaság ez, mint a francia iskoláké, hol a fiú örvend, ha a dobszóra a sorba beállhat; hanem az, mely inkább a testületi, és pedig az önérzetes testületi szellemnek a kifejezése.

Az alsóbb osztályosokat, iskolában és játéktéren, otthonjokban és a szabadban, mindig a közvélemény vezeti : a felsőbb osztályosok magok lesznek a közvélemény vezetői. A „VI-th form boy“ önállóságát a külön szobácska a — cubicle vagy study — jellemzi. Az iskola törvénye legtöbb helytt kimondja, hogy a tanuló szobácskája az ő kastélya („a boy's study is his castle“) s ezzel sok, az a kimondhatatlan öröm jár, mely Aristoteles szerint a magán birtokot követi. Az angol tanuló személyisége — azt hiszem — ma sokkal önállóbb, mint régente volt, midőn egy long chamberben 60—70-en háltak és tanultak együtt. A rajban mindig inkább elvesz az egyén önállósága; ellenben a kis családi körben folyvást feltűnőbb lesz. Az angol tanuló az utolsó években érzi magát szabadon, ellenben a francia tanulót akkor láncolja le a könyvekhez a „concours général.“ [1]) Nemcsak a közvéleménynyel, hanem a studiumokkal szemben is annyira önálló az angol VI-ik oszt. tanuló, hogy neki tulajdonképen nincs is állandó tanrendje. A tanulóifjúsággal szemben vezér, mintakép ; az élettel szemben egyszerű katona, jobban mondva, egy protoplasma, melyet a tanárok vezető keze az ő hajlamainak megfelelően, más-más alakot ölteni segít : most egyetemi tanulóvá (undergraduate), majd egy katonai akadémia, vagy mérnöki iskola növendékévé stb. A VI-ik osztály növendékei munkájában sok a szétfolyó és változó elem, a tanulók tehetsége és választott pályája szerint. A public school ez osztálya a 17—18 éves növendéket háromnegyed részben az egyéni munkakörre készíti elő, melyet épen ezért categoriákba szedni nehezen lehet. Ez az oka, hogy ez osztály tanterve sok tekintetben *carte blanche*, melyre az igazgató keze a tanulók hajlamai és a körülmények szerint más-más órarendet ír.

[1]) E. Deltour, *L'enseignement secondaire en Allemagne et en France.* Paris, 1880. 81. l.

VII. Az iskola arculata. Az osztály- és szakrendszer, a feljebbvitel, s a classikai és a reál (modern) szakasz.

A középiskolákban mind az osztály-, mind a szakrendszer feltalálható. A classical masterek mindig mint osztálytanárok szerepelnek s az ó-class. nyelveket, és irodalmat a vallást és, ha kell, a történelmet is ők tanítják. A szakrendszer a mathesisen kezdődik, s tovább foly a természettudományokkal, a modern nyelvekkel, rajzzal sat. A növendékek a classikai tanárok körül az állandó, s a többi tanárok körül a minden órán változó osztályt alkotják.

Az osztályok nem népesek. Rendszerint 20—25 tanulóra jut egy tanár, [1]) de e 20—25 növendéket ismét apróbb csapatokra osztják előhaladásuk szerint. Általában az osztály nem állandó és merev keret, mint nálunk, mert rendesen minden szorgalomszakban vagy egy esztendőben legalább kétszer promotió van, s így az osztályok mindig fris erővel szaporodnak; másfelől a superannutio következtében a tespedő elemektől megtisztulnak. A feljebbvitel legtöbb iskolában egyéni. Harrowban pl. minden szorgalomszak végén (háromszor egy esztendőben) összeállítják az érdem-sorozatot. A növendék helye itt is, mint Clifton collegeben, felényire a szorgalomszak alatt nyert érdem jegyektől, felényire pedig a szorgalomszak végén tartott vizsgálat eredményétől függ. A szünidő leteltével a fiúkat feljebb viszik a megürült helyekre, a szerint az érdemsorozat szerint, melyet a szünidő előtt tett a tanári kar közzé. E szerint a feljebbvittek száma bizonytalan. Mennél több növendék távozik el a nyári szorgalomszak után, annál többet visznek feljebb az őszi szorgalomszak kezdetén. Merchant taylor's schoolban, továbbá King Edward's schoolban (Birmingham) s mondhatni legtöbb középiskolában, szintén e módon történik a feljebbvitel.

Az idősebb (superannuated) tanulók névsorát minden szorgalomszakban kinyomatják, s a tanárok között kiosztják, hogy mindenik küldhessen az igazgatóhoz jelentést a keze alatti idősb tanulókról.

Ha a tanárok jelentése kedvező, az illető fiúnak az igazgató rendesen megengedi, hogy még egy szorgalomszakon át az illető osztályban maradjon.

Uppinghamban a feljebbvitel vegyes, és következő módon tör-

---

[1]) Thring szerint az osztály 24—27 tanulónál többől egyáltalán nem állhat, mert különben a tanár munkája nem lehet sikeres.

ténik: a tanárok minden szorgalomszak kezdetén az igazgatóhoz gyűlnek, hogy az új fiúkat elhelyezzék, és az idősbeket más osztályba vigyék, oly formán, hogy egy osztályban középszámban 24-nél több ne maradjon. A három felső osztályban rendesen kevés a változás, pl. kettő-három megy a felső VI-ikba, három-négy az alsó VI-ikba, és öt-hat a remove-ba. Minden szorgalomszak elején betöltik az üresedésbe jött helyeket. Van eset rá, hogy az egyforma előmenetelű fiúknak egész osztályát feljebb viszik, úgy azonban, hogy a fejlettebbekkel osztályt ugratnak. Ez osztályugratás, mint kettős (double), vagy hármas (treble) feljebbvitel csak az alsó osztályokban történik. University college schoolban szintén vegyes a feljebbvitel. Nyáron és karácsonkor — írja az igazgató — minden osztály feljebbmegy, csak a selejtese marad hátra. Ez alól azonban sok kivétel van. E rendszer előnye: a) hogy a jók folytonos haladó mozgásban van, b) megkönynyiti a tömeges feljebbvitel útját. Marlboroughban a promotió leginkább egyéni; de ha nagy számú végzett növendék hagyja el az intézetet, olyankor rendesen 30-ból 25-öt promoveálnak, holott máskor alig visznek 6—12-öt feljebb egy szorgalomszakban.

A tanulást minden középiskolában kora reggel kezdik. Alig van középiskola, hol régi szokás szerint reggelizés előtt egy lecke órát ne tartanának. „Mind az a tudomány, mely életünket megváltoztatja — úgymond Eliot Gy. — sokkal jobban átjár minket, ha kora reggel kapjuk.“ A kora reggeli tanulásnak másik nevezetes haszna, hogy a tanulóknak elég idejök marad játékra, ha máskor nem, a délutáni órákon. A heti lecke-órák száma rendesen 20—25, melyhez az előkészületre való időt hozzáadva, középszámban 35—40 óránál nem dolgozik többet az angol középiskolai tanuló, holott a francia lyceumi növendék hetenként 70 órával küzködik. [1]) A tanárok heti óraszáma középszámban 18—20, az igazgatóé 12—15. A rugbyi igazgatónak hetenként 12 órája van, s vasárnap papol. A birminghami King Edward's school igazgatója hetenként 15 órán tanít. [2]) A VI-ik osztály mindenik benlakó iskolában az igazgató kezén van, azaz u. n. „head-master's division“, s mint olyan a középiskola minta-osztálya. A legnagyobb iskolamesterek (Arnold, Temple sat.) ezzel nyom-

[1]) *Journal of Education.* 1880. aug. 1. 174. l.

[2]) Ehez járul a tanárok és az igazgató nevelői tiszte, mely amazzal együtt minden idejöket és erejöket igénybe veszi. „Ma írok önnek — így kezdi egyik levelét dr. Hornby — mert holnap kezdődik a szorgalomszak, s kemény munkánk lesz.“

ták szellemök bélyegét iskolájokra, s hagytak állandó nyomokat rajta.

A felső osztályok s köztök különösen a VI-ik, nem szokott népes lenni, s egyáltalán sohasem zsúfolt, mint pl. a német gymnasiumokban a prima. [1])

A középiskolai tanfolyam végzésére középszámot mondani nehéz dolog. Ha azt kérdezi valaki, hogy mennyi idő alatt végzi az angol tanuló a középiskolai tanfolyamot: Diogenes jut eszembe, kitől egy utas azt kérdezte, hogy hány óra alatt ér ebbe s ebbe a községbe. Hadd lássam, hogy tudsz menni, mondá a bölcs. S midőn az utas nagy szorgosan megindult, utána kiáltott, hogy így haladva odajutsz ennyi s ennyi óra alatt.

A public schoolban, az osztály és iskolaév két különböző mennyiség lévén, a tanuló is erejéhez mérten rövidebb vagy hosszabb idő alatt végezheti a középiskolai tanfolyamot; mert az osztály nem oly szilárd keret, s haladásának nem az iskolai év, hanem a szorgalom és a szorgalomszak a mértéke. Etonban 5—6 év kell egy közép tehetségü 11—12 éves fiúnak, míg a VI-ik osztályba jut; de a tehetségesnek annyi sem.

Rugbyban és Harrowban 12—13 éves növendékeket vesznek be a felső iskolába, 6—7 év alatt végezniök kell, mert 19 éven túl nincs helyök az intézetben; ellenben City of London schoolban 9—19 éves koráig lehet a növendék; Cliftonban k. b. 7 év kell a tanfolyam megfutására.

A tantárgyak dolgában szintén nagyon conservativek a középiskolák. Az ó class. studiumok és a mathesis alkotják ma is az angol középiskola arculata fő vonásait. A középiskolának az ó class. nyelvek a jobb, a mathesis a bal szeme; a természettudományok és modern nyelvek — mondhatnám — a két vak szeme. Mindamellett úgy látszik, hogy az iskolák mintegy ellenállhatlanúl kezdenek alkalmazkodni a kor mívelődése irányához, a mennyiben a természettudományoknak és az újkori nyelveknek kisebb-nagyobb mértékben mindenik megnyitotta kapuját. Ezek kedvéért állította fel legnagyobb részök az u. n. reál szakaszt (modern side), mely azt jelenti, hogy az angol középiskola egyesíti magában a gymnasiumot és a reáliskolát. A reál szakasz nem útasítja a növendékeket egy vadonat- új polgári- (middle class) iskolába, melynek multja és erkölcsi súlya nincs, hanem

[1]) F. Deltour, *L'enseignement secondaire.* stb. 38. l.

megbecsülhetetlen előnyt nyújt a természettudományokat és az újkori nyelveket tanulni kivánó növendékeknek, részesítvén őket a class. iskolák traditiói áldásaiban, az iskolai ethika amaz állandó és egy hő-mérsékű légkörében, melynek erkölcsösítő elemét, mondhatnám, élenyét a human studiumok szelleme teszi.

Az angolok teljességgel nem becsülik nagyra a természettudományok mívelő erejét. Felfogásuk szerint a bennök lévő tények semmi magasabb látókört nem nyújtanak. A classikai és természettudományi studiumok hatása közti különbséget az ő szájok íze szerint találóbban talán senki sem fejezte ki, mint Moberly, midőn azt mondá, hogy „az egyik teljesen elenyészik, s nem hagy maga után nyomot, a másik ellenben erőt ad. A classikai tanultság kirí az ember beszédéből, kirí az ember iratából, kirí az ember gondolkodásából; s jóllehet az egyes tények elenyésznek, de magok után egy bizonyos erőösszeget hagynak". [1])

A classikai és modern tantárgyak keretébe véglegesen nem akar a középiskola beszorítni egy tanulót sem, sőt alkalmat ad rá, hogy az ó-classikai studiumok tanulója egy két évig a természettudományoknak legalább egy ágával foglalkozzék; viszont azt tapasztaljuk hogy a reál szakasz tanulói többsége még a teljesen modern szervezetű iskolákban is (University college school, Marlborough college, Clifton college stb.) tanul latin nyelvet. Sőt az egyes szakasz keretén belül is sok szabad mozgást engednek a fiúknak. Ha valaki inkább vonzódik a mathesishez, annak szívesen leengednek a class. studiumokból, vagy megfordítva, attól, ki a class. tanulmányokat kedveli, nem kivánnak annyi mathesist, de azt mindenkitől megvárják, hogy egyik vagy másik tantárgyban szép előmenetelt tegyen. Így alkalmazzák a tantárgyakat a növendékek tehetségéhez, minek következtében a reál szakaszszal ellátott középiskolákban nemcsak bifurcatió, hanem tri- és quadrifurcatió is van.

A modern szakasz sajátképen az a tüdő, melylyel a középiskola a mai társadalom levegőjét szívja, s kölcsönbe a neki szükséges életre való elemeket szolgáltatja. Sok iskolában az oly tanulók menedéke ez, kiknek nincs tehetségök vagy kedvök, hogy elméjöket az ó-classikai studiumokkal élesítsék és ékesítsék; ez az a hid, mely a class. studiumok köréből a gyakorlatibb irányra vezet. Az emberi elme, mint a föld, nem bír minden magot egyformán csirába hozni és megérlelni. A

[1]) *Contemporary Review*. 1867. 400. l.

különböző minőségű elme más-más fajú mívelést kiván: egyik figyelmét az emberi szellem, másikét a természet műveire lehet könnyebben irányozni; némelyik a classikai tanulmányokhoz, másik a mathesishez, s a természettudományokhoz, harmadik a modern nyelvekhez sat. vonzódik jobban.

VIII. A vallás, az ó- class. és újkori nyelvek tanításmódszere.

I. *Vallás.* A vallástanítás főként gyakorlati módon történik. Bibliaolvasás, egyháztörténelem és templomba járás a phasisai. Mondhatnám, hogy az erkölcsi oktatás állandósítva van a rendszeres isteni-tisztelet és a bibliai leckék által. A biblia, szerencsére, a kátét a legjobban pótolja. Az angol egyháznak nincs a lutheri egyház kátéjához fogható vallásos tükre. „A lutheranismusnak — úgymond Arnold — talán a legszerencsésebb része Luther kátéja: ellenben a mi catechismusunk alig mondható az anglikanismus legszerencsésebb részének." [1]) Ellenben a biblia gyönyörű dictiójáért, pathóssal teljes helyeiért, a zsoltárok fenköltségnért stb. — angol classikus könnyvvé vált. Az iskolák templomai, az erkölcsi erőgyüjtés és a vallásos felbuzdulás méltó helyei. Ha a műizlésnek megfelelő és kényelmesen berendezett templomokhoz hozzáképzeljük az angol egyházakban otthonos gyönyörű orgonajátékot és szívre ható hymnusokat, melyeket az iskolai ifjúság számára készített énekeskönyvből egy szívvel-lélekkel mond a tanulók serge; s ha végre odagondoljuk azokat az Arnold- és Butler-féle nem dogmatikai fejtegetéseket, hanem az ifjúság szívéhez szóló intő beszédeket: nem csoda, ha az iskolai isteni-tisztelet ama lappangó befolyások közé tartozik, mely az ifjúság érzületét mintegy észrevétlenül tisztítja, emeli és nemesebb vágyakkal tölti el. A középiskolai vallásos nevelés, mindent összevéve, fölér a legerőteljesebb erkölcsi disciplinával.

A tananyagra nézve tájékozásúl ideírom a Merchant taylors' school programmját 1879. és 80-ra.

1. 1879. jan.—jun. Olvasták és tanulmányozták az ó-szövetségből Kir. I. II. k.; az új-szöv. Szt. Márk evangyeliomát. Jun.—dec. Esther, Ézsaiás, Nehemiás könyvei; az új- szöv: Ap. csel. I.—XII.

2. 1880. jan.—jun.; ó-szövetségi történelem főbb vonalai Saul trónraléptétől; új-szöv. Lukács evangyelioma. Jun.—dec. Genesis,

[1]) *Higher Schools and Universities in Germany.* London, 1874. 97. l.

Exodus és Ap. csel. XIII.—XXVIII. Ezekhez járul az egyháztörténelem, a XXXIX hitcikkely, a liturgia és a káté.

II. *Ó-classikai studiumok.* A vallásosság az angol társadalmat átjáró levegő, a classikai studiumok pedig a hatodik érzék. Az egyes iskoláknál nagyrészt jellemeztem a tanítás menetét, s ennélfogva itt sok dolgot mellőzhetek, hogy ismétlésbe ne essem. A grammatikai nehéz fegyverzetet megtalálhatni mindenütt. Az alsó osztályokban az elemzés, a felsőbbekben a verbalis criticismus és a philologia emészti föl az idő jó részét. A nyelvtanhoz sok gépies elem járul, mint annak méltó kiegészítője. Egyik tekintélyes iskolában pl. azt tapasztaltam, hogy a növendékek a latin ódák felmondásakor annál a különös szokásnál fogva, hogy minden sort más-más mond fel, oly helyen is megállanak, hol a legfinomabb logikai s talán költői láncolat és viszony van. Olyformán hat ez a hallóra, mintha darabokra tördelnék Correggio vagy Rafael legszebb festményeit.

Rendesen az óra elején 10—15 percet tisztán nyelvtani szabályok felmondatásával, ismételtetésével töltenek, s az idő többi részét fordításra használják.

A classikus nyelvek tanításában azt az elvet vallják, hogy a szellem nem izmosodhatik könnyítő módszerrel; ennélfogva a növendékeknek csak csinyján adnak kezökbe jegyzetes kiadásokat, mert kemény munkát kell végezniök, melyre bő anyagot nyujt a fordítás, a versírás és azok a különböző feladatok, melyekből minden hétre szép számmal kijut.

A latin és görög szerzőkből a túlságos sok emlézés és felmondás a gyengébb tehetségűekre valóságos büntetés, s a helyett, hogy a költői darab a hallását és szívét mívelné a tanulónak, a sok könyvnélkülizés torturává változtatja a deliciát.

Az óra első részét, mint láttuk, nyelvtani szabályok elmondatására fordítják. Aztán jő a construálás, az elemzés és a fordítás. Construálásban a növendékek többsége a mondatoknak szálát bírja venni, s a tanár arra törekszik, hogy a tanuló a mondat és minden szó exact értelmét adja; tehát inkább körmönfont szabatosságot, mint irodalmi ügyességet kíván.

A fordítás kétféle: szó- és írásbeli. Amaz rendszerint egyszerű, emez kétágú, t. i. görögből vagy latinból angolra (prózában vagy versben) és angolból latinra vagy görögre (szintén prózában vagy versben). Az angolra való fordításnál inkább elnézik, hogy anyanyelve ellen vétsen a tanuló, mintsem azt tüntesse ki, hogy a görög vagy latin szövegnek nem ura.

A fordított darabok betanultatása által az emlékezetet kivánják mívelni. Az angol nem hiszi, hogy a „rövid emlékező tehetséget“ (short memory) ne lehetne gyakorlás útján megnyújtani. Legtöbb fiú, ki sohasem bírta leckéjét jól felmondani, az etoni és harrowi cricket-versenyeken minden játszó futása számát és fogásait a leghívebben elé tudta számlálni. Van olyan, ki 13—14 ezer sort eltud mondani egyvégtében. „Wordsworth idejében — úgymond Adams — egy alsó V-ikbeli fiú egyhuzamban az egész Virgilt elmondotta könyv nélkül“, [1]) Horatiusból, Homérból ma is szintén ezerekre menő verset betanulnak könyv nélkül Harrowban, Uppinghamban, Etonban stb., minek kivált a compositiói pályázatok alkalmával veszik nagy hasznát.

Az emlékezetet erősítik azzal a fogással is, melyet sok iskolában érvényben találtam, hogy az elemzés vagy fejtegetés közben kihozott, kitalált vagy felállított szabályt, sőt gyakran a mintaszerű mondatokat is az egész osztálylyal fenszóval ismételtetik. Ily fogásokkal nem csak az értelmet, hanem az emlékezetet is meg akarják ragadni. A használtabb módszereket jellemzi az alább elésorolt nyelvtanok és kézikönyvek tanmenete; s ezúttal a nyelvtani, mondhatnám a gramm. műfogások megtanításának sajátszerű módjáról kivánok megemlékezni, melyet dr. Abbott a City of London schoolban használ. Gyakorlatait, mint ő maga mondja, a latin prózáról írt derék kis művében a „pitfall principle“ *a tőrbeejtés* alapelve szerint rendezte. Minden gyakorlatban van egy csomó szembetünő vagy burkolt szabálytalan, helytelen stb. fogós kifejezés, melyeket a tanulónak ki kell igazítni, illetőleg el kell kerülni. A már egyszer kikerült nehézségeket az új gyakorlatokba — más alakban — ismét beleszövi, s ekként a tanulónak szakadatlanúl a legnagyobb mértékben résen kell lenni, mert kivált a gyengébbek négyszer—ötször, sőt tizszer is beleesnek ugyanabba a hibába, míg elvégre megtanulják kikerülni.

E rendszer merőben hibás, mert eltekintve attól, hogy a növendéket az igaz helyett mindig a nem igazra vezeti: ha a tanító növendékét minden sajátszerűségek ellen elkövetett hibákra figyelmeztetni, s kikerülésöket alaposan be akarná tanítani, azokat nem egy kötettel, hanem kötetekre menő sorozattal se bírná kimerítni. Sokkal elébb kimerülne a növendék ezen a, hogy úgy nevezzem, szellemi „akadály-versenyen,“ mintsem a hibás szólásmódok és fordulatok óriási példatára, melyre bizonnyal talál az a közmondás, hogy „crescit eundo.“

Nemcsak a nyelvtan, hanem lélektan szempontjából is elítélendő

[1]) *History of Winchester College.* 357—358. l.

e módszer. Ha a növendék értelme a leküzdendő nehézségekből ki nem *fogy*; ha azok folyvást meg-megújulnak, testet öltenek, mint a „Hunok harcán" a leöltek lelkei: a haladás lelkesítő kedvérzete helyett, a folytonos megakasztás zsibbasztó érzete fogja el. Emlékezetét megterheli, képzeletét megköti e tantárgy, és gyakorlati logika helyett a rabulismus disciplinája lesz. Mit mondjak a versírásról, melyet a nemzet legnagyobb gondolkodói (Bacon, Milton, Locke, Coleridge, Macaulay, Ruskin, Mill) egyformán elítélnek, s melyet mégis az ó conservativismus — az iskolák nagy rémületére — fentartott, mint a szellemi erőket gyakorló és stilszerző eszközt. Az ifjúnak akkor kell e titokzatos mesterséghez fogni, midőn még a rhythmusról legkisebb fogalma sincs, képzelete alig csillámlik, s abból az idegen nyelvből, melyen írnia kell, alig tud pár száz sornyinál többet. És írnia kell a latin hexametert és a görög jambust recipe szerint, mint ahogy a patikai gyógyszereket készítik, anélkül, hogy a hozzávaló szereket tartalmazó üvegeknek bár egy részök meg lenne, mert a mellett, hogy idegen nyelven kell írnia, melyet nem ért, oly emotiókat akar rajzolni, melyeket soha se nem értett, se nem érzett.

Az angolból latinra való fordításnak megvan az a kétségtelen haszna, hogy az ifjú elméjébe vési a nyelvtani szabályokat; a latinból angolra való fordításnak szintén több oldalú haszna van a növendék szellemére: és mégis az angol középiskola, a versek szertelen íratásával, inkább az elsőt tartja szem előtt. Kezdő tanulóval verset íratni semmivel sem okosabb dolog, mint valakit lovagcsizmában úszni tanítni. „Van valami szép a jó latin versben és jól construált szép költemény hallásában — mondá dr. Arnold — úgy hogy nem csodálom, ha tanáraink túlságos figyelmet fordítanak a versiratásra. Erős meggyőződésem, hogy e rendszer a növendékek nagy többségére nézve rosz." [1]) A versírás miatt a tanuló az olvasott darabokat mondatraktárnak tekinti, s arra törekszik, hogy feje a sententiák arsenálja legyen. Van-e értelem az összefűzött szókban, vagy valamely talpraesett gondolat: arra a növendékek legnagyobb része nemigen gondol. Innen van az u. n. nonsens vers, mely elnevezés csak nemrégiben is Etonban egy egész osztályt jelentett. A tanulók versírása kínjait, mely az ok nélkül való morfondirozásban áll, talán legjobban jellemzi az az etoni tanuló, ki azt mondja: a versírásra szabályokat ad elsőben a nyelvtan, mely azt tanítja, hogy úgy írjuk a verset, mintha

---

[1]) Stanley *Life of Dr. Arnold.* I. köt. 231—232. lap.

Horác vagy Virgil leült volna, hogy verset írjon, kezében nyelvtannal, Gradussal és szótárral; aztán vannak a kissé több szabadságot engedő szabályok; majd jőnek a még több szabadságot engedők, melyeket a *tutorok* gyakran vesznek igénybe, s végül vannak a latin költők szabályai avaz hogy szabálytalanságai, melyek annyi hamis mértéket és hamis concordiát engednek meg, mennyi épen a szerzőknek tetszik. [1]

Régenten a franciáknál szintén nagyban virágzott a latin versírás, s ők is azt tapasztalták, hogy „végtelen csekély azoknak a növendékeknek a száma, kik e gyakorlatokból szellemi hasznot húznak, mert a nagy többség utálja, kölcsönből él, vagy rendkívül roszszúl fogalmaz.“ [2]) Szerencsére a franciáknál Duruy facultativvá tette a latin verset, az angol középiskolákban pedig ma már mindinkább a felső osztályokra kezd szorulni.

Mikor a versírásra egy-egy oly themát kap a növendék, minő ez: „Defendit numerus“ és hozzá semmi magyarázatot: róla csak úgy beszélhet valamit, ha egy csomó latin szót egymáshoz fűz, mert mentől többet gondolkodik rajta, annál kevesebb gondolata támad.

Az iskolai munka mennyisége következő: Merchant taylors' schoolban a VI-ik osztály egy évben körülbelől elolvas két görög tragoediát, Thucydidesből egy könyvet s Demosthenes egy beszédét; a latinból Virgil és Horác 2—2 könyvét, Liviusból egy könyvet és Cicero egy beszédét. Marlboroughban mondá nekem egyik tanár: nehéz megmondani, hogy mit végezünk egy év alatt, mert a fiúkat igen sarkaljuk a folytonos görög és latin olvasásra; mind a mellett a VI ik osztályban egy szorgalomszakban k. b. elolvasunk egy görög tragoediát, Virgilből egy könyvet és Tacitusból vagy Ciceroból egy keveset; de mindig jókora időt fordítunk az olvasmányokkal párhuzamos görög és latin írásbeli feladatokra.

Uppingham school egy-egy szorgalomszaki munkáját az ó classikai studiumokból a következő táblázat mutatja:

[1]) *A day of my Life.* London, 1879. 99—100. lap.

[2]) E. Bersot, *Questions d'enseignement.* Paris, 1880. 223. lap.

Latin és görög.

Egy szorgalomszakban végeztek a latinból és görögből.

Osztály	Sor	Könyvnélkül	Fogalmazás	Nyelvtan	Jegyzet
Alsó VI.	3500	1000 Angol O.	30 db	Ejtegetés ismétlése	
Remove	2500	600 Angol O.	30 „	Ejtegetés ismétlése	
Alsó V.	2000	550 sor Angol O.	30 „	Ejtegetés ismétlése	
Közép V.	2000	300 sor Angol O.	30 „	Latin és görög syntaxis	
Alsó V.	2000	300 sor Angol 300	30 „	Latin és görög syntaxis görög név- és igeejtegetés ismétlése	
Közép Remove	1500	250 sor Angol 250	30 „	Latin és görög syntaxis. A latin és görög igék ismétlése. A scansió szabályai	
Felső IV.	1200	200 Angol 250	30 „	Latin syntaxis. Az egész görög ejtegetés	
Közép IV.	1200	150 Angol 250	30 „	Az egész görög és latin ejtegetés	
Alsó IV.	1200	150 Angol 200	30 „	Görög ejtegetés, különösen a nemek	
Alsó Remove	900	100 Angol 300	30 „	Görög ejtegetés, a nemek mellőzésével	
Felső III.	600	60 Angol 300	30 „	Görög és latin ejtegetés, az összehasonlítás mellőzésével	
Közép III.	600	60 Angol 300	30 „	Görög könnyű nevek melléknévvel és névmások; latin ejtegetés, (folytatva)	
Alsó III.	600	60 Angol 300	30 „	Görög nevek és melléknevek; latin ejtegetés	
II. I.	400	Angol 450	30 „	Görög ejtegetés; latin ejtegetés	(Kezdőknek).

Harrowban összehasonlító nyelvészetet is tanul a felsőbb osztályosok egy kis része (1880-ban mintegy 15 fiú), hetenként 2 órán, *Papillon* Manual of Comparative Philology című 250 lapra terjedő könyve szerint, mely az etymologiát és az összehasonlító nyelvtant tárgyalja. Két esztendő alatt tanulják át a fiúk e könyvet, mely mellett az előhaladottabbak használják *Peile* Introduction to Latin and Greek Etymology c. művét.

City of London schoolban a sanskrit nyelv elemeit is tanítják. A felső osztályokban a fordítást rendesen bő magyarázattal kisérik. Demosthenes egyik beszéde fordítása alkalmával (*Περὶ τῆς παραπρέσβειας*) a tanár érdekes párhuzamot vont a régi és újkori szónoklat között s kiemelte, hogy az ó-kori szónokok a költőkkel esnek egy kategoriába: ellenben az újkoriak a tanítókhoz állanak igen közel

A tárgyas magyarázatokra, a felső osztályokban, nagy gondot fordítnak az egyetemi vizsgálatok miatt.

Nem hallgathatom el azonban azt a nagy fogyatkozást, mely a classikai studiumok tanításában Angolországszerte tapasztalható, t. i. az aesthetikai oldal elhanyagolását. Egyik — különben igen derék classical master — arra a kérdésemre, hogy minő illustratiókat használ a classikusok megértetésére, azt felelte: semmit, mert nem hiszi, hogy igazi hatásuk lehessen a növendékek elméjére. Arra sokkal fejlettebb elme és képzelet kell, — mondá tovább ugyanő.

Ámde sokkal nehezebb a szöveg szépségét felfogni, mint egy Laokoon vagy Niobida szobor csoportot megérteni, sőt élvezni. Amarra reflexió, erre értelmes látás szükséges. Az a kérdés, hogy melyik fejlik, hogy úgy mondjam, nyílik hamarább és könnyebben: a képzelet-e vagy a reflexió? Azt hiszem, hogy a növendékek phantasiáját könnyebben megragadja egy-egy „megkövült ballada", mint a hogy Goethe a Niobida csoportot nevezte, vagy egy látható tragoedia, a minek a Laokoon csoportot nevezhetni, mint a melyek egyszerre a szemhez és a szívhez szólnak: holott a szöveg sokkal nehezebben hatja meg a képzeletet, s későbbre kelti fel a reflexiót.

A szerzők magyarázata alkalmával nyelvtani és positiv tényeket adnak; de ritkán viszik be a növendéket a múlt századok szellemébe. A stil finomsága elvesz a nyelvtani szőrszálhasogatásban; a darab szépségét a grammatikai anatomia teszi tönkre; a drámai vonások — mondhatnám a műdarab physiologiai arculata, a kritikai kérdéseknek lesz az áldozata. A selecták gyakori használata az alsóbb osztályokban

főként arra való, hogy belőlök a versírásra anyagot, s a vizsgálatokra fegyvert szerezzen a növendék. Minden közkatona ágyútöltelék; minden jó locus egy-egy nyílvessző a vizsgálatok alkalmával. Innen van, hogy a compositiókban characteres szineket ritkán találhatni. A tanuló a felső osztályokban is ritkán próbál egyik vagy másik szerző sajátos stiljában fogalmazni; hanem eclectikus lesz.

Az angol classical masterek nagy része nem hisz a classikai irodalom aesthetikai hatásában. Az angol középiskola olyformán van a class. studiumok útján szerezhető aesthetikai kincsekkel, mint fösvény a vagyonával: nem annyira az árán megszerezhető szellemi kincs érdekli, mint pénze megtöbbszörözésének arithmetikai vagy geometriai módszere. Az értelmi mívelés rendszere őket is kétszerte jobban érdekli e studiumokban, mint az aesthetikai becsérték. Igazán becses és jól rendezett műgyüjteménye egyedül Rugby schoolnak van; és Charterhouseban csak most kezdették rendszeres alapját megvetni egy ily gyüjteménynek. Rugbyban, a gyüjtemény megnyitásakor — ép mint nálunk Sárospatakon — sokan gúnyolódtak, sőt furcsa dolgokat jövendölgettek, mely jövendölgetésekre ott is — mint itthon — ráillett Eliot mondása, hogy „azok a legoktalanabb faja a tévedésnek.“

A latin nyelvtani használt kézikönyvek közül megemlítem a következőket:

Latin rudiments [1]) Az egész mű teljesen a régi, túlélt iskola műve; kevés, rövid szabály, paradigmák és rengeteg szó (radices) megtanulása. A Rudimannus féle „Versus memoriales“ latinul, és angol fordításban. Az összehasonlító nyelvészet legbiztosabb eredményei sincsenek benne értékesítve. Szóval egészen olyan könyv, minőket 100 évvel ezelőtt használtak és használtunk.

Exempla Latina, by G. Glover. [2]) A mi viszonyainkhoz képest egészen sajátszerű, mondhatnók megfoghatatlan könyv. Az első rész: „Introduction of the analysis of latin sentences,“ 4 szakaszban rövid syntactikai szabályokat ad, de sem határozott elvek szerint (mert míg az első oktatásnál szükségtelenek is fel vannak véve, addig a nélkülözhetlenek hiányzanak), sem elég szabatossággal. A mondatok elemzésére (analysis) és az egyes szók fejtegetésére (parsing) igen nagy gond van fordítva. Ámde ez az irány is, mely egykor nálunk szintén erősen uralkodott volt, elavultnak tekintendő, mert, jóllehet az analy-

[1]) Glasgow, W. Collins. Sons and Co.

[2]) London, Kegan Paul and Co. 1879.

sis és parsing nélkülözhetlenek a nyelvtanításnál, de *előtérbe* mint itt, sohasem tolhatók. A második rész: „Exempla latina“, mondatrészek szerint rendezett, latin remekírókból vett mondatok gyüjteménye, mely, mint példatár, a legnagyobb elismerést érdemli. A mondatok jól vannak választva, tartalmasak, szépek és találók. Jegyzetek és szótár teszik ki a mű végét.

Rudiments of the Latin Language, by Clyde. [1])

Az újítás szükségét érzi, a régitől megválni nem tud, s bizonytalanúl tapogatódzik ide s tova. Ez jellemzi a művet, melyben a sok jó és találó mellett sokkal több a nyelvtudományi és methodico-didactikai tekintetben kárhoztatandó. A teljességet (thoroughness) és egyszerűséget (simplicity) úgy véli egyesíthetni, hogy a nyelvtani anyagot *egy könyvben* két részre osztja, az I. rész a kezdőknek, a II. rész a haladóknak, még pedig ugyanannyi számú sectióban és cím alatt. A második rész nem repetitió, hanem a tanultaknak *kibővítése*. Ily berendezésnél sokkal célszerűbb kétféle nyomással szemlélhetővé tenni a két cursust, de ugyanabban a rendszeres tárgyalásban. Érdeme a könyvnek, hogy az angol nyelvre folyton tekintettel van. Az új iskolával haladva, törzseket tanít, de azért az első részben mindig az egész *végzetek* és nem a *ragok* vannak kövéren nyomtatva, s a „constant part“-tal a kezdőknél csak zavart okoz, kiknek meg kell jegyezni a *törzset*, az *állandó részt*, a *ragot* és *végzetet*, holott vagy a régi iskolával az állandó részt és végzetet, vagy az újjal a törzset és ragot kellene tanítania. Helytelen az adjectivumok ragozásának elkülönítése a főnevekétől, a szószármaztatás szétforgácsolása, a tömérdek szóhalmaz, mint példa, mely azonfelül nincs is megválogatva. A syntaxisban nincs meg a „lucidus ordo“, melyet pedig az előszóban nagyon hangsúlyoz; a régi felosztás — concordantia és regimen szerint — túlélte magát, az absolutus casusok külön tárgyalása nagy hiba. A verstan egészen hiányos stb. Szóval a műben több a jóakarat, mint a tudomány.

The new Eton Latin Grammar, by Moody (Cl.). [2])

Ez a könyv is egészen a régi iskola terméke, s didactikailag túlhaladott copf. Az oktatás első és második fokán szükségeseket úgy választja el, hogy a második fok tárgyát a lap aljára jegyzetekbe teszi. Törzsekről és ragokról sehol sincs szó, csak állandó részről és végzetekről. A syntaxis és prosodia (csakis elemi) szabályai kéthasábosan

[1]) Edinburgh, Oliver and Boyd. 1870.

[2]) London, Longmans, Green and Co. 1879.

latin és angol nyelven vannak adva. A „latin praxis“ és „parsing praxis“ részek felvétele nagyon hibás.

Schmitz L., A Grammar of the Latin Language. [1])

Igen ügyes, jó compendium, az újabb iskola szellemében, határozott elvek alapján kidolgozva. Így az alaktan egészen törzsek szerint van berendezve. A latinság csak az aranykorra terjed (80-tól Kr. e 14-ig Kr. u.) A syntaxis szabályai rövidek, s általában szabatosak.

Thring E., A latin gradual. [2])

Tanítóknak hasznavehető könyv; de a tanulókat tekintve, sajátszerű halmaza az ismeret különböző fokán állók számára való szabályoknak és olvasmányoknak. Az első rész syntactikai szabályok és utasítás a mondatok analyzálására, még színezett táblák segélyével is. A második rész olvasókönyv aegrota puellától, Ovidiusból, Cicero, Cato major-jából és Caesarból vett darabokig, a syntaxis szerint berendezve. Nem helyes, hogy minden egyes szakasz tárgyalásánál újra kezdi a felépítést, a legrövidebb egyszerű mondattól az összefüggő olvasmányig.

Kennedy B. H. The public school Latin Grammar. [3])

A tudomány színvonalán álló rendszeres és tudományos latin nyelvtan, mely középtanodai tanároknak és tanárjelölteknek igen jó és szükséges segédkönyv és tankönyv, de gymnasiumi tanulóknak *tankönyvül* nem való; mint kézikönyv jó szolgálatokat tehet, de egészben véve a legideálisabb tökélyű gymnasium körét is felülmúlja. E szerint értelmezendő a címlapon álló „for the use of schools, colleges and private students.“ E könyv egyetlen hibája a nehézkesség, mely a gyors és biztos tájékozódást lehetetlenné teszi.

A görög kézikönyvek közül megemlítem Morris *Stories in attic greek* figyelemre méltó olv. könyvét. Egyetlen kifogás lehet ellene, hogy nem elég fokozatos az igék használásában. Modern tárgyú elbeszéléseket is vesz fel saját — a remekírókat utánzó — stiljában. — U. ő tőle

Greek Lessons (6-th edit). [4])

Az elemi görög alaktannak leglényegesebb része, száz leckére osztva paradigmákban, és görögből angolra fordítandó gyakorlatokban. Szabály úgyszólván semmi sincs, s a mi van is, jórészt fölösleges, mert már az angol és latin nyelvből ismereteseknek kell lenniök. A tárgyalási rend ellen is lehetne kifogást tenni, péld. az összevont

---

[1]) Glasgow, William Collins, Sons and Co. — [2]) Macmillan and Co. 1871. — [3]) Longmans and Co. — [4]) U. a.

ragozás nem oly eltérő valami, hogy egészen elkülönzötten a könyv végén tárgyaltassék. A mondatok vetekednek az Ahn-féle szellemtelen mondatokkal. Az egész munkának irányára nézve legjellemzőbb az, mit a bevezetésben a görög nyelv hasznáról mond. Itt *első helyre* teszi a tudományos műszókat, s az egész könyvben a megtanulandó szók *mind erre való tekintetből* vannak megválogatva, s minden lapon ott találjuk „Give the derivation of“ alatt a görög tudományos műszókat. Különben ez is cél, következetesen keresztülvitt cél. Nem volna megvetendő az az eszme, ilyen könyvet a reáliskolákban is taníttatni. Épen elegendő volna a műszók megértésére. Más szempontból nem állaná meg helyét.

Rudiments of the greek language. [1])

Sajátszerű könyv. Alapjában és szellemében a régi rendszer híve mind a nyelvtudomány, mind a didactika tekintetében; de azért kacérkodik az új iskolával is, mert szerző a bevezetésben felemlítvén segédkönyveit, első helyre Curtiust teszi: de, uram isten! minő társaságban! Egyébiránt maga a bevezetés csakugyan a legjobb programm. Angol viszonyok követelik különben, hogy az új testamentom hanyatló görög stilusára ép úgy tekintettel legyen, mint Homér vagy Demosthen nyelvére. Egészben véve azonban használható tankönyv.

A first greek reader, by Rushbrooke. [2])

Összesen 223 mondattani szabály, kezdetben csinált, utóbb ugyan remekírókból vett, de átidomított és megnyirbált mondatokkal, melyeknek nagyobb része, bár a kaptára talál, de semmit mondó, sőt számos esetben sületlen. Nem helyeselhetem azt az álláspontot, melyből kiindul, mintha t. i. az, ki e könyvet kezébe veszi, már nem volna az angol és latin nyelv *főbb* szabályaiban kellőleg tájékozva. Úgy van szerkesztve, mintha 9—10 éves gyermekek ebből a könyvből tanulnának először grammatikát, illetőleg syntaxist. Némi ellenmondás is van benne, mert noha az alaktannak nagyjában való ismeretét feltételezni látszik (már a 12. 13. lapon fordul elő futurum, perfectum, továbbá ἐλήλυθεν stb.), mégis mindvégig a lehető legegyszerűbb mondatokkal áll elő. Nagyon elementaris, nagyon gyenge kezdőknek való, nagyon is szájbarágó.

Greek Grammar Rules by *T. W. Farrar.* [3])

Szerző a görög grammatika (helyesebben: syntaxis) legfőbb s legszükségesebb szabályait tizenkilenc 8. r. oldalon tárgyalja.

---

[1]) Glasgow, W. Collins, Sons and Co.

[2]) Oxford, Clarendon Press Series.

[3]) XIV. kiadás. London, Longmans and Co.

A könyv vagy vezérfonalkép a tanár előadásai, tüzetes tárgyalásai mellett (melyeket szerző „Brief greek syntax"-ában nyujt), vagy ismétlő kézikönyv gyanánt, s különösen utóbbi tekintetben sikeresen használható. A szabályok általában rövidek, szabatosak, értelmesek, a főbb jelenségekre kiterjedők; a példák találók. Legsikerültebb az esettanra vonatkozó rész, míg a többiek közül egynémelyik szakasz, — p. az oratio obliqua-ra vonatkozó és még inkább a föltételes mondatokról szóló — mind a tudományos vizsgálatok mai állása, mind az iskolai oktatás szempontjából, némi módosítást igényelne.

A könyv használhatósága mellett bizonyít a XIV. kiadás megjelenése; alkalmazása (beosztása mellett sanskritból s németből fölhozott analog példák miatt is) mindenesetre a tanulók magas értelmi fejlettségét teszi föl.

III. Az újkori nyelveket jobbára a classikai minta szerint tanítják; inkább a nyelvtanból és a látásért, mint a hallásért történik a tanítás. Rugbyban e száz kezdete óta tanítják a franciát, ma is körülbelöl úgy, mint ezelőtt nyolcvan évvel. Dr. Arnold írta volt Dembigh lordhoz intézett levelében, hogy „a középiskolai fiúk nagyobb része több hasznát veszi, hogy ha a modern nyelveket olvassa, mintha beszéli; s ha nyelvtanilag megtanulják, mint a holt nyelvet, alkalmilag könnyen belejőnek a beszédbe is." [1]) Hasonlóan Marsh, az angol nyelv történelme szerzője azt jegyzi meg, tudós és nyelvész létére, hogy az idegen nyelvek beszélése az elmét ellapítja, egyszersmind fölületessé és minden elmélyedéstől irtózóvá teszi. Arnold Máté e nézetet helyeselve mondja, hogy a sok nyelv beszélése okozta gondolati üresség gel szemben az iskola és oktatása igazi célja nem lehet más, mint hogy elménk erőit kifejtse, és az élő tudományhoz útat nyisson. [2]) Valóban az iskolák nagy többsége híven megtartotta az Arnoldék tanácsát, s ma, midőn Blackie az edinburghi egyetemen társalgó órákat tart tanítványaival a görög nyelvből, és más hozzá hasonló tekintélyek nagyon sürgetik az ó-classikus nyelveknek a hallásra tekintettel való tanítását: a modern nyelvek kiejtésében a tanuló nyelve csak úgy csetlikbotlik, fülök pedig — mondhatnám — partialis siketségben szenved.

„Nulla hora sine linea" — nincs óra, melyben több-kevesebb időt nyelvtani ismétlésre ne forditanának. Különösen meglátszik e

[1]) A. Stanley, *Life and Correspondence* stb. I. köt. 120. l.

[2]) M. Arnold, *Higher Schools and Universities in Germany.* London, 1874. 189. l.

módszer a német nyelv tanításán, melyben átálában sem a tanulók dolgozata, sem a kiejtés nem vallanak arra, hogy éreznék a némettel való rokonságot. Azt tapasztaltam a tanulók dolgozatai átnézése alkalmával, hogy átalában a francia nyelvben nagyobb előmenetelt tanusítanak, mint a német nyelvben. Szívök a franciához jobban fülik, mint a némethez, mint magok megvallják, azért, mert amannak több hasznát veszik. A modern nyelveken a felsőbb osztályokban rendesen azokat a műveket olvassák, melyeket az egyetemek a különböző vizsgálatokra előírnak, pl. Voltaire, Corneille, Sainte-Beuve, Schiller stb. műveit.

Merchant taylors' schoolban egy évben elolvasnak 100 levelet *Sainte-Beuve* „L'homme et l'argent"-jából és egy könyvet *La Fontaine*-től; németben *Schillertől* „Wallenstein's Tod"-ot és 150 levelet *Freytag* „Aus neuer Zeit"-jából. Mill Hill schoolban *Corneille* „Cid"-jéből és *Voltaire* „Le siècle de Louis XIV"-ből a fentebbinek megfelelő mennyiséget olvasnak. City of London schoolban az I-ső osztályon kezdve fel a VI-ikig (tehát nyolc osztályon keresztül) *Brachet* „Nouvelle grammaire française"-ét használják, az V-ik és VI-ik osztályban *Brachet* „Grammaire historique"-jét s a két legfelső osztályban Duruy „Histoire"-ját és Guizot „Civilisation"-ját olvassák; de már a német nyelvből Troembling olvasókönyvén (Graduated German Reader) túl nem mennek; Clifton-collegiumban a francia nyelv elemeire Eugène nyelvtanát s a német nyelv elemeire a rugbyi német nyelvtant használják. Etonban, Harrowban, Marlboroughban a francia nyelvben az illető nyelvtanítók által készített olvasókönyveket tanítják az alsó osztályokban.

IX. Az anyanyelv és irodalom, a történelem és földrajz tanítás-módszere.

I. Anyanyelv. Az angol nyelv és irodalom jó darabig ki volt zárva a rendes tantárgyak sorából; felvétele voltaképen a modern szakasz felállításával kezdődik. Etonban, pl. az alsó osztályokban nem tanították, a felsőbbekben pedig anyanyelven ép akkor nem engedték gondolkodni a fiúkat, mikor gondolkodni tudtak volna; a VI-ik osztálybeliek Homért latinra s nem angolra fordították. [1])

Hogy még ifjú e tárgy, abból is kitetszik, hogy igen kevés időt szentelnek rá (legtöbb helytt hetenként 1—2 órát): de különösen kitetszik abból, hogy tanítása igen gyakran mostoha kezekre jut. Az a classikai nyelvek tanára, kinek ex officio az anyanyelv tanításához is

[1]) M. Lyte, *History of Eton College*. 204. l.

érteni kell, igen hajlandó a szók commentálásával és a vonatkozások magyarázgatásával tölteni az időt, s beléjök fúlasztani az olvasmány szépségeit. Igaz, hogy több iskolában a történelmi angol nyelvtant is használják de mi haszna, ha „a nyelv történelme tanulása közben a tanítják, másutt meg Whitney nyelvtudományi felolvasásai egy részét használják, de mi haszna, ha, a nyelv történelme tanulása közben a syntaxist — ezt a kitünő becsü tanulmányt — mint Daniel E. mondja — legtöbbnyire elvesztik szem elől, s classikusainkat philologiai commentátorok jegyzeteibe temetik.“ [1]) Van rá eset, hogy a tanár egész órán betett könyv mellett folyvást nyelvtani és rokon kérdésekkel ostromolja a növendékeket. Ily módszer mellett az anyanyelvi lecke az irodalmi érdek felköltése helyett időpazarlássá válik.

Főtörekvésünk az legyen — úgymond Arnold Máté — hogy a kezdő olvasó színről-színre megismerkedjék a műremekekkel, s velök időzzék, és ne szórakoztassuk vagy riaszszuk el szükségtelen kitérésekkel vagy apró-cseprő dolgokkal. [2])

Az irodalom tanulásának mindenek előtt gondolatot kell ébreszteni, vagy mint Johnson „Lives of the poets“ című művében Pope-ról mondja, „a tapasztalás dictálja ránk az ítélést. A ki sok könyvet olvas, egyik véleményt a másikkal, egyik stilt a másikkal kénytelen összehasonlítani, s midőn összehasonlít, okvetlenül megkülönböztet, eldob és kiválaszt.“

Az egyórás heti tanítás mellett minden következő óráig elpárolog az előbbi leckére való emlékezet, holott folyvást öntözni kellene a növendékek kiszáradt emlékezetét.

Az anyanyelv tanítása elhanyagolásának egyik oka jórészt az a hiedelem volt, melyet Hillebrand így fejez ki, hogy „az anyanyelvből a nyelvtanon és olvasáson kivül senkit többre tanítani nem lehet. Ki hallotta valaha, hogy Pascal és Bossuet, Swift és Addison, vagy Lessing és Goethe rendszeresen végezték volna a francia, angol és német stilistikai tanfolyamot?“ [3])

Szent igaz, csakhogy azok elsőrendű csillagok voltak, s az iskola nem a Swiftekért, nem is a Goethekért van, hanem azokért a másodrangú tehetségekért, kik útmutatás és segítség nélkül útat törni és haladni nem bírnak.

---

[1]) *Education by J. Locke,* bevezetéssel és jegyzetekkel. London, 1880. 24. lap.

[2]) *Macmillan's Magazine.* 1878. jun. 156. l.

[3]) *Contemp. Review.* 1880. aug. 215. l.

Ez az irány vezeti azokat az iskolákat, melyek az anyanyelv tanítását az olvasmányok útján rendszeresítették. Ezek között első helyen áll King Edward's school, Dulwich-collegium, Marlborough-collegium, Clifton-collegium, s idetartozik Uppingham school is, bár ez leginkább szünidei feladatok alakjában tanulmányoztatja az angolok Homérje — Shakespeare — műveit.

Ime itt adom vázlatát, *Mac Carthy* igazgató úr szivességéből, annak a módszernek, mely szerint King Edward's middle schoolban (Birmingham) az angol irodalmat tanítják.

Az alsóbb osztályosok előkészületül a felső osztályokra, szakadatlanúl használják *Palgrave* „Golden Treasury of English Songs and Poems" című művét és rendesen Scott Walter valamelyik történelmi elbeszélését; Palgraveből bizonyos számú költeményt kiválasztanak félévi tanulásra. A tanár az osztály figyelmét mindenekelőtt a szók értelmére, a képes kifejezésekre és történelmi vonatkozásokra fordítja, ekként a költemény helyes felfogása útját megegyengeti, s aztán könyv nélkül betanultatja. Az említett elbeszélést, mint szünidei feladatot olvassák át a növendékek, melynek tartalmát a félév elején mindig fölkérdezik. Aztán e darabot, vagy könyvet egész féléven át olvasókönyvnek használják. A nyelv szerkezete tanításánál nagy gondot fordítnak a logikai elemzésre, melylyel a mondattan alapját vetik meg, s párhuzamosan előbb rövid, később hosszabb dolgozatokat készítnek a növendékek, többnyire történelmi tárgyakról.

A felső osztályokban Milton „Lycidas", Gray „Elegy", Pope „Essay on Man", Johnson „Vanity of Human Wishes" s ezekhez hasonló darabokat tanulmányoznak. A felső osztályokban az irodalmi leckék központja rendszerint Shakespeare egyik darabja. A mely osztályban Shakespearet tanulni kezdik, ott a fiúk kezébe a következő könyveket adják: a) *Chambers* Etymological English Dictionary; b) A Play of Shakespeare with notes (Clarendon Press, Oxford); c) *S. Brooke* Manual of English Literature (e kis könyvet rendesen utánolvasás céljából használják); d) *Morris* Elementary Historical English Grammar; e) *Abbott* Shakespearian Grammar; f) Shakespeare összes művei.

Elsőben a darab meséjére fordítják a figyelmet, és a különböző jellemek megítélésére vonatkozó kérdéseket tesznek, a mennyire t. i. első olvasásból azokat a növendékek felfoghatták; aztán, ha történelmi darabot olvasnak (pl. Julius Caesar, Coriolanus), a tanár törekszik megértetni Róma és a politikai pártok ama korbeli állapotát.

A legjellemzőbb helyek némelyikét könyvnélkül is betanulják.

Ezután kezdődik a nyugodalmas átolvasás és részletes tanulmányozás, olyformán, hogy a tanulók jegyzeteket tesznek, s jegyzeteiket a tanár időnként számon veszi. Némely szóknak etymologiáját és származékait is adják; a származtatott szókat osztályozni, s velök a legközönségesebb etymologiai törvényeket illustrálni próbálják. Ha valamely szó értelme Shakespeare kora óta megváltozott, e változás valószínű okát kipuhatolják, a gondolkodás törvényeit e változással illustrálják, s rendesen a szót történelmileg nyomozzák, s görög, latin, celta vagy teuton kútfejére mennek. Minthogy a fiúk legnagyobbrészt a felső osztályokban a latin, francia és német nyelvet tanulják, ebbeli ismeretöknek a nyelvészeti változások és analogiák megérthetésére nagy hasznát veszik.

A nehéz helyek construálására jókora figyelmet fordítanak. Az ifjak gyakran elhiszik, hogy anyanyelvökön értenek oly kifejezéseket, melyekkel egyáltalán nincsenek tisztában; s lehetetlen is kicsinyre becsülni azt a gondot, melylyel az ifjúságot egy Shakespearehez fogható költő nyelvezetébe számtalan kihagyásaival, célzataival stb. be kivánják vezetni: azt az ifjúságot, melynek szóismerete rend szerint csekély, képzelete gyenge, s gondolatereje abstractióra még nem eléggé erős. Ez okból, valamint a fogalmazásra való bevezetés szempontjából is, havonként egyszer u. n. vizsgálati dolgozatot készíttetnek, melyeket a tanár gondosan megvizsgál, s kijelöli egyfelől a felfogásbeli, másfelől a kifejezésbeli hibákat.

Ha ekként lassú és gondos haladással a darabon áthatoltak, még egyszer ismétlésképen hozzáfognak; ezúttal azonban a jellemek önállóságát vizsgálják, s lehetőleg a mozgató rúgókat és a mélyebben fekvő emberi szenvedélyeket elemezik. Most már figyelmet fordítanak a kiválóbb gondolkodóknak az illető darabról adott jellemzéseire, pl. Coleridgenek Shakespeareről és Miltonról írt Essay-ire (Biographia Literaria), s mindenek fölött Gervinus Shakespeare Commentárjára, melyet szorgalmasan kellene forgatni minden oly tanulónak, ki Shakespeare szellemével meg akar ismerkedni.

Az angol irodalom történelmét a legfelső osztályban, főként előadások útján tanítják, mialatt a növendékek jegyeznek, s otthon a kérdéses szerzők műveiből kiválóbb darabokat olvasnak. Az intézet könyvtára e tekintetben jól el van látva, s e mellett az I-ső osztálynak külön könyvtára van, melyben a kevésbé ismert (főként Erzsébet kori) szerzők művei is feltalálhatók. Arra a tanárnak mindig van gondja,

hogy midőn egy szerző valamely iratáról beszél, azt a növendékeknek bemutassa, s figyelmöket azokra a helyekre vagy részekre irányozza, melyeket óra után át kell olvasniok.

„Shakespeare műveit — írja Storr tanár — rendesen rövidítve, a Clarendon sajtó kiadásában olvassuk; de az oly darabokat, mint Romeo és Julia, melyek e kiadásban nincsenek meg, néha minden kihagyás nélkül olvassák, mert a középiskolai tanár egyáltalán minden aggodalom nélkül adja növendékei kezébe Shakespeare műveit eredeti mezökben."

Némely középiskola szép sikerrel használja Whitney *Language and its study* c. kitűnő felolvasásait is. (London, Trübner.)

Hogy az egyes osztályok mennyit végeznek egy-egy szünidőn, hadd mutassa azt az uppinghami iskola következő kimutatása:

VI. oszt. — Felső csapat. — Shakespeare, Lear király, II. felvonás IV. szín, 89—312 sor. III. felv. I. és II-ik szín.
VI. oszt. — Alsó csapat. Ugyanaz, a mi a felső csapatban.
Remove. — Ugyanaz, a mi a VI-ik felső csapatban.
Felső V-ik. Shakespeare, Lear király II. felv. 4. szín.
Közép V-ik. — Horatiusból a szorgalomszakban végzettek vagy u. az, mint a következő osztályé.
Alsó V-ik. — Shakespeare Lear királya II. felv. 4. szín, 1—263 sor.
Közép Remove. — U. a., mint az alsó V-ikben.
Felső IV. — Shakespeare, Lear király II. felvonás 4. szín, III. felvonás 2-ik szín (egészen), III. felvonás 4-ik szín.
Közép IV. — Shakespeare, *A hogy tetszik* II. felvonás 1. szín, 1-63 sor, II. felvonás 3. szín, 7-ik szín, 88-166 sor.
Alsó IV. — Scott „Lady of the Lake" I. ének, 32 versszakból, II. ének, 10-ik versszakig inclusive.
Alsó Remove. — „Lady of the Lake" I. ének, 32. versszakból, a II-ik ének, X. versszak végéig.
Felső III. — Scott „Lady of the Lake" IV. ének, 22. versszaktól végig.
Közép III. — Scott „Lady of the Lake" III. ének, 12. versszaktól a 16-ik végéig.
Alsó III. — Felső csapat. — Scott „Lay of Last Minstrel" V-ik ének, 14—26. versszak végéig.
Alsó III. — Alsó csapat. — Scott „Marmion" VI-ik ének, 16-24. versszak.

Az iskolai szigorlat tárgyai.

Önkénytesen jelentkezők vizsgálata.

I. csoport. Caesar, de Bello Gallico VII. könyv. Xenophon. De Vectigalibus és de Republica Atheniensi.
II. csoport. Homer, Odyssea. VIII. könyv (265—366. kihagyva). Vergil, Aeneis. V. én. 603. sor végéig. Scott, Lady of the Lake. V. ének. Aeschylus, Persae.
III. csoport. Shakespeare, V. Henrik.
Arany és bronz medalt adtak a nyerteseknek.

Az angol irodalmi díjverseny vizsgálattárgya.

Shakespeare, Lear király. Scott „Ivanhoe.“ angol történelem és Reed költészettan, I. és II. fejezet; és a tragik. költészetről tartott előadások.

II. A *történelmet* és *földrajzot* rendesen az angol irodalommal együtt tanítják. Történelem alatt Angolország historiáját értik, s egy-egy évben annak egy pár korszakával beérik. Világtörténelem helyett rendesen Görögország és Róma történelmét tanítják. Dulwich collegiumban a reál szakasz V-ik osztálya Görögország történelméből 2—3 szorgalomszakban a persa háborúkat, s az alkotmánytörténelmet tanulja; a IV-ik osztály Róma történelmét a Pyrrhussal való háborúig, ezekkel a történelmi részekkel párhuzamosan, s az időt megosztva olvassák Popetól „Essay on Man“ és Shakespearetől „Merchant of Venice“-t.

Az angol történelemből a Merchant taylor's schoolban a modern szakasz (hol az angol irodalom és történelem egymástól el vannak választva) 1879. első felében tanulta VII-ik Henriktől Erzsébetig; második felében I. Jakabtól II-ik Károlyig terjedő korszakokat. 1880. első felében II. Jakabtól Annáig, s második felében I. Györgytől 1778-ig. 1882-ben fogják tanulni II. Henriktől II. Edwardig, és III. Edwardtól III. Richárdig terjedő korszakokat, szóval: 4—5 esztendőre van beosztva az angol történelem, melyet a IV-iken kezdve 5. osztályon keresztül hetenként három órán tanulnak a növendékek.

Az University college schoolban az angol töeténelmen kivül a IV-ik és V-ik osztályban társadalomtudományt is tanítnak, egy szorgalomszakban hetenként kétszer. Kézikönyv *Fawcett*, Manuel of Social Sciences. De a fiúk sokat jegyeznek. Kézikönyvek: *Markham* Primary History of Britain és Epochs of English History (az egyes korszakokat tárgyaló kis könyvek), [1]) The Student's Hume (csak 17—18 éves fiúk számára) és Charterhouseban a felsőbb osztályokban (Removetól fölfelé) *Bright* Angolország történelmét (I.—III. köt.).

Marlborough collegiumban a felső osztályokban *Bright* „English History for P. Schools“, a közép- és alsó osztályokban dr. *Smith* „Primary History of Britain“ [2]) és *Curtis* „History of England“ a kézikönyvek. A City of London schoolban az angol nemzet történelmét a négy legalsó osztályban, s a rákövetkező öt osztályban az angol

[1]) *Edited by Rev. M. Creighton;* egyes részei Browning O; Tancocktól. London, Longmans et Co.

[2]) London, J. Murray.

alkotmány vázlatát tanulják, [1]) a három legfelső osztályban pedig Róma és Görögország történelmével párhuzamosan az angol nemzet történelmét tanítják. A növendékek amazokra a Murray által kiadott jeles kézikönyveket, [2]) ez utóbbira *Green* History of the english People általánosan dicsért kézikönyvét használják.

X. Mathesis és természettudományok.

A mathesis meglehetősen ifjú tantárgy. Harrowban 1837 óta, Etonban 1851 óta tanítják.

A mathematikai órákon a tanítás tulajdonkép nem vezérelv, a tanító inkább az osztály munkája felügyelője. A tanuló magára van hagyva, hogy saját emberségéből végezze a munkát.

A tanuló vezetője fele-, sőt néha kétharmad részben bizonyosan a műösztön. Discipulus se expediet, vagy Bunyan gyakran használt hasonlata szerint „minden hordó fenekén áll", [3]) mert különben meg kell támasztani. A mathesis tehát nem annyira tudomány, mint inkább disciplina, s szükség, hogy a vele való folytonos foglalkozás közben az elme bizonyos ráncot vessen. Innen van, hogy a középiskolában a mathematikai óránál alig van csendesebb egy lecke. Kétségkívül az a szerencsés, ki sok kerülő nélkül megtalálja a helyes útat.

Ezer szerencse, hogy a mathesis már természeténél fogva a problemák kidolgozása alkalmával járókán vezeti a figyelmet, s mintegy kényszeríti az értelmet, hogy láncszemről-láncszemre, nyomról-nyomra menjen, mely haladás közben a béketűrés edződik, a construáló ügyesség izmosodik.

Az Euclid módszerét tartják Angolország-szerte olyannak, mely leghathatósabban acélozza a tanuló figyelmét és kitartását. Euclid az angoloknál ma is oly tekintélyben áll, mint ezelőtt évszázakkal; problemáit oly tiszteletben tartják, mint valamely canonikus könyv tételeit, és sem az újabb mathematikai vagy közelebbről szólva geometriai művek, sem a külföldi tanároknak néha kicsinylő ítélete nem bírták megingatni az angolok Euclid-cultusát. [4])

---

[1]) *History of the British Empire,* Glasgow, Collins et Sons.

[2]) *The Students History of Rome* / *do do of Greece* } By William Smith *New Edition*, London. J. Murray. 1879.

[3]) *„Every tub has to stand on its bottom."*

[4]) Demogeot és Montucci, a francia kormány megbízásából, a 60-as évek-

Kétségtelen, hogy Euclid módszere szemléltetésére újabb időben sokat tettek (*Hawtrey*, *Todhunter*, *Hamblin Smith*, *Colenso* stb.), s az ő synthetikus módszerét nem fogják elhagyni az angolok semmi analytikai methodusért, mert úgy tartják, hogy az Euclid-féle demonstratiókból a növendék kevés tényt, de sok okoskodásbeli gyakorlást szerez; ellenben a modern reformereknél (*Covley*, *Cuthbertson*, *Wilson*, *Pierce*, *Willock*, *Reynoldt* stb.) a módszer a tényekkel szemben elenyészik. Azt az ellenvetést, hogy Euclid a háromszögeket és a köröket vegyest tárgyalja, a természetrajznak a mathesisbe való betolakodása szülte. „Szerencsénkre, Euclid — úgymond Todhunter — még csak nem is álmodott a háromszögeknek a kör geometriájától különvált tanáról, hanem egyiket a másik kisegítésére használta fel. Todhunter mélyen meg van győződve, hogy ha Euclid jól kigondolt rendszere helyett népszerűbb és kevésbé hajthatatlan módszerű kézikönyveket vennének be: a rendes tanulók rendkivül megéreznék a veszteséget. [1])

Annak az illustrálására, hogyan alkalmazzák mathesisben az Euclid módszerét, ide iktatom a birminghami King Edward's middle schoolban használt módszert. Megjegyzem, hogy ez iskolában a fiúknak hetenként 8 órájok van, s havonként a dolgozatokra szintén 8 órát fordítnak, s a mathesist 4 osztályban tanulják. A végző növendékek középszámban 16½ évesek.

A mathesis tanítása alapját a gyakorlat alapos ismeretével vetik meg, párosítva a számtan alapelveinek értelmes felfogásával. A mathesist az inductiv módszer szerint tanítják az egész iskolában, s

ben néhány hónapot töltött Angolországban, a közép- és felső iskolázás tanulmányozása végett. A középiskolákról szóló jelentésökben azt a tételt, hogy Angolországban a mathesis oktatása a növendékeknek inkább emlékezetéhez, mint szellemök magasabb tehetségeihez szól (L'enseignement secondaire. 121. l.): Todhunter, elismert mathematikai tekintély, cáfolja s a többek között rá azzal felel, hogy „ha egy bíráló gondosan összegyüjtené egy évről az angol középiskolák, egyetemek, katonai és mérnöki szakiskolák vizsgálatain készített mathematikai dolgozatokat, bátran ki merem mondani, hogy a bennök foglalt eredeti problemák és példák érdekességben, változatosságban és elmésségben fölülmúlják a világ bármely hasonnemű intézeteiből kikerült ilynemű dolgozatokat." *)

*) *Conflict of Studies*. London, 1873. 138. l.

[1]) *Conflict of Studies* stb. 168. l. — Sok tekintetben nevetségessé tette Euclid modern versenytársait Ch. L. Dodgson oxfordi tanár „*Euclid and his Modern Rivals*" c. (London 1879.) szellemes művében, hol párbeszéd alakjában szembesíti Euclíddel a modern geometriai művek angol szerzőit, s igen érdekes illustratiókkal mutatja ki, hogy a mi bennök jó van, mind Euclidre vall.

a növendéket úgy vezetik, hogy minden mívelet okát megértse, s hogy a fekete táblán történt illustratiók segítségével maga magának meg tudja alkotni a szabályokat. A tanító mindent megtesz a szemléltetésre. Az alsóbb osztályokban Richardson, s a felsőbbekben Brooke Smith számtana a kézikönyv.

A geometriát és algebrát addig nem kezdik meg, míg a számtanban elméletileg és gyakorlatilag otthon nincsenek. E tantárgyak tanulása kezdetekor az első félévben a növendékek kézikönyvet nem használnak; egyedül jegyzőkönyvök a kézikönyv. Mielőtt a tulajdonképi algebrához kezdene a tanuló, a számtani problemákat algebrai képletekben tanulja kifejezni: az összetett osztás, a mértékek és súlyok átváltoztatása, a törtek elenyésztetése stb. alkalmas példákat nyújtanak a symbolikus kifejezésre. A növendék egyszer csak azt tapasztalja, hogy bár algebrát tanul, mégis ismert téren mozog. A számtant csak új mezben látja, s ekként elvesz az algebra rémítő arculata.

A geometriai fogalmakba való bevezetés hasonló módon történik, a gyakorlati geometria szintén megelőzi az elméletit. Mielőtt a tanár a növendékeket új szerkesztésekbe vezeti be, elsőben a fekete táblán mutatja be azokat, olyformán, hogy az egész osztály lépésről-lépésre haladva az eddig tanultak alapján egyszerre minden nehézség nélkül az új feladattal szemben találja magát. Aztán a növendékek magok szerkesztik az ábrát, hozzá a tanító a szükséges leírást dictálja, melyet hazavisznek, és naplójokba beírnak. A következő leckén már önállóan kell szerkeszteniök és magyarázniok, mialatt a tanító naplóikat vizsgálja. Erejök megpróbálására a kérdeses szerkesztménynyel rokon, de bonyolultabb problemákat ad fel a tanár, mindig vigyázván, hogy a geometriai definitiókból csak a legszükségesebbeket adja.

A félév vége felé, midőn az osztály már annyira haladott, az egyszerűbb szerkesztmények bizonyítgatásához is hozzákezd: ez is dictandó útján történik, többé-kevésbé Euclid phraseologiáját követve, melylyel a következő osztályban fognak színről-színre megismerkedni.

Midőn az algebrába és geometriába már javába behatoltak, kézikönyvűl Todhunter kisebb algebráját, s ugyancsak az ő Euclid-jét kezdik használni. A szabályok bizonyítása, vagy, a mint iskolai néven nevezik, a könyv-munka (bookwork), elsőben mindig dictandó útján történik: a tanulók jegyzőkönyvbe írják, melyeket a tanár időnként megvizsgál. A kézikönyvet példatárnak használják.

A mi a geometriát illeti: Euclid propositióit előkészületre ki-

hagyják, s aztán *könyvnélkül* leírják, s rendesen, ha a könnyebbekkel eléggé meg tudtak birkózni, újabb és nehezebb propositiókra mennek. Ha a propositió nehéz, elsőbben megpróbálják könyvnélkül leírni, s ha nem sikerül, a tanár fekete táblán való elemzéssel és alapos magyarázattal segít a növendékeken, s aztán a propositiót újból, s ezúttal correktül írják le. Minden félév vége felé az eddig tanultakat ismétlik, egyszersmind a propositiókat logikai rendbe szedik. Hetenként 4 (később több) könnyű gyakorlatot, deductiót hagynak fel a növendékeknek házi dolgozatra; e végre Hamblin Smith geometriáját használják leginkább, mint a melyben a példák fokozatosabbak, mint Todhunter Euclid-jában. Ekként vezetve, egy idő multán a növendékek teljességgel megbírják a Todhunter kézikönyvében levő gyakorlatokat.

A leírt módszert használják a haladottabb növendékeknél is. Trigonometriában elsőben egy könnyebb kézikönyvet vesznek elé (pl. Walmesley-ét) s később a haladottabb növendékeknél Todhunter trigonometriáját. A könnyebb kézikönyvet főként mint példatárt használják, minthogy kezdetben a tanár és az osztály minden bevezető könyvmunkát a fekete táblán végez, illetőleg jegyzőkönyvre vesz. A bevezetés végeztével a fekete táblát csak ritkán használják, s a mely növendék kellő ideig marad iskolában, bátran hozzáfoghat Todhunter kúpszelet-tanához (conic sections) vagy Parkinson elemi mechanikájához, sőt nem sok nehézségre akad Newton természettanában sem. University college schoolban az elmondott módszerrel rokon módon tanítják a mathesist. A fekete táblához ritkán folyamodnak, s a növendékek leginkább az eltanultakból készített jegyzeteikre vannak útalva.

Marlboroughban összesen hat tanár van a mathesisre. Mindenik keze alatt 5 osztály van, egy-egy osztályban k. b. 20 növendékkel, a class. szakaszban hetenként 4, a modern szakaszban pedig 6 órán. Hetenként, az előkészületre mintegy 4 órát számítva, 8—10 órára tehető a heti mathematikai munka. Szintén ezt mondhatni Harrowról is, hol a modern szakaszban 6—7 mathematikai lecke van hetenként. A mely tanuló pl. Woolwich-ba készül, a mathesis némely ágából külön órákat is vesz, úgy, hogy hetenként 16, sőt 20 órája is van. Marlboroughban a woolwichi akadémiára való előkészület k. b. $2^1/_2$ évig tart.

Mathesisre leginkább használják a következő műveket: *Todhunter* Smaller Algebre s Higher Algebre és Elements of Euclid; ugyanő tőle Theory of Equations; Trigonometry, Conic Sections; Hamblin Smith algebrai műveit szintén igen gyakran használják a fiatalabb és

lassabban haladó tanulók számára. Művei elemi részei sokkal bővebbek, és a példák sokkal fokozatosabban vannak berendezve, mint Todhunternél; de módszere amazéval megegyez.

Az integral és differential calculusra Williamson műveit használják.

II. Természettan és vegytan.

A természettani oktatást az egyszerűség jellemzi. Elkezdve a legegyszerűbb polgáriiskolán fel az egyetemig, átaljában mindenütt kevéssel beérik az intézetek. A vegytani laboratoriumok igen egyszerűek, a physikai gyüjtemények igénytelenek. Nagy üveges szekrényeket csak az egyetemi phys. muzeumokban találunk. Nem a szemnek dolgoznak, hanem a kéznek. Mennél kevesebb szóbeszéd, s mentől több experimentálás: ez az angol középiskolai természettani tanítás módszere. Tehát egészen gyakorlati. Rugbyban, hová dr. Tait vitte be a természettant, alsóbb osztályosoknak nem engedik a physika tanulását, mert rájok nézve nem sok haszonnal jár, s azokról, kik azt mondották, hogy a természettant kedvelik, kiderült, hogy csak az explosiókat s hasonló dolgokat szerették. Harrowban a közép és felsőbb osztálybelieknek (kivéve a legjobb classikai tanulókat) hetenként két természettudományi leckéjök van, melyekre mintegy másfél órai előkészület szükséges. A legjobb fiúk a laboratoriumokban dolgoznak: mintegy húszan a vegytaniban, s kevesebben a physikaiban.

A természettan tanárai nem használnak kézikönyvet, s csak a szóbeli tanításra szorítkoznak. A vegytan-tanulók a rendes leckéken *Roscoe* könyvét használják, a laboratoriumban pedig terjedelmesebb műveket.

Marlborough collegiumban egy szorgalomszakban a felső IV-ik és V-ik osztály növendékei a mechanikát, a vegytanból a phosphort, arsenikumot, antimoniumot, aranyat és aluminiumot tanulták; a modern szakasz közép és felsőbb osztálya a mechanikát és physikai földrajzot.

University college schoolban a növendékek 22%-a tanul természettant és 28%-a vegytant hetenként 4—6 órán; ellenben Mill Hill schoolban és King Edward's middle schoolban mindenik növendék tanul természettant vagy vegytant, bár az előbbit kevesebben; City of London schoolban csak a középosztályokban kezdik a physikát és vegytant, s pl. a hangtant három osztályban, a villamosságot hat osztályban, s a vegytant négy osztályban tanulják.

Legelterjedtebb tankönyvek a vegytanra Roscoe és Buckmaster

művei; a villamosságra Ferguson és Guthrie [1]), a hang-, fény- és hőtanra Lees kézikönyve [2]), a mechanika- és dynamikára kitünőek Wormell kézikönyvei, melyeknek tartalom-vázlatát ide mellékelem. [3])

Az I. és II. fejezetben az idő- és térmérése módjának rövid előadása után áttér az egyenletes, az egyenletesen, gyorsuló és a változóan gyorsuló mozgásra, tárgyalván a leírt út meghatározásának graphikai módszerét is; azután megvilágítja a sebességek meg a gyorsulások öszszetételének és szétbontásának elvét és végzi a szögbeli sebesség tárgyalásával. A III. fejezetben a szabadon és a lejtőn történő esést meg a dobást részletesen adja elő. A IV. fejezetben az erő és a tömeg mérése, az V-ikben a mozgásnagyság, az eleven erő és a munka, a VI-ikban a mozgás Newton-féle alaptörvényei, a VII-ikben az erők összetételének és szétbontásának elve, a VIII-ikban az erők forgató nyomatéka alkalmazással a párhuzamos, majd tetszésszerinti irányú, erők összetételére adatik elő. A IX-ik fejezet az ellenhatásokkal (felület, zsineg, merev rúd ellenállásával) és D'Alembert rávonatkozó elvével foglalkozik. A X-ik fejezet tárgyát a súlypont meghatározása, a XI-ik és XII-ik fejezetét az actualis és a potentialis energiák közötti összefüggés, a XIII-ik fejezetét az egyszerű gépek alkotják. Végül a XIV-ik fejezetben a csúszó és a forgó surlódás, s a XV-ikben a tehetetlenségi nyomaték kiszámítása adatik elő.

A munka becsét különösen emeli a sok jól választott példa, melyek minden fejezet végén az elmélet felvilágosítására szolgálnak, és a tantételek begyakorlására bőséges módot nyujtanak.

Szintén nagy figyelmet érdemel Wormell mechanikája, [4]) melyet a londoni egyetemi természettudományi első és második vizsgálatra (B. Sc. lásd a lond. egyetem c. fej.), továbbá a második B. A. fokozat elnyerésére készülő jelöltek nagy haszonnal tanulhatnak. E mű sajátszerű vonása, hogy a dynamikai és statikai bizonyításokat inkább geometriailag teszi, mint algebrailag.[5])

Lap-geometriája és *földméréstana.* (Elem. course of Plane Geometry and Mensuration) [6]) is kitünő kézikönyv Euclid geometriája sikeres tanulására. A geometria alapfogalmait gyakorlati illustratiókból

[1]) London és Glasgow W. Collins and Co. [2]) Ugyanaz a kiadó. [3]) *The principles of dynamics, an elementary text-book for science students by R. Wormell.* Rivington, Oxford and Cambridge. 1876. 1—225. l. [4]) London, 4-ik kiadás. Groombridge and Sons. 1871. [5]) London, Th. Murby. [6]) Figyelmet érdemlő szemléltető taneszköz a physikai tünemények correpetitiójára W. & A. K. Johnston *Illustrations to the Nat. Philos.* c. szines nagy táblái (Magnetism, Frictional-, Voltaic Electricity stb.)

vonja le; demonstratiói a legegyszerübbek, s becsöket rendkivül emeli, hogy azoknak a müiparra s a müvészet némely ágára (pl. építészetre) való alkalmazását és hasznát is mindenütt érezteti.

III. Élettan. A természetrajzot voltaképen a természetrajzi ifjúsági társulatokban tanulják olyformán, mint ahogy Mill Hill schoolnál említettem. Rendes tantárgy az önkénytes vállalkozók számára a biologia. Eton collegiumban elméletileg és gyakorlatilag ismerkednek meg a növendékek a protococcus, amoeba, bacteria, vorticella, hydra, onodon, torula, rák és béka szerkezetével és fejlődésével. Kézikönyvül használják *Huxley* és *Martins* elemi biologiája válogatott fejezeteit. Szintén e célra készült *Mac Ginley* biologai bevezetése. [1]) Etonban azok a növendékek, kik a biologiai iskolai jutalomra pályáznak, tetszés szerint választják az élettant (physiologia), melyből *Foster* Physiology Primer-jét és Huxley physiologiája első fejezeteit veszik. Az állattanból tudni kell az állatok és növények közti különbségeket, s a gerincesek, rovarok, puhányok, belférgek, coelenterata és protozoa közti különbséget. Kézikönyvök *Macalister* Invertebrata [2]) és *Nicholson* Introductory text-bookja.

A növénytanból az Eton szomszédságában levő növények általános és leíró ismerete a mérték.

Charterhouseban és City of London schoolban a geologiát is tanítják, mindkét helyen a physikai földrajzzal kapcsolatban; kézikönyv *Geikie* Primer-je.

XI. Rajz- és zenetanítás.

Clifton collegiumban a rajz kötelező tantárgy, és tanítása következő programm szerint történik:

A classikai szakaszban: heti 1 órán felső *[3]) IV-ikben a távlatrajz és lap-rajz elemei; alsó IV-ikben gyakorlati lap-geometria és a kicsinyitett mérték szerkesztése és a felső III-ikban test mintákról való rajz; alsóIII-ik szabadkézrajzi körvonalok a fekete táblán és papiron.

A modern szakasz növendékei (beleértve a mérnöki szakaszt is)

---

[1]) *Introduction to the study of General Biology.* London and Glasgow. W. Collins Sons et Co.

[2]) *Zoology of the invertebrate Animals;* másik kis kötet a gerincesek kiváló alakjait tárgyalja. London, 1879. Longmans, Green et Co.

[3]) A *-gal jelzett osztálybeliek otthon is foglalkoznak rajzzal legalább egy órán.

hét csapatra (sets) osztva hetenként szintén 2-órán foglalkoznak: az 1-ső és 2-ik csapat magasabb távlati és egyenméretű vetületi rajzzal; a 3-ik α és β csapat a távlat és vetület elemeivel; a 4-ik csapat tervrajz, az 5-ik csapat gyakorlati lap-geometria; kicsinyített mérték szerkesztése és testmintáról való rajz; 6-ik csapat gyakorlati lap-geometria és a rajzeszközök használata; szabadkézi rajz, 7-ik csapat (heti 3. óra) gyakorlati lap-geometria és tervrajz; szabadkézi rajz.

Külön csapatokat alkotnak még a rajz következő fajaira: 1. geometriai rajz (heti 2 óra) a woolwichi és cooperhilli vizsgálati előkészületre; 2. kép- és építészeti rajz (heti 2 óra), a közönséges mérnöki rajz és tervrajzra; 3. szabadkézi rajz (heti 1 óra) szintén Woolwichra és Cooper hillre készít elő, s az oly fiúk oktatásával foglalkozik, kiknek kiváló tehetségök van a rajzra; 4. képírás és tájkép-rajz (heti 2 óra), oly fiúknak, kik a rá minősítő vizsgálatot letették.

Az alsó iskola legfelső osztályában tárgyakról és plastikai mintákról rajzolnak, melyre a tanulókat az alsó osztályokban készítik elő, hol a szabadkézi rajz kötelező. Az alsó iskola modern szakaszában is tanítják heti 1 órán a gyakorlati geometriát és a rajzeszközök használatát.

A tanítást mindazokban az osztályokban melyekben a mechanikai rajz bármely faját tanítják diagrammokkal illustrálják a fekete táblán. A tanulók a tanítás alatt jegyeznek. A tanító minden lecke végén tíz percnyi idő alatt visszapillantást készíttet írásban, s egyszersmind azokat érdem szerint osztályozza.

A szabadkézi rajztanítás, a mennyire csak lehet, fekete táblai diagrammokról, vagy mintákról történik, mely utóbbi esetben a teendő lépéseket mindig jelzik a fekete táblán. A szabadkézi rajzban úgy találom — úgymond e collegium egyik rajztanítója — hogy a fiúk tehetsége nagyon különböző. A kiknek természettől fogva tehetségök van a rajzra, csakhamar kiválnak s rendesen úgy találtam, hogy a mely tanuló két leckén a rajzból adott teljes érdemjegyeket kiérdemelte, azt bátran vihetem tovább s sorozhatom be osztálya végeztével, a tehetségesek csapatjába. Az ily tanulónak azt szoktam ajánlani, hogy a rajzot, mint rendkivüli tantárgyat tanulja, s hogy az önkénytes rajz, vagy képírás- tanulók osztályához csatlakozzék.

Zene. A zeneoktatásban talán első helyen áll a középiskolák között Uppingham, hol az énekre alkalmas fiúknak hetenként van, a) $^3/_4$ óráig tartó egyházi ének gyakorlatuk és b) két félórai gyakorlatuk és szombat este egy órai oratoriumi zene-hallgatás. Mindhárom

gyakorlat kötelező. A zsoltárokat uni-sono éneklik, s minden egyebet négy hangon. Az egyes házakban külön éneklés nincs; azonban minden benlakóban évenként kétszer tartanak jutalommal egybekötött énekversenyt. A 320 tanuló közül mintegy 90 tanul zongorát, 10 hegedüt vagy gordonkát; de fuvóhangszert egy sem. A hangszeren tanuló fiúknak két (mindig $^3/_4$ órás) leckéjök van, s két (szintén negyvenöt percig tartó) zongoragyakorlatuk, melyek mindenikére kötelesek eljárni. Az iskola öt zenemestere hetenként 200 leckét ad a hangszer-zenéből, mely 120 teljes órát teszen. E leckéket a fél szabad napokon is megtartják, s csak az egész szabad napokon van szünet.

Az uppinghami középiskolában a zenei életnek három tényezője van : az iskolai hangversenyek, az oratoriumi zenegyakorlatok vasárnap estéken, s a heti classikus kamarai zenegyakorlatok. Szorgalomszakonként legalább két-három hangversenyt tartanak. E hangversenyeken az utóbbi években a következő choral-müveket adták elő : *Händeltől* a „Messias" (háromszor), „Judas Maccabaeus", „Samson" (válogatott részek), „Jozsue" (válogatott részei kétszer) „Acis és Galatea". *Bach*-tól „karácsonyi oratorium" (első rész) és több cantata. *Gluck*-től, „Orpheus" (második felvonás) *Mendelsohn*-tól, „Ilyés próféta" (első része háromszor), „Szt. Pál" (első rész), a 42-ik zsoltár (kétszer), „Athalia" (kétszer), *Haydn*-től „a teremtés". E mellett nagy számú kardal és négyes, nehány madrigal sat.

Egy tizenkét hetes szorgalomszak rendesen elegendő egy-egy oratorium (pl. „Judas Maccabaeus és „Jozsue") kardalai betanulására. A fiúk annyira belegyakorlódtak a nagy choral-müvek tanulásába, hogy köztök a legnehezebb e nemü müvek is (pl. Bach cantatái) egészen népszerüekké váltak, s e miatt a könnyebb nemű zenét a magasabb zene háttérbe szorította. A vasárnap esti gyakorlatok szintén hatalmas eszköze a jó és komoly zenei ízlés terjesztésének. A tanulóknak rendesen kétharmada is megjelen az előadásokon, s így nehány év alatt a zeneművészet legnagyobb mesterműveivel az az ifjú is megismerkedik, a ki ugyan énekelni nem tud, de a zenét kedveli.

Harrowban kevés fiú tanul zongorát és hegedüt. Az iskolába belépő fiúknak választani kell a rajz és zene (ének) között. A legjobb énekesek külön órákon tanulnak négyeseket, madrigalokat sat., de a tanulók többsége az uni-sono éneklést gyakorolja. Hetenként nem jut több két óránál az énekre. A különböző benlakókban az u. n. házi éneklést mívelik leginkább. A zenetanító minden két hétben

rendre körüljárja a benlakókat; a tanulók iskolai dalokat énekelnek, melyeknek szövegét legnagyobb részt a tanár s zenéjét a zene tanító szokta írni. Ez iskolában egész irodalma van az ily daloknak.

A legnagyobb részt uni-sono ének tanulással sokat nyer az iskolai isteni-tisztelet, melyben majd minden tanuló részt tud venni. Továbbá az a kevés fiú, kinek kiváló zenei tehetsége van, bő alkalmat és ösztönzést talál maga továbbmívelésére. Végül a házi éneklésben a fiúk nagy többsége úgy megbarátkozik a nemzeti egyszerű dallamokkal, hogy a zenetermet egyátalában nem tekintik hivalkodás helyének, s a classikus zeneszerzők művei iránt is van fogékonyságuk és becslelni tudó izlésök. Minden szorgalomszak végén ének- és zenekari hangversenyt szoktak tartani, mely egyszersmind a szorgalomszaki zenevizsgálatnak felel meg.

Christ's Hospitalban a fiúk nagy része tanulja a zene elmélete elemeit, s egyszersmind hangszeren játszik. A mintegy 40 tagból álló iskolai zenekar szép eredményt szokott felmutatni.

Marlborougban szintén nagyon divatozik a házi ének évenként egy-egy versenynyel, mely alkalommal a győztes házat egy serleggel jutalmazzák. Az ottani zenetanító beszéli, hogy elsőben a fiúk csak immel-ámmal fogadták a versenyt, s idegenkedésök oka az volt, mert az egész dolgot „leányosnak“ (girlish) tartották. [1])

A bejáró középiskolák a zene-oktatás tekintetében sok nehézséggel küzdenek, mert leckeórák után a messziről bejáró tanulókat sem az iskolában fentartani, sem arra kényszeríteni nem lehet, hogy otthonjukban az estéket zenetanulással töltsék. Az egyes tanároknál és a zenekedvelő házaknál lakó fiúk a zenét rendszeresen tanulhatják, minthogy azonban az éneket kötelezővé tenni nem lehet, az iskola mint olyan, a zene erkölcsösítő hatásától meg van fosztva. Dulwich collegiumban az énekkar tagjai szorgalomszakonként egy szabad nappal többet kapnak, [2]) mint társaik.

XII. Az angol és a magyar középiskola

A) Erkölcsi oldal.

Távol legyen tőlem, hogy a mí szegénységünket az angol gazdag középiskolák berendezésével akarjam összevetni. Igazságtalanság lenne egy kis földbirtokost gazdag uradalmak tulajdonosával mérni

[1]) *Report of the Annual Conference of head-masters.* Landon, 1879. 14. l.
[2]) Ugyanott 15. l.

össze. Ámde azokat az elveket, melyek szerént gazdálkodnak, befektetett munkájokat s tőkéjöket gyümölcsöztetik, bátran össze lehet hasonlítani, mert kicsinyben valaki sokszor még gyümölcsözőbben gazdálkodhatik, mint egy másik nagyban. E szempontból kivántam összevetni hazai középiskolázásunkat az angolokéval. A benlakást azért vettem föl a keretbe, mert nálunk is vannak szép számmal benlakással egybekötött intézetek.

Az angol középiskola megtartotta az egyetemre előkészítő eredeti jellemét. Nagy szerencsére a középiskola nevelése a szellem mívelését célozza, helyesebben a komoly szellemi munkákra való előkészítését, mert a classikai studiumok, mint a legkiválóbb gondolkodók legjobb gondolatai raktára, legtökéletesebb mívelője a leendő gondolkodónak, s a különböző életpályák mindenek előtt gondolkodó föt igényelnek. „A mennyire lehet, — mondá nekem Thring — nem a különböző életpályákat vesszük tekintetbe, hanem a növendék elméjét."

Az angol középiskola a classikai és a mathematikai studiumok által szelídíti a jellemet, edzi az értelmet, ellenben a német középiskola philologokat és tudósokat akar teremteni. A németeknél a középiskola regement, a franciáknál klastrom, nálunk iroda, az angoloknál család. E családias szellem kifejezése a tutor, kinek élő erélye és hite észrevétlenül is beszivárog növendéke érzületébe s szilárd támasza lesz még kocsonyás állapotban levő akaraterejének.

Az angoloknak nincs középiskolai rendszerök oly értelemben, mint a miénk, de e helyett vannak őserejű intézeteik sat., melyekre a hagyományos szokások, az ott megszilárdúlt jellemek, a növendékek közt élénken ápolt közszellem, a régi növendékek kegyelete, a munkás tanítói kar iránti hagyományos tisztelet oly erős gyökérszálak, melyeken az intézet a társadalom legjobb rétegeiből folyvást új táplálékot nyer, s az intézetet országosan tisztelt mintegy őserejű egyéniséggé emeli. Nálunk egyfelől a rendszer mindent nivelliroz, egy mintára szab, egyformásít; másfelől nemzeti jellemünkben még nem állandó gyökérszálak a fentemlítettek, s azért ifjainkban sincsenek meg azok az ethikai elemek, melyek az angol középiskolák arculatát annyira jellemzik. A mí iskoláink inkább a modern kaszárnya-épületekhez hasonlíthatók, melyekből szeret az ember végkép kiszabadulni : amazok középkori lovagvárak, hol egy Zrinyi népével, hol egy Arnold iskolája tanítóival és növendékeivel egy testté, egy lélekké vált.

Csak ily életerős intézetekben történhetik meg bábeli zavar nélkül a tantárgyak sokfelé ágazása; hogy azok egy gyomor és több moz-

gató (csont, izom, ideg sat.) rendszer az organismusban. Ily intézetekkel történhetik meg továbbá, hogy nemzenek merőben modern szerkezetű iskolákat mint a hogy Rugby schoolból Clifton college származott Bristolban.

A középiskolák Angolországban az iskolai szellem fentartói, az erkölcsi szokások reservoirjai sat., a spontan fakadó érzelmek condenzáló helyiségei. Ilyenek voltak s — mondhatni ma — is ilyenek protestáns iskoláink egyrészt (pl. Debrecen, Sárospatak), melyek spontan alakultak; ellenben a kath. intézetek legnagyobb részét egyik-másik szerzet vagy püspök saját céljaira, a maga (specialis) képére alkotá. A protestans iskolákat a szabadság-szeretet hívta létre, fennállásuk sok önmegtagadásról, áldozatkészségről és egyéb erkölcsi vonásokról tesz tanúságot. Helyesen mondja Csengery valahol, hogy a protestantismus élete nem csak a társadalom egy részének, hanem az egész társadalom szabadságának a kovásza.

A franciák csak most kezdik hatályosan ajánlgatni az iskolai erkölcstan mívelését, nemes példák, erőteljes beszédek, a családra, a hazára, az emberi rendeltetésre s az erkölcsi világrendre való hivatkozásokkal: [1]) az angolok rég megtalálták ezeket a nemes mintákat az iskolák igazgatóiban és a velök együtt működő tanárokban. Nem akarom e helyen ismételni a tanári karról fentebb elmondottakat, csak annyit kivánok megjegyezni, hogy az annál a viszonynál fogva melyben az igazgatóval van a testületi erőteljes disciplinának *mintaképe*, mert mindenik master szívvel-lélekkel munkakörének él. Tud-e a mi középiskolánk tanári kara oly szívósan hozzá tapadni iskolájához; van-e bennünk annyi kötelességérzet, mely a hozzáforradásnak legbíztosabb eszközlője; be tudunk-e úgy illeszkedni egy igazgató szárnyai alá, hogy az ő híre-tudta nélkül az iskola köréből egy lépést se távozzunk mint a hogy az angol tanár teszi [2]); tanáraink annyira qualificaltak-e hogy az igazgató, illetőleg az iskola minden körülmények között számíthat ilyen vagy amolyan minőségű munkájokra? E kérdésekre nem mernék „igen"nel felelni.

Az egységes szellem tekintetében felekezeti régi intézeteink nagy előnyben vannak az államiak fölött, melyekben majd minden évben, sőt sokszor félévenként is változik a tanári testület arculata

---

[1]) F. Pécaut, *L'éducation nationale*. Paris, 1879. 230—1. l.

[2]) Szemtanuja voltam Rugbyban annak a jelenetnek, midőn szombat délben egyik érdemes tanár bejött jelenteni az igazgatónak, hogyha ellenére nincs, 24 órára Londonban lakó anyja látogatására szándékszik bemenni.

mi miatt nem fejlődhetik ki bennök, sem bizonyos érzület-egyformaság, sem a szakadatlan közös és összevágó actió szülte közérzet. Az angol tanári kar munkája α-ja és ω-ja a növendékek szellemi és erkölcsi szükséglete: a mí tanári működésünk kiindulása és célpontja saját értelmi és erkölcsi szükségleteink. Ott a tanári működés az ifjúságra nézve immanens, nálunk jobbára transcendens. Középiskoláink tanárait két veszélyes betegség támadta meg, s kezdi erkölcsi erejöket sorvasztani:

1. A nagyobb városokban a minden áron való irodalmi működés, vagy pedig az óra-adás és sokféle munkába való kapkodás, úgy nevezhető *polypragmosyné* okozta szellemi ellaposodás. Ez az a mi nyilvános intézeteinket magán jellemüekké teszi. A sokfelé kapkodó tanító ereje java részét az írói vagy magán tanítói működés emészti fel, s csak fenmaradt óráit és erejét fordítja az iskolára, melyben magát egyáltalán nem integráló résznek nézi; hanem csak amolyan amerikai néptanító félének, ki az intézetet megélhetése eszközéül kivánja felhasználni. Nem ő nyújt az iskola ifjúságának éltető erőt, hanem az iskola *élteti* őt. Azonban teljességgel nem akarok mindent magunknak, tanároknak tudni fel, midőn sokat kell felróni társadalmunknak is.

2. Kisebb városainkban az alant járó társas élet és szellem, hogy úgy mondjam a „taedium vitae“ okozta vagy táplálta értelmi elgyepesedés, szellemi eltaplósodás. Feles számmal vannak vidéki városaink, melyeknek légkörében a tanár a társas életi laposság Saharájára jut, hol lelkesítő és humanizáló lábnyomokat hasztalan keres. Ily atmosphaerában, hogy Arnoldiasan szóljak, a tanár activ erényei szenvednek, s csak a passiv erények élhetnek: hisz a meddővé tevő környezet hatását hosszasan kibírni keveseknek adatott. [1])

Másik nagy építője az angol ifjúság erkölcsiségének a vallás, mely nem doctrinaként, hanem mint élet és élő szellem szerepel. Az angol tanári kar vallásos érzülete az ifjúság mindennapi, minden órai inspiratora. S aztán azok az iskola templomában az igazgató által tartott egyházi beszédek az ifjúságot és tanári kart egy család tagjaivá olvasztják össze. A mindennapi családias együtt-imádkozás, azok az Arnold és Butler-féle kenetes beszédek, mint már fentebb említettem, lelkesítik az ifjúságot, meghatják, mint tavaszi eső a földet, s ha kötelesség-érzetét izzóra nem tüzelik is, de állandó melegben

[1]) A németországi kis városi philisterek kártyázó egyesületeinak asztal alá húzó motivumairól, s a tanítókra való ártalmas hatásáról Schrader is megemlékezik. (*Die Verfassung der höheren Schulen*. Berlin, 1879. 2-ik kiadás 105. lap.

tartják. Ha arravaló psychometrikai eszközünk volna, s megmérhetnők középiskoláinkból kikerülő növendékeink vallásos érzetét, azt hiszem, a legnagyobb részöknél 0—10 közt ingadoznék a mérleg; és ha az ezzel összefüggő kötelesség-érzetet vennők számon, nagy részök aligha vinné többre az előbbi mérték maximuma kétszeresénél, vagy háromszorosánál. Honnan e csekély eredmény? Nézetem szerint onnan, hogy növendékeink a vallásoktatásbeli abstract theismus és ethika miatt istenhez szárnyalás helyett lépést mennek; és a helyett, hogy 12—15 percnyi imával megelégednénk, őket hétköznap is legalább fél órai istentiszteletre, vasárnaponként pedig egyáltalán nem az ő számukra készült, s nem is az ő érzületökhöz való 1½—2 órai szentgyakorlatra szorítjuk. E rendszer legbiztosabb módja a vallási gyalogszeresség, közönyösség és a tompúlt kötelesség-érzet szerzésének. Ha már e tekintetben az erkölcsi degeneratió statistikáját semmibe se veszszük legalább a physikai halálozás okozta nemzetgazdasági veszteség szempontjából kellene közbelépnünk.

Nem veszszük tekintetbe azt a physiologiai igazságot, hogy az ifjú test bőre kiterjedése, tömegével fordított viszonyban lévén, gyorsabb kisúgárzása történik a melegnek, mint a felnőtteknél. Innen van, hogy téli időn a hosszú templomozás alatt [1]) a fiúk hamar átfáznak, s könnyen meghűlnek. Nagy igazat mond Thring, — midőn azt írja nekem, hogy — „az iskolában a tégla és a vakolat nem csekélység, hanem életbe vágó fontos dolgok". [2])

Mit mondjak a tulajdonképi vallástanról, melynek tanítása módszere Európa-szerte a legelmaradottabbak közé tartozik. A francia szerzetes iskolákban oly vallástani feladatokat dolgoznak ki, melyek a „galimatias monumentumai." [3]) Németországon sem áll nagyon erős lábon e tan. „Úgy tetszik nekem — úgymond a sok tapasztalattal rendelkező Hillebrand — hogy a confirmatió után a dogmatika, ker. ethika és egyháztörténelem tanítására fordított idő merőben haszontalan. Kivált a sok bizonyító okoskodás lefut az elméről, s az így töltött idő és erő kárba vesz". [4])

Hazai középiskoláinkban tudtommal a vallás a studiumok hamupipőkéje. Alig van nehány iskolánkban rendszeresítve külön tanszék

---

[1]) Az angolok templomai téli időn mindig fűtve vannak.

[2]) *The bricks and the mortar are not trifles, but matters of the most vital importance in a school.*

[3]) F. Pécaut, *L'éducation nationale*. 159. l.

[4]) *Contemp. Review*. 1880. aug. 214. l.

a vallásoktatásra s ennélfogva azok az iskolák, melyek egyháztörténelmi alapon tanítják „rari nantes in gurgite vasto.“

Harmadik nevezetes eszköze az erkölcsi nevelésnek Angolországban a játékok és athletikai időtöltések. Erőssé teszik a testet, hogy általa — mint Rousseau akarta — jóvátegyék az embert. A testet a legkritikusabb időkorban a legnagyobb mértékben szorítják munkára s nem engedik lábra kapni azokat a hajlamokat, melyek oly könnyen megássák az ifjú élet sírját. A *mens sana* és *corpus sanum* elvét, melyet ők rendszerbe foglalva minden nap megvalósítnak, mí mondatba foglalva, minduntalan papoljuk; ők elsőben erőt kivánnak nemzeni a növendékben s aztán adnak szabályokat a cselekvés zsinórmértékére. Az angol ifjú műhelyben képzeli magát, hol az egyik dolgot jóformán el sem végezte s már két-háromféle új munkára kap meghívást, megbízást; mí mindenek fölött betanított doctrinákkal akarjuk azokat az erkölcsi habitusokat megteremteni, melyeknek termőföldje sivárságán segítni nem szándékszunk. A mí középiskolánk a felgymnasiumi tanulóra a lehető legkevesebb gondot fordít s nem gondol rá, hogy fegyvert adjon kezébe a felrajzó vágyak seregével szemben.

Midőn a serdülő magyar ifjúnak minden erején lüktet a cselekvés vágya, e vágyat a családfő, a nevelő, az iskola szép elvek papolásával, erkölcstani dogmák s phrasisok zuhanyával hűtögetik, a helyett, hogy számukra cselekvési tért mutatnának. Kényelmes egy módszer: szakasztott mása a káté tanításának, mely ölszámra adja a doctrinát, de araszszámra a férfiasságra késztető jó példát. Családi életünk nagy szűkében van a magas törekvéseknek és nemes elveknek: s ez erkölcsi vérszegénységnek miatta igen sok szülő fonák viszonyban jut gyermekeivel, kiknek ő terhe s kik neki zsarnokai lesznek. Nincs továbbá oly társas életünk, mely consolidálódott ethikájával egészséges erkölcsiségre adna motivumokat; de van igenis olyan, mely ezernyi-ezer ingereivel csalogatja a gyermek-embert erkölcsi pulyaságra és petyhüdtségre. Tom Brown-t az erkölcsi elvadulástól a menti meg, hogy egy kis tanulót (Arthurt) gondjára és felelősségére bizott az igazgató. Az angol V. és VI-ik osztályos ifjút maga a gradus, a kisebbek rászögzött tekintete, a tanárikar s legkivált az igazgató bizalma, a kisebbekre való monitori felügyelet mind jobban-jobban alanyává teszik a Kantféle „categoricus imperativus“-nak. Ezzel szemben a mí VII—VIII-ik osztályosunk azt hiszi, hogy őt minden következő nap jobban feloldozza az iskolai rend és a tanárok tekintélye alól, s ennélfogva vágyai libertinus csapongására bizza magát. Az angol ifjú az iskolában

minden tekintetben tanul és szokik egyenesen járni, hajlamain uralkodni: ellenben a magyar ifjú megszokik értelmileg mankón járni, erkölcsileg sántikálni. És aztán csodálkozzunk, hogy társadalmunkban annyi a béna; hogy az élet tavaszán annnyi zsendülő akarat megy tönkre az erkölcsi elférgesedésnek miatta. Innen van, hogy ifjúságunknál nemcsak a physikai halandóság iszonyú nagy, hanem az erkölcsi is. Hol vezetnek arról statistikát, hogy az úgy nevezett érettek közül hány hull le idejekorán az élet fájáról, kik kellő gondozás mellett a társadalomnak hasznos munkásaivá válhattak volna? Említsem-e az iskolai kórház (sanatorium) kérdését, mely nálunk — fájdalom, igen sok helytt — csak erkölcsi felkiáltó jelként, ellenben az angoloknál a valóságban szerepel. Hány van oly iskolai elöljáróság, mely az intézeti kórházat egyszersmind az ifjúság erkölcsisége villámhárítójának tartsa? Ki tudná e tekintetben a párhuzamot szívfájdalom nélkül meghúzni?

Az angol középiskola a testet a testtel, az ifjúságot magával az ifjúsággal fegyelmezteti. A monitori rendszer az iskolai traditiók és az egészséges közvélemény fentartására is igen hatályos eszköz, melyet Simon Gyula is őszintén és melegen ajánlott a franciáknak. [1])

A szünidő is egyik tényezője az erkölcsi nevelésnek. Az angol fiú footbal-match-ról, csolnakversenyről és győzelemről álmodik: a magyar gymnasiumi és reáliskolai tanuló hosszú vacatióért eseng, s benne rendszeres semmittevésről ábrándozik, hogy levethesse a civilitasnak azt a borítékát, melyet az iskolában nagynehezen akasztottak rá. Az angol tanulónak a szünidőre is megvan a maga dolga, mert a feljebbyitel sok helytt a szorgalomszak elején történik. Sőt ha a studiumokért nem eped is, az athletikai sportot annál nagyobb erélylyel űzi, mert az az erő reservoir megtöltője és felfrissítője. És ez nemcsak Etonban és Harrowban van így, hanem úgy van a valamirevaló elemi iskolában, úgy az egyetemeken: az alsóbb és felsőbb iskolák közt e tekintetben nincs lényeges különbség, hiszen nem szállít-e a kis csolnak néha épen oly drága és becses kelméket, mint a nagy és fényes kiállítású gőzös?

A physikai és erkölcsi nevelés dolgában az angoloknak a görög dichotomismus élő tudatában van: nálunk sok helytt kiveszett a túlságos intellectualismus és pedans metaphysika miatt. Az angol pappá,

[1]) F. Pécaut, *L'education nationale.* Paris, 1879. 222. l.

ügyvéddé, tudóssá, de egyszersmind jó állattá kivánja fiát nevelni: nálunk a nevelés elmélete a középkori ecclesia militans parancsoló szerepét viszi, s nem enged időt a reactióra, vagy az egészséges játékra. Az angolok az ifjúság cselekvésvágyát és játékösztönét az élet-hajtó kerekévé változtatják: mí ez ős ösztönöket a tudomány útonállóinak tekintjük, s inkább elfojtani kivánjuk, mint rendszerezni. Innen ered a nagy különbség az angol és magyar tanulók physikumában is: azok Rubens vérmes alakjai, ezeknek kivált a szorgalmasok a renaissance előtti, testöket szégyenlő szentekhez kezdenek hasonlítani: képökön vigasztalhatatlan keserűséggel, sőt akár Orcagna sötét világnézletű alakjaira emlékeztető vonásokkal.

B) Értelmi oldal.

Az angol középiskola egyik sajátszerű és előnyös vonása, hogy tért enged az egyéni hajlamoknak. „Sua cuique Deus fit dira Cupido.“ Nem kiván minden tanulótól mindent, azaz a sokból keveset (ez a mi praxisunk), hanem kevés számú tantárgyból sokat. Ha valakinek mathesisre, classikus vagy modern nyelvekre vagy talán ásványtanra van kedve, kedvéért egyebekből engednek, hogy kedvelt studiumára több ideje legyen. Nálunk a rendszer korántsem enged a tanulónak ennyi szabadságot. Minden studiumot be kell vennie, akár szereti, akár nem. Sohasem kérdik, hogy assimilálta-e, vagy csak gargarismaképen használta. Tanrendszerünk hasonlít a régi nagyúri ebédhez, hol 20—25 fogást hordoztak, s mindenikből venni és enni kellett, s a gazda nem kérdezte, vajjon megemészthetők-e, nem fogja-e a gyomrot megrontani az a sokféle? Egyetlenegy tantárgy a szegény „görög“ nyelv került az assimilálhatatlan fogás hirébe. Legtöbb iskolában a feltálalásban a hiba; de azért kevés embernek jut eszébe a hibát nem magában a görög nyelvben keresni. Az eredmény a magyar betegség, a szellemi csömör; a tanulás, a szellemi táplálkozás iránt való kedv elvesztése; a tanintézetről való tökéletes megfelejtkezés, a tanítói kar semmibe nem vevése. Az angol tanulót a tisztelet, hála, traditió a föld bármely zugában is rokonszenvesen köti Etonhoz vagy Rugbyhoz: ám nálunk is sok iskolában van az ifjúságnak traditiója: a törvények kijátszása, a fordítások kézről kézre adása, a tanárok gúnyos elnevezgetése traditiója. Úgy hiszem, ezek miatt nem lehetnek a középiskola és a mí tanulónk édesegyek; e miatt történik, hogy a magyar tanuló mindörökre elhagyja szellemi formálódása fészkét, mint a madár, mely

ha egyszer kirepült belőle, nem ismeri többé szülőit. Arnoldnál hónapokig voltak régi növendékei: mí vajmi ritkán ismerünk rá volt-tanítványainkra.

Említettem fentebb, hogy az angoloknál mily folyékony, mily változó valami az osztály, s mily különböző a növendékek tehetsége szerint a tanfolyam. Ők e kereteket folyvást módosítják a növendék tehetsége szerint: ellenben nálunk a keret a fő, melyhez a tanuló természetét idomítjuk. Ott az osztályoknak sincs mindig egy időben az órájok. Egyik csoport jő a leckéről, s megy a játszótérre, a másik meg most végezte el a nevelővel a munkát, s megy a lecke felmondásra. Tehát nemcsak a tantárgyak, hanem a tanórák dolgában is áll az angol középiskolára Heraclitnak az a tétele: „πάντα ῥεῖ.“ Csak egy napot kell valakinek tölteni a különben nagyon conservativ Etonban, Harrowban, hogy meggyőződjék e tétel igazságáról.

Mí egy hajthatatlan rendszer békóiba verjük mind a kitünők, mind a közepesek elméjét: a középiskolai tanfolyamot oly robotnak tekintjük, melyet mindenki — tehetségre való tekintet nélkül — 8 esztendei napszámoskodással tartozik leróni. Így szoktatjuk rá mesterségesen fiainkat a mechanikai *facere*-re, míg az angol fiú iskolai pályája a spontan *fieri* elv kifejezése, mely a megszabott chablontól így vagy amúgy eltér. Ha a mí tanítványunk a megszokott circulusból a vizsgálatkor kilépett, úgy érzi magát, mint a ki egy nagy tehertől (u. n. tudományától) szabadult meg: ellenben az angol ifjú úgy, mint a kinek eddigi munkája megegyengette, vagy megkönnyítette útját az egyetemi vagy valamely szakpályai tanulmányoknak. A mí tanítványunk érettségi bizonyítványát oly okmánynak tekinti, mely őt a további erőfeszítéstől kisebb-nagyobb mértékben fölmenti: az angol ifjú rendszerint nem kap a középiskolában absolváló erejű bizonyítványt, tehát nem is tehet szert arra a boldogságos érzetre, melylyel a „beati possidentes“ dicsekszenek.

Az angol tanulók a studiumok szerint más-másként csoportosulnak: egyik ebben a tudománykörben, másik amabban tünik ki; tehát ott nagyon megbámulnák azt a lumen mundit, vagy mondjuk iskolai megatheriont, kit nálunk, mint mindenből kitünőt az osztály „első eminens“-ének hívnak. Ily portentum angol földön nem terem. Ilyesmi csak oly rendszer mellett produkálható, mint a miénk, melynek főjellemzője *a compendium-cultus*. De rendet tartok, s elsőben az angol középiskolai oktatás némely hiányaira mutatok rá.

Nem szükség bővebben emlegetnem a fent elmondottak után,

azt a nagy apparatust, melylyel az ó-classikai nyelveket tanítják. A tankönyvek nagy részéből látható, hogy velök leginkább a növendékek emlékezetét mívelik. A szerzők magyarázata sok helytt grammatikai analysisben és positiv tényekre való hivatkozásban áll, s csak elvétve engednek egy-egy rövid bepillantást a görög és római világnézletbe. A stil finomsága elvész a nyelvtani szőrszál-hasogatásban; a darab szépségét a grammatikai anatomia teszi tönkre; a drámai vonások — mondhatnám — a szerző vagy a darab élettani arculata a kritikai kérdések áldozata lesz. A tanuló ritkán láthatja valamely korszak tükrét maga előtt, hanem csak e tükör darabjait. A tanító nagy ritkán festője a kornak; a tanuló sohasem próbál egyik vagy másik szerző sajátos stilusában fogalmazni, hanem eclectikussá lesz. A selecta (Lucretilis, Sertum stb.) használata, néha a szerzőké is, főként arravaló, hogy belőlök a növendék a versírásra vagy a compositióra anyagot, s a vizsgálatokra fegyvert szerezzen. Háborúban minden közkatona ágyútöltelék: vizsgálatok alkalmával minden *jó locus* egy-egy nyílvessző.

Mit szóljak a versírásról, mely az ifjú gondolkodásának valóságos kerékkötője. Hogy e középkori terhet még mind hordozni kell a tanulók egy részének, abban első renden az egyetemek hibások, melyek jutalomdíjaikkal még mindig nem szünnek meg az ifjúság erejét erre a nagyrészt meddő munkára fordíttatni.

Sokkal nagyobb hiány ennél az, hogy a classical masterek legnagyobb része nem hisz a görög és latin irodalmi studiumok aesthetikai hatásában. Azt tartják e studiumokról, hogy azok a növendék szellemi erői mívelésére valók; — helyes, de ha az ifjak csak fejökkel tanulják azokat s nem egyszersmind szívökkel is; ha értelmöket, vagy inkább emlékezetöket nagyra növeljük, de szívök hidegen s képzeletök szárnyai tollatlanúl maradnak: vaj' mikor és minő tényezők hatására fognak e szárnyak kinőni és megtollasodni úgy, hogy a fej és a szárny közt meglegyen a kellő proportió?

Ha e studiumban a mérték más volna, azaz, ha a class. tanárok nagy része arányosítni tudná a tanuló erőfeszítését és a neki megfelelő ismeret-összeget: nem pazaroltatná a növendékekkel idejök és erejök legnagyobb részét kőmíves munkára: kő-, mész- és vakolathordásra (szószedés, könyvnélkülizés, nyelvtani szabályok stb.), hanem főtörekvése a classikai világnézletre való emelés lenne.

Az ó-class. studiumokat ma még az iskolák többsége nem tekinti a szép, magasztos szemléltetése eszközeinek; az antik világ irott

remekeit nem tartják oly varázs-létrának, melyen az ifjú lelkesülve emelkedjék arra a par excellence classikus nemzet örök szép világnézletére, mely eddigelé minden népek közt a legművészibb és a legboldogabb volt.

A tanárok nagy többségének az a mondása, hogy az ifjak nem birják az irott remekek költői szépségét felfogni, képtelen önámítás. Azt hiszik, hogy a növendékek vallásos érzetre és emotióra alkalmasak, de művészire nem; holott a művészetet eszközzé, bevezetéssé teszik a templomban. Vaj' nem könnyebben megértheti a növendék Homér művei zenéjét Flaxman compositióiból, vagy Laokoon tragikus történetét a szoborcsoportból, mint Virgil leírásából, ép mint a hogy átérzi a chorusban eléadott Szt. Pál oratoriumot stb. Ha a plastikai remekek érzületét egyszer meghatják, majd értelme szemével is más szinben látja azokat. De mit beszélek? Hiszen Flaxman homéri compositiói, a Laokoon szoborcsoport mind-mind fenséges plast. fordítások; az angol ifjúnak pedig a görög és latin remekírók értelmezésekor *fordítást* használni erkölcsi érzete s a hagyomány tiltja. Plato dialogusainak symphoniája, Sophocles tragikus költészete a legnemesebb érzelmeket keltheti, melyek nemesítik a valóban emberi emotiók körét, s szilárdítják a jellemet — csak gondoskodjunk a kellő bevezetésről, előkészítő gyakorlatokról — a plast. műremekek gyakori szemléltetése által.

Ezelőtt mintegy öt évvel e tekintetben némi kezdemény történt folyóiratok és hirlapok utján, de a tűz csakhamar kialudott. Itt nem elég a szó, itt tett kell, mely utánzásra ingereljen. Rugbyé az érdem, hogy a reform terére lépett, műgyüjteménye valóságos korszakalkotó újítás, mert azt jelenti, hogy a mechanikai és memorizálásból élősködő nyelvtanítás órája már lejárt, s új idő fog bekövetkezni. Azt hiszem nem fog eltelni 8—10 esztendőnél több, s minden nagyobb középiskola követni fogja e nemes példát, s akkor aztán azt fogják bámulni, hogyan lehettek el annyi időn keresztül e nevezetes szemléltető taneszköz nélkül.

Nevezetes fogyatkozása továbbá az angol középiskoláknak, hogy a soktovábbá ösztöndíjra való tekintetből elnézik, sőt megengedik, hogy az ösztöndíjra versenyző fiúk külön csoportokat alkossanak, vizsgálati feladatokat tanulmányozzanak, s kedvökért a rendes iskolai tanfolyamot merőben elhanyagolják. E fiúkat aztán gondosan vezetik, s mikor közülök a legügyesebb elnyeri a díjt, társai megtapsolják, az iskolai ünnepély napján pedig az igazgató kitüntetéssel emeli ki, s egyszers-

mind gondja van rá, hogy az illető nevét a hirlapokban közzétegye. Ez eljárásra mondá ezelőtt nehány évvel Wilson (akkor rugbyi tanár, jelenleg Clifton college igazgatója), hogy „az ösztöndíjak hatása az iskolába a lehető legkárosabb. Hiszen rájok, mint serkentő szerekre, egyátalán nincs szükség; az iskolák egymással való összehasonlítására nem alkalmas eszközök, és vannak esetek, hogy egyiránt lealacsonyítják a tanár és a tanuló munkáját.“ [1])

Ebben az eljárásban demoralizáló hatású az a kalmárszellem, mely az iskolaigazgatók és a szülők kapzsisága következtében a fiúk érzületét is megrontja, s fenekestül felfordítja azt a viszonyt, melyben a tanuló a tanulmányokkal szemben állott. Az iskolaigazgató szájából az oly beszéd, hogy „ez s ez fiuért évenként legalább 100 fontot kell nyernem,“ a tanulót az iskola eszközévé, versenydíjért futó lóvá (racehorse) aljasítja le, s a mi az egészben legsajnálatosabb, tönkre teszi a tudományért való őszinte lelkesedést, s végre e kárt bűnnel tetézi, mert a fiúk túlságos erőfeszítésének és a crammingnak lesz a teremtője. „Nem tudom — úgymond Gladstone [2]) — vajjon nem sülyedésünknek kell-e feltudni — s félek, hogy ez lesz az igaz — hogy a XIX-ik százban sokkal csekélyebb mértékben található nálunk a tudománynak önmagáért való, érdeknélküli, hő és lelkesült szeretete, mint őseinknél ezelőtt ötszáz évvel. Bármint legyen a dolog, annyi kétségbevonhatatlan, hogy közoktatásunk jelenlegi rendszerét az erős verseny és a közvetlen jutalmazás módszere jellemzi.“

Különösen az alapítvány-díjasok vállára nehezedik a túlon-túl való munka, kiknek az egyetemi vizsgálatokon meg kell menteni az iskola becsületét. Ezek nem puszta tanulók, hanem u. n. show boys, kikkel a többiek nem mérkőzhetnek. Hol marad a sok examen mellett a tanulók többségénél a nyugodt önmívelésre való rugó? Mondhatnám, hogy a régi alapítványi iskolák e tekintetben némi előnyben vannak az új származású és szerkezetű iskolákkal szemben, melyeknek művében nagyon kiváló helyet kezd elfoglalni a túlságos hajszolás okozta szellemi izgatottság. Aztán a sok versenyvizsgálatra való tanulás azért is ártalmas, mert inkább a memoria technica-t foglalja el, s a memoria ingeniosa-t parlagon hagyja. Ám nem csak emlékezettel, hanem észszel, szívvel s az érzés melegével is kell tanulnunk Az értelem assimilálja, s az érzés a vérré vált részeket rendes forgásba hozza. Hiszen

[1]) Idézve H. Latham, *On the Action of Examinations*, *Cambridge*. 1877. 466. lap.

[2]) Wellington collegeben 1879. nov. elején tartott beszédében.

az ifjú nem annyira edény, melyet meg kell tölteni, mint inkább tüzelő szer, melyet lángra kell gerjeszteni. Ime az angol ifjú agyveleje plastikai szálai egészséges fejlésének ez a nagy akadályozója.

És a mí iskoláink? Nyakig vannak abban a nagy fogyatkozásban, melyet a compendiosus intellectualismus rozsdájának nevezhetnék. [1]) A világtörténelem, a hazai irodalom történelme, a természetrajz és természettan, a hazai történelem egész köre: ezek azok a compendiumok, melyekről az angol középiskolai tanuló nagy szerencséjére semmit sem tud; ezek azok a hamuba sült pogácsák, melyeket nekik az iskola útravalóúl ad. Mihelyt azonban tanulónk az *Élet* nevű vasorrú bábával találkozik, tőle további tanács helyett *alamizsnát* kér.

Az angol középiskolák nagy része kevés időt fordít az angol irodalomra, s azt inkább a tanuló szünidei munkájának tekinti: és az ifju az angol irodalom tej-útja egy-két elsőrendű csillagával mégis megismerkedhetik; ellenben nálunk a compendium a nemzeti érzület szószólóihoz férközésnek útját állja; sőt a szavaira való esküdözés útján a becstelenségnek egy nemét terjeszti.

Az angolok hazai remekíróik műveit kezökbe veszik, és tanulnak *belőlük*, — ellenben mí tanulóinknak a compendiumot adjuk kezökbe, hogy tanuljanak *róluk*. Az eredeti művekkel való társalgásból mindig marad assimilálni való; ám a compendium bölcsesége — ha szabad úgy szólanom — csak a száj kiöblítésére való, mint ahogy Montaigne mondotta: „a madár a magvat csőrében tartja s le nem nyeli, hogy fiának átadhassa“ [2]). „Cobden, kinek vas logikáját és minden díszítés nélküli ékesszólását megbámulta az alsóház, s a modern szónokok egyik legkiválóbbja Bright, kinek beszédei az ő massiv saxon nyelvezetökkel oly ellenállhatlanok voltak a magok neméber, mint Demosthenes görög nyelve, a stil e páratlan erejét legjobb költőinkből, és az angol bibliából szerezték.“ A jeles nyelvész és kitünő egyházi férfi C. Farrar, 1879. őszén mondott eme szavait, vaj' hány mai szónokra lehetne hazánkban alkalmazni?

Az angol középiskola irtózik hozzáfogni ahoz az óriási adattömeghez, melynek világtörténelem a neve: mí azt hiszszük, s utóljára tanítványunk is elhiszi, hogy ha valaki egy két-három kötetes, u. n.

---

[1]) Ez összehasonlítás teljesen a rendszerre vonatkozik, eltekintve a tanárok működésétől. Sok oly középiskolát ismerek, hol a tanári kar híven és lelkiismeretesen végzi munkáját; de mit ér, ha a rendszer félszegsége miatt a Danaidák hordaját töltögetik.

[2]) J. Simon, *Réform de l'enseignement sécondaire* stb. 13. l.

világtörténelmet betanult, a világtörténelmi események bármely bő leírása csak a kis ujjában lévő tényeknek az ismétlése, s a tulajdonképi okadatolt tudás nem az ő dolga. Mindenki jól tudja, a ki középiskolában működött, hogy a világtörténelemben mindig azok a részek hatják meg a növendékeket, melyekbe a tanár kissé belemélyedvén, növendékeinek képzeletét és itélő erejét egyiránt megragadja. A világtörténelem tanításakor azonban vajmi szűken jut idő e belemélyedésekre; az egy évre szorított hazai történelemben pedig absolute lehetetlen. A helyett hogy a növendék a nemzeti vagy emberi nagy eszmék harcosaival, szószólóival ismerkednék meg, s tanulná őket mint nagy hazafiakat s nagy embereket szeretni a jelenlegi rendszerben az eszme-cyclus helyett az évszámok sorozatát s az uralkodók genealogiáját magolja. Tanítványaink közül hányadik ismeri közvetlen olvasásból Béla király névtelen jegyzőjét vagy Kézai Simon krónikáját?

Tanrendszerünk hasonló indolentiának a nemzője a természettudományok körében is; mert hiszen hány oly ifjú kerül ki középiskoláinkból, ki a természettant és vegytant experimentumok útján tanulta volna, mint tanulja az angol tanuló; hány ifjú gyakorolja középiskoláink physikai tanfolyama alatt kezét és szemét a helyes megfigyelésben, vagy itélő erejét a saját kezével végzett vegytani vagy élettani experimentumokon? Ez óriási terrenumot növendékeink kilenctized része nem kisértményekből ismeri, hanem kezében könyvvel kerülgeti. Megtanul elhinni mindent, a mit a nagyrészt „avar" értékű kézikönyvek lapjain „írva talál." Veleszületett hivésre való műösztöne nagyra hízik: ellenben a compendiumok buvásában testi és szellemi látószerve elcsenevészedik, s tudósnak képzeli magát, ha vakondként a feltúrt tankönyvek halmaza alá temetkezhetik. Ha az iskolában néhanapján experimentumra kerül a sor, nem szívszorongó tekintettel kiséri-e a tanuló sereg a rendesen kétes kimenetelű kisértményt? A physikai taneszközöket pedig a tanuló kezébe adni nagyon félünk, mert ha hirtelen el találnak romlani, messze vidéken nincs ember, ki meg birja igazítani. Sok iskolában e félsz miatt a tanító maga sem meri a physikai taneszközöket gyakran háborgatni, tanítványai kezébe épen nem adja, s úgy tesz, mint a negyvenes években még Bécsben is tettek a mű-egyetemen, hogy a tanulókat se a gyüjteményekbe, se a könyvtárba be nem bocsátotta a tanári kar, theodolitot pedig csak hosszas kérvényezés után merészeltek a tanuló kezére bizni. Christ's Hospitalban minden tanulónak saját theodolitja van; Marlboroughban, Charterhouseban a tanuló — ha kell — a könyvtárban él; a ter-

a természettudományokat pedig minden iskolában a külön dolgozóasztalokkal berendezett laboratoriumokban tanulják.

A mathesist merőben könyvből, de oly szerzőtől származott könyvből tanulják (Euclid), kit több mint kétezer éves múltja a mathesis ősapjává tett, s kire bőbeszédűsége mellett is a legnagyobb tisztelettel hallgat az egész nemzet apraja-nagyja. E mathematikai. Nestor lábainál tanulják a dolgok viszonyait nézlelni, s szoknak rá a hajthatatlan okoskodásra: holott növendékeink legnagyobb része irtózik a mathesisbeli hatalmas abstractióktól.

A classikai irodalom tanításában nálunk az aesthetikai oldal mellett egyéb is nagyon hiányzik. Az angol középiskola egy-egy szerző művéből sokat tanít és sokat olvastat: mí csak uncia-számra adjuk be, s az eredmény is unciás. Megelégszünk itt is egy kis belekóstolással, s nemcsak világnézletre nem emeljük a tanulókat, hanem egy-egy szerző teljes ismeretére is alig juttatjuk. De hiszen nem is jut rá sem idő, sem erő, mert mindkettőt kimeríti a sokféle tantárgy.

Az angol középiskola kiváló szerencséje, hogy a gymnasiumi és reáliskolai tanulók egy helyen, egy intézetben vannak, hol a human studiumok, s az iskolai traditiók erkölcsösítő hatását minden növendék egyformán érzi. És e humanizáló hatás teljességgel nem másodrendű dolog, ha meggondoljuk, hogy sok iskolában ott is mint nálunk, a reál studiumok tanulói, a gymnasiumok „csapadékai.“ Ennélfogva ott magától elenyészik az a többoldalú nehézség, melylyel hazai reáliskoláinknak küzdeni kell. Gymnasiumainknak — minden változás mellett is — megvan a magok hagyományos oktatásvonalok: reáliskoláinknak, mint új intézeteknek, nem is lehet meg, sőt őket az experimentáló reformok, meg a létért küzdés miatt hullámzó és ingadozó nézetek vezetik. A reáliskolai tanári karok, szintén kevéssé consolidált voltok miatt nem lehetnek annyi socializáló és erkölcsösítő hatással a növendékekre, mint a mennyit a gymnasiumok jelleme és szelleme nyújt. Azt sem hagyhatom említés nélkül, hogy társadalmunk nagy része ez ifjú intézeteket inkább gyanakvó, mint jóakaró szemmel tekinti.

A gymnasium és reáliskola olyatén különválasztása, mint nálunk van, az antiquitas és hodiernitas ellentétessége balhiedelmét szülte. A különvált reáliskola: a mí reáliskolánk, melyben a classikai studiumoknak híre-hamva sincs, mintegy azt akarja kifejezni, hogy ő az antiquitas özönvize elől menekülők Ararat hegye. Növendékei a gymnasiumot copfos régiségnek tekintik, mintha Cicero nem közelebb állana hozzánk, mint Rumi; s mintha Augustus és Nagy Károly nem köze-

lebb állanának hozzánk, mint Nagy Frigyes és Napoleon. „Thucydides és Xenophon minden sora tele van — mondá Fustel de Coulanges a brüsseli nemzetközi congressuson (1880. aug.) — oly gondolatokkal, érzelmekkel és politikával, társadalmi és erkölcsi előítéletekkel, melyek minket elfoglalnak; e tekintetben közelebb állunk a görögökhöz, mint a középkori franciákhoz, és az Ilias és az Odyssea kevésbé idegen reánk nézve, mint Roland éneke."

Ha reáliskoláink növendékei közvetlenül nem élvezhetik az ó-classikai nyelveket, melyeken azok beszéltek, kik az általános igazságságokat és érzelmeket az ifjú lélek őszinteségével és naivságával fogták fel: arra kell törekednünk, hogy az ő világnézletök frisseségét és egyszerű fenségét legalább képzőművészeti kiadásban szemléljék. Állítsunk számukra aesthetikai muzeumokat, hadd érezzék a Laokoon-csoportban Homér szellemét, a Niobidák csoportja másolatában pedig Aeschylus és Sophocles-féle tragoediát találjanak kőben kifaragva. Ez a képzőművészet útján való bevezetés az ó-classikai világnézletbe annál inkább megtörténhetik, mert a reáliskolák a rajzot úgy is meglehetős sokra viszik.

Még egy nagy előnye van az angol középiskolának a mieinkkel szemben, melyet említés nélkül hagynom nem szabad, s ez a család és a társadalom építő hatása. Ott az ifjú mind a családban, mind a társadalomban azt a nagy fegyelmezettséget látja, mely a rendet és a törvényt tekinti úrnak, s melynek az iskola csak miniature kiadása. Nálunk az iskolából kikerült szellemi sekélyesség, ha jó társadalmi helyzetre tehet szert, gyermekeiben is öröklővé teszi e bajt, s a házi tűzhely idolatriája ellenkezésbe hozza a családot az iskolával. Hol találhatni nálunk azokat a mívelt családokat, társadalmi rétegeket, melyek úgy eltűrjék az iskolai fegyelem souverainitását, mint az angolok, hol a legelső lord gyermekét is irgalom nélkül megvesszőzik még a nem tanulásért is. Nálunk a megérdemlett gyenge érdemjegy miatt a szülő gyülölettel förmed a tanári karra és a kisebb testi bántalmazásból is szeret országos botrányt csinálni, a mi annyit tesz, hogy saját szeszélyét és elkényeztető bánás módját sokkal többre tartja, mint a tanári kar kötelességérzetét és az iskola jó hirnevét. Valóban középiskolai tanárainknak, mint hajdan az izraelitáknak, gyakran kell egyik kezökben kardot tartani, míg a másikkal építenek. Az angol középiskolát a szilárd közvélemény kőfala veszi körül: a miénket ellenben a különböző nézetek hullámzó tengere, s emellett, gyakran a szenvedélyek viharos forgószele fenyegeti és rongálja. Bármely szoros viszony van az

erkölcs és értelmi nevelés között: nálunk mégis jó sokáig sántikálni fog ez utóbbi, s miatta nehezen fog haladhatni az előbbi.

Iskoláink reformját e körülmény nagyon megnehezíti. A közönség véleményét kevés szellemi súlya miatt, mind ballast nélküli hajót, igen könnyen megingatják a különböző eszme-áramlatok, s ma erre, holnap amarra hajol: mindenben inkább a látszólag hasznost keresi, mint az alapost. Az utilitarismus kedvéért kész szakítni az antik traditiókkal; a mának és a holnapnak nevel, s mégis csodálkozik, ha az új nemzedékben az utilitarismus mellett humanismust nem lel.

Ez az egyik oka annak, hogy nálunk reformról nem lehet szó oly értelemben, mint az angoloknál. Mí mindig újból kezdünk, ritkán folytatunk; ők mindig javítva folytatnak s nagy ritkán kezdenek. A mely országban — úgymond dr. Arnold — az újon kapva-kapnak, s minden múlt fejleményt és associatiót, mint roszat, sutba dobnak, ott a reform lehetetlen." [1])

Az angol középiskolában, ép mint a politikai intézményekben, minden újítás a meglévőnek továbbfejlése, természetszerű bővítése. Az angol nemzet nagy test, s mint olyannak nagy a momentum inertiae-je, tehát nehezebben mozdul; de ha egyszer egy lépést tett, nehezen is tér vissza. Nálunk annyira szűkös a momentum inertiae, hogy néha csupa reform vagyunk, s az experimentalásból ki nem fogyunk.

Nálunk a talajelőkészítésre nem jut idő, s ha az újítás nem áldásos, nem a készületlen talajban keressük a hibát, hanem egyebütt. Az angol igen nagy gonddal praepárálja, ássa fel az új intézményre való talajt, s kivételes eset, ha a reform nem jól üt ki. A folytonos experimentálás a nevelésügyi reformok terén traditiónkat megszakitja s ezzel míveltségünk dicsét apasztja; a tanítót, a tanulót, a szülét zavarba hozza; kételyre és ingadozásra visz, s rendszerint a régi rendszerre való visszatéréssel végződik.

A divatos reform sürgetése sokszor a népszerűséget hajhászó és a phrasisok füstjével dolgozó tanárok köréből kerül ki az angoloknál is, nálunk is. „A divatos reform — úgymond Thring egyik levelében [2]) — új tantárgyakat és új iskolai könyveket kiabál; az igazi reform jobb munkát és elvégzésére jobb eszközöket kiván."

Az u. n. önképző-körök munkájához is volna egy-két szavam.

[1]) Stanley, *Life of dr. Arnold* II. k. 162. l.

[2]) *Sham reform calls for new subjects and books, true reform calls for better work and the means of doing it.*

Az angol középiskolában nemcsak irodalmi, hanem természettudományi társulatok is vannak, melyek az iskola kiegészítő részei (Clifton college, Mill Hill stb.) s általában a debating society-ben való működés az erőteljes közvélemény embryója. Gymnasiumaink önképzőkörei régi hagyomány szerint a versírás és chria-készités meddő mesterségét űzik, mely legtöbbnyire semmi szerves összefüggésben nincs az iskolai munkával. Gyakran még algymnasiumi tanulók is történelmi értekezéseket készítnek, akkor, midőn a növény- és rovargyüjtés illenék hozzájok; söt tudok esetet, midőn VI-ik oszt. tanulók a világirodalmi époszok kritikájával foglalkoztak a helyett, hogy valamely nekik való nemzeti remekíró művét olvasgatták volna. Ime így harapódzik el a compendiumok módszere az ifjúság minden rétegébe, s lesz atyja az irodalmi, helyesebben phrasisbeli, felfuvalkodottságnak, mely „villámmal él, s a mennydörgés hangján beszél." Így terem a koránérő író, az irodalmi proletár, ki az írószobát – Arany János tréfás vonatkozását komolyra fordítva — csizmadia-műhelylyé változtatja.

Az iskolai könyvek dolgában is sokkal szerencsésebb az angol, mint mí.

Az irodalomban magokra a classikus művekre, a történelemben a nagybecsű monographiákra utalnak; az ó-classikai szerzők műveit első rendű tudósok látják el jegyzetekkel; természettudományi műveik pedig valóságos módszertani minták. Bennök 1. csak megállapított tényeket találunk; tehát minden hypothetikus elemet kizárnak: 2. a felhozott tényeket maga a növendék is igazolhatja oly experimentumokkal, melyek a kézikönyvben leírva vannak; söt 3. a laboratoriumra is hagynak végezni valót.[1]) Az angolnak igen jó érzéke van annak

[1]) E tekintetben kitünő minták a következő művek:

a) *Biological Atlas.* *) By D. M'Alpine, F. C. S. and A. N. M'Alpine. B. Sc. –

A mint a szerzők előszavukban hangsúlyozzák, nem a gyakorlati munkát akarják helyettesítni e pompás taneszközzel, hanem útmutatást szolgáltatni a tanulónak a szerves világ gyakorlati tanulmányozására. E célra a közönségesebb állati és növényi typusoknak egyes főbb képviselői vannak kiválasztva, s azoknak bonc-, szövet- és fejlődéstana összesen 423 színezett ábrán és vázlatrajzon a tudomány jelen állása szerint feltüntetve. A magyarázó szöveg nemcsak rövid leírást, hanem az ábrázolt természeti tárgyak boncolására, praeparálására, macro- és microscopikus vizsgálatára is hasznos utasításokat ad. Kitünő laboratoriumi kalauz a tanulónak és becses correpetitorium az examinandusnak, s egyedül talán csak az anyag kezelésének aránytalansága kifogásolható benne; mert míg a növényeknek 8 táblát, addig az állatoknak

a megbirálására, hogy mennyit bir meg a növendék, s melyek a legkiválóbb és legszükségesebb tudnivalók.

Mit mondjak hazai tankönyvirodalmunkról, mely gyakran eszembe juttatja dr. Arnoldnak egy mondását: „Egészségtelen dolog — mondá ő — tócsából inni, melynek vize mint téli és tavaszi eső maradványa folyvást apad és romlik“ [1]). És mí mégis gyakran szabadon bocsátjuk ifjainkat oly tankönyvek kútfejéhez, melyeknek tócsához hasonló természetén percig sem kétkedünk. Az angolok nagy szerencsétlenségnek tartják az iskolai könyvek u. n. monopoliumát. „A legvisszásabb és legszerencsétlenebb lépések egyike — úgymond Farrar — mely az utóbbi években classikai iskolázásunkban történt, nagy középiskoláinkba a „latin primer bevitele.“ [2]) És mí mégis azon az úton vagyunk, mely legbiztosabban vezet az egyedül idvezítő tankönyvekre.

Attól tartok, hogy közoktatásunk s kivált középiskolázásunk nagyon szenved abban a bajban, melyet a francia „affadissement verbal“-nak nevez. Valóságos scorbutikus betegség, mely, ha elejét nem veszszük, iskolázásunk vérrendszerét rontja meg. Ha hazai irodalomról beszélünk, egyetemre érettnek declarált ifjaink többsége nem érzi magát otthon; történelmi ismeretét Bugát Pál „historiai szóhalmaz“-nak ke-

épen 2-szer annyit szentel, a rák bonc- és szövettanát, pl. 4 egész táblán 45 képpel illustrálja, ellenben a virágos növények szövettanának csak *egy* táblát juttat 9 képpel, a mohokról pedig egy szó említést sem teszen.

b) Nicols, *Chapters on the history of earth.* **) Szerző kiindulva abból az elvből, hogy a szabad nevelés a modern tudományok vezérelveinek némi ismerete nélkül tökéletlen, igyekszik e kis munkájában földünk physikai és biologiai történetét oly alakban és kiterjedésben összeállítani, hogy azt az általános míveltségű olvasó, vagy az erre törekvő tanuló élvezettel és haszonnal olvashassa. Ezt a törekvését az anyag helyes megválasztása és beosztása, annak a kezdő felfogásához mért egyszerű és világos előadása, s a részletes tudományszakok minden technikai nehézségeinek elkerülése által sikerült elérnie e munkában, mely mindazonáltal a tudomány jelen színvonalán áll, felölelvén annak minden nevezetesebb újabbkori vívmányait, s a vitás kérdéseknek mellőzésével, főleg az általánosan elfogadott, tehát már megállapított vezéreszméket méltatja kiváló figyelemre.

c) Guthrie, *Electricity.* London, and Glasgow, W. Collins and C[o].

d) Harcourt et Madan, *Exercises in Pract. Chemistry.* Oxford, Clarendon Press Series 1872.

**) London, 1880. C. Kegan Paul and Co.

[1]) Stanley, *Life of dr. Arnold* I. k. 374. l.

[2]) *On some defects in Public School Education.* London, 1861. 61. l.

resztelné; a mathesisnak (ennek a rettenetes disciplinának) nem sokat köszönhet, de az sem sokat neki; idegen nyelvi és irodalmi ismerete nehány átolvasott szemelvényben határozódik; az ó-classikai irodalomból sem Homérnak, sem Platonak, sem Ciceronak nem ismeri olyformán a stilját, hogy zamatát igazán érezni és élvezni bírja, s eként nem csoda, ha az egyetem kapujánál a compendiumok „Nessus tunikája" levetésekor nemcsak a Descartes-, hanem a Buckle-féle kétely is megszállja, s rohamuk alatt kétségbeesik a tatarozni s az újból tanulni valók tömege láttára. Az iskolában őt terhelték túl, s most neki kell magát túlságosan megterhelnie, ha haladnia akar.

XIII. Vizsgálatok.

Az angol iskolai év más beosztású, mint a miénk, s mások vizsgálatai is. Legtöbb iskolában — mint láttuk — a szorgalomszaki előmenetel és a rá következő szünidei munkából való kikérdezés helyettesítik a mí félévi vizsgálatainkat. Minthogy a szorgalomszak a tanuló előmenetele mértéke, abból a 10—12 hétből nyilvános vizsgálatra idő nem jut, s ahelyett legfeljebb az igazgató tart szemlét az iskolában (pl. Marlborough collegium, King Edward's school) a tanárok és a tanulók munkája minősége és mennyisége számbavétele végett. Ez az egyetlen vizsgálat, a mely az angol középiskolákban élő szóval (viva voce) történik. A jóravaló középiskolákat az igazgatóbizottságok nyilvános vizsgálatok helyett oxfordi és cambridgei egyetemtől kért vizsgáló-biztosokkal vizsgáltatják meg. A többi iskolák kitűnő növendékeiket az oxfordi vagy a cambridgei local vizsgálatokra, vagy a londoni egyetem felvételi vizsgálataira küldik.

Cambridge a vizsgálatok előtt két hónappal jelentkező iskolákba külön is küld vizsgáló biztosokat, kik az egyes osztályok és az egész tanuló ifjúság munkája eredményéről jelentést tesznek. Ezt a jelentést az egyetem syndicatusával s általa az illető iskola igazgató-tanácsával közlik. A vizsgáló-biztosok napidíja, a költségeken kívül, 10 font. Az egyetemi biztosok tartotta vizsgálatok mindig írásbeliek, s bátran szigorlatoknak nevezhetők.

Oxford és Cambridge ezelőtt hét évvel együtt szerveztek egy országos középiskolai vizsgáló-bizottságot (school examination board), mely hasonnemű szigorlatokat tartat oly fiú- és leány- középiskolákban, melyeknek szabályszerű igazgató-bizottságuk van, vagy a melyek növendékeik jelentékeny részét az egyetemekre készítik elő. E bizottság bizonyítványt is osztogat oly tanulóknak, kik rá érdemesek.

Vizsgálatai kétfélék, u. m. általánosak és bizonyítvány-nyerésért valók. 1. *Általános szigorlat*, mely az iskola munkáját vizsgálja vagy az egész iskolában, vagy csak azokban az osztályokban, melyekről az egész iskola munkája minőségére bizvást következtetést lehet vonni. E szigorlat a vizsgáló bizottság beleegyezésével tartható egy vagy több fő-tantárgyból, s ha a legfelsőbb osztálybeli tanulók tesznek ily szigorlatot, az iskolai elöljáróság kivánatára, a vizsgálók a növendékekről az ösztöndíjak és jutalmak kiosztása kedvéért érdemsorozatot készítnek.

2. *Bizonyítványért való*, röviden *bizonyítványi szigorlatokat* tartat évenként háromszor, jun., jul. és dec. hónapokban. A tantárgyak következő csoportokba vannak osztva: I. cs. latin, görög, francia, német nyelv; II. cs. elemi és kiegészítő mathesis; III. cs. bibliai ismeretek, angol nyelv és irodalom, történelem: IV. cs. mechanika, vegytan, növénytan, physikai földrajz és elemi geologia. Minden jelöltnek legalább is három különböző csoportból vett *négy* tárgyból kell kielégítőre felelni. De hat tárgynál többől egy jelölt sem állhat vizsgálatra. Azonban ha a jelölt a II-ik vagy IV-ik csoport egy tárgyából kielégítőre felelt, az I-ső csoportból három tárgygyal is eléállhat, s ez esetben *kivételesen* hétből tesz vizsgálatot. Ha a jelölt már azelőtt valamely tárgyból nyert bizonyítványt, újból jelentkezhetik vizsgálatra, ha legalább két csoportból négy tárgynál többet nem választ. E bizottság a leányiskolákat is hasonló feltételek mellett vizsgálja, azzal a módosítással, hogy görög nyelv, kiegészítő mathesis és mechanika helyett megfelelően olasz nyelvet, rajzot és zenét választhatnak, s hogy négy feladott tantárgy közül legalább kettőből sikeres vizsgálatot tegyenek.

A vizsgálók mindkét nemű szigorlaton számjegyekkel mérik az eredményt, mely számok egyszersmind a különböző tudományok egymásközti viszonyát is kifejezik. Hogy az általános és az egész iskolára kiterjedő szigorlaton mely studiumokból és hány dolgozatot kell a növendékeknek készíteni, arra nézve talán legjobb tájékoztató lesz a következő táblázat, melyet az Eton-collegium igazgatója szívességéből ime közlök. Ez az 1880. juliusi vizsgálatok programmja, melyből az is kitünik, hogy a jelölteknek az összes dolgozatokért kitűzött érdemjegyek minimuma többségét (rendszerint kétharmadát) a classikusokból kell nyerni s egynegyedét a mathesisből.

A táblázat megértésére azt is szükség tudni, hogy minden tantárgyból több (8—20) kérdést is kap a jelölt, melyek mindenike megfejtéséért a nehézség foka szerint bizonyos számú (pl. 10, 15, 25, 30,

40. stb.) érdemjegy jár. A kérdések közül a könnyebbek mindig elől vannak, s utánok sorrendben a nehezebbek következnek.

Ha sok a kérdés, azt is megjegyzik, hogy hánynál többet nem szabad megfejteni.

A kérdések s a leforditandó szöveg mindig nyomtatva vannak, s pl. a kezemnél levő 1877-iki etoni és 1878-iki charterhouse-i vizsgálati kérdések egy-egy jókora kötetet tesznek. [1])

Juliusi vizsgálatok 1880.

Az első száz számára.

Bizonyítványért és osztálybeli helyért.

Mathesis	200	(mark) érdemjegy	1200
Classikusok . . . . . , ...	1000	„ „	

E mellett a statikai, dynamikai és kúpszelettani dolgozattal külön 100 jegyet nyerhetnek.

A vizsgálat tárgya: a nagy bőjt és nyári szorgalomszakban végzett classikai és mathematikai tananyag; a bizonyítványért pályázóknál a nevezettekhez még az a studium járúl, melyből bizonyítványt akarnak nyerni.

Az első százba bejutásért pályázók.

Rendes tanfolyam.

Mathesisből — 3 írásbeli dolgozat			200 = 1/6-a az ösz.
Classikusokból —			érd. jegyeknek
10 dolgozat, u. m.	1 latin próza .	100	800 = 2/3
	1 latin vers . .	100	
	1 latin fordítás .	100	
	1 görög fordítás .	100	
	1 vallástan . . .	80	
	1 nyelvtan . .	80	
	1 görög fogalm.	60	
	1 rögtönz. fordítás	60	
	1 ó-kori történelem	60	
	1 földrajz . . .	60	
Modern tantárgyakból 2 dolgozat, u. m.			
Francia vagy német		100	200 = 1/6
Természettud. vagy rendk. mathesis		100	
	összesen (15 dolg.)		1200 jegy

Egy tanuló sem megy feljebb, ha nem érdemli meg	1/4 az össz.-nek	= 300
	1/4 a class.-nak	= 200
	1/5 a latin próza	= 20
	1/5 a mathesis	= 40
	1/5 a nyelvtan	= 16–

Woolwichi tanfolyam.

Mathesisből — 3 dolgozat	200 = 1/4
Vers helyett még egy math. dolgozat jár	100 =

melynek felét görög s felét latin nyelvtanból kell kapnia.

Vizsgálat tárgya: az utolsó szorgalomszak tanulmányai, s az egész évi történelem és földrajz.

[1]) A kérdéseket mindig a vizsgálatok lejártával, tanulságnak okáért, szokták közzétenni.

A felső csapat.

Mathesisből — 3 dolgozat . . . . 200=1/6

Classikusokból —

15 dolgozat, u. m.

1 latin próza . .	100	200=2/3
1 latin vers . . .	100	
1 latin fordítás .	100	
1 görög fordítás .	100	
1 vallástan . . .	80	
1 nyelvtan . . .	80	
1 görög fogalm. .	60	
1 új-kori tört. . .	60	
1 rögtönz. fordítás	60	
1 földrajz . . .	60	

Modern tantárgyak —

2 dolgozat u. m.

Francia vagy német	100	200=1/6
Természettud. vagy rendk. mathesis	100	

összesen (15 dolgozat) 1200 jegy

Egy tanuló sem megy feljebb, ha nem érdemli meg

1/4 az össz.-nek =300

1/4 a class.-nak =200

1/5 a latin próza = 20

1/5 a mathesis = 40

1/5 a nyelvtan = 16–

Mathesisből — 3 dolgozat 200=1/4
Vers helyett még egy mathem. dolgozat jár 100=

melynek felét a görög s felét a latin nyelvtanból kell kapnia.

Vizsgálat tárgya: az utolsó két szorgalomszak tanulmányai, s az egész évi történelem és földrajz.

A közép csapat számára.

Mathesisből — 3 dolgozat 200

Classikusokból —

8 dolgozat, u. m.

1 latin próza . .	100	780
1 latin vers . . .	100	
1 nyelvtan . . .	100	
1 latin fordítás . .	120	
1 görög fordítás .	120	
1 vallástan . . .	80	
1 ó-kori tört. . .	80	
1 földrajz	80	

A nyelvtani dolgozatra könnyű görög prózai helyek lesznek felhagyva:

Természettudomány 120

Francia 100

összesen (13 dolg.) 1200

Egy tanuló sem megy feljebb, ha nem érdemli meg

1/4 az össz.-nek =300

1/4 a class.-nak =195

1/5 a lat. próza = 20

1/5 a math. = 60

1/5 a nyelvtan = 20–

Mathesisből — 3 dolgozat 200=
Vers helyett még egy mathem. dolgozat jár 100=

melynek felét a görög s felét latin a nyelvtanból kell kapnia.

Vizsgálat tárgya: az utolsó két szorgalomszak tanulmányai s az egész évi történelem és földrajz.

Az alsó csapat számára.

Mathesisből — 2 dolgozat			200	
Classikusokból —				
8 dolgozat, u. m.	1 latin próza	110	780	
	1 latin vers	110		
	1 latin fordítás	110		
	1 görög fordítás	110		
	1 vallástan	100		
	1 nyelvtan	100		
	1 ó-kori tört.	80		
	1 földrajz	60		
Természettudomány			120	
Francia			100	
	összesen (12 dolgozat)		1200	
Egy tanuló sem megy feljebb, ha nem érdemli meg	1/4 az össz.-nek		=300	
	1/4 a class.-nak		=195	melynek felét a görög s felét a latin nyelvtanból kell kapnia.
	1/5 a lat. próza		= 22	
	1/5 a math.		= 40	
	1/5 a nyelvtan		= 20–	

A vizsgálat tárgya: az utolsó két szorgalomszak tanulmányai; az egész évi történelem és földrajz.

A Remove számára.

Mathesisből — 2 dolgozat			200	
Classikusokból —				
7 dolgozat, u. m.	1 latin próza	120	800	
	1 latin vers	120		
	1 latin fordítás	120		
	1 görög fordítás	120		
	1 nyelvtan	120		
	1 vallástan	120		
	1 földrajz	80		
Francia			100	
Történelem			100	
	összesen (10 dolgozat)		1200	
Egy tanuló sem megy feljebb, ha nem érdemli meg	1/4 az össz.-nek		=300	
	1/4 a class.-nak		=200	melynek felét a görög s felét a latin nyelvtanból kell kapnia.
	1/5 a lat. próza		= 24	
	1/5 a math.		= 40	
	1/5 a nyelvtan		= 24–	

A vizsgálat tárgya: az utolsó két szorgalomszak tanulmányai; az egész évi történelem és földrajz.

A nyelvekből, a fordítási darabok mellett, szoktak adni philologiai, nyelvtani, prozódiai kérdéseket; továbbá rögtönzött fordítási feladatokat, olyformán azonban, hogy az alsóbb osztályosok kérdéseiben a nehezebb szók jelentését is kiírják, vagy ha pl. angol verset kell görögre lefordítni, a legalkalmasabb, de még addig elő nem fordult szó jelentését is megjelölik.

Az oxfordi és cambridgei középiskolákat vizsgáló bizottság 1879. és 1880-iki minden tekintetben tanúságos jelentéseit kivánom ezuttal főbb vonásaiban bemutatni. A bizottság 137 vizsgáló biztosa 1879. jun., jul. és dec. havában 68 fiú- és 15 leány-középiskolában, 1880-ban 65 fiú- és 20 leány-középiskolában tartatott szigorlatokat a mí érettségi vizsgálatunknak megfelelő u. n. végbizonyítványi vizsgálatot (examination for certificate.) A fiú-középiskolák között voltak: Clifton-collegium, Dulwich-collegium, Eton-collegium, Marlborough-collegium, City of Londonschool, M. Taylorsschool, Rugbyschool, Uppingham-school, University-College school, Westminster-school stb. 1879-ben 695 (687 fiú és 8 leány) jelölt állott vizsgálatra, kik közül 379-en bizonyítványt kaptak és 155-ön kitüntek egy vagy több tárgyból. A összes jelöltek között 123-an voltak, kik egy előbbi vizsgálaton már bizonyítványt nyertek, s ezek közül 66-on nyertek ez évben kitünő (with distinction) bizonyítványt. 1880-ban vizsgálatra állott 700 jelölt közül 475 nyert bizonyítványt. Az említett bizonyítványok oly értéküek, hogy tulajdonosaikat, ha tanulmányaikat Oxfordban vagy Cambridgeben akarják folytatni, egészen vagy részben felmentik az első (Oxfordban Responsions) I. vagy II-ik része Cambridgeben pedig az előzetes vizsgálat u. n. póttantárgyai (additional subjects) alól; valamint a woolwichi akademián és más intézeteken a felvételi vizsgálat alól.

A vizsgálat szigorú voltát hadd mutassák a következő statistikai adatok.

T a n t á r g y	A megvizsgáltak száma 1879	1880	A sikeres vizsgát tettek száma		A kitünők száma	
Latin	623	636	458	482	59	52
Görög	590	596	439	489	45	52
Francia	213	180	89	97	12	20
Német	55	51	37	34	10	10
Elemi mathesis	668	666	470	585	—	—
Kiegészítő mathesis	310	313	159	199	39	62
Biblia (ó- és új-szöv)	590	629	450	497	38	48
Angol nyelv	117	100	92	67	12	14
Történelem	472	494	310	325	58	56
Mechanika	29	42	18	33	3	3
Vegytan	67	54	40	28	18	9
Növénytan	8	3	7	1	1	—
Phys. földrajz és a geologia elemei	44	52	40	34	14	2
Zene	1	—	1	—	—	—
Rajz	2	—	2	—	—	—

A jelöltek összes száma (1879-ben) 694; (1880) 700.
A bizonyítványt nyert jelöltek száma 378; (1880) 475.

378, (1880-ban) 475 sikeres vizsgálatot tett jelölt közül	Kitünő volt									
	5 tant.		4 tant.		3 tant.		2 tant.		1 tant.	
	1879	1880	1879	1880	1879	1880	1879	1880	1879	1880
127, illetőleg 157 *négy tantárgyból* átment jelölt közül	—	—	4	—	1	3	11	6	17	29
157, illetőleg 179 *öt* tantárgyból átment jelölt közül	—	—	4	3	4	6	19	22	45	34
80, illetőleg 110 *hat* tantárgyból átment jelölt közül	—	1	3	2	7	7	7	21	23	31
14, illetőleg 29 *hét* tantárgyból átment jelölt közül	1	1	1	2	2	5	4	5	4	7
összesen	1	2	12	7	14	21	41	54	89	101

1. A sikeres vizsgálatot tettek száma (1879) (1880)
a megvizsgáltaknak k. b. 54%-a ; 67·86%-a.
2. Visszautasíttatott . . . . . . 46% 32·14%.

A vizsgáló bizottságnak 1879. október 31-én és 1880. október 31-én végződő vizsgálati két évéről kiadott jelentéséből a következő adatokat találtam a középiskolák e nemű vizsgálatai jellemzésére s egyszersmind munkája eredményére érdekesnek.

Latin és görög nyelv. A bizottság úgy találta, hogy a jelöltek értelmi színvonala több iskolában emelkedett, és a középiskolai classikai oktatás általában kielégítő. Általában ritka a teljesen készületlen ifjú és sokan azok közül is, kik bizonyítványt nem kaptak, a vizsgálat némely részeiben jó eredményt mutattak fel.

A latin és görög *rögtönzött fordítás* általán véve igen jó volt. Jelenleg kevés iskolára találtak a vizsgáló biztosok, melyben a legfelsőbb osztálybeli ifjú az ó-classikai nyelvű rögtönzött fordítást elég jól el ne készítné. A vizsgálók némely angolra való fordítást nagy élvezettel olvastak.

Mind a latin, mind a görög *áttanult könyvekből* alapos ismereteket tanusítottak; azonban a görög olvasmányok nehezebb helyeire gyakran nem fordítottak elég gondot.

Nyelvtan. A latin nyelvtani elemi kérdésekre kitűnő írásbeli dolgozatokat adtak be; de a nehezebb latin és görög nyelvtani kérdéseket s kivált ez utóbbiakat rendesen ott hagyták. Úgy tetszik, hogy a

magasabb syntaxist nem eléggé tanulmányozták. A philologiai kérdésekre csak néhány oly iskola növendékei feleltek kielégítően, melyekben e tantárgyat rendszeresen tanítják.

A *fogalmazványokkal* a legkevesebben birkóztak meg. Némely különben nagyon jóravaló dolgozatot elemi nyelvtani és metrikai botlások rontottak el.

Görög fogalmazványt kevesebben adtak, mint latint, de általában elég sikereset. Mindent összevéve az ó-classikai nyelvekből tartott vizsgálatoknak az 1879-iki jelentés szerint legkevésbbé kielégítő része a nyelvtani elvek alkalmazása volt. Az 1880-iki jelentés szintén kiemeli, hogy latinban a kerülő beszéd (oratio obliqua) törvényei-, görögben a névutók alkalmazásában leggyengébbek a növendékek.

A mely iskolák növendékei könyvnélkül betanult darabokat adtak fel, azokat jól tudták. [1])

Francia nyelv. E nyelvből (1879) 49 iskolát vizsgáltak meg. A biztosok kedvezően nyilatkoznak a vizsgálat eredményéről, s kivált a rögtönzött fordítás volt nagyon kielégítő.

A dictandóban nagy volt az iskolák közti különbség: némelyek kielégítő sikert tanusítottak, mások igen gyarló lábon állottak. 1880-ban azonban már e tekintetben jelentékeny haladást észleltek.

A nyelvtani és fogalmazási vizsgálatról szóló jelentések nagyon kedvezőtlenek voltak. A nyelvtani ismeret kevés kivétellel vékony volt, s ennélfogva a nyelvtani szabályokat nem helyesen alkalmazták. A fogalmazás mind a nyelvtan, mind a francia idiomban való nagy tudatlanságot árulta el. E tekintetben alig lehet egy iskolát is kivételnek tekinteni. 1880-ban a bizonyítványra vágyó növendékek fogalmazás dolgában általában teljes haladást tanusítottak.

A *német nyelv*ből 27 iskolát vizsgáltak meg. (1880-ban 32-öt.) Ez évben kissé nagyobb a bukások száma, de általában az eredmény színvonala nem sülyedett.

A rögtönzött fordítás egészben véve jó volt; az olvasott könyvekre kellő figyelmet fordítottak, bár a nehezebb szerzők művei mégis behatóbb tanulmányt igényelnek.

Általában a különböző iskolák munkája nagyon egyenetlen, különösen a fordításból. Látszik, hogy némelyik iskola kitűnő munkát végzett; ellenben sok iskolában e nyelv ismerete merőben elemi fokon

[1]) *Report of the Oxford and Cambridge schools examination board for* 1879 and 1880. 7—9. l.

áll, jóllehet a nyelvtant és az olvasott könyveket a növendékek gondosan tanulták. A fogalmazást az 1880-iki jelentés is a vizsgálat leggyengébb oldalának tartja.

Mathesis. A mathesis felsőbb részeiből kissé nagy számmal történtek visszavetések.

Az *algebra* elemi részét a négyzetes egyenletekig és progressiókig meglehetően jól tudták; de a progression túl kevesen mentek.

Euclid I—III. könyve propositióit rendesen szabatosan írták le. Sok fiú a következő könyvekben is eléggé jártas volt.

A trigonometria elemeivel a haladottabb fiúk általában eléggé megbirkóztak. Kevesen az analytika geometriába is behatoltak. De már a geometriai kúpszelettanban nem volt oly jó az eredmény.

A jelöltek közt voltak többen, kiknek a *statikából* volt némi ismeretök, de a *dynamikai* kérdésekre írt feleletek közt csak kivételesen lehetett olyat találni, mely e studium alapelvei teljes átértését mutatta volna.

A bibliai ismeretekből a jelöltek sokkal jobb feleleteket adtak az ó-, mint az új-szövetséggel kapcsolatos kérdésekre. Egyébiránt a tanulmányozott könyvek jó tanítás és gondos tanulásról tanuskodtak. A critikai kérdésekre nagy ritkán feleltek.

Angol nyelv. E tantárgyból 35 iskolát vizsgáltak meg (1880-ban 32-őt), de köztük kevés volt nagyobb középiskola. A vizsgálók elismeréssel szólnak a jelöltek készültségéről. Kiváltak különösen azok a jelöltek, kik bizonyítvány-szerzésért tettek vizsgálatot s kik, a Shakespeare műveiből adott kérdésekre feleltek jól. De ha valamely helyet körül kellett írni, a paraphrasis ritkán volt kielégítő. A nyelvtanban való jártasság sokat javult. Az 1880-iki jelentés szerint a jelöltek jelentékeny száma kellő jártasságot tanusított a történelmi angol nyelvtanban. A fogalmazások egy része kellő rendezet híjával volt; a növendékek egyrésze nagyon hajlandó volt a tárgytól a rethorika terére lépni; szép számmal voltak olyanok is, kik a történelmi kérdésekről a legjobb fogalmazványokat készítették.

Történelem. E tárgyban nagy szükség van alapos tanításra, főként a korszak jellemzés tekintetéből. Fölötte kivánatos az ifjakat rásegítni, hogy egy hosszú történelmi korszakban az események láncolata között való összefüggést felfogják. A rövidebb időszakok eseményeit sokkal hivebben fogták fel és tartották meg. Nevezetes, hogy a tanulmányozott korszakok közül jobban ismerték Görögország és Róma történelmét, mint az angol történelem tanulmányozott szakaszait. A

mely iskolákban e tantárgyat jól tanították, azokból a legjobb feleletek kerültek ki.

Az 1880-iki jelentés az iskolák figyelmét különösen a földrajz kellő figyelemben részesítésére hívja fel, nemcsak azért, mert a történelem tanulásában nagy segítség, hanem azért is, mert azt a középes tehetségű tanulók is nehézség nélkül felfoghatják.

Természettanból 33 iskola növendékei állottak vizsgálatra. (1880-ban 17.) Általában nem sok iskolából állott fel annyi növendék, hogy a tanítás sikeréről biztos itéletet lehessen mondani. A hol azonban a természettudományok valamely ágát a rendes tantárgyak közé fölvették, a feleletek gondos tanításra vallottak. Sokan a növendékek közül, kik a tüneményeket világosan tudtak magyarázni, mathematikai demonstratiókhoz csak nagy ritkán értettek, s képleteket csekély mértékben használtak. Néhány iskola azonban magas fokú eredményt mutatott fel.

A *vegytanból* nagyon különböző minőségű volt az eredmény. Legközönségesebb fogyatkozások volt a növendékeknek, hogy a kérdésekből származó számításokkal sehogy sem tudtak megbirkózni. A *növénytanból* nem nagy eredményt tanusítottak; de a *physikai földrajzból* és *geologiából* nagyon kielégítőt.

XIV. Az angol és a hazai vizsgálati rendszer.

Az előbbi fejezetben láttuk az oxfordi és cambridgei középiskolai vizsgáló bizottság vizsgálatai eredményét. Az általános vizsgálatokat (mint az Eton-collegiumi melléklet tanusítja) mindenekelőtt az jellemzi, hogy az egyes studiumok egymásközti viszonya számokban is meg van határozva, pl. a classikai studiumokhoz a mathesis úgy aránylik, mint 1 : 4 vagy 5-höz, az újkori nyelvek pedig vagy a természettudományok mint 1 : 8. Sőt néha nemcsak a studiumok, hanem egy studium körben az egyes szerzők egymásközti viszonyát is számokban kifejezhetőleg megszabják. Winchesterben pl. a virgili sor volt — úgy szólva — a mintamérték. Minden görög vers — vagy latin próza — sor három virgili sornak felelt meg; ellenben Horác odáinak három sorát mindig két virgili sornak számították [1]. A felső osztályokban 13, az alsóbbakban 10—12 dolgozatot kivánnak a növendéktől. Ha e dolgozatokra középszámban $2^1/_2$-órát számítunk, 25—32 órára tehető e szigorlatok tartama, és pedig olyformán, hogy ezalatt minden növendék foglalkozik; holott a mí szóbeli vizsgáinkon,

[1]) Adams, *History of Winchester college* stb. 357. l.

ha egy 30 tagból álló 8-ik osztályra legkedvezőbb esetben **harmadfél** napot, azaz 18—20 órai vizsgálatot számítunk, egy **növendék** feleletére 36—40 percnél, vagy mondjuk rövid $^3/_4$-óránál **teljességgel** kevesebb idő jut, a mi oly arányban van az angol középiskolák elébb említett szigorlata tartamával, mint 1 : 33. És ha tovább menve az említett 40 percet 8 tantárgy között felosszuk, egy-egy feleletre 5 percnyi idő jut; holott az angol ifjú egy tárgyból több kérdésre felel, melyeknek kidolgozására kedvező esetben is $1^1/_2$ — 2 óra = 90—120 p. kell, melyhez úgy aránylik a mí tanulónk feleleti ideje, mint 1 : 18 vagy 24-hez. [1]) Nálunk egy 30 főnyi osztályban épen 8-adfél napig kellene a szóbeli vizsgálatnak tartani, hogy egy-egy tárgyból mindenki bár $^1/_4$ óráig feleljen. Vehető-e komolyan számba pl. a mostani szóbeli érettս. vizsgálat, arról nem szükséges bővebben szólani.

Az oxfordi és cambridgei biztosok tartotta szigorlatok **tartamát** középszámban négy tárgyból 32—36 órára, a londoni egyetemi felvételi vizsgálatokét pedig, melyek szintén e szigorlatoknak felelnek meg, 28 teljes órára tehetni. Ez utóbbi vizsgálatokon a növendékeknek 10 külön írásbeli dolgozattal kell felelni, s pl. az angol történelemre és az újkori földrajzra vonatkozó 15 kérdésből 10-et (3-óra alatt) ki kell dolgozni. Nálunk rendesen öt tárgyból készítnek írásbeli dolgozatot, mindenikre három órát számítva 15 óra; szóbeli vizsgálaton egy növendék feleletére legfeljebb fél vagy háromnegyed órát számítva, középszámban $15^3/_4$ vagy bőven mérve 16 órára tehető egy-egy növendékünk érettségi vizsgálata tartama. Az angolok kedvező esetben is 2-szerte több időt fordítnak rá. Még nagyobb lesz a különbség, ha meggondoljuk, hogy a 16 óra 7 tárgy közt oszlik meg. Belőle egy-egyre $2^1/_4$ óra jut; ellenben az angoloknál 4 tárgy 32—36 órájából

[1]) Marlborough college-ben 1880. nyarán a legfelső osztályosok *két heti* vizsgálatain az egyes tárgyakra köv. órányi idő volt szabva: *hétfőn* természettan (mechan.) 3 óra; növénytan 3 ó.; phys. földr. 3 ó.; *kedd:* vegytan 3 ó.; gyakorl. vegytan 3 ó.; *szerda:* német rögtönzés $1^1/_2$ ó.; német dictandó és fogalm. $2^1/_2$ ó.; *csütörtök:* Shakesp. 2 ó.; francia könyv 2 ó.; angol könyv 2 ó.; *péntek:* franc. rögtönzés $1^1/_2$ ó.; angol nyelvt. és fogalm. 3 ó.; franc. dict. és fogalm. $2^1/_2$ ó.; *szombat:* történ. (spec. korszak) $2^1/_2$ ó.; tört. 2 ó.; kúpszelett. 2 ó.; *hétfőn:* szt. tört. 2 ó.; latin nyelvt. $1^1/_2$ ó.; Euclid 3 ó.; *kedd:* számtan 2 ó.; latin rögtönzés 2 ó.; szt. tört. (special. korsz.) 2 ó.; *szerda:* statika és dynam. 3 ó.; trigon. 2 ó.; latin könyv 2 ó.; *csütörtök:* algebra 3 ó.; lat. vers 3 ó.; *péntek:* lat. próza $2^1/_2$ ó.; görög nyelvt. $1^1/_2$ ó.; görög rögtönz. 2 ó.; *szombat:* görög könyv 2; — próza 2; — vers 2 óra. ***E kimutatással szemben a mi érettségi vizsgálatunk, a rája szánt időt tekintve***, csakugyan „fictión alapul."

egyre 8—9 egész óra. A magyar és angol érettségi vizsgálat tantárgyaira fordított idő tehát úgy aránylik, mint 1 : 4.

Az érdemjegy osztogatása jellemzésében szintén nagy a különbség köztünk. Vegyük elsőben a rendes vizsgálatokat. Középiskoláink közelebbi években megjelent nagy csomó értesítőjéből az érdemjegykimutatásokat átnéztem, s úgy találtam, hogy pl. 33 növendék közül 7—10 tantárgyból kitünő 5 ; néhol 10 közül mindenből kitünő 2 ; 80 növendék közül 11 tantárgyból kitünő 6 ; 8—10 tantárgyból 6 kitünő ; egy iskolában 35 növendék közül egy tantárgyból 30 kitünőt és 5 jelest találtam (tehát középes tanuló egy sem volt), szóval 12—20 %-dra tehető nálunk a középiskolai felső osztálybeli kitünők száma. Az iskolák egész népességét véve fel, majd mindenikben találtam 10—15 %-nyi tiszta kitünőt, sőt ha a jeleseket is hozzávesszük, 20—25 %-ra mindig rámegy a jeles tanulók száma. Találtam oly iskolát, melyben 32%, másban $33._{33}$%, harmadikban $42._{85}$% volt a kitünők vagy jelesek száma.

Az érettségi vizsgálatok eredményei közt szintén ily kedvező arányt találtam, pl. 30-ból kitüntetéssel érettnek declaráltak 6-ot ; más iskolában 77-ből visszavetettek 3-at, kitüntetéssel átment 6 ; ismét másban 83-ból visszavetettek 4-et ; másban 10 közül kitünő lett 2. Szintén kitüntettek 8 közül kettőt, 11 közül 4-et ; sőt volt oly iskola, melyben 15 közül kitüntetéssel átment 7, megbukott 1. Szóval a kitünők száma 9—25%-ra vagy középszámban szólva 15—16%-ra megy, a visszavetettek száma ellenben középszámban 5—6%.

Ezzel szemben az oxfordi és cambridgei vizsgáló bizottság jelentései fentebb közlött adataiból kitünik, hogy 1879-ben a bizonyítványi vizsgálatot tett jelölteknek általában 48%-a vettetett vissza, s 378 sikeres növendék közül 5 tárgyból kitünő csak 1 (1880-ban 700 illetőleg 475 sikeres jelölt közül szintén 1), négy tárgyból kitüntetéssel csak 10 ment át. Ha a négy és öt tárgyból kitünően átment jelölteket mind egy kategoriába tesszük, 1879-ben 11, 1880-ban 9 vagy az összes jelölteknek 1. 6, illetőleg 1. 3%-a tette le kitünően a vizsgálatot. Ennek az eredménynek teljesen megfelelő számokat és szigort találunk a londoni egyetem felvételi vizsgálatain. 1877-ben 1105 megvizsgált jelölt közül visszavettetett 600, átment 505. Ennélfogva a visszavetettek száma az 50%-ot jóval meghaladja. A kitüntetéssel átmentek számába pedig csak az első osztályba sorozottak első *húszát* szokta venni a vizsgáló bizottság, mely szám az összes jelölteknek körülbelől l. 8%-a ; az átmenteknek pedig k. b. 1%-da, azaz 1000-ből 18 számít-

ható kitünőnek. Ezek az adatok azt mutatják, hogy az angolok kitüntetettjeinek (1. 8%) nálunk tizenhat felel meg; azaz hogy nálok a szigor legalább is nyolcszorta nagyobb, mint nálunk. Igazolja-e az élet e statistikai adatokat?

E nagy aránytalanságnak több okát lehetne felhozni, de talán fő oka az, hogy középiskoláink tanulóit évközben 8—12 tantárgy tanulására szorítjuk, s az érettségin tőlök 7—8 tantárgyból való szigorlatot követelünk, holott az angolok az évközben tartott vizsgálaton is csak négy-öt tantárgyra szorítkoznak. A londoni egyetem szigorúbb, mert voltaképen 6 tárgyat kiván, és pedig oly mértékben, hogy latinból 4, görögből 3 különböző szerző műveiből kiván terjedelmes részeket, továbbá írásbeli dolgozatot s az illető művekre vonatkozó alapos történelmi és földrajzi ismeretet.

Angolföldön 8—10 tantárgyból kitünő tanuló nem terem; úgy tetszik, hogy a mí climánk igen kedvező az ily fajta iskolai növény tenyésztésére. Ha összes középiskoláinkra (gymnasiumaink és reál iskoláink VIII-ik osztályaira) legszorosabb számítással mindenből kitünő két-két tanulót veszünk, legalább is 120 ilyen kitüntetett kerül ki évenként belőlök. Erre a 120 lumen mundi csoportra azt mondotta volna Dickens: „ime 120 tizenhárom próbás képmása az én hires Mr Choakumchild-omnak [1]), annak a regénybeli hősnek, ki meg tudott felelni a fejtörő kérdések egész seregére, mert a kis ujjában volt az orthographia, etymologia, syntaxis és prosodia, biographia, astronomia, geographia és cosmographia, az összetett arányok tudománya, algebra, a földmérés és helyszínelés-tana s az ének és a rajz, s ezenkivül leszedte a fölét a mathesisnek és physikának, francia, német, latin és görög nyelvnek.

De térjünk az érettségi vizsgálatra.

A kedvező érettségi vizsgálati eredményre nálunk első sorban nagyon befoly az, hogy a tanár az összes jelöltek számára egy vagy egyféle kérdést ad, mely kérdés kiadásakor mindig a közepes tehetségűeket kell figyelembe vennie. Ekként a tehetségesebb tanulók könnyű győztesek lesznek. Az angol hasonnemű szigorlatokon mindig több kérdést (8—15-öt) kapnak a jelöltek, melyekből csak az első három-négy a közepes tehetségűeknek való s ennélfogva kitünőre csak úgy tehet szert a jelölt, ha a nehezebb kérdésekkel birkózik meg.

Sajátszerű, hogy rakás-számra találhatni könyvtárainkban a pae-

---

[1]) Hard Times.

dagogiai és lélektani könyveket: de azért még azt sem akarjuk megtanulni belőlök, hogy a tanulókat egyéneknek, mindenkivel közös, de egyszersmind kiváló dispositiójú emberi lényeknek, és ne egy normárahúzható és hajtható *tömegnek* tekintsük.

Ez a chinai egyformásító vonás meglátszik középiskolai rendszerünk minden részében, meg különösen érettségi vizsgálatainkon. Az angol vizsgáló bizottság tudománycsoportokat állít fel, s megelégszik vele, ha a jelölt három csoportból választott négy tárgyból áll vizsgálatra; de már hat tárgynál többet nem fogad el. Innen van, hogy a jelöltek egyszerre több mint három nyelvből Oxfordban és Cambridgeben (közéjök értve az anyanyelvet is) csak kivételesen tehetnek vizsgálatot. Nálunk egyátalán nincs efféle csoportosítás, s rendszerint 7—8 *egyenrangú* tárgyból, sköztük *négy* nyelvből és irodalomból (magyar, latin, görög, német) kell vizsgálatot tenni.

Az angol vizsgáló bizottság a tanári kartól merőben függetlenül tűzi ki a vizsgálati kérdéseket, melyek közt — mint említettem — a legkönnyebbek a közepes tehetségűeknek s a rákövetkező nagyobb számúak a haladottabbaknak és tehetségesebbeknek valók. Nálunk a kérdéseket a tanári kar, illetőleg az egyes tanár állapítja meg belátása vagy talán előszeretete szerint, de mindig a közepes tanuló szemelőtt tartásával. Hiszen az írásbeli feladatra kiadott *egy* kérdés az osztály, az az a többség kérdése, s a ráadott felelet az *osztály* felelete. Még a szóbeli vizsgálatra készített tételek is úgy vannak szerkesztve, hogy minden közepes tanuló meg birjon rájok felelni, máskülönben a többségnek buknia kellene. Ez oldalról is nyilvánvaló a két rendszer közötti nagy különbség. Amott a mérték kétharmad részben mindig magas: nálunk egyáltalán csak közepes, mert a kitünőket is a közepes tanulók színvonalára sülyeszti.

Az angol szükkörü és magas mérték az egyént, a tehetséget, a spontaneitast, a mi széles körü, de alacsony mértékünk a tömeget, s ha lehet e szót használnom, a *nyáját* veszi tekintetbe.

A vizsgálat vezetésében is más úton járunk. Nálok a kiküldött szakbiztosok a bizottság felállította mérték activ alkalmazói; ellenben nálunk (nem is említve a felekezetek tudomány helyett sokszor csak jó indulattal, vagy címmel teljes biztosait) az u. n. tankerületi felügyelők is voltaképen csak *passiv* ellenőrzői. Hibákat, fogyatkozásokat jegyezhet ugyan meg a kerületi biztos, de minthogy a kérdéseket nem ő, s nem is a kerületi felügyelők testülete állapítja meg: az egész vizsgálat mértékét feljebb teljességgel nem emelheti, mint a mennyire az illető

tanári kar belátása emelte. Ámde a szellemi világban is alkalmazható az a physikai tétel, hogy a víz soha magasabbra nem ugrik, mint a mily magasról jött.

Az írásbeli vizsgálatokon a tanári kar befolyását az írásbeli kérdések, szóbeli vizsgálatokon pedig szóbeli kérdéseik representálják. Minthogy a kérdések különböző megfejtéséért járó érdemjegyek számokban nincsenek meghatározva, az osztályozás alkalmával a tanárnak akarva — nem akarva alkalma nyilik az irgalmasságra. A szóbeli vizsgálatokon még több alkalom nyilik az irgalomra, mely a kisegítő kérdésekben, útbaigazításban, figyelmeztetésben stb. nyilvánul. És ezt lélektanilag és didaktikailag egyaránt meg lehet okolni; mert a nyolc esztendőn át *nevelő* és oktató tanári kartól pedans rigorismust kivánni, épen a növendék végvizsgálatán, valóban nagy ellenmondás lenne. Nehéz dolog egy személyben szülőnek, vagy szülőhelyettesnek és birónak lenni. Ezt fejezi ki az egy tárgyból visszavetetteknek pár hó multán javító vizsgálatra való bocsátása is. Aztán az igazat megvallva, némi joggal számít is az ifjúság e könyörületre. A gyengébbeket a tanár atyáskodó jóindulata, nem az ismeretek könnyen kimeríthető fokozatú mértékével, hanem az emberi szív kimeríthetetlen irgalmasságával mérlegeli. Számot tartanak erre a szülők és a nagy közönség, kik azt kivánják, hogy a tanár szíve az irgalomnak soha ki nem apadó olajos korsója legyen. Vizsgálatainkon a nyilvánosság is úgy hozza magával, hogy az iskola reputatiója érdekében a gyengébbeket ne nagyon vizsgálgassák; az aggodó szülők szorongó tekintete pedig arra hangolja a tanárt, hogy „most az egyszer“ kissé elnéző legyen. Hiszen — így biztatják a tanárt — a kérdéses növendék úgy sem fog soha *tudományos* pályára lépni; — mintha bizony minden pálya nem volna egyszersmind *tudományos*.

Az angol rendszer merőben irgalom nélkül jár el. Azok az idegen biztosok csak numerus-számba veszik az egyes dolgozatokat, s ha valamelyik meg nem üti a kellő mértéket, kérlelhetlenül visszavetik. A londoni egyetem vizsgálati jegyzőkönyveiben lapozgatva, láttam sok jelölt neve után több *R* jegyet, mint a *Rejected* szó ominosus kezdő betűjét. Kérdezősködésemre a titkártól azt is megtudtam, hogy a ki egyetlenegy tárgyból kap *R* jegyet, illetőleg vettetik vissza, azt szintúgy visszautasítják, mint a ki mindenből elégtelenre felelt; és van eset rá, hogy ismételt vizsgálat alkalmával ép abból a tantárgyból vetik vissza a jelöltet, melyből első ízben jól felelt.

Első tekintetre elriasztónak, rhadamanthusinak látszik ez a ri-

gorosus rendszer, de itéletünk megváltozik arra a tudatra, hogy egyszersmind oly részrehajlatlan igazságot szolgáltat mind a londoni, mind az oxfordi és cambridgei vizsgáló bizottság, melyet egy ország, egy nagy nemzet a legnagyobb tisztelettel emleget a föld egyik sarkától a másikig — Alexandriában, Madrasban, Új-Hollandiában, úgy mint Londonban, mert a londoni egyetem felvételi vizsgálatokat kinevezett biztosai által tartat, s a feleleteket Londonban megbíráltatja az angol korona legtávolabb eső zugában is.

Mí irgalmasak vagyunk, midőn igazságosaknak kellene lennünk; de irgalmasságunkra drágán fizetünk rá, midőn egy huszonnégy óra múlva, irgalomból átbocsátott jelöltünk igazságot követel tőlünk (egyetemre, több rendbeli hivatalra való bocsátást stb. stb.), annál az okmánynál fogva, mely a felvételi mértékkel szemben szintoly értékű, mint az első eminensé. Mí, mint a Van Dyck parasztja, egyszerre hideget és meleget fúvunk: tegnap szivünk dictálta, hogy „bocsássuk“, ma eszünk dictálja, hogy „ne bocsássuk.“ Ime ott vagyunk ismét az igazság és könyörület válaszútján. Ha hivatalra bocsátjuk: terhe lesz a társadalomnak; ha felsőbb studiumokra bocsátjuk: terhe annak a szakpályának, melyet választott, s melynek csak jogait, előnyeit kivánja élvezni. kötelessége — nehéz munkája elvállalása nélkül. Ime, mily hajszálnyi vékony a válaszfal az irgalom és igazságtalanság, a könyörület és a jogsérelem között. Ime, hogyan lesz az iskola, a hivatalszoba, az iroda, sőt sokrészt az egyetemen is a proletar-faj melegágya.

A sok tantárgygyal való túlterhelés nemzi a tanárokban a könyörületet, a széleskörű vizsgálati mérték csekély fokú voltát, ez pedig a nagyon is közepeseknek az ismeretek sekélyes vizén való átgázolását.

A baj ős forrása tehát a tantárgygyal való túlterhelés.

Lélektani képtelenség fölvenni, hogy a tanuló minden tárgyat egyforma kedvvel tanul, hogy erőkiadása ismeret-bevételével mindig egyenes arányban van: szóval, hogy mennyiség- és minőségre nézve mindnyájan minden tárgyban egyforma előmenetelre birjanak jutni. Ime ez a képtelenség szülte azt a nagy hibát, hogy iskoláink tanrendjében mindenkit kivétel nélkül mindenre ráhajszolunk. *Omnes eodem coguntur.* Ez a ráhajszolás nemzi mindennap a túlterheltséget. A nagy bajnak tehát első sorban nemis a sok tantárgy, hanem az uniformitás a forrása.

A mindenkit minden studiumra való kényszerítéssel az a szerencsétlenség jár, hogy a növendékeknek csak egy része találja veleszüle-

tett hajlamainál fogva örömét abban, a mit a többiek **tehernek tekintenek**. E bajt a **tantárgyak** sokasága hatványozza; a **tárgyak felhalmozását** pedig az utilitarismusnak az iskolába való becsempészése okozta. Középiskolai növendékünket az ismeretek encyclopaediájába temetjük be, s ekként a bajt vétekkel tetézzük. „A ki hajóját — úgymond mélyelműen Locke — a túlon-túl való megterheléssel elsülyeszti: egyre megy, akár aranynyal, ezüsttel, akár kővel terhelte volt meg." [1])

Az angol középiskolai tanuló aránylag keményebben dolgozik, mint a miénk, s mégis korántsem lehet annyi esetet hallani a szellemi megterhelésre, mert a növendék hajlamainak, tehetségének első perctől az utólsóig szabad tért engednek. Ha nincs kedve a görög versírásra, ám tanuljon helyette csillagászatot, physikát vagy francia nyelvet, csakhogy azt aztán jól megtanulja. És a ki kedvvel tanul valamit, attól nem kap szellemi csömört, s e mellett felényi erőfeszítéssel kétszerte többre bír haladni.

Az iskolai uniformitást talán senki sem itélte el keményebben, mint Müller Miksa, midőn azt mondá: „valamint a természetben, úgy a társadalomban is az egyformaság nagyon gyakran egyet jelent a tespedéssel (stagnation), holott a különbözőség legbiztosabb jele az egészségnek és erőnek. A természet legmélyebb titka a szakadatlanúl megújuló formák és új változatok teremtésében és kedvelésében áll." [2])

Szóról-szóra talál e kemény ítélet a mi középiskoláinkra és iskolázásunkra is, mely a német iskola minden nyavalyájában szenved. Az uniformitás és a compendiumok úgy fojtogatják növendékeink értelmét és az összes iskolai munkát, mint Laokoont és fiait a kigyók: kiszívják az initiativa szíve vérét; útját állják az érzelem minden önállóságának; tönkre tesznek minden szellemi frisseséget. És mi összedugott kézzel nézzük ezt a tragoediát, szavunkat — testületileg legalább — nem hallatjuk, mint nem hallatja a kőbe faragott Laokoon. Hiszen a fájdalmával némán tusakodó Macduff-nak azt tanácsolja Malcolm: „Ember, adj szót kínodnak; a szótlan keserv csak balsugója túlfeszült szívednek."

Még hagyján, ha az erővesztésért kárpótlásúl legalább időt nyernénk, de sajnos, hogy vele együtt időt is veszítünk. Az angol ifjak két harmada 17 éves korában teszi le a londoni egyetemi felvételi vagy a neki megfelelő vizsgálatot, a magyar ifjú egy évvel később.

[1]) „*On Study*" c. értekezésében, R. H. Quick. *Education by J. Locke*. Cambridge, 1880. 196. l.

[2]) *Contemp. Review*. 1879, okt. 375. l.

Midőn látjuk, hogy rendszerünk a minden élő örök forrását, a szellemi különbözőségeket, nemcsak hogy hasznára nem fordítja, hanem könyörtelenül meggyilkolja: lehetetlen azt nem mondanunk, hogy alkotójának nem volt szive. Sőt minthogy a szerző és műve tulajdonképen egy, a rendszert magát is emberi tulajdonokkal ruházzuk fel, s könyörtelen eljárásáról azt mondjuk, a mit Macduff mond mély fájdalmában (midőn Malcolm értésére adja, hogy Macbeth, mint poklok ölyve egyszerre gyilkolta meg gyermekeit és nejét „parányi kis csibéit anyjostul"): „nincsenek gyermekei." Hiszen, ha lettek volna, nem tekintené fiainkat egyforma fatuskóknak vagy vasdaraboknak, kiket ugyan egy fejszével vagy kalapácscsal lehet így vagy amúgy idomítani; kikre oly közönyös bármely tantárgy, mint fatuskónak a kis vagy nagy fejsze. Azonban még nem elég, hogy tanulóink egy typus szerint nőnek fel. Ez mindenekelőtt értelmileg veszedelmes, a mit a nagyobb, mert erkölcsi veszedelem, mint árnyék, nyomon kisér. Az osztály javának a seprejével esztendő számra együtt kell tespedni. A kevés számú tehetségest ismerete viszi; az osztály derekát a robotmunka, s az alját a tanári irgalom tolja tovább. A kiválóbb tehetségüeket szintúgy compendium-taposásra kárhoztatja rendszerünk, mint a butákat. Ám nemcsak a physikai, hanem a szellemi lélekzésre is kell egy bizonyos tágasság a studiumokban, bizonyos mennyiségű szabad levegő a tanulásban.

A görög történetíró beszéli, hogy az ó-kori hadjáratokban a volt a szokás, hogy a győzők a hadi foglyokat párosával összeláncoltatták; de arra aztán nem igen vigyáztak, hogyha egyik elhalt, társát a tehertől megszabadítsák. Kétségkivül hajmeresztő barbarismus! De kérdem, nem szakasztott mása-e ennek, kemény és hajthatatlan szabályok láncaival összekötni egy osztályba életök legnyugtalanabb és szellemök leghullámzóbb korszakában a tunya és tehetetlen fiúkkal a szorgalmasokat és tehetségeseket s hat-nyolc hosszú esztendőn keresztül ez utóbbiak nemes tüzét amazokkal, mint soha meggyúlni nem akaró hitvány tőzeggel fojtogattatni,

Valóságos fatumszerű, hogy ebből a mindent egyformásító rendszerből az *uniformitás* — s ha szabad e szót itt használnom — a *lélek* épen akkor költözik ki, midőn a legnagyobb szükség lenne rá — a felső osztálybeli és az érettségi vizsgálatok alkalmával.

Az angol vizsgálati rendszerben a legilletékesebbek ellenőrzése az iskola és a tanári karra egyaránt értékes, értelmileg élénkítő, a munka értékére tekintve, erkölcsösítő. Hova kell a lelkiismeretes tanári

karnak nagyobb ösztönző, nehéz kötelességei további teljesítésére, mint egy tudományos tekintélyű testület alapos bírálata, illetőleg elismerése. A jelenlegi tanker. főigazgatói rendszer mellett, sem középiskoláink munkája, sem érettségi vizsgálataink ellenőrzése teljességgel nem lehet alapos, annál az egyszerű igazságnál fogva, hogy ma már *non omnia possumus omnes*. Mely igazgató merné azt mondani, hogy mindenik tudománykörben otthon van, és mindeniket egyformán szereti? [1]) S ha a tanker. főigazgató és min. biztos is csak egy-két tárgyhoz szólhatnak alaposan, a többi tudományágak ellenőrzésében, dilettantismus dolgában, csak fokozati a különbség közte s azok közt a felekezeti címes biztosok közt, kikről fentebb szólottam? Indokoljam-e bővebben e rendszer erkölcsi hatását az iskolára? Lehet-e épületes és szorgalomra tüzelője a tanuló ifjúságnak azaz ellenőrzés, mely a legtöbb tárgyból nem birja kifürkészni sem a tanuló ismerete alaposságát, sem a tanár munkája helyességét? Elismerem, hogy állami intézeteink egy fél lépéssel előbb vannak a felekezetieknél annálfogva, mert a vizsgálati kérdéseket a tanári kar a tankerületi főigazgatóknak előre bejelenti, s csak az általok helybenhagyott kérdéseket adhatja ki vizsgálatra: ámde ez a dolog lényegén semmit sem változtat; a kérdéseket mégis az illető tanárok adják ki, s a tanári kar, tanító, bíró és végrehajtó egy személyben; a tanker. főigazgató pedig csak mint ártatlan ellenőrző, mondhatni a tanári kar szerkesztette vizsgálati kérdések correctora, és ha szabad úgy szólanom — királyi hitelesítője.

Hol van itt az egyformaság; minő physikai gyüjteményben található az a mikroskop, melylyel a kutató ezekben a sokféle fából faragott vizsgálatokban egyforma scalát, egységes szellemet birjon fölfedezni? De nem folytatom tovább az egybevetést: inkább összefoglalom a mondottakat a következőkben.

Mint fentebb a számok mutatták, mí az érettségi vizsgálaton harmadfélszerte több tárgyból vizsgáljuk növendékeinket; a vizsgálatra általában 33-szorta kevesebb időt fordítunk, mint az angolok, úgy, hogy a legjobb esetet véve is fel, egy-egy növendékünk 18—24-szerte kevesebb ideig felel egy tárgyból, és mi mégis 10-szerte; söt

[1]) A lehetetlenséget egy kir. biztos segítségével kivánjuk lehetővé tenni; ámde „lesznek *tantárgyak* — úgymond egyik országosan ismert tanker. főigazgatónk — melyekhez a főigazgató még a *ministeri biztossal egyetemben* sem lesz teljesen competens biró.“ (Középtan. tan. közlöny 1880. évf. 402. lap.)

ha kétszerannyinak vesszük vizsg. tantárgyaink számát, 20-szorta kedvezőbben osztogatjuk az érdemjegyet. Az angol középiskolai rendszernek két nevezetes és előnyös vonása van: 1. a sokféléből keveset, s a kevésből sokat kiván; 2. a növendékeknek bizonyos mértékű választás-szabadságot enged a különböző tantárgyak közt, azt tartván, hogy nem ők vannak az iskoláért, hanem az iskola érettök.

Ellenben mi igen sokat, s a sokból keveset kivánunk, és e kevés is — a különböző értékű osztályozás, azaz a „hány iskola annyi mérték" miatt — gyakran minimumra száll le. Nem sokszor megtörtént-e már, hogy a jobb iskolákból consilium abeundi-val eltávozott selejtes tanulót fölveszi a gyöngébb iskola, sőt gyakran a jelesek közé sorozza, s ez a „neophyt jeles" volt-tanulótársait kigunyolja, — sőt szorgalmukért butáknak kereszteli, holott fáradság nélkül is jelesek lehetnének.

Ime, így lesz egyik iskola ellensége a másiknak; így demoralisálja az iskola a növendék érzületét, s teszi tönkre saját erkölcsi értékét. Az egységes vizsgálati mérték felállításával megszünnék ez az anomalia: minden iskola arra törekednék, hogy a tőle egészen függetlenül felállított mértéket mentől több növendéke üsse meg, s megszünnék többé a selejtesek dédelgetője, a hanyagok és elkényeztetettek menhelye lenni. Többé nem szégyenlené az ilyes elemek bukását, de annál nagyobb örömét találná a mértéket megütő növendékei mentől nagyobb számában.

Ezeknél fogva középiskolázásunk reformjában legnevezetesebb két lépésnek tartom: a) a tantárgyak csoportosítását és b) a középiskoláktól függetlenül felállított mértékek szerint való vizsgálati rendszert. Az első lépésen azt értem, hogy mindenek előtt meg kell állapítanunk, melyek a leghatályosabb szellemmívelő tárgyak, s az azokból való többoldalú vizsgálatot, mint minimumot mindenkitől kell követelnünk. Azontúl a növendékek hajlamára hagyjuk, hogy egy vagy két kedvelt tárgyból szintén tehessen vizsgálatot.

Igen természetes, hogy a középiskola alsóbb osztályaiban az oktatás súlya a megállapított lényeges tantárgyakra esnék, melyekhez a többiek mint melléktárgyak járulnának.

A dolog természete úgy kivánja, hogy egy és ne kétféle középiskolát vegyünk fel, s ne különösen oly iskolákat, melyek közül egyik csak irgalomból ad helyet egy tudomány-csoportnak (pl. természettudományok); a másik pedig szánalommal tekint a legnevezetesebb tárgyak egyikére — a class. studiumokra. Itt tehát oly gymnasiumot

tartok szemelőtt, melyben a természettudományokat is behatóan tanulhatja a növendék, s mely mellett ennélfogva a reáliskola nélkülözhetővé válik. A mennyiben a középiskolák kétféleségének nyomorúsága még mind tart, annyiban a reáliskolában a lényeges tantárgyak némileg másként csoportosúlnának. Annyi bizonyos, hogy az ilyetén csoportosítással meg lehetne törnünk középiskoláinkban az egyformaság jegét, s növendékeink hajlamainak egy kis folyást vagy szabad mozgást engedhetnénk. [1]) Az oktatásbeli uniformitás Németországon is megtermette a maga férges gyümölcsét. „Oktatásügyünk oly schablonszerűségnek lett az áldozata — úgymond Lange W. — mely a magasabb működéskörökbeli általános meddőségben és valódi haladásbeli szegénységben nyilvánúl. Katonai dressuránkkal pedig odajutottunk, hogy a német ember az egyenruhát késő férfikoráig le nem veti. [2]) Csoportosítsuk a tantárgyakat. Ha a középiskola alsó felében mindenki egyformán tanulta az anyanyelvet, ó-class. studiumokat és mathesist, a felgymnasiumban e csoportok közt engedett biz. választásszabadsággal nyissunk tért természetadta tehetségök kedvező fejlésére és leendő pályájokra való nagyobb előkészületre. Ha nem kényszerítünk minden tanulót minden tantárgyra: mindjárt természetszerűbb lesz a tanterv, s ez a természetszerűség egyszersmind a tanulók erősödését eszközli az iskolában és az iskolán kívül végzett munkájában. Hogy egy angol tanár kifejezését használjam: „az irodalmi szerelemben a polygamiát nem lehet mindenkire ráerőltetni: elég, ha proclamáljuk.“

Igen természetes, hogy mentől kiválóbb egyéneket kell alkalmazni a par excellence szellemmívelő studiumok (az anyanyelv és irodalom (incl. történelem), az ó-class. irodalmak, és a mathesis) oktatására. Ekkor aztán bátran emelhetjük a vizsgálati mértéket is magasabbra, mert kisebb körben nagyobb bemélyedésre, behatóbb tekintetekre tehet szert a növendék. Fődolog a szellem míveltsége s nem tényekkel való túlterhelése lesz. A tanulóknak csak egy bizonyos ideig (a felső osztályokig) kell együtt haladniok; azontúl a tanári kar és a szülők egyetértése mellett szabadon választhatnak. Ezzel megmentjük a növendékek természetadta hajlamait, s megtanítjuk, hogy a könyv a kézben sohasem ér annyit, mint a tanulásvágy a szívben, és egyszersmind az iskola megszünik az utilitarismus vásártere lenni. Ha

[1]) *Questions d'enseignement* stb. 200. l.
[2]) *Rhein. Blätter.* Frankfurt a/M. 1876. 232—3. l.

a nyelvtan rövid, s az olvasmány hosszú lesz; a természettudományok tanítása experimentumok sorozata, és nem könyvmunka lesz: a növendék nem fog többé nem-értett és nem-érzett dolgokról beszélni tanulni.

A középiskolától különálló testület vizsgálatai a legjótékonyabb hatással lennének az alsó osztályok tantervére és vizsgálataira is. A tantárgyak csoportosításában, a minimum és a maximum megállapításában a legfelső osztály mértéke lenne a minta, s ekként az áldásos reform fölülről jőne, mint az eső. A tanulók korán megszoknák az egyes szerzők műveivel való bővebb megismerkedést; a természettudományi körben a természet működő elemeivel való közvetlen érintkezést. Amott a szellemi, emitt a physikai világ legkiválóbb erőivel való közvetlen ismerkedés a legnagyobb mértékben megtermékenyítené szellemöket, s megindítaná azt a psychikai folyamatot, melyet gondolkodni tudásnak nevezünk. Annak az országos és ezerszer ismételt panasznak, hogy középiskolai növendékeink kilenc tizedrésze nyomonjáróan gondolkodni nem bir, lélektani okát a compendiosus tanításban találom. A compendium mindig és szakadatlanúl az emlékezetet veszi igénybe. Innen van, hogy tanulóink emlékező tehetsége folyvást az ismerettömeg árvize alatt áll, ellenben megfigyelő-, összehasonlító-, általánosító erejök és képzeletök majd hogy szomjan nem vesz a nagy szárazság miatt. A physikusok azt tanítják, a mit a primitiv ember is jól tud, hogyha tüzet akarunk gerjeszteni, fát fával tartósan és nyomósan kell dörzsölni. A szellemi világban szintén a szellemekkel való tartós érintkezés folytán indulhat meg a gondolkodás processusa, mert hiszen azok és a cosmos tüneményei azok az elemek, melyek mindenekelőtt a képzeletet, a megfigyelő- és itélőerőt, szóval a szellemet sok oldalon hatják és ragadják meg. Ám mí nagy míveltségünk közepette elfelejtettük ezt a primordialis igazságot: évről-évre az emlékezetet terheljük, s a végin mégis csudálkozunk, hogy termés dolgában ez a tehetség is a hét szűk esztendőhöz hasonlít. Sajátszerű, hogy szellemi gyakorló helynek (Gymnasium) nevezzük középiskolánkat, és mégis azt akarjuk, hogy növendékünk egész életen át csak a gymnastikai fogásokra emlékezzék: hasonlóan ahoz, mintha az ügyvédtől azt kivánnók, hogy minden perét és összes részleteiket folyvást emlékezetében tartsa; vagy az orvostól, hogy kórháza minden volt és jelenlegi betegeiről s betegségeik lefolyásáról nekünk minden percben számot tudjon adni.

A compendiumok rendszerén és a hátteröket alkotó eme lélek-

tani botlásokon — mély meggyőződésem szerint — legbiztosabban a tantárgyak csoportosítása, a főbb csoportokból egy-egy tagnak tartós és beható tanulása, s e tanulmány eredményének a tanári kartól független testület által való megbirálása által lehet segíteni. Ezek azok az eszközök, melyek által középoktatásunk — hitem szerint — idült bajából legbiztosabban kigyógyúl.

A vizsgálati mérték egységes színvonalon tartása végett okvetlenül szükséges lesz a tanker. főigazgatókat egy-két orsz. vizsgálótestületté szervezni, és (minden felekezeti tekintetek nélkül) egyetemi és gymnas. szakférfiakkal kiegészíteni. E testületek delegáltjai egyetértően állapítnák meg évről-évre az érettségi vizsgálati kérdéseket, melyeket mindig az egyes intézeteknél megjelent biztos vagy biztosok adnának ki, s a kidolgozás alatt — a szükség szerint magokhoz vett tanárokkal együtt — lennének a valóságos ellenőrzők.

Az érettségi vizsgálat, a maga három vagy négy különböző csoportból választott tárgyával, írásbeli lenne. A vizsgálati eredményről, az illető biztos a vizsg. testületet értesítené, s mind szakjabeli, mind a nem szakjába eső dolgozatokat a vizsgálók testületéhez küldené. A bizottság az összes vizsgálatokról évi jelentést adna ki, melyben röviden jelezné a különböző tantárgyak tanításában való hiányokat; megjelölné a szükséges javítások útját, s ekként az iskolákat folytonos haladásra, s a növendékek mentől jobb előkészítésében a legnemesebb versenyre serkentené, s végül útmutatásaival kivált a kezdő tanítókat rendkívül sok botlástól megmentené.

A legfelső osztály tárgyias (objectiv) vizsgálata nemcsak az alsó osztályok tanulmányi mértékét emelné, hanem vizsgálatait is javítaná. A középiskolák tanári karai kölcsönösen meghívnák egymást a felső osztályok vizsgálatára. Ez eljárás a nemes verseny tüzét csak szítaná, s az egyszínezetű iskolák egymásközti viszonyát solidarissá tenné. Mindez növelné a szülők bizodalmát az intézetek iránt; megteremtené a különböző tanári testületek egymásközti bizalmát, s végül a legjótékonyabb hatású lenne az iskolák erkölcsi hangulata emelésére, sőt a fegyelmezésre is.

E rendszer nem fogja megtürni a csekély tehetségűek esztendőszámra való tespedését; pusztán az emlékező tehetség nem lehet a tanulók többségének előretolója, s a kinek nem lesz természetes dispositiója a helyes megfigyelésre és a beható tanulmányokkal járó reflexióra, igyekezni fog korán oly iskolába menni, mely csekélyebb mérvű szellemi munkával is megelégszik. A kiválás természetes mű-

folyama azonnal megkezdődnék a felső osztályokban, mert ép a felső studiumok tanulásakor tűnik ki, hogy kinek van, kinek nincs az alapos tanulásra igazi kedve és tehetségre? A ki nem érez magában semmire kiváló hajlamot, a szigorú vizsgálatok miatt — a természetes kiválás törvénye szerint — kénytelen lesz az iskolát odahagyni; a többi pedig hajlama természetes ösztönzésére *halad* ebben vagy abban az irányban. Sokkal kevesebb lesz bizonyosan középiskoláink népessége; de sokkal jobb is és könnyebben fegyelmezhető is lesz.

Hogy az eredeti hajlamok elfojtása mennyire megnehezíti az iskola munkáját — immár régóta tapasztaljuk; ellenben arról a psychologiai igazságról, hogy e hajlamok istápolása nagyon megkönnyíti az iskola munkáját, csak ily rendszer mellett lenne tiszta tudomásunk.

A mozgás-szabadság a tanuló hajlamait és egyeniségét, a szakvizsgálók a tanári kar önérzetét mentenék meg; a természetes kiválasztás az iskola söpredékének önkéntes lecsapolását eszközölné; az osztályba folyton jövő fris elemek az ottlevő, talán bágyadt elemeket munkára késztetnék, versenyre tüzelnék, úgy hogy az iskolai munka a haladás színvonalát szükségkép emelné.

Ekként s csak ekként vetkőzhetné le középiskolánk a regement jellemét és arculatát.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Leány-középiskolák és collegiumok. Bevezetés.

Az utóbbi 10 év alatt a nőnevelés terén történt aránylag a legnagyobb haladás. 1848-ban csak egymagában állott Londonban a nők magasabb oktatására alapított Királynő-Collegium (Queen's College).

Nagy lökést adott a leányok középiskolázására az a körülmény, hogy az új népoktatási törvény a nép legalsó osztályai leány-gyermekeit is iskolába terelte. A közép osztályok leány-gyermekeit immár nem lehetett többé a kétes eredményű magán iskolákra bizni; a csekély számú nyilvános középiskolák közel sem voltak elegendők Anglia és Wales 225 ezernyi leány-gyermeke oktatására. Az 1860-iki statistikai adatok szerint Angolország 547 alapítványi középiskolájába 31½ ezer fiú s csak 3374 leány járt, tehát majdnem tízszerte kevesebb, mint fiú. E számok szintoly tanúságosak voltak, mint megdöbbentők: a társadalom felsőbb rétegeiben a legnagyobb mozgalom indult

meg leány polgári- és középiskolák alapítására:. Addig a szülők jelszava az volt: „a legjobb nevelést fiainknak, olyat — a milyet leányainknak.“ Általában úgy veszik, hogy ezer közül tíz leánynak, tehát 1%-nak, kell középiskola. E számítás szerint Angliában és Walesben jelenleg körülbelől 25-ezer közép- és felső- iskolába való leány van. E tömeg számára kivánnak iskolát és alapos oktatást biztosítni a különböző társulatok, egyletek, s köztök első renden a „National Women's Education Union,“ melynek elnöke Luiza hercegnő. E társulat a „Journal of the Women's Educat. Union“ című folyóirata által is folytonosan éleszti a nőnevelés ügyét. Működése a következő alapelvek szellemében történik: 1. a vallásoktatás ne legyen felekezeti; 2. csak szakmíveltségű tanítók alkalmaztassanak, akár mint fő-, akár mint segédtanítók; 3. a java tanulókból növendék-tanítók (student teachers) osztályát kell alkotni s őket a nevelés elméletében és gyakorlatában oktatni; 4. az iskola felügyelő-bizottságának nőtagjai is legyenek; 5. az iskola munkáját vele semmi összeköttetésben nem álló vizsgáló biztosok ellenőrizzék. Továbbá nagy mértékben előmozdították a leányok iskolázása ügyét a Cambridgeben, Oxfordban és Bristolban a nők magasabb nevelésére alakult egyletek; végül a „Girls Public Day School Company,“ mely 1873 óta már tizennyolc iskolát nyitott meg London különböző kerületeiben.

Ez utóbbi társaságnak 1873-ban csak két iskolája volt; de már 1879-ben tizenhét, több mint 2800 növendékkel. 1878-ban 5227 font bevétele volt, mely összeg tekintélyes részét nem a részvényes tagoknak adja ki osztalék fejében, hanem belőle ösztöndíjakat alapít és ízléses, sőt mondhatni mintaszerű iskolákat építtet; pl. Notting Hill High School vagy croydoni iskolája, mely három negyed holdnyi területet foglal el, 176 láb széles homlokzattal és kitünő játszó-térrel. Végül a *Teachers Training and Registration Society* szintén nevezetes lépést tett a leányok középiskolázása javítására. E társaságnak hármas célja van: 1. országszerte jó tanító-nevelőket alapítni a leányok középiskolái számára; 2. az ez intézetekben nevelt tanítók részére részrehajlatlan és teljes vizsgálatot biztosítani s szak-míveltségöket részökre kiállított oklevéllel tanusítani, és 3. az így minősített tanítókat nyilvántartó könyvbe iktatni. Az egymásután alakult és különböző jellegű közép- és felsőiskolák közül kiemelem a Camden-Townban levő North London Collegiate Schoolt, Milton Mount College-t, Bedford College-t, melyek ugyanazt a nevelést akarják adni a leányoknak, minőt a régi középiskolák adnak a fiúknak.

A mozgalmat még növelte és javította az a lépés, mely szerint a cambridgei egyetem leányokat is kezdett bocsátani az u. n. „Local“ vizsgálatokra.

Ez iskolák közül nehányat akarok ezúttal bemutatni.

A) Középiskolák.

I. North London Collegiate School.

I. Az anyaintézet mint u. n. felső iskola (upper school) a Camden Roadon van Miss Buss igazgatása alatt. 1870-ben kétszáz növendékkel nyilt meg, s már 1875-ben növendékei száma kétszer annyinál is többre (442) nőtt, kiket tizenöt osztályba osztottak be. E tanintézet ma már húsz éves multjára mutat, s arra az igazgatónőre, kit Londonban mindenki méltán megérdemlett tisztelettel emleget.

Az intézetbe 8 évet betöltött leányokat vesznek fel, s 19 éves korán túl egy leány sem maradhat. A felvételkor vizsgálatot kell tenni az olvasásból, írásból, a számvetés elemeiből, Angolország földrajzából és a női kézi munkából. A tanfolyam következő tantárgyak által kiván liberalis nevelést adni: angol nyelv és irodalom; latin, francia és német nyelv és irodalom; számtan és mathesis; történelem és földrajz; természettan és nemzetgazdaságtan, háztartástan, egészségtan, rajz, ének és testgyakorlat.

Tantárgyak	6-ik osztály	5-ik osztály	4-ik osztály	3-ik osztály	2-ik osztály	1-ső osztály
Mathesis	6	2 1/4	0	0	0	0
Számvetés	0	1 3/4	2 1/2	3	3 1/2	2 1/2
Természettudomány	2 1/4	1	1	2	1 1/2	1 1/2
Latin	2 3/4	1 3/4	0	0	0	0
Modern nyelvek	3 1/4	4	5 1/4	5 1/2	4 3/4	3
Történelem	1 3/4	1 1/4	1 1/2	1	3/4	1
Angol irodalom	1	2	2	1 3/4	3 1/4	6 1/2
Földrajz	0	2	1 3/4	1 3/4	1 1/4	1
Biblia	1/2	1 1/2	1 1/2	1 1/2	1 1/2	1
Rajz	—	—	1	1	1	1
Nemzetgazdaságtan	—	—	1	—	—	—

Ez intézetet több ízben látogattam meg s benne minden látogatásom alkalmával több-több becsülni valót találtam. A lecke-órák d. e. 9 1/4-től fogva d. u. 1 ó. 45 percig tartanak. A tanítói kar mind nőkből áll. A latin nyelvből egyik felső osztály Sallustius Bellum Jugurthinum IV. fejezetét fordította. Keveset elemeztek, inkább fordítottak. A szö-

veget construálva olvasták, s a fordítást a tanítónő a szükséges magyarázatokkal kisérte. Itt láttam azt a szokást, hogy a tanítónő a növendékeknek névjegy nagyságú lapokra külön leírt neveit folyvást kezében tartotta, s azokból szólitgatta fel egyik-másik növendéket. Másik még sajátszerűbb szokás, hogy a tanítónő a következő napra való szöveget előre construálva lefordította.

Az egyes osztályok fareteszszel vannak elválasztva, hogy szükség esetén collectiv leckékre két osztály növendékeit egy helyre foghassák. Egy-egy osztályban középszámban 25—30 növendék van.

Jelen voltam egy alkalommal egy kitünő földrajzi leckén is, midőn a növendékek a tanítónő dictandójára Angolország névtelen és otthon készített abroszára a városok neveit irták fel. A tanítást nagyon élénknek, s a növendékek figyelmét, annak megfelelően, ébernek találtam; minden arra mutatott, hogy a tantárgy valóban kitünő tanítónő kezében van.

Nagy előszeretettel tanulják a leányok ez intézetben a növénytant. Növénytani gyűjteményeik diagrammokkal és az osztályok stb. megnevezésével vannak ellátva. A tudományos név mellé minden növény népies nevét s egyszersmind lelhelyét is felírják. Egy 9 éves leányka egész naivúl azt írta nehány virág közönséges neve után, hogy: saját kertemben találtam.

Nagy gonddal tanítják ez intézetben az algebrát és mathesist is. Mrs. Bryant méltó kartársa a fent említett földrajzi tanítónőnek. Ottlétemkor egy alkalommal az első osztály egyik (10 főnyi) szakasza a kamat-számítással foglalkozott, logarok segítségével. A tanítónő tábláján dolgozott, de úgy, hogy a növendékek magok találták ki, hogy tovább mit írjon. A fekete táblai magyarázat után a növendékeknek írásbeli feladatokat kellett kidolgozniok. Dolgozataikból látszott, hogy egészen otthon vannak e tantárgyban. Kézikönyvül Todhunter Algebráját használják, melyet jeles példatáráért kedvelnek.

Ez intézethez tartozik az alsó iskola Camden Townban, melyben mintegy negyedfél száz tanuló van, 50-ével osztva be osztályokba, oly formán, hogy minden tanítónő mellett van egy növendék-tanító, u. n. student-teacher. Ezek legtöbbnyire az iskola volt növendékei, kik a cambridgei junior examinationt letették. Segédkezésök három évre terjed. A tanítói karral olyan viszonyban vannak, mintha elemi iskolai növendék-tanítók (pupil-teachers) volnának, mert a tanórák végeztével a rendes vagy segédtanítónőktől külön oktatást kapnak. Szolgálatuk második és harmadik évében 60—90 font évi díjazásban

is részesülnek, s rendesen a második év végén a cambridgei „senior" vizsgálatra jelentkeznek.

Némely tantárgy tanítására (vallás, egészségtan, latin, francia és német) a felsőiskola tanítói járnak be.

A felsőiskolában minden tanítónő 30 növendékből álló osztályt vezet s felügyel nemcsak magaviseletökre, hanem tisztaságokra és minden munkájokra. Ha e 30 növendékből mintegy 7—8 gyengébb hátramarad, érettök segéd-tanítónőt adnak melléje; ha pedig ugyanannyi előrehalad, felsőbb osztályba viszik. Az iskolának 6 osztálya van ugyan, de bennök a növendékek 16 csapatra (division) vannak osztva. Francia nyelvet mindenkinek kell tanulni; a latin és német nyelv facultativ, s mindkettőt aránylag kevesen tanulják.

A növendékek 15 - 16 éves korukban mennek a cambridgei „local" examinationra vagy a college of preceptors vizsgálatára; a legjelesebb növendékek a londoni egyetemi felvételi vizsgálatra (matriculation examination) szoktak készülni.

Vizsgálatra csak azokat a növendékeket eresztik, kik az egyes tantárgyakból kiérdemelhető jegyeknek legalább kétharmadát (körülbelől 500) kiérdemelték, még pedig az év mindhárom szorgalomszakában. Ekkor azzal a reménynyel bocsátják, hogy ott is körülbelől annyi érdemjegyre szert tehetnek.

Évenként körülbelől 150 növendék lép a londoni, cambridgei egyetem és a college of preceptors által megszabott fent említett vizsgálatokra, olyformán, hogy a vizsgálók az intézetbe jönek. A vizsgálatok írásban történnek, s teljességgel nem nyilvánosak.

Az utóbbi 10 év alatt összesen 18, tehát évenként középszámban két leány megy magasabb nőiskolákba (Girton College, Newnham Hall- Cambridge, Queen's és Bedford College, London.)

A felső osztályokban tanítják a physikát és a vegytan elemeit. Az élet- és egészségtant külön-külön 12—12 előadásban szokták tárgyalni a felső osztályokban. Rendesen oly tanítónő tárgyalja e tantárgyakat, kinek e tudománykörből, valamely szakiskolától nyert bizonyítványa vagy oklevele van. Nehány éven át az intézet egyik büszkesége (Miss Chessar † 1880.) szokott volt e két tudománykörből leckesorozatokat tartani.

II. Az intézet fegyelmezése.

Minden osztálynak van egy nyilvántartó könyve, melybe a növendék óra végén beírja, ha netán valami hibát követett el otthon vagy az iskolában; pl. ha súgott, ha figyelmetlen vagy valamiben gon-

datlan volt, ha valakinek egy vagy más feladat kidolgozásában segített stb., ezek miatt aztán a rendes magaviseleti érdemjegyből bizonyos mennyiségűt levonnak. A kisebb hibákat az u. n. appearence book-ba igtatják be, mi miatt a tanítónő meginti vagy a főtanítónőhöz küldi a növendéket. Ha valakinek neve egy szorgalomszakban több ízben jut e könyvbe, a szülőknek külön tudósítást küldenek.

A növendékek magaviseletéről minden szorgalomszak végén, tehát egy évben háromszor, tudósítást küldenek a szülőknek. Ez alkalommal megjegyzik, hogy gyermekök figyelmetlenség, hanyagság stb. miatt hány érdemjegyet vesztett el; ugyanakkor megírják, hogy hány főből álló osztályában hányadik, s hogy az előbbi szorgalomszakhoz képest haladott-e vagy nem.

A fegyelmezést nagyon könnyítik az óraközi testgyakorlatok, melyeket nagyon pontosan meg szoktak tartani mind a kisebb mind a nagyobb növendékekkel egyiránt. Az sem egészen közönyös dolog a növendékek kedve és figyelme élesztésére, a mit az igazgatónő szokásba vett, hogy a növendékek minden 3 órában egyenek valamit, hogy erőt nyerjenek a tanulásra. Egy részök magával hozza a luncheon-ra valót, a többség azonban csekély díjért az intézetben kap egy csésze theát és hozzávaló süteményt. A luncheon azonban mindig megszabott időben történik.

A kisebbek osztályaiban, ha egy egész héten mind jók a gyermekek, a tanító öröme jeléül „The work in Hope“ feliratú zászlót tűz ki, mely egyszersmind arra való, hogy őket a további szorgalomra, pontosságra stb. serkentse. Az idősebb tanulók a tanítónőkkel különös szivélyes viszonyban vannak, mely viszonynak fentartására igen sokat tesznek azok a gyülések, melyeket havonként egyszer tartanak. Ez a társaság (Dorcas society) 20 év óta áll fenn, s tagjai legalább 2½ sh. évi díjt fizetnek. E gyüléseken a tanítónők érdekes felolvasásokat tartanak utazási tapasztalataikról s egyszersmind a nőket közelről érdeklő napi kérdéseket vitatnak meg. Ezzel kapcsolatban áll az „Our Magazine“ cím alatt 1877-ben alapított folyóirat, mely arravaló, hogy az intézet volt és jelenlegi növendékeit mentől szorosabban kapcsolja össze, s köztök oly testületi szellemet fejtsen ki, minő akár a harrowiánok, akár az etoni fiúk között van, kik a világ bármely szögletében egy nagy test tagjainak, úgy szólva testvéreknek érzik magokat. E közlöny minden hónapban egyszer jelenik meg, s közleményeket csak olyanoktól fogad el, kik az intézetnek, vagy mint tanulók, vagy mint tanítók, tagjai voltak.

Az egyes tantárgyak tanítása módszeréről még a következő megjegyzéseket kell tennem:

I. *Mathesis* (geometria). E tantárgyban fő-dolog, hogy a növendéknek tiszta képzete legyen a térről, a kiterjedésről és alakról, kiváltképen pedig ez utóbbiról. A végre — jegyzi meg ez intézet egyik szakmíveltségű tanítónője — hogy a növendék e studiumhoz kezdjen, nincs szüksége nagyon sok képzetre, s egyáltalán nincs metaphysikai szinezetűekre. Mihelyt csak lehet az okoskodó erőt veszik e studiummal igénybe, mert ezzel kezdődik a geometria igazi tanulása.

A tanfolyam alatt nagy figyelmet fordítnak a szerkesztő és feltaláló erők használatára, abból az elvből indulva ki, hogy a tanuló ne csupán megfigyeljen, hanem feltalálni is birjon, ne csupán értsen, hanem felfedezzen. E cél elérése végett nagy gondot fordítnak a geometriai gyakorlatok megoldására. Kézikönyvök Willock elemi geometriája és Euclid elemei.

Kezdőknek teljességgel meg nem engedik, hogy könyv legyen a kezökben, s mindenként rajta vannak, hogy a bizonyításokat valamiképen be ne tanulják. Ez okból még az idősebbeknél is sok inductiv elemet visznek be az Euclidféle geometria tanításába, s ezzel — mint az igazgatónő mondja — a modern szellem irányzatának akarnak eleget tenni.

II. *Algebra.* E tantárgyba csak akkor kezdenek a növendékek, midőn a számtan alapelveivel behatóan megismerkedtek. Nagy gondot fordítnak rá, hogy a növendékek elméjét úgy irányozzák. hogy e tantárgyban mindig a generalizált számtant lássák. Az elemi szabályok bevégzése után egyszerű egyenletek és problemák kidolgozásához fognak, melyekkel egyszersmind a tantárgy hasznavehetőségét illustrálják. Kézikönyvek: Todhunter és Hamblin Smith algebrája; a legfelső osztályosoknak ugyancsak Todhunter trigonometriája és Salmon kúpszelettana (conic sections) a vezérfonal.

III. *Nyelvek.* Az idegen nyelvek tanítása kezdő folyama a képekről tanult vagy a tanító dictálta szókban áll. Majd a főnevek többesét és az igenevek időit tanulják megkülönböztetni. A második fokon a tanító készítette mondatokat tanulják, úgy, hogy a gyermekek magok is alkotnak mondatokat. A harmadik fokon nyelvtani gyakorlatokat olvasnak az osztályban, melyeket később otthon leírnak. Majd a tanító dictálja a fordítást, melyet a következő leckén a gyermekek reproducálnak, s párhúzamosan a nyelvtant is tanulni kezdik.

A negyedik fokon nyelvtani gyakorlatokat írnak le, melyeket a

tanító segítsége nélkül otthon fordítanak. E két utóbbi fokon dictando utján is gyakorolja a tanító a kérdéses újkori nyelvet.

A francia nyelvre következő kézikönyveket használnak: Delille kezdőknek való könyve, Kenny francia mondat-könyve, Van Laun nyelvtana, La Fontaine meséi, s a felső osztályú tanulóknak — Racine, Molière, Corneille egyes darabjai; Brachet etymologiai szótára, La Rousse lexicologiája.

Német nyelvre: Otto kezdőknek való könyvét, Ahn német nyelvtanát és Oswald költészeti kézikönyvét.

Latin nyelvre: Principia Latina, Public school Primer és a remekírók egyes művei. Egy növendéknek sem szabad addig latin vagy német nyelvbe kezdeni, míg a számtanban, az angol meg francia nyelvben kellő előhaladást nem tanusított.

IV. *Növénytan.* A növénytan tanítása fő-célja a gyermekekben az exact megfigyelést habitussá emelni. A különböző példányok összehasonlítása a növények természetes osztályai felfedezésére és megállapítására vezetnek. E studium a növendékek képzeletét és okoskodó erejét gyakorolja az által, hogy nekik a különböző szerkezetek és functiók homolog vonásairól képzeteket nyújt. Az experimentumok szükségességét és kiviteli módját egyszerre tanulják meg. A gyermekeket ekként a tények megfigyelése, a megfigyelt tények osztályozása, a megfigyelés utján felállított szabályoknak kisértménynyel való igazolása, mint szükségképi lépések, vezetik be a természettudomány ez ágába.

V. *A nemzetgazdaságtan.* A két legfelső osztályosok (I. A. B. C. és II. A.) csoportjainak e studiumból zárt helyen egy óra alatt készített dolgozatait átlapoztam. A feleletekből azt láttam, hogy a növendékek sokat magoltak, de a tanultak kellő elsajátítására idejök vagy erejök nem volt elég. Ilyen kérdésekre: mi a nemzetgazdaságtan tárgya, mi az érték, mi az egyedárússág hatása, mi a különbség a tőke, a pénz és a vagyon között — a feleletek jókora száma csak 10—12,—20—30 jegyre (mark) volt érdemes, holott 35 kellett a jó minőségűre.

A hangszer-zenében a növendékek meglehetős előre vannak.

Az igazgatónő minden szorgalomszakban nagy értekezletet tart a tanítókkal, e mellett azonban gyakran találkozik velök egyes fegyelmi kérdések megvitatása és elintézése végett. Az igazgatónő mellett tizenöt rendes tanítónő és két bejáró vallás-tanító működik.

A tanítónők fizetése 100—200 font közt váltakozik; az igazgatónő javadalma benlakó tartásával együtt 1000—1200 fontra

megy. Rendes fizetése 100 font és a tandíj egy negyede. E tandíj azonban 350—400 tanuló után jelentékeny, 8—13 éves leányoktól 10—18 font s az idősebbektől 12—24 font. [1])

1879-ben sok növendéke kitünt ez intézetnek; köztök egy, Párisban a Sorbonneban kapott oklevelet az irodalomból; egy a londoni egyetemen kapott külön oklevelet a növénytanból; a cambridgei „higher local“ vizsgálatokon nyolc növendék tünt ki. E mellett az intézet az angol irodalomban, az idegen nyelvekben, természettudományokban és a vallástanban tanusított előmeneteleikért több mint 60 növendéknek adott jutalomdíjat.

Az ez intézettel kapcsolatos Camden Town schoolt is meglátogattam, s minthogy benne nagyon eltérő vonásokat nem találtam, hely kimélés kedvéért mellőzöm.

II. Milton Mount college.

E kiváló intézet 1873-ban alapíttatott independens lelkipásztorok leányai számára. Az u. n. domestic gót stilban épült két emeletes collegium, Londontól vasuton egy órajárásra eső Gravesend (Kent) kis városkától nehány percnyire fekszik. Ez az intézet példás berendezéséért és a benne levő egységes szellemért különös figyelmet érdemel. 150 növendék leányka talál e collegiumban második otthont. A 23,000 font sterlingbe került épület minden szükségessel el van látva, semmi fényüzési cikknek nincs benne helye. Az említett összegből önkénytes adakozás utján 17,000-et immár törlesztettek, s a hátralevő részt is eddig jórészt kifizették, mert ottlétemkor is az igazgatónő e célra 300 fontot kapott egy névtelentől. A konyhában s a hozzátartozó helyiségekben (kamarák, raktárak stb.) bámulatos rendet és tisztaságot találtam.

A növendékeket 10 éves korukban veszik fel a számtanból adott felvételi vizsgálat mellett. A 14 éven felüli növendékek felvételi vizsgálati mértéke sokkal magasabb, s magában foglalja az angol nyelvtant, Angolország történelmét és földrajzát. A belépő növendékeknek nem szabad magokkal semmi ékszert (pl. fülbevalót, chignont, frizurát), sem illatszert, sem semminemű regényféle olvasmányt vinni. Hetenként egyszer szülőik vagy rokonaik látogatásukra mehetnek, sőt kiséretökben az intézetből egy pár órára el is távozhatnak. Levelezni csak a szülőkkel lehet.

[1]) L. a főtanítónők fizetéséről való kimutatást Ch. Pascoe „*Schools for Girls and colleges for Women.*“ London. 1879. 222—3. lap.

Ide mellékelem a felső osztályok órarendje kivonatát:

Tantárgyak	VII.	VI.	V.	IV.	III.	II.	I.
	osztály						
Vallás	2½	2½	2	2	2	2	2
Számtan	3¼	3¼	3¼	3¼	3	3	3¾
Algebra és Euclid . . .	3½	3½	3¼	3¼	3	2½	2¼
Angol [1])	4½	4	4	2½	2½	3	2½
Természettudomány . .	3½	3½	2	2	1	1	1½
Modern nyelvek . . .	3	3	3	3	3	3	3
Latin	2½	2½	3	3	3	3	3
Görög új-szövetség . .	2	—	—	—	—	—	—
Rajz	2	2	2	2	2	2	2
Összhangzattan	½	1	½	½	½	½	1
Hangszer zene és ének .	1½	1½	1½	1½	1½	1½	1½
Neveléstan	2½	—	2	—	—	—	—
Háztartástan	1½	1	3	½	—	—	—
Női kézimunka	2½	2½	2½	2½	2½	2½	2½
Testgyakorlat	1	1	1	1	1	1	1

Az igazgatónővel (Miss Hadland) 11 okleveles és tapasztalt tanítónő osztja meg a munkát; az idegen nyelvek tanítására van egy párisi protestansnő és egy német nő alkalmazva. A zenét három tanítónő tanítja. Minden tanító csak egy vagy két tantárgyért felelős, s azt minden osztályban oktatja.

Van hét bejáró férfi tanító is, kik görög újszövetséget, szónoklattant, angol irodalmat, zenei összhangzattant, természettant és testgyakorlatot tanítnak.

A növendékek magaviseletére s az egymásközti barátságos, és a tanítókkal való bizodalmas viszonyra sokat adnak; a kézimunkákra és a modern nyelvek társalgás utján való betanulására különös figyelmet fordítnak.

Az erkölcsi nevelésre sokat tesz az a vallásos szellem, mely az összes tanítói kart áthatja. A megválasztott tanítónőnek mindenekelőtt vallásos érzületét nézik, hogy ne essék terhére mindennap részt venni a növendékek közös isteni-tiszteletében. A confirmálandó növendékeket mindig külön osztályban tanítják, s e mellett kivált a szombat estéken tartott könyörgéseken (prayer meetings) a növendékek tetszés szerint vesznek részt; szóval a vallást a nevelés oly szükséges elemének tekintik, mint a munkát.

A cambridgei vizsgáló bizottság által kitüntetett növendékek

[1]) Az angol nyelvvel együtt jár a vallás és a történelem.

névsorán (honour list) 1878-ban ez intézet három növendéke szerepelt, olyformán, mint a vallástanból 5-ik, 6-ik és 13-ik.

A fiú-középiskolák monitori rendszerét ez intézetben a német *Mütterchen* (anyáskodó) rendszerrel helyettesítik, mely abban áll, hogy az idősebb növendékek a kisebbeket gondozzák, s házi és iskolai munkájok elvégzéséért felelősek. Az arra való idősebb növendékeket a nevelés elveibe bevezetik, s aztán gyakorlatra az ez intézettel kapcsolatban lévő u. n. High schoolba küldik. Az egy családhoz tartozó növendékek evés alkalmával a családanyát helyettesítő tanítónő körül ülnek; éjjel ugyan ő ügyel fel reájuk. Minden növendéknek külön hálószobácskája van, s az u. n. egy családbeliekre egy-egy tanítónő ügyel fel, kinek hálószobáját a növendékeké veszi körül. A hálóterem cellákra való beosztása tökéletesen megfelel azoknak a követelményeknek, melyeket Narjoux a francia tanító-nevelő intézetek dormitoriumaira nézve sürget, t. i. hogy minden leánynak legyen külön szobácskája és legalább két méter magasságú fal válassza el az ágyakat. [1])

Az iskola következő órarendjét itt azért mellékelem, hogy azzal kapcsolatban az intézet működését néhány szóval illustrálhassam.

Tantárgyak	VII.	VI.	V.	IV.	III.	II.	I.
	osztály						
Vallás	2½	2½	2	2	2	2	2
Számtan	3¼	3¼	3¼	3¼	3	3	3¾
Algebra és Euclid	3½	3½	3¼	3¼	3	2½	2½
Angol *)	4½	4	4	2½	2½	3	2½
Természettudomány	3½	3½	2	2	1	1	1½
Modern nyelvek	3	3	3	3	3	3	3
Latin	2½	2½	3	3	3	3	3
Görög új szövetség	2	—	—	—	—	—	—
Rajz **)	2	2	2	2	2	2	2
Összhangzattan	½	1	½	½	½	½	1
Zene és ének	1½	1½	1½	1½	1½	1½	1½
Neveléstan	2½	—	2	—	-	—	—
Háztartástan	1½	1	3	½	—	—	—
Női kézimunka	2½	2½	2½	2½	2½	2½	2½
Testgyakorlat	1	1	1	1	1	1	1

*) A távlattan és test-geometria tanulók 2 külön órát kapnak.

**) Az angol nyelvvel együtt jár az irodalom, ékesszólástan, történelem és földrajz, logika és nemzetgazdaságtan.

[1]) F. Buisson, *Dictionnaire de Pédagogie*. Paris. 1880. 732. l.

A növendékek az egyes osztályokon nem nyargalhatnak át; hanem rendesen egy-egy évig maradnak mindenikben. Ha kivételesen egy növendék gyorsabban megy is át az alsó osztályokon, de az V-iken megakasztják úgy, hogy a három utolsó osztályra három évi tanulás kell okvetlenül.

Az angol nyelvet és irodalmat, a mathesist, a földrajzot és történelmet minden osztályban tanítják.

Látogatásom alkalmával a harmadik osztályosok mintegy 20-an algebrát tanultak; mindenki ugyanazt a feladatot dolgozta, de rendre feleltek, mintegy utasítólag, hogy a magyarázó tanítónő, vagy a felelő növendék, hogyan vigye tovább a műveletet. Algebrai egyenleti példákat dolgoztak Todhunter kézikönyve szerint.

A növendékek minden órán érdemjegyeket kapnak, melyeknek eredményét a tanítónők állítják össze rendre többi kartársaik számára, — úgy, hogy némely tantárgyból a növendékek másnap az előbbi nap eredménye szerint foglalják el helyöket az osztályban. A mathematikai és történelmi órákon nem cserélnek helyet, mert zavart okoznának. Az érdemjegyeket szorgalomszakonként kétszer, tehát évenként hatszor küldik meg a szülőknek.

A tanulók dolgozatait a tanítók sohasem javítják külön, hanem a tanulók magok javítják együttesen a tanteremben, olyformán, hogy a tanító egy-egy növendék dolgozatát felolvastatja. Ez kiméli a tanító és a tanuló idejét, sőt a tanító szellemi erejét is — mint az igazgatónő mondá —. A tanulók aztán a javítás szerint kapnak érdemjegyeket. 15—20 perc alatt igen sokat kijavítnak, s a rákövetkező 20—25 perc alatt folyhat a rendes tanítás. Egy lecke rendesen 30—40 percig tart.

Az első osztályban a legifjabbak számtant tanultak. Ez osztály talán a legnépesebb; 28—30 tiz-tizenegy éves leánykákból áll. Sokszorozási feladatokat dolgoztak. A tanítónő azt írta a táblára, mit a növendékek neki dictáltak. A szorzási összegeket ők mondották meg, ők adták össze stb. A mértékekről gyakorlati példákat elemeztek és gyakorolták az átváltoztatást.

A harmadik osztályban német verseket mondottak fel a növendékek minden elemzés nélkül.

A negyedik osztályban Julius Caesar Bellum Gallicum-a I-ső könyvét fordították. A rendetlen igék fő-ideit a növendékek eléggé ismerték.

A physiographiát szintén a kérdezgető módszer szerint tanítják. Néha a tanító dictandóban ad fel kérdéseket, s a növendékek papirszeletekre írják a feleletet, olyformán, hogy a kérdés helyett annak

a számát jelölik meg csak, pl. I. k. Számláld elő Európa nevezetes fensikjait. IV. k. Melyek Ázsia fő sivatagai? stb. Lecke végén a növendék a helyesen leírt feleletek számához mért érdemjegyeket kap. A legfelsőbb osztály physiographiája magában foglalja a csillagászat és a geologia elemeit.

Pénteken és szombaton mindig természettudományi leckék vannak, s ilyenkor a növendékek nagyobb csoportokra vannak osztva. Növénytant és vegytant tanulnak, mert — mint az igazgatónő mondá — „azokat tudják illustrálni, de állattant nem tanítnak, mert sem elefántjok, sem hippopotamusok nincs."

A zeneterem igen érdekes; öt piciny szakaszban 5 zongora van, az előteremben ismét egy zongora, s így egyszerre 6, illetőleg 12 növendék játszhatik a nélkül, hogy egymást zavarnák; sőt ottlétemkor egy négykézre írt darabot háromszorosan, az az 12 növendékkel játszatott a tanító, mert — mint mondá — az időmértéket ekként jobban megszokják.

Délben a nagy étteremben ebédeltünk, mind a 150 növendék egyszerre étkezik. Mindenik osztály a vezértanítónő körül ül, olyformán, hogy egyik sor növendék németül, s a velök szembe ülő sor francziául társalog. Az idegen nyelven való társalgás az I-ső osztály kivételével mindenikre kötelező. Reggel és luncheon alkalmával a kicsinyek és nagyok vegyest ülnek, hogy a testvérek és jó barátok egymással lehessenek. Délután többek közt a zeneelméleti leckére is elmentem, melyet egy szakférfi tanít. Ha éneket nem tanul is a növendék, ha t. i. nincs rá tehetsége, de elméletet okvetlenül kell tanulnia. Mintegy 15 növendék volt az osztályban, kik Macfarren kézikönyve szerint [1]) az accordokról tett kérdésekre feleltek, helyesebben mondva, társalkodtak a tanítóval. Nehányan igen értelmesen beszéltek, de úgy látszott, hogy nagy részök a gyakorlatban inkább otthon van, mint az elméletben, mert pár négyes kardalt (egyet Mendelsohntól, egyet Macfarrentől) egészen correctül adtak elő. Az ének- és zene-darabokat a férfi zenetanító szokta kiválasztani, és betanítás végett a tanítónőknek átadni.

A tornát itt egészen úgy tanítják, mint a fiú-iskolákban. A leánykák fiúruhát öltenek a tornaórán, s befont hajokkal úgy néznek ki, mint európai chinaiak. Kétségtelen, hogy a szabadabb testmozgásra csupán ez a ruha alkalmas, s az is bizonyos, hogy ez az erőteljes mozgás alkalmas pótlása a leányok csöndes játékainak.

[1]) *Elements of Harmony.* London, 1877. IV. kiadás.

Az estéket mindig zene és szónoklati darabok begyakorlására fordítják. Tulajdonképen nem szoktak és nem is szabad a növendékeknek este tanulni. A nappali tanuláskor is mindig szem előtt vannak a növendékek; pl. míg a nagy rajzteremben nehány idősb növendéknek egy tanítónő rajzot tanított, azalatt ugyanott a kisebbek csöndesen tanultak, s csak a csengetyű szóltával volt szabad helyöket változtatni.

Rendszeres oktatást s egyszersmind vizsgálatokat tartanak a ruhaszabásból és készítésből, a háztartás-, a főzés- és az elemi élet- és egészségtanból, kapcsolatban a házi orvoslással és a betegápolásban való gyakorlati útmutatással. A most említett tantárgyakból a növendékeket a society of arts biztosai szokták vizsgálni.

A házi rendet a leányokból kinevezett praefectek szokták fentartani, s a szolgálók csak a nehezebb munkát végzik, a könnyebbeket, pl. ágyvetést, portörlést stb., sőt néha a mosás könnyebb részét is a növendékek végzik.

Este $^{3}/_{4}$ 9-kor feküsznek, s reggel $^{1}/_{2}$ 7-kor kelnek. Reggeli előtt nincs tanulás.

A cambridgei u. n. „local“ és „higher local“ vizsgálatokon az utóbbi három év alatt sok növendéke tünt ki az intézetnek angol irodalomból és történelemből, számtanból, Euclidből és nemzetgazdaságtanból; a science and art department vizsgálatain pedig csak 1877-ben közel 40 növendék tett sikeres vizsgálatot a földrajzból: úgyszintén a mathesisből, s nehányan a rajz különböző ágából. 1879-ben 15-en tettek sikeres vizsgálatot a mathesisből, 9-en az elemi vegytanból, 2-en a geologiából, s 5-en a növénytanból. Egy növendék a south kensingtoni nagy verseny-vizsgálaton, a nemzeti művészeti versenyen (national art competition) a második díjat nyerte el. A society of arts 1879-iki vizsgálatain három növendék tünt ki a zene elméletéből, s tizenkilencen tettek sikeres vizsgálatot a kereskedelmi történelemből és földrajzból. Múlt évben (1878.) 50 fontot nyertünk — mondá az igazgatónő — a science departmenttől, s ez évben mintegy 80-ra van kilátásunk.

Mint már említettem, ebbe az intézetbe csak nonconformista lelkipásztorok leányait veszik fel. A 88 legjobb növendék évenként csak 15 fontot, kettő 18-at, tizenhét 20-at, tizenhat 25-öt, hét 30-at, tizenkilenc 35-öt és egy 40-et fizet. Az intézet eleitől fogva mindig tele volt; a fokozatosan berendezett fizetés ellen egy szülő sem reclamál, az előljáróság pedig arra törekszik, hogy a 15 fontnál magasabb díjakat folyvást alább szállítsa.

III. Notting Hill high school.

Ez az iskola egyike annak a 18-nak, melyeket a fent említett girls public day school-társaság alapított, s melyekben jelenleg mintegy 3000 növendék tanul. Benne 340 9—18 éves leány tanul, kik 9 osztályra s ismét több csapatra vannak beosztva. A North London collegiate schoollal tehető párhuzamba; csakhogy ide a középosztály vagyonosabb rétegeiből kikerült leányok járnak. Igazgatónő Miss Jones, ki egészen rátermett a kormányzásra. Az iskola alsó és felső szakaszból áll.

Rendes tantárgyak: vallás, olvasás, írás, számvetés, mathesis, könyvviteltan, angol nyelv és irodalom, történelem, földrajz, francia, német, latin nyelv; a természettan elemei, nemzetgazdaságtan, rajz, elméleti és gyakorlati zene, testgyakorlat és női kézimunka.

A növendékek munkáját időnként megvizsgálják, és előmenetelökről a szülőket minden szorgalomszak végén értesítik. Ezt az iskolát is oxfordi és cambridgei vizsgáló-biztosok, és más — az igazgatótanácstól merőben független — vizsgálók szokták megvizsgálni.

A tanórák $9\frac{1}{2}$—$1\frac{1}{2}$-ig tartanak; közben $\frac{1}{2}$ órai szünettel. $\frac{1}{2}$2-kor a növendékek hazamennek házidolgozataik elvégzésére. Szombaton egész nap szünet.

Jelen voltam 10—11-ig a legfelső osztály mathematikai leckéjén. Vizsgálati példákat dolgoztak ki; minden két hétben szoktak egyszer ily dolgozatokat készítni.

Szintén jelen voltam a felső szakaszbeli néhány növendék vegytani leckéjén, melyen egy tanítónő folyvást experimentált és kérdezgette a növendékeket. Helyiségök célszerűen van berendezve, s vegytani konyhával ellátva. Az állattani, de ennél sokkal népesebb leckéken is ugyanezt a termet használják.

A tanitónő szivességéből átlapoztam a növendékek állattani jegyzeteit, melyeket otthon tisztáznak, s folytonosan rajzokkal kisérnek. E rajzok egyrészét tábláról másolják és színezik; jól esett látnom, 11—12 éves leánykák primitiv rajzait a test belső részeiről, melyeket — mint a tanítónő mondá — emlékezetből rajzoltak.

A modern nyelvek közül a franciát kezdik elsőben. A legkisebbek egy francia verset együttesen recitáltak jelenlétemben, elég jó kiejtéssel. A kisebbeknek egy angol nő, a felső osztályosoknak egy francia nő tanítja e nyelvet. Ottlétemkor a kezdők a segédigéket tanulták; úgy vettem észre, hogy kedvelik a franciát.

Azután a német nyelvet veszik elő a növendékek, melyre szintén

két tanítónő van alkalmazva. Mikor mind két nyelvben eléggé előhaladtak, egy részök hozzákezd a latinhoz is.

Az emeleten lévő rajzterem igen célszerüen van berendezve. Mintegy 20 idősebb növendék gyakorolta a stereometriai rajzot. Hetenként másfél órát fordítnak e tantárgyra, de a délutáni órákon vett rendkivüli leckékkel annyira viszik, hogy a cambridgei vizsgálatra nagy részök kellően elkészül. Nehányának készülőfélben lévő krétarajza meglepően szép volt.

A legnagyobb tanteremben a földszinten 4—5 osztály is tanul egyszerre. Oly munkára, mint pl. a számtan, vagy a fogalmazványok készítése — szóval csendes leckére, ha egyszerre mindenik csoport ugyanazt csinálja, a függönynyel való elrekesztés elég célszerű, de a fenszóval való tanítás igen zavaró hatású. A zavaró hatást növeli az a módszertani fogás, melyet majd minden középiskolában használnak. t. i. egy-egy osztály együttesen mond fel egyes tételeket, szabályokat stb. Söt együttesen történik a felelés is, melylyel aztán az a veszedelem jár, hogy két három jóravaló és mindenre felelni kész növendék, mintegy gőzöse lesz a többinek,

Ebben az intézetben is alkalmaznak növendék-tanítókat (student teachers), kiket igyekeznek lehetőleg korán bevezetni a gyakorlati tanításba.

Mindent összevéve, ez iskola igyekszik becsülettel megfelelni a kitűzött célnak, mely abban áll, hogy a töredékes, rendszertelen, alaposság dolgában hiányos régebbi leány-nevelést alapos és organizált neveléssel helyettesítse.

Az iskolai év 3 (12—13 hétből álló) szorgalomszakra oszlik. Husvétkor három hét, aztán fél hónappal később nyolc nap; nyár közepén hét hét, s karácsonkor négy hét a szünidő.

A beiratkozási díj egy guinea; a tandíj egy szorgalomszakra 3—5 guinea; s e mellett írószerekért szorgalomszakonként 5 shilling.

B) Collegiumok.

IV. Királynő collegium.

I. *Queen's College.* E kitűnő intézetet 1848-ban alapította néhány egyetemi tanár, s 1853-ban nyert királyi alapító oklevelet. E collegium alapításában és igazgatásában sok érdemet szerzett Maurice a King's college tanára.

E collegium felvesz előkészítő iskolájába (school) minden olvas-

ni tudó leánykát, aztán a négyévi középiskolai tanfolyamon viszi át, s végül a felső tanfolyamra veszi fel, mely az idősebb leányoknak oly oktatást kiván nyujtani, minőt az ifjak az egyetemen nyernek. A nevezett három tanfolyam együtt körülbelől 10—12 évre terjed. Az elöljáróság gondoskodott arról, hogy a növendékek ne találomra választott studiumokat tanuljanak, hanem az általa rendszeresített tanfolyamokat végezzék. A collegiumi tanfolyam első két évében bizonyos számú leckékre kell járniok a növendékeknek, melyek alól csak rendkívüli körülmények alapján menthetők fel. Ezzel elejét veszik annak a veszélynek, hogy a solidabb, de kevésbé vonzó tantárgyakat mellőzzék; egyszersmind biztosítják ezzel az iskolai munka egységét, és a növendékek közt azt a rokonszenvet, mely mind rájok, mind az intézetre nézve áldásos.

I. Az *iskolába* felvesznek minden oly, még 14 évet be nem töltött növendéket, ki olvasni tud, s egyszersmind bevezetik mindazokba a tantárgyakba, melyeket a collegiumba való felvétel után haszonnal folytathatnak.

II. Az *előkészítő osztály* (preparatory class) oly növendékek számára való, kiket idősebb voltuk miatt az iskolába fölvenni nem lehet, kik egy vagy több tantárgyban elmaradtak, s e miatt egy-két szorgalomszaki tanulással kell a collegium I-ső osztályába való felvételre elkészülniök.

III. A *négy éves tanfolyamra* legalább is 14 évet betöltött leányokal vesznek fel. Célja a londoni egyetem felvételi vizsgálatára előkészítni. Az első- és másodéves növendékeknek a következő tantárgyakat kell okvetlenül tanulniok: vallás, angol nyelv, számtan, földrajz,angol és ókori történelem, latin nyelv és egy modern nyelv. A harmad- és negyedéves tanulóknak több szabadságot engednek a tantárgyak választásában. Azonban különösen ajánlják, hogy az előbbi években megkezdett studiumokat lehetőleg folytassák. A heti tanórák száma 21. van szabva.

Minthogy minden előadást magán-tanulással kell kiegészíteni, nagyon fontos dolog, hogy a növendék csupán annyi tantárgyat válaszszon, mennyit egészsége kockáztatása nélkül megbir. Ha valaki túlságos munkát vállal magára, egy vagy több tantárgy tanulásáról le kell mondania.

A négy év végeztével a londoni egyetem felvételi vizsgálatára jelentkezhetik a növendék. E vizsgálat tantárgyai a következők: (1.) latin; (2.) bármelyik kettő — a következő nyelvek közül — görög, francia, német; (3.) angol nyelv, angol történelem és modern földrajz; (4.) mathesis; (5.) természettan; (6.) vegytan.

Ide mellékelem a négy éves tanfolyam órarendjét:

Órák	Hétfő					Kedd					Szerda					Órák
	Előkészitő osztály	1-ső Junior	2-ik Junior	1-ső Senior	2-ik Senior	Előkészitő osztály	1-ső Junior	2-ik Junior	1-ső Senior	2-ik Senior	Előkészitő osztály	1-ső Junior	2-ik Junior	1-ső Senior	2-ik Senior	
10	Angol olvasmány	Olasz	Német	Ó-kori tört.		Angol történelem	Olasz	Ó-kori tört.	—	Olasz	Földrajz	Föld-rajz	Fran-cia	Angol történ.		10
11¼	Angol nyelvtan	Angol nyelv-tan	—	Német	Olasz	Latin	Latin	Latin	Olasz	Német	Francia		Föld-rajz	Latin	Fran-cia	11¼
12½	Francia dictando	Német	Angol fogal-mazás	Rajz 12½—2		Ének	Ének	Olasz	Latin		—	Fran-cia	--	Modern tört.		12½
2	—	Rajz 2½—4		Astronomia		Theolo-gia	Szám-tam	Ének	Összhangzat-tan 1½—3 2– 3. Görög Junior		Testgyakorlat		Theo-logia	Számtan		2
3	—	—	--	Geometria		Számtam	--	Szám-tan	Ének, Görög		—	Theo-logia	--	Fran-cia	Al-gebra	2
	Csütörtök					Péntek					Szombat					
10	—	Angol törté-nelem	Német	Angol nyelv		Angol történe-lem	Ó-kori tört.	Angol törté-nelem	Olasz	Latin	Francia	--	Szám-tan	Fran-cia	Geo-logia	10
11¼	Angol nyelvtan	Olva-sás	---	Német	Angol nyelv-tan	Latin			--	Olasz Fran-cia	Földrajz	Term. rajz	Fran-cia	Föld-rajz	—	11¼
12½	Számtan	Német	Olva-sás	Rajz 12½—2		Ének	Ének	Olasz	Theologia		—	Fran-cia	—	Természettan		12½
2	—	Rajz 2½—4		—	Német	Theolog. Új-szö-vetség	Szám-tan	Ének	Összhangzat-tan Görög		—		—	—		2
3	—	-	—	Vegytan		Számtan	—	-̇	Ének Görög		—		—	—		3

Az egyes tantárgyak tanítása körét mutatja a következő programm:

1. Angol irodalom a nyelvtannal, fogalmazással és olvasással kapcsolatban. I-ső évesek: Nyelvtan; mondatelemzés és etymologia; olvasmány: Gray elegiája és Shakespeare Macbeth-je; II-od évesek: nyelvtan; mondattan és prosodia. Olvasmány: Gray (Elegy) Milton „Elveszett paradicsoma" első könyve. Válogatott darabok angol remek-írók műveiből. III.—IV-ed évesek: angol irodalmi felolvasások előkészítőül a londoni egyetemi felvételi vizsgálatra.

2. Görög nyelv. I. vagy elemi osztály: kézikönyv Smith Initia Graeca. Olvasmány: az új szövetség egyik evangelioma. Felső osztály: új szövetségi olvasmány; fogalmazás prózában; Homér Odysseá-ja XI. k.

3. Latin nyelv. I-ső évesek: *Smith* Principia Latina első fele, írásbeli gyakorlatok. II-od évesek: *Smith* Principia Latina ismétlése, *Frost* Eclogae Latinae-ból rövid mondatok fordítása. III-ad évesek: Cornelius Nepos, Caesar vagy más latin szerzőből válogatott fejezetek. Az osztály hetenként egyszer a negyedévesekkel együtt latin prózai fogalmazványra és római régiségek tanulására gyűl össze. Kézikönyv: *Smith* Principia. IV-ed évesek: a londoni egyetemi vizsgálatra előírt könyvek olvasása. 1880-ban Cicero (De amicitia) és Sallust (Jugurtha).

4. Francia. I-ső évesek: Nyelvtan (alaktan), fordítási gyakorlatok. II-od évesek: a syntaxis, fordítási gyakorlatokkal. Elemi társalgás. III-ad évesek: francia nyelvtan franciáúl; fordítás angolból franciára; elemi francia fogalmazás. IV-ed évesek: francia fogalmazás. A francia irodalom történelme. A XVII. XVIII. és XIX-ik száz kitünő irodalmi művei olvasása.

5. Német nyelv. I-ső évesek: Ahn bevezető tanfolyama; könnyű olvasmányok; kisebb költemények könyvnélkül. II-od évesek: Nyelvtan. Oltrogge olvasókönyve; költemények könyvnélkül. III-ad évesek: nyelvtan (alak- és mondattan), Schiller „Abfall der Niederlande." Schiller vagy Goethe egy szin darabja. IV-ed évesek: nyelvtan. Schiller „Wallenstein", „Egmont"; Vilmar vagy Weber irodalom történelme. Ajánlott nyelvtanok: Hedner, Aue vagy Tiarks.

Az olasz nyelvet szintén a francia és német nyelv módszere szellemében tanítják.

6. Ó-kori történelem. I-ső évesek: Görögország történelme; a persa háború korszaka. Kézikönyv: *Smith* Student's Greece. II-od éve-

sek: a peloponesi háború. Kézikönyv: Smith. III-ad és IV-d évesek: Róma történelme; a köztársaság bukása. Kézikönyv: *Liddel* Student's Rome.

7. Angol és modern történelem. I-ső évesek: Angolország történelme a legrégibb időtől a XII-ik század. II-od évesek: Angolország történelme a normann hódítástól a XVI-ik száz végéig. Kézikönyv: *Freeman* English History (Historical Series.) III-ad és IV-ed évesek: az angol történelem legnevezetesebb korszakai, előkészítőül a londoni felvételi vizsgálatra.

Az új-kor történelméből Németország történelme Arminiustól a bécsi congressus befejeztéig.

8. Földrajz. I-ső évesek: A britt szigetek és Európa földrajza, különös tekintettel az európai nemzetek fejlődésére és a természeti tüneményeknek a népekre való hatására. Kézikönyv: *Hughes* Manual of Geography. II-od évesek: Ázsia, Afrika, Amerika és Ausztrália földrajza, különös tekintettel a gyarmatokra, a kereskedelmi és történelmi összeköttetésekre. III-ad évesek: a physikai földrajz alapelvei (hegyek és continensek alakulása, növények, állatok s az ember elterjedése). Kézikönyv: *Ansted* Physical Geography. IV-d évesek: a geologia elemei, különös tekintettel Európa földtani történelmére a különböző földrajzi korszakok alatt; egyszersmind a keleti és déli angol tengerparton tett excursiók alkalmával a fő geologiai tünemények tanulmányozása.

9. Theologia és egyház-történelem. I-ső évesek: az új-szövetség egy része olvasása szöveg-magyarázatokkal a zsidók történelmére való vonatkozásokkal. II-od évesek: az apostolok cselekedetei, különös tekintettel Pál leveleire és a korabeli történelemre. III-ad és IV-ed évesek: egy próféta könyve és egy apostoli levél tanulmányozása. Az egyház-történelem egy szakasza.

10. Számtan, geometria és algebra. I-ső évesek: a négy összetett szabály; a hármasszabály, közönséges törtek; gyakorlat. II-od évesek: törtek; összetett hármasszabály, kamat-számítás. III-ad és IV-ed évesek: tizedes törtek, hatványozás és gyökvonás; Euclid, Algebra. Kézikönyvek: Todhunter mathematikai művei.

11. Vegytan (csak a III-ad és IV-ed éveseknek). A három szorgalomszakra terjedő tanfolyam, a nevezetesebb elemek és főbb egyleteik (compounds) természetes előfordulásáról és sajátságairól. E tanfolyam egész éven át a londoni egyetemi felvételi vizsgálat követelményeihez alkalmazkodik.

12. Rajz. I-ső és II-od évesek: szabadkézi-rajz-lapokról, geometriai mintákról, levél és gyümölcs fősz-öntvényekről. III-ad és IV-ed évesek: az emberi alak (figura) rajza, csendélet-festés aquarell színekben. Ezekhez járúl a távlatrajz.

13. Összhangzattan. III-ad és IV-ed éveseknek: a számozott bassus, egyszerű melodiák harmonizálása. A contrapunct, minden faj két, három és négy hangra. A compositió elemei.

14. Ének. I-ső évesek: hangjegyzés. A nagy és kis hanglétrák. Egyszerű és összetett ütemek. Bass, tenor és alt kulcsban való hangjegyzés. II-od évesek: a fennebbi tananyag tovább fejtése. III-ad és IV-ed évesek: nehéz concert-zene gyakorlata: cantaták, oratoriumok stb.

IV. A felső tanfolyamra 18. évet betöltött leányokat vesznek fel, kik a következő tantárgyakat hallgatják: egyháztörténelem, angol nyelv és irodalom; angol történelem, Róma történelme, mathesis; görög, latin, francia, német nyelv, összhangzattan, növénytan, vegytan, geologia, élettan.

E tanfolyamok egy része két, más része pedig három szorgalomszakra terjed. Mind a négy éves, mind a felső tanfolyamban legnagyobbrészt egyetemi tanárok működnek. A négy éves cursuson 24 tanár és 2 tanárnő tanítja a különböző tantárgyakat.

A növendékekkel való correpetitió végett 6 segédtanítónő van alkalmazva.

A modern nyelvekből (francia, német, olasz), ha 6 növendék jelentkezik, azonnal társalgó osztályt alkotnak. A felső tanfolyam hallgatóinak naponkint rendesen két órájok van: hétfőn Róma történelme, német és mathesis; kedden görög és összhangzattan ($1^1/_2$ óra); szerdán angol történelem és élettan; csütörtökön angol irodalom és vegytan; pénteken latin, összhangzattan és egyháztörténelem; szombaton geologia.

Jelen voltam a következő tanításokon: a német nyelvből a másod évesek (15 növendék) Oltrogge olvasókönyve III-ik kötetéből fordítottak egy történelmi darabot angolra. A tanár a szók értelmezésénél a történelmi nyelvtan, összehasonlítás és csoportosítás érdekes példáit hozta fel a növendékeknek. Egy-egy tételt, melyre rájutott, máskor egy-egy mondatot, melyet egy növendékkel tétetett ki, hallásuk gyakorlása végett az egész osztálylyal ismételtetett.

Prof. Morley Henrik kitünő irodalom-történetiró előadását is meghallgattam, melyet negyedéves növendékeknek tartott. Hobbes

és kora volt vonzó előadása tárgya; igen érdekes egybevetéseket tett, pl. a „heroic measure“ (epikai versmérték)-re, melyet Milton és Shakespeare honosítottak meg Angolországban.

Az előkészítő osztály (I-ső év) anyanyelv és irodalmi leckéjén is jelen voltam. A nagyon népes, mintegy 80 főből álló osztályt egész órán folytonos foglalkozásban tartotta a tanár.

Az óra elején *Gray* Elegy of a country Church-yardjából 3 versszakot együttesen mondott fel az egész osztály; aztán a tanár vagy háromszor ismételtette e könyvnélkül való felmondást szakonként egyesekkel. Ennek végeztével Milton „Elveszett paradicsom“-át kezdték olvasni. A tanár mintáúl elolvasott mintegy 10 sort, melyet utána nehány növendék külön-külön szintén felolvasott. Közbe-közbe a nehezebb kifejezéseket megmagyarázta. Helyes hanghordozással és értelmes hangsúlyozással egybekötött olvasás, az elolvasott darabnak, és a benne előfordúlt nehezebb szók magyarázata, óra végén az elolvasott mintegy 120 sorban előfordult, s már megmagyarázott legnehezebb szók értelmének a kikérdezése — ezekkel telt el a teljes 60 percből álló óra, melynek végén a növendékeknek érezniök kellett, hogy e leckén nemcsak hallásuk, hanem értelmök is gyarapodott.

Az együttes olvasásnak megvan az a haszna, hogy gondos szótagolásra serkent, és a hangsúly egyformaságát biztosítja, s az ezek ellen elkövetett hibák útjáról való letérést eszközli; de ha a tanító legnagyobb gondot nem fordít rá, az egyesek hanghordozásbeli sth. hibái az intensiv ismétlő hang miatt még hatványozódnak. E fogás tehát semmiesetre sem való indiferens vagy gyenge tanító kezébe.

Óra végén kijelenté a tanár, hogy jövő héten ugyan-e leckeórán két rövid essay-t fognak írni: egyiket Milton élete és költészetéről, másikat Grayről, de minden segédeszköz nélkül.

E collegium úgy el van látva tanárokkal, hogy mint a lady Principal (Miss Grove) mondá — a keddi latin órán négy különböző tanár tanítja a latint. Tantárgyak összehalmozása a tanárok között elő nem fordúl. Az u. n. iskolában oly tanítók működnek, kik valamely egyetemen vizsgálatot tettek, s kik e collegium növendékei voltak; tehát ugyanabban a szellemben és módszer szerint tanítnak, mint a collegiumban.

A növendékeket minden karácsonkor a tanárok magok vizsgálják meg; aztán az év végén Cambridgeből jönek szakvizsgálók, kik a tanárok által beadott tananyagból egészen függetlenül kérdezik ki, és osztályozzák a növendékeket. A vizsgálat eredménye szerint valaki

lehet egy-két tárgyban alsóbb osztályban (azaz visszamarad), de a többiekben felsőbb osztályban.

Az intézettel kapcsolatban van két benlakó (boarding-house), melyekben mintegy 50 növendék lakik. Mindezekre, mind az intézet belélетére közvetlenül a lady-resident ügyel fel. E mellett mintegy 30 rendes felügyelőnője (lady-visitor) van az intézetnek; továbbá egy nevelés-ügyi felügyelő választmánya, mely többnyire tanárokból és tanárnőkből áll; fölöttök áll az igazgató-tanács, melynek tagjai legnagyobb részt egyházi főméltóságok.

Az intézet igazgatója jelenleg Davies (Rev. L.), főfelügyelője a londoni püspök. A királynő és a walesi hercegnő pártfogása alatt áll e merőben anglican szellemű intézet. A növendékek száma 1879-ben 390—426 főre ment.

A collegium társasági bizonyítványokat is szokott osztogatni (Certificates of Associateship), s azokkal a növendékeket magához kapcsolja. E bizonyítványokért való vizsgálatra csak 6 vagy 3 szorgalomszaki tanulás után lehet jelentkezni. A vizsgálat legalább is öt tárgyból történik, melyek közül kettőnek okvetlenül nyelvnek (egyiknek az angolnak) kell lenni, egynek a mathematikai, egynek a természettudományi, s egynek az irodalmi, történelmi vagy erkölcs-vallástudományi csoportból kell lennie. Első rendű bizonyítványt csak olyanok kaphatnak, kik száz érdemjegyből (mark) legalább 66-ot kiérdemelnek. E vizsgálatokra való előkészülésre a nevezetesebb alapvető és előírt munkákat kell tanulmányozni.

Ha az idősebb tanulók e vizsgálatokon 100 jegyből 75-öt kiérdemelnek, társtagokká (associate) választhatók, kiknek az a kiváltságok van, hogy a magasabb tanfolyamot fele díjért hallgathatják.

E mellett adnak egyes tantárgyakból is előmeneteli bizonyítványokat bárkinek, ki a vizsgálatot sikerrel kiállja. Minden tantárgyra három vizsgáló-biztos van, a vizsgálati díj egy-egy tárgyért egy guinea.

A négyéves tanfolyamon egy-egy szorgalomszaki tandíj 8—10 guinea; oly tanulóknak, kik hetenkint egy-két tanításra járnak, $1\frac{1}{2}$—2 guinea, az iskolában pedig 4—8 guinea.

Ez intézet mintájára rendezte be Dublinban az Alexandra college-t (alap. 1866.) Trench, a Queen's college egyik volt igazgatója, jelenleg dublini érsek.

II. *Bedford college.* Alig egy évvel ifjabb az elébbi collegiumnál, mely hasonló berendezésben annak szakasztott mása, azzal a különbséggel, hogy teljességgel nem felekezeties színezetű, s hogy sem elemi

iskolája, sem benlakója nincsen. A tanulókat 14 éves korukban veszik fel felvételi vizsgálat mellett, mely alól csak azokat veszik ki, kik a londoni egyetemen a felvételi vizsgálatot, vagy Oxfordban vagy Cambridgeben a senior local examination választott tantárgyaiból sikerrel tették le. Minden tantárgyra van előkészítő tanfolyam is, melyre különösen az u. n. mistres of studies (jelenleg Miss Alice von Cotta, a hírneves német geologus leánya) ügyel fel. A rendes tanulók 6 tárgyat hallgathatnak évenként, azonban hármat venniök kell. Ime a négy évi tanfolyam kivonatos programmja:

1-ső év	2-ik év	3-ik év	4-ik év
Számtan, növénytan, physikai földrajz, latin vagy görög Angol Francia Német Olasz Történelem Összhangzattan Ének Rajz.	Számtan v. math. vegytan, physikai földrajz. Természettan, latin, görög Angol, Francia Német, olasz Történelem, összhangzattan Növénytan Ének Rajz.	Mathesis, physikai földrajz, természettan, vegytan, görög Latin, angol, Francia, német Olasz, latin Latin, történelem Összhangzattan Növénytan Zene Rajz.	Hat tantárgy tetszés szerint választva.

Meghallgattam a jeles történész Gardiner (King's collegeben a modern történelem tanára) előadását az angol történelemből. Angolország XVII. századbeli történelmét jellemezte, s előadását számos igen érdekes párhuzammal illustrálta. A tiszteletreméltó öreg tanár előadásában igen sok volt abból a művészi ügyességből, mely a történelmi tények tömegét nemcsak principiumok uralma alá fogja, hanem úgy bírja előadni, hogy a hallgató egészen beletalálja magát abba a korba, felfogja az események láncolatát, s ítéletet tud mondani a vezetők jelleméről. [1])

Gardiner mondá, hogy ő nem annyira az egyetemi vizsgálatra készít elő, mint inkább általános nézőpontokat kiván nyújtani. Az egyes tantárgyak részleteit a növendékek magán tanulmányaira bízza.

Large tanár physikai előadásán szintén jelen voltam, a természettani másodéves tanulók (Senior Physics) osztályában. Mintegy 12 növendéknek magyarázta a sugártörést. E szorgalomszakban az egész

[1]) Gardiner történelmi kézikönyvei közül kiemelem a következőket: *First Two Stuarts and the Puritan Revolution; Thirty Years War. London.* Longmans and Co.

optikán átmegy, azonban, mint mondá, az utolsó fejezetből (polarisation) csak keveset tanít.

A leányok jegyzeteket tettek, s a tanár közbe-közbe tett kérdéseire feleltek. Időnként egy-egy szakaszból bővebben kikérdezi a növendékeket, s e mellett rajzaikat is szigorúan meg szokta vizsgálni, mert — mint mondá — azoknak a szabatosságától igen sok függ.

Igen jól be van rendezve az intézet rajzterme is, s kellően ellátva a rajzoláshoz és képíráshoz szükséges mintákkal, fősz-öntvényekkel stb. E tantárgyat a képírásban kitűnő Miss Martineau tanítja, kinek olaszországi és keleti utazásai közben készített tollrajz-gyűjteménye méltán leköti minden szakértő figyelmét.

III. Az előbbi két intézethez hasonlít berendezésben a *City of London college for Ladies* (Finsbury Square) bejáró iskola; igazgatónő Miss Morton. E collegiumba a jómódú (well to-do) középosztály leányai járnak. A tanórák d. e. 10 — d. u. 3-ig. A felső iskolának négy osztálya van, s az oxfordi és cambridgei vizsgálatokra készít elő. Rendes tantárgyak: angol nyelv és irodalom; számtan (Euclid, Algebra), természettudományok, nemzetgazdaságtan, történelem és földrajz, francia és latin nyelv, élettan és egészségtan, természetrajz, háztartástan, s havonként egyszer női kézimunka. Az olasz és német nyelv, rajz és zene rendkívüli tantárgyak, s érettök szorgalomszakonként külön-külön 1—3 guinea tandíj fizetendő. Ügyvédek, orvosok, s hasonló állású szülők 18 éves leány-gyermekei járnak ide, mert csak azok bírják meg az előbb említett tandíjt. A rendes tantárgyakkal együtt egy évre körülbelől 45—60 guinea a tandíj. Az intézetnek 1879-ben 80—100-ra ment növendékeinek száma, kiket legnagyobb részt egyetemi tanárok vagy magas míveltségű egyének oktattak. Miss Morton igen gyakorlott tanítónő, az elemi iskolában tartott tanítása alkalmával, a szó szoros értelmében, lekötötte a gyermekek figyelmét. Az intézet iskolai munkáját az $187^{8}/_{9}$. iskolai év végén Meiklejohn skót egyetemi paedagogiai r. tanár vizsgálta meg, s a kezeim közt levő jelentésében kitűnőnek mondja. Különösen kiemeli az igazgatónőnek a nemzetgazdaságtanból tartott tanítását; a növendékek szó- és írásbeli értelmes feleletét, a francia fogalmazásban való nagy előhaladásukat, physiologiai metszvényszerű rajzaikat, kréta-rajzaikat stb.

A házidolgozatok elvégzésére való idő itt is meg van szabva. Mint az igazgatónő mondá — a fegyelmezés nagyon könnyű; a tanulók egymást fegyelmezik, tehát büntetésre nincs szükség, mert a kihágásra sem jut idő.

V. Girton college és Newnham Hall.

I. E két nő-collegium a 70-es években keletkezett Cambridgeben. Girton college, mely 1872-ben kebeleztett be, előbb említett társával együtt, a nők egyetemi oktatása első rendű képviselője. Az angol közönség mélyen érezte a 60-as évek végén, hogy nem elég a nőknek a középiskolai oktatás, hanem be kell azt tetőzni az egyetemivel. 1869-ben 6 nő kezdette meg e collegiumot Hitchinben (Cambridgétől mintegy 30 angol mértföldnyire), s midőn ezek az egyetemi vizsgálatokkal pár év múlva szerencsésen megbirkoztak, egy társaság Cambridgetől rövid fél órajárásnyira 16 hold földet vett, s rá egy collegium építéséhez fogott, melyben elsőben 21 növendéket helyeztek el. Ma már két szárnya van góth stilban kiépítve e collegiumnak, körülötte nagy kerttel, játéktérrel. A csinos tantermeken, vegytani intézeten, olvasó- és ebédlőtermen kívül 55 leánynak van külön-külön kis nappali és hálószobája. Ép e berendezésben tér el nagyban ez intézet az amerikai nevezetes Vassar collegetől, hol 5 tanulónak csak három háló- és egy tanulószobája van.

A tanfolyam az egyetemi rendes bizonyítvány elnyerhetéséért 3 év, mint az egyetemen, mindenikből egy-egy félévet töltvén a collegiumban. A kitüntető fokozatért (honour degree) egy szorgalomszakkal meg kell nyújtani ez időt. Az akademiai év három 8—8 heti szorgalomszakból áll. A lakás, ellátás és tanulásért szorgalomszakonként 35 fontot fizetnek; e szerint 3 évi állátás és tanulás 315 fontba kerül, a vizsgálati költségeket ide nem számitva. Minden belépő növendéknek felvételi vizsgálatot kell tennie a számtanból, angol nyelvtan és fogalmazásból, az angol történelem alapvonalaiból és legalább 50 évre terjedő időszakából; ezek mellett a következő studiumok kettejéből oly kikötéssel, hogy nyelv legyen az egyik: latin, görög, francia, német (könnyű helyek fordítása), algebra, az egyszerű egyenletekig bezáróan; Euclid első három könyve, trigonometria és a kúpszelettan elemi része. Az intézetben következő studiumokból tartanak előadásokat: theologia, ó-classikai és modern nyelvek, mathesis, természettudományok, erkölcs-bölcselet, történelem, ének. A tantárgyak választásában nagy szabadság van engedve a növendékeknek. A vizsgálatok Girtonban ugyanakkor történnek, mint az egyetemen. Fél óra múlva, a mint a cambridgei tanácsteremben a nem-graduáltaknak a vizsgálati kérdéseket kiosztották, egy lepecsételt csomagban ugyan-e kérdéseket Girtonba is elküldik. A vizsgálatra szigorúan felügyelnek, s az

egyes kérdések meg fejtésére engedett időt lelkiismeretesen megtartják. Naponként az elkészült vizsgálati dolgozatokat a vizsgálókhoz küldik, kik rólok jelentést tesznek a collegiumnak. Néha a birálatban megjelölik, hogy mely hely illetné meg a tanulót egyik másik dolgozatáért az egyetemi férfi hallgatók között, máskor csak az osztályzatot, néha pedig csak azt említik meg, hogy a tanuló e dolgozata kitünőt (honour) érdemel.

Az egyetem csak az u. n. *local* vizsgálatokról ad érvényes bizonyítványt; a „honour" fokozatról kiállított bizonyítvány még eddig csak magán jellemű, de azért csak annyit ér, mintha nyilvános volna, mert ugyanazok a tanárok vizsgálják a növendékeket és írják alá a bizonyítványokat, kik az egyetemen, mint szakvizsgálók működnek.

1879-ben következő tantárgyakból nyertek a növendékek oktatást, részint az intézetben bennlakó tanítónőktől, részint az oda bejáró egyetemi tanároktól, részint Cambridge collegiumaiban, hol a férfiakkal együtt hallgatnak: theologia, ó classikai irodalom, mathesis, jogtudomány, erkölcs-bölcselet, történelem, természettudományok, melyek közül a vegytant, az élettant, a növényélettant, a geologiát, a történelmet az egyetemi laboratoriumokban tanulmányozták; ellenben a modern ethikáról és az erkölcs-bölcselet encyclopaediájáról, Aristotelesről, Róma történelméről és az experimentalis természettanból az előadásokat az illető egyetemi tanárok magában Girton collegiumban tartották. Az említett tudomány-körökből a növendékeket összesen 24 tanár és 3 tanárnő oktatta.

187⁸/₉. iskolai évben két növendék kapott rendes egyetemi bizonyítványt, és hét tett le sikeres, azaz kitünő fokozatú szigorlatot: kettő mathesisből, kettő a természettudományokból, kettő az ó-classikai irodalomból és egy a történelemből.

A collegium belélete figyelemre méltó. A girtoni tanulók a középosztályból kikerült egyszerű és míveltségre vágyó leányok, kik munkájokat önkényt és gyönyörrel végzik, a nélkül, hogy míveltségökkel feltünni vágynának, vagy becsülettel végzett munkájokért a közönségtől elismerést várnának. Általában a növendékeknek harmada vagy legfeljebb fele szándékozik tanítónői pályára, a nagyobb rész tisztán magáért az alapos szakmíveltségért, s nem specialis pályára való tekintetből tanul Girtonban, s küzd egyéb nehézségek mellett kezdetben azzal is, hogy a középiskolázás hiányait pótolgatja. Másfelől azonban nagyon könnyíti e nehézségeket az, hogy egyátalán nem adnak érdemjegyeket felmondások, ismétlések alkalmával. A növen-

dék elmaradhat ugyan társaitól egyidőre, de őket később könnyen utól is érheti. Haladását biztosítja az a kedvező körülmény, a mi egészségi szempontból sem megvetendő, hogy minden tanuló szobácskájában teljesen elkülönülten él társaitól. Az intézet fegyelmezése nem nehéz munka. Névsor-olvasás helyett napjában mindenki háromszor jegyzi fel nevét a „marking roll"-ba és eljár pontosan az előadásokra.

Hetenként egyszernél többször nem lehet látogatóba menni, s télen hatkor, nyáron napszálltakor az intézetben benn kell lennie, kivéve a látogatáson való kinmaradás esetét, miről előre értesíti az igazgatónőt, mely esetben tizenegyig maradhat künn. Máskülönben a növendék járkálhat, lovagolhat, cricketet vagy fives-t játszhatik minden háborítás nélkül a collegiumot környező nagy terjedelmű rétségen. Reggel 7-kor kelnek, 8-kor ima van egyik tanteremben; aztán 9-ig reggeliznek a közös asztalnál. Reggeli után pár óráig egészen magánosan tanulnak a kis study-kban, melyeket, mint láttam, fel szoktak díszítni metszvényekkel, fényképekkel, szobai növényekkel stb. Minden ily szobában van egy asztal, tele iskolai könyvekkel és iratokkal. 1 óra tájt van a villásreggeli (luncheon), melynek nevezetes része a finom édes tej. Luncheon után rendszerint testgyakorlatot tartanak. Többen párosával egy órai sétára mennek ki, tavaszszal és kora őszszel árkonbokron keresztül a széles mezőn barangolnak, télen pedig a Cambridgebe vivő nagy országúton járkálnak. Általában a növendékek kedvelik a természetet; tavasztól kezdve a karjokra akasztott kosárral vagy táskával szoktak a mezőkre menni, s entomologiai vagy botanikai kincsekkel megrakodva jönek vissza. Ha az idő nem kedvező, ruhát cserélnek és a tornaintézetben fives (tennishez hasonló) játékkal töltenek egy-egy fél órát. Tavaszszal és őszkor cricket vagy lawn tennist játszanak a collegium előtt levő gyepes téren. Nagy kár, hogy az intézet körül még nincsen fasor, mely kellemesebbé tenné a szabadban való lételt.

Az előadások legnagyobb része délután van. A tanulók naponta középszámban egy előadásra járnak el. Minthogy a tanulók a studiumok sokaságában választhatnak, rendesen egy előadásra 3—4 egyénnél több nem jut. Az előadásokon a tanár legelsőben számon veszi, hogy a tanuló az utolsó előadás óta mit dolgozott: ha mathematikus, micsoda problemákat fejtett meg; ha ó-classikai studiumokkal foglalkozik, micsoda dolgozatokat, vagy pedig a tárgyra vonatkozó különböző írásbeli feleleteket készített? A tanuló által tett szóbeli kérdésekre felel vagy felvilágosítást ad. Ezek után a tanár tulajdonképi

előadásához fog, s rendesen oly részeit választja ki a studiumnak vagy oly módszer szerint tárgyal, mint az a kézikönyvben fel nem található. A tanulók kevés számával az a tanítási előny jár, hogy a tanuló és tanár gyakran intézhetnek kérdéseket egymáshoz. Némely tanuló az előadás után szokott kimenni. Az őszi és májusi szorgalomszak elején, sokan kettes, hármas csoportokban a hat órai ebéd előtt egyet lovagolnak. Ebéd után néha zene van, vagy kardal, sőt néha tánc. Később a tanulók éjjeli munkája kezdődik, melyet 9 óra tájban egy fél órára vagy egy órára mindig félbeszakít az estéli theázás, mely helyett némelyeknek kávét vagy cocoat visznek szobájokba. Az esteli theázás apró vendégeskedésre ad alkalmat, egy tanuló többeket hív meg magához, s e kisebbkörű összejövetelek a férfi-tanulók borozóestélyeinek (wines) felelnek meg. Vannak, kik fél tizenégykor már alusznak, de vannak, kik késő éjfélig tanulnak.

Vasárnaponként a legtöbb Girtonian a reggeli és délesti isteni-tiszteletre Cambridgebe megy, hol időközben a nő-olvasókör helyiségében villás reggelit, vagy egyebet esznek. A collegiumtól a negyed órajárásnyira eső Girtonban is van templom, de a tanulók általában többre becsülik a Cambridgeit, hol délutánonkint valamelyik kitünő szónok beszédét hallgatják az egyetem templomában; aztán a King's college templomában előadott choralokat élvezik.

Hétköznapokon rendesen eljárnak a tanulók a különböző tanárok előadásaira, vagy az egyetem gyüjteményeibe tanulni. Egyszer-másszor összegyűlnek shakespeare-i olvasmányra, vagy valamely tétel megvitatására; de ritkán történik, hogy egy estét mindnyájan mulatságra szánjanak.

A collegiumnak eddigelé nem volt módjában templomra szert tenni, s e miatt a tanítónők családias imája helyettesíti az isteni-tiszteletet.

Öltözködés dolgában a girtoniak a középosztálybeli nőkhöz tartják magokat, s ezzel elejét veszik minden netaláni excentricitásnak, mert még ezelőtt 3—4 évvel is erre hajlandó társaiknak azt szokták mondani: „ne fogjunk egyszerre igen sok experimentumhoz.“ [1]) Ezek a nők arról vannak meggyőződve, hogy az az ismeret, melyre ez intézetben szert tesznek, bármely életpályán javokra és hasznokra válik. Egy

[1]) Ezzel mintegy éreztetni akarták az illetővel, hogy a világ szeme úgy is experimentumnak tekinti az intézetet és munkáját.

pár ösztöndíja is van az intézetnek (egy 40—60, egy 100 fontos), melyet a legkitünőbb növendékek szoktak elnyerni.

Egyetemi vizsgálatra senki sincs kötelezve, ellenben az intézet úgynevezett collegiumi vizsgálatokat tart, s ezekről bizonyítványt szokott kiállítani. E collegium évi fentartási költsége kevés hiján négyezer fontba kerül.

II. *Newnham Hall*, Cambridge tőszomszédságában alig 12 percnyire, 1875. oktoberben nyilt meg. Voltaképen 1871-ben vetette meg alapját a jelenlegi igazgatónő Miss Clough. 1874-ben 26 volt a tanulók száma, 1879-ben 33. Értesítőjéből kiemelem a következőket: 1871. okt. — 1878. juniusig 113 növendék tanult ez intézetben, s közülök 82 tett sikeres vizsgálatot. A volt növendékek közül 1879. közepéig 5 főtanítónő és 17 leányiskolai segédtanítónő, s több magántanítónő került ki. Talán legnevezetesebb közülök Mrs. Marshall, ki a nemzetgazdaságtant tanítja sikerrel az university collegeben, (Bristol). E collegiumban tanul jelenleg Gladstone ifjabb leánya is. Csak 17 évet betöltött tanulókat vesznek fel. Azoknak, kik a cambridgei magasabb vizsgálatokra készülnek, az angol történelemből, irodalomból és számtanból felvételi vizsgálatot kell letenniök.

A lakás- és ellátásdíj szorgalomszakonként 20 guinea. A tandíj egy-egy tantárgyért 1—1½ guinea szorgalomszakonként.

Téli időn estve 6½-kor, tavasztól fogva 8½-kor, s vasárnaponként egész esztendőn át szintén 8½-kor kell a növendékeknek az intézetben lenni. Jelenleg harminc egyetemi tanár előadására járhatnak el a növendékek olyformán, hogy a természettudományi hallgatók az egyetemi laboratoriumokat és természettudományi gyüjteményeket szabadon használhatják. Vannak a városról bejáró növendékek, kik szülőiknél vagy rokonaiknál laknak.

Minthogy az intézet mostani helyisége egyátalán nem elegendő, az igazgató-tanács új építkezésekbe kezdett, s a mostanival szemben egy nagyobbszerű épületet építtet, melynek földszinten alóli részén ottjártamkor már dolgoztak.

Minthogy ez intézet berendezés és benlakás dolgában tökéletes képmása Girton collegiumnak, fölösleges bővebb leírását adnom, csak annyit jegyzek meg, hogy e collegiumnak is van vegytani intézete, hol egy egyetemi tanár tart előadásokat; ellenben a bonctant, növénymorphologiát, természettant, s a természettudományok egyéb részeit az egyetem különböző collegiumaiban hallgatják.

III. *Sommerville Hall* és *Margaret Hall* 1879 őszén nyilt meg

Oxfordban, az előbbi 12, az utóbbi 9 benlakós tanulóval. E mellett 25 növendék jár be e két intézetbe, kik a városon mindannyian családi körben élnek. Mindkét collegium a nők felső iskolázására alakúlt oxfordi egylettel áll szoros kapcsolatban. Sommerville Hall igazgatónője Miss Lefevre, a Margaret Hall-é Miss Wordsworth (a lincolni püspök leánya). Az igazgató-bizottságok élén a Trinity és Keble-college főnökei és Oxford legkitünőbb női állanak. Egy-egy szorgalomszak itt is két hónapra (8 hét) terjed, hetenkint az egyes tantárgyakból két-két előadással. 46 növendék 85 külön előadásra járt el. Az első szorgalomszakban a felsőbb mathesis, természettan, logika és nemzetgazdaságtan elegendő vállalkozók hiányában kimaradt a tantervből; azonban tárgyak némelyikét később megkezdették. [1])

Mindkét intézet közadakozásból alakúlt, és számokra némely egyletek 25—30 fontnyi évi ösztöndíjakat is alapítottak.

IV. London szintén nevezetes központja a nők felső iskolázásának. A londoni egyetem már 1867-ben szervezett nők számára tartandó vizsgálatokat. University collegebe $187^{8}/_{9}$. isk. évben bocsátották be a nőtanulókat, 1879/80-ban közel 300 nő tanult ez egyetemen. Az intézet elöljárósága arról győződött meg, hogy az az udvariasság és tisztesség-tudás, mely a társadalmat kormányozza, a hol a nők és férfiak naponként össze szoktak jőni, egyáltalán nem hiányzik a tanuló ifjúságnál; eddigelé, legalább a dékánok tudtával, sem a fegyelmi szabályok ellen, sem az udvariasság követelményei ellen legkisebb sérelem sem fordult elé. Azokon az előadásokon, melyeken ez intézetben férfiakat és nőket együtt találtam, sem előadás előtt, sem azután nem tapasztaltam olyat, a mi a nő-tanulók szeméremérzetét legcsekélyebb mértékben is sérthette volna.

King's college szintén készséggel nyitotta meg előadásait a nőknek, melyekre az $187^{8}/_{9}$. isk. év első szorgalomszakában 613, a második szorgalomszakban 586 nő járt el, kik leginkább irodalmi és művészeti előadásokat hallgattak. A husvéti harmadik szorgalomszakban csak 453 volt, a mi azt mutatja, hogy tavaszszal vidékre vagy tengerpartra költöző előkelő családok leány-gyermekeiből tekintélyes szám telik ki.

Kevesebben jártak el természettudományi és philosophiai előadásokra. A collegium elöljárósága teljesen meg van elégedve az eddig felmutatott eredménynyel, s reménynyel tekint a jövőbe.

Mind ez intézetbe, mind University collegebe csak 17 évet

---

[1]) *Journal of the Women's Education Union.* 1880. jan. 5. l.

betöltött leányokat vesznek föl. Szorgalomszakonként írásbeli vizsgálatokat szoktak tartani, s a mely tanuló e vizsgálatokon elegendő sikert mutat fel, annak bizonyítványt adnak.

Oly tanulóknak, kik két éven keresztül hetenként legalább is 8 órát hallgatnak, ha minden vizsgálatot jeles vagy jó sikerrel tesznek le, diplomát adnak.

A bölcseleti, történelmi, nyelvészeti, mathematikai, természettudományi és művészeti csoportokból szabadon választhatnak, azonban a ki diplomára akar szert tenni, a mathematikai és természettudományi csoportból legalább egy tárgyat köteles választani, s szintén egyet a philosophiai csoportból is, hacsak alóla az igazgató-tanács föl nem menti.

Az a nagy siker, melyet az említett két collegiumban a nőtanulók felmutattak, a kormányzó bizottságot arra a gondolatra birta, hogy részvényeken egy külön collegiumot építessen nők számára, mely a King's collegevel állana különben kapcsolatban. [1])

Meg kell még említenem az egyetemi oktatás kiterjesztésére alakult társaságot Londonban, mely immár négy év óta tartat télen át előadásokat a különböző tudományokból London különböző helyein pl. angol irodalomból és történelemből, nemzetgazdaságtanból, physiologiából, geologiából, geographiából. E 14—18 felolvasásból álló cyclusokat mind első rangú tudósok tartják, s rendszerint 12 hétig tartanak. A felolvasás után önkéntesen vállalkozó gyengébb tanulók számára egy-egy ismétlő órát is adnak, s ezalatt írásbeli dolgozataikat is átnézik.

Hasonló, sőt némileg nagyobb mértékben van szervezve a nők első oktatása Skóciában is, legkivált Edinburghan és Glasgowban, mindkét helyt az egyetemmel kapcsolatban.

Megemlítem végre a levelezés útján való oktatást, illetőleg előkészítést az egyetemi felsőbb (polgári) vizsgálatokra. Pl. Cambridgeben Browning Oscarnak a politika tanárának 12 ily nő-növendéke van, kik a történelmi csoportból az ő utasítása szerint otthon tanulmányozzák a kijelölt történelmi munkákat, kivonatokat készítnek stb. s neki dolgozataikat átnézés, javítás, további utasítás stb. végett elküldik. A levelezés utján való előkészítés még nagyobb mérvű Skóciában.

---

[1]) Azóta a különálló intézet felállítását elhatározták. L. *Journal of the Women's Education Union*. 1881. jul. számát.

VI. A nők közép- és felsőiskolázása s az egyetemi vizsgálatok.

Az a nagy mozgalom, mely a nők iskolázásában angol földön tapasztalható, teljes három tíz kitartó munkájának eredménye. Midőn e száz 40-es éveiben Maurice, a lelkes egyetemi tanár, a nők felső-oktatása ügyét megindította, az volt forró óhajtása, hogy a nők ne csak halljanak a dolgokról, hanem azokat közvetlenül tanulmányozzák, s hogy mélyen merítsenek a tudományok forrásából, mert a csekély tudás veszedelmes. [1])

Akkor még London is tele volt előítéletekkel, melyek rendesen az utcára is kihatottak. Hiszen a Queen's collegebe menő, vagy onnan jövő fiatal nőket az utcákon minduntalan insultálták. Az intézet elöljárósága csak azon csodálkozott, hogy honfitársaik Páris és Berlin lakóinál nem jobbak. [2]) Idő kellett rá, míg az erős kitartás lassanlassan legyőzte az akadályokat, s a nőnevelés ügye ma már odafejlődött, hogy a leányok szintúgy 21—22 éves korig folytathatják tanulmányaikat, mint a fiúk, s ugyanazokat a tudományokat háborítatlanúl tanulják középiskolában és egyetemen. Midőn a 70-es évek elején Girton colleget építették, a Cambridgeből oda kisétáló tanulók és tanárok gyakran segítettek a falrakásban és vakolásban: ma szintúgy segítenek a nő-collegiumokból odajáró növendékek szellemi építésében.

Az angol társadalom egy része ma már erősen meg van győződve, hogy a nő azért, mert testileg gyönge, nem érheti be gyöngébb szellemi tápszerrel, mint a férfi. „Avagy a férfinak és nőnek különbözik-e étkezési rendszere; a férfiak csak hússal és sörrel, a nők pástétommal, süteménynyel és gyenge borral élhetnek-e? — úgymond Davies egy előadásában. A természet ily eltérést nem tesz. A nők ugyanazon asztalnál, ugyanoly étkekkel élnek, mint a férfiak. Nem mondom, hogy annyit esznek és isznak; de egyáltalán nincsenek formailag korlátozva. Továbbá senki sem állítja, hogy a két nem szelleme jobban különbözné, mint testi szerkezete: ám a nők csak azt kivánják, hogy az értelmi studiumok is oly közösek legyenek, mint a milyen közös a két nem physikai életmódja. [3])

Az egyetemi vizsgálatokat ezelőtt néhány évvel kisértmény gya-

---

[1]) *Queen's college, its Origin and Progress.* London, 1849. 10. l.
[2]) Ugyanott 8. l.
[3]) *Queen's college Calendar.* 1879/80. 154. l.

nánt kezdették meg a cambridgei vizsgáló-biztosok csupa barátságból. Midőn látták, hogy e vizsgálatok a nőkre nézve egyáltalán ártalmatlanok, a cambridgei egyetem a leányokat is habozás nélkül bocsátotta a fiúk számára alapított „local" vizsgálatokra. 1870—1880 közepéig 666 leány jelentkezett e vizsgálatokra. Oxford követte e példát, s 1877-ben szintén megnyitotta kapuit a 18 évet betöltött nőknek a „local" vizsgálatokra. Most már az experimentáló vizsgálatok koronájokra várnak, azaz arra, hogy a nőket az egyetemi rangfokozati vizsgálatokra szintén nyilvánosan bocsássák. Hiszen a mely nő Plato, Aristoteles, Descartes, Kant, Mill Stuart műveit oly mélyen tanulmányozza, mint a férfiak, s belőlök privatim ugyanoly vizsgálatokat tesz, annak bátran adhatnak nyilvános értékű bizonyítványt.

Itt a helye jellemeznem azokat az egyetemi vizsgálatokat, melyeket Oxford és Cambridge évek óta úgy a fiú-, mint a leány-középiskolákban tartat. Ezek az úgynevezett helyi (local) vagy polgári (middle class) vizsgálatok, [1]) melyeket az egyetemi szigorlatoktól való megkülönböztetés végett neveztek így. E vizsgálatokra minden jóravaló magános vagy nyilvános intézet elküldi növendékeit, s ha ott kitüntetést kapnak, a legjobb ajánlólevélnek tekintik, s mindenfelé hirdetik.

E vizsgálatok értelme az, hogy a szülők a szorgalomszaki értesítőkben nem nyugodhatnak eléggé meg, minthogy azok akárhány esetben részrehajlók, s a gyermek tehetségének és érdemeinek nem eléggé megbizható mutatói. Másfelől az iskola igazgatóságának is igen fontos dolog részrehajlatlan biráktól megtudni, hogy mennyire alapos az a munka, melyet a tanítói kar végez. Különösen a középiskolai igazgatók szükségesnek látták, hogy a középiskolát végző növendékek előhaladását valamely független testület vizsgálja meg. E tekintetben az állam-szervezte testületeknél többre becsülték az egyetemeket, s így keletkeztek az u. n. idősebb (senior) jelöltek, azaz 18 évesnél ifjabb növendékek vizsgálatai, melyekkel ma már egészen egyenlő a londoni egyetemi fölvételi vizsgálat, s melyekhez hasonlókat tartanak Edinburg, Glasgow, St. Andrews, Dublin, Durham, az irlandi Queen's University stb. E vizsgálatokat juniusban és decemberben tartják. A kitűnő vizsgálattevőket három, a kielégítően átmenteket két osztályba sorozzák. A ki a tantárgyak minimumából csak kielégítőre felel, vissza-

---

[1]) „*Examinationes candidatorum, qui non sunt de corpore universitatis*" — mint a szabályzat mondja.

vethető. A sikeres vizsgálatról bizonyítványt adnak, mely pl. a jogi és orvosi szakpályán felvételi vizsgálat helyett szerepel.

Azok a községek vagy vidékek, melyek e vizsgálatok áldásaiban gyermekeiket részeltetni akarják, ha legalább 25 növendék van együtt, helyi bizottságot alakítnak, mely közbenjár az egyetemi vizsgáló bizottság és a szülők között.

A helyi vizsgálatok kétfélék: *junior* 13--14 évesek és *senior* 16—17 éves növendékek számára. Az első a felsőbb elemi iskolázás constatálására való, a második körülbelől a mí érettségi vizsgálatunknak felel meg.

I. Junior vizsgálatok. Mindkét vizsgálat két részből áll: egy kötelező és egy választott részből. 1-ső vagy kötelező rész, *a)* hangos olvasás egy angol szerző művéből; *b)* írás dictálás után; *c)* angol nyelvtan; *d)* számtan. 2-ik rész (Cambridgeben) minden jelöltnek a következő kilenc tantárgy közül legalább kettőből kielégítően kell felelnie; ellenben hatnál többet nem választhat. Vallástan, angol irodalom, történelem és földrajz, latin, görög, francia, német, mathesis, természettan, (elemi és gyakorlati) vegytan statika és hydrostatika, a hő törvényei, állattan és növénytan. 3-ik vagy önkénytes rész: geometriai rajz, távlat-, lap- és plastikai mintáról való rajz.

A vizsgálat első része csak bevezető a tulajdonkép fontos részhez. Az angol történelemből egy előre megjelölt korszak főbb vonalai ismeretét követelték Oxfordban az 1878-iki junior vizsgálatokon.

A latinból Caesar és Virgil egy könnyű helyét; görögből Xenophon és Homér egyes könyvei; franciából Souvestre „Un Philosophe sous les toits;" németből Schiller „Willhelm Tell"-ből fordítottak részleteket. Cambridgeben angolból latinra is kellett egy kis darabot fordítani. A mathematikai kérdések egészen elemiek. A vallástanból az ó- és új-szövetségi szent történeteket kell tudni.

II. Senior vizsgálatok. Ezek is két részből állanak: egy átalánosan kötelező és tetszés szerint választott részből. *Kötelező rész: a)* angol nyelvtan, egy rövid angol fogalmazás; *b)* a számtan alapelvei és gyakorlata; *c)* vallástan. *Szabadon választható tárgyak:* vallástan, ó-classikai és modern nyelvek, mathesis, természettan, rajz és zene. A vallástant mellőzhetni; de az esetben legalább három tárgyból kell vizsgálatra állani. A vallástan mellett egy tantárgygyal is megelégesznek.

1879 tavaszán az oxfordi senior vizsgálatokon következő csoportokból kellett választani kettőt a növendékeknek: A. angol cso-

port. 1. Angol történelem: VII. Henrik trónraléptétől Erzsébet haláláig; az angol irodalom ugyancsak e korszakbeli történelme főbb vonalaival és az angol történelem vázlatával együtt. 2. Shakespeare „Julius Caesar" és Johnson „Lives of Dryden and Pope;" 3. a nemzetgazdaságtan elemei és az angol törvény vázlata, értve alatta a magánjogi törvényeket; 4. physikai, politikai és kereskedelmi földrajz s egyszersmind Anglia és Wales, Skócia, India, az amerikai egyesült államok, Franciaország, Olaszország és Sicilia, Spanyolország és Portugallia vagy az osztrák birodalom emlékezetből való vázlatos térképe.

Egy jelölt sem bocsátható át a vizsgálaton, ha az előszámlált négy tárgynak legalább kettejéből kielégítőre nem felelt.

B. csoport. Nyelvek: 1. latin, 2. görög, 3. francia, 4. német 5. olasz.

Latinból Cicero „De Amicitia," Virgilből (Aeneis Ik.); görögből Herodotus (V. k.) és Aeschylus (Prometheus vinctus.)

E nyelvekből egyben kielégítő előmenetelt kell tanusítni, a ki a vizsgálaton át akar menni; de egy jelölt sem juthat be az első húsz közé, ha az előre megjelölt művek rögtönzött fordításából is kielégítőre nem felelt.

C. csoport. Mathesis: *a)* a tiszta mathesis az algebrai geometriáig bezáróan; *b)* mechanika és hydrostatika. — Minden jelöltnek jártasnak kell még lennie Euclid négy könyvében és az algebrában egész a négyzetes egyenletek végéig.

D. csoport. Természettan: 1. villamosság, delejesség, fény- és hőtan, 2. vegytan. Minden jelölt a vegytan átalános elveire és tényeire vonatkozó kérdéseket kap; e mellett a gyakorlati analysis elemeiből is megvizsgálják; 3. növény- és állat-élettan oly terjedelemben, mint Huxley elemi élettanában és az állatok osztályozására való bevezetésében, továbbá Bentley növénytani kézikönyve I. és II. k. 1-ső és 2-ik fejezetében tárgyalva van. (A jelöltnek különösen ismerni kell a következő természeti rendek jellemző vonásait: Ranunculaceae, Cruciferae, Caryophillaceae, Leguminosae, Rosaceae, Umbelliferae, Compositae, Labiatae, Liliaceae, Graminaceae, Coniferae, Filicales, Muscales, Fungi, Algae.) 4. Geologia és ásványtan.

Egy jelölt sem mehet át e szakasz vizsgálatain, ha az említett négy tárgy közül egyből kielégítőre nem felelt.

Mindenkitől megvárják, hogy főtárgyát gyakorlatilag ismerje, s a hol szükséges, diagrammokkal és rajzokkal illustrálni tudja.

E. csoport. Rajz: 1. testről való fény- és árnyalatrajz, 2. távlat-

rajz, 3. színezett rajz természeti tárgyról, 4. emlékezetből való rajz. Egy jelölt sem mehet át e szakasz vizsgálatain, ki az öntvénymintáról való rajzban nem kielégítő.

F. csoport. Zene: a jelöltnek ismernie kell a kemény és lágy hangú kilenced accordokat és megfordításait, továbbá tudnia kell egy számozott bassust harmonizálni, s ha a vizsgaló úgy kivánja, egy megadott dallamhoz még három hangot hozzáadni. A vizsgáló a zene történelméből is adhat kérdést.

Minden jelöltnek vagy a vallás és hittan elemeiből és a B, C, D, csoport egyikéből, vagy ha a hittant nem választja, az A, B, C, D, csoport kettejéből kell kielégítőre felelnie. A vizsgálati díj „Junior“ jelöltektől 1 font, és „Senior“ jelöltektől 1½ font sterling, mely a vizsgálat előtt lefizetendő.

Ilyenszerű a többi egyetemek vizsgálati mértéke is.

A cambridgei egyetem 1880. tavaszán kiadott terjedelmes (148 lapra terjedő) jelentéséből kiemelem a következőket: 1879. decemberében 95 központi helyen vizsgálták a fiúkat és 84 központon a leányokat. Összesen 6738 növendéket vizsgáltak meg következő eredménynyel: [1])

	Junior fiúk	Junior leányok	Senior fiúk	Senior leányok
Jelentkeztek . . .	3404	1604	613	1117
Kitünően (honours).	28·1%	26·2%	14·2%	9·6%
Kielégítően . . .	38·7%	43·6%	32·4%	42·7%
Átment összesen . .	66·8%	69·8%	46·6%	52·3%
Visszavettetett . .	33·2%	30·2%	53·4%	47·7%
A vizsgáltak száma	3371	1544	586	1085

Az előzetes (preliminary) vizsgálaton a *számtanból* az ifjabb (junior) jelöltek a korábbi évekhez képest haladást tanusítottak, de a legutóbbi évhez képest nem. Az idősebb (senior) jelöltek ellenben az előbbi évhez képest mind stil, mind szabatosság tekintetében nagyot

[1]) *The twenty-second annual report of the Syndicate.* Cambridge, 1880. 3—5. lap.

haladtak. A fiúknak csaknem fele, s a leányoknak több mint fele kevéssel tudott a minimumnál többet. A leányok sok esetben nehéz és nyomasztó módszer szerint dolgoztak, s egy pár központ kivételével feltünően gyengék voltak a tizedes törtekben és magasabb szabályokban. A fiúk dolgozatai jobbak voltak.

A *nyelvtanból* a junior leányok több haladást tanusítottak, mint a fiúk; a senior jelöltek kivált a nyelvtani elemzésben tüntek ki.

Angol csoport. Ifjabbak. A leányok *angol történelmi* dolgozatai általában sokkal jobbak voltak, mint a fiúkéi. Ha a történelmi érdemjegyeket e csoport más két tárgyából kapott érdemjegyekkel combináljuk, a visszavetett leányok száma a megbukott fiúk számának csak ²/₃-dát teszi, és a kitünő jelöltek száma majdnem kétszer akkora.

A földrajzból készített dolgozatokból kitünt, hogy Európa és Afrika országainak configuratióját és a főbb városok relativ helyzetét jól tudták, s Franciaország térképét emlékezetből jól elkészítették.

Shakespeare. Különösen a leányok dolgozatai mutattak haladást; azonban a feleletekben a betanult vagy emlékezeti rész az előadással és magyarázással szemben túlsúlyban volt.

Történelem. Idősebbek. A dolgozatok általában jobbak voltak, mint az előbbi évben; e mellett a leányok dolgozatai a kijelölt korszak életének helyesebb felfogásáról tanúskodtak, mint a fiúkéi. A jelöltek nagyrésze tudta a korszakok eseményeit, de nem ismerte egymáshoz és az angol történelem egész folyamához való viszonyukat.

Shakespeare. A leányok dolgozatai stilja általában kielégítő volt, s feleleteik rendesen teljesebbek és jobb előadásúak voltak, mint a fiúkéi. A jelöltek nagy többsége a scansió legelemibb szabályaiban való járatlanságot árúlt el.

Földrajz. Feltünő különbség volt a fiúk és leányok dolgozatai között; ez utóbbiak minden tekintetben jobbak voltak.

Classikai csoport. Ifjabbak. *Caesar.* Nehány központból egyforma jó dolgozatot, igen sokból pedig egyforma roszat küldöttek fel. A rögtönzött (unseen passages) fordításban sokat hibáztak a constructio legegyszerűbb szabályai ellen. A vele kapcsolatos történelmi és földrajzi kérdésekre adott feleletek meglehetős szabatosak voltak. *Virgil.* Virgilből a fordítás általában jó volt, s a történelmi vonatkozásokat is sokan helyesen magyarázták meg; ellenben a geographiai kérdésre ritka jelölt felelt szabatosan.

Az idősebbek. Virgilből és Ciceroból jól fordítottak. A leányok

dolgozatai nem értek föl a fiúkéival, s mintegy 20%-dal többen buktak meg, mint ez utóbbiak.

Görög. Ifjabbak. Xenophon Anabasisából a feleletek legtöbb esetben azt tanusíták, hogy a jelöltek a tárgy iránt történelmi és földrajzi szempontból is igazán érdeklődnek. Legtöbb jelölt Euripides „Medea"-ja meséjét kielégítően reprodukálta. Ha hozzávesszük, hogy a rögtönzött fordítás igen kielégítően sikerült, elmondhatni, hogy e tantárgyban nagy haladás történt az előbbi évekhez képest.

Az idősebbek Euripidesből és Platoból általában kielégítően dolgoztak; azonban syntaxisbeli feleleteik nagyobbrésze nem ütötte meg a mértéket.

Francia nyelvből az ifjabbak feleletei teljesen kielégítők voltak. Az idősebbek fordítása angolból franciára többnyire gyenge volt; néha csak szót szóhoz fűztek a francia syntaxis legegyszerűbb szabályaira való minden tekintet nélkül.

A német nyelvből mind az ifjabbak, mind az idősebbek vizsgálati eredményei rendkívül gyarlók voltak. Az ifjabbak dolgozatainak egy része sem sikerült; látszott, hogy nagy részök a grammatikai szabályokat betanulta a nélkül, hogy értette volna. Az idősebbek nem vétettek oly sokat a nyelvtan ellen, de fogalmazványuk gyakran csak töredékhalmaz volt.

A *mathematikai* csoportban az ifjabbak az algebrából és trigonometriából, leszámítva a visszavetett dolgozatok nagy számát, nagyon kielégítő eredményt mutattak; ellenben a mechanikából, bár sok jó dolgozat volt, a nagy többség felelete mégsem volt kielégítő.

Euclidből az idősebb jelöltek csoportjában aránylag sokkal többet vissza kellett vetni a leányok, mint a fiúk dolgozatai közül.

Algebrából az idősebb jelölteknek több mint fele bukott meg. A fiúk dolgozatai között nehány kitűnő akadott. A trigonometriával a jelölteknek egy negyede birkozott meg, s az is leginkább a könnyebb részekben mutatott előhaladást.

Az *alkalmazott mathematikai* feleletek legnagyobb részt igen értelmesek voltak, a többiekben is alig lehetett szarvas hibát találni. A *csillagászati* kérdésekre adott feleletek nem voltak oly kielégítők, s igen sok dolgozatból látszott, hogy a tanulók inkább emlékezetből, mint értelemből feleltek.

A természettudományok közül a *vegytan*ban az ifjabbak gyakran eléggé tudták a tényeket, de nem sokan ismerték behatóan az alapvető elveket. A gyakorlati vegytanból sokan dicséretes eredményt mutattak

be, de sokon meglátszott a „routine“ módszer szerinti tanulás, mert az elmélet és a laboratoriumokban végzett munka egymástól meszszeestek.

A hőtan alapelveivel szintén sokan voltak zavarban.

Az idősebbek a vegytanból sok jó dolgozatot készítettek, de nálok is sovány volt az alapelvek ismerete.

Statikában és *hydrostatikában* az ifjabbaktól általában jobb dolgozatok kerültek ki, mint az idősektől. Az idősebbek különösen a dynamikai alapelvekkel nem voltak tisztában. A villamosságból és delejességből készített dolgozataik nagyon gyengék voltak. Sok dolgozaton meglátszott, hogy a jelöltek experimentalis előadásokat hallgattak: de katekhetikai tanításban nem részesültek.

Természetrajzi csoport. A növénytanból sem az ifjabbak, sem az idősebbek feleletei teljességgel nem voltak kielégítők; dolgozataikon meglátszott, hogy a tudományos kifejezéseket betanulták, de a nekik megfelelő tárgyakat nem ismerik.

Az állattanból mind az idősebbek mind az ifjabbak — mint feleleteikből kitünt — gondos oktatásban részesültek, s a mellett magokra is tanultak.

A geologia- és physikai földrajzbeli feleletek elég jók voltak, az előbbi évekhez képest e tárgyakban nagy a haladás. A dolgozatok feles számát jellemzi e tantárgyak főbb elveinek tiszta felfogása, s egynémelyiket a részletekben való beható jártasság.

Rajz és *zene.* Az ifjabbak szabadkézi és mintáról való rajza jobb volt, mint a megelőző években. Az idősebb jelölteknek kevesebb százada bukott meg ez alkalommal.

A zenéből az ifjabbak dolgozatai általában kielégítők voltak. Ugy látszik, hogy a leányok többet tanultak, mint a fiúk, bár a fiúk tollából került ki két-három legjobb és minden tekintetben kitünő dolgozat. Az idősebbek dolgozatai, mindent összevéve, igen kielégítők. [1])

A legjobb ifjabb és idősebb fiú- és leányjelöltek számára kitüzött több rendbeli díj közül Notting Hill school kettőt, Milton Mount college szintén kettőt nyert el.

Oxford és Cambridge középiskolákat vizsgáló bizottsága 1879-ben 15 leányiskolát vizsgált meg: köztök North London Collegiate schoolt és a girls public day school company iskolái közül 9-et. A je-

[1]) *Annual report of the syndicate.* Cambridge. 1880. 6—17. l.

lentés általában ez iskolák oktatását, szervezetét és kormányzatát jónak mondja.

Latinból a felmutatott siker kielégítő volt; sőt egy pár iskolában a tanítás módszere kiválóan alapos.

Mathesisből az eredmény általában jó; de a magasabb ágak nem oly kielégítők.

A francia és *német nyelvből* némelyek nagyon szép sikert tanúsítottak.

Az angol irodalmi és *nyelvtani* dolgozatok a kitűzött könyvek gondos tanulmányozását, s a nyelvtanban való jártasságot mutatták, de a fogalmazás kissé hiányos volt. [1]

1880-ban 19-re ment a megvizsgált leányiskolák száma, köztök 15 a girls public day school company-é. A biztosok különösen a történelmi kitűnő feleleteket emelték ki, melyek gondos tanításról tanúskodtak. A mathesis elemi részét igen kielégítőnek találták, ellenben a felsőbb mathesisből készített feleletek nem ütötték meg eléggé a mértéket. *A francia nyelvből* mind a 19-iskola növendékei tettek — még pedig valódi haladást tanusító — vizsgálatot; a fogalmazás azonban általában a tanulók gyenge oldala. *A német nyelvből* szintén elég kedvező volt az eredmény; sőt egy iskolában a nyelvtanban és fogalmazásban való haladás valóban kitünő.

A természettudományokból csak egy iskola növendékei tettek vizsgálatot. A siker kielégítő. Általában a biztosok jelentése teljes elismeréssel szól a leány-középiskolákban a tanítók és tanulók végezte kitünő munkáról. [2])

1879. májusában 38 növendék jelentkezett Oxfordban a felsőrendű (higher local) vizsgálatokra, s köztök 23-an sikerrel tették le. A vizsgáló bizottságnak kezeim közt lévő jelentése általában megdicséri az angol és latin fogalmazványokat. Caesarból a fordítás általában jobban sikerült, mint Virgilből; a latin fogalmazásban is mind több-több érzéket mutatnak a növendékek a latin nyelv iránt. Az angolból franciára való fordítás többeknél azt mutatta, hogy nincs elég szó és mondatbőségök; de már a németre való fordításban többen könnyűséget tanusítottak.

A vizsgáló biztosok melegen ajánlják az illető intézeteknek, hogy

---

[1]) *Annual report of Oxford ang Cambridge Schools Examination board.* Oxford, 1879. 16. l.

[2]) *Annual report of the Oxford and Cambridge School Examination board.* Oxford, 1880. 16. l.

az előbb említett bajon úgy segítsenek, hogy a gyakorló könyvekben összehalmozott mondatok helyett nehány eredeti művet olvastassanak el. E végre a francia és német irodalomból gondosan válasszanak ki az igazgatónők nehány — stilban és irodalmi értékben — kitűnő művet, melyek egyszersmind vonzó olvasmányok is lesznek.

Az ó-kori történelemben a „honour“ vizsgálatra jelentkező növendékek görög és latin nyelvben nemcsak szép ismeretet, hanem feltűnő olvasottságot is tanusítottak. A mathesisből vizsgált 12 növendék közül csak három vettetett vissza; a többi becsülettel megfelelt a feladatnak.

VII. Eredmények a nő-iskolázásban.

A leányok középiskolázásának egy hiányát, t. i. a túlságos munkára (over-work) való hajlandóságát nem hagyhatom említés nélkül. Az igazgatónők 1880 közepén tartott londoni értekezletén hosszasan vitatták e kérdést. A vita folyamán kiderült, hogy e tekintetben első renden a szülők hibásak, kik gyermekeiket különösen 14—18 éves korban verseny-vizsgálatokra, s e miatt erejöket meghaladó munkára késztetik, — legtöbben nem kenyér-szerzés kedvéért, hanem azért a kellemes érzetért, mely a verseny-ösztön kielégítéséből származik. Hibás továbbá sok iskolában az a berendezés, mely megnyújtja a délelőtti tanulást, még pedig minden tekintet nélkül arra, hogy a logikai tehetségek gyakorlásával a perceptiv vagy aesthetikai tehetségek gyakorlása bizonyos rendben váltakoznék.

Szintén nagy hiány a nőiskolákban a szervezetlen játék és nem elegendő testgyakorlat; holott a leányok szint oly kedvvel játszák a cricketet, a lawn tennist és a futás-, nyargalással egybekötött játékokat, mint a fiúk. Orvosi tekintélyek és kiváló nevelők abban a véleményben vannak, hogy a leány-iskolának szintoly kiegészítő része a változatos és szervezett játék, mint a fiúkénak; az a test-mozgás, mely az egész izomrendszerre kihat, szintúgy ellensúlyozza, kiegészíti a leányoknál az összes szellemi erőket igénybe vevő értelmi munkát, mint a fiúknál.

Kétségtelen, hogy a leányiskola arculata más, mint a fiúkiskoláé, mely reméllhetőleg akkor sem fog merőben megváltozni, ha a játékok ez utóbbiakban is rendszeresített munkává válnak; de az a tagadhatatlan hasznuk meglesz, hogy a tanulást megkönnyítik, s az idegrendszert a túlságos erőfeszítéstől megóvják.

A leányiskola belsejét jellemzi a csinosság, simaság; ellenben a fiú- iskolákét a kuszáltság, mert az összefaragott padok, összetört asztalok erőteljes játékokra, mintegy hadjáratokra emlékeztetnek; amott az épségtől és simaságtól minden mosolyog, emitt minden a darabosságra, s a medréből ki-kicsapongó akarat erőre vall, s a felfordultság miatt a tanterem majd hogy meg nem futamodik. Amazok mindent tudni, s mindenre felelni kivánnak: emezek felényit tanulnak, de kétszer annyit akarnak. Amazok az elme járt útait kedvelik: emezek az ismeretkörben új ösvényre törekesznek. Amazoknak a játéka szelid, mondhatni rhythmusos: emezeké tele zajjal-bajjal és drámai vonásokkal.

A fentebbiekből látható, hogy az angol közép és felső osztálybeli nők ifjú éveiket kemény munkára fordítják, melynek eredménye az az alapos míveltség, mely eldobja azt az aranyozott kalodát, melybe a női természetet a hagyomány és a divat beszorította. A nő-collegiumok növendékei erősen meg vannak győződve, hogy liberalis neveltségök mind a tudományos, vagy specialis tudományszakmára, mind a tanítói pályára, mind az üzlet, mind a házikör vezetésével járó kötelességek teljesítésére a legjobb előkészület. A mívelt elme, férfiúnak szintúgy mint a nőnek, szerencsében legigazibb ékessége, balsorsban legjobb segítsége; mert ha az élet tengerén netán hajótörést szenvednek, mindig tudnak úszni, s széttört hajójok darabjaiból magoknak életmentő csolnakot készítni. Aztán nemzetgazdaságilag is nagy idő és pénzbeli nyereség a nők alapos oktatása. „Ha a férfit oktatjuk — úgymond Mismer — csak egy embert oktatunk; de ha a nőt oktatjuk, egyszersmind környezetét és gyermekeit míveljük: központi fényt gyújtunk, melynek súgárzása kiterjed a végtelenbe.“ [1])

A nő tudatlansága egyszersmind vétek és pauperismus. [2])

A nő helyzete az angoloknál Európa összes nemzetei közt a legkedvezőbb. „Németországon a nők — mondá Rigg [3]) a társadalomtudományi congressuson — nemcsak az alsó, hanem a középosztályban is míveletlenek: a német családi körökben oly fél- barbár habitusokat és előitéleteket ápolgatnak, melyek az angol társadalomból rég kivesztek. A nő helyzete is meglehetősen alacsony: rendszerint nem férje társának tekintik, hanem a legkeményebb munkát végző szolgálónak.“ E nézetet megerősíti a német tanítóknak 1880. Hamburgban tartott nagygyülésén hozott az a határozata, mely szerint a tanítónőket csak nagy

[1]) *Réform des Méthodes.* Paris, 1880. 36. l.

[2]) Dr. Roth, *Physical Education* stb. 16. l.

[3]) 1880. okt. az edinburgi nagygyűlésen. *Educational News.* V. k. 619. l.

szükségből kell a népiskolába bebocsátani. [1]) Franciaországban a leányok nevelése nagyon szegény, sőt szégyenletes. [2]) A tanítónénikéknél az engedelmességi fogadalom az államvizsgálati diplomát helyettesíti. Legnagyobb tiszteletben az angoloknál részesül a nő. De a nők nem akarják e tiszteletet mintegy ingyen élvezni, hanem szellemi míveltséggel jogcímet kivánnak rá szerezni. A szép homlokot a tudás nem rútitja el, a ragyogó szempár fényét az alapos ismeret nem veszi el. A legfinomabb modort — úgymond Fitch — melyet életemben láttam, a legtökélyesebb önuralmat, szerénységet és minden fitogtatástól ment szabadságot egy leányiskola oly felső osztálybeli növendékeinél találtam, kik jelenlétemben Euclid propositióit bizonyítgatták. [3]) Valóban semmi sem itélné el inkább közoktatási rendszerünket, mint ha be lehetne bizonyítni, hogy azok a tanulmányok, melyekről azt hisszük, hogy mívelik és finomítják a férfit, a nő elméjére ellenkező hatással vannak.

Magam is ismertem nőket, kik Newnham Hallban meg Girton Collegeben végeztek; sőt Londonban létem alatt egy családi körben húzamos ideig voltam oly 20 éves nő társaságában, ki egy nő-collegiumban első tanár-segéd volt a physiologiában. Mint mondá — neki csak tények kellenek; és e természetes hajlamai mellett is megvolt benne a női kellem minden vonása, úgy, hogy tökéletesen ráillett Arany Jánosnak e mondása: „pihenést lehellő,

Arca szelid hajnal, fris hajnali szelő,
Puha gyenge harmat, gyümölcs üde hamva.“ [4])

A nők alapos nevelésének már is nagyban érezhető Angolországban az az áldása, hogy a társadalom megszokja a nőt nem puszta ékességnek, ornamentumnak tekinteni, hanem munkásnak és segédnek, ki a család kisebb körű és a társadalom nagyobb körű munkájában erejéhez mérten értelmes részt vesz.

Merjek-e szólani hazai leánynevelésünkről, mely nyilván mutatja, hogy mí a nőket inkább bálványtárgyaknak, mint a családi és társadalmi munka okos munkásainak tekintjük. Zene, egy kis francia vagy német nyelv és rajz; rajz, francia vagy német nyelv es zene: e három tantárgy az, melynek morzsáival a női természetet tápláljuk. Diszítget-

[1]) L'Avenir. 1880. 30. sz.
[2]) F. Pécaut, *L'éducation nationale* stb. 128. és 230. l.
[3]) *General Reports of the Schools inquiry Commission.* London, IX. kötet. 289. lap.
[4]) Buda halála. VIII. é. 101. lap.

jük, mint a karácsonyfát, de arról, hogy tudásuk fájának szilárd gyökere és talaja legyen, megfeledkezünk. Míveltségök valóságos Alcazar: künn ragyog az arabeszkektől, bent lakhatatlan.

Bagolyt viszünk Athénbe; vagy mint Sidney Smith mondá: „meg akarjuk szépítni azt a nehány évet, mely amúgy is tele van kecscsel és boldogsággal."

Leányiskoláink legnagyobb része berendezésének nem hü tükre-e koszorús költőnknek a vadászatra indult nő-csoportról adott az a jellemzése: „hagyja a szükségest, viszi, a mi nem kell." [1])

Oly szűken mérjük nekik a gyakorlati studiumokat, mintha csak egész életökben énekelni és kedvesen beszélniök kellene. A nemzetgazdaságtan, az angol középiskoláknak ez a kedvelt tantárgya, nálunk terra incognita.

Azért kell leányainkat — úgymond Fitch — a nemzetgazdaságtan alapelveire megtanítani, hogy a szegényekkel való érintkezés alkalmával hibákat el ne kövessenek. [2]) Az egészség törvényei, a vegytan elemei, az élettan, melynek a családi körben a gyermek-nevelésben teménytelen hasznát vehetni, leányiskoláink kilenctized részében legfeljebb papiroson szerepelnek, s a bennök való előhaladás megvizsgálására egyáltalán nem szükséges egyetemi vizsgáló biztosokat hívni.

Mint láttuk, a Királynő-collegiumban a természettudományi, nyelvészeti és mathematikai studiumokban nagyon megoszlanak a növendékek: egy-egy osztályban néha alig vannak négyen-öten; de az angol irodalmi órákon megtelik növendékekkel a tanterem, s Milton, Wordsworth, Gray stb. nemzeti remekíróik műveit egy teljes órahosszat együttesen olvastatja és recitáltatja a tanár, mintha csak a confirmandusokkal mondatná a Hiszek-egy-et vagy a Miatyánk-ot. Milton Mount-collegiumban egész esztendőn át minden este hazai költők classikus darabjait olvassák és recitálják a leányok, s a helyett, hogy belefáradnának tanulmányozásukba, mindinkább belémelegednek.

Hazai felső leányiskoláink — egy-kettő kivételével — nem is álmodnak a nemzeti irodalom ilyetén edző és érzületteremtő oktatásáról. A vizsgálatokra betanult pár vers, a költő és a kor, sőt sokszor még a szöveg kellő ismerete nélkül: ez az a gyarló tantárgy, mely az emotiókra való hatásában és az érzelmek érzületté való szövésében az angol

[1]) Buda halála.

[2]) *General Reports of the Schools inquiry Commission.* London, 1868. IX. k. 290. l.

leányiskolák irodalmi studiumaitól úgy különbözik, mint pókháló-fonat az indiai szőnyegektől.

Az angol leánynak 13—17 éves korában a természettudományok által megfigyelő tehetsége, a hazai irodalom és történelem tanulmányozásával nemzeti érzülete fejlik ki; az ó-classikai studiumokat erős logikai disciplinaképen használja; a mathesis alapos tanulása figyelmét kitartóvá edzi, s egyáltalán oly ismereteket szerez, melyek szellemi és erkölcsi önállóságának nevezetes tényezői: szóval a leghasznosabban foglalkozik. Ezalatt a mí leányaink kétharmada csak félbe-szerbe való (at sixes and sevens) ismeretekre pazarolja az időt. Egy pár idegen nyelv elemeivel úgy a hogy megismerkedve, az idegen érzületű nevelőnők vezetése mellett a hazai irodalomról megfeledkeznek, s oly olvasmányokkal táplálkoznak, melyek érzületöket mind sekélyesebbé teszik, sőt ha a család és társadalom lasciv tónusát is ide veszszük, nem csuda, hogy ha természetök legszebb része eltaplósodik. Ha a nő elméjét hasznos foglalkozással nem gyakoroljuk, a hiábavalóságok foglalják el s usurpalják azokat a szellemi erőket, melyek értelmi izomzata erélyét az erkölcsösség útjáról egészen elterelik; sőt idővel arra késztetik a szellemet, hogy az erkölcsösség diadalrajutásának örökös ellensége legyen. Neveltségök egy nagy negatió, s sem az övéiknek, sem másnak positiv hasznos szolgálatot tenni nem tudnak; és ha majd az élet ege beborul fölöttök, a régi bálványtárgy, tehetetlenségében, *só-bálványnyá* változik, mely az idők viszontagságai miatt csak könnyezik, de magán segíteni nem bir.

A nők egyetemi oktatásáról nem is szólok. Későre fogjuk mi úgy érezni, mint az angolok, hogy a civilisatió új viszonyokat szab az emberekre, ép úgy, mint a geologiai változások történelme más-más körülmények közé fogta a raceokat. „A civilisatio műve, — Galton megjegyzése szerint — a közlekedés és a közművelődés szükségei, több agyerőt és szellemi szilárdságot igényelnek, mint a menynyivel általában törzsünk rendelkezik.“ [1]) A jelenkori hadviselés mellett hirtelen tönkremegy az a sereg, mely a gyútűs puska és vontcsövű ágyú vagy páncélos hajó helyett kovás fegyverrel, régi nehéz járatú ágyúval s Darius korabeli evezőhajóval áll elő. Ugyan ez áll a társadalmi létért küzdésről is. Lehetetlen az embert, vagy tárgyunkhoz szólva — a társadalom fele részét — a nőnemet az új és még a nagy szellemi tehetségűekre is sokszor nyomasztó viszonyok közé régi fegyverzettel, a civilisatió

[1]) *Hereditary Genius.* London, 1869. 344. l.

régmult phasisaira emlékeztető szellemi vonásokkal bocsátani. Másfelől az államtársaság prototypjának, a család hajójának kormányzását szintén nem hagyhatjuk annak kezében, ki csak a Jason-korabeli evezőshajók kormányzásához ért, s kinek esze a gőzhajó kormányzására szükséges előkészületnek teljes híjával van. A mai anyák többsége úgy nem tud játszani gyermeke szíve húrjain, mint Hamlet Guildenstern-je a fuvolán, s hogy az mégis kijátszatlan hangszer ne maradjon, idegen nevelőnőt vesz fel, vagy külföldre küldi, hogy gyermeke érzületét jókorán idegen világnézlet, idegen érzület akkordjaihoz szoktassa. E növendéktől aztán szülői iránti kegyeletet s a hazai földhöz való őszinte ragaszkodást csak az várhat, a ki a bojtorján-cserjéről nemes gyümölcsöt remél.

Azok az elemek, melyekből a leány-középiskolák nálunk még rudimentalis állapotban levő tanterve consolidálódhatnék, nézetem szerint a következők lehetnének: a) a *hazai irodalom* beható, nem compendiumból való tanulása, mely a nemzeti szellem szószólóival, s a hazai történelem egy-két korszaka tüzetes studiuma, mely a nemzeti szellem fejlődésével ismerteti meg; b) a családi és társadalmi oeconomia vagy közönséges néven *háztartástan* és *nemzetgazdaságtan* alapelvei, melyek a szertelen fényűzés és az oktalan gazdálkodás megakasztására végtelen sokat tennének. A magyar nők hibája a túlságos jó szív; ez az, mely a nőegyletek által emeltetett jótékony intézeteket kihímezteti, kisújtásoltatja, [1]) s gyakran a helyett, hogy a szegényen igazán segítene, új vágyak felköltésével *jobban szegénynyé*, boldogtalanná teszi; c) *mathesis*, mely arra való lenne, hogy a deductiv gondolkodásra, s a kitartó figyelemre szoktassa, és a hebehurgya általánosításnak, a téves inductióknak elejét vegye; d) *egy idegen nyelv és irodalom beható tanulása*, mely a képzeletet izmosítja, a phantasmák gyártásáról leszoktatja, egyszersmind egészséges logikai disciplináúl szolgál; e) *a természettudományok egyik ága* (természettan) vagy természetrajz (élettani alapon), mely a tények helyes megfigyelésére szoktat; f) *az élettan és lélektan alapelvei*, mint a physikai a leghaladottabbaknak, az erkölcsi nevelés nagy munkájára előkészítő studiumok.

---

[1]) Budapesten több e nemű intézet van, melyeket nagy *fénynyel* rendeztek be a jótékony női kezek.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Természettudományi és művészeti oktatás. Középiskolai tanárnevelés.

I. Természettudományi és művészeti oktatás (science and art department).

A közoktatási államtanács természettudományi és művészeti szakosztálya, mely science and art department név alatt ma South Kensingtonban van, lassankint consolidálódott több intézetből azzá, a mi. Voltaképen az egy intézet-complex, mely a királyi bányászati iskola, geologiai muzeum, a királyi vegytani collegium, az irlandi és skociai iparmuzeumnak a rajzakademiával való egyesítéséből származott, a mi 1852-ben történt. A természettudományi és művészeti szakosztály a parliamenti végzéssel történt csoportosítás óta, a közoktatásügyi államtanács egyik osztályát teszi, s azzal, hogy az elemi középiskolai és felnőttek természettudományi és művészeti oktatását nagy mértékben előmozdítja, igen nevezetes nemzeti functiót végez.

Az említett intézetek csoportosítása első 6 évében e szakosztály nem nagy eredményt birt felmutatni, mert nem tudott a nagyobb városokban elegendő érdekeltséget felkölteni a természettudományi és művészeti oktatás iránt. Elsőben aláírás utján remélte kisebb vidéki intézetek keletkezését; de midőn látta, hogy az ügy csigaléptekkel halad, s neki kell a kezdeményező lépést valamely erős motivummal megtenni, 1860 tavaszán kimondá, hogy államsegélyben részesíti mind a természettudományi, mind a művészeti (rajz) oktatást, ha a tanítók növendékeikkel az általa körülírt eredményt fel tudják mutattatni. Kiadott első utasításában kimondá, hogyha valaki magát qualifikált tanítónak akarja tekintetni, tanítson felnőtteket vagy növendékeket, kik ilyen meg ilyen vizsgálatot le birnak tenni, s az állam az eredmény foka szerint meg jutalmazza munkáját; de ha a munka hiányos, a vizsgálat semmi pénzbeli hasznot nem fog hajtani a tanítónak. E kereskedői elvnek meglett a gyümölcse. Az ország iparosai számára természettudományi és rajzi oktatást kivánt, és minden költséges gépezet nélkül megtalálta. A siker risicója, a szakiskolák szervezése, a tanulók összetoborzása, főként a tanítók vállára nehezül, kiknek, hogy

úgy mondjam, zsebökben járó dolog volt a lehetőleg, ki tünő munkát végezni és végeztetni. A tehetségesebb tanulók kitartó szakstudium utján a legderekabb tanítókká váltak. Egyszerre mintegy új világnézletre ébredett a társadalom, s a legnagyobb erőfeszítéssel látott ahoz a munkához, melylyel a lefolyt 20 év alatt nemzetgazdaság és közmívelődés tekintetében óriási eredményeket mutatott fel.

A departmentnek ma kettős a célja: a) a természettudományi oktatást, főként az iparos osztályok között előmozdítani, s e végett a szakiskolákat bizonyos államsegélyben részesíti; b) rajztanítókat nevelni, s az iparosokat s az elemi és a középiskolák tanulóit a rajzban, árnyékolásban és mintázásban úgy oktatni, hogy ismeretöket az üzlet és gyáripar (manufacture) különböző ágában értékesíthessék. Ez okból a műipar egész körét felöleli; a nagy előmenetelű növendékeknek bizonyítványt ad, mely a királyság rajziskoláiban való tanításra jogosít.

Lássuk, hogy e kettős célt mily módokon valósítja meg:

A) A természettudományi oktatás.

A department a következő természettudományi ágak tanításáért ad az iskoláknak államsegélyt:

1. Lap, test-geometria és földmérés; 2. gépszerkesztés és rajz; 3. építmények tervezete, hajóépítés és rajz; 4. tiszta mathesis; 5. elméleti mechanika; 6. alkalmazott mechanika; 7. hang-, fény- és hőtan; 8. delejesség és villamosság; 9. szervetlen vegytan; 10. szerves vegytan; 11. geologia; 12. ásványtan; 13. állat-élettan; 14. elemi növénytan; 15.—16. biologia, beleértve az állat- és növény-morphologiát és élettant; 17. bányászat; 18. fémmívelés (metallurgy); 19. hajózás; 20. hajózási csillagászat; 21. a gőz alkalmazása tana (steam); 22. physiographia; 23. földmívelés alapelvei.

A vizsgálatokon mindenik ág három fokozatra van osztva: elemi, haladott és kitüntető vagy felső (honours) fok; egyedül a mathesisnek van hét foka, t. i. 1. számtan, geometria, algebra és lapháromszögtan; 2. algebra, lap- és gömb-háromszögtan; 3. lap- és testgeometria; 4. leíró mértan és synthetikai kúpszelettan; 5. leíró mértan, gömbháromszögtan, a coordinaták geometriája az ürben; 6. differentialis és integralis számítás; 7. ugyanaz és a differentialis egyenletek és a véges differentiák számítása. Az 1., 2. és 3. fokból egy nap, a 4. és 5-ikből a második, és a 6. 7-ikből a harmadik nap tehetni vizsgálatot.

A department a nevezett tudományszakokból nyilvános vizsgálatokat tartat, s az ott felmutatott eredményekért királyi ösztöndíjakat és érmeket ad; továbbá a szorgalmas tanulásért és vizsgálati eredményért pénzbeli jutalmat, végre az iskola építésére, tanszerbeszerzésre, és a kitünő tanítók és tanulók ösztöndíjazására külön segélyt nyújt.

Pénzbeli jutalmat csak oly tanulók kaphatnak: a) kik valahol heti fizetést húznak; b) kiknek évi jövedelmök 200 fontnál többre nem rúg; c) az említetteknek (még nem önálló) gyermekei, d) a közoktatásügyi államtanács felügyelete allatt álló elemi iskolák tanítói és növendék tanítói; e) a nyilvános elemi iskolák tanulói.

Az esti iskolák tanulóinak a vizsgálati eredményért csak az esetben adnak segélypénzt, ha a tanító legalább 28 leckét tartott az illető tantárgyból, s ha a növendék legalább 20 leckére eljárt. Az alapítványi iskolák növendékei csak az esetben részesülnek államsegélyben, ha az iskola évi jövedelme a 300 fontot meg nem haladja.

Államsegélyben részesülő felsőbb iskolák (a kir. bányászati akadémia) (London); a természettudományok kir. collegiuma (Dublin) vagy Queens-college (Dublin) növendékei szintén nem részesülhetnek pénzjutalomban.

Az elemi iskoláknak csak oly növendékeit bocsátják vizsgálatra, kik a VI. osztályt végezték, s kiket az utolsó hat hónap alatt egy kir. iskolafelügyelő sem vizsgált a kérdéses szakból.

A department felügyelője a segélyben részesülő iskolákat mindig meglátogatja; a növendékeket kikérdezheti, s jelentést tehet mindenről, mind pedig arról, hogy az iskola el van-e látva a kisértményező tanulmányok sikeres tanítására szükséges taneszközökkel. Ha e tekintetben vagy az iskola felszerelésében, a tisztaságban és rendben hiányt tapasztal és feljelenti, a department megvonhatja a vizsgálati eredményért járó segélyt.

E mellett a tanítótól is bizonyos fokú jártasságot követel a department. Megköveteli, hogy a tanító, ki növendékeit vizsgálatra állítja: a) a department vizsgálói előtt az illető szakmából első- (jó) vagy másodfokú (kitünő) előmenetelt tanusított legyen, vagy b) kitünő osztályzatot; vagy c) a south-kensingtoni tanító-nevelői osztályok végeztéről szóló, vagy d) valamely tanítónevelő-intézetben letett speciális vizsgálatáról szóló bizonyítványt mutasson fel.

Ki ily minősítvényt felmutatni nem bir, viszont továbbá oly egyetemi rangot nyert egyének, vagy olyanok, kik a kir. bányászati

akadémia vagy az irlandi természettudományi kir. collegium tagjai (Associates) stb., szintén nem tarthatnak igényt a department segélyezésére.

Az elésorolt tantárgyakbeli első- vagy másodfokú (advanced) előmenetelért, (a gyakorlati vegytan kivételével, minden tanulóért *egy* vagy *két* fontot fizet a department, a szerint, a mint a növendék első vagy másod osztályzatot nyert a vizsgálati bizottságtól; *két* vagy *négy* fontot az első vagy másodfokú kitünőért (honours); a gyakorlati szerves vegytanból $1\frac{1}{2}$—1 font, illetőleg 3—4 font jutalom jár a különböző osztályzat szerint.

A department májusban szokta tartani az évi vizsgálatokat, olyformán, hogy a vele összeköttetésben álló iskolák elöljáróságából helyi bizottságokat szervez, melyeknek tagjai bizonyos napon s megszabott órában ki osztják a pecsét alatt leküldött kérdéseket, melyeket mindig legalább is két bizottsági tag jelenlétében szabad felbontani. A jelölteknek semminemű könyvet bevinni, sem a vizsgálati idő tartama alatt (esti 6 óra 55 perctől 10 óráig) a teremből távozni nem szabad, ki e szabályokat megsérti, vizsgálata semmisnek nyilváníttatik. A megszabott órában beszedett, és a jelen levő biztos aláírásával hitelesített dolgozatokat a biztosnak azonnal személyesen kell postára tenni.

1879-ben 897 vidéki és 97 fővárosi központban tartottak természettudományi vizsgálatokat. A 24 tantárgyból beadott dolgozatok száma 67,031; sikeres volt 41,746, visszavettetett 25,285.

Az elemi fokból vizsgálatra állott	51,695
Első (jeles) osztályzatot kapott	8,213
Másod „ „	23,620
Visszavettetett	19,862
A vizsgálatra álló haladottak (2-od fokú) száma	14,208
Első osztályzatú	2,440
Másod „	7,133
Visszavettetett	4,635
A kitünő (honours) fokért vizsgálatra lépett	1,128
Közülök első osztályzatot kapott	83
Másod „ „	257
Visszavettetett	788
{A megvizsgált collegiumok száma	37
{A megvizsgált osztályoké	97
Ezekből sikeres vizsgálatot tett	1,623

1880-ban a department k. b. 300 ezer fontot adott ki államsegély fejében.

A vizsgáló biztosok jelentéseiből kiemelem a következőket: 1. tiszta mathesisból a jelöltek száma jelentékenyen nagyobb volt, mint az előbbi években; de a gyenge készültségűeké is nagy. Legtöbb dolgozatot a trigonometriából vetettek vissza. 1878-ban az elemi fokú vizsgálatra állott 7½ ezer növendékek feleleteiben azért talált sok kivetőt a bizottság, mert sokan úgy írták ki a betanult geometriai propositiókat, hogy semmi értelmök nem volt.

Az elméleti mechanikában az első osztályzatú haladottabbak általában igen jó dolgozatokat küldöttek be, de már a másodosztályzatuak feleleteiben némely igen általános hiányok voltak.

A vegytan vizsgálói a gyakorlati szervetlen vegytanban való eredményt nagyon kielégítőnek találták.

A geologia vizsgálója jelentése szerint ma már sokkal csekélyebb a merőben nevetséges feleletek száma, mint ezelőtt csak néhány évvel is; különösen a haladottak feleleteiben látszik nagy javulás, azonban a kitűnő fokra egy jelölt sem birt szertteuni.

Az ásványtani és bányászati dolgozatok közűl az előbbiekről azt jelentik a biztosok, hogy a gyakorlati kérdésekre adott feleletek jobbak, mint azok, melyekre tanítás útmutatása nyomán feleltek. Az ásványtanból készített dolgozatok általában jók voltak, a jegeceket helyesen nevezték meg és mutatták ki vegyi alkatakat; de a jegecalakok tekintetében az eredmény nem oly kielégítő.

Az állat-élettan vizsgálói (Huxley és Foster) azt mondják, hogy általában a jó iskolákban a tanítás mértéke magasabb, mint az előbbi években, de oly értelemben, hogy a dolgozatoknak nagyobb száma üti meg a rendes mértéket. „Évenkent mind jobban-jobban meggyőződünk — végzi a jelentés — hogy a visszavetett dolgozatok nem annyira a növendékek értelmi hiányának, mint inkább a tanítás tökélytelenségének tudható fel.“ Hogy némely iskolában mily gyarló lehet az élettan tanítása, kitünik Huxley-nek a tanítókhoz szóló eme figyelmeztetéséből: „nem kivánatos, hogy a tanulóknak az a képzetök legyen testök belsejéről, mintha az nagyon díszes (decorative) kinézésű volna, vagy hogy az üterek színe természetes állapotukban világospiros, a vérerek pedig sötétkék színűek.“ [1])

A physiographiában a haladottabb jelöltek igen jelentékeny és

[1]) *Science Directory*. London, 1880. 121. l.

kielégítő eredményt tanúsítottak. De már az elemi fokú vizsgálatra sok iskola teljesen tudatlan nagy számú tanulót bocsátott, melynek okáért a sikeres vizsgálatok száma rendkívül csekély. Némely iskolának majd minden jelöltje tisztességesen átmegy, másoknak pedig vizsgálatra állított növendékeiből alig kap egy annyi jegyet, hogy az elégséges fokozatot megérdemelje, holott a nagy többség dolgozatát a legszarvasabb hibákért kellett visszavetni.

A földmérés alapelveiből készített mindhárom fokú vizsgálatra sok jó és talpraesett dolgozat érkezett, s a mily mértékben emeli a tanító az oktatás színvonalát, oly arányban szaporodnak a jó dolgozatok, melyek között ez évben is volt egynehány nagyon kitünő. [1])

A department királyi (5—10 fontos) ösztöndíjakat is ad geometriai és szabadkézi rajzért, oly megszorítással azonban, hogy az illető iskola-bizottsága legalább 5 fontnyi összeggel járúl az ösztöndíj-alaphoz, s azt a department rendelkezésére bocsátja. Oly iskolának, hol a növendékek száma a 100-at meg nem haladja, csak egy ily ösztöndíjasa lehet, népesebb iskoláknak minden 100 után egy ösztöndíjasa.

A bányászati, kir. természettudományi collegiumi ösztöndíjakért csak 21 életévöket betöltött jelöltek pályázhatnak. A versenyvizsgálatot ezekre mathesisből és gyakorlati vegytanból tartják, mindig megjelölvén az egyes fokokban nyerhető érdemjegyek minimumát és maximumát.

A természettudományi iskolák új épületeihez is szivesen járúl segélylyel a department 500 fontig, olyformán, hogy az épület belső világossága minden köblábjáért legfeljebb 2½ shillinget fizet, feltéve, hogy a községbeli népesség nemcsak kivánja, hanem tanulókkal is elbírja látni az iskolát.

A természettudományi oktatásra szükséges (földmérés, gép- és építmény-tervezés, mechanika, experimentalis természettan, vegytan, geologiai és természetrajzi) tanszereket a department 50%-ad árleengedéssel adja, feltéve, hogy azok az általa megszabott feltételeknek eleget tesznek. Úgyszintén kikölcsönöz rövid időre (2—3 hétre) az iskoláknak természettudományi minta-tanszergyüjteményt a végre, hogy a tanítók, annak tanulmányozása vagy kipróbálása után, a legalkalmasabb tanszereket beszerezhessék.

A kisebb községekben (mezővárosok, falvak stb.) természettudo-

---

[1]) *Science Directory.* London, 1880. 31. l.

mányokra oktató vándor-tanítók útiköltségeinek legfeljebb kétharmadrészét megtéríti, de csak abban az esetben, ha az illető tanító magas míveltségű, és ha az illető községek tanítói nem alkalmasak. [1])

Oly tanítók, kik a természettudományok valamelyikéből immár vizsgálatot tettek, ingyen hallgathatják a kir. bányászati akadémia természettudományi előadásait; ha a vizsgálatokon kitüntek, ingyen belépti jegyet kaphatnak a south kensingtoni muzeumba ; sőt egy bizonyos számú természettudományi tanító számára, kik két egymásutáni évben, évenként legalább 30 sikeres tanulót állítottak vizsgálatra, Londonba a természettudományi gyüjtemények megtekintésére való utazásokra ingyen vasúti jegyet és ott tartózkodásuk 5 napjára 3 font segélyt ad.

A középiskolai természettudományi tanítók nevelését a következő fejezetekre hagyom, s itt még csak annyit említek meg, hogy a kir. bányászati akadémiát 1851-ben a kormány (Sir R. Peel) azzal a kikötéssel alapította, hogy tanárai évenként csekély tandíjért a munkásoknak is felolvasásokat tartsanak. A munkás-osztálybeli hallgatók száma lassanként akkorára növekedett, hogy a tanárok az előadások számát önkényt megszaporították, s évenként 6 helyett mostanában 24 ily előadást tartanak. Ez intézetnek nyolc tanára van: kettő kivételével mindnyájan a Royal Society tagjai; köztök W. Smyth, Huxley, Guthrie, Frankland.

Ez intézetnek 1879-ben 23 rendes és 168 rendkívüli bányászat-, 285 vegytan és 74 fémmíveléstan hallgatója volt.

1879-ben a science and art department-tel kapcsolatos természettudományi és művészeti iskolákban — 79,519 egyén tanult. A muzeumban tartott felolvasásokat 4382 egyén látogatta; a bányászati akadémia iparosok számára rendezett esti tanfolyamait 1174 egyén látogatta; szóval azoknak a száma, kik közvetlenűl South Kensingtonban, meg a departmenttel kapcsolatban levő intézetekben oktatást nyertek, 862,021-re rúg. Tehát közel egy millió egyén technikai oktatásának vetik meg ekként szilárd alapját.

A department felügyelete alatt álló muzeumokat és gyüjteményeket London, Dublin és Edinburgban pár száz híján harmadfél

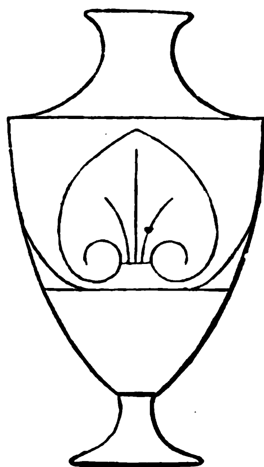
[1]) Meleg köszönetemet kell e helyen is mondanom a science and art department titkárának (Mr. Norman MacLeod), ki a legnagyobb készséggel küldötte meg számomra a fentemlített vizsgáló-bizottságoknak 1876—9. évekről szóló részletes jelentéseit, melyeket különben csak *magán használatra*. az érdekelt iskolák közti köröztetés végett, szoktak kinyomatni.

millió egyén látogatta; a vidéki ipar- és művészeti kiállításokat pedig, melyekre South Kensington is küldött műtárgyakat, 581,922; végül a south kensingtoni művészeti-, közoktatási- és az irlandi nemzeti könyvtárban 83,851 egyén fordult meg. [1])

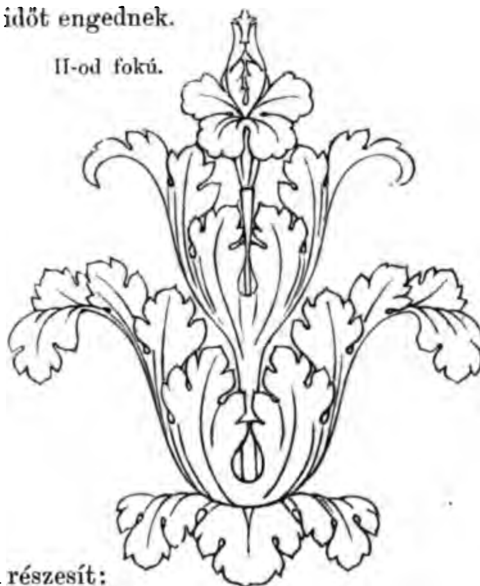
B) Művészeti (rajz-) oktatás.

A department az elemi rajztanítás eredménye mértékéül három fokot állított fel, I-ső és II-ik fokot mutatják a mellékelt (kicsinyített) minták, melyekhez foghatót a rajzból vizsgálatra elemi iskolásoknak minden vonalzó, körző segítsége és törlés nélkül egy lapmintáról kell készítniök, az alakokat mindig nagyobbítva vagy kisebbítve. Az I. sz. mintarajzolására 40 percnyi időt engednek.

I-ső fokú rajz (kezdőknek.)

II-od fokú.

A department segélyben részesít:

I. elemi iskolákat, melyeknek növendékei a papir- és tárgymintákról való szabadkézi rajzból és a gyakorlati geometriából az elemi (1-ső fokú) vizsgálatot, és a szabadkézi geometriai tárgymintáról való és távlati rajzból a 2-od fokú vizsgálatot sikeresen leteszik. Az említett rajzvizsgálatokon a növendékekért fejenként 1—5 shillinget fizet, a szerint, a mint dolgozata kielégítő, jó vagy kitünő osztályba esik. A 2-od fokú vizsgálatokra csak azokat bocsátják, kik az első vizsgálatnak legalább két ágában jó vagy kitünő dolgozatot készítettek. Továbbá ½ fontot fizet minden növendék-tanító 2-od fokú kielégítő

[1]) *Report of the science and art department.* London, 1880. XIX. és XX.

dolgozatáért, ki elemi iskolában tanult rajzolni. Minden oly elemi iskola, melyből legalább 20 gyermek tesz rajzból szabályszerű vizsgálatot, kik a fent említett érdemjegyekből egy vagy többre érdemesek, 1 font államsegélyben részesülnek.

Emellett első fokú jutalmat [1]) kap minden oly gyermek, ki kitűnő első fokú rajzot készít; és 2-od fokú jutalmat [2]) kap minden növendék-tanító vagy elemi iskolás, ki a 2-od fokú rajzban kitűnő.

Az elemi iskolai vizsgálatokat minden év márciusában tartják az iskolaszék vagy az iskolaigazgatóság felügyelete alatt. Az illető iskolában a rajzot csak a department-től bizonyítványt nyert tanító taníthatja; ugyanaz az iskola a department hivatalnokai előtt mindig nyitva áll. Az ily iskoláknak a rajztanításhoz szükséges és előírt mintákat a department 50%-nyi árleengedéssel adja.

A nem teljes bizonyítványú tanítók növendékeit is bocsátják kivételesen első fokú vizsgálatra.

II. A tanítónevelők növendékeit, a szabadkézi, mintáról való, gyakorlati geometriai vonal távlati rajzért és fekete táblán készített díszbetűk stb. készítéséért szintén jutalommal és bizonyítványnyal látja el a department, hogyha a rajz említett öt ága közül legalább háromból vizsgálatot tesznek. A sikeres 2-od fokú rajzokért fejenként ½ fontot kap az intézet elöljárósága; de a rajztanítónak a szorosan megszabott bizonyítványnyal kell ellátva lennie.

III. A rajzosztályokat is részesíti államsegélyben, ha legalább öt jólismert egyén felelőssége alatt állanak, hetenként legalább egyszer 1½ órára rajztanítói bizonyítványnyal ellátott tanító vagy tanítók vezetése alatt tanulnak. Ily osztályok alakulhatnak az iparos vagy irodalmi collegiumokban (Mechanics' or Literary Institutions). A department megköveteli, hogyha iparos ifjakból áll az osztály, tagjai legalább is 12 évesek legyenek, és az év folytán legalább 28 egyórás és külön napon tartott tanításban részesüljenek.

Az ily tanulók 2-od fokú sikeres dolgozatai minden darabjáért ½ fontot fizet. Továbbá 15—20 shillinget fizet mechanikai vagy építészeti rajzról, geometriai mintákról, közhasznú tárgyakról, vagy díszítményi öntvényekről, virágokról stb. készített 3-ad fokú kielégítő dolgozatokért; végre 1—2—3 fontot minden oly növendék építészeti, távlattani vagy árnyalt rajzi vizsgálati dolgozatáért, ki a vizsgálatot

[1]) Rajztáblák és rajzeszközök.

[2]) Mathematikai taneszközök, vagy műeszközök vagy rajzot, színezést tárgyazó kézikönyveket.

megelőzően az említett négy tárgyból 2-od fokú vizsgálatot tett, vagy a nemzeti jutalomversenyen 3-ad fokú díjat [1]) nyert.

Ha a rajzosztály főtanítója a harmada fokú rajz első csoportjából (távlati és építészeti rajz, díszitményrajz, a távlattan és elemi építészet elmélete stb.) bizonyítványt kap, 10 font jutalomban részesül.

A rajzosztályoknak kellően el kell látva lenni tantermekkel, vizsgálati helyiséggel, osztálynaplókkal stb.

A szükséges rajztanszerek beszerzésekor a rajzosztályok is a fent említett kedvezményi árban részesülnek. E tanszereket mindig az iskolában kell tartani és kellő gondjokat viselni.

IV. Rajziskolák- (schools of art)nak azokat tekinti a department, melyeknek tantermei merőben a rajzoktatásra vannak berendezve; hol a rajzmintákat mindig tanulmányozhatni, és a hol a főtanítónak legalább egy 3-ad fokú bizonyítványa van. Ez iskolák is felelős bizottságok igazgatása alatt állanak, iparosok számára esti tanfolyamot nyitnak, melyben évenként 40 héten át hetenként háromszor 2—2 óráig tanulnak Az esti tanfolyamokon tanuló 12 évet meghaladott iparos ifjakért fejenként az igazgató bizottságnak 10 sh. fizet minden szabadkézi, gyakorlati geometriai, távlati vagy mintáról való s kiszabott időben készített 2-od fokú rajzért, ha az illető ifjú legalább 20 egy-egy órás leckét kapott; 15 sh. a 3-ad fokú mechanikai vagy építészeti, geometriai vagy öntött mintákról való rajzért, virág vagy lomb elemi rajzért stb.; 2 fontot a tanteremben az év folytán készített (3-ad és magasabb fokú) építészeti mintázásért, festésért vagy árnyalt rajzért, díszitményekért stb.; 3 fontot minden a vizsgálaton készített magasabb fokú és kitünő, 2 fontot a jó, 1 fontot a kielégítő osztályzatú munkákért. Szintén 3 fontot fizetnek tandíj mentesítésképen minden iparos vagy műiparosért, ki két évig járt az iskolába, és az imént említett 3-ad és magasabb fokú rajzolásért —' az igazgatóság és a vizsgáló biztosok ajánlatára.

15 fontot fizet egy rajznövendék tanítóért, ha az iskolában 20 iparos ifjú kellő oktatásban részesült, és 30 fontot két rajznövendék tanítóért, ha az iskolában 50 vagy több tanuló kellő oktatásban részesült.

5 fontot minden oly tanulóért, ki műiparos, vagy műipari rajzoló kiván lenni, ki a rajziskolai tanfolyam alatt vagy után a nemzeti mintarajztanodában nemzeti ösztöndíjat kapott.

---

[1]) Nevezetes művészek remekei, fénykép-gyüjteményei; művészek életrajzai, a műipar különböző ágait tárgyaló kézikönyvek stb.

10 fontot minden oly 3-ad fokú bizonyítványért, melyet az iparos osztályhoz tartozó ifjú a londoni évi vizsgálatokon nyert.

Magasabb fokú vizsgálatokat is tartat a department oly rajziskolai tanulók részére, kik a megelőző évben a 2-od fokú rajz négy tárgyából tettek vizsgálatot, vagy 3-ad fokú bizonyítványt nyertek, vagy 3-ad fokú jutalmat, vagy nemzeti versenydíjt nyertek abból a művészeti ágból, melyből vizsgálatot akarnak tenni, s kik a rajziskolában legalább 20 rendes leckét kaptak a következő tárgyakból: anatomia, felső távlattan, építészet, árnyalt rajz, antikokról, életről való rajz és csendéleti festés.

Az árnyalt rajzból, antikokról való mintázásból, életről való mintázásból évenként South Kensingtonban felső fokú vizsgálatokat tartanak, melyekre csak oly tanulókat bocsátanak, kik a vizsgálat tárgyából már nemzeti versenydíjt nyertek.

A felső fokú vizsgálatokon kitünő minden osztálybeli növendékek 2-od vagy 3-ad fokú jutalomban részesülnek.

Minden tanító, ki a magasabb rajztanításra minősítő bizonyítványokat nyer, a különböző csoportok szerint 15—20 vagy 30 font államsegélyben részesül.

Minden oly tanítónak, ki a rajziskolát kielégítően vezette, segélyt nyújt a department a végre is, hogy meglátogathassa a South Kensington muzeumot és a főváros nevezetesebb intézeteit, hogy a más iskolákból felküldött munkák megtekintése által tájékozódjék a rajz különböző ágában tett legújabb haladásról.

Az e fajta intézetek is folyvást nyitva állanak a department hivatalnokai előtt.

A Londonba küldött legjelesebb dolgozatokat kiválogatják, s ekként a királyság összes rajziskolái legjelesebb műveit az u. n. nemzeti versenyre bocsátják. E versenyen 12 arany medalt osztanak ki a következő művekért: mezetlen élő mintáról való legjobb rajzért, antikokról készített legjobb krétarajzért; antikokról mintázott legjobb emberialaktanulmányért; természet után készített legjobb csendéleti festményért, vagy olajszínezetű compositióért; szintén egy aquarell színben készített compositióért; a legjobb fejfestményért, vagy természet után készített olaj vagy aquarell színezetű mezetlen emberi-alakrajzért stb. stb. [1])

A vidéki bizottságoknak legszorosabban elő van írva, hogy miként

[1]) *Art directory* etc. London, 1880. 12-36. l.

osszák ki a department által küldött vizsgálati kérdéseket, hogy mennyi időt szabad engedni egyik-másik feladat kidolgozására; hogy a növendékeknek meg nem engedett segéd eszközöket bevinni, egymással beszélgetni, vagy a vizsgálat folyama alatt a teremből eltávozni nem szabad. A ki ez ellen vét, dolgozata tekintetbe nem jöhet; vagy ha a departmentnek a felügyelő bizottság eljárása ellen bárminő kételye merülne fel, az illető növendék vagy növendékek új specialis vizsgálatát rendelheti el. A mellékelt statistikai adatokból látható, hogy az utóbbi 20 év alatt az államnak a department útján imént vázolt segélyezése mily rendkívüli hatással volt a rajzoktatás emelésére.

Év	Iskolák vagy tanítók száma	Tanulók	Megvizsgált egyének száma	Beküldött dolgozatok száma	Elfogadott dolgozatok száma	Érettök járó fizetés
1861	26	1330	650	—	—	1298 font
1870	957	30,000	15,000	—	—	19,000 font
1879	1355	59,519	38,615	67,031	41,746	34,057 font

1879-ben azoknak a száma, kik a department útján rajzot, képírást, vagy mintázást tanultak: 795,544, ezekért fizetett 34,057 fontot. (Köztök elemi iskolai rajz tanító: 4489; tanuló: 725,129; megvizsgált dolgozatok száma: 541,729.)

I-ső fokú (elemi) rajzokért 1. 1½, 2½ és 2 sh.-jével az elemi iskolákban tanított és megvizsgált gyermekekért: . . . . 421,838 font.

2-od fokú rajzokért 10 sh. rajziskolai (school of art) és rajz-osztálybeli növendékeknek, elemi iskolai növendék tanítóknak és tanítónevelőbeli tanulóknak 16,780 „

Haladottabb rajztanulóknak fejenkint 1—2—3 fontjával . . . . 286 „

3-ad fokú rajzért rajziskolákban és természettudományi osztályokban végzett elemi munkákért 15 sh.-jével . . . . 2953 „

20 sh.-jével kiválóbb rajzmunkákért . . . . 120 „

40 sh.-jével rajziskolákban vagy természettudományi osztályokban végzett kitűnő munkákért . . . 746 „

Rajzi skolai tandíjmentes tanulókért 3 fontjával .	139 font.
5 fontjával minden tanulóért, kit a nemzeti ösztöndíjra készítettek elő	8 „
10 fontjával minden növendékért, ki rajztanítói bizonyítványra tett szert	49 „
összesen	442.919 font.

II. A nemzeti rajztanítónevelő (National art training school).

South Kensingtonban van ez intézet, mely az egész királyság számára rajztanítókat és tanítónőket nevel, s az ipari és műiparirajzban, árnyalt rajzban és mintázásban oktat tanulókat. Ez intézet tárgyai következők: 1. vonalrajz (mechanikai és géprajz, vonal távlattani rajz, építészeti rajz mintalapokról); 2. szabad körvonalrajz testekről és lapokról; 3, 4, 5. árnyalás mintákról és testekről, ékitményi rajz; kiszabott időben és emlékezetből készített vázlat; 6. az emberi és állat alakok körvonal és árnyalt rajza lapokon; 7. virág, lombozat és természetrajzi tárgyak körvonal és árnyalt rajza; 8. az emberi és állati alak rajza öntvényről, mezetlen mintáról és emlékezetből; 9. plastikai bonctan; 10. virág, lombozat, természetrajzi tárgyak és tájképrészletek rajza természet után; 11. ékitményes festés lapmintákról; 12. ugyanaz öntvényekről, aquarell, tempera vagy olaj szinben; 13. csendéleti és tájkép festés lapmintákról különböző színezéssel; 14. virág, csendéleti és tájfestés természet után; 15. csendéleti, virág stb. csoportok festése természet után, mint szín-compositió; 16. az emberi vagy állati alak monochrom festése öntvényekről; 17. ugyanaz mezes vagy mezetlen mintákról, vagy emlékezetből színezve; 18. ékitményes mintázás; 19. az emberi alak és állatok mintázása (rajzról, öntvényről, természet után); 20. gyümölcs, virág, lombozat és természetrajzi tárgyak mintázása természet után; 21. az emberi alakról vagy állatokról természet után, kiszabott időben agyagból készített vázlatok; 22. elemi árnyalt rajz (rajzolt, vagy mintázott ékitményekről való történelmi stil-tanulmány) 23. műszaki tanulmányok (építészeti rajzolás, iparművészeti szerkesztések, alak-compositió; ékitményi rajz reliefben stb.)

Az oktatásnak e huszonhárom foka hat csoportra van beosztva, melyek mindenikéből vizsgálatot lehet tenni, s általa harmad fokú bizonyítványt nyerni. E csoportok következők:

I. Elemi rajzszínezés és árnyalt rajz, mely magában foglalja egészben vagy részben az 1. 2. 8. 10. 14 és 22. fokokat.

II. Rajz, árnyalt rajz és festés a művészeti stilokból és az ékítés alapvonalaiból tett vizsgálat mellett, magában foglalja egészben vagy részben a 8. 12. 13. vagy 14. 15. 22. és 23. fokokat.

III. Az emberi alak és csendélet rajza és festése a történelmi stilbeli és plastikai bonctanból tartott vizsgálattal együtt a következő fokokra terjed ki: 8. 9. 15. 17. 22. és 23.

IV. Ékítményi mintázat és az emberi alak, a második csoportban említett művészeti ágak vizsgálatával együtt következő fokokra terjed ki: 8. 18. 19. 20. 22. és 23.

V. Az emberi alak életből vett mintázása, az ékítményi történelmi stilok vizsgálatával együtt következő fokokat öleli fel: 8. 9. 20. 21. 22. és 23. [1])

VI. Építészeti és ékítményi rajz.

Az *első* csoportbeli vizsgálatra pályázókat, ha a nemzeti rajztanítónevelő növendékei voltak, az igazgató ajánlására, a nem növendékeket pedig az elemi rajztanítói bizonyítvány előmutatása mellett bocsátják vizsgálatra. A vidéki vagy más iskolák jelöltjei tartoznak előre beküldeni dolgozataikat, s csak azoknak a helybenhagyása után bocsáttatnak vizsgálatra.

A jelölteknek írásban kell felelniök *a)* a távlattanból és az elemi építészetből adott kérdésekre; *b)* a növényi szerkezettanból és annak az ékítésre alkalmazásából adott kérdésekre. A rajztanítónevelő növendékei tartoznak a vizsgálók jelenlétében egy külön munkát is készítni.

A csoportbeli vizsgálatra minden növendék nyolc munkát tartozik beküldeni.

A *második* csoportból bizonyítványt kaphat mindenki, ki az első csoportból már bizonyítványt szerzett, azonban a jelöltnek felelni kell írásban a díszítés alapelveire, a különböző festészeti iskolák alapelveire vonatkozó kérdésekre, s egyszersmind egy antik emberi alakról kiszabott időben tanulmányt kell készítnie, és hat darab különböző munkát beküldenie.

A *harmadik* csoportból bizonyítványt csak azok kaphatnak, kik már a két elsőből kaptak.

A jelöltnek írásban kell felelni *a)* az emberi alak bonctanából tett kérdésekre; *b)* az építés és a stil történelméből adott kérdésekre;

[1]) Ugyanott 36—39. l.

c) színezett vázlatot kell készíteni megszabott időben valamely csoportról, melyet a vizsgálók a jelölt elé képben vagy plastikai mintában állítanak; *d)* élő mintáról megszabott időben tanulmányt kell készítni és egy megadott arcról compositiót.

E mellett nyolc különböző munkát kell beküldeni.

A *negyedik* csoportból az kaphat bizonyítványt, ki már az első csoportból rá szert tett. A jelöltnek írásban kell felelni *a)* a díszités alapelveiről tett kérdésekre; *b)* az ékítmény alkalmazása és előállítása módjaira vonatkozó technikai kérdésekre; *c)* megszabott időben rajzról vagy nyomtatott lapról egy díszítményi részletet kell reliefben elkészítnie.

E mellett hét különböző művet kell beküldenie.

Az *ötödik* csoportból szintén csak azok kaphatnak bizonyítványt, kik már az elsőből rá szert tettek. A jelölt írásban felel *a)* az emberi test bonctanából; *b)* a különböző korszakbeli és stilú ékítés történelméből vett kérdésekre; *c)* megszabott időben elkészíti egy rajzolt vagy nyomtatott antik arcvázlatát; *d)* élő mintáról megszabott időben tanulmányt készít, s ezeken kívül öt darab különböző művet küld be.

A *hatodik* csoportból bizonyítványt csak olyanok kaphatnak, kik alkalmasaknak mutatják magokat arra, hogy vagy az építészeti vagy a díszítményi rajzot tanitni tudják. E csoport tehát két részre van osztva s az utóbbiból a nemzeti rajztanító-nevelőnek csak oly növendékei pályazhatnak, kiknek már az első és negyedik csoportból bizonyítványuk van. [1])

A department a rajztanulókat kedvezményekben részesíti. Ha pl. a férfinövendék három, vagy a nőnövendék két tantárgyból első fokú bizonyitványt érdemelt, egy évig tandijmentes növendéke lehet a nemzeti rajztanitonevelőnek, melyet bizonyítványa bővítése, vagy jutalomdíj nyerése erejénél fogva még egy évig élvezhet.

A rajztanito-nevelő növendékei egy része, ha a harmad fokú rajzolasban mar egy bizonyitványt kiérdemelt, hetenként 20—35 sh. javadalomban reszesülhet. Az ily növendékeket valamely elemi vagy kerületi rajziskolaban probaevre alkalmazzák, hogy tanítói tehetségöket bebizonyitsak.

A rajztanitonevelőben tanulo nők, kik harmad fokú bizonyítványra kivannak szert tenni, szintén reszesülhetnek két évig 5—15 sh. heti javadalmazasban. Ha ez idő alatt a második csoportból bizo-

[1]) Ugyanott II. 19. l.

nyítványt nyertek, s előhaladásuk kecsegtető, harmadik évre is megkaphatják az említett javadalmazást, mi alatt a harmadik csoportból teendő vizsgálatra készülnek.

Bizonyos számú kellően minősített, s a vidéki rajziskolákban tanuló ifjú a nemzeti rajztanítónevelő ösztöndíjasának nevezhető ki, mely ösztöndíj hetenként 1—2 fontnyi lehet. Előnyben részesülnek oly tanulók, kik már az árnyalt rajzban alkalmazást kaptak, vagy mint műiparos segédek reményre jogosító műveket készítettek. Ez ösztöndíjakra való kinevezés egy évre tart, mely második évre is megújítható, de harmadik évre csak nagy előhaladás különös esetében engedélyezik. [1])

V. South kensingtoni muzeum a világ legnagyobbszerű gyüjteménye, hol 19. csoportba vannak beosztva azok a műtárgyak, melyeket a díszítő művészet történelme, elmélete és gyakorlati alkalmazása illustrálására való különös tekintettel gyüjtöttek.

E muzeum műtárgyaiból a department egyes részleteket vidéki rajziskolák közt köröztet bizonyos feltételek mellett, pl. olajfestmény, aquarell rajz vagy tempera tanulmány gyüjteményeket 2—6, sőt 12 hétre is kikölcsönöz vidéki rajziskoláknak a tanulók használatára. Természetesen a folyamodó rajziskoláknak a kért műdarabok kiállítására elegendő és alkalmas helyiségekkel kell rendelkezniök.

A muzeummal kapcsolatban van a *művészeti könyvtár* (Art Library), mely mintegy 52,000 kötet könyvből, 17,000 rajz és árnyalt rajz, 62,000 nyomatott és 52,000 fényképből áll. E könyvtár műveit is bizonyos feltételek mellett kikölcsönözik vidéki iskoláknak, pl. egyszerre egy iskola csak két folió négy negyed- vagy 8 nyolcadrét kötetet kaphat kölcsön.

Mind a muzeum, mind a könyvtár látogatására ingyen belépti jegyeket kaphat *a)* minden oly tanuló, ki másod és harmad fokú rajz bizonyítványt nyert; *b)* minden oly nyilvános elemi iskolai tanító, kinek az education departmenttől érdembizonyítványa van; *c)* minden oly tanuló, ki oly rajziskolába, rajzosztályba vagy tanítónevelőbe jár, melyben a másodfokú rajzot sikeresen tanították, vagy a mely a department által osztott valamely díjt elnyerte; *d)* a királyi művészeti akadémia növendékei; *e)* mindenki, ki a természettudományi oktatásban felmutatott eredményért államsegélyt érdemelt. [2])

[1]) Ugyanott 52. l.

[2]) Ugyanott 58—60. l.

Jutalomdíjak (Prizes). A department 1879-ben 1-ső fokú jutalmat adott 30,541 növendéknek; 2-od fokút 6,668-nak; 3-ad fokút 1,385-nek; haladottabb rajzolásidíjt 36-nak és nemzeti versenydíjt 304-nek. Az előbbi két rovati növendékek összesen 5415 iskolából kerültek ki.

A nemzeti rajzversenyre 146 iskola 157,566 darab rajza közül 1395-öt bocsátottak versenyre. Az emberi alak rajzából az ezüst érmet a dublini rajziskola egyik növendéke nyerte el a „táncoló faun"-nal, melyben a fej igazán és finoman volt jellemezve, s végtagjai csinosan készítve. A biráló bizottság jelentésében a többek között azt jegyzi meg, hogy az antikokról készített rajzot a nemzeti versenyben a haladás legjobb próbakövének mondhatni; mert abban az emberi alak rajza nehézségeivel együtt járnak egy ismert minta összehasonlítására szükséges feltételek is. [1])

Külön arany érmet adtak az edinburgi rajziskolából felküldött miloi Venus rajzáért, melyet valóban fényes kivitelűnek mond a vizsgáló bizottság; a draperie a fény és árny minőségének teljes szemmel tartásával készült, s csupán az eredeti alak és arc szépsége iránt nem volt elég érzéke a készítőnek. Az élet után való festmények nem voltak nagyon kitűnők az előbbi évekhez képest. „Ha annak a sok időnek és erőnek — úgymond a biráló bizottság — melyet a jelöltek az aránylag könnyebb csendéleti festésre fordítnak, egy részét élő mintáról való tanulmányra szentelnék, rendkívül nagy hasznát venné az ország, mert a rajzoktatás mértékét nagyon emelné." [2])

A mintázó rajzból egy classikai stilú mozaik padlazat árnyalt rajza nyerte el az arany érmet, egyfelől jó ízléséért, másfelől azért az inventióért, mely a classikai mintát eredetiséggel tudta másolni.

Az építészeti rajzverseny nem volt ez évben nagyon sikeres, s a nemzeti rajztanítónevelő növendékei is csak kiáltó színezetű és közönséges stilű művekkel állottak elő. Arany éremre egy sem volt érdemes, ezüst érmet egy oly boltozatrajz is nyert, mely a *cinque cento* stilja szellemében volt készítve. [3])

Az árnyalt rajzból a westminsteri rajziskola nyerte el az arany érmet szőnyegrajzzal. A biráló-bizottság jelentése szerint a szőnyegrajzolásban egyáltalán nem nagy a haladás. Különös — úgymondanak — hogy a [illegible] Angolországba behozott nagy számú és

[1]) Twenty-Seventh Report of the Science and Art Department. London. 1880. [illegible]

[2]) Ugyanott [illegible] lap. — [3]) [illegible]

különböző mintájú keleti szőnyeg-készítmények, melyekből mintákat küldöttek az iparos vidékekre, nem voltak nagyobb hatással a kivitel stiljára akár az árnyalást, akár a színelést tekintve. Az ily minták puszta másolása csak stagnatióra vezet, ellenben a kivitel tanulmányozása mind a forma, mind a színezés tekintetében okvetlenül haladást eszközölne ez ipar-ágban.

A cserépedény- és hímezésrajzokban szintén igen túlságos volt a másoló elem, legtöbbben az olasz *cinque cento* stiljának francia és Holbeinféle fejleményét másolván; holott e finom stil egyetlen lehetséges fejlesztése abban áll, hogy a természet tanulmányozásából merített ismerethez alkalmazzuk; annak csupán szeszélyeit és díszítményi alakjainak sajátszerű kivitelmódját másolni annyit tesz, mint circulus vitiosus-ba jutni, melyen belől lehetetlen az élő nevekedés.

Szerencsétlen dolog, hogy az ékszerészeti rajz, melyben a képzelet majdnem szeszélyesen csaponghat, feltünően csekély figyelemben részesül. Kevés e nemű rajzot küldöttek be s azok is egészen közönséges jellemüek voltak, holott a rajz ez ágában is bő alkalom nyilik a természet tág mezejéről szerzett tanulmányok helyes alkalmazására.“ [1])

Az olaj és aquarell színben való festés versenyért a csendéleti csoportok voltak szép számmal. Az arany érmet egy azalea, csoport festéséért itélték oda a bloomsbury rajziskolának, melynek tonusa friss és erőteljes volt, és a virágrajzzal egybekötött nagyobbszerű nehézségekkel szerencsésen birkozott meg. A nemzeti rajztanítónevelő kitünő művekkel jelent meg a versenyen, s a biráló bizottság különösen megdicsérte az öntvényről való sepia-rajzokat, mint az oktatás hasznos faját, mely a tanulót megtanítja közvetlenül és szabályosan dolgozni, s egyszersmind (kellő vezetés mellett) a széles körű munka-stilnak veti meg az alapját. [2])

Az elmondottakból kitetszik, hogy South Kensington a müipari rajz nagy és valóban *népszerű* központja. A vele egybekötött és a királyság-szerte elszórt rajziskolákkal együtt a világ legterjedelmesebb és legjobban szervezett rajzoktatási intézete. Maga a muzeum a maga neméhen szintén legnagyobb földünkön.

III. Iparosok szakiskolái. (Mechanics' Institutions).

Ez intézetek kezdeményezése a mult száz végén történt Skóciában dr. Anderson által Glasgowban, ki mint az ottani egyetem természet-

[1]) Ugyanott 511. l. — [2]) Ugyanott 512. l.

tan tanára egész 1796-ig két heti folyamú felolvasásokat tartott az iparosoknak. Anderson utóda felolvasásait már közel ezeren hallgatták férfiak és nők. Ugyanez időtájt az élettanból dr. Beddoes híres orvos tartott nevezetes népszerű előadásokat Bristolban; 1800-ban pedig dr. Birkbeck mint a glasgowi egyetemen a természettan tanára folytatta népszerű előadásait a mechanikában, iparosok számára. Azonban több mint 20 esztendő telt bele, míg ez eszme meghonosúlt, s e kezdeményezés nyomán jött létre 1823-ban Glasgowban az iparosok szakiskolája, mint e nemben a királyságban első; következő évben a londoni, melynek igazgatója és lelke dr. Birkbeck volt egész haláláig (1841.); s azután (különösen 1830-ig) a királyságnak majd minden nagyobb városa követte a jó példát.

Birkbeck kezdeményezésére, a 20-as évek első felében, alakult Londonban az irodalmi és természettudományi intézet (Birkbeck Literary and Scientific Institution), s jelenleg ezernél többre megy ez intézetek száma a királyságban és a gyarmatokban, melyben 1880-ig 70,000 egyénnél több tanult természettudományokat, irodalmat és művészetet, s közülök feles számmal tettek vizsgálatot a különböző vizsgáló testületeknél.

A glasgowi — ma is virágzó — anya-intézetben a következő tudományokat tanítják: vegytan, természettan, alkalmazott mechanika, mathesis, geologia, növénytan, mechanikai rajz, rajz, képírás és építészet. Az angol nyelv és irodalom, francia nyelv, német nyelv, latin és görög nyelv, spanyol nyelv, olasz nyelv, számtan, írás és zene, könyvvezetés, ékesszólástan, phonographia. A kezdő és haladottabb tanulók összes száma 1877/8 isk. évben 1873. volt. Legnépesebbek voltak a következő tanfolyamok: mathesis 353; számtan, írás és könyvvezetés 332; vegytan 196; angol nyelv és irodalom 188; rajz, képírás és építészet 133 tanulóval. A növendékek nagy számmal szoktak jelentkezni a science and art department vizsgálataira; 1878-ban szervetlen vegytanból 44-en; a mathesisből 28-an; mechanikából, gőztanból, geologiából, elméleti mechanikából több mint 40-en tettek sikeres vizsgálatot. A tanárok száma 18. Maga az intézet is nagy számmal szokott jutalmakat, érmeket stb. kiosztani. Az intézet évi költsége 1878/9 isk. évben 1210 font volt.

A birminghami mechanics' institutionban következő osztályok vannak: vegytan és természettan; testgeometria, állatélettan, növénytan és geologia, alkalmazott mechanika; angol nyelv és irodalom, angol történelem, latin, görög, francia nyelv és irodalom, számtan, könyvvi-

tel, mathesis és zene. Mind e tudományágakból az előadások az iparos osztály szükségeihez, eszéhez, s mondhatnám zsebéhez vannak alkalmazva, a mennyiben kivált a természettudományi ágakban minden leckéért csak 1 pennyt fizetnek; a nagyobb tandíjú előadás-sorozatokat is hallgathatják az iparosok a rendes díj egy harmadáért.

Vannak specialis vizsgálatra előkészítő osztályok is az angol és ó-classikai nyelvekből és természettudományokból. Továbbá a zene elméletéből, a háztartástanból stb.

A birminghami művészeti egyesület rajziskolája a rajz és képírás elemi és felsőbb részeiből az art department 1-ső, 2-od és 3-ad fokú vizsgálatára készít elő.

A londoni Birkbeck Institution tanterve talán a legbővebb körű az e nemű intézetek között, mert a science and art department vizsgálta 23 tudományon irodalmi és nyelvészeti s természettudományi ágakon kívül még előadásokat tartat a jogtudományból, logikából, zongorából, gyorsírásból, mérnöki felvételből stb. stb.

Mind ez előszámláltam intézeteknek alkalmas könyvtáraik vannak, pl. a londoni Birkbeck intézeté 9000-nél több kötetet foglal magában; kényelmesen ellátott olvasótermében a nevezetesebb napilapok és folyóiratok járnak. Az évi tagsági díj nőknek 12, férfiaknak 18. sh.

Ez intézetek s a south kensingtoni természettud. és művészeti oktatás a leghathatósabban helyettesítik, illetőleg pótolják a kevés számú műtani iskolákat, melyeket csak a közel jövőben fognak országosan szervezni.

Az iparosok szakiskolái egészen a science and art department vizsgálati mértéke szerint szokták berendezni mind természettudományi, mind rajz és képírási tanfolyamukat. Ennélfogva a természettudományi és rajzoktatásnak egész királyságszerte a science and art department a fő regulatora, az iparos osztály keze és szeme nevelője. „Látni és másolni“ e volt az iparosok régibb nemzedékeinek az alapelve; *„látni* és *feltalálni“*, a *másolás* helyett *kifejezésre* emelkedni, s általa ízlésre és az u. n. művészi temperamentumra szert tenni: ez a south kensingtoni oktatás és vizsgálat iránya, célja.

IV. A középiskolai tanárnevelés.

I. Az eleminél felsőbb iskolák számára való tanító nevelés egészen a legutóbbi évek kezdeménye, s egyáltalán nincs még szervezve. A természettudományi ágakban való tanító-nevelés egészen a South Kensington muzeummal kapcsolatban levő bányászati királyi iskola

egy-két tanárának, különösen Huxley és Guthrienek kezdeményezésére történt.

Jelenleg a department beleegyezéséből bizonyos számú természettudományi tanárságra készülő tanítót és tanulót vesznek fel a vegytani, természettani, mechanikai, biologiai és geologiai tanfolyamokra olyformán, hogy őket hetenként 1¼ font segélyezésben részesítik.

A tanfolyam három éves. Az első év tantárgyai: mathesis, szabadkézi rajz, lap-geometria, elemi mechanika, természettan (hangtan, fénytan és hőtan.)

Második év: szervetlen vegytan gyakorlatokkal. Természettan (delejesség és villamosság); mathesis, lap- és test-geometria, állatélettan.

Harmadik év: ez év munkája legnagyobbrészt a tanuló tehetségétől függ, s azért lehetetlen szabatosan körvonalazni a harmadik év tantárgyait. Ha a jelölt a mathesis, physika és vegytan, a geometria és a mechanika elemeiben eléggé jártas, hozzáfoghat a specialis tanulmányokhoz s a következő csoportok közül választhat:

1. Természettan, vegytan és fémmívelés;
2. Elméleti és alkalmazott mechanika, gőzgéptervezet és géprajz.
3. Gyakorlati és alkalmazott mechanika, építményi tervezet és rajz.
4. Biologia.
5. Physiographia, geologia, ásványtan és bányászat alapelvei.

Mind e tanulmányok mellett a növendék előnynyel folytathatja szabadkézi rajz és földméréstani tanulmányait.

A tanítás merőben gyakorlati. A tanárjelöltek és a bányászati iskola rendes tanulói ugyanazokban a tantermekben dolgoznak.

Guthrie és Huxley szívesek voltak megmutatni a természettani és vegytani laboratoriumokat, melyekben közel 300 tanuló a szó szoros értelmében gyakorlatilag foglalkozott a természettan egyik-másik ágával, vagy élettannal. Rám nézve különösen meglepő volt a physikai laboratorium öt-hat valóban tágas termében látni, hogy a tanárjelöltek hogyan furják-faragják a természettani különböző készülékeket: hogyan olvasztanak, forrasztanak kemencéikben; hogyan csapolják és analyzálják a különféle folyadékokat, gázokat stb. Itt a laboratorium és a műhely, az ész és a kéz, a megfigyelés és a kisértmény együtt járnak, egymást folyton-folyvást kisérik. Négy-öt év óta van így berendezve a természettani műhely (s hasonló módon a vegytani műhely is) — mondá Guthrie — s azóta mintegy 400 egyén került ki innen a vidékre, kik bizonnyal hasznát vették a gyakorlati tanításnak, melynek fő elve, hogy a tanító önmagán segítni tudjon. Hogy mennyire

gyakorlati ez a tanítás, kitetszik abból, hogy Guthrie egy-egy nyomatott lapon kiadja azokat a gyakorlati feladatokat a növendékeknek, melyek az ő elméleti magyarázatai igazolására vagy annak alapján történő új kisértményre való s a jelöltnek elsőben magának kell megkészítni azt a természettani apparatust, melylyel experimentálni fog. Kezem közt van mintegy negyven darab ily gyakorlati feladat a hang-, fény- és hőtanból, a delejességből és villamosságból. Ime mutatóúl egynehány.

1. Készítsen monochordot, vegyen hozzá három láb hosszú és négy hüvelyk széles deszkát. Fúrjon rá egyik végétől és egymástól is egy hüvelyknyi közzel lyukakat, és illeszszen bele két vas csavart, melyeknek feje a deszkából 1/8-ad hüvelyknyire álljon ki; a lyukakat úgy kell fúrni, hogy a csavarok feje kissé a deszka vége felé hajoljék. Azt ún feszítsen rá 45 szöglet alatt réz és vas sodronyt stb. stb. Következik még egy 20 sornyi útmutatás, a mi azért szükséges, hogy a növendék a lehető legjobban készítse el a monochordot, mellyel később kisértményeket fog tenni. Ha rosz az apparatus, nem sikerül a kisértmény, s rosz lesz a vizsgálatra készítendő írásbeli dolgozat.

2. Készítsen szerkesztett inga-apparatust; 3. készítsen egy sextanst; 4. concav és convex tükröket; 5. polariskopot; 6. differentialis thermometert; 7. higany-thermometert; 8. aranylevél electroscopot; 9. gömb, henger és kúp villam-conductorokat; 10. Volta-metért stb., melyekhez a szükséges anyagokat a muzeum szolgáltatja, de pl. a thermometer-készítésnél az üvegcsövet magának a jelöltnek kell fújni stb.

Ki tudja minő vidéki iskolába kerülhet a kibocsátott tanító; kétes, hogy lesz-e közel mechanikus, ki rajta segítsen, az elromlott taneszközöket kijavítsa? De ha van is olyan, a természettan igazi tanárának mindig eléggé ügyesnek kell lenni arra, hogy a fúróval fűrészelni, s a fűrészszel fúrni tudjon, szóval hogy magán segítni birjon, mert növendékeit is így szoktathatja legalkalmasabban azokra a kézi ügyességekre, melyek a megfigyelést teljessé s a kisértményt alapossá teszik.

1879. őszén 12 természettudományi tanítójelölt, köztük egy pár nő is dolgozott Guthrie laboratoriumaiban, kik hetenként öt s egy sessió alatt mintegy 60 órai előadást hallgattak, s előadás után (10—11) körülbelől négy óráig dolgoztak. E tanfolyamra 191 folyamodó közül 95-et vettek fel, 15-öt a vegytanra, 12-őt természettanra, 11-et mechanikára, 11-et biologiára és 10-et geologiára.

II. Cambridge neveléstani tanfolyama.

A középiskolai igazgatók évi értekezlete 1873 óta több ízben sürgette az egyetemeknél, hogy intézkedjenek a középiskolai tanítók

szakszerű nevelése ügyében. Midőn 1879 elején Cambridge ez ügyben mozogni kezdett, ugyanez értekezletnek egy szűkebb körű bizottsága kérdést intézett a középiskolák igazgatóihoz arra nézve, hogy: *a)* hajlandók-e az egyetem javaslatait helyeselni; *b)* az egyetemekkel tudatni, hogy a tanári meghivások alkalmával az általok kiállított bizonyítványra tekintettel lesznek; *c)* az ujonnan kinevezett tanárokat ily bizonyítványszerzésre serkenteni s e céljokban őket elősegíteni kivánják?

A bizottság 43 igazgatótól kapott, köztük 35 kedvező és 8 nem kedvező feleletet. Sajátszerű, hogy Eton, Merchant Taylors, Uppingham az egyetemek javaslatait nem helyeselő iskolák között voltak; Harrow, Rugby, Winchester pedig, bár helyeselte az egyetemek tervezetét, de foganatosítására egyáltalán nem igérkezett.

A tanfolyam azonban létrejött az egyetemen olyformán, hogy Quick tanár a nevelés történelméből, Fitch az oktatástanból és Ward a psychologiából tartottak egy-egy szorgalomszakban előadásokat. 1879/80. isk. év végén a vizsgálati tantárgyak következők voltak: 1. a nevelés elmélete; 2. oktatástan (módszertan és iskola szervezettannal együtt); nevelés történelme Európában a renaissance óta.

1881-re következő specialis tantárgyak vannak kitűzve: Locke nevelés elmélete és Arnold neveléstudományi müve.

Mindhárom tudományágból egy-egy írásbeli dolgozatot kell készítni; egy negyedik írásbeli dolgozatban mind három tudományágból adott nehány nehezebb kérdésre kell felelni. A vizsgálatnak gyakorlati része is van, mert minden jelöltnek a vizsgáló biztos jelenlétében próbatanítást kell tartania.

Az említett előadásokat mintegy 80-an, legnagyobb részt nők hallgatták, s közülök a cambridgei és a londoni bishops-gatei középiskolai tanítónő nevelőből kikerült jelöltek az 1879/80 isk. év végén harmincan állottak elméleti és huszonnégyen gyakorlati vizsgálatra, s tizenheten tették le mindkét vizsgálatot sikeresen.

Az egyetemi tanács a gyakorlati tanításból ad bizonyítványt oly jelölteknek is, kik az elméleti részből a vizsgálatot sikerrel állották ki, és legalább egy évi próbaidőt töltöttek oly iskolában, melyet az egyetemi elöljáróság alkalmasnak ismert el. E bizonyítvány kiszolgáltatásának következő feltételei vannak: 1. a jelölt által tanított osztály vizsgálata; 2. jelöltnek az iskolafelügyelő jelenletében való tanítása; 3. tanítás után magán körben való kikérdezése; 4. az igazgató vagy igazgatónő jelentése a jelöltről.

Az egyetem elöljárósága arra is hajlandó, hogy megvizsgálja a

felsőbb iskolák számára alapított tanító-nevelőket, s ez alkalommal a rá érdemes tanítóknak mind az elméleti, mind a gyakorlati oktatásból bizonyítványokat állíttat ki. Egyuttal megemlítem, hogy Cambridgeben a nem régiben egy társaság által alapított Cavendish-college egyik célja, hogy a tanítói pályára készülő jelölteket a tanítás elméletében oktassa. Az úgynevezett Cavendish Institution természettudományi, különösen természet- és vegytani oktatásban részesíti a tanári pályára készülőket.

III. A tanítók training and registration society-ja 1879-ben nyitott (Bishops Gate, Skinner St. London) tanítónők számára középiskolákra készítő tanfolyamot, melyben a következő tantárgyakból tartanak előadásokat: a nevelés elmélete, gyakorlata és módszere; a nevelés történelme, psychologia, logika, iskolai szervezettan, élet- és egészségtan, nemzetgazdaságtan. Az igazgatónőn kívül még két tanárnő van alkalmazva, egyik a gyakorló iskolai tanítás vezetője, másik az élettant adja elő; a többi tantárgyakat oly kitünő férfiak tanítják, mint Browning O., Sully J., Daniel E. stb.

A jelöltek gyakorló-iskolának a tőszomszédban lévő leány-polgári iskolát használják. Ottlétemkor az igazgatónő szivességéből megtekintettem a növendékek dolgozatait a lélektanból, s úgy találtam, hogy e tudományra nagy gondot fordítanak. A tanórák d. e. 10-től d. u. 4-ig vannak.

A tanfolyam két évre terjed. Első évesek oly jelöltek, kiknek a college of preceptors alapította vizsgálatot első osztályzattal, vagy az egyetemi senior local-vizsgálatot, vagy e collegium vizsgálói előtt felvételi vizsgálatot tettek. A felvételi vizsgálat az értelmes olvasás, fogalmazás, számtan, az angol birodalom földrajza; Angolország (vázlatos és egy korszak részletes) történelme ismerete; a következő nyelvek közül — latin, görög, francia, német — kettő; szintén kettő a következő tudományok közül: *a)* angol irodalom, *b)* mathesis, *c)* történelem, *d)* psychologia, *e)* természettudományok.

Az I-ső évesek a nevelés elméletén és gyakorlatán kívül szabadon választhatják a következő tantárgyakból azokat az ágakat, melyekből annyira akarják vinni, hogy a II-od évi tanfolyamra a fölvételi vizsgálatot kiállhassák: angol nyelv és irodalom, történelem és földrajz; számtan, mathesis; nyelvek (görög, latin, francia, német), nemzetgazdaságtan, természettudományok (élettan, növénytan, csillagászat, természettan).

Ide mellékelem a másod évesek órarendjét, melyet az igazgatónő (Miss Ward) volt szives velem közölni.

Órák	Hétfő	Órák	Kedd	Órák	Szerda	Órák	Csütörtök	Órák	Szombat
10—11.15	Élettan	10—12	Gyakorló iskola	10—12.30	Gyakorló iskola	10—11.15	Élettan	10—12	Gyakorló iskola
11.20—12.30	Gyakorló iskola	12—1	Lecketerv-készítés	12.30—1	Lecketerv-készítés	11.15-11.45	Lecketerv-készítés	12—1	Lecketerv-készítés
12.30—1	Lecketerv-készítés			-		11.45—1	Előkészület előadásra	-	
1—2	Ebéd	1—2	Ebéd	1—2	Ebéd	1—2	Ebéd	1—2	Ebéd
2—2.30	Előkészület előadásra	2—2.45	Előkészület előadásra	2—3	Neveléstan	2—2.30	Előkészület előadásra	2—2.43	Előkészület előadásra
2.30—4	Oktatástan	2.45—3.45	Psychologia			2.30—4 4.15—5.75	(Próbalecke) Nevelés-történelem	2.45—3.45	Logika

A másod évi tanfolyam a cambridgei egyetem által tanítók számára alapított s polgári- és középiskolai tanárságra jogosító vizsgálatra készít elő. E vizsgálatra csak 20 évet betöltött férfiakat és nőket bocsátanak.

Az intézet gyakorló iskolájában egy pár növendék tanításán jelen voltam, s úgy találtam, hogy azok a tanítás módszere követelményeinek egyáltalán megfelelnek. A fekete táblát illustratió végett kellően használták, s catechizáló tanításokkal az osztály figyelmét folytonos élénkségben tartották. Legfeljebb azt a hibát vethetném a tanítások ellen, hogy az elmaradott gyermekek túlságos nagy figyelemben részesültek; továbbá azt, hogy a kérdések úgy voltak feltéve, hogy a gyermekek rá igen röviden feleltek. Az ily kérdések a gyermekek okoskodó erejét soha sem gyakorolják eléggé.

A másod évesek szintén tartanak minta-tanítást is (criticism lesson) a nevelés elmélete és az oktatás módszertana tanára jelenlétében, ki azt a növendékekkel együtt meg szokta birálni.

1880-ig 21 tanítónő került ki ez intézetből, kik mindannyian polgári- vagy középiskolákban kaptak elhelyezést. A jelöltek egy évre 24 font tandíjt fizetnek. A cambridgei vizsgálat-díj 3 font. Benlakás az intézetben nincs; de az igazgatónő szívesen ajánl, a hozzá fordulóknak, alkalmas lakhelyeket. Tíz ösztöndíj van, melyeknek értéke 10—25 font.

IV. College of Preceptors. Oktatók egyesülete.

Ez intézet alapíttatott 1846-ban, arra a végre, hogy a polgáriosztály alapos oktatását elősegítse, s a tanítóknak a szakismeretek megszerzését megkönnyítse, és egy illetékes vizsgáló bizottság által a tanítással foglalkozó kellő míveltségű egyéneket bizonyítványnyal és oklevéllel ellássa. Jelenleg leánypolgári- és fiú-középiskolákra megvizsgált tanítói számára állít ki bizonyítványokat és okleveleket.

Az oklevéllel kitüntetett tanítók három fokozatot alkotnak, t. i. *associate*, *licentiate* és *fellow*. Az associate fokozatra valamivel magasabb qualificatió kívántatik, mint a mennyit az education department az első osztályú tanítóktól megkíván; a licentiate és fellow fokozat pedig az egyetemi magister artium rendes fokozatnak felel meg. A vizsgálatok kiváló vonása, hogy bármely fokozatra történjék a vizsgálat, a nevelés elmélete és gyakorlata kötelező tantárgy. 1879-ben 188 egyénnek adott e collegium oklevelet.

Az egyetemi local-examinationnak megfelelő vizsgálatokat 1854-ben kezdette meg a collegium, s azóta félévenként folytatja. Jelenleg

több mint 1,100 nyilvános és magán iskola áll befolyása alatt, melyekben 1879-ben több mint 7,700 növendéket vizsgált meg. Az intézet vándor vizsgálókat is szokott kiküldeni nyilvános és magán iskolák megvizsgálására. E vizsgálaton osztogatott bizonyítványait a királyság nevezetesebb orvosi és jogi testületei érvényeseknek ismerik.

A tanítók és növendékek vizsgálatai mindkét nemre kiterjednek; s kivált a leányiskolák feles számmal küldik növendékeiket évenként e collegium vizsgálataira.

Az igazgató tanács 1873-ban állította fel az ország első neveléstani tanszékét és a tanítók számára egész évre kiterjedő és a tanítónevelő intézetinek (training-college) megfelelő tanfolyamot. E tanfolyamon 1879-ben a következő tudományokat adták elő: psychologia, oktatástan és módszertan; nevelés történelme. E három tudományág előadói királyságszerte ismert nevü következő egyetemi tanárok voltak: Crom Robertson, Meiklejohn és Browning O.

E mellett havonként egyszer vendégtudósok a nevelés-oktatás köréből felolvasásokat tartanak, melyeket vitatkozásokkal szoktak kisérni. Ez ülésekről teljes tudósítást közöl az intézet közlönye az „Educational Times.“

A collegium tagja lehet minden oly 18 évet betöltött egyén, *a)* ki a királyság valamely egyetemén felvételi, vagy magasabb vizsgálatott tett; *b)* a ki külföldi egyetemeken oklevelet nyert; *c)* a ki a királyság egyetemein u. n. senior local vizsgálatot tett; *d)* a ki e collegium vizsgálatain első osztályi oklevelet nyert. [1])

A collegiumnak mintegy 4,000 kötetből álló, szakszerűen rendezett könyvtára van.

V. Az elmondottakból kitetszik, hogy a középiskolai tanárnevelés több ponton indult meg, de még teljesen szervezve egyáltalán nincsen. Guthrie és Huxley iskolája egy nagy laboratorium, melyben a jelöltnek mindenekelőtt gyakorlati ügyességre kell szert tenni, s angol felfogás szerinti természet vizsgálóvá válni, az az olyanná, a ki a fűrészszel fúrni, s a fúróval fűrészelni tudjon. Ez a tanfolyam kiegészíti a cambridgeit, mely az irodalmi és elméleti részt ölelte fel. E tanfolyammal segítni akarnak a középiskolai tanároknak a nevelés s közelebbről az oktatás elméletében való járatlanságán. „Igaz, hogy középiskoláink tanárai — úgymond Daniel — rendszerint tehetséges és magas míveltségű egyének, kik munkájokhoz mívelt és gyors felfogású elmével

[1]) *Calendar of the College of Preceptors.* London, 1880. 67. lap.

kezdenek; de a szellemi tehetség vagy míveltség egymagára nem birja kipótolni a gyermeki élet törvényeiben és a szellemi fejlődésben való tudatlanságot, sem e szakpálya történelmében és technikai részében való jártasság hiányát." [1]) Középiskoláik legnagyobb részében az új tanárt tengerre bocsátják iránytű nélkül, sarkcsillag nélkül, biztos vezérelvek nélkül.

Jó szerencse, hogy e hiányokat sok részben pótolták és pótolják a tapintatos igazgatók, és azok az iskolai kézikönyvek, melyek, módszertani szerkezet tekintetében, sok más nemzet tankönyv-irodalmának mintáúl szolgálhatnak.

A felső osztályú tanítónevelők szervezetében nagyon óvatosan haladnak, mert ki akarják kerülni azt a hibát, a melybe mí belejutottunk, t. i. a jelöltek fejének *specialis* studiumokkal való megterhelését, melyek a szellemi felfuvalkodottságra, pedánsságra, tehát oly hibákra vezetnek, melyek a leendő tanár középiskolai működését nagyon megzsibbasztják, esetleg devalválják.

Két veszedelmet kell a középtanodai tanár-nevelőnek elkerülni: a tanárjelöltek folytonos járókán vezetését és fölösleges tantárgyakkal való elhalmozását. A mindig kézen vezetett, tehát passiv állapotban levő tanártól nem lehet várni, hogy fölemelt fejjel s könnyű kézzel és szellemi rugalmassággal lásson munkájához.

Nem jó — úgymond Bersot — a növendéknek mindig hallgatónak, mindig passivnak lenni, szakadatlanúl a jegyzőkönyvön görnyedni; kell, hogy cselekedjen, hogy saját emberségéből tegyen, hogy fejét fölemelje s kissé szabadon lélekzeljen. [2])

A tűzzel-vassal való nevelés, mint polyp, a tanfolyam 3—4 éve alatt rendszeresen fojtja meg az individualitást, melynek helyére a betanult fogások mechanismusa jő; tapintat helyett a routine lesz az úr, s a műhelyből Horác-ként „*pro amphora urceus*"-kitünő mester helyett napszámos kerül ki, kinek szellemi gépiessége az iskolára is ráragad.

E Scyllából könnyen juthatni a szintoly veszélyes specialis tárgy Charybdisébe, midőn a tudománynyal megterhelt diplomás tanárt egyáltalán nem hivatása, hanem képzelt tanultsága, dicsősége nem hagyja pihenni. Ám a „füst" nemcsak az égés, hanem a míveltség processusában is a tökéletlenséget jelenti. Pedánssá lesz, ki eldobja józan eszét, s helyére „mélységes tudományát" teszi. Mint a hogy az angol középiskolák a szegények gyermekei helyett aristokraták iskoláivá váltak:

[1]) *Education of Locke, edited by E. Daniel.* London, 1880. 15. l.
[2]) *Questions d'enseignement.* Paris, 1880. 295—6. l.

akként lesznek az ily. tanítók schoolmasterek helyett aristokrata előadókká, kik magas emelvényökről elbeszélnek a tanuló feje felett. A specialisták másik jellemzője, hogy a humanitas intézetében, a középiskolában — nem tudnak emberek lenni, s mint olyanok, igen gyakran szív nélkül dolgoznak.

A tanárnak mindenelőtt jelleme erejében és szelleme fensőségében van az az öntudatlanul nevelő rész, mely az iskolában és iskolán kívül az ifjú nemzedéket mindig biztosan fegyelmezi és a tiszteletteljes függés érzetét inspirálja. Ha a tanár élete intensiv és nemes célokért való hevüléssel teljes: fellépte a növendékek közt magában is delejező actió. Élete maga a nevelő-iskolázás. A nagy iskolamestereket nem a despotikus tekintély, nem is a magánéleti szabályok ezrei, hanem a nagy erkölcsi célok, a mélyreható kötelességérzet tették örök mintákká; ellenben a napszámoskodó tanárt erkölcsi súlya hiányossága teszi az iskolában és a társadalomban teherré, átokká.

„Mire való a leendő tanárnak a philosophiai míveltség, hazai történelem, nyelv és irodalom tanulmányozása? Nem lehet-e Carnot tételét lehozni Vörösmarty nélkül, Petőfi nélkül, Arany János nélkül?" Mintha mondanák, ha nagy a feje a tanárnak, mire neki még a szív is. Nem elég-e, ha tanítványai fejét tömi, mire őket még nevelni is? Iszonyú beszéd; mintha bizony nem többet érne egy uncia szív egy font agyvelőnél, egy csöpp kötelességérzet egy veder tudománynál.

A *specialista* a philos. és oktatástani studiumokat saját szakmájához ragasztott uszálynak tekinti: holott voltaképen oly finom fonalszálak azok, melyeknek a spec. studiumok szövetébe kellene beöltve lenni s abból kilátszani.

Azt se vessétek ellen, hogy nincs a középiskolai tanárnak elég fizetése. Elismerem nem rózsás helyzetét, de azt a meggyőződést sem hallgathatom el, hogy ha nincs bennünk kötelességérzet, hol van a világon az a nagy fizetés, mely belénk birja lehelni; ha pedig a kötelességérzet lelkesit, vajon nem legnagyobb jövedelem-e vágyaink mérsékelni tudása? Bizonyára a tőkék legnagyobbika az önuralom, s ha ez nincs meg a tanárban, folyvást kölcsönből kell élnie, pedig a társadalom az efféle erkölcsi kölcsönöket ezerszeres kamattal szokta visszakövetelni.

Következtetések.

I. A középisk. tanfolyam a gondolkodásra, itélésre és cselekvésre való előkészítés, melyet az egyetem fejez be.

II. E háromágú előkészítés halálos ellensége a mai encyclopae-

dikus tanrendszer, mely compendiumaival megakasztja a gondolkodást, megbénítja az itéletet s bevágja útját az önálló cselekvés talaját alkotó habitusok alakulásának. Kihagyandók tehát középiskoláinkból: a világtörténelem, a m. irodalom történelme, a természetrajz és a természettan compendiuma, s szorítkozzunk a történelemből osztályonként egy-egy nevezetes korszakra, (a természettudományokból egy-egy fejezetre) a felgymnasiumban az illető studium-részeket alaposan tárgyaló szakmunkák (magán) tanulmányoztatásával kisérve. Szintén kihagyandónak tartom a gymnasiumból a philos. propaedeutikát. [1]) A nyelvek s kivált class. studiumok a legjobb logikai disciplina; hadd tanulja a növendék gyakorlatilag a logikát Demosth. és Ciceró beszédeiből; másfelől a m. irodalom tanára a tüzetesen tanulmányozott műdarabok hősei (Bánk bán, Coriolanus stb.) jelleme elemzése útján logjobban bevezetheti az ifjakat az emberi szenvedélyek ismeretébe. E szerint philos. helyett az eddigi irodalmi és tört. tanulmányok eredményét foglalják össze az illető tanárok: új studiumra se idő, se hely. A philos. propaedeutika — mint új tárgy — eddig se illett be a keretbe sem a ráfordított idő rövidsége, sem különösen a kézikönyvek módszerének a többi studiumokétól eltérő volta miatt.

III. A felgymnasiumban sorozzuk a tantárgyakat bizonyos számú (pl. 3—4) csoportokra, s elégedjünk meg, ha a tanuló három csoportból tetszés szerint választott négy tárgyat felölel. Ily rendszer mellett *a)* megkövetelhetjük, hogy a választott tárgyakba alaposan behatoljon; s ezzel *b)* azt is elérjük, hogy nem a tantárgy lesz a központ, mely körül a tanuló forog, hanem a tanuló elméje, mely akként fog a studiumokkal táplálkozni, hogy általok az erőgyarapodással és fejlődéssel együtt rugalmasságra is szert teszen.

IV. A szakszerű tanulmányok nagy coadjutora a nevelői tapintatú és szakmíveltségű s szakmájának élő tanári kar, mely az ifjúságra való nevelő hatást nappali és éjjeli gondjának ismeri, s mint olyan, annak minden működését — a nálunk csekélységnek tekintett játékoktól fel a szakszerű tanulmányokat okvetlenül felölelő egyleti életig — szervezi, minden erejéből istápolja, s nem engedi, hogy azokban a véletlen szeszélye vagy a szerencse keze legyen az ifjak vezére.

V. A középiskolai tanulmányok betetőzője az érettս. vizsgálat. Legyen az merőben írásbeli s tartsa egy országos — s mint olyan a

[1]) A németek sem igen tudnak vele boldogulni. L. erről egy német gymn. igazgató érdekes tanulmányát „*Revue Internationale de l'enseignement*“-ban 1881., 402. köv. l.

tanári kartól merőben független — testület (l. XIV. fej.) Az országos vizsgáló testület (vagy testületek) felállította mérték igazságos ellenőrzője lesz a tanári kar munkájának; részrehajlatlan bírája a tanulók előmenetelének; hű ajtónállója az egyetemi studiumoknak, és a tudományos pályáknak; biztosítéka a valódi míveltség terjedésének, s megnyugtatója a külföldiek — tudományos értékünk felől való — ingadozó véleményének.

A XIV-ik fej.-ben javasoltam éretts. vizsgálatnak lehetetlen ki nem emelnem még két nevezetes hasznát: 1. az az *ifjúság természetes kiválása eszközlője* lesz. A tud.-egyetemre készülők a középisk. felső osztályaiban a class. studiumokba, a műegyetemre szándékozók a mathesisbe fognak mélyebben behatolni; a más pályák jelöltjei oly studiumokat választanak, melyek rájok nézve leginkább congenialisok. 2. E vizsgálat színvonala emelni fogja az egész iskoláét, mert a megkövetelte szakadatlan és erőteljes szellemi munka miatt azután nem juthat be s nem mehet rajta végig boldog, boldogtalan, s a reáliskola sem lesz a kevésbé tehetségesek *locus poenitentiae*-je, hanem a tehetséges ifjak iskolája.

VI. Középiskolázásunknak a most vázolt értelemben való megújhodása a szakmíveltségű tanárok szaporítását, az illetékes vizsgáló bizottságok szervezését követeli, ez pedig annyi költséggel jár, melynek hordozását kevés felekezeti intézet bírná meg. Ez okból okvetlenül szükséges lesz az állam és a felekezetek vállvetett munkája. Hazai hitfelekezeteink akár a hittételekhez való őszinte ragaszkodás, akár vallásos érzület dolgában bizonynyal ég és föld távolságban állanak az angolokéival szemben, és mégis *ezek* meg tudtak egyezni az állammal, s annak, mint a nemzeti élet collectiv kifejezőjének szakbiztosát jó szívvel bebocsátják intézeteikbe. Teljességel nem bírom belátni, hogy miért ne jöhetnének felekezeti középiskoláink oly viszonyba a kormánynyal, mint az angolok, hogy t. i. a kormány segélyezése az intézet berendezésével s a felmutatott eredménynyel álljon egyenes arányban. Az ily szövetség a felekezeti erők concentrálását, esetleg az intézetek tagosítását vonná maga után; másfelől a segélyért való nemes versenyben sok nem életrevaló tanintézet elpusztulna. E veszteség azonban csak látszólagos, mert középiskoláink száma kisebb lenne ugyan, de sokkal értékesebb, s az ifjúság alapos nevelésére, a nemzet gondolkodásmódja emelésére és a társadalmi élet kelesztésére annál hatályosabb.

MÁSODIK RÉSZ.

FELSŐ OKTATÁS.

I. Oxford és Cambridge.

(Bevezetés.)

A királyság két legrégibb egyeteme. Származások fáját messze időkre a XII-ik száźra viszik fel; különösen Oxford Nagy Alfréd korára szeret hivatkozni, s a párisi és bolognai egyetemeket tartja testvérének. Mindkét egyetem arculata középkori s fővonása a traditiók hű megőrzése. Oxford és Cambridge valóságos két palota város tele azokkal a kastélyszerű collegiumi épületekkel, melyek uralkodók és egyházi méltóságok bőkezűségét hirdetik, s melyeknek mását bármely más nemzetnél hiába keressük. Az oxfordi egyetem legnagyobbrészt a XIII. és XIV-ik százban keletkezett huszonegy collegium és négy Hall-ból áll, melyek néha három, sőt négy nagyszögű épületből állanak; a cambridgei egyetem pedig tizenhét ily collegiumból [1]).

Oxford legrégibb collegiumai: University, Balliol-, Merton-, Oriel-, Exeter-, Queens-college. Ez utolsót 1340-ben alapította III-ik Eduard. Mostani épülete mult százbeli görög-olasz stilú palota, de benne minden szokás a XIV-ik százra emlékeztet. Balliol-college a XIII-ik százban (1263—68 közt) alapíttatott vár- és kolostor alakú kőtömeg; homlokzatát gazdag előrenyuló erkélyek díszítik. Mellette Trinity-college (alapíttatott 1554) római oszlopokkal és magas toronynyal. Exeter college (alapíttatott 1314-ben) új épületét ezelőtt huszonkét évvel fejezték be, és mégis ez új épület valóságos középkori angol-góth kastély. Nápolyban nem tudják jobban másolni a pompeji edényeket, mint Oxfordban és Cambridgeben a réges-régi építészeti stilt. Exeter-colle-

[1]) *Hall* eredetileg akadémiai convictust jelent. Benne az oktatás úgy történik, mint a collegiumokban. A különbség köztük és a collegiumok közt abban áll, hogy nincsenek fellowshipokra alapítványaik, s minden birtokukat az egyetemtől kapják bizományképen. Igazgatóikat (principals) az egyetem kancellárja nevezi ki, s általában a Statuta Aularia (nyomatott törvénykönyv) szabványai szerint kormányoztatnak.

gium vagy Cambridgeben Caius [1]) collegium épületén ugyanaz a gazdag hímzés s az isoláltságra valló ugyanaz a massivitas látható, mint az idők viszontagságai barnította épület testvérein. Az Ashmoley-muzeum (épült 1679—1683-ig) Erzsébet korabeli stil, melyben a késő góth építészet függélyes vonalai renaissance díszítésekkel vannak vegyítve. A Sheldonian-theatreban (1669-ből) e rococo korszakbeli félkör épületben tartják az évzáró ünnepélyeket (commemorations), mely alkalommal benne mintegy negyedfélezer ember fér el.

Cambridgeben King's-college temploma 17. századbeli góth u. n. Tudor stilú gyönyörű épület kitünő ablakfestményekkel. Vele egy kategoriába esik Szt. János-collegium temploma. A kora angol góthtól (St. John's college) a modern olasz stilig (Emanuel college) Oxford és Cambridge az építészetnek majd minden fajára kitünő mintákkal bővelkedik, s bátran nevezhetnők a nemes ízlésű csarnokok és paloták útvesztőjének, mert idő kell rá, míg az ember tájékozódni tud közöttük. A collegiumokhoz járulnak a díszes kertek, parkok, melyekre a gazdag collegiumok, kivált a 17. és 18. században, rendkívül sokat áldoztak. [2]) Merton- és Magdolna-collegium kertje, Trinity hegye, Queen's, Trinity Hall és Christ Church sétatere a tanulók és nem-tanulók ezrei képzeletét ragadták el, s Addison, Milton és Wordsworth méltán énekelték meg. [3]) E kertek igen alkalmasak akad. discussiókra, elmélkedésre, szórakozásra és kellemes társalgásra; hol két-három száz esztendős tölgyek, óriási tiszafák árnyékában az elmélkedő a világtól el van vágva, de eltemetve nincs. [4]) Valóban több ízben megesett rajtam, hogy a collegiumok körében világi szerzetesek lakóhelyén képzeltem magam. Van valami bűvös hatású e megvénhedett collegiumokban. Midőn Cambridge kertjében jártamkor a Trinity-college óraütését hallottam alt és tenor, — a költő szavai szerint — férfi és nő hangú játékkiséretttel, [5]) valami édes vágyódás fogott el, ott maradni, s irigyelni kezdettem a nem-graduáltak sorsát, kik évekig élhetnek ott, és élvezhetik e tanulásra valóban királyi hely előnyeit. Cseppet sem csodálom, ha a nemzet több kitünő költője: Spenser, Ben Jonson, Dryden, Cowley, Milton, Gray, Coleridge és Byron [6]) igen kellemes éveket töltöttek

[1]) *Kiz*-nek olvassa e szegény szót az angol, a külföldiek nem kis bámulatára.
[2]) Ch. Wordsworth, *Scholae Academicae* stb. Cambridge 1877. 202. l.
[3]) Milton *Penseroso*, Wordsworth *Excursion*.
[4]) *Secluded, but not buried* (*Wordsworth Excursion*) V. könyv.
[5]) *With male and female voice.*
[6]) *English Men of letters: Wordsworth*, by Myers. London, 1881. 7. l.

Cambridgeben, s soha egyiköket sem szállotta meg oly pessimistikus hangulat, mint Petőfinket Debrecenben, midőn: „Boldogtalan voltam“ (teljes életemben) kezdetű költeményét írta.

A jelenkori collegiumok, többnyire góth stilban vannak építve. Ilyen a Keble-collegium, melyet 1870-ben végeztek be, aláírás útján gyüjtött pénzből, dr. Keble, az egyetem néhai költészettan tanára emlékére avégre, hogy — mint az 1870-ben keletkezett királyi oklevél mondja — „benne a tanulók a józan életet s az angol egyház szellemében történő keresztyén oktatást magas szellemi míveltséggel párosítsák.“ E gyönyörű új épület testvéreitől leginkább téres-tágas voltában különbözik. Temploma fél millió arany forintnál többe került. Az angol társadalom nemcsak az építésben, de az adakozásban is a régiek nyomdokain jár. Egy névtelen jóltevőnő Keble collegium eredeti éttermét kicsinylette, új éttermet s vele átellenben könyvtár-helyiséget építtetett. Egy másik jóltevőnő (Combené asszony) a könyvtár díszítése végett Hunt-nak „Krisztus a világ világossága“ című festményét 100,000 arany forinton vette meg; Gromn táborszernagy örökösei pedig 150,000 arany forint alapítványt tettek 150 szegény sorsú tanuló számára.

Általában elmondhatni, hogy Oxford és Cambridge collegiumait legnagyobbrészt királyok, egyházi és világi főméltóságok ültették és öntözték, ápolták: tehát tenyészhettek is. Oxfordnak mintegy 200,000 hold, Cambridge collegiumainak m. e. 130,000 hold birtoka van. A két egyetem tiszta jövedelme 1871-ben 754,405 font (7½ millió frt) volt, melyből Oxfordra a nagyobbrész 4½ millió arany forint esett. Oxford collegiumainak, az egyetemtől elkülönülten, 1878-ban jövedelmök 307,369, a cambridgei collegiumoknak 264,256 font volt. Egy-egy collegium évi jövedelme 20—75 ezer font sterling között váltakozik. „Mí szegények vagyunk — mondá ottlétemkor Pattison Márk, a Lincoln-college rectora — mert nincs több 15 ezer font évi jövedelmünknél, de menjen ön Magdolna, vagy Balliol collegiumba, azoknak rámegy évi bevételök 70—75 ezer fontra. A collegek jövedelmét némelyek 9.200,000 shillingre teszik. Cambridgeben Trinity-college évi jövedelme 70 ezer fontnál többre rug, kiadása 1871-ben közel 72 ezer font volt, s értékpapirokban kevés híján 50 ezer fontja van elhelyezve. [1])

És e collegiumok, melyek, mint nevök is mutatja (Jesus, Christ Church, All Souls (Minden szentek) Corpus Christi stb.), legnagyobb-

[1]) *Report of the University Commissioners.* London, 1874. I. k. 186—7. l.

részt a reformatió kora előttiek; VIII. Henrik idejében csak annyiban alakultak át, a mennyiben vallásos szellemet és urat cseréltek, máskülönben maradtak a régiek: névben, szellemben, hatalomban. Trinity-collegium ma a durhami szerzetesek helyén van; Worcester-collegium a gloucesteri szerzetesek, Szt. János-collegium a cisterciek XV-ik százbeli kolostora helyén és Wadham-collegium az augustinusok XIII-ik százbeli monostora romjain épült fel. Valóban „e collegiumok a róm. kath. egyház nagy hajótörésének mélabús tanubizonyságai.“ [1])

Időjártán a collegiumok hatalmas testületekké váltak, s gyakran magokkal az uralkodókkal is dacoltak. A XVI században a király az egyetemre ráparancsol, hogy egy szerzetesnek M. A. fokot adjon, de az egyetem megtagadja. [2]) Jakab 1667-ben Magdolna-collegiumnak megrendelte, hogy egy kath. vallású egyént válasszon házfőnöknek; azonban a fellowk saját jelöltjöket választották meg [3]).

A politikai vitákban, hosszú időkön keresztül, nagy hullámokat vetettek az egyetemek; a pártszellem nem kis mértékben dúlt bennök. S míg a collegiumok főnökei és a fellowk színe-java pártpolitikával volt elfoglalva, azalatt az arianismus, deismus, atheismus mintegy észrevétlenül belopódzott az egyetemekre. [4])

II. A collegiumi élet és a tutor.

A collegiumok mindenekelőtt nevelő-intézetek, s a tehetősebb családok azért küldik oda gyermekeiket, hogy ha kitünő egyetemi fokozatra nem jutnak is a collegiumban, szert tegyenek arra az uriasságra (gentility), melynek az angol középiskola és egyetem a királyi útja. Kétségkívül drágán fizetett út, mert egy ifjú évenként legkevesebb 200—300 fontba kerül, mi három év alatt szép összegre nő.

Minden ifjúnak, ki a collegiumban lakik, lakást kell bérelnie, mely egy tanuló- és egy hálószobácskából áll. E lakás Oxfordban évenként 10—16 fontba kerül. Aztán az első évesnek (Freshman) be kell szereznie 1. a fekete, vagy más színű talárt (gown) és négyszögletű sapkát (cap), minőt a középkori tanulók hordottak; 2. a lakás berende-

[1]) Demogeot et Montucci, *L'enseignement supérieure en Angleterre et en Ecosse.* Paris, 1870. 37. l.

[2]) H. Brown *Charterhouse, Past and Present.* 111. l.

[3]) Ch. Wordsworth, *University Life in the Eighteenth Century.* Cambridge, 1874. 7. l. — [4]) U. o. 82. l.

zésére szükséges asztali készleteket (üveg és porcellánneműek, thea készlet stb.), melyeket rendesen a felszolgáló legénytől (Oxf. *scout*, Cambr. *gyps*, vagy *bedmaker*, ki a tanulónak reggelijét, s ha kell, a vacsoráját is megszabott órában mindig szobájába viszi) szokott drága pénzen (k. b. 10 font) átvenni, azért, hogy pályája végén neki visszaajándékozza, hogy aztán a scout egy új első évesnek újból eladja. Ezt már úgy szokták Oxfordban, a szokás pedig, ha másutt úr, Oxfordban bizonyosan zsarnok.

Ha a növendék elhelyezkedett, s a közös asztalnál való ellátásra szükséges bánatpénzt is (30 font) befizette, az élet szellemi oldalát a neki kiosztott vagy önkényetesen választott nevelővel (tutor) végzi. A nevelő itt is, mint a középiskolákban szülehelyettes (in loco parentis), a növendék tanácsadója mindaddig, míg az egyetemből kikerül. Legtöbb collegiumban az a szokás, hogy a nevelő a szorgalomszak elején növendékével megbeszéli, hogy mely studiumokat tanuljon, mely előadásokra járjon el, s azután csak egy-egy jó tanácscsal szolgál neki; tehát nem okvetlenül tanítója is, bár gyakran megtörténik, hogy előadásainak a növendék hallgatója. E rendszernek az a rosz oldala, hogy pl. a mathematikai tanulót a classikal tutornak oszthatják ki, mert sok collegiumban a nevelők mind classikai míveltségű egyének. Ebből keletkezik aztán, hogy a nevelő és növendéke közti viszony névlegessé válik, az igazi tutorok vagy tanulmány-vezetők az illető tanárok (lecturers) lévén, kiket a nem-graduált (undergraduate) mint szakférfiakat hallgat. Ehez járul újabb időben, hogy a classikai tanulmánykörben is nagy elágazások (specialisatio) történtek, mi miatt gyakran a classical tutor növendékeinek különböző specialis studiumait valóban vezetni nem bírja. Jelenleg sokszor a szaktanárok a tulajdonképi nevelők.

A régi értelemben vett nevelő néha alig tesz többet, mint közbenjár a növendék és a collegiumi elöljáróság, meg a szülők között olyformán, hogy annak valóságos mentora.

A private tutornak — úgymond Pattison Márk — ha igen lelkiismeretes, nincs egy perc szabad ideje. Egy nagy tanító-gépezet rabszolgája, mely őt nap-nap után mechanikai munkára hajtja. Ámde innen nincs félrelépés; ha kiestél a sorból, el vagy veszve stb. A tutornak nem szabad egy pillanatra sem ellankadni egy tárgy tanításában, annak alapjai kikutatásában s növendékeinek az iránta való szeretetre gyulasztásában. Ámde a jutalomra, vagy gradusra vágyakozónak csak correpetitor kell, a ki betanítsa, hogy a teendő kérdésekre hogyan feleljen ügyesen a tárgy alapos ismerete nélkül. Az oktatás szelleme

ébresztése, vagy a tudományok synthesise ily rendszer mellett lehetetlen. [1]) Az ily magán tutor neve „coach“ (kocsi).

A coach rendszerint egy jóravaló ifjú graduált, ki valamely más collegiumban honour-fokozatot nyert s fellowshipra és promotióra vár. Ez ifjú tanítóra bír néha a növendék egész gondja, s van eset rá, hogy a college tutor kötelessége ily növendékével szemben, a szorgalomszaki első napi számbavételre vagy „isten hoztá“-ra és az utolsó napi „Good-bye“ búcsuvételre devalválódik.

Az angol coachnak a francia „chauffoir“ felel meg, a ki t. i. a növendéket a baccalaureatusra készíti elő. [2]) A coach úgy produkálja a Pass man-okat és B. A.-kat, mint ahogy Warwick tette a királyokat. E mesterségnek, melyet Pattison leír, s melylyel már az elemi iskoláknál találkoztunk: „cramming“ a neve. Azonban ebből nem következik, hogy minden private tutor ily módszert követ. S még ha azt tenné is, az a heti három lecke, melyet rendszerint növendékének adni szokott, bizony igen sok munkát hagy még a tanuló részére. [3]) Hiszen az egyetemi pálya sikere kemény munka eredménye. Innen van, hogy a tanulókat már a mult században is három csoportra osztották: *reading, non reading, hard reading* men. [4]) A hard reading, azaz szorgalmas tanuló rendesen beéri a collegei tutorral és a nyilvános előadásokkal, s csak a *non reading*, vagy hanyag tanulónak van szüksége tölcsérező tanítóra, hogy a becsület kivánta pass- vizsgálaton átessék. A coach jellemző neve régente *pupil-monger* volt. [5])

A nem tehetséges, de szorgalmas ifjak horgonya szintén a coach. Egy-egy coachhoz tíz-tizenkét tanuló jár el, ki őket rendre tehetségöknek megfelelően oktatja, hogy kiegészítsék a collegiumi nyilvános előadásokon tett jegyzeteiket, ismereteiket stb., s megbeszéljék vele az olvasmányok, magán-tanulmányok közben felmerült nehézségeiket. Hogy a nem tehetségesek egy része is minden áron egyetemi fokozatra akar szert tenni, annak oka a sok ösztöndíj, melyeket néha a pályázok elég olcsó áron nyernek meg.

A szorgalmas tanuló rendesen d. e. két-három órát s estebéd után

---

[1]) *Mind* 1876. jan. 88—89. l.

[2]) *On chauffe son esprit, ou plutôt sa mémoire, comme une machine à vapeur.* Vallery-Radot. *L'étudiant d'aujourd'hui.* Paris, 1880. 49. l.

[3]) Egy magán nevelő rendes díja Oxfordban egy szorgalomszakra heti három óráért 10—15 guinea (k. b. 105—160 arany frt.)

[4]) Ch. Wordsworth. *English Universityes etc.* Cambridge, 1874. 66. l.

[5]) U. o. 112. l.

szintén ugyanannyit dolgozik. A vizsgálatok követelte kemény munka nemcsak a szorgalomszakra szól, hanem a szünidőkre is. Hiszen Oxfordban és Cambridgeben az iskolai év csak egy félesztendő (27 hét) s a szünidő 25 hét. Ezelőtt néhány évvel javaslatba hozták volt Oxfordban a szünidők kevesbítését és a nagy vacatió (oxfordiasan röviditve: „long") eltörlését. A dons [1]) valóságos hadjáratot indítottak e javaslat ellen, nem azért, mintha a szünidőért esengettek volna, hanem azért, mert azt mondották, hogy a nagy vacatióval együtt eltörlik a lelkiismeretes munkát is. Szorgalomszak idején — mondák a lázongó graduáltak — a tanítás miatt nincs idő a nyugalmas tanulmányozásra: töröljék el a szünidőket s ugyanakkor eltörlik a munkára fenmaradt időt is. A nagy vacatiót megrövidítni — úgymond Pattison M. — annyi lenne, mint a jó munkát megnyirbálni, s helyette rosz munka végzésére felhatalmazást adni. A nagy vacatiót megrövidítni annyi lenne, mint a hanyag többség javára hozni törvényt. [2]) Az oxfordi munkát nem Oxfordban végzik, hanem vidéki papi-lakokban, felföldi nyaralókban Wales, vagy Devonshire egy-egy félreeső zugában; szóval akárhol, csak nem az egyetemen. Az angol egyetemi tanulást talán legjobban jellemzi egy ösztöndíjas tanulónak eme vallomása: Oxfordban a tanuló idejét a sok előadás teszi tönkre. [3]) — A tanulással nem nagyon törekvő növendékeknek szintén megvan a magok céljok, t. i. az időnek athletikai sporttal való eltöltése.

Minthogy nagy azoknak a tanulóknak a száma, kik főként a társas életért mennek egyetemre, sok gondot fordítnak a sportra is. Az az idősebb fiú, kinek nyolcvan, sőt százezer forint évi tiszta jövedelme lesz, míg öcscsének alig két-három ezer: az egyetemen is (ha pl. egy időben vannak ott), legalább ezer forinttal többet kap évenként, mint emez. E pénz elköltésére legalkalmasabb sportok, a lótartás, csolnakverseny-rendezés, thea-estély-adás stb. stb. Valóban az angol egyetemi non reading ifjak is sport dolgában kemény munkát végeznek. A délutáni órákat a legszorgalmasabbak is rendszerint athletikai gyakorlatokra használják. Ez úton megtanulnak bizonyos kötelességeket pontosan végezni. Nekik, mint ők mondani szokták, csolnakázási köteles-

[1]) Dons = domini; a collegiumokban lakó M. A. graduáltak, kik a nemgraduáltakra felügyelnek és őket oktatják. Egyébiránt a *Don* a nem graduált gunyneve is.

[2]) *Suggestions on Academical Organisation.* Edinburg, 1868. 312. l.

[3]) *„Here at Oxford one's time is lectured away to nothing."* Blackwood's Magazine. Edinburg, 1880. jul. sz. 73. l.

ségeik (boating duties) vannak. Másik nagy haszon, hogy bortól, szerelemtől eltartóztatja az ifjakat a sok testgyakorlat, és ez nevezetes, mert az is csemege, a nagy gyermekek csemegéje — úgymond Locke. Ily értelemben Oxford és Cambridge nevelés szempontjából nevezetes intézetek, mert oly leckékre tanítják az ifjakat, melyeket könyvekből tanulni nem lehet. Az athletikai játékok közepette az ifjúság nagy tömege mintegy kisíklik azok elől az erkölcsi kisértések elől, melyek e korban a legveszélyesebbek lehetnek, s e mellett a mi fő, szert tesz arra a socialis demokratiára, melyből az udvariasság és a magaviseleti stoicismus származik, az angol gentleman e két leglényegesebb vonása.

Mindkét egyetem sarkpontja a collegialis nevelés, mely az angol nemzet jellemével szorosan összefügg. Semmi sem ér föl ifjú embernél azzal, hogy ifjú társaival egy helyre kerül abban az életszakban, melyet az élénkebben működő sympathiáért, a barátságkötés korának lehet nevezni, s melyre a collegiumok bő alkalmat nyújtanak. „Vegyünk csak egy nem collegiumi neveltségű angolt, — úgymond Bagehot — s rendesen úgy találjuk, hogy nincsenek barátai. Van családja, üzlete, vannak ismerősei, és ezek minden idejét elfoglalják. Ámde a barátságra nincs habitusa, mert az élet lélegző korszakában nem került szoros összeköttetésbe azokkal, kik szintén munkához fognak, vagy munkához fogni szándékoznak. Az iskolai barátság gyermekes; a férfi kor ritkán szerez sok barátot, s csak az ifjú kor alkalmas rá, hogy tartózkodó és makacs szellemi szövetünkbe (texture) a tartós és okos barátság fonalát öltsük be.“ [1])

A collegium eredetileg oly társaságot jelentett, hol a collegák a disciplina kedvéért voltak egyesülve. Tehát a collegiumoknak kezdetben semmi dolguk nem volt a tanítással: a tutor is eredetileg „őrző“-t jelent, kinek semmi köze a tanításhoz. A középiskolai ifjú, ki mint nemgraduált az egyetemre lép, nagy változáson megy keresztül. A középiskoláétól eltérő atmosphaerába jut. Az a kis világ, melyben eddig élt, eltűnik, s helyébe az önálló collegiumok sokszoros világa lép, melyek mindenike oly nagy és tekintélyes, ha ugyan nem nagyobb és tekintélyesebb, mint a melyben eddig élt, s talán sok tekintetben, mint kitűnő szerepelt. A középiskolai vezér (captain), ki játékban vagy tudományban négy-öt száz fiú feje: nagy hatalmasság, ki magánál felsőbbet nem ismer. Hiszen, ha a miniszterelnök látogatja meg a középiskolát, az ifjúság vezére oly szemmel nézi, mint hatalmas, vele egy színvonalon álló tár-

[1]) *Prospective Review* 1852. VIII. köt.

sát, kit magas állásáért szintúgy tisztel a társadalom, a hogy őt tisztelik és bámulják tanulótársai. Azonban, a mint az egyetembe lép, magas állását elveszti, s azzal együtt eltünik az az erkölcsi hatás is, melyet neki az a tudat adott, hogy százakra menő tanulótársa lesi, várja s másolja minden mozdulatát és tettét. A középiskolai nagy hatalmasság egyszerre az egyetem minden rangnélküli (undergraduate) nagy tömegében jelentőség nélküli egyénnek találja magát, ki környezetének egyáltalán nem hangadója, s kinek nagy veszteségeiért az a kárpótlása sincs, hogy minden megszorítás nélkül élvezhesse ujonan nyert szabadságát. A középiskolai kötelékekből kiszabadult, de helyettök kettős disciplina keze alá jutott. Eddig *egy* tekintélyt ismert, most a collegium és az egyetem tekintélye lett úr felette. A nevelésére való hatások az előbbi kezében, de a legjelentékenyebb jutalmak és kitüntetések ez utóbbiéban vannak. Ha az ifjú szorgalmas, jól megy a dolog. A tanulást a collegiumok más-más mértékkel mérik: van olyan collegium, mely nem sokat törődik a növendék tudományosságával, s ha nem akar sokat tanulni, méltatlanságnak tartaná rá szorítni, csak aztán egyébbel (pl. athletika) foglalkozzék; más collegiumok ellenben, mint u. n. „reading“ (colleges), tudományos testületek, éppen abban tünnek ki, hogy a nem-graduáltaknak az előadásokra való járást és a tutor akaratához való alkalmazkodást szoros kötelességökké teszik. Sőt van több olyan is, mely a nem szorgalmas vagy rosz tanulón csak úgy tud segíteni, hogy néhány hétre, vagy egy szorgalomszakra, vagy talán több időre haza küldi, vagy hazamenetelt tanácsol tanulás végett („sending down to read“). E szerint néha megtörténik, hogy a collegium csak a legjobbakkal tud boldogulni, s a gyengébbeket másra bízza, vagy magokra hagyja: hadd boldoguljanak, a mint tudnak.

A collegium fegyelmezése rendszerint egy idősebb tutor kezén van, kinek dékán a neve. A collegium főnöke (head), rendszerint csak tudomást vesz e tisztviselő eljárásáról. Ha a növendék, hetenként háromszor-négyszer, szóval annyiszor, mint az illető collegium megszabja, reggel templomba nem megy, ha a heti névsorolvasáson jelen nincs; ha este kapuzárás (10 óra) után otthon nincs; s ha a szorgalomszak végén nem colloquál, vagy valamely vizsgálatot nem tesz: a collegiumok többsége bizonyos büntetést szab rá. A collegiumi egyéb szabályok megsértéseért vagy kötelessségmulasztásért a könnyebb büntetések a következők: a dékánhoz vagy rectorhoz való idézés, ünnepélyes megintés, bizonyos ideig a collegiumban való marasztás (gating) stb. Ehez járul az egyetemi elöljáróság fegyelmezése, mely Oxfordban a

proctori rendszer (proctorial system) név alatt ismeretes. Évenként két fő és négy alproctort neveznek ki, kiknek főkötelességök a tulajdonképeni disciplina fentartása a collegiumon kívül, mert hatalmok a collegiumok kapuján belől nem terjed. Éjjelenként egy vagy több proctor, két-három szolga kiséretében, 10 óra után végig járja az utcákat, s följegyzi az oly nem-graduáltak neveit, kiket egyetemi egyenruha nélkül (without cap and gown) talál az utcán, vagy a kik dohányoznak, vendéglőben vannak, billiárdoznak stb. A proctor fősegéde „marshal“, többi segédeit az ifjúság „bull-dog“-oknak hívja, s az általok megjegyzett és más napra proctorhoz idézett tanulót „proctorized“-nek nevezi. A megidézett növendékeket különböző módon büntetik: legközönségesebb az 5 sh.-nyi 5 fontnyi terjedő pénzbirság, szobai fogság, eltávolítás (sending down, akad. néven *rustication*) ideiglenesen, vagy végkép.

A nehezebb természetű kihágásokat az alkancellárnak jelentik a proctorok, s csak az ő beleegyezésével hajtják végre a büntetést. A különböző collegiumok rendre szoktak választani tagjaik (fellows) közül egy-egy proctort, s ritkán történik, hogy egy két egyennél több vállalkozzék e tisztre, mely sok kellemetlenséggel és idővesztéssel jár. Eként megtörténik, „hogy valaki proctorrá lesz, nem azért, mintha ez állásra különösen alkalmas volna, hanem, mert nem volt más, a kit válaszszanak. E fogyatkozás bajjá válik, ha meggondoljuk, hogy jóllehet Oxfordban sok a kitünő és tudós férfiú, ámdé kevés van olyan, ki a proctori korlátlan hatalmat sikeresen tudja gyakorolni. Szintén e rendszernek tulajdoníthatni, hogy a proctori igazság-szolgáltatásnak nincs állandó vagy legalább a szokás szentesítette vezérelve; a mi pedig szerfölött nagy hiány, ha figyelembe veszszük, hogy a proctor egy személyben vizsgáló (prosecutor), itélő és végrehajtó biró, ki, ha neki tetszik, minden új esetnél más vezérelvből indul ki, az egyetemi fegyelem egyöntetűségének nem kis kárára.

A collegiumba be nem kebelezett (Oxfordban „unattached“, Cambridgeben „non-collegiate“) tanulók számára mindkét egyetem külön tisztviselőt (censor) tart, kihez szállásválasztás, tanulmányaikban való utasítás, vizsgálatok és fegyelmi rendszabályok felől való tájékozás végett fordulniok kell. A nem collegiumban élő tanulók az egyetem fegyelmi szabályainak szintúgy alá vannak vetve, pl. este 9—10 óra után szállásukon kell lenniök, az akadémiai egyenruhát szintúgy kell viselniök, mint a collegiumban élő ifjaknak; Oxfordban az alkancellár, a proctorok és a convocatió négy tagjából álló delegatió felügyelete és kormányzása alatt állanak. Cambrid-

geben a nem collegiumi tanuló a kilenc szorgalomszak (3 év) két harmadát tartozik az egyetemen tölteni, s részint a fegyelem kedvéért, részint Oxfordban léte tanusításáért, tartozik nevét hetenként ötször a censori hivatalban kitett nyilvántartó-könyvbe bejegyezni. Az ily tanulók az egyetemi előadásokat szintúgy hallgathatják, mint a collegiumok tagjai; Cambridge több collegiuma mérsékelt tandíj mellett előadásaira és az egyetemi ösztöndíjakra való pályázatra is bocsátja. A collegiumi tanulóktól abban különböznek ezek, hogy sem előadásra, sem istentiszteletre járni nem kötelesek.

Oxfordban 1880-ban mintegy 250-re ment a be nem kebelezett tanulók száma.

III. Vizsgálatok és egyetemi fokozatok.

A) Oxford.

Az egyetemen első vagy felvételi vizsgálat az u. n. *Responsions* (közönségesen „Smalls" vagy „Little go"), melyet az első szorgalomszakban kell a növendéknek letenni, de nem az egyetemi hatóság, hanem collegiuma tanárai előtt. E vizsgálat kötelező mindenkire, kivéve azokat, kik a középiskolai tanfolyam végén az oxfordi és cambridgei vizsgáló bizottság előtt tettek u. n. bizonyítványi vizsgálatot. Öt különböző vizsgálati tantárgy van, melyek mindenikéből a jelöltnek kielégítőre kell felelnie. E vizsgálatokon a kiegyenlítés (compensatio) elve nem érvényes, s egyetlen tárgyból kapott elégtelen érdemjegy miatt visszavetik a növendéket. A tantárgyak következők: 1. algebra az egyszerű egyenletek végéig, vagy geometriából Euclid I. II. könyve; 2. számtan; 3. latin és görög nyelvtan; 4. fordítás angolból latinra (nem szükséges ez elegans, de igen is a nyelvtanilag helyes stil; három-négy vétség (akad. néven „howlers) a latin syntaxis ellen, elegendő a bukásra; 5. egy görög és egy latin tetszés szerint választott szerző: azonban rendesen a következők közül szoktak választani: *Homér* az Ilias vagy Odyssea bármely egymásután következő öt könyve; Aeschylus két tragoediája; Aristophanes két vigjátéka; Thucydides két egymásra következő könyve; Xenophon Anabasisa, bármely egymásra következő négy könyve; Virgil *a)* Bucolica és az Aeneis egymásra következő három könyve, vagy *b)* Georgica vagy az Aeneis öt könyve; Horatius *a)* az ódák három könyve és a satirák vagy epistolák egy-egy könyvével vagy az ars poeticával, vagy *c*) az epistolák az ars poeticával; Iuvenal II., VI., IX. satira kivételével az egész; Livius, Caesar, Cicero műveiből az előbbieknek megfelelő darabok.

A tanulók rendszerint azokat a könyveket választják Responsions-

ra, melyeket a collegiumi felvételi vizsgálatra adtak fel. Mellékelve közlöm egy első vizsgálatra készülő növendék heti órarendjét:

	9	10	11	12
Hétfő . . .	. . . .	. . . .	Görög dráma	Latin próza
Kedd . . .	. . . .	Cicero	. . . . .	Nyelvtani dolgoz.
Szerda . . .	. . . .	. . . .	Görög dráma	Latin próza
Csütörtök .	Próza	Cicero	. . . . .	Nyelvtani dolg.
Péntek . .	. . . .	. . . .	Görög dráma	Latin próza
Szombat .	. . . .	Cicero	. . . . .	Nyelvtani dolg.

E könyvekből tartott leckék nagyjában a középiskolaiakhoz hasonlítanak. Egy bizonyos részt felhagynak, azt az órán a tanulók rendre lefordítják és a tanár (lecturer) közbe-közbe kérdéseket tesz. Néha ha az idő engedi a tanár is lefordítja a kihagyott darabot.

A latin és görög nyelvtani házi dolgozatokat a tanárnak rendre bemutatják, hogy megjegyezze a bennök ejtett hibákat. Az így szorosan áttanult könyvekből írás- és szóbeli vizsgálatot tesznek.

Az első nyilvános vizsgálat (közönséges Moderations) szintoly kötelező, mint a Responsions: azzal a különbséggel, hogy a tanuló a kiszabott munkának (ó-classikai vagy mathematikai studiumok) minimumából vagy pedig maximumából ad vizsgálatot: amazt Pass, emezt Class vagy Honours vizsgalatnak hívják. Ez utóbbi vizsgálat főleg a latinból és görögből angolra és *vice versa* történő fordítás stílja kipróbálására való, melyet mindig a tanulmányozott irodalmi művek tartalmára, stíljára és irodalmi történetére vonatkozó nyelvtani és kritikai kérdésekkel kísérnek. Kérdéseket adnak még az összehasonlító philologia elemeiből, a görög dráma történeteiből és Aristoteles Poetica-jából, továbbá a deductiv logika elemeiből: akár Aristoteles Organonjából, akár Mill inductiv logikájából vett szemelvényekkel. Az újszövetségi négy evangyeliom görög szövegét, a tartalomra vonatkozó kérdésekkel, szintén tudni kell fordítani minden Pass- és Classmannak.

A vizsgálók (ez úttal moderatorok, innen a vizsgálat neve is) vizsgálat után a jelöltek neveit érdem szerint három osztályba sorozzák, abc renditben. Ha a jelölt nem érdemes rá, hogy osztályba sorozzák, de előhaladása a Pass vizsgálat mértékét megüti, erről bizonyítványt (testamur) kap. Ennek [illegible] neve.

A Pass Moderations tárgyai latin próza (ez úttal kissé nehezebb

¹) T. i. [illegible]

mint a Responsions alkalmával); a logika elemei, vagy számtan és algebra a négyzetes egyenletekig; latin és görög rögtönzött fordítás és három ó-class. szerző, köztük egy okvetlenűl görög és egy mulhatatlanúl szónok, philosoph vagy történelem-író. A jelölt nem választhat oly class. művet, melyből már egyszer kielégítően felelt a középisk. vizsg. biztosok előtt.

1880-ban a class. honours fokra vágyók vizsg. tárgyai voltak: *a)* gör. új-szövetség; gör. és lat. rögtönz. fordítás; *c)* lat. próza; *d)* legalább is 5 gör. és lat. mű, melyek tartalom, stil és irod. tört. tekintetében jól kellett ismerni; *e)* irásbeli dolgozatok: gör. próza, lat. vers, gör. vers; *f)* kérdések az összehasonl. philologiából stb. (l. az előbbi lapon.).

A pass vizsgálatra az 1. év végén jelentkezhetni; de a class vizsgálatra csak a második év folytán.

Mathematikai (class) *vizsgálatra kell* hat-hét írásbeli dolgozat a tiszta mathesisből u. m. algebra, Euclid, trigonometria, tiszta és algebrai geometria, differentialis és integralis calculus. E vizsgálat szóbeli része szintén a görög új-szövetség négy evangyeliomát foglalja magában, melyben pass és class-tól egyenlő fokú ismeretet kivánnak.

A ki csak a „pass" vizsgálatot tette le, azt nem tartják többre, mint mí az érettségi vizsgálatot.

Végvizsgálat, azaz második nyilvános vizsgálat (final examination), mely a baccalaureatusi (*B*(achelor) of *A*(rts) egyetemi fokért történik. Ez is kétfajú lehet, közönséges (pass) és kitünő (honours) fok, s itt is mindkét fok jelöltjének vizsgálatot kell tenni a *hittanból*, melynek tárgyai: 1. az ó- és új-szövetségi könyvek, 2. az evangy. és Apost. Cselek. görög szövege, 3. a XXXIX hitcikkely.

A közönséges fok (pass degree) tárgyai három csoportba vannak osztva:

A csoport. 1. Két könyv (mindkettő görög, vagy egy görög és egy latin), egyik philosophiai s a másik görög vagy latin történelmi mű: (Pl. Aristoteles ethikája I—IV; politikája I., III., VII. k.; Plato de Republica I—IV. k.; Herodotus VII—IX. k.; Livius XXI—XXIV. k.; Tacitus I—IV. k.)

A feladott könyvek tartalmára vonatkozó kérdésekkel.

2. A görög és római történelem főbb vonalai, akármelyikből vett egy-egy korszak beható ismeretével. (Pl. görög tört., a persa háború vagy a peloponesusi háború. Római tört., a második púnháború; Tiberius uralkodása.)

B csoport. 1. Akár angol történelem és az angol irodalom egy korszaka, akár az európai újkori történelem egy korszaka politikai és descriptiv földrajzzal, s mindkét esetben angol fogalmazás. (Pl. Angolország történelme 1815-ig, s ezzel együtt Drydenből szemelvények, Pope, Essay on man; Epistolái és satirái, vagy Shakespearetől: A vihar, Lear király, II. Richárd, Hamlet.)

2. Francia vagy német nyelv fogalmazással és az illető irodalom beható ismerete. (Pl. Molière: Tartuffe, Corneille: Les Horaces, *vagy* Racine: Athalie, Voltaire: Siècle de Louis XIV., 1—24 fej. s hozzá a XIV. Lajos korabeli irodalom általános ismerete, rögtönzött fordítás franciából; *vagy Schiller* „Orleansi szűz“; *Goethe* „Hermann és Dorottya“ *vagy Lessing* Bölcs Náthánja, *Goethe* „Wahrheit und Dichtung“ I—IV. k. s hozzá a német irodalom classikus (Klopstock-Goethe) korszaka általános ismerete; rögtönzött fordítás németből.)

3. A nemzetgazdaság elemei Fawcett kézikönyve és Smith Ádám „Wealth of Nations“ I. II. k. szerint.

4. Akár Stephen „Blackstone“ II. k. *vagy* Justinian: Institutiones a II. és III. k. egy pár cikkelye kihagyásával.

C csoport. 1. Geometria elemei a geometriai trigonometriával együtt.

2. A mechanika elemei mathematikailag tárgyalva.

3. A vegytan elemei gyakorlati vizsgálattal.

4. A természettan elemei, nem okvetlenül mathematikailag tárgyalva.

Minden jelöltet, három tárgyból vizsgálnak meg, de úgy, hogy legfeljebb két tárgyat választhat egy-egy csoportból, s egynek vagy az *A* 1 vagy a *B* 2 tárgyának kell lenni. A három tantárgyból három különböző szorgalomszakban tehetni vizsgálatot.

Legközönségesebben a következőket szokták választani: *A cs.* 1; *B cs.* 3 és 4.

Kik a jogtudományi pályára készülnek, azok többnyire a jog valamely ágát (közönségesen a római jogot) veszik egyik tárgynak.

A „class“ vizsgálatra következő tudományágak közül választanak.

1. *Literae humaniores:* 1. görög és latin nyelv. Kijelölt szerzők művei és fordítás görög s latin nyelvre.

2. Görögország és Róma történelme az ó-korban az eredeti kútfőkre utaló művekből tanulmányozva, a fölvett korszak ó-class. régiségtani, földrajzi, irodalmi stb. általános ismerete.

3. Bölcselet: *a)* logika; *b)* erkölcsbölcselet alapvonalai: *c)* állam-tudomány alapvonalai. A jelöltnek tudni kell fordítani a feladott görög

és latin műveket, továbbá fordítni kell tudnia görögre és latinra, s ismernie a nyelvtudománynak a classika philologiára vonatkozó eredményeit.

II. *Mathesis: a)* elemi tiszta mathesis, *b)* a szilárd és folyékony testek elemi mechanikája, *c)* tiszta mathesis, *d)* a szilárd és folyékony testek mechanikája, *e)* geometriai és phisikai optika, *f)* Newton „Principia"- és astronomiája.

III. *Természettudományok.*

Előzetes vizsgálat: Mechanika, természettan, vegytan. Befejező vizsgálat: természettan, vegytan, biologia.

Ez általános tárgyakhoz kiegészítőül szaktárgyak jőnek: *a)* Crystallographia és ásványtan, *b)* geologia és paleaeontologia, *c)* állattan, *d)* növénytan.

IV. *Jogtudomány.*

1. Általános jogtudomány. A jogtudomány alapelvei, a törvényhozás elmélete és régi története. Kútfők: Bentham. „Erkölcstani és törvényhozási alapelvei," Maine és Aussin művei.

2. Az angol jog történelme: *a)* alkotmánytan, a parliament törvényhozó hatalma, a korona és a parliament kiváltságai. Irányadó művek: Hallam és May alkotmánytörténelmei. E mellett különös gonddal olvasandók: a Magna Charta, Habeas Corpus sat. sat. *b)* Birtokjog.

3. Római jog. Gaius és Justinian Institutioi.

4. Angol jog. A szerződésjog alapelvei.

5. Nemzetközi jog: *a)* mint rendszer, *b)* a tengerészi jog történelme. Tanulmányozandó művek Wheaton „Elements" vagy Twiss „Law of Nations", Ortolan „Diplomatie de la Mer" (II. k.), Woolsey „Introduction" és Heffter „Europäisches Völkerrecht."

V. *Újkori történelem.*

1. Angolország történelme.

2. Egy kiválasztott korszak általános történelme.

3. A történelem egy különös része eredeti kútfőkből tanulmányozva.

4. Nemzetgazdaságtan, alkotmánytan s politikai és descriptiv földrajz.

5. Az irodalom történetnek egy tetszés szerint választott korszaka.

VI. *Theologia.*

1. Újszövetség (görög nyelven).

2. Dogmatika és symbolika.

3. Egyháztörténelem és az egyházi atyák.

4. Theologiai encyclopaedia.

5. Liturgika.

6. Bibliai kritika s ó- és új-szövetségi régiségtan.

A héber nyelv ismerete jelentékenyen befoly a kitünő fokozat elnyerésére.

A nem classikai „pass" jelöltek a „moderation" után bármikor jelentkeztetnek a második nyilvános vizsgálatra, de a classikai jelöltek csak a tizenkettedik szorgalomszakban, azaz a harmadik év végén.

A B. A. fokozati vizsgálatot a beiratkozástól számított tizenkettedik szorgalomszakban tehetni le; de a kiváltságos tanulók (Peerektől le a Baronetek és Knigths fiúkig) egyetemen töltött nyolc szorgalomszak után is. A Magister Artium (M. A.) fokozatra semmi vizsgálat nem szükséges, mert minden „Bachelor of Arts"-ak megadják az egyetemi fokozat nyerése után három évre, ha t. i. a neve az egyetemi iktatókönyvben továbbra is bennvan és a szükséges díjakat lefizette.

E fokozatokon kívül osztogat az egyetem külön szakokra tudori fokokat is azoknak, kik a jog- vagy orvostudományban, theologiában, zenében behatóbb tanulmányokat tettek: (Bachelor és Doctor of Civil Law, B. M. és D. Medic. B. és D. of Divinity, B. és D. of Music.)

A legfőbb kitüntetés az, ha valaki egyszerre két studiumból kap honours-fokot, pl. a class. stud.-ból és mathesisből, mathesis és természettudomány, vagy újkori történelem és jogtudományból. Az ily jelölt neve double first-class-man (rövidítve double first); kétségkívül igen kevés az ily kétszeres kitünők száma. Ez a nevezetes eredmény helyet (fellowship) biztosít számára bármelyik collegeben, s azután is egész életén át kiséri.

Sok tanuló csak a collegiumi díjakért kiván versenyezni, melyhez sokkal csekélyebb erőfeszítéssel jut, mert egyedül Oxfordban évenként mintegy 35,000 font sterlinget osztanak ki.

Megjegyzendő, hogy az iskolai év Oxfordban négy, Cambridgeben pedig három szorgalomszakra van osztva.

B) Cambridge.

A cambridgei egyetemi tanulónak rendesen az a célja, hogy az egyetem különböző (bölcselmi, jogi, orvosi, theologiai és zenei) facultásain osztogatott valamely rangfokozatra szert tegyen. Az első és legközönségesebb fokozat a B. A., mely lehet közönséges vagy kitünő. Ez előbbire vágyó jelölt neve itt már *poll-man.*

A közönséges vagy poll [1]) fokozatról azért kell elsőben szólanom, mert a tanulók többsége ezt szokta választani. Az e végre tartott vizsgálat három részből áll: előzetes, általános és szakvizsgálat. I. Az előzetes vizsgálat ismét két részből áll, mindenikök négy-négy tárgygyal: 1. a négy evangyeliom egyike görög eredetiben; 2. egy latin classikus író; 3. egy görög classikus író műve; 4. latin és görög nyelvtani írásbeli dolgozat, vonatkozással a tanulmányozott latin és görög művekre.

A második rész tárgyai: 1. *Paley* Evidences of Christianity, 2. Euclid I. II. III. s az V. és VI. k.-ből válogatott propositiók; 3. számtan; 4. elemi algebra.

A jelöltnek ez utóbbi tárgyak mindenikéből alapos ismeretet kell tanusítni.

A latin nyelv kivételével minden tárgyból nyomtatott kérdéseket kap a tanuló: a latinból részint írásban, részint szóbelileg történik a vizsgálat. Azok a tanulók, kiket első ízben visszavetettek, vagy kik az előbbi isk. évben e vizsgálatnak csak egyik részét tették le, a rákövetkező év első szorgalomszakában újból vizsgálatra állhatnak.

II. Az általános vizsgálat tárgyai: 1. az Apost. cselekedetek görög eredetiben; 2. egy görög remekíró (1880-ra *Demosth.* „In Leptinem"); 3. egy latin classikus (1880-ra Terentius „Phormio"-ja volt kitüzve); 4. elemi algebra; 5. elemi mechanika; 6. elemi hydrostatika és hőtan; 7. latin és angol prózai dolgozat. E két utóbbi dolgozat nem föltétlenül kötelező, de az érdemsorozat összeállításánal számít.

III. A szakvizsgálat arra való, hogy a nem-graduáltak egyetemi tanulmányait némileg szakszerűvé tegye. E szaktanulmányok, melyek közül a jelölt egyet választ, a következők: 1. theologia, 2. erkölcs-bölcselet; 3. jog- és újkori történelem; 4. természettudományok (jelöltnek a következő tudományágakból: vegytan, geologia, növénytan, állattan az élet és bonctannal együtt, — egyet, de csak egyet szabad választani). 5. Mechanismus és alkalmazott természettan (a mechanikai hydrostatika, hydraulika, hő, villamosság és delejesség gyakorlati alkalmazása).

Szakvizsgálatot tehetni a zenéből is, s tárgya a contra-punct és összhangzattan. Az egyes szakokra készülőknek megszabják, hogy mely tanárok nyilvános előadásait kell hallgatniok, s mely műveket tanulmányozniok.

[1]) E név valószinűen „οἱ πολλοί"-tól van véve, s a tanulók tömege által megközelíthető fokozatot jelenti.

Rendszerint megelégesznek egy tanár előadásai hallgatásával, de annál több alapvető munka tanulmányozását követelik; pl. az erkölcsbölcseletből D. Stewart, Butler, Whewell, Mill, Calderwood, Cicero szorosan idevágó műveit; a történelemből Hallam, Macaulay s más elsőrendű történelmi műveket.

Az előzetes vizsgálatra az első éves jelöltek az év közepén, szakvizsgálatra a harmadik év közepén jelentkezhetnek.

Itt is 9 szorgalomszak, azaz három év szükséges a B. A. fokozat elnyerésére. A kitünő fokozatra vágyakozóknak a lehetőleg meg kell nyujtani tanulmányaikat, hogy vizsgálatuk sikeres legyen.

A következő tudománykörökből tartanak évenként egyszer szigorlatot: mathesis, ó-class. irodalmak, theologia, sémi és indiai nyelvek, erkölcs-bölcselet, természettudományok, jogtudomány és történelem. E tudománykörökből szigorlatokra jelentkezőnek 9, illetőleg 8 szorgalomszakot kell az egyetemen eltölteni.

A. mathematikai szigorlat. Első szakasz: algebra: trigonometria: az egyenletek elmélete: analytica geometria: véges differentiák: differentialis és integralis calculus: differentialis egyenletek: statika; hydrostatika: dynamika: optika: sphaerikai astronomia.

Második szakasz: az algebra és az egyenletek elmélete felsőbb részei: a véges differentiak felsőbb részei: elliptikus functiók: az analytica geometria felsőbb részei: a differentialis egyenletek felsőbb részei: a variatiók calculusa: a valószinűség elmélete.

Harmadik szakasz: Newton: Principia (I. k.): a hold és bolygók keringése: a dynamika felsőbb részei: La Place coëfficiensei: attractiók: a föld alakja: praecessio és nutatio.

Negyedik szakasz: hydrodynamika: a hang elmélete: phys. optika: a hullámzás és a tengerár[illegible] elmélete: rugalmas testek elmélete.

Ötödik szakasz: az integralis calculus egy része: hőtan, villamosság, delejesség.

A vizsgálati kérdéseket a [illegible] teljes ülésben szokta meghatározni, [illegible] A kérdések ki[illegible]gozása rendesen 9 napig tart. Az első [illegible] nap a mathesis és természettan elemi részeiből, a [illegible] nap a [illegible] tantárgyak könnyebb részeiből, azután jő 10 napi [illegible] a mathesis és természettan felsőbb részeiből [illegible] kérdéseket [illegible].

Az első nagy napi vizsgálatra [illegible] napi [illegible] a [illegible] kiadnak a [illegible] kitünő vagy [illegible] B. A. [illegible] A [illegible] azat [illegible]

magasabb ágakból tartott öt napi vizsgálatra csak azokat bocsátják, kik a „mathematical honours“ fokozatot kiérdemelték. A vizsgálóbiztosok a 9 napi vizsgálat után, a vizsgálat eredményét összevetik, a kitünő fokozatot érdemelt jelöltek névsorát érdemfokozat szerint három osztályba (Wranglers, Seniores Optimi és Juniores Optimi) sorozzák és egy kitüzött napon és órában az egyetemi tanács-házban kihirdetik.

A Wranglers eredetileg a par excellence disputálókat jelentette tehát, a középkori disputantesnek felel meg; az összes (rendesen 12) Wranglerek elseje — „Senior Wrangler“ — oly cím, mely a legnagyobb ajánlat bármely collegiumi rendes tagságra (fellowship.) A „Senior Optimi“ talán a vizsgálati elnöknek ez üdvözletéből fenmaradott formula: „optime quidem disputasti, Domine.“ [1]) Cambridgeben a XVIII-ik száz közepe táján (1748) kezdődtek a tulajdonképeni mathematikai honours-vizsgálatok, melyeket arról a háromlábú székről (*τρίπους*), melyen a jelölt ült, „Tripos“-nak neveztek el. Elsőben magát a jelöltet hívták triposnak, [2]) ma az összes jelölteket azért, mert neveiket a vizsgálat végén három osztályba sorozzák. A mathematikai tripos-szigorlatok nagyon elhiresedvén, mintájokra hasonlókat szerveztek más tudományokban is. Ma már nemcsak mathematikai, hanem classikai, erkölcstudományi, természettudományi, theologiai és jogtudományi tripos (Triposes, mint Cambridgeben mondják) vizsgálatok is vannak. Azonban a mathematikai tripos-vizsgálat legnevezetesebb és ez egyetemen traditiószerűen a legkedveltebb.

A classikai tripos-vizsgálat négy délelőtt tart. Tárgyai: fordítás angolból latinra és görögre prózában, latin és görög versírás. Ó-kori történelmi írásbeli dolgozat, classica philologiai dolgozat, melyre a vizsgáló bizottság segédeszközökül a következő művek tanulmányozását ajánlotta (1879. és 80-ra): Madwig görög syntaxis, Peile bevezetés a görög és latin etymologiába, Schleicher összehasonlító nyelvtana stb. Aztán 6 írásbeli dolgozat, legjobb görög és latin szerzőkből vett és kérdésekkel kisért helyek lefordítására; hozzá még 2 más görög és latin philologiai és rhetorikai dolgozat. 1881-re e végre a következő művek vannak tanulmányozásra kitűzve: Aristoteles: Metaphys. I. k. Rhet. I—II. k.; Plato: de republica; Cicero: Academica.

Az erkölcsbölcseleti tripos-vizsgálatok tárgyai: erkölcs- és politikai bölcselet, psychologia, logika és politikai oeconomia. Ha a jelölt csak

[1]) H. Latham, *On the Action of Examinations*. Cambridge, 1876. 138 l.
[2]) U. o. 129. l.

két tárgyra fordít különös figyelmet, úgy is bejuthat az első osztályba. Minden tanulónak, ki e vizsgálatot leteszi, joga van a B. A. fokozathoz. A jelölteknek az előzetes vizsgálat mathematikai tárgyaiból is kellő eredményt kell felmutatni.

A természettudományi tripos-vizsgálatokra bocsátható minden növendék, ki legalább hét szorgalomszakot töltött az egyetemen. Tárgyai: 1. vegytan és a természettan némely ága; 2. növénytan az élettan és bonctannal együtt; 3. geologia a palaeontologiával és petrologiával együtt: 4. ásványtan; 5. állattan és összehasonlító emberélettan és bonctan. A vizsgálat öt napig tartó második részére csak azokat a jelölteket bocsátják, kik az első részt sikerrel tették le, s kiknek annálfogva a B. A. fokozathoz joguk van. A studiumból az általános ismereteken kívül egy vagy több ág beható tanulmányozását kell a jelöltnek tanusítni.

A theologiai tripos-vizsgálatnak, melyet a mathematikai vizsgálatnak kell megelőzni, a következő tárgyai vannak 1881-re kitűzve: 1. héber nyelv: I—XII. zsolt., Sámuel II.; 2. Septuaginta I—XI. zsolt., Sámuel II.; 3. új-szövetség (görög eredetiben), Márk ev., Filephez írt levél; továbbá Eusebius *Hist. Eccles.* V—VI. k., Chrysostom homiliáiból egy rész: 5. latin egyházi írók: Tertulian és Lactantius kijelölt művei; 6. egyháztörténelem: Mahomed és a korabeli keleti egyház történelme; a florenci zsinat; 7. újkori theol. írók: Schmidt J. és Butler kitűzött művei.

Jogtudományi tripos-vizsgálat. 1880-ban következő tárgyakból tartatott: 1. jogbölcselet, (Austin, Blackstone és Markby művei — mint kútfők — tanulmányozása nyomán); 2. 3. római jog, (kútfők Gaius Instit. és Just. digest. a római jogtörténelemből vett kérdésekkel és helyek fordításával; 4. 5. angol birtokjog, 6. angol büntetőjog, 7. az angol adórendszer történelme, 8. nemzetközi jog, 9. a vizsgálati tárgyak köréből adott problemák.

A mely jelölt kitünően teszi le e vizsgálatot, a B. A. vagy L. L. B. fokozatra jogosítva van.

A történelmi tripos-vizsgálat alapíttatott 1876-ban; addig az újkori történelem az erkölcsbölcseleti tripos egy része volt. Magában foglalja: *a)* az ó-kori történelmet és az egész angol történelmet, *b)* e tudománykörhöz csatolta az egyetem a történelem illustrálására szükséges főbb elméleti studiumokat: *α*) államtudomány és jogbölcselet alapelvei, *β*) alkotmányjog és alkotmánytörténelem, *γ*) nemzetgazdaság és történelme; *δ*) nemzetközi jog. 1880-ban következő tárgyakból tartatott e vizsgálat: 1. ó-kori tört., Görögorsz. tört. 404—322-ig; 2. középkori történelemből: Angolország történelme Ethelred trónraléptétől II.

Henrik haláláig, 3. az újkori tört.-ből Európa történelme 1763—1815-ig; 4. békekötések a párisi békétől 1763, a bécsi congressus végéig, 1815.

A vizsgálaton átment jelölteknek joguk van a B. A. fokozathoz.

A semi nyelvből, indiai nyelvekből (hindu, sanskritt és persa) szintén tartanak tripos-vizsgálatokat, melyeknek tárgyait, mint tőlünk távolabb esőket ez úttal mellőzhetőnek tartottam.

E vizsgálatokra következhetnek csak az u. n. tudori szigorlatok különböző tudománykörökből (theol., jogtudomány, orvostan és zene).

Az egyetemi fokozatokat tiszteletből vagy kiváltságból (jure dignitatis aut natalium) vizsgálat nélkül is adhatja az egyetem titkostanácsosoknak, püspököknek, a collegiumok rectorainak, főnemeseknek. Ha azonban e nemesek gyermekei az egyetemre jőnek, ugyanoly vizsgálatokat kell tenniök, mint más tanulóknak.

A fent említett vizsgálatok díjai az egyetemen 5—15 font, de különböző collegiumokban különbözők. Általában a B. A. fokozat vizsgálati díja 3—5 font; az M. A. 6—8 font; a D. D. (theol. dr.) 10—12 font; az L. L. D. (jogtud. dr.) 10—14 font; M. D. (med. dr.) 10—12 font.

IV. Az egyetemi kormány; egyetemi és collegiumi tanárok (professors, lecturers, intercollegiate lecturers) és az oktatás.

A collegiumokat az illető collegiumi fellowk választotta házfőnökök (heads of houses) kormányozzák, kiknek a hatalmok s hatáskörük szintoly különböző, mint címök. [1]) Talán legtalálóbban jellemezte őket Vaughan, midőn azt mondotta az ötvenes években, hogy a házak főnökei rendesen nem űznek sem irodalmi, sem természettudományi kutatásokat; sőt a ház oktatásügyével sincsenek közvetlen, vagy szoros összeköttetésben. Egyszerűen kinevezik a tutorokat s többkevesebb tevékenységgel elnökölnek a collegium szorgalomszaki vizsgálatain; rendesen családjokban élnek, s nincsenek közvetlen áthatva azoknak az óhajaitól, kik az oktatást vezetik. Lankester megjegyzése szerint, a jelenlegi oxfordi és cambridgei házfőnökség csupán intrigát, irigységet és keserű lehangoltságot terem.

A két egyetem kormányzó testületei szintén más-más szerkeze-

---

[1]) E főnök címe: New Collegeben *Warden*, Orielben *Provost*, Trinityben *Praesident*, Balliolban *Master*, Brasenoseban *Principal*, Lincolnban *Rector*.

két tárgyra fordít különös figyelmet, úgy is bejuthat az első osztályba. Minden tanulónak, ki e vizsgálatot leteszi, joga van a B. A. fokozathoz. A jelölteknek az előzetes vizsgálat mathematikai tárgyaiból is kellő eredményt kell felmutatni.

A természettudományi tripos-vizsgálatokra bocsátható minden növendék, ki legalább hét szorgalomszakot töltött az egyetemen. Tárgyai: 1. vegytan és a természettan némely ága; 2. növénytan az élettan és bonctannal együtt; 3. geologia a palaeontologiával és petrologiával együtt; 4. ásványtan; 5. állattan és összehasonlító emberélettan és bonctan. A vizsgálat öt napig tartó második részére csak azokat a jelölteket bocsátják, kik az első részt sikerrel tették le, s kiknek annálfogva a B. A. fokozathoz joguk van. A studiumból az általános ismereteken kívül egy vagy több ág beható tanulmányozását kell a jelöltnek tanusítni.

A theologiai tripos-vizsgálatnak, melyet a mathematikai vizsgálatnak kell megelőzni, a következő tárgyai vannak 1881-re kitűzve: 1. héber nyelv: I—XII. zsolt., Sámuel II.; 2. Septuaginta I—XI. zsolt., Sámuel II.: 3. új-szövetség (görög eredetiben), Márk ev., Filephez írt levél; továbbá Eusebius *Hist. Eccles.* V—VI. k., Chrysostom homiliáiból egy rész: 5. latin egyházi írók: Tertulian és Lactantius kijelölt művei; 6. egyháztörténelem: Mahomed és a korabeli keleti egyház történelme; a florenci zsinat; 7. újkori theol. írók: Schmidt J. és Butler kitűzött művei.

Jogtudományi tripos-vizsgálat. 1880-ban következő tárgyakból tartatott: 1. jogbölcselet, (Austin, Blackstone és Markby művei — mint kútfők — tanulmányozása nyomán); 2. 3. római jog, (kútfők Gaius Instit. és Just. digest. a római jogtörténelemből vett kérdésekkel és helyek fordításával; 4. 5. angol birtokjog, 6. angol büntetőjog, 7. az angol adórendszer történelme, 8. nemzetközi jog, 9. a vizsgálati tárgyak köréből adott problemák.

A mely jelölt kitünően teszi le e vizsgálatot, a B. A. vagy L. L. B. fokozatra jogosítva van.

A történelmi tripos-vizsgálat alapíttatott 1876-ban; addig az újkori történelem az erkölcsbölcseleti tripos egy része volt. Magában foglalja: *a)* az ó-kori történelmet és az egész angol történelmet, *b)* e tudománykörhöz csatolta az egyetem a történelem illustrálására szükséges főbb elméleti studiumokat: *α*) államtudomány és jogbölcselet alapelvei, *β*) alkotmányjog és alkotmánytörténelem, *γ*) nemzetgazdaság és történelme; *δ*) nemzetközi jog. 1880-ban következő tárgyakból tartatott e vizsgálat: 1. ó-kori tört., Görögorsz. tört. 404—322-ig; 2. középkori történelemből: Angolország történelme Ethelred trónraléptétől II.

Henrik haláláig, 3. az újkori tört.-ből Európa történelme 1763—1815-ig; 4. békekötések a párisi békétől 1763, a bécsi congressus végéig, 1815.

A vizsgálaton átment jelölteknek jogük van a B. A. fokozathoz. A semi nyelvből, indiai nyelvekből (hindu, sanskritt és persa) szintén tartanak tripos-vizsgálatokat, melyeknek tárgyait, mint tőlünk távolabb esőket ez úttal mellőzhetőnek tartottam.

E vizsgálatokra következhetnek csak az u. n. tudori szigorlatok különböző tudománykörökből (theol., jogtudomány, orvostan és zene).

Az egyetemi fokozatokat tiszteletből vagy kiváltságból (jure dignitatis aut natalium) vizsgálat nélkül is adhatja az egyetem titkostanácsosoknak, püspököknek, a collegiumok rectorainak, főnemeseknek. Ha azonban e nemesek gyermekei az egyetemre jönek, ugyanoly vizsgálatokat kell tenniök, mint más tanulóknak.

A fent említett vizsgálatok díjai az egyetemen 5—15 font, de különböző collegiumokban különbözők. Általában a B. A. fokozat vizsgálati díja 3—5 font; az M. A. 6—8 font; a D. D. (theol. dr.) 10—12 font; az L. L. D. (jogtud. dr.) 10—14 font; M. D. (med. dr.) 10—12 font.

IV. Az egyetemi kormány; egyetemi és collegiumi tanárok (professors, lecturers, intercollegiate lecturers) és az oktatás.

A collegiumokat az illető collegiumi fellowk választotta házfőnökök (heads of houses) kormányozzák, kiknek a hatalmok s hatáskörük szintoly különböző, mint címök. [1]) Talán legtalálóbban jellemezte őket Vaughan, midőn azt mondotta az ötvenes években, hogy a házak főnökei rendesen nem űznek sem irodalmi, sem természettudományi kutatásokat; sőt a ház oktatásügyével sincsenek közvetlen, vagy szoros összeköttetésben. Egyszerűen kinevezik a tutorokat s többkevesebb tevékenységgel elnökölnek a collegium szorgalomszaki vizsgálatain; rendesen családjokban élnek, s nincsenek közvetlen áthatva azoknak az óhajaitól, kik az oktatást vezetik. Lankester megjegyzése szerint, a jelenlegi oxfordi és cambridgei házfőnökség csupán intrigát, irigységet és keserű lehangoltságot terem.

A két egyetem kormányzó testületei szintén más-más szerkeze-

---

[1]) E főnök címe: New Collegeben *Warden*, Orielben *Provost*, Trinityben *Praesident*, Balliolban *Master*, Brasenoseban *Principal*, Lincolnban *Rector*.

Legjobban vannak javadalmazva a theol. tanszékek, pl. az Ireland exeget. theol. professora évi jövedelme (Oxf.) háromezer-száz font. Ellenben az angolszász nyelvészeti tanszékkel ugyanott 300 font évi javadalom jár. A tanszékek betöltése is sokféleképp történik. A tanárok egy részét az u. n. „convocation" választja; vannak, kiket egyszerűen az alkancellár nevez ki; némely tanárt a collegiumok főnökei, mást az alkancellár és bizonyos specifikált tanszékek tanárai szavazata választ; van oly tanszék is, melyet mindig csak három évre töltenek be részint az egyetem, részint egyéb tudományos intézetek delegatusai, de úgy, hogy az illetőt akárhányszor újból választatják.

A collegiumok főnökei évi fizetése Oxfordban 1—3000 fontra megy; a fellowké 2—300 fontra; a tutorok jövedelme 4—500 fontra. A collegiumi tanárok legnagyobbrészt 5—600 font fizetést húznak, s van egy pár tanszék, mely 200 fontnál kevesebbet hoz be; azonban a collegiumi tanárok nagyrésze teljes ellátást is kap.

A nyilvános előadások tartása nem erős oldala az angol egyetemeknek, mert az egyetem fő figyelmét nem a tudomány mívelésére, hanem a nem-graduáltak nevelésére fordítja. Jóakaró és lelkes egyének az egyetemek mellett s tőlük egészen függetlenül collegiumokat alapítottak s azokat bőven ellátták pénzzel. Ez alapítványokkal legtöbbnyire azt akarták, hogy azoknál, kik rá hivatást éreznek, a theologia, jog és orvostan tanulmányozását elősegítsék. Ez az eredete a fellowshipoknak. Másik nevezetes alkatrésze, mondhatnám törzse a collegiumoknak a fellowk. A középkorban kifejlett akademiai családi élet szintere a collegium, melybe a régi tagok magok mellé társakat (fellows) választottak, kik eredetileg a collegiumtól semmi fizetést nem húztak, csak ellátást kaptak. A reformatió korától fogva a collegiumok nevelőhelyekké kezdenek lenni; nevelési célokra való ösztöndíjaik vannak. Azonban egész a XVII-ik száz végéig nem volt eset rá, hogy a háztartás költségein kívül fennmaradt jövedelmet a társak magok között felosztották volna. Ez osztoszkodás egészen megváltoztatta a collegek arculatát. Most már a nem-collegiumi tagok is áhitoztak a fellowshipokra. A család eszméje meggyengült, s a régi egyszerű felvétel helyett az egyetemi szakvizsgálatok lettek ez állomások betöltése módjai, szóval a fellowship a szorgalom és értelmi kitűnés jutalmává vált.[1] Ma az ötvenes évek új szabályzatai értelmében a fellowshipok különböző tartamúak: némelyik egész életre, másik bizonyos évekre szól:

[1]) H. Latham, *On the Action of Examinations*. Cambridge, 1877. 427–8.

némelyikkel nőtelen élet és papi jellem van egybekötve, s rendesen mindenikkel évi 225—350 font jövedelem. Sok collegiumban a fellow az igazgatótanács tagja, s mint olyan tartozik a collegiumi gyűlésekre eljárni s egyéb kötelessége mint fellownak nincsen. De lehet magántanár (tutor) vagy collegiumi tisztviselő, mely állásokkal ismét új jövedelmek vannak összekötve.

A két egyetem a fellowk nőtlensége szabályaira nézve eltér. Oxfordban a fellow nem házasodhatik meg, kivéve azt az esetet, midőn a fellowship valamely nevezetes hivatalhoz van kapcsolva. Cambridgeben tizenkét collegium közül négy eltörölte a coelibatust, s a többiek nagy része sok tekintetben módosította. Oxfordban a fellowshipokat minden collegium versenyvizsgálat útján tölti be; e vizsgálatra (ha t. i. a fellowship nem papi jellemű) minden egyetemi tag jelentkezhetik, ki a B. A. fokozati vizsgálatokat letette, sőt sok esetben a királyság bármely egyeteme granduáltja is. Ellenben Cambridgeben a tripos vizsgálati érdemsorozat pótolja a versenyvizsgálatot és azok a collegiumok is, melyek a fellowshipokat vizsgálat útján töltik be, első sorban mindig saját tagjaikra vannak tekintettel. Oxfordban a fellowship rendszerint a fellow házasságával vagy valamely collegiumi hivatalra való promotióval ürül meg. Cambridgeben szintén így vannak a papi fellowshipek, de a világiak rendszerint bizonyos évekre szólnak; kivételesen azonban néhány évre megnyujthatók, mely esetben a collegiumban végzett munkáért járó nyugdíjt helyettesítik.

Cambridgeben King's collegiumnak 46 fellowja s ugyanannyi ösztöndíjasa van; Trinitynek 60 fellowja; Gonville és Caius collegiumnak 32 fellowja és 40 ösztöndíjasa, és így tovább a két egyetem minden collegiumainak, kikre e szerint nagy összeg pénz kél el. Oxford évenként 101, 171 fontot, Cambridgeben 102, 976 fontot, tehát együtt több mint 200,000 fontot költenek fellowshipokra. Ezeket 1854-ig nagyrészt az alapítók rokonainak adták. Eredetileg nem kezdő tanulókat akartak velök segélyezni, hanem olyanokat, kik a tudományos kutatásra szentelték életöket. [1]) Az oxfordi és cambridgei egyetemen az u.

[1]) Erre legeclatánsabb példa Oxfordban — jelen alkotmánya szerint — All Souls College, melyet 1437-ben Chichele Henrik canterburyi érsek 46 fellow és két káplán számára alapított. Alapítványa értelme, mint a collegium neve mutatja, az, hogy vele kiengesztelje azoknak a százezrekre menő halottaknak a lelkét, kiket az ő tanácsára kezdeményezett háborúkban öltek le. Az 1854-iki parliamenti törvény a fellowshipok kiosztásában az alapítóhoz való minden

n. Fellows [1]) ugyanoly szerepre voltak hivatva, mint a német egyetemek tanárai. Azonban időjártán nagy részök sinecurává válván, az egyetemek a parliamenti szabályozás következtében egy részöket tanszékek felállítására fordították. Az ötvenes évek elején Oxford 542 fellowshipja közül még csak 22 volt versenyvizsgálat útján, tehát a legkitűnőbb egyének által elnyerhető. [2])

A fellowshipok nagyobb része 1854. óta nyilvánossá lett.

A collegiumokban más-más tudományok mívelésére vannak a tanszékek alapítva, pl. Balliolnak (Oxford) az újkori történelemre két tanszéke; a mathesisre, jogra, nemzetgazdaságra, természettanra egy-egy tanszéke van; Christ Churchnak (Oxf.) a class. irodalomra három, természettudományra két, újkori történelemre két, jogtudományra két. és theologiára egy tanszéke; Worcester collegiumnak (Oxford) theologiára egy, mathesisre két, jogtudományra, újkori történelemre és nemzetgazdaságra egy-egy tanszéke van; Trinity Hall (Cambr.) kiválóan a jogtudomány mívelése kedvéért volt alapítva. Újabb időben a collegiumok jövedelmöknek bizonyos részét (Oxfordban 2%-át) összerakták, s vele u. n. közös tanári (intercollegiate lecturers) tanszékeket állítottak.

Az egyetemek százakon keresztül politikai pártok vitatkozó helyei voltak. A Tudor- és Stuartház alatt az egyetemek a tudományok székhelye helyett politikai és vallásos pártok harcmezei lettek, s javadalmaik lassanként az angol egyház tagjaira szoritkoztak. Minden nevezetesebb collegiumi hivatalt egyházi emberekre ruháztak, s ezzel az egyetemek tisztán egyházi emberek kezére bizattak, kik a helyett, hogy a theologiai, jogi és orvosi facultást fentartották és fejlesztették volna, leginkább a theologiai és bölcselet nyelvészeti tanulmányok ápolására fordították a fő figyelmet. Innen származott Oxfordnak theologiai és classikai, Cambridgenek mathematikai színezete; úgy hogy a jelen száz első negyedéig Cambridgeben nehezen juthatott valaki egyetemi fokozatra geometriai ismeretek nélkül, holott Oxfordban a mathesist — egész korunkig — akadémiai fokozatra nem tartották szükségesnek. A

„atyafisági“ kapcsolatra való tekintetet eltörölt, s tisztán a tudományos kitűnést tette irányadóvá.

[1]) A fellowk neve is különböző: Mertonban Postmasters, Magdolnában Demies (= *Semi Socii*) stb.

[2]) Hogy mily önkényszerűen jártak el a collegek elöljárói a fellowshipok kiosztásában, mutatja egy régi dignitariusról fenmaradt az a mondás, melyet egy vele barátságos lábon álló jelölthöz intézett: „bizony nem olvasom az ön iratait, bajtárs! — egyszerűen önre szavazok.“

theologiai szellem uralomra jutásának nevezetesebb következményei is voltak. Ezek egyike a jogi és orvosi tudományok elhanyagolása; úgy hogy Oxfordban a VIII-ik Henrik alapította orvosi tanszék ma is fennáll, s bár az illető tanárnak évenként 500 font jövedelmet hoz, mégis egy előadást sem tart, mert egy hallgatója sincs. A londoni orvosi collegium alapítója Linacre VIII-ik Henrik korában egy darab földet hagyott volt Merton Collegenek Oxfordban, hogy jövedelméből egy orvosi tanárt fizessen. Nem telt bele száz esztendő, e tanszéket eltörölték, s az alapítványt a fellowk magánhasználatára fordították. Mult százban Lichfield lord alapított volt egy clinikai előadó számára a Radcliff kórházban (Oxf.) évi kétszáz fontot; e javadalmat jelenleg az orvostan kir. professora húzza, de előadást nem tart. Lee Máté szintén tekintélyes pénzösszeget bizott Christ Church igazgató tanácsa kezére, hogy belőle egy bonctantanárt fizessenek; de bonctant nem tanítnak, s a pénzt más célra használják. Dr. Aldrich 1798-ban szintén orvosi célokra 9 ezer fontot hagyott, de mind e mai napig ez alapítványnak semmi hasznát sem vette az orvostudomány. [1])

Az ötvenes években kiküldött királyi bizottság javaslata a Linacre alapítványt halottaiból feltámasztotta, úgy azonban, hogy a szaktanár főtantárgya az élettan legyen; azonban az illető tanár egyáltalán nem foglalkozik élettannal, sőt mint anti-vivisectionista élénk részt vesz az élő állatok boncolása ellen inditott mozgalomban, s eként az ellen a tudomány ellen küzd, melynek épen előharcosának kellene lenni. [2]) Az is igaz, hogy Oxfordban egy góth stilú palotát építettek (Nat. Hist. Muzeum) természettudományi studiumok ápolási céljából, de azért annyira nincs szervezve az orvosi tanfolyam, hogy Oxford 2200-ra menő növendékéből alig 100 szánta magát természettudományok tanulására, s közülök alig akad 30 orvostudományi jelölt. [3]) Aztán e muzeum tantermében nehezen talál menedéket az intercollegiate lecturer, mert az egyetemi tanárok tartanak hozzá kizárólagos jogot.

Cambridgeben kedvezőbbek a viszonyok, mert az orvosi facultás nem hanyatlott soha oly mélyen le, mint Oxfordban; s jelenleg a természettanra és vegytanra célszerűen berendezett Cavendish-laboratorium által és két hirneves tanár működése következtében e studiumok éledőben vannak.

A nagy alapítványoknak és az egymástól független collegiumi

---

[1]) Lásd ez érdekes adatokat E. R. Lankester (University collegei tanár Londonban) „*The Relation of Universities to medicine*“ c. értekezése 12—14 l.
[2]) U. o. 17. l. — [3]) U. o. 16. l.

rendszernek másik még talán fontosabb következménye az volt, hogy a collegiumok elnyelték az egyetemet. S a collegiumi tanárok (lecturers) és a tutorok háttérbe szorították az egyetemi tanárokat. Az egyetemi tanárok előadásai szintúgy lehanyatlottak, — ha úgy tetszik — rudimentalissá váltak, mint az orvosi tudományok.

Oxfordban és Cambridgeben a vizsgálatokon bizonyos könyvek alapos ismeretét kivánják meg, s a jelölt arra törekszik, hogy a tutor segedelmével e művekkel behatóan megismerkedjék.

Legujabb időben ugyan az egyetemi tanárok előadását is belefoglalták a collegiumi nevelésbe, s azokra, kik az előadásokat nem látogatják, bizonyos büntetéseket szabtak; ámde a collegiumok elöljáróságainak régibb tagjai legnagyobbrésze keveset ad e nyilvános előadásokra, az ifjabbak pedig nem igen törekszenek azokat népszerűekké tenni. Innen magyarázható az a sajátszerű jelenség, hogy némely collegium elöljárósága valósággal szemet huny, ha a nem-graduált az egyetemi előadásokat, mint idővesztegető órákat, elhanyagolja. Ha a haladottabb növendék elvből nem jár el az előadásokra, a collegium elöljárósága elnézi, sőt gyakran helyesli; ellenben, ha a gyengébb tehetségű első éves számba sem veszi, azt, hogy a törvénynek még is eleget tegyen, megbünteti. A dolog ma még úgy áll, hogy az ifjú szellemi felsősége jelének tekinti, ha az egyetemi tanárok előadásait számba sem veszi, s mintegy dicsőségnek tartja az elhanyagolásukkal járó zaklató büntetések kiállását. Az előadások helyett azonban annál nagyobb buzgalommal látnak a vizsgálatra kitűzött könyvek rendszeres tanulásához. A délelőtti és az esti, néha a késő éjjeli órákat is e studiumokra szentelik. A nyilv. előadások elhanyagolása tehát egyfelől onnan magyarázható, hogy az ifjak délelőttjét rendesen eldarabolja, s házi munkájokat — az előadásra ki- és az előadásról hazamenetel — szaggatottá teszi: a szorgalmas tanuló idejét elveszi, a hanyag tanulót idővesztegetésre csábítja. Sokkal inkább hozzá kezd édesedni a tanuló ifjúság a több collegium közösen rendezte u. n. collegiumközi (intercollegiate) előadásokhoz, melyek arravalók, hogy a nem szakszerűen mívelt tutorok munkáját pótolják vagy kiegészítsék. Ezek azok az előadások, melyekre a nők is eljárhatnak. Cambridgeben Browning intercollegiate lecturer igen érdekes pár előadását hallgattam meg a politikából, melyeken mintegy 25 férfi és 5 nő jelent meg. Browningnak van egy történelmi társasága is, melyben hallgatói hetenként, a felhagyott themákról készített történelmi dolgozatokat megvitatják. E kis társaság valóságos történelmi seminarium.

V. Általános jellemzés. Az angol, skót, német és magyar egyetemi rendszer.

Említettem fentebb a két egyetem egyházias, helyesebben felekezeti irányát. Az államegyház arra törekedett, hogy mind a nagy középiskolák, mind a két egyetem neki erős vára legyen, vagy a mint Whitbread kifejezte: „ut casta maneant in religione nepotes."

Annyira az angol egyház kezére birtak volt az egyetemek, hogy minden egyetemi fokozatot nyert egyéntől az államegyház XXXIX hitcikkelyére való esküttételt kivántak. Ez eskü elsőben teher, azután nagy akadály volt, és a végén visszaéléssé vált. [1]) Az 50-es években szerencsésen eltörölték az esküt, de azért a fellowshipok legnagyobb részt ma is államegyházi tagok számára vannak fentartva.

Ez exclusiv iránynak tulajdoníthatni azt a véleményt, mely szerint prof. Sewell, midőn tőle azt kérdezték, hogy' adja tanítványainak a görög sophisták igazi értelmezését, azt mondá, hogy nem tehet okosabbat, utalja őket e tekintetben az oxfordi egyetem tanáraihoz, kik közt sok élő mintát találhatnak. Az oxfordi és cambridgei fellowk nagy részt classikai scholarok; igen tekintélyes részök, mondhatnám általában egyházi emberek, a collegiumi főnökök pedig kivétel nélkül „clergymen", s mint olyanok a classikai és math. oktatást tekintik a tudományok és a liberalis nevelés netovábbjának. Ámde a septem artes liberales-ből többet látunk itt elhanyagolva a felső oktatás nem kis hátrányára. Különösen tanusítja ezt a könyvtárak arculata, miről alább lesz szó. A két egyetem oktatásának első rendű próbája a vizsgálatok. A küzdés szelleme hatja át az angol ifjú egyetemi életét, mint a nagy társadalmat. De hiszen az angol fiú már a középiskola játékterén hozzászokott a versenyhez, mely az irigységtől és a hányavetiségtől ment, sőt oly szükséges elemnek tekinti azt az egyetemi életre, mint a mindennapi levegőt. Korán megszokja, hogy az egész élet Smalls, Greats és Tripos vizsgálatok láncolata. E verseny egyik nagy előnye, hogy a jelöltek akaraterejét és erkölcsi bátorságát edzi; továbbá az ifjú jelleme egész tonusát feljebb fokozza, kitartó munkára és szívós önuralomra serkenti. A tripos-névsorozat egyik nevezetes sarkantyuja a kitartó munkának és a tehetségesebb tanuló nemes ambitiójának. Bátran elmondhatjuk, hogy a *Tripos List* új életet öntött az akadémiai munkásságba.

---

[1]) Stanley, *Life of dr. Arnold stb.* II. k. 178. l.

Oxfordban és Cambridgeben oly hosszú létrája és oly sok változata van az előmenetelnek, mint a mily gazdag fejlődés látható a növényvilágban a moszatoktól a rózsáig; s a változatok eme tömegében az első, második, harmadik osztályú előmenetelűek egy-egy ismeretes typust alkotnak. Napoleon mondotta volt Daruról, hogy „c'est un lion pour le travail," ugyanezt elmondhatni az angol egyetemi tanulókról.

A vizsgálat, mely kezdetben csak esetleges része volt az akadémiai nevelésnek, oly nevezetes részévé vált az angol egyetemek életének, hogy valaki azt képzelhetné, hogy az egyetemi oktatás végcélja, a tanulóknak magas fokozatok elnyeréseért való mívelése. Ámde a vizsgálat nem cél, hanem eszköz: a szellem sokoldalú nevelésének eszköze, s hogy azzá váljék, a végre bizonnyal legtöbbet tesz a tutor vagy nevelő, kinek nemcsak a kitűnők, hanem a közepes tehetségű tanulók is nagy hasznát veszik. A tutor nem oly szemmel olvastatja a tanulókkal a kitűzött könyveket, mintha középiskolai tanulók volnának, hanem mint olyanokkal, kiknek az illető tudomány titkaiba be kell hatolni. Megtörténhetik ugyan, hogy a tutor túlságosan segít a növendéknek s emlékezetét elhalmozza apró mesterfogásokkal és tudományos formulákkal [1]: ámde az alapos vizsgálat épen arra való, hogy az olcsó áron szerzett ismereteket, az assimilálás nélkül felszedett compendiosus formulák értéktelenségét kimutassa. „A magán oktatást — mondja helyesen Latham — a vizsgálati rendszernek nem a gyenge, hanem tagadhatlanúl jó oldala léptette életbe, az a kényszerűség, mely azt parancsolja a jelöltnek, hogy tudományát világos és határozott formába öntse, mert a vizsgáló nem irgalmaz annak, kinél azt veszi észre, hogy csak félig-meddig érti a tárgyat." [2])

Az angol egyetemi tutor úgy tekinti növendékét, mint barátját, kit vezetnie és oktatnia kell; ő az, ki növendéke nemes ambitióját táplálja, s ki azt saját erélyéből nemes inspirátióval tölti el.

Az angol az egyetemet mindenekelőtt nevelő-intézetnek s nem a tudomány székhelyének tekinti. A szaktudós kutatásai közben csak a tudományra tekint, a nevelő ellenben növendéke elméjére. A professorok ezért lettek, mint levegőben bölcselők (sophisták) a collegiumokon kívül álló s rájok nézve többé-kevésbé indifferens testület, mert angol felfogás szerint, ha valaki csak tanít és nem nevel, nem életrevaló munkát végez. A német professor se nem fegyelmez, se nem *tanít* oly

[1]) Whewell, *Of a Liberal Education.* 1848. 138. l.
[2]) Latham, *On the Action stb.* 171. l.

értelemben, hogy a tanuló munkáját számbavegye; mondókáját elvégzi, mint a praedicator, hallgatói netaláni kérdéseire megfelel, s azután többé semmi felelősséget nem érez. Oxfordban és Cambridgében az előadásokat azért nem kedvelik, mert a tudományos eredményeket elbeszélik. A tanuló hasznos okulást meríthet belőlök, de bennök még azt sem szeretik, hogy a tanuló minden erőfeszítés, kutatás nélkül jutott rája. Az egyetemi előadás tehát népszerű felolvasás számába esik, melyen a közepes tehetségű tanuló könnyű szerrel megismerkedik bizonyos tényekkel, esetleg principiumokkal.

Az angol egyetemi tanítás sarkpontja a tanuló: a német egyetemi rendszeré a tanár tudományos munkássága. „Berlin hírneve — úgymond Pattison — nem 2000 tanulójának adott nevelésén, hanem tanárai tudományos működésén alapszik:" [1]) ellenben az angol egyetem hitelét az a nevelő munka vetette meg, melylyel a nem-graduáltak és graduáltak férfias jellemét felépíti.

Talán legtalálóbban fejezte ki a két rendszer közti különbséget az öreg Dr. Pusey, midőn egy német professornak azt mondá: „mí nem könyveket készítünk, mint önök, hanem embereket." S valóban az angol egyetemnek hírneve graduáltjai jellem- és értelmi erején sarkallik.

A német tanuló elé birja számlálni egyeteme nevezetes tanárait és műveiket; ellenben az angol nem-graduált ritkán ismer más professort, mint a saját collegiumabelieket; azzal pedig, hogy az egyetem tanárai mit írtak, mit nem írtak, teljességgel nem törődik. [2]) A német tanuló az egyetemen a professorokat és a különböző szakokban kutató tudósokat, irókat érti: az angol egyetemi tanuló az embereket és nevelőket. A német rendszer az előhaladást azzal méri, hogy ki hány könyvet ír, a mi oly fonákság, mintha meglett férfiakat kezdenénk vizsgálgatni.

A német rendszer nagyra van a tanszabadsággal is. És mégis a német egyetemek a privatdocensekre oly megszorító rendszabályokat alkalmaznak, melyeket Oxfordban és Cambridgeben egy master of arts hallomásból sem ismer. A német egyetemeken a kormány befolyása, dictatori hatalma sok intézkedésen meglátszik: Oxfordban és Cambridgében a ministeriumot nem ismerik. „Nincs ország, hol a középiskolai és egyetemi tanár a kormánytól függetlenebb lenne, mint angol földön.[3])

[1]) Suggestions on acad. Organisation, 163. l.
[2]) Latham, *On the Action* stb. 459. l.
[3]) II. Jakab megpróbálta volt Charterhouse igazgató-tanácsát rákény-

A francia tudós igen könnyen alázatos lesz addig, míg magas polcra jut s alázatosságáért majd kárpótlást szerez, ha a polcon ül, [1]) s erre másutt is lehet példát találni. Nem így Angolországban. Legyen liberalis vagy conservativ a kormány — úgymond Müller Miksa — intézkedéseit szabadon vitatják, s gyakran hatalmasan ellenállanak az akadémiai testületek és egy minister, vagy ministeri tanácsos személyes ellenszenvével szintoly kevesset goudol a professor vagy tutor, mint a hogy másfelől barátsága egy fillérrel sem növeli fizetését." [2]) Valóban az angol egyetemek, — mint maga Angolország — a szabadság mintaképe, „kormányzójuk a parliamenti közvélemény, főrugójok saját kötelességérzetök." Nincs Európának oly országa, hol az egyetemeknek oly magas állásuk lenne, s hol azokat a legrészrehajlatlanabb igazságosság melegágyának tekintenék, mint tekintik Angolországban.

Az angol egyetemi vagy collegiumi tanár, mint nevelő nem eshetik a német egyetemi tanárnak abba az egyoldalúságába, mely a specialistasággal jár. A specialis szak mívelője könnyen elfelejtkezik azokról az ezernyi ezer fonalszálakról, melyek kutatása körét a többi tudománykörökkel összekötik, s hajlandó lesz szakmáját túlbecsülni, és az összes tudománykör központjává tenni. [3]) A Szt. Péter dom kupolájában tanyázó pók mit bánja, hogy Bramante, avagy Michel Angelo tervezte s építette-e e művet; csak a hálójába került légygyel törődik, a körülötte levő ívezet nagyszerűsége és építészeti fenséges harmonia felfogására semmi érzéke.

Ám az angol azt tartja, hogy nem a tisztán szakszerűen mívelt emberekből kerülnek s kerültek ki a legnagyobb felfedezők s a tudomány előbbvivői, nem a specialisták, hanem a Bacok, a Darwinok, Tyndallok, Leibnitzok, Humboltok stb. a tudomány promotorai, tudásunk köre bővítői.

II. A tanulói pályadolgában is nagy az eltérés a két rendszer között. A német egyetem az ifjúnak pályát és kenyeret nyújt: az angol a pálya

szeríteni, hogy egy kath. vallású ifjut bevegyen az alapítványdíjasok közé. Az igazgató-tanács a kir. levelet felolvastatta, s a legviharosabb vita után elutasította. Ugyancsak ő cambridgei egyetemet rá akarta kényszeríteni, hogy egy benedictinus szerzetesnek M. A.-fokozatot adjon, és viszont Oxfordot, hogy Magdolna collegiumnak ő nevezzen ki főnököt; de az egyetemek a legtiszteletteljesebben s egyszersmind a legszilárdabban ellenszegültek a király szándékolt jogsértésének. H. Brown *Charterhouse, pastand present.* 111—112. l.

[1]) E. Rambert, *Rapport sur l'Exposition Universelle de Paris.* Zürich. 1879. 14. l.

[2]) *Contemp. Review* 1879. XXXVI. k. 374. l.

[3]) J. S. v. Döllinger, *Die Universitäten sonst und jetzt.* München, 1867. 28. l.

alapját veti meg. A német rendszer a liberális professióra meg a magasabb hivatalokra való bocsátás feltételéül az egyetemi tanfolyam bevégzését teszi: az angol a magasabb hivatalokat nem tartja csupán céhbeliek számára valóknak; az angolnak a szabadságról való fogalma tönkre menne, ha az állam kezet tenne az ifjúra s nem engedné meg a szülőnek, hogy tetszése szerint neveltesse, vagy oktassa. Németországon, s nálunk is, az állam magas állással kecsegteti az egyetemi pályát kitünően végző ifjakat: az angol e helyett nagy ösztöndíjakkal és az érettök való versenyvizsgálatokkal tartja fenn a liberalis nevelés magas szinvonalát. Az ifjúságban a verseny szellemét és vérmes reményeket költ fel, s ezzel azt eszközli, hogy míg a díjat egy elnyeri, addig negyven versenytárs részesülhet magas nevelésben. És ez a magas míveltség, melyben az egyetemi tanulók 30—40%-a részesül, nem előadásokból szerzett okultság, papirosra irható értekezésbe foglalható tudósság, hanem valóságos neveltség, a szellem legjava erényeinek kifejtése és edzése. Úgy hiszem, hogy egy cambridgei senior wrangler, vagy mint Oxfordot és Cambridget egyáltalán nem bálványozó Bagehot mondja, egy „Johnian“ (Szt. János college tagja, Camb.) mathematikus teljesen elő van készülve az activ élet minden elvont nehézségeire. Lehet, hogy jellem dolgában nincs ízlése; hogy az emberekkel való bánásban, vagy a rábeszélésben nincs ügyessége: de az elvek merev alkalmazásában, a tények tömegén való uralkodásban, köznapiasan szólva, az értelmi míveletek technikai manipulatióiban nem fog soha megbotlani. Ha az ily emberek egyszer egy dolognak üterére tapintottak, többé semmi ékesszólás, semmi rábeszélő pathos sem fogja őket rávehetni, hogy avagy egy hajszálnyira is eltávozzanak pragmatikus becsületességöktől, vagy bár egy jótányit engedjenek meggyőződésök értelmi bizonyosságából. [1])

Ha hozzávesszük a mondottakhoz, hogy a társadalom közép és felső osztálya gyermekeit nevelik Oxfordban és Cambridgeben, a két rendszer közti további különbséget élénken jellemzi az a tény, hogy az angol államférfiak, magas állású hivatalnokok görög irodalomról és a régiek astronomiájáról írnak, Homért fordítják, természettudományi nevezetes értekezéseket készítnek, szóval egyetemi és egyetemes míveltségök eredményeit nemzeti közkincscsé teszik: ám az ily tudományos és irodalmi működés mását, az ily államférfiak és hivatalnokok párját nagy Németországon hasztalan keressük.

[1]) *Prospective Review.* 1852. VIII. k.

Az osztrák egyetemeken, úgymond Schulte [1]), p. o. Prágában a jogi szakban 3000 tanuló közül csak 120=1/25 rész, a nemes családok gyermeke (4 hercegi, 20 grófi, 26 bárói és 70 lovagi családból való), a tanulók jó fele a szegényebb és alsóbb osztályok gyermekei, s tandíjaikat ösztöndíjak, magán tanítás vagy épen házalás (begging) utján fizetik. A tanulók ez osztálya nagyon szorgalmas, de ritkán kitünő tehetségű. Ezek szegénységgel és nyomorral küzdve, erőfeszítés és csúszásmászás (cringing) utján nőttek fel, s kitünően értenek a mézes beszédhez és az alázatos szolgálathoz. Ezekből válnak azok a tisztviselők, kik meghunyászkodnak a felsőbbek előtt, zsarnokok az alantabb állók iránt, s a kik a finomabb becsületérzet híjával vannak. Innen magyarázható az a szomorú tény, hogy a hivatalnokok nagy része megvesztegethető. [2])

De hát mit tesz az egyetemi tanulók 60, vagy Pattison szerint 70%-a, kik a tudománynyal nem sokat törődnek, s kik csak a pass-vizsgálatokat teszik le, mi más szóval annyit tesz, hogy ők egyetemi tanfolyamon és gentlemanok társaságában voltak. Athletikai sportban gyakorolják magokat: cricket, csolnakverseny és athletika a céljok. Mihelyt az idő tavaszszal annyira derül, ez a növendéktömeg a collegiumokat desorganizálja; a tanulásnak vége s onnan kezdve a játék gondolatuk egyetlen tárgya. [3])

Ascham és Eliot kora óta az angol aristokrata ifjúság kiválóan kedvelte Isten szabad egét. Ez nemzeti vonás. Mint a középiskolai, úgy az egyetemi tanulókban is legutálatosabb és leggáncsolandóbb hiba lenne a restség, a semmit nem tevés, s a tivornyázó élet kedvelése. Sokkal, de sokkal többet ér, úgy tartja az angol, hogy egy ifjú legyen sült barbár, merő athleta, mintsem gyáva, billiárd-kozák, poharazás (pococuranteism) kedvelő, cukrászat-hős vagy beteges irodalomkedvelő legyen. És az ifjak valóban kemény munkát végeznek, s a mulatságot fáradsággá változtatják. Mívelődés dolgában megelégesznek azzal, hogy szellemök az értelmi hatások iránt fogékony legyen; azután jő a jó modor, őszinteség, türelmesség, férfias erély: melyekből a rigorosumot az egyetemi csolnakversenyek alkalmával a Themsén a nemzet színe-java láttára szokták letenni. Ha igaz, hogy az ifjúságnak mindig megvannak a maga aristokratái: az oxfordi és cambridgei egyetemi ifjúság

[1]) Prágai egyetemi volt jogtanár.
[2]) *Contempor. Rev.* 1880. 155. l.
[3]) M. Pattison, *Suggestions* stb. 316. l.

részint a testi (physical), részint a szellemi erély aristokratáiból áll. És e két fél egymást úgy egészíti ki, mint gondolatot a tett, elméletet a gyakorlat. Nem lenne jó — úgymond Latham, ha egy collegiumban mind csupa kitünő ifjak (high men) lennének. Együtt élő derék ifjak cliqueje hamis szinben látja az életet. Azt képzelik, hogy eszességgel mindent meg lehet tenni, s bámulatos buták, ha gyakorlati munkához fognak; s viszont hol a kitünőségnek nyoma sincs, ott még nagyobb roszak származnak, mert ilyenkor az ember belenyugszik saját középszerűségébe. [1]) Az angol tanuló egyetemi életével szemben a németé valóságos sátoros élet „Bohemian Life". Amaz a szabadságszeretetre, igazmondásra való nagy bevezetés: emez a cselekvés és gondolkodásbeli kimértség praeludiuma, hol a szabados „Burschenschaft" életre, hogy úgy mondjam a szabadság katzenjammer-e következik. A német egyetemi tanuló bolondsága — úgymond Huber — kamaszkodóan, sentimentalison lármázva teszi fel a csörgő bohóc-sapkát, s nyeglesége sör- és pálinkamámorban végződik. [2]) Az angol ifjúnál a megszilárdult önuralom és szellemi disciplina, a szellemi és erkölcsi haladás oly folyamatát indítják meg, melynél fogva magát a társadalom javához számítja: a németnél, — mint Pattison mondja — a gyermek tanulékonysága időjártán butasággá, meghunyászkodássá s egész létét átható mechanikai routine-ná fajúl. Az iskolából kikerült német a formák teremtménye, ki bánatlanúl jár a szabványok útján. [3]) Mily egészen elütő ettől az életbe kilépő angol, ki a középiskolában és egyetemen megtanulta imádni a szabadságot, s keresve keresi a nemes cselekvés szinterét és alkalmát. Élete nem vadászatban, vidéken való kószálásban vagy külföldieskedésben áll, hanem körében való áldásos működésben. Ő a közértelmiség egyik vezére, az ipar emelője s a gondviselés és a társadalomtól rábizottak erkölcsiségének a protectora; s hogy e nemes hívatásnak megfelelhessen az egy helyben-maradás, egy helyt való állandó lakás igazi képviselője, és inkább glebae adstrictus, mint uradalma utolsó munkása.

III. Az angol egyetemek szervezete szintén sokban különbözik a skót egyetemekétől, melyek velök szemben plebeián intézetek. Oxford és Cambridge fényes alapítványaival, népes collegiumaival és tanítói nagy számával egy-egy nagyszerű bazár, melyek mellett St. Andrews, Aber-

[1]) *On the Action* stb. 461—2. l.
[2]) *Die Englischen Universitäten.* Cassel, 1840. II. k. 444. l.
[3]) *Reports of Assistant Commissioners.* London, 1861. IV. k. 242. l.

deen egyetemei szerény boltocskák, melyekben azonban sohasem avult, hanem solid portékákat árultak. Newton természetbölcseletét jóval elébb tanították ez egyetemeken, még mielőtt saját egyeteme Cambridge azzal a Cartesius-féle fölvételt helyettesítette volna. E jelen században a Kant kezdeményezte modern philosophiai nézeteket Coleridge hasztalan próbálta bevinni Angolországba; ellenben a skót egyetemek tárt karral fogadták, és Skócia útján jöttek angol földön forgalomba. Sőt a sokszor kigunyolt skótoktól vette Angolország az e száz első felében lábra kapott nemzetgazdasági tanokat, valamint a rendszeres és tudományos gazdaságtant is nagyrészt a skótok experimentalis kutatásainak köszönheti. [1])

Ez intézetekben a collegium nem nyelte el az egyetemet, s tanárai a katechetikai tanításmód útján folyvást gyakran érintkeztek a tanulókkal, s minthogy tekintélyes részöket a kis grammar schoolokból kapták, a kedvökért nem egyszer eresztették le a tanítás mértékét, úgy, hogy néha nemcsak a népesség, hanem az oktatás kezdő mértéke is plebeián lett.

A skót egyetemek összekötötték a professori rendszerrel az oktatást. A skót tanár nemcsak előadást tart, hanem tanít is; benne a professor és a tutor egyesülnek. Skócia minden egyetemein — szintén tapasztalásból tudom — a tanár bizonyos órán vagy órákon kikérdezi hallgatóit, írásbeli dolgozatokat készíttet a tanteremben és otthon. A tanár tutori munkáját megkönnyítik a tudvágyó s a kemény munkára mindig kész skót tanulók, kik a tantermen kívül is komolyan folytatják a munkát, mert mióta a középkori disputatiók divatból kimentek, tehát mondhatni a mult száz közepe óta, az egyetemi irodalmi és természettudományi körökben (Debating Societies) folytatták a munkát. E társaságoknak sok kitünő egyén köszönte és köszöni (Stewart Dugald, Brougham lord, Jeffrey lord, Brown T. stb.) azt a disciplinát, mely nagy mértékben fejlesztette a lappangó tehetséget, a beszédbeli készséget és önuralmat.

Másfelől a tanárok tudományos különösen philosophiai működése szintén nagy fényt vetett az egyetemekre. Huthchesontól elkezdve le Bain Sándorig, a legközelebb nyugalmazott aberdeemi tanárig, a skót egyetemek hívek maradtak régi traditiójokhoz: a kitünő és olcsó neveléshez. Az egész nemzet és nem egy társadalmi osztály intézetei ezek.

---

[1]) A skót egyetemek érdekes leírását adja Lorimer *Universities of Scotland, Past Present and Possible*. Edinburg, 1854.

Az angolok bizonyos cynismussal épen az olcsóságot vetik szemökre; mondják a zoat cake hazájában virágzó ez intézeteknek, hogy: „tenui musam meditantur avena.“ A skót egyetemek kiváltságait inkább Páris, Bologna és Louvain mértékével mérték, mint Oxford és Cambridge-ével; és szerkezetök amazokhoz állt közelebb. A rektor választás, mely a legújabb időkig az ifjúság kezében volt, a facultások fontossága, s dékánjaik helyzete inkább a continensi, mint az angol egyetemekre emlékeztetnek.

A tanítás kérdése megoldása is sokkal előbbre haladott a skót, mint az angol egyetemeken. Egyedűl a legrégibb skót egyetem, a st. andrewsi fejlődött a collegiumi rendszer szerint, de Glasgow és Aberdeen egyetemei nem a collegiumból fejlettek ki, mint Oxfordé. A reformatió alkalmával a collegium és egyetem közti különbség elhomályosult s pd. Aberdeenben Marishall collegium lassanként egyetemmé nőtt, úgy, hogy Aberdeennek egyszerre két egymással ellenlábas egyeteme volt. Ily oppositió nem volt az edinburgi egyetemen, mert az nem egyházi, hanem inkább municipalis és industriális lelkesedés teremtette intézet; pártfogói és gondnokai nem egyházi méltóságok, hanem városbirák és tanácsosok voltak.

St. Andrews-ben 1747-ben St. Salvator és St. Lenárd collegiumot egygyé olvasztották, és a literae humaniores tanítására szánták; St. Mary collegiumnak pedig, a theologia és a keleti nyelvek tanítását hagyták. Ily munkaosztás nem történt soha Oxford és Cambridge collegiumaiban, s csak a jelenleg életbelépett collegiumok közös költségére alapított (intercollegiate) tanári állások tehetők ezzel némileg párhuzamba.

University-collegium és Owen-collegiumban szintén megtaláljuk a skót katechetikai oktatást. A tanárok nagy része gyakorlati tanfolyamot rendez, és pedig nemcsak a természettudomány, hanem a jogtudományi és philosophiai körben is (pl. University-collegiumban a philosophiából, Owen-collegiumban a római jogból). E mellett minden szorgalomszakban írásbeli dolgozatokat készíttetnek a tanulókkal, sőt ha szükségét látják, előmenetelök megvizsgálása végett kikérdezéseket, colloquiumokat vagy hasonnemű vizsgálatokat is tartanak.

IV. És ha most a magyar egyetemi élettel vetjük egybe az angol, közelebbről az oxfordi és cambridgei tanuló életét, első tekintetre kitűnik a kettő közti nagy különbség. Mí talán csodálatosnak tartjuk azt az egyetemi rendszert, hol az előadás rudimentalissá vált; de az angolok szintúgy megbámulják a németektől kölcsönzött rendszerünket,

melyből a nevelő elem majdnem kiveszett. Nálunk e miatt az „alma mater“ csak név, mely egy pár ünnepélyes alkalommal bennünk kellemes, de muló érzéseket költ fel, s ezzel az egésznek vége; ellenben Oxfordot és Cambridget a folytonos nevelői hatás, tehát a személyes erőteljes elemek, a legállandóbb képzettársítások, a legcomplexebb és legmaradandóbb érzelmek gócpontjává teszi, melyek a collegium volt növendékét az életben is folyton-folyvást kisérik, úgy hogy az egyetem iránti kegyeletet minden volt-növendék a társadalmi életben tehetsége szerint őrzi, ápolja. A két egyetem, mint két hatalmas forrás termékenyíti meg a társadalom legnevezetesebb tereit, s ekként a míveltség legjava, mint az áldás, felülről jő. És nálunk a rendszer szellemében az egyetemi tanár, első renden tudomány-kutató, fejlesztő tartozik lenni, s ennélfogva figyelme java részét, hogy úgy mondjam napos oldalát a tudomány felé fordítja, s csak északos oldalával tekint a tanulók felé, s bátran elmondhatná a német tanárral (Ritschllel), „a professor élete igen kellemes lenne, ha nem kellene előadást tartani.[1]) A kutató tanár előadására csak a kitünőek arca derül, holott a nevelő hatású tanításra a tanuló tömeg java szellemi tehetsége szárba indúl. Vajon az egyetemi tanár kutatásából az irodalom többet nyer-e, mint a mennyit veszít az ifjúság a vele való nem tüzetes foglalkozással? Vajon melyikre van inkább szükségünk: könyvre-e, mely már is kelleténél több, vagy emberekre, kikben régóta szükölködünk? E kérdésekre határozottan a humanusvagy ha úgy tetszik, nemzeti álláspontot kell elfoglalnom a mostan divó tudomány-kutató állásponttal szemben, mert hiszen a számok is azt bizonyítják, hogy az a nehány század kitünő tanuló, kik egyetemeinken valósággal szép előhaladást tesznek, nem nyújtanak kárpótlást a tanulók nagy tömege elhagyottságáért. Az a 8 legfeljebb 10%-a tanulóinknak, kiket a tudomány szentélyébe bevezetünk, vajon nagyobb szellemi és erkölcsi erő-összeggel járul-e a nemzeti szellem tőkéjéhez, mint a mennyivel az az isten számába hagyott 90% a nemzet értelmi és erkölcsi tőkéjét apasztja. Hiszen azoknak az előbb említettem kitünő tehetségüeknek fele, vagy legalább harmada amúgy is felküzdené magát magas szellemi látókörre, s ennyiben nemcsak az a 90 század, hanem ráadásúl a tanári kar is vesztes. Kárba vesz munkaereje egy része, melyet más helyt talán gyümölcsözően lehetett volna értékesítni.

A rendszer hozza magával, hogy ifjainkat az egyetemen az álta-

---

[1]) *Pattison, Suggestions on Academical Organisation.* 163. l.

lános, alapos míveltség atmosphaerája helyett azonnal a szakpályák terrenumára fogjuk, s lassanként odavisszük, hogy a legjobbaknál a szakmájában jártasba belevesz, a többieknél pedig elcsenevészedik az ember. Innen az a szellemi sekélyesség, az az itéletbeli korlátoltság s az az érzületbeli alantjárás, és irodalmi előadási eszmeszegénység, szélhüdött, melyet a különböző pályák embereinél, mind nagyobb-nagyobb mértékben találunk. Mí ifjú embereinknek mindenekelőtt kenyeret adunk; az angol egyetem az általános, alapos míveltség mindennapi kenyerét.

Az angol egyetemek, mint láttuk, 30—40 század kitünő tanulót produkálnak a tudomány, s 60—70-et a cselekvés számára. A németek már természetöknél fogva hajlandók lévén az elvont kérdések fejtegetésére, egyfelől ezért, bizonynyal ugyanannyit praeparálnak az elmélet számára; másfelől a többiek nagyrészét az eléggé egészséges családi élet és társadalmi consolidált viszonyok megmentik az élet különböző köreinek; ellenben nálunk — mint említém a valóban szorgalmasok száma 10—15 századnál többre alig tehető, s a többi 85—90 századba nem célunk szellemi és erkölcsi rugókat teremteni. Oxfordban a proctoroknak, Cambridgeben a provostoknak éjjel is nagy gondjok van az egyetemi ifjúság rendben tartására, hazaterelésére, szóval fegyelmezésére: ám nekünk eszünkbe se jut kávéházakban és másutt éjhosszat mulatozó ifjaink időtöltését hivatlan interventióval megzavarni, mert hiszen mí nappal is a gondviselésre bízzuk a szoktatás és jellemalkotás munkáját, melynél nemesebbet a társadalmi élet nem ismer. Ezt a rendszert, mely az oxfordi nem-gradualtnak hajszálnyira sem csorbítja szabadságát, a mí egyetemi polgárunk szabadságról való fogalmaival aligha ki lehetne egyeztetni. Oxfordban és Cambridgeben a szabadság éltető levegő: nálunk igen sokszor a rendetlenségek szemfödele. Oxfordból és Cambridgeből az egyetemi polgárt nem-tanulás vagy helytelen magaviselet miatt, vagy ha a tanuló kellő időben a vizsgálatot le nem tette, egy időre vagy véglesen haza küldik. (Rustication). Az ifjút haza küldheti vagy saját collegiuma elöljárósága, vagy az egyetem alkancellárja és proctora. E hazaküldésnek mindig meg van legalább az a haszna, hogy a szülc ok nélkül nem költekezik, s fia sorsán így vagy amúgy változtat. Nálunk az egyetem az előbb említett értelemben az ifjút hazaküldeni nem szokta, mert hiszen munkáját sem veszi oly szorosan számba, mint az oxfordi vagy cambridgei collegium; colloquiumra senkit sem kényszerít, mert ez ismét a „tanszabadság"-ba ütköznék. Ekként a szülő mindig a legjobbat remélheti, akkor is, mikor fia a lehető legtávolabb áll az egyetemi studiumoktól, s

tanárait is tulajdonképen csak nevökről ismeri. Oxford és Cambridge a collegiumban nem lakó ifjaknak csak feddhetlen jellemű családok körében enged lakást, s még a nem bekebelezett tanulók felvigyázására is külön tisztviselőket tart. Mí az ifjaknak sem lakhelyeivel nem törődünk semmit, mert azt mondanák, hogy azzal jogaikat, s a szülők választás szabadságát csorbítanók meg. Az ifjak eként teljesen szabad mentökre lévén hagyva, nem csoda, ha legkevesebbet a tanulással törődnek, s saját jövőjökkel együtt szülőik reményét és vagyonát is sokszor tönkre teszik. Ámde a Duna parton lakó ifjúnak, ép e kérdéses időszakban, szintoly szüksége van a gondos felügyeletre, mint a Themse és a Cam partján lakónak. És mégis — rendszerünk értelmében — az egyetemi tanári kar legfeljebb rokonszenvvel kiséri a tanuló ifjak ide-oda hányódó csolnakját, melegen kezet szorít a szerencsésen partra szállókkal: de a hullámokkal küzdők, sőt a szeme láttára elmerülők megmentésére életmentő csolnakai egyáltalán nincsenek. Sőt legjobb akarata mellett sem ülhet életmentő csolnakba, mert legnagyobb részök nincs is arra előkészülve, hogy az evezőt és kormányrudat kezelni, szóval, hogy a veszélyben forgó ifjút megmenteni bírja. Sok egyetemi tanár kora ifjúságától fogva a könyvekben élt, s nem az alantas ösztönök okozta örvények, hanem inkább az értelem világában forgott és nem érzi annak az ifjúnak sorsát, ki hónapokig a hullámoktól hányatva ereje fogytáig küzd, s kit talán egy oda nyujtott ujj is megbirna menteni az életnek. Ime az az életmentése munkájának elhanyagolása az, a miért a mí „alma mater"ünk egészen más, mint Oxford és Cambridge, hol az egyetem akárhányszor Niobehez hasonlóan védi gyermekét, hol ott mí legfeljebb a kis kacsáit elmerüléstől féltő tyúk szorongásával és tehetetlenségével érjük be — mert ezt kivánja a tanszabadság szelleme. Mily igazán sajátszerű az az egyetemi ifjak társasága, melyben a declarált hanyagság is erélyesebb, mint más nemzetek ifjúsága studiumai. Bármely hiányai legyenek is az angol egyetemeknek, nevezze bár Oxfordot vagy Cambridget valaki „arida nutrix"nak, de azt senki sem tagadhatja, hogy mindkettő hatalmas jellemű és nagytudományú egyének dajkája.

Szóljak-e egyetemi ifjaink barátsági viszonyairól? Bagehot és Masson — e thema meleg szószólói — azt mondanák róluk, hogy a tartós komoly érdekek hiánya, a fogyatékos kötelességérzet, a többségnek a komoly munkától való idegenkedése tönkreteszik a mélyen gyökerező rokonszenv motivumait, s a barátságot a zeneszó elhangzásáig tartó cimborasággá degradálják. E tekintetben is kirívó a két rendszer közti különbség.

A két rendszer egybevetésekor gyakran eszünkbe jut, vajon igazán Angolország-e az a föld, hová, mint egy nevezetes francia államférfi mondotta, az ember azért megy, hogy a szabadságban megfürödjék: vagy talán a mí, szabadságról vagy közelebbről a tanítás és tanulás szabadságáról való fogalmunk a merőben téves. Oxfordban és Cambridgeben a collegiumi életet drágának mondják az angolok is, és nálunk még inkább drágállanák; de ha eszembe jut, hogy e rendszer molochjának évenként hány ifjú élete esik áldozatáúl, bizony nem sokat mondok, ha hazai egyetemi polgáraink független individualis életét legalább is oly drágának tartom.

Lenne még egy két megjegyzésem a tanításra és szigorlatokra is. A rendszer megvárja az egyetemi tanártól, hogy kutató és szakmája buvárlója legyen, de mit tegyen akkor, midőn a collegiumokon és vizsgálatokon arról győződik meg, hogy neki első renden nem professornak, hanem a tudomány elemei inculcatorának kell lenni. A tanfolyam elején talán hallgatói elméjében emelendő nagyszerű épületet tervez, melynek szilárd alapját hite szerint a középiskola megvetette.

De jaj neki, hogy építés közben arról győződik meg, hogy ingatag alapra épít. Vaj ki látott palota stilban építni tőzegből, vályogból és fatuskókból huzott alapra és földszintre, mi miatt a tanár kénytelen beérni, ha hallgatója a tanfolyam végén a tudomány anyagaiból nem kényelmes lakást, hanemcsak cél és vihar ellen védő kunyhószerű menhelyet rakott. Az is gyakran megtörténik, hogy egy ifjú a tudomány díszitményeit egész buzgalommal rakja magára, s nem csekély a tanár meglepetése, midőn a nekik megfelelő szilárd falazatot hasztalan keresi. Az egyetemi tanulóknak sok, félszegséggel teljes typusát lehetne bemutatni, ha arra a lélektani belátású tanulmányozónak kedve és ideje lenne.

Az angol egyetemek vizsgálatai a szó szoros értelmében rigorosumok. Mint láttuk, Cambridgeben a mathematikai tripos-vizsgálat kilenc napig tart, napjában $3+2^1/_2$ tehát középszámítással 50 óráig; az erkölcstudományi tripos hat napig, naponként 6 órán; a class. tripos 7 napig naponként 6 órán, tehát 42 óráig. Ha egy kellő készültségű tanulót veszünk, ki az illető szakmáknak két-három, minimum két megkivánt ágából tesz vizsgálatot, legkedvezőbb esetben is középszámban 14—18 órai írásbeli munkát okvetlenül föl kell venni, melyhez pl. a classikai studiumoknál még szóbeli is járul. Nálunk egy-egy szigorlat a fő és mellék tárgyakból együtt rendszerint két óráig tart, s így csak nagyon kedvező eseteket véve is fel, az angol egyetemi vizsgálati rendszer nyolc-kilencszerte több

munkát követel, mely munka bizonnyal három-négyszerte biztosabb mutatója annak, hogy a jelölt mennyire birt behatolni szakmája minden rétegébe, s hogy annak mind közönséges mind magasabb problemái fejtegetése által mely fokú szellemi expansiót bírt tanusítni. Eltekintve attól, hogy az írásbeli dolgozatoknak az elrepülő szónál a vizsgáló biztos itéletének sokkal biztosabb irányadói, az angol rigorosumot a növendék tudásköre dynamometerének; ellenben a miénket inkább arithmometerének nevezhetném. Az angoloknál a növendékek felelete módja a tudománykörének megfelelő bő: nálunk mondhatnám gyorsírás, vagy telegraph-szerű, melyből az idő rövidsége miatt nem lehet kivenni az író keze vonását, e vonásokban rejlő charactert, mely akárhányszor az író stiljának, gondolatmozgásának a hű tükre.

Akár a szorgalomszaki, akár a rigorosumi végzett munkát tekintsük, az angol ifjú a „hardworker" categoriájába esik. Az athletikával foglalkozó ifjúval pedig úgy bánik el az University, mint Rousseau bánt Emiljével: csólnakázásra, vadászatra és a legfáradtságosabb időtöltésekre bocsátja, hogy edződjék és a nemi tévedésektől visszatartsa.

A mí egyetemi rendszerünk ezekkel szemben az ifjúnak nemcsak elnézi a physikai gyakorlatokban szerfölött hiányos életmódját, hanem szellemi petyhüdtségét is elősegíti a korai szak-studimokra való szorítással. Egyetemeink a kenyérpályákra való nevelés kora kezdésével nemzik azt a bajt, melynek „overprofessionalism" az angol neve, s mely azt eszközli, hogy az ügyvédi, orvosi és tanári kart mintegy külön érdekeknek élő, mintegy specialis érdekek által elválasztott kasztta idomítja, s a társadalom nagy részétől külön váló szellemi színezetűvé, gondolkodásúvá teszi. A megszakott tantárgysorozat hallgatása a jogtani tanulókat egy mintájú gyári cikké változtatja, kikben nincs eredetiség, sem spontaneitás; szellemi retinájok csekély volta miatt egyáltalán nem tudnak egyebet azoknál a jól-rosszúl bemagolt compendiumoknál vagy kézikönyveknél, melyek oly távol állanak az oxfordi, a londoni egyetemi vagy University-collegiumi nem-graduáltak forrástanúlmányaitól, mint ég a földtől. A londoni egyetemen az orvostudori szigorlatok, sőt a „magister chirurgiae" fokozati jelöltek vizsgálati főtárgya a logika és morál-philosophia: ezzel szemben a mí rendszerünk semmi nemű reális, sőt avagy csak nominális kapcsolatot sem ismer el a philosophiai és orvosi tudományok között. Az angol joghallgatónak alaposan kell foglalkozni a philosophiai és történelmi studiumokkal: a mí joghallgatónk szigorlatán senkinek sem jut eszébe (a Pandekta és Digesta bizonyos része tanúlmányozását nem

is említve) olyas alapvető munkák tanúlmányozása eredményeit követelni, mint a következők: Gibbon *Decline and Fall of the Roman Empire*, Thibaut *System des Pandekten-Rechts*, Savigny *System des heutigen Römischen Rechts*, Ortolan *Explication Historique des Instituts*, melyeket Cambridgeben a jogtudományi tripos-vizsgálatokon követelnek. A természettudományi szigorlatok jelöltjeivel Whewell *History of the Inductive Sciences*, *History of Scientific Ideas*, *Philosophy of Discovery*; Jevons *Principles of Science* s más ilynemű művek tanúlmányoztatása mind arra mutat, hogy a tudományok egyes körei miatt sohasem felejtkeznek el a philosophiai beható tanulmányokról. Ellenben nálunk az egyes szakkörök mívelői mind inkább kezdik studiumaikból kihagyni a philosophiai kapcsolatot, s vele együtt kifelejteni a kelesztő elemeket. Nemcsak tanulóink, hanem tanáraink között is minden nap szaporodik azoknak száma, kik a bölcseleti studiumokat a haladást akadályozó uszálynak tartják, holott azok a szilárd alap és boltozat, mely a szak-tanulmányok falazatát egybetartja s összeomlás ellen biztositja. Ez is egygyel több ok arra, hogy egyetemi hallgatónk nemcsak tudományban, de érzületben is a többségtől elpártoló dissenter legyen. Mindent összevéve, a mí egyetemi rendszerünk arida nutrix; ellenben Oxford és Cambridge *nutrix leonum*.

VI. Egyetemi könyvtárak, nyomdák és kiadványok.

A *Bodleian* könyvtár, mely 1602-ben nyilt meg a Britt-Muzeum után az ország leggazdagabb könyvtára, mintegy 240,000 kötete és 3000 kézirata van.

A könyvtárakban legnagyobbrészt class. és történelmi műveket látsz; a Bodleian könyvtárnak a természettudományi ágban nincs szakavatott rendezője, s akárhány igen becses, nagyon drága, és egészen jelenkori angol természettudományi kiadványt hiába keressz ott; pedig joguk volna a könyvtárnak megküldetni a kiadókkal, de nincs ember, a ki sürgesse, a ki érezze, a ki figyelemmel kisérje. A collegiumoknak is megvannak külön könyvtáraik, melyeknek fejlesztésében azonban semmi terv, semmi gazdálkodás. Megtörténik, hogy egy nagyon drága könyvet, mely a Bodleianban megvan, megszerez három-négy college is; megveszik csak azért, hogy elmondhassák, nekik is megvan, talán csakhogy ott legyen a könyvpolcon, mélyen elmerülve, mint Michel Angelo prófétái a Sixtinában, kiket nem zavar e világ zaja-baja.

[1]) Huber „*Die englischen Universitäten.*" I. k. 344. l.

A természettudományi könyveket (legalább Oxfordban) nem kell láncon tartani teljességel, mint, hogy a 13-ik században a becsesebb műveket Oxfordban és Cambridgeben tartották, mely zárrendszer maradványait, (a vaskapcsokat) magam is láttam Trinity Hall könyvtárában (Cambridge).

A könyvtár szorgalomszak idején folyvást nyitva van, s az egyetem minden graduált tagja szabadon használhatja. A nem graduált tagoknak csak kellő ajánlás vagy kisérlet mellett lehet bejutni. Különösen gazdag, keleti kéziratokban. E könyvtár 1610-ben kezdődő liber admissorum-a egyik kötetében többek közt ez az autograph név áll: „John Uri Korosini Hungarus feb. 17. 1766.“ A könyvtár évkönyvei szerint [1]) nevezett hazánkfia itt k. b. 30 éven át dolgozott s rendezte a keleti nyelveken irott kéziratokat [2]). — Ez a könyvtár teljességgel nem oly kényelmes berendézésű, mint a Britt muzeumé.

E könyvtárral kapcsolatban áll az a szomszédjában levő nagy olvasóterem, mely Camera Bodleiana nevet visel. Ennek asztalain találhatni — szakszerint berendezve — a legújabb angol műveket és folyóiratokat. E körépület képtárában van elhelyezve a Hope- féle acélmetszetű arcképgyüjtemény is. Megemlitem még a

Sheldon-szinházat, melyben az év záró ünnepélyeket (commemoratió, akadémiai nyelven : commem) szokták tartani. Ez ünnep az alapítók és jóltevők emlékezetére van szentelve. Cambridgeben commencementnek hívják, s mindkét egyetemen junius hó vége felé tartatik. Ez ünnepélyen az alkancellár latin beszámoló beszédet tart, s a különböző tudománykörökben legkiválóbb férfiakat (püspököket, birákat, államférfiakat, költőket, történészéket, katonákat) tiszteleti tudorságra ajánlják. Azután jő egy hivatalos latin beszéd, melyet az egyetem szónoka a kegyes alapítók emlékére tart. Ez ünnepélyt, melyre az egyetemi tanulók rokonai, szülői és ismerősei — különösen a nők — nagy számmal szoktak megjelenni, jellemzi az egyetemi ifjúság zajongása és a felolvasások alkalmával közbevetett kiáltásai, például „Hangosabban.“ (speak up!) „Jól van uram, — most már fordítsa le“ (That will do sir, now translate!) stb. stb. A proctor szintén jelen van ez ünnepélyen, s a most meglehetősen fékevesztett ifjúság örvend, ha őt is rendre utasíthatja. Jaj neki, ha szemét a hölgykoszorún járatja, mert „Eyes

[1]) *Annals of the Bodl. Library.* London, 1868. 199. l.

[2]) Hirtelen halállal mult ki Oxfordban 1796. oct. 18., több mint 70 éves korában. (*Gentl. Magazine.* LXXI. k. 884. l.)

in the boat, sir"-(ne tekints a csolnakból másfelé) kiáltásokkal utasítják rendre. Az ünnepély végén az egyetemi jutalmakat nyert költeményeket: görög mértékes vers, theol., hist., nemzetgazdaságtani értekezéseket szokták felolvasni. E felolvasásokat az ifjúság szintén nagy éljenekkel és csípős megjegyzésekkel kiséri; pl. „Well rowed!" (jól evezett), ha sikerül a felolvasás. Az ünnepélyt rendszerint valamelyik collegium által rendezett tánc-mulatság szokta bezárni.

A cambridgei egyetemnek szintén gazdag könyvtára van; ez is mint a Bodleian könyvtár, élvezi azt a jogot, hogy minden angol kiadvány egy példányát tartoznak a kiadók neki megküldeni.

Mindkét egyetemnek meg van a maga sajtója. Oxfordban 1830-ban nyilt meg a Clarendon Press, [1]) melynek a különböző tudományszakokból ma már több százra menő kiadványa van. Nemcsak egyetemi, hanem középiskolai és elemi tanulók számára is adat ki számos értékes művet, mindannyiát a sajtó igazgató bizottsága helyeslésével. E kiadványok közép és felső iskolai sorozatából alább kiemeltem egynehányat.

A cambridgei egyetemi sajtó (Pitt Press). Ezt a modern góth stilú palotát 1831—33-ig a Pitt Vilmos emlékszobrára gyült összeg fölöslegéből építették. E sajtóból is szép sora került ki a theol., mathematikai és irodalom s nyelvészeti műveknek, mindannyi az egyetem tagjai által. *I. A Pitt Press seriesből* a következőket emelem ki:

More Utopia bevezetéssel jegyzetekkel és szótárral ellátta Lumby; Aeschylus Agamemnona, Kennedy (H) kritikai és magyarázó jegyzeteivel; Pindar bevezető krit. és magyarázó jegyzetekkel Fenneltől. Salvius Julianus töredekei összegyüjtötte és jegyzetekkel kisérte Walker; Justinian Institutiói, fordították és jegyzetekkel ellátták Abdy és Walker. Az egyetem történelme a legrégibb időktől, Mullingertől; Locke neveléstana Quick bevezető és kritikai jegyzeteivel. Továbbá

1. Smith W. *A History of Greece.* [2])

Görögország történelme a legrégibb időktől egész a rómaiaktól való meghódításig, világos, folyékony — s mennyire megitélhetem — szép előadásban, főleg *Grote* alapján. Elég kimerítő (603 lap) és alapos

[1]) Ettől különbözik az u. n. Clarendon épület, melynek költségét nagy részt a néhai kancellar hires *History of the Rebellion* című műve jövedelméből állotta ki az egyetem. E dór- olasz, rococo-stilú palotában volt az egyetem sajtója 1713—1830-ig, s ma már a heti tanács tartja benne üléseit és néhány egyetemi hivatal számára van elfoglalva.

[2]) London. 1879. J. Murray.

kézikönyv gymnasiumi tanulónak arra, hogy előforduló alkalommal kellő felvilágosítást kaphasson egyes kérdésekre, és élvezetes tanulságos olvasókönyve is legyen. A művészet és irodalom is megfelelően van tárgyalva minden egyes korszak végén (utóbbi Mure után). Kifogást teszek a következőkre nézve: *a)* Az anyag megválogatása és a tárgyalás egyenlőtlen, tekintve épen a tanulók érdekét. *b)* Kivánatos volna az egyes szakaszoknál a legnevezetesebb görög és római források felemlítése, illetőleg az azokra való utalás, mi tudni vágyó ifjakat serkentene és támogatna az önképzésben. *c)* A képek annyira gyarlók, hogy nagy része teljesen hasznavehetetlen. *d)* A nyomás bár elég tiszta és jó, de felette apró. Első kiadása 1853. jelent meg. Igen ajánlható kézide *nem tankönyv.*

2. *A smaller classical Mythology* stb. Első kiadás 1867.

A görög és római mythosok egybeállítása a régi rendszer szerint beosztva (főistenekre, alsóbb rendű istenekre, hősökre), minden kritika és magyarázat nélkül, helylyel-közzel a remekirókból vett fordításokkal illustrálva. Annyira tudománytalan összeállítás, hogy még csak a mythosok traditiójára, korára, forrásaira, variatiókra steff. sincs a legkisebb gond. Önkényesen megválasztott anyag, külsőlegesen összeállítva minden értelmezés nélkül. Mesegyüjtemény, egyéb semmi. A képek megválasztása sem mutat elvre, legnagyobb része nem is antikok után való, vagy legalább nem értékesek után. A rajzok gyarlók. Furcsa az az 1185 kérdés a mű végén, mely az egész mű recapitulatiójára való. A műről a bevezetés ezt mondja: „The following work has been prepared by a lady, for the use of schools and young persons of both sexes.“

3. *The Apology of Plato by Riddel.* Már 1867-ben jelent meg, és kedvező fogadásban, elismerésben részesült. A művet szerző halála után adta ki Palmer, s hogy nincsen egészen készen, több körülmény mutatja. Tulajdonképeni értéke az *Appendix B.* „Digest of Idioms“ (118—252. lap), melyben Plato nyelvét analysálja. Ez a rész a műnek tudományos értéket ad hosszabb időre. A gymnasiumok körét túlhaladó kiadás.

4. *Alexander in India* A portion of the history of Quintus Curtius edited for schools and colleges by Heitland and Raven. 1879.

Specialis angol érdekek indokolják Curtius épen ezen szakaszának külön kiadását. Nem csak külsőleg szép, hanem belsőleg is tapintatosan szerkesztett kiadás, melyben mindaz jól megválogatva feltalálható, a mi a remekíró megértéséhez szükséges. Indiára vonatkozó

nehány angol mű felhasználásán kivül egészen a német tudósok művein alapszik, s kiadásaikból van ügyesen compilálva. A mennyiben futólagos összehasonlításnál állítani lehet, *sajátjából* keveset adott hozzá. Különben a meglevőnek helyes felhasználása is érdem. Kifogás csak az ellen tehető, hogy 16 rövid caputnak 204 sürü lap commentar mégis igen sok.

5. *Vergilii Aeneidos libri sex priores ed. Schmitz.*

A szöveg Ribbecké, csekély eltéréssel. A jegyzetek Servius, Ladewig, Connington és főleg Weidner után készültek. A jegyzetek a lap alján vannak, a kedvelt angol szokástól eltérőleg, és ez nézetem szerint helyesebb is. Az előszóban jól indokolta. Igen tapintatosan készült kiadás azok számára, kik Vergilius Aeneisét olvasni *kezdik*. A legjobb ilynemű könyvek egyike.

6. *M. T. Cicero Laelius De Amicitia* jegyzetekkel ellátta ugyancsak *Reid*. E könyv ugyanazzal az ügyességgel és ugyanazzal a pontossággal és tudományos körültekintéssel van szerkesztve. Itt is kiemelendő az angol tankönyvek jegyzeteinek az az érdeme, hogy egyes szavakat és mondatokat, kivált synomymákat szabatos fordítással is visszaadnak. Egyes bölcselmi kifejezéseket, melyeket Ciceró alkotott a görög bölcselmi írásmód utánzása alapján, a megfelelő görög szó vagy kifejezés kitételével világít meg szerző. Újra egy tanulságos és leleményes fogás. Az antik irodalom egyes mozaik darabjain a nagy egész tervét, a mozaik darab szinén az egész szin complexum egy árnyalatát mutatni be: ez a classikai irodalmi oktatás eszeményi módszere, melyet szerencsésen megközelít Reid. Az *Amicitia* bevezetése reflectál Ciceró dialogjai természetére és felsorolja Ciceró forrásait ez iratra nézve. A dialog személyeit is jellemzően mutatja be. Szövegkritikai függelék ehez is van csatolva.

II. Clarendon Press Series Oxford 1. *German Classics. Goethe, Iphigenie auf Tauris* edited with english notes, etc. by C. A. *Buchheim.*

Szakértelemmel készített mű, melynek szerzője Weber és Düntzer tudományos, de kevésbé élvezhető magyarázatait fölhasználta. A gyakorlati szempontnak hódol, mely az angol tankönyveknek jellemző sajátja. Így a jegyzetekben az Euripides Iphigeniájának megfelelő helyeit idézvén, a két mű párhuzamba állítását, melyet a bevezetésben nehány lapon megtesz, részletesebben megvilágítja. A tanárt e könyv kötelezi a behatóbb magyarázatokra, mi újra a mű előnye, mert mindent megmondani a növendéknek helytelen dolog. Helytelen pedig nem azért, hogy a professor tudományos nimbusa épségben maradjon, de

azért, hogy alkalmat adjon neki arra, hogy tanítványaival együtt működjék, és gyakorlottabb búvárképességét mintegy áthárítsa. Épen azt lehet hibáztatni a Düntzerék magyarázatában, hogy felette fárasztók, tanárt és tanulót egyaránt tétlenségre kárhoztatók.

Buchheim müve kikerülte azt az örvényt, mely magával sodorja kivált a Goethe magyarázókat, kik a miatt, mert Goethe kiválóan hajlik az allegorikus és symbolikus kifejezésekhez: annyi magyarázattal *magyarázzák* el a szépészeti gyönyört, hogy akár a középkori classikus magyarázókat olvasnók.

Goethe Iphigeniájának az Euripidésével egybevetése rövid, de elég jellemző. Goethe művének át meg át gondolt szerkezetét, a jegyzetek parallel helyeinek egybeállítása szépen kitünteti. Hogy ébresztheti ilyesmivel az ügyes tanár a növendékben a művészi tökély iránt az érzéket!

2. *Greek Verbs* irregular and defective, their forms, meaning and quantity, by Wit. Veitch. Oxford, 1879. 8. (VIII. és 717 l.)

Valaki azt mondta egykor, hogy a „szótár" oly könyv, melyben sok mindent megkap az ember, csak azt nem, a mit keres. Főkép igaz az utóbbi kifogás az igék szabálytalannak nevezett alakjai tekintetében. Pedig bizony nagy szüksége van még a nyelvtanban jártas olvasónak is arra, hogy kivált a görög igék eltérő alakjait az abéce rendiben meglelje. Ezt a szükséget igen kevés szótár s ez a kevés is nagyon hiányosan elégíti ki; az iskolai kisded szótárak pedig épen semmi segítséget nem nyujtanak e részben a tanulónak. Köszönettel tartozik hát a görög autorok olvasója *Veitch* úrnak, a ki fent címzett könyvében minden szabálytalan alakot összegyüjtött, lelhelyeikre utal. és jelentésöket, valamint a magánhangzók quantitását is megadja.

3. *A Treatise on the Use of the Tenses in Hebrew.* By S. R. *Driver.* Oxford. 1874. 8. (XVIII. és 256 l.).

Alig van egy vitatottabb s eltérő véleményekkel homályosítottabb tárgy a nyelvészetben, mint az igealakok jelentése a héber nyelvben. De bizony alig is van könyv, melyben e tan oly tisztán, szabatosan és józan elvekre alapítva tárgyaltatnék, mint a címzettben. Ennél fogva ohajtanám, hogy valamelyik theologiai intézet tanára a két könyvet gondosan és behatólag áttanulmányozva, fordítsa le és ajándékozza meg vele a tanulni szerető ifjúságot.

4. *A First Sketch of English literature*, by H. Morley London, 1880. (VII. 914 lap.) E kitűnő mű csak vezérfonal kiván lenni, de nem arravaló, hogy bárkit is a szerzők eredeti művei olvasása alól fölmentsen.

12 fejezetben adja az angol irodalomtört. vázlatát Caedmontól Carlyleig, a szerzők legjellemzőbb vonásait mindenütt a lehető legtalálóbb idézetekkel illustrálva. Különösen becsesek az egyes korszakok jellemzései, melyekben az angol szellemnek más nemzetekével való érintkezését adja.

Ugyanő hozzáfogott az angol irodalom tüzetes történelme megírásához, melyből *English Writers* c. alatt eddigelé három nagy kötet jelent meg. (I. a celták és angolszászok; II. a hódítástól Chaucerig; III. Chaucertől Dunbarig.)

5. M. Tullii Ciceronis De Oratore, with introduction and notes by Aug. S. *Wilkins*. Oxford. 1879.

Mind szöveg, mind magyarázó jegyzetek tekintetében a tudományos (főleg angol, németalföldi s német) kutatások ismeretéről s értelmes fölhasználásáról tanuskodó munka. A 640 lapra terjedő bevezetésben a legszükségesebb tudnivalókat adja elő a rhetorica elméletéről, történelméről, a dialogusban szereplő személyekről stb., magyarázatai s még inkább szövegcritica tekintetében méltán foglalhat helyet a legjobb e nemű német kiadások (p. a Piderit-é) mellett.

VII. A londoni egyetem. (University of London.)

Az egyetem anyja az University collegium volt. Alapítóinak a volt célja, hogy Londonban oly tanulmányi központot teremtsenek, hol a dissenterek fiai, kik Oxfordba és Cambridgebe akkor még a fennálló államegyházeskü miatt nem mehettek, liberalis és teljesen felekezetietlen oktatásban részesüljenek. Egy másik szintén nevezetes indok az említett két egyetem szerfölötti drágasága volt, mi miatt a szegényebb sorsúak oda el nem juthattak.

Ez egyetemet eredetileg a skót egyetemek mintájára tervezték, melyekben az oktató és vizsgáló testület egy. De az 1836-ban nyert királyi alapító levél különválasztotta az University collegetől, s az eredeti tervet átváltoztatta. Azonban az egyetem jó darabig nem akart csupán vizsgáló testületté válni, s hogy a rendszeres vagy a professori oktatásról le ne mondjon, majdnem a hatvanas évekig szoros viszonyban állott egynehány collegiummal. A collegiumok eme szövetsége abból áll, hogy senkit egyetemi fokra nem bocsátottak, ki az egyetemhez csatolt valamelyik intézettől tanulói bizonyítványt nem bírt felmutatni. Azonban időjártán kiderült, hogy e bizonyítványt a különböző intézetek más-más mértékkel mérik, és nagyon is különböző feltételek alatt állítják ki. Minthogy a csatolt collegiumok munkáját úgy

is csak a vizsgálatokkal tudta ellenőrizni, a hatvanas évek elején felhagyott a foederalis rendszerrel, s működését csupán a vizsgálatra szorította, mert átlátta, hogy csak ezt végezheti alaposan. Addig a collegiumoknak első társuk, azóta vezető-központjok, melynek nem egyik-másik intézet istápolása, hanem az alapos oktatás és rendszeres műveltség-terjesztés a főcélja. Azóta minden erejét a különböző karbeli tanfolyamokra, s a belőlök tartott vizsgálatokra szenteli, e végre folyvást a tudományok legkitűnőbb képviselőit igyekszik vizsgáló biztosoknak megnyerni, s az ő mintájukkal ad alkalmat különböző stilú oktatásra, vezeti, ösztönzi, lelkesíti a nyilvános és magános oktatási összes tanfolyamokat, s ennyiben az „egyetem" fogalmát a középkori „studium generale"-tól eltérő módon valósítja meg.

Másik jellemvonása a londoni egyetemnek, hogy nem felekezeti Világi jellemébe nagy nehezen tudtak belenyugodni még az oly liberalis gondolkodású egyének is, mint dr. Arnold a rugbyi igazgató, ki a harmincas években az egyetem születését a legőszintébb rokonszenvvel fogadta, de abba még sem bírt belenyugodni, hogy az egyetem vizsgálatain az ó- és újszövetség nyelvéről, s a keresztény hittanról még csak említés se legyen. [1])

Óhajtásának megfelelően 1838-ban külön vizsgálatot szerveztek az ó- és újszövetség eredeti (héber és görög) szövegéből, s a szenttörténetekből, de nem a baccalaureatus függelékének vették azt, mint Oxfordban és Cambridgeben, hanem attól merőben elkülönítve. Ezért aztán az elégületlen Arnold le is mondott vizsgálói tisztéről.

Az egyetem jelenlegi épületében a Burlington House-ban 1870. óta van. Ez olasz stilú palota homlokzata 250 láb hosszú, belől két nagy szárnyépülettel, mely földszintén és emeletén a nagy tanácstermen kívül egy sereg apróbb és nagyobb vizsgáló-teremből, kényelmes titkári szállásból áll. Az épület homlokzata felső párkányzatán (balustrade) a különböző tudományágak képviselői (Newton, Bentham, Milton, Harvey) életnagyságú szobrai mellé sorakoznak az ó-kori míveltség corifeusai: Plato, Aristoteles, Cicero, Galenus, Archimedes és Justinian; az oldalszárnyon a külföld nagy emberei: Galilei, Laplace, Goethe, Leibnitz, Cuvier és Linné; a nyugati szárnyon pedig az angol nemzet büszkeségei: Hunter, Hume, Davy, Smith Ádám, Bacon és Locke szobrai díszlenek. Shakespeare szobra benn az első csarnokban van, emlékeztetőül, hogy „et hic Dii sunt."

---

[1]) Stanley, *Life of dr. Arnold.* London, 1877, II. k. 76., 81., 95. és 114. l.

A londoni egyetem sajátszerű vonása, hogy az állam közvetlen felügyelete alatt áll. Főfelügyelője a királynő. A régi egyetemek szintén a parliament ellenőrzése alatt állanak, de a parliament ritkán, csak kivételesen szokott ügyeikbe beavatkozni; ellenben a londoni egyetem egyfelől azért, mert évi költségének felénél többet fedezi az állam, s másfelől, mert szabályzatait legalább a korona egy államtitkárának kell szentesítni: mondhatni állami intézet.

Az egyetem kormányzó testülete áll egy kancellárból, kit élethossziglan a korona nevez ki (jelenleg Granwille lord); egy alkancellárból, „kit évenként a tanács választ (jelenleg Lubboch J) és harmincöt tagból (fellows), kik a két kancellárral együtt a tanácsot vagy igazgató-bizottságot alkotják. A tanács új tagjait az egyetemi graduáltak testülete (convocation) által fölterjesztett három jelölt közül a korona szokta kinevezni. E testület, mely a nemesség, tudós világ és az államférfiak legkitünőbbjeiből áll, állapítja meg a vizsgálati szabályzatokat, nevezi ki a vizsgáló-biztosokat stb. A tanács érvényes határozat hozatalára legalább is hat tag jelenléte szükséges.

A graduáltak gyülésének (convocation) tagjai csak azok, kik immár az egy éves graduáltak közül a tagságra még egyéb szükséges jogokat is megszerezték. E gyülés tagjainak száma jelenleg mintegy 1700. Érvényes határozathozatalra legalább harminc tagnak kell jelen lenni. Némely esetben a távollevő tagok szavazataikat beküldhetik. E gyülés elnökét a tagok három évre választják.

1858-ban hozta az egyetem tanácsa azt a nevezetes végzést, hogy kivéve az orvostudományt, fokozatait, minden pályázni kívánó előtt megnyitja, s senkitől sem kérdezi, hol végezte tanulmányait. E liberalis, és a scholastikai hagyományokkal merőben szakító intézkedés ellen nemcsak Oxford és Cambridge, hanem az egyetemmel akkor még kapcsolatban levő collegiumok is nagyon zúgolódtak. Azonban a tanács nem tágított, mert azt akarta, hogy ha graduáltjai az oxfordi és cambridgei collegialis élet előnyeivel nem dicsekedhetnek, kárpótlásúl vállják díszökre az a beható műveltség és tudománybeli jártasság, melyet mindenkitől megkiván, ki vizsgálatai tűzpróbáján általmegy. Ezzel kapcsolatban a baccalaureatusi vizsgálatot két részre osztotta egy évi időközzel. A liberalis gondolkodásmód tetőzetéül az egyetem 1867. óta nők számára is szervezett vizsgálatokat, t. i. 1. általános (general) examination) és 2. egy magasabb műveltséget tanusító (higher proficiency) bizonyítványért való vizsgálatot, ez intézkedés valóban célszerűnek bizonyult, mert jóllehet az egyetem mindenkinek személy- és

iskolaválogatás nélkül hozzáférhetővé tette gradusait: egyszersmind oly szigorúvá tette a vizsgálatokat, hogy csak az igazán kevés számú választottak mehetnek át rajta. 20 éve, hogy az egyetem sorompóit megnyitotta, és oklevelei értéke egy hajszálnyit sem sülyedett, sőt a közvélemény a legnagyobb tisztelettel szól a vizsgálatain követelt mélyreható ismeretekről. Mint az egyetem kancellárja 1879-ben mondá „a mi felvételi vizsgálataink nehezebbek, mint a skótoknál nemcsak a felvételi, hanem még mint a fokozati vizsgálatok is." Az egyetemnek a különböző szakokból 52 vizsgáló biztosa van: minden szakból 2—2, köztük pl. Jevons, Sanderson, Ray Lankester. Fizetésök 30 fonttól 200 fontig terjed. A vizsgálatok legnagyobb részt írásbeliek, mert jóllehet a tanács fentartotta a szóbeli vizsgálatok lehetőségét, de sem a tanárok nem szoktak e joggal élni, sem a jelöltek nem kivánják igénybe venni, mert, mint egyik titkár mondá, a szóbeli vizsgálat ideje nincs korlátozva, s a vizsgálat három-négy annyi ideig eltarthat, mint az írásbeli.

Szintén nevezetes jellemvonása a londoni egyetem fokozatért való vizsgálatainak, az hogy a jelöltektől nagy szellemi önállóságot, megállapodott stilt és bizonyos eredetiséget követel. Az ó-class. nyelv és irodalmi vizsgálatokon nemcsak fordításbeli ügyességet, hanem nyelvtudományi, történelmi és archaeologiai beható ismereteket is kivánnak; az anyanyelv és irodalmi vizsgálatokon pedig nemcsak széleskörű jártasságot s alapos itéletet, hanem e mellett a modern nyelvekben való oly jártasságot is követelnek, hogy e szakból az egyetem alapítása óta 1879 őszéig egyetlen egy tudori oklevél adatott ki. (Weymouthnak, Mill Hill school igazgatójának.)

A felvételi (matriculation) vizsgálatra, mely nagyjában a mi érettségi vizsgálatunknak felel meg) 16 éves növendékeket bocsátanak. A vizsgálat öt napig tart, dolgozva naponként középszámban hat órát. az egész vizsgálat 27 óráig tart, s a jelölteknek a következő tárgyak mindenikéből elegendő jártasságot kell tanusítani: 1. latin, 2. a következő nyelvek ketteje: görög, francia, német, sanskrit, vagy arab, 3. angol nyelv, angol történelem és újkori földrajz, 4. mathesis, 5. természettan, 6. vegytan.

A vizsgálat végeztével a sikeres jelölteket három csoportba sorozzák. A kitünők elsejének, ha húsz évnél nem idősebb, két évre szóló 30 fontos, a másodiknak 15 fontos ösztöndíjt adnak azzal a feltétellel. hogy három év múltán az irodalmi vagy természettudományi baccalaureatusi vizsgálatra jelentkezzék.

E vizsgálatok egyidejűleg a tanács által kinevezett biztosok felügyelete alatt vidéki központokon is tartatnak. A jelöltek jelentékeny része University collegium, Király-collegium, Marlborough collegium, szóval az újabb berendezésű collegiumok volt növendékeiből kerülnek ki. 1877-ben 1160 jelentkezett növendék közül 505 tette le a vizsgálatot, s 655 visszavettetett.

E vizsgálatra egy év mulva a jelölt a B. A. vizsgálatára jelentkezhetik, mely négy napig tart, és a természettan és vegytan kivételével a felvételi vizsgálat tantárgyait foglalja magában. A mathesisből jelöltnek tudnia kell a geometriát, trigonometriát és kúpszelettant. A nyelvekből készített dolgozatoknál szótárt használni nem szabad. A vizsgálat négy napig, összesen 24 óráig tart. A kitünő (honours) fokra vágyó jelöltek egy hét mulva kiegészítő vizsgálatot tesznek a mathesisből és mechanikából és a latin nyelvből. Mindkét tantárgyból három-három napig tart a vizsgálat, és hat-hat dolgozatot kell készítni, minden dolgozatra három órát szabva. Továbbá a francia és német nyelvből egy-egy napig tart a vizsgálat 6 órai munkával, s végül az angol nyelvből két napig 12 órai munkával.

Vizsgálat után a jelöltek közül a legkitünőbbeknek 40 és 30 fontos ösztöndíjakat adnak; nőjelöltek számára szintén van két ily ösztöndíj alapítva.

A második B. A. közönséges vizsgálaton 1881 előtt öt tárgyból kellett vizsgálatot tenni; jelen éven kezdve csak négyből, t. i. latin, görög; továbbá a következő nyelvek valamelyike: angol, francia, német, olasz, arab, sanscrit; és egy a következő három tárgy közül: tiszta mathesis, vegyes mathesis, psychologia és erkölcstan.

A kik e vizsgálatot kitünőre akarják letenni, azoknak sokkal nagyobb mérvű ismeretet kell tanusítniok a következő tárgyak egyikéből: 1. a mathesisből (ismerni kell a magasabb coordinaták geometriáját, a differentialis egyenletet, a geometriai optikát, sphaerica astronomiát stb.); 2. az ó-classikai irodalomból a következő szerzők valamelyike műveiből: Homer Ilias- és Odyssea 12+5 könyvét, Aesch., Soph., Eurip., Aristoph. több darabját, Herod., Thucyd., Demosth. és Aeschin., Plato, Aristot. E fokon a kettős fordítás mellé még a választott szerzők művéből adott kérdésre eredeti dolgozatot is kell készítni; 3. a logika, psychologia fő fejezeteit és az ethika elméletét; 4. francia nyelv; 5. német nyelv, e két utóbbiból az első osztályú kitünőknek könnyen kell társalogni tudni. E vizsgálatok rendszerint három-négy napig tartanak, és a jelöltek érdemfokozatának megfelelő névsor közzétételé-

vel és ösztöndíjak osztásával végződnek. Az M. A. (magister artium) fokozati vizsgálatra 20 éves és a B. A. fokozatra szert tett jelölteket bocsátanak.

E vizsgálat három ágra oszlik, melyek közül egyet vagy többet választhat a jelölt. I. *Classikusok* (görög és latin remekírók, görög, latin és angol prózai dolgozat), ó-kori történelem és Angolország történelme a 18. száz végéig.

II. *Mathesis és természettan,* mely magában foglalja a második B. B. „honours“ vizsgálat tárgyait és a valószinűség elméletét, definit integrálokat, véges differentiákat stb.

III. *Logika és erkölcstan,* államböleselet (1880-ban Montesquieu Esprit des Lois I—IX. k.) kritikai ismerete; a philos. történelme (Descartes bölcselet); nemzetgazdaságtan.

Ez ágak mindenikéből négy-négy nap tart a vizsgálat.

Irodalmi vagy bölcseleti tudornak (dr. of Literature) a B. A. fokozat elnyerése után még két vizsgálatot kell letenni.

A természettudományi baccalaureatus B. Sc. első vizsgálata tantárgyai: vegytan, természettani mechanika, számtan és algebra, geometria, trigonometria és kúpszelettan, növénytan és növényélettan. állattan, melyekből összesen nyolc dolgozatot kell készítni. Kik a kitüntető fokozatra vagy ösztöndíjra vágynak, azok kiegészítő vizsgálatot tesznek a következő tárgyak valamelyikéből: a mathesis, differentialis és integralis calculus és physikai mechanika, experimentalis természettan, vegytan, növénytan, állattan.

A második vizsgálat tárgyai: tiszta mathesis, 2. alkalmazott mathesis (dynamika és astronomia), 3. experimentáló vagy kisérleti természettan, 4. vegytan, 5. növénytan, 6. állattan, 7. állatélettan. 8. phys. földrajz és geologia (ez utóbbi négy tárgyból gyakorlati vizsgálat is teendő), 9. logika és erkölcstan a B. A. második vizsgálatán kivánt terjedelemben.

Jelöltnek e kilenc tárgy közül hármat kell választania, s a kitűnő fokozatért valamelyik tárgyból még kiegészítő vizsgálatot tennie.

A természettudományi szakban M. A. fokozat nincs.

A természettudományi tudorságra pályázók csak a B. Sc. fok elnyerése után egy évre bocsáttatnak szigorlatra. Jelöltet a következő tudománycsoportok közül abból vagy azokból vizsgálják, melyeket választott. I. tiszta mathesis; II. mechanika; III. astronomia; IV. szervetlen vegytan; V. szerves vegytan; VI. villamosság; VII. delejesség; VIII. phys. optika, hő és hangtan; IX. állatélettan; X. összehasonlító

bonctan ; XI. állattan ; XII. növényélettan ; XIII. rendszeres növénytan ; XIV. geologia; XV. palaeontologia; XVI. psychologia, logika, és ethika.

Jogi szak. A jogi baccalaureatus első vizsgálatára L. L. B. csak 19 éves jelölteket bocsátanak. Tárgyai: 1. jogbölcselet, 2. római jog, 3. Angolország alkotmánytörténelme (a két első tárgyból két-két dolgozat készítendő.) A kitűnő fokozatért kiegészítő vizsgálatot kell tenni, s a jogbölcseletből és római jogból négy dolgozatot készítni.

A második vizsgálat tárgyai; 1. közjog, 2. méltányossági jog, 3. birtokjog, 4. római jog. A kitűnő fokozatért kiegészítő vizsgálatot kell tenni a közjogból és méltányossági jogból.

E tudományszakban szintén nincs M. A. fokozat. A tudori fokozat tárgyai: 1. római jog, 2. következő tárgyak valamelyike: közjog, birtokjog, méltányossági jog és 3. vagy nemzetközi jog, vagy jogbölcselet.

Orvosi szak. E tudománykörben a természettudományi előzetes vizsgálatra jelentkezőtől megkivánják 1. a felvételi vizsgálatot (kivétetnek ez alól Sydney, Melboorne, Calcutta vagy Madras egyetemein B. A. fokozatot nyert jelöltek), 2. az előzetes természettudományi vizsgálat letevését, 3. hogy legalább 4 évig a fentebbi vizsgálatok után szakpályai tanulmányokkal foglalkozott, s azok közül egy évet a királyság valamely elismert intézetében gyakorlattal töltött, és az orvostudomány főbb ágai közül hármat hallgatott legyen.

Az első B. A. vizsgálatra bocsátás feltételei: 1. az előzetes természettudományi vizsgálat letevése, 2. az egyetemtől elismert valamely iskolában folytatott két évi tanulásról, 3. két téli tanfolyamon át gyakorlati boncolásról, 4. a gyakorlati vegytani tanfolyam hallgatásáról, 5. a gyógyszerkészítésben szerzett gyakorlati ismeretekről előmutatott bizonyítvány.

Vizsgálat tantárgyai: bonctan, szövet és élettan; materia medica és gyógyszerészeti vegytan; szerves vegytan. Az írásbeli vizsgálatokon kívül az élettanból, bonctan és materia medicából szóbeli és experimentumokkal kisért vizsgálatot is tesznek a jelöltek; a vizsgálat hat napig tart. A kitűnő fokozatra vágyók az említett tárgyak valamelyikéből kiegészítő vizsgálatot tesznek.

A második vizsgálatra bocsátás feltételei következők: az első vizsgálat óta lefolyt két és két tanfolyam hallgatása; legalább 20 szülési eset kezelése, két évig valamely kórházban folytatott sebészeti gyakorlat és a megfelelő sebészeti tanfolyam hallgatása; legalább egy évi kórházi gyakorlat.

A vizsgálat tantárgyai; pathologia, therapeutika és egészségtan, sebészet, orvostan, szülészeti és törvényszéki orvostan. Írásbeli vizsgálat, praeparatumokról, szülészeti eszközökről. Jelöltnek latin nyelven minden rövidítés nélkül vevényeket is kell írni tudnia.

Az orvostudori vizsgálatra bocsátás feltétele, a második baccalaureatusi vizsgálatról való bizonyítvány, s rá következőleg hét évi kórházi, vagy öt évi orvosi gyakorlat, s végül erkölcsi bizonyítvány.

A vizsgálat tárgyai: logika és erkölcsbölcselet, 2. gyógyászat. 3. egy kór vagy szülési eset orvostani magyarázata, 4. kórházi betegek észlelete, 5. szóbeli vizsgálat orvosi eszközökről és praeparatumokról.

A legkitünőbb jelölt egy 20 font értékű aranymedal jutalomban részesül.

Vizsgálati díjak: elővizsgálat 2 font, B. A. első és másod vizsgálat 5—5 font; M. A. 10 font; philos. tudorsági (D. Lit.) két vizsgálat 20 font. A természet- és jogtudományi vizsgálatokért 5—5 font; a jogtudori (L. L. D.) 10 font; az orvosi első és második és az orvostudori vizsgálatért egyenként 5 font díj jár.

Ezeken kívül közegészségügyi vizsgálatokat is tehetnek oly orvosjelöltek, kik a jelentkezés előtt egy évvel a B. M. fokozatra szert tettek.

A vizsgálat tárgyai I. a víz, levegő és tápszerek vegytana és górcsövezése, II. időjárástan a rátartozó eszközök kezelése és javítni tudásával; III. geologia, különös tekintettel a vízvezetésre és kiszárításra (drainage); IV. természettan és egészségügyi készülékek (fütés, szellőztetés, lecsapolás, vízvezeték stb. alapelvei); V. életstatika, különös tekintettel a községi, egészségi, halálozási, születési stb. táblázatok készítése módszereire; VI. egészségtan, különös tekintettel gyárakra, menházakra, járványos betegségek megakadályozására stb.; VII. egészségügyi törvényhozás.

A vizsgálat elméleti és gyakorlati részből áll, és négy napig tart. díja 5 font.

Ezeken kívül vizsgálatokat tart még az egyetem a sebészetből, melyből a második vizsgálat (magister chirurgiae) első tárgya a logika és erkölcsbölcselet, s végül a zenéből baccalaureatusi és tudori szigorlatokat tart, melyek mindenike két-két részből áll.

VIII. University College. (Egyetemi collegium.)

1826-ban alapította egy részvényes társaság, s megnyílt 1828-ban „londoni egyetem" néven. Eredetileg a királyi oklevél felhatal-

mazta volt az intézetet, hogy a bölcseletből, természettudományokból, jog- és orvostudományokból rangfokozatokat oszthasson. Csupán a theologia volt kivéve. Ez intézet a régi egyetemeket nagy oppositióra tüzelte, s az orthodox angol egyházi párt a teljesen világi akadémia hatása ellensúlyozására sietett a Király-collegiumot (King's college) alapítni, melylyel egyszersmind a kormányt kényszeríté, hogy megszüntesse összeköttetését azzal az intézettel, melynek mindenekelőtt dissidens származását vetették szemére. Így történt, hogy az 1836-ban kelt királyi charta módosíttatott; mert megkülönbözteté a londoni egyetemet az egyetemi collegiumtól. Ekként az intézet megszünt egyetemi rangfokozatot osztani.

1869-ben a collegium új alapítóoklevelet nyert, s egyszersmind részvényes jelleméből kivetkőztetve országossá tétetett. Következő két kara van: bölcseletjogtudományi (Faculty of Arts and Law), meg a természettudományi kar. Egyszersmind ez intézethez vannak kapcsolva az alkalmazott természettudományok és technologia, valamint a Slade-féle képző-művészeti iskola. Az első karban következő tudományágaknak vannak rendes tanárai: latin, görög, sanskrit, héber, arab nyelv és irodalom, persa, chinai, angol nyelv és irodalom, francia nyelv és irodalom, német nyelv és irodalom, olasz nyelv és irodalom, ó- és újkori történelem, psychologia és logika, nemzetgazdaságtan, római jog, angol közjog és jogtörténelem, jogbölcselet, építészet (mint művészet és tudomány).

A természettudományi szakban: alkalmazott mathesis és mechanika, természettan, vegytan, építészet, vegytani technologia, geologia és ásványtan, növénytan, állattan és összehasonlító bonctan, élettan, mérnökségi és mechan. technologia, egészségtan. E szerint az első kettős karban 19, a másodikban 17 tanár működik.

Az egyes tanárok nemcsak előadásokat, hanem egyszersmind gyakorlatokat is tartanak, pl. a bölcselet tanára (Roberston Cr.) hetenként 7 órát tart, melyből 4 a psychologia vagy logikára esik, s e mellett 3 órán az említett tudományágakból gyakorlatokat is tart.

Az 1880/81. isk. első szorgalomszakában psychologiát, második szorgalomszakon a logikát, s harmadikon a philosophia történelmét és az ethikát adta elő. Ez úgynevezett általános tanfolyam főként kezdő és egyetemi B. A. és B. Sc. tanulók (philos. és természettudományi) baccalaureatus jelöltek számára való; azonban a haladók számára is tart a harmadik szorgalomszakban előadásokat a philosophia történel-

méből. Gyakorlati előadásokat és gyakorlatokat tart a geologia és ásványtan tanára is.

A nyelv és irodalmi tárgyakban is rendszerint két osztályra (junior és senior class.) vannak oszolva a tanulók, kikből néha egy előkészítő osztály is alakul. A mathesisben négy osztály van; (*a)* számtan algebra és geometria, *b)* elemi mathesis, *c)* trigonometria, differentialis és integralis calculus, *d)* felső dynamica és mathematikai természettan. A mathesis tanára leendő mathematikai tanítókat is készít elő, oly formán. hogy őket gyakorló osztályok tanításával bízza meg. Ezt megelőzőleg egy évig kellett jelöltnek az illető osztályokba bejárni. A vegytan tanára szintén előkészít leendő vegytan tanárjelöltet e tudomány elméletére és gyakorlatára. E tanfolyamra legalább is két esztendő szükséges. Az első évben kizárólag a vegytan elméletével foglalkozik a jelölt; másodikban már gyakorlati tanítással is, s egyszersmind a laboratoriumi munkát folytatja. A jelöltnek a természettan és mathesisben szintén elegendő ismeretre kell szert tennie, s a francia vagy német nyelvet elegendően elsajátítnia.

Az építészeti tervkészítésre a férfiak és nők külön-külön osztályokat alkotnak. E tanfolyam két sorozatba osztott harminc előadásból áll, olyformán, hogy minden tizenötödik előadás végén bizonyos díjakért versenyvizsgálat tartatik.

Az alkalmazott természettudományi és technologiai szakasz egyrészt a mi műegyetemünknek felel meg, mert oly jelölteket oktat, kik magokat a mérnöki építészetre, alkalmazott vegytanra, vagy az ipar és kereskedelem valamely ágára szánták. Valamint a collegium minden más szakában, úgy itt is minden előzetes vizsgálat nélkül beveszne̊k mindenkit a tanfolyamra. Az egyes tanfolyamok műhelybeli munkával vannak egybekötve, pl. a mérnöki laboratorium, mely arra való, hogy rendszeresen oktassa a jelölteket és kezdő mérnököket a mérnöki kiszámítás experimentalis módszereiben és a különböző építésanyagok természeti tulajdonságaival való megismertetésében (az anyagok kiterjedését és összenyomását tanusító kisértmények; a dörzsölés, a működő gép ereje megmérése, dynamométerekkel, indicatorokkal stb.) A laboratoriumhoz kapcsolt műhely arra való, hogy benne a növendékeket a különböző műszerek használatába gyakorlatilag bevezessék.

A vegyi technologia e tekintetben egészen gyakorlatilag rendezi be három éves tanfolyamát oly jelöltek számára, kik oly iparra szánták magokat, melyben a vegytané az oroszlánrész. A fémmívelésre alkali, szappan, cement, üvegkészítésre, kelmefestés, cukorfinomítás.

földmívelésre stb. stb. három-három éves tanfolyamok vannak berendezve olyformán, hogy a jelöltek különösen az első évben a tiszta és alkalmazott mathesis, a természettan, mechanika és a mechanikai rajzból annyi ismeretre tegyenek szert, a mennyi minden mesterség míveleteire egyáltalán szükséges.

A képzőművészeti osztályban a rajz, képírás és képfaragás elméletét tanítják. E tanfolyamhoz a bonctan van kapcsolva, a festőanyagok vegytana, távlattan és az archaeologia.

A különböző szakokban más-más a tandíj. Általában a nyelvekért egy szorgalomszakra 5 guinea; a mathematikai oktatásért egész évre 8—10 guinea, a jogtudományi tantárgyakért 6 guinea, a műszaki tárgyakért 6—7 guinea.

A philosophiai — jogtudományi szakban nehány előadást meghallgattam, s világosság és érthetőség dolgában mindannyiát mintaszerűnek találtam. Nemcsak a tanárok magok állanak a tudomány színvonalán, hanem növendékeiket is fel akarják és tudják rá emelni, (pl. *Robertson* a philosophiából; *Jevons* a nemzetgazdaságtanból; *Morley* H. az irod. történetből). E végre óraközben kijegyeztetik a szakba tartozó alapmunkáknak az előadás kiegészítésére szükséges vagy hasznos fejezeteit; a gyakorló órákra azokból kivonatokat, vagy az előadások egy részére visszapillantó dolgozatokat stb. készíttetnek: szóval a növendékeknek teljes tájékozódást kivánnak nyújtani az illető tudományszakban, mert csak úgy remélhetik, hogy azok a londoni egyetemen sikeres vizsgálatokat tehetnek.

E collegium építészetileg London legdíszesebb épületei közé tartozik. A görög stilú épület közepén egy 12 korinthi oszloppal díszesített csarnokkal és egy 400 láb hosszú s a természettudományokat és az irodalmat representáló basrelieffel. Benn a collegium egyik legnagyobb tanítványa Mill Stuart szobra (itt tanult 1828—1830.) s nem messze tőle a Grote által készíttetett homéri reliefek. (Marmor Homericum.)

A Flaxman-gyüjtemény a kitünő szobrász hagyatéka, ez intézet egyik büszkesége, melyet Denman Mária 1848-ban ajándékozott a collegiumnak. Összesen 200 drb. a kitünő reliefek száma, melyek közt a legkiválóbbak nagy része a kegyeletet plastikailag ábrázoló örökbecsű compositiók. A Graphic society minden év tavaszán és nyarán szokott kiállítást rendezni a termekben, s ilyenkor a Flaxman-féle tollrajzokat is együtt láthatni.

IX. King's college. (Király-collegium.)

E collegium egészen egyházias színezetű, és University-collegetől abban különbözik, hogy theologiai és orvosi szakja is van. A jogtudományok előadására azonban csak két tanár van alkalmazva. A különböző szakokban gyakorlati órák helyett szolgálnak az u. n. esti tanfolyamok.

A theologiai tanfolyamon a jelölteknek legalább 15 órát kell hallgatniok, s rendes tanulókká csak azok lehetnek, kik valamelyik egyetemen a B. A. fokozatot elnyerték, vagy oly 21 éves egyének, kik az említett fokozatnak megfelelő felvételi vizsgálatot tesznek.

Az irodalmi és természettudományi osztály előkészíti a tanulókat 1. az egyetemekre, papi, ügyvédi és más tudományos pályákra, 2. az indiai polgári hivatalokra; 3. katonai akadémiai vizsgálatokra stb.

A tanulók tetszés szerint választhatnak a természettudományi, nyelvészeti és irodalmi előadásokból, olyformán azonban, hogy a bekebelezett tanulóknak legalább 15 órát kell hallgatniok.

A felvételért folyamodónak legalább is 16 évesnek kell lenni, s a görög és latin nyelvből, s a mathesisből felvételi vizsgálatot kell tenni.

A mely tanuló e szak studiumait három évig tanulmányozta, és a feltételeknek megfelelt, jogosítva van az „Associate of King's College" diplomára.

A mérnöki és alkalmazott természettudományi szak a kereskedelemre, gazdászatra, mérnökségre, építészetre, telegraph-hivatalra és az ipar felső ágaira szándékozóknak nyújt előkészületet.

A tanfolyam három éves, s a felvétel feltételei az előbbi szakmának megfelelők.

Az orvosi szakra csak philosophiai tanfolyamot végzett jelölteket veszik fel. E karban 18 rendes tanár működik, az évi tandíj a rendes vagy bekebelezett tanulóknak 125 font, s e mellett az orvostudományi tutornak egy évre 3 guinea.

Esti tanfolyamokat tart a nyelvészeti, természettudományi, jogi és orvosi kar legtöbb tanára.

A jelölteket minden év elején megvizsgálja a tanár, s előhaladások szerint különböző osztályba osztja be. Az osztályok tagjai nemcsak a collegium rendes hallgatói lehetnek, hanem rendkívüli tagok is, sőt épen ezek kedvéért van berendezve az egész tanfolyam.

A természettudományi, különösen a mérnöki szak tanulóira való tekintetből egy műhelyet is rendezett be a collegium, melyben este-

ként gyakorlatokat tartanak a fa- és vasmunkákban (esztergályozás, asztalosság, a lakatos és a kovács műszerei használata, bronz-öntés stb).

Szintén ily gyakorlati tanfolyamnak nevezhető a polgári hivatalokra szándékozók számára az u. n. jegyzői tanfolyam, melyben vizsgálatokat is tartanak; a vizsgálat tárgyai: anyanyelven fogalmazás, földrajz, Angolország történelme, könyvvezetés, számtan, szépírás stb.

Mindkét collegium tanfolyamát jellemzi a katechetikai tanításmódnak az előadásokkal való összekapcsolása. Az University collegebeli gyakorlati óráknak King's collegeben az esti tanfolyamok felelnek meg. Még az orvosi tudományokban is egy tutort tart King's college, kitől az első éves rendes hallgatók kötelesek leckéket venni.

Másik nevezetes vonása mindkét collegiumnak, hogy benlakó növendékeket is fogadnak el. University Collegevel az u. n. University Hall áll kapcsolatban, melyben a tanulók az oxfordi és cambridgei collegialis élettel bizonyos tekintetben analog életet élnek; főfelügyelőjük a derék professor Beesly. E mellett több tanár fogad házához lakásra és ellátásra növendékeket, s a collegium egyáltalán nyilvántartja azokat a családokat, melyeknek körében bejáró növendékei élnek.

King's collegenek a főépületben van mintegy 30, hálóhelyiségekkel ellátott szobája, melyeket egyenként évi 50—60 fontért szokták kiadni rendes tanulóknak, kikre a collegium censornak nevezett és velök együtt élő hivatalnoka ügyel fel.

University és King's college modern egyetemek, melyekbe a társadalom kevésbbé vagyonos osztálybeli gyermekei is bejuthatnak.

Oxford és Cambridge a társadalom alsóbb rétegeiben nem népszerű intézetek. Mit törődik azzal a csekély jövedelmű üzletember, hogy mit mívelnek azokon a régi egyetemeken, hol egy esztendő, illetőleg félesztendő legkevesebb 200 fontba kerül. Tehetséges fia számára ennél sokkal olcsóbb intézetet kell keresni, s ilyenek Londonban az University college s King's college. Így kerülik meg a mívelt hereditarius angol nemességet a középosztály kevésbbé vagyonos része, meg az alsó osztály felső rétegei; ekként száll a tekintély más, alsóbb rendű, de erélyben és munkabírásban a nemességgel egyenrangú osztályokra.

X. Victoria-egyetem. (Owen-collegium, Manchester és Yorkmegyei coll. Leeds.)

1. *Owen-collegium.* E collegium 1851-ben nyílt meg egy manchesteri polgár 97 ezer fontnyi alapítványa alapján, mely azután kisebb alapítványokkal mintegy 400 ezer fontra szaporodott. A philosophiai

(arts), természettudományi és jogtudományi szakban összesen 33 tanár, az orvosi szakban 15 tanár működik. Az 1878/9 isk. évben öszszesen 1401 (a nyári félévben 1352) hallgatója volt. Első éves 443. Köztük 16—18 éves 134, 18—20 éves 105, 16 éven alól 28 s 20 éven felül 176. A bölcseleti szakban sok tanár u. n. gyakorlati órákat is tart, pl. a római jog tanára, a vegytan, a természettan, élettan és növénytan tanára.

A vegytan gyakorlati tanfolyama laboratoriumban történik, s arra való, hogy a jelöltet az eredeti kutatásba vezesse be, s elméleti ismeretét a képzőművészetekre s az ipar és földmívelés felsőbb fajaira alkalmazni tudja. Az első éves vegytan tanulóknak mindenekelőtt az experimentumokra kell szorgalmasan eljárni, s ha lehet az előadásokat azokkal egyidejűleg hallgatni.

A fém-mívelési (metallurgical) laboratorium (igazgatója prof. Roscoe) és a természettani laboratorium, szintén arra valók, 1. hogy a tanulók megtanulják magok végezni a tanteremben látott experimentumokat, s hogy 2. a természettani tanszerekkel, különösen a londoni egyetemi vizsgálatra szükségesekkel bánni tudjanak. Időnként írásbeli dolgozatokat is készítnek. A polgári és mechanikai mérnöki tanfolyamnak szintén megvan gyakorlati része a mérnöki felvételre s egyszersmind gyakorlóosztálya.

Az állattani laboratoriumban az előadásokhoz gyakorlati morphologiai és embryologiai tanfolyam van csatolva.

Az élet- és szövettani intézetnek szintén van ily gyakorlati tanfolyama, összekötve havi írásbeli vizsgálatokkal.

A vegytani, természettani és élettani laboratoriumok félévi folytonos használatáért 15—20 guinea fizetendő.

A collegium 1852. óta tartja az u. n. esti tanfolyamokat, az öszszes bölcseleti, nyelvészeti s természettudományi tantárgyakból. Tanfolyama célja egyfelől az általános míveltség terjesztése, másfelől a tehetségesebb bejáró hallgatóknak a londoni egyetem vizsgálataira való előkészítése. 1873—79-ig a tanulók középszáma 840 volt, 56 osztályban, melyek következő kilenc csoportba voltak beosztva: a classikus, az angol és újkori nyelvek, erkölcs-bölcselet (a logikával és nemzetgazdaságtannal együtt); tiszta mathesis, mérnöki szak, természettan és vegytan, biologiai és végre művészeti szak. Az igazgató 1879-iki jelentése szerint, nevezett években legnépesebbek voltak az újkori nyelvek osztályai; másod sorban jöttek a természettan és vegytani

csoport; harmadik volt a classikai csoport, utána jöttek az angol nyelv tiszta mathesis és a mérnöki csoport. [1])

A collegium évi költsége 1877/8-ban 21,792 font volt.

II. Yorkmegye collegiuma.

1873-ban nyílt meg ez intézet Leedsben Yorkmegye legnépesebb városában. E collegium kisebb kiadása az Owen-collegiumnak. Természettudományokban öt, a philos., nyelvészet-történelmi szakban szintén öt tanár működik. A collegium törzsét a leedsi 1830 óta fennálló orvosi akadémia alkotja, melyben 28 tanár működik.

Ez intézet is egész a legközebbi időig a londoni egyetemi vizsgálatokra készítette elő a növendékeket.

Kapcsolatban van e collegiummal az u. n. szövészeti szakosztály, mely két éves tanfolyamán a legnagyobb gonddal taníttatja a szövészeti rajz különböző fajait.

Esti tanfolyamokat is tart. 1878/9 isk. évben a tanulók összes száma 281 volt, kikhez járult az esti tanfolyamok 143 hallgatója. Ez intézet minden szakmában több rendbeli jutalmat és bizonyítványt szokott a kitünő növendékek között kiosztani.

Owen-collegium 1877-ben s aztán ismételten 79-ben kérte a miniszteriumot, hogy egyetemi rangra emeljék, azzal indokolván a többek között kérését, hogy Manchester k. b. 3 milliónyi népességű vidék központja: oly vidéké, melynek népében megvan a kitartó vágy, egy egyetem nyújtotta alapos és rendszeres oktatásra, mint azt az intézet életének különösen utolsó két tízede mutatja. Oxfordhoz vagy Cambridgehez való affiliatiója megakasztaná független fejlését, mely minden felső rendű akadémiai intézet életének első feltétele. Növendékeinek a londoni egyetem vizsgálatain nyert fokozatai nemzeti értéküek ugyan, ámde ez egyetem nem nevelőhely, s az orvostan kivételével, jelöltjeitől valamely collegiumi vagy tanintézeti cursus végzését meg nem kivánja. E fölterjesztéssel szemben az északi megyék népesebb városai Leeds, Hull, Halifax Sheffield, Liverpool és mások a legkomolyabb tiltakozásukat terjesztették fel a kormányhoz, s egyszersmind kérték, hogy Owen-collegiumot egyetemi rangra ne emelje. Ehez járult kiválóbb szakférfiak szintén ellenző véleménye, kik attól félnek, hogy aztán Leeds és Bristol szintén elé állanak az egyetemi rangra emelés kérvényével, s ezzel a sok egyetemmel a tudomány színvonala teljességgel nem emelkedik, hanem inkább localissá sülyed.

---

[1]) *Owen's college Calendar.* Manchester, 1879. 201—2. l.

Owen-collegium kérvényének arra a pontjára, hogy a londoni egyetem csak vizsgáló testület, holott az ő egyetemről való fogalmában az oktatás szintúgy benne van, mint a vizsgálat, s hogy az egyetemi fokozat elnyerésére collegiumi vagy professori rendszeres oktatás szükséges: Fitch egy érdekes cikkében [1]) a londoni egyetem történetére rámutatva kimondja, hogy a rendszeres oktatást és collegiumi rendszert Manchester elsőben bizonynyal komolyan megkövetelné minden vizsgálatra jelentkezőtől. Azonban majd az esti tanfolyamok hallgatói is a fokozati vizsgálatra való bocsátásért kezdenének zörgetni. kik napközben üzleti dolgokkal vannak elfoglalva, s csak esténként, tehát nagyon szerény adagban részesülhettek collegiumi nevelésben. Nemsokára eléállanának azok a kisebb községbeli esti tanfolyam-látogatók is, kik Manchester közelében a tanári kar egy része rövid tartamú előadásait hallgatták. S a graduatióra bocsátás kérvényével végre jőnének azok is, kik mint félreeső községekben elszigetelt magányukban egy-egy szomszédbeli pap, vagy talán mívelt szülőik útmutatása nyomán dolgozó tanulók ki tudnák mutatni, hogy ők szintén annyira mentek — ha többre nem — mint az elébb említettek. Az eredmény az lenne, hogy négy-öt évi tapasztalás után az új egyetem kénytelen lenne felhagyni azzal a fictióval, hogy az egyetemi fokozatra rendszeres collegiumi oktatás szükséges, s felhatalmazást kérne a kormánytól, hogy minden jelentkezőt vizsgálatra bocsáthasson, ki követelményeinek megfelel. Ily körülmények között. s ily erősen opponáló városok szava hallatára is egyetemi rangra emelte a kormány e két collegiumot, melyek közt kivált Owen-collegium anyagilag és szellemileg egyiránt megüti az egyetem mértékét. Az északi részeknek úgy is van egy egyetemök Durhamban. Ez egyetem Oxfordnak a hajtása, s 1833-ban nyílt meg, 1837-ben ruházta fel a kormány mindazokkal a kiváltságokkal, melyeket Oxford és Cambridge élveznek. Szervezete és vizsgálatai egészen Oxford és Cambridge másolata.

[1]) *Nineteenth Century* 1878. nov. 906. l.

MÁSODIK SZAKASZ.

Szakoktatás.

1. Theologiai akadémiák.

A theologiai oktatás egyáltalán nem áll magas tudományos szín-vonalon sem az egyetemeken, sem a theol. intézetekben. Az oxfordi és cambridgei egyetemen eredetileg a theologia volt a vezér-studium, és minden egyéb tudomány a theologia inye szerint akként volt berendezve, hogy a nem-graduált a vallástan szellemével és igazságaival közelről ismerkedjék meg. Időjártán azonban megváltozott a viszony: a theologia mellékessé vált, mert a fellowshipokat és collegiumi tutori állomásokat a világi tárgyakból kitünt egyéneknek adták, mert a tanítóknak nem volt idejök tanítani, a tanulóknak pedig nem volt kedvök tanulni a theologiát és közön-kézen a vallástan morzsáival is beérték. Mint az egyetemi oktatásnál már láttuk, a vallástan a nyilvános vizsgálatokon mint melléktárgy szerepel, s a vizsgálók megelégesznek, ha a jelölt az új szövetséget görög eredetiből fordítni tudja, s az angol egyház 39 hitcikkelyét ismeri.

Az új egyetemeken a theologiának csak részben van helye; a régieken (Oxford és Cambridge) sorvasztó állapotban van. Ha dissenterekkel beszélsz az anglican theologiáról, mosolyogva emlegetik; s ha Oxfordból vagy Cambridgeből kikerült ó-classikai irodalomban és mathematikában jártas papi egyénekkel beszélsz, csakhamar átlátod, hogy a theologia, mint tudomány, teljességgel nem erős oldaluk.

Oxfordban és Cambridgeben háromféle theol. vizsgálatot szerveztek: theologiai, specialis theologiai, theologiai tripos-vizsgálatot, a nélkül, hogy a theologiai petyhüdtségen e szigorlatokkal gyökeresen segíthettek volna. Hiszen 1879. őszén hallottam Londonban egy tisztán tudományos testület (Taylorion Society) kebelében tartott felolvasását egy Oxfordban végzett Balliol collegiumi volt-theol. növendéknek, ki a legélénkebb szinekkel festette a theologiai tudományok siralmas állapotát, melynek megcáfolására a jelenlevők közül senki sem vállalkozott. [1])

[1]) Ugyancsak a felolvasó néhány héttel később az oxfordi egyetemi körben is (Union Society) felolvasta ez értekezését, s egyszersmind indítványozta, hogy a theologiai studiumok felélesztése végett Oxfordban egy új és

A theol. rendes tanárok főfeladata nem a theologiai tanítás, hanem a jelölteknek a püspöki vizsgálatokra, vagy más szóval a 39 hitcikkely aláírására és vizsgálatra való előkészítése. Egyetemi tanuló korában (1863—68) — úgymond értekező — midőn a külföldi theologiai irodalomban Renan „Jézus élete," Strauss „Jézus élete" és Ewald későbbi művei nagy feltünést keltettek: egyetlenegy tanár kivételével a többitől egy árva igét sem lehetett róluk hallani. A dogmatika egyik tanárának egyetlenegy hallgatója sem volt; a pastoralis theologia professoráról édes keveset beszéltek hallgatói; az exegesis tanára görög szótár írásával volt elfoglalva; a dogmatika regius professora „causerie"-ket tartott az új szövetségről, de sem Schleiermacher, sem Strauss nevét nem vette soha szájára; egy másik tanár a Septuaginta nyelvezetéről iskolás gyermekeknek való nehány felolvasást tartott. A héber nyelv regius professora (a tiszteletre méltó dr. Pusey) tanítása sem volt nagyobb hatású, mint irodalmi művei. Az arab nyelv két tanára közül egyik sem volt tekintettel a theologiai studiumokra (pl. a Korán olvasására), s a ki Oxfordban az arab nyelvet tanulja, rendszerint a Britt-muzeum keleti nyelvészeti osztályára, vagy valamely állami hivatali állás elnyerésére való tekintetből tanulja. Az arab nyelv egyik tanára az első éveseknek tanította a héber nyelvet, s azoknak a 24—30 éves ifjaknak, kik a második nyilvános vizsgálatot (Greats) is letették, és Müller Miksa nyelvtudományi felolvasásait hallgatták: a Genesis második fejezete olvasásakor legünnepélyesebb hangon és arccal magyarázta: „nagyon érdekes és sokat vitatott kérdés, hogy mely nyelven beszéltek az éden kertjében?" Azonban a XVI-ik száztól fogva le egész Geseniusig e tárgyról felállított elmés feltevések biráló taglalásába nem bocsátkozott.

Látható ezekből, hogy a theol. növendék valóságos szakismeretet csak a szakmunkák buvárlásából, a collegiumi fellow-kal való társalgásból nyert, de egyáltalán nem a tanárok előadásaiból. A felolvasó jellemző megjegyzése szerint Oxfordban — a tantermekben — a theologiát se nem kinálták, se nem keresték; Cambridgeben a kinálat és kereslet valamivel jobb volt.

1879-ben Oxfordban a dogmatika egyik tanára tizenkét előadásból álló tanfolyamot tartott, és egyszersmind a liturgiás könyv magyarázatából magán vállalkozók számára tanfolyamot nyitott. A dogma-

felekezet nélküli theol. collegium alapíttassék. Ez indítványt azonban különösen az orthodox Keble-collegium tagjai ellenezték, s 19 ellen 77 szavazattal elvetették (The. Ing. 1879. nov. 8. sz.)

tika másik tanára, az első szorgalomszakban hetenként egy órán Athanasius „De Incarnatione Verbi“ és a 39 hitcikkelyről hetenként kétszer tartott felolvasást. A héber nyelv regius professora (dr. Pusey) nem tartott előadást. Egy tanár hetenként háromszor a héber nyelv elemeit tanította. A pastoralis theologia professora het. háromszor Hooker „Eccl. Polity“ V-ik könyvét, az egyháztörténelem tanára het. háromszor a niceai zsinat előtti korszakot tárgyalta; az exegesis tanára a zsidókhoz írt levelet magyarázta a VII-ik fejezeten kezdve; s végre Woollcombe nov. hóban két felolvasást tartott a Septuagintáról.

Cambridgeben csupán egy pár fokkal áll fennebb a theologia, s az ottani előadások bővebb részletezése helyett a Király-collegium (King's college) és nehány theol. akadémiai tanulmányi rendjét adom.

A Király-collegium theologiai facultását különösen kiemelendőnek tartom, mint a melyben 15 tanár a következő tárgyakat adja elé: dogmatika, újszövetségi exegesis, héber nyelv és ó-szövetségi exegesis, egyháztörténelem, pastoralis theologia és liturgika, erkölcs-bölcselet, logika és metaphysika, az egyházi zene elmélete és gyakorlata, latin nyelv, egyházi szónoklat, egészségtan, különös tekintettel a papi hivatalra.

Vizsgálat nélkül fölveszuek e szakba minden egyetemi graduáltat vagy minden oly 21 éves egyént, ki a görög és latin nyelvből, a biblia-történelemből s az egyház kátéjából sikeres vizsgálatot tesz. A tanfolyam két éves, melynek végeztével a sikeres vizsgálatot tett jelöltek az anglican püspökök egy része által érvényesnek tekintett bizonyítványt nyernek.

A vidéki theologiai intézetek sokkal kevesebbet kivánnak a jelöltektől. A lichfieldi theol. collegiumnak tulajdonképen három tanára van. Az egyetemi graduáltaknak csak egy évig, másoknak két évig kell az intézetben maradniok. A tanfolyam tárgyai: ó- és újszövetség (amaz angol fordításban, emez görög eredetiben), liturgika, dogmatika, egyháztörténelem, egyházjog, egyházi szónoklattan és az egészségtan elemei.

Oly üzletemberek, kiknek nincs módjukban az évi tandíjt ($10^1/_2$ font) egyszerre lefizetni, püspöki beleegyezés mellett félévenkénti vizsgálatot is tehetnek a theol. tárgyakból.

A chichesteri theol. collegium tanrendje szintén megegyezik az előbbiével. A felvétel egyik feltétele, hogy a jelölt legalább 20 éves legyen. Némely székesegyházzal kapcsolatban pl. Truroban, Lincolnban stb. van egy-egy theol. előkészítő intézet, u. n. Scholae cancellarii, melyben 20—30 növendékeket rendesen két év alatt szoktak

előkészíteni a lelkipásztori hivatalra, s aztán a jelöltet az egyetemi rendes tanfolyamra vagy vizsgálatra küldik.

E kis iskolák különösen a diakonusok (bibliaolvasók s alkalmilag paphelyettesek) nevelésére valók.

Hogy mily különbség van az anglican és tisztán protestáns papnevelés között, arra nézve legjellemzőbb az unitariusok Manchester New collegiuma Londonban, mely 1786-ban alapíttatott Manchesterben s 1853-ban tétetett át Londonba.

A tanfolyam öt éves, t. i. két nem-graduált és három theologiai év. Az egész tanfolyamot végezni szándékozó tanuló köteles a londoni egyetem felvételi vizsgálatát letenni, s a második év végén ugyanazon az egyetemen a B. A. fokozatra szert tenni. A jelöltnek e mellett három dissenter pap által aláírt erkölcsi bizonyítványt kell előmutatni. A három éves tanfolyamra lépő jelöltnek legalább is 21 évesnek kell lennie, és ha még nincs egyetemi fokozata, az annak megfelelő szigorlatot letennie.

A nem-graduált tanulók az egyetemi collegiumban (University college) tanulják a görög, latin s francia vagy német nyelvet és a természettudományok egyik ágát; e collegiumban pedig a psychologiát és logikát s a tiszta és alkalmazott mathesist oly mértékben. mint a hogy londoni egyetemi felvételi vizsgálaton követelik.

I. A *theologiai* tanfolyamon következő tárgyak adatnak elő: 1. újszövetségi bevezetés, 2. újszövetségi kritika és exegesis, 3. a dogmatika történelme és kritikája, 4. hittan, 5. szemelvények a görög egyházi atyák műveiből.

II. A *történelmi és összehasonlító* vallásfolyamon előadják: 1. izrael vallása fejlődését, kapcsolatban a héber történelemmel és irodalommal s az ó-szövetségi kritikával, 2. egyháztörténelem, áttekintően és egyes korszakok specialis tanulmányával, 3. összehasonlító vallástudomány. 4. szemelvények a latin egyházi atyák műveiből.

III. A *philosophiai* tanfolyamon: 1. vallásbölcselet, 2. görög philosophiai művek (főként Plato és Aristoteles) olvasása, 3. psychologia és logika, 4. erkölcs-bölcselet, 5. latin philosophiai művek (főként Lucretius, Cicero és Seneca művei) olvasása.

IV. *Héber nyelv és irodalom,* kapcsolatban nyelvtani és ó-szövetségi exegetikai tanulmányokkal.

Az intézet könyvtárában mindennap isteni tiszteletet tartanak rendre a tanárok és tanulók. E mellett szónoklattanban, egyházi beszédek írásában rendesen gyakorolják a jelölteket.

Jelen voltam ez intézetben egy pár előadáson. A vallás-bölcseletből a nagyhirnevű dr. Martineau fejtegette a vallásos világnézlettel kapcsolatos problemákat oly philosophiai mélységgel s egyszersmind oly világos nyelvezettel, mintha egyszerre Plato és Kant beszéltek volna. Az erkölcs-bölcselet előadója Upton tanár szintén ismert alapossággal taglalja az ethikai kérdéseket, folyvást utasítva növendékeit az alapvető ethikai munkák kérdéses fejezetei tanulmányozására. Az egyháztörténelem és összehasonlító vallástudomány a kiváló tehetségű ifjú tanár E. Carpenter kezén van, s az exegetikai és kritikai részt Drummond tanár tanítja.

Az intézetnek alig van 10—12 növendékénél több, azonban u. n. local vizsgálataira évenként szép számmal jelentkeznek a felső iskolák növendékei, háromnegyedrészben nők. 1879-ben az ó-szövetségi irodalomból és történelemből 9 nő jelölt közül 5 első osztályú és 3 másod osztályú vizsgálatot tett. Az újszövetségi irodalomból és theologiából 38 (legnagyobbrészt nő) jelölt közül 13 első osztályú és 18 másod osztályú vizsgálatot; az egyháztörténelemből egy jelölt első osztályú s az erkölcs és vallástudományból 6 jelölt közül 2 első és 2 másod osztályzatú; a görög újszövetségből egy jelölt első osztályú vizsgálatot tett. E szerint az említett iskolai évben 54 jelöltet vizsgált meg e collegium bizottsága.

Az intézet évi költsége 2320 fontra rúg.

E dissenter theol. collegium vizsgálati mértékénél fogva merőben kiválik a hasonnemű anglican intézetek közül, s ennélfogva azokkal összemérni egyáltalán nem lehet.

Az a magasabb *theologiai* míveltség, melyet a Manchester New collegiumban a dissenter jelöltek elsajátítanak, az angol egyházi papok között valóságos ritkaság. Az anglican papnevelő intézetekben a liturgikára és dogmatikára esik a fősúly, emitt a philosophiára és a vallástudományra.

Az angol papság mintegy 23,000 tagból áll, s évenként legalább is 600 új taggal szaporodik, kik közt édeskevés van olyan, a ki az egyetemi theologiai kitünő (honours) fokozatra áhitoznék, s több mint kilenctizedrésze arra törekszik, hogy a lehető legcsekélyebb fáradsággal átessék a kiszabott vizsgálatokon. „A theologiai magasabb studiumokra való ízlés és tehetség — úgymond egyik egyházi író — szintoly ritkaság, mint a felsőbb mathesisre vagy philologiai fölfedezésre való talentum. A papi hivatal emberei között, még a legmagasabb állásúakat sem véve ki, nagy számmal vannak olyanok, kiknek egyáltalán

nincs tehetségök tisztán theologiai eszmék felfogására és assimilálására." [1]) Hasonlít e tünemény a színvaksághoz vagy a zenei hallás hiányához; de az aztán más kategoriába esik, hogy midőn Keble F. Williams J., az angol egyháznak e százban bizonnyal legkitünőbb és legtudósabb papi emberei, valóságos apostoli szegénységben és szerénységben éltek és haltak meg, a nélkül, hogy avagy csak tiszteleti kanonoki címre is szert tehettek volna: holott haláluk éveiben 13 püspöki (köztük 4—5 első rendű) szék volt betöltve oly praelatusokkal, kikre a hízelgés sem foghatta rá, hogy a theologia alapvonalait még csak felületesen is ismerték volna. [2])

Az anglican papság, mint protestáns testület, a latin és keleti egyház papságától abban különbözik, hogy nem alkot a polgároktól külön álló rendet, hanem köztük és velök együtt él; s másfelől, hogy az kiválóan tanítótestület. A latin egyházban a sacerdotalis elem jutott túlsúlyra, a protestáns egyházban a prófétai, illetőleg oktató elem. Minthogy a tudatlan ember nem bír kellően tanítni, s viszont annak, ki finom habitusokban és eszmékben szükölködik, nem nagy hatása lehet a hivekre: nagy szüksége van a papjelöltnek arra a míveltségre, melylyel az oktatás s a hivek lelki építése együtt jár. A kath. egyház, papnevelőiben hosszas és egyforma disciplinára fogja a növendékeket, s begyakorolja a liturgia, szóval a sacerdotalis tiszt gyakorlására: ám a sokkal nehezebb tanítói tiszt végzésére még gondosabb és rendszeresebb oktatás szükséges. És mit találunk az anglican papnevelő berendezésében?

Az oktatás mesterségére alig 3—4 papnevelő kivételével semmi figyelmet nem fordítnak. A végzett papjelölt kitünő theologiai vizsgálatot tehet, de megeshetik, hogy a templomban vagy iskolában sikeresen catechisálni, bibliai leckét tanítni, confirmálandóknak az egyháztanban előforduló nehézségeket megmagyarázni teljességgel nem bírja. Innen van, hogy a nonconformista lelkipásztorok vasárnapi iskolái végtelenül fennebb állanak, mint az anglican papoké.

A papolásra ujabb időben nagy figyelmet fordít a theol. collegiumok egy része, de azért igen sok e téren is a javítni való. Az anglican templomokban, még Londonban is, a legunalmasabb, legegyhangúbb és lehető leggyarlóbban felolvasott, vagy helyesebben elénekelt egyházi beszédet lehet hallani. A kitünő egyházi zenével, a fenséges templom-épületekkel s a méltóságteljes magaviseletű közönséggel szemben nagyon kirívó a szerkezeti fenségben és méltóságban gyarló egyházi

[1]) [2]) *Contemp. Review.* 1879. apr. sz. 5. l.

beszéd. Valóságos esemény Londonban egy Farrar egyházi beszéde, mely folyékonyság, szerkezet és hangulat dolgában egy színvonalon áll a Westminster székesegyházzal, vagy a Windsor-kastély remek templomával. Azokra a nehézkes menetű egyházi beszédekre, melyeket az anglican templomokban hallhatni, szószerint ráillik Whately érsek megjegyzése, melyet egy paptársa egyházi beszédének hallgatása után mondott: „ez az ember egészen ellenlábasom. Negyven esztendeje, mióta próbálom, hogy a nehéz dolgokat könnyen felfogható szóval adjam elé, és e pap negyven percig mindazt mívelte, hogy a könnyű dolgokat hogyan burkolhassa a legnehezebben érthető szavakba." A mívelt angol középszámításban 10,000 szót használ beszédben vagy írásban; ám a dorshedshirei paraszt érőt ér 400 szóval. Más szóval míveletlen ember 40 szó közül egyet ért meg, és így nem közönyös dolog, hogy a papjelölt hosszú és körmönfont mondatok helyett röviden és velősen bírja azokat a képzeteket kifejezni, melyeknek a hallgató eszejárásához közel kell állani.

A rendszeres theologiát inkább töredékesen, gyakran összefüggetlenül tanítják a papnevelőkben. A tanuló nem kap oly alapos áttekintést, hogy a dogmatikát a maga összhangzó egységében felfoghassa és a hitcikkek egymást közt létező kapcsolatát tisztán átértse. Nem csoda, ha a közepes felfogású lelkipásztor igen gyakran járatlan a theologiában, és nem bírja megmondani, hogy egyik-másik kérdésre nézve miben áll az angol egyház tana? Innen ered az a közönséges hiba, hogy a pap hiveit gyakran untig oktatja a másodrendű doctrinákra, holott az elsőrendűeket alig érinti.

Némely dogmatikai mű (pl. Browne H. a „39 hitcikk magyarázata") nagy terjedelme miatt (800 nyolcadrét lap) csak részletében használható; más (pl. Pearson) kitűnő műve oly tudós rendszeres és nehéz a közepes tehetségű tanulóknak, mintha Hamilton (S. W.) Treatise on Quaternions vagy Boole Mathematical Theory of Logik c. művét kellene tanulniok.

Az egyháztörténelemből a keresztyénség első három száza és a reformatio kora a theol. intézetek kedvelt studiuma. A jelöltek sokat tanulnak a montanistákról, carpocratianokról és más elzüllött felekezetekről, de a methodismus lábrakapásáról vagy az angol egyház testvér- vagy leányegyházairól, külföldi protest. egyházról stb. édes keveset hallanak.

A theologiai moral, ez a kiválóan fontos tudomány, a papnevelő intézetek mostohája, mintha a lelkipásztor működés-köre messze esnék

az erkölcs, a kötelesség, a törvény és a vétségek köreitől: s mintha a lelkipásztori működés java része a vallásnak nem az élet és a magaviselet különböző köreire való alkalmazásában állana. E studium elhanyagolásából származik az anglican intő egyházi beszédek soványsága, sőt vérszegénysége valahányszor társadalmi kötelességekre vagy közönséges vétkek elkerülésére serkentenek. Százakra, sőt ezerekre megy azoknak az anglican egyházi szószékeknek a számuk, melyeken a jogos és jogtalan leggyakoribb eseteiről esztendőszámra nem hallhatni beható, egészséges és férfias homiliákat, holott egy gyakorlati illustratio többet ér egy sereg általános tételnél. Megjegyzendőnek tartom, hogy Cambridgeben a theol. morallal össze van kapcsolva a casuistica tanszéke, mely még e száz első felében is önálló volt.

Az angol theologiai intézetnek van egy specialis tantárgya: az experimentalis theologia, mely nem egyéb, mint a mystica theologia elveinek a gyakorlati életre való alkalmazása. Voltaképen a cura pastoralisnak, a személyes vallás contemplativ és spiritualis részére való alkalmazása. A theologia e része különösen a missiói iskolák növendékeire tartozik. Az anglican missionarius nevelő-intézetek között első helyen áll a canterburyi St. Augustinus collegium, melybe minden nemzetiségű és rangú legalább is 20 éves ifjút fölvesznek. Ez intézet az angol gyarmatok számára nevel missionariusokat, kiket a gyarmati püspökök józan életökért és ildomosságukért becsülnek, a mely tulajdonságok azonban kissé messze esnek egy tarsusi Pál, egy Athanasius stb. lelkesültségétől.

Az angolok tele vannak panaszszal, hogy ma már megfogyatkozott köztük is, Isten kiválasztottjainak száma. Ez a nagy nemzet, „melynek — mint egyik írójuk mondja — költészeti irodalmával terjedelemben és belértékben egyedül a régi Görögország versenyezhet: mely az elvont tudományok minden ágában sok és kitűnő gondolkodókat és fölfedezőket produkált; melynek katonái, hajósai és utazói közt annyi kiváló bátorságú akadott; mely a philantropiában kitűnő úttörőkkel ékeskedik, szóval a melynek humanus enthusiasmusa annyi és oly különböző alakban nyilvánult — a Savanarolaszerű szenteknek szűkében van. Missionariusai a Keresztelő Jánosokat, a Bonifaciusokat, az Assisi Ferenceket, a Luthereket, a Wesleyket megbámulják: a próféták sirjait szófüzérrel meglepő ügyesen építik: de midőn hasonszerű vonások kifejtéséről van szó, gondolkodás- és cselekvésmódjok megváltozik.“ ¹)

¹) *Contemp. Review.* 1879. apr. sz. 30—31. l.

Az *egyházjogot* szintén parlagon hagyják a papnevelők; sem a canont, sem az újkori egyházjogot nem tanítják rendesen, s az ifjú lelkipásztorok néha a legnagyobb botlásokat teszik e tan alapelveiben való járatlanságuk miatt.

Ezek az angol papnevelés főbb hiányai, melyek közül egynémelyiken egyik-másik collegium valahogyan segít, de e hiányokon való közönséges vagy rendszeres segítés alig jött eddigelé szóba. És nehezen is jöhet, valameddig meglesz a püspököknek az a joguk, hogy a papi pályára bocsáthatnak oly csekély míveltségű egyéneket, kik a canon egyik cikkelye szerint latin nyelven számot tudnak adni hitökről, s ezt a bibliából vett helyekkel támogatják. Más szóval annyit tesz ez a régi gyakorlat, hogy a püspök nemcsak fölvételi vizsgálat alól menthet fel valakit, hanem a theologiai collegium vagy egyetemi tanfolyam végzése nélkül is ordinálhat, vagy adhat licentiát. Innen van, hogy kivált az északi megyékben feles számmal kerültek az utóbbi 20 év alatt papi hivatalba oly egyének, kik nemcsak beléptökkor nem bírtak volna, de talán ma sem bírnának semminemű theologiai vizsgálatot letenni.

A püspök a diakoni hivatalra rendszerint tetszése és belátása szerint bocsátja a jelentkezőket; azonban ha az illető theologiai nézeteivel, kegyességével stb. meg van elégedve, promoveálhatja lelkipásztori hivatalra is. E tekintetben legújabban némi javulás történt, a menynyiben a püspökök közül többen készeknek nyilatkoztak az egyetemi theol. tanfolyam végzéséről való bizonyítványok érvényességét elismerni. A püspökök előbb említett, ma már abusussá vált szokás-jogában az a principium van kifejezve, hogy a *tudós* theologus és az *oktató* lelkipásztor két különböző egyén. Innen magyarázható az a gyakorlatias iránya némely papnevelő intézetnek, hogy az ó-szövetséget nem a héber eredetiben, hanem a bevett angol fordításban olvastatja, tanultatja, mint a mely elegendő a sikeres praedikálásra, catechisálásra, sőt vitatkozásra is.

„Közönséges lelkipásztorra nézve — úgymond az elébb említettem egyházi író — sokkal nagyobb értékű ez, mint az ó-szövetség négy-öt kiválasztott könyvének szövegkritikával kisért s türhető folyékonysággal történő olvasása. Hiszen a biblia oxfordi jegyzetes kiadásában ma már megvannak a szöveg nevezetes varians lectiói és a helyesebb fordításra szükséges adalékok.“ [1]) A theologiában való tudományos jártasság más kategoriába esik, s azt inkább a lelkipásztor ékességé-

[1]) Ugyanott 33. l.

nek, mint hasznos útravalójának tartják. Ez az, a mi nem akadályozta meg, hogy Németország theologiailag mívelt prot. papsága minden társadalmi befolyását elveszítse. [1])

Az anglican papság többségének jelzett theologiai szakmíveltségét nagyban pótolja az egyetemi classikai míveltség, melyhez Cambridgeben még a mathematikai is járúl. Az a körülmény, hogy a papok tekintélyes része egyetemi graduált és nem theologiai intézetek chablonja szerint készült a papi pályára, nagyban befoly arra, hogy a mívelt társadalommal egybeolvadhassanak. Shakespearet, Tennysont oly gyakran forgatják, mint a bibliát s Euclid Elemei mellett nem feledkeznek meg az egyháztörténelemről sem. Innen magyarázható továbbá az a türelmesség is, mely szerint az egyház a különböző nézetűeket kebeléből ki nem taszítja. A egyház egy része nagyon szabadelvű (Broad church); másik része a kalvini tanokhoz áll legközelebb (Low church); s a harmadik rész az orthodoxok (High church). Oly liberalis gondolkodásúak, mint Arnold, Milman és oly merész exegetákkal, mint A. P. (Stanley, jelenleg westminsteri esperes) egy fedél alatt megférnek a legorthodoxabb püspökök.

A papot a nép lelkipásztorának s a földbirtokos oldala mellett a község erkölcsi vezérének tartják. A clergyman és a helység szegényei a lehető leggyakrabban érintkeznek egymással. Az angol papságot hivatalos teendői színvonalán széles alapú human míveltsége és nem szükkörű theol. nézetei tartották meg. Ebből magyarázható az a tisztelet, melyben az angol társadalom a lelkipásztorokat részesíti. Hiszen a pap helyzete társadalmilag egészen más, mint az ügyvédé vagy orvosé. Az ügyvédnek megvannak versenytársai, s ha dolgának utána nem lát, cliensei elpárolognak. Az orvosnak folytonos tanulmányra s e mellett sok physikai ügyességre van szüksége, hogy községe vagy kerülete betegeit sikeresen gyógyítsa, s ez által ismerősei tiszteletét kivívja. Ám a lelkipásztornak ily értelmi sarkantyúi nincsenek, s ha nagyon közepes tehetségű s hozzá a tanulásra nem hajlandó: értelme színvonala néhány év alatt lesülyed, „nyájához hasonló lesz“, és működésének falu-helyen nem sok a láttatja. Ha városban vagy nagyobb községben mű-

[1]) Berlinben, melynek lakossága az 1875-iki népszámlálás szerint az egy milliót megközelíti, a templomban csak 40,000 ember számára van hely, és ez egy kitünő theologus (Brückner) állítása szerint sokkal több, mint a mennyit a hívek igénybe vesznek. A londoni egyházmegyében 2.700,000 ember számára, az anglican egyházakban 400,000, s a nonconformisták egyházaiban szintén ugyanannyi ülőhely van, és ez mégis sokkal kevesebb, mint a menynyi a kereslet. (*Contemp. Review.* 1879. apr. 35. l.)

ködik, a papi functió emészti fel idejét, mely kivált angol földön azért is terhes, mert a különböző felekezeti iskoláknak a pap nemcsak címzetes, hanem valóságos felügyelője, hétköznap és vasárnap vallástanítója. Ha hozzávesszük, hogy a vasárnapi istentiszteleten kívül, kivált városon, minden héten legalább egy rendes istentiszteletet tart, rendszerint valamely vallásos themának egy beszédsorozatban való fejtegetése, néha egy-egy kiváló mű (pl. Ecce Homo, Bunyan „Pilgrim's Progress", a zarándok útja) tárgyalása végett: nem csoda, ha reggel 7 órától fogva esti 10—11 óráig akárhányszor úgy el van foglalva, hogy nincs egyetlen teljes szabad órája. Ily nagy elfoglaltság közepette a lelkipásztornak valóságos szórakozása és enyhülése, hogy míveltségénél fogva a közép osztálylyal sok ponton érintkezhetik, holott szűkkörű theologiai neveltsége inkább isolálná a társadalom, azaz hívei javától. A szűk látókörű és a csekély míveltségű lelkipásztorról mondá Arnold, hogy „nem az egyház az, mely őt, hanem ő az, ki az egyházat lehetetlenné teheti." [1])

Szintén az angol egyház e kitűnő theologusa és hírneves praedikátora volt az, ki a lelkipásztor első tanulmányáúl a bibliát tűzte ki. E tanulmány szerinte két részből áll: t. i. az ó- és újszövetség tartalmának tűzetes ismeretéből és e tartalomnak a mí korunkra és körülményeinkre alkalmazni tudásából. A bibliai könyveket ismerni s alkalmazni nem tudni, szerinte inkább tudatlanság, mint tudomány. De midőn a biblia ismeretének megszerzése eszközeiről szól: az ó-class. irodalmat és az ó-kori történelmet említi első renden. Ez az, a mi a papjelölt látókörét kibővíti s alkalmassá teszi, hogy az egyházi politika kérdéseiben valóságos megbízható álláspontra helyezkedjék. Hiszen Aristoteles politikája vagy hasonló művek ismeretének — mint mondá — mindennap nagy és közvetlen hasznát vette az egyházi kérdések fejtegetésében.

Köztudomású dolog, hogy a Britt-birodalomban két államegyház (Established Church) van: Angliában és Walesben az anglican püspöki és Skóciában a presbiteri. Az anglican egyházat 1534-ben VIII. Henrik alapította és az 1562-iki londoni zsinat megállapította 39 hitcikkelyen alapszik. Kormányzója a canterburyi érsek, (1868 óta Tait A. primás és az ország első pe erje); továbbá a yorki érsek és 24 püspök, kik a felsőháznak mindannyian tagjai. A püspököket névleg egyházkerületeik papjai választják, de voltaképen mind őket, mind az említett két primást a miniszterelnök nevezi ki. A püspöki kar legifjabb

[1]) A. P. Stanley, *Life of dr. Arnold*. London, 1877. II. k. 386. l.

tagja egyszersmind a felsőház papja ex officio. A püspöki birtokok nagyobb részét 1836 óta avégre kinevezett államhivatalnokok kezelik· és ugyanők szolgáltatják ki a praelatusok fizetését. A canterburyi érsek fizetése 15,000 font és espereséé 2000. A yorki érsek 10,000, a londoni püspök szintén 10,000, a durhami 8000, a winchesteri 7000, az oxfordi 5000, Sodor és Man püspöke 2000 font évi fizetést húz. Az esperesek száma 30, fizetésök 3000 fonttól le egész 700 fontig. A püspöki segédek (archdeacons) száma 71, kik 200—1000 font fizetést élveznek. A püspöki káptalanok bizonyos számú (2—6) kanonokokból állanak 500—1000 font évi javadalommal, s mint tanítók vagy iskolafelügyelők és egyházi administratorok (kincstárnokok, titkárok, iktatók stb.) működnek. A püspöki segédek alatt működik 610 u. n. vidéki esperes (rural deans), kik az alsó papságra ügyelnek fel.

A „Clergy Directory" szerint az alapítványi papságok száma 13,000, s az összes anglican papság 23,000 főre rúg. Az angol államegyház jövedelme k. b. 8 millió fontra tehető.

II. Jogi collegiumok. (Inns of Court.)

Angolországban a jogakadémiák helyét, a régóta fenálló jogi társulatok Inns of C., (magyarúl a jogtudomány palotáinak mondhatnók) és a kebelökben történő gyakorlati és elméleti tanfolyamok pótolják. Bennök nevekednek a birák, ügyvédek, közigazgatási hivatalnokok stb. Jelenleg négy ily társaság van: Lincoln's Inn, Middle Temple, Inner Temple, Gray's Inn. Székhelyök London s functióikról itélve, oly jogi collegiumokat helyettesítenek, melyek együtt egy jogtudományi egyetemnek felelnének meg. Tagjaik három osztályba oszlanak: *students, barristers* és *benchers*. Az első csoport helyzete az egyetemi nem-graduáltaknak, a második a graduáltaknak és a harmadik az oxfordi és cambridgei fellowknak felel meg. A négy társaság időnként öt-öt benchert nevez ki tagjai közül, kik együtt a jogi oktatás tanácsát *(council of legal education)* alkotják. E tanács mint az egyetemi igazgató bizottsággal analog testület a tanulók fölvételére, nevelésére és vizsgálatára szabályokat ad. Szabványai kötelezik mind a négy társaság tagjait; azonban mindenik Inn hozhat tagjai számára még inkább megszorító szabályokat.

Minthogy e társulatoknak régi időktől fogva a királyság legjelesebb jogtudósai rendszerint tagjai, a mely ifjú valamely Innbe be akar jutni, fölvételért kell folyamodnia. Első föltétel, hogy a folyamodó a tanács előtt kellő fokú liberalis neveltségét tanusítsa; vagy a királyság valamelyik egyetemén tett nyilvános vizsgálati bizonyítványnyal, vagy

pedig a tanács rendezte felvételi vizsgálattal az angol és latin nyelvből, s az angol történelemből. E vizsgálatot megelőzően be kell nyujtani folyamodványát a fölvételért, melyben a társaság két graduáltja bizonyítja, hogy folyamodó nem ügyvéd, nem közjegyző, nem ügyész sat., hogy tisztességes úri ember, s mint olyan, a társaság tagjai közé fölvehető. A tanuló fölvételkor 100 font készpénzt is tartozik a társulat pénztárába befizetni, melyből a szükséges tandíjakat és egyéb költségeket szokták fedezni. Ezen kívül le kell fizetnie a felvételi díjat is (36—40½ font).

Az ekként fölvett tanulónak bizonyos jogai és kiváltságai vannak: némely előadásokat ingyen hallgathat, az illető társaság gazdag jogi könyvtárát díj nélkül használhatja, a társaság épületében termet bérelhet, a nagy étteremben étkezhetik sat. Hogy a tanuló graduálttá (barrister) legyen, avégre a következő feltételeknek kell megfelelnie: *a)* ott tölt tizenkét szorgalomszakot (azaz 3 évet); *b)* vizsgálatot tesz a római jogból és *c)* az angol jogból és *d)* szükséges, hogy legalább is a 21 évet betöltötte legyen. A három évet rendszerint a negyedikkel is meg szokták toldani. Sajátszerű, hogy a szorgalomszakon jelenlételt nem a benlakás s nem is az előadások látogatása igazolja, mint az egyetemeken, hanem bizonyos számú ebédelés (eating dinners). Abból az időből maradott fenn e szokás, midőn a tanulók mind benlakók voltak, klastromias fegyelem alatt állottak, egy közös étteremben étkeztek, s ebéd után bezárt ajtók mellett költött ügyek felett perlekedtek. Az ebéd rendesen 1 óráig tart, s a tanuló jelenlétét csak úgy számítják be, ha az azt megelőző imától egész az asztal-áldás elmondásáig jelen van. A refectoriumok virágzó korára emlékeztető szokásokban nincs hiány az étkezések alkalmával A bencherek a graduáltaktól és tanulóktól elkülönített asztalnál esznek; a tanulók pedig az étterem ruhatárából kibérelt egyenruhában. A kisebb asztaloknál négyesével ülnek, s mind a fogásokra, mind a bortöltésre és az együttes pohárürítésre a társaság régi szabályait szigorúan megtartják. A szorgalomszak ilyetén jelzése különösen hasznos az Oxfordban és Cambridgeben vagy a többi egyetemeken tanuló ifjakra nézve, kik egyszersmind e társaságnak tanulói közé beiratkozhatnak, s minden diligentián három ebédre ide útaznak; holott más tanulóknak legalább is hatszor kell megjelenni. Másfelől a jogtanuló ifjaknak a nagyszámú kitünő graduáltakkal és az ország legkitünőbb jogtudósaival való együttlét és társalgás, nem csekély szellemi és erkölcsi hasznára van. Különösen azért fontos e körülmény, mert az angol törvények nagy része ma sincs codificálva, s az össze-

kúszált tömegben, gyakran a gyakorlat és a kitünő jogtudósok véleménye, eljárása sat. az irányadó. Ez a tény magában is elegendően indokolja, hogy miert nem tenyészhetnek angol földön az elmélettel saturált jogakadémiák, s miért vannak folyvást virágzó állapotban a réges-régi jogtudományi társaságok. Ezelőtt 20—30 évvel is a praxis s egy-egy nevezetes ügyvéd vagy biró irodájában való gyakorlat útján sok ifjú boldogult a jogtudományi pályán; de ma már az elméletből is annyit kivánnak, s másfelől a helyes gyakorlatra is annyi termékenyítő motivumot kaphat e társaságokban az ifjú, hogy az általok szerezhető előkészületet egyátalán nem nélkülözheti.

A barristerré való promotiót megelőzi egy két részből álló vizsgálat, melyet legkorábban a második év végén lehet megkezdeni. Az első rész a római jogból, a második rész az angol jogból történik. [1] A vizsgálatok részint írásbeliek, részint szóbeliek. A tanács mindig előre kitűzi, hogy a vizsgálati tárgyak mely részeiből kiván különös alapos jártasságot. A római jogból például Justinian *Institutiói* (egészben vagy részben való alapos) ismeretét követeli, mely mellett a jelöltek Gibbon *a római birodalom bukása* c. művéből egyes fejezeteket tanulnak át. Általában úgy tartják, hogy egy egyetemi neveltségű, közepes tehetségű ifjú e vizsgálatra 6 hét alatt, naponként hat órát dolgozva. kielégítően elkészülhet. Az említett vizsgálat második része az angol jog három ágát: a közjogot, birtokjogot és méltányossági jogot öleli fel. A jelöltnek mindenik ág általános ismerete mellett a kitűzött egyes részekben is teljesen otthon kell lennie. Úgy tartják, hogy egy egyetemen tanult ifjú 4 hónap alatt, naponként hat órát tanulva, elkészülhet e vizsgálatra. A tanács fölmenthet e vizsgálat alól oly jelölteket, kik a királyság valamelyik egyetemén jogtudományi graduáltakká lettek.

A kitünő fokozatra szert tenni kivánóknak sokkal nehezebb és bővebb körű vizsgálatot kell letenni. A kitüntetett jelöltek többi tanulótársaikkal szemben a senioritas előnyében részesülnek.

A sikeres vizsgálatok után még bizonyos formalitásokon kell átesni a tanulónak (pl. 3 különböző szorgalomszakban bevezetik ebéd után a graduáltak asztalához, melyet ha elmulaszt, promotiója félévre, vagy esetleg egy évre is elmarad.) E mellett újból hiteles bizonyítványt ad magáról a jelölt, melyben az első bizonyítványban felhozottakat ismétli, s mely voltaképen arra való, hogy a társaság az illető jellemességéről formailag is meg legyen nyugtatva. Felavatás minden szorga-

[1] Kézikönyvek: Brown *Common Law*, Snell *Equity*, Williams *Real Property*, Stephens *Digest of Criminal Law*, Archbold *Criminal Pleading* stb.

lomszakban történik egyszer s kerekszámba 100 fontba kerül. A graduálás ismét bizonyos szertartással történik. Lincoln's Innben az új barristerekre a bencherek poharat ürítnek s velök koccintanak; Inner Templeben a senior bencher alkalmi beszédet tart, melyre az új graduáltak idősbike felel.

Az új graduált (ki még nem önálló barrister) irodai gyakorlathoz kezd (reading in chambers), vagy ha netán már megkezdette, folytatja. Az u. n. *Junior Bar* oly tagjai, kik nem királyi tanácsosok, graduáltakat vehetnek föl fél vagy egész évre, melyért előre 50 vagy 100 guineát fizetnek. A graduált jogosítva van a szorgalomszakok alatt az illető senior barrister irodájába menni, s ott mindennap d. e. 10— d. u. 6-ig dolgozni. Ez alatt úgy készíti az ügyiratokat és jegyzeteket, mintha egészen a maga kezére dolgoznék; csakhogy azokat átnézi és kijavítja a barrister. Természetes, hogy tehetséges és szorgalmas növendék szintoly hasznára van a barristernek, mint emez neki.

Az irodai gyakorlatra legkevesebb két év, rendesen három év kell. Ezt az időt leghasznosabban úgy töltheti el a jelölt, ha az első másfél évet oly barristernél tölti, kinek sokkal több az irodai, mint a törvényszéki gyakorlata. Ezért közönségesen a közjegyzői (conveyancer) irodát a leendő törvénytudó (lawyer) első dajkájának tartják. A gyakorlat utolsó szakát legjobb oly barristernél tölteni, a ki a jogtudománynak vagy igazságszolgáltatásnak azt az ágát míveli sikerrel, melyre a jelölt magát szánta. Azonban a gyakorlatot mindig több-kevesebb elméleti tanulmányozással kell kiegészítni. Általában az elméleti jártasság megszerezhetése végett a collegiumok tanácsa négy tanárt alkalmaz a graduáltsági vizsgálatra kitüzött hét tantárgy előadására. Az előadások látogatása nem kötelező. A tanárokat rendszerint 3 évre alkalmazzák. Fizetésök az ezer guineát meg nem haladhatja, azonban magán órákat is adhatnak az egyes studiumokkal tüzetesebben foglalkozók számára, s érettök tetszés szerinti tandíjt vehetnek. E mellett a tanács időnként más jogtudósokat is meghív a jogtudomány egyik-másik ágából felolvasások tartására. Továbbá egy hattagú külön vizsgáló bizottság is működik, melynek tagjai minden 3 évben változnak, s csak egy évi időközzel választhatók ismét. Egy-egy vizsgáló évi díja 120 guinea.

A fent említett studiumok s különösen a jogtudomány és római jog tüzetes tanulmányozására a tanács évenként k. b. 1900 fontra menő ösztöndíjt oszt ki; a négy társaság pedig együtt közel 4 ezer fontot (100,70, 50 sat. fontnyi ösztöndíjak, jutalmak, alakjában) oly

tanulók közt, kik az előadott tudományágakban legtöbb előmenetelt tanusítanak, az előadásokat szorgalmasan látogatták sat. A társaságok külön tanárokat is alkalmaznak, kiknek vezetése alatt a tehetségesebb és szorgalmasabb növendékek sokkal inkább behatolhatnak egyik-másik tudományágba, mint a collegiumok közös tanárai által tartott formalis előadásokon. Az ösztöndíjakért tartott versenyvizsgálatokon ismét külön vizsgálók működnek, kik fejenként k. b. 100 font jutalomban részesülnek.

A jogtudományi nevelő eszközök között megemlítem még a collegium kebelében lévő rendes debating societyken kívül az u. n. *law society*-ket, melyekben jogtudományi kérdéseket szoktak megvitatni; s pár év óta Gray's Innben fölelevenítették az ezelőtt 2—3 százzal virágzott, *moots* néven ismeretes vitákat is, melyekhez hasonlókat nálunk Sárospatakon a 40-es években a híres Kövi tartott volt.

Minthogy a barristerek legnagyobb része 30 éves kora előtt nem kezd önállóan működni, s a graduálás után 3—4 évet rendszerint irodai vagy törvényszéki gyakorlattal tölt, ennélfogva egyátalán nincs előnye a 26 éves kor előtti graduáltságnak. Ha már a tanulói évek számát négyre teszszük, úgy látszik (s valóban az is a szokás), hogy 21—22 éves kor a legalkalmasabb a jogi collegiumba való belépésre. Ez azért is nevezetes, mert a jelölt egyetemi tanfolyamot is végezhet. A barristerek többségét Oxford és Cambridge szolgáltatja, s a meddig ezek csak 21—23 éves egyéneket graduálnak, addig bizonynyal meglesz a jogi nevelésnek az az előnyös oldala, hogy az elmélettel és gyakorlattal járó egyoldalúságok kiegészülnek; az egyetem és a jogi collegium egymás correctora lesz.

Általában az egyetemi tanuló gradusra jutása előtt k. b. másfél évig tagja lehet valamelyik jogi collegiumnak, s még Londonba költözése előtt leteheti vizsgálatát a római jogból; gradusra jutása után pedig azonnal hozzáláthat a vizsgálat második részére való készüléshez. Ekként, ha egy szorgalmas $20^1/_2$ éves ifjú egyik társaságban tanuló lesz, s egy év mulva a római jogból leteszi a vizsgálatot, 22 éves korában egyetemi fokra jut Oxfordban vagy Cambridgeben, s félév mulva a jogi collegiumban tesz fokozatért való vizsgálatot, aztán egy közjegyző, egy ügyvéd irodájában való két évi gyakorlat után, 25 éves korában barristerré lesz: a lehető legalkalmasabban előkészül avégre, hogy majd egyik vagy másik tudományágban vagy az administratio terén teljes önállósággal működjék.

Végül még a jogi szakoktatás költségeiről kell szólanom. A fel-

vételi díj, a tandíjak és az ebédelési díj k. b. 100 font; két irodában való gyakornokoskodás 220 f; jogi könyvekre 40—50 f; egyenruhára 12 f; esetleges kiadásokra 20 f; tehát a szakpályai összes költségek k. b. 450 f. A Londonban való élés költségei igen különbözők; legalább is 200—250 fontra tehetni egy ifjú költségét, a ki takarékosan, de mégis gentleman módjára kiván élni. Ha ehez hozzávesszük a szakpályai költségęket, s azt a körülményt, hogy a jogi pálya emberei a szaktanulmányok kezdetétől legalább is 10 évi költségre számíthatnak, k. b. 30 ezer arany frtra tehetni e szakpálva költségeit, s ekként igaza volt Abinger lordnak, midőn azt mondá, hogy törvényesen le kellene tiltani mindenkit e pályára lépéstől, kinek évenként legkevesebb 300 font jövedelme nincsen.

A mondottakból kitetszik, hogy már a költségesség miatt is, csak a társadalom vagyonosabb osztályaiból kikerült ifjak lehetnek jogászokká. Mint láttuk, a jogipályára lépésre nem elég a nagyszámú díjak fizetni tudása, sőt a sikeres vizsgálatok alkalmával tanusított értelmi tőke sem: ezeken kívül, sőt mindenekelőtt azt az erkölcsi capitalist követelik, melynek szeplőtlen becsületesség a neve. Az angol azt tartja, hogy „a jog a moralnak csak alkalmazása, s az egyes országok törvényei nem egyebek, mint az emberiség beszélte egyetemes nyelvnek — az igazságnak és a józan észnek dialectusai."

Az a körülmény, hogy e társaságok tanulóinak és graduáltjainak több, mint két-harmada [1]) Oxfordból és Cambridgeből vagy a többi egyetemeken tanult ifjakból áll: rendkívül fontos a tanulásbeli előmenetelre is. Mint láttuk a közös előadások látogatása nem kötelező, s ha azokat a jelöltek többsége nem látogatja is, annál nagyobb mértékben igénybe veszi az egyes társaságok kebelében lévő egyetemi tutor helyettes tanárok vezetését, mert a tanulók három-negyed része önkényt és odaadással teljesíti kötelességét, melynek melegágyát az önérzetet és felelősségérzetet, az egyetemi humanus studiumok vetették meg. S ha akad is egy kis töredék, mely tudomány dolgában elmaradott, nem bánják; de azt el nem tűrik, hogy a jogi pálya jelöltjeinél hiányozzék a *gentlemanliness*, az angol biró és államhivatalnok erős kötelesség- és igazságérzetének gazdag forrása.

---

[1]) Inner Templeben ezerre megy a tanulók, s több mint két ezerre a barristerek száma. Middle Templeben mintegy 800 tanuló és 1600 barrister van. Angolországban 1878-ban 300 kir. tanácsos, 6500 barrister és 12 ezer ügyvéd volt. (Ch. Shaw *The Inns of Court Calendar*, London, 1879.)

III. Orvosi collegiumok. [1])

Az orvosi nevelésre való felügyelet az egész királyságban az 1858-ban hozott törvény által egy országos testületre van bízva, „The General Medical Council“, mely az előbb említett ellenőrzés mellett a gyakorlatra jogosított orvosokról hiteles jegyzéket visz. E testület tagjait a három királyságban levő szigorlatok tartására s diplomák kiadására felhatalmazott testületek választják és a korona. E központi testület tehát az angol, skót és ir egyetemek és a legnevezetesebb orvosi collegiumok képviselőiből áll. Ily rigorosumokat tartó testület van Angliában 7, Skóciában 9, Irlandban 5, összesen 21. Különös, hogy Skóciában két collegium (a Royal College of Physicians, Edinburg és a Faculty of Physicians and Surgeons. Glasgow) együtt véve vizsgál, s csak egy diplomát ad. Londonban három szigorló testület van (Royal College of Physicians, R. Coll. of Surgeons és Society of Apothecaries), s szabályaik a többi vizsgálótestületeknek többé-kevésbé zsinórmértékül szolgálnak.

Három vizsgálat van: az első két évi tanulás után, a második negyedik év végével és a harmadik (a College of Physicians előtt) az ötödik évben. Hogy valaki orvosnövendék lehessen, az egyetemi baccalaureatus ex artibus-hoz hasonló előkészítő vizsgálatot kell letennie. A tulajdonképi orvosi tanfolyamról, a collegiumok különböző berendezésétől eltekintve, általában elmondhatni, hogy az orvosnövendékeknek két évet a collegiumban a bonc-asztal körül kell tölteni, a többit a kórházban. London 12 kórháza és orvosi iskolái közül kiemelem St. Thomas és Guy's Hospitalt, mint legnépesebbeket; King's Coll. Hosp. mint legkisebbet és St. Georges Hosp. mint a közép mérvű s nagyságú kórházak képviselőjét.

Az orvosi, gyógyszerészi és sebészeti iskolák száma a 3 királyságban 35, magában Angliában 20. Az orvosi oktatás fővonása, hogy az egymástól független és egymással versenyző orvosi iskolák minden állami ellenőrzés nélkül működnek, s csak a vizsgáló és előlemlített orvosi pályára jogosító testületeknek (licensing corporations) hódolnak. Mind eme testületek fölött áll az országos orvosi tanács, melynek azonban szakoktatási szabványait a testületek nem tartoznak elfogadni. Ha elfogadják, azok az orvostan-tanulókat kötelezik. Az orvosi pálya

[1]) Az e fejezetben foglalt adatok egyrészeért dr. Duka Tivadar Londonban élő jeles hazánkfiának tartozom nagy köszönettel; többi részét Rivington V. *The Medical Profession* cimü (Dublin, 1879.) nagybecsű és terjedelmes pályamüvéből vettem.

kapuját a vizsgáló-testületek őrzik, s minthogy e kapu kulcsai kezökben vannak, ennélfogva ők intézik az orvosok oktatása és vizsgálata egész folyamatát, a collegiumok működését, s egyedül az országos tanács erőtelen ellenőrzése alatt állanak. Szintén az említett testületek határozzák el lényegében, hogy vajon valamely új orvosi iskola fenmarad-e vagy nem, s vajon a régi orvosi iskolák tovább is élhetnek-e vagy élni megszünnek? Az iskoláknak ők adják meg, vagy tagadják meg létjogát. Hiszen ők állítják egybe az oly intézetek névsorát, melyeknek bizonyítványait elfogadják. Ha tetszik, bármely orvosi iskolának azt mondhatják: „berendezésed nem kielégítő az alapos orvosi oktatásra; kórházad nem elég terjedelmes sat., sat. tehát növendékeidet vizsgálatra nem fogadjuk el."

Másik kiváló vonása az orvosi szakoktatásnak az, hogy a testületek, vizsgálatra való bocsátás előtt megszabott számú lecke vagy tanfolyam látogatási bizonyítványok felmutatását követelik a tanulótól. E bizonyítványok arra valók, hogy a vizsgálatok hiányait pótolják, mert hiszen a vizsgálat a tanuló tudásának mindig csak egyrészét puhatolja ki, s az említett bizonyítvány arra való, hogy a ki nem puhatolhatott rész meglétét is tanusítsa. Ámde e bizonyítványok kiállításában a különböző intézetek teljességel nem egy úton járnak. Némely iskola egészen a tanárokra bízza a leckelátogasági okmányok kiállítását, s nem törődik vele, hogy a tanár minden órán olvas-e névsort vagy havonként alig egyszer-kétszer.

Az iskolai év két cursusra oszlik: a téli félévre (okt. 1. — márc. 31.) és a három hóig tartó (máj.—jul.) nyári tanfolyamra. Minden testület 4 évi tanfolyam látogatást kiván, s a jelöltnek legalább is 21 évesnek kell lennie, hogy az oklevélért való vizsgálatot letehesse. Körülbelől mindenik testület következő tantárgyak hallgatását követeli meg: bonctan, élettan, vegytan, növénytan, gyógyszertan, szülészeti orvostan, sebészet, kórodai gyógyászat, kórodai sebészet, törvényszék. orvostan és méregisme; némely esetben az állattan és összehasonlító, bonctan, a kórbonctan és női betegségek. A vizsgáló-testület azt is megszabja, hogy hány előadást tekint teljes téli vagy nyári tanfolyamnak (Angliában 40—80; Skóciában 100 illetőleg 50; hetenként egy tárgyból rendesen 3—4 s csak ritkán van öt előadás); szintén megszabja, hogy a látogatott kórházban hány ágy vagy hány beteg (Londonban 150—200) legyen.

A természettudományi tárgyakra nézve más-más mértékkel mérnek. Az országos orvosi tanács a természettant az elővizsgálat tetszés

szerint választható tárgyáúl ajánlotta, s a collegiumok nagyrésze e tanácsot megfogadta; de már Oxfordban és Cambridgeben az orvosok első természettudományi vizsgálatán csak a mechanikát követelik, s egyedül a londoni egyetem az, mely vizsgálatain az elméleti és experimentalis természettant követeli. Általában a vizsgáló testületek nagyrésze elnézi, hogy a leendő orvos „egyáltalában tudatlan legyen a hő, fény, hang és villamosság tüneményeivel szemben, holott ismeretök akárhány esetben az észszerű orvoslás kapuját nyitná meg.“ [1])

Az állattant vagy összehasonlító bonctan ismeretét, az ország 10 egyeteme közül 8 követeli meg; a többi testületeknél ignota quantitas. A vegytanból egy félévi gyakorlati tanfolyam hallgatását mindenik testület megkivánja.

A tisztán *szakpályai studiumokra* nézve is nagyon eltérők a követelmények. A bonctanból általában két téli tanfolyam elegendő. Az élettanból a skót collegiumok 50 előadással is beérik, ellenben némely angol collegium két (egy elméleti és egy gyakorlati) folyam végzését kivánja. A gyógyszertanból a skót egyetemek 100 előadás hallgatását rendelik, ellenben az angol egyetemeknek elég egy három hónapos (30 előadásos) cursus. A sebészetből az angol collegiumok többsége két téli félév hallgatását szabja elé, holott a skótokat felényi tanfolyam is kielégíti. A női betegségek és szülészet tanából 8 vizsgáló testület 3 hónapi tanfolyammal is megelégszik. Legnagyobb az eltérés az orvosjelölt által kezelt szülészeti esetek száma között. Londonban némely collegium 20 ily eset kezelését követeli, ellenben mások csak felényit. *A kórházi, belgyógyászati és sebészeti gyakorlat* tartama szintén különböző. A gyógyszerészek collegiuma (London) 24 havi orvosi gyakorlatot, de semmi sebészetit nem kíván; ellenben az orvosok collegiuma Londonban három téli és két nyári tanfolyamot követel mindkét ágra. Némely vizsgáló testület egyáltalán nem követeli a tanulótól, hogy mint kórodai vagy sebészeti gyakornok működött legyen. A londoni orvosok collegiuma 3 hónapi ily gyakorlatot kíván, ellenben a gyógyszerészek collegiuma hat heti gyakorlattal is beéri.

A különböző követelmények súlyát legkivált akkor érzi a tanuló, ha vizsgálatát két különböző testület előtt kell letennie; sőt neha ha egyetlen testület követelményeinek akar is eleget tenni, 15 hónapnyi idő alatt 6—700 előadást kell hallgatnia, s azonkívül kórházakat látogatni. Kivált a téli hónapokban úgy megterhesedik a munka, hogy

[1]) Rivington, *The Medical Profession.* 279. l.

gyakran a legjobb akarat mellett sem látogathatja a tanuló az előadásokat. [1]) Még súlyosabb következményű a testületek különböző mértéke azoknak a tanulóknak, kik egyetemi fokozatra törekeszuek. Ha pl. egy orvostanuló a londoni egyetem természettudományi első vizsgálatára készül (melynek tárgya: növénytan, állattan, szervetlen vegytan, mechanika és természettan' s az alatt bonctani és élettani előadásokat és gyakorlatokat is kell látogatnia: csakhamar átlátja (és ez a szerencsés eset), hogy mind a két feladatnak meg nem felelhet; vagy pedig megbukik a vizsgálaton, s fáradsága kárba vesz.

Harmadik fogyatkozása a rendszernek a specialis tárgyak (szem, fül-, bőr-, torok- és elmegyógyászat) elhanyagolása. Ha hozzávesszük ezekhez a kötelező kórházlátogatást, a nélkül, hogy egyszersmind a tanulók ottani foglalkozását kellően ellenőriznék: jeleztük az angol orvosi oktatás hiányait. Igaz, hogy a vizsgálatok mértéke a legközelebbi időben sokat javult, de itt is a collegiumok közti nagy eltérések káros hatása folyvást érzik. Mintaszerű a londoni egyetem vizsgálati rendszere. A M. B. fokozatért Oxfordban és Durhamban két, Cambridgeben és Londonban három vizsgálatot kell letenni. A vizsgálatok írásbeliek. A londoni egyetemi vizsgálatokon a jelöltnek minden tárgyat mind elméletileg mind gyakorlatilag érteni kell. Minden tárgyból három-négy kérdést kap és három óráig dolgozhatik a megfejtésén. Bonctanból hullán történik a vizsgálat, de ha szükséges, boncolnia is kell. Vegytanban jártasnak kell lennie a gyakorlati elemzésben; gyógyszertanban az orvosi szerek felismerésében; méregismében, a mérges növények és méregoldatok determinatiójában és elemzésében; a belgyógyászat és sebészet terén nemcsak a felmutatott esetek diagnozisában, hanem ez utóbbi téren a hullán való műtétekben is otthon kell lennie; a szülészetre vonatkozó műtéteket és gyakorlati demonstratiójukat sat. szintén alaposan kell értenie; élettanban mikroscopikus példányokat kell felismernie és elkészítnie sat. A természettudományi elővizsgálat különösen szigorú. 1872. és 73-ban a jelölteknek több mint felét utasították vissza. 1877-ben 166-ból 76-ot s a közelebbi években k. b. a jelentkezők egy harmadát. „Épen az a baj, — úgymond Rivington, hogy a természettudományi ágakból a mérték igen magas, s a jelöltnek tömérdek apró és a szakpályán egyáltalán hasznavehetetlen részeket kell betanulni.“ (I. m. 362. l. A vizsgálati tárgyak sorozatát lásd a londoni egyetem leírásában.)

---

[1]) U. o. 284–5. l.

A többi vizsgáló-testületeknél is nagyrészt írásbeli a vizsgálat úgy, hogy elsőbben mindig meg kell egy sor kérdésre írásban felelniök míg a preparatumokról való szóbeli kérdésekre vagy boncolásra kerülne a sor. Az élettanból néha külön írásbeli kérdéseket adnak, máskor azonban bonctani kérdésekkel elegyítik. Az orsz. sebészeti collegiumban (College of surgeons of England) a physiologiából tartott vizsgálat k. b. a bonctani vizsgálat egyharmadának felel meg. A gyógyszertani és sebészeti vizsgálat általában alapos (ez utóbbi magában foglalja a sebészeti bonctant, és a sebészeti eszközök használatát); de a törvényszéki orvostan el van hanyagolva, s a vegytan sem részesül kellő figyelemben. A szülészet pl. az orvosok és gyógyszerészek collegiumában teljes figyelemben részesül; de a női betegségeknek még eddig nem tulajdonítanak oly fontosságot, mint a minőt megérdemelnének.

A vizsgáló-biztosok választásában és díjazásában szintén a londoni egyetem áll első helyen. A vizsgálókat a senatus nevezi ki, a pályázat útján jelentkezők közül. E merőben független és az orvosi, jogi s természettudományok s a művészet és politika elsőrendű kitűnőségeiből álló testület mindig a legkiválóbb érdemnek adja az elsőséget. A vizsgálók hivatala négy évig tart, melynek lejártával functiójok megszűnik, s csak egy évi szünet után választhatók újból. Minden tárgyra két vizsgáló van. Mindenik vizsgáló átolvassa az összes jelöltek dolgozatait, s jelenvan szóbeli vizsgálatain. Fizetésök nehéz feladatuknak megfelelő. (A belgyógyászatiaknak és sebészetieknek fejenként 150 font; a bonctani és physiologiaiaknak fejenként 100—100 font sat.) Többi vizsgáló-testületek e meglehetősen tökélyes szervezettől kisebb nagyobb mértékben elmaradnak. Néha a vizsgálók igen rövid ideig, máskor meg igen hosszasan működnek. Sokhelyt magok a tanulók tanárai lehetnek vizsgálókká: „de bármennyire előnyös lehet a jelöltre nézve — úgymond Rivington, — ha saját tanárai vizsgálják, még nagyobbak a vele járó hátrányok. Igaz, hogy a londoni egyetemen is ez nagy ritkán megtörténik, de e hiányt helyrepótolja a másik vizsgáló biztos jelenléte."

Az előbb említett vizsgálatok csak a praxisra szükséges ismereteket bizonyítják, de az orvosi gyakorlatra való jogosítást Angolországban három orvosi collegium (c. of physicians, c. of surgeons és apothecaries hall) elöljárósága szolgáltatja. Az orvosjelölt a letett vizsgálatok alapján a collegiumok valamelyikéhez fordul a tagok közé való felvétel végett, mely felvétel rendszerint a 3-ik) vizsgálattal van összekötve. A mely orvos e collegiumok valamelyikének nem tagja

kuruzsló-számba esik. E kuruzslást azonban az állam elnézi, s mindaddig meg nem akadályozza, valameddig a kuruzsló szere valakinek ártalmára nincs. Az így felvett orvosok nevét nyilvántartó könyvbe iktatja az említett központi testület.

A tagságért folyamodó, kötelezvényt ad magáról, hogy az illető collegium törvényeit a legszigorúbban megtartja, ellenkező esetben a tagok közül kitöröltetik. A collegiumban való fölvétel tehát azzal az ünnepélyes fogadalommal kezdődik, hogy az illető minden tekintetben életpályájához hű *gentleman* lesz. És ezt a testületi kapcsolatot a három királyság 23 ezer főre menő (registrált) okleveles orvoskara életszükségnek tartja. A collegiumokba fölvett tagok háromfélék: rendes tagok (fellows), tagtársak (members) és új tagok (licenciates).

Az említett tagok a különböző collegiumokban más-más fokú jogokkal és kiváltságokkal bírnak. Az első rendű collegiumokban minden *fellow* és *member* részes a testület kormányzási jogaiban s kiváltságaiban; ellenben a sebészek collegiumaiban a members és licenciates politikailag páriák, mert e collegiumok kormányzása kizárólag a fellowk kezében van, kiket vagy vizsgálat vagy választás útján promoveálnak. A sebészek királyi collegiuma mondhatni a legoligarchikusabb szervezetű; 16 ezerre menő tagjainak (member) semmi szavazatok nincs sem a kormányzó testület megválasztásában, sem a collegium semminemű ügyeiben. Az 1,250 főre menő fellowk testülete rendelkezik az intézet ügyeiről, költi el jövedelmét (évenk. k. b. 15 ezer font), melyből 2—3 ezeret a világhirű Hunterian Museum fentartására fordít.

Az orvosi kar tagjai három osztályra oszlanak: physicians, kik a mi orvostudorainknak felelnek meg; surgeons, sebészek, és apothecaries vagy general practicioners, az orvostudomány minden ágában működő gyakorló-orvosok. Az orvosok közt e három osztály időfolytán minden állami beavatkozás nélkül fejlett ki. Hiszen ma is az orvosi collegiumok fegyelmezik e szakpálya embereit, mert a ki az orvosi professiót megbélyegző tényt követ el, kitörlik a collegiumi névsorból. A mely orvos magát ujságban nagyon ajánlgatja vagy a homoeopathiát üzi (a homoeopatháknak kórházaik vannak Londonban), kuruzslónak tartják.

Az elsőrendű orvosok az oxfordi, cambridgei és londoni egyetemek graduáltjaiból kerülnek ki; *elsőrendűek* általános míveltségökért, mert Oxford és Cambridge emelő hatását a londoni egyetem azzal pótolja, hogy az orvostudori szigorlat első tárgyáúl a logikát és philos. morált teszi. Oxfordban a második vizsgálaton a jelöltnek két régi

vagy egy újkori szerző (pl. Hippocr., Galen vagy Morgagni, Boerhaave) műveiben való alapos jártasságot is követelnek.

A hetvenes években nagy mozgalom indult volt meg a nőknek az orvosi pályára való bocsátása érdekében. Minthogy a collegiumok és egyetemek legnagyobb része a nőket tanfolyamaira be nem bocsátotta, aláírás útján a „School of Medicine for Women“ című, és a nő-növendékek számára berendezett clinikájú Royal free hospitallal kapcsolatban álló colleget állította fel, melyben jelenleg 22 tanár (köztök 4 nő dr.) 17 tantárgyból tart előadásokat. Oly testület, mely nőket is bocsát orvosi szigorlatra, jelenleg három van: a londoni egyetem, a Society of Apothecaries (London) és a King's and Queens College of Physicians (Dublin). Összes tandíj 90 font; a kórházi gyakorlatért 20 font. A tanfolyam 4 éves. A többi collegiumokban 80—140 fontra rúg az összes tandíj, s e mellett boncolásért 5—10 font és a különböző vizsgálat 1—2 font, a szakpályai vizsgálatok 35—40 font. Az élelem, ruházat, lakás és zsebpénzen kívül k. b. 200 font kell egy orvosnövendéknek, tisztán szaktanulmányi költségekre.

Mindent összevéve, az orvosi pálya tekintély dolgában angol földön, a katonai és tengerészeti pályánál is hátrább áll. Amazokon igen gyakran találhatni a főrendi családok ivadékait, ellenben az orvosi pálya ujoncai leginkább az üzletemberek és kisebb bérlők fiaiból kerülnek ki, kiknek általános míveltsége a birák és papokénál jóval alantabb áll. Egyfelől ezért, másfelől azért, mert a közönség nagyrésze a nagyszámú kuruzslók és a nevelt orvosok között nem bír különbséget tenni: bizonyos üzleti szinezete van e professiónak, melyre nézve a conservativ közönség egyrésze még nem bírta a borbélysággal egybeforrt mysteriumokat elfelejteni.

Következtetések.

I. Felsőoktatásunknak nevezetes fogyatkozása, hogy az előtérbe jutott szakmák nagy mértékben kiszorították belőle a philos. elemeket, mi miatt az általános eszmék hanyatlóban, sőt sok tekintetben kiveszőben vannak; holott a szakember buvárlatainak azok az igazi irányozói, megtermékenyítői. Tanároknál és tanulóknál egyiránt a philos. míveltség adja meg a szaktanulmányoknak a magasabb jellemet.

II. Nagy mértékben nevelik e hiányt a vizsgálatok, melyek egynémely szakban az oktatás despotáivá kezdenek válni. A vizsgálatokkal az a veszedelem jár, hogy a tényeket juttatják uralomra a gondolat fölött, s mint prof. Humphry mondja „csak nevelik a súlyát annak az ismerethalmaznak, mely a jóravaló tanuló nemes vágyait és munkakedvét megfojtja.“ Tanár és tanuló önkénytelenűl a vizsgálat mértékéhez alkalmazkodik: amazt a vizsgálat cyclusa és módszere köti; emez csak azokat a könyveket szerzi be, melyek a vizsgálatra leghamarább és legkönnyebben készítik elő.

III. A tények említettem despotismusa ellensúlyozására, s az egyes szakok talaja megtermékenyítésére egyetlen szer a philosophiai tanulmányok. Psychologia, logika és ethika azok a studiumok, melyek a szakembert (az orvost, a jogászt, a természettudóst stb.) beállítják az általános eszmék folyamába, s m. e. folyékonynyá vagy közkeletűvé teszik szakmájának többé-kevésbé isolált elveit.

A természettud., jogi és orvosi rigorosumokon e három studium kettejéből egy-egy alapvető munka (pl. Mill Stuart vagy Jevons logikája, vagy ethikája stb.) alapos ismeretét kellene a jelöltektől követelni; az e fajtájú művekkel, a philosophiától irtózók amaz aggodalmának is elejét lehet venni, mely a magyar ifjuság józan eszét a német metaphysika ábrándjaitól és problémáitól méltán félti.

IV. A fentebbi okból kevesbítni kellene a vizsgálati tárgyak számát. Az angolok jogi szigorlatain felényi a tantárgy, mint nálunk; de az elmaradott tárgyakért gazdag kárpótlást találnak azokban az (egyetemen, majd a jogi collegiumokban) szerzett erkölcsi habitusokban, melyek az angol *lawyert* oly előnyösen jellemzik. Az orvosi pálya embereit — mint láttuk — szintén a philos. studiumok, meg az erős testületi szellem útján kivánják a human míveltségű úri ember (gentleman) színvonalára emelni.

V. A most említett studiumok és erkölcsi habitusok ránk nézve a következő szempontból is főbenjárók:

a) A philos. studiumokból való kötelező vizsgálattal útját vágjuk a más karbeli hallgatók philos. kalózkodásának, s a philosophia mai paródiaszerű tanulmányozásának. De gyógyítószerül szolgálnak azok a társadalmunkban egyre harapódzó bizonyos erkölcsi betegségben is.

b) Az angol egyetemi rigorosumra való előkészület az ifjaknak legjobb szellemi erőit tartósan veszi igénybe; ellenben nálunk a studiumok sokasága miatt az ifjak többségének készültsége a betanult könyvekre vagy jegyzetekre szorítkozik. Ez utóbbi esetben az ifjú

csolnakját a tanár tanulmánya hajójához akasztja, s róla a kész árút egyszerűen átszállítja, a helyett, hogy izzadságos és hosszas munkával beszerezné. E könnyű szerrel való boldogulás rontó erkölcsi hatása már is sok tekintetben meglátszik társadalmunkon; hiszen a könnyen haladás dölyfe a tudományban s a hirtelen gazdagodás gőgje az életben, ikertestvérek. De az erkölcsi betegséggel együttjáró értelmi fogyatkozás megszüntetéseért is meg kell változtatnunk vizsgálati rendszerünket.

VI. A rigorosum legyen két-harmadrészben írásbeli, s az egyes studiumokból, az előadásokon tett jegyzeteken kívül, mindig egy vagy több alapvető munka beható ismeretét kell követelni. A rigorosumnak legalább is hatszor annyi ideig kell tartania, mint jelenleg; s ezzel az alapos vizsgálattal nőni fog a becse azoknak a diplomáknak, melyek értékben oly annyira lesülyedtek.

VII. Ez okból okvetlenül kevesbíteni kell (pl. a jogi és orvostudományok körében) a vizsgálati tárgyakat. A jelenlegi szigorlati tárgyak harmadát, sőt talán felét is bátran elhagyhatjuk, ha a másik feléből a vizsgálatokat úgy rendezhetjük, hogy általok az illető jelöltek tudása mélyedését s gondolkodás- és érzületbeli emelkedését eszközöljük. Elhagyhatjuk továbbá azért is, mert azok nagyrészt úgy is csak a hivatali mechanismus segédeszközei, melyek — mint olyanok — a *tudomány*-egyetemet a *hivatalnok nevelő-intézet* színvonalára sülyeztik.

VIII. A mi végre a felsőoktatás, illetőleg egyetemi és akadémiai élet nevelői tisztét illeti, arra nézve nehéz lenne kész javaslattal állani elő. Az illető (egyet. vagy akad.) tanári kar belátása és jóakarata a körülmények szerint sok nevelő és fegyelmező motivumot teremthet magokban a studiumokban is. Azonban a közvetlen fegyelmezésre vonatkozó rendszabályok foganatba vétele nem egyedül ő tőle függ: arra több tényező vállvetett működése szükséges. Hozzá kell járulniok az illető községeknek, családoknak, szállásadóknak, sőt (benlakókat tartó) felekezeteknek is. Közülök többnek, talán mindeniknek élvezi az ifjú jótéteményét, s érette cserébe a valódi rendhez való alkalmazkodást és fegyelmezett magaviseletet kell tanusítnia. A rend nemcsak a Themse és a Cam partján, hanem a Duna és Tisza mentén is alapfeltétele az iskolai komoly munkának, s mind a collegiumi, mind a társadalmi egészséges ethikának.

Befejezés.

Nagyméltóságú Minister Úr!

Ime előadtam e műben nemcsak Angolországban szerzett tapasztalataimat, hanem az azokkal kapcsolatos tanulmányaim eredményét is. Mélyen érzem, hogy sok hiánya van művemnek, mert a legjobb akarattal sem lehet egy nagy nemzet közoktatásügyét egy-két kötetben kimeríteni. Azonban célom nem is ez volt, hanem az, hogy midőn az angol iskolázás jelenének lehetőleg hű képét nyújtom, arculata egynémely vonásának a miénkkel való összehasonlítása révén bizonyos következtetések levonására, s gyakorlati szempontok alkalmazására sarkaljam a mívelt közönséget.

Részemről e következtetéseket nagyjában az egyes részek tárgyalása végén meg is tettem; lehetetlen azonban a tollat letennem, hogy a legnagyobb tisztelettel ne ajánljam Nagyméltóságod becses figyelmébe következtetéseimnek legnagyobb részét.

A néptanítói kar szellemi és erkölcsi értéke emelése szempontjából méltóztassék a tanításra jogosító vizsgálatok megtartására két vagy legfeljebb négy országos vizsgáló bizottságot szervezni ez intézetektől egészen független szakférfiakból és a legkiválóbb tanfelügyelőkből.

A kellően nevelt néptanítónak illetékes ellenőre, munkájának igaz bírája csak oly tanfelügyelő lehet, ki míveltség és a vele járó szellemi látókör dolgában jó magasan fölötte áll. Csak kellő míveltségű tanfelügyelő birálatában találhatja a néptanító is munkája igaz correctorát, esetleg őszinte inspiratorát. Méltóztassék Nagyméltóságod ez okból a tanfelügyelői minősítést megszabatni, hogy egy kellő míveltségű és magas látókörű tanfelügyelői kar útján a népiskola valóban népszerű intézetté, az egész nemzet édes gyermekévé váljék.

A tanfelügyelőknek nagyobb vidékenként egy testületté való szervezkedését, a népiskola vizsgálatában és gondozásában való egységes eljárás szintén halaszthatatlanúl igényli.

Középiskoláink értelmi és erkölcsi színvonalának emelésére szintén elmondottam mély meggyőződésből fakadó nézeteimet. Közülök különösen az érettségi vizsgálatra vonatkozókat emelem ki. A ki k. b. százra menő középiskoláink évi értesítőjét végig lapozza, és az

érettségi vizsgálatokon szerzett tapasztalatai szemüvegén nézi, lehetetlen arra a következtetésre nem jutnia, hogy a bennök alkalmazott mérték ha nem százféle, legalább is félszer annyi. Ennek a redukálására lenne hívatva az általam javasolt kerületi főigazgatók és a melléjök kinevezett szakférfiak 1—2 országos testülete. Azt hiszem, eléggé indokoltam a vizsgálatokról szóló fejezetben, hogy lélektanilag miért tartom helytelennek a középiskolai tanári kar bíráskodását az érettségi vizsgálatok alkalmával. Ezt mellőzve, engedje meg Nagyméltóságod, hogy ez úttal pár szóval érintsem a kérdésnek az államtársaságra, mint olyanra tartozó oldalát is.

A középiskola nemcsak par excellence mívelő hatású tudásanyaggal hozza a tanuló szellemét tartós érintkezésbe, hanem általa felső osztályaiban egy világnézlet alapkövét is lerakja. E vonás emeli a középiskolát minden más, u. n. szakiskolák fölé, melyek az értelmet bizonyos szük körbe szorítják: holott a gymnasium a szellemnek a humanitás széles látókörét nyitja meg. Ily látókörre van elengedhetlen szüksége mindenkinek, ki a középiskola végeztével akár valamely tudományos pályára, akár államhivatalra vágyik. Az érettségi bizonyítvány, hogy úgy szóljak, kapuja mindkét rendbeli pályákra vezető studiumoknak. Minthogy az érettségi bizonyítvány első lépés a diploma-szerzéshez, tehát virtualiter diploma-szerző okmány. Az államnak, mint olyannak mindig joga van megvizsgálni, hogy azok, kik a magasabb rendű hivatalokra pályáznak, eléggé nyilt értelműek s alapos előkészültségűek-e arra nézve, hogy további míveltség útján az állam legmagasabb functiói végzésére majdan alkalmasakká lehessenek?

Ha másfelől azt a tudományos pályákra, tehát a tudomány és műegyetemre útat nyitó okmánynak tekintem, szintén lehetetlen kétségbevonni az egyetemnek azt a jogát, hogy a középiskolai tanári kartól egészen függetlenül működő s szakférfiakból alakúlt testület útján szerezzen magának teljes biztosítékot arra nézve, hogy a középiskolát végzett jelöltben mindazok a föltételek megvannak, melyek nélkül tudományos pályán haladni lehetetlen, s melyek nélkül az az egyetemnek terhe, a tudományos pályának élődije, s a társadalomnak proletárja lesz. Lehetetlenség, hogy az imént említettem feltételeknek ötven avagy százféle mértéke legyen; tehát egyféle mértéket kell alkalmaznunk; máskülönben az egyetemre minősítés tökéletesen illusoriussá válik.

Azt hiszem, hogy e tervezet ellen sem a felekezeti féltékenységet, sem a nagy költséget nem lehet ellenvetésül felhozni. A legmerészebb ember sem mondhatja, hogy a felekezeti önérzet nálunk avagy

csak meg is közelítné az angolországi több mint százhúsz hitfelekezet önérzetes és öntudatos működését. És azok mégis a legnagyobb készséggel beengedik a kir. iskolafelügyelőket elemi iskoláikba és tanítónevelő-intézeteikbe; sőt minden jóravaló középiskola, felekezeti különbség nélkül, igyekszik mennél több dolgozatot küldeni a south kensingtoni vizsgálatokra; s végző növendékeivel vagy az oxfordi és cambridgei egyetemek szervezte, vagy pedig a londoni egyetemi vizsgáló bizottság tagjai előtt tétet vizsgálatot. Ám küldjenek felekezeteink — ha úgy tetszik — képviselőűl egy-egy szakférfit a szervezendő országos bizottságba: csak valamiképen azt ne akarják elhitetni, hogy akár az ó-classikai irodalmakat, akár a mathesist, akár a természettu dományokat lehetséges felekezeti színezettel tanítni, és a tanítás eredményét particularis mértékkel s mégis a többiekkel öszszhangzóan mérni.

Minthogy a vizsgáló testület, csak egyes biztosait küldené ki a középiskolákba, hogy az illető jelöltek jelenlétökben készítsék el a bizottság által megállapított, és az általok kiadott kérdéseket: igen természetes, hogy a vizsgálati költségek magasra nem rughatnának. Azt az óriási hasznot tekintve pedig, mely az egységes mérték alkalmazása által egyfelől az egyetemekre s másfelől a középiskolákra háramlanék: a vele járó költségek valóban tekintetbe sem vehetők.

Idealisnak szintén nem mondható e javaslat, mert hiszen a világ legpraktikusabb nemzete húzamos idő óta valósította meg és tapasztalta jónak a független testületek végezte vizsgálatokat.

E vizsgálatoknak azaz áldása is meglenne, hogy szoros kapcsolatba hoznák a középiskolát az egyetemmel, mely kapcsolat ma — mind a tudomány, mind a társadalom nagy veszteségére, épen a különböző mértékek alkalmazása miatt — sok tekintetben meglazúlt, hogy ne mondjam, nominalissá vált. E vizsgálati rendszer életbeléptetésével tehát végtelenül sokat nyerne az iskola, a tudomány, az államtársaság; megújhodnék nemcsak az iskolák szelleme, de az államhivatalok és a szakpályák körében is új élet pezsdülne fel, mert az egyetemekre csak a kiváló tehetségűek mehetnének; a szak-collegiumok szintén megszabadulnának a proletár elemektől, és az államhivatalok betöltésekor nem állana elé a gyenge szellemi fegyverzetűek hada, kik immár nálunk is megkezdették azt a háborút, melynek neve „bellum nihil habentium contra habentes."

A természettudományi és művészeti szakoktatás az angol nemzeti iskolázásnak egyik fényes lapja, melyet e szóval lehet kifejezni: a *társadalom és a kormány vállvetett munkája.* A tanulók apraja-nagyja

sietve siet a south kensingtoni vizsgálatokra, s a nemzet és a kormány egyiránt büszkén mondja rá South Kensingtonra: „Ez a miénk" (that is ours"). Praktikus reformjainkkal nem írhatnánk-e mí is ehez fogható fényes lapot iskolázásunk számára? E tekintetben rendkívül hálás szerep vár Nagyméltóságodra. Az a nemzet, mely oly mély kegyelettel őrzi Eötvös Józsefe emlékét, bizonynyal az utána következő igazi reformerek iránt is őszinte szívvel fogja leróni háláját.

Az egyetemi oktatásnak hazánkban legnagyobb baja, hogy ifjainkat igen korán bocsátjuk az u. n. kenyérszerző studiumokra, s majdnem egészen mellőzzük azt a humanus alapvetést vagy philosophiai míveltséget, melynek alapján mind saját szakmájokban széles látókörűek, mind a társadalomban az egészséges közvélemény és a közérzület hathatós tényezői lennének. A szűkkörű studiumok miatt a szakpályák elposványosodtak; az alantas észjárásúak túlsúlyra jutása a közvéleményt és érzületet mind jobban-jobban materializálja, s az életet humanus és valóban boldogító elemeitől hovátovább mindinkább megfosztja. Ily körülmények között nem csoda, ha a társadalomból a jellemerő mind jobban —jobban kivesz; ha a tömeg alantas észjárását a társadalmi rendet felforgató tanok könnyen megvesztegetik. Sőt azoknak melegvezető közegeivé válnak a társadalom oly rétegei is, melyek a rend és a szabadság őrei tartoznának lenni.

E bajokat kétségkívül nagy mértékben enyhítenék s lassanként megszüntetni segítnék egyfelől a philosophiai studiumok, másfelől a magasabb mértékű rigorosumok és azok a nevelő hatású motivumok, melyeket az illető tudomány-karok, felhívás esetén, egész készséggel megjelölnének. Mindezekre, a középiskolákról és egyetemekről elmondottak alapján, van szerencsém Nagyméltóságod becses figyelmét újolag felhívni.

Mély tisztelettel lévén

Nagyméltóságodnak

alázatos szolgája

Felméri Lajos.

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

KÖZÉPOKTATÁS.

HARMADIK SZAKASZ.

Eredmények a középoktatásban.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Leány-középiskolák és collegiumok.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Természettudományi és művészeti szakoktatás. Középtanodai tanárnevelés.

MÁSODIK RÉSZ.

FELSŐOKTATÁS.

ELSŐ SZAKASZ.

Egyetemek.

MÁSODIK SZAKASZ.

Szakiskolák.

Hibaigazítás.

A 224. és 225-ik lapon előforduló órarend-kivonat tévedésből van kétszer közölve.

A 233. lapon alulról 5. sor Hedner h. Heilner javítandó.

